

THE BRHATA SAÑHITÁ

DE

VARÁHA-MIHIR

WITH

MARÁTHI TRANSLATION

BY

JANARDAN HARI ÁTHALYE.

PRINTED AT HIS JAGANMITRA PRESS

RATNACIRI.

(Under Act LXX of 1867 All rights reserved)

Price Rs 8-8-0

Postage 0-8-0

11th October 1874.

श्रीगणेशायनमः
बृहत्संहिता.

(बृहत्संहिता)

प्राकृत टीकेसह.

जनार्दन हरि आठल्ये.

यात्री

रत्नागिरी येथे.

आपल्या

विगनिवठारखान्यात

छापिली.

आश्विनशुद्ध १ रविवार शके १७९६ संवत् १९३०

ता० ११ माहे आनटोवर सन १८७४.

या पुस्तकावर सन १८६७ चा आक्ट २५ प्रमाणे सर्वप्रतारणी

मालकी प्रयत्नांनी आपणाकडे ठेविली आहे.

किंमत रुपये ८॥ साडेआठ, दिवाय टपाट्टांशीत आठ आले.

प्रस्तावना.

आलीकडे राजाश्रय नसल्यामुळे, संस्कृतविद्या नुडत चालली आहे, स्रणून संस्कृत ग्रंथांतील सकल विदांचे ज्ञान नष्ट होत चालले आहे. अमुक विषयावर किती ग्रंथ आहेत, किंवा अमुक विषय कोठे सांपडेल, हे सागणारे विद्वान् फारच थोडे मिळतील. संस्कृतांत असलेले विषय, ती भाषा व तिचा अभ्यास कमी होत चालल्यामुळे, प्राकृतजनांस कळण्याचे मार्ग, त्या त्या ग्रंथांचे भाषांतर प्राकृतांत करण्याशिवाय, दुसरे राहिले नाहीत' हे स्पष्टच आहे.

व्यवहारांत वारंवार उपयोगी पडण्यास योग्य असून प्राचीन आणि मान्य असा ग्रंथ बराहमिहिरकृत बृहत्संहिता आहे. यास्तव प्राकृत जिज्ञासु लोकांस त्याचा उपयोग व्हावा स्रणून त्याची टीका प्राकृतच लिहिली आहे.

कलकत्ता येथे शके १७८६ इसवी सन १८६५ त छापिलेली एक प्रत कलकत्त्याहून आणविली. तींत फक्त मूळ मात्र आहे. सदरहु ग्रंथावर भट्टोत्पलनामक पंडिताने केलेल्या टीकेची मूळासह दोन पुस्तके संपादन केले.

वे० शा० रा० रा० सीताराम जोशी नासीककर वास्तव्य बडोदे, माजी दानाध्यक्ष, यांनी आपले घराहून नासीक येथून एक प्रत देवविली. दुसरी प्रत वे० शा० रा० रा० विष्णुशास्त्री जोशी (वकील) वास्तव्य पांवल जिल्हा रत्नागिरी यांनी दिली. मुळाची एक प्रत व सटीक दोनप्रति एकून तीन प्रतीवरून हा ग्रंथ छापिला आहे. मूळ बहुतकरून कलकत्त्याचे प्रतीप्रमाणेच आहे. अर्थास विपर्यास भासून टीकेच्या पुस्तकांत ज्याचा अर्थ भिन्न केलेला आढळला तेथेमात्र त्या पुस्तकाप्रमाणे लिहिले आहे. तथापि असे फारच थोड्या ठिकाणीं जाले आहे. कलकत्त्याची प्रत चांगली शुद्ध केलेली आहे.

मूळश्लोकांतील शब्दार्थांचे व शब्दार्थांचे पाहिले तर कित्येक ठिकाणीं भिन्नार्थ दितेले; पण ती टीकाकाराचे आशयावरून लिहिली आहे. कित्येक स्थळां स्पष्टार्थ होण्यासाठीं कसांत (पहा पृ० ३१२ ओळ २१) विशेष मजकूर लिहिला आहे. कचित्स्थळां कस न घालतांही लिहिली आहे. कित्येक ठिकाणीं शब्दार्थ तेथेच लिहिला नाही. कारण तो अर्थ पुढे त्याच प्रकरणांत लिहिलेला आहे. (पहा पृष्ठ ३९ ओळ १७) यांत अशनीचा अर्थ लिहिलेला नाही. पुढे पृ० ४० ओळ १३ यांत लिहिला आहे. ग्रंथाचे टीकेवरून व

कोशावरूनही ज्या शब्दांचा स्पष्टार्थ होईना ते शब्द तसेच ठेविले आहेत. (पहा पृ० २७५ ओळ १२ विस्पृक्त) कित्येक स्थळां श्लोकांतील पदांवरून व टीकेवरून, लिहिला आहे, याहून अधिक स्पष्टार्थ न समजे, झणून विशेष स्पष्टार्थ करिता आला नाही. (पहा पृ० ३३० ओळ ६ कुसुमयुक्तमेवतत्) कित्येक शब्दांचे अर्थ प्राकृतांत अनेक असून सांतून एकादा लिहिला तर संस्कृत शब्दार्थाचा पूर्ण समावेश त्या शब्दात होत नाही; तेथे संस्कृत शब्दच ठेविला आहे. (बापी झणजे सामान्यत्वे बिहीर; परंतु कोठेकोठे बापीशब्दाने, तळीही घेतां येते; पण बिहीरशब्दाने तळीचे ग्रहण होत नाही.) जे प्रकरण पहाणे असेल ते आरंभापासून शेवटपर्यंत लक्षपूर्वक वाचावे झणजे चांगले समजेल. मध्येंच वाचिल्याने पूर्वीपर अन्यथाची गरज असते झणून बराबर समजणार नाही.

या ग्रंथांत जे जे देश लिहिले आहेत. त्या त्या देशांचा बोध होण्यासाठी शब्दरत्नाकर या कोशावरून जितका स्पष्टार्थ मिळाला तितका लिहिला आहे. जीं नांवां कोशांत सांपडली नाहींत त्यांची माहिती लिहिली नाही. देशांचे नावांचे पूर्वेक कोशातून जे स्पष्टीकरण घेतले आहे, ते बराबर असेल, झणजे कोशांत बराबरच लिहिले गेले आहे, असें झणवत नाही. कारण या कोशांतील अर्थाप्रमाणें पाहिलें तर देशांच्या दिशाही बदलल्या जातात.

या ग्रंथांतील शब्दांचे अर्थांचे ज्ञान होण्यासाठी कोशाचे साह्याने या ग्रंथांचे शेवटी कोशा लिहिला आहे. म ज्या शब्दांचा अर्थच इतर कोशांवरूनही न समजे ते शब्द यांत लिहिले नाहींत.

यांत १०७ अध्याय आहेत. त्यांत काय काय विषय आहेत हे स्पष्ट समजण्यासाठी अध्यायांचे नावावरून जो बोध होतो त्याशिवाय आणखी काय काय प्रकरणे आहेत हे समजण्यासाठी तशी अनुक्रमणिका लिहिली आहे.

बराहमिहिर (यासच कोठे बराहमिहिरही झटले आहे) हा आदित्य दासनामक ब्राह्मणाचा पुत्र होय. त्याने पित्यापाशींच अभ्यास केला. यास कापियनामक ग्रामांत सूर्याचा वर प्राप्त झाला. आर्वंतक देशांत उज्जयिनी (उज्जनी) येथे तो राहत असे. त्याने पूर्वार्द्धाचे ग्रंथ पाहून जातकशास्त्र केले. ही माहिती बृहज्जातक अध्याय २८ श्लोक ९ यांत आहे. तो श्लोक.

आदित्यदासतनयस्तदवाप्तबोधःकापित्थकेसवितृ
लब्धवरप्रसादः ॥ आवंतकोमुनिमतान्यवलोक्य
सम्यग्बोरांबराहमिहिरोरुचिरांचकार ॥९॥

वराहमिहिराचे ग्रंथावर टीका करणारा भट्ट उत्पल याचे मताप्रमाणे कापित्य हा खेडेगाव होता. त्याच गांवांत वराहमिहिराने विद्याभ्यास केला. भट्टोत्पलाने, वराहमिहिर हा, मगध ब्राह्मण होता असे बीजगणितनामक ग्रंथांत लिहिले आहे. वराहमिहिरच मगधदेशाहून आला होता असे नाही. त्याचे कोणी पूर्वज त्या देशांतून उज्जनीकडे आले असावे. देश सोडून कितीही वर्षे झाली तरी पूर्वजांनी लाविलेल्या ज्ञातिवाचक इत्यादि नाव लावण्याची रीति सर्वत्र आहे. त्याप्रमाणेच वराहमिहिराचे पूर्वज मगधदेशांतून आलेले असावे.

बृहत्संहिता ग्रंथावर भट्टोत्पलाने टीका केली तींत शेवटी २ श्लोक लिहिले आहेत ते या ग्रंथाचे शेवटी पृ० ५५७ यावर आहेत. ती टीका त्याने शके ८८८ फाल्गुन कृष्ण द्वितीया गुरुवारी समाप्त केली.

धन्वन्तरिःक्षपणकोमरसिंहशंकुवेतालभट्टघट
कर्परकालिदासाः ॥ ख्यातोवराहमिहिरोनृ
पतेःसभायारत्नानिवैवररुचिर्नवविक्रमस्य ॥

हे वाक्य ज्योतिर्विदाभरणांत आहे.

१ धन्वंतरि २ क्षपणक ३ अमरसिंह ४ शंकु ५ वेतालभट्ट ६ घट-
कर्पर ७ कालिदास ८ वराहमिहिर ९ वररुचि हे ९ विक्रमराजांचीं रत्नेच होत.

या वाक्यावरून, वराहमिहिर हा विक्रमराजांचा पंडित होता.

संस्कृतावरून प्राकृत खंडा वे० शा० रा० महादेवशास्त्री जोशी राहणार कांठवली यांजकडून करवून तो सर्व वाचून पाहून, त्यांत जरूर दिसले त्या त्या ठिकाणी न्यूनाधिक इत्यादि करून, हे पुस्तक छापिले आहे.

व्यवहारास उपयोगी पडण्याजोगे जे जे विषय यांत आले आहेत त्यांचा अनुभव, सुख आणि उद्योगी असे जन घेऊन आनंद पावतील, तेव्हां या ग्रंथाची प्राकृत टीका करण्याचे श्रम सार्थकता पावले असे मी समजेन.

रत्नागिरी. दक्षिणकोंकण, इलाखा मुंबई. मिती भाद्रपद कृष्ण १२ बुधवार शके १७९६ ता० ७ आक्टोबर सन १८७४.

जनार्दन हरि आठल्ये.

वृहत्संहितानुक्रमणिका.

विषयसंघाशिवायही कांहीं प्रकरणे आहेत तीं तो अध्याय वाचिल्यावांचूनही कळवीं लणून तींतीं प्रकरणे त्याला अध्यायाचे पोटीं लिहिली आहेत.

१ देवतेचें नमन.

„ जगदुत्पत्तीचें कारण.

अध्याय २.

३ सांवत्सरसूत्र.

४ जोशाचें लक्षण.

५ पांच सिद्धांतांची नावे.

„ कालप्रमाणाचीं नावे.

„ चार प्रकारचे मासांचीं नावे.

६ अजाणते, मूर्ख जोशांचीं लक्षणे.

७ होराशास्त्राचे भेद.

९ जोशानें प्रतिक्षणां विचार करावयाच्या गोष्टि.

१० राजानें किती जोशी ठेवावे.

११ पूर्ण ज्योतिःशास्त्र जाणणारा आर्द्धास प्रथम पूज्य होय.

१२ यवनांस पूर्वाचार्यांकडून ज्योतिःशास्त्र मिळालें.

„ ज्योतिःशास्त्र न जाणतां आपणास जो जोशी लणवितो त्यास नक्षत्रसूची लणावें. तो पंक्तीस अपवित्र करतो.

„ अयोग्य जोशास राजाने सोडावा.

„ त्रिस्कंध ज्योतिष.

अध्याय ३.

१३ आदित्यचार.

१३ पूर्वशास्त्रांत अयनप्रवृत्ति.

१४. अयननिवृत्तीचे दिवर्शां छायाप्रवेशाचें फल.

„ त्वष्टानामकग्रहदर्शनाचे फल.

१५ तामस, कीलक नामक ३३ केतु.

„ त्यांचे उदयाचें फल.

„ अंभःकटुपादिकाचीं फलें.

१६ ताम० कील० केतूंचें फल कोठें

१७ धांक्षादि उत्पात. [होईल.

१७ ऋतुपरतें सूर्यकिरणांचीं फले.

१९ सूर्याचे आकाराचीं फले.

„ सूर्य, उदयास्तकाळीं मेघाच्या निरनिराळ्या आकारांनीं आच्छादित वगैरे झाला असतां त्याचीं फले.

२० प्रतिसूर्यदर्शनाचें फल.

अ० ४.

२१ चंद्रचार.

२१ चंद्र, सूर्यतेजाने प्रकाशित होतो.

„ चंद्र उदकमय आहे.

„ चंद्राचें विंश वृद्धे व क्षय पावते

२२ चंद्रचाराचीं फले. [तो प्रकार.

अ० ५.

२८ राहुचार.

„ राहुस्वरूपाचा विचार.

३२ पर्वशाचीं नावे व फले.

३३ एकामासांत दोन ग्रहणांचे फल.

„ ग्रहणासह चंद्र, सूर्य, उदय व अस्त पावतील तर त्यांचीं फले.

३४ अयनपरतें ग्रहणाचीं फले व स्पर्शादिकांचीं दिशापरतें फले.

३५ राशिपरतें ग्रहणाचीं फले.

३७ ग्रहणभ्रमणाचीं फले.

३८ ग्रहणसंग्रही अन्यप्रकारचीं फले.

४० ग्रहणांत जीं निमित्तें होतील त्यांचीं फले.

४१ मंगळादि ग्रस्तग्रहांचीं फले.

„ मासपरतें ग्रहणाचीं फले.

४२ ग्रहणमोशाचीं दिशापरतें फले.

४७ चंद्रग्रहणानंतर १५ दिवसांत

सूर्यग्रहण शाल्यास त्याचे फळ.

॥ सूर्यग्र० न० १५ दि० त च-
द्रग्रहण शाल्यास त्याचे फळ

अ० ६

॥ भोमचार

अ० ७.

५० बुधचार.

॥ बुधोदयाची फळे.

५१ सप्तधातूची नावे

अ० ८.

५४ बृहस्पतिचार.

॥ बृहस्पतिवर्ष.

५६ बृहस्पतीचे नक्षत्रभोगाचे फळ.

५७ बृहस्पतीचे वर्णाची फळे.

५८ बृहस्पतिभोगाची युगे.

५९ बृह० चे उदयावरून प्रभास
नक्षत्राची उत्पत्ति.

६० सप्तसराची फळे.

अ० ९.

६१ शुकचार.

॥ नक्षत्रपरत्वे वीधी. [आहे.

६६ ज्योति शास्त्र हे वेदोक्त शास्त्र

६९ सूर्यास्तापूर्वी व मध्याह्नी शुक्रद
शेनाचे फळ.

७२ शुक्र व गुरु हे परस्पर सप्तमरा-
शिगत असतील तेव्हा त्याचे
फळ.

॥ शुक्राचे अग्रभागा ४ ग्रह राह-
तील तेव्हा त्याचे फळ.

७३ प्रत्येक ग्रह शुक्रापुढे असले त्या-
चे फळ.

७४ शुक्राचे वर्णाची फळे.

अ० १०.

॥ अनियार

७४ शनीची नक्षत्रपरत्वे फळे.

७८ शनिधर कृतिकानक्षत्री व गुरु
विशाखानक्षत्री असेल व दोघे
एका नक्षत्रास असतील तेव्हाची
त्याची फळे.

॥ शनीचे रगाची फळे.

अ० ११.

७९ धूमकेतुचार.

॥ पिशाचदीपिका हे केतूचे स्वरूप
प होय.

॥ फासफरास हे केतूचे रूप होय.

८० केतूचे स्वरूपावरून मंगरेची फळे.

८२ केतुगणाचे वर्णन.

८८ नक्षत्रपरत्वे केतूची फळे.

८९ उल्केने ताडितकेतूचे फळ.

अ० १२.

९० अगस्त्यचार.

॥ अगस्तीचे वर्णन.

९३ अगस्तीच्या उदयाने उदके
स्वच्छ होतात.

९५ अगस्तीचा पूजाप्रकार.

९६ अगस्तीचे रगाम० फळे.

॥ उल्का व केतु यांही स्पृष्ट अग-
स्तीचे फळ.

॥ अगस्तीचे सर्वस्वळांचे उदया
स्त समजण्याचा प्रकार.

अ० १३.

९७ सप्तविचार.

॥ ऋषि कीर्ण या नक्षत्रास आहेत
हे काढणे.

९८ ऋषांचे वर्ग.

॥ ऋषीचे वर्णाप्रमाणे त्याचे वर्गात
फळ होते.

अ० १४.

- ९९ कूर्मविभाग.
 ९९ भरतखंडांत केलेले ९ विभाग.
 १०४ नक्षत्रवर्ग पापग्रहपोडित अस-
 तां त्याचे राजात्वा नाश होतो.
 अ० १५.
 १०४ नक्षत्रव्यूह.
 " कृत्तिकापासून प्रत्येक नक्षत्राचा
 आश्रय करणारे लोक इत्यादि.
 ११० चंद्रानें पोडितनक्षत्राचें लक्षण.
 " उपहत (उलटस्वभाव) नक्षत्राचे
 फळ.
 " सूर्यादिग्रहांचे देश इत्यादि.
 ११६ ग्रह वर्णानें, उपद्रवानें, स्थानानें
 चांगला वाईट असेल तसे त्या-
 चे देश व पदार्थ शुभ किंवा
 अशुभफल भोगतात.
 अ० १७.
 ११७ ग्रहयुद्ध.
 अ० १८.
 १२२ शशिग्रहसमागम.
 " चंद्र, नक्षत्रांच्या व ग्रहांच्या म-
 वळून जाईल त्याचीं फळे.
 अ० १९.
 १२४ ग्रहवर्षफल.
 १२५ वर्षाधिकार व वासाधिकारवर-
 त्वे सर्वग्रहांचीं फळे.
 अ० २०.
 १३० ग्रहशृंगाटक.
 " सूर्यास्ताच्चिसमयी ग्रहमालादर्श-
 नाचें फळ.
 " ग्रहांचे ६ योगांचीं लक्षणें व फळे
 अ० २१.
 १३१ मेघाचें गर्भलक्षण.
 १३२ गर्भधारण पाहण्याचा काळ.
 १३९ गर्भ कितीदिवशी पडेल तें दि-
 वसमान.
 १३७ गर्भ किती योजने वृष्टि करितो
 याचें प्रमाण.
 " कशागर्भाची किती वृष्टि होत्ये.
 अ० २२.
 १३८ धारणाप्रकार.
 " गर्भस्वावाचें लक्षण.
 १३९ धान्यास चांगली अशी वृष्टि
 होण्याची पूर्वचिन्हे.
 अ० २३.
 १४० प्रवर्षण.
 " पर्जन्य मोजण्याचें पात्र.
 " ज्येष्ठवशांत पूर्वाषाढादिनक्षत्रां
 वृष्टि होईल ती मोजून पुढील
 शुभाशुभ सांगणें.
 १४१ कोणत्या नक्षत्रां किती वृष्टि हो-
 ये याचें प्रमाण.
 अ० २४.
 १४२ रोहिणीयोग.
 " रोहिणीयोगी सर्व वीजांचें वि-
 न्ह जाणणें.
 १४३ वायु कोणत्या दिशेचा वाहतो
 हें समजण्यासाठी निशाण क-
 राचें.
 " वायुप्रमाणें पुढें केव्हां करा पा-
 ऊत पडेल हें जाणणें.
 १४४ मेघ व वायु पांचीं फळे.
 १४७ राजनामांकित व देशनामांकित
 कलश ठेवून त्यावरून त्याचें
 फळ पाहणें.
 १४८ रोहिणीनक्षत्राशी चंद्राचे यो-
 गाचीं फळे.
 १४९ योगतारालक्षण.

- १४९ गार्ह, वेल याचे अस्तमानचे ग
मनावरून फळें.
अ० २५.
- १५० स्वातीयोग
" स्वातीयोगाचीं फळें.
- १५१ अपांशस्तनक्षत्राचे स्थान.
" माघांतील स्वातीयोगाचीं फळें
" फा० चौ० वैशाखांतील स्वाती
योगाचे फळ.
अ० २६.
- १५२ आपाढीयोग.
" धान्याची वृद्धि होईल किंवा ना
श होईल हे जाणणें.
" तराजू कशी फरावी.
" सर्व पदार्थ तोळून त्याचे शुभा
शुभ पहावें.
- १५३ दाडीचे काष्ठ वगिरे व प्रमाण.
१५४ वर्षाकाळ शुभाशुभ जाणण्या
ची चिन्हे.
" उत्तम धान्य होण्याचे आपाढ
प्राणिमैत्र लक्षण.
अ० २७.
- १५५ वातचक्राध्याय.
" वायुपरत्वे शुभाशुभ.
अ० २८.
- १५७ सद्योवर्षण.
" पर्जन्याविषयी प्रश्न पाहाणें.
- १५८ सूर्याचे तेजावरून तारित वृष्टि
होईल हे जाणणें.
" तारितवृष्टीचा लक्षणें.
- १५९ " "
१६० " "
१६१ चंद्र शुक्र व चंद्र शनि यांपासून
वृष्टीचा योग
- १६२ नियमित वृष्टीचे दिवस.
" ग्रहयोगाने वृष्टिलक्षण.
" सूर्यापुढे किंवा मागे बहुत ग्रह
येतील तेव्हा वृष्टि होईल.
अ० २९.
- १६३ कुसुमलताध्याय
(फल, पुष्प यांचे समृद्धीवरून
द्रव्यधा-यादिकाची समृद्धि.)
अ० ३०
- १६५ सध्यालक्षण.
१६६ सूर्योदयी व सूर्यास्ती वायु, पशु
पक्षी यांचे शब्द वगिरे पाहून
फळें पाहणें.
- १६७ सूर्यकिरणाचीं फळें.
१६८ अन्यचिन्हे.
१७० सहास्रतूत वर्ष.
१७१ फळे केव्हा होतात.
१७२ राधा, बीज, मेघमर्जना, उल्का
निपात याचीं फळें कशीं हो-
तात.
" अन्यचिन्हांचीं फळें.
अ० ३१.
- १७२ दिग्दाह व त्याची फळें.
अ० ३२.
- १७३ भूमिकप.
१७४ भूकपाचे कारण.
१७५ त्याचीं फळें.
१७७ भूकपाचे फळ केव्हा घडते.
" उल्कादिकाचे फळ केव्हा घडते.
" उत्पाताचीं नांवें व त्याचीं फळें.
- १७८ फळांचानाश.
" अहुताचे फळाचा काळनिपम.
१७९ मळधरत्वे भूकपाचे चलन
" भूकप.

अ० ३३.	२०९ अग्नीचे शब्दाचीं फळे.
१७९ उल्कालक्षण.	” अग्नीचे गंधाचीं फळे.
” उल्काचे ६ भेदयत्यांचीं फळे.	२१४ घृणावर वसरेल्या पक्षांचे फळ.
१८३ उल्कापाताचीं फळे.	” अन्य फळे.
” विजेच्या शब्दाचीं फळे.	अध्याय ४४.
१८५ परिवेपलक्षण अ० ३४.	२१६ नीराजनविधि (नीराजनविधिना-
१८९ इंद्रायुधलक्षण अ० ३५.	मक शांति.)
१९१ गंधर्वनगरलक्षण अ० ३६.	२१९ स्वारीस जाण्याचा प्रकार.
अध्याय ३७.	अध्याय ४५.
१९२ प्रतिसूर्यलक्षण.	२२१ संजनदर्शन.
अध्याय ३८.	” खजरीटपक्षाचे प्रथमदर्शनाचे
१९२ रजोलक्षण.	फळ.
अध्याय ३९.	२२३ भूमिगत निधि, काच, कोळसे,
१९४ निर्घातलक्षण.	याची परीक्षा.
अ० ४०.	” खजरीटाचे प्रथमदर्शनाचे व
१९५ सस्यजातक.	प्रतिदिवसाचे दर्शनाचे फळ.
” पृथ्वी व वृषभ संक्रांतिवेळेवरून	अध्याय ४६.
उन्हाळी व पावसाळी धान्याची	२२४ उत्पात.
लक्षणें.	” लिंग, मूर्ति, देवांचीं स्थाने, यां-
१९६ अन्य लक्षणें.	ची निमित्तावांचून भंग, चलन,
अध्याय ४१.	धर्म, रोदन, पतन, संभाषण,
१९८ द्रव्यनिश्चय.	हसणें, इत्यादिकांचे फळ.
” द्रव्यांचे मेपादि स्वामी.	२२६ वैरुतांची शांति.
१९९ पदार्थ महाम, स्मृति होण्याची	” अनेक वैरुतांचीं फळे.
कारणें.	२२७ अभिवैरुत.
अध्याय ४२.	२२९ वृक्षवैरुत.
२०० अर्घकांड (धान्यादिकांची किं-	२३० सस्यवैरुत.
मत चढेल किंवा उतरेल.)	२३१ वृष्टिवैरुत.
२०१ रारेदि व विक्री यांचा विचार.	२३३ जलवैरुत.
अध्याय ४३.	२३४ प्रसववैरुत.
२०३ इंद्रजलसप्त (शुभपृक्षाचा धा	” चतुष्पदवैरुत.
न आणाना त्याचे फळ.)	२३५ वायव्यवैरुत.
२०५ इन्द्रजलसप्त वर्ग वृक्ष.	२३६ भृगुपालवैरुत.
२०९ पूर्णहितीचे वेळीं जालेचे फळ.	(तृष्टिनिपमाप्रमाणें सामान्य

स्या गोष्टी घडावयाच्या. त्या त
शा न घडतां उलट्या व विपरी
त होतात असे प्रकार या सर्व
वैकृतांत सांगितले आहेत.)

अध्याय ४७.

२४२ मयूरचित्रक (ग्रहांचे उत्तरादि
मार्गागतादि फळ.)

अध्याय ४८.

२४८ पुण्यज्ञान.

२५० पुण्यज्ञानास स्थान.

२५१ वर्गभूमि.

२५५ आसनास बैलाचीं, सिंहाचे,
वाघाचे अशी ४ कातडीं असवीं.

२५९ आसनास ७ कातडीं सांगितलीं;
त्यांत मानराचे दुसरे सांगितले

२६० कुलशील पा० श्रुतानुसार
ब्राह्मणास राजानें दक्षिणा द्या
वी. मारावयास नैऋत्या मेवादि
पशूस व वदिमानास सोडावे
परंतु राजाचे कारिरास दुःख
देणारे, अतः पुरांत अपराध क
णारे यास सोडू नये.

२६१ पुण्यज्ञानाहून दुसरे भगलकार
क नाही

अ० ४९.

॥ पट्टलक्षण (मुकुटाचे लक्षण)

अ० ५०.

२६३ सप्त (तरवारीचे) ल०.

२६५ पृच्छक प्रश्न करील तेव्हा सप्त
चीं प्रणादि सांगणें.

२६७ शास्त्रास पाणी देणें.

॥ हत्यार बळकट करण्यास पाणी
देणें.

२६८ लोपड तोडण्याजोगें पाणी देणें.

अ० ५१.

२६८ अगविद्या (प्रश्नकर्ता प्रश्न करी
ल तेव्हां तो कोठें, कसा आहे,
काय करीत आहे, हें पाहून त्या
चे शुभाशुभफळ सांगणें. यांत
अनेकप्रकारच्या प्रश्नांचा विचा
र आहे.)

अ० ५२.

२७८ पिठकलक्षण (आगावर नारी
क कोड वगैरे येतात त्यांचीं
लक्षणे.)

अ० ५३.

२८१ वास्तुविद्या (घर बांधण्याविषयी वि
चार)

॥ राजगृहाची रुढी.

२८२ सेनापति, प्रधान, मुखराज, मा
उलिकरामे, श्रेष्ठ राजपुरुष,
भालदार, वैश्य, गायनादिक-
ला जाणणारे यांचे घरांची ला
वी, रुढी.

२८३ अठरा कारखानदार, मुख्य या
ंची घरे.

॥ जामदारखाना, जनामखाना, क
र्मशालाधिकारी, नासूद, जो
शी, उपाध्याय, वैद्य, यांचे घरा
ची लावी, रुढी.

॥ घराचे उंचीचे प्रमाण.

॥ एकेच्या घराची लावी.

॥ चार वर्णांच्या घरांची रुढी.

॥ कोशगृह, क्रीडागृह यांचे मान.

॥ शिंदा, (ब्राह्मणापासून शा०)
यांचे घराचे मान.

॥ गोठा, मठ, फोडार, हत्याराची
जागा.

- २८३ अभिस्थान, जनानस्ताप्ता, यांचें प्रमाण.
- ॥ गराची उंची.
- ॥ दालन, पडवी यांचें प्रमाण.
- २८५ वीथिका (मार्ग, ओटा) यांचें प्रमाण.
- ॥ मजल्यांची उंची.
- ॥ भितीचें प्रमाण.
- ॥ रासा य त्याचे सेनापति १० आश्रित यांचे दाराचें प्रमाण.
- २८६ इतरांचे दाराचें प्रमाण.
- ॥ चौकटीचें प्रमाण.
- ॥ खांब.
- २८७ भारतुला, बारें यांची रुंदी.
- २८८ दिशापरलें शालांवरून घराचें फळ.
- २८९ वास्तूत देवता राहातात. यांची नावे वगैरे.
- २९० वास्तुपुरुष कसा राहतो.
- २९१ वास्तुपुरुषाचीं मनें.
- ॥ शल्पजाणणें.
- २९३ गृहमध्यस्थ ब्रह्मदेवाचे रक्षणाने यजमानाचें रक्षण होतें.
- ॥ गृह, नगर, ग्राम यांचा तोच प्रकार जाणावा.
- ॥ आपल्या गृहाचे कोणते आंगास इतरांची घरे करावीं.
- २९४ द्वारविचार.
- ॥ सतःसुघटणारेच मिटणारे दाराचें फळ.
- ॥ अप्रमाण दाराचें फळ.
- ॥ दारावर दार असू नये.
- ॥ अतिलहान दार असू नये.
- ॥ उघडण्यास कोणते असे दार असू नये.
- ॥ उंबरठ्यास टेंकतेंदार असू नये.
- ॥ तोललेलें दार असू नये.
- ॥ दिशाहीन दाराचें फळ.
- ॥ मुख्यदार कसें असावे.
- २९६ नगर, गृह, ग्राम याचे कोनावर राहण्याचें फळ.
- ॥ घराचे कोणते दिशेस कोणते वृक्ष असावे.
- ॥ समीपभागीं कोणते वृक्ष नसावे.
- ॥ वर्ज्य वृक्ष न तोडवेल तर त्यांत कोणते लावावे.
- २९७ घर बांधण्यास भूमिपरीक्षा.
- ॥ घरानवळ कोणते घर, कोणते झाड, इमादि नसावे.
- ॥ वर्षापरलें कोणत्या उतरणाची भूमि असावी.
- ॥ मातीची परीक्षा.
- २९८ मातीचें वजन करून परीक्षा.
- ॥ खळग्यांत दिवे लावून भूमीची परीक्षा.
- ॥ खळग्यांत कुलें टाकून भूमीची परीक्षा.
- ॥ रंग, वास, गवत, कोचे पाहून भूमि वर्णानुक्रमानें योजावी.
- २९९ पाया खणण्याचा प्रकार.
- ३०० चौघन्याखालीं द्रव्य ओढे अशी परीक्षा करणें.
- ३०१ पाया कसा घालावा.
- ॥ खांब उभा करण्याचा प्रकार.
- ॥ पाया दिशा साधून व पाणसाळीनें करावा.
- ३०२ घर वाढविणें शाल्यास कोणोफडे वाढवावे.

३०२ घरांत कोठे कोणते स्थान करावे.

” दिशापरत्वे विहिरीचे फळ.

” घरास कोणतीं शाडें तोडू नयेत.

३०३ शाड तोडल्यावर त्याचे मुंधाचे छेदाचा रंग पाहून त्या लांकडांत काय अश्टे हे जाणणे.

” निशा कोठे व कशी करूं नये.

” यास्तुप्रवेशास कायकाय करावे.

अ० ५४.

३०४ दगार्गल (जमिनीतील पाण्याची परीक्षा.)

३१२ जमिनीत धन (धातू वगैरे) असण्याची चिन्हे.

३२० दिशापरत्वे कूपाचे फळ.

३२२ शिला (दगड) याचे रंग वगैरे वरून पाण्याची परीक्षा.

३२४ दगड कोडण्यास उपाय, औषधे वगैरे.

३२६ विहीर वगैरे पूर्वपश्चिम किंवा उत्तरदक्षिण बांधावी.

” विहीर वगैरे कशी बांधावी.

३२९ विहिरीचे सभोवार कोणतीं शाडें लावावी.

” पाणी चांगले करण्यास औषध.

३२६ कूपारभास नक्षत्रे.

अ० ५५.

” गृहापुर्वेद (वाग वगैरे)

३२७ प्रथम भूमि कशी करावी.

” बागेत व घराजवळ प्रथम कोणते वृक्ष लावावे.

” खांदी कोणत्या शाडाची जगत्ये.

” तोडलेली खांदी जमिनीत कशी लावावी.

३२७ कलम करण्याचा प्रकार.

” खांद्या कोणत्या शाडाच्या जगतात.

” कोणते वृक्ष कधी व कसे लावावे.

३२८ खांदी लाव नें असेल तर काय करावे.

” शाडें शिंपण्याचा प्रकार.

” पाणयळ देशांत होणारे वृक्ष.

” शाडांमध्ये अंतर किती असावे.

” शाडांस रोग शाल्याची परीक्षा.

” रोगाचा परिहार.

” फळे गळतील किंवा नासतील तर उपाय.

३२९ पाहिजे तेव्हा शाडांस फळे व फुले आणण्याचा प्रकार.

३३० कोणत्याही बीजास त्वरित फुले आणणे.

” शाडांस लीकर पालवी आणणे.

३३१ फवटीस फार उत्तम व लीकर पल्लव आणणे.

” बीजास लागलेच अंकुर आणून फार लीकर फळे आणणे.

३३२ भोंकरीचे बीजास एक दिवसांत फळे आणणे.

” शाडें लावण्यास नक्षत्रे.

अ० ५६.

” प्रासादलक्षण (देवालय बांधणे).

३३४ देवळाची उत्तरीवरी.

अ० ५७.

३३८ वज्रलेप.

अ० ५८.

३४० प्रतिमालक्षण (विष्णुआदिकलन देवांच्या मूर्ति कशा कराव्या)

” अंगुळप्रमाण.

” मूर्तीचे कामाचे अंगुळ.

- ३४८ मूर्तीचे उंचीवरून शुभाशुभ.
 ३४९ लिंगाचे प्रमाण.
 अ० ५९.
 ३५० वनसंप्रवेश (मूर्ति करण्याकरि-
 तां शोडें तोडण्यास जाणें)
 अ० ६०.
 ३५२ प्रतिष्ठापन (देवस्थापना)
 ३५६ गोलक्षण. अ० ६१.
 ,, बैलाचें लक्षण.
 ३५८ ओशें नेण्यास योग्य बैल.
 ३५९ ओशें घेणारे व नलद चालणारे
 बैल.
 ,, बैलाचीं शुभाशुभ लक्षणें.
 अ० ६२.
 ३६० श्वलक्षण (कुत्र्याचें ल०)
 अ० ६३.
 ,, कुकुटल० (कोंबड्याचें ल०)
 अ० ६४.
 ३६१ कूर्मल० (कांतावाचें ल०)
 ३६२ छाग (वकरा) लक्षण. अ० ६५.
 ३६४ अश्व (घोडी) ल० अ० ६६.
 ३६६ गज (हत्ती) ल० अ० ६७.
 ३६८ पंढहत्तीचें ल०.
 ३६९ पुरुषलक्षण अ० ६८.
 ३७६ सामुद्रिक लक्षणें.
 ३८८ स्त्री आणि पुरुष यांची उंची
 व वजन, हें पूर्णतः कधी येतें.
 ३९० महापुरुषल० अ० ६९.
 ३९१ पुरुषाचे उंचीचे प्रमाण.
 ३९२ सत्व, रज, तमोगुणादि पुरुषा-
 चीं लक्षणें.
 ३९९ स्त्रीलक्षण. अ० ७०.
 ४०३ मिशी आलेली स्त्री अशुभकारक
 होय.

- अ० ७१.
 ४०४ वस्त्रच्छेदल० (वस्त्र फाटलें व
 जळलें तर त्याचें ल०)
 अ० ७२.
 ४०७ चामर (चवरी) ल०.
 ४०८ काठीचे परावरून तिचें फळ.
 ,, छत्रलक्षण. अ० ७३.
 ,, छत्रीचा आकारवर्गरे.
 ,, स्त्रीप्रशंसा. अ० ७४.
 ४१२ व्यभिचारी पुरुषास प्रायश्चित्त.
 अ० ७५.
 ४१४ सीभाग्यकरण (सुंदरत्व कसे होईल)
 ४१५ लोकप्रिय होणें.
 अ० ७६.
 ४१६ कांदर्पिक (मुलगा, मुलगी हो-
 ण्याचें कारण, कामवृद्धि होण्या-
 चीं औषधें)
 ४१७ शक्तिवृद्धीचीं औषधें.
 ४१८ ,, [कारणें.
 ४१९ संभोगशक्ति कमी होण्याचीं
 अ० ७७.
 ,, गंधयुक्ति (सुगंधि पदार्थ करणें)
 ,, कैस काळे होण्यास औषध.
 ४२० मस्तकास लावण्याचें उटणें.
 ,, चाफ्याचें अंतर तयार करणें.
 ४२१ अनेक प्रकारचे धूप.
 ४२५ दंतधावनकाष्ठें करणें.
 ४२६ तांबूलाचे गुण.
 ,, तांबूलाचे पदार्थ.
 अ० ७८.
 ४२७ पूंखोसमायोग (स्त्रीपुरुषांवर प-
 रस्परांची इच्छाप्रकार).
 ,, अनुरक्तस्त्रियांचीं लक्षणें.
 ४२८ ,,

- ४२८ विरक्तस्त्रीचीं लक्षणे.
 " कुटणीचे काम कोणत्या स्त्रिया करितात.
 ४२९ दुष्टसंकेताचीं स्थाने.
 " उत्तमस्त्रीचे गुण.
 ४३० वर्ज्य स्त्रियांचीं लक्षणे.
 ४३१ गर्भधारण करणाऱ्या शोणिता-
 चे लक्षण.
 " पुरुष, स्त्री, नपुंसक, जुवळ, या
 गर्भाचीं उदरांत स्थाने.
 ४३२ संभोगास मुहूर्त.
 " विटाळशीशी संभोग करू नये.
 अ० ७९.
 " क्षय्यासन (पलग व पाट यांचे)
 लक्षण.
 " पलग व पाट करण्यास कोणते
 वृक्ष योग्य.
 ४३३ वर्ज्यवृक्ष.
 " जुने लांकूड शुभ-होईल किंवा
 कसे पाची परीक्षा.
 " अगुळप्रमाण.
 ४३४ फळांचे सर्व वृक्ष, पलग व पाट
 वगैरे बैठक करण्यास उक होत.
 " उक्तवृक्षांचे योगाने हस्तिदंत
 योग्य होय.
 ४३६ हस्तिदंत, फामास किती लंबी
 पयेंत ध्यावा याचे प्रमाण.
 ४३७ पलग्याचा लांकूड (बाजू) जुळ-
 विण्याचा प्रकार.
 ४३९ रत्नपरीक्षा. अ० ८०.
 ४४० रत्नांची नावे.
 " रत्नाच्या देवता.
 ४४१ आठ पादच्या राईभार १ तांदुळ.
 " हिऱ्याची किंमत.
- अ० ८१.
 ४४२ मुक्ताफल (मोती) परीक्षा.
 " हत्ती, सर्प, शिपा, शाल, मेघ,
 वेळू, मत्स्य, डुकर या आठांपा-
 सून मोत्ये होतात.
 " शिपांतील मोती उत्तम व व्य-
 वहारोपयोगी होय.
 ४४३ मोत्यांची उत्पत्तिस्थाने ८ आहेत.
 " मोत्याचे रंगावरून त्यांचे दैव्य.
 ४४४ मोत्याची किंमत वजनाचे मानाने.
 " पुरवणीचे मोत्यांची किंमत.
 ४४६ सप्तमवायुस्कधातून पडलेले मो-
 ती मेघोत्पन्न होय.
 ४४७ मोत्याचे हार करण्याचा प्रकार.
 अ० ८२.
 ४४८ पद्मराग (माणिक) परीक्षा.
 ४५० पद्मरागाची किंमत.
 अ० ८३.
 " (मरकत (पाच) परीक्षा.
 ४५१ दीपलक्षण. अ० ८४.
 " दत्तकाष्टलक्षण. अ० ८५.
 अ० ८६.
 ४५४ सर्वशाकुन (मिश्रकाध्याय श-
 कुनांची फळे)
 ४५५ पशुपस्यांमध्ये पुरुष, स्त्री, नपुंस-
 क हे स्पष्ट समजत नाही. ते
 त्यांचे शरीरावरून वगैरे समज-
 ण्याचीं लक्षणे.
 " मार्गामध्ये, सैन्यामध्ये, गावांत,
 जनसमुदायामध्ये, शुभाशुभ फ-
 ल कोणास समजावे.
 ४५६ कोणत्या ऋतूंत कोणकोणते प-
 क्षि व चतुष्पाद मदपुक्त होता-
 त त्यांचा नावे.

- ४६१ गमनकर्त्याच्या डाव्याआंगां कोण शुभ.
- ॥ उजव्या आंगास शुभ कोण.
- ४६२ प्रयाणकाळा शब्द, नामसकीर्तन, दर्शन, कोणाचे शुभ होते.
- ॥ डावे जाणारे कोण चांगले.
- ॥ कोणत्या दिशेस कोण चांगले.
- ४६३ राजदर्शनार्थ राजवाड्यांत प्रवेश असता शुभाशुभ.
- ४६४ एक शुभ व एक अशुभ शकुन शाला तर फळ कोणाचे त्याचे.
- ४६६ सर्प, उंदीर, माजर, मासे, हे स्वजातीचे मास खाणारे आहेत.
- ॥ मनुष्य, घोडा, गाढव पांवाचून सर्व प्राणीपरधोनींच्याठाई मेलून करतील तर देशनाश होतो.
- अ० ८७.
- ४६९ अंतरचक्र (दिशापरत्वे शकुन व त्यांचे फळ).
- अ० ८८.
- ४७७ शकुनरुत (गमनकाळीं पक्षी व स्वापदे यांचे शब्दाचे फळ)
- अ० ८९.
- ४८७ श्वचक्र (कुत्र्याचे रडणे वगैरे)
- ४८९ वर्षाकाळीं कित्येक स्थळीं कुत्रे मोठ्यांनीं रोदन करतील तर महान् वृष्टि होईल.
- ॥ अर्घपण असतां वर्षाकाळीं कुत्रे पाण्यांत उभेवगैरे राहून फिरतील, पाणी हालवितील तर १२ दिवसांत वृष्टि होईल.
- अ० ९०.
- ४९२ शिवास्त (मालूचे शब्दाचे फळ.
- ॥ माघ, फाल्गुन व कुंभ, मीन यांत कोठ्यांस मस्त येथे.
- ४९३ मालूच्या तोडांतून गाला निघत असतील असे वाटतें. ओ. २१
- अ० ९१.
- ४९५ मृग (रानांतील जनावरें)चेष्टित.
- अ० ९२.
- ४९६ गवेगितं (गाय हंवरत्येवगैरे त्याचे फळ).
- ॥ गार्डस, माशा व कुत्री यांनी रोधिली तर लयकर बहुत वृष्टीपासून उपद्रव होईल.
- ४९७ सशीचे फळ गार्डसारखे समजावे.
- अ० ९३.
- ॥ अश्वचेष्टित (घोड्यांची लक्षणे वगैरे)
- ॥ घोड्याचे आंगावर केव्हां केव्हां अग्नि दिसतो.
- ४९९ घोड्याचे निजणे व उभे राहणे याचे फळाप्रमाणेच, अन्यग्राहनाचे पहावे.
- अ० ९४.
- ५०० हस्तीगितं (हत्तीचे लक्षणवगैरे)
- ॥ हत्तीचे दांत कापण्याचे प्रमाण.
- ५०१ दांत पडल्याचे लक्षण.
- ५०३ केव्हां केव्हां हत्ती सुसज्जित घेऊन जमिनीवर येतो.
- अ० ९५.
- ॥ नायसस्तं (कावळ्याचे ओरडणे वगैरे).
- ॥ कावळ्याचे घरच्याचे फळ त्याच प्रदेशांत होईल.
- ५०४ घरच्यावरून वृष्टिलक्षण जाणणे.
- ॥ घरच्यावरून चंदिरादिकांचा उपद्रव जाणणे.

- ५०४ कावल्यास ५ पर्यंत पिली होतात.
- ५१३ एक कावल्याविषयी जी फळे सांगितली तींच बहुतांविषयी समजावी.
- ॥ अन्यपदार्थांचे फळ कावल्याप्रमाणे समजावे.
- ॥ वनांतील पशूंचे व वरदाटांचे डुकरादिकांचे फळ कुण्याप्रमाणे समजावे.
- ॥ वृष्टिलक्षण.
- ॥ मधमाशांचे पोळे वसण्याचे फळ.
- ५१४ मुंग्यांचे ओड्यांवस्त्र वृष्टिल०.
- ॥ पहिल्या शकुनावस्त्र पात्रेचे शुभाशुभ पहाणे.
- ॥ मार्गांतील शकुनांचे फळ त्याच दिग्शी समजावे.
- ॥ या अभ्यासांत सांगितलेले शकुन सर्वकाळ पहावे.
- ॥ सर्व कार्यांचा आरंभ, यात्रा (स० प्रमाण), गृह प्रवेश इत्यादिकांचे ठाई सर्व शकुन पहावे.
- (॥ शिक कोणत्याही कर्मां शुभ नव्हे.
- ॥ शुभशकुन झाले तर काय काय होतें.
- ॥ कौसापुटे पेंढ्याचा शब्द निष्फळ होय.
- ॥ अशकुन एक दोन तीनवीर झाले तर काय करावे.
- अ० ९६.
- ५१५ शकुनेतराध्याय (शकुनांच्या बलाबलविचाराने फळ जाणावे०.
- ५१८ प्रश्नकर्त्याचे किंवा येणाराचे नाव किती असतारचे आहे अथवा दोन नावे आहेत हे जाणणे.
- ५१८ प्रश्नलभावास्त्र येणाराचे किंवा चोराचे वगैरे नाव सांगणे.
- ॥ वय सांगणे.
- ५१९ पाकाध्याय ९७. (शकुनांचे वगैरे फळ कधी होईल)
- ॥ स्थिर व चर पदार्थांचे अन्वय.
- ॥ नदीचा प्रवाह दुसरीकडे वळल्यास त्याचे फळ.
- ५२० अचेतन पदार्थांचे भाषण, रोदन, कांपणे, व्यास घाम येणे, इत्यादि अद्भुतांचे फळ.
- ॥ द्विफळ उदकावर तरणे.
- ॥ वाद्याचा शब्द होणे.
- ॥ भूमिविदारण.
- ॥ अग्नि नसतां पेटणे.
- ॥ तूप, तेल, वास, रक्त यांची वृष्टि.
- ॥ फार द्वेषी प्राण्यांचा परस्पर जेद, माजर व मुंगस यांचा उदराबराबर संग.
- ॥ अद्भुतांचे फळाच्या फळ सांगितला तेव्हां फळ होणार नाही तर दुप्पट फळांने होईल.
- ५२२ शांतीने, आणि दानाने अद्भुतांचे फळ होत नाही.
- ॥ नक्षत्रगुणाः अ० ९८.
- ॥ प्रत्येक नक्षत्रांच्या तारांची संख्या.
- ॥ विवाहाचे ठाई होणारे फळ नक्षत्रांचे तारांचे संख्येइतक्या वर्षांनी होतें.
- ॥ जरादि व्याधींचा नाश नक्षत्रांचे तारांचे संख्येइतके दिवसां.
- ॥ नक्षत्रांचे स्वाधी. [नीं होता.
- ५२३ ध्रुवमंजकनक्षत्रांवर कोणकोणती कर्मे करावी.

- ५२३ तीक्ष्णसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, उग्रसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, लघुसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, मृदुसंज्ञक न० कार्ये.
 ,, मृदुतीक्ष्ण (मिश्र) न० कार्ये.
 ,, क्षीरकर्मास उक्तनक्षत्रे.
 ,, क्षीरास उक्तनक्षत्र न मिळें तर काय करावे.
 ,, क्षीर कोणी, कोणत्यावारी व तिथीस वगैरे करावे.
 ,, क्षीरास केव्हां मुहूर्त नको.
 ,, पुंसवनास नक्षत्रे.
 ५२५ नामकरणादि संस्कारांस नक्षत्र आणि वार.
 ,, नामकरणास लग्नशुद्धि.
 ,, कर्णवेधास लग्न व नक्षत्र.
 ,, सामान्यत्वे सर्वांभास लग्नशुद्धि.
 ,, गृहारंभ व गृहप्रवेश यांस लग्नशुद्धि.
 ,, तिथिकरणगुण. अ० ९९.
 ,, तिथीचे स्वामी.
 ,, नंदादितिथि.
 ,, जे कार्य ज्या नक्षत्रां, करणी आणि मुहूर्ती करावयाचे ते नक्षत्र वगैरे न मिळें तर काय करावे.
 ,, करणे व त्यांचे स्वामी.
 ५२७ कोणत्याकरणावर कोणती कार्ये करावी.
 अ० १००.
 ,, विवाहनक्षत्रलग्ननिर्णय.
 ,, विवाहास नक्षत्रे, लग्ने, लग्नशुद्धि.
 ,, राशिकूट.
 ५२८ लग्नशुद्धि, योग, तिथि, वार, अपन, मास, लग्न, नवमांश.
 ,, नक्षत्रजातक. अ० १०१.

अ० १०२.

- ५३१ राशिप्रविभाग (वाराराशींचे विभाग).
 ५३२ विवाहपटल.
 (विवाहमुहूर्तलग्नीं ग्रह असतील त्यांची फळे). अ० १०३.
 ५३५ गोधूलिमुहूर्ताचे फळ.
 ,, ग्रहगोचराध्याय (गोचरांचे ग्रहांची फळे) १०४.
 ,, यांत प्रत्येक श्लोकाचे निरनिराळे छंद सांगितले आहेत.
 ५३५ गोचरीचे ग्रहांची फळे.
 ५४५ गोचरीचे ग्रहांची फळे कोणास कसकशी अनुभवास येतात.
 ५४६ अशुभग्रहांचे पीडापरिहारार्थ पूजादिप्रकार.
 ,, सूर्यादिग्रह राशीच्या कोणत्या भागां कसे फळ देतात.
 ५४७ शुभ आणि अशुभ ग्रह यांचे फळांचा बलाबलविचार.
 ५४९ सूर्यादिग्रह कोणकोणत्या स्थानी असता व त्यांचे वारी कोणकोणतीं रुखे करावी.
 ५५१ नक्षत्रपुरुषव्रत. अ० १०५.
 ५५२ हे व्रत करणाऱ्या मनुष्याचे शरीर पुढीलजन्मी सुंदर होतें.
 ५५३ मार्गशीर्षादि मासांचे स्वामी.
 ५५४ उपसंहाराध्याय. १०६.
 ५५५ ग्रंथानुक्रमणिका. (अध्यायांची अनुक्रमणिका). अ० १०७.
 ५५७ वराहमिहिररुत नव्हत असे अध्याय या ग्रंथांत कोणते व किती आहेत.
 ,, ग्रंथसमाप्तीचा शक वगैरे.

श्री
बृहत्संहिता
(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITÁ

[BY VARÁHA-MIHIRA]

पांन व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले

तारीख २९ मे १८७३.

अंक १

VOL I

25th May 1873.

No. 1

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांनी

आपल्या

अगमिष णरत्नाग्र्यांन

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे साच्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
समोर ८०० ग्रंथ येत जाईल.

अथ वृहत्संहितेची अध्यायानुक्रमणिका प्राकृत अर्थासह.

- १ उपनयनाध्यायः—इष्टदेवतचै नमन व प्रधास साधने.
- २ सांवत्सरसूत्र—ज्योतिषी कसा असावा त्याचीं लक्षणें.
- ३ आदित्यचारः—सूर्याच्या दक्षिणोत्तर गती व वर्ष इत्यादिकांची फलें.
- ४ चंद्रचारः—नक्षत्राच्या वात्रूनै चंद्रगमन व शुभोन्निति इत्यादिकांची फलें.
- ५ राहुचारः—ग्रहणाचीं फलें.
- ६ भौमचारः—मंगलाचीं वक्रादिक फलें.
- ७ बुधचारः—अश्विन्यादि नक्षत्रीं बुध व साचीं उदयादि फलें.
- ८ वृहस्पतिचारः—नक्षत्रांच्या भागानै वृहस्पतिगतिफल इत्यादि.
- ९ शुक्रचारः—उत्तरमध्यादि मार्गीं शुक्रास्तादि फलें इत्यादि.
- १० शनैश्चरचारः—अश्विन्यादि नक्षत्रीं शनीचीं फलें इत्यादि.
- ११ केतुचारः—दिव्यभौमांतरिक्षादि उत्पाताचीं फलें.
- १२ अगस्त्यचारः—अगस्तीच्या वर्षांचें फल इत्यादि.
- १३ सप्तर्षिचारः—सप्तर्षादि सप्तर्षींच्या वर्षांचें फल इत्यादि.
- १४ कूर्मविभागः—रुक्मिकादि तीन तीन नक्षत्रीं पापग्रह असतां देशपरत्वे पीडा.
- १५ नक्षत्रव्यूहः—पापग्रहदूषित कृत्तिकादि नक्षत्र फलें.

- १६ ग्रहभक्तयः—रव्यादिग्रह देशांचें स्वामी सागून त्यांचीं फलें.
- १७ ग्रहयुद्ध—सूर्यादि ग्रहांच्या युद्धांचें फल.
- १८ शशित्रहसमागमः—ग्रहांच्या दक्षिणोत्तर भागानै चंद्रगतीचें फल.
- १९ ग्रहवर्षफल—सूर्यादि ग्रहांच्या वर्षांचें फल.
- २० ग्रहगृहाटक—ग्रहांच्या उदयास्तादिकावल्न फलें.
- २१ गर्भलक्षण—मेवाच्या गर्भाचीं लक्षणें.
- २२ धारणा—मेवाच्या गर्भधारणाचे शुभाशुभ फल व गर्भस्त्रावाचे दिवस.
- २३ प्रवर्षण—वृष्टीवल्न शुभाशुभ.
- २४ रोहिणीयोग.—आषाढकृष्णपक्षां रोहिणी नक्षत्रीं चंद्र जाईल त्या वेळेवल्न फलें.
- २५ स्वातियोगः—आषाढशुक्लपक्षां स्वातीस चंद्रयोगकालीन वेळेवल्न फलें.
- २६ आषाढीयोग—आषाढपौर्णमासीस धान्ये तोलून खावल्न शुभाशुभ.
- २७ वातचक्र—पूर्वादिवायूवल्न फल.
- २८ सद्योवृष्टिलक्षण—शोधिवृष्टीचें लक्षण
- २९ कुसुमलताध्यायः—फलपुष्पसमृद्धीवल्न द्रव्य धान्यादिकांची समृद्धि.
- ३० सध्यालक्षण—सध्यासमयीं वायूवल्न शुभाशुभ फलें.
- ३१ दिग्दाहलक्षण—दिशांचें वर्षावल्न फलें.

- १२ भूमिकंपलक्षणं—भूकंपावस्त्वन शुभा-
शुभ.
- १३ उल्कालक्षणं—बीज जशी लघेल
तसे तिजवस्त्वन फल.
- १४ परिवेपलक्षणं—चंद्रसूर्यास खेळे प-
डते सावस्त्वन शुभाशुभ.
- १५ इन्द्रायुधलक्षणं—आकाशांत धनुष्य
पडते त्याचें फल.
- १६ गन्धर्वनगरलक्षणं—आकाशांत न
नगराभास होतो त्याचें फल.
- १७ प्रतिसूर्यलक्षणं—एककालीं आका-
शांत दोन सूर्य दिसतात त्यांची
फलें.
- १८ रजोलक्षणं—आकाशांत धूळ उड-
ले तिचें फल.
- १९ निर्घातलक्षणं—मेघवायुगर्जनेचें फल
- ४० सस्पन्नातकं—सूर्यसंक्रांतीवस्त्वन धा-
न्य होण्याचीं लक्षणे.
- ४१ द्रव्यनिश्चयः—द्रव्यादि पदार्थांचे
मेपादि राशिस्वामी सांगून त्यां-
वस्त्वन फल.
- ४२ अर्यकांडं—अमुक संक्रांतींत धा-
न्यादि घेऊन त्याच्या व्यापारांत
लाभ इत्यादि.
- ४३ इन्द्रध्वजसंपत्—शुभवृक्षाचा ध्वज
आणावा, त्याचें फल.
- ४४ नीराजनविधिः—गुह्यास जाणारांनीं
नीराजनविधि करून सावस्त्वन शु-
भाशुभ फल पहारणें.
- ४५ खंजनदर्शनं—खंजरीटपट्ट्याच्या प्र-
थमदर्शनावस्त्वन फल.
- ४६ उत्पातलक्षणं—उत्पातापासून शु-

- भाशुभ.
- ४७ मयूरचित्रकं—ग्रहांचें उत्तरादिमा-
र्गगतादि फल.
- ४८ पुण्यस्नानं—सर्वदोषापह पुण्यनक्षत्रीं
स्नान व राजप्रस्थान कर्म.
- ४९ पट्टलक्षणं—सुवर्णपट्टलक्षण.
- ५० खड्गलक्षणं—तरबारीचें लक्षण.
- ५१ अंगविद्या—प्रश्नकालीं अगास स्प-
र्शादि होतील सावस्त्वन फलें.
- ५२ पिटकलक्षणं—फोडावस्त्वन शुभाशुभ
फलें.
- ५३ वास्तुविद्या—घर बांधण्याविषयी वि-
चार.
- ५४ दगार्गलं—भूमीतील जलपरीक्षा
(पाणी पहाणे).
- ५५ वृक्षापुर्वेदः—झाडें लावण्यास जागा
इत्यादि बागांविषयी माहिती.
- ५६ प्रासादलक्षणं—देवालय बांधण्या-
चा प्रकार.
- ५७ वज्रलेपः—वज्रलेप करण्याचा प्रकार.
- ५८ प्रतिमालक्षणं—विष्ण्वादि देवांच्या
प्रतिमा कशा असल्या याचा प्र-
कार.
- ५९ वनसम्प्रवेशः—गृहादिकांत वृक्ष तो-
डण्याकरितां वनांत जाऊन तो-
डण्याचा प्रकार व फल.
- ६० प्रतिष्ठापनं—देवस्थापनाचा प्रकार.
- ६१ गोलक्षणं—गार्डचें लक्षण.
- ६२ श्वलक्षणं—कुत्र्याचें लक्षण.
- ६३ कुक्कुटलक्षणं—कौबड्याचें लक्षण.
- ६४ कुर्मलक्षणं—कांस्तत्राचें लक्षण.
- ६५ आगलक्षणं—वकऱ्याचें ल० (शिळी).

- ६६ अश्वलक्षणं—घोडाचे लक्षण.
 ६७ गजलक्षण—हत्तीचे लक्षण.
 ६८ पुरुषलक्षणं—पुरुषाचे लक्षण (सामुद्रिकादि).
 ६९ पंचमहापुरुषलक्षण—महापराक्रमी पुरुषलक्षण.
 ७० स्त्रीलक्षणं—स्त्रीयांचा लक्षण.
 ७१ वस्त्रच्छेदलक्षणं—वस्त्रच्छेदनाचे लक्षण.
 ७२ चामरलक्षण—चंवरीचे लक्षण.
 ७३ छत्रलक्षणं—छत्राचे लक्षण.
 ७४ स्त्रीप्रशस्ता—स्त्रियांचे महत्त्व.
 ७५ सौभाग्यकरण—सुंदरत्व कसे होते.
 ७६ कान्दार्पिकं—स्त्री व पुरुष उत्पत्तीचा प्रकार.
 ७७ गधयुक्ति—पांढरे केस काळे करणे इत्यादि प्रकार.
 ७८ पुस्त्रीसमायोगः—स्त्रीपुरुषांवर परस्परांची इच्छा प्रकार.
 ७९ शय्यासनलक्षण—पलंगाचे लक्षण.
 ८० वज्रपरीक्षा—हिऱ्याची परीक्षा व लक्षण.
 ८१ मुक्ताफलपरीक्षा—मौक्तिकांची परी.
 ८२ पद्मरागपरीक्षा—माणिकाची परीक्षा.
 ८३ मरकतपरीक्षा—पद्मा, पद्मा याची परीक्षा.
 ८४ दीपलक्षणं.
 ८५ दन्तकाष्ठलक्षणं.
 ८६ मिश्रकाव्यायः—सामान्य सर्व फळे.
 ८७ अन्तरचक्र—दिशापरत्वे शकुन व फल. [मनकाली].
 ८८ शकुनरुत—पक्षिशब्दाचे फल (ग.
 ८९ श्वचक्रं—कुत्र्याच्या शब्दाचे फल.
 ९० शिवारुतं—भालूचे शब्दाचे फल.
 ९१ मृगचेष्टितं—वन्यमृगशब्दाचे फल.
 ९२ गर्वगेतं—गाय हंवरत्ये गर्गरे न्याचे फल.
 ९३ अश्वचेष्टितं—घोडाच्या चलनादि. कांचे फल
 ९४ हस्तींगित—हत्तीच्या चळ०
 ९५ नापसहत—काकशब्दाचे व घर. ल्यादिकांचे फल.
 ९६ शाकुनोत्तराध्यायः—शकुनाच्या बलाबलविचाराने सिद्धि.
 ९७ पाकाध्यायः—फल कधी होईल ते.
 ९८ नक्षत्रगुणाः—अमुक नक्षत्र अमुक कर्मास उक्त व नक्षत्र संज्ञा व तारा.
 ९९ तिथिकरणगुणाः—अमुक तिथि व अमुक कर्णां कार्य.
 १०० विवाहनक्षत्रलभनिर्णयः—विवाहा नक्षत्र व लग्नादि विचार.
 १०१ नक्षत्रजातक—जन्मकालीन अभिन्यादि नक्षत्रांचीं फळे.
 १०२ राशिसंविभागः—अभिन्यादि नक्षत्रांच्या राशि १२ यांचा प्रकार
 १०३ विवाहपटलं—विवाहलग्नां ग्रहाचे फल.
 १०४ ग्रहगोचरः—जन्मराशीवस्तेन शुभाशुभ ग्रह पाहणे.
 १०५ नक्षत्रपुरुषव्रतं—नक्षत्रांचे पुरुषा. कारणे वर्णन करून त्याचे व्रत
 १०६ उपसहारः—ग्रंथाचा उपसहार.
 १०७ अनुक्रमणिका ग्रंथाच्या प्रकरणांची (अध्यायांची) अनुक्रमणिका.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

जयतिजगतःप्रसूतिर्विश्वात्मासहजभूषणंनभसः ॥

द्रुतकनकसदृशदशशतमयूखमालार्चितःसविता ॥१॥

अर्थ—सर्व जगत् ज्यापासून उत्पन्न होत असा, स्यावरजंगमात्मक जगाचा आत्मा, आकाशाचे स्वाभाविक भूषण, पातळ झालेल्या सुवर्णासारख्या हजार किरणांच्या मालेने पूजित असा सूर्य सर्वोत्कर्ष वर्ततो ॥१॥

प्रथममुनिकथितमवितथमवलोक्यग्रंथविस्तरस्यार्थं

नातिलघुविपुलरचनाभिरुद्यतःस्पष्टमभिधातुं ॥२॥

अर्थ—अन्य ज्योतिःशास्त्रे असतां हे कां आरंभिलें याचें कारण या श्लोकानें सांगित्तत. ब्राह्मणानें सांगितलेल्या सत्यरूप विस्तृत ग्रंथाच्या अर्थातें अवलोकन करून, मी ग्राहमिहिराचार्य स्वल्प नव्हत व अतिविस्तृतही नव्हत अशा वाक्यपदांच्या मध्यम रचनाही स्पष्ट बोलण्यास उद्युक्त झालों आहे ॥२॥

मुनिविरचितमिदमितियच्चिरंतनंसाधुनमनुजग्र

थितं । तुल्यैर्यैश्चरभेदादमंत्रकेकाविशेषोक्तिः ॥३॥

अर्थ—हे शास्त्र प्राचीन मुनी जे ब्रह्मा इत्यादिक याणीं केलें यास्तव श्रेष्ठ होय. मनुष्यानें केलेलें शास्त्र श्रेष्ठ नव्हे. अर्थ एकच असला ह्मणजे वेदायांचून इतर ग्रंथात कांहीं किंता नाही वेदात मात्र तीच असरे सटली पाहिजेत ॥३॥

क्षितितनयदिवसवारोऽनशुभरुदितिपितामहप्रोक्ते ॥

कुजदिनमनिष्टमितिवाकोत्रविशेषोऽनृदिव्यकृते ॥४॥

अर्थ—ब्रह्मोक्तग्रंथांत क्षितितनयदिवसवारः नशुभरुन् आशा असंरांनीं भीमवार शुभ नव्हे असे सांगितलें. व मनुष्योक्त ग्रंथांत कुजदिनमनिष्ट भीमवार शुभ नव्हे असे सांगितलें येथें मनुष्यवृत्त नदेवरुत शास्त्रांत एकच अर्थ आहे. यास्तव यात विशेष नाही ॥४॥

आब्रह्मादिविनिःसृतमालोक्यग्रंथविस्तरंक्रमशः

क्रियमाणकमेवैतत्समासतोतोममोत्साहः ॥५॥

अर्थ—ब्रह्मादिक्रंतींनीं केलेलें विस्तृतशास्त्र पाहून क्रमानें व संक्षेपानेंच हें क्रियमाण शास्त्र करितों यास्तव मला उत्साह (गुणार) आहे ॥५॥

आसीत्तमः किलेदंतत्रापातैजसे भवद्वैमे ॥ स्व
भूशकले ब्रह्माविश्वकदंडेर्कशशिनयनः ॥६॥

अर्थ—हे सर्व जगत् अघकाररूप होतें त्यात प्रथमतः उदक उत्पन्न झालें. त्या उदकात सुवर्णाचे व तेजस्वी असे अड झालें. त्याचीं स्वर्ग व भूमि अशीं दोन खंडे झालीं. त्यामध्ये सर्व जगत् उत्पन्न करणारा व चंद्र सूर्य ज्यांचे नयन असा ब्रह्मदेव उत्पन्न होता झाला ॥६॥ तात्पर्य—तमोभूत या जगतामध्ये अव्यक्त ईश्वरास प्रजा उत्पन्न करण्याची जेव्हा इच्छा झाली त्याकाळीं प्रथम जल उत्पन्न केलें. त्यामध्ये वीर्य सोडिलें तें अड सौर्ण व सूर्यासारखें तेजस्वी होतें झालें त्यामध्ये ब्रह्मदेव झाला त्याणें तेंच एक वर्ष राहून, नंतर देवांचे ध्यान करून दोन शकलें केलीं. झालून एक हाकलाचा स्वर्ग व एकाची भूमि केली. तो ब्रह्मा, ज्याचे चंद्रसूर्य नयन, सर्व लोकांचा पितामह व विश्वकर्ता असा झाला. (स्मृतिकार.).

कपिलः प्रधानमाह द्रव्यादीन् कणभुगस्य विश्वस्य
कालं कारणमेकेस्वभावमपरे जगुः कर्म ॥७॥

अर्थ—साध्याचार्य कपिलमहामुनि प्रकृतिजगदुत्पत्तीचें कारण असें ह्मणतात. कणा-दक्रपि, द्रव्यादि सहा पदार्थ जगदुत्पत्तीस कारण असें ह्मणतात. कोणी काल कारणीक (पौराणिक) जगताचें कारण काल ह्मणतात. अन्य (लौकिकार्थिक) स्वभाव कारण ह्मणतात. भीमातक शुभाशुभ कर्म जगताचें कारण ह्मणतात ॥७॥

तदलमतिविस्तरेण प्रसंगवादाद्यनिर्णयोति महान्
ज्योतिःशास्त्रांगानां वक्तव्यो निर्णयोत्रमया ॥८॥

अर्थ—प्रसंगवादी अर्थविचार महान् आहे आणि ज्योतिःशास्त्राच्या अंगाचा विचार मला देयें बालावयाचा आहे. यास्तव जगदुत्पत्तिप्रसंगवाद पुरे ॥८॥

ज्योतिःशास्त्रमनेकभेदविषयं स्कंधत्रयाधिष्ठितं तत्का
त्संन्योपनयस्य नाम मुनिभिः संकीर्त्यते संहिता ॥ स्कं
धोऽस्मिन् गणितेन याग्रहगतिस्तंत्राभिधानस्त्वसौ हो
रान्यो गविनिश्चयश्च कथितः स्कंधस्तृतीयोपरः ॥९॥

अर्थ—बहुभेदविषयक ज्योतिःशास्त्र, गणित, होरा व शास्त्रा, एतत्संज्ञक तीन एक धामध्ये निदिष्ट आहे. त्या ज्योतिःशास्त्राचें सर्व कथन ज्यात आहे, त्याचें नाव

१ द्रव्य, गुण, कर्म, सामान्य, विशेष, समान्य.

२ चार्वाकमतानुसारी, बौद्ध, नास्तिक.

संहिता, असें मुनि ह्मणतात. ज्या ज्योतिःशास्त्रामध्ये गणितानें सूर्यादिग्रहांची गति समजयत्ये. त्या गणितस्कंधाचेंच तत्रस्कंध असें नाम होय. हा पहिला स्कंध. लग्न (होरा) याचा निश्चय ज्याणें होतो तो होरास्कंध दुसरा होय. अन्य वक्ष्यमाण जो स्कंध तो शाखास्कंध तिसरा होय. असें मुनींनीं सांगितलें आहे ॥९॥

**वक्रानुवक्रास्तमयोदयाद्यास्ताराग्रहाणांकर
णेमयोक्ताः ॥ होरागतंविस्तरतश्चजन्मया
त्राविवाहैःसहपूर्वमुक्तं ॥१०॥**

अर्थ—भौमादिग्रहाचे वक्र, मार्ग, अस्त, उदय, इत्यादिक मी करणसिद्धांतिकेमध्ये सांगितले. विस्तारानें जातक होराशास्त्रामध्ये सबद्ध आहे. तें यात्राविवाहपटलासहवर्तमान मी पूर्वीच सांगितलें ॥१०॥

**प्रभप्रतिप्रभकथाप्रसंगान्स्वल्पोपयोगान्ग्रहसंभवांश्च
संत्यज्यफलूनिचसारभूतंभूतार्थमर्थैःसकलैःप्रवक्ष्ये ११**

अर्थ—प्रभ, उत्तर, कथाप्रसंग (आख्यायिका, ह० पूर्वाच्या गोष्टी) सूर्यादि ग्रहाच्या उत्पत्ति, याचा थोडा उपयोग यास्तव तीं टाकून, जें सारभूत ह० श्रेष्ठ (प्रत्यक्ष अनुभवास येणारें) भूतार्थ ह० सत्यार्थ (अनुभवास आलेलें) तें परिपूर्ण अर्थांनीं सांगतों ॥११॥

**इतिवराहमिहिरुतौबृहत्संहिता
यांडपनयनाध्यायःप्रथमः ॥ १ ॥**

अथातःसांवत्सरसूत्रं व्याख्यास्यामः । तत्रसांवत्सरोभिजातः प्रियदर्शनो विनीतवेषःसत्यवागनसूयकः समः सुसंहतोपचितगात्रसंधिरविकलश्चासुरचरणनखनयनचिबुकदशनश्रवणललाटधूतमांगो वपुष्मान्गंभीरोदात्तघोषः । प्रायःशरीराकारानुवर्तिनोहिगुणाश्चदोषाश्चभवंति ॥

अर्थ—यानंतर सावसर (दैवज्ञ) याचे स्वरूप सांगतो तो सावसर, कुलीन, पाहिल्या असता सुख उत्पन्न करणारा, नम्रवेप, खरे चोळणारा, निंदा न करणारा, शत्रु मित्राच्याठाईं तुल्य, अतिसल्लभ १ पुष्ट अशा आहेत शरीरसधि ज्याच्या असा, अव्यय, हात, पाय, नखे, नेत्र, ओष्ठ, दात, कान, ललाट, भिंबया, मस्तक ही सुंदर आहेत ज्याचीं असा, शरीर सुंदर आहे ज्याचे असा, गंभीर व उत्थट (मोठा) आहे शब्द ज्याचा असा ज्योतिषी (जोशी) असावा कारण बहुधा शरीराच्या आकाराप्रमाणे गुण किंवा दोष उत्पन्न होतात ॥

तत्रगुणाः शुचिर्दक्षः प्रगल्भो वाग्मी प्रतिभानवान्देशकालवित्सात्त्विको नर्पर्वद्भीरुः सहाय्याधिभिरनभिभवनीयः कुशलो व्यसनी शांतिकपोष्टिकाभिचारस्नानविद्या भिज्ञो विबुधार्चनव्रतोपवासनिरतः स्वतंत्राश्च योत्पादितज्ञानप्रभावः पृष्ठाभिधाय्यन्यत्रदैवात्ययाद्ग्रहगणितसंहिताहोराग्रंथार्थवेत्ता ॥

अर्थ—त्या सावसराच्या शरीरामध्ये गुण असले ते—शुद्ध, (शास्त्रोक्त शौचानुष्ठा न कर्ता व अलोभी) चतुर, शीघ्र कार्य करणारा, शास्त्रानुसार प्रशस्त गृहणारा, पूर्वापरसंबधाने उत्तर देणारा, सब देशव्यवहार व बालस्वरूप जाणणारा, निर्मल चित्त, सभेमध्ये त्यक्तभय, त्याचे शरीर अध्ययन करणारास अज्ञेय, शिक्षित, (शिक्षित जाणणारा) व्यसन (गीत, वाद्य, नृत्य, स्त्री, द्यूतादि) रहित वेदोक्त मंत्रपाठविनियोग जाणणारा, शांतिकविद्याभिज्ञ, वैष्टिकविद्याभिज्ञ आभिचार (जारणमारणादि) विद्याभिज्ञ, निश्चनैमित्तिकादि क्रियांग जाणणारा, देवपूजा, व्रत, उपवास इत्यादिकाचाठाई तत्पर, ग्रहगणितादिकाने आश्चर्य उत्पादक असे ज्ञानसामर्थ्य ज्याचे असा, विचारलेल्या अर्थांते सांगणारा, उत्पातसूचित अशुभाविषयी न विचारता सांगणारा ग्रहगणित (पंचसिद्धांत) कल्प (जातकादि ग १) याचा अर्थ जाणणारा ॥

तत्रग्रहगणिते पौलिशरोमकवासिष्ठसौरपैतामहेषु पंचस्वेतेषु सिद्धांतेषु युगवर्षापर्यन्तमासपक्षाहोरात्रयाममुहूर्तनाडीविनाडीप्राणवृद्धिचतुष्टयवयवायस्यक्षेत्रस्य च वेत्ता । चतुर्णां च मासानां सौरसावननाक्षत्रचंद्राणामधिमासकावमसंभवस्य च कारणाभिज्ञः । पृथक् वदयुगवर्षमासदिनहोराधिपतीनां प्रतिपत्तिविच्छेदवित् ।

अर्थ—त्या ग्रहगणितामध्ये पौलिश, रोमक, वासिष्ठ, सौर पैतामह (ब्रह्म) असे ५ सिद्धांत आहेत. हे पांच सिद्धांत जाणणारा; युग, वर्ष, अयन, ऋतु, मास, पक्ष, अहोरात्र, प्रहर, मुहूर्त, नाडी (घटिका) विनाडी (पल) प्राण (श्वासेच्छ्वास) त्रुटि (दोन निमेष), आणि त्याचे अवयव इत्यादि कालप्रमाणातें व मेघादिराशिप्रमाणातेंही जाणणारा; सौर, सावन, नाक्षत्र, चांद्र, या चारप्रकारच्या ग्रहिन्यातें व अधिमास क्षयमास यांच्या सभवाचें कारण जाणणारा; ६० संवत्सर, युग, मास, दिन, होरा, यांच्या स्वायीची प्रवृत्ति व निवृत्ति जाणणारा ॥

सौरादीनांचमानानांसदृशासदृशयोग्यायोग्यत्वप्रतिपादनपटुः । सिद्धांतभेदेऽप्ययननिवृत्तौप्रत्यक्षं सममंडलरेखासंप्रयोगाम्युदितांशकानांचछायाजलयंत्रदृग्गणितं साम्येन प्रतिपादनकुशलः । सूर्यादीनांचग्रहाणांशीघ्रमंदयाम्योत्तरनीचोच्चगतिकारणाभिज्ञः सूर्याचंद्रमसोश्चग्रहणग्रहणादिमोक्षकालदिक्प्रमाणं स्थिति विमर्दवर्णादेशानामनागतग्रहसमागमयुद्धानामादेष्टा ।

अर्थ—सौरादि मासांचें सादृश्य असादृश्य योग्यायोग्यत्वाचें प्रतिपादन करण्यास कुशल असा, सिद्धांतभेद जाणणारा, अयननिवृत्ति क्ष० दक्षिणेस व उत्तरेस सूर्याचें गमन यातें प्रत्यक्ष ज्ञानानें जाणणारा, विषुववृत्तजाणता, उदितांश जाणणारा, तुरीययत्रादि छायायंत्रें जलयंत्रें आणि वेध यांचे साम्यानें जाणता, सूर्यादिक ग्रहांच्या शीघ्र, मंद, याम्योत्तर, नीच, उच्च अशा गतीचें कारण जाणणारा; सूर्यचंद्रांच्या ग्रहणांमध्ये ग्रहणाचा आरंभ, मोक्ष, दिशा, प्रमाण, स्थिति, खप्रास, वर्ण, इत्यादिक आदेश यांचा व भाविग्रहयोग, ग्रहयुद्धे यांतें सांगणारा ॥

प्रत्येकग्रहभ्रमणयोजनकक्षाप्रमाणप्रतिविषययोजनपरिच्छेदकुशलो भूभगणभ्रमणसंस्थानाद्यक्षावलंबकाहव्यासचरदलकालराश्युदयच्छायानाडीकरणप्रभृतिपुस्तककालकरणेष्वभिज्ञो नानाचोद्यप्रभभेदोपलब्धिजनितवाक्सारो निकषसंतोषाभिनिवेशैर्विशुद्धस्येवाधिकतरममलीकृतस्य शास्त्रस्यवक्तातंत्रज्ञो भवति

अर्थ—प्रत्येकप्रहाचे भ्रमणाची योजना व कसा (कर्ण) यांचे प्रमाण जाणणारा, प्रत्येक देशाच्या योजनांच्या प्रमाणाविषयी कुशल; भूगोल, नक्षत्रगणाचे भ्रमण व संधान इत्यादि जाणणारा; ध्रुवोन्नीचा अवलंब दिवसव्यास (अहोरात्र्यर्घ), चरखेकाल, मेघादि राशींचे उदय (लग्न) छायेवस्त्रं इष्टघटी करण इत्यादिक, व लग्नकाल करण यांचा जाणणारा; नानाप्रकारच्या उक्तप्रभाच्या भेदज्ञानाने ज्याची उत्तम धाणी शाली असा; कसीटीवर घासून किंवा तापवून किंवा तोडून शुद्ध केलेल्या सुवर्णासारखे अत्यंत स्वच्छ केलेल्या शास्त्राचा वक्ता; असा जो तो गणितशास्त्र जाणणारा होतो ॥

उक्तचर्गमुनिना ॥ नप्रतिवत्थंगमयतिव
क्तिनचप्रभमेकमपिपृष्टः ॥ निगदतिनच
शिष्येभ्यः सकथंशास्त्रार्थविज्ञेयः ॥१॥

अर्थ—जो मनुष्य शास्त्रोक्तार्थात प्रतिपादन करित नाही, कोणी प्रभू केलाअसतां एकाही प्रभाचे उत्तर देत नाही व शिष्यांसही पढवीत नाही तो शास्त्रार्थ जाणणारा कसा झणावा ॥१॥

ग्रंथोन्यथान्यथार्थः करण्यश्चान्यथाकरोत्यबुधः ॥
सपितामहमुपगम्यस्तौतिनरोवैशिकेनार्या ॥२॥

अर्थ—जो मनुष्य ग्रंथाचा अर्थ अन्य असून दुसराच अर्थ करितो. व गणितही निराळेंच करितो तो अबुध (मूर्ख) होय. तो मनुष्य पितामह (आजा) याप्रत जाऊन, विशेषेचे गुण (नखदशन नखसत सीत्कारादिक) याहीकरून मातेची स्तुतिकरितो ॥२॥

तंत्रेसुपरिज्ञातेलग्रेछायांबुयंत्रसंविदिते ॥
होराथंचसुरूढेनादेशुभारितीवंध्या ॥३॥

अर्थ—गणितस्फुट चांगला जाणणारा असतो; छया व जलपर याही लग्न चांगले जाणले असतां; होराथ (लग्न) सुस्थिर असतां; सागणाराची याणी निष्फल (मिथ्या) होत नाही ॥३॥

उक्तचार्यविष्णुगुप्तेन ॥ अप्यर्णवस्यपुरुषः प्रतरन्कदा
चिदासादयेदनिलवेगवशेनपारं ॥ नत्वस्यकालपुरु
षास्यमहार्णवस्यगच्छेत्कदाचिदनृषिर्मनसापिपारं २

र्थ—पुरुष नीकेंतून जात असतां, नायूच्या वेगाने परतीरास कदाचित् जाईल;

परंतु हा कालपुरुषाख्य (ज्योतिःशास्त्ररूप) जो महार्णवः (मोठा समुद्र) याच्या परतीरास मुनीवांचून कोणी कधीही मनानेंसुद्धां जाणार नाही. ऋषि मात्र जाईल. ४

होराशास्त्रेपिराशिहोराद्रेक्काणनवांशकद्वादशभाग
त्रिंशद्भागवलावलपरिग्रहोग्रहाणांदिक्स्थानकालचे
ष्टाभिरनेकप्रकारवलनिर्धारणप्रकृतिधातुद्रव्यजाति
परिग्रहोनिपेकजन्मकालविस्मापनप्रत्ययादेशसद्यो
मरणायुर्दायदशांतर्दशाष्टकवर्गराजयोगचंद्रयोगद्वि
ग्रहादियोगानांनाभसादीनांचयोगानांफलान्याश्रय
भावावलोकननिर्याणगत्यनूकानितात्कालिकप्रभशु
भाशुभनिमित्तानिविवाहादीनांचकर्मणांकरण ।

अर्थ—होरा (जातक) शास्त्रामध्येही केवळ वक्रानुवक्रास्तमयोदयादिकच सांगितले नाहीत जितके होराशास्त्राचे भेद तितके सांगितले. ते हे—राशि, होरा, द्रेक्काण, (राशित्रिभाग) नवांश, द्वादशांश, त्रिंशांश, बलावलविचार, ग्रहांचें दिग्बल, स्थानवल, कालवल, चेष्टावल, इत्यादि अनेकप्रकाराच्या बलांचा विचार; यातपिच्छादि प्रकृति, धातु (मृन्मांसमेदोस्थिमज्जारेत), ताम्रादिद्रव्य, ब्राह्मणादि जाति, यांचा विचार; गर्भाधान, गर्भमोक्षसमय, यांवरून आश्चर्यकारक जे नालवेष्टितादिक प्रत्यय (दाखले) त्यांचें कथन, अरिष्टाप्याय, जीवितप्रमाण; दशा, अंतर्दशा, अष्टक, वर्ग, राजयोग, चंद्रयोग, द्विग्रहादियोगांचीं शुभाशुभफलें, आश्रयभावाचें अवलोकन, निर्याणगति अनूक तात्कालिक प्रभशुभाशुभांचीं निमित्तें, विवाहादिक कर्मांचें करण (कारण)

यात्रायांचतिथिदिवसकरणनक्षत्रंमुहूर्तविलग्नयोग
देहस्पंदनस्वप्रविजयस्नानग्रहयज्ञगणयागाग्निलिंग
हस्त्यश्वेगितसेनाप्रवादचेष्टादिग्रहपाङ्गुण्योपायमं
गलामंगलशकुनसैन्यनिवेशभूमयोग्निवर्णामंत्रिचर
दूताटविकानांयथाकालप्रयोगाःपरदुर्गलंभोपायाश्च
त्याद्युक्तंचाचार्यैः ।

अर्थ—यात्रेचाठायीं (प्रयाणी) तिथि, (प्रतिपदादि) रव्यादिचार, वयादि करणें, आश्विन्यादि नक्षत्रें, अहोरात्र ६० मुहूर्त, यांचीं फलें; मेयादि तात्कालिक लग्ने, योगाध्यायोक्त योग, देहस्पंदन (देहस्फुरण), स्वप्न, विजयार्थस्नान, ग्रहपत, गुह्य

पूजन, अग्निचिन्ह, हस्ती, घोडा याचें चेटित, सैयाचा (मी पुढें इत्यादि) वाद
व चेटा व उत्साह इत्यादि करणें, सधिविग्रहादि पाड्गुण्य, सामदानादि उपाय,
शुभाशुभ शकुन, सैन्य रहाण्यास योग्य भूमि, प्रस्थानाभिकर्मी शुभाशुभ, प्रधान,
बातमीदार, दूत, पारधी, याचे यथाकाली प्रयोग, शत्रूच्या किल्लाच्या प्राप्तीचे
उपाय, इत्यादिक होराशास्त्राचे भेद आचार्यांनीं सांगितले.

**जगतिप्रसारितमिवालिखितमिवमतौनिपिक्तमिव
तद्वदये । शास्त्रंयस्यसभगणंनदेशानिःफलास्तस्य ५**

अर्थ—जगतामध्ये विस्तारित, बुद्धीचाठाई चित्रासारखें, इदयाचाठाई ठसलेलें असें
उपाचें गणितशास्त्र आहे त्याच्या उक्ति (भाषणें) कधीही निष्फल होत नाहींत॥५॥

संहितापारगश्च दैवचिंतकोभवति । यत्रैतेसंहिताप
दार्थाः । दिनकरादीनां ग्रहाणां चारास्तेषु चतेषां प्रकृ
तिविकृतिप्रमाणवर्णकिरणद्युतिसंस्थानास्तमनोदय
मार्गमार्गांतरवक्रानुवक्रक्षग्रहसमागमचारादिभिः फ
लानि नक्षत्रकूर्मविभागेन देशेष्वगस्तिचारः सप्तर्षि
चारोग्रहभक्तयो नक्षत्रव्यूहग्रहगृंगाटकग्रहयुद्धग्रहस
मागमग्रहवर्षफलगर्भलक्षणरोहिणीस्वात्यपाढीयो
गाः सद्योवर्षकुसुमलतापरिधिपरिवेपपरिधपवनोल्का
दिग्दाहक्षितिचलनसंध्यारागंधर्वनगररजोनिर्घाता
र्घकांडसस्यजन्मैन्द्रध्वजेंद्रचापवास्तुविद्यांगविद्यावा
यसविद्यांतरचक्रमृगचक्राश्वचक्रवातचक्रप्रासादल
क्षणप्रतिमालक्षणप्रतिष्ठापनवृक्षायुर्वेदोदगार्गलनी
राजनखंजनोत्पातशांतिमयूरचित्रकधृतकंवलखड्ग
पट्टरुकवाकुकूर्मगोजाश्वेभपुरुषस्त्रीलक्षणान्यंतःपुर
चिंतापिटकलक्षणोपानच्छेदवस्त्रच्छेदचामरदंडश
य्यासनलक्षणरत्नपरीक्षादीपलक्षणदंतकाष्ठाद्याश्चि
तानि शुभाशुभानि निमित्तानि सामान्यानि च जगत्प्र

तिपुरुषंपार्थिवेचप्रतिक्षणमनन्यकर्माभियुक्तेनदैवज्ञे नचितयितव्यानि ।

अर्थ—सूर्यादि ग्रहाचे चार (गतिवशाने शुभाशुभ कथन), त्या चारामध्येही ग्रहाची प्रकृति (स्वभान), धिकार, जगताचे प्रमाण, शुक्रादिवर्ण, किरण व त्याची काति, आकार, अस्त, उदय, दक्षिणोत्तर मध्यममार्ग, मार्गमध्य, भीमादिकाचे वक्रत्व, मार्गत्व, नक्षत्रांतरीवर ग्रहाचासयोग, चार, इत्यादिकांनीं फलें होतात. नक्षत्रकूर्मविभागाने देशामध्ये फलें होतात. अगस्तिचार, वसिष्ठादि समस्तधिचार, ग्रहाणा भक्त्य (देशद्रव्याणि प्राणिनामाधिपत्य), नक्षत्रव्यूह (द्रव्यजनाधिपत्य), ग्रहशृंगाटक (ताराग्रहाचें शृंगाटकसंस्थानाने शुभाशुभज्ञान), ग्रहाचें युद्ध, ग्रहाचा चंद्राशीं समागम, ग्रहाच्या वर्षाधिपत्यानें फलें, मेघगर्भलक्षण, रोहिणीचा चंद्राशा योग, तसाच स्वातियोग, व पूर्वापाढायोग, सद्योवृटिलक्षण, पुष्प व लताचें लक्षण, (वृक्षादिकाच्या फलपुष्पसमृद्धीनें लोकामध्ये शुभाशुभ कथन) परिधि (प्रतिसूर्याचें) लक्षण, परिवेष (रुळें) याचें लक्षण, परिघ (सूर्योदयास्तसमयीं तिर्यकूरेपा) याचें लक्षण, असेंच वायूचे लक्षण, उल्कापात व दिग्दाह याचें लक्षण, भूकप, संध्याराग, गधर्वनगरलक्षण, रजोलक्षण, निर्घातलक्षण, अर्घकांड (राशींवरून द्रव्याचें महर्घत्वादि) सस्यजातक, इन्द्रधनुष्याचें लक्षण, वास्तुविद्या (गृहाचें लक्षण), प्राण्याच्या अगस्पर्शाने शुभाशुभ ज्ञान, काकचेष्टित, शाकुनचक्र, मृगचेष्टित, अश्वचेष्टित, यातचक्र, (अष्टदिशामध्ये फिरणाऱ्या वायूचें लक्षण), देवळाची रचना, प्रतिमालक्षण, (देवप्रतिमाचे लक्षण), वृक्षाची चिकित्सा, दगार्गल (जलप्राप्ति), नीराजन (शातिकर्म) अथवा नीराजन, मंत्रपूतजलाने अजन (क्षेपण, स्पर्शन), खनन पक्ष्याचे लक्षण, उत्पातशांति, मयूराचित्रक, धृतकवल (पुण्यस्नान) खड्गपरीक्षा, पट्ट (नृपमुकुट) याची परीक्षा, कुक्कुट, कूर्म, गो, मेंढा, अश्व, गज, पुरुष, स्त्री, यांचीं लक्षणे, अत पुरास्त्रियाचे लक्षण, पिटक (फौड) याचें लक्षण, उपानत् (वाहणा) याचा छेद, वस्त्रछेद, चामरदंडपरीक्षा, शय्यासनावें लक्षण, हीरकादि रत्नाची परीक्षा, दीपाची परीक्षा, दंतकाष्ठादिकावरून शुभाशुभ निमित्ते, व सर्व जगताचीं सामान्य निमित्ते, 'पुरुषापुरुषाप्रति जां शुभाशुभ लक्षणें तीं, तशींच राजाचेठारूं जां लक्षणें तीं, हीं सर्व प्रतिक्षणां अन्यकर्मांहित दैवज्ञाने चितन करावीं. (याचा विचार करावा)

नचैकाकिनाशक्यंतेहर्निशमवधारयितुंनिमित्तानि ।
तस्मात्सुभृतेनैवदैवज्ञेनान्येतद्विदश्चत्वारोभर्तव्याः ।
तत्रैकेनैद्रीचाग्नेयीचदिगवलोकयितव्या याम्यानैर्ऋ

तीचान्येनैवंवारुणीवायव्याचोत्तराचैशानीचेति । य
स्मादुल्कापातादीनिनिमित्तानिशीघ्रमुपगच्छंतीति ।
तेपांचाकारवर्णस्नेहप्रमाणदिक्ग्रहर्क्षाभिघातादिभिः
फलानिभवन्ति ।

अर्थ—रात्रादिवस निमित्त पाहणें एकस्याच्यानं होत नाहीं. यास्तव राजानें सुषो-
षितदैवज्ञानें दुसरे ज्योति शास्त्रज्ञ चार दैवज्ञ ठेवावे. सामर्थ्ये एकानें पूर्व व
आग्नेयी पहावी. दुसऱ्याने दक्षिण व नैर्ऋति प०, तिसऱ्याने पश्चिम व वायव्य
प०, चवथ्याने उत्तर व ईशानी पहावी. उल्कापातादि निमित्तें अल्पकालिक
होत. यास्तव सा उल्कादिकाचे आकार, वर्ण, स्निग्धता, हस्तादिप्रमाण, उ-
त्तरादि दिक्, ग्रह, नक्षत्र, याचा अभिघात (अभिहनन) इत्यादिकांनीं शुभाशुभ
फलें होतात. '

उक्तंचगर्गेणमहर्षिणा । कृत्स्नांगोपांगकुशलंहोरागणित
नैष्ठिकं । योनपूजयतेराजासनाशमुपगच्छति ॥७॥

अर्थ—सर्व ज्योति शास्त्राचीं अंगें व उपांगें (पुरुष लक्षणादिक) याचा जाणणारा, जा-
तक व गणित यामर्थ्ये निष्णात (तत्पर) अशा दैवज्ञाची जो राजा पूजा (सत्कार)
करीत नाहीं. तो नाशातें प्राप्त होतो ॥७॥

वनंसमाश्रितायेपिनिर्ममानिःपरिग्रहाः । अपितेष
रिपृच्छंतिज्योतिपांगतिकोविदं ॥८॥

अर्थ—जे वनात राहिलेले, अहकाररहित, स्त्रियादिपरिग्रहरहित असे तेही ग्रहन
क्षत्रादिज्योतींची गतिजाणणाऱ्या दैवज्ञाप्रत विचारितात. (त्यांसही शुभाशुभ सम
जण्याची इच्छा असत्ये) ॥८॥

अप्रदीपायथारात्रिरंतादित्यंयथानभः । तथाऽंसांव
त्सरोराजाभ्रमत्यंध्रवाध्वनि ॥९॥

अर्थ—जशी रात्रि दीपावाचून शोभत नाहीं व आकाश सूर्यावाचून शोभत नाहीं
तसा रामा दैवज्ञावाचून शोभत नाहीं. इतकेंच नाहीं, जसा मार्गांमध्यें आधळा
फिरतो सा सारखा राजा सर्वत्र सशपानें फिरतो ॥९॥

मुहूर्ततिथिनक्षत्रमृतवश्चायनेतथा । सर्वाण्ये
वाकुलानिस्पुर्नस्यात्सांवत्सरोयदि ॥१०॥

अर्थ—आर्शादि मुहूर्त, प्रतिपदादि तिथि, अभिन्यादि नक्षत्रे, शिशिरादि ऋतु, दक्षिणोत्तर अयने, हीं सर्व सांवत्सर (दैवज्ञ) नाहींतर निष्कळ होतात ॥१०॥

तस्माद्राज्ञाधिगंतव्योविद्वान्सांवत्सरोऽग्रणीः ।

जयंयशःश्रियोभोगान्श्रेयश्चसमभीप्सता ॥११॥

अर्थ—पूर्वोक्त कारणास्तव जय, यश, लक्ष्मी, उपभोग, आणि आरोग्य यांतें इच्छि-
णाऱ्या राजानें पंडित व श्रेष्ठ असा दैवज्ञ ठेवावा ॥११॥

नासांवत्सरिकेदेशेवस्तव्यंभूतिमिच्छता ।

चक्षुर्भूतोहियत्रैपपापंतत्रनविद्यते ॥१२॥

अर्थ—संपत्ति इच्छिणाऱ्या पुरुषानें दैवज्ञरहित देशामध्ये राहूं नये. सर्व शुभाशुभा-
दिकांचा प्रकाशक हा दैवज्ञ आहे. तो जेथें राहतो, तेथें पाप रहात नाहीं ॥१२॥

नसांवत्सरपाठीचनरकेपूपपद्यते ।

ब्रह्मलोकेप्रतिष्ठांचलभतेदैवचितकः ॥१३॥

अर्थ—ज्योतिःशास्त्र पठन करणारा नरकामुक्त जात नाहीं. तो ब्रह्मलोकामध्ये प्रति-
ष्ठेत प्राप्त होतो ॥१३॥

ग्रंथतश्चार्थतश्चैतत्कृत्स्नंजानातियोद्विजः ।

अग्रभुक्सभवेच्छ्राद्धेपूजितःपंक्तिपावनः ॥१४॥

अर्थ—या ज्योतिःशास्त्रातें पाठाने व अर्थानें जो ब्राह्मण संपूर्णत्वेकरून जाणतो, तो
श्राद्धाचेठायें पूज्य व प्रथमभोक्ष्य होतो, आणि तो पूज्यब्राह्मण ज्या पंक्तीमध्ये बस-
तो, त्या पंक्तीला पवित्र करितो ॥१४॥

म्लेच्छाहियवनास्तेपुसम्यक्शास्त्रमिदंस्थितं

ऋपिवत्तेपिपूज्यंतेकिंपुनर्दैवविद्विजः ॥१५॥

अर्थ—यवन हे म्लेच्छ (रानटी) आहेत तरी त्यांमध्ये हे ज्योतिःशास्त्र उत्तमप्रकारें
राहिलें आहे (त्यांणीं तें पूर्वाचार्यांपासूनच संपादिलें) यास्तव ते यवनही ऋषी-
सारखे पूजिले जातात. मग दैवज्ञ ब्राह्मण पूज्यहोतील, यांत काय सांगावयाचें आहे १५

कुहकावेशापिहितैःकर्णोपश्रुतिहेतुभिः ।

कृतादेशोनसर्वत्रप्रष्टव्योनसदैववित् ॥१६॥

अर्थ—कुहक (गारुड वगैरे जाणण्यानें) जादुगिरीनें, प्रवेशानें, आच्छादित राहण्यानें, अथवा कर्णपिशाचसाधनानें ज्याणें आदेश केला. (प्रश्नादि सांगितले) त्यास सर्वत्र कर्षांही विचारू नये. कारण तो दैवज्ञ नव्हे ॥१६॥

॥ अविदित्वैवयःशास्त्रंदैवज्ञत्वंप्रपद्यते ।

संपत्तिदूपकःपापोज्ञेयोनक्षत्रसूचकः ॥१७॥

अर्थ—जो ज्योति शास्त्रातें न जाणता जोशी क्षणवितो तो पत्कीतें अपवित्र करणारा, पापी, व नक्षत्रसूचक ह० ज्योतिष न जाणणारा होय ॥१७॥

नक्षत्रसूचकोदिष्टमुपहासं करोति यः ।

सत्रजत्यंधतामिस्रंसार्धमृक्षविडंविना ॥१८॥

अर्थ—नक्षत्रसूचकानें सांगितलेला जो उपहास, त्यातें जो करितो. तो त्या नक्षत्रसूचकासह्यर्तमान अधतामिस्र नरकाप्त जातो ॥१८॥

नगरद्वारलोष्टस्य यद्वत्स्यादुपयाचितं ।

आदेशस्तद्वदज्ञानांयः सत्यः सविभाव्यते ॥१९॥

अर्थ—नगरद्वारस्थित मृत्पिंडाचें प्राधित काफतालीय न्यायानें जसें सत्य होतें तसा मूलांचा आदेश (प्रश्नकथन) सत्यासारखा भासतो ॥१९॥

संपत्त्या योजितादेशस्तद्विच्छिन्नकथाप्रियः ।

मत्तः शास्त्रैकदेशेन त्याज्यस्तादृग्महीक्षिता ॥२०॥

अर्थ—द्रव्यदानानें योजित आदि आदेश ज्याणें असा, (जसें पूर्वी मी अमुकाला हें सांगितलें त्याला द्रव्य मिळालें) व कोणी ज्योति शास्त्रातील गोष्ट काढिली क्षण जे याणें दुसरीच बोलवी असा व शास्त्राचा एकदेश (प्रकरण) जाणून उन्मत्त झालेला, असा ज्योतिषी राजाने सोदावा (त्यास बाळगूनये) ॥२०॥

यस्तु सम्यक् विजानाति होरागणितसंहिताः ।

अभ्यर्च्यः स नरेन्द्रेण स्वीकर्तव्यो जयैपिणा ॥२१॥

अर्थ—जो होरा, गणित, संहिता असें त्रिरूप ज्योति शास्त्र उत्तमप्रकारें जाणतो ता ज्योतिषी जयेंद्रु राजानें पूज्य व स्वीकार करण्यास (बाळगण्यास) योग्य होय.

न तत्सहस्रं करिणां वा जिनां वा चतुर्गुणं ।

करोति देशकालज्ञो यदेको दैवचित्तकः ॥२२॥

अर्थ—देश काल जाणणारा एकटा दैवज्ञ ने कार्य करितो. ते कार्य एक हजार गजानां किंवा चार हजार अश्वानांही होणार नाही ॥२२॥

दुःस्वप्नदुर्विचिंतितदुःप्रेक्षितदुःकृतानिकर्माणि ।

क्षिप्रंप्रयांतिनाशंशशिनःश्रुत्वाभसंवादं ॥२३॥

अर्थ—दुष्टस्वप्न, अप्रियाचें ध्यान, अमंगलदर्शन, केलेली दुष्टकर्म हीं सर्व, चंद्राचा नक्षत्रांसहवर्तमान जो संवाद, त्याचें श्रवण केलें असतां, शीघ्र नाशाप्रत पावतात. ज० तिथि नक्षत्र श्रवण केलें असतां सर्व पापें जातात ॥२३॥

नतथेच्छतिभूपतेःपिताजननीवास्वजनोथवासुहृत् ।

स्वयशोभिविवृद्धयेयथाहितमाप्तःसवलस्यदैववित् ॥२४॥

अर्थ—सैन्य राजाच्या कीर्तिवृत्त्यर्थ जसा भास (ययार्थ वक्ता) दैवज्ञ हित इच्छितो, तसें पिता, किंवा आई, अथवा बंधु, किंवा मित्र हित इच्छित नाहीत ॥२४॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायां

सांवत्सरसूत्रनाम द्वितीयोध्यायः ॥२॥

॥ अथ आदित्यचारः ॥

आश्लेषार्धादक्षिणमुत्तरमयनंरवेर्धनिष्ठाद्यं ।

नूनंकदाचिदासीयेनोक्तंपूर्वशास्त्रेषु ॥१॥

अर्थ—आश्लेषाच्या अंत्य दोन चरणांहीं रवीचें दक्षिणायन व धनिष्ठांच्या प्रारंभापासून उत्तरायण होतें असें पूर्वशास्त्रांत सांगितलें आहे. ते कदाचित् उत्पातवशात् झाले असेल, किंवा तसे अनुमानार्थें सांगितलें असेल ॥१॥

सांप्रतमयनंसवितुःकर्कटकाद्यंमृगादितश्चान्यत् ।

उक्ताभावोविरुतिःप्रत्यक्षपरीक्षणेर्व्यक्तिः ॥२॥

अर्थ—सांप्रतकाळीं कर्कटसंक्रांतीपासून सूर्याचें दक्षिणायन व मकरसंक्रांतीपासून उत्तरायण होतें. सांगितल्याप्रमाणें न होणें हा विकार होय. हे प्रत्यक्ष पाहून स्पष्ट होतें ॥२॥

दूरस्थचिन्हवेधादुदयेस्तमयेपिवासहस्रांशोः ।

छायाप्रवेशनिर्गमचिन्हैर्वामंडलेभवति ॥३॥

अर्थ—विस्तीर्ण वर्तुलाच्या वेधानें सूर्याच्या उदयी व अस्ती छायाप्रवेश व निर्गम यांच्या चिन्हांहीं दक्षिणोत्तर मंडल (अयन) होतें ॥ (सम भूमीवर वर्तुळ करून सावर दिशेच्या सुणा कराव्या. नंतर मध्यभागी शंकु ठेवावा. त्याची छाया मेपस-क्रांतीच्या आरंभी सूर्याच्या उदयास्तकाली जेथे असले, सापासून मिथुन अंतापर्यंत छाया दक्षिणेस जाये. तशीच कर्कापासून उत्तरेकडे येऊन तुला संक्रांतीच्या आरंभी मध्यभागी येथे नंतर उत्तरेकडे जाये ती मकर संक्राती पर्यंत जाऊन पुढे दक्षिणेस जावयास लागये. याप्रमाणे न जातां मार्गे पुढे जाईल तर ती विकृति होय) ॥३॥

अप्राप्यमकरमर्कोविनिवृत्तोहंतिसापरांयाम्यां ।

कर्कटकमसंप्राप्तोविनिवृत्तश्चोत्तरांसैर्द्रां ॥४॥

अर्थ—सूर्य मकरवृत्ताप्रत (श्रवणाप्रत) न जाऊन फिरला तर, पश्चिम व दक्षिण या दिशेकडे राहणाऱ्या लोकांचा नाश करितो. तसाच कर्कवृत्ताप्रत (आश्लेषाप्रत) न पोचून मार्गे फिरला तर, ईशानी व पूर्व दिशेस राहणाऱ्या लोकांचा नाश करितो ॥४॥

उत्तरमयनमतीत्यव्यावृत्तःक्षेमसस्यवृद्धिकरः ।

प्रकृतिस्थश्चाप्येवंविकृतगतिर्भयरुदुष्णांशुः ॥५॥

अर्थ—सूर्य मकराप्रत पावून नंतर जर फिरेल तर कल्याण व धान्य यांची वृद्धि करील. तद्वत्च कर्काविपरी जाणावे. प्रकृतिस्थ ज्या दिवशीं अयननिवृत्ति गणिताने येईल त्याच दिवशीं छायाप्रवेश व निर्गम होईल तर क्षेम सस्यवृद्धिकर सूर्य होय. विपरीतगति झाल्यास सूर्य भयकारक होय ॥५॥

सतमस्कंपर्वविनात्वष्टानामार्कमंडलंकुरुते । स

निहंतिसप्तभूपान्जनांश्चशस्त्राग्निदुर्भिक्षैः ॥६॥

अर्थ—अमावास्या व पौर्णिमा यांबांचून त्वष्टानामक ग्रह सूर्यमंडलातें अंधकारयुक्त करील तर तो शस्त्र, अग्नि व दुर्भिक्ष याहींकरून सात राजांचा नाश करील ॥६॥

तामसकीलकसंज्ञाराहुसुताःकेतवस्त्रयस्त्रिंशत् ।

वर्णस्थानाकारैस्तान्दृष्ट्वाकैफलं ब्रूयात् ॥७॥

अर्थ—तामस, व कीलक अशा नावांचे राहुपुत्र तेतीस केतु आहेत त्या केतूंतें सूर्य-मंडलीं श्वेतादिवर्ण, त्रिंवादिप्रवेश, काकादि सद्य आकार यांहीं प्रविष्ट असे पाहून शुभाशुभ फलें सांगार्वा ॥७॥

तेचार्कमंडलगताःपापफलाश्रंद्रमंडलेसौम्याः ।

ध्वाक्षकबंधप्रहरणरूपाःपापाःशशांकेपि ॥८॥

अर्थ—ते तामसकीलक सूर्य त्रिंवाप्रत गेले तर अशुभ व चंद्रत्रिंवांत प्रविष्ट झाले तर शुभ होत. तेच केतु काक, मस्तक रहित पुरुष व खड्ग यां सारखे चंद्रमंडलामध्येही अशुभ अर्थात् सूर्य मंडलामध्ये फारच अशुभ होत ॥८॥

तेषामुदयेरूपाण्यंभःकलुषंरजोवृतंव्योम ।

नगतरुशिखरविमर्दीसशर्करोमारुतश्रंडः ॥९॥

ऋतुविपरीतास्तरवोदीप्तामृगपक्षिणोदिशांदाहः ।

निर्घातमहीकंपादयोभवंत्यत्रचोत्पाताः ॥१०॥

अर्थ—त्या तामसकीलकांच्या उदयीं हीं वक्ष्यमाण रूपे (लक्षणें) होतात. कारणा-भाचून उदयेकें गढूळ होतात, आकाश धूळीने व्याप्त होतें, पर्वत व वृक्ष यांच्या अ-ग्राचा नाश करणारा आणि मृत्तिकेचे कण व बारीक दगड यांहीपुक्त असा भय-कर वायु वाहतो, ज्या ऋतूमध्ये जे वृक्ष फलित व पुष्पित व्हावयाचे ते त्यांत न होतां अन्य ऋतूत होतात, आरण्यपशु व पक्षि हे तप्त होतात व दिग्दाह होतो. आणि निर्घात (वायूवर वायूचें ताडन होऊन आकाशापासून भूमीवर येतो) व भू-कंप इत्यादिक उत्पात होतात ॥९॥ ॥१०॥

नपृथक्फलानितेषांशिखिकीलकराहुदर्शनानियदि ।

तदुदयकारणमेपांकेत्वादीनांफलंनूयात् ॥११॥

अर्थ—अंभःकलुषादिकांचीं फलें जर केतु, कीलक व राहु यांचीं दर्शने (चंद्रसूर्य यांस ग्रहण) होतीलतर निराळीं होणार नाही. (कितादिकांचें सात दिवसांमध्ये दर्शन झाल्यास ते अंभःकलुषादि उत्पात व्यर्थ जाणावे) कदाचित् हे उत्पात होऊन केत्वादिकांचा उदय झाला नाही तर अंभःकलुषादिकांचीं फलें सांगार्वा ॥११॥

यस्मिन्यस्मिन्देशेदर्शनमायांतिसूर्यविंवस्थाः ।

तस्मिंस्तस्मिन्व्यसनंमहीपतीनांपरिज्ञेयं ॥१२॥

क्षुत्प्रम्लानशरीरामुनयोप्युत्पृष्टधर्मसञ्चरिताः ।

निर्मांसवालहस्ताःकृच्छ्रेणायांतिपरदेशं ॥१३॥
 तस्करविलुप्तचित्ताःप्रदीर्घनिःश्वासमुकुलिताक्षिपुटाः ।
 संतःसन्नशरीराःशोकोद्भववाष्परूढदृशः ॥१४॥
 क्षामाजुगुप्समानाःस्वनृपतिपरचक्रपीडितामनुजाः ।
 स्वनृपतिचरितंकर्मचपुराकृतंप्रब्रुवंत्यन्ये ॥१५॥
 गर्भेष्वपिनिष्पन्नावारिमुचोनप्रभूतवारिमुचः ।
 सरितोयांतितनुत्वंकचित्कचिज्जायतेसस्यं ॥१६॥

अर्थ—तामसकीलक केतु सूर्यमंडलीं ज्या ज्या देशीं दृष्टिगोचर होतील त्या त्या देशीं राजास दुःख होईल असें जाणावे ॥१३॥ कपीही क्षुधेनें म्लानशरीर होऊन धम आणि उत्तम आचरणें सोडितील. व अन्धाच्या अभावांनें शुष्कशरीर असे बाल हातात धरून दुःखाने अथ देशाप्रत जातील ॥१४॥ चोरांनीं लुटित-द्रव्य व मोठ्या श्वासोच्छ्वासाने अर्धमीलितनयन असे, म्लानशरीर व अश्रूंनीं व्याप्तनयन असे सत्पुरुष होतील ॥१५॥ कश व आपली निंदा करणारे, स्वकीय राजाने व परचक्राने पीडित असे मनुष्य होतील. व जे आज आक्षी भोगतो ते आक्षी किंवा राजाने पूर्वी केलेल्या कर्मांचे फल, असेही अथ लोक बोलतील ॥१६॥ पर्जन्याचे गर्भधारण जरी झाले असले तरीपि मेघवृष्टि बहुत होणार नाही. नद्याही अल्पजल होतील व धायही कोठे कोठे होईल ॥१६॥

दंडेनरेन्द्रमृत्युर्व्याधिभयंस्यात्कबंधसंस्थाने ।
 ध्वाक्षेचतस्करभयंदुर्भिक्षंकीलकेकस्थे ॥१७॥

अर्थ—सूर्यमंडलीं दंडाकार चिह्न झाले असता राजास मृत्यु होतो. तसेंच मस्तक-रहित पुरुषासारखे चिह्न झाले असता रोगभय होतें. काव्यासारखे चिह्न होईल तर चोरभय होतें. कीलकासारखे चिह्न होईल तर दुर्भिक्ष होईल ॥१७॥

राजोपकरणरूपैश्छत्रध्वजचामरादिभिर्वित्थः ।
 राजान्यत्वकृद्वर्कःस्फुलिंगधूमादिभिर्जनहा ॥१८॥

अर्थ—राजाची उपकरणें (हस्त्यादिक) तडाकार चिह्नांनीं व छत्र, ध्वज, चामरादिकांनीं जर सूर्य विद्ध होईल तर दुसरा राजा होईल. अभिकण व धूम, ज्वालादिकांनीं सूर्य विध असतां लोकनाश होतो ॥१८॥

एकोदुर्भिक्षकरोद्वायाःस्युर्नरपतेर्विनाशाय ।

सितरक्तपीतकृष्णैस्तैर्वित्थोर्कोनुवर्णघ्नः ॥१९॥

अर्थ—पूर्वोक्त वेधांतून एक वेध सूर्यास असला तर दुर्भिक्षकारक व दोन तीन चार इत्यादि वेध असले तर राजनाश होतो. सूर्य श्वेत चिन्हाने वित्थ असतां ब्राह्मणांचा नाश, आरक्त वर्ण असतां क्षत्रियांचा, पिवळा वर्ण असतां वैश्यांचा, कृष्णवर्ण चिन्ह असतां शूद्रांचा नाश करितो ॥१९॥

दृश्यंतेचयतस्तेरविविक्वस्योत्थितामहोत्पाताः ।

आगच्छतिलोकानांतेनैवभयंप्रदेशेन ॥२०॥

अर्थ—सूर्यमंडली उत्पन्न झालेले धासादि उत्पात ज्या दिशेकडे दिसतील त्या दिशेकडून (त्या प्रदेशांतून) लोकांस भय येईल ॥२०॥

ऊर्ध्वकरोदिवसकरस्ताम्रःसेनापतिंविनाशयति ।

पीतोनेरेंद्रपुत्रंश्वेतस्तुपुरोहितंहंति ॥२१॥

चित्रोथवापिधूम्रोविरश्मिव्याकुलांकरोतिमहीं ।

तस्करशस्त्रनिपातैर्यदिसलिलंनशुपातयति ॥२२॥

अर्थ—ज्या काली सूर्य ऊर्ध्वकिरण (वरते किरण) दिसेल व त्याचा ताम्रवर्ण होईल तर सेनापतीचा नाश होईल. पीतवर्ण दिसेल तर राजपुत्राचा नाश होईल. श्वेतवर्ण दिसेल तर उपाध्यायाचा नाश होईल. ॥२१॥ नानाप्रकारचा चित्रवर्ण अथवा धूम्रवर्ण ऊर्ध्व सूर्यकिरण दिसतील तर चोर व शस्त्रनिपात यांहीकरून सर्वदेश व्याकुल होईल; परंतु जर लौकर जलवृष्टि होणार नाही तर ही फळे होतील पर्जन्यवृष्टि झाली असतां शुभ होईल ॥२२॥

ताम्रःकपिलोवार्कःशिशिरेहरिकुंकुमच्छविश्वमधौ ।

आपांडुकनकवर्णोग्रीष्मेवर्षसुशुक्लश्च ॥२३॥

शरदिकमलोदराभोहेमंतरुधिरसंनिभःशस्तः ।

प्रावृट्कालेस्निग्धःसर्वर्तुनिभोपिशुभदायी ॥२४॥

अर्थ—माघ, फाल्गुन या मासी सूर्य ताम्रवर्ण किंवा कपिल (पिंगटवर्ण) शुभफलद होय. चैत्र व वैशाखमासी हिरवा व कुंकुम वर्ण शुभ होय. ज्येष्ठ व आषाढ या मासी स्वल्पश्वेतवर्ण सुवर्णवर्ण शुभ होय. श्रावण व भाद्रपद या मासी शुक्लवर्ण शुभ ॥२३॥ आश्विन, कार्तिक या मासी कमलमध्यासारस्ता (पिवळा) शुभ. मार्गशीर्ष, पौष या मासी रक्तासारस्ता वर्णप्रशस्त होय. व श्रावण,

भाद्रपद या वर्षाऋतूमध्ये क्षिग्ध (विमल) व शिशिरादि सर्ग ऋतूतील वर्णाचा सूर्य, शुभफलद होय ॥२४॥

रूक्षःश्वेतोविप्रान्रक्ताभःक्षत्रियान्विनाशयति ।

पीतोवदयान्कृष्णस्ततोपरान्शुभकरःक्षिग्धः ॥२५॥

अर्थ—श्वेतवर्ण रत्नरखीत सूर्य ब्राह्मणाचा, रक्तवर्ण रत्नरखीत सूर्य क्षत्रियाचा, पीतवर्ण रत्न वैश्याचा, व कृष्णवर्ण रत्नरखीत सूर्य शूद्राचा नाश करितो. पुर्वोक्त वर्णांचा सूर्य क्षिग्ध असेल तर ब्राह्मणादिकांचे कल्याण करील ॥२५॥

ग्रीष्मेरक्तोभयकृद्वर्षास्वसितःकरोत्यनावृष्टिं ।

हेमन्तेपीतोर्कःकरोतिनचिरेणरोगभयं ॥ २६॥

अर्थ—ग्रीष्मऋतूमध्ये आरक्त सूर्य भय करणारा. वर्षाऋतूमध्ये कृष्णवर्ण सूर्य अनावृष्टि करणारा. हेमन्तऋतूमध्ये पीतवर्ण सूर्य शीघ्र रोगभय करणारा होय २६

सुरचापपाटिततनुर्नृपतिविरोधप्रदःसहस्रांशुः ।

प्रावृट्कालेसद्यःकरोतिविमलद्युतिर्वृष्टिं ॥ २७॥

वर्षाकालेवृष्टिकरोतिसद्यःशिरीषपुष्पाभः ।

शिखिपत्रनिभःसलिलंनकरोतिद्वादशाब्दानि॥२८॥

अर्थ—सूर्य इन्द्रधनुष्याने (इन्द्रधनुष्यासारख्या चिहाने) विदारितशरीर होईल तर राजाची युद्धे होतील वर्षाकाली सच्छुक्राति सूर्य दिसेल तर त्याच दिवशी वृष्टि करील ॥ २७ ॥ वर्षाकाली शिरसाच्या पुलासारख्या (नीलवर्णीत) वर्णाचा सूर्य तरकाल वृष्टि करील. मयूरपिच्छाच्या वर्णासारखा सूर्य होईल तर सारा वर्षे वृष्टि होणार नाही ॥२८॥

श्यामेर्केकीटभयंभस्मनिभेभयमुशंतिपरचक्रात् ।

यस्यर्क्षेसच्छिद्रस्तस्यविनाशःक्षितीशस्य ॥२९॥

अर्थ—श्यामवर्ण सूर्य असता रुमिभय (धान्यास किडीचे भय) होतें भस्मतुल्य सूर्य असता शत्रुभय होतें ज्या राजाच्या जन्मनक्षत्रावर सच्छिद्र सूर्य होतो त्या राजाचा नाश होतो ॥ २९ ॥

शशरुधिरनिभेभानौनभस्तलस्थेभवंतिसंग्रामाः ।

शशिसदृशेनृपतिवधःक्षिप्रंचान्योनृपोभवति ॥३०॥

अर्थ—सूर्य अत्यंत आरक्तवर्ण, आकाशमध्याजवळ, झाला असतां, पुढें होतील. चंद्रासारखे शीतल सूर्यकिरण होतील तर राजास मृत्यु होईल आणि लोकरच दुसरा राजा होईल ॥ ३० ॥

**क्षुन्मारकृद्घटनिभःखंडोजनहाविदीधितिर्भयदः ।
तोरणरूपःपुरहाछत्रनिभोदेशनाशाय ॥ ३१ ॥**

अर्थ—घटाकार सूर्य दुर्भिक्ष व मृत्युकारक, खंडित सूर्य जननाशकारक, किरणरहित सूर्य भय देणारा, तोरणासारखा सूर्य नगराचा नाशकारक, छत्राकार सूर्य देशनाश करितो ॥ ३१ ॥

ध्वजचापनिभेयुद्धानिभास्करेवेपनेचरूक्षेच ।

कृष्णारेखासवितरियदिहंतिनृपंततःसचिवः ३२

अर्थ—पताकारूप किंवा धनुष्यासारखा अथवा कंपित किंवा रूक्ष (रत्नरखीत) सूर्य दिसेल तर पुढें होतील. सूर्याविषमध्वे काळी रेखा दिसेल, तर प्रधान राजास मारील ॥ नृपःसचिवं असा कचिन् पाठ आहे. त्यावरून राजा प्रधानास मारील असा हा अर्थ होतो ॥ ३२ ॥

**दिवसकरमुदयसंस्थितमुल्काशनिविद्युतोयदाहन्युः ।
नरपतिमरणंविंध्यात्तदान्यराजप्रतिष्ठांच ॥३३॥**

अर्थ—उदयकाळी किंवा अस्तकाळीं सूर्यांत उल्का, अशनि व विद्युत् हीं जर ताडण करतील तर राजास मरण होऊन दुसऱ्या राजाची राज्यावर स्थापना होईल ॥३३॥ उल्कादिकांचीं लक्षणें पुढें आहेत.

**प्रतिदिवसमहिमकिरणःपरिवेपीसंध्ययोर्द्वयोरथवा ।
रक्तोस्तमेतिरक्तोदितश्चभूपंकरोत्यन्यं ॥३४॥**

अर्थ—सूर्य प्रतिदिवशीं परिवेपयुक्त अथवा उदयास्तसंधींचाठाईं परिवेपयुक्त होईल किंवा आरक्तच उदय पावून तसाच अस्तास नाईल तर दुसरा राजा करील ३४

प्रहरणसदृशैर्जलदैःस्थगितःसंध्याद्वयेपिरणकारी ।

मृगमहिपविहगखरकरभसदृशरूपैश्चभयदायी ॥३५॥

अर्थ—सूर्य सड्गादि आपुष्पाकृति मेघांनीं उदयास्तसंधींचाठाईं आच्छादित असतां पुढें होतील. हरिण, महिष, पक्षि, गर्दभ, उंट यांच्या सदृशस्य मेघांनीं उदयास्तसंधींत सूर्य जर आच्छादित होईल तर भयप्रद होईल ॥३५॥

दिनकरकराभितापादक्षमवाप्नोतिसुमहतींपीडां ।

भवतिचपश्चाच्छुद्धंकनकमिवहुताशपरितापात् ॥३६॥

अर्थ—ज्या नक्षत्री सूर्य असतो ते नक्षत्र सूर्यकिरणांच्या संतापाने महत्पीडिते प्राप्त होते. तेच नक्षत्र सूर्याने सोडिले झणजे जसे अग्नीत तापिवले सुवर्ण शुद्ध होते तसे ते नक्षत्र शुद्ध होते ॥ ३६ ॥

दिवसकृतःप्रतिसूर्योजलकृदुदग्दक्षिणेस्थितोनिलकृत् ।

उभयस्थःसलिलभयंनृपमुपरिनिहंत्यधोजनहा ॥३७॥

अर्थ—सूर्यासारखा दुसरा सूर्य झ० प्रतिसूर्य, तो सूर्यापासून उजवेकडे दिसेल तर जलवृष्टि होईल. दक्षिणेकडे दिसेल तर पाणी बहुत सुटेल. उत्तरदक्षिण दोन्ही भागां दिसेल तर उदकभय होईल. (बहुत पाणी किंवा पर्जन्य न पडणे यांचे भय.) सूर्याचे वर दिसेल तर राजनाश होईल. सूर्याच्या खाली दिसेल तर जननाश होईल ॥३७॥

रुधिरनिभोवियत्यवनिपांतकरोनचिरात् ।

परुपरजोरुणीकृततनुर्यदिवादिनकृत् ॥३८॥

असितविचित्रनीलपरुपोजनघातकरः ।

खगमृगभैरवस्वरुतैश्चनिशाद्युमुखे ॥३९॥

अर्थ—सूर्य अस्तोदयावांचून आकाशामध्ये अकस्मात् रक्तवर्ण दिसेल तर लवकरच राजाचा नाश होईल. अथवा रूसरजाने आरक्त झालेला सूर्य राजनाश करितो. रुग्ण, नानावर्ण, नीलवर्ण व रक्त असा सूर्य लोकनाश करणारा होय. पक्षि, मृग, (आरण्यपशू) यांच्या भयंकर शब्दांनी प्रातःकाळी किंवा अस्तमानी सूर्य युक्त होईल (त्या वेळेस हे भयंकर शब्द करितील) तर लोकनाश होईल ॥३८॥३९॥

अमलवपुरवक्रमंडलःस्फुटविमलामलदीर्घदीधितिः । अ

विकृततनुवर्णचिन्हभृज्जगतिकरोतिशिवंदिवाकरः १०

अर्थ—निर्मलशरीर, अवकविव, स्फुट (प्रकट), विस्तीर्ण, निर्मल, दीर्घ (लांब), असे आहेत किरण ज्याचे असा, विकाररहित शरीर, अविकृतवर्ण व अविकृत (विकाररहित) चिन्हांत धारण करणारा असा सूर्य जनांचे कल्याण करितो ॥४०॥

॥ इति आदित्यचारस्तृतीयः ॥३॥

॥ अथ चंद्रचारः ॥

नित्यमधस्थस्येंदोर्भाभिर्भानोःसितंभवत्यर्धं ।

स्वच्छाययान्यदसितंकुंभस्येवातपस्थस्य ॥१॥

अर्थ—सूर्याचे खाली राहणारा जो चंद्र त्याचें अर्ध सूर्याच्या तेजानें नित्य श्वेत असतें. (ज्या गोलकभागीं सूर्यकिरण पडतात तें शुभ्र होतें). दुसरे अर्ध त्याचेंच छायेने नित्य कृष्ण असतें ॥ याविषयीं दृष्टांत—घागर उन्हांत ठेविली असतां ज्या भागीं सूर्यकिरण पडतात तो पादरा दिसतो व दुसरा भाग त्या घागरीच्या छायेनें कृष्णवर्ण दिसतो. तसे चंद्रांविषय होय ॥१॥

सलिलमयेशशिनिरवेदींधितयोमूर्छितास्तमोनैशं ।

क्षपयंतिदर्पणोदरविहताइवमंदिरस्यांतः ॥२॥

अर्थ—उदकमय चंद्रा सूर्याचे किरण संलभ होऊन ते किरण रात्रिसवधी अंधकाराचा नाश करतात. जसे आरशावरील किरण गृहाच्या मध्यभागांच्या अंधकाराचा नाश करितात ॥२॥

त्यजतोर्कतलंशशिनःपश्चादवलंबतेयथाशौक्यं ।

दिनकरवशात्तथेंदोःप्रकाशतेधःप्रभृत्युदयः ॥३॥

अर्थ—चंद्र, सूर्याच्या खालचा समभाग जसजसा सोडतो तसतसा पश्चिमेस शुक्लत्व (पादरेपणा) धारण करतो. त्या प्रकारेंच चंद्राचा सूर्याप्रमाणें अधोभागापासून (पश्चिमेकडून) उदय होतो (प्रकाशित होतो) ॥ हेंच स्पष्ट सांगतों ॥ सूर्याच्या अधोभागीं चंद्र अमावास्याती येतो. त्या गोलार्धें सूर्याचे सन्मुख अर्ध शुभ्र होतें व दुसरे अधःस्थित अर्ध कृष्णवर्ण होतें. नंतर प्रतिपदादितिर्यास जसजसा स्वाभाविक सूर्यापासून प्रादुमुख, शीघ्रगतिव्वास्तव, जातो तसतसा दृष्टीस पडणारा अधोभाग शुभ्र होतो ॥३॥

प्रतिदिवसमेवमर्कात्स्थानविशेषेणशौक्यपरिवृद्धिः ।

भवतिशशिनापराणहेपश्चाद्भागघटस्येव ॥४॥

अर्थ—या पूर्वाक्त प्रकारें प्रतिदिवशीं दुसऱ्या जागीं नाण्याने चंद्राच्या शुक्लत्वाची वृद्धि होय (जसजसा राशि भोगितो तशीतशी चंद्राच्या शुक्लत्वाची वृद्धि अधि-

क हेत्ये) अपराह्णं खालच्या भागां घटाप्रमाणे चंद्राची वृद्धि अधिक होत्ये ॥ ता-
त्पर्य ॥ चंद्र जसा सूर्याचे पुढे प्राङ्मुख राशि भोगीत जातो तशी शुक्रत्वाची वृ-
द्धि होत्ये. ती शुक्रपर्शी अष्टमीस सूर्यापासून राशिजयातराने अर्धा शुक्र वृद्धि हो-
त्ये. पुढे वृद्धि होत होत पौर्णिमेच्या अर्ती समार्धी (साहा राशीस) चंद्र जातो
तेव्हा पूर्ण होतो नंतर जसजसा सूर्याजवळ जातो तसतसा कमी होऊन वद्य अ-
ष्टमीस अर्धा होऊन अमावास्येच्या अर्ती सर्व बिंब रुग्ण होतें ॥ ४ ॥

ऐंद्रस्यशीतकिरणोमूलापाढाद्वयस्यचायातः ।

याम्येनवीजजलचरकाननहावन्हिभयदश्च ॥५॥

अर्थ—चंद्र ज्येष्ठा, मूळ, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, या नक्षत्राचे दक्षिणभागाने जा-
ईल तर बीजे, जलचरप्राणी व वने याचा नाश आणि अभिभय करील. अर्थात्
उत्तरभागाने गेला तर शुभ होय ॥५॥

दक्षिणपार्श्वेनगतःशशीविशाखानुराधयोःपापः ।

मध्येनतुप्रशस्तःपित्र्यस्यविशाखयोश्चापि ॥६॥

अर्थ—चंद्र विशाखा व अनुराधा याचे दक्षिणचानून गेला तर अनिष्ट होय. मघा
व विशाखा याचे मधून गेला तर प्रशस्त आणि उत्तरभागाकडून गेला तरी प्र-
शस्त (शुभ) होय ॥ ६ ॥

षडनागतानिपौष्णाद्वादशरौद्राच्चमध्ययोगीनि ।

ज्येष्ठाद्यानिनवर्क्षाण्युदुपतिनातीत्ययुज्यन्ते ॥७॥

अर्थ—रेवती, अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृग या नक्षत्रांचे चंद्र न येताच
सयोग होतो स० भागील नक्षत्रां असतां नक्षत्र तारेबरोबर होतो ॥ आर्द्रादि
अनुराधात १२ नक्षत्रां तारेच्या मध्ययोगां सयोग होतो. ज्येष्ठादि उत्तराभाद्रप-
दात ९ नक्षत्रे भोगून पुढे गेल्यावर चंद्राचा योग होतो. तात्पर्य. ज्या दिवशी
उत्तराभाद्रपदा नक्षत्र असेल त्या दिवशी रेवतीच्या तारेबरोबर चंद्र असतो अशीं
६ नक्षत्रे. आर्द्रापासून १२ नक्षत्रां त्याच्याच तारेबरोबर असतो मूळ दिवसन
क्षत्र असतां ज्येष्ठेच्या तारेबरोबर चंद्र असतो अशीं ९ नक्षत्रे ॥ ७ ॥

उन्नतमीपञ्चगंगानौसंस्थानेविशालताचोक्ता ।

नाविकपीडातस्मिन्भवतिगिवंसर्वलोकस्य ॥८॥

अर्थ—चद्राची शृंगे किंचित् उच्च व निस्तीर्ण असली तर तें, नी, सस्थान होय तें झालें असतां नाविक (नावाडी) लोकांस पीडा व इतर सर्व लोकांस सुख होतें

अर्धोनतेचलांगलमितिपीडातदुपजीविनांतस्मिन् ।

प्रीतिश्चनिर्निमित्तमनुजपतीनांसुभिक्षंच ॥९॥

अर्थ—चद्राचें उत्तरेकडील शृंग अर्धोनत असतां, लांगलसस्थान होतें. तें झालें असता, शेती लोकांस पीडा होय. व कारणावांचून परस्पर राजाची प्रीति (सख्य) होय. व इतर लोकांचें कल्याण आणि सुभिक्ष (धान्याची सवगाई) होतें ॥९॥

दक्षिणविषाणमर्धोन्नतंयदादुष्टलांगलारब्धं तत् ।

पांड्यनरेश्वरनिधनकृद्योगकरंवलानांच ॥१०॥

अर्थ—चद्राचें दक्षिणशृंग अर्धोनत असतां, दुष्ट लांगलनामक सस्थान होतें. तें झालें तर पांड्यदेशाच्या राजाचा नाश होतो. व तें सै-यांच्या यात्रेविषयी (शत्रूवर जाण्याविषयी) उद्योग करितें ॥१०॥

समशशिनि सुभिक्षक्षेमवृष्टयः प्रथमदिवससदृशाः स्युः ।

दंडवदुदितेपीडागवानृपश्चोदंडोत्र ॥११॥

अर्थ—समशृंग चंद्र असतां, प्रथम दिवसा (प्रतिपदा) सारखीं सुभिक्ष, कल्याण, जलवृष्टि हीं होतील. दंडाकार चंद्र प्रथम दिवशीं दिसला असतां, गाईस पीडा होईल. व राजे भयकर दंड करतील ॥११॥

कार्मुकरूपेयुद्धानियत्रतुज्याततोजयस्तेषां ।

स्थानंयुगामितियाभ्योचरायतंभूमिकंपाय ॥१२॥

अर्थ—धनुष्यासारखें चद्राचें सस्थान असतां युद्धें होतील; परंतु जिकडे धनुष्याची दोरी असेल त्या दिशेकडच्यांचा जय होईल. चंद्ररेखा दक्षिणोत्तर निस्तीर्ण जर दिसेल तर तें युगसस्थान, तें झालें तर भूमिकप होतो ॥१२॥

युगमेवपार्श्वकोट्यांकिंचित्तुंगसपार्श्वशायीति ।

विनिहंतिसार्धवाहान्वृष्टेऽविनिग्रहंकुर्यात् ॥१३॥

अर्थ—पूर्वोक्त युगसस्थानीच दक्षिणशृंगाची किंचित् उच्च असेल तर, तो चंद्र

पार्श्वशापी होय. तो शाला तर व्यापारी लोकांचा नाश करितो १ वृष्टीचा अ
भान (अयर्षण) करितो ॥१३॥

अभ्युच्छायादेकंयदिशशिनीवाद्मुखंभवेच्छृंगं ।

आवर्जितमित्यमुभिक्षकारितद्रोधनस्यापि ॥१४॥

अर्थ—दोहों शृंगाच्या बरोबरीच्या उचीपासून जर चंद्राचें शृंग अघोमुख होईल
तर तें आवर्जितनामक सस्थान होय. असें दृष्टिगोचर झाले असता, दुभिक्ष
होते. य गोधनाचा नाश होतो ॥१४॥

अव्युच्छिन्नारेखासमंततोमंडलेचकुंडारव्यं ।

अस्मिन्मांडलिकानांस्थानत्यागोनरपतीनां ॥१५॥

अर्थ—चंद्राच्या सर्भांयती अवड रेखा दिसेल तर तें कुंडारव्य सस्थान होय. असें
दृष्टिगोचर झाले असता मांडलिक राजाचा स्स्थानत्याग होईल ॥१५॥

प्रोक्तस्थानाभावादुदगुच्चःक्षेमवृष्टिकरः ।

दक्षिणतुंगश्चंद्रोदुर्भिक्षभयायनिर्दिष्टः ॥१६॥

अर्थ—सागितलेल्या नी इत्यादि स्थानाचा अभाव असता उत्तरेकडे चंद्राचें शृंग
उच्च असले तर कल्याण व वृष्टि करणारे होय. दक्षिणेकडेचें शृंग उच्च असले तर
दुर्भिक्ष व भयकारक होय ॥१६॥

शृंगेणैकेनेदुर्विलीनमथवाप्यवाद्मुखंशृंगं ।

संपूर्णवाभिनवंदृष्टैकांजीविताद्भ्रश्येत् ॥१७॥

अर्थ—एकशृंग अथवा नष्टशृंग किंवा खालीं एवढेलें शृंग असा चंद्र शुद्ध द्वितीयेस
जो एकच मनुष्य पाहील सास मृत्यु होईल ॥१७॥

संस्थानविधिःकथितोरूपाण्यस्माद्भवंतिचंद्रमसः ।

स्वल्पेदुर्भिक्षकरोमहान्सुभिक्षावहःप्रोक्तः ॥१८॥

मध्यतनुर्वज्रारव्यःक्षुद्रयदःसंभ्रमायराज्ञांच ।

चंद्रोमृदंगरूपःक्षेमसुभिक्षावहोभवति ॥१९॥

ज्ञेयोविशालमूर्तिर्नरपतिलक्ष्मीविवृद्धयेचंद्रः ।

स्थूलःसुभिक्षकारीप्रियधान्यकरस्तुतनुमूर्तिः ॥२०॥

अर्थ—चंद्राचा सस्थानप्रकार सांगितला आता पुढे रूपे सांगतो. कारच लहान चंद्रस्वरूप दुर्भिक्षकारक व फार मोठे स्वरूप सुभिक्षकारक होय ॥१८॥ जो मध्यमस्वरूपचंद्र तो वज्रसंस्थ. तो शुद्ध (दुर्भिक्ष) व राजांचा उद्योग (शत्रूवर स्वारी) कारक होतो. मृदगरूप चंद्र कल्याण व सुभिक्षकारक होय ॥१९॥ विस्तीर्णविंश चंद्र राजाची लक्ष्मी वाढवितो. स्थूल (घन) मूर्तिचंद्र सुभिक्षकारक होय. अघनमूर्ति चंद्र दुर्भिक्षकारक होय ॥२०॥

प्रत्यंतान्कुनृपांश्चहंत्युडुपतिःशृंगेकुजेनाहते
शस्त्रक्षुद्रयकृद्यमेनशशिजेनावृष्टिदुर्भिक्षकत् ।
श्रेष्ठान्हंतिनृपान्महेंद्रगुरुणाशुक्रेणचाल्पान्नृपान्
शुक्लेयाप्यमिदंफलंग्रहकृतंरुष्णोयथोक्तागमं ॥२१॥

अर्थ—चंद्राचे शृंग भौमाने ताडित असता, श्लेच्छदेशास्य कुत्सित राजांचा नाश होतो. शनैश्वराने ताडित असता, युद्ध व दुर्भिक्ष होत. युधाने ताडित असता, अनावृष्टि व दुर्भिक्ष होत. गुरूने ताडित असता, श्रेष्ठराजाचा नाश होतो. शुक्राने ताडित चंद्राचे शृंग असता, स्वल्प (लहान) राजांचा नाश होतो. या भौमादि ग्रहकृत शृंगताडनाचे फल शुक्लपक्षी अस्य होत व रुष्णपक्षी नसे सांगितले तसे (बहुत) होत ॥२१॥

भिन्नःसितेनमगधान्यवनान्पुलिंदान्नेपालशृंगिम
रुक्छसुराष्ट्रमद्रान् ॥ पांचालकैकयकुलूनकपौरुषा
दान्हन्यादुशीनरजनानपिसप्तमासात् ॥२२॥

अर्थ—शुक्र, चंद्रविवाच्या मधून गेला तर, मगध, यवन, पुलिंद या देशाच्या लोकांचा नाश होतो व नेपाल देशाचा नाश होतो. शृंगि, मरु, रुक्छ, सुराष्ट्र, मद्र, पांचाल, कैकय, कुलूनक, पुरुषभक्षण करणारे व उशीनर देशाच्या लोकांचा नाश होतो. ही सर्व फले सात महिन्यांपर्यंत होतात ॥२२॥

गांधारसौवीरकसिंधुर्कारान्धान्यानिशैलान्द्र
विडाधिपांश्च । द्विजांश्चमासान्दशशीतरश्मिः
संतापयेद्वाक्पतिनाविभिन्नः ॥२३॥

अर्थ—चंद्र, गुरूने भिन्न असता, गांधार, सौवीरक, सिंधु, कीर, या देशी रहाणा.

या लोकांस व व्रीणादि धान्यै, पर्वत, द्रविडदेशाच्च राजे, ब्राह्मण या सर्वांस द
हा महिनेपर्यंत पीडा होये ॥ २३ ॥

उद्युक्तान्सहवाहनैर्नरपतीन्त्रैर्गतकान्मालवान्
कौलिंदान्गणपुंगवानयशिवीनायोध्यकान्पार्थिवान्।
हन्यात्कौरवमत्स्यशुक्त्यधिपतीन्राजन्यमुख्यानपि
प्रालेयांशुरसृग्ग्रहेतनुगतेषण्मासमर्यादया ॥२४॥

अर्थ—चंद्र, भौमाने भेदित असता, अश्वदि वाहनासहवर्तमान उद्युक्त (जपेच्छु)
राजाचा, त्रिगत, मालवा, कुलिंद या देशाचे लोकाचा, समुदायामध्ये श्रेष्ठाचा;
शिविदेशस्थ लोकाचा अयोध्यावासी राजाचा, कुरुदेशस्थ लोकाचा, मत्स्यदेश
व शुक्तिदेश याच्या राजाचा, क्षत्रियामध्ये श्रेष्ठाचा षण्मासपर्यंत नाश होतो २४

यौधेयान्सचिवान्सकौरवान्प्रागीज्ञानथचार्जुनायनान्।
हन्यादर्कजभिन्नमंडलःशीतांशुर्दशमासपीडया ॥२५॥

अर्थ—चंद्र, शनीने भेदित विन असता, योद्धे (शूर) लोकाचा, प्रधानाचा, कुरु
देशस्थ लोकासहवर्तमान पूर्वकडील राजाचा, अर्जुनायन लोकाचा दहा महिनेपर्यंत
पीडेने नाश होतो ॥ २५ ॥

मगधान्मथुरांश्रपीडयेद्वेणायाश्चतटंशशांकजः ।

अपरत्रकृतंयुगंवदेद्यदिभित्वाशशिनंविनिर्गतः२६

अर्थ—युध, चंद्रविवर्ते भेदनकस्त्र जाईल तर, मगधदेश, माथुरदेश यामध्ये
राहणाऱ्या लोकाचा व वेणानामक नदीच्या तीरी राहणाऱ्या लोकाचा नाश होई
ल पूर्वोक्त देशादिकाते सोडून अन्य देशादिकां कृतयुगाप्रमाणे क्षुल्ल होईल २६

क्षेमारोग्यसुभिक्षविनाशीशीतांशुःशिखिनायदिभिन्नः।

कुर्यादायुधजीविविनाशंचौराणामधिकेनचपीडां ॥२७॥

अर्थ—धूमकेतूने चंद्र भिन्न असता, कल्याण, आरोग्य, सुभिक्ष, याचा नाश व
आयुधाने वंचणारे (पिपाई, शूर) याचा नाश होतो आणि चोरांस फार पीडा
होये ॥ २७ ॥

उल्कयायदाशशीग्रस्तएवहन्यते ।

हन्यतेतटानृपोयस्यजन्मनिस्थितः ॥२८॥

अर्थ—चंद्रग्रहण असतां त्याचे सन्मुख उल्का जाईल तर ज्या राजाच्या जन्मनक्षत्रास तो तसा चंद्र असेल त्या राजाचा नाश होतो ॥२८॥

भस्मनिभःपुरुषोरुणमूर्तिःशीतकरःकिरणैःपरिहीनः ।

श्यामतनुःस्फुटितःस्फुरणोवाक्षुत्समरामयचौरभयाय २९

अर्थ—भस्मतुल्यवर्ण, (मलिन) पुरुष, (अतिरुस) आरक्तशरीर, किरणांनी रहित, कृष्णशरीर, फुटलेला, कपित, असा चंद्र दुर्भिक्ष, युद्ध, रोग, चोर यांचें भय करितो ॥ २९ ॥

प्रालेयकुंदकुमुदस्फटिकावदातोयत्नादिवाद्रि

सुतयापरिमृज्यचंद्रः । उच्चैःकृतोनिशिभविष्य

तिमेशिवाययोदृश्यतेसभविताजगतःशिवाय ३०

अर्थ—वर्षा, कुंदपुष्प, पांढरें कमल, स्फटिक, यांसारखा शुभ्र चंद्र व पार्वतीने, आपला पाति जो सदाशिव त्याच्या संतोषार्थ रात्रीच्याठावीं फार प्रयत्नानें, निर्मळ केलेला, असा चंद्र (स्वच्छ चंद्र) दृष्टीस पडेल तर सर्व जगताचें कल्याण होईल ३०

यदिकुमुदमृणालहारगौरस्तिथिनियमात्क्ष

यमेतिवर्धतेवा । अविकृतगतिमंडलांशुयोगी

भवतिनृणांविजयायशीतरश्मिः ॥३१॥

अर्थ—चंद्र, कुमुद (कमल), मृणाल (कमलाची देंटी) व मोळांचा हार यांसारख्या वर्णांचा (शुभ्र) असेल, व त्याची प्रतिपदादि तिथिनियमाप्रमाणें क्षय किंवा वृद्धि होईल. आणि विकाररहित (कंपनादिदोषरहित) गाति, अविकृत-विंश, व अविकृतकिरणयुक्त असा चंद्र असेल तर मनुष्यांत सुखकारक होतो ॥३१॥

शुक्लेपक्षेसप्तवृद्धेप्रवृद्धिं ब्रम्हक्षत्रंयातिवृद्धिं प्र

जाश्व । हीनेहानिस्तुल्यतातुल्यताचां कृष्णे

सर्वतत्फलं व्यत्ययेन ॥३२॥

अर्थ—शुक्लपक्षा चंद्राची वृद्धि होत असेल तर ब्राह्मण, क्षत्रिय व प्रजा यांची वृद्धि होईल. या शुक्लपक्षाच चंद्राची हानि (क्षय) क्षीण होईल तर ब्राह्मणादिकांची हानि होईल. या शुक्लपक्षाच समता स० वृद्धिहानीचा अभाव असतां, त्या ब्राह्मणादिकांची समता होईल. हेंच फल कृष्णपक्षा विपरीत जाणावें ॥३२॥

॥ इति चंद्रचारः ॥

॥ अथ राहुचारः ॥

अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपिशिरःकिलासुरस्येदं ।
प्राणैरपरित्यक्तग्रहतांयातंवदंत्येके ॥१॥

अर्थ—सैहिकेय दैत्याचें शिर भगवतानें छेदन केलें; तें अमृतमक्षणाच्या योगानें निवत राहुन ग्रह झालें. तो राहु असें कोणी झणतात ॥१॥

इद्वर्कमंडलारुतिरसितत्वात्किलनदृश्यतेगने ।
अन्यत्रपर्वकालात्वरप्रदानात्कमलयोनेः ॥२॥

अर्थ—तो राहु चंद्रतूर्णनिवासारख्या आकृतीचा आहे; परंतु नक्षदेवाच्या वरप्रदानास्तव पर्वकाला (ग्रहणा) वांचून कृष्णवर्णास्तव आकाशामध्ये दृष्टिगोचर होत नाही ॥२॥

मुखपुच्छविभक्तांगंभुजंगमाकारमुपदिशंत्यन्ये ।
कथयंत्यमूर्तमपरेतमोमयंसैहिकेयाख्यं ॥३॥

अर्थ—मुख व पुच्छ या दोनच अवयवांनीं विभक्तांग राहु आहे असें कोणी झणतात. सर्पाकार राहु आहे असें अन्य झणतात. कोणी देहरहित अधकाररूप राहु आहे असें झणतात ॥३॥

यदिमूर्तोभविचारीशिरोधवाभवतिमंडलीराहुः ।
भगणार्धेनांतरितोगृण्हातिकथंनियतचारः ॥४॥

अर्थ—जर राहु मूर्तिमान् (देहधारी) नक्षत्रीं गमन करणारा, मस्तकरूप, मंडलवान्, असा आहे तर निश्चित (३।११) अशी एकच गति होऊन सहा राशींनीं अंतर असता, चंद्रसूर्यांचे ग्रहण कसे करितो ॥४॥

अनियतचारःखलुचेदुपलब्धिःसंख्ययाकथंतस्य ।
पुच्छाननाभिधानोतरेणकस्मान्नगृण्हाति ॥५॥

अर्थ—जर हा राहु अनियमितगति केलादिकासारखा आहे तर त्याची गणितानें उपलब्धि (प्राप्ति) कशी होईल (या राशीत राहु आहे. असे कसे समजेल) पु.

च्छ न मुख असा विभक्तावयव आहे तर जसा सहाराशीच्या अंतराने सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करतो, तसा एक दोन इत्यादी राश्यंतराने कां ग्रहण करित नाही ॥५॥

अथतुभुजगेंद्ररूपःपुच्छेनमुखेनवासगृण्हाति ।

मुखपुच्छांतरसंस्थंस्थगयतिकस्मान्नभगणार्धं ॥६॥

अर्थ—आतां जर सर्पाकार राहु आहे. व तो पुच्छाने व मुखाने राशिषट्कांतरित सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करितो. तर मधील ६ राशीस चंद्रसूर्य असतां, कां आच्छादन करित नाही ॥६॥

राहुद्वयंयदिस्याद्गस्तेस्तमितेयवोदितेचंद्रे ।

तत्समगतिनान्येनग्रस्तःसूर्योपिदृश्येत ॥७॥

अर्थ—एक नियमित गति व दुसरा अनियमित गति असे दोन राहु जर असतील तर, चंद्राच्या ग्रस्तादयी किंवा ग्रस्तास्तीं प्रासणाऱ्या राहुच्या बरोबर आहे गति ग्याची, अशा दुसऱ्या राहुचे पडराश्यतरितास्तव सूर्यासही ग्रहण लागलेलें दिसेल. तसे दिसत नाही. तेव्हां दोन राहुही नाहीत ॥७॥

भूच्छायांस्वग्रहणेभास्करमर्कग्रहेप्रविशतीदुः ।

प्रग्रहणमतःपश्चान्नैदोर्भानोश्चपूर्वार्धात् ॥८॥

अर्थ—(जर राहुच सूर्यचंद्रांचे ग्रहण करतो तर चंद्रास प्रथम ग्रहण लागून नंतर सूर्यास ग्रहण लागते. हे एक राहु असून कसे होतें. त्याविषयी सांगतात). चंद्र आपल्या ग्रहणां भूःग्रहेप्रति प्रवेश करितो. व सूर्यग्रहणां सूर्याप्रति प्रवेश करितो. भूच्छाया सूर्यापासून सप्तमराशीस असत्ये व पौर्णिमेस चंद्रही तेथेच असतो. सणून तो चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पूर्वाभिमुख भूच्छायेंत प्रवेश करितो. यास्तव त्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होतें. सूर्यग्रहणां सूर्यचंद्र एकराशिस्य होतात. तेथे चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पश्चिमेकडून येऊन अमावास्यांती सूर्यमंडलाप्रति प्रवेश करितो. यास्तव अर्धःस्थचंद्र, सूर्याचे आच्छादन करितो. या कारणास्तव चंद्राचे ग्रहण पश्चिमार्धाकडून होत नाही. व सूर्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होत नाही ॥८॥

वृक्षस्यस्वच्छायायथैकपादर्वेनभवतिदीर्घाच ।

निशिनिशितद्वद्रूमेरावरणवशाद्दिनेशस्य ॥९॥

अर्थ—जशी वृक्षाची छाया एक बाजूस होत्ये व दीर्घ (लांब) हो द्याये. तशी

॥ अथ राहुचारः ॥

अमृतास्वादविशेषाच्छिन्नमपिशिरःकिलासुरस्येदं ।
प्राणैरपरित्यक्तं ग्रहतांयातंवदंत्येके ॥१॥

अर्थ—सैहिकेय दैत्याचें शिर भगवतानें छेदन केलें, तें अमृतभक्षणाच्या योगानें
निवत राहून ग्रह झालें. तो राहु असें कोणी झणतात ॥१॥

इंद्रकर्मंडलाकृतिरसितत्वात्किलनदृश्यतेगने ।
अन्यत्रपर्वकालात्वरप्रदानात्कमलयोनेः ॥२॥

अर्थ—तो राहु चंद्रसूर्यविवासाख्या आकृतीचा आहे, परंतु ब्रह्मदेवाच्या वरप्रदा
नास्तव पर्वकाला (ग्रहणा) याचून कृष्णवर्णास्तव आकाशामध्ये दृष्टिगोचर होत
नाहीं ॥२॥

मुखपुच्छविभक्तांगंभुजंगमाकारमुपदिशंत्यन्ये ।
कथयंत्यमूर्तमपरेतमोमयंसैहिकेयारख्यं ॥३॥

अर्थ—मुख व पुच्छ या दोनच अवयवांनीं विभक्तांग राहु आहे असें कोणी झण
तात. सर्पाकार राहु आहे असें अन्य झणतात कोणी देहरहित अधकारक
प राहु आहे असें झणतात ॥३॥

यदिमूर्तोभविचारीशिरोधवाभवतिमंडलीराहुः ।
भगणार्धेनांतरितोगृण्हातिकथंनियतचारः ॥४॥

अर्थ—जर राहु मूर्तिमान् (देहधारी) नक्षत्रीं गमन करणारा, मस्तकरूप, मंडल
मान, असा आहे तर निश्चित (३।१।१) अशी एकच गति होऊन सदा राशी
नीं अंतर असतां, चंद्रसूर्याचे ग्रहण कसें करितो ॥४॥

अनियतचारःखलुचेदुपलब्धिःसंख्ययाकथंतस्य ।
पुच्छाननाभिधानोतरेणकस्मान्नगृण्हाति ॥५॥

अर्थ—जर ॥ राहु अनियमिनगति केलादिकासारखा आहे तर याची गणितानें व
पलब्धि (प्राप्ति) कशी होईल (या राशीस राहु आहे असें कसें समजेल) ५

च्छ व मुख असा विभक्तावयव आहे तर नसा सहाराशीच्या अंतराने सूर्यचंद्राचे ग्रहण करतो, तसा एक दोन इत्यादि राश्यंतराने का ग्रहण करित नाही ॥५॥

अथतुभुजगेंद्ररूपःपुच्छेनमुखेनवासगृण्हाति ।

मुखपुच्छांतरसंस्थंस्थगयतिकस्मान्नभगणार्धं ॥६॥

अर्थ—आतां जर सर्पाकार राहु आहे. व तो पुच्छाने व मुखाने राशिषट्कांतरित सूर्यचंद्राचे ग्रहण करितो. तर मधील ६ राशीस चंद्रसूर्य असाता, का आच्छादन करित नाही ॥६॥

राहुद्वयंयदिस्याद्गस्तेस्तमितेथवोदितेचंद्रे ।

तत्समगतिनान्येनयस्तःसूर्योपिदृश्येत ॥७॥

अर्थ—एक नियमित गति व दुसरा अनियमित गति असे दोन राहु जर असतील तर, चंद्राच्या अस्तादधी किंवा अस्तास्तां प्रासणान्या राहुच्या बरोबर आहे गति ज्याची, अशा दुसऱ्या राहुचे पड्दराश्यतरितास्तव सूर्यासही ग्रहण लागलेलें दिते-ल. तसे दिसत नाही. तेन्हा दोन राहुही नाहींत ॥७॥

भूच्छायांस्वग्रहणेभास्करमर्कग्रहेप्रविशतीदुः ।

प्रग्रहणमतःपश्चान्नैदोर्भानोश्चपूर्वार्धात् ॥८॥

अर्थ—(जर राहुच सूर्यचंद्राचे ग्रहण करतो तर चंद्रास प्रथम ग्रहण लागून नंतर सूर्यास ग्रहण लागते. हे एक राहु असून कसे होतें. त्याविषयी सांगतात). चंद्र आपल्या ग्रहणी भूअयेप्रति प्रवेश करितो. व सूर्यग्रहणी सूर्याप्रति प्रवेश करितो. भूच्छाया सूर्यापासून सप्तमराशीस असत्ये व पौर्णिमेस चंद्रही तेथेच असतो. झणून तो चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पूर्वार्धमुख भूच्छायेत प्रवेश करितो. या स्तव त्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होतें. सूर्यग्रहणी सूर्यचंद्र एकराशिस्य होतात. तेथे चंद्र शीघ्रगतिवास्तव पश्चिमकडून येऊन अमावास्याती सूर्यपडलाप्रति प्रवेश करितो. यास्तव अथ स्वचंद्र, सूर्याचे आच्छादन करितो. या कारणास्तव चंद्राचे ग्रहण पश्चिमार्धाकडून होत नाही. व सूर्याचे ग्रहण पूर्वार्धाकडून होत नाही ॥८॥

वृक्षस्यस्वच्छायायथैकपाश्वर्णेनभवतिदीर्घाच ।

निशिनिशितद्वन्द्वमेरावरणवशादिनेशस्य ॥९॥

अर्थ—तशी वृक्षाची छाया एक बाजूस होये व दीर्घ (लाव) हो होये. तशी

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रमिन् इत्यादि सदृहस्यास आह्मी विनयपूर्वक असे सुचवितों कीं, या ग्रंथाचा राजापासून रकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असे समजून प्राक्त (मराठी) टीकेसह लोकहितोद्देशाने हे पुस्तक छापण्याचे काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा साद्व कस्न, तें पूर्ण करणें सुज्ञ देशवांस्वाकडे आहे.

या ग्रंथाचे १०७ अध्याय आहेत; त्यांत कायकाय विषय आहेत, हे वाचकास समजण्यासाठीं आंतील पिपयासह अध्यायांची अनुक्रमणिका यात घातली आहे.

ज्या गृहस्थाकडे हा अफ आह्मी पाठविला आहे. त्यातून ज्यास हे मासिकपुस्तक घेणें नसेल त्याणीं रुपाकस्न आमचा अक लागलाच परत पाठवावा. ज्याकडून हा अफ तारीख १५ जून सन १८७३ चे आत आह्मांस पावणार नाही, ते या पुस्तकाचे वर्गणीदार झाले असे समजून पुढील अक आह्मी त्यांचे नांवें पाठवीत जाऊ.

वर्गणीचेदर.

	किंमत.	हाशील.
भग्याड किंवा अक पोंबणाच शिन्वास दर भक्तास	८ भागे	६ ३
मागाडून दिन्वास दर भक्तास	१० भागे	६ ३

या ग्रंथाचे १० अक (दरमाहिन्वास १ प्रमाणें) होतील असा अजमास आहे. १० अकांबद्दल एकद्वय किंमत कोणास देणें असेल तर, त्यांनीं ५ पाच रुपये हा अक पावताच जमा करावे. त्यास १० अकांबद्दल हाशिल पडणार नाही. ग्रंथावर्ती सर्व अकांचा आकार होईल त्याप्रमाणें पाच रुपयांतील पैसे किरल्यास आसा देऊ आकार पाचापेक्षा अधिक शाल्यास, तितका पैसा वर्गणीदारांनीं पुढें दिल्या पाहिजे.

किमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें शाल्यास अर्धा आणा बराच्य बर्ताळ्यासह पाठवाव्या.

मुबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबांचे चार्डीत रा० रा० नारोरुण्ण दुमाळ्ये यांकडे पैसा जमा कस्न त्यांची पावती घ्यावो.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे:

THE BRIHATSANHITÁ

[BY VARÁHA MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लें	तारीख २५ जून १८७३.	अंक २
VOL. I	25th JUNE 1873	No. 2

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांणीं

आपल्या

सगळ्या छात्रांच्या

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे साव्याचीं चतुष्पत्री ३२ वृष्टें असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

हीनातिरिक्तकालेफलमुक्तपूर्वशास्त्रदृष्टत्वात् । स्फुट
गणितविदःकालःकथंचिदपिनान्यथाभवति ॥२५॥

अर्थ—गणितागतकालाच्या मार्गे पुढे ग्रहण झाल्याचे फल जे मी सांगितले, ते पूर्व गर्गादिकांच्या ग्रंथांवरून सांगितले. समताने सांगितले नाही. कारण चांगले गणित जाणणाराने सांगितलेला काल कधीही फिरणार नाही ॥२५॥

यद्येकस्मिन्मासेग्रहणंरविसोमयोस्तदाक्षितिपाः ।
स्ववलक्षोभैःसंक्षयमायांत्यतिशयकोपश्च ॥२६॥

अर्थ—एक महिन्यांत सूर्यचंद्रांचा ग्रहण होतोल तर राने आपल्या सैन्याच्या क्षोभा-
ने नाशाप्रत पावतील. व बहुत पुढेही होतील ॥२६॥

ग्रस्तावुदितास्तमितौशारदधान्यावनीश्वरक्षयदौ ।
सर्वग्रस्तौदुर्भिक्षमरकदौपापसंदृष्टौ ॥२७॥

अर्थ—ग्रस्तादित व ग्रस्तास्तमित चंद्र शारदीय धान्याचा नाश करितो. तसाच
सूर्य राजांचा नाश करितो. सर्वग्रस्त चंद्र, सूर्य, पापग्रहदृष्ट असतां, दुर्भिक्ष व
मृत्यु करणारे होत ॥२७॥

अर्धोदितोपरक्तोनैऋतिकान्हंतिसर्वयज्ञांश्च ।

अग्न्युपजीविगुणाधिकविप्राश्रमिणोयुगान्मुदितः ॥२८॥

अर्थ—चंद्र, सूर्य अर्धोदित असतां ग्रहण लागेल तर निषादजातीचे लोकांचा व
संपूर्ण यज्ञाचा नाश होईल. आकाशाच्या प्रथम सप्तमांशीं ग्रहण लागेल किंवा
सप्तमांशाच्या मध्येच लागेल तर सुवर्णकारादिक अग्नीवर जीविका करणारांचा व
गुणवानांचा व ब्राह्मणांचा व चतुर्याश्रमी (संन्यासी) यांचा नाश होतो ॥२८॥

कर्पकपाखंडिवणिक्क्षत्रियवलनायकान्द्वितीयेशो ।

कारुकशूद्रम्लेच्छान्स्वतृतीयांशोसमंत्रिजनान् ॥२९॥

मध्यान्हेनरपतिमध्यदेशहाशोभनश्चधान्यार्थः ।

तृणभुगमात्यांतःपुरवैश्यघ्नःपंचमेखांशो ॥३०॥

स्त्रीशूद्रान्पष्ठेशोदस्युप्रत्यंतहास्तमयकाले ।

यस्मिन्त्वांशोमोक्षस्तत्प्रोक्तानांशिवंभवति ॥३१॥

अर्थ—द्वितीय आकाशांशीं ग्रहण झाले असता शेती लोक, नास्तिक, व्यापारी, राजे व सेनापति यांचा नाश होतो. तृतीय आकाशभागीं ग्र० झाले अ० शिल्पी, शूद्र, म्लेच्छ व प्रधानमंडळी यांचा नाश होतो ॥२९॥ मध्याह्नी (चतुर्थखांशीं) ग्र० असता राजे व मध्यदेशाचा नाश व समर्थ धान्य होतें. पंचम आकाशांशीं तणभक्षक, प्रधान, राजस्त्रिया व वैश्यजातीय यांचा नाश होतो ॥३०॥ सहाव्या आकाशभागीं ग्र० असता स्त्रिया व शूद्र यांचा नाश होतो. अस्तमानकाळीं (सप्तमखांशीं) ग्रहण झाले असता, चोर व अरण्यवासी लोक यांचा नाश होतो. ज्या आकाशभागीं मोक्ष होईल, त्याच आकाशभागीं ग्रहण स्पर्श झाला असेल तर तत्संबंधी सांगितलेलीं अशुभफले शुभ होत ॥ दिनमानाचे सात भाग करावे. तेच आकाशाचे भाग समजावे ॥३१॥

द्विजनृपतीनुदगयनेविद्यूद्रान्दक्षिणायनेहन्ति ।

राहुरुदगादिदृष्टःप्रदक्षिणंहन्तिविप्रादीन् ॥३२॥

म्लेच्छान्विदिकस्थितोयायिनश्चहन्यादुताशसक्तांश्च ।

सलिलचरदंतिधातीयाम्येनोदग्गवामशुभः ॥३३॥

पूर्वेणसलिलपूर्णाकरोतिवसुधांसमागतोदैत्यः ।

पश्चात्कर्पकसेवकवीजविनाशायनिर्दिष्टः ॥३४॥

अर्थ—उत्तरायणीं ग्रहण झाले असता, ब्राह्मण व क्षत्रिय यांचा नाश होतो. दक्षिणायनीं ग्रहण झाले अ० वैश्य व शूद्र यांचा नाश होतो. ग्रहणाचा स्पर्श उत्तरेस झाला तर ब्राह्मणाचा, पूर्वेस झाला तर क्षत्रियाचा, दक्षिणेस झाला तर वैश्याचा व पश्चिमेस झाला तर शूद्राचा नाश होतो ॥३२॥ ईशानी, आमेष, निऋति व वायव्य या विदिशांस ग्रहण झाले तर, म्लेच्छजाती याचा, मार्गस्थाचा व अग्निहोत्र्याचा नाश होतो. (पुन दक्षिणेचे व उत्तरेचे फल) दक्षिणेस स्पर्श झाला तर; जलचराचा व गंडाचा नाश. उत्तरेस झाला तर, गाईचा नाश होतो ३३ (पुन पूर्व व पश्चिमेचे फल) पूर्वेकडून स्पर्श झाला तर, उदकानें पूर्ण पृथ्वी होई (गहुत जलपूटि होईल) पश्चिमेकडून झाला तर शेती लोक, सेवक व बीजे यांचा नाश होईल ॥३४॥

पांचालकलिंगगूरसेनाःकांवोजोडूकिरात्तशस्त्रवार्ताः ।

जीवन्तिचयेहुताशवृत्त्यात्तेपोढामुपयांतिमेपसंस्थे ॥ ३५

अर्थ—मेघराशिस्थित चंद्र सूर्य असता ग्रहण होईल तर, पांचाल, कलिंग, गूरसेन,

कांवेज, उडू, किरात या देशांत राहणारे लोकांस व शस्त्रजीवी (शूर); सुवर्ण-
कार, लोहकार इत्यादि अग्निजीवी यांस पीडा होत्ये ॥३५॥

गोपाःपशवोऽथगोमिनोमनुजायेचमहत्त्वमागताः ।

पीडामुपयांतिभास्करेग्रस्तेशीतकरेथवावृषे ॥३६॥

अर्थ—नृपभराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण होईल तर, गोरक्षक, पशु, गार्ह-
वालगणारे, व श्रेष्ठ (पूज्य) मनुष्य यांस पीडा होत्ये ॥३६॥

मिथुनेप्रवरांगनानृपानृपमात्रावलिनःकलाविदः ।

यमुनातटजाःसवाल्लिहकामत्स्याःसुहृजनैःसमन्विताः३७

अर्थ—मिथुनराशिस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण होईल तर, मुत्पत्त्रिया, राजे,
नृपसदृश (प्रधान) बलिष्ठ प्राणी, कलाविद (चित्रे, नृत्य, गायन, व वाद्ये यांचे
जाणणारे); यमुनातीरस्थ लोक, बाल्हिक, मत्स्य, सुहृ या देशांतील लोक या स-
वांस पीडा होत्ये ॥३७॥

आभीरान्शबरान्सपल्हवान्मल्लान्मत्स्यकुरून्शकानपि ।

पांचालान्विकलांश्चपीडयत्यन्नवापिनिहंतिकर्कटे॥३८॥

अर्थ—कर्कस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण झाले तर आभीर (गवळीलोक), शबर
(भिल्ल), पल्हव (परसियन लोक), मल्ल (बाहुयुद्ध करणारे), मत्स्य, कुरु व श-
क व पांचाल या देशांतील लोक, अगहीन (विकलांग), यांस पीडा होत्ये व
धान्यनाशही होतो ॥३८॥

सिंहेपुलिंदगणमेकलसत्त्वयुक्तान्राजोपमान्न

रपतीन्वनगोचरांश्च । पष्ठेतुसस्यकविलेखक

गेयसक्तान्हंत्यश्मकत्रिपुरशालियुतांश्चदेशान् ३९

अर्थ—सिंहस्थित चंद्र सूर्य असतां, ग्रहण झाले तर झेल्लसमुदाय, मेकलपर्वतस्थ
लोक, प्रधान, राजतुल्य, राजे, अरण्यवासी, यांचा नाश होतो. कन्यास्थित चंद्र
सूर्य असतां, ग्र० तर धान्य, कवि, लेखक, गायक, अश्मक लोक, त्रिपुरनगरात
ये रहाणारे लोक, बहुतधान्ययुक्त देश, यांचा नाश होतो ॥३९॥

तुलाधरेवंत्यपरांत्यसाधून्वणिग्दशार्णान्भरुकच्छ
पांश्च । अलिन्यथोदुंवरमद्रचोलान्द्रुमान्सयौधेय
विपायुधीयान् ॥४०॥

अर्थ—तुलास्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर; अवंति (उज्जनी), अपरांश, या देशांतील लोक; साधु, व्यापारी, दशार्ण व भरकच्छप (भरोच्छ) या देशांतील लोक; यांचा नाश होतो. वृश्चिकस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर, उदुंबर, मद्र, चोल या देशांतील लोक; वृक्ष, युद्धकरणारे लोक, विषामुधलोक यांचा नाश होतो ॥४०॥

धन्विन्यमात्यवरवाजिविदेहमल्लान्पांचालवै
द्यवणिजोविपमायुधज्ञान् । हन्यान्मृगेतुह
पमंत्रिकुलानिनीचान्मंत्रौपधीपुकुशलान्स्थ
विरायुधीयान् ॥४१॥

अर्थ—धनराशीस चंद्र सूर्य असतां ग्रहण झालें तर अमात्यश्रेष्ठ, अश्व, विदेह (जनकराजाची मिथिलानगरी) यांतील लोक, मल्ल, पांचालदेशस्य लोक, वैद्य, व्यापारी, क्रूर आयुध जाणणारे यांचा नाश होतो. मकरराशीस चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर मात्स्य, प्रधान कुलें, निराकर्म करणारे मंत्र व औषधांमध्ये कुशल, वृद्ध, शस्त्रजीवि यांचा नाश होतो ॥४१॥

कुंभेर्तर्गिरिजान्सपाश्रिमंजनान्भारोद्धहान्त
स्करान्आभीरान्दरदार्यसिंहपुरकान्हन्यात्त
थावर्वरान् । मीनेसागरकूलसागरजलद्रव्या
णिमान्यान्जनान्प्राज्ञान्वार्युपजीविनश्चभ
फलंकूर्मोपदेशाददेत् ॥४२॥

अर्थ—कुंभस्थित चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर पर्वतांमधील लोक, पश्चिम दिशेकडचे लोक, भीष्मी माहणारे लोक, चौर, गर्वळी, विष देणारे, श्रेष्ठजन, सिंहपुरस्थ लोक, बर्वर (म्लेच्छदेश) यांत रहाणारे लोक या सर्वांचा नाश होतो. मीनस्थ चंद्र सूर्य असतां ग्र० तर समुद्रतीरस्थ लोक, समुद्राच्या पाण्याने उत्पन्न झालेली रक्षे (पोवळी, मोह्ये इ०), पूंग्व लोक, बुद्धिमान् लोक, पाण्याच्या व्यापाराने यांचणारे यांचा नाश होतो. ही सर्व नक्षत्राशिफलें कूर्मविभाग फलांवरून पाहून सांगतां ॥४२॥

सव्यापसव्यलेहग्रसननिरोधावमर्दनारोहाः ।

आघ्रातमध्यतमस्तमोत्यङ्गितितेदंशयांसाः ॥४३॥

अर्थ—सव्य, अपसव्य, लेह, ग्रसन, निरोध, अवमर्दन, आरोह, आघात, मध्यतम, तमोत्प, असे दहाप्रकारचे प्रास आहेत ॥१३॥

सव्यगतेतमसिजगज्जलप्लुतंभवतिमुदितमभयंच ।

अपसव्येनरपतितस्करावमर्दःप्रजानाशः ॥१४॥

अर्थ—सूर्य चंद्रांच्या ग्रहणाचे सव्य भ्रमण झाले असता, पृथ्वीवर जलवृष्टि बहुत होईल, व सर्व जगत् आनंदित व भयरहित होईल. अपसव्य भ्रमण झाले असता राजे व चोर यांच्या पीडेने लोकांचा नाश होईल ॥१४॥

जिह्वोपलेढिपरितस्तिमिरनुदोमंडलंयादिसलेहः ।

प्रमुदितसमस्तभूताप्रभूततोयाचतत्रमही ॥१५॥

अर्थ—चंद्र किंवा सूर्य यांचे विंग आसमताद्वार्गी जिह्वेने चाटल्यासारखे दिसत त्यास लेहसज्ञक प्रास असे क्षणनात. तसा प्रास झाला असता, आनंदित सर्व लोक व बहुत उदक पांहीं युक्त पृथ्वी होई ॥१५॥

ग्रसनमितियदात्र्यंशःपादोवागृह्यतेधवाप्यर्थ ।

स्फीतनृपवित्तहानिःपीडाचस्फीतदेशानां ॥१६॥

अर्थ—अर्धप्रास किंवा तृतीयांश प्रास किंवा चतुर्थांश प्रास जेव्हां होतो, तेव्हा त्यास ग्रसन असे क्षणार्थ. ते झाले असता, बहुत राज्यपुक्त राजाच्या राज्याचा नाश व सधन देशाचा नाश होतो ॥१६॥

पर्यंतेपुगृहीत्वामध्येपिंडीकृतंतमस्तिष्ठेत् ।

सनिरोधोविज्ञेयःप्रमोदकत्सर्वभूतानां ॥१७॥

अर्थ—राहु, सूर्यचंद्रांचीं विंगे आसमताद्वार्गी (सर्व) प्रासून मध्ये पिंडीकृत राहील ते ग्रहण निरोधसज्ञक होय. तसे झाले तर सर्व प्राणिमात्रांस आनंद होईल १७

अवमर्दनमितितिनिःशेषमेवसंछाद्ययदिचिरंतिष्ठेत् ।

हन्यात्प्रधानदेशान्प्रधानभूपांश्चतिमिरमयः ॥१८॥

अर्थ—चंद्रसूर्यांचे विंग सर्व प्रासून, बहुत वेळ राहु राहील तर तो अवमर्दनसज्ञक प्रास होतो. तो झाला तर मुख्य देश व मुख्य राजे यांचा नाश होतो ॥१८॥

वृत्तेग्रहेयदितमस्तत्क्षणमावृत्यदृश्यतेभूयः ।

आरोहणमित्यन्योन्यमर्दनेर्भयकरं राज्ञां ॥४९॥

अर्थ—ग्रहणकालीं ग्रहण लागून सुटले; नंतर पुनः लागलेले दिसेल तर, तो आरोहण सशक प्राप्त होय. तो झाला तर परस्पर युद्धानी राजास भय कृपणारा होय ४९

दर्पणइवैकदेशे सवाष्पनिःश्वासमारुतोपहतः ।

दृश्येताघातंतत्सुवृष्टिवृत्त्यावहंजगतः ॥५०॥

अर्थ—चंद्रसूर्याचे विंब उष्ण निःश्वास वायूने उपहत (ताडित) होताने आरशासारखे दिसते. ते आघातसशक घसन होय. ते झाले तर देशामध्ये सुभिस व वृत्तिकरणारे होय ॥५०॥

मध्येतमःप्रविष्टंवितमस्कमंडलंचयदिपरितः ।

तन्मध्यदेशनाशंकरोतिकुक्ष्यामयभयंच ॥५१॥

अर्थ—राहु जर चंद्र सूर्याच्या विंबामध्ये प्रवेश करील आणि सभोवते विंब स्वच्छ दिसेल तर, मध्यतमसशक प्राप्त होतो. सा प्राप्ती मध्यदेशाचा नाश होतो व कुक्षिरोगाचे भय होतें ॥५१॥

पर्यतेष्वतिबहुलंस्वच्छंमध्येततस्तमोत्याख्यं ।

तस्यानामीतिभयंभयमस्मिंस्तस्कराणांच ॥५२॥

अर्थ—चंद्रसूर्याच्या परीघ्यतभागी (सभोवती) फार काळें व मध्यमार्गी अल्पकाळें ग्रहण दिसेल तर तो तमोत्यानामक प्राप्त होतो. तो झाला असता, धान्याला टोळ इत्यादिकांचे भय व चोरभय होतें ॥५२॥

श्वेतेक्षेमसुभिक्षंघ्राह्मणपीडांचनिर्विशेद्राहौ ।

अग्निभयमनलवर्णपीडाचहुताशवृत्तीनां ॥५३॥

हरितेरोगोत्वणतासस्यानामीतिभिश्चविध्वंसः ।

कपिलेशीघ्रगसत्वम्लेच्छध्वंसोयदुर्भिक्षं ॥५४॥

अर्थ—राहु (ग्रहण) शुभवर्ण दिसेल तर क्षेम, सुभिस, ब्राह्मणास पीडा होईल. अभिवर्ण ग्रहण अ० अभिभय, सुवर्णकारादिकास पीडा होईल. ५३ हरितवर्ण (पोपटी) दिसेल तर, बहुत रोग, धान्याचा टोळ इत्यादिकांनी नाश होईल. कपिलवर्ण असता आघ्रगभन करणारे प्राणी (उष्ट्रादि) याचा व म्लेच्छ याचा नाश व दुर्भिक्ष होतें ॥५४॥

अरुणकिरणानुरूपेदुर्भिक्षावृष्टयोविहगपीडा ।
 आधूमेक्षेमसुभिक्षमादिशेन्मंदवृष्टिं च ॥५५॥
 कापोतारुणकपिलश्यावाभेक्षुद्रयंविनिर्देश्यं ।
 कापोतःशूद्राणांव्याधिकरःरुष्णवर्णश्च ॥५६॥
 विमलकमणिपीताभोवैश्यध्वंसोभवेत्सुभिक्षाय ।
 सार्चिष्मत्यग्निभयंगैरिकरूपेतुयुद्धानि ॥५७॥
 दूर्वाकांडश्यामेहारिद्रेवापिनिर्दिशेन्मरकं ।
 अंशानिभयसंप्रदायीपाटलिकुसुमोपमोराहुः ॥५८॥
 पांशुविलोहितरूपःक्षत्रध्वंसायभवतिवृष्टेश्च ।
 बालरविकमलसुरचापरूपभृच्छस्त्रकोपाय ॥५९॥

अर्थ—स्वल्पलोहितवर्ण राहु असत्ता दुर्भिक्ष, अमृष्टि व पक्ष्यांत पीडा होये. धूम्रवर्ण राहु असत्ता क्षेम, सुभिक्ष व स्वल्पवृष्टि होये ॥५५॥ कपोतवर्ण, अरुण, मिश्रवर्ण, श्यामकांति राहु असत्ता दुर्भिक्षभय होतें. कपोतवर्ण व रुष्णवर्ण राहु असत्ता, शूद्रांत पीडा होत्ये ॥५६॥ नीलवर्ण राहु असत्ता वैश्याचा, नाश व सुभिक्ष होतें. ज्वालासहित राहु असत्ता अभिभय होतें. गैरिकसदृश तानडा राहु असत्ता युद्धे होतात ॥५७॥ दूर्वाकांडासारखा श्याम व पीतवर्ण राहु असत्ता, मृत्युभय होतें. पाटलिपुष्प सदृश (श्वेतलोहित) वर्ण राहु, अंशानि भय देणारा होतो ॥५८॥ पाशु (धूल) वर्ण व मिश्रवर्ण राहु, क्षत्रिय व वृष्टि यांचा नाश करितो. बालसूर्य, कमल व इद्रधनुष्य यांचे सारख्या वर्णांचा राहु, शस्त्रकोप (युद्ध) कारक होतो ५९

पश्यन्ग्रस्तंसौम्योघृतमधुतैलक्षयायराज्ञांच ।
 भौमःसमरविमर्दंशिखिकोपंतस्करभयंच॥६०॥
 शुक्रःसस्यविमर्दनानाकृशांश्चजनयतिधरित्र्यां ।
 रविजःकरोत्यवृष्टिंदुर्भिक्षंतस्करभयंच ॥६१॥

अर्थ—राहुग्रस्त चंद्रसूर्यांत, बुध पाहील (बुधाची दृष्टि असेल) तर घृत, मध, तेल, व राजे यांचा नाश होईल. भौमपाहील तर युद्धे, अभिभय व चोरभय होईल ॥६०॥ शुक्र पाहील तर धान्यनाश व भूमीवर नानाप्रकारची दुःखे होतील. शनि पाहील तर अवर्षण, दुर्भिक्ष व चोरभय होईल ॥६१॥

यदशुभमवलोकनाभिरुक्तं ग्रहजनितं ग्रहणे
प्रमोक्षणे वा ॥ सुरपतिगुरुणावलोकिते त
च्छममुपयाति जलैर्यथाग्निरिद्धः ॥ ६२ ॥

अर्थ—जुवादिदृष्टीनीं स्मगितलेले जे चंद्रसूर्य ग्रहणीं किंवा मोर्सा, अशुभ, ते बृह
स्पतीची दृष्टि ग्रहणीं (ग्रस्तचंद्रसूर्यांवर) असेल तर, जसा प्रदीप अग्नि जलसि-
न्वमाने नाहीसा होतो तसे नाहीसे होतें ॥ ६२ ॥

ग्रस्ते क्रमान्निमित्तैः पुनर्ग्रहो मासपट्टपरिवृत्त्या ।

पवनोल्कापातरजःक्षितिकंपतमोऽग्निनिपातैः ॥ ६३ ॥

अर्थ—चंद्र सूर्य यांचीं ग्रहणे असता, हीं पुढील निमित्ते होतील तर सहा सहा महि-
न्यानीं अनुक्रमाने ग्रहणे होतील. ग्रहणामध्ये वायु सुटेल तर, सहा महिन्यानीं,
उल्का (तारा) पात होईल तर १२ महिन्यानीं, रज (धुरळा) होईल तर १८
महिन्यानीं, भूमिकष होईल तर २४ महिन्यानीं, अधकार होईल तर ३० महि-
न्यानीं, अशानि (वीज) पात होईल तर ३६ महिन्यानीं पुन ग्रहण होईल असे
जाणावे ॥ ६३ ॥

आवंतिकाजनपदाः कावेरीनर्मदातटाश्रयिणः ।

दृसाश्च मनुजपतयः पीडयंते क्षितिमुत्तेग्रस्ते ॥ ६४ ॥

अर्थ—जो ग्रह चंद्रसूर्यांवर (फारस नदी) एक राशीस असतो तो चंद्रसूर्य
यांचे ग्रहणाने आच्छादित होतो. नेव्हा, खाला ग्रस्त लणावे. तसा भीम ग्रस्त
आसता, अवन्तिदेशोद्भव लोक, कावेरी व नर्मदा या नद्यांच्या तीरीं राहणारे लोक,
व गर्वित मनुष्य पति (राजे) यास पीडा होई ॥ ६४ ॥

अंतर्वेदीं सरयूनेपालं पूर्वसागरं शोणं ।

स्त्रीनृपयोधकुमारान्सहविद्वद्भिर्वुधो हन्ति ॥ ६५ ॥

अर्थ—जुन ग्रस्त असता, गंगा व यमुना यांचे मध्यभागीं राहाणारास, नेपाल, पूर्व
समुद्र, शोणनदी, याप्रत राहणारे लोकास, स्त्रिया, राजे, युद्धकुशल, बाल, (प्रथम
वयस्क) यांचा आश होतो ॥ ६५ ॥

ग्रहणोपगते जीवे चिद्वनृपमंत्रिगजहयध्वंसः ।

सिंधुतटवासिनामप्युदग्दिशं संश्रितानां च ॥ ६६ ॥

अर्थ—गुरु ग्रस्त असतां, पंडित, राजे, प्रधान, गज, अश्व यांचा नाश व सिंधु-
नदाच्या तीरी राहणारे लोक व उत्तरदिशेस राहणारे यांचा नाश होतो ॥ ६६ ॥

भृगुत्तनयेराहुगतेदासेरककैकयाःसयौधेयाः ।

आर्यावर्ताःशिवयःस्त्रीसचिवगणाश्चपीड्यन्ते ॥ ६७ ॥

अर्थ—शुक्र ग्रस्त असतां कोळी लोक, केकपराजाच्या देशांतील लोक, योद्धे, सा-
तपुडा व हिमालय या दोन पर्वतांमध्ये राहणारे लोक, शिविराजाच्या देशांतील
लोक, स्त्रिया, प्रधान व समुदाय यास पीडा होई ॥ ६७ ॥

सौरेमरुभवपुष्करसौराष्ट्राधातवोर्वुदांत्यजनाः ।

गोमंतपारियात्राश्रिताश्चनाशं व्रजंत्याशु ॥ ६८ ॥

अर्थ—शनि ग्रस्त असतां, मरुदेशोत्पन्नलोक, पुष्करद्वीपस्थ अथवा पुष्करतीर्थस्थ लो-
क, काठेवाड प्रांतांतील लोक, सुवर्णादि धातुपदार्थ, अर्बुदनामक पर्वतवासी लोक,
फनिष्ठजातीचे लोक, पुष्कळ गाईंचे धनी, पारियात्रपर्वताश्रित लोक, या सर्वा-
ंचा नाश होतो ॥ ६८ ॥

कार्तिक्यामनलोपजीविमगधान्प्राच्याधिपान्कोशल

नूकल्मापानथशूरसेनसहितान्काशींश्चसंतापयेत् ।

हन्याच्चाशुकलिंगदेशनृपतिसामात्यभृत्यंतमो

दृष्टंक्षत्रियतापदंजनयतिक्षेमं सुभिक्षान्वितं ॥ ६९ ॥

अर्थ—कार्तिकी पौर्णिमेस किंवा अमावास्येस ग्रहण झाले तर सुवर्णकारादि अग्नि-
जीवी, मगधदेशस्थ व प्राच्यदेशस्थ राजे, कोसलदेशस्थ लोक, कल्माष
(कृष्णवर्ण लोक), शूरसेनदेशस्थ लोक, काशीस्थ लोक, यांस दुःख होतें. प्र-
धान व सेवक यांहासहित कलिंग देशाच्या राजाचा तत्काल नाश होतो व क्षत्रि-
यांस दुःख होतें. सुभिक्षसहित कल्याणही होतें ॥ ६९ ॥

काश्मीरकानूकोशलकान्सपुंड्रान्मृगांश्चहन्यादप

रांतकांश्च । येसोमपास्तांश्चनिहंतिसौम्येसुवृष्टि

कृत्क्षेमसुभिक्षकृच्च ॥ ७० ॥

अर्थ—मार्गशीर्षमासी चंद्रसूर्यग्रहण झाले तर काश्मीर, कोशल, पुंड्र, या देशांती-
ल लोक; आरण्यपशु, अपरांतक लोक, सोमपान करणारे (दीक्षित), यांचा ना-
श होतो. व उत्तमवृष्टि, कल्याण व सुभिक्ष होतें ॥ ७० ॥

पौपेद्विजक्षत्रजनोपरोधःससैधवारव्याःकुकुराविदेहाः।
ध्वंसंघ्रजंत्यत्रचमंदवृष्टिंभयंचविद्यादसुभिक्षयुक्तं ॥७१॥

अर्थ—पौषमासीं ग्रहण शालें तर ब्राह्मण, क्षत्रियलोक यात उपद्रव होतो. सैधव, कुकुर व विदेह या देशांचे लोक नाश पावतात. अल्पवृष्टि व दुर्भिक्षयुक्त भयही होतें ॥ ७१ ॥

माधेतुमातृपितृभक्तवसिष्ठगोत्रान्स्वाध्यायधर्म
निरतान्करिणस्तुरंगान् ॥ वंगांगकाशिमनुजां
श्रद्धुनोतिराहुर्वृष्टिंचकर्पकजनानुमतांकरोति ॥ ७२॥

अर्थ—माघमासीं ग्रहण शाले तर, मातृपितृभक्त, वसिष्ठगोत्रोत्पन्न, अध्ययन व धर्म याचाठाई तत्पर; हत्ती, अश्व, वग, अग, काशी या देशीं रहाणारे लोक, या सर्वांस पीडा (दुःख) होतें. व शेतीलोकाच्या मनाप्रमाणें वृष्टिही होय ॥ ७२ ॥

पीडाकरंफाल्गुनमासिपर्ववंगाश्मकावंतकमेकलानां।
नृत्यज्ञसस्यप्रवरांगनानांधनुष्करक्षत्रतपस्विनांच ॥७३॥

अर्थ—फाल्गुनमासीं ग्रहण शाले तर वग, अश्मक, अवत, मेकल या देशातील लोकांस पीडा होय. नृत्य जाणणारे, धान्यें, श्रेष्ठाच्या स्त्रिया, धनुष्ये करणारे, क्षत्रिय, तपस्वी या सर्वांस पीडा होय ॥७३॥

चैत्रेतुचित्रकरलेखकनेयसक्तान्रूपोपजीवि
निगमज्ञहिरण्यपण्यान् । पौंड्रोथकैकयजना
नथचाश्मकांश्चतापःस्पृशत्यमरपोत्रविचित्र
वर्षा ॥७४॥

अर्थ—चैत्रमासीं ग्रहण शालें तर, चित्रे करणारे, लेखक, गायक, वैद्या, वेदपाठक, सुवर्णाचा विक्रय (व्यापार) करणारे; पोंड, उग्र, कैकय, या देशाचे लोक; अश्मक लोक, या सर्वांस दुःख होतें. व इद्र कोठें कोठें वृष्टि करील ॥ ७४ ॥

वैशाखमासग्रहणेविनाशमायांतिकार्पासति
लाःसमुद्राः । इक्ष्वाकुयौधेयशकाःकलिंगाः
सोपद्रवाःकिंतुसुभिक्षमस्मिन् ॥७५॥

अर्थ—वैशाखमासी ग्रहण झाले तर, कापूस, तीळ, मूग, इस्वाकु, यौधेय, शक, क-
लिग यादेशां रहाणारे लोक हे सर्व दुःखाने युक्त होतील; परंतु या ग्रहणी सुभि-
क्ष होतील ॥७५॥

ज्येष्ठेनरेंद्रद्विजराजपत्न्यःसस्यानिवृष्टिश्चमहागणा
श्च । प्रध्वंसमायांतिजनाश्चसौम्याःसाल्वैःसमेताश्च
निपादसंघाः ॥७६॥

अर्थ—ज्येष्ठ महिन्यामध्ये ग्रहण झाले तर, राजे, ब्राह्मण, राजांच्या स्त्रिया, धान्ये,
वृष्टि, मोठे समुदाय, सुंदर पुरुष अथवा उत्तर दिशेस रहाणारे पुरुष, साल्वदेश-
स्थलोक, व कोळी लोकांचा समूह यांचा नाश होतो ॥७६॥

आपाढपर्वण्युदपानवप्रनदीप्रवाहान्फलमूलवार्ता
न् । गांधारकाश्मीरपुलिंदचीनान्हतान्वदेन्मंडलव
र्षमस्मिन् ॥७७॥

अर्थ—आपाढमासी ग्रहण झाले तर जलाधार (वापिकूपादि) व सांचे तट (तीर),
नद्यांचे प्रवाह, फले मूले यांवर जीविका करणारे, गांधार, काश्मीर, पुलिंद, चीन
या देशांतील लोक यांचा नाश होतो. व कचित्कचित् वृष्टि होईल ॥७७॥

काश्मीरान्सपुलिंदचीनयवनान्हन्यात्कुरुक्षेत्रकान्
गांधारानपिमध्यदेशसहितान्हष्टोग्रहःश्रावणे । कां
वोजैकशफांश्चशारदमपित्यत्कायथोक्तानिमान्अ
न्यत्रप्रचुरान्नत्ष्टमनुजैर्धात्रींकरोत्यावृतां ॥७८॥

अर्थ—श्रावणमासी ग्रहण झाले तर, काश्मीर, पुलिंद, चीन, यवन, कुरुक्षेत्र, गां-
धार, मध्यदेश, या देशांतील लोक; कांगोज देशस्थलोक; एकशफ (गर्दभादिक)
शरदतूतील धान्य, या सर्वांचा नाश होईल. हे पूर्वीक काश्मीरादिक सोडून इतर
देशीं बहुत धान्य व आनंदित लोकांहीं व्याप्त पृथ्वी होईल ॥७८॥

कलिगवंगान्मगधान्सुराष्ट्रान्म्लेच्छान्सुवीरान्दरदां
च्छकांश्च ॥ स्त्रीणांचगर्भान्सुरोनिहंतिसुभिक्षरुद्राद्र
पदेभ्युपेतः ॥७९॥

अर्थ—भाद्रपदमासी ग्रहण झाले तर, कलिग, वंग, मगध, सुराष्ट्र, म्लेच्छ, सुवीर,

दरद, शक या देशातील लोक; व स्त्रियांचे गर्भ यांचा नाश होतो. आणि सुभिक्षही होतें ॥७९॥

कांबोजचीनयवनान्सहशल्यत्तद्भिर्वाल्हीकसिंधुतट
वासिजनांश्चहन्यात् ॥ आनर्तपौंड्रभिपजश्चतथाकि
रातान्द्रष्टोसुरोद्वयुजिभूरिसुभिक्षकृच्च ॥८०॥

अर्थ—आश्विनमासी ग्रहण झाले तर कांबोज, चीन, यवन, या देशातील लोक; व्रणाचिकित्सक (जखमाचे वैद्य), वाल्हीक देशातील लोक, सिंधुनद्याच्या तीरी राहाणारे लोक व आनर्त, पौंड्र, किरात या देशातील लोक; वैद या सर्वांचा नाश होतो आणि बहुत सुभिक्ष होतें ॥८०॥

हनुकुक्षिपायुभेदादिर्द्विःसंछर्दनंचजरणंच । मध्यांत्य
योश्चविदरणमितिदशशशिसूर्ययोर्मोक्षाः ॥८१॥

अर्थ—१ दक्षिणहनु २ वामहनु ३ दक्षिणकुक्षि ४ वामकुक्षि ५ दक्षिणपायु ६ वामपायु (याचे भेद) ७ संछर्दन ८ जरण ९ मध्याविदरण १० अत्यविदरण या प्रकारचे दहा चंद्रसूर्यग्रहणाचे मोक्ष आहेत (याचीं लक्षणे व फळे पुढील श्लोकापासून सांगतो) ॥ ८१ ॥

आग्नेय्यामपगमनंदक्षिणहनुभेदसंज्ञितंशशिनः । स
स्यविमर्दोमुखरुकुनृपपीडास्यात्सुनृपिश्च ॥८२॥

अर्थ—आग्नेयी दिशेत जर चंद्रग्रहणमोक्ष होईल तर, तो दक्षिणहनुभेदसज्ञक मोक्ष होय. अशा मोक्षां धान्यनाश, मुखरोग, राजास पीडा, ही होतात व सुनृपिही होतें ॥८२॥

पूर्वोत्तरेणवामोहनुभेदोऽनृपकुमारभयदायी । मुख
रोगंशस्त्रभयंतस्मिन्विद्यात्सुभिक्षंच ॥८३॥

अर्थ—ईशानीस जर चंद्रग्रहण सुटेल तर, वामहनुभेदसज्ञक मोक्ष होतो. या मोक्षां राजपुत्रांस भय होतें व मुखरोग, शस्त्रभय व सुभिक्षही होतें ॥८३॥

दक्षिणकुक्षिविभेदोदक्षिणपार्श्वेनयदिभवेन्मोक्षः ।
पीडानृपपुत्राणामभियोज्यादक्षिणारिपवः ॥८४॥

अर्थ—दक्षिणभागाने चंद्रग्रहणाचा मोक्ष होईल तर दक्षिणकुक्षिभेदसज्ञक मोक्ष

होतो. त्या मोक्षीं राजपुत्रांस पीडा होखे व दक्षिणदिशेस राहणाऱ्या शत्रूवर स्वारीचा उद्योग होईल ॥८४॥

वामस्तुकुक्षिभेदोयद्युत्तरमार्गसंस्थितोराहुः ।

स्त्रीणां गर्भविपत्तिः सस्यानि च तत्र मध्यानि ॥८५॥

अर्थ—उत्तरेकडे ग्रहणमोक्ष होईल तर वामकुक्षिभेदसंज्ञक मोक्ष होतो. तो शाला तर स्त्रियांचे गर्भांचा नाश होईल व धान्येही मध्यम होतील ॥८५॥

नैर्ऋतवायव्यस्थे दक्षिणवामौ तु पायुभेदौ द्वौ ।

गुह्यरुगल्पा वृष्टिर्द्वयोस्तुराङ्गीक्षयो वामे ॥८६॥

अर्थ—नैर्ऋति दिशेस ग्रहणमोक्ष शाला तर, दक्षिणपायुभेद व वायव्येस शाला तर वामपायुभेद या नावांचा मोक्ष होतो. त्या दोहोचाटोई गुह्य (लिंग) पास रोग व अल्पवृष्टि होईल. वामपायु (गुद) भेदीं राजस्त्रियांचा नाश होतो ॥८६॥

पूर्वेण प्रग्रहणं कृत्वा प्रागेव चापसर्पेत । संछ

र्दनमिति तत्क्षेमसस्य हार्दिप्रदं जगतः ॥८७॥

अर्थ—ग्रहणाचा पूर्वेस स्पर्श होऊन पूर्वेसच मोक्ष होईल तर तो संछर्दनसंज्ञक मोक्ष होय. तो मोक्ष लोकास क्षेम, (कल्याण) धान्य व संतोष देणारा होतो ॥८७॥

प्राक् प्रग्रहणं यस्मिन् पश्चादपसर्पणं तु तज्जरणं ।

क्षुच्छस्त्रभयो द्विग्राः कशरणमुपयांति तत्र जनाः ॥८८॥

अर्थ—ज्या ग्रहणीं पूर्वेस स्पर्श होऊन पश्चिमेस मोक्ष होतो तो जरणसंज्ञक मोक्ष होय. तो शाला तर क्षुधा (दुर्भिक्ष) व शस्त्रभय (युद्धभय) याणीं दुःखित झालेले लोक कोणास शरण जातील (कोणीही त्यास त्राता मिळणार नाही) ॥८८॥

मध्ये यदि प्रकाशः प्रथमतः मध्यविदरणं नाम ।

अंतःकोपकरं स्यात्सुभिक्षदं नातिवृष्टिकरं ॥८९॥

अर्थ—चंद्रविज्ञाच्या मध्यमार्गी प्रथमतः प्रकाश होईल तर तो मध्यविदरणनामक मोक्ष होतो. तसा शाला तर, राजगृहामध्ये सैन्याचा क्षोभ होतो, सुभिक्ष होतं व फार वृष्टि होत नाही ॥८९॥

पर्यंते पु विमलतावहुलं मध्ये तमो तदरणाख्ये ।

मध्यास्त्यदेशनाशःशारदसस्यक्षयश्चास्मिन् ॥९०॥

अर्थ—जर विनाच्या अखभागीं निर्मलत्व (सच्छ) होईल आणि मध्यभागीं बहुत काळें राहील तर तो अखविदारणनामक मोक्ष होतो. तो शाला असतां, मध्यदेशाचा नाश होतो, व शरदतूतील धान्याचाही नाश होतो ॥९०॥

एतेसर्वमोक्षावक्तव्याभास्करेपिकित्वत्र । पूर्वा
दिक्शशिनियथातथारवौपश्चिमाकल्प्या ॥९१॥

अर्थ—हे पूर्वोक्त सर्व दक्षिणहनुभेदादि मोक्ष, सूर्याचे ग्रहणीही समजावे; परंतु चंद्राच्या ग्रहणमोक्षां जेथे पूर्वदिशा आहे; तेथे सूर्यग्रहणमोक्षां पश्चिम कल्पावी (ध्यावी) याचप्रमाणे इतरही दिशा विपरीत ध्याव्या ॥९१॥

मुक्तेसप्ताहांतःपांशुनिपातोन्नसंक्षयंकुरुते । नी
हारोरोगभयंभूकंपःप्रवरनृपमृत्युं ॥९२॥
उल्कामंत्रिविनाशंनानावर्णाघनाश्चभयमतुलं ।
स्तनितंगर्भविनाशंविद्युन्नृपदंष्ट्रिपरिपीडां ॥९३॥
परिवेपोरुक्पीडांदिग्दाहोनृपभयंचसाग्निभयं ।
रूक्षोवायुःप्रवलश्चौरसमुत्थंभयंधत्ते ॥९४॥
निर्घातःसुरचापंदंडश्चक्षुद्रयंसपरचक्रं । ग्रह
युत्थंनृपयुत्थंकेतुश्चतदेवसंदृष्टः ॥९५॥
अविकृतसलिलनिपातेसप्ताहांतःसुभिक्षमादे
श्यं । यच्चाशुभंग्रहणजंतत्सर्वनाशमुपयाति ॥९६॥

अर्थ—चंद्रसूर्यग्रहण सुटल्यावर सात दिवसामध्ये पांशु (रजःकण) धूळीची वृष्टि होईल तर अन्ननाश (दुर्भिक्ष), वर्षा पडेल तर रोगभय, भूमिकंप होईल तर श्रेष्ठराजास मृत्यु, उल्का (आकाशांतून तारा पडतो तो) पडेल तर प्रधानाचा नाश, नानाप्रकारच्या रंगाचे मेघ दिसतील तर बहुत भय, मेघगर्जना होतील तर गर्भनाश, बीज चमकेल तर राजे व दष्टी (सूकर इत्यादि) यांस पीडा, परिवेष (खळे), होईल तर रोगापासून पीडा, दिग्दाह (दिशेचे ठाई ज्वाळा दिसणे) शाला तर राजभय व अग्निभय, स्त (कठिण) मोठा वारा सुटला तर चोरापासून भय, निर्घात (तुफानीवाऱ्याचा शब्द) व इद्रधनुष्य व दंड (सूर्य किरण, मेघ आ-

णि वायु यांचा संघात) यांतून एकादें झालें तर दुर्भिक्ष व शत्रुभय, ग्रहांचें युद्ध झालें किंवा केतूचें (शङ्ख नक्षत्राचें) दर्शन झालें तर राजाचें युद्ध, हीं फलें होतात ॥९५॥ सात दिवसांमध्ये सतत जलवृष्टि होईल तर सुभिक्ष होईल असें सागावे व जे ग्रहणाचे अशुभ फल तेंही सर्व नाहींसें होतें ॥९६॥

**सोमग्रहेनिवृत्तेपक्षतियदिभवेद्गर्होर्कस्य । त
त्रानयःप्रजानांदपत्योर्वैरमन्योन्यं ॥९७॥**

अर्थ—चंद्रग्रहण झाल्यावर पधरादिवसांनीं सूर्यग्रहण होईल तर लोकांमध्ये अनीति व स्त्रीपुरुषामध्ये परस्पर वैर (द्वेष) हीं होतील ॥९७॥

**अर्कग्रहात्सुशशिनोग्रहणंयदिदृश्यतेततोविप्राः ।
नैकक्रतुफलभाजोभवन्तिमुदिताःप्रजाश्चैव ॥९८॥**

अर्थ—सूर्यग्रहणानंतर पधरा दिवसांनीं चंद्रग्रहण होईल तर ब्राह्मण एकयज्ञाचें फल भोगणारे असे होणार नाहींत (बहुत यज्ञ करतील) व सर्व लोक आनंदित होतील ॥९८॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां राहुचारः पंचमोऽध्यायः ॥९॥

अथ भौमचारः

**यद्युदयर्क्षाद्वक्रं करोति नवमाष्टसप्तमर्क्षेषु ।
तद्वक्रमुष्णमुदये पीडाकरमग्निवार्तानां ॥१॥**

अर्थ—भौम आपल्या उदयनक्षत्रापासून ९।८।७ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर, तें उष्णसज्ञक वक्र होतें. तशा वक्रापासून पुनः उदय होईल (सूर्यमंडलांतून निघेल) त्या वेळीं अग्निवार्त (अग्निजीवी सुवर्णकारादिक) यास पीडा होई ॥१॥

**द्वादशदशमैकादशनक्षत्राद्वक्रिते कुजे शुमुखं ।
दूपयति रसानुदये करोति रोगान्सुवृष्टिंच ॥२॥**

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १०।११।१२ इतक्या नक्षत्रीं वक्र होईल तर तें अशुभरासं वक्र होतें. अशा वक्रापासून पुनः उदयकाळीं मधुरादिरसांतें दूषि-

त करितो (त्या रसभक्षणाने लोकाचा नाश होतो.) व रोगातेंही करितो व वृष्टिही चागली होत्ये ॥२॥

व्यालं त्रयोदशक्षाच्चतुर्दशाद्वाविपच्यतेस्तमये ।
दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यः करोति पीडां सुभिक्षं च ॥३॥

अर्थ—भौम उदयनक्षत्रापासून १३।१४ या नक्षत्रां वक्र होईल तर तें वक्र व्याल स० होतें. त्यापासून पुन अस्तसमर्था वराहादिकदष्टी व सर्प व श्वापदें (वनपशु) यापासून भय होतें व सुभिक्षही होतें ॥३॥

रुधिराननमिति वक्रं पंचदशात्पोडशाच्च विनिवृत्ते ।
तत्कालं मुखरोगं सभयं च सुभिक्षमावहति ॥४॥

अर्थ—भौम उद० १५।१६ या नक्षत्रां वक्र होईल तर वक्रगति आहे तेथपर्यंत मुखरोग व भयसहित सुभिक्ष करितो ॥४॥

असिमुसलं सप्तदशादष्टादशतोपि वातदनुवक्त्रे ।
दस्युगणेभ्यः पीडां करोत्यवृष्टिं सशस्त्रभयां ॥५॥

अर्थ—भौम उद० १७।१८ या नक्षत्रां वक्र होईल तर तें असिमुसलनामक वक्र होय. असे शालें तर स्पष्टगतीनें वक्र आहे पर्यंत प्रजास चोरापासून पीडा होईल व अवृष्टि व शस्त्रभय होईल ॥५॥

भाग्यार्यमोदितो यदि निवर्तते वैश्वदैवते भौमः । प्रा
जापत्येस्तमितस्त्रीनपिलोकाग्निपीडयति ॥६॥

अर्थ—भौम पूर्वाफल्गुनी व उत्तराफ० यातून एकावर उदय पावून उत्तरापादावर वक्र होऊन रोहिणीवर अस्तगत होईल तर त्रीलोक्यास (भूर्भुव स्वर्लोकास) पीडा होईल ॥६॥

श्रवणोदितस्य वक्रं पुण्ये मूर्धाभिपिक्तपीडाकृत् । य
स्मिन्नृक्षेभ्युदितस्तद्विष्यूहान् जनान्हन्ति ॥७॥

अर्थ—भौमाचा श्रवणनक्षत्रावर उदय होऊन पुण्यावर वक्र होईल तर मूर्धाभिपि-
क्तराजास पीडा होईल व ज्या नक्षत्री असून उदय पावेल त्या नक्षत्राचे दिशेकडील
(कूर्मविभागावरून दिशा पहावी) जनसमुदायाचा नाश होईल ॥७॥

मध्येनयदिमघानांगतागतंलोहितःकरोतिततः ।
पांड्योन्नृपोविनश्यतिशस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥८॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या मध्यभागाने (मघानक्षत्राच्या पाच तारा आहेत त्यातून) स्पष्टगतीने जाईल आणि वक्रगतीने परत येईल तर पांड्यदेशाचा राजा नाश पावेल. व शस्त्रोद्योगाने (युद्धाने) लोकास भय होईल व अवर्षणही होईल ॥८॥

भित्त्वामघांविशाखांभिंदन्भौमःकरोतिदुर्भिक्षं ।
मरकंकरोतिघोरंचदिभित्त्वारोहिणींयांति ॥९॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या योगतारेचा भेद करून विशाखाचा भेद करील तर दुर्भिक्ष होईल. रोहिणीचा भेद करून जाईल तर लोकाचा मोठा नाश होईल ॥९॥

दक्षिणतोरोहिण्याश्रनन्महीजोर्ध्ववृष्टिनिग्रहकृत् ।
धूमायन्सशिखोवाविनिहन्यात्पारियात्रस्थान् ॥१०॥

अर्थ—भीम रोहिणीनक्षत्राच्या दक्षिणभागाने गमन करील तर धान्य व वृष्टि याचा नाश होईल. भीम धूमवर्षण अन्ना शिष्यापुक्त दिलेल तर पारियात्रपर्वत-स्य लोकाचा नाश करील ॥१०॥

प्राजापत्येश्रवणेमूलेतिसृपूत्तरानुशाक्रेच । विच
रन्धननिवहानामुपघातकरःक्षमातनयः ॥११॥

अर्थ—भीम रोहिणी, श्रवण, मूल, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा, ज्येष्ठा; या नक्षत्री असता मेघसमुदायाचा (वृष्टीचा) नाश करणारा होतो ॥११॥

चारोदयाःप्रशस्ताःश्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु । ए
कपदाशिविचिशाखाप्राजापत्येषुचकुजस्य ॥१२॥

अर्थ—श्रवण, मघा, पुनर्वसु, मूल, हस्त, पूर्वाभाद्रपदा, अश्विनी, विशाखा, रोहिणी; या नक्षत्रांवर भांमाचे चार व उदय शुभ होत ल० पूर्वाक्त अशुभ फल होत नाही. १२

विपुलविमलमूर्तिःकिंशुकाशोकवर्णःस्फुटरुचिरमयू
खस्ततताम्रप्रभाभः ॥ विचरतियदिमार्गंचोत्तरंमेदि
नीजःशुभरुदवनिपानांहादिदश्चप्रजानां ॥१३॥

त करितो (त्या रसभक्षणाने लोकांचा नाश होतो.) व रोगांतही करितो व वृष्टिही चांगली होत्ये ॥२॥

व्यालंत्रयोदशक्षाच्चनुर्दशाद्वाविपच्यतेस्तमये ।
दंष्ट्रिव्यालमृगेभ्यःकरोतिपीडांसुभिक्षंच ॥३॥

अर्थ—भौम उदयनसत्रापासून १३।१४ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर ते वक्र व्याल सं० होते. त्यापासून पुनः अस्तसमयी बराहादिकदंष्ट्री व सर्प व श्वापद (वनपशु) यांपासून भय होतें व सुभिक्षही होतें ॥३॥

रुधिराननमिति वक्रं पंचदशात्पोडशाच्च विनिवृत्ते ।
तत्कालं मुखरोगं सभयं च सुभिक्षमावहति ॥४॥

अर्थ—भौम उद० १५।१६ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर वक्रगति आहे तेथपर्यंत मुखरोग व भयसहित सुभिक्ष करितो ॥४॥

असिमुसलं सप्तदशादष्टादशतोपि वा तदनुवक्त्रे ।
दस्युगणेभ्यः पीडां करोत्यवृष्टिं संशस्त्रभयां ॥५॥

अर्थ—भौम उद० १७।१८ या नक्षत्रीं वक्र होईल तर ते असिमुसलनामक, वक्र होय. असें झालें तर स्पष्टगतीने वक्र आहे पर्यंत प्रजांस चोरापासून पीडा होईल व अवृष्टि व शस्त्रभय होईल ॥५॥

भाग्यार्यमोदितो यदि निवर्तते वैश्वदैवते भौमः । प्रा-
जापत्येस्तमितस्त्रीनपिलोकान्निपीडयति ॥६॥

अर्थ—भौम पूर्वाफल्गुनी व उत्तराफ० यांतून एकावर उदय पावून उत्तरापादांवर वक्र होऊन रोहिणीवर अस्तंगत होईल तर त्रैलोक्यास (भूर्भुवःस्वर्लोकांस) पीडा होईल ॥६॥

श्रवणोदितस्य वक्रं पुष्ये मूर्धाभिपिक्तपीडारुत् । य-
स्मिन्नृक्षेभ्युदितस्तद्विक्व्यूहान् जनान्हंति ॥७॥

अर्थ—भौमाचा श्रवणनक्षत्रावर उदय होऊन पुष्यावर वक्र होईल तर मूर्धाभिपि-
क्तराजांस पीडा होईल व ज्या नक्षत्रीं असून उदय पावेल त्या नक्षत्राचे दिशेकडील
(धूम्रविभागावरून दिशा पहावी) जनसमुदायाचा नाश होईल ॥७॥

मध्येनयदिमधानांगतागतंलोहितःकरोतिततः ।
पांड्योनृपोविनश्यतिशस्त्रोद्योगाद्भयमवृष्टिः ॥८॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या मध्यभागाने (मघानक्षत्राच्या पांच तारा आहेत त्यांतून) स्पष्टगतीने जाईल आणि वक्रगतीने परत येईल तर पांड्यदेशचा राजा नाश पावेल. व शस्त्रोद्योगाने (युद्धाने) लोकांस भय होईल व अवर्षणही होईल ॥८॥

भित्त्वामघांविशाखांभिंदन्भौमःकरोतिदुर्भिक्षं ।
मरकंकरोतिघोरंयदिभित्त्वारोहिणींर्याति ॥९॥

अर्थ—भीम मघानक्षत्राच्या योगतारेचा भेद करून विशाखाचा भेद करील तर दुर्भिक्ष होईल. रोहिणीचा भेद करून जाईल तर लोकाचा मोठा नाश होईल ॥९॥

दक्षिणतोरोहिण्याश्रनन्महीजोर्ध्ववृष्टिनिग्रहकृत् ।
धूमायन्सशिखोवाचिनिहन्यात्पारियात्रस्थान् ॥१०॥

अर्थ—भीम रोहिणीनक्षत्राच्या ' दक्षिणभागाने गमन करील तर धान्य व वृष्टि याचा नाश होईल. भीम धूम्रवर्ण अथवा शिखायुक्त दिसेल तर पारियात्रपर्वतस्थ लोकाचा नाश करील ॥१०॥

प्राजापत्येश्रवणेमूलेतिसृपूत्तरासुशाक्रेच । विच
रन्धननिवहानामुपघातकरःक्षमातनयः ॥११॥

अर्थ—भीम रोहिणी, श्रवण, मूल, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा, ज्येष्ठा; या नक्षत्रा असता भेदसमुदायाचा (वृष्टीचा) नाश करणारा होतो ॥११॥

चारोदयाःप्रशस्ताःश्रवणमघादित्यमूलहस्तेषु । ए
कपदाशिविविशाखाप्राजापत्येषुकुजस्य ॥१२॥

अर्थ—श्रवण, मघा, पुनर्वसु, मूल, हस्त, पूर्वाभाद्रपदा, अश्विनी, विशाखा, रोहिणी; या नक्षत्रावर भीमाचे चार व उदय शुभ होत व पूर्वाक्त अशुभ फल होत नाही. १२

विपुलविमलमूर्तिःकिंशुकाशोकवर्णःस्फुटरुचिरमयू
खस्तप्तताम्रप्रभाभः ॥ विचरतियदिमार्गंचोत्तरंमेदि
नीजःशुभकृदवनिपानांहार्दिदश्चप्रजानां ॥१३॥

अर्थ—विस्तीर्ण (मोठा) व स्वच्छ अशी आहे मूर्ति (तारा) ज्याची असा, पठस व अशोक याच्या पुष्पाच्या रंगासारखा (अतिआरक्त), स्पष्ट व तेजयुक्त आहेत किरण ज्याचे असा, तापयत्नेच्या ताव्यासारखी आहे प्रभा ज्याची असा व उत्तरमा गर्नि जाणारा असा भौम राजास शुभकारक व लोकास सतोपकारक होतो ॥१३॥

॥ इतिभौमचारोनाम पष्ठोऽध्यायः ॥

• ॥ अथबुधचारः ॥

नोत्पातपरित्यक्तःकदाचिदपिचंद्रजोत्रजत्युदयं ।

जलदहनपवनभयरुद्धान्यार्धक्षयायवृत्त्यैवा ॥१॥

अर्थ—बुध उत्पातावाचून कधीही उदय पावत नाही. त्याचा उदय झाला असता, उदक, अग्नि, वायु, याचे भय होतें. धान्याची किंमत कमी किंवा जास्ती हो ये. (फार महागार्ड किंवा फार स्वस्ताई होये) हे उत्पातच होत ॥१॥

विचरञ्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्येन्दुविद्वदैवानि ।

मृद्रन्हिमकरतनयःकरोत्यवृष्टिसरोगभयां ॥२॥

अर्थ—बुध श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, मृगशीर्ष, उत्तराषाढा; या नक्षत्राचा भेद करून गमन करील तर अवर्षण व रोगभय करील ॥२॥

रौद्रादीनिमघांतान्युपाश्रितेचंद्रजेप्रजापीडा ।

शस्त्रनिपातक्षुब्धरोगानावृष्टिसंतापैः ॥३॥

अर्थ—आर्द्रा, पुनर्वसु, पुन्य, आश्लेषा, मघा, हा नक्षत्रें बुध भेटून जाईल तर युद्ध, दुर्भिक्ष, रोग, अवर्षण व सताप यांहाकरून प्रजेस पीडा होईल ॥३॥

हस्तादीनिविचरत्पङ्कक्षाण्युपपीडयन्गवामशुभः ।

स्नेहरसार्धविवृद्धिकरोतिचोर्वीप्रभूतान्नां ॥४॥

अर्थ—हस्त, चित्रा, स्वाती, विशाखा, अनुराधा, ज्येष्ठा, या नक्षत्रांनी बुध असून या गतारास भेट करील तर गार्डस अशुभ होय तेज्यादि रसाची वृद्धि करील व भूमीवर धान्य बहुत करील ॥४॥

आर्यम्णंहौतभुजंभद्रपदामुत्तरायमेशं च ।
चंद्रस्यसुतोनिघ्नन्प्राणभृतांधातुसंक्षयकृत् ॥५॥

अर्थ—उत्तराफ०, कृत्तिका, उत्तराभाद्रपदा, भरणी; या नक्षत्रार्ते बुध भेदन करील तर प्राणिमात्रांच्या धातूचा (वसासृक्मासमेदोस्थिमज्जाशुक्राणि) नाश करील ५

आश्विनवारुणमूलान्युपमृद्वनरेवतींचचंद्रसुतः ।
पण्यभिपक्नौजीविकसलिलजतुरगोपघातकरः ॥६॥

अर्थ—अश्विनी, शततारका, मूल, रेवती; या नक्षत्रार्ते बुध भेदन करील तर व्यापारी, वैद्य, नाविक, उदकोत्पन्न इत्ये (मुक्ताफलादिक), अश्व; वांचा नाश होतो ६

पूर्वाद्यर्क्षत्रितयादेकमर्पीदोःसुतोभिमृद्वीयात् ।
क्षुच्छस्त्रतस्करामयभयप्रदारीचरन्जगतः ॥७॥

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभाद्रपदा, या तीन नक्षत्रांतून एकासही बुध भेदन करील तर जगास दुर्मिस्त, युद्ध, चोर, रोग, यापासून भय देणारा होईल ॥७॥

प्राकृतविमिश्रसंक्षिप्ततीक्ष्णयोगांतघोरपापाख्याः ।
सप्तपराशरतंत्रेनक्षत्रैःकीर्तितागतयः ॥८॥

अर्थ—प्राकृता, विमिश्रा, साक्षिप्ता, तीक्ष्णा, योगांता, घोरा, पापाख्या, अशा ७ बुधाच्या गति, नक्षत्रार्हीकरून पराशरतन्त्रामध्ये सांगितल्या आहेत ॥८॥

प्राकृतसंज्ञावायव्ययाम्यपैतामहानिवहुलाश्च ।
मिश्रागतिःप्रदिष्टाशिशिवपितृभुजगदैवानि ९
संक्षिप्तायांपुण्यःपुनर्वसुःफल्गुनीद्वयंचेति ।
तीक्ष्णायांभद्रपदाद्वयंसंज्ञाक्राश्वयुक्पौष्णं ॥१०॥
योगांतिकेतिमूलंद्वापादेगतिःसुतस्येंदोः ।
घोराश्रवणस्त्वापूर्वसुदेवंवारुणंचैव ॥११॥
पापाख्यासावित्रंमैत्रंशक्राग्निदैवतंचेति ।

अर्थ—स्नाति, भरणी, रोहिणी, कृत्तिका या नक्षत्रां बुध असता, प्राकृत गतीमध्ये असतो. मृगशीर्ष, आर्द्रा, मघा, आश्लेषा यांत बुध असतां, मिश्रागति ॥९॥ पु-

प्य, पुनर्वसु, पूर्वा, उत्तरा भास बुध असता सक्षिप्तागति ॥ पूर्वाभा०, उत्तराभा०,
ज्येष्ठा, अश्विनी, रातो या नक्षत्रा नु असता, तीक्ष्णागति ॥१०॥ मूळ, पूर्वाषाढा,
उत्तराषाढा, यास नु असता, योगातिका गति ॥ श्रवण, चित्रा, धनिष्ठा,
शततारका, या नक्षत्री नु असता घोरागति ॥११॥ हस्त, अनुराधा, विशाखा,
या नक्षत्री नु असता पाषाण्यागति होखे ॥

उदयप्रवासदिवसै सएवगतिलक्षणंप्राह ॥१२॥

अर्थ—उदय व अस्त गच्या दिवसांनी पूर्णोक्त गतिलक्षण पराशरच सांगता शाला १२

चत्वारिंशत्त्रिंशत्तद्विसमेताविंशतिर्द्दिनवकंच ।

नवमासार्धदशचैकसंयुताःप्राकृताद्यानां ॥१३॥

अर्थ—प्राकृत गतीमध्ये बुध उदय पावेल तर १० दिवस उदित राहीन, अस्त
पावेल तर १० दिवस अस्तमित राहील असाच मिश्रागतीमध्ये ३० दिवस,
सक्षिप्तागतीमध्ये २२ दिवस, तीक्ष्णागतीमध्ये १८ दिवस, योगातिकमध्ये ९ दि
वस, घोरागतीमध्ये १६ दिवस, पाषाण्यामध्ये ११ दिवस, उदय किंवा अस्त
बुधाचा राहतो ॥१३॥

प्राकृतगत्यामारोग्यवृष्टिसस्यप्रवृद्धयक्षेमं ।

संक्षिप्तमिश्रयोर्मिश्रमेतदन्यासुविपरीतं ॥१४॥

अर्थ—प्राकृतगतीमध्ये बुध असता, आरोग्य, वृष्टि, धान्यवृद्धि व कल्याण ही होता
त सक्षिप्त व मिश्र या गतीमध्ये बुध असता, ही पूर्णोक्त मध्यम होतात परिवे
षा, तीक्ष्णा, योगातिका, घोरा, पाषाण्या या गतीत नु असता, रोग, अवयवण,
धान्याभाव, व अकल्याण ही होतात ॥१४॥

ऋज्व्यतिवक्रावक्राविकलाचमतेनदेवलस्यैताः ।

पंचचतुर्दशैकाहाऋज्व्यादीनापडम्भस्ताः ॥१५॥

अर्थ—ऋजु, अतिवक्रा, वक्रा, विकला अशा बुधाच्या ११ गती देवलऋषीच्या मताने
आहेत बुध ऋजुगतीत ३० दिवस राहतो अतिवक्रगतीत २१ दिवस, वक्रग
तीत १२ दिवस, व विकलगतीत ६ दिवस राहतो, असे देवलाचे मत आहे ॥१५॥

ऋज्वीहिताप्रजानामतिवक्रार्धगतिर्विनाशयति ।

शस्त्रभयदाचवक्राविकलाभयरोगसंजननी ॥१६॥

अर्थ—बुधाची ऋग्गीगति प्रजांस हित करिले, अतिवक्रागति धान्यनाश करिले, वक्रागति शस्त्रभय करिले, व विकलागति भय व रोग यांते उत्पन्न करिले ॥१६॥

पौषापाढश्रावणवैशाखेष्विंदुजःसमाधेषु ।

दृष्टोभयायजगतःशुभफलकृत्प्रोपितस्तेषु ॥१७॥

अर्थ—पौष, आशाढ, श्रावण, वैशाख, माघ या महिन्यांत बुधाचा उदय झाला तर जगास भय होते व याच मासांमध्ये बुधाचे अस्त झाले तर शुभफल होते ॥१७॥

कार्तिकेश्वयुजिवायदिमासेदृश्यतेतनुभवः

शिशिरांशोः ॥ शस्त्रचौरहुतभुग्गदतोयक्षु

द्रयानिचतदाविदधाति ॥ १८ ॥

अर्थ—कार्तिक, आश्विन, या महिन्यांत बुधाचा उदय होईल तर शस्त्र, चोर, अभि, रोग, जल, दुःखे यांचे भय होईल ॥१८॥

रुद्धानिसौम्येस्तमितेपुराणियान्युद्गतेतान्युप

यांतिमोक्षं ॥ अन्येतुपश्चादुदितेवदंतिलाभः

पुराणांभवतीतितज्ज्ञाः ॥१९॥

अर्थ—जा नगरें शत्रूंनीं बुधास्तामध्ये रोधिलीं (वेष्टिलीं) तीं बुधोदय झाला क्षणजे सुटतील. व पश्चिमेकडे बुधोदय झाला तर नगरांचा लाभ होतो (सुटतात) असे अन्य ज्योतिर्वेत्ते क्षणतात ॥१९॥

हेमकांतिरथवाशुकवर्णःसस्यकेनमणिनासदृशोवा॥स्त्रि

ग्धमूर्तिरलघुश्चहितायव्यत्ययेनशुभकृच्छशिपुत्रः॥२०॥

अर्थ बुधाचा सुवर्णासारखा व पोपटासारखा व नीलमण्यासारखा वर्ण आणि निर्मल देह (त्रिंश्र) व विस्तीर्णविव लोकांस शुभ व याहून अन्य वर्णादिकाचा बुध अशुभकारक होय ॥२०॥

इतिवराहमिहिरकृतबृहत्संहितायांबुधचारो

नामसप्तमोध्यायःसमाप्तः ॥७॥

॥

॥ अथबृहस्पतिचारः ॥

नक्षत्रेणसहोदयमस्तंवायेनयातिसुरमंत्री ।
तत्संज्ञं वक्तव्यं वर्षमासक्रमेणैव ॥१॥

अर्थ—बृहस्पति ज्या नक्षत्राबरोबर सूर्यमंडळापासून उदय पावतो तत्सहक अथवा ज्या नक्षत्राबरोबर सूर्यमंडळी प्रवेश करितो (अस्तपावतो) तत्सहक बार्हस्पत्य वर्ष लोकांमध्ये वोलवें; परंतु तें मासानुक्रमानेच वोलवें. ज्या नक्षत्रावर उदय किंवा अस्त होईल त्यावरून वर्षास नावें द्यावीं असें मूळ श्लोकात आहे. पण टीकेमध्ये उदयवर्षच मानावें असें बहुत क्लृप्तीचें मत आहे असें लिहिलें आहे ॥१॥

वर्षाणिकार्तिकादीन्याग्नेयाद्भद्रयानुयोगीनि ।
क्रमशस्त्रिभंतुपंचममुपांत्यमंत्यंचयद्वर्ष ॥२॥

अर्थ—कृत्तिकादि दोन दोन नक्षत्रांच्या योगानें कार्तिकादिमासानुक्रमानें वर्षे होताना, परंतु ५।१।१।१२ या महिन्याच्या वर्षास मात्र तीन तीन नक्षत्रें जाणावीं. ह्य० कृत्तिका, रोहिणी यावर बृहस्पतीचा उदय झाला तर कार्तिक वर्ष जाणावें मृग, आर्द्रा, मार्गशीर्षव०; पुनर्वसु, पुष्य, पौष व०; आश्लेषा, मघा, माघ व०; पूर्वा, उत्तरा, हस्त, फाल्गुन व०; चित्रा, स्वाती, चैत्र व०; विशाखा, अनुराधा, वैशाख व०; ज्येष्ठा, मूळ, ज्येष्ठ व०; पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, आषाढ व०; श्रवण, धनिष्ठा, श्रावण व०; शततारका, पूर्वाभा०, उत्तराभा०, भाद्रपद व०; रेवती, अश्विनी, भरणी, आश्विन व०; याप्रमाणें बार्हस्पत्य वर्ष जाणावें ॥२॥

शकटानलोपजीवकगोपीडाव्याधिशस्त्रकोपश्च ।
वृत्तिस्तुरक्तपीतककुसुमानांकार्तिकेवर्षे ॥३॥

अर्थ—बृहस्पतीच्या कार्तिकवर्षांमध्ये, शकटानें (गाड्यानें) उपजीविका करणारे व सुवर्णकारादि अन्यउपजीवी व गर्ह यास पीडा होवें व रोग आणि पुढें होतात. तामडें, पिबळें फूल ज्याचे त्याची वृत्ति होवें ॥३॥

सौम्येच्छेनावृष्टिर्मृगास्तुशालभांडजैश्चसस्यवधः ।
व्याधिभयंमित्रैरपिभूपानांजायतेवैरं ॥४॥

अर्थ—१० मार्गशीर्षवर्षी अवर्षण; आरण्यपशु, उदीर, शलभ (कीटजाति) यापासून धान्याचा नाश; रोगभय; मित्रारोगरही राजाचें वैर हा होतात ॥१॥

शुभकृज्जगतःपौपोनिवृत्तवैराःपरस्परंक्षितिपाः ।

द्वित्रिगुणोधान्यार्घःपौष्टिककर्मप्रसिद्धिश्च ॥५॥

अर्थ—पौषवर्ष लोकास कल्याणकारक होय. राजे परस्पर द्वेषरहित होतील. धान्याची जी पूर्वी किंमत असेल त्याच किंमतीला दुष्पट, तिप्पट धान्य मिळेल. (समर्थ होईल). पुष्टिदकार्यें बहुत होतील ॥५॥

पितृपूजापरिवृत्तिर्माघेहार्दिंश्चसर्वभूतानां ।

आरोग्यवृष्टिधान्यार्घसंपदोमित्रलाभश्च ॥६॥

अर्थ—माघवर्षी सर्व लोक पितृपूजा करतील व सर्वास सतोष होईल. आरोग्य, वृष्टि व धान्यसंपत्ति ही होतील. आणि मित्रप्राप्तीही होईल ॥६॥

फाल्गुनवर्षेविंद्यात्कचित्कचित्क्षेमवृष्टिसस्यानि ।

दौर्भाग्यं प्रमदानांप्रवलाश्चौरानृपाश्चोग्राः ॥७॥

अर्थ—१० फाल्गुनवर्षी क्षेम, वृष्टि, धान्ये हीं कोठेंकोठें होतील. सर्वत्र होणार नाहीत. स्त्रियास दुर्भगत्व (पतीची अप्रीति) होईल. चोर बहुत होतील व राजे क्रूर होतील ॥७॥

चैत्रेमंदावृष्टिःप्रियमन्नंक्षेममवनिपामृदवः ।

वृद्धिस्तुकोशधान्यस्यभवतिपीडाचरूपवतां ॥८॥

अर्थ—चैत्रवर्षी वृष्टि अल्प होईल. अन्न दुर्लभ होईल. कल्याण होईल. राजे सदय होतील. मुद्रादि कोशधान्ये बहुत होतील रूपनतास पीडा होईल ॥८॥

वैशाखेधर्मपराविगतभयाःप्रमुदिताःप्रजाःसनृपाः ।

यज्ञक्रियाप्रवृत्तिर्निष्पत्तिःसर्वसस्यानां ॥९॥

अर्थ—वैशाखवर्षी राजे व प्रजा हे धर्मपरायण, भयरहित व आनंदित होतील. यज्ञकर्म बहुत होतील व सर्व धान्याची उत्पत्ति बहुत होईल ॥९॥

ज्येष्ठेज्ञातिकुलधनश्रेणीश्रेष्ठानृपाःसधर्मज्ञाः ।

पीडयंतेशान्यानिचहित्वाकंगुंशमीजातिं ॥१०॥

अर्थ—ज्येष्ठवर्षीं ज्ञाति, कुल, धन, जनसमुदाय यामध्ये मुख्य व राजे व धर्मज्ञान पारे हे सर्व पीडा पावतात. व काग, राले, तीळ, मुद्र इत्यादि शैर्गेत होणारीं धान्ये खेरीजकरून इतर धान्यास पीडा होजे (महर्ष होतात) ॥१०॥

आपादेजायंतेसस्यानिकचिद्वृष्टिरन्यत्र ।

योगक्षेममध्यंग्राश्रभवन्तिभूपालाः ॥११॥

अर्थ—आपादवर्षीं धान्ये क्वचित् होतील. अन्यदेशीं अवर्षण हो, होईल अप्राप्ताचा लाभ व प्राप्ताचे पालन हा मध्यम होतील राजे व्यग्र (उद्योगदुक्त) होतील ॥११॥

श्रावणवर्षेक्षेमसम्यक्सस्यानिपाकमुपयांति ।

क्षुद्रायेपाखंडाःपीडयंतेयेचतद्रक्ताः ॥१२॥

अर्थ—श्रावणवर्षीं क्षेम (प्राप्तपालन) होईल. धान्ये उत्तमप्रकारे पक्क होतील. क्रूर, वेदबाह्य पाखंडी लोक व त्याचे सेवक हे पीडा पावतील ॥१२॥

भाद्रपदेवह्नीजंनिष्पत्तिंयातिपूर्वसस्यंच ।

नभवत्यपरंसस्यंकचित्सुभिक्षंकचिच्चभयं ॥१३॥

अर्थ—भाद्रपदवर्षीं गह्नीज (मुद्रादि) धान्य होईल व प्रथम पेरलेले धान्य चांगले होईल. मागून पेरलेले धान्य होणार नाही. कोठे सुभिक्ष व कोठे भयही होईल ॥१३॥ -

आश्वयुजेव्देजसंपततिजलंप्रमुदिताःप्रजाःक्षेमं ।

प्राणचयःप्राणभृतांसवैपामन्नवाहुल्यं ॥१४॥

अर्थ—वृहस्पतीच्या आश्विनवर्षीं बहुत जलवृष्टि, लोक आनंदित, कल्याण, सर्व प्राण्यांची वल्गूद्धि व बहुत अन्न हा होतील ॥१४॥

उदगारोग्यसुभिक्षक्षेमकरोवाक्पतिश्चरन्भानां ।

याम्येतद्विपरीतोमध्येननुमध्यफलदायी ॥१५॥

अर्थ—वृहस्पति नक्षत्राच्या उचरेकडून गमन करील तर आरोग्य, सुभिक्ष, कल्याण याचा करणारा होतो. व दक्षिणेकडून गमन करील तर रोग, दुर्मिंस, अकल्याण यात करितो व नक्षत्रमध्याने गमन करील तर ही पूर्वाक्त आरोग्यादिक मध्यम होतात ॥१५॥

विचरन्भङ्गयमिष्टस्तत्सार्धवत्सरेणमध्यफलः ।

सस्यानांविध्वंसीविचरेदधिकंयदिकदाचित् ॥१६॥

अर्थ—बृहस्पति एकवर्षामध्ये दोन नक्षत्रे भोगील तर शुभ होय. अडीच नक्षत्रे भोगील तर मध्यम होय. कदाचित् अडीच नक्षत्राहून अधिक आपल्या एक वर्षांत भोगील तर, धान्यांचा नाश करील ॥१६॥

अनलभयमनलवर्णेव्याधिःपीतेरणागमःश्यामे ।

हरितेचतस्करेभ्यःपीडारक्तेतुशस्त्रभयं ॥१७॥

अर्थ—बृहस्पतीचा अग्नीसारखा वर्ण असतां, अभिभय, पीतवर्ण असतां, रोगभय, कृष्णवर्ण असतां, युद्धभय, हिरवा असतां, चोरापासून पीडा, तांबडा, असतां, शस्त्रभय हीं होतात ॥१७॥

धूमाभेनावृष्टिस्त्रिदशगुरौनृपवधोदिवादृष्टे ।

विपुलेऽमलेसुतारेरात्रादृष्टेप्रजाःस्वस्थाः ॥१८॥

अर्थ—बृहस्पतीचा धूमवर्ण असता, अवर्षण होते. बृहस्पति दिवसा दृष्टिगोचर झाला तर राजाचा वध हो. मृत्यु होतो. बृहस्पति विपुल (मोठा), स्वच्छ, सुंदर-तारा असा रात्रीस दृष्टिगोचर असला, तर सर्व प्रजा स्वस्थ होतील ॥१८॥

रोहिण्यानलभंचवत्सरतनुर्नाभिस्त्वपाढाद्वा

यंसार्षत्तृत्पितृदैवतंचकुसुमंशुद्धंशुभंतैःफलं ।

देहेक्रूरनिपीडितेग्न्यनिलजंनान्भ्यांभयंक्षुत्कृतं

पुष्पेमूलफलक्षयोथत्तदयेसस्यस्यनाशोध्रुवं ॥१९॥

अर्थ—बृहस्पत्य वर्षाचे रोहिणी व कृत्तिका हीं दोन नक्षत्रे शरीर होत. पूर्वाषाढ व उत्तराषाढ ही २ नाभि होत. आश्लेषा हृदय होय. मघा पुष्प होय. तीं शरीरादि नक्षत्रे पापग्रहरहित असतां, शुभफल होत. तीं शरीरनक्षत्रे पापग्रहाने पीडित असता, अग्नि व वायु यांचे भय, नाभिनक्षत्र पीडित असतां, दुर्भिक्षभय, पुष्पनक्षत्र पीडित मूले व फले यांचा क्षय, हृदयनक्षत्र पापग्रहपीडित असतां धान्यनाश, हीं फले निश्चयेंकरून होतात ॥१९॥

गतानिवर्षाणिशकेंद्रकालाद्धतानिरुद्रैर्गुणयेच्च

तुर्भिः । नवाष्टपंचाष्टयुतानिकृत्वाविभाजयेच्छू

न्यशरागरामैः ॥२०॥ फलेनयुक्तशकभूपकालं
संशोध्यपष्ट्याविपयैर्विभज्य । युगानिनारायण
पूर्वकाणिलब्धानिशेषाःक्रमशःसमाःस्युः॥२१॥

अर्थ—विक्रमशकारंभापासून वर्तमानशकापर्यंत गतवर्षे क्षणजे विक्रमशकांक घेऊन ११ नीं गुणून पुनः ४ नीं गुणावा आणि त्यांत ८५८९ मिळवून ३७५० यांणी भागावीं. लब्धवर्षे त्याच बृहस्पतीच्या राशी होत. शेष ३० नीं गुणून ३७५० नीं भागून जें लब्ध ते अश राशीच्या खाली मांडावे. भागशेष ६० नीं गुणून ३७५० नीं भागून जें लब्ध त्या कला अंशांच्या खाली मांडाव्या. कलाशेष ६० नीं गुणून ३७५० नीं भागून जें लब्ध त्या विकला कलाच्या खाली मांडाव्या. नंतर तें लब्धराश्यादिक वर्तमानविक्रमशकात मिळवावें स० शकांत राशीचा अंक मिळवावा. त्या अंकास राशी किंवा वर्षे क्षणावें. नंतर राशी ६० नीं भागून जें लब्ध ते गतपष्टिसवत्सर आणि जे शेष तीं वर्तमान पष्टिसवत्सरांची गत वर्षे होत. तीं ५ नीं भागून जें लब्ध तीं वर्तमान पष्टिसवत्सरांची नारायणपूर्वक युगे गत होतात. पांचांनी भागून जें शेष तींच वर्तमान युगाचीं वर्षे, दिवस, घटी, पळे गत होतात ॥२०॥ ॥२१॥

एकैकमब्देपुनर्वाहतेपुदत्वापृथक्द्वादशकंक्रमेण ।

हत्वाचतुर्भिर्वसुदेवताद्यान्युद्धूनिशेषांशकपूर्वमब्दं २२

अर्थ—साठानीं भागून जें पंपांदि आलें तें दोहों स्थळीं मांडावें. एका अंकास ९ नीं गुणावें व त्यास, द्वितीय, अंकास १२ नीं भागून जें येईल तें मिळवावें. नंतर त्यास चौहोंनीं भागावें स० जें लब्ध तीं धनिष्ठादिनक्षत्रे होतात. व जे शेषांश तत्पूर्वक वर्ष होत ॥२२॥

विष्णुःसुरेज्योवलभित्युताशस्त्वष्टोत्तरप्रोष्ठ

पदाधिपश्च । क्रमाद्युगेशाःपितृविश्वसोमाः

शक्रानलारव्याश्विभगाःप्रविष्टाः ॥२३॥

अर्थ—१ विष्णु, २ बृहस्पति, ३ इंद्र, ४ अग्नि, ५ त्वष्टा, ६ आहिर्बुध्न्य, ७ पितर, ८ विश्वे, ९ सोम, १० इक्ष्वाकी, ११ अश्वि, १२ भग; हे १२ युगाचे स्वामी अनुक्रमेकरून सांगितले ॥२३॥

संवत्सरोग्निःपरिवत्सरोर्कइदादिकःशीतमयू

**खमाली । प्रजापतिश्चाप्यनुवत्सरःस्यादिह
त्सरःशैलसुतापतिश्च ॥२४॥**

अर्थ—स्या विष्ण्वादि युगांच्या पहिल्या वर्षाचें नाव संवत्सर. त्याची देवता अग्नि; दुसऱ्या वर्षाचें नाव परिवत्सर, दे० सूर्य; ति० ना० इदावत्सर, देवता चंद्र, च० ना० अनुवत्सर, दे० ब्रह्मा; पां० ना० इद्वत्सर, देवता रुद्र; याप्रमाणे पांच वर्षांचीं नावे य देवता नाणाव्यां. हें सांगण्याचें कारण जसे युगांचे स्वामी सांगितले तसेच वर्षांचेही स्वामी सांगून देवताही सांगितल्या. त्या वर्षी त्या देवतेचे प्रीत्यर्थ याग करण्यासाठीं सांगितल्या. हे वेदामध्येही सांगितलें आहे ॥२४॥

**वृष्टिःसमाद्येप्रमुखेद्वितीयेप्रभूततोयाकथिता
तृतीये । पश्चाज्जलंगुंचतियच्चतुर्थस्वल्पोद
कंपंचममब्दमुक्तं ॥२५॥**

अर्थ—संवत्सराख्य प्रथमवर्षी वृष्टि मध्यम, परिवत्सराख्य द्वितीयवर्षी प्रथम दोन महिनेच वृष्टि; इदावत्सराख्य तृतीयवर्षी बहुत वृष्टि; अनुवत्सराख्य चतुर्थवर्षी पुढील (अस्य) दोन महिने वृष्टि; इद्वत्सराख्य पंचमवर्षी अल्प वृष्टि. याप्रमाणे युगांच्या पांच वर्षांचें फल सांगितलें ॥२५॥

**चत्वारिमुख्यानियुगान्यथैपांविष्ण्वंद्रजीवा
नलदैवतानि । चत्वारिमध्यानिचमध्यमा
निचत्वारिचांत्यान्यधमानिविंध्यात् ॥२६॥**

अर्थ—ह्या बारा युगांमध्ये विष्णु, इंद्र, गुरु, अग्नि ह्या देवतांची प्रथम चार युगे मुख्य (श्रेष्ठ) होत. मधलीं त्रष्टा, अहिर्बुध्न्य, पितर, विश्वे ह्या देवतांची चार युगे मध्यम होत. अंश सोम, इंद्राग्नी, अश्वि, भग ह्या देवतांची चार युगे अधम (अशुभ) होत ॥२६॥

**आद्यंधनिष्ठांशमभिप्रपन्नोमाघेयदायात्युदयं
सुरेज्यः । पष्टयब्दपूर्वःप्रभवःसनाप्ताप्रवर्तते
भूतहितस्तदाब्दः ॥२७॥**

अर्थ—बृहस्पति धनिष्ठानक्षत्रांच्या पहिल्या चरणीं असून जेव्हां माघमासी उदय पावेल, त्याकाळीं साठ वर्षांतील प्रभवनामक प्रथमवर्षाची प्रवृत्ति होई (त्या प्रभव वर्षाचा आरंभ होतो). ते वर्ष सर्व प्राण्यांस हितकारक होय ॥२७॥

क्वचित्त्वृष्टिःपवनाग्निकोपःसंतीतयःश्लेष्म
कृताश्चरोगाः । संवत्सरेस्मिन्प्रभवेप्रवृत्तेनदुः
खमाप्नोतिजनस्तथापि ॥२८॥

अर्थ—हैं प्रभवाद्य वर्ष प्राप्त झाले असता, क्वचित् आर्पण, वायु व अग्नि याचा को
प, अतिवृष्ट्यादिक उपद्रव, कफोत्पन्नरोग, हैं कोठेकोठे होतील, असे झाले
असताही लोकास दु ख होणार नाही ॥२८॥

तस्मात्तद्वितीयोविभवःप्रदिष्टःशुक्लस्तृतीयःप
रतःप्रमोदः । प्रजापतिश्चेतियथोत्तराणिश
स्तानिवर्षाणिफलानिचैषां ॥२९॥

अर्थ—त्या पूर्वोक्त प्रभवापासून दुसरा विभव, तिसरा शुक्ल, चवथा प्रमोद, पाचवा
प्रजापति, ही चार वर्षे उत्तरोत्तर प्रशस्त ॥२९॥

निष्पन्नशालीक्षुचवादिसस्यांभयैर्विसुक्तामुप
ज्ञांतवैरां । संवत्स्रलोकांकलिदोषमुक्तांक्षत्रंत
दाशास्तिचभूतधात्री ॥३०॥

अर्थ—या विभवादि चारवर्षांमध्ये राजे, शालि, श्लु, यव, गोधूम, मत्तूर, चणक,
माप इत्यादि धा र्ये बहुत होणारी, भय व द्वेष याही रहित, आनंदितलोकयुक्त
व कलिदोषरहित अशा भूमीचे पालन करतील ॥३०॥

आद्योगिराःश्रीमुखभावसंज्ञौयुवाथधातेतियु
गेद्वितीये । वर्षाणिपंचैवयथाक्रमेणत्रीण्यत्र
शस्तानिसमेपरेद्वे ॥३१॥ त्रिप्वाद्यवर्षेषुनि
कामवर्षादेवोनिरातंकभयाश्चलोकाः । अ
व्दद्वयैत्येपिसमासुवृष्टिःकिंत्वत्ररोगाःसमरा
गमश्च ॥३२॥

अर्थ—द्वितीय बार्हस्पत्ययुगामध्ये प्रथम अगिरावर्ष, दुसरे श्रीमुख, तृतीय भाव, चतु
र्थ युवा, पंचम धाता ही पाच होतात. यामध्ये पहिली तीन प्रशस्त व पुढील
दोन मध्यम होत ॥३१॥ पहिल्या तीन वर्षांत इद्र बहुत वृष्टि करील आणि लो

क उपद्रव व भीतिरहित होतील. अंश दोन वर्षांमध्ये बहुत नव्हे व अल्पही नव्हे अशी समान ल० उत्तम वृष्टि होईल; परंतु रोग व युद्धे बहुत होतील॥३२॥

शक्रियुगेपूर्वमयेश्वरारव्यंवर्षद्वितीयंवहुधा
न्यमाहुः । प्रमाथिनंविक्रममप्यतो न्यवृषं च
विद्याहुरुचारयोगात् ॥३३॥ आद्यंद्वितीयं च
शुभेतुवर्षेरुतानुकारंकुरुतः प्रजानां । पापः
प्रमाथीवृषविक्रमौतुसुभिक्षदौरोगभयप्रदौ च ॥३४॥

अर्थ—ऐश्वर्यागाम्ये प्रथम ईश्वरवर्ष, दुसरे बहुधान्य, तिसरे प्रमाथी, चवथे विक्रम, पांचवे वृष हीं वर्षे गुरुचारयोगाने जाणावीं ॥३३॥ पहिले व दुसरे वर्ष शुभ यां-
मध्ये रुतयुगाप्रमाणे (धर्मरत, सुखी, दीर्घजीवी) प्रजा होतात. प्रमाथी तृतीय
वर्ष अनिष्टफलदेणारे होय. वृष व विक्रम यावर्षी सुभिस होईल; परंतु रोगापासू-
न भय होईल ॥३४॥

श्रेष्ठंचतुर्थस्ययुगस्यपूर्वयच्चित्रभानुकथयंतिवर्ष ।
मध्यंद्वितीयंतुसुभानुसंज्ञरोगप्रदंमृत्युकरंनतश्च ॥३५॥
तारणंतदनुभूरिवारिदंसस्यवृद्धिमुदितंचपार्थिवं ।
पंचमंव्ययमुदांतिशोभनंमन्मथप्रवलमुत्सवाकुलं ॥३६॥

अर्थ—चतुर्थ हुताशयुगाचे प्रथम चित्रभानु वर्ष श्रेष्ठ (शुभ) होय. दुसरे सुभा-
नुवर्ष मध्यम. तृतीय तारणवर्ष रोगप्रद; परंतु मृत्युप्रद नव्हे. चतुर्थ पार्थिव-
वर्ष त्यांत बहुत वृष्टि होऊन धान्यवृद्धि होत्ये; तेणेकरून लोक आनंदित होता-
त. पांचवे व्ययनामक वर्ष ते शुभ होय. त्यांत काम प्रवल होईल व विवाहा-
दिउत्साह होतील ॥३५॥३६॥

त्वाष्ट्रेयुगेसर्वजिदाद्यउक्तःसंवत्सरोन्यःखलुसर्वधारी । त
स्माद्विरोधीविरुतःखरश्चशस्तोद्वितीयोत्रभयायशेषाः ३७

अर्थ—पंचमत्वाष्ट्रेयुगाम्ये प्रथम सर्वजित्त्वर्ष, दुसरे सर्वधारी, तिसरे विरोधी,
चवथे विरुत, पांचवे खर होय. यातून दुसरे शुभ व बाकी चार वर्षे भ-
यप्रद होतात ॥३७॥ -

सूचना.

विद्वान, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सवृहस्थास आलीं विनयपूर्वक असें सुचवितों कीं, या ग्रथाचा राजापासून रक्षापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून मारुत (मराठी) टीकेसह लोकहितोद्देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. * यास वर्गणीद्वारा साद्व कळून, ते पूर्ण करणें सुद्ध देशभक्ताकडे आहे.

वर्गणचिदर.

	किंमत.	हाशील.
भागक/रुप अरु पातों दिव्यास दर भवास	५ भागे	६ ३
भागदून दिव्यास दर भकास	१० भागे	६ ३

किमतीबदल टिकेठा पाठविणें ज्ञान्यास अर्धा आणा दराच्या यतीव्यासह पाठवाव्या.

मुम्यंत ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबांचे चाळ्यात रा० रा० नारोरुप्य दुमाळ्ये याजकडे पेंसा जमा करून त्याची पाती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

■ मूलश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRIHATSANHITĀ

[BY VARĀHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लें

तारीख २५ जुलै १८७३.

अंक ३

VOL I

25th JULY 1873

No. 3

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांणी

आपल्या

लग्ननिष्ठ कारखान्याने

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अकात भोठ्या तक्तीचे साच्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
५ सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

अकलुपांशुजटिलःपृथुमूर्तिःकुमुदकुंदकुसुमस्फटिका
भः ॥ ग्रहहतोनयविसत्पथवर्तीहितकरोमरगुरुर्म
नुजानां ॥५३॥

अर्थ—निर्मलकिरण, आसमंतात्मागीं किरणानीं व्याप्त, विशालदेह (तारा) श्वेत-
कमल, कुंदपुष्प य स्फटिकमणि यांसारखी आहे काति ज्याची असा, ग्रहार्हे
युद्धामध्ये झिकलेला नाही असा, ग्रहांच्या व नक्षत्राचा उत्तरमार्गाने जाणारा
व वरुगति नव्हे असा बृहस्पति मनुष्यास हितकारक होय ॥५३॥

॥ इतिबृहस्पतिचारोष्टमोऽध्यायः ॥

॥ अथशुक्रचारः ॥

नागगजैरावतवृषभगोजरद्रवमृगाजदहनारख्याः । अ
श्विन्याद्याःकैश्चित्त्रिभाःक्रमाद्वीथयःकथिताः ॥१॥

अर्थ—नाग, गज, ऐरावत, वृषभ, गो, जरद्रव, मृग, अज, दहन हे नऊ मार्ग अ-
श्विन्यादि तीन तीन नक्षत्राहीं होतात असें कोणी ज्योतिर्वेत्ते लणतात ॥१॥

नागातुपवनयाम्यानलानिपैतामहात्रिभात्तिस्रः ।
गोवीथ्यामश्विन्यःपोष्णंदेचापिभद्रपदे ॥२॥
जारद्रव्यांश्रवणात्त्रिभंमृगारख्यात्रिभंचमैत्राद्यं ।
हस्तविशाखात्वाप्राण्यजेत्यपाढाद्वयंदहना ॥३॥

अर्थ—स्वाती, भरणी, कृत्तिका या तीन नक्षत्राची नागवीथी (नागमार्ग) होय.
रोहिणी, मृगशीर्ष, आर्द्रा गजवीथी; पुनर्वसु, पुष्य, आश्लेषा ऐरावतवीथी; मघा,
पूर्वा, उत्तरा वृषभवीथी; अश्विनी, रेवती, पूर्वाभा०, उत्तराभा०, गोवीथी; श्रवण,
धनिष्ठा शततारका, जारद्रववीथी; अनुराधा, ज्येष्ठा, मूळ मृगवीथी; हस्त, विशा
खा, चित्रा अजवीथी; पूर्वाषा०, उत्तराषा०, दहनावीथी; या प्रकारेंकरून २७ नक्ष-
त्राच्या ९ वीथी (मार्ग) आहेत ॥२॥३॥

तिस्रस्तिस्त्रस्तासां क्रमादुद्गममध्ययाम्यमार्गस्थाः ।

तासामप्युत्तरमध्यदक्षिणावस्थितैकैका ॥४॥

अर्थ—त्या नागादि नऊ वीथींमध्येही तीन तीन अनुक्रमाने उत्तर, मध्य व दक्षिण या मार्गांत आहेत. त्या उत्तरादि मार्गस्य तीन तीन वीथींतही एकेक उत्तर, मध्य व दक्षिण यांकडे रहाणात अशी होय. (हेंच स्पष्ट सांगतों) नाग, गज, ऐरावत ह्या तीन वीथी उत्तरेत होतः त्यांमध्येही नाग उत्तरेच्या उत्तरेत, गज उत्तरेच्या मध्ये, ऐरावत उत्तरेच्या दक्षिणेस; वृषभा, गो, जारद्री वी ह्या ३ मध्ये. त्यात वृषभा मध्याच्या उत्तरेत, गो मध्याच्या मध्ये, जारद्री वी मध्याच्या दक्षिणेस; मृगा, अजा, दहना ह्या ३ दक्षिणेस. त्यांमध्येही मृगा दक्षिणेच्या उत्तरेत, अजा दक्षिणेच्या मध्ये, दहना दक्षिणेच्या दक्षिणेस याप्रमाणे वीथी जाणाव्या ॥४॥

वीथीमार्गांनपरेकथयंतियथास्थिताभमार्गस्य ।

नक्षत्राणां तारायाम्योत्तरमध्यमास्तद्वत् ॥५॥

अर्थ—कोणी आचार्य, नक्षत्रमार्गांप्रमाणेच वीथीमार्ग सांगतात. कारण तशाच नक्षत्राच्या तारा दक्षिण, उत्तर, मध्य अशा आहेत. यास्तव तसेच वीथीमार्गही जाणावे असें सांगतात ॥५॥

उत्तरमार्गोयाम्यादिनिगदितो मध्यमस्तु भाग्यायः ।

दक्षिणमार्गोपाढादिकैश्चिदेवं कृता मार्गाः ॥६॥

अर्थ—भरण्यादि नऊ नक्षत्रांचा उत्तरमार्ग, पूर्वाफलांनी इत्यादि नऊ नक्षत्रांचा मध्यममार्ग, पूर्वापाटादि नऊ नक्षत्रांचा दक्षिणमार्ग. काही आचार्यांनी असे मार्ग केले आहेत ॥६॥

ज्योतिषमागमशास्त्रं विप्रतिपत्तौ न योग्यमस्माकं ।

स्वयमेव विकल्पयितुं किंतु बहूनां मतं वक्ष्ये ॥७॥

अर्थ—नक्षत्रग्रहादिविषयक जे शास्त्र ते ज्योतिषशास्त्र होय हे वेदोक्तशास्त्र आहे. यास्तव वेदापात्तून समजत नाही. सगून आलास मतभेदाविषयी विकल्प करणे (हे योग्य हे अयोग्य असें सांगणे) योग्य (न्याय्य) नाही. कारण सर्व मुनि त्रिकालज्ञ होत, यास्तव जसे ज्यास वाटेल तसे त्यांनी लिहिले असा ते सगून बहुतक्रुधाचे मत सांगतों ॥७॥

उत्तरवीथिपुशुकः सुभिक्षश्चिरद्वतोस्तमुदयं वा ।

मध्यासुमध्यफलदःकष्टफलोदक्षिणस्थासु ॥८॥

अर्थ—शुक्र, नाग, गज, ऐरावत ह्या उत्तरवीर्यांत असून जर अस्त किंवा उदय पावेल तर सुभिक्ष व कल्याण करील. मध्यवीर्यामध्ये मध्यफल करील. दक्षिण-वीर्यामध्ये असून उदयास्त होतील तर अशुभ करील ॥८॥

अत्युत्तमोत्तमोत्तमसममध्यन्यूनमधमकष्टफलं ।

कष्टतमंसौम्याद्यासुवीथिपुयथाक्रमं ब्रूयात् ॥९॥

अर्थ—शुक्राची उत्तरादिवीर्यांत अत्युत्तमादि नऊ फळे अनुक्रमाने सांगावी. तीं अशीं कीं, नागा अत्युत्तमा, गजा उत्तमा, ऐरावता कांही कमी उत्तमा, वृषभा समा, गो मध्या, जारद्वी कांहा अधमा, मृगा अधमा, अजा कष्टा, दहना अतिकष्टा अशा होत ॥९॥

भरणीपूर्वमंडलमृक्षचतुष्कंसुभिक्षकरमाद्यं ।

वंगांगमहिषवाल्हिककालिंगदेशेषुभयजननं ॥१०॥

अत्रोदितमारोहेत्ग्रहोपरोयदिसितंततोहन्यात् ।

भद्राश्वशूरसेनकयौधेयककोटिवर्पनृपान् ॥११॥

अर्थ—भरणीपूर्वक चार नक्षत्रांचें प्रथममंडल होय. हें वंग, अंग, महिष, वाल्हिक, कालिंग या देशांमध्ये भय उत्पन्नकरणारें होय ॥१०॥ या मंडलामध्ये उदय पावलेल्या शुक्रावरून दुसरा ग्रह जाईल तर भद्राश्व, शूरसेन, यौधेयक, कोटिवर्प या देशांतील लोक व तेथील राजे यांचा नाश होतो ॥११॥

भचतुष्टयमाद्राद्यंद्वितीयममितांनुसस्यसंपत्त्यै ।

विप्राणामशुभकरंविशेषतःकूरचेष्टानां ॥१२॥

अन्येनात्राक्रांतेम्लेच्छाटविकाश्वजीविगोमतान् ।

गोनर्दनीचशूद्रान्वैदेहांश्वानयःस्पृशति ॥१३॥

अर्थ—आद्रादि ४ नक्षत्रांचें द्वितीय मंडल; तें बहुत उदक व धान्य यांची संपत्ति करितें. त्रासणांस व विशेषकरून दुर्जनांस अशुभ होय ॥१२॥ पूर्वोक्तमंडलामध्ये अन्यग्रहानें वृद्ध (स्तमित) शुक्र, असतां तो म्लेच्छ, अरण्यवासी, अश्वजीवी, गर्ह वाळगणारे, गोनर्ददेशचे जन, नीच, शूद्र, वैदेहजन या सर्वांप्रत उपद्रव देतो ॥१३॥

विचरन्मथादिपंचकमुदितःसस्यप्रणाशकञ्जुकः ।
 क्षुत्तस्करभयजननोर्नाचोन्नतिसंकरकरश्च ॥१४॥
 पित्र्याद्येवष्टब्धोहंत्यन्येनाविकाञ्छवरशूद्रान् ।
 पुंड्रापरांत्यभूलिकवनवासिद्रविडसामुद्रान् ॥१५॥

अर्थ—मथादि पाच नक्षत्राचें तिसरें मंडल. यात उदय पावलेला शुक्र घान्याचा नाश करील. दुर्मिष व चोर याचें भय उत्पन्न करील. नीचाचें प्राधान्य व वर्णसंकर यातें करील ॥१४॥ मथादि पंचकामध्ये अन्यग्रहानें शुक्र, रुद्र असता आविक (ऊर्णावस्त्रें), शरर (भिल), शूद्र, पुंड्रदेशस्थ, अपरात्यदेशस्थ, शूलिक, (त्रिशूल धारण करणारे लोक) वनेचर, द्रविड, समुद्रतीळासी लोक या सर्वांचा नाश करितो ॥१५॥

स्वात्याद्यंभत्रितयंमंडलमेतच्चतुर्थमभयकरं ।
 ब्रह्मक्षत्रसुभिक्षाभिवृद्धयेमित्रभेदाय ॥१६॥
 अत्राक्रान्तेमृत्युःकिरातभर्तुःपिनष्टिचेक्ष्वाकून् ।
 प्रत्यंतावंतिपुलिंदतंगणाञ्छूरसेनांश्च ॥१७॥

अर्थ—स्वात्यादि तीन नक्षत्राचें चतुर्थ मंडल, हें अभयकारक व ब्राह्मण, क्षत्रिय, सुभिक्ष यांची वृद्धि व मित्रभेद यातें करितें ॥१६॥ या मंडलामध्ये अन्यग्रहानें रुद्र (स्तमित) शुक्र असता, किरातदेशाधिपतीस मृत्यु होतो. इक्ष्वाकुदेश यासी, गुहायासी, अवतिगासी, पुलिंद (रानटी लोक) तगणसत्तक, शूरसेन (मथुरा प्रांतस्थ), या लोकांत चूर्णत्व प्राप्त होतें ॥१७॥

ज्येष्ठाद्यं पंचक्षं क्षुत्तस्कररोगदं प्रवाधयते ।

काश्मीराश्रमकमत्स्यान्सचारुदेवीनवंतीश्च ॥१८॥

अत्रारोहेद्रविडाभीरां वष्ट्रिगर्तसौराष्ट्रान् ।

नाशयतिसिंधुसौवीरकांश्चकाशीश्वरस्यवधः ॥१९॥

अर्थ—ज्येष्ठापूर्वक पाच नक्षत्राचें पाचवें मंडल; हें दुर्मिष, चोर, रोग यातें करणारें व काश्मीर, अश्रमक, मत्स्य या देशातील लोक, चारुदेवीनामक नदीच्या तीरीं राहणारे लोक, अवतीनगरासीलोक, या सर्वांस पीडा करितें ॥१८॥ या मंडलामध्ये जर दुसरा ग्रह शुक्राप्रत आरोहण करील (रोध करील) तर द्रविड, आभीर,

आंवष्ठ, त्रिगर्त, सौराष्ट्र, सिंधु, सीवीर ॥ देशांतील लोकांचा नाश होईल व काशी-
राजाचा वध होईल ॥ १९ ॥

पट्टपणक्षत्रशुभमेतन्मंडलंधनिष्ठाद्यं ।

भूरिधनगोकुलाकुलमनल्पधान्यंक्वचित्सभयं ॥ २० ॥

अत्रारोहेशूलिकगांधारावंतयःप्रपीडयंते ।

वैदेहवधःप्रत्यंतयवनशकदासपरिवृद्धिः ॥ २१ ॥

अर्थ—धनिष्ठादि सहा नक्षत्रांचे सहावे मंडल; हे शुभ होय. बहुत धन, गाईचे स-
मुदाय, आकुल (उद्योगयुक्त), बहुत धान्य, याणीं युक्त असे लोक होतील व को-
ठेकोठे भयही होईल ॥ २० ॥ या मंडलामध्ये जर दुसरा ग्रह शुक्राप्रत आरोहण
करील तर शूलिक, गांधार, अवंति या देशांतील लोकांस पीडा होईल. वैदेह रा-
जाचा वध होईल व प्रत्यंत, यवन, शक, दास, या लोकांची वृद्धि होईल ॥ २१ ॥

अपरस्यांस्वात्याद्यंज्येष्ठाद्यंचापिमंडलंशुभदं ।

पित्र्याद्यंपूर्वस्यांशेषाणियथोक्तफलदानि ॥ २२ ॥

अर्थ—पश्चिमदिशेस स्वात्यादि व ज्येष्ठादि हीं दोन मंडले शुभ होत. पूर्वदिशेस म-
घादि मंडल शुभ होय. शेष राहिलेलीं तीन मंडले पूर्वी जशीं फले सांगितलीं त-
शींच देणारीं होत ॥ २२ ॥

दृष्टोनस्तंगतेर्केभयरुतक्षुद्रोगकृत्समस्तमहः ।

सार्धदिवसंचसेन्दुर्नृपवलपुरभेदकृच्छुकः ॥ २३ ॥

अर्थ—सूर्यास्तापूर्वी दिवसास शुक्र दृष्टिगोचर झाला तर भय, दुर्भिक्ष, रोग यांति
करणारा होय. मध्याह्नीं संचंद्रशुक्र दृष्टीस पडला तर राजे, सैन्य, नगर यांचा
भेद होतो ॥ २३ ॥

भिंदन्गतोनलक्ष्मकूलातिक्रांतवारिवाहाभिः ।

अव्यक्ततुंगनिम्नासमासरिन्निर्भवतिधात्री ॥ २४ ॥

अर्थ—कृत्तिका नक्षत्रांत भेदून (तारांमधून) शुक्र जाईल तर, नद्यांस अति महा-
पूर येतील, तेंजेकरून उंच सखल हें काही दिवसांर नाही ॥ २४ ॥

प्राजापत्येशकटेभिन्नेकृत्वेवपातकंवसुधा ।

केशास्थिशकलशवलाकापालमिवव्रतंधत्ते ॥ २५ ॥

अर्थ—रोहिणीनक्षत्राचा शकट (गाढा) भेद करून शुक्र जाईल तर, भूमि ब्रह्म-
हत्यादि पातकयुक्त होऊन केश, हाडाचे तुकडे, याही मिश्रित (काळीपांढरी)
होऊन; क्षणजे मनुष्यसहार होऊन; कापालासारखे (शिवभक्तासारखे) व्रत धारण
करत्ये ॥२५॥

सौम्योपगतोरससस्यसंक्षयायोशनासमुद्दिष्टः ।

आर्द्रागतस्तुकोशलकलिंगहासलिलनिकरकरः २६

अर्थ—शुक्र, मृगशीर्ष नक्षत्रास गेला तर मधुरादि रस व धाम्ये यांचा नाश करि-
तो. आर्द्रा न० गेला तर कोशल, कलिंग या देशात राहणारे लोकांचा नाश क-
रितो व अतिवृष्टिही करितो ॥२६॥

अश्मकवैदर्भाणांपुनर्वसुस्थेसितेमहाननयः ।

पुष्येपुष्टावृष्टिर्विद्याधरगणविमर्दश्च ॥२७॥

अर्थ—शुक्र, पुनर्वसुनक्षत्री असतां, अश्मक व वैदर्भ या देशास्य लोकांत मोठा उ-
पद्रव होतो. पुष्यस्थित असतां बहुत वृष्टि होत्ये. विद्याधरसद्वक् देवयोनीच्या स-
मुदायांचा नाश होतो ॥२७॥

आश्लेषासुभुजंगमदारुणपीडावहश्चरः शुक्रः ।

भिदन्मर्धामहामात्रदोषकूटूरिवृष्टिकरः ॥२८॥

अर्थ—शुक्र, आश्लेषानक्षत्री असतां, लोकांत सर्पांपासून भयकर पीडा होत्ये. तसा-
च मर्धा नक्षत्राचा भेद करित असता, महामात्र (हत्तीचा महात) यास दूषित
करितो व बहुत वृष्टिही करितो ॥२८॥

भाग्येश्वरपुलिंदप्रध्वंसकरोबुनिवहमोक्षाय ।

अर्यम्णेकुरुजांगलपांचालघ्नःसलिलदायी ॥२९॥

अर्थ—शुक्र, पूर्वाफल्गुनी नक्षत्री असतां, शक्र व पुलिंद राजांचा नाश करितो. वृ-
ष्टि चांगली होत्ये. उत्तरा फ० नक्षत्री असतां, कुरु, जांगल (स्वर्णोदक स्थान)
व पांचाल या देशातील लोकांचा नाश करितो. व वृष्टिही होत्ये ॥२९॥

कौरवचित्रकराणांहस्तेपीडाजलस्यचनिरोधः ।

कूपलदंडजपीडाचित्रास्पेशोभनावृष्टिः ॥३०॥

अर्थ—हस्तनक्षत्री शुक्र असतां, कुरुदेशस्थलोक, चित्तारी, यास पीडा होत्ये व अव

पणही होतें. चित्रानक्षत्री शुक्र असता, कूपकार (विहिरी वाघणारे) व पक्षी यांस पीडा व उत्तमवृष्टि होत्ये ॥३०॥

स्वातीप्रभूतवृष्टिर्दूतवणिक्नाविकान्स्पृशत्यनयः।

ऐंद्राग्रेपिसुवृष्टिर्वणिजांचभयंविजानीयात् ॥३१॥

अर्थ—स्वातीनक्षत्री शुक्र असता, बहुत जलवृष्टि होईल. व दूत, व्यापारी, नावाडी यास उपद्रव होईल. विशालानक्षत्री शुक्र असता उत्तम वृष्टि होईल व व्यापारी लोकास भय होईल ॥३१॥

मैत्रेक्षत्रविरोधोज्येष्ठायांक्षत्रमुख्यसंतापः।

मौलिकभिपजांमूलेत्रिष्वपिचैतेष्वनावृष्टिः ॥३२॥

अर्थ—अनुराधानक्षत्री शुक्र अ० क्षत्रियास उपद्रव होतो. ज्येष्ठानक्षत्री शुक्र असता क्षत्रियमुख्यास उपद्रव होतो. मूलनक्षत्री शुक्र असता मौलिक (द्रव्य विकणारे) व वैद्य यास उपद्रव होतो. व या अनुराधादि तीन नक्षत्री शुक्र असता अवर्षणही होतें ॥३२॥

आप्येसलिलजपीडाविश्वेशेव्याधयःप्रकुप्यन्ति।

श्रवणेश्रवणव्याधिःपाखंडिभयंधनिष्ठासु ॥३३॥

अर्थ—पूर्वाषाढानक्षत्री शुक्र असता उदकातील प्राणी अथवा द्रव्ये यास पीडा होई. उत्तराषाढानक्षत्री शुक्र असता रोग बहुत होतात. श्रवणनक्षत्री शुक्र असता कानास रोग होतो. धनिष्ठानक्षत्री शुक्र असता पाखंडि (वेदवादा) लोकास पीडा होत्ये ॥३३॥

शतभिपजिज्ञौडिकानामजैकपेधूतजीविनांपीडा।

कुरुपांचालानामपिकरोतिचास्मिन्सितःसलिलं॥३४॥

अर्थ—शततारका नक्षत्री शुक्र अ० मदपान करणारास पीडा होत्ये. पूर्वी भाद्रपदा न० शुक्र अ० जुगार खेळून त्या पैशावर वाचणारास पीडा होत्ये. व कुरु, पांचाल देशस्थ लोकासही पीडा होत्ये व वृष्टि बहुत होत्ये ॥३४॥

अहिर्बुध्न्येफलमूलतापरुद्यायिनांचरेवत्यां।

अश्विन्यांहयपानांयाम्येतुकिरातयवनानां ॥३५॥

अर्थ—उत्तराभा० नक्षत्री शुक्र अ० फले व मूले यांस पीडा होत्ये. रेवती नक्षत्री

शुक्र अ० पथिकांत पीडा होत्ये. अभिनी न० शुक्र अ० अथपतींत पडि
होत्ये. भरणी न० शुक्र अ० किरात व यान या लोकांत पीडा होत्ये ॥३५॥

चतुर्दशीपंचदशीतथाअष्टमेतमिस्त्रपक्षस्यातिथौभृ
गोःसुतः ॥ यदाव्रजेदर्शनमस्तमेववातदामही
वारिमयीवलक्ष्यते ॥ ३६ ॥

अर्थ—शुक्र, कृष्णपक्षी चतुर्दशी, अमावास्या, अष्टमी या तिथींत उदय किंवा अस्त
जेव्हां पावेल तेव्हां सर्व भूमि उदकमय अशी दिसेल (अतिगृष्टि होईल ॥३६॥

गुरुर्भृगुर्वापरपूर्वकाष्टयोःपरस्परंसप्तमराशिगौ
यदा । तदाप्रजारुग्भयंशोकपीडितानवारि
पदयंतिपुरंदरोद्भिन्नं ॥ ३७ ॥

अर्थ—बृहस्पति आणि शुक्र यांतून कोणताही एक ग्रह पश्चिमेत व कोणताही एक
ग्रह पूर्वेत असून परस्पर सप्तमराशिगत त्याकाळीं असतील त्याकाळीं लोक रोगभय
व शोक यांची पीडित होतील व इत्राने सोडलेल्या उदकात पाहणार नाहीत
(गृष्टि होणार नाही) ॥३७॥

यदास्थिताजीवबुधारसूर्यजाःसितस्यसर्वेग्रप
थानुवर्तिनः ॥ नृनागविद्याधरसंगरास्तदा
भवंतिवाताश्वसमुच्छ्रितांतकाः ॥ ३८ ॥
नमित्रभावेसुहृदोव्यवस्थिताःक्रियासुसम्य
क्नरताद्विजातयः ॥ नचाल्पमप्यंबुददा
तिवातसोभिन्नचित्तवज्रेणशिरांसिभूभृतां ॥ ३९ ॥

अर्थ—बृहस्पति, बुध, भौम, शनि हे सर्व ग्रह शुक्राचे अग्रमार्गी जेव्हा राहतील ते
व्हा मनुष्य, सर्प, विद्याधर (देवयोनिवि०) यांची युद्धे होतील व उच्च वृक्षादि
कातें मोडणारे वापुही सुटतील ॥३८॥ सुहृद् (मित्र) मित्रभावार्ते सोडतील, ना
क्षण येदोक्त यज्ञादिकर्मातें करणार नाहीत, इद्र अन्पही उदक देणार नाही (गृ
ष्टि होणार नाही) व पर्वताचीं मस्तकें वज्राने (विजेने) भेदन करील (पर्वतांत
जीन पडेल) ॥३९॥

शनैश्चरेम्लेच्छविडालकुंजराःखरामहिष्योसि

तथान्यशूकराः । पुलिंदशूद्राश्चसदक्षिणाप
थाःक्षयंत्रजंत्यक्षिमरुद्रदोद्भवैः ॥ ४० ॥

अर्थ—शनैश्चर, शूक्राचे पुढें राहिला असतां यवन, मार्जार, हत्ती, गर्दभ, महिषी, कृष्णधान्ये, डुकर, रानटीलोक, शूद्र व दक्षिणापथ (दक्षिणेकडील लोक) हे सर्व नेत्ररोग व वायु याणीं उत्पन्न झालेल्या दोषांनीं नाशाप्रत पावतील ॥ ४० ॥

निहंतिशुक्रःक्षितिजेग्रतःप्रजाहुताग्नाशस्त्रक्षुद्र
वृष्टितस्करैः । चराचरंव्यक्तमधोत्तरापथंदि
शोभिविद्युद्रजसाचपीडयेत् ॥ ४१ ॥

अर्थ—शुक्र, भीम पुढें अस्तता अभि, पुद्ग, दुर्भिक्ष, अजरपण व चोर याहीकडून प्र-
जांचा नाश करितो. व जगमस्यावर जगता, उच्चरस्थलोक याचा नाश करि-
तो. आणि सर्व दिशा अभि, बीज, धूळ याहीकडून पीडित (दुःखित) हो-
तात ॥ ४१ ॥

वृहस्पतौहंतिपुरःस्थितेसितःसितंसमस्तंद्वि
जगोसुरालयान् । दिशंचपूर्वाकरकासृजौवु
दागलेगदाभूरिभवेच्चशारदं ॥ ४२ ॥

अर्थ—शुक्र, वृहस्पति पुढें अ०, सर्व शुद्धपदार्थ व ब्राह्मण, गार्ह, देव याचीं गृहे
व पूर्वदिशा या सर्वांचा नाश करितो. मेघ गाराची वृष्टि करितात. तसेच
लोकांच्या कठीं रोग होतील व शरदतूतील धान्य बहुत होईल ॥ ४२ ॥

सौम्योस्तोदययोःपुरोभृगुसुतस्यावस्थितस्तोयकृद्रो
गान्पित्तजकामलांचक्रुतेपुष्पातिचग्रैष्मिकान् ।
हन्यात्प्रव्रजिताग्निहोत्रिकभिपयंगोपजीव्यान्हयान्
वैश्यान्गाःसहवाहनैर्नरपतीन्पीतानिपश्चादिशं ॥ ४३ ॥

अर्थ—अस्तगत किंवा उदित बुध, शूक्राचे पुढें असेल तर वृष्टि होईल व ज्वरादे
रोग, पित्तजकावीळ पातेंही करितो. शीघ्रमृतूतील धान्य उत्तम होतात. स-
न्यासी (वनस्थ), अभिहोत्री, वैद्य, मल्ल, घोडे, वैश्य, गार्ह, अश्वदिवाहनताहि
त राजे, पीतवर्ण द्रव्ये व पश्चिमदिशा या सर्वांचा नाश करितो ॥ ४३ ॥

शिखिभयमनलाभेशस्त्रकोपश्चरत्तेकनकनिकपगैरे

व्याधयोदैत्यपूज्ये । हरितकपिलरूपेश्वासकातप्र
कोपःपततिनसलिलंस्वाद्भस्मरूक्षासिताभे ॥४४॥

अर्थ—शुक्राचा, अग्नीसारखा वर्ण अ० आग्निभय, रक्तवर्ण अ० शस्त्रभय, सुवर्णा-
च्या कसोटीसारखा वर्ण अ० रोग, हिरवा (पोपटी), पिंगट वर्ण अ० श्वास व
कास हे रोग होतात व भस्मवर्ण, रखरखीत व कृष्णवर्ण असतां पाऊस पडत
नाही. (अवर्षण होतें) ॥४४॥

दधिकुमुदशशांककांतिभृत्स्फुटविकसत्किरणो
वृहत्तनुः । सुगतिरविरुतो जयान्वितः कृतयु
गरूपकरः सिताब्जहयः ॥४५॥

अर्थ—दधि, कुमुदपुष्प, चंद्र, यांसारखी कांति धारण करणारा; स्पष्ट व चकच-
कीत अशा किरणांचा व बृहच्छरीर (मोठा तारा), नक्षत्रांच्या उत्तरेकडून जाणा-
रा, उत्पातरहित, युद्धांत जय पावलेला असा शुक्र कृतयुग करणारा, होतो (लोक,
व्याधि, दारिद्र्य, शोक यांहीं रहित होतात) ॥४५॥

॥ इतिवृहत्संहितायांशुक्रचारोनामनवमोऽध्यायः ॥९॥

॥ अथशनैश्चरचारः ॥

श्रवणानिलहस्ताद्राभरणीभाग्योपगः सुतोर्कस्य ।
प्रचुरसलिलोपगूढांकरोति धार्त्र्यादिस्निग्धः ॥१॥
अहिवरुणपुरंदरदैवतेषु सुक्षेमकृन्नचातिजलं ।
क्षुच्छस्त्रावृष्टिकरोमूलेप्रत्येकमपिवक्ष्ये ॥२॥

अर्थ—श्रवण, स्नाती, हस्त, आर्द्रा, भरणी, पूर्वाफल्गुनी या नक्षत्रां शनैश्चर असेल
आणि तो स्निग्ध (विपुलमूर्ति) असेल तर उद्भूत उदकांत व्याप्त अशी भूमि क-
रील ॥१॥ आश्लेषा, शतताराका, ज्येष्ठा, या नक्षत्रां शनैश्चर असेल तर उत्तम क-
ल्याण करील व बहुत वृष्टि करणार नाही (अल्पवृष्टि करील) मूलनक्षत्रां शनि
असेल तर दुर्भिक्ष, युद्धे व अवर्षण हीं करील. प्रत्येक (सर्व) नक्षत्रांचीही फळे
पुढें सांगतो ॥२॥

तुरगतुरगोपचारककविवैद्यामात्यहार्कजोशिवगतः ।
यांम्येनर्तकवादकगेयज्ञक्षुद्रनैकृतिकान् ॥३॥

अर्थ—शनि, अश्विनी नक्षत्रां असेल तर अश्व, अश्वरक्षक, कवि, वैद्य, प्रधान यांचा नाश होतो. शनि, भरणीस असतां नर्तक, वादक (वाद्य वाजविणार), गाणारे, अन्यायानें वागणारे, दुष्ट आचरण करणारे यांचा नाश होतो ॥३॥

बहुलास्थेपीडयंतसेरिरेग्न्युपजीविनश्चमूनाथाः ।
रोहिण्यांकोशलमद्रकाशिपांचालशाकटिकाः ॥४॥

अर्थ—शनि, कृतिका नक्षत्रां अ० सुवर्णकरादि अग्न्युपजीवी व सेनापति यांस पीडा होत्ये. शनि, रोहिणीस अ० कोशल, मद्र, काशि, पांचाल या देशी राहणारे लोक व गाड्यांनर जीविकाकरणारे यांचा नाश होतो ॥४॥

मृगशिरसिवत्सयाजकयजमानार्थजनमध्यदेशाश्च ।
रौद्रस्थेपारतरामठतैलिकरजकचौराश्च ॥५॥

अर्थ—शनि, मृगशीर्षन० अ० वत्सदेशी राहणारे लोक, यजनकरणारे (ऋत्विज), यजमान, श्रेष्ठ लोक, मध्यदेश यांस पीडा होत्ये. शनि, आर्द्रानक्षत्रां अ० पाराकाटणारे, हिंग करणारे, तेली, रजक, चोर या सर्वांस पीडा होत्ये ॥५॥

आदित्येपंचनदप्रत्यंतसुराष्ट्रसिंधुसौवीराः ।
पुष्येघांटिकघोपिकयवनवणिक्कितवकुसुमानि ॥६॥

अर्थ—शनि, पुनर्वसुन० अ० पंचनद, प्रत्यंत, सुराष्ट्र, सिंधु, सौवीर या देशांतील लोकांस पीडा होत्ये. पुष्यनक्षत्रां अ० घंटावादक (श्रावक), घोपिक (गव्हरवासी), यवन, व्यापारी, कपटी व पुष्पे यांस पीडा होत्ये ॥६॥

सार्पेजलरुहसर्पाःपित्र्येवाल्हीकचीनगांधाराः ।
शूलिकपारतवैश्याःकोष्ठागाराणिवणिजश्च ॥७॥

अर्थ—शनि, आश्लेषांस अ० जलोद्भव प्राणी व सर्प यांस पीडा. मघानक्षत्रां अ० वाल्हीक, चीन, गांधार, या देशातील लोक; शूलिक (त्रिशूल धारणकरणारे), पाराकाटणारे, वैश्य, धान्यांची कोठारें व व्यापारी यांस पीडा होत्ये ॥७॥

भाग्येरसविक्रयिणःपण्यस्त्रीकन्यकामहाराष्ट्राः ।

आर्यम्णेनृपगुडलवणभिक्षुकांबूनितक्षाशिला ॥८॥

अर्थ—शनि, पूर्वाफ० अ० रसविक्रय करणारे, वैद्या, कन्या, महाराष्ट्रदेशातील लो
क, या सर्वांस पीडा होत्ये उत्तराफ० अ० राजे, गुड, लवण, सन्यासी, उदकें,
तक्षाशिलानगरी या सर्वांस पीडा होत्ये ॥८॥

हस्तेनापितचाक्रिकचौरभिषक्सूचिकद्विपग्राहाः ।

बंधक्यःकौशलकामालाकाराश्रपीड्यन्ते ॥९॥

अर्थ—शनि, हस्तन० अ० नापित, चाक्रिक (कुम्भकार तेली इत्यादिक), चौर, वैद्य,
शिपी, हस्तिग्राह (महात), वैद्या, कसबीलोक, माळी, या सर्वांस पीडा होत्ये ॥९॥

चित्रास्थेप्रमदाजनलेखकचित्रज्ञचित्रभांडानि ।

स्वातौमागधचरदूतसूतपोतप्लवनटाद्याः ॥१०॥

अर्थ—शनि, चित्रान० अ० खोजन, लेखक, चित्रकार व अनेक तऱ्हेचीं भांडीं
यास पीडा होत्ये ' स्वातीस अ० दक्षिणवऱ्हाडप्रातस्य शोक, गुप्तवातमीदार,
जासूद, सूत (साराथि अथवा पीराणिक), नौकेंतून गमन करणारे, नृत्य जाणणारे
यास पीडा होत्ये ॥१०॥

ऐंद्राग्न्याख्येत्रैगर्तचीनकौलूतकुंकुमलाक्षा ।

सस्यान्यवमांजिष्टकौसुंभंचक्षयंयाति ॥११॥

अर्थ—शनि, विशाखानक्षत्री अ० त्रैगर्त, चीन, कौलूत, या देशातील लोक, कुंकु
म, लाख, धान्ये, मांजिष्ठ व कौसुम (कुसुमारग) या सर्वांचा नाश होतो ॥११॥

मैत्रेकुलूततंगणखसकाश्मीराःसमंत्रिचक्रचराः ।

उपतापंयांतिचयांटिकाविभेदश्चमित्राणां ॥१२॥

अर्थ—शनि, अनुराधास अ० कुलूत, तंगण, खस (नेपाळादि डोंगराळ प्रदेश),
काश्मीर या देशातील लोक, प्रधान, कुमार, घटावाजिवणारे (श्रावक) यास
पीडा होत्ये व मित्राचा परस्पर भेद होतो ॥१२॥

ज्येष्ठानुनृपपुरोहितनृपसत्कृतशूरगणकुलश्रेण्यः ।

मूलेतुकाशिकोशलपांचालफलोपधीयोधाः ॥१३॥

अर्थ—शनि, ज्येष्ठान० अ० राजे, राजोपाध्याय, राजपूजित, योद्धे, समुदाय, श्रेष्ठ

कुले, बहुत सजातीयांचा सगुदाय, हे सर्व सतापातें पावतील. मूल न० अ० काशि, कोशल, पांचाल या देशांतील लोक; आम्नादि फले, औषधी, योद्धे यांस ताप होतो ॥१३॥

**आप्येगवंगकोशलगिरिव्रजामगधपुंड्रमिथिलाश्च ।
उपतापंयांतिजनावसंतियेतामलिप्त्यांच ॥१४॥**

अर्थ—शनि, पूर्वाषाढान० अ० अंग, वंग, कोशल, गिरिव्रज (मगध देशाची राजधानी), मगध, पुंड्र, मिथिल या देशांतील लोक व अलिप्तीनगरीतें जे लोक रहातात ते, हे दुःखाते प्राप्त होतील ॥१४॥

**विश्वेश्वरेर्कपुत्रश्चरन्दशार्णान्निहंतियवनांश्च ।
उज्जयनीशवरान्पारियात्रिकान्कुंतिभोजांश्च ॥१५॥**

अर्थ—शनि, उत्तराषाढान० अ० दशार्णदेशस्थ लोक, यवन, उज्जयनीदेशस्थ लोक, शवर (भिल्ल), पारियात्रपर्वतावरील लोक, कुंतिभोज (बागलपूर) या देशांतील लोक या सर्वांचा नाश होतो ॥१५॥

**श्रवणेराजाधिकेतान्विप्राग्न्यभिपक्पुुरोहितकलिंगान् ॥
वसुभेमगधेशजयोवृत्तिश्चधनेष्वधिकृतानां ॥१६॥**

अर्थ—शनि, श्रवण न० अ० राजानें अधिकार दिलेले, ब्राह्मणश्रेष्ठ, वैद्य, आचार्य व कलिंगदेशस्थ लोक, यांचा नाश होतो. धनेष्ठा न० अ० मगधदेशच्या राजाचा जप होतो व द्रव्यरक्षणी नियुक्त अशा लोकांची वृत्ति होले ॥१६॥

**साजेशतभिपजिभिपक्कविशौण्डिकपण्यनीतिवार्तानां ।
आहिर्वुध्न्येनद्योयानकराःस्त्रीहिरण्यंच ॥१७॥**

अर्थ—शनि, शततारका व पूर्वाभाद्रपदा या २ नक्षत्रीं अ० वैद्य, कवि, मद्यविकणारे, व्यापारी, नीतिशास्त्रज्ञाणारे यांस पीडा होले. उत्तराभा० नक्षत्रीं अ० नदीतीरी राहणारे, पालख्या करणारे सुतार, स्त्रिया, सुवर्ण यांस पीडा होले ॥१७॥

**रेवत्यांराजभृतःक्रौंचद्वीपाश्रिताःशरत्सस्यं ।
शवराश्चनिपीडयंत्येवनाश्चशनैश्चरेचरति ॥१८॥**

अर्थ—शनि, रेवती न० अ० राजानें गोपित लोक (राजाश्रित), क्रौंचद्वीपी रहा-

णारे लोक, शरद्वृत्तील धान्य, शर (भिल्ल), यान या सर्वांत पीडा होये ॥१८॥

यदाविशाखासुमहेन्द्रमंत्रीसुतश्रभानोर्दहन
क्षयातः ॥ तदाप्रजानामनयोतिधोरःपुरप्र
भेदोगतयोर्भमेकं ॥१९॥

अर्थ—जेव्हा विशाखानक्षत्री वृहस्पति आणि रुक्मिकानक्षत्री शमैश्वर असे असतील, तेव्हा लोकांत फार भयंकर अनीति होईल. व जर ते दोघेही एकनक्षत्री असतील तर नगराचा भेद होईल ॥१९॥

अंडजहारविजोयदिचित्रःक्षुद्रयक्यदिपीतमयूखः ।
शस्त्रभयायचरक्तसवर्णोभस्मनिभोवहुवैरकरश्च ॥२०॥

अर्थ—शनि, जर अनेकरंगाचा दिसेल तर पक्षाचा नाश होतो. जर पीतकिरण दिसेल तर दुर्भिक्ष करील. रक्तवर्ण दिसेल तर साम्राज्यभय होतें. भस्मासारखा दिसेल तर लोकांमध्ये बहुत वैरें होतील ॥२०॥

वैदूर्यकांतिरमलःशुभदःप्रजानांवाणातसीकु
सुसवर्णनिभश्चशस्तः ॥ यंचापिवर्णमुपग
च्छतितत्सवर्णान्सूर्यात्मजःक्षपयतीतिमुनिप्र
वादः ॥२१॥

अर्थ—शनि, वैदूर्यमण्यासारखा असून स्वच्छ असेल तर प्रताप कल्याण होईल व बाण (काला कीराटा), अतसी (नवसाचे शाड) याच्या पुण्याच्या वर्णासारखा शनीचा वर्ण असेल तर प्रशस्त होय. श्वेत, रक्त, पीत, रुष्ण या चार वर्णांतून जो वर्ण शनि घेईल त्या ब्राह्मणादि चार वर्णांचा नाश होईल असे गर्गादि ऋषि झणतात. (श्वेतवर्ण शनि ब्राह्मणांचा, रक्त० क्षत्रियांचा, पीत० वैश्यांचा व रुष्ण० शूरांचा नाश करितो) ॥२१॥

॥ इतिवृहत्संहितायांशनैश्चरचारोदशमोऽध्यायः ॥१०॥

॥ अथकेतुचारः ॥

(केतु ज्ञ० धूमकेतु, शेंडे नक्षत्र)

गार्गीयंशिखिचारंपाराशरमसितदेवलकृतंच ।

अन्यांश्चवहून्दृष्ट्वाक्रियतेयमनाकुलश्वारः ॥१॥

अर्थ—गार्गी, पराशर, असित, देवल या ऋषींनी केलेले व अन्य ऋषींनीही केलेले बहुत केतुचार पाहून मी हा निःसंशय केतुचार करितो ॥१॥

दर्शनमस्तमयोवानगणितविधिनास्यशक्यतेज्ञातुं ।

दिव्यांतरिक्षभौमास्त्रिविधाःस्युःकेतवोयस्मात् ॥२॥

अर्थ—या केतूचे उदय किंवा अस्त हे गणिताने समजत नाही; कारण केतु दिव्य (आकाशातील), आंतरिक्ष (आकाशातील व पृथ्वीवरील याचे मध्ये शालेले), भौम (भूमीवर शालेले, पिशाचदीपिकादि) असे तीन प्रकारचे आहेत ॥२॥

अहुताशेनलरूपंयस्मिंस्तत्केतुरूपमेवोक्तं । ख

द्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्परित्यज्य ॥३॥

अर्थ—ज्या देशीं अग्नि नसून अग्नि (तेज) दिसतो ते केतुस्वरूपच सांगितले; परंतु राशीत (फाजवा किंवा इद्रगोप ज्ञ० तीनकिडा), पिशाचालय (ज्या ठी काणीं राजीच्या वेळेस वारवार ज्योति येते दिसतात ते), चंद्रकांतादिमणि, मरकतादिरत्ने, पाच इत्या० काष्ठप्रभृति ज्ञ० कांही नियमित कुसलेल्या काष्ठां त तेज (फास्परस) दिसते ते इत्यादि जी तेज येते सोडून अन्य जी तेज राहि- लीं ते केतु स्वरूप होय असे सांगितले आहे ॥३॥

ध्वजशस्त्रभवनतरुतुरंगकुंजराद्येव्यथांतरिक्षास्ते ।

दिव्यानक्षत्रस्थाभौमाःस्युरतोन्वयाशिखिनः ॥४॥

अर्थ—ध्वज, शस्त्र, गृह, वृक्ष, अश्व, हस्ती इत्यादिकाचेटाई जे तेज दिसते ते आंतरिक्ष केतु होत. नक्षत्रांमध्ये जे केतु दिसतात ते दिव्य होत. पाहून अन्य जे भूमीवर दिसतात ते भौम केतु होत ॥४॥

शतमेकाधिकमेकेसहस्रमपरैवदंतिकेतूना ।

बहुरूपमेकमेवप्राहमुनिर्नारदःकेतुं ॥५॥

अर्थ—पराशरादि कौण्ठी ऋषि, एकशें एक केतु आहेत असें क्षणतात. अन्य ऋषि, हजार केतु असें क्षणतात. नारद ऋषि केतु एकच आहे; परंतु त्याचीं बहु-
त रूपे आहेत असें क्षणतो ॥५॥

यद्येकोयदिवहवःकिमनेनफलंतुसर्वथावाच्यं ।

उदयास्तमयैःस्थानैःस्पर्शैराधूमनैर्वर्णैः ॥६॥

अर्थ—केतु एक असो किंवा बहुत असोत, येथें केतूच्या उदय, अस्त, स्थान, स्पर्श, आधू-
मन (शेंडी असणे) व वर्ण याहीं कळूनच त्याचें फल सांगावयाचें आहे ॥६॥

थावंत्यहानिदृश्योमासास्तावंतएवफलपाकः ।

मासैरब्दांश्चवदेत्प्रथमात्पक्षत्रयात्परतः ॥७॥

अर्थ—जितके दिवस केतु दिसेल तितके महिन्यांनीं, फल होईल. जितके महिने
दिसेल तितक्या वर्षांनीं फल होईल, ते फल केतु दृष्टिगोचर झाल्यापासून ४५
दिवसांपुढें महिने किंवा वर्षे जाणावी ॥७॥

ह्रस्वस्तनुःप्रसन्नःस्निग्धस्त्वृजुरचिरसंस्थितःशुक्लः ।

उदितोवाप्यभिवृष्टःसुभिक्षसौख्यावहःकेतुः ॥८॥

अर्थ—ह्रस्व (आंखूड), तनु (जाड), निर्मल, स्निग्ध (आर्द्र), सरळ, धोडावेळ
रहाणारा, श्वेतवर्ण, व्याचा उदय झाला अ० पर्जन्य पद्धती असा केतु सुभिक्ष व
सौख्य यातें करणारा होय ॥८॥

उक्तविपरीतरूपोनशुभकरोधूमकेतुरुत्पन्नः ।

इंद्रायुधानुकारीविशेषतोद्वित्रिचूलोवा ॥९॥

अर्थ—पूर्वांकाहून, विपरीतरूप उत्पन्न जो केतु, तो शुभ नव्हे व इन्द्रधनुष्या
सारखा अशुभ होय. दोन शिखेचा किंवा तीन शिखेचा विशेषेंकळून अशुभ
होय ॥९॥

हारमणिहेमरूपाःकिरणारव्याःपंचविंशतिःसशिखाः ।

प्रागपरदिशोर्दृश्यानुपतिविरोधावहारविजाः ॥१०॥

अर्थ—हार (मोत्याचा), चक्रकातादि मणि, सुवर्ण, यासारख्या रूपाचे शिखायुक्त जे केतु, ते किरणसन्नक सूर्यापासून उत्पन्न पचवीस आहेत. त्यातून एकच दृष्टिगोचर होतो तो पूर्वेस किंवा पश्चिमेस दिसतो. तो दिसला असता राजास विरोधावह (अशुभ) होतो ॥१०॥

शुकदहनबंधुजीवकलाक्षाक्षतजोपमाहुताशसुताः ।

आग्नेय्यांदृश्यंतेतावंतस्तेपिशिखिभयदाः ॥११॥

अर्थ—कीर, अग्नि, दुपारीचे पुष्प (अति तांबडे), लाख, रक्त यासारखे आग्नेयीस दिसणारे पचवीसच अग्निपुत्र धूमकेतु दृष्टिगोचर झाले तर अग्नीपासून भय होतें ॥११॥ त्यातून एकच दृष्टिगोचर होतो हे सर्वत्र जाणावे ॥

वक्रशिखाभृत्यसुतारूक्षाःकृष्णाश्वतेपितावंतः ।

दृश्यंतेयाम्यायांजनमरकावेदिनस्तेच ॥१२॥

अर्थ—वाकड्या शिखाचे, रत्नरखीत, कृष्णवर्ण असे मृत्युपुत्र पचवीस केतु आहेत, ते दक्षिणदिशेकडे दिसतात, तेही लोकास मृत्युकारक होत ॥१२॥

दर्पणवृत्ताकाराविशिखाःकिरणान्विताधरातनयाः ।

क्षुन्नयदाद्वाविंशतिरैशान्यामंबुतैलनिभाः ॥१३॥

अर्थ—आरशासारखेवर्तुळ, शिखारहित, किरणयुक्त असे २२ केतु भूमिपुत्र उदक व तेल यासारख्या वर्णाचे ईशानीदिशि दिसतात ते दुर्भिक्षकरणारे होत ॥१३॥

शशिकिरणरजतहिमकुमुदकुंदकुसुमोपमाः

सुताःशशिनः । उक्तूतोदृश्यंतेत्रयःसुभिक्षाव

हाःशिखिनः ॥१४॥

अर्थ—चंद्रकिरण, रुपें, वर्ण, कमल, कुदपुष्प याच्या वर्णासारखे तीन चंद्रपुत्र केतु उचरेस दिसतात, ते सुभिक्षकरणारे होत ॥१४॥

ब्रह्मसुतएकएवत्रिशिखोवर्णैस्त्रिभिर्युगांतकरः ।

अनियतदिक्संप्रभवोविज्ञेयोब्रह्मदंडारव्यः ॥१५॥

अर्थ—तीन शिखांचा व तीन वर्णांचा ब्रह्मपुत्र ब्रह्मदंडनामक सर्वदिशेंस दिसणारा असा केतु एकच आहे, तो युगांत (प्रलय) करणारा होय ॥१५॥

शतमभिहितभेकसमेतमेतदेकेनचिरहितान्यस्मात् ।
कथयिष्येकेतूनांशतानिनबलक्षणेःस्पष्टैः ॥ १६ ॥

अर्थ—केतूंचें एकाधिकशत १०१ सांगितलें. त्यानंतर केतूंचीं 'एकोनऊ शतें ८९९ स्पष्ट लक्षणांहीं सांगतां ॥१६॥

सौम्यैशान्योरुदयंशुक्रसुतायातिचतुरशीत्याख्याः ।
विपुलसिततारकास्तेस्त्रिंशध्वभवंतितीव्रफलाः ॥ १७ ॥

अर्थ—शुक्रपुत्र ८४ केतु उत्तर व ईशानी या दिशास उदय पावतात. ते वि-
स्तीर्ण, शुभतारांचि व निर्मल असे दृष्टिगोचर होतात त्यापासून अशुभफल
होतें ॥१७॥

स्त्रिंशःप्रभासमेताद्विशिखाःपट्टिःशनैश्चरांगरुहाः ।
अतिकष्टफलादृश्याःसर्वत्रैतेकनकसंज्ञाः ॥ १८ ॥

अर्थ—निर्मल व तेजयुक्त आणि दोनशिखांचे शनैश्चरांचें पुत्र साठ, कनकसंज्ञक
केतु आहेत ते सर्वदिशेंस दृष्टीस पडतात त्यांचें अशुभफल होय ॥१८॥

विकचानामगुरुसुताःसितैकताराःशिखापरित्यक्ताः ।
पट्टिःपंचभिरेधिकाःस्त्रिंशायाम्याभिताःपापाः ॥ १९ ॥

अर्थ—श्वेत, एकतारा, शिखाराहित, निर्मल, विकचनामक पाचठ १९ बृहस्पतिपुत्र
केतु दक्षिणेंस दिसतात ते अशुभफलद होत ॥१९॥

नातिव्यक्ताःसूक्ष्मादीर्घाःशुक्रायथेष्टादिकप्रभवाः ।
बुधजास्तस्करसंज्ञाःपापफलास्त्वेकपंचाशत् ॥ २० ॥

अर्थ—अस्पष्ट, सूक्ष्म, लाव, श्वेतवर्ण, सर्वदिशेंस दिसणारे, तस्करसंज्ञक बुधाचे
पुत्र केतु एकाग्र आहत ते अशुभफलद होत ॥२०॥

क्षतजानलानुरूपास्त्रिचूलताराःकुजात्मजाःपट्टिः ।
नाम्नाचकौकुमास्तेसौम्याज्ञासंस्थिताःपापाः ॥ २१ ॥

अर्थ—रक्त व अग्नि यागाराचे, तीनशिखांचे, कौकुमधजक भौषपुत्र, साठ केतु
उच्चरेण दिसतात ते अशुभ होत ॥२१॥

त्रिंशत्त्र्यधिकाराहोस्तेतामसकीलकाइतिख्याताः ।

रविशशिजादृश्यंतेतेपांफलमर्कचारोक्तं ॥२२॥

अर्थ—तेतीस, राहूचे पुत्र तामसकीलकसंज्ञक केतु चंद्रसूर्यमंडळीं दिसतात त्याचें फल रविचारामध्ये सांगितलें ॥२२॥

विंशत्याधिकमन्यच्छतमग्नेर्विश्वरूपसंज्ञानां ।

तीत्रानलभयदानांज्वालामालाकुलतनूनां ॥२३॥

अर्थ—एकशेवीस विश्वरूपसंज्ञक अग्निपुत्र केतु ज्वालानीं व्याप्तदेह, असे आहेत ते तीत्र अग्निभय देणारे होत ॥२३॥

श्यामारुणाविताराश्रामरूपाविकीर्णदीधितयः ।

अरुणाख्यावायोःसप्तसप्ततिःपापदाःपुरुषाः ॥२४॥

अर्थ—श्यामलोहितवर्ण, तारारहित, चवरीसारखे व पसरलेल्या किरणाचे अरुण स० वायुपुत्र रूक्ष असे ७७ आहेत ते अशुभ होत ॥२४॥

तारापुंजनिकाशागणकानामप्रजापतेरष्टौ ॥

द्वेचशतेचतुरधिकेचतुरस्राब्रह्मसंतानाः ॥२५॥

अर्थ—नक्षत्रसमुदायासारखे गणकनामक आठ प्रजापतिपुत्र केतु, ते अशुभ होत. दोनशेचार चतुरस्र (चौकोनी किंवा चतुरस्तनामक) ब्रह्मपुत्र केतु आहेत ते अशुभ होत ॥२५॥

कंकानामवरुणजाद्वात्रिंशदंशगुल्मसंस्थानाः ।

शशिवत्प्रभासमेतास्तीत्रफलाःकेतवःप्रोक्ताः ॥२६॥

अर्थ—कंकनामक, वेळूच्या वेडासारखे, चंद्रासारख्या तेजाने युक्त बत्तीस वरुणपुत्र केतु सांगितले ते तीत्रफल (अशुभ) होत ॥२६॥

पणवतिःकालसुताःकबंधसंज्ञाःकबंधसंस्थानाः ।

चंडाभयप्रदाःस्युर्विरूपताराश्रतेशिविनः ॥२७॥

अर्थ—छिन्नमस्तक (घड) यासारखे, कबंधसंज्ञक, भयकर, अस्पष्टतारेंचे, शाण्व कालपुत्र केतु आहेत ते भय देणारे होत ॥२७॥ (ज्यास दिशा सांगितली नाही ते अनियतदिक् जाणावे)

शुक्रविपुलैकतारानवविदिशकितवःसमुत्पन्नाः ।
एवंकेतुसहस्रविशेषमेपामतोवक्ष्ये ॥२८॥

अर्थ—श्वेतवर्ण व मोठा एकच तारा आहे जाचा असे, अतरालदिशेचे पुत्र व आग्नेय्यादि विदिशेमध्ये दिसणारे नऊ केतु आहेत ते दृष्टिगोचर झाले तर भय देणारे होत. याप्रकारे हजार केतु सांगितले. आतां त्यांचाच विशेष सांगतो ॥२८॥

उदगायतोमहान्स्निग्धमूर्तिरपरोदयीवसाकेतुः ।
सद्यःकरोतिमरकंसुभिक्षमप्युत्तमंकुरुते ॥२९॥

अर्थ—उत्तरदिशेत दीर्घ, अतिसूक्ष्म, स्वच्छ, मध्विमेत उदयपावणारा, वसासह-
क केतु पाहिला अस्तां त्याचदिवशीं महामारी इत्यादि रोग उद्भवतात. व उत्त-
म सुभिक्षही होतें ॥२९॥

तल्लक्षणोस्थिकेतुःसतुरूक्षःक्षुद्रयावहःप्रोक्तः ।
स्निग्धस्तादृक्प्राच्यांशस्त्राख्योऽमरमरकाय ॥३०॥

अर्थ—अस्थिकेतुनामक केतु, वसाकेतूच्या लक्षणांनी युक्त व रूक्ष (रस्तरवीत)
दुर्भिक्षकारक होय. वसाकेतूसारखाच निर्मलदेह, पूर्वेत दिसणारा शस्त्रकेतु-
सहक केतु, युद्ध (शस्त्रकलह) व महामारी करणारा होय ॥३०॥

द्वयोमावास्यायांकपालकेतुःसधूम्नरश्मिशिवः ।
प्राट्नभसोर्ध्वविचारीक्षुन्मरकावृष्टिरोगकरः ॥३१॥

अर्थ—धूम्रवर्णाशिखाचा कपालकेतु अमावास्यात पूर्वादिशेकडे आकाशाच्या अर्धा-
मध्ये दृष्टिगोचर होतो तो दुर्भिक्ष, महामारी, अवपण व रोग यातें करतो ॥३१॥

प्राग्वैश्वानरमार्गेशूलाग्रःश्यावरूक्षताम्रार्चिः ।
नभसस्त्रिभागगामीरौद्रइतिकपालतुल्यफलः ॥३२॥

अर्थ—पूर्वेकडे अभिवर्धित (पूर्वापा० उत्तराषाढा यांसमीप), शूलारूति (त्रिशूल),
धूम्रवर्ण, रूक्ष व ताम्र आहे काति ज्याची अस्ता आणि आकाशाच्या तीन भागा-
त किरणारा रौद्रनामक केतु, कपालकेतूसारखेच (क्षुन्मारकावृष्टिरोगकर) फल
देतो ॥३२॥

अपरस्यांचलकेतुःशिखयायाम्याग्रयांगुलोच्छ्रितया ।
 गच्छेद्यथायथोदक्तथातथादैर्घ्यमायाति ॥३३॥
 सप्तमुनीन्संस्पृश्यध्रुवमभिजितमेवचप्रतिनिवृत्तः ।
 नभसोर्धमात्रमित्वायाम्येनास्तंसमुपयाति ॥३४॥
 हन्यात्प्रयागकूलाद्यावदवन्तीचपुष्करारण्यं । उदग
 पिचदेविकामपिभूयिष्ठमध्यदेशारख्यं ॥३५॥
 अन्यानपिचसदेशान्क्वचित्क्वचिद्वन्तिरोगदुर्भिक्षैः ।
 दशमासान्फलपाकोस्यकैश्चिदष्टादशप्रोक्तः ॥३६॥

अर्थ—चलकेतु, पश्चिमदिशेस एक अंगुल उच्च व दक्षिणेकडे अग्र अशा शिखेने युक्त दिसतो, तो जसजसा उत्तरेकडे जाईल तसतसा लाव होतो ॥३३॥ आ-
 णि तो सप्तऋषीस, ध्रुवास व अभिजितूनक्षत्रास स्पर्श करून मार्गे फिरतो आ-
 णि आकाशाच्या अर्ध्या भागात जाऊन दक्षिणेस अदर्शन (अस्त) पावतो ॥३४॥
 तो चलकेतु प्रयागाच्या तीरापासून अवतीनामक नदीपर्यंत, पुष्करनामक अर-
 ण्य व उत्तरदिशेकडे देविकानामक नदी व मोठा मध्यदेश याचा ॥३५॥ व अन्य
 देशाचाही रोग व दुर्भिक्ष याहीकरून कोठेकोठे नाश करितो. या चलकेतुच्या
 फलाचा अनुभव दहा महिन्यानी येतो. कोणीं गर्गादिमुनींनीं १८ महिन्यानीं येतो
 असे सांगितले आहे ॥३६॥

प्रागर्धरात्रदृश्योयाम्याग्रःश्वेतकेतुरन्यश्च ।
 कइंतियुगाकृतिरपरेयुगपत्तौसप्तदिनदृश्यौ ॥३७॥
 स्निग्धौसुभिक्षशिवदावथाधिकंदृश्यतेकनामायः ।
 दशवर्षाण्युपतापंजनयतिशस्त्रप्रकोपकृतं ॥३८॥

अर्थ—दक्षिणदिशेसशिखा असा श्वेतकेतुनामक केतु, मध्यरात्रीच्या पूर्वी दिसतो
 व दुसरा कनामक केतु, युग (जोखंड) यासारखा पश्चिमेस दिसतो हे दोन्ही
 एककालीं सात दिवस दृष्टीस पडतात ॥३७॥ ते स्निग्ध (अतिनिर्मल), सु-
 भिक्ष व कल्याण करणारे होत. कदाचित् जो कनामक केतु तो अधिक दिवस
 दृष्टीस पडेल तर दहा वर्षेपर्यंत युद्धकृत दुःख होईल ॥३८॥

श्वेतइतिजटाकारोरूक्षःश्यावोवियत्रिभागगतः ।
 विनिवर्ततेपसव्यंत्रिभागशेषाःप्रजाःकुरुते ॥३९॥

अर्थ—श्वेतनामक केतु जटाकार, रूस (रत्नरत्नोत), धूम्रवर्ण, आकाशाच्या तीन भागांत फिरणारा होय. तो जर अपसव्य किले, तर तिसरा हिंसा प्रजा राहील (प्रजांच्या दोन भागाचा नाश करील) ॥३९॥

आधूम्रयातुशिखयादर्शनमायातिरुक्तिकासंस्थः ।

ज्ञेयःसरश्मिकेतुःश्वेतसमानंफलंधत्ते ॥४०॥

अर्थ—स्वल्पधूम्रवर्णशिखेनें दृष्टीस पडणारा व रुक्तिका नक्षत्राजवळ राहणारा असा रश्मिकेतु पूर्वोक्त श्वेतासारखे फळ (तिसराहिंसा प्रजा ज्ञेय राहणें) देतो ॥४०॥

ध्रुवकेतुरनियतगतिप्रमाणवर्णारुतिर्भवतिविष्वक् ।

दिव्यांतरिक्षभौमोभवत्ययंस्निग्धइष्टफलः ॥४१॥

सेनांगेषुनृपाणांगृहत्तरुडौलेपुचापिदेशानां ।

गृहिणामुपस्करेषुचविनाशिनानांदर्शनंयाति ॥४२॥

अर्थ—ध्रुवकेतुसदृश 'केतु', गमन, प्रमाण (स्थूल सूक्ष्मादि), श्वेतादिवर्ण व आरुति यादीकरून अनिश्चित व आसमतात् (सर्वत्र) होणारा होय. हा दिव्य, अंतरिक्ष व भौम असा होतो. हा स्निग्ध (निर्मल) व शुभफलदेणारा होय ॥४१॥ हा ध्रुवकेतु नाशपावणाच्या राजांच्या सेनांगांत (गज, काजी, रथ, पदाति) व नाश पावणारे देशातील गृहे, वृक्ष, पर्वत यावर व गृहस्थाच्या दर्बी, शूर्प, मार्जनी इत्यादिकाचाठापी दृष्टीस पडतो ॥४२॥ झणजे ज्या 'स्पष्टी' हा दिसतो तेथे नाश होतो

कुमुदइतिकुमुदकांतिर्वारुण्यांप्राक्शिखोनिशामेकां ।

दृष्टःसुभिक्षमतुलंदशकिलवर्षाणिसकरोति ॥४३॥

अर्थ—कुमुदनामक केतु, श्वेतवर्ण, पश्चिमेकडे पूर्वशिख असा एकदांन दृष्टीस पडतो तो दिसला तर दहा वर्षे बहुत सुभित होईल ॥४३॥

सरुदेकयामदृश्यःसुसूक्ष्मतारोपरेणमणिकेतुः ।

ऋज्वीशिखास्यशुक्लास्तनोद्वताक्षरिधारेव ॥४४॥

उदयन्नेवसुभिक्षंचतुरोमासान्करोत्यसौसार्धान् ।

प्रादुर्भावंप्रायःकरोतिचक्षुद्रजंतूनां ॥४५॥

अर्थ—मणिकेतुनामक केतु, पश्चिमेकडे एक प्रहरपर्यंत एकदां दिसणारा, अति

सूक्ष्मतारा जशा स्तनानून निघालेल्या दुधाच्या धारा तशा व सरळ आणि श्वेत शिरोचा होय ॥४४॥ याचा उदय झाला असता साडेचार महिने सुभिक्ष होतं व क्षुद्रजंतु (नकुलादिक) याचा प्रादुर्भावही (उत्पत्ति) होतो ॥४५॥

**जलकेतुरपिचपश्चात्स्निग्धःशिखयापरेणचोन्नतया ।
नवमासान्सुभिक्षंकरोतिशांतिंचलोकस्य ॥ ४६ ॥**

अर्थ—पश्चिमेकडे उच्च अशा शिखेचा निर्मलदेह असा जलकेतुनामक केतु पश्चिमेकडे दृष्टिगोचर होतो. तो दृष्टीस पडला तर नऊ महिने सुभिक्ष करितो व लोकांचे कल्याणही करितो ॥४६॥

**भवकेतुरेकरात्रंदृश्यःप्राक्सूक्ष्मतारकःस्निग्धः ।
हरिलांगूलोपमयाप्रदक्षिणावर्तयाशिखया ॥ ४७ ॥
यावतएवमुहूर्तान्दर्शनमायातिनिर्दिशेन्मासान् ।
तावदतुलंमुभिक्षंरूक्षेप्राणांतिकान्रोगान् ॥ ४८ ॥**

अर्थ—पूर्वदिशेस एकरात्र दिसणारा, लहानतारा, निर्मलदेह, सिंहाच्या पुच्छासारखा व प्रदक्षिण फिरलेल्या शिखेने युक्त असा भवकेतुनामक केतु जितके मुहूर्त (दोन घटिकेचा एक) दृष्टीस पडेल तितके महिने बहुत सुभिक्ष होईल व तोच केतु रूक्ष (खरखीत) असेल तर प्राणनाशक रोग होतील ॥४७॥४८॥

**अपरेणपद्मकेतुर्मृणालगौरोभवेन्निशामेकां ।
सप्तकरोतिसुभिक्षंवर्षाण्यतिहर्षयुक्तानि ॥ ४९ ॥**

अर्थ—श्वेतवर्ण, पद्मकेतुनामक केतु, पश्चिमेकडे एकरात्र दृष्टीस पडतो तो सातवर्ष सुभिक्षकरून सर्वांस हर्षित करतो ॥४९॥

**आवर्तइतिनिशार्धेसव्यशिखोरुणानिभोपरेस्निग्धः ।
यावत्क्षणांस्सदृश्यस्तावन्मासान्सुभिक्षकरः ॥ ५० ॥**

अर्थ—निर्मलदेह, आरक्त, सव्यशिख, असा आवर्तनामक केतु, मध्यरात्रीस दृष्टीस पडतो. तो जितके मुहूर्त दृष्टीस पडतो तितके महिने सुभिक्ष करतो ॥५०॥

**पश्चात्संध्याकालेसंवर्तानामधूम्रताम्रशिखः ।
आक्रम्यविष्यत्त्र्यंशंगूलाग्रावस्थितोरौद्रः ॥ ५१ ॥**

यावंतएवमुहूर्तान्दृश्योवर्षाणिहंतितावंति ।

भूपाञ्छस्वनिपातैरुदयर्क्षचापिपीडयति ॥५२॥

अर्थ—धूम्रवर्ण असून तावड्या शिखाचा, आकाशाचा तिसरा भाग व्यापून राहणा-
रा, शूलाग्रासारखा (त्रिशूल), भयंकर असा सर्वनामक केतु सध्याकाळी पश्चि-
मेकडे जितके मुहूर्त दृष्टीस पडतो तितकी वर्षे युद्धाही राजाचा नाश करितो व
त्या नक्षत्री उदय होतो ते नक्षत्र दूषित होते ॥५१॥५२॥

येशस्तास्तान्हित्वाकेतुभिराधूमितेथवास्पृष्टे ।

नक्षत्रेभवतिवधोयेपाराज्ञांप्रवक्ष्येतान् ॥५३॥

अर्थ—जे शुभ केतु, याते सोडून अशुभकेतूनी आधूमित (त्याज्य शिखा गेल्ली)
अथवा स्पृष्ट (धूमकेतुच्या शिखा नक्षत्रास लागलेल्या) अशीं अभिन्यादि नक्षत्रे अ-
सता कोणते नक्षत्र स्पृष्ट अ० कोणत्या राजाचा नाश होईल तो प्रकार पुढे
सागतो ॥५३॥

अश्विन्यामश्मकपंभरणीपुकिरातपार्थिवंहन्यात् ।

बहुलासुकलिंगेशरोहिण्यांशूरसेनपतिं ॥५४॥

अर्थ—अशुभकेतूने अश्विनी न० आधूमित किंवा स्पृष्ट अ० अश्मक (सूर्यवशाती-
ल) राजाचा नाश होतो. भरणी न० अ० किरातराजाचा नाश. कृत्तिका
अ० कलिगराजाचा नाश. रोहिणीन० अ० शूरसेन राजाचा नाश होतो ॥५४॥

औशीनरमपिसौम्येजलजाजीवाधिपंतथाद्रासु ।

आदित्येश्मकनाथंपुष्येमगधाधिपंहंति ॥५५॥

अर्थ—मृगशीर्षन० अशुभ केतूने धूमित किंवा स्पृष्ट असतां औशीनरदेशच्या रा-
जाचा नाश होतो. आर्द्रा न० अ० मत्स्यादि जलजप्राण्यावर वाचणारे जे प्रादेशवा-
सी लोक त्याच्या राजाचा नाश होतो. पुनर्वसून० अ० अश्मकराजाचा नाश हो-
तो. पुष्यन० अ० मगधदेशच्या राजाचा नाश होतो ॥५५॥

असिकेशंभौजंगेपित्र्येगंपांड्यनाथमपिभाग्ये ।

औज्जयनिकमार्यम्णेसावित्रेदंडकाधिपतिं ॥५६॥

अर्थ—आश्लेषान० अ० असिकराजाचा नाश होतो. मघान० अ० अंगदेशच्या
राजाचा नाश होतो. पूर्वा न० अ० पांड्यदेशच्या राजाचा नाश होतो. उत्तरान०

अ० उज्जयनीच्या राजाचा नाश होतो. हस्तन० अ० दडकारण्याच्या राजाचा नाश होतो ॥५६॥

चित्रासुकुरुक्षेत्राधिपस्यमरणंसमादिशेत्तद्भुजः ।

काश्मीरककांजौनृपतीप्रभंजनेनस्तः ॥५७॥

अर्थ—चित्रान० अ० कुरुक्षेत्राच्या राजास मरण, केतुफळ जाणणाराने सांगवे. स्वातीन० अ० काश्मीर व कांजो देशाचे राजे नाहिसे होतात ॥५७॥

इक्ष्वाकुरलकनाथौहन्येतेयदिभवेद्विशाखासु ।

मैत्रेपुंड्राधिपतिर्ज्येष्ठास्वथसार्वभौमवधः ॥५८॥

अर्थ—विशाखानक्षत्र अ० इक्ष्वाकुराजा व अलकानगरीचा राजा याचा नाश होतो. अनुराधानक्षत्र असता पुंड्रदेशाच्या राजाचा नाश होतो. ज्येष्ठान० असता सार्वभौम राजाचा नाश होतो ॥५८॥

मूलेंध्रमद्रकपतीजलदेवेकाशिपोमरणमेति ।

यौधेयकार्जुनायनशिविचैद्यान्वैश्वदेवेच ॥५९॥

अर्थ—मूल न० केतूने आधूमित किंवा श्ट अ० आभ्र व मद्र या देशांच्या राजाचा नाश होतो. पूर्वाषाढा न० अ० काशिराजाचा नाश होतो. उत्तराषाढा न० अ० यौधेयक, आर्जुनायन, शिवि, चैद्य या राजांचा नाश होतो ॥५९॥

हन्यात्कैकयनाथंपांचनदंसिंहलाधिपंवांगं ।

नैमिपनृपकिरातंश्रवणादिपुपट्स्विमान्क्रमशः ॥६०॥

अर्थ—श्रवण न० अ० कैकयराजाचा, धनिष्ठा न० अ० पांचनदराजाचा, शतता रका न० अ० सिंहलदेशाच्या राजाचा, पूर्वाभाद्रपदा न० अ० अगदेशाच्या राजाचा, उत्तराभा० न० अ० नैमिपारण्याच्या राजाचा, रेवतीनक्षत्र अशुभकेतूने आधूमित किंवा श्ट असता किरातदेशाच्या राजाचा नाश होतो ॥६०॥

उल्काभिताडितशिखःशिखांशिवःशिवतरोभिवृष्टोयः ।

अशुभःसएवचोलावगाणसितहूणचीनानां ॥ ६१ ॥

अर्थ—उल्केने (आकाशातून तेजस्व तारा पडतो तो) ताडित आहेत शिखा त्याच्या असा केतु शुभ होय व जो दृष्टीस पडताच वृष्टि होई तो तर अतिशुभ

होय. पूर्वोक्तच केतु चोल, अम्गण, सितं, हूण (जगत्प्रदेश), चीन या देशच्या लोकांस अशुभ होय ॥६१॥

नम्रायतःशिखिशिखाभिसृतायतोवाक्रुक्षंचय
त्स्पृशतितत्कथितांश्चदेशान् । दिव्यप्रभाव
निहतान्सयथागरुत्मान्भुंक्तेगतोनरपतिःप
रभोगिभोगान् ॥६२॥

अर्थ—या दिशेकडे केतूच्या शिखा नम्र झाल्या किंवा ज्या दिशेस गेल्या त्या दिशेकडे गेलेला किंवा केतुशिखांनीं ज्या नक्षत्रास स्पर्श केला त्या नक्षत्राच्या वक्ष्यमाण देशांकडे गेलेला राजा उत्तमपराक्रमाने शत्रु मारून देशांतें उपभोगितो-जसा गरुड उत्कृष्ट सर्पांच्या देशांतें खातो तसा शत्रूस मारून राज्य भोगितो ६२

इतिवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांकेतुचारएकादशः ११

॥ अथअगस्त्यचारः ॥

(भानोर्वर्त्मविधातवृद्धशिखरोविंध्याचलः
स्तंभितोवातापिर्मुनिकुक्षिभित्सुररिपुर्जीर्ण
श्रयेनासुरः । पीतश्चांबुनिधिस्तपोंबुनिधि
नायाम्याचदिग्भूपितातस्यागस्त्यमुनेःपयो
द्युतिकृतश्चारःसमासादयं ॥१॥)

अर्थ—सूर्याच्या मार्गाचा अवरोध करण्याकरितां वाढली आहेत शिखरें ज्याचीं असा जो विंध्यपर्वत तो ज्याणें पूर्ववत् केला असा व ऋषींच्या पोटात शिखर पोटे फोडणारा, देवाचा शत्रु, जो वातापिनामक दैत्य तोही ज्याणें पोटात जिरवला असा व समुद्र ज्याणें प्राशन केला असा, तपाचा केवळ समुद्रच असा व ज्याणें दक्षिणदिशा सुशोभित केली असा व उदकें स्वच्छ करणारा, असा जो अगस्त्यऋषि याचा चार सागतां ॥१॥

समुद्रोतःशैलैर्मकरनखरोत्खातशिखरैःकृतस्तोयो
च्छित्यासंपदिसुतरायेनरुचिरः । पतन्मुक्तामिश्रैःप्र
वरमणिरत्नावुनिवहैःसुरान्प्रत्यादेष्टुमितमुकुटरत्ना
निवपुरा ॥१॥

अर्थ—ज्या भगवत्समुन्नीने उदकाच्या नाशेकरून मकर (सुसर) यांची जी नखें त्यांहींकरून उकरलीं आहेत शिखरे ज्यांची असे जे इंद्रभायाने आत रहाणारे मैनाकादिक पर्वत त्यांहींकरून समुद्र तत्काल अखंत सुंदर केला. त्या ऋषींचा उदय श्रवण करा असा सहाय्याळ्योकीं संबंध आहे. जो समुद्र, पतनपावणान्या मौक्तिकांनी मिश्रित असे जे श्रेष्ठमणि, रत्ने व उदकसमुदाय त्यांहींकरून, परिमित आहेत मुकुटसंबंधी रत्ने ज्यांचा अशा देवांप्रत सांगावयाकारणेंचकाय जाताशाला ॥१॥

येनचांबुहरणेपिविद्रुमैर्भूधरैःसमणिरत्नविद्रुमैः ।

निर्गतैस्तदुरगैश्चराजितःसागरोधिकतरंविराजितः ॥२॥

अर्थ—ज्या मुनीने उदक हरण केले असतांही वृक्षरहित पर्वतांहींकरून व मणि, रत्ने, पौवळी यांहीं सहित पंचकिशः नाहेर निवालेले जे पर्वतांतील तर्प त्यांहींकरून समुद्र फारच शोभू लागला ॥२॥

प्रस्फुरत्तिमिजलेभाजिह्नगःक्षिप्ररत्ननिकरो
महोदधिः ॥ आपदापदगतोपियापितोयेन
पीतसलिलोमरश्रियं ॥३॥

अर्थ—ज्या मुनीने प्याले आहे उदक ज्याचे असा व विपत्तीप्रत पावलेला असाही जो समुद्र त्यास देवांची लक्ष्मी (शोभा) दिली. तो समुद्र कसा. हालणारे मत्स्य, जलहरित व सर्प हे ज्यांत आहेत असा व पसरला आहे रत्नसमुदाय ज्यामध्ये असा. देवलक्ष्मी (शोभा) कशी. तेजस्वी मत्स्य, नल, गज, कुटिल यांही गमन करणारे. कोणी मत्स्यग, जलग (नारायण), गजग (इंद्र), कुटिलगति (भीमादिप्रह), यांहीयुक्त व क्षिप्र (पसरले) आहेत रत्नसमुदाय जीमध्ये अशी देवांची लक्ष्मी तिची शोभा समुद्रास आणिली ॥३॥

प्रचलत्तिमिशुक्तिजशंसचितःसलिलेपट्टतेपि
पतिःसरितां ॥ सतरंगसितोत्पलहंसभृतःसर
सःशरदीवधिभार्तिरुचं ॥४॥

अर्थ—चलनपावणारे मत्स्य, क्षिपीतले जीव व शर याही व्याप्त असा समुद्र ऋषी ने उदक हरण केलें असताही सरगर्भा सहित जीं श्वेतकमले, १ हस यातें धारण करणाऱ्या सरोवराच्या शरद्वनूतील शोभेतें धारण करिता झाला ॥१॥

तिमिसितांवुधरंमणितारकंस्फटिकचंद्रमनंबु
शरद्युति ॥ फणिफणोपलरश्मिशिखिग्रहं
कुटिलगेशवियञ्चकारयः ॥५॥

अर्थ—जो मुनि समुद्रच आकाश करिता झाला तो समुद्र व आकाश कसे. मत्स्य हेच श्वेतमेघ, मणि हेच नक्षत्रे, स्फटिक हेच चंद्र, उदकाभा हीच शरद्वनूची काति, सर्पांच्या फणातील मण्याचे किरण हेच केतुग्रह अशाप्रकारचें केलें ॥५॥

दिनकररथमार्गविच्छित्तयेभ्युद्यतंयञ्चलच्छृंगंडझांत
विद्याधरांसावसक्तप्रियाव्यग्रदत्तांकदेहावलंवांवरा
भ्युच्छित्तोत्थूयमानध्वजैःशोभितं । करिकटमदमि
श्रक्तावलेहानुवासानुसारिद्विरेफावलीनोत्तमांगैः
कृतान्वाणपुष्पैरिवोत्तंसकान्धारयद्भिर्मृगेष्टैःसनाथी
कृतांतर्दरीनिर्झरं । गगनत्तलमिवोल्लिखंतंप्रवृद्धैर्गजा
कृष्टफुल्लदुमत्रासविभ्रांतमच्चद्विरेफावलीगीतमंद्रस्व
नैःशैलकूटैस्तरक्षर्क्षशार्दूलशाखासृगाध्यासितैः । र
हसिमदनसक्तयारेवयाकांतयेवोपगूढंसुराध्यासितो
द्यानमंभोशनानन्नमूलानिलाहारविप्रान्वितंविंध्य
मस्तंभयद्यश्चतस्योदयःश्रूयतां ॥६॥

अर्थ—सूर्पाच्या रथाचा मार्ग बंद करणाकरितां उद्युक्त झालें आहे चंचल शिखर उपाचें असा, धावरलेल्या विद्याधराच्या (देवगोनि) बाहूचाठार्ड सरभ झालेल्या उषा स्त्रिया त्याहीकडून घाबरून भाडोवर बसवलेल्या देहावरचीं बरें तीच उच्च व कवित जे ध्वज त्याही कडून शोभायमान असा, हत्तींच्या गडस्थळातील नों मद त्याणें मिश्र जें रक्त त्याचें जें चाटणें त्याच्या सुगंधाचें अनुसरण करणारे जे भ्रमर त्याही आश्रयलीं आहेत मस्तकें ज्याचीं असे व निळ्या कोरान्हाच्या पुष्पांनीं

केलेलीच काय जी शिरोभूषणें त्यातें धारण करणारे असे जे सिंह त्याही युक्त आहेत गुहेतले पांश्वर ज्याचे असा, हत्तीनीं ओढलेले जे फुललेले वृक्ष त्याहीं त्रास लेले व भ्रमिस्त झालेले व उन्मत्त जे भ्रमर त्याच्या समुद्रायाच्या गाण्याचा ओह सुंदर शब्द ज्याच्याठाईं अशीं, तरस, आस्वल, व्याघ्र, वानर याहीं अधिष्ठित (हे ज्यावर आहेत) अशीं व वाढलेलीं जीं पर्वताचीं शिखरें त्याहीकरून आकाशतला प्रत रेघा काढतोच काय असा, एकातस्यलीं कायासक्त जी नर्मदानदी तिणें स्त्री चेपरीच काय आलिंगित असा, देवांनीं आश्रित आहेत वागा ज्याच्या असा व उदक भक्षण करणारे, अन्न न खाणारे, मूळें व वायु यातें भक्षण करणारे असे जे ब्राह्मण (ऋषि) याही युक्त असा जो विंध्याचल त्यातें जो स्तभन करिता झाला त्या अगस्त्यऋषीचा उदय श्रवण करावा ॥६॥

**उदयेचमुनेरगस्त्यनामःकुसमायोगमलप्रदू
पितानि । हृदयानिसतामिवस्वभावात्पुन
रंवृनिभवंतिनिर्मलानि ॥७॥**

अर्थ—अगस्त्यनामक ऋषीचा उदय झाला असता (दर्शन झाले असता) भूमीच्या योगाने झालेला जो मळ त्याणें दूषित (गढूळ) अशीं जीं उदकें तीं पुन स्व भावानेच स्वच्छ होतात कोणासारखीं दुष्टाच्या योगानें जें पाप त्याणें दूषित झालेलीं वितें तीं साधूच्या दर्शनानें जशीं निष्पाप होतात तशीं उदकें स्वच्छ होतात ॥७॥

**पार्श्वद्वयाधिष्ठितचक्रवाकामापुष्णतीसस्व
नहंसपंक्तिं । तांबूलरक्तोत्कपिताग्रदंतीवि
भातियोपेवसरित्सहासा ॥८॥**

अर्थ—दोहोंवाजूस वसले आहेत चक्रवाकपक्षी जिच्या अशी जी शब्दकरणारी हसाची पंक्ति तिचें धारण करणारी अशी हास्ययुक्त नदी, तांबूलानें आरक्त झाले ले व वर निघालेले आहेत दत्त जिचे अशी जी स्त्री तिचेपरी शोभती शाली ॥८॥

**इंदीवरासन्नसितोत्पलान्वितासरिद्धमत्पदप
टपंक्तिभूषिता । सध्रूलताक्षेपकटाक्षवीक्षणा
विदग्धयोपेवविभातिसस्मरा ॥९॥**

अर्थ—नीलकमलें आननऊ आहेत अशीं जीं शुभ्र कमलें त्याहीपुन व किरणारी जी

भ्रमरांची पंक्ति तिणें सुशोभित अशी नदी, भिंवया फिरवून वक्रदृष्टीने पहाणारी जी कामपुक्त म्रौढ स्त्री तिचेपरी शोभती झाली ॥९॥

**इंदोःपयोदविगमोपहितांविभूतिंद्रष्टुंतरंगव
लयाकुमुदंनिशामु । उन्मीलयत्यलिनिनी
नदलंसुपक्ष्मवर्षाविलोचनमिवासिततारकांतं १०**

अर्थ—तरंग हेच आहेत वलये (हस्तभूषणें) जिला अशी वापी (इंद विहोर) मेघांच्या गमनानें प्राप्त झालेली अशी चंद्राची शोभा पहावयाकारणें रात्रीस भ्रमर ज्यांमध्ये लीन झाले अशी आहेत पत्रे ज्याचीं असे, व सुंदर आहे पत्र ज्याचें असे, व काळे आहेत नेत्रातील बुबुळ ज्याचें असे जें कुमुद (चंद्रविकासी कमल) खातें नेत्रांसारखेंच काय उघडितो झाले (अगस्त्यदय झाला क्षणजे कुमुदें फुलतात) १०

**नानाविचित्रांबुजहंसकोककारंडवापूर्णतडागहस्ता ।
रत्नैःप्रभूतैःकुसुमैःफलैश्चभूर्यञ्जतीवार्धमगस्त्यनाम्ने ११**

अर्थ—नानाप्रकारच्या अनेकरंगांचीं जीं कमलें व हस्त, चक्रवाक, फारडव हे पक्षी आणि उदकपूर्ण तळां हेच आहेत हस्त जिचे अशी भूमि, बहुत पुष्पे व फले हींच रत्ने याहीकरून अगस्त्यनामक ऋषीकारणें अर्ध देखे अशीच काय शोभती झाली ॥११॥

**सलिलममरपांझयोद्भिस्तंयद्धनपरिवेष्टित
मूर्तिभिर्भुजंगैः । फणिजनितविपाशिसंप्रदु
ष्टभवतिशिवंतदगस्त्यदर्शनेन ॥१२॥**

अर्थ—मेघांनीं वेष्टित आहेत शरीरें ज्याचीं असे जे सर्प, त्याणीं इद्राच्या आग्नेनें टाकलेले असे व सर्पापासून उत्पन्न झाले जें विष तोच अभि त्याणें दूषित असे जें उदक तें अगस्त्यऋषीच्या दर्शनानें शुभ (कल्याणकारक ह० स्वच्छ) होतें १२

**स्मरणादपिपापमपाकुरुतेकिमुतस्तुतिभिर्व
रुणांगरुहः । मुनिभिःकथितोस्ययथार्धवि
धिःकथयामितथैवनरेंद्रहितं ॥१३॥**

अर्थ—ज्या अगस्त्यऋषीच्या स्मरणानेही पाप जातें मग स्तुतीने जाईल यात काय सांगायचें. या ऋषीचा अर्चविधि असा ऋषींनीं सांगितला तसाच राजाना-
५० हितकारक असा सांगतो ॥१३॥

संख्याविधानात्प्रतिदेशमस्यविज्ञायसंदर्शन
मादिशेद्भजः । तच्चोज्जयन्यामगतस्यकन्यां
भागैःस्वराख्यैःस्फुटभास्करस्य ॥१४॥

अर्थ—ज्योतिःशास्त्रज्ञाणणारा पंडित गणितार्थे या अगस्त्यऋषीचा उदय देशादे-
शाचाठाई जाणून सांगो (ज्योतिष्याने सांगावा) तो असा कीं, उज्जयनीमध्ये स्पष्ट-
सूर्य कन्याराशीस जाण्यास सात अंश कमी असतां (सिंहसंक्रांतीचे १३ अंश
शाले अ०) अगस्तीचा उदय होतो ॥१४॥

ईपत्प्रभिन्नेरुणरश्मिजालैर्नैर्ऋधकारेदिशिदक्षिणस्यां ।
सांवत्सरावेदितदिग्बिभागेभूपोर्धमुर्व्याप्रयतःप्रयच्छेत् ॥१५॥

अर्थ—अरुणाच्या किरणांनीं रात्रिसंज्ञी अंधकार कांहीं कमी झाला असतां व ज्यो-
तिष्याने दिग्बिभाग दाखविला असतां दक्षिणदिशेस भूमीवर राजाने नम्र होऊन
अर्घ्य द्यावे ॥१५॥

कालोद्भवैःसुरभिभिःकुसुमैःफलैश्चरत्नैश्चसा
गरभवैःकनकांबरैश्च ॥ धेन्वावृषेणपरमात्र
युतैश्चभक्ष्यैर्दध्यक्षतैःसुरभिभूपविलेपनैश्च ॥१६॥

अर्थ—आकालीं उत्पन्न झालेलीं व सुगंधि अक्षीं पुष्पे, फळे, समुद्रांत झालेलीं रत्ने,
सुवर्ण, वस्त्रे, गाई, वृषभ, क्षीरयुक्त अर्णे, दधि, अक्षता, सुगंध धूप व गंधे यांहीं-
फळून अगस्तीची पूजा करावी ॥१६॥

नरपतिरिममर्घश्रद्धधानोदधानःप्रविगतगददोपोनि
र्जितारातिपक्षः ॥ भवतियदिचदद्यात्सप्तवर्षाणिस
म्यग्जलनिधिरसनायाःस्वामितांयातिभूमेः ॥१७॥

अर्थ—राजा, श्रद्धापुक्तहोत्साता अर्घ्य लणजे पूजा करील तर रोग व दोष
पांहीं राहिले व शत्रु जिंकणारा असा होईल आणि जर या विधीने हें अर्घ्य अविच्छिन्न
अ सात वर्षे करील तर तो समुद्रवलयोक्त पृथ्वीचा (सार्वभौम) राजा होईल १७

द्विजोयथालाभमुपात्ततार्यःप्राप्नोतिवेदान्प्रमदाश्रपुत्रा
न् । वैश्यश्चगांभूरिधनंचडूद्रोरोगक्षयंधर्मफलंचसर्वे ॥१८॥

अर्थ—ब्राह्मण, जसे पदार्थ मिळतील त्यांनाच जर पूजा करील तर वेद, स्त्रिया, पुत्र यांतें प्राप्त होईल. वैश्य गाईतें व शूद्र बहुत धनांतें प्राप्त होतो. ब्राह्मणादि चारही वर्ण रोगनाश व धर्मफल यांतें प्राप्त होतात ॥१८॥

रोगान्करोतिपरुषःकपिलस्त्ववृष्टिधूम्रोगवाम
शुभकृत्स्फुरणोभयाय ॥ मांजिष्ठरागसदृशः
क्षुधमाहवांश्चकुर्यादणुश्चपुररोधमगस्त्यनामा॥१९॥

अर्थ—तो अगस्त्यनामाऋषि रूस असेल तर रोग करितो. त्याचा पिण्डवर्ण असेल तर अवृष्टि होईल. धूम्रवर्ण असेल तर गाईस अशुभ करील. चंचल असेल तर भय करितो. मांजिष्ठ (सावडा) वर्ण असेल तर दुर्भिक्ष व युद्ध करील. फार बारीक असेल तर नगरास वेंचन करील ॥१९॥

शातकुंभसदृशःस्फटिकाभस्तरपयन्निवमहींकि
रणौघैः ॥ दृश्यतेयदिततःप्रचुरान्नाभूर्भवत्य
भयरोगजनाढ्या ॥२०॥

अर्थ—अगस्त्यऋषीचा रुपासारखा व स्फटिकासारखा वर्ण दिसेल व किरणसमुदायांनी पृथ्वीतें पृष्ठ करतो काय असा ऋषि जर दिसेल तर बहुत अन्न होईल व निर्भय आणि निरोगी असे लोक होतील ॥२०॥

उल्क्याविनिहतःशिखिनावाक्षुद्रयंमरकमेव
चधत्ते ॥ दृश्यतेसकिलहस्तगतेर्करोहिणीमुप
गतेस्तमुपैति ॥२१॥

अर्थ—उल्का (आकाशांतून पडणारा अग्निरूप तारा) व धूमकेतु यांही स्पष्ट अगस्त्यऋषि, दुर्भिक्ष व महामारी यांतें करितो. तो ऋषि हस्तनक्षत्री सूर्य असतां दिसतो (उदय होतो) आणि रोहिणीनक्षत्री सूर्य असतां अस्ताप्रत पावतो ॥२१॥ याचे उदयास्त सर्वठिकाणीं एकाच वेळीं होतात असें नाहीं. स्थलास्थलाचे उदयास्त निरनिराळे आहेत. हे उदयास्त उज्जनीचे आहेत. ग्रहलाघव अस्तोदयाधिकार श्लोक ११

॥ इतिवृहत्संहितायांअगस्त्यचारोद्वादशोध्यायः ॥

सूचना.

विद्वान, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्थास आसीं यिनपपूर्वक असे सुचवितों की, या प्रथाचा राजापासून रकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकाहितो देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे यास वर्गणीद्वारा साध्य करून, ते पूर्ण करणें सुख देवावाचवाकडे आहे.

वर्गणीचेद्वार.

	किंमत.	हाशील
आगाऊ किंवा भर पोंजनाच दिव्यास दर भरास	८ भागे	१ ३
मागाहून दिव्यास दर भरास	१० भागे	१ ५

किंमतीगढल दिकिटा पाठविणे इत्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाव्या

मुबईत वाफुरद्वारानजीक हरिबावाचे चार्जित रा० रा० नारोकरुण हुमाळ्ये यांजकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

अक पोचले असून पुस्तक घेण्याची ग्याची इच्छा नसेल त्यांनीं रुपाकरून ते अक बूकचगीने परत आस्साकडे रवाना करावे. दोन अकांस एक आणा हांशील बस आहे मात्र एखोव्यावर बूकचगी असे तिहिजे पाहिजे.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARAHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ लेख तारीख २५ आगस्ट १८७३. नि. सं. ४

VOL I 25th August 1873. No. 4

रत्नागिरी
वैद्य
जनार्दन हरि आठल्ये
यांनी यांणी
आपल्या
जगन्मित्र आपलाभ्यास
छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांख्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येतो जाईल.

जगन्मित्र हविस्तांत पुस्तकें विकत मिळतात तीः—

१० श्रीमद्भागवत.	सूत्रेचा प्रोधक वाद.	८० शिवसहस्रनामावलि.
८ यथार्थदीपिका.	॥=समलोकी गोता.	८० प्रातःस्मरण.
४ धर्मसिंधु (ग्रंथकार याचे घरचे पुस्तकाव रुन छापिलेला).	॥=पूतिष्ठमपरव.	८० बभ्रुवाहनआख्यान.
४ भासतचपु सटीक.	॥=वेताळपंचविशी.	८० रामदासी श्लोक.
४ एकादशीव्रतसार.	॥=रत्ना० जि० वर्णन.	८० गोत्रावली (कऱ्हाडे ब्राह्मणाची).
३ बृहज्जातक.	॥=सप्तचिंतामणि.	८० विष्णुसहस्रनाम.
२॥गीतार्थप्रोथिनी.	॥=लघुजातक.	८० रामजोगीरुत राम प्या व पर्दे.
२ विक्रमचरित्र.	॥=माघसर्ग २ रा.	८० केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥=वनौषधिसंग्रह.	८० रासकृत आरत्या.
१॥नारायणभट्टी.	॥=पांडुरंगमाहात्म्य.	८० गापनप्रकार.
१॥व्रतोत्थापनकौमुदी.	॥=भगवद्गीता.[आकट.]	८० विधवाविवाह-सहार-सार.
१॥—॥दिवाणी व फौजदारी निवडक निगडे सन १८६४।६५ सल्लिचे.	॥=नवीन पोलिसचा ॥= नथोल्लेखचरित्र.	८० केरोपेंती पैचांग-श के १७९९ चे.
१॥रत्नमधिव.	॥=माघसर्ग १ ला.	८० गंगालहरी. १०
१॥सर्वार्थचिंतामणि.	॥=माघसर्ग ३ रा.	८० विष्णुसहस्रनामावलि.
१॥गोपीचंदराजाचे नाटक मराठी.	॥=अपूर्णांक (शिवराम भास्कर काणेकृत).	८० विधवाविवाहसंलग्न.
१॥रुक्मिणीसयवर.	॥=गुरुदत्तात्रय मीसा च्या आरत्या (अकलकोटचे स्वामीचे त-सवरीसह).	८० अकल्पि.
१॥बालवैद्य.	॥=तर्कदीपिका.	८० मेस्तक (तोंडचे हिशेब
१॥शिवलीलामृत.	॥=कुडार्क सटीक.	८० नलाख्यान आर्या.
॥=मुहूर्तगणपति.	॥=लवाकुशाख्यान.	८० व्यकटेशस्तोत्र.
॥=मुहूर्तमातंड प्राकृत टीका. [ण.]	॥=विदुरनीति.	८० रामदासाचे अभंग.
॥=पंचायुधप्रपंचाख्यभा	॥=स्फुटज्योतिष.	८० स्फुट आर्या व श्लोक
॥=निर्मळमाहात्म्य.	॥=रघुवशसर्ग ४ था.	८० गंगाचार्यकृत प्रभा वलि.
॥=गीतार्थमंजरी.	॥=सिंहासनचरित्ती.	८० एकादशीमाहात्म्य.
॥=विष्णुसहस्रनामाचा प्राकृत अर्थ.	॥=आनंदसागर.	८० व्याकरणसाध.
॥=मुनविनाहाच्या अशा	॥=तोयांची अष्टके.	८० शके १७९६ सा चे पचाग.
	॥=शनिमाहात्म्य.	८० हरीपाठ.
	॥=पल्लीपतनकारिका.	८० धावे.
	॥=गणपतिसहस्रनाम.	

॥ अथसप्तर्षिचारः ॥

सैकावलीवराजतिससितोत्पलमालिनीसहासेव ।
नाथवतीवचदिग्यैःकौवेरीसप्तभिर्मुनिभिः ॥१॥

अर्थ—उत्तरदिशा ज्या सप्तऋषींनी नाथवती (पतियुक्त स्त्री) सारखी शोभले. नाथवती कशी. एकावली (सौभाग्यसूचक विवाहसमयी गळेशरी गळ्यात बांधितात ती) तिणें सहितच काय. व श्वेतकमलांच्या मालेने युक्त व हास्ययुक्त अशीच काय. या ७ ऋषींनी उत्तरदिशा शोभले ॥१॥

ध्रुवनायकोपदेशान्नरिनर्तीवोत्तराभ्रमद्भिश्च ।
यैश्चरामहंतेपांकथचिष्येवृत्थगर्गमतात् ॥२॥

अर्थ—फिरणारे जे सप्तऋषि, त्याहीकडून उत्तरदिशा ध्रुवसदृश नायकाच्या उपदेशानें नाचलेच काय अशी आहे. या सप्तऋषींचा चार गर्गमताप्रमाणें मी सांगतां ॥२॥

आसन्मघासुमुनयःशासतिपृथ्वीयुधिष्ठिरेनृपतौ ।
षट्द्विकपंचद्वियुतःशककालस्तस्यराज्ञश्च ॥३॥

अर्थ—युधिष्ठिर राजा, राज्य करीत असता सप्तऋषि, मघानक्षत्रीं होते. त्या राजाच्या शककालास २५२६ मिळवावे ॥३॥ षट्द्विक ह्म० १२ व पंचद्वि ह्म० १० एकूण १०१२ त्या राजाच्या शकास ह्म० गतकलीस मिळवावे. त्यास १०० नीं भागावें. भागाकारास २७ नीं भागावें. आणि जो शेष अक राहील तितकीं नक्षत्रे मघापासून पुढें मोजावी व त्या नक्षत्रास ऋषि आहेत असें समजावे. उदाहरण, गतकालि ४९७४ यास १०१२ मिळविले असता ५९८६ होतात. त्यास १०० नीं भागिलें. भाग ५९ लागला. त्यास २७ नीं भागिलें. बाकी ५ राहिले. व शमराची बाकी ८६ आहे. मघापासून ५ नक्षत्रे भुक्त होऊन सहाव्याचीं ८६ वर्षे शालीं आहेत असें समजावे.

टीकेंत जे उदाहरण वगैरे लिहिलें आहे ते घेणार वसत नाही. यास्तव ते न लिहिता मूळश्लोकातील पदावरूनच जो अर्थ मला बरा दिसला तो लिहिला आहे व त्याप्रमाणेंच जंयळजंयळ सांप्रत सप्तऋषि आहेत.

एकैकस्मिन्नक्षेत्रे शतं शतं ते चरन्ति क्रक्षाणां ।

प्रागुत्तरतश्चैते सदोदयं ते ससाध्वीकाः ॥४॥

अर्थ—ते सप्तक्रापि, एक एक नक्षत्रीं शमर शमर वषै रहातात. हे ईशानी दिशेस अरुधतीसहित निरतर उदयातें पावतात ॥४॥

पूर्वेभागे भगवान् मरीचिरपरोस्थितो वसिष्ठोऽस्मात् ।

तस्यांगिरास्ततोऽत्रिस्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥५॥

पुलहः क्रतुरिति भगवानासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः ।

तत्र वसिष्ठं मुनिवरमुपाश्रितारुंथती साध्वी ॥६॥

अर्थ—पूर्वेकडे भगवान् मरीचिक्रापि, त्याचे पश्चिमेस वसिष्ठ, त्याहून पश्चिमेस अंगिरा, त्याहून पश्चिमेस अत्रि, त्याचे जवळ पुलस्त्य, पुलह, क्रतु; हे सप्तक्रापि ओळीने पूर्वेपासून रहातात. त्यात मुनिश्रेष्ठ वसिष्ठानजवळ पतिव्रता अरुधती आहे ॥५॥६॥

उल्काशानि धूमाद्यैर्हता विवर्णा विरश्मयो न्हस्वाः ।

हन्युः स्वं स्वं वर्गं विपुलाः स्निग्धाश्च तद्बृत्तव्यै ॥ ७ ॥

अर्थ—उल्का, अशानि (गज), धूम, मोहार (बर्फ) इत्यादिकेकळून हत (आच्छादित), विवर्ण (फिकट), किरणरहित व न्हस्व (नारीक पित्र) असे ते क्रपां जिंजर असतील तर आपापल्या बक्ष्यमाण वर्गाचा नाश करितात व ते विपुल (मोठेविन), निर्मल असतील तर आपल्या वर्गाची वृद्धि करितात ॥७॥

गंधर्वदेवदानवमंत्रौ पथिसिद्धयक्षनागानां ।

पीडाकरो मरीचिर्ज्ञेयो विद्याधराणां च ॥ ८ ॥

शक्यवनदरदपारतकां वोजां स्तापसान्वनोपेतान् ।

हन्ति वसिष्ठोऽभिहतो विवृत्तिदोरश्मिसंपन्नः ॥९॥

अर्थ—गंधर्व (अश्वमुखनर देवयोगि), देव, दैत्य, मंत्र, औपधि, सिद्ध, यक्ष, सर्प, विद्याधर (देवयोगि), यांत मरीचिक्रापि सर्तप्त असतां पीडा होते व स्निग्ध अ० याची वृद्धि होत्ये ॥ हा मरीचिवर्ग ॥८॥ शक्य, (म्हेच्छ), यवन, दरद (रानटी लोक), पारत (पारा), कांजोम (कनोजदेशातील लोक), तपस्वी, यनयासी, यांचा, वसिष्ठ तप्त अ० नाश व किरणयुक्त अ० वृद्धि होत्ये ॥९॥

अंगिरसो ज्ञानयुताधीमंतो ब्राह्मणाश्च निर्दिष्टाः ।

अत्रेःकांतारभवाजलजान्यंभोनिधिःसरितः॥ १०॥

अर्थ—ज्ञानयुक्त, बुद्धिमान्, ब्राह्मण यांस अगिराक्राधि सतप्त व क्षिग्ध असतां अशु-
भ व शुभ होतें. अरण्यामर्ध्वं शालेले, उदकापासून शालेलीं इर्ज्ये, समुद्र व नदा
यांस अत्रिक्कापि तप्त अ० दुःख व क्षिग्ध अ० सुख होतें ॥ १० ॥

रक्षःपिशाचदानवदैत्यभुजंगाःस्मृताःपुलस्त्यस्य ।

पुलहस्यतुमूलफलंक्रतोस्तुयज्ञाःसयज्ञभृतः ॥ ११ ॥

अर्थ—राक्षस, पिशाच, दानव, दैत्य, सर्प, यास पुलस्त्यऋषि पीडित अ० दुःख व
क्षिग्ध अ० सुख होतें. मूले, फले यांस पुलहऋषि तप्त अ० दुःख व क्षिग्ध अ०
सुख होतें. यज्ञ व यज्ञकरणारे यांस क्रतुऋषि तप्त अ० दुःख व क्षिग्ध अ०
सुख होते ॥ ११ ॥

॥ इतिसप्तर्षिचारस्त्रयोदशः ॥ १३ ॥

॥ अथकूर्मविभागः ॥

नक्षत्रत्रयवर्गैराग्नेयाद्यैर्व्यवस्थितैर्नवधा ।

भारतवर्षे मध्यात्प्रागादिविभाजितादेशाः ॥ १ ॥

अर्थ—रुक्मिकापासून तीन नक्षत्राचा १ याममाणे २७ नक्षत्राचे ९ विभाग करून
ते भाग या भरतखंडामध्ये मध्यापासून पूर्वादिदिशाक्रमाने नऊ विभागांवर यो-
जिले आहेत ॥ १ ॥

भद्रारिमेदमांडव्यसाल्वनीपोज्जिहानसंख्याताः ।

मरुचत्सघोपयामुनसारस्वतमत्स्यमाध्यमिकाः ॥ २ ॥

माथुरकोपज्योतिषधर्मारण्यानिशूरसेनाश्च ।

गौरग्रीवोदेहिकपांडुगुडाश्वत्थपांचालाः ॥ ३ ॥

साकेतकंककुरुकालकोटिकुराश्वपारियात्रनगः ।

औदुंबरकापिष्ठलगजाव्हयाश्चेति मध्यमिदं ॥ ४ ॥

अर्थ—भद्र, अरिमेद, भाडव्य, साल्वनीष, उज्जिहान, सख्यात, महभू, कत्तघोष, यामुन, सारस्यत, मत्स्य, माध्यमिक, मायुरक, उपज्योतिष, धर्मारण्य, शूरसेन, गीरमुख, उदेहिक, पादुगुड, अश्वत्थ, पाचाल, साकेत, कक, कुण्ड, कालकोटि, कुकुर, पारियात्रपर्वत, औदुम्बर, कापिष्ठल, गजाव्हय (हस्तनापुर), हे सर्व देश भर तखडाच्या मध्यमार्गा आहेत हे मध्य होय ॥२।३।४॥

अथपूर्वस्यामंजनवृषभध्वजपद्ममाल्यवद्विरयः ।

व्याघ्रमुखसुहृत्कर्बटचांद्रपुराःशूर्पकर्णाश्च ॥ ५ ॥

खसमगधशवरगिरिमिथिलसमतटोद्ग्राश्वव

दनदंतुरकाः । प्राग्ज्योतिपलौहित्यक्षीरोद

समुद्रपुरुषादाः ॥ ६ ॥

उदयगिरिभद्रगौडकपौंड्रोत्कलकाशिमेकलावष्टाः ।

एकपदतामलितिकोशलकावर्धमानश्च ॥ ७ ॥

अर्थ—यानंतर पूर्वदिशेकडचे देश सागतो. अनन, वृषभध्वज, पद्म, माल्यवान् हे पर्वत; व्याघ्रमुखजन, सुहृद्देश, कर्बटशहर, चंद्रपुरनगरातील लोक, शूर्पकर्ण लोक, खस, मगध, शवर, गिरि (शवर पर्वत), मिथिल, समतट, उद्ग्रा, अश्ववदन, दंतुरक, प्राग्ज्योतिष, लौहित्यनद, क्षीरोद (हे समुद्र), पुरुषभक्षक लोक, उदयागिरी, भद्र, गौडक, पौंड्र, उत्कल, काशि, मेकल, आवष्ट, एकपद, तामलितिक, कोशलक, वर्धमान हे सर्व पूर्वकडे ॥५।६।७॥

आग्नेयादिशिकोशलकलिङ्गवंगोपवंगजठरांगाः ।

शौलिकविदर्भवत्सांध्रचेदिकाओर्ध्वकंठाश्च ॥ ८ ॥

वृषनालिकेरचर्महीपाविंध्यांतवासिनस्त्रिपुरी ।

श्मश्रुधरहेमकूटव्यालग्रीवामहाग्रीवाः ॥ ९ ॥

किष्किंधकंटकस्यलनिपादराप्ताणिपुरिकदाशार्णाः ।

सहनग्रपर्णशवरैराश्लेपाद्येत्रिकेदेशाः ॥ १० ॥

अर्थ—आग्नेयादिशेकडे कोशल, कलिङ्ग, वंग, उपवंग, जठरांग, शूलिक, विदर्भ, वत्स, आंध्र, चेदिक, ऊर्ध्वकंठ, वृषस्थान, नालिकेर, चर्महीप, विंध्यपर्वतावर रहाणारे, त्रिपुरी (नगरी), श्मश्रुधरजन, हेमकूटस्थान, व्यालग्रीवजन, महाग्रीवजन,

किंकिर्धदेश, कंटकस्थल, निपादराष्ट्र, पुरिक, दाशार्ण, नमशवर, पर्णशवर, हे सर्व आश्लेषादि त्रिकामधील आहेत ॥८१९॥१०॥

अथदक्षिणेनलंकाकालाजिनसौरिकीर्णता
लिकटाः । गिरिनगरमलयदर्दुरमहेंद्रमालिं
द्यभरुकच्छाः ॥ ११ ॥

कंकटंकणवनवासिशिविकफणिकारकौंक
णाभीराः । आकरवेणावंतकदशपुरगोनर्द
केरलकाः ॥ १२ ॥

कर्णाटमहाटविचित्रकूटनासिक्ककोल्लगिरिचोलाः ।

क्रौंचद्वीपजटाधरकावेर्योरिष्यमूकश्च ॥ १३ ॥

चैडूर्यशंखमुक्तात्रिवारिचरधर्मपत्तनद्वीपाः ।

गणराज्यकृष्णवेळूरपिशिकशूर्पाद्रिकुसुमनगाः ॥ १४ ॥

तुंबवनकार्मणेयकयाम्योदधितापसाश्रमाक्रपिकाः ।

कांचीमरुचीपत्तनचेर्यार्यकसिंहलाक्रपभाः ॥ १५ ॥

वलदेवपत्तनदंडकावनतिमिंगिलाशनाभद्राः ।

कच्छोथकुंजरदरीसत्ताम्रपर्णीतिविज्ञेयाः ॥ १६ ॥

अर्थ—दक्षिणदिशेकडे लंका, कालाजिन, सौरिकीर्ण, तालिकट, गिरिनगर, मलय, दर्दुर, महेंद्र, मालिद्य, भरुकच्छ, कंकट, टकण, वनवासी, शिविक, फणिकार, कौंकण, आभीर, आकरस्थान, (रत्नांच्या खाणी), वेणा (नदी), आर्षतक लोक, दशपुर, गोनर्द, केरलक, कर्णाट, महाद्वीप, चित्रकूटपर्वत, नासिक्क, कोल्लगिरि, चोल, क्रौंचद्वीप, जटाधर, कावेरीतीरस्थ, रिष्यमूक, चैडूर्य, (शंखमुक्ता जेथे उत्पन्न होतात ते), अत्रिकर्पीचे स्थान, वारिचर, धर्मपत्तनद्वीप, गणराज्य, कृष्णवेळूर, पिशिक, शूर्पाद्रि, कुसुमनग, तुंबवन, कार्मणेयक, दक्षिणसमुद्र, ता-पसांचे आश्रम, क्रपिकजन, कांची, मरुचीपत्तन, चेर्यार्यक, सिंहल, क्रपभ, वलदेवपत्तन, दंडकावन, तिमिंगिलाशन (जन), भद्र (भद्रसंज्ञक जन), कच्छ, कुंजरदरी, ताम्रपर्णीनदी, हे दक्षिणेकडचे देश, उत्तराफल्गुनी इत्यादि त्रिकांतले जाणावे ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

नैर्ऋत्यादिशिदेशाःपल्हवकांवोजसिंधुसौवीराः ।

वडवामुखारवां वष्टकपिलनारीमुखानर्ताः ॥ १७ ॥
 फेणगिरियवनमाकरकर्णप्रावेयपारशवशूद्राः ।
 वर्वरकिरातखंडक्रव्याश्याभीरचंचूकाः ॥ १८ ॥
 हेमगिरिसिंधुकालकरैवतकसुरापूर्वादरद्रविडाः ।
 स्वात्याद्येभेत्रितयेज्ञेयश्चमहार्णवोत्रैव ॥ १९ ॥

अर्थ—नैऋतिदिशेकडचे देश, पर्व्व, कांचोज, सिंधु, सीवीर, वडवामुख, आरव, आंबष्ठ, कपिल, नारीमुख, आनर्त, फेणगिरी, यवन, माकर, कर्णप्रवेय, पारशव, शूद्र, वर्वर, किरात, खंड, क्रव्याश्या, आभीर, चंचूक, हेमगिरि, सिंधुनद, कालक, रैवतक, सुराष्ट्र, आदर, द्रविड, महार्णव, हे होत. हे स्वातीपूर्वक तीन नक्षत्री जाणावे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

अपरस्यामणिमान्मेघवान्वनौघः क्षुरार्पणोस्तगिरिः ।
 अपरांतकशांतिकहैहयप्रशस्ताद्रिवोक्काणाः ॥ २० ॥
 पंचनदरमठपारततारक्षितिजुंगवैश्यकनकशकाः ।
 निर्मर्यादाम्लेच्छायेपश्चिमदिक्स्थितास्तेच ॥ २१ ॥

अर्थ—पश्चिमेकडचे देश. . मणिमान् (पर्वत), मेघवान्, वनौघ, क्षुरार्पण, अस्त-
 पर्यंत, अपरांतक, शांतिक, हैहय, प्रशस्ताद्रि, वोक्काण, पंचनद, रमठ, पारत,
 तारक्षितिजुंग, वैश्य, कनक, शक, निर्मर्यादाम्लेच्छ, हे होत. हे ज्येष्ठादि तीन
 नक्षत्री जाणावे ॥ २० ॥ २१ ॥

दिशिपश्चिमोत्तरस्यामांडव्यतुखारतालहलमद्राः ।
 अश्मककुलूतलहडस्त्रीराज्यनृसिंहवनखस्थाः ॥ २२ ॥
 वेणुमतीफलुलुकागुरुहामरुकुचचर्मरंगाख्याः ।
 एकविलोचनगूलिकदीर्घग्रीवास्यकेशाश्च ॥ २३ ॥

अर्थ—वायव्यदिशेकडे देश. मांडव्य, तुखार, तालहल, मद्र, अश्मक, कुलूत, लहड,
 स्त्रीराज्य, नृसिंहवन, खस्था, वेणुमतीनदी, फलानदी, लुका, गुरुहा, मरुकुच, चर्म-
 रंग, एकलोचन, गूलिक, दीर्घग्रीव, दीर्घास्य, दीर्घकेश हे होत. हे उत्तरापादा-
 दिक तीन नक्षत्री जाणावे ॥ २२ ॥ २३ ॥

उत्तरतः कैलासो हिमवान्च सुमान्गिरिर्धनुष्मांश्च ।

क्रौंचोमेरुःकुरवस्तथोत्तराःक्षुद्रमीनाश्च ॥ २४ ॥
 कैकयवसातियामुनभोगप्रस्थार्जुनायनाग्नीध्राः ।
 आदर्शांतद्वीपित्रिगर्ततुरगाननाश्वमुखाः ॥ २५ ॥
 केशधरचिपिटनासिकदासेरकवाटधानशरधानाः ।
 तक्षशिलपुष्करावतकैलावतकंठधानाश्च ॥ २६ ॥
 अंबरमद्रकमालवपौरवकच्छारदंडपिंगलकाः ।
 माणहलहूणकोहलशीतकमांडव्यभूतपुराः ॥ २७ ॥
 गांधारयशोवतिहेमतालराजन्यखचरगव्याश्च ।
 यौधेयदासमेयाःश्यामाकाःक्षेमधूर्ताश्च ॥ २८ ॥

अर्थ—उत्तरदिशेकडील देश. कैलासपर्वत, हिमवान्, वसुमान्, धनुष्मान्, क्रौंच' मेरु (हे पर्वत), उत्तरकुक्ष, क्षुद्रमीन, कैकय, वसाति, यामुन, भोगप्रस्थ, अर्जुनायन, आग्नीध्र, आदर्श, अंतद्वीपि, त्रिगर्त, तुरगानन, अश्वमुख, केशधर, चिपिट-नासिक, दासेरक, वाटधान, शरधान, तक्षशिल, पुष्कलावत, कैलावत, कंठधान, अंबर, मद्रक, मालव, पौरव, कच्छार, दंडपिंगलक, माणहल, हूण, कोहल, शीत-क, मांडव्य, भूतपुर, गांधार, यशोवती (नगरी), हेमताल, राजन्य, खचर, गव्य, यौधेय, दासमेय, श्यामाक, क्षेमधूर्त, हे होत. हे शततारकादि तीन नक्षत्रां जाणावे ॥ २४।२५।२६।२७।२८॥

ऐशान्यांमेरुकनष्टराज्यपशुपालकीरकाश्मीराः ।

अभिसारदरदतंगणकुलूतसैरिंधवनराष्ट्राः ॥ २९ ॥

ब्रह्मपुरदार्वडामरवनराज्यकिरातचीनकौणिंदाः ।

भल्लापलोलजटासुरकुनठखसघोषकुचिकारव्याः ॥ ३० ॥

एकचरणानुविश्वाःसुवर्णभूर्वसुवनंदिविष्टाश्च ।

पौरवचीरनिवसनत्रिनेत्रमुंजाद्रिगंधर्वाः ॥ ३१ ॥

अर्थ—ईशानीदिशेकडचेदेश. मेरुक, नष्टराज्य, पशुपाल, कीर, काश्मीर, अभिसार, दरद, तगण, कुलूत, सैरिंध, वनराष्ट, ब्रह्मपुर, दार्व, डामर, वनराज्य, किरात, चीन, कौणिंद, भल्लापलोल, जटासुर, कुनठ, खस, घोष, कुचिक, एकचरण, अनुविश्वा, सुवर्णभू, वसुधन, दिविष्ट, पौरव, चीर, निवसन, त्रिनेत्र, मुंजाद्रि, गंधर्व हे होत. हे रेव यादि तीन नक्षत्रां जाणावे ॥ २९।३०।३१॥

वर्गेराग्नेयाद्यैः क्रूरग्रहपीडितैः क्रमेण नृपाः ।

पांचालो मागधिकः कालिंगश्च क्षयं याति ॥ ३२ ॥

आवंतोथानर्तो मृत्युं चायाति सिंधुसौवीरः ।

राजा च हारहौरो मद्रेशोन्यश्च कौलिंदः ॥ ३३ ॥

अर्थ—कृत्तिकादि तीन तीन नक्षत्रवर्ग पापग्रहानां पीडित असता अनुक्रमाने व क्षयमाण राजाचा नाश होतो. कृत्तिका, रोहिणी, मृगशीर्ष हीं ३ नक्षत्रे पीडित अ० पांचाल राजा; आर्द्रा, पुनर्वसु, पुष्य, भागधिकराजा; आश्लेषा, मघा, पूर्वा, कालिंगराजा; उत्तरा, हस्त, चित्रा, आवतराजा; स्वाती, विशाखा, अनुराधा, आनर्तराजा; ज्येष्ठा, मूल, पूर्वाषाढा, सिंधुसौवीरराजा; उत्तराषाढा, श्रवण, धनिष्ठा, हारहौरराजा; झततारका, पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभा०, मद्रराजा, रेवती, अश्विनी, भरणी, कौलिंदराजा; हे राजे हीं नक्षत्रे रवि, भीम, शनि, या पापग्रहानां पीडित असता मृत्यु पावतात ॥ ३२/३३ ॥

इति बृहत्संहितायां कूर्मविभागो नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

॥ अथ नक्षत्रव्यूहः ॥

आग्नेये सितकुसुमाहिताग्निमंत्रज्ञसूत्रभाष्यज्ञाः ।

ओकरिकनापितद्विजघटकारपुरोहितावदज्ञाः ॥ १ ॥

अर्थ—श्वेतपुष्पे, अग्निहोत्री, मात्रिक, सूत्रज्ञ, भाष्यज्ञ, रत्नाध्या खाणीवर योजलेले, नापित, ब्राह्मण, कुमार, पुरोहित, ज्योतिषी हे कृतिकानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥ १ ॥

रोहिण्यां मुव्रतपण्यभूषधनियोगयुक्ताकाटिकाः ।

गोवृषजलचरकर्पकशिलोच्चयैदवर्यसंपन्नाः ॥ २ ॥

अर्थ—उत्तमव्रतस्थ, पण्य (विकण्याचा जिनस), राजा, धनवान्, योगयुक्त, गा उद्यानर जीविका करणारे, गार्द, वृषभ, जलचरप्राणी, शेतीलोक, पर्वत, ऐश्वर्ययुक्त हे रोहिणीचा आश्रय करणारे होत ॥ २ ॥

मृगशिरसिसुरभिवस्त्राब्जकुसुमफलरत्नवनचरविहंगाः ।
मृगसोमपीथिगांधर्वकामुकालेखहाराश्च ॥३॥

अर्थ—सुगंधद्रव्यैः, कच्छे, जलोद्भव पदार्थ, पुष्पैः, फलैः, रत्नैः, वनवासी, पक्षी, आरण्य-
पशु, सोमपानकरणारे, गाणारे, कामयुक्त, लेखहर (जासूद), हे मृगशीर्ष नक्ष
त्राचा आश्रय करून रहाणारे होत ॥३॥

रौद्रेवधवंधानृतपरदारस्तेयशाठ्यभेदरताः ।
तुपधान्यतीक्ष्णमंत्राभिचारवेतालकर्मज्ञाः ॥४॥

अर्थ—उध, वध, अनृत, परस्त्री, चौर्य, शाठ्य (परकार्यविमुख), भेद, या सर्वां-
चाठाईं जे तत्पर ते; तुपधान्य (साळी इत्यादि), उग्र, मंत्रवेत्ते, वशीकरणादि
कर्मवेत्ते, वेतालोत्पापनादि कर्म जाणणारे, हे सर्व आर्द्रानक्षत्राचा आश्रय कर-
णारे होत ॥४॥

आदित्येसत्यौदार्यशौचकुलरूपधीयशोर्थयुताः ।
उत्तमधान्यवणिजःसेवाभिरताःसशिल्पिजनाः ॥५॥

अर्थ—सत्यभाषी, दानशील, शुद्ध (परद्रव्यादिकीं अलुब्ध), कुलीन, सुरूप,
बुद्धिमान्, यशस्वी, द्रव्यवान्, उत्तमधान्य, वणिज (व्यापारी), सेवक, शिल्पिज-
न (सुतार, कुभार इ०), हे पुनर्वसुनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥५॥

पुण्येयवगोधूमाःशालीक्षुवनानिमंत्रिणोभूपाः ।
सलिलोपजीविनःसाधवश्चयज्ञेष्टिसक्ताश्च ॥६॥

अर्थ—पय, गोधूम, शाली, इक्षु, वने, प्रधान, राजे, सलिलोपजीवी (धीररादिक),
साधु, यज्ञाच्याठाईं आसक्त, पुत्रकाम्यादि इष्ट्याचाठाईं आसक्त हे सर्व पुष्यनक्ष
त्राचा आश्रय करणारे होत ॥६॥

अहिदेवेकृत्रिमकंदमूलफलकीटपन्नगविषाणि ।
परधनहरणाभिरतास्तुपधान्यंसर्वभिषजश्च ॥७॥

अर्थ—कृत्रिमद्रव्ये (कसत्राचीं मोर्ले इ०), कंद, मूल, फल, कीट, सर्प, विष,
परद्रव्यहरण करणारे, शाली इत्यादि धाय, सर्पदेहचिकित्सक (वीथ), हे
आश्लेषाचा आश्रय करणारे होत ॥७॥

पित्र्येधनधान्याढ्याःकोष्ठागाराणिपर्वताश्रयिणः ।

पितृभक्तवणिक्छूराःक्रव्यादाःस्त्रीद्विपोमनुजाः ॥८॥

अर्थ—धनधान्ययुक्त, कोठारे, पर्वतगामी, पितृभक्त, व्यापारी, शूर, मासभक्षक, स्त्रियाचा द्वेषकरणारे मनुष्य हे मधानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥८॥

प्राक्फलुगुनीपुनटयुवतिसुभगगांधर्वशिल्पिपण्यानि ।

कर्पासलवणमाक्षिकतैलानिकुमारकाश्चापि ॥ ९ ॥

अर्थ—नट, तरुणस्त्री, सर्वजनप्रिय, गायक, शिल्पी (चित्रकारादिक), पण्य (कपधिकपद्रव्य), कापूस, लवण, मध, तेल, बालक, हे पूर्वांचा आश्रय करणारे होत ॥९॥

अर्यम्णेमार्दवशौचविनयपाखंडिदानशास्त्ररताः ।

शोभनधान्यमहाधनधर्मानुरताःसमनुजैर्द्राः ॥१०॥

अर्थ—मृदुस्वभाव, शुद्ध, नीतिज्ञ, पाखंडिलोकात आसक्त, दानरत, शास्त्ररत, शोभनधान्ये (स्वास्तिकशाली), अतिधनयुक्त, धर्मानुरत, राजे हे सर्व उत्तरानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१०॥

हस्तेतस्करकुंजररथिकमहामात्रशिल्पिपण्यानि ।

तुपधान्यंश्रुतयुक्तावणिजस्तेजोयुताश्चात्र ॥ ११ ॥

अर्थ—चोर, हत्ती, गार्डीतून जाणारे, हत्तींचे महात, शिल्पी, पण्य, तुपधान्य, श्रुतयुक्त (बहुश्रुत), व्यापारी, तेजस्वी, हे हस्तनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥११॥

त्वाप्रेभूपणमणिरागलेख्यगांधर्वगंधयुक्तिज्ञाः ।

गणितपटुतंतुवायाःशालाक्याराजधान्यानि ॥१२॥

अर्थ—अलकरणादिकीकुशल, मणिलक्षणज्ञ (रत्नपारखी), रगज्ञ (रंगारी), लेखक, गायक, गंधयुक्तिज्ञ (बहुत सुगंधिद्रव्ये एकत्र केल्या काहीं एक नवीन सुगंध उत्पन्न करणारे), गणितकुशल, कोष्टी, डोळ्याचे वैद्य, राजघात (कर्मोदह) शाली), हे चित्रानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१२॥

स्वातौखगमृगतुरगावणिजोधान्यानिवातबहुलानि ।

अस्थिरसौत्तदलघुसत्त्वतापसाःपण्यकुशलाश्च ॥१३॥

अर्थ—पक्षि, आरण्यपशु, अश्व, व्यापारी, धान्ये, वातबहुल (हरभरे इत्यादि वातधान्ये), क्षणिकमित्र, लहानप्राणी, तपस्वी, कयविक्रयकुशल हे स्वातीनक्षत्राचा आश्रयकरणारे होत ॥१३॥

इंद्राग्निदैवतेरक्तपुष्पफलशाखिनःसतिलमुद्राः ।

कर्पासमापचणकाःपुरंदरहुताशभक्ताश्च ॥ १४ ॥

अर्थ—तांबडीं पुष्पे व फळे आहेत ज्यांत असे वृक्ष, तिल, मूग, कापूस, माप, चणक, इद्राचे व अमीचे भक्त हे विशाखा नक्षत्राचा आ० करणारे होत ॥१४॥

मैत्रेशौर्यसमेतागणनायकसाधुगोष्ठियानरताः ।

येसाधवश्चलोकेसर्वचशरत्समुत्पन्नं ॥ १५ ॥

अर्थ—बलयुक्त, गणमुख्य, साधुरत, गोष्ठिरत, वाहनरत किंवा गमनरत, लोकांमध्ये जे साधु ते, शरदृतमध्ये जे धान्यादि उत्पन्न झाले ते सर्व, हे अनुराधानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१५॥

पौरंदरेतिशूराःकुलवित्तयशोन्विताःपरस्वत्तुतः ।

विजिगीषवोनरेन्द्राःसेनानांचापिनेतारः ॥ १६ ॥

अर्थ—अतिशूर, कुलीन, द्रव्यवान्, यशस्वी, परद्रव्यहारक, शत्रु निकण्याची इच्छा करणारे राजे, सेनापति हे ज्येष्ठानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१६॥

मूलेभेषजभिपजोगणमुख्याःकुसुममूलफलवार्ताः ।

वीजान्यतिधनयुक्ताःफलमूलैर्येचवर्तते ॥ १७ ॥

अर्थ—औषध, वैद्य, समुदायामध्ये मुख्य, पुष्पे, मूले, फळे यांचा व्यापार करणारे; बीजे, अतिधनवान्, फलमूलाह्यां वांचणारे, हे मूलनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१७॥

आप्येमृदवोजलमार्गगामिनःसत्यशौचधनयुक्ताः ।

सेतुकरवारिजीवकफलकुसुमान्यंबुजातानि ॥१८॥

अर्थ—मृदुपदार्थ, जलमार्गाने जाणारे, सत्ययुक्त, शीचयुक्त, धनयुक्त, सेतु (पूल) करणारे, उदकाने पाचणारे, उदकापासून शालेय फळे व पुष्प हे पूर्वापादाचा आश्रय करणारे होत ॥१८॥

विश्वेश्वरे महामात्रमल्लकरितुरगदेवताभक्ताः ।

स्थावरयोधाभोगान्विताश्रये चौजसायुक्ताः ॥१९॥

अर्थ—महामात्र (महात), मल्ल, गज, अश्व, देवताभक्त, वृक्ष, योद्धे, भोगयुक्त, तेजस्वी हे उत्तरापादानक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥१९॥

श्रवणेमायापटवो नित्योद्युक्ताश्च कर्मसु समर्थाः ।

उत्साहिनः सधर्मा भगवता सत्यवचनाश्च ॥२०॥

अर्थ—मायावी, सर्वकाल उद्योगी, व्यापारादिकर्माचा ठाई समर्थ, उत्साहयुक्त, धर्मयुक्त, भगवद्भक्त, खरे बोलणारे हे सर्व श्रवणक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२०॥

वसुभेमानोन्मुक्ताः स्त्रीवाञ्छलसौत्थदाः स्त्रियां द्वेष्ट्याः ।

दानाभिरतावहुवित्तसंयुताः शमपराश्च नराः ॥ २१ ॥

अर्थ—मानरहित, नपुंसक, अश्वरामित्र, स्त्रियाचा द्वेष करणारे, दानतःपर, बहुत-द्रव्ययुक्त, शांतिपरमनुष्य, हे धनिष्ठान० आश्रय करणारे होत ॥ २१ ॥

वरुणेशोपाशिकमत्स्यबंधजलजानिजलचराजीवाः ।

सौकरिकरजकशौंडिकशकुनिकाश्चापि वर्गेस्मिन् ॥२२॥

अर्थ—पास घालणारे, मत्स्यबधक, जलोत्पन्नद्रव्ये, जलचरजीव, डुकरे बाधणारे, परीट, मत्स्य, पक्षी धरणारे, हे सर्व शततारका नक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२२॥

आजेतस्करपशुपालहिंस्रकीनाशनचिंशठचेष्टाः ।

धर्मव्रतैर्विरहितानियुद्धकुशलाश्च ये मनुजाः ॥२३॥

अर्थ—चौर, पशुपालक, क्रूर, कृपण, नीचकर्मरत, डाठ (अप्रमाणिक, दुष्ट, दुराचरणी इ० दुर्गुणी), धर्मव्रताहीन रहित, बाहुयुद्ध जाणणारे मनुष्य हे पूर्वापादाचा आश्रय करणारे होत ॥२३॥

आहिर्बुध्ये विप्राः क्रतुदानतपोयुता महाविभवाः ।

आश्रमिणः पाखंडानरेश्वराः सारधान्यं च ॥२४॥

अर्थ—ब्राह्मण, यज्ञकरणारे, दाते, तपस्वी, द्रव्य व ऐश्वर्य याणीं युक्त, चतुर्याश्रमी (सन्याशी), पाखडी, राज्ञे, उत्तमधान्य (साळी इ०), हे उत्तराभाद्रपदाचा आश्रय करणारे होत ॥२४॥

पौष्णेसलिलजफलकुसुमलवणमणिशंखमौक्तिकाब्जानि ।
सुरभिकुसुमानिगंधावणिजोनौकर्णधाराश्च ॥ २५ ॥

अर्थ—उदकोत्पन्नद्रव्ये, फलें, पुष्पे, लवण, रत्ने, शंख, मोर्खे, कमले, सुगंधपुष्पे, सुगंधिद्रव्ये, व्यापारी, नाविक, हे रेवती नक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२५॥

अश्विन्यामश्वहराःसेनापतिवैद्यसेवकास्तुरगाः ।

तुरगारोहाश्चवणिग्रूपोपेतास्तुरगरक्षाः ॥ २६ ॥

अर्थ—घोडे घेणारे, सेनापति, वैद्य, सेवक, अश्व, स्वार, व्यापारी, सुरूप, अश्वरक्षक, हे अश्विनीनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२६॥

याम्येसृक्पिशितभुजःकूरावधवंधताडनासक्ताः ।

तुपधान्यं नीचकुलोद्भवाविहीनाश्चसत्वेन ॥२७॥

अर्थ—रक्त व मांस खाणारे, क्रूर, वध, बधन, ताडन, करणारे, तुपधान्य, नीचकुलोत्पन्न, नि सत्व हे भरणीनक्षत्राचा आश्रय करणारे होत ॥२७॥

पूर्वात्रयं सानलमग्रजानां राज्ञांतु पुष्येण सहोत्तराणि ।

सपौष्णमैत्रं पितृदैवतंच प्रजापतेर्भैचरूपीवलानां ॥२८॥

अर्थ—पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभा, हीं नक्षत्रे ब्राह्मणांचीं होत. उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभा, हीं क्षत्रियांचीं होत. रेवती, अनुराधा, मघा, रोहिणी हीं शैतीलोकांचीं (वैश्याची), होत ॥२८॥

आदित्यहस्ताभिजिदाश्विनानिवणिग्जना

नांप्रवदंति भानि । मूलत्रिनेत्रानिलवारुणा

निभान्युग्रजातेः प्रभविष्णुतायाः ॥ २९ ॥

अर्थ—पुनर्वसु, हस्त, अभिजित्, अश्विनी हीं नक्षत्रे वैश्यांचीं होत. मूल, आर्द्रा, स्वाती, शततारका, हीं नक्षत्रे होणाऱ्या उग्र जातीचीं होत ॥२९॥

सौम्यैर्द्रचित्रावसुदैवतानिसेवाजनस्वाम्यसु
पागतानि । सार्पैर्विशालाश्रवणोभरण्यश्च
डालजातेरितिनिर्दिशन्ति ॥ ३० ॥

अर्थ—मृगशीर्ष, ज्येष्ठा, चित्रा, धनिष्ठा, ही न० सेवाकरणासर्ची होत. आश्लेषा, विशाला, श्रवण, भरणी हीं नक्षत्रे चडाल जातीचीं होत ॥३०॥

रविरविसुतभोगमागतंक्षितिसुतभेदनवक्रदूषितं ।
ग्रहणगतमथोल्कयाहतंनियतमुपाकरपीडितंचयत् ३१
तदुपहतमितिप्रचक्षतेप्रकृतिविपर्यययातमेववा ।
निगदितपरिवर्गदूषणंकथितविपर्ययंगंसमृद्धये ॥३२॥

अर्थ—सूर्य व शनि याणीं भोगलेलें, मगळानें भेदन केलेलें व वक्रत्वानें दूषित केलेलें, ग्रहण झालेलें, उल्केनें ताडित, चक्रानें पीडित (चक्र ज्या नक्षत्राच्या योग-तरिचा भेद करील किंवा आच्छादन करील किंवा मधून जाईल किंवा दाक्षिण-भागानें जाईल) तें नक्षत्र उपहत, असे ऋषि झणतात अथवा प्रकृतीनें विपर्यय (उलटस्वभावां) ज्याचा झाला त्यासही उपहत झणतात. असें उपहत झालेलें नक्षत्र आपल्या पूर्वोक्त वर्गाचा नाश करितें व याहून अन्यप्रकारचें असेल तर वृद्धि करितें ॥३१॥३२॥

॥ इतिनक्षत्रव्यूहःपंचदशोध्यायः ॥१५॥

॥ अथग्रहभक्तयः ॥

प्राद्वर्नर्मदार्धशोणोद्भूवंगसुह्याःकलिंगवाल्हीकाः ।
शक्यवनमगधशवरप्राग्ज्योतिषचीनकांजोजाः ॥१॥
मेकलकिरातविटकावहिरंतःशैलजाःपुलिंदाश्च ।
द्रविडानांप्रागर्धदक्षिणकूलंचयमुनायाः ॥२॥

चंपोदुंबरकौशांविचेदिविंध्याटवीकलिंगाश्च ।
 पुंड्रागोलांगूलश्रीपर्वतवर्धमानाश्च ॥ ३ ॥
 इक्षुमतीत्यथतस्करपारतकांतारगोपवीजानां ।
 तुपधान्यकटुकतरुकनकदहनविपसमरशूराणां ॥ ४ ॥
 भेषजभिषक्चतुष्पदरूपिकरनृपहिस्त्रयायिचौराणां ।
 व्यालारण्ययशोयुततीक्ष्णानांभास्करःस्वामी ॥ ५ ॥

अर्थ—नर्मदानदीर्घे पूर्वेकडील अर्ध, शोणनद, उडू, वग, सुल, कालिग, बाल्हीक, शक, यवन, मगध, शबर, प्राग्ज्योतिष, चीन, कांशोज ॥१॥ मेकल, किरात, णिट क, पर्वतातील व पर्वताजवळील देश, पुर्लंद, इण्डोदेशाचे पूर्वार्ध, यमुनेचे दक्षिणतीर ॥२॥ चप, उदुंबर, कौशावीनगरी, विष्यपर्वताची अटवी (अरण्य), कालिग, पुडू, गोलांगूल (वानरवि०), श्रीपर्वत, वर्धमान ॥३॥ इक्षुमती, तस्करदेश पारतजन, अरण्य, गोप (गाई राखणारे), बीजे, तुपधान्य (साळी), कटुद्रव्य (मिरां मिरची इ०), वृक्ष, सुवर्ण, अभि, विप, युद्धकुशल, ॥४॥ औपध, वैद्य, पशु, शेतीलोक, राजे, हिसाकरणारे, प्रवासी, चोर, सर्प, अरण्य (ओसाडप्रदेश), यशस्वी, तीक्ष्ण (निशादि कडुपदार्थ), या सर्गांचा सूर्य स्वामी होय ॥५॥

गिरिसलिलदुर्गकोशलभरुकच्छसमुद्ररोमकतुपाराः ।
 वनवासितंगणहलस्त्रीराज्यमहार्णवद्वीपाः ॥ ६ ॥
 मधुररसकुसुमफलसलिललवणमणिशंखमौक्तिका
 जानां । शालियवौषधिगोधूमसोमपाकंदविप्राणां ॥ ७ ॥
 सितसुभगतुरगरातिकरयुवतिचमूनाथभोज्यवस्त्राणां ।
 शृंगिनिशाचरकर्पकयज्ञविदांचाधिपश्रंद्रः ॥ ८ ॥

अर्थ—गिरिदुर्ग (डोंगरीकिल्ले), सलिलदुर्ग (पाण्यातील किल्ले), कोशल, भरुकच्छ, समुद्र, रोमक, तुपार, वनवासी, तंगण, हल, स्त्रीराज्य, महासागर (दक्षिण समुद्र), द्वीप ॥६॥ मधुररस, पुष्पे, फळे, उदक, लवण, मणि, शंख, मौक्तिक, जवळेपत्र (कमलादिक), शाली, यव, औषधि, गहू, सोमप (याज्ञिक), आरुद (शत्रु पाठीस लागलेले असा राजा), ब्राह्मण ॥७॥ शुभ्र, सर्वजनप्रिय, अश्व, रतिकर (कामी), स्त्री, सेनापति, भोज्य (अन्नादि भक्षणीय पदार्थ), वस्त्रे, शृंगयुक्तपाणी, निशाचर, शेतीलोक, यज्ञसूत्रज्ञाणारे याचा चंद्र स्वामी होय ॥८॥

शोणस्यनर्मदायाभीमरथायाश्चपश्चिमाधस्याः ।
 निर्विंध्यावेत्रवतीसिप्रागोदावरीवेणा ॥ ९ ॥
 मंदाकिनीपयोष्णीमहानदीसिंधुमालतीपाराः ।
 उत्तरपांड्यमहेंद्राद्रिविंध्यमलयोपगाश्चोलाः ॥ १० ॥
 द्रविडविदेहांध्राश्मकभासापुरकौंकणाःसमंत्रिपिकाः ।
 कुंतलकेरलदंडकांतिपुरम्लेच्छसंकरजाः ॥ ११ ॥
 (नासिक्यभोगवर्धनविराटविंध्याद्रिपार्श्वगादेशाः ।
 येचपिवंतिसुतोयांतार्पीयेच्चापिगोमतीसलिलं ॥ १२ ॥)
 नागरकूपिकरपारतहुताशनाजीविशस्त्रवार्तानां ।
 आटविकदुर्गकर्बटवधकनृडांसावलिप्तानां ॥ १३ ॥
 नरपतिकुमारकुंजरदांभिकडिंभाभिघातपशुपानां ।
 रक्तफलकुसुमविद्रुमचमूपगुडमद्यतीक्ष्णानां ॥ १४ ॥
 कोशभवनाग्निहोत्रिकधात्वाकरशाक्यभिक्षुचौराणां ।
 शठदीर्घवैरवन्हाशिनांचवसुधासुतोधिपतिः ॥ १५ ॥

अर्थ—शोणनद, नर्मदानदी, भीमरथानदी याच्या पश्चिमभागचे देश, निर्विंध्या, वे
 त्रवती, सिप्रा, गोदावरी, येणा ॥ ९ ॥ गंगा, पयोष्णी, महानदी, सिंधु, मालती, पा
 रा, ह्या सर्व नद्या, उत्तरपाण्ड्यदेशस्यजन, महेंद्रपर्वत, विंध्य, मलय या पर्वतावरील
 लोक, चोल ॥ १० ॥ द्रविड, विदेह, आंध्र, अश्मक, भास, पुर, कौंकण, समंत्रिपि
 का, कुंतल, केरल, दंडकारण्य, कातिपुर, म्लेच्छ, संकरजाति ॥ ११ ॥ (नासिक,
 भोगवर्धन, विराटनगरी व विंध्याद्रिपर्वताच देहों बाजूचे देश, तार्पी व गोमती
 या नद्यांचे पाणी पिणारे (त्यांच्या काठी रहाणारे) ॥ १२ ॥) नगरात रहाणारे कू
 पिकर, पारत, सुवर्णकारादि अभिजीवी, शस्त्रवृत्ति, अरण्यवासी, किहडा, कर्बटज
 न, वधरत, घातकपापी, कार्याचाठाई आस्थिर ॥ १३ ॥ राजे, बाल, हत्ती, दाभिक,
 डिंभ (शस्त्रावाचून चाललेले युद्धात घात करणारा किंवा बालघातक), पशुपालक,
 रक्तफल, रक्तपुष्प, पोंबळे, सेनापति, गुड, मद्य, तीक्ष्ण (निवादि) ॥ १४ ॥ कोश
 भवन (राजगृह), अग्निहोत्री, गैरिकादि व सुवर्णादि धातु यांचे स्थान, शाक्य (रक्तपट)
 सन्यासी, चोर, शठ (परकायविमुख), दीर्घद्वेषी, फारसाणारा, या सर्वांचा भीम
 स्तामी होय ॥ १५ ॥

लौहित्यःसिंधुनदःसरयूर्गभीरिकारथाब्हाच ।
 गंगाकौशिक्याद्याःसरितैर्वैदेहकांबोजाः ॥१६॥
 मथुरायाःपूर्वार्धहिमवद्गोमंतचित्रकूटस्थाः ।
 सौराष्ट्रसेतुजलमार्गपण्यविलपर्वताश्रयिणः ॥१७॥
 उदपानयंत्रगांधर्वलेख्यमणिरागगंधयुक्तिविदः ।
 आलेख्यशब्दगणितप्रसाधकायुष्यशिल्पज्ञाः ॥१८॥
 चरपुरुषकुहकजीवकशिशुकविशठसूचकाभिचाररताः ।
 दूतनपुंसकहास्यज्ञभूततंत्रद्रजालज्ञाः ॥१९॥
 आरक्षकनटनर्तकघृततैलसेहवीजतित्तानि ।
 व्रतचारिरसायनकुशलवेसराश्वद्रपुत्रस्य ॥२०॥

अर्थ—लौहित्यनद, सिंधुनद, सरयू, गंभीरिका, रयाब्हा, गंगा, कौशिकी, विपाशा,
 सरस्वती, चद्रभागा, क्षानद्या; वैदेहजन, कांबोजजन, मथुरेचै पूर्वार्ध, हिमालय,
 गोमंत (गोमितपर्वत), चित्रकूट या पर्वतांवर रहाणारे लोक; सौराष्ट्रजन, सेतूने
 व जलमार्गानें जाणारे, व्यापारी, गुहेत राहणारे, पर्वतवासी, उदपान (तडागवा-
 प्यादिक), यत्र, गायन, लिहिणें, रत्नपरीक्षा, रंगयुक्ति, गंधयुक्ति या सर्वांतें जाण-
 णारे; चितारीपणा, व्याकरणशास्त्र, गणित, याचें साधन करणारे; आयुष्य व शि-
 ल्प पातें जाणणारे, गुप्तज्ञातमीदार, गाढादि कपटाने उपजीवन करणारा,
 नाल, कवि, शठ (परकार्यविमुख), दुर्जन, जारणमारणादि जाणता, जासूद, नपुंसक,
 उपहास (यष्टा) करणारे, भूततंत्रज्ञ, पिशाचें स्वाधीन ठेवणारे, इंद्रजाल (गाढ-
 विद्या) इत्यादि जाणणारे, आरक्षक (पहारेकरी), नट, नर्तक, घृत, तैल, तेल
 काढण्याचा कलें, निवादि कडू पदार्थ, व्रतचारी (ब्रह्मचारीप्रभृति), रसायन
 करणारे, वेतर (खेचर), या सर्वांचा बुध सामी होय ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

सिंधुनदपूर्वभागोमथुरापश्चार्धभरतसौवीराः ।
 सुभ्रोदीच्यविपाशासारिच्छतद्रूमठशाल्वाः ॥२१॥
 त्रैगर्तपौरवांघृष्टपारतावाटधानयौधेयाः ।
 सारस्वतार्जुनायनमत्स्यार्धग्रामराष्ट्राणि ॥२२॥
 हस्त्यश्वपुरोहितभूपमंत्रिमांगल्यपौष्टिकासक्ताः ।
 कारुण्यसत्यशौचव्रतविद्यादानधर्मयुताः ॥२३॥

पौरमहाधनशब्दार्थवेदविदुषोभिचारनीतिज्ञाः ।

मनुजेश्वरोपकरणंछत्रध्वजचामराद्यंच ॥२४॥

शैलेयकमांसीतगरकुष्ठरससैधवानिवल्लीजं ।

मधुररसमधूच्छिष्टानिचोरकश्चेतिजीवस्य ॥२५॥

अर्थ—सिंधु नदाचा पूर्वभाग, मधुरेचें पश्चार्ध, भरतजन, सौवीर, सुप्र, हे देश; उत्तरदिशेस राहणारे लोक, विपाशानदी, शतद्रुनदा, रमठजन, शाल्य, त्रैगर्त, पौर, आवष्ठ, पारत, वाटधान, यौधेय, सारस्वत, आर्जुनायन, मत्स्यजन, हत्ती, घोडा, राजपुरोहित, राजा, प्रधान, विशाह, मौजी इत्यादि मागल्यकार्ये व पौष्टिककर्म याचाठायीं जे आसक ते; दया, सत्य, शौच, व्रत, निशा, दान, धर्म याणीं युक्त, पौर (नागरिक लोक), महाधन (ईश्वर), वैप्याकरण, अर्थज्ञ (पंडित), वेदवेने, नीतिज्ञ, राजोपकरण (शस्त्रोद्योगादि), उन्न, ध्वज, चामर, इत्यादि; सुगंधिद्रव्य, जटामासी, रस, सैधव, मुद्रादि वल्लीजधान्य, मधुररस, मेण, चोरक (सुगंधिद्रव्य), या सर्वांचा स्वामी गृह होय, ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥

तक्षशिलमार्तिकावतवहुगिरिगांधारपुष्कलावतकाः ।

प्रस्थलमालंबकैकयदाशार्णोशीनराःशिवयः ॥२६॥

येचपिबंतिवितस्तामिरावतीचंद्रभागसरितंत्र ।

रथरजताकरकुंजरतुरगमहामात्रधनयुक्ताः ॥२७॥

सुरभिकुसुमानुलेपनमणिवज्रविभूषणांबुरुहशय्याः ।

वरतरुणयुवतिकांमोपकरणमृष्टान्नमधुरभुजः ॥२८॥

उद्यानसलिलकामुकयशःसुखोदार्यरूपसंपन्नाः ।

विद्वदमात्यवणिग्जनघटकृच्चित्रांडजास्त्रिफलाः ॥२९॥

कौशेयपट्टकंधलपत्रौर्णिकरोध्रपत्रचोचानि ।

जातीफलागरुवचापिप्पल्यश्वंदनंचभृगोः ॥३०॥

अर्थ—तक्षशिलानगरी, मार्तिकावतदेश, बहुत ओहट पर्वत ज्यामध्ये अशा गांधार देशातील जंग, पुष्कलावतक, प्रस्थल, मालव, कैकय, दाशार्ण, उशीनर, शिव हे देश, वितस्ता, इरावती, चंद्रभागा या नद्यांचे जे उदक पितात ते (त्यांच्या काठीं राहणारे), रथ, रजत, आकर (हिराव्यासणां), हत्ती, अश्व, महामान (महात), धनवान्, सुगंधिद्रव्य, पुष्प, अमृता (मध्यादि), पक्षरागादिमणि,

हिरे, अलंकार, कमल, शम्पा, नर (प्रधान), तरुण, स्त्री, कामोपकरण (विलासयोग्य जे सुगंधपुष्पादि पदार्थ ते), मृष्टान (स्वच्छ अन्नभोजन करणारे) व मधुर भोजन करणारे, उद्यान (बाग), उदक, कामोपद्रव्य; यश, सुख, औदार्य, स्वरूप, याणीं युक्त; विद्वान् प्रधान, सावकार, कुंभार, नानाप्रकारचे पक्षी, त्रिफला, कौशेयपट्ट (रेशमाचें वस्त्र), कंबल, पत्रीणिके (धुतलेलें रेशमी वस्त्र), लोभ्र, पत्र (तमालपत्र), चोच (दालचिनी), जायफल, अगुरु, बेखड, पिपळी, चंदन, या सर्वांचा सामो झुक होय ॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥

आनर्तावुदपुष्करसौराष्ट्राभीरशूद्रैरैवतकाः ।

नष्टायस्मिन्देशेसरस्वतीपश्चिमोदेशः ॥३१॥

कुरुभूमिजाःप्रभासंविदिशावेदस्मृतीमहीतटजाः ।

खलमलिननीचतैलिकविहीनसत्वोपहतपुंस्त्वाः ॥३२॥

बंधनशाकुनिकाशुचिकैवर्तविरूपवृद्धसौकरिकाः ।

गणपूज्यस्खलितव्रतशवरपुलिंदार्थपरिहीनाः ॥३३॥

कटुतिक्तरसायनविधवयोपितोभुजंगतस्करमहिष्यः ।

खरकरभचणकवानुलनिष्पावाश्चार्कपुत्रस्य ॥ ३४ ॥

अर्थ—आनर्त, अवुद, पुष्कर, सौराष्ट्र, आभीर, शूद्र, रैवतक, या देशातील लोक; जेथे सरस्वतीनदी गुप्त झाली तो देश, पश्चिमदेश, कुरुदेशस्थजन, प्रभासक्षेत्र, विदिशा, वेदस्मृति ह्या नद्याच्या तीरीं झालेले लोक; दुर्जन, मलिन, नीच, तेली, निःसत्व, नपुंसक, बंधनस्थ, शाकुनिक (पक्षियातक), अपवित्रकर्मरत, कैवर्त (कोळी), विरूप, वृद्ध, हुकुरे बाळगणारे, समुदायांत मुख्य, चलितनियम, शवर, पुलिंद (भेच्छ), द्रव्यहीन (दरिद्री), कटु (निवादि), तिक्त (मरीच्यादि), रसायन, विधवास्त्रिया, सर्प, चोर, हैस, गर्दभ, उद, चणे, वातुल (चवळी वगैरे वातुळ पदार्थ), निष्पाव (पावटे), यांचा सामो झाले होय ॥३१॥३२॥३३॥३४॥

गिरिशिखरकंदरदरीविनिविष्टाम्लेच्छजातयःशूद्राः ।

गोमायुभक्षशूलिकवोक्त्राणांरवमुखविकलांगाः ॥३५॥

कुलपांसनहिंस्रकृतघ्नचौरनिःसत्यशौचदानाश्च ।

खरचरनियुत्थविचीवरोपगर्भाशयानीचाः ॥३६॥

उपहतदांभिकराक्षसनिद्रावहुलाश्चजंतवःसर्वे ।

धर्मेणचसंत्यक्तामापतिलाश्चार्कशशिशत्रोः ॥३७॥

अर्थ—पर्वताचें शिखर, कंदर (दरी), गुहा, यामध्ये राहणारे; म्लेच्छजाति, शूद्र, कोल्हाखाणारे, त्रिगूल हत्यार वाळगणारे, बौद्धाण, अश्वमुख, अगंहीन, कुलास कलंक लावणारे, हिंसाकरणारे, कृतघ्न (अनुपकारी), चोर, सत्यरहित, अशुचि, कृपण, गर्दभ, गुप्तगातमोदार, वाहुयुक्त जाणणारे, फार रागीट, गर्भस्थ, नीच, कुत्सित, दाभिक, राक्षस, बहुत निद्रायुक्तप्राणी, धर्मरहित, माप, तिल, या सर्वांचा राहु स्वामी होय ॥३५॥३६॥३७॥

गिरिदुर्गपल्हवश्चेतहूणचोलावगाणमरुचीनाः ।

प्रत्यंतधनिमहेच्छव्यवसायपराक्रमोपेताः ॥३८॥

परदारविवादरताःपररंध्रकुतूहलामदोत्सिक्ताः ।

मूर्खाधार्मिकविजिगीषवश्चेतोःसमाख्याताः ॥३९॥

अर्थ—पर्वतावरील किल्ले, पल्हव, श्वेत, हूण, चोल, अवगाण, मरु, चीन, हे देश; प्रत्यंत (म्लेच्छदेश), धनवान्, मोठी इच्छा करणारे, उद्योगी, पराक्रमी, परस्त्रीरत, वादरत, परच्छिद्रानें आनंदपावणारे, मत्त, मूर्ख, धर्मरहित, जिंकण्याची इच्छा करणारे, या सर्वांचा केतु स्वामी होय ॥३८॥३९॥

उदयसमयेयःस्निग्धांशुर्महान्प्रकृतिस्यितोय

दिचनहतोनिर्घातोल्कारजोग्रहमर्दनैः । स्वभ

वनगतःस्वोच्चप्राप्तःशुभग्रहवीक्षितःसभवति

शिवस्तेपांयेपांप्रभुःपरिकीर्तितः ॥ ४० ॥

अर्थ—जोग्रह उदयकालीं निर्मलकिरण, विस्तीर्णविंव, स्वभावस्थित, असा असून ज्वर निर्घात (तुफानीयारा), उल्का (बीज), रज (धूल) व ग्रहयुक्त यांनी ताडित नसेल, स्वगृही किंवा स्वोर्धी असेल व शुभग्रहांनी दृष्ट असेल तो ग्रह त्याचा स्वामी सांगितला त्यांस शुभकारक होतो ॥४०॥

अभिहितविपरीतलक्षणैःक्षयमुपगच्छतितत्प

रिग्रहः । डमरभयगदांतुराजनानरपतयश्चभ

वंतिदुःखिताः ॥ ४१ ॥

अर्थ—मरील श्लोकांत ग्रहांची जी लक्षणे लिहिली आहेत तद्विपरीत ग्रहांची लक्षणे असली तर त्याचें फळ वाईट होतें. शस्त्ररहित कल्ह, भीति, रोग, यांहीं युक्त लोके होतील व राजेही अत्यंत दुःखित होतील ॥४१॥

यदिनरिपुरुतंभयंनृपाणांस्वसुतकृतंनियमा
दमात्यजंवा । भवतिजनपदस्यचाप्यवृष्ट्या
गमनमपूर्वपुराद्रिनिघ्नगासु ॥ ४२ ॥

अर्थ—जर राजांस अत्रुक्त भय होणार नाहीं तर, स्वपुत्रकृत किंवा प्रधानकृत भय निश्चयाने होईल. देशास अवर्षणाचें भय झाल्यामुळे सर्व लोक पूर्वी न पाहिलेल्या नगर, पर्वत, नदी याचाठाईं गमन करतील ह्मणजे दुष्काळामुळे देशोदेशीं जातील ॥४२॥

इतिवृहत्संहितायांग्रहभक्तयोनामपोडशोध्यायः ॥१६॥

॥ अथग्रहयुद्धं ॥

युत्थंयथायदावाभविष्यदादिश्यतेत्रिकालज्ञैः ।
तद्विज्ञानंकरणेमयाकृतंसूर्यसित्थांतात् ॥ १ ॥

अर्थ—त्रिकालज्ञ (भूत, भविष्य, वर्तमान जाणणारे) ऋषि, व्याकाली व्याप्रकाराने होणारे ताराग्रहाचे युद्ध सांगतात, त्याचे ज्ञान (साधन) करणे (गणितस्पर्धी) सूर्यसिद्धांतानुसारे श्री सांगितले ॥१॥

वियतिचरतांग्रहणामुपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानां ।
अतिदूरात्दृग्विषयेसमतामिवसंप्रयातानां ॥२॥
आसन्नक्रमयोगान्नेदोल्लेखांशुमर्दनासव्यः ।
युत्थंचतुःप्रकारंपराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तं ॥ ३ ॥

अर्थ—आकाशांत फिरणारे, एकावर दुसरा अशाप्रकारे आपल्या मार्गांत रहणारे व अति दुरून दृष्टिगोचर समत्वातें (बरोबरीतें) प्राप्त झालेले जे भीमादि ग्रह, त्यांचें फार निकट क्रमयोगानें भेद, उल्लेख, अशुमर्दन, असव्य, या चार प्रकारचें युद्ध पराशरादि ऋषींनीं सांगितले. १ फिरणानें फिरणाचें मर्दन ह्मणजे जेथें दोन्ही ग्रह एकच दिसतात ते भेदयुद्ध. २ एकाग्रहानें दुसऱ्या ग्रहाच्या त्रिभाचा स्पर्श करिजेतो ते उल्लेखयुद्ध. ३ अतिनिकट ग्रहाचे फिरण परस्पर हन्यमान

(ताडित) दिसतात ते अशुमर्दनयुद्ध. ४ बरोबर होऊन डाव्या आंगाने जाणे ते अपसव्ययुद्ध ॥२॥ ॥३॥

भेदेवृष्टिविनाशोभेदःसुहृदामहाकुलानांच ।
उल्लेखेशस्त्रभयमंत्रिविरोधःप्रियान्नत्वं ॥४॥
अंशुविरोधेयुद्धानिभूभृतांशस्त्ररुक्क्षुदवमर्दाः ।
युद्धेचाप्यपसव्येभवंतियुद्धानिभूपानां ॥५॥

अर्थ—भेदसहक युद्ध झाले तर अवर्षण, मित्राचा परस्पर व महाकुलीनाचा परस्पर भेद होतो. उल्लेखस० युद्ध झाले तर शास्त्रभय, प्रधानाचा विरोध, दुर्भित ही होतात. अशुविरोधस० (अशुमर्दनस०) युद्ध झाले तर राजाची युद्धे, शास्त्र, रोग, क्षुधा, यापासून अतिपीडा ही होतात. अपसव्ययुद्धां राजांची युद्धे होतात ॥४॥५॥

रविराक्रंदोमध्येपौरःपूर्वंपरेस्थितोयायी ।
पौराबुधगुरुरविजानित्यंशीतांगुराक्रंदः ॥६॥
केतुकुजराहुशुक्रायायिनएतेहताग्रहाहन्तुः ।
आक्रंदयायिपौरान्जयिनोजयदाःस्ववर्गस्य ॥७॥

अर्थ—सूर्य खमपभागी असता आक्रंदसहक, पूर्वकडे अ० पौरस०, पश्चिमेकडे अ० यायीस० होतो. बुध, गुरु, शनि, हे नित्य पौरस० होत. चंद्र नित्य आक्रंदस० होय. केतु, भीम, राहु, शुक्र हे यायीस० होत. हे ग्रह आक्रंदादिसहक ग्रहांते मारतात त्या युद्धांत ज्याचा जय होतो ते आपल्या वर्गाचा जय करितात ॥६॥७॥

पौरेपौरेणहतेपौराःपौरान्नृपान्चिनिघ्नन्ति ।
एवंयास्यांक्रंदौनागरयायिग्रहाश्चैव ॥८॥

अर्थ—पौरग्रह, पौरग्रहांने हत असता, नगरसनधी लोक आपल्या राजाचा नाश करतील. असेच यायीग्रह आक्रंदग्रहांने हत अ० येणाऱ्या राजाचा नाश. नागर ह० पौरग्रह यायीग्रहांने हत अ० नगरच्या राजाचा नाश, याप्रकारे जाणवे ॥८॥

दक्षिणदिक्स्थःपरुषोवेषथुरप्राप्यसंनिवृत्तोणुः ।
अधिरूढोविकृतोनिष्प्रभोविषर्णश्रयःसजितः ॥९॥

अर्थ—दक्षिणदिशेस रहाणारा, परुष (खरखीत), कपित, दुसऱ्या ग्रहाजवळ न जाता मागे फिरला (वक्रगतिशाला), बारीक शालेला, अधिरूढ (दुसऱ्या ग्रहाने आक्रांत), विकार पावलेला, तेजहीन शालेला, विवर्ण (वर्णरहित), असा जो ग्रह तो जित (जिकलेला) असे जाणावे ॥९॥

उक्तविपरीतलक्षणसंपन्नोजयगतोविनिर्दिष्टः ।

विपुलःस्निग्धोद्युतिमान्दक्षिणादिक्स्थोपिजययुक्तः ॥ १० ॥

अर्थ—पूर्वश्लोकोक्त लक्षणाहून विपरीतलक्षणसंपन्न जो ग्रह त्याचा जय शाला असे समजावे. तसाच जो ग्रह विपुल (मोठे) विज, निर्मल, तेजस्वी तो ग्रह दक्षिणदिशेस असला तरी जयाने युक्त असे जाणावे. (असे बहुधा शुक्राचे होते) ॥१०॥

द्वावपिमयूखपृक्तोविपुलैस्निग्धासमागमेभवतः ।

तत्रान्योन्यप्रीतिर्विपरीतावात्मपक्षग्रौ ॥ ११ ॥

अर्थ—दोघेही ग्रह समागमामध्ये स्वच्छकिरणानी युक्त, निस्तीर्णविष, निर्मल, असे असतील तेथे दोघाची प्रीति आहे असे समजावे. याहून विपरीत अ० आपल्या पक्षाचा नाश करणारे होतात ॥११॥

युद्धंसमागमोवायद्यव्यक्तौतुलक्षणैर्भवतः ।

भुविभूभृतामपितथाफलमव्यक्तंविनिर्देश्यं ॥ १२ ॥

अर्थ—ग्रहांचे परस्पर युद्ध किंवा समागम पूर्वोक्त लक्षणाही जर अस्पष्ट होतील तर भूमीवर राजासही तसेच अस्पष्ट फल सांगावे ॥१२॥

गुरुणाजितेवनिमुतेवाल्हीकायायिनोऽग्निवार्ताश्च ।

शशिजेनशूरसेनाःकलिंगसाल्वाश्चपीडयन्ते ॥ १३ ॥

सौरेणारेविजितेजयन्तिपौराःप्रजाश्चसीदन्ति ।

कोष्ठागारम्लेच्छक्षत्रियतापश्चशुक्रजिते ॥ १४ ॥

अर्थ—गुरूने मगळ जिकला अ० वाल्हीक देशातील लोक, मार्गस्थ, अग्निजीवी (सुवर्णकारादिक), यास पीडा होये. शुधाने मगळ जिकला अ० शूरसेन, कलिंग, साल्व या देशात रहाणाऱ्या लोकास पीडा होये. शनैश्वराने मगळ

जिकला अ० नागरिक लोकांचा जय व प्रजांस पीडा होये. शुक्रानें मगळ जिकला अ० कौष्ठागार, म्लेच्छ, क्षत्रिय यांस ताप (दुःख) होते ॥ १३११॥

भौमेनहतेशशिजेंवृक्षसरित्तापसाश्मकनरेंद्राः ।

उत्तरदिक्स्थाःऋतुदीक्षिताश्चसंतापमायांति ॥१५॥

गुरुणावुधेजितेम्लेच्छशूद्रचौरार्थयुक्तपौरजनाः ।

त्रैगर्तपार्वतीयाःपीडयंतैकंपतेचमही ॥१६॥

रविजेनवुधेध्वस्तेनाविकयोधाञ्जसधनगर्भिण्यः ।

भृगुणाजितेभिकोपःसस्यांवुदयायिविध्वंसः ॥१७॥

अर्थ—भौमानें बुध जिकला असतां वृक्ष, नद्या, तपस्वी, अश्मकजन, राजे, उत्तर-दिशें राहाणारे लोक, यज्ञकरणारे, या सर्वांस दुःख होते ॥१५॥ गुरूनें बुध जित अ० म्लेच्छ, शूद्र, चोर, धनवान्, नगरवासी लोक, त्रैगर्त देशांतील लोक, पर्वतवासी लोक या सर्वांस पीडा होये व भूमिकंपही होतो ॥१६॥ शनीनें बुध ध्वस्त (पराजित) केला अ० नावाडो, योद्धे, जलजप्राणी, इज्यवान्, सगर्भात्रिया यांस पीडा होये. शुक्रानें बुध जित अ० भिकोप होतो. धान्ये, मेघ, पांथस्य यांचा नाश होतो ॥१७॥

जीवेशुक्राभिहतेकुलूतगांधारकैकयामद्राः ।

साल्वावत्सावंगागावःसस्यानिनश्यंति ॥१८॥

भौमेनहतेजीवेमध्योदेशोनरेश्वरागावः ।

सौरेणचार्जुनायनवस्तातियौधेयशिविविप्राः ॥१९॥

शशितनयेनापिजितेवृहस्पतौम्लेच्छसत्यशस्त्रभृ

तः । उपयांतिमध्यदेशाश्रसंक्षयंयच्चभक्तिफलं ॥२०॥

अर्थ—वृहस्पति शुक्रानें जिकला असतां, कुलूत, गांधार, कैकय, मद्र, साल, वत्स, पंग, हे देश; गार्ह, धान्ये यांचा नाश होतो ॥१८॥ भौमानें वृहस्पति जित अ० मध्यदेश अ० हिमालय व किष्काद्रि (सातपुडा) यांचा मध्यभाग, राजे, गार्ह यांस पीडा होये. शनीनें वृहस्पति जित अ० अर्जुनायन लोक, वस्ताति, योद्धे, शिविदेशस्थलोक, ब्राह्मण, यांचा नाश होतो ॥१९॥ बुधानें वृहस्पति जित अ० म्लेच्छ, सत्यवादी, शस्त्रधारणकरणारे, मध्यदेश हे सर्व नाश पावतात व जे गुरूचें पूर्वीक भक्तिफल तेही नाश पावते ॥२०॥

शुक्रेवृहस्पतिहतेयायीश्रेष्ठोविनाशमुपयाति ।
 ब्रह्मक्षत्रविरोधःसलिलंचनवासवस्त्यजति ॥२१॥
 कोशलकलिंगवंगावत्सामत्स्याश्चमध्यदेशयुताः ।
 महतीं व्रजंति पीडां न पुंसकाः शूरसेनाश्च ॥२२॥
 कुजविजिते भृगुतनये वलमुख्यवधो न रेंद्रसंग्रामाः ।
 सौम्येन पार्वतीयाः क्षीरविनाशो ल्पवृष्टिश्च ॥२३॥
 रविजेन सिते विजिते गणमुख्याः शस्त्रजीविनः क्षत्रं ।
 जलजाश्च निपीडयन्ते तसामान्यं भक्तिफलमन्यत् २४

अर्थ—वृहस्पतीनें शुक्र जित अ० पांथस्य, श्रेष्ठजन यांचा नाश होतो. ब्राह्मण, क्षत्रिय यांस उपद्रव होतो व अर्पणही होतें ॥२१॥ कोशल, कलिंग, वंग, वत्स, मत्स्य, मध्यदेश या देशानील लोकांस महान् पीडा होत्ये. नपुसक, शूरसेनदेशस्थ लोक यांसही पीडा होत्ये ॥२२॥ भीमानें शुक जिंकला अ० सेनापतीचा वध व राजांचीं पुढें होतात. भुधाने शुक जिंकला अ० पर्वतवासी लोकाचा व गार्हच्या दुधाचा नाश होतो व अल्पवृष्टि होत्ये ॥२३॥ शनीनें शुक जिंकला अ० गणश्रेष्ठ, शस्त्रवृत्ति, क्षत्रिय, जलोद्भव प्राणी, या सर्वांस पीडा होत्ये व जे पूर्वोक्त भक्तिफल ते विपरीत होते ॥२४॥

असिते सिते न निहते र्धवृत्तिरहि विहगमानि नां पीडा ।
 क्षितिजेन टंकणांघ्रोडूकाशिवाल्हीकदेशानां ॥२५॥
 सौम्येन पराभूते मंदे गवणिग्विहंगपशुनागाः ।
 संताप्यन्ते गुरुणास्त्रीविहुलामहिपकशकाश्च ॥२६॥

अर्थ—शुकाने शनि जिंकला अ० अर्धवृत्ति (द्रव्यांची वृद्धि) होत्ये. सर्प, पक्षी, अभिमानी लोक यांस पीडा होत्ये. भीमानें शनि जित अ० टंकण, आंग्र, उडू, काशि, वाल्हीक या देशांस पीडा होत्ये ॥२५॥ भुधाने शनि जित अ० अगदेशस्थ लोक, व्यापारी, पक्षी, पशु, हत्ती यांस पीडा होत्ये. गुरूनें शनि जिंकला अ० स्त्रीबहुल देश, महिप, कशक यांस पीडा होत्ये ॥२६॥

अयं विशेषो भिहितो हतानां कुजज्ञवागीशसिता
 सितानां । फलंतु वाच्यं ग्रहभक्तितोन्यद्यथात
 थाग्रंति हताः स्वभक्तीः ॥२७॥

अर्थ—युद्धामध्ये जिकलेलें जे भौम, बुध, गुरु, शुक्र, शनि याचा हा पूर्वोक्तविशेष सांगितला. इतर जें फल तें पूर्वाध्यायोक्त ग्रहभक्तीवरून सांगोवें. तें असे की, ज्या प्रकारानें ग्रहाचा पराजय होईल तसा स्वभक्तीचा नाश होईल ॥२७॥

॥ इतिवृहत्संहितायांग्रहयुद्धनामसप्तदशोऽध्यायः ॥

॥ अथशशिग्रहसमागमः ॥

भानांयथासंभवमुत्तरेणयातोग्रहाणांयदिवाशशांकः ।

प्रदक्षिणंतच्छुभरुन्नराणांयाम्येनयातोऽनशिवःशशांकः १

अर्थ—चंद्र, नक्षत्राच्या किंवा ग्रहाच्या यथासंभव (समीपस्थाच्या) उत्तरेकडून जाईल तर तें प्रदक्षिणगमन होते हें मनुष्यांस शुभकारक होय चंद्र दक्षिणेकडून गेला तर तो अशुभ होय ॥१॥

चंद्रमायदिकुजस्ययात्युदक्पार्वतीयवलशालि
नांजयः । क्षत्रियाःप्रमुदिताःसयायिनोभूरि
धान्यमुदितावसुंधरा ॥ २ ॥

अर्थ—जर चंद्र भीमाच्या उत्तरेकडून जाईल तर पर्वतवासी लोकांचा व बलिष्ठ रा जाचा जय होईल. पाथस्थ व क्षत्रिय आनंदित होतील पृथ्वीवर बहुत धान्य होईल ॥२॥

उत्तरतःस्वसुतस्यशशांकपौरजयायसुभिक्षक
रश्च । सस्यचयंकुरुतेजनहार्दिकोशचयंचनरा
धिपतीनां ॥ ३ ॥

अर्थ—चंद्र, बुधाच्या उत्तरेकडून जाईल तर नगरस्थ राजाचा जय व सुभिक्षही होईल धान्याची वृद्धि, लोकांस सतोष, राजाचा कोश (जामदारखाना) याची वृद्धि करितो ॥३॥

वृहस्पतेरुत्तरगेशशांकेपौरद्विजक्षत्रियपंडितानां ।
धर्मस्यदेशस्यचमध्यमस्यवृद्धिःसुभिक्षंमुदिताःप्रजाश्च ४

अर्थ—चंद्र, वृहस्पतीच्या उत्तरेकडून जाईल तर, नागरिकजन, ब्राह्मण, क्षत्रिय, पंडित, धर्म, मध्यदेश यांची वृद्धि, सुभिस, सर्व प्रजांस आनंद, ही होतात ॥४॥

**भार्गवस्ययदियात्युदक्शशीकोशयुक्तगजवा
जिवृद्धिदः ॥यायिनांचविजयोधनुष्मतांसस्य
संपदपिचोत्तमातदा ॥५॥**

अर्थ—चंद्र, शुक्राच्या उत्तरेकडून जाईल तर, भांडार, गज, अश्व, यांची वृद्धि होई. शत्रु जिंकण्याची इच्छा करणारे व धनुर्धारी, यांचा जय होतो. धान्यसंपत्तीही उत्तम होई ॥५॥

**रविजस्यशशीप्रदक्षिणंकुर्याच्चेत्पुरभूभृतांजयः ।
शकवाल्हिकसिंधुपल्हवामुद्राजोयवनःसमन्विताः६**

अर्थ—चंद्र, शनीच्या उत्तरेकडून जाईल तर, नगरस्थ राजांना जय होईल. शक (यवनविशेष), वाल्हिक, सिंधुदेशांतील लोक, पल्हव, यवन यांस आनंद होतो ॥६॥

**येपामुदग्गच्छतिभग्रहाणांप्रालेयरश्मिर्निरुपद्रवश्च ।
तद्रव्यपौरैतरभक्तिदेशान्पुष्पातियाम्येननिहंतितानि ७**

अर्थ—उषा नक्षत्रांच्या व ग्रहांच्या उत्तरेकडून उत्पातरहित चंद्र जाईल, त्या नक्षत्र-ग्रहांची प्रागुक्तद्रव्ये, नागरिक लोक, मार्गस्थलोक, पूर्वोक्त भक्तिदेश यांत तो पुष्ट करील. तोच दक्षिणेकडून जाईल तर त्यांचा नाश करील ॥७॥

**शशिनिलफलमुदक्स्थेयद्रहस्योपदिष्टंभवति
दपसव्येसर्वमेवप्रतीपं । इतिशशिसमवायाः
कीर्तिताभग्रहाणांनखलुभवतियुद्धंसाकमिंदो
र्ग्रहर्क्षः ॥८॥**

अर्थ—चंद्र, ग्रहांच्या उत्तरेकडे असतां, जे फल सांगितले ते सर्व दक्षिणेकडे अ० विपरीत होतें. याप्रकारेकसून नक्षत्रे व ग्रह याचे चंद्राबरोबर समागम सांगितले. ग्रह व नक्षत्रे यांबरोबर चंद्राचे युद्ध कधीच होत नाही ॥८॥

**॥ इतिवृहत्संहितायांशशिशिग्रहसमागमोना
माष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥**

अथग्रहवर्षफलाध्यायः ॥

(संप्राप्तेचैत्रमासेशशिनिकृशतनौवासरेशुक्लपूर्वयोवा
रोवत्सरस्यप्रभवतितशिवोऽशोभनोवाफलेशः । त
द्वर्णसर्वसस्यफलतिदलयुतेक्षेत्रदेशेस्वकीयेतस्मिन्य
द्यन्हिवृष्टिःक्षपयतिदुरितंसूर्यभौमार्कजानां ॥ १॥
वर्षेयद्यस्यफलमासेचमुनिप्रणीतमालोक्य ।
तद्वृत्तैर्वक्ष्येहहोरातंत्रोत्तरविधाने ॥ २॥)

(है दोन्ही श्लोक मूलग्रथात नाहीत; परंतु त्यातील अर्थाची गरज पुढील मूल-
श्लोकातील अर्थास आहे सगून टीकेतून घेतले आहेत. त्या दोन्ही श्लोकाचा स-
क्षिप्त अर्थ—चैत्रशुद्ध प्रतिपदेस ज्या ग्रहाचा वार असेल तो ग्रह वर्षाधिपति होय.
याचप्रमाणे कोणत्याही महिन्याचे शुद्धप्रतिपदेस ज्याचा वार असेल तो मासा-
धिपति होय.)

सर्वत्रभूविरेलसस्ययुतावनानिदैवादिभक्षयि
पुदंष्ट्रिसमावृतानि ॥ स्यंदंतिनैवचपयःप्रचुरं
स्ववंत्योरुभेपजानिनतथातिबलान्वितानि ॥ १॥
तीक्ष्णंतपत्यदितिजःशिशिरेपिकालेनात्यंबु
दाजलमुचोचलसंनिकाशाः ॥ नष्टप्रभर्क्षगण
शीतकरंनभश्चसीदंतितापसकुलानिसगोकुला
नि ॥ २॥ हस्त्यश्वपत्तिमदसह्यवलैरुपेतावा
णासनासिमुशालातिशयाश्चरंति ॥ ग्रंतोनृपा
युधिनृपानुचरैश्चदेशान्संवत्सरेदिनकरस्यदि
नेयमासे ॥ ३॥

अर्थ—सूर्याचे वर्ष, वार, महिना यामध्ये पुढे सांगितल्याप्रमाणे फलें होतील. सर्व दे-
शामध्ये भूमि स्वल्पधान्ययुक्त होईल. अरण्यां देवहतास भक्षण करावयास शिष्ट
पाण्या दष्टी (सर्प, वृक, वराहादि) याही व्याप्त होतील. नद्यांतून बहुत उदक

वाहणार नाही. अत्युत्तमही औषधानां रोगशांति होणार नाही. थंडीच्या दिवसांतही सूर्यतेज अधिक होईल. पर्वतासारखे (मोठे) मेघही आतिवृष्टि करणार नाहीत. नक्षत्रे व चंद्र हे नष्टकांति होतील. तपस्वी व गाई ही दुःख पावतील. हत्ती, घोडे, पायदळ हे ज्यामध्ये आहेत अशा पराक्रमी सैन्याने युक्त व धनुष्य, तरवार, मुसल यांचे धारण करणारे असे राजे, राजसेवकांनी युद्धामध्ये जिंकले जातील व ते अनेक देशांप्रत फिरतील. हीं फलें होतील ॥११२॥१३॥

व्यासंनभःप्रचलिताचलसंनिकाशैर्व्यालांज
नालिगवलच्छविभिःपयोदैः । गांपूरयद्भिर
खिलाममलाभिरद्भिरुत्कंठकेनगुरुणाध्वनि
तेनचाशाः ॥४॥

तोयानिपद्मकुमुदोत्पलवंत्यतीवफुल्लद्रुमाण्यु.
पंवनान्यलिनादितानि । गावःप्रभूतपयसोन
यनाभिरामारामारतैरविरतंरमयंतिरामान्॥५॥
गोधूमशालियवधान्यवरेक्षुवाटाभूःपाल्यतेनृ
पतिभिर्नगराकराढ्या । चित्यंकिताक्रतुवरे
ष्टिविघुष्टनादासंवत्सरेशिशिरगोरभिसंप्रवृत्ते ॥६॥

वार्थ—चंद्राचा संवत्सर प्रवृत्त झाला असतां, गमन करणारे व पर्वतासारखे मोठे सर्प, कज्जल, भ्रमर, गव्हाचे झुंग यांच्या कांतीसारखे (काळे) अशा मेघांनी आकाश व्याप्त होऊन, ते मेघ स्वच्छ उदकांनीं सरी भूमी पूर्ण करतील व दुःसह अशा मोठ्या शब्दाने दिशा पूर्ण करतील ॥४॥ पयो (दिवसा फुलणारी), कुमुदे (रात्री फुलणारी) यांची युक्त उदकां होतील. प्रफुल्लित वृक्ष व भ्रमरांचे शब्द यांहीं युक्त उपवने (नाग) होतील. गाई बहुत दूध देतील. सुंदर स्त्रिया सुरतक्रीडांहीं कामी पर्तित रमावतील ॥५॥ गोधूम, शाली, यव, उत्तम-धान्ये व उंसांचे फळ, नगरे, द्रव्याच्या खाणी यांहीं युक्त अशी; यज्ञस्थानांनीं चि-न्हित महान् यज्ञ व पुत्रकाम्यादि इष्टि यांमध्ये जो वेदध्वनि तेणेंकऱ्खन युक्त, अ-शा भूमीचें राजे पालन करतील लणजे धान्ये, नगरे, द्रव्यखाणी, यज्ञ, महान् वेदध्वनि हीं भूमीवर होतील ॥६॥

वातोद्धतश्चरतिवन्हिरतिप्रचंडोग्रामान्वना-
निनगराणिचसंदिधक्षुः । हाहेतिदस्युगण

पातहतारटंतिनिःस्वीकृताविपशवोभुविम
त्यसंघाः ॥७॥

अभ्युन्नतावियतिसंहतमूर्तयोपिमुंचंतिनक्
चिदपःप्रचुरंपयोदाः । सीमिप्रजातमपिशो
पमुपैतिसस्यंनिष्पन्नमप्यविनयादपरेहरंति ८
भूपानसम्यगाभिपालनसक्तचित्ताःपितोत्थरु
क्प्रचुरताभुजगप्रकोपः । एवंविधैरुपहताभव
तिप्रजेयंसंवत्सरेचनिसुतस्यविपन्नसस्या ॥९॥

अर्थ—भीमाच्यावर्षी, मातीं, दिवसीं, पुढील पळें होतात वान्यानें पेटिवलेला
कार भयकर आभि, गाव, वनें, नगरें यातें जाळीत फिरतो चोराच्या समुदांनें
पीडित, निर्धन झालेले, गाई इत्यादि पशुहित झालेले, असे मनुष्यसमुदाय पृ
थ्वीवर हाहा कार करतील ॥७॥ आकाशामध्ये उभारलेले, सहतमूर्ति (दाट)
असेही मेघ कोठेही बहुत उदक देणार नाहीत जलप्रवेशमार्गीं अथवा नदी
च्या तीरीं झालेलेही धाय शुष्क होईल. अथवा झालेले धाय, अयपुहय अ
न्यायानें हरण करतील ॥८॥ राजे धर्मानें पालन करणार नाहीत. पितापासून
रोग उत्पन्न होतील. सणांपासून लोकांत पीडा होईल या प्रकारांनीं प्रजा
नष्ट होईल व धायरहितही होईल ॥९॥

मायेंद्रजालकुहकाकरनागराणां गांधर्वलेख्य
गणितास्त्रविदांचवृद्धिः । पिप्रीपयानृपतयो
द्भुतदर्शनानिदित्संतितुष्टिजननानिपरस्परेभ्यः १०
वार्ताजगत्यवितथाविकलात्रयीचसम्यक्चर
त्यपिमनोरिवदंडनीतिः । अध्यक्षरंस्वभि
निविष्टधियोत्रकेचिदान्वीक्षिकीपुचपरंपदमी
हमानाः ॥ ११ ॥

हास्यज्ञदूतकविवालनपुंसकानां युक्तिज्ञसेतुज
लपर्वतवासिनांच । हार्दिकरोतिमृगलांछन
ज.स्वकेब्देमासेथवाप्रचुरतांभुविचौपधीनां ॥ १२ ॥

अर्थ—नुधाचा संवत्सर, मास, दिवस, प्राप्त असतां, मायावी (प्रपंचकुशल), चमत्कार दाखविणारे, दांभिक, द्रव्योत्पत्तिस्थानकुशल, नगरवासी, गायन जाणणारे, चित्रे काढणारे, गणित जाणणारे, शस्त्रवेत्ते, यांची वृद्धि होत्ये. राजे, संतोष उत्पन्न होण्याकरितां परस्परांस संतोषजनक असे आश्चर्य कारक पदार्थ देतील १० लोकांमध्ये वार्ता (कृषि, पशुपालन, व्यापार), सफल होईल. वेदत्रयी संपूर्ण होईल (लोकांमध्ये वेद पठन करतील). मनुसारखी उत्तम दंडनीति होईल. ईश्वराकडे बुद्धि लावणारे असेही कांहीं लोक होतील. आन्योक्षिकी (तर्कविद्या) इचेठाई बुद्धि घालून परपद (मोक्ष) शिळतील ॥११॥ हास्यज्ञ, दूत, कवि, बाल, नपुंसक, युक्तिवेत्ते, सेतु, जल, पर्वत, यांवर रहाणारे यांस सुख होईल. भूमीवर औपधीची वृत्ति होईल ॥१२॥

ध्वनिरुच्चरितो ध्वरेद्युगामी विपुलो यज्ञमुपांम
नां सिभिंदन् । विचरत्यनिशं द्विजोत्तमानां ह
दयानंदकरो ध्वरांशभाजां ॥ १३ ॥
क्षितिरुत्तमसस्य वत्यनेका द्विपपत्त्यश्वधनोरु
गोकुलाढ्या । क्षितिपैरभिपालनप्रवृद्धाद्युच
रस्पर्धिजनातदा विभाति ॥ १४ ॥
विविधैर्वियदुन्नतैः पयोदैर्वृतमुर्वीपयसाभित
र्पयद्भिः । सुरराजगुरोः शुभे त्रवर्षे बहुसस्या
क्षितिरुत्तमर्धियुक्ता ॥ १५ ॥

अर्थ—नृहस्पतीचा शुभसंवत्सर, मास, दिवस, प्राप्त शाला असतां, यज्ञामध्ये ब्राह्मणांनीं उच्चारित जो मोठा शब्द (वेदध्वनि) तो, यज्ञाचा विध्वंस करणारे जे राक्षस त्यांच्या मनाचे भेदन करित होतत्साता व देवांच्या हृदयांत आनंद करित होत्साता, अनिश स० दिवसास स्वर्गाप्रत जातो ॥ १३ ॥ उत्तमधान्ययुक्त, बहुत गज, पायदळ, घोडे, धन, गाईचे समुदाय यांहीं युक्त राजांनीं उत्तम पालनानें पाटिवलेली व देवांवरोवर स्पर्धा करणाऱ्या (बलिष्ठ) लोकांनीं व्याप्त अशी भूमि शोभत्ये ॥१४॥ पृथ्वीवर जळवृष्टि करणाऱ्या नानाप्रकारच्या मोठ्या मेघांनीं आकाश व्याप्त होईल. बहुत धान्य व उत्तम संपत्ति यांहीं युक्त पृथ्वी होईल ॥१५॥

शालीक्षुमत्यपि धराधरणीधराभधाराधरोद्भिन्नतपयः

परिपूर्णवप्रा । श्रीमत्सरोरुहततावुतडागकीर्णायो
पेवभात्याभिनवाभरणोज्ज्वलांगी ॥१६॥

क्षत्रंक्षितौक्षपितभूरिवलारिपक्षमुद्घृष्टनैकजयशब्द
विराविताशं । संत्तृष्टशिष्टंजनदुष्टविनष्टवर्गागांपा
लयंत्यवनिपानगराकराढ्यां ॥१७॥

पेपीयतेमधुमधौसहकामिनीभिर्जंगीयतेश्रवणहारि
सुवेणुवीणं । वोभुज्यतेऽतिथिसुत्तृष्टस्वजनैःसहान्न
मब्देसितस्यमदनस्यजयावघोषः ॥१८॥

अर्थ—शुक्रार्धे वर्ष, मास, दिवस, प्रवृत्त झाले असतां, धान्ये व ऊंस यांहीं युक्त अशी, पर्वतांसारख्या मेघांनीं सोडलेल्या उदकार्णे पूर्ण आहेत सर्व प्रदेश जीचे अशी, शोभायुक्त कमलांनीं व बहुत उदकांहीं युक्त अशा तळ्यांनीं व्याप्त अशी पृथ्वी, नूतन अलंकारांनीं तेजयुक्त आहे अंग जीचे अशा स्त्रीचेपरी, शोभये १६ नाश केला आहे वलिष्ठ शत्रूंचा व्यापणें असें व उच्चारित मोठ्या जयशब्दानें शोभिवल्या आहेत दिशा व्यापणें असें क्षत्र (क्षत्रियकुल) होईल. राजे, शिष्टांस आनंद व दुष्टांचा नाश यांहीं युक्त अशी व नगरें आकर (रत्नखाणी) यांहीं युक्त अशी भूमि, इच्चें पालन करतील ॥१७॥ लोकांनीं वसंतऋतूमध्ये स्त्रियांसहवर्तमान पुष्परस किंवा मद्य बारंवार प्राशन करिजेत. लोक, वेणु, वीणा यांहींयुक्त व कानांस गोड असें गायन करितात. अतिथि, मित्र, स्वजन यांसहवर्तमान उत्तमानभोजन करितात. कामाचा जयशब्द लोकांमध्ये होतो. (अत्यंत कामासक्त प्रजा होतात) ॥१८॥

उद्धृतदस्युगणभूरिरणाकुलानिराप्ताण्यनेकपशुचित्त
विनारुतानि । रोरुयमाणहतवंधुजनैर्जनैश्चरोगोत्त
माकुलकुलानिवुभुक्षयाच ॥ १९ ॥

वातोद्धतांबुधरवर्जितमंतरिक्षंआरुगणनैकविटपंचध
रातलंघ्यौः । नष्टार्कचंद्रकिरणातिरजोवनद्धातोया
शयाश्रविजलाःसरितोपितन्व्यः ॥ २० ॥

जातानिकुत्रचिदतोयतयाविनाशमृच्छंतिपुष्टिमपरा
णिजलोक्षितानि । सस्यानिमंदमभिवर्षतिवृत्रशत्रौ

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	सूत्रेचा बोधक वाद.	८२ शिवसहस्रनामावलि.
८ यथार्थदीपिका.	॥=समश्लोकी गीता.	८२ प्रातःस्मरण.
४ धर्मसिंधु (ग्रंथकार याचे घट्टे पुस्तकाव रून छापिलेला).	॥=प्रतिष्ठापयूय.	८२ बंधुवाहनआख्यान.
४ भारतचपु सटीक.	॥ वेताळपंचविशी.	८२ रामदासी श्लोक.
४ एकादशीव्रतसार.	॥ रत्ना० जि० वर्णन.	८२ गोत्रावली (कऱ्हाडे ब्राह्मणांची).
३ बृहज्जातक.	॥. स्वप्रचितांगि.	८२ विष्णुसहस्रनाम.
२॥ गीतार्थबोधिनी.	॥=लघुजातक.	८२ रामनौशीकृत लाव- ण्या व पदे.
२ विक्रमचरित्र.	॥=भायसर्ग २ रा.	८२ केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥=वनौपधिसग्रह.	८२ संस्कृत आरखा.
१॥ नारायणमष्टी.	॥= पादुरगमाहात्म्य.	८२ गायनप्रकार.
१॥ व्रतोदापनकौमुदी.	॥= नवीन पोलिसचा	८२ विधवाविवाह सहाय- सार.
१॥=॥ दिवाणी व फौज दारी निवडक निवा डे सन १८६४।६९ सालचे.	॥= बर्थोल्डचरित्र.	८२ कैरोपती पंचांग श के १७९९ चे.
१॥ रसमाधव.	॥= भायसर्ग १ ला.	८२ गंगालहरी.
१॥ सर्वार्थचिंतामणि.	॥= भायसर्ग ३ रा.	८२=॥ विष्णुसहस्रनामावलि.
१॥ गोपीचंदरानाचें ना टक मराठी.	॥= अपूर्णाक (शिवराम भास्कर काणेकृत)	८२=॥ विधवाविवाहसंढण.
१ हविमणीस्वप्न.	॥= गुरुदत्तात्रय स्वायी च्या आरखा (अक लकोटचे स्वामीचे त- सबिरीसह).	८२=॥ अकलिपि.
१ बालवेद्य.	॥= तर्कदीपिका.	८२=॥ मेस्तक (तोंडचे हिशेब
१ शिवलीलामृत.	॥= कुडार्क सटीक.	८२=॥ नलाख्यान आर्या.
॥=॥ भुवर्तगणपति.	॥ ॥ लबाकुशाख्यान.	८२=॥ व्यकटेशस्तोत्र.
॥=॥ भुवर्तमार्तंड प्रकृत टीका. [ण.	॥ ॥ विदुरनीति.	८२=॥ रामदासाचे अभंग.
॥=॥ पंचायुधप्रपंचाख्यमा	॥= स्फुटउपोतिथ.	८२=॥ स्फुट आर्या व श्लोक.
॥=॥ निर्मळमाहात्म्य.	॥= रघुसर्ग ४ था.	८२=॥ गंगाचार्यकृत प्रभा वलि.
॥=॥ गीतार्थमंजरी	॥= सिंहासनवत्तिशी.	८२=॥ एकादशीमाहात्म्य.
॥=॥ विष्णुसहस्रनामाचा प्रकृत अर्थ.	॥= आनंदसागर.	८२=॥ व्याकरणसाद्य.
॥=॥ पुनर्विवाहाच्या अन्न	॥= तीर्थांची अष्टकें.	८॥=॥ शके १७९९ साल चे पंचांग.
	॥=॥ शनिमाहात्म्य.	८॥=॥ हरिपाठ.
	॥=॥ पल्लीपतनकारिका.	८॥=॥ पावे.
	॥=॥ गणपतिसहस्रनाम.	

वर्षेदिवाकरसुतस्थसदाप्रवृत्ते ॥२१॥

अर्थ—शनीश्वराचें वर्ष, मास, दिवस हे प्रवृत्त झाले असतां, उद्धत चोरांच्या समुदायानें व बहुत युत्वांनीं युक्त, अनेक पशु व इव्ये यांहीं रहित, युत्वांमध्ये मेलें जे बंधु त्यांचा शोक करणाऱ्या लोकांनीं युक्त, क्षुधा व बहुत रोग यांणीं व्याप्त; अशीं राष्ट्रे होतील ॥१९॥ वापूनें कंपित अशा मेघांनीं रहित आकाश होईल. पृथ्वीवर बहुत वृक्ष मोडतील. आकाश बहुत धुळीने आच्छादित होऊन चंद्रसूर्यकिरण दिसणार नाहींत. तळीं, विहिरी याचें पाणी आटेळ. नवाही वारीक (अल्प उदकाच्या) होतील ॥२०॥ इंद्र अल्पवृष्टि करीत असतां धान्ये कोठेकोठें झालीं तथापि तीं उदक धोडें यास्तव नाश पावतात व कदाचित् उदक शिंपलें तर उन्हाळचीं धान्ये चांगलीं होतात. याप्रमाणे शनीश्वराच्या वर्षामध्ये होतें ॥२१॥

अणुरपटुमयूखोनीचगोन्यैर्जितोवानसकलफलदातापुष्टिदोतो न्ययायः ॥ यदशुभमशुभे वदेमासजंतस्यवृत्तिः शुभफलमपि चैवं याप्य मन्योन्यतायां ॥२२॥

अर्थ—जो ग्रह, वारीक झालेला, अस्पष्टकिरण, नीचराशिगत व अन्यग्रहांनीं युक्तांत निंजलेला असा जो त्याचें शुभफल असलें तरी तो सर्व शुभफल देणारा होत नाहीं. याहून अन्यप्रकारचा ग्रह असला ह्मणजे शुभफल देतो. अशुभ ग्रहाच्या वर्षामध्ये अशुभग्रहाचेंच मासफल येईल, तर फारच अशुभफल होतें. असेंच, वर्षपति व मासपति या दोघांचेही शुभफल असेल तर मासफल कृत्विगत होतें आणि एकाचें शुभ व दुसऱ्याचें अशुभ असेल तर शुभ किंवा अशुभ फल स्वल्प होतें ॥२२॥

इतिवृहत्संहितायां ग्रहवर्षफलमेकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥

॥ अथग्रहशृंगाटकं ॥

यस्यांदिशिदृश्यंतेविशंतिताराग्रहारविंसर्वे ।
भवतिभयंदिशितस्यामायुधकोपक्षुधातंकैः ॥१॥

अर्थ—मंगळ, बुध, गुरु, शुक्र शनि हे ग्रह ज्या दिशेस दृष्टिगोचर होतात (उदय पावतात) व ज्या दिशेस सूर्याप्रत प्रवेश करितात (अस्त होते) त्या दिशेक डोल लोकास युध, दुर्भिक्ष, उपद्रव याहीकसून भय होतें ॥१॥

चक्रधनुःशृंगाटकदंडपुरप्रासवज्रसंस्थानाः ।

क्षुद्रवृष्टिकरालोकेसमरायचमानवेंद्राणां ॥२॥

अर्थ—चक्र, धनुष्य, शृंगाटक (त्रिकोण), दंड, नगर, प्रास (भाला), वज्र (दो नक्काच्याचा), या आकृतींचे ग्रह असले तर ते लोकामध्ये दुर्भिक्ष, अवर्षण, करतोः ल व राजांचे युधही होईल ॥२॥

यस्मिन्खांशेदृश्याग्रहमालादिनकरेदिनांतगते ।

तत्रान्योभवतिनृपःपरचक्रोपद्रवश्चमहान् ॥३॥

अर्थ—सूर्य अस्तास जाण्याचेवेळीं ज्या आकाशभागीं ग्रहांचो 'माला' दिसेल, त्या आकाशभागाच्या खालच्या प्रदेशात दुसरा राजा होईल, व शत्रुचक्रापासून मोठा उपद्रवही होईल ॥३॥

यस्मिन्वृक्षेकुर्युःसमागमंतज्जनान्ग्रहाहन्युः ।

अविभेदनाःपरस्परममलमयूखाःशिवास्तथा ॥४॥

अर्थ—ज्या नक्षत्रीं ग्रहांचा समागम हो० योग होईल, त्या नक्षत्राचे जन हो० लोक (नक्षत्रव्यूहोक्त) यांचा नाश होईल तेच ग्रह परस्पर अविभेदन (छावछादकत्व) भावे कसून राहिले व सन्ध्याकरण आतील तर त्या नक्षत्राचे लोकांचे कल्याण होईल ॥४॥

ग्रहसंवर्तसमागमसंमोहसमाजसंनिपाताख्याः ।

कोशश्चेत्येतेपामभिधास्येलक्षणंसफलं ॥५॥

अर्थ—ग्रहसंवर्त, ग्रहसमागम, ग्रहसंमोह, ग्रहसमाज, ग्रहसंनिपात, ग्रहकोश या प्रकारे सहा योग होतात त्यांचे लक्षण व फल सांगतो ॥५॥

एकक्षेत्रत्वारःसहपौरैर्यायिनोयवापंच ।

संवर्तानामभवेच्छिखिराहुयुतःससंमोहः ॥६॥

पौरःपौरसमेतोयार्थीसहयायिनासमाजाख्यः ।

यमजीविसंगमेन्योयद्यागच्छेत्तदाकोशः ॥७॥

उदितः पश्चादेकः प्राक्चान्योयदिससंनिपाताख्यः ।

अविकृततनवः स्निग्धाविपुलाश्च समागमे धन्याः ॥८॥

अर्थ—एकनक्षत्रीं चार किंवा पांच यायी ग्रह पीरग्रहांशीं संगत असतील तर, तो संवर्तनामक योग होतो. तेथेच केतु किंवा राहु असेल तर तो संमोहनामक योग होतो. पीरग्रहाचा (अ० १७ श्लो० ६१७) पीरग्रहाशीं अथवा यायी ग्रहाचा यायीग्रहाशीं योग झाला तर, तो समाजाख्य योग होतो. शनि व गुरु यांचा योग झाला असता, तेथे अन्यग्रह येईल तर, तो कोशसंज्ञक योग होतो ॥७॥ एक ग्रह पश्चिमेकडे उदय (सूर्यमंडलापासून निघणे) पावेल. ३ दुसरा ग्रह पूर्वेस उदय पावेल व ते दोघेही ग्रह एकनक्षत्रीं होतील तेव्हां तो सनिपाताख्य योग होतो. या समागमामध्ये ग्रहांचे तारे विकार न पावलेले, निर्मल, विस्तीर्ण असे असतील तर ते धन्य (शुभ) होत ॥८॥

समौतुसंवर्तसमागमाख्यौसंमोहकोशौभयदौप्रजानां ॥

समाजसंज्ञः सुसमः प्रदिष्टो वैरप्रकोपः खलु संनिपाते ॥९॥

अर्थ—संवर्त व समागम या नावांचे ग्रहयोग सम (मध्यम) फल देणारे होत. संमोह व कोश या नावांचे ग्रहयोग लोकांस भय देणारे होत. समाजसंज्ञक ग्रहयोग शुभ होय. संनिपातसंज्ञक ग्रहयोग झाला असता, लोकांचे परस्पर वैर होत ॥९॥

इति बृहत्संहितायां ग्रहशृंगाटकं नाम विंशतितमोऽध्यायः २०

॥ अथ गर्भलक्षणं ॥

अन्नजगतः प्राणाः प्रावृट्कालस्य चान्नमायतं ।

यस्मादतः परीक्ष्यः प्रावृट्कालः प्रयत्नेन ॥१॥

अर्थ—जगताचे प्राण अन्न आहे. ते अन्न वर्षाकालाच्या स्वाधीन आहे यास्तव प्रावृट् (वर्षा) कालाची प्रयत्नाने परीक्षा करावी ॥१॥

तल्लक्षणानि मुनिभिर्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदं ।

क्रियते गर्गपराशरकाश्यपवात्स्यादिरचितानि ॥२॥

अर्थ—त्या वर्षाकालाचीं लक्षणें, वसिष्ठादि ऋषींनी जीं बद्ध तीं व गर्ग, पराशर, काश्यप, यात्स्य, इत्यादिकांनीं रचित जीं, तींही पाहून हें बृहत्काललक्षण करितों २

दैवविदवहितचित्तोद्युनिशंयोगर्भलक्षणेभवति ।

तस्यमुनेरिववाणीनभवतिमिथ्यांबुनिर्देशे ॥३॥

अर्थ—जो दैववित् (ज्योतिषी) गर्भलक्षणांचाठाईं रात्रदिवस एकाग्रचित्त होतो; त्याची वाणी, वृष्टि सागण्याविषयी (पर्जन्य कधी पडेल तें सागण्याविषयी) ऋषीप्रमाणें खोटी होत नाही ॥३॥

किंवातःपरमन्यच्छास्त्रंज्यायोस्तियद्विदित्वैव ।

प्रध्वंसिन्यपिकालेत्रिकालदर्शकलौभवति ॥४॥

अर्थ—या गर्भलक्षणशास्त्राहून किंवा ज्योतिःशास्त्राहून दुसरे शास्त्र श्रेष्ठ काय आहे. जें समजूनच, सर्व शास्त्रांचा नाश करणार अशा कुल्लियुगामध्येही, तो समजणारा पुरुष, भूत, भविष्य, वर्तमान हे त्रिकाल पाहणारा होतो ॥४॥

केचिद्वदन्तिकार्तिकशुक्रांतमतीत्यगर्भदिवसाःस्युः ।

नतुतन्मतंवहूनांगर्गादीनांमतंवक्ष्ये ॥ ५ ॥

अर्थ—कार्तिकशुक्र पौर्णिमेपुढें (बस प्रतिपदेपासून) गर्भदिवस होतात असे कोणी (सिद्धसेमादि) आचार्य क्षणतात; परंतु ते बहुतांचे मत्त नाही. यास्तव गर्गादि बहुश्रुतिमत सांगतो ॥५॥

मार्गशीरशुक्लपक्षप्रतिपत्प्रभृतिक्षपाकरेपाठां ।

पूर्वावासमुपगतेगर्भाणालक्षणंज्ञेयं ॥ ६ ॥

अर्थ—मार्गशीर्ष शुक्ल प्रतिपदेपासून, ज्या दिवशी चंद्र पूर्वाषाढानतरीं असेल त्या दिवसापासून, गर्भाचें लक्षण जाणवें ॥६॥

यन्नक्षत्रमुपगतेगर्भश्चंद्रभवेत्सचंद्रवशात् ।

पंचनवतेदिनशतेतत्रैवप्रसवमायाति ॥७॥

अर्थ—ज्या नक्षत्री चंद्र प्राप्त होऊन, जो गर्भ होतो तो १९५ दिवसांनंतर त्याच नक्षत्रास चंद्र येईल तेव्हां प्रसूति पावतो ॥७॥

**सितपक्षभवाःकृष्णेशुक्लेकृष्णाद्युसंभवारात्रौ ।
नक्तंप्रभवाश्चाह्निसंध्याजाताश्चसंध्यायां ॥८॥**

अर्थ—शुक्लपक्षी शालेले गर्भ १९५ दिवसानीं कृष्णपक्षी प्रसव पावतात. कृष्णपक्षी शालेले गर्भ शुक्लपक्षी, दिवसास शालेले रात्रीस, रात्रीस शालेले दिवसास, प्रातःस-
ध्येस शालेले सायंसंध्येस, सायंसंध्येस शालेले प्रातःसंध्येस प्रसव पावतात ॥८॥

**मृगशीर्षाद्यागर्भामंदफलाःपौषशुक्लजाताश्च ।
पौषस्यकृष्णपक्षेणनिर्दिशेच्छ्रावणस्यसितं ॥९॥
माघसितोत्थागर्भाःश्रावणकृष्णेप्रसूतिमायांति ।
भाद्रस्यकृष्णपक्षेणनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लं ॥१०॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्थाभाद्रपदस्यासितेविनिर्देश्याः ।
तस्यैवकृष्णपक्षोद्भवास्तुयेतेश्वयुक्शुक्ले ॥११॥
चैत्रसितपक्षजाताःकृष्णेश्वयुजस्यवारिदागर्भाः ।
चैत्रासितसंभूताःकार्तिकशुक्लेभिवर्षन्ति ॥१२॥**

अर्थ—मार्गशीर्षशुक्लपक्षी शालेले गर्भ अल्पफल देतात. तसेच पौषशुक्लपक्षी शाले-
लेही गर्भ अल्पफल देतात. (या गर्भलक्षणीं शुक्लप्रतिपदादि अमावास्यांत म
हिने जाणावे) पौषकृष्णांत जें गर्भधारण शालेले, त्याचा पर्जन्य श्रावणशुक्लांत
पडतो ॥९॥ माघशुक्लांत शालेले गर्भाचा पर्जन्य श्रावण कृष्णांत पडतो. माघ-
कृष्णांतले गर्भाचा पर्जन्य भाद्रपदशुक्लांत पडतो ॥१०॥ फाल्गुनशुक्लांतल्या ग-
र्भाचा पर्जन्य भाद्रपदकृष्णांत पडतो. फाल्गुनकृष्णांतल्या गर्भाचा पर्जन्य आ-
श्विनशुक्लांत पडतो ॥११॥ चैत्रशुक्लांतल्या गर्भाचा पर्जन्य आश्विनकृष्णांत पड-
तो. चैत्रकृष्णपक्षांतल्या गर्भाचा पर्जन्य कार्तिकशुक्लपक्षांत पडतो ॥१२॥

**पूर्वोद्भूताःपश्चादपरोत्थाःप्राग्भवन्तिजीमूताः ।
शेषास्वपिदिक्ष्वेवंविपर्ययोभवतिवायोश्च ॥१३॥**

अर्थ—पूर्वेकडे उत्पन्न शालेले मेघ पश्चिमेकडून येतील व पश्चिमेकडे शालेले मेघ
पूर्वेकडून येतील. याप्रमाणेच अन्यदिशांचाही व्यत्यय जाणावा. तसाच वायूचा-
ही व्यत्यय जाणावा. गर्भधारणीं पूर्वेकडील वायु असला तर पर्जन्यसमयी पश्चिमे-
कडील होईल असे जाणावे ॥१३॥

ल्हादिमृदूदक्षिचक्रदिग्भवोमारुतोवियद्विमलं ।
 स्निग्धसितवहुलपरिवेपपरिवृतौहिममयूखार्कौ ॥१४॥
 पृथुवहुलस्निग्धघनंघनसूर्वाक्षुरकलोहिताभ्रयुतं ।
 काकांडमेचकाभंविद्यद्विशुद्धेदुनक्षत्रं ॥१५॥
 सुरचापमंद्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्यकाःशुभासंध्या ।
 शशिशिवशक्राशास्याःशांतरवाःपक्षिमृगसंधाः ॥१६॥
 विपुलाःप्रदक्षिणचराःस्निग्धमयूखाग्रहानिरुपसर्गाः ।
 तरवश्चनिरुपसृष्टांकुरानरचतुष्पदाट्टटाः ॥१७॥
 गर्भाणांपुष्टिकराःसर्वेपामेवयोत्रतुविशेषः ।
 । स्वर्तुस्वभावजनितोगर्भविबृद्धौतमभिधास्ये ॥१८॥

अर्थ—आनदकारक, मृदु (सुखस्पर्श) उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशाकडून बायु सुटेल; आकाश निर्मल होईल; चद्रसूर्य स्निग्ध, श्वेत, कृष्णवर्ण अशा परिवेषांनी (लब्ध्यांनी) वेष्टित होतील ॥१४॥ विस्तीर्ण, काळी, स्निग्ध अशा मेघांनी युक्त आकाश होईल; सूर्याकार अ० सुराकार मेघाने अ० तारव्या मेघाने युक्त आकाश होईल; कावल्याच्या आख्यासारखा अ० मोराचे कठासारखा वर्ण व चद्र व नक्षत्रे स्वच्छ उपामध्ये असे आकाश होईल ॥१५॥ प्रातःसंध्या किंवा सायसंध्या इत्यनुप्य, मधुरमेघशब्द, बीज, एककालीच द्वितीयसूर्य याही युक्त होईल; पक्षी व अरण्यपशु यांचे समुदाय हे उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशांत असून, मधुरशब्द करतील ॥१६॥ ग्रह विस्तीर्णविभागे, सव्य किरणारे अ० नक्षत्रांचे उत्तरमार्गांनी किरणारे, स्निग्धकिरण व उपद्रवद्रवित असे असतील; चागल्या पद्मवर्णी युक्त गृह होतील; मनुष्य व चतुष्पाद प्राणी आनदित होतील ॥१७॥ ही पूर्वेक लक्षणे होतील तेव्हा गर्भांची पुष्टि होईल. येथे गर्भवृद्धिविषयी स्वर्तुस्वभावाने उत्पन्न झालेला विशेष पुढे सांगतो ॥१८॥

पौषेसमार्गशीर्षेसंध्यारागोवुदाःसपरिवेपाः ।
 नात्यर्थमृगशीर्षेशीतपौषेतिहिमपातः ॥१९॥
 माघेप्रवलोवायुस्तुपारकलुषद्युतीरविशशांकौ ।
 अतिशीतंसघनस्यचभ्रानोरस्तोदयौधन्यौ ॥२०॥
 फाल्गुनमासेरुक्षश्चंद्रःपवनोभ्रसंघवाःस्निग्धाः ।
 परिवेपाश्चासकलाःकपिलस्ताम्रोरविश्चगुभः ॥२१॥

यवनघनवृष्टियुक्ताश्चैत्रेगर्भाः शुभाः सपरिवेपाः ।

घनपवनसलिलवियुत्स्तनितैश्चहितायवैशाखे २२

अर्थ—मार्गशीर्ष व पौष या मासी संव्यारामे (प्रातःसायंसंध्यासमर्षी आरक्त होणे), चंद्रसूर्यास खळें, मेघ; व मार्गशीर्षमासी थोडी थंडी, पौषमासी बहुत थंडी १९ माघमासी बहुत वायु, हिमकांति (थंडतेज) सूर्य, कलुषवृत्ति (मलिनकांति) चंद्र, बहुत थंडी, मेघयुक्तसूर्याचे अस्तोदय शुभ होत ॥२०॥ फाल्गुनमासी कठिन व मोठा वायु, सजल मेघोद्भव, सूर्यचंद्रांस मध्ये तुटलेली खळी, पिंपट व ताम्रवर्ण, सूर्य शुभ होय ॥२१॥ चैत्रमासी चंद्रसूर्यास खळी व वायु, मेघवृष्टि यांही युक्त गर्भ शुभ होत. वैशाखमासी मेघ, वायु, वृष्टि, बीज, गर्जित ही शुभ होत २२

मुक्तारजतनिकाशास्तमालनीलोत्पलांजनाभासः ।

जलचरसत्त्वाकारागर्भेषुधनाः प्रभूतजलाः ॥२३॥

तीव्रदिवाकरकिरणाभितापितामंदमारुताजलदाः ।

रूपिताइवधाराभिर्विसृजंत्यंभः प्रसवकाले ॥२४॥

अर्थ—मोती व रूपे यांसारखे पांढरे, तमालवृक्ष, नीलकमल, काजळ यांसारखे काळे, जलचर (मासे व कांसवे) या प्राण्यांच्या आकाराचे, असे मेघ गर्भामध्ये बहुत उदक धारण करतात ॥२३॥ अत्यंत तप्त सूर्यकिरणांनी फार तापलेले, व अल्पवायुने युक्त, असे गर्भकालीं जे मेघ असतात, ते प्रसवकालीं १९५ दिवसांनंतर, रागे भरल्या सारखे, मोठ्या धारांनी उदक सोडितात (अतिवृष्टि करितात) २४

गर्भोपघातलिंगान्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः ।

क्षितिकंपखपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥२५॥

रुधिरादिवृष्टिवैरुतपरिषेद्रधनं पिदर्शनराहोः ।

इत्युत्पातैरेभिस्त्रिविधैश्चान्यैर्हतोगर्भः ॥ २६ ॥

अर्थ—उल्का (आकाशांतून अभिरूप तारा पडतो तो), बीज, रजोवृष्टि, दिशेचा दाह, भूमिकंप, गंधर्वनगर, तामसकीलक केतु (शेड्येनक्षत्र), ग्रहांचे युद्ध, मेघगर्जना ॥२५॥ रक्तादि वृष्टिविकार, परिष (नक्ष्यमाण), इंद्रधनुष्य, चंद्रसूर्यग्रहण, ही गर्भनाशाची चिन्हे होत. यांहीकरून व अन्य त्रिविध उत्पातांही करून गर्भ नष्ट झाला असे सांगते ॥२६॥

स्वर्तुस्वभावजनितैः सामान्यैर्यैश्चलक्षणैर्वृद्धिः ।

गर्भाणां विपरीतैस्तैरेव विपर्ययो भवति ॥ २७ ॥

अर्थ—पूर्वोक्त ऋतुस्वभावजनित नई सामान्य लक्षणें, ज्योतीं करून गर्भांची वृद्धि होई व तींच लक्षणें विपरीत झालें तर विपर्यय (गर्भनाश) होतो ॥२७॥

भद्रपदाद्वयविद्वां वुदैवपैतामहेष्वथर्क्षेषु ।

सर्वेष्वृतुषु विवृद्धो गर्भो बहुतो यदो भवति ॥ २८ ॥

अर्थ—पूर्वाभाद्रपदा, उत्तराभाद्रपदा, उत्तराषाढा, पूर्वाषाढा, रोहिणी या पाच नक्षत्रांचा ठाई सर्व ऋतू मध्ये (मार्गशीर्षादिमासीं सध्या रागादि लक्षणानीं) वाढलेला गर्भ बहुत वृद्धि देणारा होतो ॥२८॥

शतभिषगाश्लेषाद्रास्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः ।

पुष्णातिवहून् दिवसान् हंत्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः ॥ २९ ॥

अर्थ—शततारका, आश्लेषा, आर्द्रा, स्वाती, मघा या नक्षत्रीं शालेला गर्भ शुभ होय. तो गर्भ बहुत दिवस वृद्धि करितो. तोच गर्भ त्रिविध उत्पातानीं इत शाल्यास आपण नाश पावतो ॥२९॥

मृगमासादिष्वष्टौ पदपोडशविंशतिश्चतुर्युक्ता ।

विंशतिरथ दिवसत्रयमेकतमर्क्षेण पंचम्यः ॥ ३० ॥

अर्थ—शततारकादि पूर्वोक्तोक्त पाच नक्षत्रांतून कोणत्याही नक्षत्रीं मार्गशीर्ष मासीं गर्भधारण झाले तर त्याची वृद्धि आठ दिवस होईल. पौषमासीं गर्भधारण झाले तर सहा दिवस. माघमासीं १६ दिवस. फाल्गुनमासीं २४ दिवस. चैत्रमासीं २० दिवस. वैशाखमासीं ३ दिवस. वृद्धि होईल. हे वृद्धिदिवस १९९ दिवस गेल्यानंतर असे जाणावे ॥३०॥

क्रूरग्रहसंयुक्ते करकाशनिमत्स्यवर्षदागर्भाः ।

शशिनिरवौ वा शुभसंयुक्ते क्षिते भूरिवृष्टिकराः ॥ ३१ ॥

अर्थ—गर्भनक्षत्र पापग्रहानें युक्त असलें तर गारा, बीज, मत्स्य याही युक्त अशी वृद्धि होई. चंद्र किंवा सूर्य, शुभग्रहानें युक्त किंवा दृष्ट असला तर त्या गर्भाची बहुत वृद्धि होई ॥३१॥

**गर्भसमयेतिवृष्टिर्गर्भाभावायनिर्निमित्तकृता ।
द्रोणाष्टांशेभ्यधिकेवृष्टेर्गर्भःस्रुतोभवति ॥३२॥**

अर्थ—गर्भधारणकालीं, (प्रायोग्रहणा० अ० २९ श्लो० २०) इत्यादि निमित्तावाचून अतिवृष्टि होईल तर त्या गर्भाचा नाश होतो. द्रोण (२०० पले) पल (४ तोळे) द्रोणाचा आठवा हिंसा २५ पल (१०० तोळे) याहून अधिक वृष्टि झाली तर गर्भ स्त्राव झाला असें जाणावे ॥३२॥

गर्भःपुष्टःप्रसवेग्रहोपघातादिभिर्यदिनवृष्टः ।

आत्मीयगर्भसमयेकरकामिश्रंददात्यंभः ॥३३॥

अर्थ—जो गर्भ, धारणकालीं पुष्ट होऊन १९९ दिवसानंतर, वृष्टिप्रतिग्रहक ग्रहाच्या योगाने अथवा उत्पाताच्या योगाने, वर्षला नाही, तो आपल्या दुसऱ्या गर्भ-ग्रहणकालीं गारानीं मिश्रित उदक देतो (वृष्टि होये) ॥ ३३ ॥

काठिन्ययातियथाचिरकालधृतंपयःपयस्विन्याः ।

कालातीतंतद्वत्सलिलंकाठिन्यमुपयाति ॥३४॥

अर्थ—जसे बहुत दिवस ओंटात राहिलेले गाईचे दूध कठिन होते तसे वृष्टिकाल अतिक्रांत करून राहिलेले उदक कठिनच पावते (गारा होतात) ॥ ३४ ॥

पंचनिमित्तैःशतयोजनंतदर्थार्धमेकहान्यातः ।

वर्पतिपंचसमंताद्रूपेणैकेनयोगर्भः ॥३५॥

अर्थ—वायु, वृष्टि, शीत, गर्जना, अभ्र या पाचही निमित्तानीं युक्त जो गर्भ, तो आसमताद्वार्गी शभर योजने वृष्टि करितो चार निमित्तानीं ५० योजने, तीन निमित्तानीं २५ योजने, दोन निमित्तानीं १२ योजने, एक निमित्तानें ५ योजने आसमताद्वार्गी भूमीवर वृष्टि करितो ॥३५॥

द्रोणःपंचनिमित्तेगर्भेत्रीण्याढकानिपवनेन ।

पट्विद्युतानवाभ्रैःस्तनितेनद्वादशप्रसवे ॥३६॥

अर्थ—पंचनिमित्तानीं युक्त गर्भ असता, द्रोणपरिमित वृष्टि होये. वायूने युक्त गर्भ अ० तीन आढक वृष्टि होये. विजेने युक्त गर्भ अ० सहा आढक वृष्टि होये अश्वानीं ९ आढक वृष्टि गजिताने १२ आढक वृष्टि होये ॥ आढकाचें प्रमाण अ० २३ श्लो० २ यात सांगितलें आहे ॥३६॥

पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितोयःसभव
तिबहुतोयःपंचरूपाम्युपेतः । विसृजतियदि
तोयंगर्भकालेतिभूरिप्रसवसमयमित्वाङ्गीक
रांभःकरोति ॥ ३७ ॥

अर्थ—वायु, उदक, बीज, गर्जना, अभ्र यहाँ युक्त जो गर्भ तो पंचरूपयुक्त बहुत
जल देणारा होतो. गर्भकाली बहुत वृष्टि होईल तर प्रसवसमय प्राप्त होईल त्या
वेळीं बारीक बिंदूची वृष्टि होत्ये ॥३७॥

॥ इतिबृहत्संहितायांगर्भलक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

॥ अथधारणाध्यायः ॥

ज्येष्ठसितेष्टम्याद्याश्चत्वारोवायुधारणादिवसाः ।

मृदुशुभपवनाःशस्ताःस्निग्धयनस्थगितगगनाश्च ॥१॥

अर्थ—ज्येष्ठशुक्लपक्षा अष्टम्यादि चार दिवशीं वायुधारण होतें त्या दिवशीं, मृदु
(सुप्तस्पर्श) व उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशाकडील वायु प्रशस्त होत तसेच त्या
दिवशीं स्निग्ध (रसरसीत नव्हत) अशा मेघानीं आच्छादित आकाश असेल
तर ते दिवस प्रशस्त (शुभ) होत ॥१॥

तत्रैव स्वात्याद्येवृष्टेभचतुष्टये क्रमान्मासाः ।

श्रावणपूर्वाज्ञेयाःपरिष्णुताधारणास्ताःस्युः ॥२॥

अर्थ—ज्येष्ठशुक्लपक्षा च स्वात्यादि ४ नक्षत्रीं वृष्टि झाली तर अनुक्रमानें श्रावणादि
चार महिषामर्ष्ये वृष्टि होत नाही (ज्येष्ठशुक्लपक्षा स्वातीनक्षत्रीं वृष्टि झाली तर
श्रावणमासी वृष्टि होत नाही निशास्ता न० भाद्रपदमासी, अनुराधान० आश्विन
मासी, ज्येष्ठान० कार्तिकमासी वृष्टि होत नाही) गमस्त्राव झाला असे समजावें २

यदिताःस्युरेकरूपाःशुभास्ततःसांतरास्तुनशिवाय ।

तस्करभयदाःप्रोक्ताःश्लोकाश्चाप्यत्रवासिष्ठाः ॥३॥

अर्थ—जर त्या पूर्वेक्त धारणा चारही दिवशीं एकसारख्या होतील तर शुभ होत व सांतराः (एकसारख्या) न होतील तर अशुभ होय. चोरभय देणाऱ्या होतात. याविषयीच षसिष्ठऋषींचे श्लोक सांगतो ॥३॥

सविद्युतःसपृपतःसपांगूत्करमारुताः ।

सार्कचंद्रपरिच्छन्नाधारणाःशुभधारणाः ॥४॥

यदातुविद्युतःश्रेष्ठाःशुभाशाप्रत्युपस्थिताः ।

तदापिसर्वसस्यानांवृद्धिंब्रूयाद्विचक्षणः ॥५॥

सपांगुवर्षाःसापश्वशुभावालक्रियाअपि ।

पक्षिणांसुस्वरावाचःक्रीडापांगुजलादिषु ॥६॥

रविचंद्रपरिवेपाःस्निग्धानात्यंतदूषिताः ।

वृष्टिस्तदापिविज्ञेयासर्वसस्याभिवृद्धये ॥७॥

मेघाःस्निग्धाःसंहताश्चप्रदक्षिणगतिक्रियाः ।

तदास्यान्महतीवृष्टिःसर्वसस्यार्थसाधिका ॥८॥

अर्थ—विजेनेसहित, जलविंदुयुक्त, धुळीच्या समुदायानेयुक्त जो वायु त्याणें सहित, सूर्यचंद्रांस जें मेघांचें आच्छादन त्याणें युक्त अशा ज्या धारणा त्या शुभ होता॥४॥ उत्तर, ईशानी, पूर्व या दिशाकडे श्रेष्ठ बीज चमकेल तर सर्वधान्याची वृद्धि होईल ॥५॥ धूळ व उदक यांणीं मुलाची क्रीडा; पक्ष्यांचे सुस्वर शब्द व त्याची धूळ, उदक यांमध्ये क्रीडा; सूर्यचंद्रांस स्निग्ध व फार अशुभ नव्हत अशीं खळीं, इत्यादि झाले असता सर्व धान्याची वृद्धि करणारी अशी वृष्टि होईल, असें जाणवें ॥६॥७॥ मेघ स्निग्ध व दाट असून प्रदक्षिणगति ह्म० पूर्वेस असून दक्षिणेस जाणें, दक्षिणेहून पश्चिमेस, पश्चिमेहून उत्तरेस, उत्तरेहून पूर्वेस असें जातील तर सर्वधान्याची साधक अशी महान् वृष्टि होईल असें जाणावे ॥८॥

॥ इतिवृहत्संहितायांवायुधारणानामद्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

॥ अथप्रवर्पणाध्यायः ॥

ज्यैष्ठ्यांसमतीतायांपूर्वापाठादिसंप्रवृष्टेन ।

शुभमशुभंवावाच्यंपरिमाणंचांभसस्तज्ज्ञैः ॥१॥

अर्थ—ज्यैष्ठ्यशुद्ध पौर्णिमा अतिक्रांत झाल्यावर, पूर्वापाठादि सर्वनक्षत्रां जी वृष्टि होईल तिचे उदक मोठून शुभ किंवा अशुभ सांगावे ॥१॥

हस्तविशालकुंडकमाधिकृत्यांवुप्रमाणनिर्देशः ।

पंचाशत्पलमाढकमनेनमिनुयाज्जलंपतितं ॥२॥

अर्थ—एक हात व्यासाचे तोंडाचे वर्तुळ घ्याव ते पावसात ठेवावे व आत जे पाणी जमेल त्यावरून 'उदकप्रमाण सांगावे.' पंचाशत् पलें सणजे एक आढक (चार तोळ्याचे १ मल) ४ आढकाचा एक शौणं श्रोतो ॥२॥

येनधरित्रीमुद्राजनितावाविंदवस्तृणाग्नेषु ।

वृष्टेनतेनवाच्यंपरिमाणंवारिणःप्रथमं ॥३॥

अर्थ—धुळामात्र भरेल किंवा गवतावर मिट्टी दिसतील अशी वृष्टि पूर्वापाठादि ज्या नक्षत्रां प्रथम होईल त्या नक्षत्रांचे उदकाचे प्रमाण लोकांमध्ये सांगावे. गर्भधारण झाले पुढे वायुधारणही होऊन, या वर्षणकाली वृष्टि झाली नाही तर पुढे प्रसवकालीही वृष्टि होत नाही ॥३॥

केचिद्यथाभिवृष्टं दशयोजनमंडलेवदंत्यन्ये ।

गर्गवसिष्ठपराशरमतमेतत्तद्वादशान्नपरं ॥४॥

अर्थ—प्रवर्पणकालीं कोणत्याही प्रदेशां वृष्टि झाली तर वर्षाकालीं पूर्वापाठादि नक्षत्रां चांगली वृष्टि होईल असे कश्यपादिक्रमिं सणतात. दहा योजनें मडलावर प्रवर्पणकाली वृष्टि झाली तर वर्षाकाली शुभवृष्टि होईल असे देवलादिक्रमिं सणतात. मारा योजनें मडलाहून अधिक वृष्टि प्रवर्पणकालीं झाली सणजे वर्षाकाली शुभवृष्टि होईल असे गर्ग, वसिष्ठ, पराशर सणतात, परंतु याहून कमी न सांगी असेही सणतात ॥४॥

येषुचभेष्वभिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षेतिप्रायः ।

यदिनाप्यादिपुवृष्टं सर्वेषुतदात्वनावृष्टिः ॥५॥

अर्थ—ज्या पूर्वाषाढादि नक्षत्रीं वर्षणकारी वृष्टि होये त्याच नक्षत्रीं वर्षणकारी पुनः बहुतकरून वृष्टि होये. जर पूर्वाषाढादि नक्षत्रीं वर्षणकारी वृष्टि झाली नाही तर वर्षणकारी अनावृष्टि होये. (पर्जन्य पडत नाही) ॥५॥

हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनिष्ठासुषोढशद्रोणाः ।

शतभिषगैन्द्रस्वातिपुचत्वारःकृत्तिकासुदश ॥६॥

श्रवणेमघानुराधाभरणीमूलेषुदशचतुर्युक्ताः ।

फल्गुन्यांपंचकृतिःपुनर्वसौविंशतिर्द्रोणाः ॥७॥

ऐंद्राग्राख्येवैश्वेचविंशतिःसार्पभेदशत्र्यधिकाः ।

आहिर्बुध्न्यार्यमृगप्राजापत्येषुपंचकृतिः ॥८॥

पंचदशाजेषुप्येचकीर्तितावाजिभेदशद्वौच ।

रौद्रेष्टादशकथिताद्रोणानिरुपद्रवेष्वेषु ॥९॥

अर्थ—हस्त, पूर्वाषाढा, मृगशीर्ष, चित्रा, रेवती, धनिष्ठा या नक्षत्रीं १६ द्रोण; शततारका, ज्येष्ठा, स्वाती या नक्षत्रीं ४ द्रोण; कृत्तिका नक्षत्रीं १० द्रोण, ॥६॥ श्रवण, मघा, अनुराधा, भरणी, मूल या नक्षत्रीं १४ द्रोण; पूर्वानक्षत्रीं २५ द्रोण; पुनर्वसु नक्षत्रीं २० द्रोण ॥७॥ विशाखा, उत्तराषाढा या नक्षत्रीं २० द्रोण, आश्लेषानक्षत्रीं १३ द्रोण; उत्तराभाद्रपदा, उत्तरा, रोहिणी या नक्षत्रीं २५ द्रोण ॥८॥ पूर्वाभाद्रपदा, पुष्य या नक्षत्रीं १५ द्रोण; अश्विनीनक्षत्रीं १२ द्रोण, आर्द्रा नक्षत्रीं १८ द्रोण; याप्रमाणे प्रवर्षणकारी तीं तीं नक्षत्रे उपद्रवरहित असलीं स० वृष्टि होये ॥९॥

रविरविसुतकेतुपीडितेभेक्षितितनयत्रिविधा

दुताहतेच । भवतिहिनशिवंनचापिवृष्टिःशु

भसहितेनिरुपद्रवेशिवंच ॥१०॥

अर्थ—सूर्य, शनि, राहु, केतु याणीं नक्षत्र पीडित असता, स० हे त्या नक्षत्रात असता; तसेच भीम व त्रिविध उत्पात याणीं नक्षत्र ताडित असता कल्याण होत नाही व वृष्टिही होत नाही. बुध, गुरु, शुक्र या शुभग्रहांनी युक्त व उत्पातरहित नक्षत्र अ० कल्याण व वृष्टि ही होतात ॥१०॥

॥ इतिवृहत्संहितायांप्रवर्षणं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

॥ अथरोहिणीयोगः ॥

कनकशिलाचयविवरजतरुकुसुमासंगिमधुकरानुरुते ।
 बहुविहगकलहसुरयुवतिर्गीतमंद्रस्वनोपवने ॥१॥
 सुरनिलयशिखरिशिखरेवृहस्पतिर्नारदाययानाह ।
 गर्गपराशरकाश्यपमयाश्रयान्शिष्यसंघेभ्यः ॥ २ ॥
 तानवलोक्ययथावत्प्राजापत्येदुसंप्रयोगार्थान् ।
 स्वल्पग्रंथेनाहंतानेवाभ्युद्यंतोवक्तुं ॥३॥

अर्थ—सुवर्णमय पाषाणसमुदायाच्या विवरामध्ये झालेले जे वृक्ष त्याच्या पुष्पावर व
 सणारे जे श्रमर त्यांचा शब्द आहे ज्यामध्ये अशा व नानाप्रकारच्या पक्षाचा आ
 लाप व देवस्त्रियाच्या (अप्सराच्या) गायनाचा जो मधुर स्वर याणी युक्त आहेत
 बागा ज्यामध्ये, अशा मंत्रपर्वताच्या शिखरावर बृहस्पति, नारदरतें जे योग सांगता
 झाला, ते व गर्ग, पराशर, काश्यप, मय हे ऋषि शिष्यसमुदायास जे योग सांगत
 झाले त्या रोहिणी व चंद्र याच्या योगात, यथाशास्त्र अवलोकन करून, या थोड
 क्या प्रयत्नें मी त्या योगाच्या फलार्थ सांगतों ॥१॥२॥३॥

प्राजेशमापाढतमिस्रपक्षेक्षपाकरेणोपगतंसमीक्ष्य ।
 वक्तव्यमिष्टंजगतोऽशुभंवांशास्त्रोपदेशाद्ब्रह्मचिंतकेन ४
 योगोयथानागतएववाच्यःसाधिष्ययोगःकरणेनयोक्तः ।
 चंद्रप्रमाणद्युतिवर्णमार्गैरुत्पातवातैश्चफलंनिगाद्यं ॥५॥

अर्थ—आपाढकृष्णपक्षी रोहिणी नक्षत्र चंद्रातें युक्त होतें तें पाहून दैवज्ञानें जग
 ताचें शुभाशुभ सांगणें ॥४॥ हा धिष्ययोग मी पंचसिध्दांतिकेमध्ये सांगितला आहे
 तो पाहून त्याचें फल चंद्राचें प्रमाण, क्रांति, वर्ण, मार्ग, उत्पात, वायु, यांहीं
 करून सांगणें ॥५॥

पुरादुदग्यत्पुरतोपिवास्थलंयहोपितस्तत्रहु
 ताशतत्परः । ग्रहान्सनक्षत्रगणान्समालिखे
 त्सधूपपुष्पैर्वलिभिश्चपूजयेत् ॥६॥ सरत्नतो
 यौपधिभिश्चतुर्दिशंतरुप्रवालापिहितैःसुपूजि

तैः । अकालमूलैः कलशैरलंकृतंकुशास्तृतस्थं
डिलमावसेत्तद्विजः ॥७॥

अर्थ—नगराच्या उत्तरेस किंवा पूर्वेस जे स्थल असेल तेथे तीन दिवस राहून, उपोषितहोत्साता, हवनतत्पर ब्राह्मणाने नक्षत्रासहित ग्रह काढून धूप, पुष्प, बलि याहीकरून त्यांची पूजा करावी ॥६॥ रत्ने, उदके, औषधि, याहीसहित व वृक्षपत्तवानी आच्छादित, उत्तम पूजित, काळी बुडें नाहीत अशा चार दिशास ठेवलेल्या कलशांनी सुशोभित व दर्भानी आच्छादित अशा स्थंडिलाजवळ ब्राह्मणाने वसावे ॥७॥

आलम्यमंत्रेण महाव्रतेन बीजानि सर्वाणि निधाय कुंभे ।
प्राच्यानि चामीकरदर्भतोयैर्होमो मरुद्वारुणसौम्यमंत्रैः ८

अर्थ—नंतर महाव्रतनामक मंत्राने सर्व बीजांचे अभिमंत्रण करून तीं कुभामध्ये ठेवावी; आणि त्या कुभात सुवर्ण, दर्भ याहीयुक्त उदक घालावे. नंतर वायु, वरुण, सोम याच्या मंत्रानी अर्घांत होम करावा ॥८॥

श्लक्ष्णां पताकामसितां विदध्या इंद्रप्रमाणां त्रिगुणो
च्छ्रितांच । आदौ कृते दिग्रहणेन भस्वान्ग्राह्यस्त
यायोगगते शशांके ॥९॥

अर्थ—बारीक वस्त्राची काळी चार हात पताका, बारा हात लाल काष्ठार बाधून उभारावी. प्रथमच (आरभीच) दिशासाधन करावे, नंतर रोहिणीचा चंद्राशी योग ज्यावेळी होईल त्यावेळी त्या पताकेने वायु कोणत्या दिशेस जातो तो पहावा ९

तत्रार्धमासाः प्रहरैर्विकल्प्यावर्षानिमित्तं दिव
सास्तदंशैः । सव्येन गच्छन् शुभदः सदैव य
स्मिन्प्रतिष्ठावलवान्सवायुः ॥१०॥

अर्थ—त्या रोहिणीयोगी, प्रहरांनी अर्धमास व प्रहरांशांनी दिवस, वर्षांक्रतूमध्ये पर्जन्यासाठी योजनावे. वायु सव्य गेला तर निरतर कल्याणकारक होतो. जो वायु स्थिर राहतो तो बलवान् यास्तव त्यावरून शुभाशुभ सागावे ॥ (याचे तात्पर्य) रोहिणीयोग आषाढवृष्णपर्षी ज्या दिवशी अहोरात्री होईल त्या दिवशी सूर्योदयापासून १ प्रहर पर्यंत जर शुभ (चांगला) वारा वाहील तर श्रावणाच्या पर्षी चांगली वृष्टि होत्ये. द्वितीयप्रहरी वाहील तर दुसऱ्या पर्षी

भाद्रपदाचा प्र. पर्वा. ४ प्रहरी भा. २ पर्वा रात्रीच्या प्र. प्रहरी आश्विनाचा प्र. पर्वा. दु. प्र. द्वि. पर्वा. तिसऱ्या प्रहरी कार्तिकाचा प्र. पर्वा. चतुर्य प्र. द्वि. पर्वा. शुभवृष्टि होत्ये. यांत अशुभ वायु वाहला तर या मासी अनावृष्टि होत्ये. यावरूनच त्रैराशिकानें दिवसही जाणावे ॥१०॥

वृत्तेतुयोगेकुरितानियानिसंतीहवीजानिधृतानिकुंभे ।

येपांतुयोशोकुरितस्तदंशस्तेपांविबृद्धिसमुपैतिनान्यः ११

अर्थ—रोहिणीयोग होऊन गेल्यावर कुमार्थ्ये पूर्वस्यापित वीजातून जीं अकुरित होतील त्याची वृद्धि होत्ये, अन्त्याची वृद्धि होव नाहीं ॥११॥

ज्ञांतपक्षिमृगरावितदिशोनिर्मलं वियदनिंदितो निलः ।

ज्ञस्यते शशिनिरोहिणीयुते मेघमारुतफलानिवन्म्यतः १२

अर्थ—चंद्राचा रोहिणीयोग झाला असता, त्यावेळीं पक्षि व अरण्यपशु यांच्या मधुर-ज्ञानांनी युक्त दिशा, निर्मळ आकाश, शुभवायु हीं प्रशस्त होव. मेघ व वायु यांची फळे यापुढे सागतां ॥१२॥

क्वचिदसितसितैः सितैः क्वचिच्च क्वचिदसितैर्भुजगै

रिवांबुवाहैः । वलितजठरपृष्ठमात्रद्वयैः स्फुरि

ततडिद्रसनैर्वृतं विशालैः ॥१३॥ विकसितकमं

लोदरावदातैररुणकरद्युतिरंजितोपकंठैः । हुरि

तमिववियद्वनैर्विचित्रैर्मधुकरकुंकुमकिंशुकाव

दातैः ॥ १४ ॥

अर्थ—कोठें श्वेतरूप, कोठें श्वेत, कोठें काळेच असे, वलित उदर व शृष्ट हीं च आहेत दृश्य ज्याचीं असे, चंचल विशुद्धता ह्याच आहेत निव्हा ज्याच्या असे, मोठ्या सर्पासारख्या मेघांनी व्याप्त व प्रफुल्लित कमलोदरासारखी श्वेत, आर क्व किरणकांतींनी तानडे आहेत सगीप भाग ज्याचे असे, भ्रमर, कुंकुम, पळस या सारख्या वर्णांचे चित्रवर्ण मेघांनी रजित असे आकाश होईल ॥१३॥१४॥

असितधननिरुत्थमेववाचलिततडित्सुरचापचि

त्रितं । द्विपमहिपकुलाकुलीकृतं वनमिवदावप

रीतमंघरं ॥१५॥

अर्थ—कृष्णमेघांनी व्याप्त, चंचलबीज व इंद्रधनुष्य यांनी चित्रित, असे आकाश हें, गज, महिष (गवे) यांच्या समुदायांनी व्याप्त केलेलें व वणव्याने व्याप्त अरण्यासारखें दिसतें ॥१५॥

अथवांजनशैलशिलानिचयप्रतिरूपधरैःस्थगितं
गगनं । हिममौक्तिकशंखशशांककरद्युतिहारिभि
रंवुधैरैरथवा ॥१६॥

अर्थ—अथवा आकाश कज्जलपर्वताच्या पाषाणसमूहासारख्या काळ्या मेघांनी आच्छादित अथवा बर्फ, मोठे, शस्त्र, चक्रकिरण यांच्या कातीतें हरण करणाऱ्या ह्म० श्वेतमेघांनी व्याप्त असेल ॥१६॥

तडिद्वैमकक्षैर्वलाकाग्रदंतैःस्त्रवद्वारिदानैश्चलत्प्रांत
हस्तैः । विचित्रेंद्रचापध्वजोद्भूयशोभैस्तमाला
लिनीलैर्वृतंचाव्दनागैः ॥१७॥

अर्थ—बीजच आहे सुवर्णमय मध्यजघनरज्जु व्याप्त असे, नगळेपक्षी हेच आहेत वा हेरचे दांत ज्याला असे, पडणारे उदक हेंच आहे मदोदक ज्याला असे, चंचल जे प्रांत (शेवटचे) भाग तेच आहेत गुढादंड ज्याचे असे, चित्रवर्ण जी इंद्रधनुष्ये तीच जे उच्च ध्वज त्यांणी शोभित असे, तमालवृक्ष व भ्रमर यासारखे नीलवर्ण असे मेघ हेच हत्ती यांही आकाश व्याप्त असेल ॥१७॥

संध्यानुरक्तेनभसिस्थितानामिंदीवरश्यामरुचांध
नानां । वृंदानिपीतांवरवेष्टितस्यकांतिंहरेश्चोरय
तांयदावा ॥१८॥

अर्थ—संध्यासमयीं आरक्त आकाशामध्ये राहिलेले, नीलकमलासारखी श्याम आहे कांति ज्याची अशा मेघांचे समुदाय, पीतांबरानें वेष्टित अशा नारायणाच्या कातीतें हरण करतात काय असे ज्या आकाशामध्ये असतील ॥१८॥

सशिखिचातकदर्दुरनिःस्वनैर्यदिविमिश्रित
मंद्रपटुस्वनाः । स्वमवतत्यदिगंतविलंबिनः
सलिलदाःसलिलौघमुचःक्षितौ ॥१९॥

अर्थ—मेघ, चातक, बेडूक याग्या शब्दानीं मिश्रित, मधुर व सुंदर असे शब्द
करणार्थे मेघ जर आकाशामध्ये विस्तृत होऊन चहूकडे जातील तर ते बहुत वृष्टि
करतील ॥१९॥

**निगदितरूपैर्जलधरजालैरुयहमवरुद्धंद्वयहमथ
वाहः । यदिवियदेवंभवतिमुभिक्षंमुदितजना
चप्रचुरजलाभूः ॥२०॥**

अर्थ—पूर्वी सांगितल्या स्वरूपाच्या मेघानीं तीन दिवस किंवा दोन दिवस अग्रा
एक दिवस जर आकाश व्याप्त असेल तर सुभिक्ष, लोकास आनंद, बहुत उदक
ही होतील ॥२०॥

**रूक्षैरल्पैर्मरुताक्षितदैहैरुपूध्वाक्षप्रेतशाखा
मृगाभैः । अन्येषांवानिंदितानांसरूपैर्मूकै
श्चाब्दैर्नोशिवंनापिवृष्टिः ॥२१॥**

अर्थ—रूक्ष, अल्प, वायूने पसरलेले, उठ, काक, प्रेत, घानर यासारखे अथवा अ-
न्य मार्जारराक्षसादि निदितांसारखे, मूक (गर्जनारहित) अशा मेघानीं कस्य
ण होत नाही व वृष्टिही होत नाही ॥२१॥

**विगतघनेवावियतिविवस्वानमृदुमयूखःस
लिलरुदेवं । सरइवफुल्लंनिशिकुमुदाढधरव
मुहुविशुद्धंयदिचसुवृष्ट्यै ॥२२॥**

अर्थ—मेघरहित आकाशामध्ये कठोरकिरणांचा सूर्य वृष्टि करणारा होतो. रात्रोत
चंद्रविकाशी कमलानीयुक्त, प्रफुल्लित सरोवरासारखे, स्वच्छ नक्षत्रांनी युक्त आकाश
जर दिसेल तर उत्तमवृष्टि होय ॥२२॥

**पूर्वाद्भूतैःसस्थनिष्पत्तिरब्दैराग्नेयाशासंभवै
राग्निकोपः । याम्येसस्यंक्षीयतेनैर्ऋतेर्धपश्चा
ज्जातैःशोभनानृष्टिरब्दैः ॥२३॥**

**वायव्योत्थैर्वातवृष्टिःकचिच्चपुष्टानृष्टिःसौम्य
काष्ठासमुत्थैः । श्रेष्ठसस्यंस्थाणुदिकसंप्रवृद्धै
र्वायुश्रेवंदिक्षुधत्तेफलानि ॥२४॥**

अर्थ—पूर्वदिशेकडे उत्पन्न झालेल्या मेघांनी धान्यसंपत्ति होजे. आग्नेयीस उत्पन्न झालेल्या मेघांनी अग्निकोप होतो. दक्षिणेचे मेघांनी धान्यनाश होतो. नैऋतीचे मेघांनी अर्ध्या धान्याचा नाश होतो. पश्चिमेचे मेघांनी चांगली वृष्टि होजे ॥२३॥ वायव्यदिशेचे मेघांनी वासपुक्त वृष्टि क्वचित् होजे. उत्तरदिशेचे मेघांनी परिपूर्ण वृष्टि होजे. ईशानीचे मेघांनी धान्य उत्तम होतें. याप्रमाणेच वायूचाही दिशापरत्वे फलें होतात ॥२४॥

**उल्कानिपातास्तडितोऽग्निश्चदिग्दाहनिर्धा
तमहीप्रकंपाः । नादामृगाणांसपतत्रिणांच
ग्राह्यायथैवांबुधरास्तथैव ॥२५॥**

अर्थ—उल्का, बीज, अक्षानि, (यांचां लक्षणें पुढें सांगवपाची आहेत) या तिहींचि निपात; दिग्दाह, निर्वात, भूमिकप, पक्षि व आरण्यपशु यचि शब्द या सर्वांचीं फलें मेघांसारखीं दिशापरत्वे घ्यावीं ॥२५॥

**नामांकितैस्तैरुदगादिकुंभैःप्रदक्षिणंश्रावणमा
सपूर्वैः । पूर्णैःसमासःसलिलस्यदातासुतैरवृ
ष्टिःपरिकल्प्यमूनैः ॥२६॥**

अर्थ—उदगादि नामांकित जे पूर्वोक्त चार कुंभ त्यांहीं प्रदक्षिण श्रावणादि चार मासांचीं फले सांगवीं. ज्या महिन्याचा कुंभ उदकपूर्ण असेल त्यांत वृष्टि होईल. ज्याचा पूर्ण नसेल त्यांत वृष्टि होणार नाही. याप्रमाणे नितके कमी झाले असतील तशी वृष्टि स्वबुद्धीनें सांगवी. चारही कुंभ पूर्ण असतील तर चारही मासांत पूर्णवृष्टि होईल ॥२६॥

**अन्यैश्चकुंभैर्नृपनामचिन्हैर्देशांकितैश्चाप्यपरैस्त
थैव । भग्नैःसुतैर्न्यूनजलैःसुपूर्णैर्भाग्यानिवा
च्यानियथानुरूपं ॥२७॥**

अर्थ—तेथें दुसरे, राननामांकित व देशनामांकितही पूर्ण कुंभ ठेवावे. त्यांतून ज्यांचे फुटतील त्यांत फार अशुभ. पाश्चरतील तर उपद्रव, न्यूनजल होतील तर किंचित् अशुभ. पूर्ण असतील तर शुभ. याप्रमाणे यथायोग्य फलें सांगवीं ॥२७॥

दूरगोनिकटगोथवाशादीदक्षिणेपथियथातथा

स्थितः । रोहिणीयदियुनक्तिसर्वथाकष्टमेवज
गतोविनिर्दिशेन् ॥२८॥

अर्थ—चंद्र, दुखन, जबळून किंवा दक्षिणमार्गी राहून जर रोहिणीचा योग करील
तर लोकास दुःखसादि अशुभ होते ॥२८॥

स्पृशन्नुदग्यातियदाशंकस्तदासुवृष्टिर्वहु
लोपसर्गाः । असंस्पृशन्योगमुदक्समेतःक
रोतिवृष्टिंविपुलांश्रियंच ॥२९॥

अर्थ—चंद्र, ज्याकाळी रोहिणीला दक्षिणेकडून स्पर्श करून उत्तरेस जातो त्याकाळी
उत्तमवृष्टि व बहुत उपद्रव होतात जेव्हा रोहिणीला स्पर्श न करून उत्तरेकडून
जाईल तेव्हा बहुत वृष्टि होईल व लोकास लक्ष्मी प्राप्त होईल ॥२९॥

रोहिणीशकटमध्यसंस्थितेचंद्रमस्यशरणीक
ताजनाः । कापियांतिशिशुयाचिताशनाःसू
र्यततपिठरांबुपायिनः ॥३०॥

अर्थ—चंद्र, रोहिणीच्या शकटमध्यमार्गी (शकटभेद करून) राहिला असता,
रक्षणकर्ता नारायणमुळे लोक देशोदेशी जातात व नालकासारकीं अन्न मागणारे व
सूर्याने तापिलले भांड्यातील पाणी पिणारे असे लोक होतात. ह्मणजे उदक
नाहीसे होते ॥३०॥

उदितंयदिशीतदीधितिंप्रथमंपृष्ठतएतिरोहि
णी । शुभमेवतदास्मरातुराःप्रमदाःकामि
वशेचसंस्थिताः ॥३१॥

अर्थ—अगोदर उदयास पावलेल्या चंद्राच्या मार्गी, रोहिणीचा उदय होईल तर
शुभ होय. त्याकाळी कामाने पीडित स्त्रिया कामीपुरुषाच्या स्थायी राहतील ३१

अनुगच्छतिपृष्ठतःशशीयदिकामीवनितामि
वप्रियां । मकरध्वजवाणपीडिताःप्रमदानां
वशगास्तदानराः ॥३२॥

अर्थ—जसा कामीपुरुष आकृष्टा स्त्रीच्या मागून जातो तसा, चंद्र रोहिणीच्या मागून उदय पावेल तर त्यावर्षी कामगणाना पीडित असे पुरुष स्त्रियाच्या स्वाधीन होतील ॥३२॥

आग्नेय्यादिशिचंद्रमायदिभवेत्तत्रोपसर्गोम
हान्नेर्ऋत्यांसमुपहृतानिनिधनंसस्यानियां
तीतिभिः । प्राजेशानिलदिक्स्थितेहिमक
रेसस्यस्यमध्यश्रयोयातेस्थाणुदिशंगुणाःसु
वहवःसस्यार्धवृद्ध्यादयः ॥३३॥

अर्थ—रोहिणीच्या आग्नेयी दिशेत चंद्र असेल तर, त्यावर्षी फार उपद्रव होईल. रोहिणीच्या नैऋतीस असेल तर धान्ये अतिवृष्ट्यादि उपद्रवांनी पुक्त होऊन, नाश पावतील. वायव्येस असेल तर, धान्याची वृद्धि मध्यम होईल. ईशानीस असेल तर धान्याची वृद्धि व स्वस्ताई इत्यादिक बहुत गुण होतील ३३

ताडयेद्यदिचयोगतारकामावृणोतिवपुषा
यदापिवा । ताडनेभयमुशंतिदारुणंछाद
नेनृपवर्धोगनाकृतः ॥३४॥

अर्थ—चंद्र, योगतारेतें (नक्षत्राच्या सर्व तारांमध्ये जी तेजस्वी व मोठी असेल ती योगतारा) ताडन करील झणजे एका टोंकानें स्पर्श करील तर मोठें भय होईल व शरीरानें (विवाह) आच्छादन करील तर राजाचा वध स्त्रीचे हातून होईल ३४

गोप्रवेशसमयेग्रतोवृषोयातिरुष्णपशुरेववा
पुरः । भूरिवारिशवलेतुमध्यमंनोसितैवुपरि
कल्पनापरैः ॥३५॥

अर्थ—गाई वनांतून येऊन, गृहप्रवेशसमयी (सध्याकाळी) पुढें बेल जाईल अथवा काळा पशु जाईल तर त्यावर्षी बहुत वृष्टि होईल. काळापांढरा पशु जाईल तर मध्यम वृष्टि होईल. पांढरा पशु जाईल तर वृष्टि होणार नाही. इतर वर्णांचा पशु जाईल तर किंचित् किंचित् वृष्टि होईल ॥३५॥ हा श्लोक या प्रकारांत आहे झणून, रोहिणीयोगाचे दिवशी या श्लोकात सांगितल्याप्रमाणें होईल तर त्याची तशी फळे समजावी.

दृश्यतेनयदिरोहिणीयुतश्चंद्रमानभसितोयदावृते ।

रुग्भयंमहदुपस्थितंतदाभूश्चभूरिजलसस्यसंयुता ॥३६॥

अर्थ—मेघानीं आच्छादित आस्यामुळे रोहिणीयुक्त चंद्र दृष्टिगोचर होणार नाही तर त्यावर्षी मोठे रोगभय होईल पण उदक, धान्य याह्यांयुक्त भूमि होईल असे सांगवे ॥३६॥

॥इतिवृहत्संहितायांरोहिणीयोगोनामचतुर्विंशोऽध्यायः २४

॥ अथस्वातियोगः ॥

यद्रोहिणीयोगफलंतदेवस्वातावपाढासहिते
चचंद्रे । आपाढशुक्लेनिखिलंविचिंत्यंयोस्मि
न्विशेषस्तमहंप्रवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—चंद्रोहिणीयोगाचे जे फल सांगितले तेच स्वाती व पूर्वाषाढा या नक्षत्रीं चंद्र असता, आपाढशुक्लपक्षां पहावे. त्याहून यात जो विशेष तो मी सांगतो १

स्वातौनिशांशेप्रथमेभिवृष्टेसस्यानिसर्वाण्युपयाति
वृद्धिं । भागेद्वितीयेतिलमुद्रमापाग्रैष्मंतृतीयेस्तिन
शारदानि ॥२॥ वृष्टेन्द्वाभागेप्रथमेसुवृष्टिस्तद्वद्विती
येतुसर्काटसर्पा । वृष्टिस्तुमध्यापरभागवृष्टेनिश्छिद्र
वृष्टिर्नानिप्रवृष्टे ॥३॥

अर्थ—आपाढशुक्लपक्षां जेव्हा स्वातीस चंद्र जाईल, त्यादिवशी रात्रीच्या प्रथमभागी वृष्टि होईल तर सर्वधाण्याची वृद्धि होईल. रात्रीच्या द्वितीयभागी वृष्टि होईल तर तिल, मूग, उडोद ही धान्ये होतील तृतीयभागी वृष्टि होईल तर त्रैष्म (उडोदाली धान्ये) होतील शारदन्तूली धान्ये होणार नाहीत ॥२॥ दिवसाच्या प्रथमभागी वृष्टि झाली तर उत्तम वृष्टि होईल. द्वितीयभागी झाली तर उत्तम वृष्टि होत्ये, परंतु रुमि, सर्प हे होतात तृतीयभागी वृष्टि झाली तर मध्यम वृष्टि होत्ये स्वातियोगी रात्रिदिस वृष्टि झाली तर, (यथाकाली) निदोपवृष्टि होत्ये ॥३॥

सममुत्तरेण ताराचित्रायाः कीर्त्यते अपावत्सः ।

तस्यासन्ने चंद्रे स्वातेर्योगः शिवो भवति ॥४॥

अर्थ—चित्रानक्षत्राभ्यां समभागीं उत्तरेकडे किंवा किंचित् तिर्यक्स उत्तरेकडे जे नक्षत्र दिसते त्याला अपावत्स असें म्हणतात. त्याजवळ चंद्र येईल तर तो स्वातियोग शुभ होतो ॥४॥

सप्तम्यां स्वातियोगेयदि भवति हिमं माघमासांधका
रेवायुर्वाचंडवेगः सजलजलधरो वापि गर्जत्यजस्रं ।
विद्युन्मालाकुलं वायदि भवति नभोनष्टं चंद्रार्कतारं
विज्ञेया प्रावृडे पामुदितजनपदा सर्वसस्यैरुपेता ॥५॥

अर्थ—माघकृष्णसप्तमीस स्वातियोग असून त्या दिवशीं वर्ष पडेल अथवा मोठा घारा सुटेल अ० सजलमेघ निरतर गर्जना करील अ० विजाच्या मालांनी व्याप्त आकाश होईल अ० चंद्र, सूर्य, नक्षत्रे दिसणार नाहीत तर त्या वर्षीं आनंदित लोक होतील व सर्व धान्यानीं युक्त वर्षाकाल होईल असें जाणावे ॥५॥

तथैव फाल्गुने चैत्रे वैशाखस्यासितेऽपि वा ।

स्वातियोगं विजानीयादापाढे च विशेषतः ॥६॥

अर्थ—तसेच फाल्गुन, चैत्र, वैशाख यांच्या कृष्णपक्षां स्वातियोगाचीं फळे जाणावीं; परंतु आपाढामध्ये विशेष करून जाणावीं ॥६॥

॥ इति बृहत्संहितायां स्वातियोगो नाम पंचविंशोऽध्यायः २५

॥ अथ आपाढी योगः ॥

आपाढ्यां समतुलिताधिवासितानामन्येद्युर्य
दधिकतामुपैति विजं । तद्बुद्धिर्भवति न जायते
यदूनं मंत्रोऽस्मिन् भवति तुलाभि मंत्रणाय ॥७॥

अर्थ—उत्तराषाढानक्षत्रास चंद्र असेल त्यादिवशीं (आषाढीपौर्णिमेस किंवा किचि
तू मार्गे पुढें) बरोबर मोजून ठेवलेली जीं सर्व बीजे, त्यातून दुसऱ्या दिवशीं जें
बीज अधिक होईल, त्याची वृद्धि त्यावर्षीं होत्ये व जें कमी होईल तें उत्पन्न हो
त नाही. या तुलाभिमतव्रणाचा मंत्र आहे, त्याणें तराजूचें अभिमंत्रण करावें १

स्तोतव्यामंत्रयोगेनसत्यादेवीसरस्वती ।

दर्शयिष्यसियत्सत्यंसत्येसत्यव्रताह्यसि ॥२॥

येनसत्येनचंद्राकौग्रहाज्योतिर्गणास्तथा ।

उत्तिष्ठंतीहपूर्वेणपश्चादस्तं व्रजंति च ॥३॥

यत्सत्यंसर्ववेदपुयत्सत्यं ब्रह्मवादिषु ।

यत्सत्यं त्रिपुलोकेषु तत्सत्यमिह दृश्यतां ॥४॥

ब्रह्मणो दुहितासित्वमादित्येति प्रकीर्तिता ।

काश्यपगोत्र तथैव नामतो विश्रुता तुला ॥५॥

अर्थ—या योगमंत्रानें सत्या जी सरस्वती देवी तिची स्तुति करावी. हे सत्ये तू सत्यव्र
ता आहेस यास्तव जें खरें तें दाखोव ॥२॥ ज्या सत्यानें चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र
समुदाय हे पूर्वेकडे उदय पावतात व पश्चिमेकडे अस्त पावतात ॥३॥ व जें सत्य
सर्व वेदांमध्ये व जें सत्य ब्रह्मवादी यामध्ये व त्रैलोक्यामध्ये जें सत्य तें सत्य घेथे
द्याखवाचें ॥४॥ हेदेवि, तू ब्रह्माची कन्या आहेस. आदि-या असें तुला सणतात
काश्यपगोत्र तुझें आहे व तुझें नांव तुला असें प्रसिद्ध आहे ॥५॥

११ क्षौमंचतुःसूत्रकसंनिवद्धं पडंगुलं शिष्यकवस्त्र ,
मस्याः । सूत्रप्रमाणं च दशांगुलानि पडेव कक्षो
भयशिष्यमध्ये ॥६॥

अर्थ—या तुलेचें (तराजूचें) वस्त्र (परतें) तागाचें किंवा सणाचें सहा आंगळें
असावें व तें चार सूत्रांनीं बद्ध असावें. तीं सूत्रे दहा आंगळें असावीं व त्या
दोन परड्याच्या मध्यमार्गीं सहा आंगळें कसा (धरावयाची दोरी) असावी ६

याम्येशिष्येकाचनसंनिवेश्य शोषद्रव्याण्युत्तरं
वृनिचैवं । तोयः कौष्यैः स्यंदिभिः सारसैश्च नृ
पिर्हानामध्यमाचोत्तमाच ॥७॥

अर्थ—सुवर्ण मोजावयाचें असल्यास तें दक्षिणपरड्यात ठेवावे. अथर्व्ये उत्तर परड्यात ठेवावी व जलही तसेच मोजावें. त्यात कूपोदक जर अधिक होईल तर अत्यल्पगृष्टि, शन्याचें उदक अधिक होईल तर मध्यमगृष्टि, तळ्याचें उदक अधिक होईल तर, उत्तमगृष्टि होईल असें जाणावे. तीनही उदके कमी झालीं तर अनावृष्टि होईल ॥ ७ ॥

**दंतैर्नागागोहयाद्याश्रलोन्नाहेन्नाभूषाःसिक्थ
केनद्विजाद्याः । तद्वदेशावर्षमासादिशश्वशे
पद्रव्याण्यात्मरूपस्थितानि ॥८॥**

अर्थ—हस्तिदंताचे वजनाप्रमाणे हत्ती अधिक किंवा कमी होतील हें जाणावें, तसें च ज्या प्राण्यास लेकर आहे त्याची न्हासवृद्धि लोंकरीचे वजनानें समजावी. राजे-सुवर्णानें, ब्राह्मणादि मेणानें—४ देशाच्या व पुढें येणारिवर्ष, मास, दिशा यांच्या मेणाच्या प्रतिमा कल्पून, त्या मेणाने १ अन्य जे धान्यादि पदार्थ असतील त्याचें प्रत्यक्षच वजन करून त्यावरून क्षयवृद्धि समजावी ॥८॥

**हैमीप्रधानारजतेनमध्यातयोरभावेस्वद्विरेण
कार्या । वित्थःपुमान्येनशरेणसावातुला
प्रमाणेनभवेद्वितस्तिः ॥९॥**

अर्थ—ती तुला (दाढी) सुवर्णाची मुख्य, रजताची मध्यम, हीं दोनही न मिळत तर तैराची करावी. ज्या वाणानें पुण्याचा वेध झाला त्या वाणाची तुला करावी. त्या तुलेचें प्रमाण, वितस्ति (१२ अंगुळें लांब) असावें ॥९॥

**हीनस्यनाशोभ्यधिकस्यवृत्तिस्तुल्येनतुल्यंतु
लितंतुलायां । एतत्तुलाकोशरहस्यमुक्तंप्राजे
शयोगेपिनरोयिदध्यात् ॥१०॥**

अर्थ—तुलेमध्ये मोजलेलें द्रव्य पूर्वीपक्षां कमी होईल तर त्याचा नाश. वृद्धि होईल तर वृद्धि. बरोबर होईल तर मध्यम त्यावर्षीं तें द्रव्य होतें. हे तुलादिव्य, रहस्य रोहिणीयोगींही पहावें ॥१०॥

**स्वातावपाढास्वथरोहिणीपुपापग्रहायोगग
तानशस्ताः । ग्राह्यंतुयोगद्वयमप्युपोष्ययदा
धिमासोद्विगुणीकसेति ॥११॥**

अर्थ—स्वाती, पूर्वाषाढा, रोहिणी या नक्षत्रां चंद्रयोगकालें तैर्ये पापग्रह असतील तर शुभ नव्हे. ज्यावर्षी आषाढ अधिक असेल त्यावर्षी पूर्वाषाढा व रोहिणी हे योगद्वय दोनही महिन्यात पडवें ॥११॥

**त्रयोपयोगाःसदृशाःफलेनयदातदावाच्यम
संशयेन । विपर्ययेयत्त्विहरोहिणीजंफलंतदे
वाभ्यधिकंनिगद्य ॥१२॥**

अर्थ—ह्या दोनही योगांचें फल जर सारखें घईल तर निःसंशय फल सांगवें. आणि जर भिन्नभिन्न फलें येतील तर रोहिणीचें फल तेंच अधिक सांगवें ॥१२॥

निष्पत्तिरग्निकोपोवृष्टिर्मैदायमध्यमाश्रेष्ठा ।

बहुजलपवनापुष्टाशुभाचपूर्वादिभिःपवनैः ॥१३॥

अर्थ—रोहिणीयोगीं पूर्वादि आठ दिशांच्या वायूंची धान्यनिष्पत्त्यादि फलें होतात. हा० पूर्वेचा वारा असेल तर सर्वे धान्ये होतील. आग्नेयीचा अ० अग्निकोप, दक्षिणेचा अ० अस्त्र, नैऋतीचा अ० मध्यम, पश्चिमेचा अ० चागली, वायव्येचा अ० वृष्टि व वायु बहुत होतील, ईशानीचा वायु अ० तर शुभ अशी वृष्टि होईल ॥१३॥

वृत्तायामापादधां कृष्णचतुर्थ्यामजैकपादक्षै ।

यदिवर्षतिपर्जन्यःप्रावृट्शस्तानचेन्नततः ॥१४॥

अर्थ—आषाढी पौर्णिमा शांत्यानंतर कृष्णपक्षां चतुर्थीत पूर्वाभाद्रपदा नक्षत्री प पर्जन्यवृष्टि होईल तर, वर्षाकाल शुभ होतो व त्यादिवशी वृष्टि न झाली तर वर्षाकाल अशुभ होय ॥१४॥

(आषाढधांपौर्णमास्यांतुयद्यैशानोनिलोभवेत् ।

अस्तंगच्छतितीक्ष्णांशौसस्यसंपत्तिरुत्तमा ॥१५॥)

अर्थ—आषाढशुद्ध पौर्णमासीत सूर्य अस्तास जातेवेळी ईशानी दिशेचा वारा सुटेल तर, धान्य उत्तम उत्पन्न होईल ॥१५॥

इतिवृहत्संहितायांआषाढीयोगोनामपट्विंशोऽध्यायः २६

॥ अथवातचक्राध्यायः ॥

(हा वातचक्राध्याय आचार्यरुत नव्हे, कारण पूर्वाध्यायातील तेराव्या श्लोकाने वायु सांगितला आहे; परंतु विस्तार यात आहे यास्तव येथे व्याख्या करतो असे टीकाकार झणतात)

(पूर्वःपूर्वसमुद्रवीचिशिखरप्रस्फालनाघूर्णितश्रद्धा
कौशुसटाभिघातकलितोवायुर्यदाकाशतः । नैकांत
स्थितनीलमेघपटलांशारद्यसंवर्धितांवासंतोत्कटस
स्यमंडिततलांविद्यात्तदामेदिनीं ॥१॥)

अर्थ—आषाढपौर्णमासीस पूर्वसमुद्राच्या लाटा हालविण्याने कपित असा, चंद्रसूर्यकिरण हेच मानेवरील केंस, याच्या ताडनाने मिश्रित असा पूर्वदिशेचा तारा जर आकाशात वाहील तर सर्वत्र वृष्टि होऊन सरदतूतील धान्ये व वसतऋतूतील धान्ये पृथ्वीवर होतील ॥१॥

यदाग्नेयोवायुर्मलयशिखरास्फालनपटुःप्लव
त्यस्मिन्योगेभगवतिपतंगेप्रवसति । तदानि
त्योदीप्ताज्वलनशिखरालिंगिततलास्वगात्रो
ष्मोऽश्वसैर्वमतिवसुधाभस्मनिकरं ॥२॥

अर्थ—या आषाढीयोगीं सूर्यास्तसमयीं मलयपर्वताच्या शिखराचे ताडन करणारा वा रा आग्नेयीकडून वाहील तर निमतस, अग्निशिखानीं आलिंगित अशी भूमी स्वशरीरातून निघाले जे ऊर्जे (वाफा) त्याहीकडून बहुत भस्माते ओकले (सर्वजळून भस्म होते) ॥२॥

तालीपत्रलतावितानतरुभिःशाखामृगान्नर्तयन्योगे
स्मिन्प्लवतिध्वनन्सुपरोवायुर्यदादक्षिणः । सर्वो
द्योगसमुन्नताश्वगजवत्तालांकुशैर्घटिताःकीनाशाइ
वमंदवारिकणिकान्मुंचंतिमेघास्तदा ॥३॥

अर्थ—या आषाढीयोगीं, सूर्यास्तसमयीं ताडपत्रे, वेलींचा विस्तार व वृक्ष याहीकडून वानरातें नाचविणारा, शब्द करणारा, फार कठिण असा दक्षिणवारा सुटेल

तर सर्व उद्योगांनीं उन्नत व हतोत्तारसे तादृक्स्वरूप अंकुशांनीं रुद्ध वानरासारखे
मेघ अल्पउदकाचे कण सोडतात (अल्पनृष्टि होय) ॥३॥

सूक्ष्मैलालवलीलवंगनिचयान्व्याघूर्णयन्तागरेभा
नोरस्तमयेष्टवत्यविरतोवायुर्यदानैर्ऋतः । क्षुत्तृष्णा
मृतमानुपास्थिशकलप्रस्तारभारच्छदामत्ताप्रेतवधू
रिवोअचपलाभूमिस्तदालक्ष्यते ॥४॥

अर्थ—आपादीयोगीं, सूर्यांसीं वारीक एलची, रापआवळी, लवंग पांच्या समुदा-
यांतें समुद्रामध्ये कोणविणारा असा निर्रतिदिशेकडील वारा सुटेल तर क्षुधा तृषा
याहीं मेलेल्या मनुष्यांच्या अस्थिशकलांचा जो बहुत विस्तार तोच आहे मरिधनी-
यनस्रजिला, अशी भूमि प्रेतस्त्रोसारखी मत्त व तीव्रचापव्ययुक्त, अशी होय हा
अन्नपाणी नाही यास्तव बहुत लोक मरतात ॥४॥

यदारिणूत्पातैःप्रविकटसटाटोपचपलःप्रवातः
पश्चार्धेदिनकरकरापातसमये । तदासस्योपे
ताप्रवरनृवरावत्थसमराधरास्थानेस्थानेष्व
विरतवसामांसरुधिरा ॥५॥

अर्थ—आपादीयोगीं, सूर्यास्तसमयीं धूल उडविणारा अत्यंत चपल असा वायु प-
श्चिमेकडून वाहील तर, पूर्वांश धान्ये होतील. अष्टमनुष्यांची पुढे होऊन जागा-
जाग वसा, मांस, रक्त याहीयुक्त भूमि होईल. (बहुत पुढे होतील) ॥५॥

आपादीपर्वकालेयदिकिरणपतेरस्तकालोपपत्तौवा
यव्योवृत्त्यवेगःप्लवतिघनरिपुःपन्नगादानुकारी । जा
नीयाद्वारिधाराप्रमुदितमुदितामुक्तमंडूककंठांसस्यो
द्रासैकचिन्हांसुखबहुलतयाभाग्यसेनामिवोर्वी ॥६॥

अर्थ—आपादी योगींमासीस सूर्यास्तसमयीं ऋत वेगवान्, मेघांचा अन्न (उडविणारा)
गहडासारखा (वेगानेजाणारा) असा वायव्यदिशेकडून वारा सुटेल तर उदकाचा
रांनीं अत्यंत आनंदित, वेड्यांच्या शब्दांनीं युक्त व बहुत सुखाने धान्य होण्याची
चिन्ह समजली आहेत निर्वी, अशी भूमि भाग्ययुक्त, सेनेवैरी शोभय. असे
जाणवें ॥६॥

मेरुग्रस्तमरीचिमंडलतलेग्रीष्मावसानेरवौवा
त्यामोदिकदंवगंधसुरभिर्वायुर्यदाचोत्तरः । वि
द्युच्चातिसमस्तकांतिकलनामत्तास्तदातोयदाउ
न्मत्ताइवनष्टचंद्रकिरणांगांपूरयंत्यंबुभिः ॥७॥

अर्थ—आपाटोपौर्णमासीस सूर्यास्तकालीं अखंत सुगंधी, कदम्बपुष्पांच्या सुगंधानें
सुवासित वायु, उत्तरेकडून वाहील तर, विजांच्या भ्रमणानें सर्व तेजांचें आकलन
(आकार ज्ञान) करणारे व मत्त मेघ उन्मत्तासारखे चंद्रकिरण न दिसणाऱ्या भू-
मीतें उदकधारानीं पूर्ण करितील (विजा फार लवून अतिवृष्टि होईल) ॥७॥

ऐशानोयदिशीतलोमरगणैःसंसेव्यमानोभवेत्
पुन्नागागुरुपारिजातसुरभिर्वायुःप्रचंडध्वनिः ।
आपूर्णादकयौवनावसुमतीसंपन्नसस्याकुलाध
र्मिष्ठाःप्रणतारयोऽनृपतयोरक्षंतिवर्णास्तदा ॥८॥

अर्थ—आपाटोपौर्णमासीस सूर्यास्तकालीं, शीतल, देवांनीं घेण्याजोगा, पुन्नाग (सु-
रगीचें झाड) कृष्णागुरु, पारिजातक यांच्या पुष्पांनीं सुगंधित, मोठा शब्द करणारा
असा वायु ईशानीकडून सुटेल तर, उदकपूर्ण, धान्ययुक्त, अशी भूमी होईल. धर्मि-
ष्ठ, शरण घेणारे आहेत शत्रु ज्यांस, असं राजे ब्राह्मणादि चारही वर्णांचें रक्षण
करतील ॥८॥

(इतिवातचक्रं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥)

॥ अथसद्योवर्षणं ॥

वर्षाप्रश्नेसलिलनिलयंराशिमाश्रित्यचंद्रोल
ग्रंयातोभवतियदिवाकेंद्रगःशुक्लपक्षे । सौम्ये
र्दृष्टःप्रचुरमुदकंपापदृष्टोल्पमंभःप्रावृट्कालेमृ
जतिनचिराच्चंद्रवद्भार्गवोपि ॥९॥

अर्थ—पर्जन्याविषयी प्रश्न केल्यास कर्क, मकर, मीन या जलराशींस चंद्र असून
तें प्रथम असेल अथवा लग्नापासून शुक्रपक्षा केंद्रा चर असेल आणि त्यावर शु-

प्रहाची दृष्टि असेल तर वर्षाकाली शीघ्र बहुत वृष्टि होईल व पापग्रहांची दृष्टि असेल तर अल्पवृष्टि होईल असे सांगावे. चंद्रासारखा शुक्रही होय, तणजे शुक्र जलराशीस असून लक्षां असेल अथवा शुक्रपक्षा केंद्री असेल व ती शुभग्रहदृष्टि असेल तर बहुतवृष्टि, पापदृष्टि असेल तर अल्पवृष्टि वर्षाकाली शीघ्र होई ॥१॥

आर्द्रद्रव्यंस्पृशतियदिवावारितस्संज्ञकंवातोयासन्नो

भवतियदिवातोयकार्योन्मुखोवा । प्रष्टावाच्यःसलि

लमचिरादस्तिनिःसंज्ञयेनपृच्छाकालेसलिलमिति

वाभ्रूयतेपत्रशब्दः ॥२॥

अर्थ—पत्रेन्यप्रभकाली, प्रभकरणास रसयुक्त वस्तुविशेषास स्पर्श करील अथवा उदक किंवा जलनावाच्या पदार्थांचा (क्षीर, पय, नागारमोषा, इत्यादि शब्दवाच्यपदार्थास) स्पर्श करील, अ० उदकाजवळ असेल, अ० जलकार्य करीत असेल तर पत्रेन्य स्वकर पडेल असे निःसंशय सांगावे. अ० प्रभकाली उदकवाचकशब्द श्रवण होतील तर पत्रेन्य शीघ्र निःसंशय पडेल असे सांगावे ॥२॥

उदयशिखरिसंस्थोदुर्निरीक्ष्योतिर्वीप्याद्रुत

कनकनिकाशःस्निग्धवैदूर्यकातिः । तदहनि

कुरुतेभस्तोयकालेविवस्वान्प्रतपतियदिवो

च्चैःखंगतोतीवतीक्ष्णं ॥३॥

अर्थ—सूर्य, उदयपर्वतावर असता अतितेजाने पाहवेना असा होईल व पातळ सुवर्णासारखा व निर्मळ वैदूर्यमण्याच्या कांतीसारखा होईल तर वर्षाकाली त्यादिपक्षां वृष्टि होईल. अथवा आकाशमध्यभागी जाऊन अत्यंत ताप करील तर त्यादिवशी वृष्टि होईल ॥३॥

विरसमुदकंगोनेत्राभंविद्यद्विमलादिशोऽलव

णविरुतिःकाकांडाभंयदाचभवेन्नभः । पच

नविगमःपोषूयंतेज्ञपाःस्थलगामिनोरसनम

सकृन्मंडूकानांजलागमहेतवः ॥४॥

अर्थ—उदकाची गोडी जाईल. गार्दच्या नेत्रासारखे किंवा कावण्याच्या आख्यासारखे (श्वेतनील) आकाश होईल. दिशा स्वच्छ होतील. मिठांमध्ये कांद्यासारखा विकार होईल. वायूचा निरोध होईल. मासे भूमीवर जाण्याच्या इच्छेने उड्या मारतील. वेदूक वारंवार शब्द करतील तर ही सर्व शीघ्र पत्रेन्य देण्याची लक्षणें हेत ॥४॥

मार्जारभृशमवनिनखैर्लिखंतोलोहानामलनि
चयःसविस्त्रगंधः । रथ्यायांशिंशुनिचिताश्वसेतुवं
धाःसंप्राप्तंजलमचिरान्निवेदयन्ति ॥५॥

अर्थ—भारें नखांनीं भूमि खणतील. लोखंडाचा मळ (ताव) पास अपक्कमा
सासारखा गंध येईल. मार्गामध्ये मुलें पूल बांधतील. तर शीघ्र वृष्टि होईल
असे समजावे ॥५॥

गिरयोजनपुंजसन्निभायदिवावाष्पनिरुद्धकं
दराः । रुक्वाकुविलोचनोपमाःपरिवेपाः
शशिनश्चवृष्टिदाः ॥६॥

अर्थ—पर्वत, काजळाच्या राशींसारखे काळे दिसतील अथवा त्याच्या गुहा ज
प्यार्ने युक्त होतील. अथवा कोंजळाच्या नेत्रासारखे (लाल) चंद्राचे परिवेप
(सळी) होतील तर वृष्टि शीघ्र होईल ॥६॥

विनोपघातेनपिपीलिकानामंडोपसंक्रांतिरहि
व्यवायः । द्रुमाधिरोहश्चभुजंगमानांवृष्टेर्निमि
त्तानिगवांष्टुतंच ॥७॥

अर्थ—उपद्रवावाचून मुग्या आपलीं आर्ही दुसऱ्या जागी नेतील. सर्प मीथुन क
रतील व शाढानही चढतील. गाई-वड्या भारतील. ही सर्व शीघ्रवृष्टीचीं
कारणें होत ॥७॥

तरुशिखरोपगताःरुक्लासागगनतलस्थित
दृष्टिनिपांताः । यदिचंगवारविचीक्षणमूध्वं
निपततिवारितदानचिरेण ॥८॥

अर्थ—सरडे वृक्षार्थी जाऊन आकाशाकडे पहातील, बेल वर सूर्याकडे पहातील,
तर शीघ्र वृष्टि होईल ॥८॥

नेच्छंतिविनिर्गमंगृहादुन्वंतिश्रवणान्खुरानपि ।
पशवःपशुवच्चकुर्कुराययंभःपततीतिनिर्दिशेत् ॥९॥

अर्थ—गवादिपशु घरातून बाहेर जाण्याची इच्छा करणार नाहीत व कान, पाप
कापवतील तसेच कुत्रेही करतील तर शीघ्र वृष्टि होईल असे सांगे ॥९॥

यदास्थितागृहपटलेषुकुर्कुरारुवंतिवायदिवि
ततंदिवोन्मुखाः । दिवातडिद्यदिचपिनाकि
दिग्भवातदाक्षमाभवतिसमातिवारिणा ॥१०॥

अर्थ—कुत्रे, गृहसमुदायामध्ये किवा घरावर उभे राहून शब्द करतील अथवा आकाशाकडे पाहून तोंड पसरून शब्द करतील अथवा ईशानीकडे दिवसास वीज चमकेल तर पृथ्वी जलमय होऊन उच्च सखल दिसणार नाही ॥१०॥

शुककपोतविलोचनसंनिभोमधुनिभश्चयदा
हिमंद्दीधितिः । प्रतिशशीचयेदादिविराजं
तेपततिवारितदानचिरादिवः ॥११॥

अर्थ—कीर व कपडा यांच्या नेत्रासारखा (तांबूस) अ० मधाराखा चंद्र दितेल किवा आकाशामध्ये एक चंद्र असून दुसरा चंद्र दितेल तर लवकर वृष्टि होईल ॥११॥

स्तनितंनिशिविद्युतोदिवारुधिरनिभायदिदं
उवत्स्थिताः । पवनःपुरतश्चशीतलोयदिस
लिलस्यतदागमोभवेत् ॥१२॥

अर्थ—रात्री गर्जना होतिल, दिवसास रक्तासारख्या आरक्त व दडासारख्या वर खाली विजा चमकतील, पूर्वेकडून थंड वारा वाहील तर वृष्टि लवकर होईल ॥१२॥

वह्नीनांगनतलोन्मुखाःप्रवालाःस्नायंतेयदि
जलपांशुभिर्विहंगाः । सेवंतेयदिचसरीसृपा
मृणाग्राण्यासन्नोभवतितदाजलस्यपातः ॥१३॥

अर्थ—वेळीचे नवपल्लव ऊर्ध्वगमन करतील उदक व धुरळा यामध्ये पक्षी खान करतील. सर्प तृणाग्रसर चढतील, तर जलवृष्टि जवळ आली (शीघ्र वृष्टि होईल) असे समजावे ॥१३॥

मयूरशुकचापचातकसमानवर्णायदाजपाकुसुमपंक
जद्युतिमुपश्चसंध्याधनाः । जलोर्मिनगनक्रकच्छपव
राहमीनोपमाःप्रभूतपुटसंचयानतुचिरेणयच्छंत्यपः १४

८॥ रामरक्षा.	पूजेचे अभंग.	८॥ द० म० कोष्टकै.
८॥ गोपिगीत.	८॥ सोळा सोमवारकथा	८॥ चर्पटपजरिका.
८॥ रुक्मिणी स्वयंवर व	८॥ चित्रे. २	८॥ नीकाक्रीडन
सुभद्राहरण आर्या.	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहांची	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे
८॥ अगदशिष्टाई.	८॥ गुरुचरित्र ओव्या ५२	प्रवर.
८॥ वास्तुप्रकरणीं कोष्टक	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	८॥ शिवस्तुति
८॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	८॥ गणपतीचे श्लोक.
८॥ तुकारामकृत मानस.	८॥ सीतासम्यक्.	८॥ दुर्गास्तोत्र

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि संद्रष्ट्यांस आर्ही विनयपूर्वक असें सूचवितों कीं, या ग्रंथाचा राजापासून रंकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्रकृत (मराठी) टीकेसह लोकहितो-
देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा साद्य कस्न, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशवांधवांकडे आहे.

वर्गणीचेदर.

	किंमत.	हाशील.
भागः किंवा भक्त पौर्वाण दिव्यास दर भक्तास	८ भागे.	६ पै.
भागान् दिव्यास दर भक्तास	१० भागे.	- ६ पै.

किमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें शाल्यास अर्धा आपा दराच्या पाठवाव्या.

मुंबईत ठाकुरद्वारामजीक हरिबाबांचे आर्हीत रा० रा० नारोळण दुमाळ्ये यांकडे पैसा नमा कस्न त्यांची पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARAHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १. ले

तारीख २५ अक्टोबर १८७३.

अंक ६

VOL I

25th OCTOBER 1873.

No. 6

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांनी

आपल्या

जगन्निव छागलान्यान

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांच्याचीं चतुष्पत्री ३२ दृष्टे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	छत्रेचा वैधक वाद	८= शिवसहस्रनामावलि
८ यथार्थदीपिका	॥=समझोकी गीता.	८= प्रात स्मरण.
४ धर्मसिंधु (प्रयकार	॥=प्रतिष्ठासमर्थक.	८= बंधुवाहनआख्यान
यत्वे घरचे पुस्तकात	॥=वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक
रून छापिलेला)	॥ रत्ना० जि० वर्णन.	८= गोत्रावली (कन्हाड
८ भारतचपु सटीक	॥ स्वमचिंता.	ब्राह्मणाची).
८ एकादशीव्रतसार.	॥=पुनातक	८= विष्णुसहस्रनाम
३ बृहज्जातक	॥=मावसर्ग २ रा.	८= रामजोशीकृत राव
०॥ गीतार्थबोधिनी	॥=वनौषधितंत्र.	८= प्या व पर्दे.
२ विक्रमचरित्र	॥= पादुरगवाहात्म्य.	८= केकावलि.
२ फौजदारी ठराव	॥= भगवद्गीता [आकट.	८= संस्कृत आरसा
१॥ नारायणभट्टी	॥= नवीन प्रोक्सिवा	८= गायनप्रकार.
१॥ त्रयोदापनकौमुदी	॥= वयोवृद्धचरित्र.	८= विधवाविवाह सहाय
१॥=॥ दिवाणी व फौज	॥= माघसर्ग १ ला.	सार
दारी निवडक निवा	॥= माघसर्ग ३ रा.	८= कैरोपती प्रकाश
डे सन १८६२।६६	॥= अपूर्णक (विमलराम	८= के १७९९ चे.
सालचे.	भास्कर कापेकृत).	८= गंगावहरी
१। रसमाधव	॥= गुरुदत्तात्रय स्वामी	८=॥ विष्णुसहस्रनामावलि
१। सर्वार्थचिंतामणि.	॥= प्या आरसा (अक्ष	८=॥ विधवाविवाहसंग
१। गोपीचंदराजाचे ना	एकोटचे स्वार्थचिंत	८=॥ अकपि
टक मराठी	सहिरीसह)	८=॥ मेस्तक (तोंडचे दिशम
१ रुक्मिणीसमय.	॥= तर्कदीपिका.	८= नलाख्यान आया.
१ बालवैद्य	॥= कुढार्क सटीक	८= व्यकटेशस्तीत्र.
१ शिवलीलामृत.	॥= लवाकुआख्यान.	८= रामदासाचे अभंग
॥= मुहूर्तगणपति.	॥= विदुरनीति.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
॥= मुहूर्तमार्तंड प्रारुत	॥= रघुदत्तचरित्र.	८= गंगाचार्यकृत प्रभा
टीका. [ण.	॥= रघुवशसर्ग ४ था.	वलि.
॥= पंचपुत्रपंचाख्यान	॥= सिंहासनवर्षिणी	८= एकादशीमहात्म्य
॥= निमज्जम हात्म्य	॥= आनंदसागर	८= व्याकरणसाध.
॥= गीतार्थमनरी	८= तीर्थार्थी मंथक	८=॥ शके १७९६ स २
॥= विष्णुसहस्रनामाचा	८= शनिमाहात्म्य	८= पंचांग
प्रारुत अर्ध	८= पद्मोपतबकारिका.	८=॥ हरिपाठ.
॥= पुनर्विवाहाचा अक्ष	८=॥ गणपतिसहस्रनाम.	८=॥ धावे

अर्थ—मयूर, शुक, चाष, चातक या पक्ष्याच्या वर्णासारखे नीलवर्ण, नास्वदीचे पुष्प व आरक्त कमल यासारखे लोहितवर्ण, उदकांतील भोवरे, सुसर, कासव, सूकर, मत्स्य यांच्या आकृतीसारख्या आकाराचे असे सध्यासमयीं मेघ दाट अस्तील तर लवकरच वृष्टि होईल ॥१४॥

पर्यंतेपुसुधाशशांकधवलामध्येजनालित्विपःस्निग्धा
नैकपुटाःक्षरज्जलकणाःसोपानविच्छेदिनः । माहं
द्रीप्रभवाःप्रयांत्यपरतःप्राक्चांबुपाशोद्भवायेतेवारि
मुचस्त्यजंतिनचिरादंभःप्रभूतंभुवि ॥१५॥

अर्थ—आसमंताद्वागीं, अमृत व चंद्र यासारखे श्वेत आणि मध्यभागीं कानळ व भ्रमर यांसारखे काळे असे, निर्मल, दाट, गरीक उदकविंदु सोडणारे, शिडी च्या पायऱ्यासारखे एकावर एक असे राहणारे, पूर्वेस उत्पन्न होऊन पश्चिमेकडे जाणारे अथवा पश्चिमेस उत्पन्न होऊन पूर्वेस जाणारे असे जे मेघ ते भूमीवर वहुत उदकवृष्टि लवकरच करतात ॥१५॥

शक्रचापपरिघप्रतिसूर्यारोहितोयतडितःपरिवेपाः ।

उद्गमास्तसमयेयदिभानोरादिशेत्प्रचुरमंबुतदाशु ॥ १६ ॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयास्तकाली इंद्रधनुष्य, परिघ (अश्वरेषा), एककालीं दोन सूर्य, रोहित (पक्ष्यमाण), बीज, खळे, हीं जर होतील तर शीघ्र जलवृष्टि होईल असे सांगारे ॥१६॥

(यदितित्तिरपत्रनिभंगनंमुदिताःप्रवदंतिच
पक्षिगणाः । उदयास्तमयेसवितुर्द्युनिशंविस्तृ
जंतिधनानचिरेणजलं ॥१७॥)

अर्थ—सूर्योदयास्तकालीं तित्तिरपक्ष्याच्या पक्षासारखे (विचित्रवर्ण) आकाश होईल, पक्षिसमुदाय आनंदाने शब्द करतील, तर रात्रदिवस जलाष्टि होईल (उदय-कालीं दिवावृष्टि, अस्तकालीं रात्रीवृष्टि असें यथासत्य जाणार्जे) ॥१७॥

यद्यमोघकिरणाःसहस्रगोरस्तभूधरकराद्भवो
च्छ्रिताः । भूसमंचरसतेयदांबुदस्तन्महद्भय
तिवृष्टिलक्षणं ॥१८॥

अर्थ—सूर्याचे अयोधकिरण अस्तपर्वताच्या हस्तांसारखे दीर्घ होतील. (अस्त-
काळीं किरण लांब गेलेले दिसतील) मेघ भूमीवरील (जवळ) शब्द कळेल
तर ते शीघ्रपृथ्वीचे महान् लक्षण होय ॥१८॥

प्रावृषिशीतकरोभृगुपुत्रात्सप्तमराशिगतः शुभदृष्टः ।

सूर्यसुतान्नवपंचमगोवास्तमगश्चजलागमनाय ॥१९॥

अर्थ—वर्षाकालीं चंद्र शुक्रापासून सातव्या राशीस असेल आणि त्यावर शुभग्रहाची
दृष्टि असेल अथवा चंद्र शनीपासून ९।५।७ इतक्या राशीस असेल, आणि त्याव-
री शुभग्रहाची दृष्टि असेल, तर पर्जन्यवृष्टि होईल ॥१९॥

प्रायोग्रहाणामुदयास्तकालेसमागमेमंडलसंक्रमेच ।

पक्षक्षयेतीक्ष्णकरायनातेवृष्टिर्गतेर्केनियमेनचाट्नी ॥२०॥

अर्थ—ग्रहांचे उदय व अस्त यावेळीं, भीमादि ग्रहांचा चंद्राशी संयोग होईल त्या-
वेळीं, भरण्यादि सहा मंडले शुक्रपारमर्शे, सांगितलीं त्यांच्या प्रवेशसमयीं, अमा-
वास्या व पौर्णिमा यांचे अंतीं, सूर्याच्या दक्षिणोचरायणाचे अंतीं, सूर्य आर्द्रानक्षत्रीं
जातेवेळीं, या सर्वकाळीं बहुतकरून नियमाने वृष्टि होईल ॥२०॥

समागमेपततिजलंज्ञशुक्रयोर्ज्ञजीवयोर्गुरुसि

तयोश्चसंगमे । यमारयोःपवनहुताशजंभयं

नदृष्टयोरसहितयोश्चसंरुहैः ॥२१॥

अर्थ—शुभ व शुक्र, बुध व गुरु, गुरु व शुक्र यांचा योग झाला असतां, बहुतकरून
नियमाने वृष्टि होईल. तसेच शनि व भीम यांचा योग झाला असतां वायु व अग्नि
यांचे भय होतें; परंतु शुभग्रहांनी दृष्ट किंवा युक्त असतील तर होणार नाही २१

अग्रतःपृष्ठतोवापियहाःसूर्यावलंविनः ।

यदातदाप्रकुर्वन्तिमहीमेकार्णवामिव ॥२२॥

अर्थ—सूर्याच्या पुढे किंवा मागे बहुत ग्रह येतील तर सार्वेर्षीं वर्षे पृथ्वी जलमय
होईल ॥२२॥

इतिवृहत्संहितायांसद्योवृष्टिलक्षणं नामाष्टाविंशोऽध्यायः २८

॥ अथकुसुमलताध्यायः ॥

फलकुसुमसंप्रवृत्तिवन्स्पतीनां विलोक्य विज्ञेयं ।
सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिश्चापि सस्यानां ॥१॥

अर्थ—वृक्षांचीं फळे व पुष्पे यांच्या उत्तम वृद्धीवरून पदार्थांचे सुलभत्व व धान्याची उत्पत्ति ही जाणार्थी ॥१॥

शालेन कलमशालीरक्ताशोकेन रक्तशालिश्च ।
पांडूकः क्षीरिकयानीलाशोकेन सूकरकः ॥२॥

अर्थ—शाल (साया किंवा अर्जुनवृक्ष) वृक्षाच्या फलपुष्पवृद्धीने कलमशाली (पाद-
न्या भाताची जात) चागली होई. तावड्या अशोकवृक्षाने तावडीसाल किंवा म
हाडीचे भात ही चागली होतात. क्षीरिका (दुधाळवृक्ष) इणे पांडूक (शालिनि०)
होतात. नीलअशोकाने सूकरक (शालिनि०) होतात ॥२॥

न्यग्रोधेन तु यवकस्तिदुकवृद्ध्या च पट्टिको भवति ।
अश्वत्थेन ज्ञेयानिष्पत्तिः सर्वसस्यानां ॥३॥

अर्थ—वटवृक्षाने यवक (शालि नि०) होतें. तिदुक (टेंभुरणी) वृक्षाच्या वृद्धीने
पट्टिक (साठ दिपसानीं पिकणारे, अवचितें भात) होतें. पिपळाने सर्व धान्या-
ची उत्पत्ति चागली होई ॥३॥

जंबूभिस्तिलमायाः शिरीषवृद्ध्या च कंगुनिष्पत्तिः ।
गोधूमाश्च मधूकैर्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥४॥

अर्थ—तावळीनीं तिल, व उडीद हे होतात. शिरीष (शिरसाचे शाड) वृक्षाने
काग होतात. गोहाच्या शाडाने गहू होतात. साविणाने यव (सातु) होतात ४

अतिमुक्तकुंडाभ्यां कर्पासं सर्पपान्वदेदशनैः ।
वदरीभिश्च कुलत्थांश्चिरविल्वेनादि शेन्मुहान् ॥५॥

अर्थ—अतिमुक्त (तिवस, तिवर) व कुंद यांच्या फलपुष्पवृद्धीने कापूस होतो.
अशन (असणी, चित्रक) वृक्षाने सर्पप होतात. बेरीच्या शाडानीं कुळीद हो-
तात. करजाने मूग होतात ॥५॥

अतसीवेतसपुष्पैःपलाशकुसुमैश्चकोद्रवाज्ञेयाः ।

तिलकेनशंखमौक्तिकरजतान्यथचेंगुदेनशर्णः ॥६॥

अर्थ—वेतस (वेत) पुष्पानीं जवस होतात. पळसाच्या पुष्पानीं कोद्रव (हरीक) होतात. तिलाने शंख, मौक्तिक, रुपें हीं होतात. हिंगणबेळ्यानें शर्ण (ताम) होतो ॥६॥

करिणश्चहस्तिकर्णैरादेश्यावाजिनोश्वकर्णेन ।

गावश्चापाटलाभिःकदलीभिरजाविकंभवति ॥७॥

अर्थ—हस्तिकर्ण (एरंड किंवा पळस) वृक्षाने हत्ती होतात. अश्वकर्ण (साग, राळेचा वृक्ष) या वृक्षाने अश्व होतात. पाटल (तावडा लोववृक्ष) पाषे गहि होतात. कदलीनीं बोळ्या, भेट्या होतात ॥७॥

चंपककुसुमैःकनकंविद्रुमसंपञ्चवंधुजीवेन ।

कुरुवकवृत्ध्यावज्रंवैदूर्यनंदिकावतैः ॥८॥

अर्थ—चंपकपुष्पांनीं सुवर्ण होतें. वधुजीवे (दुपाणि) पुष्पाने पौषळी होतात. कोरां-ध्यानीं हिरे होतात. नदिकावत (नांदरुखी) वृक्षाने वैदूर्यमणि होतात ॥८॥

विद्याच्चसिंदुचोरणमौक्तिकंकुंकुमंकुसुंभेन ।

रक्तोत्पलेनराजामंत्रीनीलोत्पलेनोक्तः ॥९॥

अर्थ—निगुंडीनें मौक्तिके होतात. कुसुम (कर्दव) वृक्षाने कुंकुम होतें. तावड्या कमलाने राजा चागला होतो. नीलकमलाने प्रधान होतो ॥९॥

श्रेष्ठीसुवर्णपुष्पैःपद्मैर्विप्राःपुरोहिताःकुमुदैः ।

सौगंधिकेनवलपतिरर्केणहिरण्यपरिवृद्धिः ॥१०॥

अर्थ—सुवर्णपुष्पांनीं श्रेष्ठी (कुलपरपरागतशिल्पज्ञ) याची वृद्धि होत्ये. कमलानीं ब्राह्मण होतात. चद्रविकासी कुमुदानां पुरोहित (राजोपाध्याय) होतात. सौगंधिकाने (श्वेतरक्त कमलाने) सेनापति होतो. रईनें धनवृद्धि होत्ये ॥१०॥

आम्रैःक्षेमंभल्लातकैर्भयंपीलुभिस्तथारोग्यं ।

खदिरशमीभ्यांदुर्भिक्षमर्जुनैःशोभनावृष्टिः ॥११॥

अर्थ—आम्रवृक्षांनी कल्याण होतें. भिलव्यांनी भय होते. पीलु (अक्रोडाचें झाड) वृक्षांनी आरोग्य होतें. खैर व शमी यांहींकरून दुर्भिक्ष होते, अर्जुनवृक्षांनी चांगली वृष्टि होत्ये ॥११॥

पिचुमंदनागकुसुमैःसुभिक्षमथमारुतःकपित्थेन ।

निचुलेनावृष्टिभयंव्याधिभयंभवतिकुटजेन ॥१२॥

अर्थ—फडुनिव व नागकेशरपुष्प यांहीं सुभिक्ष होतें. कंवठीच्या वृक्षानें पायु होतो. निचुलानें (वेतानें) अवर्षणभय होतें. कुड्यानें व्याधिभय होतें ॥१२॥

दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वन्हिश्चकोविदारेण ।

श्यामालताभिवृद्ध्यावंधक्योवृद्धिमायांति ॥१३॥

अर्थ—दूर्वा, कुश यांच्या पुष्पांनीं ऊस होतात. कोविदार (बाहवा) या वृक्षानें अभिवृद्धि होत्ये. श्यामालता इणें वेड्यांची वृद्धि होत्ये ॥१३॥

यस्मिन्देहेस्निग्धनिच्छिद्रपत्राःसंदृश्यंतेवृक्ष

गुल्मालताश्च । तस्मिन्वृष्टिःशोभनासंप्रदि

ष्टारूक्षैश्छिद्रैरल्पमंभःप्रदिष्टं ॥१४॥

अर्थ—उपा देशी वृक्ष, गुल्म (शुडपें), वल्ली ह्या निर्मल व छिद्ररहितपानें अशा असतील त्यादेशी त्यावर्षी चांगली वृष्टि होईल. ती जर रूक्ष व छिद्रयुक्त पानांची असतील तर अल्पवृष्टि होईल ॥१४॥

॥ इतिवृहत्संहितायांकुसुमलताध्यायएकोनत्रिंशः ॥२९॥

॥ अथसंध्यालक्षणं ॥

अर्धास्तमितानुदितात्सूर्यादस्पष्टभंनभोयावत् ।

तावत्संध्याकालश्चिन्हैरेतैःफलंचास्मिन् ॥१॥

अर्थ—अर्धा सूर्य दितेनासा शल्यापासून नक्षत्रें दिसूं लागतपर्यंत सायंसेंध्या. ॥

तोत्रे किकट दिसू लगल्यापासून अर्धा सूर्य दितेपर्यंत प्रातःसंध्या या दोनही संध्याकाळीं, पुढे सांगितलेल्या चिन्हांनीं फलें जाणावी ॥१॥

**मृगशकुनपवनपरिवेपपरिधिपरिघाभ्रवृक्षसुरचापैः ।
गंधर्वनगररविकरदंडरजःक्षेहवर्णैश्च ॥२॥**

अर्थ—आरण्यापशु, पक्षि, वायु, सूर्यचंद्रास खेले, प्रतिसूर्य, परिघ (सूर्योदयी किंवा सूर्यास्ता मेघाच्या विरकत रेखा), वृक्षाकारमेघ, इक्षुधनुष्य, गंधर्वनगर, सूर्यकिरण, दंड (सूर्यकिरण, व वायु याचा समुदाय) धूल, क्षेहवर्ण, (निर्मलार्ण) याही-कसून संध्याफल सांगावे ॥२॥

**भैरवमुच्चैर्विरुवन्मृगोऽसकृद्ग्रामघातमाचष्टे ।
रविदीप्तोदक्षिणतोमहास्वनःसैन्यघातकरः ॥३॥**

अर्थ—मृग (आरण्यापशु), उच्चस्वराने वारवार भयकर शब्द करील तर ग्रामनाश होतो. मृग, सैन्याच्या दक्षिणेकडे राहून सूर्याभिमुख मोठा शब्द करील तर सैन्याचा नाश होतो ॥३॥

**अपसव्येसंग्रामःसव्येसेनागमःशांतिः ।
मृगचक्रेपवनेवासंध्यायांमिश्रगेवृष्टिः ॥४॥**

अर्थ—संध्याकाळीं मृगसमूह व वायु हे सैन्याच्या घामभागाकडून जातील तर युद्ध होईल, सैन्याच्या दक्षिणेकडून जातील, शांतदिशेस असतील, अर्धाभिमुख मधुरस्वर करतील तर दोहोंतोंचेच जेह होईल. तेच संध्यासमयी मिश्र असेल तर वृष्टि होईल ॥४॥

**दीप्तमृगांडजविरुताप्राक्संध्यादेशनाशमाख्यातिः ।
दक्षिणदिक्स्थैर्विरुताग्रहणायपुरस्यदीप्तास्यैः ॥५॥**

अर्थ—प्रातः संध्यासमयी दीप्तदिशेकडे असून सूर्यसमुरा, हस्तस्वरांनीं मृग किंवा पक्षी याणीं केलेले शब्द, देशाचा नाश सांगतात. तसेच पशुपक्षी सूर्याभिमुख नगराच्या दक्षिणदिशेकडे राहून शब्द करतील तर त्या नगराचे शत्रु ग्रहण करतील (शत्रु घेतील) ॥५॥

**गहतरुतोरणमयनेसपांशुलोष्टोत्करेनिलेप्रवले ।
भैरवरावेरुक्षेखगपातिनिचाशुभासंध्या ॥६॥**

अर्थ—गृह, वृक्ष, तोरण यातें कापविणारा; धूळ, मृत्पिंड याही युक्त; मोठा शब्द करणारा, रूक्ष, अंतरिक्षगत पक्ष्यास पाडणारा असा प्रचल्वायु संध्यासमयी सुटेल तर अशुभ होय ॥६॥

मंदपवनावधटितचलितपलाशद्रुमाविपवनावा ।

मधुरस्वरशांतविहंगमृगरुतापूजितासंध्या ॥७॥

अर्थ—मंदवायूने कपितपत्र आहित वृक्ष जोचाठाई, अशी अथवा वायुरहित, मधुर शब्द न शांत असे आहित पक्षी व पशु जोचाठाई, अशी संध्या (संध्यासमय) शुभ होय ॥७॥

संध्याकालेस्निग्धादंडतडिन्मत्स्यपरिधिपरिवेपाः ।

सुरपतिचापैरावतरविकिरणाश्चाशुवृष्टिकराः ॥८॥

अर्थ—दंड (वक्ष्यमाण), वीज, मत्स्य, परिधि (सर्ळ), परिवेष, इद्रधनुष्य, ऐरावत (लाव इद्रधनुष्य), सूर्यकिरण हे संध्यासमय, जर सिग्ध होतील तर शीघ्र वृष्टि होईल ॥८॥

विच्छिन्नविपमविध्वस्तविकृतकुटिलापसव्यपरिवृत्ताः ।

तनुह्रस्वविकलकलुपाश्चविभ्रहावृष्टिदाःकिरणाः ॥९॥

अर्थ—विच्छिन्न (सुटलेले) सम नव्हत, नष्टवर्ण, विकारयुक्त, अस्पष्ट, अपसव्यनेष्टित, सूक्ष्म, नृस्व, शक्तिहीन, कलुष (अप्रसन्न) संध्यासमयी किरण असतील तर विरोध व अवर्षण ही होतात ॥९॥

उद्योतिनःप्रसन्नाऋजवोदीर्घाःप्रदक्षिणावर्ताः ।

किरणाःशिवायजगतोवितमस्केनभसिभानुमतः ॥१०॥

अर्थ—तैजसी, निर्मल, स्पष्ट, दीर्घ, प्रदक्षिण किरणारे असे सूर्याचे किरण अधका ररहित आकाशामध्ये दिसतील तर सर्व जगताचे कल्याण होईल ॥१०॥

शुक्लाःकरादिनरुतोदिवादिमध्यांतगामिनःस्निग्धाः ।

अव्युच्छिन्नाऋजवोवृष्टिकरास्तेह्यमोघाख्याः ॥११॥

अर्थ—आकाशाचा आदि, मध्य, अंत यात गमन करणारे (सर्वव्यापी), सिग्ध, अग्नड, तारळ असे शुभ सूर्याचे किरण अमोघसन्नक होत. हे वृष्टि करणारे होत

कल्मापवध्रुकपिलाविचित्रमांजिष्ठहरितशबलाभाः ।

त्रिदिवानुबंधिनोवृष्टयेल्पभयदास्तुसप्ताहात् ॥१२॥

अर्थ—ध्वेतरुष्ण, पिण्ड, कपिल, विचित्र, आरक्त, हिरवा, शबल, या वर्णांचे सर्वा-
काश व्यापून रहाणारे सूर्याचे किरण वृष्टि करणारे होत व सात दिवसांनी थोडे-
से भय करणारे होतात ॥१२॥

ताम्रावलपतिमृत्युंपीतारुणसंनिभाश्चतद्वधसनं ।

हरिताःपशुसस्यवधंधूमसवर्णागवानाशं ॥१३॥

मांजिष्ठाभाःशस्त्राग्निसंभ्रमंवध्रवःपवनवृष्टिं ।

भस्मसदृशास्त्ववृष्टितनुभानंशबलकल्मापाः ॥१४॥

अर्थ—ताम्रवर्ण सूर्यकिरण असतां सेनापतीस मृत्यु होतो. पीत व तांबडे अ०
सेनापतीस दुःख होतें. गोपटीरगाचे अ० पशु व धान्य याचा नाश होतो.
धूमवर्ण अ० गाईचा नाश होतो ॥१३॥ मांजिष्ठ (तांबडा) वर्ण अ० शस्त्र व
अग्नि यांचें भय होतें. कपिलवर्ण अ० वायुसहित वृष्टि होत्ये. भस्मवर्ण अ०
अवर्ण होतें. रुष्णनीलमिश्रितवर्ण अ० वृष्टि अल्प होत्ये ॥१४॥

बंधूकपुष्पांजनचूर्णसंनिभंसांध्यंरजोभ्येतिय

दादिवाकरं । लोकस्तदारोगशतैर्निपीडयते

गुह्यंरजोलोकविवृद्धिंशातये ॥१५॥

अर्थ—बंधूकपुष्प इ० दुपारीचें पुष्प यासारखें अति तांबडें व कानळासारखें
अति काळें, सध्याकाळीं रज (धूळ) सूर्याप्रत येईल तर शेकडो रोगांनी लोक
पीडित होतील. तीच शुभ धूळ असेल तर लोकांची वृद्धि व शांति होत्ये ॥१५॥

रविकिरणजलदमरुतांसंघातोदंडवत्स्थितोदंडः ।

सविदिक्स्थितोनृपाणामशुभोदिक्षुद्विजातीनां ॥१६॥

अर्थ—सूर्यकिरण, मेघ व वायु एकत्र होऊन त्याचा आकार दंडाकृति असेल तर
तो दंड होतो. तो दंड विदिशेंस असेल तर राजास अशुभ व तो दंड
उत्तरादि दिशेंस असेल तर ब्राह्मणादिवर्णास अशुभ होय ॥१६॥

शस्त्रभयातंककरोदृष्टःप्राह्मभ्यसंधिषुदिनस्य ।

गुह्यायोविप्रादीन्यदभिमुखस्तांनिहंतिदिशं ॥१७॥

अर्थ—दड, सूर्याचा उदय मध्य अस्त या काली दृष्टिगोचर होईल तर शस्त्र भय व उपद्रव होतो. शुक्र, रक्त, पीत, कृष्ण या चार वर्णांचा असेल तर ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र याचा अनुक्रमाने नाश होतो. ज्या दिशेचे सन्मुख तो दड असेल त्यादिशेचा नाश होतो (सूर्याजवळचा त्या दडाचा भाग ते मूळ व अन्य समूचा भाग ते मुख जाणवे) ॥१७॥

दधिसदृशाग्रोनीलोभानुच्छादीखमध्यगोभ्रतरुः ।

पीतच्छुरिताश्वघनाघनमूलाभूरिवृष्टिकराः ॥१८

अर्थ—दद्यासारख्या अग्राचा, नीलवर्ण, सूर्यास आच्छादणारा, आकाशमध्य भागी राहणारा, असा मेघवृक्ष व पीतवर्णाने शोभित, सहतमूल (दाढ) असे मेघ बहुत वृष्टिकारक होतात ॥१८॥

अनुलोमगेभ्रवृक्षसमुद्रतेययिनोनृपस्यवधः ।

वालतरुप्रतिरूपिणियुवराजामात्ययोर्मृत्युः ॥१९॥

अर्थ—मेघवृक्ष, अनुलोम उत्पन्न झाला तर यायी (स्वारीकरून जाणारा) राजाचा नाश होतो. बालवृक्षासारखा मेघवृक्ष असता युवराज (पिता असता राज्यकार भार पाहणारा) व प्रधान यास मृत्यु होतो ॥१९॥

कुवलयवैडूर्यावुजकिंजल्काभाप्रभंजनोन्मुक्ता ।

संध्याकरोतिवृष्टिरविकिरणोद्भासितासद्यः ॥२०॥

अर्थ—निळा, पिवळानिळा, कमळकेसराप्रमाणे पिवळा अशा रंगाची बापरहित, सूर्यकिरणयुक्त अशी संध्या (संध्यासमय) तत्काल वृष्टि करिले ॥२०॥

अशुभाकृतिघनगंधर्वनगरनीहारपांशुधूमयुता ।

प्रावृषिकरोत्यवग्रहमन्यतैशिश्रकोपकरी ॥२१॥

अर्थ—गर्दभ, उष्ट्र, काफ, मार्जार इत्यादिकांच्या आकारासारखे मेघ; गर्धरागर, वक्र, धूळ, धूम यांही युक्त संध्यासमय वर्षाकार्या होईल तर अमृष्टि होईल. अन्यकार्या होईल तर शस्त्रकोप होतो ॥२१॥

शिशिरादियुवर्णाःशोणपीतसितचित्रपद्मरुधिरनिभाः ।

प्रकृतिभवाःसंध्यायांस्वतैशस्ताविकृतिरन्या ॥२२॥

अर्थ—शिशिरादि सहा ऋतूमध्ये संध्यासमयी शोणादि सहा वर्ण आपापल्या ऋतूत स्वामधिक शाल तर शुभ होत अन्यनर्ण शाले तर अशुभ होत शिशिरऋतूमध्ये शोण (किमित्री), वसंत० पीत, ग्रीष्म० श्वेत, नर्ण० चित्र, शरत्० पद्म (कुसुमा), हेयतऋतूमध्ये रक्तासारखा ॥२०॥ ।

आयुधवन्नरूपं छिन्नाभ्रं परभयायरविगामि ।

सितखपरेर्काक्रांतिपुरलाभोभेदनेनाशः ॥२३॥

अर्थ—मेघसद, शंखधारी पुरुषासारखे सूर्यासमीप दिसेल तर, शत्रुभय उत्पन्न करील. श्वेतवर्ण गर्वनेगर सूर्याचे आच्छादन करील तर नगलाभ होईल. सूर्य गर्धानगराचे भेदन करील तर नगराचा शत्रु नाश करतील ॥२३॥

सितनितांतघनावरणं रवेर्भवति नृप्टिकं रंयदि

सेव्यत । यदि च वीरणगुल्मनिर्भैर्यनैर्दिवस

भर्तुरदीप्तदिगुद्भवैः ॥२४॥

अर्थ—अस्तश्वेतमेघाचे आच्छादन दक्षिणभागात सूर्यास 'जर होईल' तर वृष्टि होई. तसेच वीरण (काळवाळा) 'दाच्या समूहासारखे व शातदिवसेत शालेले अशा मेघाचे जर सूर्यास आच्छादन होईल तर वृष्टि होईल ॥२४॥

नृपविपन्निकरः परिघ सितः क्षतजतुल्यवपुर्व

लकोपकृत् । कनकरूपधरो वलवृद्धिदः सवि

तुरुद्रमकालसमुत्थितः ॥२५॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयकाली उत्पन्न झालेला परिघ (तिरंग मेघरेषा) श्वेत दिसेल तर राजास दुःख होईल. तोच परिघ रक्तासारखा असेल तर सैन्य राजावर कोपेल. सुजातासारखा परिघ दिसेल तर सैन्यवृद्धि होईल ॥२५॥

उभयपार्श्वगतां परिधीरवेः प्रचुरतोयकृतौ व

पुपान्वितौ । अथ समस्तककुप्परिचारिणः

परिधयोस्तिकणोपिनवारिणः ॥ २६ ॥

अर्थ—दोही बाजूनी निवृत्ता, शरीराकारयुक्त असे सूर्याचे प्रसेवे बहुत वृष्टिकारक होत राने दिशात संचार करणारे असे परिधि असतील तर उदकाचा कणही देणार नाहीत ॥२६॥

ध्वजातपत्रपर्वतद्विपाश्वरूपधारिणः । जयाय
संध्ययोर्धनारणायरक्तसन्निभाः ॥२७॥ पलाल
धूमसंचयस्थितोपमावलाहकाः । वलान्यरूक्ष
मूर्तयोविवर्धयन्तिभूभृतां ॥२८॥ विलंबिनोद्गु
मोपमाःस्वरारुणप्रकाशिनः । घनाःशिवायसं
ध्ययोःपुरोपमाःशुभावहाः ॥२९॥

अर्थ—ध्वज, छत्र, पर्वत, गज, अथ यासारखे मेघ दोनही संध्यासमयी राजास कि
वा लोकास जयपद होनात तेच मेघधारक असले तर युर्वे होतात ॥२७॥ पलाल
मास, धूमसंचय यासारखे मेघ रत्नरसीत नसले तर राजाची सैन्यगृत्थि करितात
॥२८॥ वृक्षासारखे, लोण्णारि, अपत तांबडे असे मेघ उभयसंध्यासमयी होतील
तर ते शुभ होत. तसेच नगरासारखेही शुभ होत ॥२९॥

दीप्तविहंगंशिवामृगघुष्टादंडरजःपरिधादियुताच । प्र
त्यहमर्कविकारयुतावादेशनरेऽसुभिक्षवधाय ॥३०॥

अर्थ—सूर्याभिमुख पक्षि, भालु, आरण्यापशु याच्या शब्दानीं युक्त, दंड, धूळ, परिघ
(तिर्कत सूर्योदयी मेघरेखा), इद्रघनुष्य, गधर्वनगर इत्यादिकांनी युक्त अशी व
प्रतिदिवशी सूर्याच्या विकाराने (स्वरूपांतर) युक्त अशी संध्या देश, राजा, सु
मित्र याच्या नाशकारणे होत्ये (नाश करित्ये) ॥३०॥

प्राचीतत्क्षणमेव नक्तमपरासंध्यात्र्यहाद्वाफलं
सप्ताहात्परिवेपरेणुपरिधाःकुर्वन्तिसद्योनचेत् ।
तद्वत्सूर्यकरेंद्रकार्मुकतडित्प्रत्यर्कमेधानिलास्त
स्मिन्नेवदिनेष्टमेयविहगाःसप्ताहपाकामृगाः ॥३१॥

अर्थ—प्रातः संध्येचें शुभाशुभफल त्याचवेळीं होतें. सामसंध्येचें शु० रात्रीसहोते अथवा
संध्याफल तीन दिवसांनीं होतें परिवेध (रखे), धूळ, तिर्यक्रेषा याचे शुभाशुभफल
तत्काल न झालें तर सात दिवसांनीं होतें. सूर्यकिरण, इद्रघनुष्य, बीज, प्रतिसूर्य,
मेघ, वायु यांचेही फल त्याचवेळीं न झालें तर सात दिवसांनीं होतें पक्ष्याच्या
शब्दाचें फल आठ दिवसांनीं होतें. आरण्यापशूच्या शब्दांचें फल सात दिवसांनीं
होतें ॥३१॥

एकंदीप्त्यायोजनंभातिसंध्यावियुद्धासाषट्प्र
काशीकरोति । पंचाब्दानांगर्जितंयातिशब्दो
नास्तीयत्ताकाचिदुल्कानिपाते ॥ ३२ ॥

अर्थ—संध्यासमयाच्या कातीने एक योजन (कोस ४) प्रकाश होतो, यास्तव तिचे शुभाशुभफल ४ कोसातच होते बिजेचे सहा योजने फल होतें मेघगर्जनचे पाच योजने फल होतें उल्कानिपातास कोणताही नियम नाही स० सर्वत्र उल्कानिपाताचे फल होतें ॥३२॥

प्रत्यर्कसंज्ञःपरिधिस्तुतस्यत्रियोजनाभापरिघस्यपंच ।
षट्पंचदृश्यंपरिवेपचक्रंदशामरेशस्यधनुर्विभाति ॥३३॥

अर्थ—प्रत्यर्कसंज्ञ जो परिधि याचे शुभाशुभफल तीन योजने होतें परिघ (तिर्यक्रेषा) याचे फल पाच योजने होतें राळे सोळायोजने फल देतें. दशधनुष्य दहायोजनात फल देतें ॥३३॥

इतिबृहत्संहितायांसंध्यालक्षणंनामत्रिंशत्तमोऽध्यायः॥३०॥

॥ अथदिग्दाहलक्षणं ॥

दाहोदिशाराजभयायपीतोदेशस्यनाशायहु
ताशवर्णः । यश्चारुणःस्यादपसव्यवायु स
स्यस्यनाशंसकरोतिदृष्टः ॥१॥

अर्थ—पीतवर्ण दिग्दाह (दिशाचा झाल रंग किंवा ज्वाला दिसणें) राजभय क रणारा होतो अग्निवर्ण दिग्दाह देशनाश करितो आरक्त दिग्दाह होईल त्यावेळीं अपसव्य वायु असा झाल तर धावनाश होतो ॥१॥

योतीवदीप्त्याकुरुतेप्रकाशंछायामपिव्यंजय
तेर्कवद्यः । राज्ञोमहद्देवतेभयंसशस्त्रप्रको
पंकतजानुरूपः ॥२॥

अर्थ—जो दिग्दाह असंतकातीनें प्रकाश करितो व सूर्यासारखी ज्याची छायाही दिसते तो राजास मोठें मय सांगतो व रक्षासारखा असला तर युद्धें होतात २

प्राक्क्षत्रियाणांसनरेश्वराणांप्राग्दक्षिणेशि
ल्पिकुमारपीडा । याम्येसहोत्रैःपुरुषैस्तुवे
दयादूताःपुनर्भूप्रमदाश्वकोणे ॥३॥ पश्चात्तुगू
द्राःऋषिजीविनश्चौरास्तुरंगैःसहवायुदिक्
स्थे । पीडां व्रजंत्युत्तरतश्चविप्राःपाखंडिनोवा
णिजकाश्चशाव्या ॥ ४ ॥

अर्थ—दिग्दाह पूर्वदिशेस दिसला तर राजे व क्षत्रियजाति यांस पीडा होवेली. आग्नेयीस दिसला तर क्षिप्ति व कुमार यांस पीडा. दक्षिणेस दि० वेष्ट्या व उ-
ग्रपुरुष यांस पीडा. निर्ऋतीस दि० तर दूत व पुनर्भू स्त्रिया यांस पीडा ॥३॥ पश्चिमेस दि० तर गूद्र व ऋषिकरणांस पीडा. वायव्येस दि० तर चौर व
अश्व यांस पीडा. उत्तरेस दि० तर ब्राह्मणांस पीडा. ईशानीस दि० तर
पाखंडी व व्यापारी यांस पीडा होवेली ॥३॥

नभःप्रसन्नविमलानिभानिप्रदक्षिणंवातिस
दागतिश्च । दिशांचदाहःकनकावदातोहिता
यलोकस्यसपार्थिवस्य ॥५॥

अर्थ—आकाश निर्मल, नसत्रें स्वच्छ, वायु प्रदक्षिणगति, दिग्दाह सुवर्णासारखा,
असे हे असले तर राजासहवर्तमान सर्व लोकांचे कल्याण होतें ॥५॥

इतिबृहत्संहितायांदिग्दाहलक्षणंनानैकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥

॥ अथभूमिकंपः ॥

क्षितिकंपमाहुरेकेषुहवंतर्जलनिवासित्वकृतं ।
भूभारखिन्नविग्नजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥१॥

अर्थ—जलामध्ये रहाणारे जे मोठे प्राणी यांणी केलेला भूकंप असे कोणी ऋषि

लणतात. भूमीच्या भारानें दु स पावलेले जे दिग्गज त्याच्या विश्रांतीपासून भू-
मिकप होतो असें अन्य गंगादि ऋषि लणतात ॥१॥

अनिलोनिलेननिहतःक्षितौपतन्सस्वनंकरोत्येके ।

केचिद्वदृष्टकारितमिदमन्येप्राहुराचार्याः ॥२॥

अर्थ—नमस्वित वायुनें ताडित जो वायु तो भूमीवर पडत असता शब्दासहित भू-
मिकप करितो असें ऋषिष्ठादिक लणतातः ह्य भूकप धर्माधमाभि मज्जास शुभाशुभ-
सूचक होतो असें कोणी आचार्य लणतात ॥२॥

गिरिभिःपुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च ।

आकंपितापितामहमाहामरसदसिसग्रीडं ॥३॥

भगवन्नामममैतत्त्वयाकृतंयदचलैतितन्नतथा ।

क्रियतेचलैश्चलद्भिःशक्ताहंनस्यखेदस्य ॥४॥

तस्याःसगद्गदगिरंकिंचित्स्फुरिताधरंविनंतमीपत् ।

साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामहःप्राह ॥५॥

मन्युंहरेंद्रधात्र्याःक्षिपंकुलिशंशैलपक्षभंगाय ।

शक्रःकृतमित्युत्कामाभिरितिवसुमतीमाह ॥६॥

किंत्वनिलदहनसुरपतिवरुणाःसदसत्फलावबो

धार्थ । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेपुदिननिशाःकंपयिष्यन्ति ७

अर्थ—पृथ्वीवर पडणारे व पृथ्वीपासून आकाशात उडणारे जे पक्षयुक्त पर्वत साहीं
कपित झालेली जी पृथ्वी ती, देवसभेमध्ये जाऊन ब्रह्मदेवाप्रत एज्यायुक्त भा-
पर्ण करितो साही ॥३॥ हे भगवन् तुला जे मला अवचल असें नाम दिले ते
चलन पावणारे जे अवचल (पर्वत) त्याही नाहींसें केले. तेणेंकरून झालेल्या दु-
खार्ते सहन करण्यास मी समर्थ नाहीं ॥४॥ नंतर गद्गद (अस्पष्ट) भाषणानें यु-
क्त, थोडेंसे कपित आहेत ओष्ठ ज्याचाटाई असें, नेत्रोदकानें युक्त असें तिचे
मुल पाहून ब्रह्मदेव इद्रास राणतात ॥५॥ इद्रा पर्वतपक्षाच्या नाशार्थ वज्र टाक
आणि पृथ्वीचा शोक दूर कर. अशी ब्रह्मदेवाची आज्ञा होताच तसें केले असें इद्र
ब्रह्मदेवाप्रत, नेटून हे भूमि तू पर्वतापासून, भिऊ नकोस असें भाषण करिता
झाला ॥६॥ परंतु वायु, आग्नि, इद्र, वरुण हे लोकांस होणा-या शुभाशुभ फलाचे
ज्ञान पूर्वी स्वर्गे सणून दिवसरात्र याचे चार भाग करून ते चवथे चार भागांमध्ये

तुला कापवितील, (दिवसाच्या पूर्वाधीं वायु कापवील, दि० उत्तराधीं अग्नि, रा
त्रौच्या पूर्वाधीं इद्र, रा० उत्तराधीं वरुण कापवील) ॥७॥ वायु, अग्नि, इद्र ह०
आकाश, वरुण ह० उदक हीं चार तल्ले पृथ्वीतत्वाशीं मिळतात तेन्हा भूकप
होतो

चत्वार्यार्यम्णाद्यान्यादित्यमृगशिरोद्वयकुचेति । मं

डलमेतद्वायव्यमस्यरूपाणिसप्ताहात् ॥८॥

धूमाकुलीकृताशेनभसिनभस्वान्रजःक्षिपन्भौमं ।

विरुजन्द्दुमांश्चविचरतिरविरपटुकरावभासीच ॥९॥

वायव्येभूकपेसस्यांबुवनौपधीक्षयोभिहितः ।

श्वयथुश्वासोन्मादज्वरकासभवावणिकृपीडा ॥१०॥

रूपायुधभूद्वेद्याःस्त्रीकविगांधर्वपण्यशिल्पिजनाः ।

पीडयंतैस्तौराष्ट्रकुरुमगधदशार्णमत्स्याश्च ॥११॥

अथ—उत्तरा, हस्त, चित्रा, स्वाती, पुनर्वसु, मृगशीर्ष, अश्विनी या सात नक्षत्रांचें
वायुमंडल होय या नक्षत्रां दिवसाच्या पूर्वाधीं भूमिकप झाला तर सात दिवसात
हा वक्ष्यमाण चिह्न होतात ॥८॥ धूमानें व्याप्त दिशा आहेत ज्यामध्ये अशा आ
काशात वायु, भूमिस्थग्धी धूळ उडवितहोःसाता व वृक्ष मोडितहोःसाता किरेल.
सूय शीतकिरण भासेल ॥९॥ वायूने भूकप झाला असता धान्ये, उदक, वनौपधि
यांचा क्षय होतो सूज, श्वास, उन्माद, ज्वर, कास, यापासून वैश्यास पाडा होये
॥१०॥ मुरुप, अस्त्रे धारण करणारे, वैद्य, स्त्रिया, कवि, गायक, व्यापारी, शिल्पी
या लोकास पीडा होये व साराष्ट्र, कुरु, मगध, दशार्ण, मत्स्य या देशासही पीडा
होये ॥११॥

पुण्याग्नेयविशाखाभरणीपित्र्याजभाग्यसंज्ञानि ।

वर्गोहौतभुजोयंकरोतिरूपाण्यथैतानि ॥१२॥

तारोल्कापातावृतमादीप्तमिवांबरंसदिग्दाहं ।

विचरतिमरुत्सहायःसप्तार्चिःसप्तदिवसांतः ॥१३॥

ओग्नेयैवुदनाशःसलिलाशयसंक्षयोनृपतिवैरं ।

दद्रुविचर्चिकज्वरविसर्पिकाःपांडुरोगश्च ॥१४॥

दीप्तौजसःप्रचंडाःपीडयन्तेचाश्मकांगवाल्हीकाः ।

तंगणकलिंगवंगद्रविडाःशबराश्चनैकविधाः ॥१५॥

अर्थ—गुप्प, कृत्तिका, विशाखा, भरणी, मघा, पूर्वाभाद्रपदा, पूर्वा ही नक्षत्रे अग्निमंडल होत. या मंडलीदिवसाच्या उत्तरार्धां भूकप झाला तर त्याची चिन्हे पुढें सांगतों ॥१२॥ तारा व उल्का यांच्या पतनाने व्याप्त, दिग्दाहानें प्रदीप्त असे आकाश असता चायुक्त अग्नि, सात दिवसांत फिरेल ॥१३॥ अग्निभूकप झाला असता मेघनाश, उदकसंचयाचा नाश, राजांचे वीर, दहू (गजकर्ण ६०), विचर्चिका (खरूज), ज्वर, विसर्पिका (त्वग्रोगवि०), पांडुरोग, हे होतात ॥१४॥ तेजस्वी, क्रोधी, यास पीडा होई. अश्वक, अग, वाल्हीक, तंगण, कर्निग, वग, शबिड, शबर हे लोक बहुप्रकारच्या पीडा पावतात ॥१५॥

अभिजिच्छ्रवणधनिष्ठाप्राजापत्यैद्रवैश्वमैत्राणि ।

सुरपतिमंडलमेतद्रवंतिचास्यस्वरूपाणि ॥१६॥

चलिताचलवर्ष्माणोगंभीरविराविणस्तडिस्वंतः ।

गवलालिकुलाहिनिभाविसृजन्तिपयःपयोवाहाः ॥१७॥

ऐंद्रश्रुतिकुलजातिस्थातावनिपालगणपविध्वंसि ।

अतिसारगलग्रहवदनरोगकृच्छ्रदिकोपाय ॥१८॥

काशियुगंधरपौरवकिरातकीराभिसारहलमद्राः ।

अर्बुदसुवास्तुमालवपीडाकरमिष्टवृष्टिकरं ॥१९॥

अर्थ—अभिजित्, श्रवण, धनिष्ठा, रोहिणी, ज्येष्ठा, उत्तराषाढा, अनुराधा या सात नक्षत्रांचें इद्रमंडल. यावर भूकपाची चिन्हे होतात तीं सांगतों ॥१६॥ चचल पर्व तासारखे, गंभीर (मधुर) शब्द करणारे, विमुक्ततेनेयुक्त, महिषशूरा, भ्रमरपक्षि, सर्प यासारखे काळे, असे मेघ उदकवृष्टि करतील ॥१७॥ आ ऐद्रमंडलावर भूकप झाला तर कुलजातीनें प्रसिद्ध, कीर्तियुक्त राजे, समुदायांत मुख्य, याचा नाश होतो. अतिसार, गळावरणें, मुखरोग, छर्दि (ओकरी) हे रोग होतात ॥१८॥ काशि, युगंधर, पौरव, किरात, कीर, अभिसार, हल, मद्र, अर्बुद, सुवास्तु, मालव, या देशातील लोकांस पीडा होई व चागली वृष्टि होई ॥१९॥

पौष्णाप्यार्द्राश्लेषामूलाहिर्बुध्न्यवरुणदेवानि ।

मंडलमेतद्धारुणमस्यापिभवंतिरूपाणि ॥२०॥

नीलोत्पलालिभिर्नाज्जनत्विपोमधुरराविणोवहुलाः ।

तडिदुद्रासितदेहाधारांकुशवर्षिणोजलदाः ॥२१॥

वारुणमर्णवसरिदाश्रितघ्नमतिवृष्टिदंविगतवैरं ।

गोनर्दचेदिकुकुरान्किरातवैदेहकान्हन्ति ॥२२॥

अर्थ—रेवती, पूर्वाषाढा, आर्द्रा, आश्लेषा, मूल, उत्तराभाद्रपदा, शतताराका, हे वा
रुणमण्डल होय. याचाही सातदिवसापूर्वी चिन्ह होतात ॥२०॥ या नक्षत्रावर
भूकप शाला तर नीलकमल, भ्रमर, फारकाळे कागळ यासारखे, मधुरशब्द कर
णारे, विजानीं दितणारे, असे बहुत मेघ मोठ्या धारानीं नष्टि करतात ॥२१॥
हे वारुणमण्डल समुद्र व नद्या याच्या आश्रयाने रहाणाराचा नाश करणारे, अति
वृष्टि करणारे, द्वेषरहित करणारे असे होय. गोनर्द, चेदि, कुकुर, किरात, वै
देह या देशातील लोकांचा नाश करिते ॥२२॥

पङ्क्तिर्मासैःकंपोद्वाभ्यांपाकंचयातिनिर्घातः ।

अन्यानप्युत्पातान्जगुरन्येमंडलैरैतैः ॥२३॥

अर्थ—भूमिकपाचे फल सहा महिन्यांनी व निर्घात (तुफानासार किंवा मेघगर्जा) यांचे फल दोन महिन्यांनी होते. अन्यही उल्कादि उत्पातांचे फल या वाऱ्यादि मंडलासारखेच जाणवे असे अयगर्गादि मुनि क्षणतात ॥२३॥

(उल्काहरिश्चंद्रपुरंरजश्चनिर्घातभूकंपककुप्प्रदाहाः ।

वातोतिचंडोग्रहणंरवींदोर्नक्षत्रतारागणवैरुतानि २४

व्यभ्रेवृष्टिर्वैरुतंवातवृष्टिर्भूमोनग्रेर्विस्फुलिंगार्चिपोवा ।

वन्यंसत्त्वंग्राममध्येविशेद्वारात्रावैंद्रंकार्मुकंदृश्यतेवा २५

संध्याचिकाराःपरिवेपखंडानद्यःप्रतीपादिवितूर्यनादाः ।

अन्यच्चयत्स्यात्प्रकृतेःप्रतीपंतन्मंडलैरेवफलंनिगाद्यं २६

अर्थ—उल्का, गधर्वनगर, रज, निर्घात, भूकप, दिग्दाह, प्रगल्भायु, सूर्यचंद्रास ग्रहण, नक्षत्रतारागण यास विकार ॥२४॥ अत्र नसून वृष्टि, मोठ्या वाऱ्याने युक्त वृष्टि, अग्नि नसून धूम, ज्वालाचे विस्फुलिंग, अरण्यातील प्राण्यांचा गावात प्रवेश, राजी इद्रधनुष दितेले ॥२५॥ संध्यासमयाचे विकार, तुटलेल्या सळी, नद्याचे प्रतिजूल प्रवाह, स्वर्गामध्ये वाद्यध्वनि, हे उत्पन्न व येथे प्रकटि (स्वभाविक असणे)

त्यात बदल होणे, हेही उत्पातरूपच होय. या सर्व उत्पातांचे फल या पूर्वोक्त वाय्वादि मंडलाच्या फलासारखेच सांगवे ॥२६॥)

हंत्यैंद्रोवायव्यं वायुश्चाप्यैंद्रमेवमन्योन्यं ।

वारुणहौतभुजावपिवेलानक्षत्रजाः कंषाः ॥२७॥

अर्थ—वायव्यमंडलावर शालेव्या भूकपाचा, ऐंद्रमंडलावरील भूकप नाश करितो. तसाच ऐंद्रम० भूकपाचा वायु० भूकप नाश करितो. असे वारुण व अग्नि हेही परस्पराचा नाश करितात. वेलभूकप (श्लोक ७) नक्षत्र भूकप (श्लोक ८) हे परस्पराचा नाश करितात. (दिवसाच्या पूर्वार्धां शालेला भूकप वायव्य व त्याचवेळीं श्रवणनक्षत्र असले तर तो ऐंद्रभूकप, असे शाले तर कोणाचेही फल होत नाही ॥ २७ ॥)

प्रथितनरेश्वरमरणव्यसनान्याग्नेयवायुमंडलयोः ।

क्षुब्धयमरकावृष्टिभिरुपताप्यंतेजनाश्चापि ॥२८॥

अर्थ—आग्नेयमंडली वायुवेळेवर भूकप होईल तर प्रख्यात राजास मरण व दुःख प्राप्त होईल व दुर्भिक्ष, महामारी, अघर्षण याहीकडून सर्व लोकही सतप्त होतील २८

वारुणपौरंदरयोः सुभिक्षाववृष्टिर्हार्दयोलोके ।

गावोतिभूरिपयसोनिवृत्तवैराश्वभूपाळाः ॥२९॥

अर्थ—वारुणमंडली ऐंद्रवेळेवर भूकप होईल तर सुभिक्ष, कल्याण, वृष्टि, सतोष हीं लोकांमध्ये होतील व गाई बहुत दुग्ध देतील. राजे द्वेष सोडतील ॥२९॥

पक्षैश्चतुर्भिर्निलस्त्रिभिरग्निर्देवरादृचसप्ताहात् ।

सद्यःफलतिचवरुणोये पुनकालोद्भुते पूरुः ॥३०॥

अर्थ—ज्या अदुताविषयी फळाचा काळ सांगितला नाही त्या देहस्पदनादि अदुताविषयी ॥ वरुणमण फलकालनिषेध ध्यावा वायुमंडलीं अद्भुत शाले तर त्याचे शुभाशुभफल दोन महिन्यानीं होतें. अग्निमंडलीं दोड महिन्याने, ऐंद्रमंडलीं सात दिवसांनी, वरुणमंडलीं तत्काल, अशीं शुभाशुभफले होतात ॥३०॥

चलयति पवनः शतद्वयं शतमनलोदशयोजना न्वितं ।

सलिलपतिरशीतिसंयुतं कुलिशधरोभ्यधिकंच पट्टिकं ३१

अर्थ—वायुमण्डलामध्ये भूकप शाला तर भूमि दोनशे योजने चलन पावत्ये. अग्नि मण्डलामध्ये शाला तर एकशे दहा योजने, वरुणमण्डलामध्ये शाला तर एकशे ऐंशी योजने, ऐंद्रमण्डलामध्ये भूकप शाला तर एकशे साठ योजने असे भूमिचलन होते ॥३१॥

त्रिचतुर्थसप्तमदिनेमासेपक्षेतथात्रिपक्षेच ।

यदिभवतिभूमिकंपःप्रधाननृपनाशनोभवति ॥३२॥

अर्थ—भूमिकप शास्त्रापासून दुसरा भूमिकप, ३।४।७ इतक्या दिवशीं, एक महिना, पंधरा दिवशीं, दीड महिन्याने जर होईल तर प्रतिष्ठित राजाचा नाश होईल ॥३२॥

इतिबृहत्संहितायांभूमिकंपलक्षणंनामद्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

॥ अथउल्कालक्षणं ॥

दिविभुक्तशुभफलानांपततांरूपाणियानितान्युल्काः ।

धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्ताराइतिपंचधाभिन्नाः ॥१॥

अर्थ—स्वर्गामध्ये शुभफल भोगून खाली पडणाराची जीं रूपे ता उल्का होत त्या धिष्ण्या, उल्का, अशनि, विद्युन्, तारा, या भेदांनी पाचप्रकारच्या आहेत ॥१॥

उल्कापक्षेणफलंतद्वद्धिष्ण्याशनिस्त्रिभिःपक्षैः ।

विद्युदहोभिःपद्भिस्तद्वत्ताराविपाचयति ॥२॥

अर्थ—उल्का व धिष्ण्या ह्या १९ दिवसांनी फल देतात अशनि तीन पध्दवड्यांनी फल देते विद्युन् व तारा सहा दिवसांनी फल देतात ॥२॥

ताराफलपादकरीफलार्धद्वेत्रीप्रकीर्तिताधिष्ण्या ।

तिस्रःसंपूर्णफलाविद्युदथोल्काशनिश्चेति ॥३॥

अर्थ—तारा उक्तफलाचा चतुर्यांश फल देत्ये. धिष्ण्या उक्तफलाचे अर्धे फल देत्ये विद्युत, उल्का, अशनि ह्या तीन संपूर्ण फल देतात ॥३॥

अशनिःस्वनेनमहतानृगजाश्वमृगाश्मवेश्मतरुपशुषु।
निपततिविदारयंतीधरातलंचक्रसंस्थाना ॥४॥

अर्थ—मोठा शब्द करून मनुष्य, हत्ती, अश्व, आरण्यापशु, पाषाण, गृह, वृक्ष, गवादि पशु याचाठाई चक्रासारखी फिरून पृथ्वीचे विदारण करितहोत्साती जी पडसे ती अशनिनामक उल्का होय ॥४॥

विद्युत्सत्वत्रासंजनयंतीतटतटस्वनासहसा ।

कुटिलविशालानिपततिर्जीर्वेधनराशिपुज्वलिता ५

अर्थ—प्राणिमात्रास त्रास करितहोत्साती तटतट शब्द करून वांकडी विस्तीर्ण व प्रज्वलित अशी प्राणी व काष्ठसमुदाय यांवर पडसे ती विद्युत् होय ॥५॥

धिष्ण्याकृशाल्पपुच्छाधनूपिदशदृश्यतेतरान्यधिकं ।

ज्वलितांगारनिकाशाद्वैहस्तौसाप्रमाणेन ॥६॥

अर्थ—दुर्बल, भोळ्यापुच्छाची, प्रज्वलित निखान्यासारखी, जी प्रथम दोन हात उत्पन्न होऊन मध्ये दहा धनुष्ये (१० हात) अधिक लांब दिसत्ये ती धिष्ण्या होय ॥६॥

ताराहस्तंदीर्घाशुक्लाताम्राज्जतंनुरूपावा ।

तिर्यग्धश्रोर्ध्ववायातिवियत्यूह्यमानेव ॥७॥

अर्थ—एकहात लांब, शुभ किंवा ताम्रवर्ण, कमलवत्तारखी (नारोक), ओढून गेल्यासारखी तिरकस, खाली किंवा वर होऊन आकाशामध्ये जात्ये ती तारा रोय ॥७॥

उल्काशिरसिविशालानिपतंतीवर्धतेप्रतनुपुच्छा ।

दीर्घाभवतिचपुरुषंभेदावहवोभवंत्यस्याः ॥८॥

अर्थ—मस्तकाचाठाई विस्तीर्ण, पडत असता वाढणारी, नारोकपुच्छाची, पुरुषप्रमाण (साडेतीनहात) लांब होणारी अशी उल्का होय. हेच बहुतेक भेद होतात ८

प्रेतप्रहरणखरकरभनक्रकपिंडंमृगलमृगाभाः ।

गोधाहिधूमरूपाःपापायात्रोभयशिरस्का ॥९॥

अर्थ—प्रेत, शस्त्र, गर्दभ, उष्ट्र, नक्र, वानर, डुकर, नागर, मृग यांसारख्या; घोर-पड, सर्प, धूम, यांसारख्या उल्का अशुभ व दोहोकडे मस्तकाची अशी जी उल्का तीही अशुभ होय ॥९॥

ध्वजझषकरिगिरिकमलेंदुतुरगसंतप्तरजतहंसाभाः ।

श्रीवत्सवज्रशंखस्वस्तिकरूपाःशिवसुभिक्षाः ॥१०॥

अर्थ—ध्वज, मत्स्य, गज, पर्वत, कमल, चंद्र, अश्व, तापिवलेल्लेहूपे, हंस, यांसारख्या व श्रीवत्स (विष्णूच्या हृदयावरील चिन्ह), वज्र, शंख, स्वस्तिक यासारख्या उल्का शुभ व सुभिसकारक होत ॥१०॥

अंवरमध्याह्नोनिपतंत्योराजराष्ट्रनाशाय ।

वभ्रमतीगगनोपरिविभ्रममाख्यातिलोकस्य ॥११॥

अर्थ—आकाशमध्यापासून उल्का बहुत पडतील तर राजा व देश यांचा नाश होतो. उल्का आकाशात जर फिरेल तर लोकांत भ्रांति करित्ये ॥११॥

संस्पृशतीचंद्राकौंतद्विसृतावाप्तभूप्रकंपाच ।

परचक्रागमनृपवधदुर्भिक्षावृष्टिभयजननी ॥१२॥

अर्थ—चंद्रसूर्यास स्पर्श करणारी किंवा चंद्रसूर्यानीं सोडलेली व भूमि कापविणारी अशी उल्का शत्रुचक्राचे आगमन, राजाचा वध, दुर्भिक्ष, अवर्षण याचें भय उत्पन्न करत्ये ॥१२॥

पौरेतरघ्नमुल्कापसव्यकरणंदिवाकरहिमांशवोः ।

उल्काशुभदापुरतोदिवाकरविनिःसृतायातुः ॥१३॥

अर्थ—उल्का, सूर्यास अप्रदक्षिण करील तर नागारिक लोकांचा व चंद्रास अप्रदक्षिण करील तर नागिरिकांहून इतर लोकांचा नाश करित्ये. जी उल्का सूर्यापासून निघाली ती गमनकरणान्या राजाच्या पुढे पडेल तर शुभ होय ॥१३॥

शुक्रारक्तापीतारुष्णाचोल्काद्विजादिवर्णघ्नी ।

क्रमशश्चैतान्हन्युर्मूर्धोरःपार्श्वपुच्छस्थाः ॥१४॥

अर्थ—शुक्र, रक्त, पीत, रुष्ण या वर्णांची उल्का अनुक्रमाने ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र या चार वर्णांचा नाश करित्ये व तशाच अनुक्रमाने मस्तक, उरस्थल,

पार्श्वभाग, पुच्छ या अगानीं पडलेल्या उल्का ब्राह्मणादि चार वर्णांचा नाश करितात ॥१४॥

उत्तरदिगादिपतिताविप्रादीनामनिष्टदारूक्षा ।

ऋज्वीस्त्रिधारवंडानीचोपगताचतद्वृद्ध्यै ॥१५॥

अर्थ—उत्तरादि ४ दिशास पडलेली व रूक्ष (रत्नरखीव) उल्का ब्राह्मणादि चार वर्णांस अशुभ होय. (उत्तरेस पडलेली ब्राह्मणास, पूर्वेस क्षत्रियास, दक्षिणेस वैश्यास, पश्चिमेस शूद्रांस अशुभ होय) ती उल्का सरळ, निर्मूल, अखंड, आकाशातून खाली येणारी अशी असून उत्तरादिपतित असेल तर ब्राह्मणादिकास शुभ होय ॥१५॥

श्यामारुणाचनीलासृग्दहनासितभस्मनिभारूक्षा ।

संध्यादिनजावक्रादलिताचपरागमभयाय ॥१६॥

अर्थ—श्याम, आरक्त, नील, रक्तवर्ण, अग्निवर्ण, कृष्ण, भस्म या वर्णांची व रूक्ष, संध्यासमय व दिवस यात झालेली, वक्र, खंडित अशी उल्का शत्रूच्या येण्याचे भय करणारी होय ॥१६॥

नक्षत्रग्रहघातेतद्भक्तीनांक्षयायनिर्विष्टा ।

उदयेघ्नर्तारवीदूपौरेतरमृत्यवेस्तेवा ॥१७॥

अर्थ—नक्षत्रे किंवा ग्रह उल्केने उपहत (ताडित) असता पूर्वोक्त नक्षत्रग्रहव्यूहोक्त भक्तीचा नाश होतो. उदयकाली किंवा अस्तकाली सूर्यचंद्रास उल्का जर ताडन करील तर अनुक्रमेण नागारेक व यापी यास मृत्यु होतो. (सूर्य ताडित असता नागारेकाचा व चंद्र ताडित असता यापीचा नाश) ॥१७॥

भाग्यादित्यधनिष्ठामूलेषूल्काहतेषुयुवतीनां ।

विप्रक्षत्रियपीडापुष्यानिलविष्णुदेवेषु ॥१८॥

ध्रुवसौम्येषुनृपाणामुग्रेषुसदारुणेषुचौराणां ।

क्षिप्रेषुकलाविदुषांपीडासाधारणेषुहते ॥१९॥

अर्थ—पूर्वा, पुनर्वसु, धनिष्ठा, मूल ह्या नक्षत्रांच्या योगतारा उल्काहत असता क्षत्रियास पीडा होय. पुष्य, स्वाती, श्रवण हा नक्षत्रे ताडित अ० ब्राह्मण व त्रेय यास पीडा होय ॥१८॥ रोहिणी, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तराभाद्रपदा,

मृगशीर्ष, चित्रा, अनुराधा, रेवती, ही नक्षत्रे उल्काहत अ० राजांस पीडा होत्ये. पूर्वा, पूर्वाषाढा, पूर्वाभा०, मघा, भरणी, आर्द्रा, आश्लेषा, ज्येष्ठा, मूल ही नक्षत्रे उल्काहत अ० चोरांस पीडा होत्ये. अश्विनी, पुष्य, हस्त, अभिजित्, कृत्तिका, विशाखा ही नक्षत्रे उल्काहत असतां, कलाजाणण्यांसां पीडा होत्ये ॥१९॥

कुर्वत्येताःपतितादेवप्रतिमासुराजराष्ट्रभयं ।

शक्रोपरिनृपतीनांगृहेषुतत्स्वामिनांपीडां ॥२०॥

आशाग्रहोपघातेतद्देश्यानांखलेकपिरतानां ।

चैत्यतरौसंपतितासत्कृतपीडांकरोत्युल्का ॥२१॥

द्वारिपुरस्यपुरक्षयमथेंद्रकीलेजनक्षयोभिहितः ।

ब्रह्मायतनेविप्रान्बिनिहन्याद्दोमिनोगोष्ठे ॥२२॥

अर्थ—ह्या पूर्वोक्त उल्का देवप्रतिमांवर पडल्या तर राजांस व लोकांस भय करतात. शक्र(राजा)यावर पडल्या तर राजांस भय. गृहांवर पडल्या तर गृहस्वामींस पीडा २० (सूर्य, शुक्र, भौम, राहु, शनि, चंद्र, बुध, गुरु हे अनुक्रमाने पूर्वादि दिशांचे स्वामी होत) या दिक्पतींस उपघात उल्का करील तर अथवा दिशा व ग्रह यावर पडेल तर त्या दिशेस राहणाऱ्या लोकांस व त्या ग्रहांच्या देशांत राहणाऱ्या लोकांस पीडा होत्ये. (धान्य कापून जेथे मळतात ते खळें) त्यावर पडेल तर शेतीलोकांस पीडा होत्ये. चैत्यतरू (गावांतील मोठा वृक्ष) यावर उल्का पडली तर धोरलोकांस पीडा होत्ये ॥२१॥ नगराच्या द्वारावर पडेल तर नगराचा नाश होतो. पुरद्वाराच्या अग्निकेवर (खिळीवर) पडेल तर लोकांचा नाश होतो. ब्रह्मदेवाच्या देवळावर पडेल तर ब्राह्मणांचा नाश होतो. गोठ्यावर उल्का पडेल तर गुरें वाळगणाराचा नाश होतो ॥२२॥

क्ष्वेडास्फोटितवादितगीतोल्कुप्तस्वेनाभवंतियदा ।

उल्कानिपातसमयेभयायराष्ट्रस्यसन्पस्य ॥२३॥

अर्थ—वीरांचा सिंहावाद अथवा सिंहाचा शब्द, बाहूंचे अथवा वक्षस्थळांचे ताडनाचा शब्द, वाद्यांचा शब्द, गायनाचा शब्द यांसारखा विजेचा शब्द पडत्येवेळीं होईल तर राजांस व राष्ट्रांस भय होतें ॥२३॥

यस्याश्विरंतिष्ठतिखेनुपंगोदंडारुतिःसानृपते

र्भयाय । याचोह्यतेतंनुधृतेवखस्थायावाम

हेंद्रध्वजतुल्यरूपा ॥२४॥

अर्थ—ज्या उल्केचा संबंध आकाशामध्ये बहुतवेळ राहतो, जी दडासारखी, आकाशामध्ये तंतु धरून ओढल्यासारखी जात्ये व जी इंद्रध्वज (गुडी) यासारखी, यांचा प्रकाश उल्का राजास भयकारक होत्ये ॥२४॥

श्रेष्ठिनःप्रतीपगातिर्यगानृपांगनाः ।

हंत्यधोमुखीनृपान्ब्राह्मणानथोर्ध्वगा ॥२५॥

वर्हिपुच्छरूपिणीलोकसंक्षयावहा ।

सर्पवत्प्रसर्पिणीयोपितामनिष्टदा ॥२६॥

हंतिमंडलापुरंछत्रवत्पुरोहितं ।

वंशगुल्मवत्स्थिताराष्ट्रदोषकारिणी ॥२७॥

व्यालसूकरोपमाविस्फुलिंगमालिनी ।

खंडशोथवागतासस्वनाचपापदा ॥२८॥

अर्थ—उल्का जेथून आली तेथेच परत गेली तर श्रेष्ठी (मुख्य) यांचा नाश करितो. उल्का तिरकस गेली तर राजस्त्रियांचा नाश. अधोमुख गेली तर राजाचा नाश. ऊर्ध्वमुख गेली तर ब्राह्मणांचा नाश ॥२५॥ मयूरपुच्छासारखी उल्का लोकांचा नाश करितो. सर्पासारखी गमनकरणाची उल्का स्त्रियांस अनिष्ट २६ जी उल्का पडली असता मंडलासारखी होत्ये ती नगराचा नाश करत्ये. जी उल्का छत्रासारखी दिसत्ये ती पुरोहिताचा नाश करत्ये. जी वंशगुल्म (वेळूचे वेट) यासारखी दिसत्ये ती राष्ट्राचा नाश करत्ये ॥२७॥ सर्प व हुकर यांसारखी, अभिकर्णाभ्यां मालेसारखी अथवा अनेक प्रकारांनीं गेलेली व शब्दयुक्त अशी उल्का अशुभ होय ॥२८॥

सुरपतिचापप्रतिमाराज्यंनभसिविलीनाज

लदान्हंति । पवनविलोमाकुटिलंयातान

भवतिशस्ताविनिवृत्तावा ॥२९॥

अर्थ—इंद्रधनुष्यासारखी उल्का राज्यनाश करत्ये. जी उल्का आकाशात उत्पन्न होऊन तेथेच नाहीशी झाली ती मेघांचा नाश करत्ये. जी वायूला प्रतिकूल, वाकडी गेली अथवा परत जाऊन पुनः फिरली ती उल्का शुभ नव्हे ॥२९॥

अभिभवतियतःपुरंवलंबाभवतिभयंततएव

पार्थिवस्य । निपततिचययादिशांप्रदीप्ताज
यतिरिपूनचिरान्तयाप्रयातः ॥३०॥

अर्थ—ज्या दिशेकडे उल्केपासून नगर किंवा सैन्य पराजय पावते त्या दिशेकडे राजास भय होते. ज्या दिशेकडे प्रदीप्त उल्का पडले त्या दिशेने गेलेला राजा शीघ्र शत्रूस जिकतो ॥३०॥

॥इतिवृहत्संहितायांउल्कालक्षणंनामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

॥ अथपरिवेपलक्षणं ॥

संमूर्छितारवींद्वोःकिरणाःपवनेनमंडलीभूताः ।
नानावर्णाकृतयस्तन्वध्रेव्योष्मिपरिवेपाः ॥१॥

अर्थ—पसरलेले, वायूने वर्तुळ झालेले, अनेक रंगाचे व अनेक आकाराचे सूर्यचंद्राचे किरण, थोड्या अभ्राने युक्त अशा आकाशामध्ये दिसतात ते परिवेष होत ॥१॥

तेरक्तनीलपांडुरकापोताभ्राभशवलहरिशुक्लाः ।

इंद्रयमवरुणनिर्ऋतिश्वसनेशपितामहाग्निकृताः ॥२॥

अर्थ—ते रक्तादिवर्ण परिवेष इंद्रादिकृत होत. स० रक्तवर्ण परिवेष इद्रकृत, नीलवर्ण यमकृत, ईषत्शुक्ल वरुणकृत, काळापांढरा निर्ऋतिकृत, मेघवर्ण वायुकृत, कृष्णध्वज शिवकृत, हरिद्वर्ण ब्रह्मकृत, शुभ्रवर्ण अग्निकृत, याप्रकारे परिवेष जाणावे २

धनदःकरोतिसेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्ये ।

प्रविलीयतेसुहुर्मुहुरल्पफलःसोपिवायुकृतः ॥३॥

अर्थ—कुवेर, मयूरकठाच्या रंगासारखा परिवेष करितो. अन्यही इंद्रादिदेव परस्परांच्या वर्णांचा आश्रय करिताना यास्तव ते परिवेष अनेकवर्ण दिसतात. जो परिवेष बारबार नाहीसा होतो तो वायुकृत अल्पफलदेणारा होय ॥३॥

चापशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसंभूतः ।

अविकलवृत्तःस्निग्धःपरिवेषःशिवमुभिक्षकरः ॥४॥

अर्थ—सपूर्णवृत्त, निर्मल, नीलादिवर्णांचा परिवेष शिशिरादि ऋतूमध्ये कल्याण व सुभिक्षकारक होय. ह० नीलवर्ण शिशिरऋतूत, विचित्रवर्ण वसंतात, शुक्लवर्ण ग्रीष्मात, तैलवर्ण वर्षाऋतूत, दुग्धवर्ण शरदृतूत, उदकवर्ण हेमन्तऋतूत, हे वर्ण ह्या ऋतूत शुभ होत ॥४॥

सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसंनिभोरुक्षः ।

असकलशकटशरासनशृंगाटकवत्स्थितःपापः ॥५॥

अर्थ—सर्व आकाशामध्ये किरणारा (उदयापासून अस्तापर्यंत राहणारा), अनेकवर्ण, रक्तासारखा, रत्नरसीत, तुटलेला, गाढा व धनुष्य व चतुष्पथ (चवथा) या सारखा, परिवेष अशुभ होय ॥५॥

शिखिगलसमेतिवर्षवहुवर्णेनृपवधोभयंधूत्रे ।

हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥६॥

अर्थ—मयूरकंठसदृश परिवेष असता अतिवृष्टि होये. बहुवर्णांचा अ० राजवध, धूम्रवर्ण अ० भय, इद्रधनुष्यासारखा व अग्निकपुण्यासारखा अ० युद्ध, हीं होतात ६

वर्णेनैकेनयदावहुलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः ।

स्वतौसद्योवर्षकरोतिपीतश्रदीप्तार्कः ॥७॥

अर्थ—शिशिरादि ऋतूमध्ये चापादिवर्ण (श्लो० ४) परिवेष जर एकवर्णांचा, काळा, स्निग्ध, गुण्यासारख्या अभ्रानी व्याप्त, असा अंशल तर तत्काल (त्याचदि-
वशीं) वृष्टि होये व जो पीतवर्ण व व्यात तप्तसूर्य असाही परिवेष तत्काल वृष्टि करितो ॥७॥

दीप्तविहंगमृगरुतःकलुपःसंध्यात्रयोत्थितोतिमहान् ।

भयरुत्तडिदुल्काद्यैर्हंतोनृपंहंतिशस्त्रेण ॥८॥

अर्थ—या परिवेषकालीं सूर्याभिमुखराहून पक्षी व आरण्यापशु रोदनशब्द करीतात तो, गढूळ, उदय मध्याह्न अस्त या तीन संध्यासमयी उत्पन्न झालेला, अति-विस्तीर्ण, असा परिवेष भयकारक होय. नोज व उस्का व त्रिविध उत्पात यांनीं सादित असा परिवेष शस्त्राने राजाचा वध करितो ॥८॥

प्रतिदिनमर्कहिमाश्वोरहर्निशरक्तयोर्नरेन्द्रवधः ।

परिविष्टयोरभीदणंलमास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥९॥

अर्थ—प्रतिदिवशां दिवसरात्री आरक्त व परिवेषयुक्त सूर्यचंद्र असतीं तर राजवध होतो. तसेच परिवेषयुक्त चंद्रसूर्य वारनार राजाच्या जन्मलग्नां किंवा सप्तमस्थानीं असतील तर त्या राजाचा वध होतो ॥९॥

सेनापतेर्भयकरोद्विमंडलोनातिशस्त्रकोपकरः ।

त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधं ॥१०॥

अर्थ—दोन मडलाचा परिवेष सेनापतीस भय करितो व फार शस्त्रभय करीत नाही. तीन चार इत्यादि मडलाचा परिवेष शस्त्रभय, युवराज (राजा असता राज्यकारभार करणारा राजपुत्र) यास भय व नगराचा रोध शत्रूकडून करितो ॥१०॥

वृष्टिरुग्रहेणमासेनविग्रहोवाग्रहेदुभनिरोधे ।

होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षवाशुभोराज्ञः ॥११॥

अर्थ—तीन चार इत्यादि मडलाचा परिवेष झाला तर तीन दिवसांनी वृष्टि होत्ये. ग्रह, चंद्र व नक्षत्र याचा परिवेषाने निरोध झाला तर युद्ध होतें. राजाचे जन्मलग्न व जन्मराशि याचे स्वामी व जन्मनक्षत्र हीं परिवेषाने रोधिलीं तर राजास अशुभ होय ॥११॥

परिवेषमंडलगतोरवितनयःक्षुद्रधान्यनाशकरः ।

जनयतिचवातवृष्टिंस्थावररूपिरुन्निहंताच ॥१२॥

भौमेकुमारवलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयं ।

जीवेपरिवेषगतेपुरोहितामात्यनृपपीडा ॥१३॥

मंत्रिस्थावरलेखकपरिवृत्तिश्रंक्षेत्रजेषुवृष्टिश्च ।

शुक्रेयायिक्षत्रियराज्ञीपीडाप्रियंचान्नं ॥१४॥

क्षुदनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभयंकेतौ ।

परिविष्टेगर्भभयंराहौव्याधिर्नृपभयंच ॥१५॥

अर्थ—परिवेषमडलांत शनि असेल तर क्षुद्रधान्य (काग इ०) याचा नाश होतो, वातयुक्त वृष्टि होत्ये, वृक्षादि स्थावर व शीतलोक याचा नाश होतो ॥१२॥ परिवेषगत भीम अ० बालक, सैन्यपति, सैन्य हीं दुःखी होतात व शस्त्रभय होतें. परिवेषगत बृहस्पति अ० पुरोहित, प्रधान, राजे यास पीडा होत्ये ॥१३॥ परिवेषगत बुध अ० प्रधान, वृक्ष, लेखक, याची वृत्ति होत्ये व उत्तम वृष्टीही होत्ये १४ परि० शुक्र अ० यादी (प्रवासी), क्षत्रिय, राजपूत, यांस पीडा व दुर्भिक्ष ही हो.

तात ॥१४॥ परि० केतु अ० दुर्भिक्ष, अग्नि, मृत्यु, राजा, शत्रु, यांपासून भय होतें. परि० राहु अ० गर्भभय, रोग, राजभय, ही होतात ॥१५॥

युद्धानिचिजानीयात्परिवेषाभ्यंतरेद्वयोर्ग्रहयोः ।

दिवसकृतःशशिनोवाक्षुद्वृष्टिभयंत्रिपुप्रोक्तं ॥१६॥

यातिचतुर्पुनरेन्द्रःसामात्यपुरोहितोवशंमृत्योः ।

प्रलयमिवविद्धिजगतःपंचादिपुमंडलस्थेषु ॥१७॥

अर्थ—सूर्याच्या किंवा चंद्राच्या परिवेषाभ्यंते दोन ताराग्रह असतील तर युद्धे होतील व तीन ग्रह असले तर दुर्भिक्ष, अवर्षण, यांचे भय होईल ॥१६॥ सूर्यच चंद्राच्या परिवेषाभ्यंते चार ग्रह असले तर प्रधान व उपाध्याय यांसहवर्तमान राजा मृत्युवश होतो. पाच सहा ग्रह सूर्यचंद्रपरिवेषमंडलस्थ असतील तर सर्व जगतास प्रलयासारखे दुःख होईल ॥१७॥

ताराग्रहस्यैकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधं ।

नक्षत्राणामथवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥१८॥

अर्थ—चंद्रसूर्यावांचून निराळाच भौमादिग्रहास किंवा नक्षत्रांस जर परिवेष उत्पन्न होईल तर राजाचा वध होतो. केतुदय झाला तर त्यांचेमात्र फल होतें. ताराग्रह व नक्षत्र यांचे वर सांगितलेले परिवेषफल होत नाही ॥१८॥

विप्रक्षत्रियविद्भूद्रहाभवेत्प्रतिपदादिपुक्रमशः ।

श्रेणीपुरकोशानांपंचम्यादिष्वशुभकारी ॥१९॥

युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिपुपार्थिवस्यदोषकरः ।

पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्रयोदश्यां ॥२०॥

नरपतिपत्नीपीडांपरिवेषोभ्युत्थितश्चतुर्दश्यां ।

कुर्यात्पंचदश्यांपीडांमनुजाधिपस्यैव ॥२१॥

अर्थ—प्रतिपदादि चार तिथींस परिवेष दितेले तर अनुक्रमाने ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र यांचा नाश होतो. पंचमीस एकजातीच्याच लोकांचा, षष्ठीस नग राजाचा, सप्तमीस आमदारलान्याचा नाश होतो ॥१९॥ अष्टमीस युवराजाचा, नवमी, दशमी, एकादशी या तीन तिथींस राजाचा नाश होतो. द्वादशीस नगररोध, त्रयोदशीस सैन्यक्षोभ होतो ॥२०॥ चतुर्दशीस परिवेष होईल तर राजाच्या पत्नीचे व पीडितेस राजाचाच नाश होतो ॥२१॥

नागरकाणामभ्यंतरस्थितायायिनांचबाह्यस्था ।

परिवेपमध्यरेषाविज्ञेयाक्रंदसाराणां ॥२२॥

रक्तःश्यामोरूक्षश्चभवतिषेषांपराजयस्तेषां ।

स्निग्धःश्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषां ॥२३॥

अर्थ—तीनवर्णांच्या परिवेषाच्या तीन रेषा दिसतात त्यामध्ये आतली रेषा नगर-समधी राजाची, बाह्यरेषा यायी (मार्गस्थ) राजाची, मध्यरेषा आक्रंदसाराची (दु खितराजाची) होय ॥२२॥ ज्याची रेषा रक्त, श्याम, रूक्ष असेल त्याचा पराजय व ज्याची स्निग्ध, श्वेत, प्रकाशित असेल त्याचा जय होतो ॥२३॥

इतिबृहत्संहितायांपरिवेपलक्षणं नामचतुर्विंशोऽध्यायः ३४

॥ अथइंद्रायुधलक्षणं ॥

सूर्यस्यविविधवर्णाःपवनेनविघट्टिताःकराःसाम्ने ।

वियतिधनुःसंस्थानायेदृश्यंतेतदिंद्रधनुः ॥१॥

अर्थ—वायूने अवरुद्ध, अनेकरंगाचे सूर्यकिरण, मेषपुक्त आकाशामध्ये धनुष्याकार दिसतात, ते इंद्रधनुष्य होय ॥१॥

केचिदनंतकुलोरगनिःश्वासोद्भूतमाहुराचार्याः ।

तद्यायिनानृपाणामभिमुखमजयावहंभवति ॥२॥

अर्थ—अनंतनामक नागराजाच्या कुलातील सर्वांच्या नि श्वासापासून इंद्रधनुष्य उत्पन्न होते; असे कोणी काश्यपादि आचार्य धन्यतात ते इंद्रधनुष्य शत्रूवर ग मन करणाऱ्या राजास सन्मुख असेल तर, पराजयकारक होते ॥२॥

अच्छिन्नमवनिगाढंयुतिमस्निग्धंघनंविविधवर्णं ।

द्विरुदितमनुलोमंचप्रशस्तमंभःप्रपच्छतिच ॥३॥

अर्थ—ते इंद्रधनुष्य असत, भूमीस लागले, नेत्रस्थ, सुकांति, दाट, नानाप्रकारच्या रंगांनी युक्त, एकापली एक असे दुसरे मार्गस्थानाच्या दृष्टमार्गी राहिलेले, असे असेल तर ते शुभ व उदकही देते ॥३॥

सूचना

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्यांस आसीं विनयपूर्वक असें सूचवितो की, या ग्रंथाचा राजापासून रंकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकांहितोद्देशाने हे पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा सादर करून, तें पूर्ण करणें सुत देशवांधवांकडे आहे.

वर्गणीचेदर.

किंमत.	हाशील.
आगाड किंवा अंदा पोचताच दिल्यास दर भंडास ४ आणे.	६ ३.
मागाहून दिल्यास दर भंडास १२ आणे.	६ ६.

किमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें झाल्यास अर्धो आणा दराच्या पाठवान्या.

मुंबईत ठाकूरद्वारानजीक हरिनामांचे चाळीत रा० रा० नारोळण दुमाळ्ये यांकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूलश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARAHA-MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ रें तारीख २९ नोवेंबर १८७३. अंक ७

VOL I 25th NOVEMBER 1873 No. 7

रत्नागिरी

वैध

जनार्दन हरि आठल्ये

यांनी

आपल्या

जगन्मित्र आपस्तम्बान

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांख्याची चतुष्पत्री ३२ एडे असून

सुमारे ८०० ग्रंथ येत नाईल.

अर्थ—निबिडअंधकारतुल्य धुळीने पर्वत, नगर, वृक्ष हे दिसेनासे झाले व सर्व दि-
शाही आच्छादित झाल्या तर राजाचा वध होतो असे ऋषि ह्मणतात ॥१॥

यस्यांदिशिधूमचयःप्राग्भवतिनाशमेतिवायस्यां ।

आगच्छतिसप्ताहात्तत्रैवभयंनसंदेहः ॥२॥

अर्थ—ज्यादिशेस धूमसमुदाय प्रथम उत्पन्न होईल किंवा ज्यादिशेकडे नाहीता
होईल त्यादिशेकडून सात दिवसांनी भय येते यांत संशय नाही ॥२॥

श्वेतेरजोधनौघेपीडास्यान्मंत्रिजनपदानांच ।

नचिरात्प्रकोपमुपयातिशस्त्रमतिसंकुलासिद्धिः ॥३॥

अर्थ—धुळीचा समुदाय श्वेतवर्ण असेल तर प्रधान व लोक यांस पीडा होई व
शीघ्र शस्त्रप्रकोप (युद्ध) होतो व अतिसंकुल सिद्धीही होई ॥३॥

अर्कोदयेविजृम्भतियदिदिनमेकंदिनद्वयंवापि ।

स्थगयन्निवगगनतलंभयमत्युग्रंनिवेदयति ॥४॥

अर्थ—धूळ सूर्योदयीं पसरून एक किंवा दोन दिवस आकाशात आच्छादित करील
तुम्हाला, मोठे कठिण भय होई ॥४॥

अनवरतसंचयवहंरजनीमेकांप्रधाननृपहंतृ ।

क्षेमायचशेषाणांविचक्षणानांनरेन्द्राणां ॥५॥

अर्थ—निरंतर संचयाने वाहणार असे रज एकरात्र राहिल तर, मुख्यराजाचा नाश
होईल व इतर चतुरराजांचे कल्याण होईल ॥५॥

रजनीद्वयंविसर्पतियस्मिन्राष्ट्रेरजोधनंवहुलं ।

परचक्रस्यागमनंतस्मिन्नपिसंनिबोद्धव्यं ॥६॥

अर्थ—ज्या रात्रांत दोन रात्री धूळ बहुत पसरेल तेथे शत्रुचक्राचे आगमन होईल
असे जाणवे ॥६॥

निपततिरजनीत्रितयंचतुष्कमप्यन्नरसेविनाशाय ।

राज्ञांसैन्यक्षोभोरजसिंभवेत्पंचरात्रभवे ॥७॥

अर्थ—तीनरात्री किंवा चाररात्री धूळ होईल तर, अन्न व रस यांचा नाश होतो.
पंचरात्री रज होईल नग, राजाच्या सैन्यामध्ये क्षोभ होईल ॥७॥

केत्वाद्युदयविमुक्तंयदारजोभवतितीव्रभयदायि ।

शिशिरादन्यत्रतौफलमविकलमाहुराचार्याः ॥८॥)

अर्थ—केत्वादिवाक्या उदयीं झालेलें रज मोठें भय देणारें होतें हें रज शिशि
रक्रतु (नाघ, फाल्गुन) यावाचून अयक्रतूत होईल तर मात्र त्याचें शुभाशुभ
फल होतें असें आचार्य खणतात ॥८॥

(॥ इतिरजोलक्षणं ॥३८॥)

॥ अथनिर्घातलक्षणं ॥

पवनःपवनाभिहतोगगनादवनौयदासमापतति ।

भवतितदानिर्घातःसचपापोदीप्तविहगरुतः ॥९॥

अर्थ—वायूने वायूचें वादन होऊन जेव्हां आकाशापासून भूमीप्रत पडतो, तेव्हां
निर्घात (मोठाशब्द) होतो तो निर्घात, सूयाभिमुल पक्षिशब्दांनीपुक्त असेल
तर अशुभ होय ॥९॥

अर्कोदयेधिकरणिकनृपधनियोधांगनावणिग्वेश्याः ।

आप्रहरांशेजाविकमुपहन्याल्लूद्रपौरांश्च ॥१०॥

आमध्यान्हाद्रांजोपसेविनोब्राह्मणांश्चपीडयति ।

वैश्यजलदांस्तृतीयेचौरान्प्रहरेचतुर्थेच ॥११॥

अस्तंयातेनीचान्प्रथमेयामेनिहंतिसस्यानि ।

रात्रौद्वितीययामेपिशाचसंघान्निपीडयति ॥१२॥

तुरगकरिणस्तृतीयेचिनिहन्याद्यायिनश्चतुर्थेच ।

भैरवजर्जरशब्दोयातियतस्तांदिशंहंति ॥१३॥

अर्थ—सूर्योदयी निर्घात होईल तर, अधिकारी, राजा, धनवान्, योद्धा, स्त्री, व्या
पारी, वैश्या यांचा नाश होतो दिवसान्या प्रथमप्रहरां निर्घात होईल तर,
शेड्या, भेंदबा, शूद्र, नागरिकजन यांचा नाश ॥१०॥ मध्या हर्षपंत स० दुसऱ्या
प्रहरा निर्घात झाल्या तर, राजाचे सेवक, ब्राह्मण यास पीडा तिर-याप्रहरा

वैश्य, मेघ यांस पीडा. चतुर्थप्रहरी चोरांस पीडा ॥३॥ अस्तमानी नीचांस पीडा. रात्रीं प्रथमप्रहरी धान्यांस पीडा. द्वितीयप्रहरी पिशाचसमुदायांस पीडा ॥४॥ तृतीयप्रहरी अश्व व गज याचा नाश. चतुर्थप्रहरी यायी (जपेच्छु) याचा नाश होतो. निर्घाताचा भयंकर व फुटक्या भांड्याच्या शब्दासारखा शब्द ज्यादिशेस जाईल, त्यादिशेचा नाश होतो ॥५॥

इतिवृहत्संहितायां निर्घातलक्षणं नामैकोनच

त्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥

॥ अथसस्यजातकं ॥

वृश्चिकवृषप्रवेशेभानोर्येवादरायणेनोक्ताः ।

ग्रीष्मशरत्सस्यानांसदसद्योगाःकृतास्तइमे ॥१॥

अर्थ—वृश्चिक व वृषभ या राशीस सूर्याच्या प्रवेशावरून ह्र० या संक्रांति होतात त्या वेळेवरून अनुक्रमाने ग्रीष्म (उन्हाळी) धान्ये व शरत् (पावसाची) धान्ये यांचे शुभाशुभयोग नादरायणाचार्याने जे सांगितले ते हे (वक्ष्यमाण) मी केले आहेत ॥१॥

भानोरलिप्रवेशेकेन्द्रैस्तस्माच्छुभग्रहाक्रांतैः ।

वलवद्भिःसौम्यैर्वानिरीक्षितैर्ग्रीष्मिकविवृद्धिः ॥२॥

अर्थ—सूर्याच्या वृश्चिकप्रवेशकाली वृश्चिक लग्नापासून केन्द्रस्थानी १।४।७।१० शुभग्रह असतील अथवा बलिष्ठ शुभग्रहांनीं सूर्य दृष्ट असेल तर ग्रीष्मसंबंधी धान्यांची वृद्धि होई (अक्षीणचंद्र, बुध, गुरु, शुक्र हे शुभग्रह होत. स्वगृही, सौम्यी, स्वमित्रगृही जो ग्रह असेल तो बलिष्ठ.) ॥२॥

अष्टमराशिगतेर्केगुरुशशिनोःकुंभासिंहसंस्थितयोः ।

सिंहघटसंस्थयोर्वानिष्पत्तिर्ग्रीष्मसस्यस्य ॥३॥

अर्थ—वृश्चिकराशीस सूर्य, गुरु कुंभी, चंद्र सिंहीं, अथवा गुरु सिंहीं, चंद्र कुंभी असे असतील तर ग्रीष्मधान्ये उत्पन्न होतील ॥३॥

अर्कात्सितेद्वितीयेवुधेयवायुगपदेववास्थितयोः ।

व्ययगतयोरपितद्वन्निष्पत्तिरतीवगुरुदृष्ट्या ॥४॥

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून दुसरा शुक्र किंवा बुध असेल अथवा दोघेही एकका
लीच दुसरे असतील अथवा वृश्चिकस्थसूर्यापासून शुक्र नारावा किंवा बुध नारावा
अथवा दोघेही नारावे असतील तर ग्रीष्मघायाची निष्पत्ति होईल सूर्यावर गु
रुची दृष्टि असेल तर, फारच चांगली ग्रीष्मघान्निष्पत्ति होईल ॥४॥

**शुभमध्येलिनिसूर्यादुरुशशिनोःसप्तमेपरासंपत् ।
अल्यादिस्थेसवितरिगुरौद्वितीयेर्धनिष्पत्तिः ॥५॥**

अर्थ—शुभमध्यगत वृश्चिकस्थसूर्यापासून सप्तमस्थानी गुरु व चंद्र हे असतील तर,
घान्यसंपत्ति उत्तम होईल (वृश्चिकस्थसूर्य व त्यापासून दुसरा, बुधशुक्रांतून ए
क व दुसरा नारावा असे असतील तर, तो सूर्य शुभमध्यगत होतो) वृश्चि
काच्या आरभी सूर्य व त्यापासून दुसरा गुरु असेल तर घान्यनिष्पत्ति अर्धी होई ५

**लाभहिवुकार्थयुक्तैःसूर्यादलिगात्सितेंदुशशिंपुत्रैः ।
सस्यस्यपरासंपत्कर्मणिजीवेगवांचान्या ॥६॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून अकरावा शुक्र, चवथा चंद्र, दुसरा बुध, असे असतील
तर धान्याची उत्तमसंपत्ति होई. पूर्वाक्तपोग असून, यात दहावा गुरु असेल तर
गार्वचीही उत्तमसंपत्ति होई ६० धान्य होऊन दुग्धही बहुत होई ॥६॥

**कुंभेगुरुर्गविशशीसूर्यालिमुखेकुजार्कजौमकरे ।
निष्पत्तिरस्तिमहतीपश्चात्परचक्ररोगभयं ॥७॥**

अर्थ—कुमराशीत गुरु, वृषभास चंद्र, वृश्चिकाच्या प्रथमाशी सूर्य, भीम व शनि हे
मकराशीत, असे असतील तर धान्याची उत्पत्ति चांगली होईल, परंतु पुढे शत्रु
चक्र व रोग यांचे भय होई ॥७॥

**मध्येपापग्रहयोःसूर्यःसस्यंविनाशयत्यलिगः ।
पापःसप्तमराशौजातंजातंविनाशयति ॥८॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्य, भीम व शनि या पापग्रहांच्या मध्ये असेल तर धान्याचा नाश
होतो वृश्चिकापासून भीम व शनि यातून एक सप्तम असेल तर धान्य उत्पन्न
झाले तरी त्याचा नाश होईल ॥८॥

**अर्धस्थानेकूरःसौम्यैरनिरोक्षितःप्रथमजातं ।
सस्यंनिहंतिपश्चादुप्तंनिष्पादयेद्वक्तं ॥९॥**

अर्थ—वृश्चिकापासून द्वितीयस्थानीं पापग्रह असेल आणि त्यावर शुभग्रहाची दृष्टि नसेल तर प्रथम झालेले धान्य नाश पावते. नंतर पेरलेले धान्य चांगले उत्पन्न होते ॥९॥

**जामित्रकेंद्रसंस्थौकूरौसूर्यस्थवृश्चिकस्थस्य ।
सस्यविपत्तिकुरुतःसौम्यैर्दृष्टौनसर्वत्र ॥१०॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थसूर्यापासून भीम, जनि या पापग्रहांतून एक सप्तमस्थानीं व दुसरा १।४।१० या स्थानीं असे असतील तर धान्यनाश होतो; परंतु त्या पापग्रहांवर शुभग्रहांची दृष्टि असेल तर सर्व देशामध्ये धान्यनाश होणार नाही (कश्चिदेशीं होईल) ॥१०॥

**वृश्चिकसंस्थादर्कात्सप्तमपञ्चोपगौयदाकूरौ ।
भवतितदानिष्पत्तिःसस्यानामर्घपरिहानिः ॥११॥**

अर्थ—वृश्चिकस्थितसूर्यापासून भीम, जनि या पापग्रहांतून एक सातवा व एक सहावा असे असतील तर, धान्यनिष्पत्ति चांगली होईल; परंतु मूल्याची हानि होईल ॥११॥

**विधिनानेनैवरविर्वृषप्रवेशेशरत्समुत्थानां ।
विज्ञेयःसस्यानांनाशायशिवायवातज्ज्ञैः ॥१२॥**

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारानेच सूर्य वृषभराशीस जाईल त्या वेळेवरून शरदतूत उत्पन्न होणाऱ्या धान्याचा नाश किंवा वृद्धि हीं सस्यजातक समजणाऱ्या पंडितांनीं जाणावीं ॥१२॥

**त्रिपुमेपादिपुसूर्यःसौम्ययुतोवीक्षितोपिवाविचरन् ।
त्रैष्मिकधान्यंकुरुतेसमर्घमुभयोपयोग्यंच ॥१३॥**

अर्थ—सूर्य, मेपादि तीन राशींचाठाई, बुध, गुरु, शुक्र यांनीं युक्त किंवा दृष्ट असेल तर, त्रैष्मिकतूतील धान्ये समर्घ (सस्त) व इहलोकीं बहुवर्गांस आणि परलोकां धर्मार्थ योग्य अशीं होतील ॥१३॥

**कार्मुकमृगघटसंस्थःशारदसस्यस्यतद्देवरविः ।
संग्रहकालेज्ञेयोविपर्ययःक्रूरदृग्योगात् ॥१४॥**

अर्थ—धन, मकर, कुंभ या राशीसूर्य सौम्यग्रहयुक्त किंवा दृष्ट असतां, शरदृतू-
तील धान्यांचे फल, ग्रीष्मऋतूतील धान्यांचे फल पूर्वी सांगितले, त्यासारखेच प-
हावे. हे फल धान्यसंग्रहकार्ये पहावे; परंतु पापग्रहांच्या दृष्टियोगाने विपर्यय
होतो. स० महागार्ह होसे. धान्यविक्रयकार्ये विपर्ययच शुभ होय ॥११॥

इतिवृहत्संहितायांसस्यजातकंनामचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

॥ अथद्रव्यनिश्चयः ॥

येयेषांद्रव्याणामधिपतयोराशयःसमुद्दिष्टाः ।

मुनिभिःशुभाशुभार्थतानागमतःप्रवक्ष्यामि ॥१॥

अर्थ—उया द्रव्यांचे स्वामी जे मेषादिराशि, कर्कसादि ऋषीर्नीं द्रव्यांच्या शुभाशु-
भार्थः (संग, महाग यांच्या ज्ञानार्थ) सांगितले; ते शास्त्रावलंबन सांगतो ॥१॥

वस्त्राविककुंतपानांमसूरगोधूमरालकयवानां ।

स्थलसंभवौषधीनांकनकस्थचकीर्तितोमेघः ॥२॥

अर्थ—वस्त्र, आविक (कंबल इ०), कुतप (रानमंदराच्या लोकराचे पत्र शाल इ०), मसूर, गोधूम, देवदाराचा चोक (राल), यव, जलरहितभूमीवर शालेल्या औषधी, सुवर्ण यांचा स्वामी मेषराशि होय ॥२॥

गविवस्त्रकुलुमगोधूमशालियवमहिपसुरभितनयाःस्थुः ।

मिथुनेपिधान्यशारदवल्लीशालूककर्पासाः ॥३॥

अर्थ—वस्त्र, पुष्प, गोधूम, शालि (भात), यव, महिष, बैल, यांचा स्वामी वृषभरा-
शि होय. धान्य, शरदृतूभर्ये शालेल पदार्थ, वेली, कमलकंद, कापूस यांचा स्वा-
मी मिथुनराशि होय ॥३॥

कर्किणिकोद्रवकदलीदूर्वाफलकंदपत्रचोचानि ।

सिंहेतुषधान्यरसाःसिंहादीनांत्वचःसंगुडाः ॥४॥

अर्थ—हरीक, केळी, दूर्वा, जायफळादि सर्व फळे, कंद, समालपत्र, दारचिनी, वृ-
... नारळ यांचा स्वामी कर्कराशि होय. तुषधान्ये (शाली), मधुर,

आंवट, खारट, कडू, तिसट, तुरट हे पद्मविध रस; सिंह, व्याघ्र, मार्जार इत्यादि-
कांची कातडी; गूळ यांचा स्वामी सिंहराशि होय ॥४॥

पष्टेतसीकलायाःकुलत्थगोधूममुद्गनिष्पावाः ।
सप्तमराशौमापागोधूमाःसर्पपाःसयवाः ॥५॥

अर्थ—जवस, वाटाणे, कळोद, गहू, मूग, पावटे यांचा स्वामी कन्याराशि होय. उ-
डीद, गहू, मोहरी, सातु यांचा स्वामी तूळराशि होय ॥५॥

अष्टमराशाविभुःसैक्यंलोहान्यजाविकंचापि ।
नवमेतुतुरगलवणावरास्रतिलधान्यमूलानि ॥६॥

अर्थ—जंत, सैक्य (सिंचनानें झालेलें वल्लीफलादि), लोह, वकरा, मेंढा, यांचा
स्वामी वृश्चिकराशि होय. अश्व, मोठ, वस्त्र, आयुर्धे (धनुष्यबाण इ०), तीळ
धान्य स० कौपिवीर मूळें, यांचा स्वामी धनराशि होय ॥६॥

मकरेतरुगुल्माद्यंसैक्येक्षुसुवर्णरुष्णलोहानि ।
कुंभेसलिलजफलकुसुमरत्नचित्राणिरूपाणि ॥७॥

अर्थ—वृक्ष, गुल्म (काढेंनाहीं मुळाहून फुटणारावृक्ष स० सुडुपें), वल्ली, सिंचनानें
होणारे, जंत, सुवर्ण, काळें लातंड, यांचा स्वामी मकरराशि होय. उदकानें झा-
लेलें, फल, पुष्प, रत्न, नानाप्रकारचीं रत्नें, यांचा स्वामी कुंभराशि होय ॥७॥

मीनेकपालसंभवरत्नान्यंपूद्गवानिवज्राणि ।
स्नेहाश्वनैकरूपाव्याख्यातामत्स्यजातंच ॥८॥

अर्थ—गजकपालोत्पन्न मोर्खें व शुकितंभवमोर्खें, हिरे, नानाप्रकारचीं तेलें, मात्स्यां-
सून झालेला मीनिकादिकें, यांचा स्वामी मीनराशि होय ॥८॥

राशेश्चतुर्दशार्थायसप्तनवपंचमस्थितोजीवः ।
द्वयेकादशदशपंचाष्टमेपुशशिजश्ववृद्धिकरः ॥९॥

पट्सप्तमगोहानिवृद्धिशुक्रःकरोतिशेषु ।

उपचयसंस्थाःक्रूराःशुभदाःशेषेपुहानिकराः ॥१०॥

अर्थ—कोणत्याही राशीपासून ११०।१११।१०।१५ या स्थानी वृहस्पति असेल
तर त्या राशीच्या द्रव्यांची वृद्धि होये. १११।१०।१५।८ यास्थानी शुभ असेल

तर वृद्धि होये ॥९॥ ६।७ या स्थानी शुक्र अ० हानि होये. याहून अन्यस्या
नी अ० वृद्धि होये. ३।६।१०।११ या स्थानी सूर्य, भौम, शनि हे अ० वृद्धि व
अन्यस्थानी अस० हानि होये ॥१०॥

राशेर्यस्यकूराःपीडास्थानेषुसंस्थितावलिनः ।

तत्प्रोक्तद्रव्याणामहार्घतादुर्लभत्वंच ॥११॥

अर्थ—ज्या राशीच्या पीडास्थानी (१।२।३।४।५।६।७।८।९।१० या स्थानी) बलिष्ठ
(स्वगृही, स्वोच्च, मित्रगृही, स्वनवाशां राहिलेले) पापग्रह असतील तर त्या राशी
ची पूर्वोक्त द्रव्ये महाग व दुर्मिळ होतील ॥११॥

इष्टस्थानेसौम्यावलिनोयेपांभवंतिराशीनां ।

तद्रव्याणांवृद्धिःसामर्घ्यमदुर्लभत्वंच ॥१२॥

अर्थ—ज्या राशीच्या पूर्वोक्त शुभस्थानी (श्लोक ९ व १०) बलिष्ठ शुक्र, गुरु, बुध
हे असतील त्या राशीच्या द्रव्याची वृद्धि होऊन ती स्वस्त व सुलभ होतात १२

गोचरपीडायांमपिराशिर्वलिभिःशुभग्रहैर्दृष्टः ।

पीडानकरोतितथाकूरैरेवंविपर्यासः ॥१३॥

अर्थ—राशीपाहून गोचरीं अशुभस्थानीं ग्रह असेल आणि त्यावर बलिष्ठ शुभग्रहाची
दृष्टि असेल तर तो ग्रह तशी पीडा करणार नाही. पापग्रहांची दृष्टि असेल तर
शुभाचे अशुभफल होतें ॥१३॥

इतिवृहत्संहितायाद्रव्यनिश्चयोनैकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

॥ अथअर्घकांडं ॥

अतिवृष्ट्युल्कादंडान्परिवेषग्रहणपरिधिपूर्वांश्च ।

दृष्ट्वाभावास्यांयामुत्पातान्पूर्णमास्यांच ॥१॥

ब्रूयादर्धविशेषान्प्रतिमासंराशिषुक्रमात्सूर्ये ।

अन्यतिथावुत्पातायेतेडमरार्तयेराज्ञां ॥२॥

अर्थ—अतिवृष्टि, उल्का, दंड, परिवेष, ग्रहण, परिधि, इत्यादि उत्पात अमावास्यास

किंवा पीणिमेस पाहून, धान्यादिकांचे सुमिश्र किंवा दुग्धित प्रतिमास सूर्यचाराव
रून सांगायें. अन्यतिथीस जे उत्पात होतात ते राजास शस्त्रकलह (युद्ध) व
पीडा देतात ॥१॥२॥

मेघोपगतेसूर्यग्रीष्मजधान्यस्यसंग्रहंकुर्यात् ।

वनमूलफलस्यवृषेचतुर्थमासेतयोर्लाभः ॥३॥

अर्थ—मेघराशीस सूर्य अस्ततां, अमावास्येस व पीणिमेस श्लोक १ व २ यांत सांगि-
तलेले उत्पात होतील तर ग्रीष्मऋतूत पिकणाऱ्या धान्याचा संग्रह करावा. वृ-
षभास सूर्य अ० वनोत्पन्नमूलफलांचा संग्रह करावा. ते पदार्थ पुढे महाग हो-
ऊन त्या दोहोंच्याही व्यापारास चार महिन्यांनीं लाभ होतो ॥३॥

मिथुनस्थेसर्वरसान्धान्यानिचसंग्रहंसमुपनीय ।

पष्ठेमासेविपुलंविक्लीणन्प्राप्नुयाल्लाभं ॥४॥

अर्थ—मिथुनराशीस सूर्य अ० सर्व मधुतादिरस व धान्ये यांचा संग्रह करून, सहा-
व्या महिन्यांत विक्रय केला तर बहुत लाभ होतो ॥४॥

कर्किण्यर्केमधुगंधतैलघृतफाणितानिविनिधाय ।

द्विगुणाद्वितीयमासेलब्धिर्हीनाधिकेच्छेदः ॥५॥

अर्थ—कर्कराशीस सूर्य अ० मधु, सुगंधद्रव्यें, तेल, घृत, काकवी किंवा गूळ हीं
द्रव्यां; सांची दुसऱ्या महिन्यांत विक्रयाने दुपटी होते; परंतु कमजातों काळ
शाला तर तूट येथे ॥५॥

सिंहेसुवर्णमणिचर्मवर्मशस्त्राणिमौक्तिकंरजतं ।

पंचममासेलब्धिर्विक्रेतुरतोऽन्यथाछेदः ॥६॥

अर्थ—सिहराशीस सूर्य अ० सुवर्ण, हीरकादिमणि, चर्म, कवच, शस्त्रें, मोळें, रपें
हीं द्रव्यां त्यांचा लाभ विक्रयारास पाचव्या महिन्यांत होतो. इतर काळी तोटा
होतो ॥६॥

कन्यागतेदिनकरेचामरखरकरभवाजिनांक्रेता ।

पष्ठेमासेद्विगुणंलाभमवाप्नोतिविक्रीणन् ॥७॥

अर्थ—कन्याराशीस सूर्य अ० चवऱ्या, गर्दभ, उष्ट्र, अश्व, हीं द्रव्यां. तीं सहा-
व्या महिन्यांत विक्रयारास दुप्पट लाभ होतो ॥७॥

तौलिनितांतवभांडंमणिकंवलकाचपीतकुमु
मानि । आढ्याद्धान्यानिचपणमासात्द्विगु
णितावृद्धिः ॥८॥

अर्थ—तूळराशीस सूर्य अ० तातवभाड (तनुनिमित्त जे गोषढी ६०), मणि, क
वल, काच, पीतवर्णपुष्पे, धान्ये, हीं ध्यावीं त्याची सहा महिन्यानीं व्यापारानें
दुप्पट वृद्धि होत्ये ॥८॥

वृश्चिकसंस्थेसवितरिफलकंदकमूलविविधरत्नानि ।
वर्षद्वयमुपितानिद्विगुणंलाभंप्रयच्छंति ॥९॥

अर्थ—वृश्चिकराशीस सूर्य अ० फलें, कद, (सुरण ६०), मूल (औषधिमूलें), ना
नाप्रकारचीं रत्नें, हीं दोन वर्षे ठेवून विकलीं तर दुप्पट लाभ होतो ॥९॥

चापगतेगृण्हीयात्कुंभशंखप्रवालकाचानि । मुक्ता
फलानिचततोवर्षार्धात्द्विगुणतांयांति ॥१०॥

अर्थ—धनुराशीस सूर्य अ० कुकुम, शाल, पोंक्डी, काच, मोत्ये, फलें, ध्यावीं, त्या
व्यापाराने साहा महिन्यात दुप्पट होत्ये ॥१०॥

मृगघटगेगृण्हीयादिवाकरेलोहभांडधान्यानि । स्थि
त्वामासंदद्याह्लाभार्थीद्विगुणमाप्नोति ॥११॥

अर्थ—मकर व कुंभ या राशीस सूर्य अ० लोखंडी पात्रे व धातू हीं ध्यावी ती एक
महिना ठेवून विकारीं होत दुप्पट लाभ होतो ॥११॥

सवितरिज्ञपमुपयातेमूलफलकंदभांडरत्नानि । सं
स्थाप्यवत्सरार्थलाभकमिष्टं समाप्नोति ॥१२॥

अर्थ—मीनराशीस सूर्य अ० मूलें फलें, कद, नानाप्रकारचीं भांडीं, रत्नें, हीं
घेऊन ठेवावीं. सहामहिण्यानीं विष्ण्वाराच्या इच्छेप्रमाणें लाभ होतो ॥१२॥

राशौराशौयस्मिन्शिशिरमयूखःसहस्रकिरणोवा ।
युक्तोधिमित्रदृष्टस्तत्रायंलाभकोदिष्टः ॥१३॥

अर्थ—(पौर्णमास किंवा अमावास्यास उत्पात शाले तर पूर्वोक्त वस्तुसंग्रह सांगित

ला) ज्या ज्या राशीत चंद्र किंवा सूर्य हे मित्राने युक्त व अधिमित्राने दृष्ट असतील तेथे हा पूर्वोक्त लाभ होतो अन्यत्र होत नाही ॥१३॥

सवितृसहितःसंपूर्णोवाशुभैर्युतवीक्षितः

शिशिरकिरणःसद्योर्धस्यप्रवृद्धिकरःस्मृतः ।

अशुभसहितःसंदृष्टोवाहिनस्त्यथवारविः,

प्रतिगृहगतान्भावान्बुध्वावदेत्सदसत्फलं ॥१४॥

अर्थ—चंद्र, सूर्यसहित (अमावास्येत) किंवा संपूर्ण (पीणमेत) असून, शुभग्रहांनी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर, तत्काल मूल्याची वृद्धि होई. तसाच चंद्र पापग्रहांनी युक्त किंवा दृष्ट असेल तर मूल्याचा नाश होतो. अथवा सूर्य शुभग्रहांनी युक्त, दृष्ट अ० वृद्धि होई व पापग्रहांनी युक्त, दृष्ट अ० नाश होतो. या प्रकारे सर्व भाव (राशि) जाणून शुभ किंवा अशुभ फल सांगायें ॥१४॥

इतिबृहत्संहितायांअर्धकांडं नामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥

॥ अथइंद्रध्वजसंपत् ॥

ब्रह्माणमूचुरमराभगवंछक्ताःस्मनासुरान्समरे ।

प्रतियोधयितुमतस्त्वांशरण्यशरणंसमुपयाताः॥१॥

अर्थ—ब्रह्मदेवाप्रत देव भाषण करतात. हेभगवन् आली दीत्यांशोर मुद्द करण्याविषयी समर्थ नाही. यास्तव हे शरण्य, तुजप्रत शरण आलों ॥१॥

देवानुवाचभगवान्क्षीरोदेकेशवःसवःकेतुं ।

यंदास्यतितंदृष्ट्वानाजौस्यास्यंतिवोदैत्याः ॥२॥

अर्थ—क्षीरसमुद्रामध्ये निष्णु आहे तो तुलांत जो केतु देईल त्याला पाहून मुद्रामध्ये तुमचे समोर दैत्य उभे रहाणार नाहीत असे ब्रह्मार्जे देवांत सांगितले ॥२॥

लब्धवराःक्षीरोदंगत्वात्तेतुष्टुःसुराःसैन्धवाः ।

श्रीवत्सांककौस्तुभमणिकिरणोद्भासितोरस्कं ॥३॥

अर्थ—असा पूर्वोक्त ब्रह्मदेवाचा वर प्राप्त झाला असता, ते इंद्रादि देव, क्षीरसमुद्राम-
त जाऊन श्रीयत्सचिन्हित, कौस्तुभमण्याच्या किरणानी प्रकाशित आहे उरस्थ-
ल ज्याचे अशा नारायणाची स्तुति करितेशाले ॥३॥

श्रीपतिमन्त्रित्यमसमंसमंततःसर्वदेहिनांसूक्ष्मं ।

परमात्मानमनादिविष्णुमविज्ञातपर्यंतं ॥४॥

अर्थ—ब्रह्मपितापति, अर्चित्य, अतुल्य, सर्वांचाठीस सम, सर्व प्राण्यांस दुर्बिज्ञेय, पर-
मात्मा, अनादि, व्यापक, ज्याचा अतही समजत नाही (अनंत) असा तू आ-
हेत (अशी भगवताची स्तुति देवांनी केली) ॥४॥

तैःसंस्तुतःसदेवस्तुतोपनारायणोददौचैषां ।

ध्वजमसुरसुरवधूमुखकमलवनतुपारतीक्ष्णांशुं ॥५॥

अर्थ—या इंद्रादिदेवांनी स्तुति केली असता, तो नारायणदेव संतुष्ट होऊन, दे-
वांकारणें दैत्यस्त्रियांच्या मुखकमलसमूहास, चंद्रासारखा आकुचित करणारा व
दैवस्त्रियांच्या मुखकमलसमूहास, सूर्यासारखा प्रफुल्लित करणारा असा ध्वज दे-
ता झाला ॥५॥

तंविष्णुतेजोभवंमष्टचक्रैरथेस्थितंभास्वतिरत्नचित्रे ।

देदीप्यमानंशरदिवसूर्यध्वजं समासाद्यमुमोदशक्रः ॥६॥

अर्थ—विष्णुतेजापासून उत्पन्न झालेला, लखलखीत, रत्नांनी चित्राविवित्र आठ
चाकाच्या रयावर उभारलेला, शरदतूतील सूर्यासारखा चकचकीत अशा ध्वजातें
प्राप्त होऊन, इंद्र आनंद पावता झाला ॥६॥

सकिंकिणीजालपरिष्कृतेनस्त्रक्छत्रघंटापिटकान्वितेन ।

समुच्छ्रितेनामरराट्ध्वजेननिन्येविनाशंसमरोरिसैन्यं ७

अर्थ—तो इंद्र, गरीक घटांनी सुशोभित व माला, छत्र, घटां, पिटक (भूषण)
यांनी युक्त अशा उभारलेल्या ध्वजाने युद्धामध्ये शत्रूसैन्याचा नाश करिता झाला ७

उपरिचरस्यामरपोवसोर्ददौचेदिपस्यवेणुमयीं ।

यष्टितांसनैर्द्रोविधिवत्संपूजयामास ॥८॥

अर्थ—इंद्र, चेदिदेशाचा राजा, उपरिचर (सर्गावर फिरणारा) जो वसुनामक राजा

त्यास ध्वज देता झाला. तो राजा ध्वजाच्या वेणुमय (वावूच्या) त्या काठीतें यथाशास्त्र पूजिता झाला ॥८॥

प्रीतोमहेनमधवान्प्राह्वैव्येनृपाःकरिष्यन्ति ।

वसुवद्वसुमंतस्तेभुविसिद्धाज्ञाभविष्यन्ति ॥९॥

मुदिताःप्रजाश्रतेपांभयरोगविवर्जिताःप्रभूतान्नाः ।

ध्वजएवचाभिधास्यतिजगतिनिमित्तैःफलंसदसत् १०

अर्थ—पूजेनें सत्तुष्ट झालेला इद्र भाषण करिता झाला. असें पूजन जे राजे करतील ते वसुराजासारखे इन्द्रवान् होतील व त्याची आज्ञा भूमीवर सर्व पालन करतील ॥९॥ त्यांच्या प्रजा आनंदित, भय व रोग याहीं रहित, बहुत अन्नानें युक्त अशा होतील व तो ध्वजच भूमीवर निमित्तानी शुभाशुभफल सांगेल ॥१०॥

पूजातस्यनरेंद्रैर्बलवृद्धिजयार्थिभिर्यथापूर्वं ।

शक्राज्ञयाप्रयुक्तातामागमतःप्रवक्ष्यामि ॥११॥

अर्थ—पराक्रम, कुलाची व धनाची वृद्धि, शत्रुपराजय यातें इच्छितान्या राजांनी इद्राक्षेने पूर्वीप्रमाणे प्रयुक्त जशी त्या ध्वजाची पूजा करावी. ती पूजा मी अर्घ्यांनी सांगितलेल्या शास्त्रावरून सांगतो ॥११॥

तस्यविधानंशुभकरणदिवसनक्षत्रमंगलमुहूर्तैः ।

प्रास्थानिकैर्वनमियादैवज्ञःसूत्रधारश्च ॥१२॥

अर्थ—तो ध्वज करण्याचा प्रकार सांगतो. शुभकरण, वार, नक्षत्र, मंगलशकुन व प्रयाणीक मुहूर्त पाहून, जोशी व सुतार यांनी अरण्याव जेवें ॥१२॥

उद्यानदेवतालयपितृवनवल्मीकमार्गचित्तिजाताः ।

कुञ्जोर्ध्वशुष्ककंटकिवह्निवंदाकयुक्ताश्च ॥१३॥

बहुविहगालयकोटरपवनानलपीडिताश्चयेतरवः ।

येचस्युःस्त्रीसंज्ञानतेशुभाःशक्रकेत्वर्थे ॥१४॥

अर्थ—वाग, देवालय, इमंज्ञान, वास्ळ, मार्ग, यज्ञभूमि, याचाठाई झालेले: कुप्पन (लहान), वर सुसलले, काव्याचे, बेलीनीं युक्त, नदाक (गार्दे) यांनी युक्त, ॥१३॥ बहुत पक्ष्याचे घरटे व टोळी यांनी युक्त, मोठेरे व जळके व खीरिंगी ॥ असे वृक्ष इद्रध्वजार्य शुभ नाईत ॥१४॥

श्रेष्ठोर्जुनोऽवकर्णःप्रियकधवोदुंवराश्रपंचैते ।
एतेषामन्यतमंप्रशस्तमथवापरंवृक्षं ॥१५॥

अर्थ—अर्जुन (सादडा यासच तालान हा०), साग, कळव, धव (धावडा), उं-
वर हे पांच वृक्ष शुभ होत. यांतून एकादा वृक्ष अथवा अन्य प्रशस्त वृक्ष इंद्रध-
वास्त शुभ होय ॥१५॥

गौरासितक्षितिभवंसंपूज्ययथाविधिद्विजःपूर्वं ।
विजनेसमेत्यरात्रौस्पृष्ट्वाद्रूपादिममंत्रं ॥१६॥

अर्थ—गौरवर्ण किंवा काळी नव्हे अशा भूमीवर शालेच्या वृक्षाप्रत ब्राह्मणाने प्रथम.
मनुष्यरहितवेळीं रात्री जाऊन, यथाशास्त्र पूजा करून स्पर्श कराना आणि ॥
पक्ष्ममाण मंत्र क्षणाया ॥१६॥

यानीहवृक्षेभूतानितेभ्यःस्वस्तिनमोस्तुवः ।
उपहारंगृहीत्वैमंक्रियतांवासपर्ययः ॥१७॥
पार्थिवस्त्वांवरयतेस्वस्तितेस्तुनगोत्तम ।
ध्वजार्यदेवराजस्यपूजेयंप्रतिगृह्यतां ॥१८॥

अर्थ—जीं या वृक्षावर भूत असतील त्यांचे कल्याण असो. तुलांस नमस्कार अ-
सो. हा मी दिलेला बलि यांत ग्रहण करून अन्यत्र राहण्यास जावंत ॥१७॥
हे उत्तमवृक्षा, तुझे कल्याण असो. राजा, इंद्रधवाकारणें तुझी प्रार्थना करितो.
ही पूजा ग्रहण करावी ॥१८॥

छिंध्यात्प्रभातसमयेवृक्षमुदक्प्राङ्मुखोपिवाभूत्वा ।
परशोर्जर्जरशब्दोनेष्टःस्निग्धोघनश्रहितः ॥१९॥

अर्थ—नंतर प्रातःकाळी उदङ्मुख किंवा प्राङ्मुख होऊन, तो वृक्ष तोडावा. तो-
डत्येवेळीं कुन्हाडीचा शब्द द्यावा तसा न होतां निराळाच शब्द होईल तर अ-
शुभ होय. स्निग्ध (मधुर), घन (जोराचा) शब्द होईल तर शुभ होय ॥१९॥

नृपजयदमविध्वस्तपत्तनमनाकुंचितंचपूर्वोदक् ।
अविलग्रंचान्यतरौविपरीतमतस्त्यजेत्पतितं ॥२०॥

अर्थ—मोडल्यानांनून व मुरगळ्यानांनून, पूर्वेकडे किंवा उचरेकडे, दुसऱ्या वृक्षावर न

लागतां, असा पडलेला वृक्ष राजांस जय देतो. पाहून निपरीत पडलेला वृक्ष टाकावा ॥२०॥

छित्वाग्रेचतुरंगुलमष्टौमूलेजलेक्षिपेद्यष्टिं ।

उद्धृत्यपुरद्वारंशकटेननयेन्मनुष्यैर्वा ॥२१॥

अर्थ—नंतर त्या वृक्षाचे चार अंगुलें अग्र तोडावे व आठ अंगुलें मूळ तोडावे आणि ती काठी पाण्यामध्ये टाकावी. नंतर पाण्यातून काढून गाढ्यावर घालून न्यावी अथवा मनुष्यांनी न्यावी ॥२१॥

अरभंगेवलभेदोनेम्यांनाशोवलस्यविज्ञेयः ।

अर्थक्षयोक्षभंगेतथाणिभंगेचवर्धकिनः ॥२२॥

अर्थ—गाढ्याचे चाकांतील मध्यकाष्ठ मोडेल तर सैन्याचा भेद होतो. चाकाचा बाहेरचा भाग मोडेल तर सैन्याचा नाश होईल. आंस मोडेल तर द्रव्यनाश होतो. आंसाची स्त्रीळ मोडली तर सुताराचा नाश होतो ॥२२॥

भाद्रपदशुक्लपक्षस्याष्टम्यांनागरैर्वृत्तोराजा ।

दैवज्ञसचिवकंचुकिविप्रमुखैःसुवेपधरैः ॥२३॥

अहर्तांवरसंवीतांयष्टिंपौरंदरींपुरंपौरैः ।

स्वगंधधूपयुक्तांप्रवेशयेच्छंखनूर्यरवैः ॥२४॥

अर्थ—भाद्रपद शुक्लाष्टमीस उत्तमवेप (पोशाग) धारण करणारे नागरिक लोक, दैवज्ञ, प्रधान, अंतःपुराचा पाहरेकरी, ब्राह्मणप्रमुख याणीं युक्त राजानें ॥२३॥ अहतवस्त्रानें वेष्टित व माला, गंग, धूप, याणीं युक्त अशी इद्रध्वजसंबंधी काठी नागरिक लोकांकरवी शंख व बावे यांच्या शब्दांसहित नगरामध्ये आणावी ॥२४॥

रुचिरपताकातोरणवनमालालंकृतंप्रवृत्तजनैः ।

संमार्जितार्चितपथंसुवेपगणिकाजनाकीर्णं ॥२५॥

अभ्यर्चितापणगृहंप्रभूतपुण्याहवेदनिर्घोषं ।

नटनर्तकगेयज्ञैराकीर्णचतुष्पथंनगरं ॥२६॥

अर्थ—सुंदर पताका, तोरण व नवमाला (पत्रपुष्पमाला) यांंह सुशोभित, आनंदित जनांनीं युक्त, भिजवलेले व सुशोभित असे आहेंत मार्ग ज्यामध्ये अर्त, सुंदर नेश्वासमूहानें व्याप्त, ॥२५॥ पूजित आहेंत बाजारातील गृह (दुकानें) ज्याचा

ठाई असें, बहुत मंगलशब्द व वेदघोष हे आहेत ज्यात असें, नट, नर्तक, गायक याणी व्याप्त आहेत चतुष्पथ (चवठे) ज्यात अशा नगराप्रत राजानें तीं पाहिलीं आणावी ॥२६॥

तत्रपताकाःश्वेताविजयायभवंतिरोगदाःपीताः ।

जयदाश्चचित्ररूपारक्ताःशस्त्रप्रकोपाय ॥२७॥

अर्थ—आ नगरामध्ये उभारलेल्या पताका, श्वेतवर्ण विजय देणाऱ्या, पीतवर्ण रोग देणाऱ्या, चित्रवर्ण जय देणाऱ्या, रक्तवर्ण युद्ध देणाऱ्या अशा होतात ॥२७॥

यष्टिंप्रवेशयन्तीनिपातयन्तोभयायनागाद्याः ।

घालानान्तलशब्देसंग्रामःसत्त्वयुद्धेवा ॥२८॥

अर्थ—नगरामध्ये जाणाऱ्या यष्टीतें गजादिक पशु पाहतील तर भय होतें. मुलांनीं त्यावेळीं हस्तांनीं टाळ्या वाजविल्या तर युद्ध होते. बैल व्रणादि प्राण्यांचे युद्ध झालें तर राजाचें युद्ध होतें ॥२८॥

संतक्षयपुनस्तक्षाविधिवयष्टिंप्ररोपयेद्यन्त्रे ।

जागरमेकादश्यांनरेश्वरःकारयेच्चास्याः ॥२९॥

सितवस्त्रोष्णीयधरःपुरोहितःशाकृवैष्णवैर्मत्रैः ।

जुहुयादग्निंसांवत्सरोनिमित्तानिगृणीयात् ॥३०॥

अर्थ—सुतारानें ती यष्टि पुनः तातून मयायोग्य यंत्रांमध्ये बसवावी (आसनावर काही आधार लावून तिर्कस ठेवावी). आ यष्टीपुढें राजानें एकादशीस जागरण करावें ॥२९॥ श्वेतवस्त्र व श्वेत उष्णीष (पागोटें) हीं धारण करणाऱ्या पुरोहितानें इन्द्रदेवाय व विष्णुदेवाय मंत्रांनीं अग्नीमध्ये हवन करावें आणि देवज्ञानें शुभाशुभ चिह्ने पाहवीं ॥३०॥

इष्टद्रव्याकारःसुरभिःस्निग्धोघनोनलोर्चिष्मान् ।

शुभक्रुदतोन्योनेष्टोयात्रायाविस्तरोभिहितः ॥३१॥

अर्थ—इष्टद्रव्याच्या आकाराचा, सुंदर, स्निग्ध, निविडज्वालायुक्त असा अग्नि कल्याणकारक होय. याहून अन्यप्रकारचा अग्नि अशुभ होय. याचा विस्तार यात्रा मकरणीं संगीतला आहे ॥३१॥

स्वाहावसानसमयेस्वयमुज्ज्वलार्चिःस्निग्धःप्रदक्षि

णाशिखोहुतभुङ्क्ष्वनृपस्य । गंगादिवाकरसुताजलचा
रुहारांधात्रीसमुद्ररसनांवशगांकरोति ॥३२॥

अर्थ—पूर्णाहुति देत्येवेळीं प्रयत्न केल्यावांचून स्वतःच प्रज्वलित (तेजस्वी) ज्वाला युक्त, निर्मल, प्रदक्षिणज्वालयुक्त, असा अग्नि असेल तर गंगा व यमुना यांचे जल हाच सुंदर हार जिला अशी व समुद्राच आहे कमरपट्टा जिला अशी १२वी राजाच्या स्वाधीन होये ॥३२॥

चामीकराशोककुरंटकाब्जवैडूर्यनीलोत्पलसं,
निभेग्नौ । नध्वांतमंतर्भवनेवकाशंकरोतिर
त्नांशुहतंनृपस्य ॥३३॥

अर्थ—सुवर्ण, अशोकपुष्प, कुरंटपुष्प, कमल, वैडूर्यमणि, नीलकमल, यासारखा पूर्णाहुतिसमयी अग्नि असेल तर रत्नांच्या किरणानीं नाशित आहे अथकार ज्याचा असा राजगृहाच्या मधला अवकाश होईल (रत्नांनीं पूर्ण राजगृह होईल) ॥३३॥

येपारयौघार्णवमेघदंतिनांसमस्वनोम्रिर्यदि
वापिदुंदुभेः । तेषामदांघेभघटाविघट्टिताभ
वंतियानेतिमिरोपमादिशः ॥३४॥

अर्थ—ज्या राजांच्या अग्नीचा शब्द, रयसमूह, समुद्र, मेघ, गज, यांच्या शब्दांसारखा होईल, त्या राजांच्या गगनकालीं मदांघ गजसमूहानें चलित अशा दिशा अथकारासारख्या होतात (त्या राजांच्या पिल्लान्यांत बहुत गज होतात) ॥३४॥

ध्वजकुंभहयेभभूभृतामनुरूपेवशमेतिभूभृतां ।
उदयास्तधराधराधराहिमवद्विध्यपयोधराधरा ॥३५॥

अर्थ—तो अग्नि, ध्वज, कुंभ, अश्व, गज, पर्वत यांसारखा असेल तर, उदयपर्वत व अस्तपर्वत हे आहेत ओष्ठ जिला अशी व हिमालय व विष्णू हे आहेत स्तन जिला अशी १२वी राजाच्या स्वाधीन होये. ॥३५॥

द्विरदमदमहीसरोजलाजैर्धृतमधुनाचहुताशने
सगंधे । प्रणतनृपशिरोमणिप्रभाभिर्भवतिपुर
श्चुरितेवभूर्नृपस्य ॥३६॥

अर्थ—हसीचें मदोदक, भूमि, कमल, लाळा, घृत, मध, यांसारखा गंध अमोत घेईल तर प्रणतराजांच्या मुकुटमण्यांच्या कांतींनीं प्रकाशित अशी भूमि राजाच्या स्वाधीन होये (सकल राजे शरण येतात) ॥३६॥

उक्तं यदुत्तिष्ठति शक्रकेतौ शुभाशुभं सप्तमरीचि
रूपैः । तज्जन्मयज्ञग्रहशांति यात्रा विवाहका
लेष्वपि चिंतनीयं ॥३७॥

अर्थ—इंद्रध्वज उचलला असतां जें, शुभाशुभफल अभिस्वरूपांनीं सांगितलें तें जन्मसमय, यज्ञ, ग्रहशांति, यात्रा, विवाह, इत्यादिकालांही पहावें (कुल शील, वृत्त, वित्त यांचा विचार करून जें यथायोग्य असेल तें सांगवें) ॥३७॥

गुडपूपपायसाद्यैर्विप्रानभ्यर्च्य दक्षिणाभिश्च ।
श्रवणमद्वादशोत्थामुत्थाप्योन्यत्र वाश्रवणात् ॥३८॥

अर्थ—गुळ, अनरते, खीर इत्यादि पक्वान्ने व दक्षिणा याहींकरून ब्राह्मणाची पूजा करून श्रवणमुक्त द्वादशीस अथवा अन्यत्र श्रवणावर तो इंद्रध्वज उभारावा (समोर उभाकरावा) श्रवण नसलें तरी द्वादशीसच उभारावा ॥३८॥

शक्रकुमार्यः कार्यः प्राहमनुः सप्तपंचवातज्ज्ञैः ।
नंदोपनंदसंज्ञेपादेनार्थेन चोच्छ्रयात् ॥३९॥
षोडशभागाभ्यधिके जयविजये देवसुंधरे चान्ये ।
अधिकांशक्रजनित्रीमध्येष्टांशेन चैतासां ॥४०॥

अर्थ—शक्रध्वजाच्या शोभार्थ कुमारिका सात किंवा पांच शक्रध्वजविधित्तांनीं कराव्या असें मनुराजा सांगता शाला. सा कुमारिका, इंद्रध्वजाच्या उंचीच्या चतुर्थांशप्रमाण नदा व अर्धांशप्रमाण उपनदा, षोडशभागप्रमाण जय, विजय व दोन वसुधरा नामक कराव्या आणि सातवी अष्टांशप्रमाण इंद्रमातानामक कुमारिका करावी. ती या साहांच्या मध्ये ठेवावी ॥३९॥४०॥

प्रीतैः रुतानि विवुधैर्यानि पुराभूषणानि सुरकेतोः ।
तानि क्रमेण दद्यात्पिटकानि विचित्ररूपाणि ॥४१॥

अर्थ—संतुष्ट झालेल्या देवांनी इंद्रध्वजास पूर्वी जी भूषणे केन्ही ती विचित्रस्वरूप भूषणे अनुक्रमानें राजानें द्यावीं ॥४१॥

रक्ताशोकनिकाशंचतुरस्रं विश्वकर्मणा प्रथमं ।

रशनास्वयं भुवाशं करेण चानेकवर्णधरी ॥४२॥

अष्टास्त्रिनीलरक्तं तृतीयमिन्द्रेण भूषणं दत्तं ।

असितं यमश्चतुर्थं मसूरकं कांतिमदयच्छत् ॥४३॥

मंजिष्ठा भंवरुणः षडस्त्रितत्पंचमं जलोर्मिनिभं ।

मायूरं केयूरं षष्ठं वायुर्जलदनीलं ॥४४॥

स्कंदः स्वकेयूरं सप्तममददत्तध्वजाय बहुचित्रं ।

अष्टममनलज्वालासंकाशं हव्यभुग्दत्तं ॥४५॥

वैदूर्यसदृशमिन्दुर्नवमं ग्रैवेयकंददावन्यत् ।

रथचक्राभंदशमं सूर्यस्त्वष्टाप्रभायुक्तं ॥४६॥

एकादशमुद्वंशं विश्वेदेवाः सरोजसंकाशं ।

द्वादशमपि च निवशं मुनयो नीलोत्पलाभासं ॥४७॥

किंचिदध ऊर्ध्वनिर्णतमुपरि विशालं त्रयोदशं केतोः ।

शिरसि बृहस्पतिशुक्रौलाक्षारससंनिभंददतुः ॥४८॥

अर्थ—तावज्या अशोकपुष्पासारस्वा चतुष्कोण अलंकार प्रथम विश्वकर्माने इंद्रज-
जास दिला. ब्रह्मदेवाने व शंकराने अनेकवर्णांची रशना (कंवरपट्ट) दुसरी
दिली ॥४२॥ अष्टकोण नीलरक्तवर्णांचे तिसरे भूषण इंद्राने दिले. काळे म-
सूरकनामक चवथे तेजस्वी भूषण यमाने दिले ॥४३॥ लोहितवर्ण षट्कोण उद-
कातील भौवण्यासारखे पांचवे भूषण वरुण देता शाल. मोराच्या पिसांनी केले-
ले मेघासारखे नीलवर्ण राहाने, बाहुभूषण वायु देता शाल ॥४४॥ बहुत चित्रवर्ण,
आपले, बाहुभूषण ध्वजाकारणे सातवे भूषण कांतिकृष्ण देता शाल. अग्नि-
ज्वालेसारखे आठवे भूषण अग्नि देता शाल ॥४५॥ वैदूर्यमण्यासारखे दुसरे नववे
कंठभूषण चंद्र देता शाल. रथचक्रासारखे तेजस्वी दहावे भूषण त्र्यष्टनामक
सूर्य देता शाल ॥४६॥ कमलासारखे उद्वंशनामक अकरावे भूषण विश्वेदेव देते
शाले. नीलकमलासारखे निवशनामक बारावे भूषण मुनि देते शाले ॥४७॥
योदशे सारलावर नमलेले वर मोठे लावेल्यारसासारखे आरक्त असे तेरावे छत्राका-
र भूषण इंद्रजजाच्या मस्तकी बृहस्पति व शुक्र हे देते शाले ॥४८॥

यद्यद्येन चिनिर्मितममरेण विभूषणं ध्वजं स्यार्थं ।

तत्तत्तद्देवत्यं विज्ञातव्यं विपश्चिद्भिः ॥४९॥

अर्थ—जै जै भूषण ज्या ज्या देवाने इन्द्रध्वजासाठी निर्माण केले त्या भूषणाची देवता निर्माणकर्ता देव होय असे विद्वानांनी जाणवें ॥४९॥

**ध्वजपरिमाणत्र्यंशःपरिधिःप्रथमस्यभवतिपिठकस्य ।
परतःप्रथमात्प्रथमादष्टांशाष्टांशहीनानि ॥५०॥**

अर्थ—ध्वजप्रमाणाचा तिसरा हिंसा पहिल्या भूषणाचा घेर होतो. पुढील भूषणाचे घेर मागच्या भूषणापेक्षा अष्टमांश कमी असते ॥५०॥

**कुर्यादहनिचतुर्थेपूरणमिन्द्रध्वजस्यशास्त्रज्ञः ।
मनुनाचागमगीतान्मंत्रानेतान्पठेन्नियतं ॥५१॥**

अर्थ—अष्टमीपासून चवथ्यादिवशी (एकादशीस) पूर्वेक्तशल्लकारांनी इन्द्रध्वजाचे पूरण शास्त्रज्ञाने करावे (अळकार घालावे). प्रथम, राजानें ओणवें राहून, मनुनें सांगितलेले आगमोक्त मंत्र नियमाने ह जावे ॥५१॥

**हरार्कवैवस्वतश्चक्रसोमैर्धनेश्वैश्चानरपाशभृद्भिः ।
महर्षिसंघैःसदिगप्सरोभिःशुक्रांगिरःस्कंदमरुद्गणैश्च ५२
यथात्वमूर्जस्करनैकरूपैःसमर्चितंस्त्वाभरणैरुदारैः ।
तथेहतान्याभरणानिदेवशुभानिसंप्रीतमनागृहाण ५३
अजोव्ययःशाश्वतएकरूपोविष्णुर्वराहःपुरुषः
पुराणः । त्वमंतकःसर्वहरःकृशानुःसहस्रगी
र्पाशतमन्युरीड्यः ॥५४॥ कविंसप्तजिब्हंत्रा
तारमिन्द्रमवितारंसुरेडं । ब्रह्मामिशक्रंवृत्रहणं
सुपेणमस्माकंवीरात्तरेभवंतु ॥५५॥**

अर्थ—शिव, सूर्य, शम, इन्द्र, चंद्र, कुबेर, अग्नि, वरूण, महर्षिसमुदाय, दिशा, अप्सरा, शुक्र, बृहस्पति, स्कंद, गण, या सर्वांनी ॥५२॥ जसें तुझे अनेकप्रकारच्या मदान् अलंकारांकरून पूजन केले, तसें येथे हे शुभ अलंकार, सतुष्ट होऊन, ग्रहण कर ॥५३॥ अज्ञ, नाशरहित, शाश्वत, एकरूप, विष्णु, वराह, पुराणपुरुष, अंतक, सर्वहरणकर्ता, अग्नि, सर्वत्रयदन, शतक्रतु, स्तुत्य ॥५४॥ आद्यविद्वान्, रात्रजिब्ह, पाटनकर्ता, परमेश्वर, रक्षिता, देवाधिप, वृत्रहता, शोभनसेनापुक्त, अशा रीतीने आभरण करितो. आमचे वीर जयवत होऊत (हा मंत्राचा अर्थ आहे. हे मंत्र कोणतावेई राजानें जणों तो प्रकार पुढील श्लोकांत सांगतो) ॥५५॥

प्रपूरणेचोच्छ्रयणेप्रवेशेस्त्रानेतथामाल्यविधौ
विसर्गे । पठेदिमानृपतिःसोपवासोमंत्राञ्छु
भान्पुरुहूतस्यकेतोः ॥५६॥

अर्थ—इदध्वजास अलंकार घाल्येवेळेस, उभारलेवेळेस, प्रवेशकाली, स्नानकाली,
पुष्पमालासमर्पणी, विसर्जनसमयी उपवासयुक्त रात्राने ह शुभमंत्र पठन करावे॥५६॥

छत्रध्वजादर्शफलार्थचंद्रैर्विचित्रमालाकदली
क्षुदंडैः । सव्यालसिंहैःपिटकैर्गवाक्षैरलंकृतं
दिक्षुचलोकपालैः ॥५७॥ अच्छिन्नरज्जुं दृढका
ष्ठमातृकंसुश्लिष्टयंत्रार्गलपादतोरणं । उत्था
पयेच्छक्ष्मसहस्रचक्षुषःसारदुमाभयकुमारिका
न्वितं ॥५८॥

अर्थ—छत्र, ध्वज, आरसा, फलें, अर्धचंद्र, चित्रवर्णमाला, केळी, ऊस, तर्प व सिंह
व गवासे पाहीपुष्प अर्शी भूपणे, अष्टदिशाकडे दिक्पालांहीं अलंकृत (हीं सर्व का-
ष्ठार्ची करावी) अशा ॥५७॥ ध्वजास अष्टदिशाकडे रज्जु बांधावे. ते तुटके नसावे,
बळकट काष्ठाच्या दोन मातृका ध्वजाच्या दोन बाजूस कराव्या. चांगली आहे
त अर्गल व पादतोरण उपाची असा, वृक्षाच्या साटाच्या कुटलेल्या नाहींत अशा
कुमारिकांनी युक्त, तो इदध्वज उभारावा ॥५८॥

अविरतजनरावंमंगलाशीःप्रणामैःपटुपटहमृदंगैः
खभेर्यादिभिश्च । श्रुतिविहितवचोभिःपापठद्भिश्च
विप्रैरशुभरहितशब्दंकेतुमुत्थापयीत ॥५९॥

अर्थ—मंगलशब्द, आशीर्वाद, नमस्कार यादीं सहित निरंतर जनशब्द युक्त, सुदरपटव
(रणवाद्य), मृदंग, शर, द्रुमुदि इत्यादि वाद्यशब्दयुक्त; वेदनिहित वाक्यांत प
ठणाऱ्या ब्राह्मणांच्या शब्दांनी युक्त व शुभशब्दयुक्त ध्वज उभारावा ॥५९॥

फलदधिवृतलाजाक्षौद्रपुष्पाग्रहस्तैःप्रणिपतितशि
रोभिस्तुष्टुवद्भिश्चपौरैः । नृतमनिमिषभर्तुःकेतुमी
शःप्रजानांअरिनगरनतायंकारयेत्तद्विद्वधाय ॥६०॥

अर्थ—फलें, दाघे, घृत, लाव्या, मध, पुष्पे, हीं आहेत हस्ताग्री ज्यांच्या असे, नम्र आहेत मस्तकें ज्याचीं असे व स्तुतिकरणाच्या नागरिक लोकानीं वैष्टित असा इद-
ध्वज, राजानें शत्रुवधार्थ शत्रुनगराकडे नम्र आंहे अग्न ज्याचें असा करावा ॥६०॥

**नातिद्रुतं न च विलंबितं मप्रकंपमध्वस्तमाल्यपिटका
दिविभूषणं च । उत्पानमिष्टमशुभं यदतो न्यथा स्या
नच्छांतिभिर्नरपतेः शमयेत्पुरोधाः ॥६१॥**

अर्थ—फार जलद नाही, फार विलंबितही नाही असे, कपित नाही असे, माळा व
भूषणे पडलीं नाही असे ध्वजाचें उत्पापन राजास शुभ व याहून अन्यथा अशुभ
होय, त्या अज्ञाभाची शांति करून उपाध्यानें शमन करावें ॥६१॥

**क्रव्यादकौशिककपोतककाककंकेःकेतुस्थितैर्महदुशं
तिभयं नृपस्य । चापेण चापियुवराजभयं वदंति इये
नो विलोचनभयं निपतन्करोति ॥६२॥**

अर्थ—गृध्र, घुबड, कपोत, काक, कक (ज्याच्या पिताचा राजास पितारा करिता
त), हे पक्षी जर ध्वजावर बसतील तर राजास महद्वय होतें. चापपक्षी बसेल तर
युवराजास भय होतें. इयेन (ससाणा) बसेल तर नेत्रपीडा होई ॥६२॥

**छत्रभंगपतनेनृपमृत्युस्तस्करान्मधुकरोति नि
लीनं । हंति चाप्यथ पुरोहितमुल्कापार्थिवस्य
महिषीमशानिश्च ॥६३॥**

अर्थ—ध्वजाच्या छत्राचा भंग किंवा पतने होईल तर, राजास मृत्यु. ध्वजास, मधाचें
पोळे धरल तर श्वोर्भय होतें उल्का (अ० ३३ ओ० ८) पात होईल तर
पुरोहितवध होतो अशानि (अ० ३३ ओ० ४) पात होईल तर राजाच्या मुख्य
स्त्रीचा नाश होतो ॥६३॥

**राज्ञीविनाशंपतितापताकाकरोत्यवृष्टिंपिटक
स्यपातः । मध्याग्रमूलेपुचकेतुभंगो निहंति
मंत्रिक्षितिपालपौरान् ॥६४॥**

अर्थ—ध्वजाची पताका पडेल तर राजस्त्रियेचा नाश होतो पूर्वाक भूषणे पडलीं

तर अवृष्टि होत्ये. मध्य, अग्र, मूल याचाठाई केतुभग शाला तर अनुक्रमानें प्रधान, राजा, नागरिमलोक याचा नाश होतो ॥६४॥

**धूमावृतेदिशिभयंतमसाचमोहोव्यालैश्चभग्नपति
तैर्नभवंत्यमात्याः । ग्लायंत्युदक्प्रभृतिचक्रमशो
द्विजाद्याभंगेचबंधकिवधःकथितःकुमार्याः ॥६५॥**

अर्थ—तो ध्वज धूमावृत (सावेळी आकाशांत धूम होईल तर) असतां भयभीत होतें. अंधकाराने व्याप्त अ० चित्तास मंद होतो. व्याल (प्राणि विशेष) हे भ-
ग्न होऊन पडले तर प्रधाननाश होतो. उत्तरादि दिशांकडे उत्पात झाले तर अ-
नुक्रमानें, ब्राह्मणादिवर्णांचा नाश होतो. पूर्वोक्त इद्रकुमारिकांचा भग्न शाला तर वे-
द्यांचा नाश होतो ॥६५॥

**रज्जूत्संगच्छेदनेवालपीडाराज्ञोमातुःपीडनंमातृ
कायाः । यद्यत्कुर्युर्वालकाश्चारणावातत्तत्तादृग्भा
विपापंशुभंवा ॥६६॥**

अर्थ—दोन्या तुटल्या तर वालास पीडा. तोंरणेचे बालूचे काष्ठ तुटलें तर राजमा-
तेस पीडा. लहान मुलें किंवा चारण (भुट) जें जें करतील ते सर्व शुभ किंवा अ-
शुभ तसेंच होणार असे समजावें ॥६६॥

**दिनचतुष्टयमुत्थितमर्चितंसमभिपूज्यनृपोहनिपं
चमे । प्रकृतिभिःसहलक्ष्मविसर्जयेद्बलभिदःस्व
यलाभिविवृत्तये ॥६७॥**

अर्थ—चार दिवस पूजित नंतर पांचवे दिवशीं उत्थापित असे इंद्राचें चिन्ह (ध्वज)
त्याची राजानें पूजा करून प्रधानासहवर्तमान आपल्या बलाची वृत्ति व्हावी एतदर्थ
पाचव्यादिवशीं त्याचें उत्थापन करायें ॥६७॥

**उपरिचरवसुप्रवर्तितंनृतिभिरप्पनुसंततंक्रतं । विधि
सिममनुमन्यपार्थिवोनरिपुकृतंभयमाप्नुयादिति ॥६८॥**

अर्थ—उपरिचरवसुने प्रवृत्त केलें व राजांनीही निरंतर केलें असे, हें इद्रध्वजपू-
जन नो राजा करील तो शत्रुक्त भयावें प्राप्त होणार नाहीं ॥६८॥

**इतिवृहत्संहितायांइंद्रध्वजसंपन्नामत्रिचत्वा
विंशोऽध्यायः ॥४३॥**

॥ अथनीराजनविधिः ॥

भगवतिजलधरपद्मक्षपाकराकैक्षणेकमलनाभे ।

उन्मीलयतितुरंगमकरिजननीराजनंकुर्यात् ॥१॥

अर्थ—येद्येद्ये अहोत पक्षे ज्पात असे चंद्रसूर्य हेच अहोत नेत्र ज्पाचे असा, कमलनाभि भगवान् नारायण नेत्र उग्रहीत असता, अश्व, हत्ती, मनुष्य यांत नीराजनाविधि अथवा नीराजन (उदकाचे अजन ह्मणजे स्पर्श) विधि करावा ॥१॥ शुभ

द्वादश्यामष्टम्यांकार्तिम् । कस्यपंचदश्यां
आश्वयुजेवाकुर्यान्नि । संज्ञितांशांतिं ॥२॥

अर्थ—कार्तिकशुक्लपक्षा, द्वादशी, अष्टमी, तिसरी या तिथीस अथवा आश्विनशुक्ल पक्षा या तिथीस नीराजनसप्तक शांति करावी ॥२॥

नगरोत्तरपूर्वदिशिप्रशस्तभूमौप्रशस्तदारुमयं ।

षोडशहस्तोच्छ्रायंदशविपुलंतोरणंकार्यं ॥३॥

अर्थ—नगराच्या ईशानीस शुद्धभूमिच्याठाई यज्ञवृक्षाचे सोळा हात उंच व दहा हात रुंद असे तोरण करावे ॥३॥

सर्जोदुंबरशाखाककुभमयंशांतिसद्रकुशवहुलं ।

वंशविनिर्मितमत्स्यध्वजचक्रालंकृतद्वारं ॥४॥

अर्थ—सर्ज (सालवृक्ष), उंबर, ककुभ (अर्जुनसादृश) या वृक्षांचे, वैष्णव निमित्त जे मत्स्य, ध्वज, चक्र याणी सुशोभित आहे द्वार ज्पाचे, असे शांति करण्याकरिता गृह बांधावे ॥४॥

प्रतिसरयातुरगाणांभह्मातकशालिकुष्ठसिद्धार्थान् ।

कंठेपुनिवध्नीयात्पुष्ट्यर्थंशांतिगृहगानां ॥ ५ ॥

अर्थ—प्रतिसर (कुकुमरानित सूत्र अथवा पीतवर्ण सूत्र) याणे निशा, साली, कोळि जून, गीरसर्प, हे बाधूक शांतिगृहामध्ये नेलेल्या अर्धाच्या पुष्ट्यर्थे कंठामध्ये, ती माळ बांधावी ॥५॥

रविवरुणविश्वदेवप्रजेशपुरुहूतवैष्णवैर्मत्रैः ।

सप्ताहंशांतिगृहेकुर्याच्छांतिंतुरंगाणां ॥ ६ ॥

अर्थ—सूर्य, नरुण, विश्वदेव, ब्रह्मा, इंद्र, विष्णु यांच्या मंत्रांनी सात दिवस शांति-
गृहामध्ये ठेविलेले अश्व्यांची शांति करावी ॥६॥

अभ्यर्चितानपरुपंवक्तव्यानापिताडनीयास्ते ।

पुण्याहशंखतूर्यध्वनिगीतरवैर्विमुक्तभयाः ॥७॥

अर्थ—या प्रजित अश्व्यांत अशुभ शब्द बोलू नये व ताडनही करू नये. मांगलिक-
मुक्तमाने शांति, नाद यांचे शब्द व गीतशब्द यांहीकरून ते अश्व भयारहित
ह्याकडे ॥७॥

प्राप्तेष्टमेन्हिकुर्यादुदंतीं तोरणस्यदक्षिणतः ।

कुशचीरावृतमाश्रमां पुरतोस्यवेद्यांच ॥८॥

अर्थ—अष्टमदिवशीं या पूर्वोक्त तोरणाचे दक्षिणेस उदङ्मुख गृह करून, ते दर्भ
व मल्कलें यांही वेष्टित करून, त्याचे पुढे वेदीमध्ये अभिस्थापन करावें ॥८॥

चंदनकुष्ठसमंगाहरितालमनःशिलाप्रियंगुवचाः ।

वंत्यमृतांजनरजनीसुवर्णपुष्पाग्निमंधाश्च ॥९॥

श्वेतांसपूर्णकोशांकटभरात्रायमाणसहदेवीः ।

नागकुसुमंस्वगुप्तांशतावरींसोमराजींच ॥१०॥

कलशोप्वेतान्कृत्वासंभारानुपहरेद्दलिसम्यक् ।

भक्षेन्नानाकारैर्मधुपायसयावकप्रचुरैः ॥ ११ ॥

अर्थ—चंदन, कोष्ठकोळिमन, मंजिष्ठ, हरताळ, मनशीळ, गवळ, बेलंद, दांती,
गुळबेल, काळीकापशो, हळद, सुवर्णपुष्प, नखेल ॥९॥ पांढरीगोकर्णी, पुर्ण-
कोशा, पुनर्नवा, त्रायमाण, वाघांटीची बेल, पिंबळी बुई, कुरली, शतावरी, सोप-
बत्ती ॥१०॥ ह्या ओषधि कलशामध्ये घालून, तो मध्ये ठेवून मध, पायस, गहू
हे पदार्थ ज्यामध्ये गृह अशा नानाप्रकारच्या मध्यपदार्थांचा यथाविधि बलि द्यावा.

खदिरपलाशोदुंबरकाशमर्यश्चत्यनिर्मिताःसमिधः ।

सुकनकाद्रजताश्चकर्तव्याभूतिकामेन ॥१२॥

अर्थ—खैर, फलस, उबर, शिवण, अभ्युत्थ, याच्या समिधा असाव्या. सोने किंवा रु
पे याची सुचि, ऐश्वर्येच्छु राजाने करानी ॥१२॥

पूर्वाभिमुखः श्रीमान्वैद्याग्नेचर्मणिस्थितो राजा ।
तिष्ठेदनलसमीपे तुरगभिपद्दैवावेत्सहितः ॥१३॥

अर्थ—अभ्य, वैद्य, दैवज्ञ याणीं सहित श्रीमान् राजाने व्याघ्रचर्मवर पूर्वाभिमुख अग्नि
समीप बसावे ॥१३॥

यात्रायां यदभिहितं ग्रहयज्ञविधौ महेंद्रकेतौ च ।
वेदीपुरोहितानललक्षणमस्मिंस्तदवधार्य ॥१४॥

अर्थ—यात्रा, ग्रहयज्ञ, इश्वरयज्ञ याचा ठाई जे वेदी, पुरोहित व अग्नि यांचे लक्षण
सांगितले आहे ते येथेही दैवज्ञाने पहावे ॥१४॥

लक्षणयुक्तं तुरगं द्विरदकं चैव दीक्षितं स्नातं ।
अहतसितांबरगंधस्त्रग्धूपान्भ्यर्चितं कृत्वा ॥१५॥
आश्रमतोरणमूलं समुपनयेत्सांत्वयं च्छनैर्वाचा ।
वादित्रशंखपुण्याहनिःस्वनापूरितदिगंतं ॥१६॥

अर्थ—रुतदीन, स्नापित, ताम्रोपुतालुवदनादि लक्षणयुक्त अश्व व हत्ती याची
अहत स० कोरें व श्वेतवस्त्र, गंध, माला, धूप इत्यादिकाही पूजा करून ॥१५॥
गृहतोरणाच्या जवळ वाणीने सात्वत करून (चुचकारित) हळूहळू आणावा. त्या
वेळीं वादें, शंख, मंगलशब्द याही दिशा पूर्ण कराव्या ॥१६॥

यदानीतस्तिष्ठेदक्षिणचरणं हयः समुत्क्षिप्य ।
सजयति तदानं रेंद्रः शत्रून् चिरादिनायत्नान् ॥१७॥

अर्थ—तो आणलेला घोडा व हत्ती उजवा पाय उचलून उभा राहील तर, तो रा-
जा यत्नवाचून शत्रूंचे शीघ्र निकोल ॥१७॥

त्रस्यन्नेष्टो राज्ञः परिशोपंचेष्टितं द्विपहयानां ।
यात्रायां व्याख्यातं तदिह विचिंत्यं यथायुक्ति ॥१८॥

अर्थ—तो घोडा व हत्ती त्रास पावेल तर राजास शुभ नव्हे. त्या हत्ती व घोड्या
चे परिशोपलक्षण, यात्रेमध्ये सांगितले आहे ते येथे यथायुक्ति पहावे ॥१८॥

पिंडमभिमंत्र्यदद्यात्पुरोहितोवाजिनेसयदिजिज्ञेत् ।

अश्रीयाद्वाजयकृद्विपरीतोतेन्यथाभिहितः ॥१९॥

अर्थ—पुरोहिताने अन्नाचा पिंड अभिमंत्रण करून घोड्याचे तोडाजवळ न्यावा; त्या पिंडास घोडा हुंगील किंवा भक्षण करील तर तो घोडा राजास जयकरणारा होतो. हुंगणार नाही व भक्षणही करणार नाही तर राजाचा पराभव होईल १९

कलशोदकेषुशाखामाष्टाव्योदुंवरींस्पृशेत्तुरगान् ।

शांतिकपौष्टिकमंत्रैरेवंसेनांसनृपनागां ॥२०॥

अर्थ—पूर्वी औषधिमिश्रित स्यापितकुमजलामध्ये खबराची खादी भिजवून शांतिकपौष्टिकमंत्रांनी अश्व, राजा, हत्ती, सेना यास स्पर्श करावा ॥२०॥

शांतिंराष्ट्रचिन्तयैकृत्वाभूयोभिचारकैर्मंत्रैः ।

मृन्मयमरिचिभिंद्याच्छूलेनोरस्थलेविप्रः ॥२१॥

अर्थ—ही शांति राज्यवृद्धीकारणे करून, पुनः आभिचारिक आभ्रवर्णमंत्रांनी मृ मय शत्रुमूर्ति, नाक्षत्रांशे उरस्थली काष्ठाने शूलाने भेदन करानी ॥२१॥

खलिनंहयायदद्यादभिमंत्र्यपुरोहितस्ततोराजा ।

आरुह्योदक्पूर्वायायान्नीराजितःसबलः ॥२२॥

अर्थ—पुरोहिताने लगाम अभिमंत्रून घोड्यास द्यानी, नंतर राजाने वर घेऊन, नीराजित (आरती केलेला) होताता त्याने सैन्यसहित ईशानीकडे जावे ॥२२॥

मृदंगशंखध्वनिद्वष्टकुंजरस्त्रवन्मदामोदसुगं

धिमारुतः । शिरोमणित्रातचलत्प्रभाचयैर्ज्व

लन्विवस्वानिवतोयदात्यये ॥२३॥ हंसपं

क्तिभिरितस्ततोद्रिराट्संपतद्भिरिवशुक्लचाम

रैः । मृष्टगंधपवनानुवाहिभिर्धूयमानरुचिर

स्वर्गंबरः ॥२४॥ नैकवर्णमणिवज्रभूषितैर्भूषि

तोमुकुटकुंडलांगदैः । भूरिरत्नकिरणानुरं

जितःशक्रकर्मुरुचंसमुदहन् ॥२५॥ उत्प

तद्भिरिवस्वतुरंगमैर्दारयद्भिरिवदंतिभिर्धरां ।

निर्जितारिभिरिवामरैर्नरैःशक्रवत्परिवृतोत्र जेन्नृपः ॥२६॥

अर्थ—मदग, शरा याच्या शब्दांनी आनंदित जे हति, त्याचा गळणारा जो मद, त्याच्या सुगंधाने सुगंधित वायुयुक्त, भस्मकातील मुकुटमण्याच्या समुदायाने चंचल-प्रभाहीं शरद्वृत्तील प्रज्वलित सूर्यासारखा ॥२३॥ इतस्तत्र पडणाऱ्या हसपत्तीनीं जसा पर्वत शोभते तसा श्वेतचकन्यानीं शोभणारा, गंधयुक्त नाहणाऱ्या वायूनीं कपित आहेत सुंदर माला व वस्त्रे ज्याचीं असा ॥२४॥ बहुतवर्णांचे मणि व हिरे याही भूषित व मुकुट, कुडले, बाहुभूषणे याहीकडून भूषित, नानाप्रकारच्या रत्नकिरणानीं शोभित इद्रधनुष्याच्या तेजावे धारण करणारा ॥२५॥ आकाशाप्रत उडानकरणान्या अश्वानी व भूमीते विदारण करणाऱ्या हत्तीनीं, निजिले आहेत शत्रु ज्यानीं अशा देवासारख्या मनुष्यानीं जेष्ठित इरासारखा राजा बाबूबर गमन करी ॥२६॥

सवज्जमुकाफलभूपणोपवासितस्त्रगुणीपविले
पनांवरः । धृतातपत्रोगजपृष्ठमाश्रितोघनोपरी
वेदुतलेभृगोःसुतः ॥२७॥

अर्थ—अपवा हिरे, मौक्तिके याही भूषित, श्वेतपुष्पमाला, मुकुट, निलेपन, वस्त्र याही युक्त, छत्रयुक्त, हत्तीवर बसलेला जसा मेघमढलावर चढावे सारखा शुक्र दिसतो तसा दिवाणारा राजा गमन करी ॥२७॥

संप्रवृष्टनरवाजिकुंजरंनिर्मलप्रहरणांगुभा
सुरं । निर्विकारमरिषक्षभीषणंयस्यसैन्यम
चिरात्सगांजयेत् ॥२८॥

अर्थ—आनंदयुक्त आहेत मनुष्य (विपारी), अश्व, हत्ती ज्याचे असे, स्वच्छ आयुधांच्या किरणानीं दीदीप्यमान, निर्विकार (उत्पातराहेत), शत्रुपक्षास भयकर दिसणारे, असे ज्या राजाचे सैन्य तो राजा शीघ्र पृथ्वीते जिंकील (विजयी होईल) २८

इतिवृहत्संहितायांनीराजनविधिर्नामचतुश्चत्वारि
शोध्यायः ॥४४॥

॥ अथखंजनदर्शनं ॥

खंजनकोनामायंयोविहगस्तस्यदर्शनेप्रथमे ।

प्रोक्तानियानिमुनिभिःफलानितानिप्रवक्ष्यामि ॥१॥

अर्थ—खंजनकनामक (यासच खजरीट, खजलेट ह्मणतात). ॥ पक्षी श्रावणादि चार महिने दिसत नाहीं. यास्तन त्याच्या प्रथमदर्शनां कश्यपादि ऋषींनी जीं फलें सांगितलीं तीं सांगतो ॥१॥

स्थूलोन्मुन्नतकंठःकृष्णगलोभद्रकारकोभद्रः ।

आकंठमुखात्कृष्णःसंपूर्णःपूरयत्याशां ॥२॥

कृष्णोगलेस्यविंदुःसितकरटांतःसरित्कठद्रिक्तः ।

पीतोगोपीतइतिक्लेशकरःखंजनोदृष्टः ॥३॥

अर्थ—जो खंजनपक्षी शरीरानें मोठा, उर्ध्वमानेचा, काळ्याकंठाचा तो भद्रराज-
क कल्याणकारक होय. मुखापासून कंठापर्यंत कृष्णवर्ण जो खंजन तो फार
कल्याणकारक असून इच्छा पूर्ण करितो ॥२॥ ज्या खंजनाच्या कंठावर काळा
विंदु असतो व ज्याचे गाल श्वेत असतात तो रिकतज्ञक सर्व फल शून्य करितो.
पीतवर्ण खंजन गोपीतसज्ञक तो दृष्टीस पडला तर क्लेशकरणारा होय ॥३॥

अथमधुरसुरभिफलकुसुमतरुपुसलिलाशयेपुपुण्येषु ।

करितुरगभुजगमूर्ध्निप्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥४॥

गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे ।

हस्तितुरंगमशालाच्छत्रध्वजचामराद्येषु ॥५॥

हेमसमीपसितांबरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु ।

दधिपात्रधान्यकूटेषुचश्रियंखंजनःकुरुते ॥६॥

अर्थ—गोड व सुगंधि आहेत फळे व पुर्वे ज्या वृक्षाची श्रावर, पवित्र जलाशय
(सरोवरादि) यांचाठार, हत्ती, घोडे, सर्प, यांच्या मस्तकावर; देवालय, ठरावे
(नागा), गृहे यांचाठार, ॥४॥ गार्हपत्य, गोठघावर, साधुसमूह, यज्ञ, विवाहादि-
उत्सव, राजा, ब्राह्मण, यांच्या समीप; हत्ती, घोडे यांच्या शाला (गृहे) पवित्र;
छत्र, ध्वज, चामर (चंबरी), शरी, कुभ इत्यादिकांवर ॥५॥ सुवर्णनिषज, श्वे

तवस्त्र, कमल, नीलकमल, पूजितं—व उपलिप्तस्थान यांचाठाई; दद्याचें भांडें, धान्याच्याराशि, यांचाठाई खंजनपक्षी प्रथम पाहिला तर, लक्ष्मी प्राप्त होई ॥६॥

पंकेस्वाद्वन्नाप्तिगौरससंपञ्चगोमयोपगते ।

शाङ्खलगेवस्त्राप्तिःशकटस्येदेशविभ्रंशः ॥७॥

गृहपटलेर्ध्वभ्रंशोवध्रेवंधोशुचौभवतिरोगः ।

पृष्ठेत्वजाविकानांप्रियसंगममावहत्याशु ॥८॥

अर्थ—खंजनपक्षी चिखलावर बसलेला पाहिला तर चांगलें अन्न मिळेल. गोमयावर पाहिला तर गौरससंपत्ति होई. हिरच्या गवतावर पाहिला तर वस्त्रप्राप्ति होई. गाड्यावर पाहिला तर देशनाश होतो ॥७॥ घरावर पाहिला तर द्रव्यनाश. चर्म्याच्या रज्जूवर पाहिला तर बधन. अपवित्रस्थानी पाहिला तर रोग होतो. मकराचे मेंढा यांच्या पाठीवर पाहिला तर प्रियप्राप्ति शीघ्र होई ॥८॥

महिषोऽग्रगर्दभास्थिदमशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः ।

प्राकारभस्मकेशोऽनुचांगुशोमरणरुग्भयदः ॥९॥

अर्थ—महिष, उंट, गर्दभ, अस्थि, दमशान, गृहकोण, बाळूचा पर्वत, प्राकार (दगडादिकांनी बांधलेले कुसूं), भस्म, केश, यांचाठाई खंजनपक्षी पाहिला तर अशुभ व मृत्यु, रोग यांचें भय करितो ॥९॥

पक्षौधुन्वन्नशुभःशुभःपिवन्वारिनिन्नगासंस्थः ।

सूर्योदयेथशस्तोनेष्टफलःखंजनोस्तमये ॥१०॥

अर्थ—पक्ष हालत असतां खंजन पाहिला तर शुभ नव्हे. नदीवर राहून उदक प्राशन करिताना पाहिला तर शुभ होय. सूर्योदयीं राखन पाहिला तर शुभ. सूर्यास्तीं पाहिला तर अशुभ होय ॥१०॥

नीराजनेनिवृत्तेययादिशाखंजनंनृपोयांत ।

पश्येत्तयागतस्यक्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥११॥

अर्थ—नीराजनविधि समाप्त झाल्यावर, ज्या दिशेकडे खंजनपक्षी जातो असे राजा पाहील; त्या दिशेने राजा गेला तर शीघ्र शत्रु वश होईल (शत्रूस मित्रां) ॥१॥

तस्मिन्निधिर्भवतिमैथुनमेतियंस्मिन्यस्मिंस्तु

छर्दयतितत्रतलेस्तिकाचः । अंगारमप्युपदि

शान्तिपुरीपणेस्यतत्कौतुकापनयनाग्रखनेद्धरित्रीं १२

अर्थ—खंजनपक्षी ज्या स्थळीं मैथुन करील, त्या भूमीमध्ये निधि (द्रव्य) असतें. ज्या-
स्थळीं ओकेल त्याचे खालीं भूमीत काच असत्ये. जेथें निष्ठा करील तेथें कोळसे
खालीं असतात, असें ऋषि सांगतात. याविषयीं प्रत्यक्ष अनुभव पहावा स्रणजे
खात्री होईल ॥१२॥

मृतविकलविभिन्नरोगितःस्वतनुसमानफलप्रदःखगः ।

धनरुदभिनिर्लीयमानकोवियतिचबंधुसमागमप्रदः १३

अर्थ—मृत, विकलांग, भिन्नशरीर, रोगी असा खंजन दृष्टीस पडेल तर, तो पाह-
णारास आपल्या शरीरासारखें, फल देतो (मृत पाहील तर, मरतो इ०) आप-
ल्या समोर, घरामध्ये जात आहे, असा पाहिला तर धन देणारा होतो. आकाशा-
मध्ये उडतानां पाहिला तर बंधुसमागम होतो ॥१३॥

नृपतिरपिशुभंशुभप्रदेशेखगमवलोक्यमही

तलेविदध्यात् । सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घ्यंशु

भमभिनंदितमेवमेतिवृद्धिं ॥१४॥

अर्थ—राजानेही शुभ खंजनपक्षी शुभदेशी पाहून, पृथ्वीवर सुगंधिपुष्पे धूप यांहायुक्त
अर्घ्य करावे. असे केलें स्रणजे राजा आनंदित होऊन शुभफलवृद्धीतें पावतो ॥१४॥

अशुभमपिविलोक्यखंजनं द्विजगुरुस्ताधुसुरा

र्चनेरतः । ननृपतिरशुभं समांशुयान्नयदिदि

नानिचस्तमांसभूक् ॥१५॥

अर्थ—राजा, अनिष्टही खंजनपक्षी पाहून, ब्राह्मण, गुरू, साधु, देव यांच्या पूजेविष-
यी तत्पर असेल (पूजाकरील) तर व सात दिवस आंसभक्षण करणार नाही तर,
त्यास अशुभफल होत नाही ॥१५॥

आवर्पात्प्रथमेदर्शनेफलं प्रतिदिनंतुदिनशेषे ।

दिक्स्थानमूर्तिलग्नक्षशांतदीप्तादिभिश्चोह्यं ॥१६॥

अर्थ—राजनाच्या प्रथमदर्शनाचे फल वर्षपर्यंत होतें व दररोजचे दर्शनाचे शुभाशु-
भफल, तो दिवस शेष आहे तेपर्यंतच होतें. तें फल दिशा, स्थान, मूर्ति,
लग्न, नक्षत्र, शांत, दीप्त इत्यादिकानें शुभाशुभ जाणवें. (पुन, उत्तर,

द्या दिशा शुभ स्थान ओ० ४ पासून पहावे मूर्ति ओ० २ व १३. लग्न,
(शुभग्रहयुक्त व दृष्ट) ध्रुव, मृदु नक्षत्र शुभ. क्षिप्र, चर, साधारण, मध्यम उग्र अ
शुभ. शातदिशा शुभ. दीप्तदिशा अशुभ ॥१६॥ (एमरीटपक्षी हा काशी
जवळ सांपडतो त्यास शेंडी फुटणे व ती त्याचे मस्तकावर आहे तोंपर्यंत तो
दिसत नाही. ती गळून पडली हणजे तो दिसू लागतो. ती शेंडी मनुष्यास
सापडेल तर तो हातात घेतली असता मनुष्य अदृश्य होतो. अशी माहिती
बुद्ध सांगतात. हा पक्षी दिसत असतो तेव्हा धरून पित्र्यांत गाळगावा त्यास
शेंडी फुटली हणजे तो काढून घ्यावी याप्रमाणे करण्यासाठी काशीतील कि
हेक उद्योगी गृहस्थानी पक्षी गाळगिरे, परंतु ते जगले नाहीत मरून गेले)

॥ इतिवृहत्संहियांखंजनदर्शनं नामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

॥ अथउत्पाताध्यायः ॥

यानत्रेरुत्पातानुर्गःप्रोवाचतानहंवक्ष्ये ।
तेषांसंक्षेपोयंप्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥१॥

अर्थ—गर्गऋषि, ज्या उत्पातांत अत्रिऋषिकारणें सांगता झाला. त्या उत्पातांत
मी सांगतो. पदार्थाच्या स्वाभाविक गुणांचा विकार होणे हा त्या उत्पाताचा
संक्षेप होय ॥१॥

अपचारेणनराणामुपसर्गःपापसंचयाद्भवति ।
संसूचयंतिदिव्यांतरिक्षभौमास्तदुत्पाताः ॥२॥

अर्थ—मनुष्यांच्या अविनयानें पापसंचय होऊन त्यापासून उपद्रव होतो. त्या उप
द्रवांत दिव्य, अंतरिक्ष, भौम, असे त्रिविध उत्पात सुचवितात ॥२॥

मनुजानामपचारादपरक्तादेवताःसृजंत्येतान् ।
तत्प्रतिधातायनृपःशान्तिंराष्ट्रेप्रयुंजीत ॥३॥

अर्थ—मनुष्यांच्या अविनयानें प्रतिकूल झालेले देव या उत्पातांत करतात त्या
उत्पातांच्या नाशार्थे राजानें राष्ट्रांमध्ये शांति करवावी ॥३॥

१८

—जगन्मित्र हविषात पुस्तके विकत मिळतात तीः—

॥॥ रामरक्षा.	पूजेचे अभंग.	॥॥ द० म० कोटके ।
॥॥ गोविंतीत	॥॥ सोळा सोमवार कथा	॥॥ चर्पटपत्रिका.
॥॥ रुक्मिणी स्वयंवर व	॥॥ चित्रे.	॥॥ नीकाक्रीडन
सुभद्राहरण आर्या.	॥॥ मंगलाष्टके नवग्रहाचीं	॥॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे
॥॥ अगदशिष्टाई.	॥॥ गुरुचरित्र ओव्या ५२	प्रवर.
॥॥ वास्तुप्रकरणी कोष्टक	॥॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृत खेळ	॥॥ शिवस्तुति.
॥॥ धुवाख्यान.	॥॥ भीष्मप्रतिज्ञा	॥॥ गणपतीचे श्लोक.
॥॥ तुकारामकृत मानस	॥॥ सीतास्वयंवर	॥॥ दुर्गास्तोत्र.

दिव्यग्रहर्क्षवैरुतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेपाः ।

गंधर्वपुरपुरंदरचापादियदांतरिक्षंतत् ॥४॥

भौमंचरस्थिरभवंतच्छांतिभिराहतंशममुपैति ।

नाभसमुपैतिमृदुतांशाम्यतिनोदिव्यमित्येके ॥५॥

अर्थ—ग्रह व नक्षत्रे यास जों विकार तों दिव्य उत्पात होय. उल्का, निर्घात, महाबायु, रज्जे, गंधर्वनगर, इंद्रधनुष्य, हीं होणें हा अंतरिक्ष उत्पात होय ॥४॥ चरस्थिरवस्तुस झालेला भौम उत्पात होय. तो भौम उत्पात शांति केली झणजे शांत होतो; अंतरिक्ष शांतीने कमी होतो; दिव्यशांतीने शांत होत नाहीं असें कोणी ऋषि झणतात ॥५॥

दिव्यमपिशममुपैतिप्रभूतंकनकान्नगोमहीदानैः ।

रुद्रायतनेभूमौगोदोहात्कोटिहोमाच्च ॥६॥

अर्थ—बहुत सुवर्ण, अन्न, गाई, भूमि, याच्या दानानी दिव्यही उत्पात शांत होतो. तसाच शिवालयीं व भूमीवर गाईच्या दोहनाने (दूध काढण्याने), कोटिहोमाने ही दिव्य उत्पात शांति पावतो स० शुभ होतो ॥६॥

आत्मसुतंकोशवाहनपुरदारपुरोहितेपुलोकेषु ।

पाकमुपयातिदैवंपरिकल्पितमष्टधानृपतेः ॥७॥

अर्थ—दिव्य उत्पात स्वशरीर, पुत्र, भाडागार, अश्वादिवाहन, नगर, स्त्री, पुरोहित, देशातील लोक व भृत्यवर्ग, या आठाचाठाई राजास शुभाशुभफल देतो ॥७॥

अनिमित्तभंगचलनस्वेदांशुनिपातजल्पनाद्यानि ।

लिंगार्चायतनानांनशासनरेशदेशानां ॥८॥

अर्थ—शिवाचें लिंग, देवाच्या मूर्ति व स्थाने याचीं निमित्तावाचून भग, चलन, घर्ष, रोदन, पठन, सभापण, हसन इत्यादिक होतील तर राजा व देश याचा नाश होतो ॥८॥

दैवतयात्राशकटाक्षचक्रयुण्केतुभंगपतनानि ।

संपर्यासनसादनसंगार्शनदेशनृपसुखदाः ॥९॥

अर्थ—देवतोत्सवामध्ये गाढ्याचा अक्ष (मध्यकाष्ठ), चक्र, युग (जोखड), ध्वज, याचा भग किंवा पतन अथवा परिवर्तन (फिरणे) मज्जन, आभक्ति (चिकटणे) हीं होतील तर देश व राजा यास सुख होत नाहीं ॥९॥

ऋषिधर्मपितृब्रह्मप्रोद्भूतंवैकृतं द्विजातीनां ।
 यद्गुद्रलोकपालोद्भवंपशूनामनिष्टं तत् ॥१०॥
 गुरुसितशनैश्चरोत्थंपुरोधसां विष्णुजंचलोकानां ।
 स्कंदविशाखसमुत्थं मांडलिकानां नरेंद्राणां ॥११॥
 वेदव्यासेमंत्रिणिविनायकेवैकृतंचमूनाये ।
 धातरिसचिश्चकर्मणिलोकाभावायनिर्दिष्टं ॥१२॥
 देवकुमारकुमारीवनिताप्रेष्येपुवैकृतं यत्स्यात् ।
 तन्नरपतेः कुमारककुमारिकास्त्रीपरिजनानां ॥१३॥
 रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेतदेवनिर्देश्यं ।
 मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥१४॥

अर्थ—ऋषि, धर्मदेश (जेथे स्वाभाविक कृष्णवृक्ष फिरतात तो), पितर, ब्रह्मदेव
 याचाठार्ड शालेलें जें वैकृत (विकार) तें ब्राह्मणास अनिष्ट होय. वर (शिव) व
 इत्यादिलोकपाल यापासून शालेलें जें वैकृत तें पशूंस अशुभ होय ॥१०॥ बृहस्पति,
 शुक्र, शनैश्चर, यापासून शालेलें वैकृत उपाध्यायांस अशुभ. विष्णूपासून शालेलें
 वैकृत लोकांस अशुभ. स्कंद व विशाख (देवविशेष) यापासून शा० वैकृत
 मांडलिक राजांस अशुभ होय ॥११॥ वेदव्यासापा० शा० वैकृत प्रधानास अशुभ
 गणपतीस जें वैकृत ते सेनापतीस अशुभ. धाता (प्रजापति) व विश्वकर्मा या
 स जें वैकृत ते लोकांच्या नाशार्थ सांगितलें ॥१२॥ देवाचे पुत्र, कन्या, स्त्रिया,
 सेवक यास जें वैकृत तें अनुक्रमानें राजाच्या पुत्र, कन्या, स्त्रिया, सेवक यास अ
 निष्ट होय ॥१३॥ राक्षस, पिशाच, यक्ष, नाग यांच्या पुत्रादि पूर्वोक्तास जें वैकृत
 तें राजाच्या पुत्रादिकास अशुभ होय. या सर्व उत्पातांचें आठ महिनांनीं शु
 भाशुभफल होते ॥१४॥

बुध्वादेवविकारं शुचिः पुरोधारूयहोपितः स्नातः ।
 स्नानकुसुमानुलेपनवस्त्रैरभ्यर्चयेत्प्रतिमां ॥१५॥
 मधुपर्कं पुरोधामक्षैर्वलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत् ।
 स्थालीपाकं जुहुयाद्विधिवन्मंत्रैश्च तल्लिगैः ॥१६॥

अर्थ—देववैकृत नाणून शुद्ध, तीन दिवस उपोषित व स्नान केल्या अशा उपाध्या
 याचें विकार शान्त्या प्रतिपेची स्नान, पुष्पे, गंध, वस्त्र, याहाकरून पूजा करावी

॥१५॥ तस्यैव उपाध्यायाने मधुपर्क (दधि) भक्ष (मोदक, पोलिका, अपूपादिक)
न बलि याहीकस्त्र यथाशास्त्र पूजन करावें. स्यालीपाक (चरु) याचें तदेवतां-
चें मंत्रांनीं यथाशास्त्र हवन करावें ॥१६॥

इतिविबुधविकारेशांतयःसप्तरात्रंद्विजविबुध
गणार्चागीतनृत्योत्सवाश्च । विधिवदवनि,
पालैर्यैःप्रयुक्तानतेषांभवतिदुरितपाकोदक्षि
णाभिश्चरुद्धः ॥१७॥

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकारांभे देववैकृत झालें असता सात दिवस पूर्वोक्त शांति व त्रा.
क्षण, देवगण (गणपतिप्रमुख) यांचीं पूजा व गीत, नृत्य, उत्साह याहीकस्त्र
रात्री जागरण, हीं सर्व ज्या राजांनीं यथाशास्त्र केलीं त्यांस दक्षिणादिकांनीं रोधि-
त (बद केलेला) असा अशुभवैकृताचा पाक (फल) होत नाही ॥१७॥

॥ इति लिंगादिवैकृतं ॥

राष्ट्रेयस्यानग्निःप्रदीप्यतेदीप्यतेचनेधनवान् ।
मनुजेश्वरस्यपीडातस्यसराष्ट्रस्यविज्ञेया ॥१८॥

अर्थ—ज्या राजाच्या देशामध्ये, अग्नि नसून ज्वाला दिसेल अथवा काष्ठयुक्त अग्नि
असून प्रदीप्त (ज्वालयुक्त) होणार नाही; तर त्या राजास व त्या देशास पी-
डा होई ॥१८॥

जलमांसार्द्रज्वलनेनृपतिवधःप्रहरणेरणोरौद्रः ।
सैन्यग्रामपुरेषुचनाशोवन्हेर्मयंकुरुते ॥१९॥

अर्थ—उदक, माहिपादि मांस व कोणताही ओला पदार्थ यांचें ज्वलन झालें तर
राजाचा वध होतो. स्वार्द्रादि शस्त्र नर प्रज्वलित होईल तर भयंकर युद्ध होतें.
सैन्य, ग्राम, नगर यांत अग्नि नाहीसा होईल तर अग्निभय होतें ॥१९॥

प्रासादभवनतोरणकेत्वादिष्वननलेनदग्धेषु ।
तडितावापण्मासात्परचक्रस्यागमोनियमात् ॥२०॥

अर्थ—देवालय, गृह, तोरण (बाहेरचा दरवाजा), मज, कोठार इत्यादिक अग्नि
नसून दग्ध झाली अथवा निजेनें दग्ध झालीं तर, सहा महिन्यांनंतर निश्चयानें श-
युपकाचे येणें होईल ॥२०॥

धूमोनग्निसमुत्थोरजस्तमश्चान्हिजंमहाभयदं ।
व्यघ्रेनिशुद्धनाशोदर्शनमपिचान्हिदोपकरं ॥२१॥

अर्थ—अग्नीवाचून धूम उत्पन्न होईल व दिवसा धूळ व अधकार होतील तर मोठे भय होतें. निरभरात्रीस नसत्रें दिसणार नाहीत १ दिवसास दिसतील तर अशुभ होय ॥२१॥

नगरचतुष्पादांडजमनुजानांभयकरंज्वलनमाहुः ।
धूमाग्निविस्फुलिंगैःशय्यांवरकेशगैर्मृत्युः ॥२२॥

अर्थ—नगर, चतुष्पाद, अडज, मनुष्य यास अग्नीचें प्रचलन, महान् भय देतें. शय्या, वस्त्र, केश याचाठाई धूम, अग्नि (ज्वाला), अग्निकण हे पाहिले तर शय्यादिका, ज्या स्वामीस मृत्यु होतो ॥२२॥

आयुधज्वलनसर्पणस्वनाःकोशनिर्गमनवेप
नानिवा । वैरुतानियदिवायुधेपराण्याशुरौद्र
रणसंकुलंवदेत् ॥२३॥

अर्थ—शस्त्राचें ज्वलन, गमन, शब्द, भेणातून स्वतः बाहेर येणें, कपन अथवा अन्य आयुधाची वैरुतें होतील तर भयकर युद्ध समीप आलें असे सांगवे ॥२३॥

मंत्रैर्वान्हैःक्षीरवृक्षात्समिद्धिर्होतव्योग्निःसर्प
पैःसर्पिपाच । अग्न्यादीनांवैरुतेशांतिरेवंदे
यंचास्मिन्कांचनंब्राह्मणेभ्यः ॥२४॥

अर्थ—पूर्वाक्त अग्निवैरुत शालें तर क्षीरवृक्षाच्या समिद्धा, सर्पप, आप या द्रव्यांनी अग्निदेयमंत्रांनी अग्निमध्ये हवन करावें व ही अग्निवैरुतें होतील तर ब्राह्मणांस सुवर्णदानही करावें याप्रकारें अग्निवैरुतीं शांति सांगोतली ही केली असता शुभ होतें ॥२४॥

॥ इत्यग्निवैरुत ॥

शाखाभंगेकस्माद्दृक्षाणानिर्दिशेद्रणोद्योगं ।
हसनेदेशभ्रंशंरुदितेचव्याधिवाहुल्यं ॥२५॥

अर्थ—वृक्षांची अकस्मात् खांदी मोडली तर युद्धाचा उपयोग होतो. वृक्षांचे हसन (हंसर्ण) झाले तर देशनाश होतो. वृक्षांनी रोदन केलें तर बहुत रोग उत्पन्न होतात ॥२५॥

राष्ट्रविभेदस्त्वनृतौवालवधोतीवकुसुमितेवाले ।

वृक्षात्क्षीरस्वावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति ॥२६॥

अर्थ—ज्या ऋतूंत जे वृक्ष फुलावयाचे ते वृक्ष तो ऋतु सोडून अन्यऋतूंत फुलतील तर देशनाश होतो. वृक्ष लहान (थोड्या वर्षांचा) असून पार फुलले तर बालवध होतो. वृक्षांपासून दुग्धस्राव होईल तर सर्वद्रव्यांचा नाश होतो ॥२६॥

मध्येवाहननाशःसंग्रामःशोणितेमधुनिरोगः ।

स्नेहेदुर्भिक्षभयंमहद्भयंनिःसृतेसलिले ॥२७॥

अर्थ—वृक्षांपासून मधस्राव होईल तर अश्वादि वाहनांचा नाश होतो. रक्तस्राव होईल तर युद्ध होतें. मध निघेल तर रोग होतो. तैलादिक निघेल तर दुर्भिक्ष-भय होतें. उदक निघेल तर मोठे भय होतें ॥२७॥

शुष्कविरोहेवीर्यान्नसंक्षयःशोषणेचविरुजानां ।

पतितानामुत्थानेस्वयंभयंदैवजनितंच ॥२८॥

अर्थ—शुष्कवृक्षांस पडव येतील व रोगावांचून वृक्ष शुष्क होतील तर बल व अन्न यांचा नाश होतो. पडलेल्या वृक्षांचे स्वतःच (मनुष्यावांचून) उत्पापन (उभे राहणे) होईल तर दैवकृत भय होईल ॥२८॥

(पूजितवृक्षेह्यनृतौकुसुमफलंनृपवधायनिर्दिष्टं ।

धूमस्तस्मिन्ज्वालाथवाभवेन्नृपवधायैव ॥२९॥)

(अर्थ—प्रधान (मोठा) वृक्षास सऋतूवाचून अन्यऋतूंत पुष्पे, फळे येतील अथवा वृक्षावर धूम किंवा ज्वाला होतील तर राजवध होतो ॥२९॥)

सर्पत्सुतरुपुजल्पत्सुवापिजनसंक्षयोचिनिर्दिष्टः ।

वृक्षाणांवैरुत्येदशभिर्मासैःफलविपाकः ॥३०॥

अर्थ—वृक्ष चालतील किंवा भाषण करतील तर लोकांचा नाश होतो. वृक्षांच्या निकारांचे फल दहा महिन्यांनीं होतें ॥३०॥

स्वगंधधूपांवरपूजितस्य छत्रं निधायोपरिपाद
पस्य । कृत्वा शिवं रुद्रजपोत्रकार्यो रुद्रेभ्य इ
त्यत्र षडंगहोमः ॥३१॥ पायसेन मधुना च भो
जयेद्ब्राह्मणान्भृतयुतेन भूषतिः । मेदिनीनिग
दितात्र दक्षिणा वैकृते तत्कृते महर्षिभिः ॥३२॥

अर्थ—ज्या वृक्षात विकार झाला असेल त्या वृक्षाची माला, सुगंधद्रव्ये, धूप, वस्त्र
याही पूजा करून त्या वृक्षावर छत्र ठेवून या वृक्षवैकृती रुद्रमंत्राचा अप करावा व
रुद्रेभ्य स्वाहा असा षडंगार्चा होम करावा सगळे कल्याण होतें ॥३१॥ व घृत-
युक्तपायस व मध याणीं ब्राह्मणभोजन राजानें करावें. येणें (वृक्षवैकृती) ब्राह्म-
णास भूमि दक्षिणा द्यावी असे महर्षींनीं सांगितलें आहे ॥३२॥

॥ रनिवृक्षवैकृत ॥

नाले वृजयवादीनामे कस्मिन् द्वित्रिसंभवो मरणं ।

कथयति तदधिपतीनां यमलं जातं च कुसुमफलं ॥३३॥

अर्थ—फल, यव, गोधूम, कणु इत्यादि धान्याच्या एका देंटावर दोन किंवा तीन
फेसरे येतील तर अथवा पुष्प व फल जुबळें होईल तर त्यांच्या स्वामींस मृत्यु होतो.

अतिवृद्धिः सस्यानां न्ननाफलकुसुमसंभवो वृक्षे ।

भवति हि यद्येकस्मिन्परचक्रस्यागमो कस्मात् ॥३४॥

अर्थ—धान्याची फारच वृद्धि (बहुत) होईल व एका वृक्षावर नानाप्रकारची फळे
व पुष्पे येतील तर, शत्रूंचें अकस्मान् येणें होईल ॥३४॥

अर्धेन यदा तैलं भवति तिलानाम तैलता वा स्यात् ।

अन्नस्य च वैरस्यंतदा च विद्याद्भयं सुमहत् ॥३५॥

अर्थ—तिलाचें तेल अर्धें होईल अथवा तिलाचें तेलच येणार नाही तसेंच रसवि-
रहित अन्न होईल तर मोठें भय होईल असें जाणवें ॥३५॥

विकृतकुसुमफलं वा ग्रामादथ वा पुराद्दहिः कार्यं ।

सौम्योत्रचरुः कार्यो निर्वाणो वा पशुः शांत्यै ॥३६॥

सस्ये च दृष्ट्वा विकृतिं प्रदेयंत तत्क्षेत्रमेव प्रथमं द्विजेभ्यः ।

तस्यैव मध्ये च रुमत्र भौमं कृत्वानदोपान्समुपेतितं जानू

अर्थ—निकार पावले जे पुष्प किंवा फळ ते गावांतून किंवा नगरातून बाहेर करावे आणि शाल्यार्थ सोमदैवत्य चरुहोम करावा अथवा पशूचा निर्वाप स० नाले करावा ॥३६॥ धान्याचाठाई विकार पाहून त्या धान्याचे क्षेत्रच प्रथम ब्राह्मणास द्यावे व त्या क्षेत्रामध्येच भीमदैवत्य चरुहोम करावा. तेणेकरून त्या वैकृतापासून होणारे अशुभ होत नाही ॥३७॥

॥ इतिसस्पवैकृत ॥

दुर्भिक्षमनावृष्ट्यामतिवृष्ट्यांक्षुद्रयंसपरचक्रं ।

रोगोह्यनृतुभवायानृपतिवधोनभ्रजातायां ॥३८॥

अर्थ—अवर्षण झाले असता दुर्भिक्ष होतें. अतिवृष्टि झाली तर दुर्भिक्ष व शत्रु यांचे भय होतें. वर्षाऋतूचाचून अ-पऋतूत अतिवृष्टि होईल तर रोगभय होतें. अ-अ नसून अतिवृष्टि होईल तर राजाचा वध होतो ॥३८॥

शीतोष्णविपर्यासेनोसंम्यगृतुषुसंप्रवृत्तेषु ।

षण्मासाद्राष्ट्रभयंरोगभयंदैवजनितंच ॥३९॥

अर्थ—शिशिरादिक ऋतु गणितागत प्रवृत्त झाले नसतां, थंडी व उष्णता यांचा विपर्यास झणजे शिशिरऋतूत उष्णता व ग्रीष्मऋतूत थंडी, असे झाले तर, सहा महिन्यांनीं राष्ट्रभय व दैवकृत रोगभयही होतें ॥३९॥

अन्यतैसिप्ताहंप्रबंधवर्षेप्रधाननृपमरणं ।

रक्तेशस्त्रोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥४०॥

धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितैर्भयंविंध्यात् ।

अंगारपांशुवर्षेविनाशमायातितन्नगरं ॥४१॥

अर्थ—वर्षाऋतूचाचून इतर ऋतूमध्ये सात दिवस अतिवृष्टि होईल तर मुख्यराजास मृत्यु होतो. रक्तवृष्टि होईल तर युद्धभय होतें. मांस, अस्थि, मज्जा, घृत, तेल इत्यादिकाची वृष्टि होईल तर लोकमरण होते ॥४०॥ धान्य, सुवर्ण, वृक्षसाली, फळे, पुष्पे, पाने इत्यादिकाची वृष्टि होईल तर भय होतें. अंगार (निखारे किंवा कोळसे), धूळ यांची वृष्टि झाली तर जेथे वृष्टि होईल त्या नगराचा नाश होतो॥

उपलाविनाजलधरैर्विकृतावाप्राणिनोयदावृष्टाः ।

छिद्रंवाप्यतिवृष्टौसस्यानामीतिसंजननं ॥४२॥

अर्थ—मेघावाचून उपला (गास) वृष्टि होईल अथवा विकारयुक्त गर्दभ, उष्ट्र, अश्व, मार्जार, कोल्हे इत्यादि प्राण्याची वृष्टि होईल अथवा अतिवृष्टि होईल अथवा अतिवृष्टि होत असता मध्ये अवर्षण होईल तर धान्यास उपद्रव उत्पन्न होतो ॥४२॥

(क्षोरघृतक्षौद्राणांदघ्नोरुधिरौष्णवारिणांवर्षे ।
देशविनाशोज्ञेयोऽसृग्वर्षेचापिनृपयुद्धं ॥४३॥)

(अर्थ—दुग्ध, घृत, मध, दधि, रक्त, उष्णोदक याची वृष्टि होईल तर देशनाश जाणावा. रक्तवृष्टि झाली तर राजाचे युद्धही होते ॥४३॥)

यद्यमलेर्केछायानदृश्यतेदृश्यतेप्रतीपावा ।
देशस्यतदासुमहद्भयमायातंविनिर्देश्यं ॥४४॥

अर्थ—स्वच्छ सूर्य असून, छाया दिणार नाही अथवा छाया प्रतिकूल (पूर्वेस सूर्य असता पश्चिमेस छाया असतो ती पूर्वेकडेच) असेल, तर देशास महद्भय होईल असे जाणवे ॥४४॥

व्यभ्रेनभसीद्रधनुर्दिवायदादृश्यतेथवारात्रौ ।
प्राच्यामपरस्यांवातदाभवेत्क्षुद्रयंसुमहत् ॥४५॥

अर्थ—अभ्ररहित आकाशामध्ये, दिवसा किंवा रात्री पूर्वेकडे किंवा पश्चिमेकडे इन्द्रधनुष्य उपाकाळीं दिसेल त्याकाळीं मोठे दुर्भिक्षभय होईल ॥४५॥

सूर्येदुषर्जन्यसमीरणानांयागःस्मृतोवृष्टिविका
रकाले । धान्यान्नगोकांचनदक्षिणाश्रदेयास्त
तःशांतिमुपैतिपापं ॥४६॥

अर्थ—सूर्य, चंद्र, पर्जन्य, वायु याचे प्रीत्यर्थ वृष्टिविकारकाली याग (होम) करावा आणि धान्य, अन्न, गाय, सुवर्ण, याची दक्षिणा ब्राह्मणास द्यावी तेव्हाकडून पाप (अशुभ) शांति (नाश) होई ॥४६॥

॥ इतिवृष्टिवेकृत ॥

अपसर्पणं नदीनां नगरादचिरेण शून्यतां कुरुते ।

शोषश्चाशोष्याणामन्येषां वाहदादीनां ॥४७॥

स्नेहासृङ्मांसवहाः संकुलकलुषाः प्रतीपगाश्चापि ।

परचक्रस्यागमनं नयः कथयन्ति पण्मासात् ॥४८॥

अर्थ—नद्याचें, नगरापासून, दूर गमन होईल अथवा शुष्क न होणारी स्थळे किंवा न्हद (दोह), तळीं, नद्या हा शुष्क होतील तर नगर शून्य (मनुष्यरहित) होईल ॥४७॥ नद्यातून तेल, रक्त, मांस ही पाण्यासारखी वाहतील अथवा नद्या थोड्या गडूळ किंवा आल्यातिकडे परत जातील तर सहा महिन्यांनी शत्रूंचे आगमन होईल असे या नद्या सांगतात ॥४८॥

ज्वालाधूमकाधारुदितोत्पुष्टानि चैव कूपानां ।

गीतप्रजल्पितानि च जनमरकायप्रदिष्टानि ॥४९॥

अर्थ—कूपास ज्वाला, धूम, काय (केन), रोदन, उद्घोष (मोठा शब्द), गायन, प्रनल्पित (बडबड) ही जर होतील तर लोकांचा नाश होतो ॥४९॥

तोयोत्पत्तिरस्वाते गंधरसविपर्यये च तोयानां ।

सलिलाशयविकृतौ वामहृदयंतत्र शांतिरियं ॥५०॥

सलिलविकारे कुर्यात्पूजां वरुणस्य वारुणैर्मत्रैः ।

तैरेव च जपहोमं शममेवं पापमुपयाति ॥५१॥

अर्थ—खणित्यावाचून भूमीवर उदक उत्पन्न होईल किंवा उदकाच्या गधाचा अथवा रसाचा विपर्यय होईल दुस-या प्रकारचा गंध किंवा रस होईल अथवा उदकाधारास विकृति (विहिरीचा तलाव इ०) होईल तर महद्भय होतें तें येईल हो वक्ष्यमाण शांति करावी ॥५०॥ उदकनिकारी वरुणदेवलयमंत्रांनी वरुणाची पूजा करावी व त्याच मंत्रांनी जप, अग्नीमध्ये होम, हे केले असता, अशुभाची शांति होईल ॥५१॥

॥ इति शल्यवैकृत ॥

प्रसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुःप्रभृतिसंप्रसूतौ वा ।

हीनातिरिक्तकाले च देशकुलसंक्षयो भवति ॥५२॥

अर्थ—स्त्रियांस प्रसूत झालेल्या अपत्यास विकार (अन्यप्राणिसादृश्य) व दोन, तीन, चार इत्यादि अपत्ये एककालीं होणे किंवा कमी दिवसांनीं प्रसव अथवा अधिक दिवसांनीं प्रसव, हीं झालीं तर देश व कुल यांचा क्षय होतो ॥५२॥

वडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीधुयमलोद्भवेमरणमेपां ।
पणमासात्सूतिफलंशांतौश्लोकौचगर्भोक्तौ ॥५३॥

अर्थ—घोडो, उंटोण, महिषी, गार्ड, हत्तीण'भांस जुंवळ होईल तर त्यांस मरण होते. हे प्रसूतिफल सहा महिन्यांनीं होतें. याच्या शांतीविषयीं गर्भपिप्प्लोक्त २ श्लोक आहेत ॥५३॥

नार्यःपरस्यविपयेत्यक्तव्यास्ताहितार्थिना ।
तर्पयेच्चद्विजान्कामैःशांतिंचैवात्रकारयेत् ॥५४॥
चतुष्पदाःस्वयूधेभ्यस्त्यक्तव्याःपरभूनिधु ।
नगरंस्वामिनंयूधमन्यथाहिविनाशयेत् ॥५५॥

अर्थ—प्रसूतिवैकृत झालेल्या स्त्रिया हितेच्छूने अन्यदेशावधे पोंचवाव्या. आणि ब्राह्मणभोजन इच्छेप्रमाणें करावें व याभिषयीं शांतीही करावी ॥५४॥ घोडो, गाय इ० चतुष्पदांस प्रसूतिवैकृत होईल तर आपल्या समुदायांतून अन्यभूमीवर पोंचवाव्या/क्षणने कल्याण होतें. असें केले नाहीं तर नगर, स्वामी व यूप (कळप) यांचा नाश होतो ॥५५॥

॥ इतिप्रसववैकृतं ॥

परयोनावभिगमनंभवतितिरश्चामसाधुधेनूनां ।
उक्षाणौवान्योन्यंपिवतिश्वावासुरभिपुत्रं ॥५६॥
मासत्रयेणविंद्यान्तस्मिन्निःसंशयंपरागमनं ।
तत्प्रतिघातायैतौश्लोकौगर्भेणनिर्दिष्टौ ॥५७॥

अर्थ—पशु, पक्षी यांचें, स्वनातीवांचून, अन्ययोनीचाठाई अभिगमन (मैथुन) होईल तर तें अशुभ होय. गाय गार्डेचें, बैल बैलाचें, स्तनपान करील अथवा कुत्रा वृषभाचें स्तनपान करील तर ॥५६॥ तीन महिन्यांनीं शत्रुचक्र निःसंशय येईल असें जाणवें. त्या अशुभाचा नाश ज्हावा क्षणून शांतीचे हे वक्ष्यमाण दोन श्लोक गगारुधीने शींगिनने आहेत ॥५७॥

त्यागोविवासनंदानंततस्याशुशुभंभवेत् ।
 तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चात्रजपहोमांश्चकारयेत् ॥५८॥
 स्थालीपाकेनधातारंपशुनाचपुरोहितः ।
 प्राजापत्येनमंत्रेणयजेद्वहन्नदक्षिणं ॥५९॥

अर्थ—पशुवैकृती, या पशुचा त्याग, अन्यदेही गमन, ब्राह्मणांस दान हीं करावीं ह्मणजे शीघ्र कल्याण होतें. या पशुवैकृती ब्राह्मणसतर्पण (पूजनादि), जप, होम हींही करावीं ॥५८॥ पुरोहितानें चरून व पशूनं (छागानें) प्राजापतीचें प्रजापतिदेवत्वमन्त्रांनीं पूजन करायें. त्यामध्ये बहुत अन्नाची दक्षिणा द्यावी ॥५९॥

॥ इतिचतुष्पदवेकृत ॥

यानंवाहवियुक्तंयदिगच्छेन्नव्रजेच्चवाहयुतं ।
 राष्ट्रभयंभवतितदाचक्राणांसादभंगेच ॥६०॥

अर्थ—अश्वादि यान पुरुषादि वाहकावाचून चालेल किंवा वाहकयुक्त असून चालणार नाही अथवा चाकें रुपली किंवा कुटली तर राष्ट्रभय होतें ॥६०॥

अनभिहततूर्यनादःशब्दोवाताडितेपुन्यदिनस्यात् ।
 व्युत्पत्तौवातेपांपरागमोनृपतिमरणंवा ॥६१॥

अर्थ—ताडन केल्यावाचून वाद्याचा शब्द होईल अथवा ताडन केलें असतां शब्द होणार नाही किंवा अनेकप्रकारचे शब्द होतील तर शत्रु येईल अथवा राजास मृत्यु होईल ॥६१॥

गीतरवतूर्यनादानभसियदावाचरस्थिरान्यत्वं ।
 मृत्युस्तदागदावाविस्वरतूर्यपराभिभवः ॥६२॥

अर्थ—आकाशामध्ये गायनाचा शब्द किंवा वाद्याचा नाद अथवा होईल अथवा गाढा इ० चरपदार्थ हालणार नाही व वृक्षादि स्थिरपदार्थ चालेल तर मृत्यु किंवा रोग होतात. वाद्याचा शब्द विस्वर (दुसऱ्या प्रकारचा) होईल तर शत्रु पराजय करतील ॥६२॥

गोलंगलयोःसंगेदर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे ।
 क्रोष्टुकनादेचतथाशस्त्रभयंमुनिवचश्चेदं ॥६३॥

अर्थ—वैल, जागरास सलम (चिकटणे) शाला अथवा पळी, सूप, उतळ, मुसळ इत्यादि गृहसवधी उपकरणे यास विकार (अन्यस्वरूप किंवा हसन, गायन, रोदन इ०) होईल अथवा कोल्हाच्या शब्दासारखा, पळी इत्यादिकांचा नाद होईल तर शाखभय होतें. या पूर्वोक्त उत्पत्तीं ऋषिप्रोक्त नक्ष्यमाण ज्ञाति नाणावी ॥६३॥

वायव्येप्वेपुनृपतिर्वायुंसक्तुभिरर्चयेत् ।

आवायोरितिपंचर्चोजाप्याश्रप्रयतैर्द्विजैः ॥६४॥

ब्राह्मणान्परन्नात्रेनदक्षिणाभिश्चतर्पयेत् ।

चव्हन्नदक्षिणाहोमाःकर्तव्याश्चप्रयत्नतः ॥६५॥

अर्थ—या वायव्य उत्पत्तीं राजानें सातूनीं वायुदेवतेचें पूजन करावें व पवित्र ब्राह्मणांनी आवायो या पाच ऋचांचा जप करावा ॥६४॥ पायसानें ब्राह्मणभोजन करावें व दक्षिणाही बहुत द्यावी. बहुत अन्न, दक्षिणा यादींफळून मेहनतीने होमही करावे तेणेंकरून शुभ होतें ॥६५॥

॥ इतिवायव्येवृत्त ॥

पुरपक्षिणोवनसरावन्यावानिर्भयाविशंतिपुरं ।

नक्तंवादिवसचराःक्षपाचरावाचरंत्यहनि ॥६६॥

अर्थ—गावांतील पक्षी वनात जातात व वनातील पक्षी गांवात निर्भय प्रवेश करतील अथवा कावळे इ० दिवसा फिरणारे पक्षी रात्री फिरतील व घुबड इ० रात्री फिरणारे दिवसात फिरतील ॥६६॥

संध्याद्वयेपिमंडलमावघ्नंतोमृगाविहंगावा ।

दीप्तायांदिश्यथवाक्रोशंतःसंहताभयदाः ॥६७॥

अर्थ—आरण्यपशु किंवा पक्षी सूर्योदयी किंवा सूर्यास्तां चमत्सारसें मडळ करतील व त्रिकडे सूर्य असेल त्या दिशेकडे एकत्र जमून मोठा आक्रोशशब्द करतील तर ते भय उत्पन्न करतील ॥६७॥

श्वानःप्ररुदंतइवद्वारेवाशंतिजंबुकादीप्ताः ।

प्रविशेन्नरैर्द्रभवनेकपोतकःकौशिकोयदिव ॥६८॥

कुक्कुटरुतंप्रदोपेहेमंतादौचक्रोक्किलालापाः ।

प्रतिलोममंडलचराःश्वेनाद्याश्चावरेभयदाः ॥६९॥

अर्थ—कुत्रे (व इयेनपक्षी) रडल्यासारखे द्वारामध्ये शब्द करतील अथवा कोल्हे सूर्याभिमुख शब्द करतील किंवा कवडा अथवा घुबड राजगृहामध्ये प्रवेश करील ॥६८॥
प्रदोषकाली कौबडा शब्द करील, हेमतक्रतूच्या आरर्षी कोकिला शब्द करतील, इयेनादिक मास खाणारे पक्षी आकाशामध्ये अप्रदीक्षित मडल फिरतील तर, हे सर्व भय देणारे होतात ॥६९॥

गृहचैत्यतोरणेपुद्गारेपुचपक्षिसंघसंपाताः ।

मधुवल्मीकांभोरुहसमुद्भवाश्चापिनाशाय ॥७०॥

अर्थ—गृह, चैत्य (मोठा वृक्ष), तोरण, द्वार यावर पक्षिसमुदाय बसेल अथवा गृहादि पूर्वोक्तावर मधु (मधाचे पोलें), बारळ, कमळ ही उत्पन्न होतील तर त्या गृहादिकाचा नाश होतो ॥७०॥

श्वभिरस्थिश्चावयवप्रवेशनंमंदिरेषुमरकाय ।

पशुशस्त्रव्याहारेनृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदं ॥७१॥

अर्थ—कुण्यांनी हाडे, मृतमनुष्याचा अवयव घरामध्ये आणला तर मृत्यु होतो व पशु, शस्त्रे ही मनुष्यासारखी बोलतील तर राजास मृत्यु होतो. या मृगपक्षादि वैकृतीं ऋषिप्रोक्त बक्ष्यमाण जाति आहे ॥७१॥

मृगपक्षिविकारेषुकुर्याद्वोमान्सदक्षिणान् ।

देवाःकपोतइतिचजप्तव्याःपंचभिर्द्विजैः ॥७२॥

सुदेवाइतिचैकेनदेयागावश्चदक्षिणा ।

जपेच्छाकुनसूक्तं वामनोवेदशिरांसिच ॥७३॥

अर्थ—पूर्वोक्त मृगपक्षिविकारी दक्षिणासहित होम करावे. देवाःकपोत या मंत्राचा पाच ब्राह्मणाकडून जप करावा ॥७२॥ सुदेवा या मंत्राचा जप एकत्रा ब्राह्मणाकडून करावा. या ब्राह्मणास गार्ह दक्षिणा द्याव्या. शाकुनसूक्ताचा जप करावा अथवा मनोमंत्राचा जप व वेदशिरस् (अथर्वशीर्ष ६०) याचाही जप करावा ॥७३॥

॥ इतिमृगपक्षिवेकृत ॥

शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तंभद्वारप्रपातभंगेषु ।

तदत्कपाटतोरणकेतूनांनरपतेर्मरणं ॥७४॥

अर्थ—इद्रध्वज (अ० ४३), इद्रकील (दाराची खीळ), खांव, दार यांचे पतन किंवा फुटणे; तसेच कपाट (दाराची दारकस), तोरण, ध्वज यांचे पतन किंवा फुटणे ही क्षालीं तर राजास मृत्यु होतो ॥७४॥

संध्याद्वयस्यदीप्तिर्धूमोत्पत्तिश्चकाननेऽनग्नौ ।

छिद्राभावेभूमेर्दरणंकंपश्चभयकारी ॥७५॥

अर्थ—उदयसंध्या व अस्तसंध्या यावेळीं तेज असेल, अरण्यामध्ये अग्नीवांनून धूम उत्पन्न होईल, छिद्र नसून भूमीचे विदारण होईल व भूमिकपही होईल तर भय उत्पन्न होते ॥७५॥

पाखंडानांनास्तिकानांचभक्तःसाध्वाचारप्रो

द्भिस्तःक्रोधशीलः । ईर्ष्युःकूरोविग्रहासक्त

चेतायस्मिन् राजा तस्य देशस्य नाशः ॥७६॥

अर्थ—ज्या देशामध्ये, वेदवाद्य व नास्तिक यांची भक्ति करणारा, चांगला आचार ग्याणें सोडला असा, क्रोधस्वभावी, दुसऱ्याचा द्वेष करणारा, दुष्ट, सर्वकाल मुद्धा-मध्ये ग्याचे चित्त असा, राजा असेल त्या देशाचा नाश होतो ॥७६॥

प्रहरहरछिंधिभिंधीत्यायुधकाष्ठादमपाणयोवालाः ।

निगदंतःप्रहरंतेतत्रापिभयंभवत्याशु ॥७७॥

अर्थ—जेथे मुळे हातांत घासें, लकडे, दगडे, वेऊन मारा, ओढा, तोडा, फोडा, असे शब्द फस्न, एकमेकांस प्रहार करतील तर, तेथेही शीघ्र भय होतें ॥७७॥

अंगारगैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनंयस्मिन् ।

नायकचित्रितमपवाक्षयेक्षयंयातिनचिरेण ॥७८॥

अर्थ—ज्या गृहीं कोळसे, गेह इत्यादिकांनीं विरूपमाणी किंवा मृतमाणी याची चित्रे लिहिलीं अपवा कोळसे इत्यादिकांनीं गृहस्वामीचे विकृताचेच लिहिले तर ते गृह शीघ्र नाश पावेल ॥७८॥

लूतापटांगशवलंनसंध्ययोःपूजितंकलहयुक्तं ।

नित्योच्छिष्टस्त्रीकंचयद्गृहंतत्क्षयंयाति ॥७९॥

अर्थ—लूता (नालकार, कोळी) याच्या तत्पुत्र्या अरण्यांनीं (कोळिष्टकांनीं) चित्रित, प्रातः सायसंध्यासमयीं पूजित (शोभित) नाही, नित्य कलहयुक्त, सर्वकाल उच्छिष्टस्त्रियांनीं युक्त, असे जे गृह ते नाश पावते ॥७९॥

दृष्टेषुयातुधानेपुनिर्दिशेन्मरकमाशुसंप्राप्तं ।

प्रतिधातायैतेषांगर्गःशांतिंचकारेमां ॥८०॥

अर्थ—प्रत्यक्ष राक्षस पाहिले तर जवळ मरण आले असे समजावे. या सर्व उत्पातांच्या नाशार्थे गर्गऋषीने वक्ष्यमाण शांति सांगितली ॥८०॥

महाशांत्योथबलयोभोज्यानिमुमहांतिच ।

कारयेतमहेंद्रंचमाहेंद्रीभिःसमर्चयेत् ॥८१॥

अर्थ—या उत्पातीं गणशांतिप्रमुख महाशांति कराव्या व बलि द्यावे. उत्तम उत्तम भोजनार्थ अर्चेही द्यावी. आणि इंद्राणीसहवर्तमान इंद्राची पूजा करावी ८१

॥ इतिशक्रध्वजेंद्रकीलकादिवैकृतं ॥

नरपतिदेशविनाशेकेतोरुदयेथवाग्रहेर्केद्वोः ।

उत्पातानांप्रभवःस्वर्तुभवश्चाप्यदोषाय ॥८२॥

अर्थ—राजाचा नाश व देशाचा नाश (शत्रूंनी देश लुटणे) हे असतां व धूमकेतूचा (शेड्येनसत्राचा) उदय झाला अ०, अथवा सूर्यचंद्राचे ग्रहण झाले अ० उत्पात होतील तर त्या उत्पातांचे अशुभफल होत नाही व वक्ष्यमाण स्वऋतूतील उत्पातांचेही अशुभफल होत नाही ॥८२॥

येचनदोषान्जनयंत्युत्पातास्तानृतुस्वभावकृतान् ।

ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्विद्यादेतैःसमासोक्तैः ॥८३॥

अर्थ—जे ऋतुस्वभावकृत उत्पात, ज्या ऋतूमध्ये अशुभफल करित नाहीत, ते ऋषिपुत्रकृत वक्ष्यमाण सक्षिप्त श्लोकांनी जाणवि ॥८३॥

वज्राशनिमहीकंपसंध्यानिर्घातनिःस्वनाः ।

परिवेषरजोधूमरक्ताकारास्तमनोदयाः ॥८४॥

हुमेभ्योन्नरसस्नेहबहुपुष्पफलोद्गमाः ।

गोपक्षिमदवृद्धिश्चशिवायमधुमाधवे ॥८५॥

अर्थ—वज्र (वीज), अशनि (पाषाणवृष्टि किंवा उल्काभेद) (अ० ३३ श्लोक ४) भूमिकंप, संध्या (अ० ३०), निर्घातशब्द (अ० ३९), परिवेष (गोंड), धुळि, अरण्यामध्ये धूम, आरक्त सूर्याचे अस्त व उदय, ॥८४॥ वृक्षापातून धान्य, गट्टरात, तैलादिस्नेह, बहुत पुष्पे व फळे ही उत्पन्न होणे; गार्ह व वृषभ व पक्षी यांत मद-वृद्धि (कामोत्पत्ति) ही चैत्र व वैशाख यामध्ये (वसंतऋतून) शुभ होत ॥८५॥

तारोल्कापातकलुपंकपिलाकैंदुमंडलं ।
 अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेण्वनिलाहतं ॥८६॥
 रक्तपद्मारुणंसांध्यंनभःक्षुब्धार्णवोपमं ।
 सरितांचांबुसंशोषं दृष्ट्वाग्रीष्मेशुभंवदेत् ॥८७॥

अर्थ—तारा व लल्का (अ० ३३ श्लो० ७।८) याच्या पतनानें कलुष (गटूळ) झालेलें दिगढवर्ण आहे सूर्यमंडळ ज्यामध्ये असें, अग्नीवांखून ज्वाला, तेणेंफरून शब्द, धूम, धूळ, वायु याणीं आसमत्तात् व्याप्त असें ॥८६॥ तारव्या कमलासारखें ताम्रवर्ण, क्षुब्धसमुद्रासारखे, असें सप्तासमयीं आकाश व, नद्यांचीं उदकें शुष्क हो-
 जें असें पाहून ग्रीष्मऋतूमध्यें शुभ सांगावें ॥८७॥

शक्रायुधपरीवेपवियुक्तुष्कविरोहणं ।
 कंपोद्धर्तनवैकृत्यंरसनंदरणाक्षितेः ॥८८॥
 सरोनद्युदपानानांवृत्त्यूर्ध्वतरणप्लवाः ।
 सरणंचाद्रिगेहानांवर्षासुनभयावहं ॥८९॥

अर्थ—शक्रधनुष्य, परीवेप (खेळ), वीज, युक्कृतास पल्लव फुटणें, भूमीचें कपन, परिवर्तन (फिरणें), अम्यस्वरूप, शब्द, गमन, हीं होणें; सरोवरांची वृद्धि, नद्यांचें ऊर्ध्वगमन. वापीकूपदिकांचें प्लवन (तरणें किंवा वृद्धीपारणें), पर्वत व गृहें यांचें सरण (गमन) हीं वर्षाऋतूमध्यें भयप्रद होत नाहींत ॥८८॥८९॥

दिव्यस्त्रीभूतगंधर्वविमानाद्भुतदर्शनं ।
 ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनंच दिवांश्वरे ॥९०॥
 गीतवादित्रनिर्घोषावनपर्वतसानुषु ।
 सस्यवृद्धिरपांहानिरपायाः शरदिस्मृताः ॥९१॥

अर्थ—अप्सरा, गंधर्व, विमान, आश्चर्य, यांचें दर्शन; गृह, नक्षत्रतारा यांचें दिवसास आकाशामध्यें दर्शन ॥९०॥ वन, पर्वत शिखरें यांचाठारें गायन व वाद्ये यांचा शब्द होणें; धान्याची वृद्धि व उदकांची हानि (अल्पत्व) हीं शरदृतूमध्यें शुभ होत ॥९१॥

शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणां ।
 रक्षोयक्षादिसत्त्वानां दर्शनं वागमानुषी ॥९२॥

दिशोधूमांधकाराश्वसनभोवनपर्वताः ।

उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमंतेशोभनाःस्मृताः ॥९३॥

अर्थ—ग्रही, वायु, वर्षा ही होणें; आरण्यपशु व पक्षी याचा शब्द; रासन, पक्ष, भूत, प्राणी याचें दर्शन; मनुष्यावाचून भाषण ॥९२॥ आकाश, वन, पर्वत, दिशा हीं धूम व अंधकार याणीं व्याप्त होणें; सूर्याचे उदय व अस्त हे उच्चस्थानापासून होणें हीं सर्व हेमंतऋतूमध्ये शुभ होत ॥९३॥

हिमपातानिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शनं ।

कृष्णाजनाभमाकाशंतरोल्कापातपिंजरं ॥९४॥

चित्रगर्भोद्भवाःस्त्रीपुगोजारवमृगपक्षिपु ।

पत्रांकुरलतानांचविकाराःशिशिरेशुभाः ॥९५॥

अर्थ—वर्षा पडणें, वायु सुटणें, निलूप व आश्चर्य याचें दर्शन, काळ्या काजळासारखें व तारा, उल्का याच्या पतनानें चित्रित, असें आकाश होणे ॥९४॥ स्त्रिया, गार्द, मेंढे, अश्व, आरण्यपशु, पक्षी याचाठाईं नानाप्रकारचे हल० बहुत गर्भ होणें, वृक्षांचीं पानें, अकुर, बडो यास विकार होणें; हे सर्व शिशिरऋतूमध्ये शुभ होय ९५

ऋतुस्वभावजाहोतेदृष्टाःस्वर्तौशुभप्रदाः ।

ऋतोरन्यत्रचोत्पातादृष्टास्तेभृशदारुणाः ॥९६॥

अर्थ—ऋतुस्वभावज हे उत्पात त्या त्या ऋतूमध्ये पाहिले तर शुभ होत. स्वऋतूचा चूम अन्यऋतूत पाहिले तर हे उत्पात पार अशुभफल देतात ॥९६॥

उन्मत्तानांचयागाथाःशिशूनांभापितंचयत् ।

स्त्रियोयश्चप्रभापंतेतस्यनास्तिव्यतिक्रमः ॥९७॥

अर्थ—उन्मत्ताच्या ज्या गाथा (प्राकृत भाषणें) तीं, शिशूंचीं नां भाषणें ती व स्त्रिया नें भाषण करतील ते, या सर्व भाषणाचा व्यतिक्रम होत नाहीं ह० तें सत्य होत ॥९७॥

पूर्वचरतिदेवेपुपश्चाद्गच्छतिमानुषान् ।

नाचोदितावाग्वदतिसत्याह्येपासरस्वती ॥९८॥

अर्थ—ही वाणी प्रथम देवांमध्ये होय, नंतर मनुष्यांप्रत येई ही वाणी अपेरित वें येत नाहीं गारनन ही सरस्वती (नादेवता) मग जाई ॥९८॥

उत्पातान्गणितविवर्जितोपिवुध्वाविख्यातो
भवतिनरेन्द्रवल्लभश्च । एतत्तत्सुनिवचनंरहस्य
मुक्तयज्ज्ञात्वाभवतिनरस्त्रिकालदर्शी ॥९९॥

अर्थ—या उत्पातार्ति ग्रहगणितावाचूनही जो पुरुष जाणतो तो कीर्तिमान व राजा
प्रिय होता. हे गोप्यही मुनिवचन सांगितले, जे जाणणारा मनुष्य, त्रिकालद
र्शी (भूत, भविष्य, वर्तमान या तीन काळाचा जाणणारा) असा, होतो ॥९९॥

॥ इति बृहत्संहितायां उत्पातलक्षणं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

॥ अथ मयूरचित्रकं ॥

दिव्यांतरिक्षाश्रयमुक्तमादौ मया फलं शस्तम
ज्ञोभनंच । प्रायेण चारेषु समागमेषु युद्धेषु मार्गा
विषु विस्तरेण ॥१॥ भूयो वराहमिहिरस्य न यु
क्तमेतत्कर्तुं समासकृदसावितितस्य दोषः । त
ज्ज्ञैर्न वाच्यमिदमुक्तफलानुगीतियद्वर्हिचित्रक
मिति प्रयितं वराहं ॥२॥ स्वरूपमेव तस्य तत्प्र
कीर्तितानुकीर्तनं । ब्रवीम्यहं न चेदिदं तथापि
मेव वाच्यता ॥३॥

अर्थ—मी प्रथम दिव्य (ग्रहनसत्राश्रय) व अंतरिक्ष (उल्कानिर्घाताश्रय) असे
शुभाशुभफल बहुतकस्न सूर्यादि ग्रहचार, चरग्रहयोग, ग्रहयुद्ध, ग्रहमार्ग इ
त्यादिकाप्रत्ये निस्कारने सांगितले ॥१॥ हे पूर्वोक्त सर्व पुनः सांगणे वराह मिहि
राचार्यास योग्य नव्हे; कारण हा आचार्य सक्षेप करण्यास आहे. यास्तव ॥ त्या
स दोष आहे असे पंडितांनी नेहू नये. हे जे श्रेष्ठ मयूरचित्रक ते उक्तफलांचेच
कथन असे प्रसिद्ध आहे ॥२॥ त्या मयूरचित्रकाचे स्वरूप, पूर्वोक्तांचेच कथन क
रणे हेच आहे. यास्तव मी हे मयूरचित्र न सांगितले तथापि माझे मानिषपी
वाच्यता (अपतीर्ति) होईल ॥३॥

उत्तरवीथिगताद्युतिमंतःक्षेमसुभिक्षशिवायस
मस्ताः । दक्षिणमार्गगताद्युतिहीनाःक्षुद्रयत
स्करमृत्युकरास्ते ॥२॥

अर्थ—नागा, गजा, ऐरावता (अ० ९ श्लोक १) या उत्तरमार्गांत रहाणारे व तेजरवी असे सर्व ग्रह असतील तर कन्याण, सुभिक्ष, सुख ही होतात. मृगा, भजा, दहना, या दक्षिणमार्गांत रहाणारे व तेजरहित सर्व ग्रह असतील तर ते दुभिक्ष, चोर, मृत्यु यातें करतात. वृषभा, गो, जरद्ववा या मध्यमार्गांत सर्व ग्रह असतील तर मध्यम फल होतें ॥२॥

कोष्ठागारगतेभृगुपुत्रेपुष्यस्येचगिरांप्रभविष्णौ ।

निर्वैराःक्षितिपाःसुखभाजःसंतृष्टाश्चजनागतरोगाः ५

अर्थ—कोष्ठागार (मघा) नक्षत्रीं शुक्र व पुष्यनक्षत्रीं गुरु असे असतील तर राजे गतवैर व सुखी होतील. लोक आनंदित व रोगरहित होतील ॥५॥

पीडयंतियदिकृत्तिकांमघारोहिणींश्रवणमैंद्रमेववा ।

प्रोद्गमसूर्यमपरैर्महास्तदापश्चिमादिगनयेनपीडयते।६॥

अर्थ—सूर्याचाचून सर्व ग्रह जर कृत्तिका, मघा, रोहिणी, श्रवण, ज्येष्ठा या नक्षत्रांत दक्षिणमार्गगमनानें, योगतारेच्या आच्छादनानें किंवा भेदनानें पीडा करतील तर पश्चिमदिशा अनीतीनें पीडित होईल हा० पश्चिमदिशेकडे अन्याय होतात ॥६॥

प्राच्यांचेत्ध्वजवदवस्थितादिनातिप्राच्यानांभ

वतिहिविग्रहोनृपाणां । मध्येचेद्भवतिहिम

ध्यदेशपीडारूक्षैस्तेर्नतुरुचिरैर्मयूखवद्भिः ॥७॥

अर्थ—सायंकालीं पूर्वेकडे सर्व ग्रह ध्वजासारखे असतील तर पूर्वदिशेकडील राजांचे युद्ध होईल. आकाशमध्यभागीं असतील तर मध्यदेशास पीडा होईल; परंतु ते ग्रह रुक्ष (रत्नरहीत) असतील तर निर्मल व किरणयुक्त असतील तर पूर्वोक्त युद्ध व पीडा होणार नाही ॥७॥

दक्षिणांककुभमाभितैस्तुतैर्दक्षिणापयपयोमु

चाक्षयः । हीनरूक्षतनुभिश्चविग्रहःस्थूलदेह

किरणान्वितैःशुभं ॥८॥

अर्थ—ते सर्व ग्रह दक्षिणदिशेकडे असतील तर दक्षिणदिशेकडील मेवांचा नाश होतो. ते ग्रह अल्प व कल्पानिब असतील तर युद्धे होतील व स्थूलनिब ते जप्ती असतील तर कल्याण होईल ॥८॥

उत्तरमार्गेस्पष्टमयूखाःशांतिकरास्तेतनृपतीनां ।

ह्रस्वशरीराभस्मसवर्णादोपकराःस्युर्देशनृपाणां ॥९॥

अर्थ—ते ग्रह उत्तरमार्गी तेजस्वी असतील तर राजांस सुखकारक होतात व अल्प-विब, भस्मासारखे असतील तर देश व राजे यांस अशुभकारक होतात ॥९॥

नक्षत्राणां तारकाः सग्रहाणां धूमज्वालाविस्फु-

लिङ्गान्विताश्चेत् । आलोकवानिर्निमित्तनयां

तियातिध्वंसं सर्वलोकः सभूषः ॥१०॥

अर्थ—नक्षत्राच्या योगतारा व ग्रहाच्या तारा धूम, ज्वाला, अभिकण यांहीं युक्त असतील अथवा, अभादि निमित्तापांचून दृष्टिगोचर होणार नाहीत तर राजासह-वर्तमान सर्व लोकांचा नाश होतो ॥१०॥

दिविभातियदातुहिनां शुयुगं द्विजवृद्धिरतीवत

दाशु शुभा । तदनंतरवर्णरणोर्कयुगे जगतः प्र

लयस्त्रिचतुः प्रभृति ॥११॥

अर्थ—आकाशीं स्वर्गामध्ये दोन चंद्र भासतील आकाशीं ब्राह्मणांची अत्यंत वृद्धि शीघ्र होत्ये. दोन सूर्य भासतील तर क्षत्रियांचे युद्ध होतें. तीन चार इत्यादि सूर्य भासतील तर जगताचा प्रलय होतो ॥११॥

मुनीनभिजितंध्रुवं मघचतश्च भंसंस्पृशन् शि

खी घनविनाशकल्कुशलं कर्महाशोकदः । भुं

जंगभमधस्पृशेद्भवति वृष्टिनाशो ध्रुवं क्षयं ब्रज

तिविदुतो जनपदश्चवालाकुलः ॥१२॥

अर्थ—सप्तऋषि, अभिजितसत्रतारा, ज्येष्ठानसत्रतारा यातें धूमकेतु (होई) नक्षत्र स्पर्श करील तर अवर्षण, शुभकर्मनाश, शोक हीं होतील. धूमकेतु आश्लेषानसत्रास स्पर्श करील तर निश्चयाने अवर्षण होईल व नालांसह पळून जाऊन लोक नाश पावतील ॥१२॥

प्राग्द्वारेषु चरन् रविपुत्रो नक्षत्रेषु करोति चक्रं ।

दुर्भिक्षं कुरुते भयमुग्रं मित्राणां च विरोधमवृष्टिं ॥१३॥

अर्थ—पूर्वकडील कृत्तिकादि सात नक्षत्रीं शनि असून, यकगति होईल तर दुर्भिक्ष, मोठे भय, मित्रांचा परस्पर विरोध, अवर्षण हीं करितो ॥१३॥

रोहिणीशकटमर्कनंदनो यदि भिनत्ति रुधिरोधवाशिखी ।

किंवदामियदनिष्टसागरे जगदशेषमुपयातिसंक्षयं १४

अर्थ—रोहिणीशकटांत, शनि किंवा भौम अथवा केतु, हे ग्रह भेदन करतील तर दुःखसागरामध्ये सर्व जगत् नाश पावेल, यांत काय आश्चर्य ॥१४॥

उदयतिसततं यदाशिखी चरति भचक्रमशेषमेव वा ।

अनुभवति पुरारुतंतदाफलमशुभं सचराचरं जगत् १५.

अर्थ—धूमकेतु निरंतर उदय पावेल व सर्व नक्षत्रचक्रामध्ये फिरेल तर, सर्व जगत् पूर्वजन्मान्त पापांचे कळ अनुभविते ॥१५॥

धनुःस्थायीरुक्षोरुधिरसदृशः क्षुद्रयकरो वलो

योगंचेंदुः कथयति जयं ज्यास्य च यतः । अवा

क्षुशृंगो गोघ्नो निधनमपि सस्यस्य कुरुते ज्वलन्

धूमायन्वानृपतिमरणायैव भवति ॥१६॥

अर्थ—धनुष्यासारखा, रूस (अनिर्मल), रक्तवर्ण असा चंद्र दुर्भिक्ष, सैन्याचा उद्योग (युद्ध) कारक होय. धनुष्याकृति चंद्राची दोरी, जिकडे असेल तिकडील राजांचा जय होतो. चंद्राची खाली शृंगे असतील तर गाईचा नाश व धान्यनाश होतो. ज्वाला व धूम यांणी युक्त चंद्र असेल तर राजास मृत्यु होतो ॥१६॥

स्निग्धः स्थूलः समशृंगो विशालस्तुंगश्चोदग्विच

रन्नागवीप्यां । दृष्टः सौम्यैरशुभैर्विप्रयुक्तो लो

कानंदं कुरुते तीव्रचंद्रः ॥१७॥

अर्थ—निर्मल, स्थूल, समशृंग, विस्तीर्ण, उच्च, उत्तरेकडे नागशीर्षांत (अ० ९ श्लोक १) गमन करणारा, शुभग्रहांनी दृष्ट, पापग्रहादित असा चंद्र लोकांत अमृत आनंद करितो ॥१७॥

पित्र्यमैत्रपुरुहूतविशारवात्वाष्टमेत्यचयुत
क्षिशांशकः । दक्षिणेननशुभोहितकृत्स्याद्य
द्युदक्चरतिमध्यगतोवा ॥१८॥

अर्थ—मघा, अनुराधा, ज्येष्ठा, विशाखा, चित्रा, या नक्षत्रीं चर येऊन दक्षिणादि-
होकरून त्या नक्षत्राशी योग करील तर शुभ-नष्टे. उच्चैरकडून किंवा मधून योग
करील तर शुभ होय ॥१८॥

परिघइतिमेधरेखायातिर्यग्भास्करोदयेस्तेवा ।
परिधिस्तुप्रतिसूर्योदंडस्त्वृजुरिंद्रचापनिभः ॥१९॥

अर्थ—सूर्याच्या उदयी किंवा अस्तां जी अर्धाची तिर्कस रेखा ती परिघ होय. एक
सूर्य असून दुसरा सूर्य दिसतो तो परिधि होय. तो परिधि स्पष्ट व इंद्रधनुष्याचे
रंगासारखा असेल तर दंडसदृश होय ॥१९॥

उदयेस्तेवाभानोर्येदीर्घारद्रमयस्त्वमोघास्ते ।
सुरचापखंडमृजुयद्रोहितमैरावतंदीर्घ ॥२०॥

अर्थ—सूर्याच्या अर्धास्तापासून नक्षत्रे स्पष्ट दिसतपर्यंत सायसंध्या व नक्षत्रे तेजही-
न झाल्यापासून सूर्याचा अर्धोदय होईपर्यंत प्रातःसंध्या होय ॥२०॥ या संध्यास-
मयी या नक्षत्रांचा चिन्हार्तां शुभाशुभ बोलावे. हे पूर्वोक्त परिघादि सर्व निमित्त
असतील तर तत्काल वृष्टि होई व वृक्ष असतील तर भय होते ॥२१॥

अर्धास्तमयात्संध्याव्यक्तीभूतानतारिकायावत् ।
तेजःपरिहानिमुखाद्भानोर्योदयंयावत् ॥२१॥
तस्मिन्संध्याकालेचिन्हैरेतैःशुभाशुभंवाच्यं ।
सर्वैरेतैःस्निग्धैःसद्योवर्षभयंरुक्षैः ॥२२॥

अर्थ—सूर्याच्या अर्धास्तापासून नक्षत्रे स्पष्ट दिसतपर्यंत सायसंध्या व नक्षत्रे तेजही-
न झाल्यापासून सूर्याचा अर्धोदय होईपर्यंत प्रातःसंध्या होय ॥२१॥ या संध्यास-
मयी या नक्षत्रांचा चिन्हार्तां शुभाशुभ बोलावे. हे पूर्वोक्त परिघादि सर्व निमित्त
असतील तर तत्काल वृष्टि होई व वृक्ष असतील तर भय होते ॥२२॥

अच्छिन्नःपरिधोवियञ्चविमलंक्षयामामयूखा
रवेःस्निग्धादीधितयःसितंसुरधनुर्विद्युश्चपूर्वो
त्तरा । स्निग्धोमेघतरुर्विवाकरकरैरालिंगितो

**वायदावृष्टिःस्यादिवार्कमस्तसमयेमेधोम
हंश्छादयेत् ॥२३॥**

अर्थ—अलङ् परिध, आकाश निर्मल, सूर्याचे किरण श्यामवर्ण, अमोघसदृश कि
रण क्षिग्ध, श्वेत इन्द्रधनुष्य, पूर्वोत्तरदिशांकडे वीज, मेघनृक्ष क्षिग्ध व सूर्यकिरणां
नीं आलिंगित असे हे असतील तर वृष्टि होई अथवा मोठा मेघ, अस्तमानकाली
सूर्याचे आच्छादन करील तर वृष्टि होई ॥२३॥

खंडोवक्रःकृष्णोऽहस्वःकाकादौर्वाचिन्हैर्विद्धः ।

यस्मिन्देक्षोरुक्षश्चार्कस्तत्राभावःप्रायोराज्ञः ॥२४॥

अर्थ—ग्या देशी खंडित, वांकडा, कृष्णवर्ण, अल्पविंद, काकादिचिन्हांनी विद्ध,
रुक्ष असा सूर्य दिसेल त्या देशी बहुतकरून राजाचा नाश होतो ॥२४॥

वाहिनींसमुपयातिपृष्ठतोमांसभुस्खवगगणोयुयुत्सतः ।

यस्यतस्यबलविद्रवोमहानग्रैस्तुविजयोविहंगमैः २५

अर्थ—मांसभक्षक पक्षिसमुदाय ग्या बुद्धेष्टु राजाच्या सेनेच्या पाठीमागून जाईल
त्या राजाचे सैन्य पळेल (पराजय होईल). तेच पक्षी सेनेच्या मुढे असतील तर
राजाचा नय होईल ॥२५॥

भानोरुदयेयदिवस्तमयेगंधर्वपुरप्रतिमाध्वजिनी ।

विंविनिनिणद्धितदानृपतेःप्राप्तंसमरंसभयंप्रवदेत् २६

अर्थ—सूर्याच्या उदयी किंवा अस्ती गंधर्वनगरासारखी सेना सूर्यावर राधील (आ-
च्छादेल) तर राजास युद्ध व भय प्राप्त झाले असे सांगवे ॥२६॥

शस्ताशांतद्विजमृगघुष्टासंध्याक्षिग्धामृदुपचनाच ।

पांशुध्वस्ताजनपदनाशंधत्तेरुक्षारुधिरनिभावा ॥२७॥

अर्थ—शांत असे पक्षी व आरण्यपशु यांचे शब्द, क्षिग्ध (निर्मल), अल्पवायु अ
शी संध्या (उदयास्तसंध्यासमय) असेल तर शुभ होय. धुरज्याने युक्त, रक्त
(मलिन), रक्तवर्ण अशी संध्या लोकांचा नाश करत्ये ॥२७॥

यद्विस्तरेणकथितंमुनिभिस्तदस्मिंत्सर्वमया

निगदितंपुनरुक्तवर्जं । श्रुत्वापिकोकिलरुतंव

लिभुग्विरौतियत्तत्त्वभावकृतमस्यपिकंनजेतुं २८

अर्थ—गर्गादि ऋषींनी जे मयूरचित्रकं विस्तराने सांगितले तेच येथे मो पुनर्दक्षि-
वर्ग्य सर्व सांगितले. कोकिळेचा शब्द श्रवण करून कावळाही शब्द करितो.
ते त्याचे करणे स्वाभाविकच आहे. कोकिळेला निकष्याकरिता नव्हे. तद्दत्त हे
माझे मोलणे आहे ॥२८॥

॥ इतिवृ० मयूरचित्रकं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

॥ अथपुण्यस्नानं ॥

मूलंमनुजाधिपतिःप्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् ।

अशुभंशुभंचलोकेभवतियतोतो नृपतिचिंता ॥१॥

अर्थ—प्रनारूपवृत्ताचे रामा हे मूल होय; यास्तव त्याच्या नाशाने प्रजांचा नाश
होतो व राजाच्या बुद्धीने लोकांचे कल्याण होते. यास्तव नृपतिवृत्तार्थ चिंता
अवश्य करावी ॥१॥

याव्याख्याताशांतिःस्वयंभुवासुरगुरोर्महेंद्रार्थे ।

तांप्राप्यवृत्तगर्गःप्राहयथाभागुरेःशृणुत ॥२॥

अर्थ—ब्रह्मदेवाने इन्द्रमीळर्थ बृहस्पतीस नी शांति सांगितली त्या शांतीत वृत्तगर्ग-
प्राप्ति प्राप्तहोऊन, भागुरिनामक शिष्यास सांगता शाला. ती शांति श्रवणकरा २

पुण्यस्नानंनृपतेःकर्तव्यंदैववित्पुरोधाभ्यां ।

नातःपरंपवित्रंसर्वोत्पातांतकरमस्ति ॥३॥

अर्थ—देवज्ञ व उपाध्याय यांनी राजास पुण्यस्नान करवावे. या पुण्यस्नानाहून दुसरे
पवित्र व सर्व उत्पातांचे नाश करणारे नाही ॥३॥

श्लेष्मातकाक्षकंटकिकदुत्तिकविगंधिपादपविहीने ।

कौशिकगृध्रप्रभृतिभिरनिष्टविहगैःपरित्यक्ते ॥४॥

तरुणतरुगुल्मवह्नीलताप्रतानानृतेवनोद्देशे ।

निरुपहतपत्रपल्लवमनोज्ञमधुरदुमप्राये ॥५॥

अर्थ—भोंकरी, विनवा, खदिरादि काष्ठ्याचे वृक्ष, मरीच्यादे कटु, निवादि तिक्त, सुगंधिरहित अशा वृक्षांनीं रहित, घुवड, गृध्र, इत्यादि अशुभपक्ष्यांनीं त्यक्त ॥४॥
नवीन वृक्षाच्या खाद्या, बैलीच्या समुदायानीं वेष्टित व चागल्या पानांनीं सुंदर व मधुर असे आहेत वृक्ष बहुत ज्यामध्ये अशा वनामध्ये पुष्पस्नान करावे ॥५॥

कृकवाकुजीवजीवकशुकशिखिशतपत्रचापहारीतैः ।

क्रकरचकोरकर्पिंजलवंजुलपारावतश्रीकैः ॥६॥

कुसुमरसपानमत्तद्विरेफपुंस्कोकिलादिभिश्चान्यैः ।

विरुतेवनोपकंठेक्षेत्रागारेगुचावथवा ॥७॥

अर्थ—कोंबडा, जीवजीवक (पक्षिवि०) शुक, मयूर, शतपत्र (चंदनीपोपट,) चाप, हारीत (हिरवाखबुंदर,) क्रकर (पक्षिवि०) चकोर, कर्पिंजल (पक्षिवि०) वजूल (पक्षिवि०) पारवा, श्रीक (पक्षिवि०) या पक्ष्यांनीं युक्त ॥६॥ पुष्परसाच्या पानांनीं मत्त जे भ्रमर व कोकिल व अन्यही पक्ष्यांनीं शब्दित (नादित) अशा अरण्याजवळ अथवा शुद्धक्षेत्रीं गृहामध्ये पुष्पस्नान करावे ॥७॥

हृदिनीविलासिनीनांजलखगनखविक्षतेपुरम्येषु ।

पुलिनजयनेषुकुर्याद्दृढमनसोःप्रीतिजननेषु ॥८॥

अर्थ—अथवा नशा झाच स्त्रिया यांच्या जलपक्षांच्या नखांनीं क्षते केलेलीं सुंदर, चक्षु व मन यास आनंदकारक अशी तीरे हींच जयने (कटिप्रदेश) यांचाठाईं पुष्पस्नान करावे ॥८॥

प्रोत्प्लुतहंसच्छत्रेकारंडवकुररसारसोद्गीते ।

फुल्लेदीवरनयनेसरसिसहस्राक्षकांतिधरे ॥९॥

अर्थ—अथवा उडणारे हंस हेच आहेत उडने जाचेठाईं असे, कारंडव, कुरर, सारस या पक्षिविशेषांचे आदि गायन ज्याचाठाईं असे, फुल्लेदी कमळे आहेत नयने उद्याचीं असे, इत्यांच्या तेजाते धारण करणारे असे जे सरोवर त्याचाठाईं पुष्पस्नान करावे ॥९॥

प्रोत्प्लुतकमलवदनाःकलहंसकलस्वनप्रभाषिण्यः ।

प्रोत्तुंगकुड्मलकुचायस्मिन्नलिनीविलासिन्यः ॥१०॥

अर्थ—अथवा प्रफुलित कमळे हींच आदिन मुखे उद्याची अशा, कण्टकपक्षांचे मधुर

अर्थ—आवाहित देवताची पूजा करून देवद्वय, अमात्य, पुरोहित यांची त्या रात्री शुभाशुभस्वप्न पहाण्यासाठी तेथे रहावे. तो स्वप्नविधि यात्राप्रकरणी सांगितला आहे ॥२२॥

अपरेहनिप्रभातेसंभारानुपहरेद्यथोक्तगुणान् ।

गत्वाचनिप्रदेशेऽश्लोकाश्चाप्यत्रमुनिगीताः ॥२३॥

अर्थ—दुसऱ्यादिवशीं प्रातःकाळी यथोक्तगुण (जशी सांगितली तशी) सामग्री (साहित्य) मिळवावी आणि पूर्वोक्त पवित्रस्थळी जाऊन काय कराने याविषयी गर्गऋषीने श्लोक सांगितले आहेत ॥२३॥

तस्मिन्मंडलंमालिस्यकल्पयेत्तत्रमेदिनीं ।

नानारत्नाकरवतींस्थानानिविविधानिच ॥२४॥

पुरोहितोयथास्थानंनानान्यक्षान्सुरान्पितॄन् ।

गंधर्वाप्सरसश्चैवमुनीन्सिद्धांश्चविन्यसेत् ॥२५॥

अहांश्चसहस्रैरुद्रांश्चसहस्रमातृभिः ।

स्कंदंविष्णुंविशाखंचलोकपालान्सुरस्त्रियः ॥२६॥

वर्णकैर्विविधैःकृत्वात्तृदयैर्गंधगुणान्वितैः ।

यथास्वंपूजयेद्दिद्वान्गंधमाल्यानुलेपनैः ॥२७॥

भक्ष्यैरन्यैश्चविविधैःफलमूलाभिपैस्तथा ।

पानकैर्विविधैर्तृदयैःसुराक्षीरासवादिभिः ॥२८॥

अर्थ—सा पवित्र स्थळी मंडल करून भूमि पुष्पज्वानाविषयी कल्पावी. ती अनेक रत्नसमुद्रांपांनी युक्त असावी. तेथे अनेक देवतेचीं स्थाने करावी ॥२४॥ पुरोहिताने यथायोग्यस्थानी नाग, यक्ष, देव, पितर, गंधर्व, अप्सरा, मुनि, सिद्ध, हे स्थापने ॥२५॥ तसेच अभिन्यादि नक्षत्रसहित भवग्रह, मातृगणासहस्रवर्तमान एकादहावर, स्कंद, विष्णु, विशाख, इंद्रादिलोकपाल, देवस्त्रिया, या देवतेंचे स्थापन करून ॥२६॥ नानाप्रकारच्या वर्णांना, मनोहर व सुगंधयुक्त, सुगंधमाल्ये, अनुलेपने यांहीकरून विद्वान्पुरोहिताने यथास्थानी पूजा करावी ॥२७॥ नानाप्रकारची भक्ष्ये फळे, मूले, मासे, तशींच नानाप्रकारची मनोहर सुरा, क्षीर, मद्य यांनी पूजा करावी ॥२८॥

कथयाम्यतःपरमहंपूजामस्मिन्यथाभिलिखितानां ।

ग्रहयज्ञेयः प्रोक्तो विधिर्महाणां सकर्तव्यः ॥२९॥

मांसौदनमद्याद्यैः पिशाचदितितनयदानवाः पूज्याः ।

अभ्यंजनां जनतिलैः पितरो मांसौदनैः श्वापि ॥३०॥

सामयजुर्भिर्मुनयस्त्वृग्भिर्गंधैश्च धूपमाल्ययुतैः ।

अश्लेषकवर्णैस्त्रिमधुरेण चाभ्यर्चयेन्नागान् ॥३१॥

धूपाज्याहुतिमाल्यैर्विवुधान् रत्नैः स्तुतिप्रणामैश्च ।

गंधर्वानप्सरसो गंधैर्माल्यैश्च सुसुगंधैः ॥३२॥

शेषांस्तु सार्ववर्णिकवलिभिः पूजान्यसे च सर्वेषां ।

प्रतिसरवस्त्रपताकाभूषणयज्ञोपवीतानि ॥३३॥

अर्थ—या मंडळीं स्थापित देवतांचें पूजन यानंतर श्री सांगती. यात्राप्रकरणीं ग्रहयज्ञामध्ये जो ग्रहांचा विधि (पूजादि) सांगितला तो येथें करावा ॥२९॥ मांस, ओदन, मद्य इत्यादिकें करून पिशाच, देव, दैत्य यांची पूजा करावी. तैलाम्यंग, कज्जल, तिल व मांसौदन यांहीं करून पितरांची पूजा करावी ॥३०॥ साम, यजुष्, ऋग् या तीन वेदांतील मंत्रांनीं व गंध, धूप, माल्य यांनीं ऋषींची पूजा करावी. बहुत रंगांचा संयोग नाही अशा रंगांनीं व त्रिमधुर (मध, घृत, शर्करा) यांहीं करून सर्पांची पूजा करावी ॥३१॥ धूप, घृताहुति, माल्य, रत्न, स्तुति, नमस्कार यांहीं करून देवांची पूजा करावी. गंध, सुगंधिपुष्पे यांहीं करून गंधर्व, अप्सरा यांचो पूजा करावी ॥३२॥ सर्व पदार्थांचा बळि यांणें शेष राहिलेले जे यक्षादिक त्यांची पूजा करावी. रंगबलेलें वस्त्र, पताका, अलंकार, यज्ञोपवीत हीं सर्व देवतांस द्यावी ॥३३॥

मंडलपश्चिमभागे कृत्वाग्निदक्षिणेथवावेद्यां ।

आदद्यात्संभारान्दधान्दीर्घानगर्भांश्च ॥३४॥

लाजाज्याक्षतदधिमधुसिद्धार्थकगंधसुमनसोधूपान् ।

गोरोचनां जनतिलान्स्वर्तुजमधुराणि च फलानि ॥३५॥

सघृतस्य पायसस्य च तत्र शरावाणि तैश्च संभारैः ।

पश्चिमवेद्यां पूजां कुर्यात्स्नानस्य सावेदी ॥३६॥

अर्थ—मंडलाच्या पश्चिमेकडे अथवा दक्षिणेकडे वेदीवर अग्निस्थापन करून साहि्य आणावें. लांब व निरनिराळे केलेले असे दर्भ ॥३४॥ लाजा, घृत, अक्षता,

दधि, मध, सर्पप, गध, पुष्पे, धूप, गोरोचन, कज्जल, तिल, त्या ऋतुतील मधुर फळे ॥३६॥ घृतसहित पायस भरलेलीं मृन्मय पात्रे, हे सर्व साहित्य तेथे आणावे. आणि त्या समारभाने (साहित्याने) पश्चिमवेदीचाठाई देवतांची पूजा करावी. ती-वेदी पुण्यस्नानाची होय ॥३६॥

तस्याःकोणेपुद्गलान्कलशान्सितसूत्रवेष्टितग्रीवान् ।

सक्षीरवृक्षपल्लवफलापिधानान्व्यवस्थाप्य ॥३७॥

पुण्यस्नानविमिश्रेणापूर्णानंभसासरत्नान्श्च ।

पुण्यस्नानद्रव्याण्यादद्याद्गर्गगीतानि ॥३८॥

अर्थ—त्या वेदीच्या कोनावर दंड (अष्टिऊद), पांढरें सूत गळ्यास बाधलेलें असे, रुखी इत्यादि क्षीरवृक्षाचे पल्लव व फळे याणीं आच्छादित असे कलश ठेवावे ३७ व त्या कलशात पुण्यस्नानाचीं द्रव्ये घालून उदकाने पूर्ण करून ते रत्नांनीं युक्त करावे. पुण्यस्नानाचीं द्रव्ये गर्गऋषीने सांगितली आहेत ती आणावी. (तीं गर्गोक्त द्रव्ये पुढें सांगतां) ॥३८॥

ज्योतिष्मर्तीत्रायमाणामभयामपराजितां ।

जीवांविश्वेश्वरीपाठांसमंगांविजयांतथा ॥३९॥

सहांचसहदेवींचपूर्णकोशांशतावरी । अरि

ष्टिकांशिवांभद्रातिपुकुंभेपुविन्यसेत् ॥४०॥

ब्राह्मीक्षेमामजचैवसर्ववीजानिकांचनं । मंग

ल्यानियंथालाभंसर्वौषध्योरसांस्तथा ॥४१॥

रत्नानिसर्वगंधांश्चविल्वंचसविकंकतं । प्रश

स्तनान्म्यश्चौषध्योहिरण्यमंगलानिच ॥४२॥

अर्थ—भालकांगोणी, त्रायमाणा, हरडा, चांगी, वेलड, विश्वेश्वरी (व. वि.), गुग्गुळ, रक्तमानिष्ठ, रक्तखलड, सदा (रानमूग), वाघाटी, पूर्णकोशा (व. वि.), हातावरी, कदुनिच, शिवा (पुनर्नवा), भद्रा (शिवण, सौमलता), ब्राह्मी, चौर-ओवा, अजा (एडकासी), सर्वबीजे, सुवर्ण, दध्यक्षतादि मंगलद्रव्ये (मिळतील तीं) सर्पौषधि, सर्प रस, रत्ने, सवगंध, चित्कपल, विककतपल, शुभनामक औषधि, सुवर्णादि धातु, गोरोचनादि मंगल औषधि, हे सर्व पुढार्थ पूर्वस्थापित कुमोमध्ये द्यावे ॥३९॥४०॥४१॥४२॥

आवाचनदुहश्चर्मजरयासंहतायुपः । प्रशस्त
लक्षणभृतःप्राचीनग्रीवमास्तरेत् ॥४३॥
ततोवृषस्ययोधस्यचर्मरोहितमक्षतं । सिंह
स्याथतृतीयस्याद्वयाग्रस्यचततःपरं ॥४४॥
चत्वार्यैतानिचर्माणितस्यावेद्यामुपास्तरेत् ।
शुभेमुहूर्तसंप्राप्तेपुण्ययुक्तेनिशाकरे ॥४५॥

अर्थ—झातारा होऊन मॅलेला, गोलक्षणोक्त शुभलक्षणयुक्त अशा बैलाचें कातडें पूर्वेकडे मान करून प्रथम वेदीवर घालावें ॥४३॥ तदनंतर युत्थकरणान्या बैलाचें लोहितवर्ण व अठ्ठिद्व असें दुसरें कातडें घालावें. तिसरें सिंहाचें कातडें घालावें. चवथें व्याघ्राचें कातडें घालावें ॥४४॥ हीं चार कातडीं पुण्यनक्षत्रीं चंद्र असून शुभमुहूर्ती वेदीवर घालावी ॥४५॥

भद्रासनमेकतमेनकारितंकनकरजतताम्राणां ।
क्षीरतरुनिर्मितंवाविन्यस्यंचर्मणामुपरि ॥४६॥
त्रिविधस्तस्योच्छ्रायोहस्तःपादाधिकोर्ध्वयुक्तश्च ।
मांडलिकानंतरजित्समस्तराज्यार्थिनांशुभदः ॥४७॥

अर्थ—सुवर्ण, रुपें, तावें यातून एकाद्या धातूचें अथवा क्षीरवृक्षाचें भद्रासन करून त्या चर्मावर ठेवावें ॥४६॥ त्या भद्रासनाची तीनप्रकारची उची असावी मांडलिक राजास हस्तपरिमित, सवाहात (अगुळे ३०) नयेच्छुराजास, दीड हात सर्व राज्य इच्छिणारास, असें त्रिविध भद्रासन शुभसूचक होतें ॥४७॥

अंतर्धायहिरण्यंतत्रोपविशेन्नरेश्वरःसुमनाः ।
सचिवाप्तपुरोहितदैवपौरकल्याणनामवृतः ॥४८॥

अर्थ—त्या भद्रासनाची गर्भे सुवर्ण घालून शुद्ध मन करून व प्रधान, आप्त, पुरोहित, दैवज्ञ, नागरिक जन हे शुभ नावाचे (नयराज, सिंहराज, व्याघ्रराज इ०) याही वेष्टित अशा राजानें त्या भद्रासनावर बसावें ॥४८॥

वदिजनपौरविप्रप्रघुष्टपुण्याहवेदनिर्घोषैः ।
समृदंगशंखतूर्यैर्मंगलशब्दैर्हतानिष्टः ॥४९॥

अर्थ—स्तुतिपाठक, नागरिक लोक, ब्राह्मण याणीं केलेला जो शुभशब्द व वेद-
घोष यादींकरून व मृदंग, शाल, वादें व मंगलशब्द याहींकरून नष्ट झाले आ-
हे अशुभ ज्याचे अशा राजाने भद्रासनावर बसवें ॥४९॥

अहतक्षौमनिवसनंपुरोहितःकंवलेनसंछाद्य ।

कृतवलिपूजंकलशैरभिषिंचेत्सर्पिंपापूर्णैः ॥५०॥

अर्थ—नवे क्षौम (रेशीम) वस्त्र धारण केलेला, बलि व पूजा केली ज्याने अशा रा-
जास, झालीने आच्छादन करून पुरोहिताने घृतपूर्णकलशांनी अभिषेक करावा ५०

अष्टावष्टाविंशतिरष्टशतंचापिकलशपरिमाणं ।

अधिकेधिकेगुणोत्तरमयंचमंत्रोत्रमुनिगीतः ॥५१॥

अर्थ—आठ, अष्टावीस, अष्टाधिकशत इतके कलश असावे. जितके अधिक अत-
तीत तितके गुणाधिक्य जाणावे. या आज्याभिषेकीं हा वक्ष्यमाण मंत्र गर्गज्यो-
तिं सांगितला आहे ॥५१॥

आज्यंतेजःसमुद्दिष्टमाज्यंपापहरंपरं ।

आज्यंसुराणामाहारआज्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ५२

भौमांतरिक्षं दिव्यंचयत्तेकिल्बिपमागतं ।

सर्वतदाज्यसंस्पर्शात्प्रणाशमुपगच्छतु ॥५३॥

अर्थ—घृत हे देवांचे तेज होय. घृत अत्यंत पापहरण करणारे होय. घृत देवांचा
आहार होय. घृताचाठार्द भूर्भुवादि लोक प्रतिष्ठित (स्थापन केले) ॥५२॥ ग्रह-
नक्षत्रादिकांपासून झालेले दिव्य, उल्कादिकांपासून झालेले अंतरिक्ष, चरस्थिरापा-
सून झालेले भौम असे त्रिविध प्राप्त झालेले अशुभ ते सर्व घृतस्पर्शाने नाशप्रत
पावो (हा मंत्रार्थ) ॥५३॥

कंवलमपनीयततःपुण्यस्नानांबुभिःसफलपुष्पैः ।

अभिषिंचेन्मनुजेंद्रंपुरोहितोनेनमंत्रेण ॥५४॥

अर्थ—घृताभिषेकानंतर झाल काढून फलपुष्पांनी सहित अशा पुण्यस्नानाच्या उ-
दकांनी राजाप्रत पुरोहिताने या वक्ष्यमाणमंत्रांनी अभिषेक करावा ॥५४॥

सुरास्त्वामभिषिंचंतुयेचसिद्धाःपुरातनाः ।

ब्रह्माविष्णुशंभुश्रसाध्याश्रसमरुद्रणाः ॥५५॥

जगन्मित्र हापिसात पुस्तके विकत मिळतात तीं —

८॥ रामरक्षा	पूजेचे अभंग.	८॥ द० म० कोष्टके
८॥ गोविणीत.	८॥ सोळा सोमवारकथा	८॥ चर्पटपजरिका
८॥ रुक्मिणी स्वयंवर व	८॥ चित्रें.	८॥ नीकाक्रीडन
सुभद्राहरण आर्या	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहाची	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे
८॥ अगदशिष्टाई.	८॥ गुरुचरित्र ओंभ्या५२	प्रवर.
८॥ वास्तुप्रकरणी कोष्टक	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	८॥ शिवस्तुति
८॥ धुवाख्यान	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा	८॥ गणपतीचे श्रेक
८॥ तुकारामकृत मानस	८॥ सीतास्वयंवर	८॥ दुर्गास्तोत्र.

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्यांस आज्ञी विनयपूर्वक असें सुचवितो की, या ग्रथाचा राजापासून रेकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून म्हाकृत (मराठी) टोकेसह छोकहितो-देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा सादर करून, ते पूर्ण करणें सुद्ध देशाध्यवाकडे आहे.

वर्गणीचे दर

	किंमत	हाशील
भागप्र किंम अरु पोंचतांच न्हियास दर अकास	८ भाणे	१ ३
संग्राहून न्हियास दर भवान	१० भाणे	१ ३

किंमतीबद्दल टिकिटा पाठविणे झाल्यास अर्धो आणा दराच्या पाठवाव्या.

मुबईत ठाफुरद्वारानजीक हरिबांवाचे चार्जित रा० रा० नारोळण दुमाळ्ये याजकडे पैसा जमा करून त्याची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

या अंकासुद्धां या पुस्तकाचे आठ अंक निघाले. ज्याणीं जाहिरातीप्रमाणें आगाऊ किंमत जमा केली नाही, त्याणी हा अंक पोंचतांच आठ अंकाबद्दल किंमत रुपये ५ व हांशिलाबद्दल ४ भाणे एकूण सव्वापांच रुपये रुपाकरून लौकर पाठवावे.

श्री
बृहत्संहिता

(वाराहमिहिर)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्रसिद्ध (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARAHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक-१ ले. तारीख २९ जानेवारी १८७४. अंक-९

VOL I

25th JANUARY 1874.

No. 9

॥-२-३॥ रत्नामिती

॥-२-४॥ धर्म

जनार्दन हरि भाठल्ये

योगी

आपल्या

जगन्निवास

छापून प्रसिद्ध

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे सांख्यिकी वस्तुवरी १२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ केले आहेत.

आदिस्थावसवोरुद्राअदिवनौचभिपग्वरौ ।
 अदितिर्देवमाताचस्वाहासिद्धिःसरस्वती ॥५६॥
 कीर्तिर्लक्ष्मार्धृतिःश्रीश्चसिनीवालीकुहूस्तथा ।
 दनुश्चसुरसाचैवविनताक्रदुरेवच ॥५७॥
 देवपत्न्यश्रयानोक्तादेवमातरएवच ।
 सर्वास्त्वामभिपिंचंतुदिव्याश्चाप्सरसांगणाः ॥५८॥
 नक्षत्राणिमुहूर्ताश्रपक्षाहोरात्रसंधयः ।
 संवत्सरादिनेशाश्चकलाःकाष्ठाःक्षणालवाः ॥५९॥
 सर्वेत्वामभिपिंचंतुकालस्यावयवाःशुभाः ।
 वैमानिकाःसुरगणामनवःसागरैःसह ॥६०॥
 सप्तर्षयःसदाराश्चध्रुवस्यानानियानिच ।
 मरीचिरत्रिःपुलहःपुलस्त्यःऋतुरंगिराः ॥६१॥
 भृगुःसनत्कुमारश्चसनकोथसनंदनः ।
 सनातनश्चदक्षश्चजैर्गीपव्योभगंदरः ॥६२॥
 एकतश्चद्वितश्चैवत्रितोजावालिकश्यपौ ।
 दुर्वासादुर्विनीतश्चकण्वःकात्यायनस्तथा ॥६३॥
 मार्कण्डेयोदीर्घतपाःशुनःशेफोविदूरथः ।
 ऊर्वःसंवर्तकश्चैवच्यवनोत्रिःपराशरः ॥६४॥
 द्वैपायनोऽयवक्रोतीदेवराजःसहानुजः ।
 एतेचान्येचमुनयोवेदव्रतपरायणाः ॥६५॥
 सशिष्यास्तेभिपिंचंतुसदाराश्चतपोधनाः ।
 पर्वतास्तरवोचल्यःपुण्यान्यायतनानिच ॥६६॥
 सरितश्चमहाभागानागाःकिंपुरुषास्तथा ।
 वैखानसामहाभागाद्विजावैहायसाश्चये ॥६७॥
 प्रजापतिर्वितिश्चैवगावोविश्वस्यमातरः ।

वाहनानिचदिव्यानि सर्वलोकाश्चराचराः ॥६८॥

अग्रयःपितरस्ताराजीमूताःखंदिशोजलं ।

एतेचान्येचवहवःपुण्यसंकीर्तनाःशुभाः ॥६९॥

तोयैस्त्वामभिषिंचंतुसर्वोत्पातनिवर्हणैः ।

कल्याणंतेप्रकुर्वंतुआयुरारोग्यमेवच ॥७०॥

अर्थ—(या अभिषेकमन्त्रश्लोकाचा अर्थ तुजोष आहे तथापि मदबुद्धीस समजण्याकरितां काहीं सांगतो) हेराजा, देव तुजप्रत अभिषेक करोत. जे सिद्धदेव, पुरातन ब्रह्मा, विष्णु, शिव, सायदेव, मरुद्गण, ॥६९॥ द्वादशादित्य, अष्टवसु, एकादशरुद्र, वैद्यश्रेष्ठ दोन अश्विनोकुमार, देवमाता अदिति, स्वाहा, सिद्धि, सरस्वती, ॥६९॥ कीर्ति, लक्ष्मी, धृति, श्री, सिनीवाली, कुहू, दनु, सुरसा, विनता, कहु, ॥६७॥ अनुक्त उषा देवस्त्रिया त्या, देवाच्या माता, दिव्य अप्सरोगण, ह्या सर्व तुजप्रत अभिषेक करोत ॥६८॥ अश्विन्यादि नक्षत्रे, मुहूर्त, पक्ष, अहोरात्र, संध्या, सवस्तर, दिनेश (वार), फला, फाष्टा, क्षण, लव, ॥६९॥ हे सर्व शुभकालाचे मन्यव, तुजप्रत अभिषेक करोत. वैमानिक देवगण, मनु, समुद्र, ॥६०॥ स्त्रियांसहवर्तमान सप्तर्षि, स्थिरस्थाने, मरीचि, अत्रि, पुलह, पुलस्त्य, कनु, अगिरा, ॥६१॥ भृगू, सनत्कुमार, सनक, सनदन, सनातन, दत्त, जैगीषम्य, भगदर, ॥६२॥ एकत, द्वित, त्रित, जाबालि, कश्यप, दुर्वास, दुषिनीत, कण्व, कात्यायन, ॥६३॥ मार्कण्डेय, दीर्घतपा, शुनःशेफ, विलूरय, ऊर्व, सवर्तक, ध्यवन, अत्रि, पराशर, ॥६४॥ व्यास, यवक्रीत, इद्र, इन्द्रानुज (वामन), हे व अन्यहो नेदव्रताविषयीं तत्पर, तपस्वी, असे ऋषि शिष्यासहवर्तमान व स्त्रियासहवर्तमान तुला अभिषेक करोत. पर्वत, वृक्ष, पत्नी, पवित्रस्थाने, ॥६५॥६६॥ नद्या, महाभागसर्प, क्रिपुरुष, वीवानस, ब्राह्मण, वैहायस, ॥६७॥ प्रजापति, दिति, सर्व जगताच्या माता अज्ञा गाई, दिव्यवाहने, चराचर सर्वलोक, ॥६८॥ आग्ने, पितर, तारा (नक्षत्र), मेघ, आकाश, दिशा, जल, हे व सर्व पुण्यकीर्तन, पवित्र, ॥६९॥ सर्व उत्पातांची माझकारक अशा उदकांनी तुजप्रत अभिषेक करोत आणि तुझे कल्याण व आयुष्य व आरोग्य करोत ॥७०॥

इत्येतैशान्यैःप्राप्यथर्वकल्पोद्भवैःसरुद्रगणैः ।

कौष्मांडमहारौहिणकुबेरहृद्यैःसमूल्ध्याच ॥७१॥

अर्थ—हे पूर्वोक्त यत्र व अन्यहो अर्पकल्पातील मंत्र, रुद्रगणमंत्र, कौष्मांडमंत्र, महारौहिणकुबेरहृद्यमंत्र, सगृद्धिमंत्र यांहांकसुन अभिषेक करावा ॥७१॥

आपोहिष्ठातिसृभिर्हिरण्यवर्णोतिचतसृभिर्जस्रं ।
 कार्पासिकवस्त्रयुगंविभूयात्स्नातो नराधिपतिः ॥७२॥
 पुण्याहशंखशब्दैराचातोभ्यर्च्य देवगुरुविप्रान् ।
 छत्रध्वजायुधानिचततःस्वपूजांप्रयुंजीत ॥७३॥

अर्थ—आपोहिष्ठा इत्यादि ३ ऋचा व हिरण्यवर्णा ६० ४ ऋचा याही अभिमंत्रित
 अशीं कार्पासवस्त्रे २ राजाने ज्ञान कळून धारण करावी ॥७२॥ नंतर आवमन
 कळून भगलशब्द व शंखशब्द याही युक्त देव, गुरु, ब्राह्मण, यांची व छत्र, ध्व-
 ज, आयुधे यांची पूजा कळून नंतर आपल्या इष्टदेवतेची पूजा करावी ॥७३॥

आयुष्यंवर्चस्यंरायस्पोपाभिर्ऋग्भिरेताभिः ।
 परिजप्तवंजयिकंनवंविदध्याटलंकारं ॥७४॥

अर्थ—आयुष्यंवर्चस्यंरायस्पोष इत्यादि सहा ऋचांनी अभिमंत्रित विजय देणारा असा
 नवा अलंकार राजाने धारण करावा ॥७४॥

गत्वाद्वितीयवेदींसमुपविशेऽर्चमणामुपरिराजा ।
 देयानिचैवचर्माण्युपर्युपर्येवमेतानि ॥७५॥

वृषस्यवृषदंशस्यरुरोश्चपृषतस्यच ।

तेषामुपरित्तिहस्यव्याघ्रस्यचततःपरं ॥७६॥

अर्थ—नंतर राजाने दुसऱ्या वेदीप्रत जाऊन चर्मावर बसावे; तेथे पहिले चर्म
 बैलाचे, दुसरे माजराचे, तिसरे हरूचे (मृगविशेषाचे), चवथे पृषत (मृगवि०
 पुषिनस) याचे, त्यावर सिंहाचे, त्यावर व्याघ्राचे अशीं हीं कातडी एकावर एक
 घालावी आणि त्यावर राजाने बसावे ॥७५॥७६॥

मुख्यस्यानेजुहुयात्पुरोहितोऽग्निसमिच्चिलघृताद्यैः ।
 त्रिनयनशक्रवृहस्पतिनारायणनित्यगतिक्रग्भिः ॥७७॥

अर्थ—मुख्यस्थानी (दक्षिणवेदीवर) अर्घात समिधा, तिल, आय्य, व श्रीफल इ-
 त्यादिकेकळून पुरोहिताने रुद्र, इन्द्र, वरुणाति, विष्णु, वायु यांच्या मंत्रांनी हवन
 करावे ॥७७॥

इंद्रध्वजनिर्विष्टान्यग्निनिमित्तानिदैवचित्स्त्रूयान् ।
 कृत्वाशेषसमाग्निपुरोहितःप्रांजलिं ब्रूयात् ॥७८॥

अर्थ—इन्द्रजाचा ठाई सांगितलेली (अ० ४३ श्लोक ३१ पासून ३६ पर्यंत) जी अग्नीची शुभाशुभलक्षणें तीं उचोतिप्यानें सांगवीं. उपाध्यायानें सर्वकर्माची समाप्ति करून हात जोडून हें वक्ष्यमाण बोलवे ॥७८॥

यांनुदेवगणाःसर्वेपूजामादायपार्थिवात् ।

सिद्धिंदत्वासुविपुलांपुनरागमनायवै ॥७९॥

अर्थ—राजापासून (राजानें फक्तेली) पूजा घेऊन, राजास बहुत सिद्धि देऊन पुनः कापांत देण्याकरितां सर्व देवगण जावोत असें उपाध्यायानें हात जोडून सांगे ॥७९॥

नृपतिरतोदैवज्ञंपुरोहितंचार्चयेद्धनैर्वहुभिः ।

अन्यांश्चदक्षिणीयान्यथार्हतःश्रोत्रियप्रभृतीन् ८०

अर्थ—नंतर राजानें उचोतिथी व पुरोहित यांची पूजा बहुत इष्ट्यानें करावी व अन्यही दक्षिणा देण्यास योग्य, हवन करणारे किंवा अभिहोत्री इत्यादि ब्राह्मणांस यथायोग्य (कुलशीलपाठश्रुतानुसार) दक्षिणा द्यावी ॥८०॥

दत्त्वाभयंप्रजानामाघातस्थानगान् विसृज्य पशून् ।

बंधनमोक्षंकुर्यादभ्यंतरदोषकृद्दर्जे ॥८१॥

अर्थ—नंतर राजानें प्रजास अभय देऊन मारण्याच्या जागी नेलेल्या भेडादि पशूंस सोडावे. तसेच बर्दांत घातलेले लोकही सोडावे, परंतु राजाच्या शरीरास दुःख देणारे किंवा अंत पुरामध्ये दोष करणाऱ्या लोकावाचून बर्दांतले लोक सोडावे ८१

एतत्प्रयुज्यमानंप्रतिपुष्यंसुखयशोर्धवृद्धिकरं ।

पुष्यंविनार्धफलदार्पापीडांतिःपराप्रोक्ता ॥८२॥

अर्थ—हे सांगितलेले पुष्यस्नान प्रतिमहिन्त्याच्या पुष्यनक्षत्रीं केलें तर सुख, यश, इत्य यांची वृद्धि होई. पुष्यनक्षत्रावाचून केलें तर अर्धे फल देतें. पुष्यनक्षत्रानें किंवा पीषेपीणिमेस केलेली ही पुष्यस्नानस्य शांति उत्कृष्ट होय ॥८२॥

राष्ट्रोत्पातोपसर्गेशुराहोःकेतोश्चदर्शने ।

ग्रहावभर्दनेचैवपुष्यस्नानंसमाचरेत् ॥८३॥

अर्थ—राष्ट्रांत दिव्यभौमातरिस उत्पान, उपद्रव (रोगादि), ग्रहण व धूमकेतु यांचें दर्शन, ग्रहसुद्ध हीं झालीं असतां पुष्यस्नान करावें ॥८३॥

नास्तिलोके स उत्पातो यो ह्यनेन न शाम्यति ।
मंगलं चापरं नास्ति यदस्मादतिरिच्यते ॥८४॥

अर्थ—जो उत्पात पुण्यस्नानाने शांत होत नाही असा उत्पात लोकांमध्ये होत ना-
हीं व या पुण्यस्नानाहून अधिक असे मंगलकारकही दुसरे नाही ॥८४॥

अधिराज्यार्थिनो राज्ञः पुत्रजन्मचकाक्षतः ।
तत्पूर्वमभिपेक्षे च विधिरेष प्रशस्यते ॥८५॥

अर्थ—अधिराज्य (श्रेष्ठराज्य) किंवा पुत्रजन्म इच्छिणाऱ्या राजास पुण्यस्नानपूर्वक
अभिपेक्षा हाच विधि प्रशस्त होय ॥८५॥

महेंद्रार्थमुवाचे वृहत्कीर्तिर्वृहस्पतिः ।
ज्ञानमायुः प्रजावृद्धिस्तौ भाग्यकरणं परं ॥८६॥

अर्थ—मोठा कीर्तिमान् वृहस्पति, इद्राकारणें, आयुष्य, सत्तति, वृद्धि, सौभाग्य यातें
करणारें उत्कृष्ट हें ज्ञान सागता झाला ॥८६॥

अनेनैव विधानेन हस्त्यश्वं स्नापयितयः ।
तस्यामयविनिर्मुक्तं परां सिद्धिं मवाप्नुयात् ॥८७॥

अर्थ—याच विधानें कस्तुर हत्ती, घोडे यास जो स्नान घालतो त्याचे ते हस्त्यश्व
रोगनिर्मुक्त होऊन उत्तम सिद्धि पावतात ॥८७॥

॥ इति वृहत्संहितायां पुण्यस्नानं नामाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥८८॥

॥ अथ पट्टलक्षणं ॥

विस्तरगोनिर्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः ।
तत्संक्षेपः क्रियते मया त्रसकलार्थसंपन्नः ॥८९॥

अर्थ—कश्यपादि आचार्यांनी मुकुटाचें लक्षण विस्तारानें जें सांगितलें तें मी सर्व
अर्थानें शुद्ध संक्षेपानें सांगितों ॥८९॥

पट्टः शुभबोराज्ञामध्येष्टावंगुलानि विस्तीर्णः ।
 सप्तनरैर्द्रमहिष्याः पट्टयुवराजस्य निर्विष्टः ॥२॥
 चतुरंगुलविस्तारः पट्टः सेनापतेर्भवति मध्ये ।
 द्वेचप्रसादपट्टः पंचैते कीर्तिताः पट्टाः ॥३॥
 सर्वे द्विगुणायामामध्यादर्धेन पार्श्वविस्तीर्णाः ।
 सर्वे च शुद्धकांचनविनिर्मिताः श्रेयसो वृत्तयै ॥४॥

अर्थ—राजाचा मुकुट मध्ये आठ अंगुळी विस्तीर्ण शुभ होय. राजस्त्रियेचा मुकुट सात अंगुळी विस्तीर्ण, युवराजाचा मुकुट सहा अंगुळी विस्तीर्ण शुभ होय ॥ २ ॥ सेनापतीचा मुकुट मध्ये चार अंगुळी विस्तीर्ण शुभ होय प्रसादमुकुट दोन अंगुळी शुभ होय. हे पाच मुकुट सांगितले ॥३॥ हे सर्व मुकुट निस्ताराच्या दुप्पट लांब असावे. मध्यविस्ताराच्या अर्धाने पार्श्वभाग विस्तीर्ण असावे. सर्व मुकुट शुद्ध सुवर्णाने निर्मित फल्गुणवृत्तयय होतात ॥४॥

पंचशिखोभूमिपतेस्त्रिशिखो युवराजपार्थिवमहिष्योः ।
 एकशिखः सैन्यपतेः प्रसादपट्टो विनाशिखया ॥५॥

अर्थ—राजाचा मुकुट पंचशिख करावा युवराज व राजस्त्री यांचा त्रिशिख, सैन्यपतीचा एकशिख मुकुट असावा आणि प्रसादमुकुट शिखेवाचून करावा ॥५॥

क्रियमाणं यद्विपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य ।
 वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानां च सुखसंपत् ॥६॥

अर्थ—मुकुटाचा करावयाचा जो पत्रा तो अनायासाने विस्तृत होईल तर राजास वृद्धि, जय हे प्राप्त होतात व प्रजासुख, संपत्ति ही प्राप्त होतात ॥६॥

जीवितराज्यविनाशं करोति मध्ये व्रणः समुत्पन्नः ।
 मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकरः पार्श्वयोः स्फुटितः ॥७॥

अर्थ—करावयाच्या मुकुटास मध्ये छिद्र उत्पन्न झाले तर, अयुष्य व राज्य याचा नाश होतो मध्ये फुटला तर तो टाकावा. बाजूस फुटला तर विघ्नकारक होतो ॥

अशुभनिमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञां शांतिमादिशेद्राज्ञः ।
 शस्तनिमित्तः पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥८॥

अर्थ—मुकुट करलेवेळीं अशुभ लक्षणे उत्पन्न झालीं तर पट्टशास्त्रज्ञानें राजास शा-
 ति सांगावी. शुभनिमित्तांनीं युक्त नों पट्ट (मुकुट) तो राजास व राष्ट्रास वृद्धि
 करितो ॥८॥

॥ इतिवृहत्संहितायांपट्टलक्षणं नाम एकोनपंचाशोऽध्यायः ॥

॥ अथ खड्गलक्षणं ॥

अंगुलशतार्धमुत्तमरूनः स्यात्पंचविंशतिः खड्गः ।

अंगुलमानाज्ज्ञेयो ब्रणो शुभो विपमपर्वस्थः ॥९॥

अर्थ—खड्ग (तलवार) (पन्नासपासून पंचवीस अंगुलेंपर्यंत लांब असण्याची.) पन्नास
 अंगुलें लांब उत्तम, पंचवीस अंगुलें कनिष्ठ होय. खड्गावर ब्रण (खळगे ६०) अ-
 गुलमानानें विषम (११, १५, ६०) अंगुलावर असेल तर तो अनिष्ट जाणावा १

श्रीवृक्षवर्धमानात्पत्रशिवलिंगकुंडलाब्जानां ।

सदृशा ब्रणाः प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानां च ॥१०॥

अर्थ—विव्वृक्ष, वर्धमान (शराव, परीळ), छत्र, शिवलिंग, कुंडल, कमल, ध्वज,
 खड्गादि आयुध, स्वस्तिक यासारखे ब्रण (खळगे) शुभ होत ॥१०॥

कृकलासकाककंकक्रव्यादकंबंधवृश्चिकारुतयः ।

खड्गे ब्रणानशुभदावंशानुगताः प्रभूताश्च ॥११॥

अर्थ—सरडा, काक, कक, मांसभक्षक गृधादिक, छिन्नमस्तक पुरुष, पिचू यांच्या
 आकारासारखे व खड्गाच्या मध्यभागी व बहुत ब्रण (खाचा, खळगे) शुभ नव्हत.

स्फुटितोऽहस्वः कुंठोऽंशच्छिन्नो न दृढमनोऽनुगतः ।

अस्वन इति चानिष्टः प्रोक्तविपर्यस्त इष्टफलः ॥१२॥

अर्थ—स्फुटित (फुटलेला), प्रमाणहीन, अतीक्ष्ण, मध्यभागी तुटल्यासारखा, चसु
 व मन यांस प्रिय नव्हे, मोरला असतां शब्द होत नाही असा खड्ग अशुभ होय.
 पाहून अन्यप्रकारचा खड्ग शुभ होय ॥१२॥

कणितं मरणा योक्तं पराजयाय प्रवर्तनं कोशात् ।

स्वयमुद्गीर्णं युद्धं ज्वलिते विजयो भवति खड्गे ॥१३॥

अर्थ—खड्गाना स्वतःच शब्द होईल तर खड्गस्वामीस मरण होतें. कोश (येण) पापासून खड्ग निघणार नाही तर पराजय होतो. खड्ग स्वतःच कोशांतून निघेल तर युद्ध होतें. खड्ग ज्वलित होईल तर विजय होतो ॥५॥

**नाकारणं विवृणुयान्नविघटयेच्च परयेन्न तत्र व
द्वनं न वदेच्च मूल्यं । देशं न चास्य कथयेत्प्रतिमा
नयेच्च नैव स्पृशेन्नृपतिरप्रयतोऽसि यष्टिं ॥६॥**

अर्थ—खड्ग (पान) कारणावांचून मेणांतून काढूनये व चालवूनये. पानामध्ये मु-
ख पाहूनये. कारणावांचून खड्गानाची किंमत बोलूनये. खड्गानाची जाति सांगूनये.
खड्ग अंगुलींनीं मोजूनये. राजानें अपानिन्न असता, पानास स्पर्श करूनये ॥६॥

**गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च ।
करवीरपत्रशूलाग्रमंडलाग्राः प्रशस्ताः स्युः ॥७॥**

अर्थ—गार्गीच्या जिभेतारखा, नीलकमल, बांदूचें पान, कण्हेरीचें पान, शूलाचें अग्र पां-
सारखे मंडलाम (खड्ग) शुभ होत ॥७॥

**निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।
मूले त्रियते स्वामी जननी तस्या यतश्छिन्ने ॥८॥**

अर्थ—तयार झालेला खड्ग प्रमाणाधिक होईल तर, तोडूनये. यांतून प्रमाणयुक्त
करावा त्याचें मूल तोडलें तर स्वाभिमत मृत्यु. अग्र तोडलें तर त्या स्वाभिचे आर्षित
मृत्यु होतो ॥८॥

**यस्मिन् तत्सरुप्रदेशे व्रणो भवेत्तद्वदेव खड्गस्य ।
वनिता नामिव तिलको गुह्ये वाच्यो मुखे दृष्ट्वा ॥९॥**

अर्थ—ज्या खड्गमुष्टिप्रदेशी व्रण असेल त्याच खड्गप्रदेशी व्रण आहे असें सांगावें.
अ० मुष्टिमूली व्रण असेल तर खड्गमूली व्रण आहे. अग्रभागी असेल तर
खड्गमग्रभागी, अग्रभागी अ० तर खड्गाम्री व्रण आहे असें सांगावें असें
स्त्रीच्या मुखावर तिलक पाहून गुह्यावर आहे, असें समजतें तसेंच हें समजावें ॥९॥

अथ वा स्पृशति यदंगं प्रष्टानि खिंशाभृत्तद्वचः ॥

कोशस्थस्यादेर्यो व्रणोऽस्ति शास्त्रं विदित्वेदं ॥१०॥

अर्थ—अथवा शस्त्रधारण करून विचारणारा ज्या अंगास स्पर्श करील ते पाहून, व हे वक्ष्यमाण खड्गशास्त्र जाणून, तसा मेषांतील खड्गास व्रण आहे असे सांगवि ॥१०॥

शिरसिस्पृष्टेप्रथमंगुलेद्वितीयेललाटसंस्पर्शे ।

भ्रूमध्येचतृतीयेनेत्रेस्पृष्टेचतुर्थेच ॥११॥

अर्थ—पृच्छक मस्तकावर स्पर्श करील तर खड्गास पाहिन्या अंगुली व्रण आहे असे सांगवि. ललाटास स्पर्श करील तर दुसऱ्या अं०, भ्रूमध्यास स्पर्श० तर तिसऱ्या अं०, नेत्रांस स्पर्श करील तर चवथ्या अंगुली व्रण आहे असे सांगवि ॥१॥

नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्रीवांसकेपुपंचाद्याः ।

उरसिद्वादशसंस्थस्त्रयोदशेकक्षयोज्ञेयः ॥१२॥

अर्थ—पृच्छक नासिका, ओष्ठ, गाल, हनवटो, कान, कंठ, अत यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमे खड्गाच्या पांच, सहा, सात, आठ, नऊ, दहा, अकरा या अंगुलांवर व्रण आहे. उरसि स्पर्श करील तर बारा अंगुलांस, काविस स्पर्श० तर तेरा अंगुलांवर व्रण आहे असे सांगवि ॥१२॥

स्तनहृदयोदरकुक्षीनाभीपुचतुर्दशादयोज्ञेयाः ।

नाभीमूलेकटचांगुल्येचैकोनविंशतितः ॥१३॥

ऊर्वोर्ध्वाविंशेस्यादूर्वोर्मध्येव्रणस्त्रयोविंशे ।

जानुनिचचतुर्विंशेजंघायांपंचविंशेच ॥१४॥

जंघामध्येगुल्फेपाष्ण्यापादेतदंगुलीष्वपिच ॥

पदविंशतिकाद्यावत्त्रिंशदितिमतेनगर्गस्य ॥१५॥

अर्थ—पृच्छक स्तन, हृदय, उदर, कुक्षी, नाभि, यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमे १४॥१५॥१६॥१७॥१८ या अंगुली, नाभिमूल, कटी, गुह्य यांस स्पर्श करील तर १९॥२०॥२१ या अंगुली ॥१३॥ मांड्यांस स्पर्श क० तर २२ अंगुली, मांड्यांच्या मध्ये स्पर्श० तर २३ अंगुली, जानूस स्प० २४ अंगुली, पोटाच्यांस स्पर्श० २५ व्या अंगुली, ॥१४॥ पोटाच्यांच्यामध्ये, गुल्फ, खोट, पाय व त्यांच्या अंगुली यांस स्पर्श करील तर अनुक्रमाने २६॥२७॥२८॥२९॥३० व्या अंगुलांवर खड्गास व्रण आहे असे समजावे. असे गर्गक्षपीचे मत आहे ॥१५॥

पुत्रमरणंधनासिर्धनहानिःसंपदश्चबंधश्च ।

एकाद्यंगुलसंस्थैर्ब्रणैःफलं निर्दिशेत्क्रमशः ॥१६॥

अर्थ—एकादि अंगुली सङ्गात् जे ब्रण खांचीं हीं वक्ष्यमाण फलें अनुक्रमार्थे जाणावीं. १ अंगुली पुत्रमरण, २ धनप्राप्ति, ३ धननाश, ४ सपत्ति, ५ वध ॥ फलें होत ॥१६॥

सुतलामकलहोहस्तिलब्धयः पुत्रमरणधनलाभौ ।

क्रमशो विनाशच निताप्तिचिचदुःखानि पदप्रभृति ॥१७॥

अर्थ—६ सुतलाम, ७ कलह, ८ गजलाम, ९ पुत्रमरण, १० धनलाम, ११ विनाश, १२ स्त्रीप्राप्ति, १३ चित्तास दुःख, १४ सदा अंगुलीपासून अनुक्रमे फलें होत ॥१७॥

लब्धिर्हानिः स्त्रीलब्धयो वधो वृद्धिमरणपरितोषाः ।

ज्ञेयाश्चतुर्दशादिषु धनहानिश्चैकविशे स्यात् ॥१८॥

अर्थ—१४ लाम, १५ हानि, १६ स्त्रीलाम, १७ वध, १८ वृद्धि, १९ मरण, २० सतोष, हीं फलें श्वदांपासून जाणावीं. २१ धनहानि होवें ॥१८॥

वित्तातिर्निर्वाणं धनागमो मृत्युसंपदोऽस्वत्वं ।

ऐश्वर्यमृत्युराज्यानि च क्रमाद्विंशदितियावत् ॥१९॥

परतो न विशेषफलं विषमसमस्थास्तु पापशुभफलदाः ।

कैश्चिदफलाः प्रदिष्टास्त्रिंशत्परतोऽयमिति यावत् ॥२०॥

अर्थ—२१ द्रव्यप्राप्ति, २२ मृत्यु, २३ धनप्राप्ति, २४ मृत्यु, २५ सपत्ति, २६ निर्धनत्व, २७ ऐश्वर्य, २८ मृत्यु, २९ राज्य, ३० फलें तीसपर्यंत जाणावीं ॥१९॥ तीस अंगुलापुढे ब्रणार्थे विशेष फल नाही. विषम अंगुली अशुभफल व सम अंगुली शुभफल जाणावें कोणी आचार्य तीस अंगुलापुढे अप्राप्यंत फलच नाही असें जणतात ॥२०॥

करवीरोत्पलगजमदघृतकुंकुमकुंदचंपकसंगंधः ।

शुभदो निष्टोगो मूत्रपंकमेदः सदृशगंधः ॥२१॥

कूर्मवसासृक्क्षारोपमभ्रजयदुःखदो भवति गंधः ।

वैडूर्यकनकविद्युत्प्रभोजयारोग्यवृद्धिकरः ॥२२॥

अर्थ—कण्ठेरपुष्प, कमल, हत्तीचा भद, घृत, कुंकुम, कुंदपुष्प चंपकपुष्प, यांसारखा खड्गाचा गंध शुभ होय. गोमूत्र, चिखल, मेंदू यांसारखा खड्गगंध अशुभ होय ॥२१॥ कांसव, वसा (चरबी), रक्त, क्षार यांसारख्या गंधाचा खड्ग भय व दुःख देतो. वैदूर्यमणि, सुवर्ण, बीज यांसारखा तेजस्वी खड्ग जय, आरोग्य व वृद्धि करतो ॥२२॥

इदमौशनसंचशस्त्रपानंरुधिरेणश्रियमिच्छ
तःप्रदीप्तां । हविषागुणवत्सुताभिलिप्सोः
सलिलेनाक्षयमिच्छतश्चवित्तं ॥२३॥ वडवो
पूकरेणुदुग्धपानंयदिपापेनसमीहतेर्यसिद्धिं ।
अपिपित्तमगादववस्तदुग्धैःकरिहस्तच्छिदये
सतालगर्भैः ॥२४॥

अर्थ—हें वक्ष्यमाण शस्त्रपान (शस्त्रास पाणी देणे) शुक्रानें सांगितलें. उज्ज्वल लक्ष्मी इच्छिणान्याच्या खड्गास रक्तानें पाणी द्यावें. गुणवान् पुत्रेच्छूच्या खड्गास घृतानें पाणी द्यावें. अक्षय इच्छेच्छूच्या खड्गास उदकानें पाणी द्यावें ॥२३॥ जर पापानें (वधादिकानें) अर्थसिद्धि इच्छील तर घोडी, उंटोण, हस्तीण यांच्या दुधानें पाणी द्यावें. हत्तीची हांडा तोडण्यातें इच्छिणान्याच्या खड्गास मत्तपित्त मृगी, घोडी शेळी यांचें दुग्ध व तालगर्भ (ताडी) हीं एकत्र कसून पाणी द्यावें ॥२४॥

आर्कपयोहुदुविषाणमपीसमेतंपारावतासु
शकृताचयुतंप्रलेपः । शस्त्रस्यतैलमथितस्य
ततोस्यपानंपश्चाच्छित्तस्यनशिलासुभवेद्विधातः २५.

अर्थ—हवीचें दुग्ध (चीक) मेंदूच्या शिंगाची राख कसून तिणें युक्त करावें व पारवा, उंदीर यांच्या विष्ठेने युक्त कसून त्याचा लेप तैलमथितशस्त्रास करावा नंतर पाणी द्यावें नंतर पांसून तीक्ष्ण करावा खणजे तो खड्ग दगडावर मारला तरी मोडत नाही ॥२५॥

क्षारेकवल्यामथितेनयुक्तेदिनोपितेपायितमा
यसंयत् । सम्यक्छित्तंचारमनिनैतिभंगनचा
न्यलोहेष्वपितस्यकौठयं ॥२६॥

अर्थ—केळीचा सार (राख) ताकानें युक्त करून अहोरात्र ठेवून तें पाणी ज्या लोखंडास दिलें व उत्तम पाजवेलें तें दगडावरही नाश पावत नाही व अन्य लोखंडावरही तें कुंठित होत नाही ॥२६॥

॥ इतिवृहत्संहितायांखड्गलक्षणं नामपंचाशोऽध्यायः ॥५०॥

॥ अथअंगविद्या ॥

दैवज्ञेनशुभाशुभंदिगुदितस्थानात्तृतानोक्षतावा
च्यंप्रपृनिजापरांगघटनांचालोक्यकालंधिया ।
सर्वज्ञोहिचराचरात्मकतयासौसर्वदर्शीविभु
श्रेष्टाव्यात्तृतिभिःशुभाशुभफलंसंदर्शयत्यर्थिनां १

अर्थ—पूर्वादि दिशा, पृच्छकाचें भाषण, स्थान, पृच्छकानें काहीं आणलेला पदार्थ, यातें पाहणाऱ्या ज्योतिष्यानें, पृच्छक, अभ्यमनुष्य याच्या अंगाची घटना (स्पर्शादिक) ही व काल (वेळा) यातें पाहून, पृच्छकास शुभाशुभ सांगावे. ज्या कारणास्तव, हा काल स्थावरजगमजगताचा आत्मा आहे लपून सर्व जाणणारा, सर्व पाहणारा, सर्वव्यापक आहे. यास्तव प्रश्नकर्त्यास स्पर्शादि चेष्टा व भाषण यां हीं करून शुभाशुभफल दाखवितो ॥१॥

स्थानंपुष्पसुहासिभूरिफलभृत्सुस्निग्धकृत्तिच्छ
दासत्पक्षिच्युतशस्तसंज्ञिततरुच्छायोपगूढंसमं ।
देवर्षिद्विजसाधुसिद्धनिलयंसत्पुष्पसस्योक्षितं
सत्स्वादूदकनिर्मलत्वज्जनिताल्हादंचसच्छाद्वलं ॥२॥

अर्थ—प्रफुलित पुष्पांनीं हास्य करणारे, बहून फलांनीं युक्त, ओली साल व पानें यांनीं युक्त, काकोलूकादि अशुभपक्षिरहित, असे पळस, पिपळ, वट इत्यादि शुभनावाचे जे वृक्ष त्याच्या छायेनें आच्छादित; सम (उंच सखल नाही), देव, ऋषि, ब्राह्मण, साधु, सिद्ध याचें राहण्याचें स्थान, उत्तमपुष्प व धान्य यांनीं युक्त गोड पाण्याच्या निर्मलत्वानें आनंदोपादक, दूनीदि हिरण्या तृणानें युक्त असे स्थान प्रश्नकर्त्यास शुभ होय ॥२॥

छिन्नभिन्नकृमिखातकंटकिष्ठुष्टरूक्षकुटिलैर्नस
त्कुलैः । क्रूरपक्षियुतनिधनामभिः शुष्कशी
र्णबहुपर्णचर्मभिः ॥३॥ श्मशानशून्यायतनं
चतुष्पथंतथामनोज्ञं विषमंसदोपरं । अवस्क
रांगारकपालभस्मभिश्चितंतुषैः शुष्कतृणैर्नशो
भनं ॥४॥

अर्थ—छिन्न, भिन्न, कीडलागलेला, काळाचा, जळलेला, रूक्ष, वांकडा, काका
दि क्रूरपक्ष्यांनी युक्त, विभीतकादि निधनामक, शुष्क व गळली आहेत बहुत पर्ण व
त्वचा जाण्या अशा वृक्षानी युक्तस्थान प्रश्नास शुभ नव्हे ॥३॥ श्मशान, शून्य
(उदरत) देवगृह, चावाठा, आनंदकारक नव्हे, उच्चसखल, सर्वकाल रेंतीने युक्त,
अवस्कर (विष्टा, कैरकचरा), कोळसे, हाडे, भस्म याणीं व्याप्त, धान्यत्वचा (कों
डा) व शुष्कतृण याणीं व्याप्त असे स्थान प्रश्नास शुभ नव्हे ॥४॥

प्रव्रजितनग्रनापितरिपुबंधनसूनि कैस्तथाश्वपचैः ।

कितवयतिपीडितैर्युतमायुधमाध्वीकविक्रयैर्नशुभं ॥५॥

अर्थ—तपस्वी, नम, नापित, शत्रु, बधनशाला, पशुघाती, चाडाल, कपटी, सन्या
सी, रोगी, आयुधगृह, मद्यविक्रय, याणीं युक्तस्थान प्रश्नास शुभ नव्हे ॥५॥

प्रागुत्तरैशाश्वदिशः प्रशस्ताः प्रष्टुर्नवाश्वेषु यमाग्निरक्षः ।

पूर्वाण्हकालेस्तिशुभं न रात्रौ संध्याद्वये प्रभ्रकृतो पराण्हे ६

अर्थ—पूर्व, उत्तर, ईशानी या दिशाकडे प्रभ्रकसाथे सुख असेल तर शुभ होय. मा
यव्य, पश्चिम, नैर्ऋत्य याकडे असेल तर अशुभ होय. दिवसाच्या प्रथमभागी प्रभ्र
शुभ होय. रात्री, प्रातः सायं संध्यासमयी व अपराण्ही अशुभ होय ॥६॥

यात्राविधाने हि शुभाशुभं यत्प्रोक्तं निमित्तं तदि

हापि वाच्यं । दृष्ट्वा पुरोवाजनताहतं वा प्रष्टुः

स्थितं पाणितले यवस्त्रे ॥७॥

अर्थ—यात्राप्रकरणी जें शुभाशुभ शकननिमित्त सांगितलें तेंही प्रभ्रसमयी पहावे व
आपल्या पुढील पदार्थ व लोकांनी आणलेला पदार्थ व प्रभ्रतर्याच्या हातात अथ
वा वस्त्रात असलेला पदार्थ पाहून शुभाशुभ सांगवे ॥७॥

अथांगान्यूर्वाष्टस्तनवृषणपादचक्षुशनाभुजौ
हस्तौगंडौकचगलनखांगुष्ठमपियत् । तशंखं
कक्षांसश्रवणकुदसंधीतिपुरुषेस्त्रियांभूनासा
स्फिग्बलिकटिसुलेखांगुलिचयं ॥८॥ जिह्वा
ग्रीवापिंडिकेपाष्णिगुग्मंजंघेनाभिःकर्णपाली
कृकाटी । वक्रं पृष्ठंजत्रुजान्चस्थिपार्श्वहस्ताल्व
क्षीमेहनोरस्त्रिकंच ॥९॥ नपुंसकास्त्र्यंचशिरो
ललाटंआश्रवाद्यसंज्ञैरपरैश्चिरेण । सिद्धिर्भवे
ज्जातुनपुंसकैर्नारूक्षक्षतैर्भग्नकृशैश्चपूर्वैः ॥१०॥

अर्थ—मांड्या, ओष्ठ, स्तन, वृषण, पाद, दंत, मुनः, हस्त, गाल, केश, कंठ, नखे,
हस्तपादांगुष्ठ, कर्ण (बाहुमूल), स्कंध (खांदा), कान, गुद, सर्वांगाध्यासंधि,
शंख हे सर्व अवयव पुरुषसंज्ञक होत. भ्रिक्पा, नासिका, कुले, बलि (उदरा
दिकावरील त्रिवली), कंभर, हस्तादिकावरील उत्तमरेषा, अंगुलिसमूह, ॥८॥
जिह्वा, मान, पोदरीचा मोळा, दोन लोंटा, पोदऱ्या, नाभि, कानांच्या पाळी, कृका-
टी (मानेचा सरलभाग), हे अवयव स्त्रीसंज्ञक होत. मुल, पृष्ठ, जत्रु (नाडू
व कंठ यांचा संधि, तंत्री), टोंपर हाटे, पार्श्व (बरखड्या), हृदय, तालु, नेत्र,
शिभ्र, वक्षस्थल, त्रिक, (पाठीचे कण्याखाली मिळालेली जी तीन हाटे ती, मा-
कडहाड), ॥९॥ शिर, ललाट, हे अवयव नपुंसकसंज्ञक होत. आश्र, स० पु-
रुषसं० अवयवांनी शीघ्र कार्यसिद्धि होत्र. अपर स० स्त्रीसंज्ञकांनी बहुत का-
लांने कार्यसिद्धि. नपुंसकांनी सिद्धि होत नाही व रुक्ष, क्षत, भग्न, कृश असे
पुरुषसंज्ञक व स्त्रीसंज्ञक अवयव असले तर सिद्धि होत नाही. (हे कल स्प-
र्शादिकाचे होय) ॥१०॥

स्पृष्टेवाचालितेवापिपादांगुष्ठेक्षिरुभवेत् ।

अंगुल्यांगुहितुःशोकंशिरोघातेनृपाश्रय ॥११॥

अर्थ—पादांच्या आंगठघात स्पर्श केल्या किंवा हालिबल तर पृच्छकास नेत्ररोग हो-
तो. अंगुलीस स्पर्शकृन्न विचारील तर कन्येचा शोक होतो. मस्तकास ता-
दन कृन्न विचारील तर राजापासून पृच्छकास भय होत ॥११॥

विप्रयोगमुरसिस्वगात्रतःकर्पटास्तृतिरनर्थदा

भवेत् । स्यात्प्रियाप्तिरभिगृह्यकर्पटंपृच्छतश्च
रणपादयोजितुः ॥१२॥

अर्थ—पृच्छकाने उरासु स्पर्शकसून प्रश्न केला तर कोणाचा तरी वियोग होतो. स्वशरीरापासून वख टाकले तर अनर्थ होतो. वख घेऊन पायावर पाय ठेवून पृच्छक प्रश्न करील तर प्रियवस्तूची प्राप्ति होईल असे सांगावे ॥१२॥

पादांगुष्ठेनविलिखेद्भूमिक्षेत्रोत्थचितया ।

हस्तेनपादौकंडूयेत्तस्यदासीमयाचसा ॥१३॥

अर्थ—पादांगुष्ठाने भूमीवर रेखा काढील तर त्या पृच्छकास क्षेत्रोत्पन्न चिंता सांगावी. हाताने पाय लाजवील तर त्यास दासीकृत चिंता सांगावी ॥१३॥

तालभूर्जपटदर्शनेंगुकंचितयेत्कचतुषास्थिभ
स्मगं । व्याधिराश्रयतिरज्जुजालकंवल्कलं
चसमवेक्ष्यबंधनं ॥१४॥

अर्थ—तालपत्र व भूर्जपत्र यांचे दर्शन झाले तर पृच्छकास वस्त्राची चिंता सांगावी. केश, तुष, हाडे, भस्म, यांचे दर्शन झाले तर व्याधि होतो. दोरी, जाले, वल्कल ही प्रश्नकाळी पाहिली तर बंधन होतें ॥१४॥

पिप्पलीमरिचगुंठिवारिदैरोध्रकुष्ठवसनावुजीरकैः ।

गंधमांसिशतपुष्पयावदेत्पृच्छतस्तगरकेणचिंतनं ॥१५॥

स्त्रीपुरुषदोषपीडितसर्वाध्वसुतार्थधान्यतनयानां ।

द्विचतुष्पदक्षितीनांविनाशतःकीर्तितैर्दृष्टैः ॥१६॥

अर्थ—प्रश्नसमयी पिप्पली पाहिली तर सदोषस्त्रीविषयक चिंता, मिर्री किंवा मिरची पा० तर सदोषपुरुषविष० चिंता, सुठ पा० व्याधित किंवा मृतविष० चिंता, नागर-मोया पा० तर सर्व नाशवि० चिंता, लोध्र पा० मार्गनाशवि० चिंता, कुष्ठ कोळिजन पा० पुत्रनाशवि० चिंता, वख पा० अर्थनाशवि० चिंता, उदक पाहि० आन्यनाशकृतचिंता, निरें पा० पुत्रानाशकृतचिंता, जटामासी पाहि० दिशफनाशकृत चिंता, शतपुष्पा (बडिशेप) पाहिली तर चतुष्पादनाशकृत चिंता, तगर पाहिले तर भूमिनाशकृत चिंता, या चिंता प्रश्नकर्त्यास अहित असे सांगावे ॥१५॥१६॥

न्यग्रोधमधुकर्तितंदुकजंबुलक्ष्माश्रयदरिजातिफलैः ।

धनकनकपुरुषलोहांशुकरूप्योदुंबराप्तिरपिकरगैः ॥१७॥

अर्थ—प्रभकर्त्याच्या हातांत वडाचे फळ असेल तर धनप्राप्ति, मोहाचे फळ असेल तर सुवर्णप्राप्ति, टेंभुरणीचे फळ अ० पुरुषप्राप्ति, मांवूळ अ० लोखंडप्राप्ति, झस्त (पिपळ किंवा पिंपरी) इचे फळ अ० वस्त्रप्राप्ति, आग्रफळ असे० रौप्यप्राप्ति, जायफळ अ० ताम्रप्राप्ति होईल असे सांगाने ॥१७॥

धान्यपरिपूर्णपात्रकुंभःपूर्णःकुटुंबवृद्धिकरौ ।

गजगोशुनांपुरीपंधनयुवतिसुदृढिनाशकरं ॥१८॥

अर्थ—प्रभकर्त्याच्या हातांत धान्याने भरलेले पात्र किंवा उदकपूर्ण कुंभ असेल तर कुटुंबाची वृद्धि होई. हत्तीची विष्ठा असेल तर धननाश, गार्हची विष्ठा अ० स्त्रियांचा व्यभिचार, कुत्र्याची विष्ठा अ० मित्रनाश, हे होतात असे सांगाने १८ ।

पशुहस्तिमहिपपंकजरजतव्याघ्रैर्लभेतसदृष्टैः ।

अविधननिवसनमलयजकौशेयाभरणसंघातं ॥१९॥

अर्थ—प्रभकर्ता पशु दृष्टीस पडेल तर कंबलादि लाभ, हत्ती दृष्टी० धनलाभ, माहिष दृष्टी० वस्त्रलाभ कमल दृष्टी० मलयज (चंदन) लाभ, हर्षे दृष्टी० कौशेय-वस्त्र (पीतांबर) लाभ, व्याघ्र दृष्टीस पडेल तर अलंकारलाभ, हे प्रभकर्त्यास मिळतील असे सांगाने ॥१९॥

पृच्छावृद्धश्रावकसुपरित्राड्दर्शनेनृभिर्विहिता ।

मित्रदूतार्थभवागणिकानृपसूतिकार्थकृता ॥२०॥

अर्थ—प्रभकर्ता पृच्छावृद्धश्रावक (कापालिक जैनमती) याचे दर्शन झाले तर मित्रार्थ किंवा दूतार्थ, पुरुषार्थी, प्रभू केला. उत्तम संन्यासी दृष्टीस पडला तर वैद्या, राजा, सूतिका (बाळंतीण) याविषयी प्रभू केला असे सांगाने ॥२०॥

शाक्योपाध्यायार्हतनिर्ग्रथनिमित्तनिगमकैवर्तैः ।

चौरचमूपतिवणिजांदासीयोधापणस्थवध्यानां ॥२१॥

अर्थ—शाक्य (बौद्धमतस्थापनकर्ता) दृष्टीस पडला तर चौरविषयक प्रभू, उपाध्याय दृष्टी० सेनापति वि०, अर्हत (बौद्धमतानुसारी) दृष्टी० व्यापारविष०, निर्ग्रथ (दिगंबर साधू) दृष्टी० दासी विष०, निमित्त (देवदत्त, ज्योतिषी) दृष्टीस० योद्धावि०, निगम (व्यापार्यांचा समूह, काफला) दृष्टी० आपणस्थ (कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ किंवा नागरांत रोहणारा) विषयक०, कोळी दृष्टीस पडला तर वध्यप्राणिविषयक प्रभू आहे असे सांगाने ॥२१॥

तापसेऽौडिकेदृष्टेप्रोपितःपशुपालनं ।

तद्वद्वतपृच्छकस्यस्यादुच्छवृत्तौविपन्नता ॥२२॥

अर्थ—प्रश्नसमयी तपस्वी दृष्टीस पडेल तर कोणी प्रवासास गेलेल्याची चिंता प्रश्नकर्त्याच्या मनांत आहे, मद्यपी दृष्टी० पशुपालनकृत चिंता, उच्छवृत्ति (शेत्याने शे-
त कापून नेल्यावर खाली भूमीवर पडलेले धान्य निवडून उपजीविका करणारा) दृ-
ष्टीस पडला तर विपत्ति झालेल्याविषयी चिंता पृच्छकाच्या मनांत आहे असे सा-
ंगावे ॥२२॥

इच्छामिप्रदुंभणपश्यत्वार्यःसमादिशेत्युक्ते ।

संयोगकुटुंबोत्थालाभैश्वर्योद्वतार्चिता ॥२३॥

अर्थ—प्रश्न करावयास इच्छितो असे प्रश्नकर्ता भाषण करील तर संयोग (भेटणे)
विषयकचिंता, भण (सांग) असे बोलेल तर कुटुंबोत्पन्न चिंता, पश्यतु आर्यः
(सत्पुरुष पाहू) असे बोलेल तर लाभोत्पन्न चिंता, समादिश (आज्ञाकरा) असे
बोलेल तर ऐश्वर्योत्पन्न चिंता प्रश्नकर्त्याच्या मनांत आहे असे सांगावे ॥२३॥

निर्दिशेतिगदितेजयाध्वजाप्रत्यवेक्ष्यममचिं

तितं वद । आशुसर्वजनमध्यगंत्वयादृश्यता

मितिचबंधुचौरजा ॥२४॥

अर्थ—निर्दिश (स्पष्टसांग) असे पृच्छक भाषण करील तर जयार्थ किंवा मार्गवि-
षयक चिंता, प्रत्यवेक्ष्य मम चितितं वद (पाहून माझे चितित सांग) असे० वी०
तर बंधुविषयक चिंता, सर्वजनमध्यगत पहाणाऱ्याप्रत आशुत्वयादृश्यता (शीघ्र-
त्वपहावे) असे विचारिल तर चौरविषयक चिंता प्रश्नकर्त्यास आहे असे सांगावे २४

अंतर्स्थेगेस्वजनउदितोवाह्यजेवाह्यएवंपादंगुष्ठांगु

लिकलनयादासदासीजनःस्यात् । जंघेप्रेष्योभव

तिभृगिनीनाभितोत्तृत्स्वभार्यापाण्यंगुष्ठांगुलिचय

कृतस्पर्शनेपुत्रकन्ये ॥२५॥ मातरंजठरेमूर्ध्निगुरुंद

क्षिणवामकौ । बाहूभ्रातायतत्पत्नीस्पृष्ट्वैवंचौरमा

दिशेत् ॥२६॥

अर्थ—प्रथममयीं प्रश्नकर्ता अतस्य (गुप्ता) अगाला स्पर्श करील तर राजन चार सांगितला. बाह्य अगास स्पर्श करील तर, बाहेरचा चोर सांगितला. पादा गुष्ठस्पर्शनीं दास; पादागुलिस्प० दासी; पाठान्याच्यास्प० सेवक; नाभिस्प० भगिनी; हृदयस्प० स्वस्त्री; हस्तांगुष्ठस्प० पुत्र; हस्तागुलिस्प० स्वकन्या; ॥२६॥ उदरस्प० आई; शिरस्प० गुरू; दक्षिणबाहुस्प० भ्राता; वामबाहुस्प० भ्रातृपत्नी; या प्रमाणें स्पर्शावृत्त चार सांगवे ॥२६॥

अंतरंगमवमुच्यवाह्यगस्पर्शनंयदिकरोतिपृच्छ
कः । श्लेष्ममूत्रशकृतस्त्यजन्नधःपातयेत्करत
लस्यवस्तुचेत् ॥२७॥ भृशमवनामितांगपरि
मोटनतोप्यथवाजनधृतरिक्तभांडमवलोक्यच
चौरजनं । हतपतितक्षतास्मृतविनष्टविभ्रम
गतोन्मुपितमृताद्यनिष्टरवतोलभतेनहतं ॥२८॥

अर्थ—प्रश्नकर्ता, अंतरंग (गुप्ता) अवयव सोडून बाह्य अवयवास प्रश्नकर्ता स्पर्श करील; अथवा श्लेष्मा (कफ), मूत्र, विष्टा ही खाली सोडील; किंवा हस्तांतील फाही वस्तु खाली पाडिल ॥२७॥ अगपरिमोटन झ० आग मोडून हाडे मोडील, लोकांनी धरिलेले रिकामे भाडे किंवा चोर यास पाहील; अथवा नेले, पडले, लत, विसरले, साडले, मोडले, गेले, उपटून गेले, गेले हे शब्द किंवा अशा अर्थाचे तिन्हीलिंगी अनिष्टशब्द प्रश्नकर्तास ऐकू येतील तर नष्टगस्तु सापडणार नाही २८

निगदितमिदंयत्तत्सर्वतुपास्थिविषादिकैः

सहमृत्तिकरंपीडार्तानांसमंरुदितक्षुतैः ।

अवयवरूपिस्पृष्टान्तःस्थं दृढं मरुदाहरेदति ।

वहुतदाभुक्त्वान्नसंस्थितः मुहितोवदेत् ॥ २९ ॥

अर्थ—२७।२८ श्लोकात नष्टगस्तुविषयी सांगितले ते सर्व, तुष (धान्याचा कोंडा), हाडे, विष, रोदन, शिक, यासहित असेल तर, रोगवास (रोगिविषयक प्रश्न असता) मृत्युकारक होतें. अतः स्य स्थिर अवयवास स्पर्श करून, वायु बाहेर टाकितहोतासाता, प्रश्न करील तर, प्रश्नकर्ता बहुत अन्न खाऊन तृप्तहोतासाता, प्रश्न करितो, असे सांगवे ॥२९॥

ललाटस्पर्शनाच्छूकदर्शनाच्छालिजौदनं ।

उरःस्पर्शात्पट्टिकान्नं ग्रीवास्पर्शंचयावकं ॥३०॥

अर्थ—प्रभकर्ता, ललाटास स्पर्श करीत, किंवा शूक (कुसवेळे) भाग पाहीत तर साळीचा भात भक्षण करून, प्रभ करितो, उरास स्पर्श करील तर साठके ता दुळांचें अन्न व मानेस स्पर्श करील तर यवान भक्षण केले असें सागावें ॥३०॥

कुक्षिकुचजठरजानुस्पर्शमापाःपयस्तिलयवाग्वः ।

आस्वादयतश्रौष्ठौलिहतोमधुरंसंज्ञेयं ॥३१॥

अर्थ—कुक्षि, स्तन, उदर, जानु यास स्पर्श करील तर अनुक्रमानें माप, दुग्ध, तिल, यवागू (पातळ भात, आटवल, काजी) हें भक्षण केली व ओष्ठ आस्वादन (गोडी घेणे) करील किंवा चाटीत तर गोडरस प्रभक्यानें भक्षण केला असें सागावें ॥३१॥

विस्पृक्केस्फोटयेज्जिह्वामाम्लेवक्रंविकूणयेत् ।

कटुतिक्तकपायोष्णैर्हिक्तेत्प्रीवेच्चसैधवे ॥३२॥

अर्थ—जीभ चावील तर विस्पृक्क हा पदार्थ खालला तोड वाकडे करील तर आ वट खा० उचकी येईल, तर तिसठ, कडू व कटुळेले पदार्थ खालले आहेत धुकेल तर सैधव किंवा सारट पदार्थ खालले आहेत असें सागावें ॥३२॥

**इलेष्मत्यागेशुष्कतित्तदल्पंश्रुत्वाक्रव्यादंप्रे
क्ष्यवामांसमिश्रं । भ्रूगंडौष्ठस्पर्शनेशाकुनंत
दुक्तंतेनेत्युक्तमेतन्निमित्तं ॥३३॥**

अर्थ—वृच्छक श्लेष्मा टाकील तर, शुष्क व कडु असे अल्प भक्षण केलें मातभ क्षणकर्त्या प्राण्यास पाहिला किंवा श्रवण केला तर मातयुक्त भक्षण केलें भिवपा, गाल, ओष्ठ यास स्पर्श करील तर पाक्षिमास वृच्छकानें भक्षण केलें असें हें नि मित्त (चिह्न) सांगितलें ॥३३॥

मूर्धगलकेशहनुशंखकर्णजंघवस्तिचस्पृष्टा ।

गजमहिषमेपशूकरगोशशमृगमांसयुग्भुक्तं ॥३४॥

अर्थ—मस्तक, गळा, केश, हनु, शंख, कान, पोठरी, वस्ति (नाभीच्या खालचा भाग, गर्भाशय) यास स्पर्श करीत तर, अनुक्रमानें, गज, महिष, मेंढा, सूकर, गो, ससा, मृग, याच्या मांसानें युक्त भोजन वृच्छकानें करे असें सागानें ॥३४॥

दृष्टेऽश्रुतेऽप्यशकुनेगोधामत्स्यामिपंवदेद्भुक्तं ।

गर्भिण्यागर्भस्यचनिपतनमेवंप्रकल्पयेत्प्रभे ॥३५॥

अर्थ—दुःशकुन पाहिला किंवा ऐकिला तर, प्रभकर्त्याने घोरपड किंवा मत्स्य यांचें मांस भक्षण केलें असें सांगावें. गर्भिणीच्या प्रभ्राविषयीही असेंच कल्पावें. स० दुःशकुन दृष्ट, श्रुत असतां गर्भपात होईल, असें दृच्छकास सांगावें ॥३५॥

पुंस्त्रीनपुंसकारूपेदृष्टेनुमितेपुरःस्थितेस्पृष्टे ।

तज्जन्मभवतिपानान्नपुष्पफलदर्शनेचगुर्भं ॥३६॥

अर्थ—गर्भप्रभ्रसमयी, पुरुष दृष्ट, अनुमित, पुरःस्थित किंवा स्पृष्ट असेल तर पुंरूपजन्म, स्त्री दृष्टादि असेल तर स्त्रीजन्म, नपुंसक दृष्टादि असेल तर नपुंसकजन्म होईल असे प्रभकर्त्यास सांगावें. मध, अन्न, पुष्प, फल ॥ प्रभ्रसमयी असतील तर सुखानें प्रसूति होईल असे सांगावें ॥३६॥

अंगुष्ठेनभ्रूदरवांगुलिवास्पृष्टापृच्छेद्गर्भचिंतात
दास्यात् । मध्वाज्याद्यैर्हमरत्नप्रवालैरग्रस्थै
वीमातृधात्र्यात्मजैश्च ॥३७॥

अर्थ—स्त्री, अंगुष्ठकल्म, भ्रिवया अथवा उदर किंवा अंगुलि यांति स्पर्श कल्म प्रभ्र करील तर, गर्भाविषयी प्रभ्र असे सांगावें; अथवा मध, घृत, पुरुषनामक उन्नम फल, सुवर्ण, रत्न, पौवळे, माता, धात्री (दायी), पुत्र हीं पुढें असतील आणि प्रभ्र करील तर गर्भाविषयी प्रभ्र असे सांगावें ॥३७॥

गर्भयुताजठरेकरगेस्याहुष्टनिमित्तवशात्तदुदासः ।

कर्पतितज्जठरं यदिपीठोत्पीडनतः करगेचकरेपि ॥३८॥

अर्थ—गर्भयुक्त स्त्री उदरावर हात ठेवून प्रभ्र करील आणि त्याचवेळीं शिक इत्यादि दुर्निमित्ते होतील तर गर्भपात होईल असे सांगावें; अथवा आसनावे मर्दन कल्म, उदर स्तान्नील, किंवा हातानें हात धरून प्रभ्र करील तर, गर्भपात होईल असे सांगावें ॥३८॥

घ्राणायादक्षिणेद्वारेस्पृष्टेमासोत्तरंवदेत् ।

वामेब्दौकर्णएवंमाद्विचतुर्भःश्रुतिस्तने ॥३९॥

अर्थ—नाकाच्या उजव्या नाकपुडीस स्पर्श करून स्त्री, गर्भाविषयी प्रश्न करील तर एक महिन्यापुढे गर्भग्रहण होईल, डाव्या नाकपुडीस स्पर्श करील तर दोन वर्षांनी, डाव्या कानास स्पर्श करील तर दोन वर्षांनी, उजव्या कानास स्पर्श करील तर दोन महिन्यांनी, स्तनांस स्पर्श करील तर चार महिन्यांनी गर्भधारण होईल असे सांगावे ॥३९॥

**वेणीमूले त्रीनुतांकन्यके द्वे कर्णे पुत्रान्पंचह
स्तेत्रयंच । अंगुष्ठांते पंचकंचानुपूर्व्यापादां
गुष्ठेषा र्णिगुग्मेपिकन्यां ॥४०॥**

अर्थ—स्त्री, वेणीमूलास स्पर्श करून प्रश्न करील तर, तीन पुत्र व दोन कन्या होतील; कानांस स्पर्श क० पांच पुत्र; हातांने हातास स्पर्श करील तर तीन पुत्र; हाताच्या कनिष्ठिकेस स्पर्श क० १ पुत्र, अनामिकेस २ पुत्र, मध्यमेस ३ पुत्र, तर्जनीस ४ पुत्र, अंगुष्ठास स्पर्श करील तर पांच पुत्र होतील. पांयांचा अंगुष्ठ, देवनाही खोटा, यांस स्पर्श करील तर १ कन्या होईल असे सांगावे ॥४०॥

**सव्यासव्योरुसंस्पर्शसूते कन्यासुतद्वयं ।
स्पृष्टे ललाटमध्यांते चतुस्त्रितनया भवेत् ॥४१॥**

अर्थ—डाव्या किंवा उजव्या मांडीस स्पर्श करील तर दोन कन्या व दोन पुत्र होतील. ललाटाच्या मध्ये स्पर्श करील तर ४ पुत्र, ललाटाच्या अंती स्पर्श करील तर तीन पुत्र होतील असे सांगावे ॥४१॥

**शिरोललाटभूकर्णगंडहनुरदागलं । सव्या
पसव्यस्कंधश्च हस्तौ चिवुकनालकं ॥४२॥
उरःकुचंदक्षिणमप्यसव्यं दृष्ट्वा शर्वमेवं जठरं
कटिश्च । स्निग्धपायुसंध्यूरुयुगंच जानूजघेथ
पादाविति रुजिकादौ ॥४३॥**

अर्थ—प्रश्नसमयी गर्भिणी स्त्री, शिरादि अवयवांस स्पर्श करील तर, ती स्त्री रुजिकादि नसर्त्री प्रसूत होईल असे जाणावे. शिरस्पर्श करील तर रुजिका; ललाटस्पर्श रोहिणी; भुकुटिस्पर्श मृगशीर्ष; कर्ण० आर्द्रा; गाल० पुनर्वसु; हनवटी० पुष्य; दंत० आश्लेषा; कंठ० मघा; उजवा खांद० पूर्वा; डावा खांद० उत्तरा; हात० हस्त; चिवुक० (ओठाचा खालचा भाग) चित्रा; कंठाची नळी० स्वाती;

॥४२॥ उर० विशाखा; उजवा स्तन० अनुराधा; डावा स्तन० ज्येष्ठा; हृदय० मूळ; दक्षिणपार्श्व० (उजवी कुस) पूर्वाषाढा; डावी कुस० उत्तराषाढा; उदर० श्रवण; कमर धनिष्ठा; कुले व गुद याची सधि किवा योनि० शतताराका; उजवी मांडी० पूर्वाभाद्रपदा; डावी मांडी० उत्तराभाद्रपदा; गुडघे० रेवती; पोट-
न्या० अश्विनी; पाय० भरणी याप्रमाणें जाणार्हे ॥४३॥

इतिनिगदितमेतद्वात्रसंस्पर्शलक्ष्मप्रकटमभि
मताप्यैवोक्ष्यशास्त्राणिसम्यक् । विपुलम
तिरुदारोवेत्तियःसर्वमेतन्नरपतिजनताभिःपू
ज्यतेसौसदैव ॥४४॥

अर्थ—यापकारेकरून बहुत शास्त्रे पाहून इच्छितमनोरथांची प्राप्ति व्हावी या-
स्तव शरीरस्पर्शलक्षण स्पष्ट सांगितलें हे सर्व, बहुत बुद्धिमान् व उदार (निलों
भों) असा जो ज्योतिषी जाणतो तो राजास व बहुत लोकांस, सर्वकाळ पूज्य
होतो ॥४५॥

॥ इत्यंगविद्यानामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५॥

॥ अथपिटकलक्षणं ॥

सितरक्तपीतकृष्णाचिप्रादीनांक्रमेणपिटकाये ।
तेक्रमशःप्रोक्तफलावर्णानानाग्रजातानां ॥५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस अनुक्रमानें श्वेत, रक्त, पीत, कृष्ण, या रंगाचे पिटक
(कोड, पुटकुव्या) सांगितले ते अनुक्रमानें क्षत्रियादि तीन वर्णांस फल देतात.
ब्राह्मणांस फल देत नाहींत ल० श्वेत, रक्त क्षत्रियांस; श्वेत, रक्त, पीत वैश्यांस-
श्वेत, रक्त, पीत, कृष्ण शूद्रांस फल देतात ॥१॥

सुस्निग्धव्यक्तशोभाःशिरसिधनचयंमूर्ध्निसौ
भाग्यमारादौर्भाग्यंभूयुगोस्थाःप्रियजनघट
नामाशुदुःशीलतांच । तन्मध्योत्थाश्रशोकं
नयनपुटगतानेत्रयोरिष्टदृष्टिंप्रव्रज्वांशंखदे
शेश्रुजलनिपतनस्थानगाश्चातिचिंतां ॥२॥

अर्थ—मस्तकावर, सिग्ध (अरुक्ष) व स्पष्टकाति असे पिटक होतील तर धनवृद्धि करतील. मूग्धि (मुखपृष्ठ किंवा केशात) यावर शीघ्र सौभाग्यप्राप्ति, दोनही भिवयांवर दीर्भांग्य, भिवयांच्या मध्ये होतील तर प्रियजनाचा योग व शीघ्र दुःस्वभाव, नेत्राच्छादनावर (पापण्यांवर) शोक, नेत्रांवर इष्टदर्शन, शस्त्रदेशावर प्रजया (सर्वसंगपरित्याग), नेत्रोदक पडते त्या स्थळी अतिचिंता, हा फलें या स्थानां फोड शाले तर होतात ॥२॥

घ्राणागंडेवंसनसुतदाश्रोष्ठयोरन्नलाभंकुर्युस्त
द्विच्चिबुकतलगाभूरिवित्तंललाटे । हन्वोरेवं
गलकृतपदाभूपणान्यन्नपानेश्रोत्रेतद्रूपणग
णमपिज्ञानमात्मस्वरूपं ॥३॥

अर्थ—नासिकेवर पिटक होतील तर वस्त्रलाभ, गालांवर पुत्रप्राप्ति, ओठांवर अन्नलाभ, अधरोठाच्या खालच्या भागावरही अन्न लाभ, ललाटावर बहुत द्रव्यलाभ, हनुवटीवरही द्रव्यलाभ, गळ्यावर अलंकार व अन्नपान यांची प्राप्ति, कानावर कर्णभूषणें व आत्मस्वरूपज्ञान हीं प्राप्त होतात ॥३॥

शिरःसंधिग्रीवात्हृदयकुचपार्श्वोरसिगताअयोधा
तंघातंसुततनयलाभंशुचमपि । प्रियंप्राप्तिंस्कंधे
प्यटनमथभिक्षार्थमसरुद्धिनाशंकक्षोत्थाविदधति
धनानांवहुविधं ॥४॥

अर्थ—शिरःसंधि, मान, हृदय, स्तन, कुशी, उर यांवर फोड शाले तर अनुक्रमाने, लोहाने ताडन, घात, सुतलाभ, पुत्रलाभ, शोक, मित्रलाभ, हीं फलें होतात. स्कंधावर वारंवार भिक्षार्थ फिरणे, काळेवर धनाचा अनेकप्रकार नाश, हीं फलें होतात ॥४॥

दुःखशत्रुनिचयस्यविधातंपृष्ठवाह्युगजारचयंति ।
संयमंचमणिवंधनजाताभूपणाद्यमुपवाह्युगोत्थाः ॥५॥

अर्थ—पाठीवर फोड शाले तर दुःखांचा नाश, दोनी नहंवर शाले तर शत्रूंचा नाश करितात. मणिवंध (हस्तमूल) यावर शाले तर हस्तबंधन करितात, नाहुसमोप शाले तर भूषणें (अलंकार) मिळतील ॥५॥

धनाप्तिसौभाग्यं शुचमपिकरांगुल्युदरगाः सुपा
नान्ननाभौतदधइहचौरैर्धनत्क्षतिं । धनं धा
न्यं वस्तौ युवतिमथ मेद्रे सुतनयान् धनं सौभाग्यं
वागुदवृषणजाता विदधति ॥६॥

अर्थ—हस्तगत फोड, धनप्राप्ति, अंगुलिगत, सौभाग्य, उदरगत, शोक, नाभिगत, उत्तम अन्न व पान; नाभीच्या खाली, चोरांनी इन्पहरण; वस्ति (गर्भाशय) या वर धन व धान्य; शिभावर, स्त्रीलाम व पुत्रलाम; गुदावर धन; वृषणावर सौ भाग्य; ही फले होतात ॥६॥

ऊर्वोर्यानांगनालाभं जान्वोः शत्रुजनात् क्षतिं ।
शस्त्रेण जंघयोर्गुल्फे ध्ववं धक्केशदायिनः ॥७॥

अर्थ—मांड्यावर फोड झाले तर, वाहन व स्त्री यांचा लाम; टोंपरावर शत्रुजनापा सून नाश; पोटाच्यावर शस्त्रांनी नाश; गुल्फावर फोड झाले तर मार्गामध्ये बघन प्राप्त होते ॥७॥

स्फिक्पाणिपादजाता धननाशागम्यगमनमध्वानं ।
बंधनमंगुलिनिचयंगुप्रे च ज्ञातिलोकतः पूजां ॥८॥

अर्थ—कुल्यावर फोड झाले तर धननाश, खोंटेवर अगम्यागमन, पायावर मार्ग हे होतात. अंगुलिसमूहावर बंधन, अंगुष्ठावर फोड झाले तर स्वजातिलोकापासून सन्मान ॥ होतात ॥८॥

उत्पातगंडपिटकादक्षिणतोषामतस्त्वर्भाधाताः ।
धन्या भवंति पुंसां तद्विपरीतास्तु नारीणां ॥९॥

अर्थ—अगस्फुरणादि उत्पात, तिलकादिचिन्ह, फोड हे उजव्या अंगावर व प्रहार, जलम इत्यादि डाव्या अंगावर पुरुषास शुभ होत. याहून विपरीत स्त्रियास शु भ होत ॥ अगस्फुरणादि डाव्या अंगावर व प्रहारादि उजव्या अंगावर स्त्रियास शुभ होत ॥९॥

इति पिटकविभागः प्रोक्तः आमूर्धतोयंत्रणतिल
कविभागोऽप्येवमेव प्रकल्प्यः । भवति मशक

लक्ष्मावर्तजन्मापितद्वन्निगदितफलकारिप्रा णिनादिहसंस्थं ॥१०॥

अर्थ—या पूर्वोक्त प्रकाराने फोडांचा प्रकार मस्तकापासून पायांपर्यंत सांगितला. जखम व तिलक यांचाही प्रकार फोडाप्रमाणेच कल्पवा. प्राण्यांच्या अगावर रहाणारे मशक (चिन्ह), लक्ष्म (केशवेण्याची जागा नसून केशसमुदाय घेणे), आवर्त (केशांचा भोंवरा) ही जन्मकार्त्तांच नरी असलीं तथापि त्यांचीं फलें फोडासारखीच होतात ॥१०॥

॥ इतिपिटकलक्षणं नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

अथवास्तुविद्या.

वास्तुज्ञानमथातः कमलभवान्मुनिपरंपरायातं ।
क्रियतेधुनामयेदं विदग्धसांवत्सरप्रीत्यै ॥१॥

अर्थ—आतां पंडितज्योतिष्वांच्या प्रीत्यर्थ ब्रह्मदेवापासून गर्गादिमुनिपरंपरेने प्राप्त झालेले हें वास्तुज्ञान (गृहवाधने ३० ज्ञान) मी सांगितों ॥१॥

किमपिकिलभूतमभवद्बुधानंरोदसीशरीरेण ।
तदमरगणेनसहसाविनिगृह्याधोमुखंन्यस्तं ॥२॥
यत्रचयेनगृहीतंविबुधेनाधिष्ठितःसतत्रैव ।
तदमरमयंविधातावास्तुनरंकल्पयामास ॥३॥

अर्थ—शरीराने पृथ्वी व स्वर्ग यांति व्याप्त करणार असे कोणी एक भूत (प्राणी) होतें झाले. ते देवांनीं अकस्मात् धरून अधोमुख (खालीं मुख करून) ठेविलें २ ग्या देवाने जेथे ते धरले तो देव तेथे बसला. त्या देवमय भूताने ब्रह्मदेव नास्तुपुरुष अशी कल्पना करिता झाला ॥३॥

उत्तममष्टाभ्यधिकंहस्तशतंनृपगृहंपृथुत्वेन ।
अष्टाष्टोनान्येवंपंचसपादानिदैर्घ्येण ॥४॥

अर्थ—राजाचे गृह रुंदीने एकशेंआठ हात उत्तम होय. अन्य चार राजगृहे आठ आठ हात कमी असानी. (दुसरे १०० हात, तिसरे ९२, चवथे ८४, पांचवे

७६ हात) अशी पाच राजगृहे रुदीच्या चतुर्थांशाने अधिक लांबेचीं असावीं.
(१०८ रुदीस १३५ हात लांबी; १०० रु० १२५ ला०; ९२ रु० ११५ ला०, ८४ रु० १०५ ला०; ७६ रु० ९५ ला०;) ॥४॥

पद्भिःपद्भिर्हीनासेनापतिसम्भनांचतुःपष्टिः ।

पंचैवंविस्तारात्पद्भागसमन्वितादैर्घ्यं ॥५॥

अर्थ—सेनापतीच्या गृहाची रुदी ६४ हात उत्तम होय. यात सहासहा हात कमी अशी पाच गृहे करावीं. (पहिले ६४ हात, दु० ५८, ति० ५२, च० ४६, पा० ४०). या रुदीचा साहावा हिंसा अधिक लांबी असावी. (उत्तम पहिल्या गृहाची लांबी ७४ हात, १६ अगुळे अशी पुढे साहावा हिंसा अधिक लांबी जाणावी) ॥५॥

पष्टिश्चतुर्विहीनावेश्मानिभवंतिपंचसचिवस्य ।

स्वाष्टांशयुत्तादैर्घ्यंतदर्थतोरजमहिर्पीणां ॥६॥

अर्थ—प्रधानाचे गृह उत्तम ६० हात. यात चारचार हात कमी अशी पाच असावीं. (पहिले ६०, दु० ५६, ति० ५२, च० ४८, पा० ४४ हात.) व याची लांबी, रुदीचा अष्टमांश अधिक असावी. (६७ हात १२ अगुळे ६०), राजाच्या स्त्रियांचीं गृहे प्रधानाच्या अर्धाने असावीं (पा० ३०, २८, २६, २४, २२ हात रुदी व अष्टमांश अधिक लांबी असावी) ॥६॥

पद्भिःपद्भिश्चैवयुवराजस्यापवर्जिताशीतिः ।

त्र्यंशान्विताचदैर्घ्यंपंचतदर्थस्तदनुजानां ॥७॥

अर्थ—युवराजाचे गृह ८० हात रुद उत्तम. यात सहासहा हात कमी अशी पाच गृहे होत. (पा० ८०, दु० ७४, ति० ६८, च० ६२, पा० ५६) याचा तृतीयांश अधिक लांबी (१०६ हात १६ अगुळे ६०) त्या युवराजाच्या बंधूंचीं गृहे निम्मे हात असावीं ॥७॥

नृपसचिवांतरतुल्यं सामंतप्रवरराजपुरुषाणां ।

नृपयुवराजविशेषः कंचुकिवेश्याकलाज्ञानां ॥८॥

अर्थ—राजगृह व प्रधानगृह यांच्या रुदीच्या अंतरतुल्य (४८ हात) रुदी व लांबीच्या अंतरतुल्य ६७ ॥ हात लांबी, माटलिक राजे व श्रेष्ठ राजपुरुष यांच्या गृहाची असावी. राजगृह व युवराजगृह यांच्या अंतरतुल्य भालदार, वेश्या, गायनादि कला जाणणारे यांच्या गृहाची लांबी व रुदी असावी ॥८॥

अध्यक्षाधिकृतानांसर्वेपामेवकोशरतितुल्यं ।

युवराजमंत्रिविवरंकर्माताध्यक्षदूतानां ॥९॥

अर्थ—अश्वशालादि सर्व अधिकार चालविणारा व मुख्य यांची गृहे वश्यमाण को-
शा व रतिगृहतुल्य असावी. युवराज व प्रधान यांच्या गृहांतरतुल्य कर्मशालाधिका-
री व दूत यांची गृहे करावी ॥९॥

चत्वारिंशद्दीनाचतुश्चतुर्भिस्तुपंचयावदिति ।

पड्भागयुतादैर्घ्यदैवज्ञपुरोधसोर्भिपजः ॥१०॥

अर्थ—दैवज्ञ, पुरोहित, वैद्य, यांच्या गृहांची रुंदी ४० हात उत्तम. यांत चार
चार हात कमी अशीं पांच करावी. व त्या रुंदीचा सहावा हिस्सा अधिक लांबी
करावी. (पहिले ४०, दु० ३६, ति० ३२, च० २८, पां० २४ अशी रुंदी
व ४६ हात १६ अंगुळें ६० लांबी.) ॥१०॥

वास्तुनियोविस्तारःसएवचोच्छ्रायनिश्चयःशुभदः ।

शालैकेपुगृहेष्वपिविस्ताराद्द्विगुणितंदैर्घ्यं ॥११॥

अर्थ—गृहाची नितकी रुंदी तितकीच उंची शुभकारक होय. हा प्रकार चौसोपी
जन्याचे वाड्याचा होय. एकसोपी गृहांवाढाई रुंदीच्या दुप्पट लांबी शुभ होय.

चातुर्वर्ण्यव्यासोद्वात्रिंशत्स्याच्चतुश्चतुर्हीनाः ।

आपोडशादितिपरंन्यूनतरमतीवहीनानां ॥१२॥

सदशांशंविप्राणांक्षत्रस्याष्टांशसंयुतंदैर्घ्यं ।

पड्भागयुतंवैश्यस्यभवतिशूद्रस्यपादयुतं ॥१३॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या गृहांची रुंदी अनुक्रमाने ३२, २८, २४, २० हात
उत्तम. त्यांत चारचार हात कमी अशीं १६ हस्तापर्यंत रुंदीचीं गृहे असावी.
(ब्रा० प० ३२, दु० २८, ति० २४, च० २०, पां० १६; क्षत्रियांचे प० २८,
दु० २४, ति० २०, च० १६; वैश्यांचे प० २४, दु० २०, ति० १६; शूद्रांचे
प० २०, दु० १६.) याहून अति कमी हस्तप्रमाण गृहे चांडालादि हीन जाती-
चीं असावी ॥१२॥ ब्राह्मणांच्या गृहांची लांबी, रुंदीच्या दशांश अधिक, क्षत्रि-
यांच्या अष्टांश, वैश्यांच्या षष्ठांश, शूद्रांच्या चतुर्थांश अधिक असावी ॥१३॥

नृपसेनापतिगृहयोरंतरमानेनकोशरतिभवने ।

सेनापतिचातुर्वर्ण्यविवरतोर्राजपुरुषाणां ॥१४॥

अर्थ—राजा व सेनापति यांचे गृहमान (श्लो. १५) याच्या अंतरासर्तकी कोश गृह व क्रीडागृह ही असावी. सेनापतिगृह (श्लो. ५) व चातुर्वर्ण्यगृह (श्लो. १२) यांच्या अंतरासर्तकी राजपुरुषांच्या गृहांचे मान असावे (राजपुरुष ब्राह्मण असल्यास ३२ हात, क्षत्रिय. २८, वैश्य. २४, शूद्र. १० इ० चातुर्वर्ण्यगृह ध्यावे) १४

अथपारसवादीनांस्वमानंसंयोगदलसमंभवनं ।

हीनाधिकंस्वमानादशुभकरंवास्तुसर्वेषां ॥१५॥

अर्थ—पारसव (ब्राह्मणापासून शूद्रांच्याठाई झालेला पुत्र) पारसवादि संकरजातीचे गृह आई व बाप यांच्या गृहमानांचे ऐक्य करून त्याचे अर्धासर्तकी गृहमान करावे. हे राजादि पारसयांत गृहमान सांगीतले, याहून कमी किंवा जास्ती गृह सार्तात अशुभकारक होते ॥१५॥

पश्वाश्रमिणाममितंधान्यायुधवन्हिरतिगृहाणांच ।

नेच्छंतिशास्त्रकाराहस्तशतादुच्छ्रितंपरतः ॥१६॥

अर्थ—पशु, आश्रमी (संन्याशी), धान्य, शस्त्र, अग्नि, क्रीडा यांच्या गृहांत प्रमाण नाही (अपरिमित हेच प्रमाण). शस्त्र हस्तपिस्तं अधिक उच्च गृह नसावे असे वास्तुशास्त्रज्ञ जणतात ॥१६॥

सेनापतिनृपतीनांसप्ततिसहितेद्विधाकृतेव्यासे ।

शालाचतुर्दशत्पतेपंचत्रिंशत्पृतेलिंबः ॥१७॥

अर्थ—सेनापति, राजा इत्यादि, चातुर्वर्ण्यवर्जित, गृहांच्या कंदीस सत्तर मिळवून ते दोहोंनागी मांडावे आणि पहिले १४ नीं भागावे जे लव्घ येईल तितकी शाला; व दुसरे ३५ नीं भागावे जे लव्घ येईल तितका अलिंद, अशी करावी. शाला स० गृहाचा आतील भाग (दारून). अलिंद स० घराचाच भितीबाहेरील पट्टीसारखा भाग आंगण्यासमोर करितात तो ॥१७॥

हस्तद्वात्रिंशादिपुचतुश्रतुस्त्रिकत्रिकाःशालाः ।

सप्तदशत्रितयतिथित्रयोदशकृतांगुलाभ्यधिकाः १८

त्रिंत्रिद्विद्विसमाःक्षयक्रमादंगुलानिचैतेषां ।

व्येकाविंशतिरष्टौविंशतिरष्टादशत्रितयं ॥१९॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या ३२ इत्यादि कंदीच्या पांच गृहांचाठाई अनुक्रमाने १४।३।३।३ हात व १७।३।१५।१३।४ अंगुले अनुक्रमाने शाला होत.

(३२ हात रुंदीच्या गृहास ४ हात १७ अंगुलें शाला करावी). ॥१८॥ तसेच ३२ इत्यादि रुंदीच्या गृहानुक्रमानें ३।३।२।२।२ हात व १९।८।२०।१८।३ अंगुलें अनुक्रमानें अलिंद होय. (३२ हात रुंदीच्या गृहास ४ हात १७ अंगुलें शाला व ३ हात १९ अंगुलें अलिंद इत्यादि नाणानें) ॥१९॥

शालात्रिभागतुल्याकर्तव्यावीधिकावहिर्भवनात् ।

यद्यग्रतोभवतिसासोष्णीपंनामतद्वास्तु ॥ २०॥

सायाश्रयमितिपश्चात्सावष्टंभंतुपाश्वर्यसंस्थितया ।

सुस्थितमितिचसमंताच्छास्त्रज्ञैः पूजिताः सर्वाः ॥ २१॥

अर्थ—शालेच्या तीन भागांइतकी गृहाच्या बाहेर वीधिका (मार्ग) करावी. ती पूर्वेकडे असेल तर सोष्णीपिनामक तें वास्तु होय ॥२०॥ पश्चिमेकडे असेल तर सायाश्रयनामक, बाजूस असेल तर सावष्टंभनामक, चौहों बाजूनी असेल तर सुस्थितनामक वास्तु होतें. या सर्व वीधिका वास्तुशास्त्रज्ञांनीं शुभ केल्या आहेत २१

विस्तारषोडशांशः सचतुर्हस्तो भवेद्गृहोऽष्टायः ।

द्वादशभागेनोनोभूमौ भूमौ समस्तानां ॥ २२ ॥

अर्थ—रुंदीचे षोडशांशास चार हात मिळवून जितके हात होतील तितकी खालच्या मजल्याची उंची होय. त्यावरच्या मजल्याची उंची खालच्या मजल्याचा द्वादशांश कमी असावी. याचे वरील मजल्याची उंची याच्या द्वादशांश कमी करावी. यामुळे सर्व मजल्यांची उंची पूर्वमजल्यापेक्षां द्वादशांश कमी कमी करावी.

व्यासात् षोडशभागः सर्वेषां सन्ननां भवति भित्तिः ।

पक्वेष्टकाकृतानां दारुकृतानां तु सविकल्पः ॥ २३॥

अर्थ—सर्व गृहांच्या भित्ती, भाजलेल्या इटांच्या केल्या तर, त्यांचे प्रमाण रुंदीचा षोडशांश होय. काष्ठकृत असतील तर त्यांस नियम नाही. त्या यथेच्छ कराव्या २३

एकादशभागयुतः सप्तसतिर्नृपवले शयोर्व्यासः ।

उच्छ्रायो गुलतुल्योद्धारस्यार्धेन विष्कंभः ॥ २४॥

अर्थ—चातुर्वर्ण्यरहित, राजा, सेनापति इत्यादि गृहांच्या रुंदीचा एकादशांश रुंदीत मिळवून, त्यास ७० मिळवावे आणि जितके हात होतील, तितकी अंगुलें दाराची उंची करावी. दाराचे उंचीचे अर्धांशइतकी दाराची रुंदी करावी ॥२४॥

विप्रादीनां व्यासात्पंचांशोष्टादशांगुलसमेतः ।

साष्टांशो विष्कंभो द्वारस्य द्विगुण उच्छ्रायः ॥२५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांच्या गृहांच्या रुंदीचा पचमांश घेऊन, त्यास १८ अंगुलें मिळवून, पुनः रुंदीच्या अष्टमांशानें युक्त करावा ह्मणजे नितके अक येतील तितकी अंगुलें द्वाराची रुंदी व रुंदीचे दुप्पट उंची करावी ॥२५॥

उच्छ्रायहस्तसंख्यापरिमाणान्यंगुलानि बाहुल्यं ।

शाखाद्वयेपिकार्यं सार्धं तत्स्यादुदुंवरयोः ॥२६॥

उच्छ्रायात्सप्तगुणादशीतिभागः पृथुत्वमेतेषां ।

नवगुणितेऽशीत्यंशः स्तंभस्य दशांशहीनोऽग्रे ॥२७॥

अर्थ—द्वाराच्या उंचीच्या हस्तपरिमित अंगुलें बाजूच्या काष्ठाचें बाहुल्य (जाडी) असतें व त्याचे दोडपट जाडी दोनही उभरठे करावे ॥२६॥ द्वाराची उंची सप्तगुणित करून त्याचा ८० व्या हिंशास्तकी शाखा व उभरठे याची रुंदी करावी. स्तंभाची उंची नवार्शी गुणून त्याचा ८० व्या हिंशास्तकें स्तंभाचें खालचें पृथुत्व (जाडी) व त्यात दशांश कमी करून जें येईल तितकें वरचें पृथुत्व स्तंभाचें करावें ॥२७॥

समचतुरस्रो रुचको वज्रोष्टास्त्रिद्विवज्रको द्विगुणः ।

द्वात्रिंशता तु मध्ये प्रलीनको वृत्त इति वृत्तः ॥२८॥

अर्थ—जो स्तंभ मध्यभागी समचतुरस्र तो रुचकसदृक, जो मध्यभागी अष्टास्र तो वज्रसदृक, जो मध्यभागी षोडशास्र तो द्विवज्रक, जो वचिसास्र तो प्रलीनस०, जो मध्यें वर्तुळ तो वृत्तस० जाणावा ॥२८॥

स्तंभं विभज्य नवधा च वहनं भागो घटोऽस्य भागोन्यः ।

पद्मं तथोत्तरोष्ठं कुर्याद्भागेन भागेन ॥२९॥

अर्थ—स्तंभाचे नऊ भाग करून त्याचा पहिला खालचा भाग वहन, दुसरा घट, तिसऱ्यापासून सातपर्यंत भागपचक समचतुरस्र व अष्टमभाग कमलाकार, नवमभाग उत्तरोष्ठ करावा. अशी ९ भागांची व्यवस्था करावी ॥२९॥

स्तंभसमं वां हुल्यं भारतुलानामुपर्युपर्यासां ।

भवतितुलोप तुलानामूनं पादेन पादेन ॥३०॥

अर्थ—स्तम्भादिके भारतुलांचें पृथुल असावे. (भारतुला स० स्तम्भावर तिर्थक काष्ठ, भार सहन करण्याकरिता, देतात ते.) याचे वर वर तुला व उपतुला यांचे पृथुल चतुर्थांश कमी असावे ॥३०॥

अप्रतिपित्थालिंदं समततो वास्तु सर्वतो भद्रं ।

नृपविबुधसमूहानां कार्यद्वारैश्चतुर्भिरपि ॥ ३१ ॥

अर्थ—जा गृही अलिंदाचा नियम नाही सर्व दिशांस अलिंद होतात ते गृह सर्वतोभद्रसंज्ञक होय. हे गृह चार दिशांस चार दारांनीं युक्त राजे व देवसमूह यांचे करावे ॥३१॥

नंदावर्तमलिंदैः शालाकुड्यात्प्रदक्षिणांतगतैः ।

द्वारं पश्चिममस्मिन्विहाय शोपाणिकार्याणि ॥ ३२ ॥

अर्थ—शालाभितीपासून प्रदक्षिण केल्या अलिंदांनीं नंदावर्तसं० गृह होतें. त्यास पश्चिमेकडे द्वार न करितां तीन दिशांस तीन करावीं ॥३२॥

द्वारालिंदोत्तगतः प्रदक्षिणोन्यः शुभस्ततश्चान्यः ।

तद्वच्चवर्धमाने द्वारंतु न दक्षिणं कार्यं ॥ ३३ ॥

अर्थ—मुख्यवास्तूचे जे द्वार तेथे जी अलिंद तो द्वारालिंद. तो दक्षिणोत्तर शालांमध्ये त्यांस संलग्न करावा. अन्य अलिंद त्याच्या प्रदक्षिणगत असावे. असे चार वा गृहास असतील ते वर्धमानसं० या गृही दक्षिणेकडे द्वार न करावे ॥३३॥

अपरोत्तगतो लिंदः प्रागंतगतौ तदुत्थितौ चान्यौ ।

तदवधिविवृतश्चान्यः प्राग्द्वारं स्वस्तिके शुभदं ॥ ३४ ॥

अर्थ—स्वस्तिकसं० गृही पश्चिमेकडील अलिंद दक्षिणोत्तरशालासंलग्न कराना व दक्षिणोत्तर दोन अलिंद त्यांपासून आरंभून पूर्वेकडील शालासंलग्न करावे व पूर्वेकडील अलिंद दक्षिणोत्तराच्या मध्ये करावा. अशा स्वास्तिक गृही पूर्वेकडे द्वार शुभकारक होय ॥३४॥

प्राक्पश्चिमावलिंदावंतगतौ तदवधिस्थितौ शोभौ ।

रुचके द्वारं न शुभदमुत्तरतो न्यानिशस्तानि ॥ ३५ ॥

अर्थ—पूर्व व पश्चिम अलिंद दक्षिणोत्तरशालासंलग्न करावे व दक्षिणोत्तर अलिंद पूर्वापश्चिम अलिंदसंलग्न करावे ते रुचकसं० गृह होय. या गृही उत्तरेकडे द्वार शुभ नव्हे. अन्य दिशेकडे द्वारे शुभ होत ॥३५॥

श्रेष्ठनद्यावर्तसर्वपांवर्धमानसंज्ञं च ।

स्वस्तिकरुचकेमध्ये शेषशुभदंष्ट्रपादीनां ॥३६॥

अर्थ—नद्यावर्त व वर्धमानसं० गृहं सर्व वर्णांस प्रशस्त होत. स्वस्तिक व रुचक मध्यम होत. शेष सर्वतोभद्रसं० गृह राजे व देव यास शुभद होय ॥३६॥

उत्तरशालाहीनं हिरण्यनाभं त्रिशालकंधन्यं ।

प्राक्शालयावियुक्तं सुक्षेत्रं वृद्धिदं वास्तु ॥३७॥

याम्याहीनं चुल्ली त्रिशालकं वित्तनाशकरमेतत् ।

पक्षघ्नमपरयावर्जितं मुतध्वंसवैरकरं ॥३८॥

अर्थ—उत्तरेकडे शालारहित जे त्रिशालगृह ते हिरण्यनाभसं० शुभ होय. पूर्वेकडील शालेने रहित जे त्रिशालगृह ते सुक्षेत्रसं० पुत्रादिकांची वृद्धि करणारे होय ३७ दक्षिणेकडील शालारहित जे त्रिशालगृह ते चुल्लीसं० द्रव्यनाश करणारे होय. पश्चिमेकडील शालाविहीन त्रिशाल जे गृह ते पक्षघ्नसं० पुत्रनाश व वैर करणारे होय ॥३८॥

सिद्धार्थमपरयाम्येयं मसूर्यपश्चिमोत्तरे शाले ।

दंडाख्यमुदक्पूर्ववाताख्यं प्राग्युतायाम्या ॥३९॥

पूर्वापरे तु शाले गृहं चुल्ली दक्षिणे उत्तरे काचं ।

सिद्धार्थं यावाप्तिर्यमसूर्यं गृहपतेर्मृत्युः ॥४०॥

दंडवधो दंडाख्ये कलहो द्वेगः सदैव वाताख्ये ।

वित्तविनाशश्चुल्यां जातिविरोधः स्मृतः काचे ॥४१॥

अर्थ—उत्तरा गृहीं दक्षिणेकडे व पश्चिमेकडे शाला असतील ते सिद्धार्थसं०, पश्चिमेस व उत्तरेस शाला असतील ते गृह यमसूर्यसंज्ञक, उत्तरेकडे व पूर्वेकडे शाला असतील ते गृह दंडसंज्ञक, पूर्वेस व दक्षिणेस शाला असेल ते गृह वातसंज्ञक ॥३९॥ पूर्वेस व पश्चिमेस शाला असेल ते गृह चुल्लीनामक, दक्षिणेस व उत्तरेस शाला असेल ते गृह काचसंज्ञक होय. सिद्धार्थसं० गृहीं धनप्राप्ति, यमसूर्य गृहीं गृहस्वामीस मृत्यु ॥४०॥ दंडाख्यगृहीं दंडाने वध, वाताख्यगृहीं निरंतर कलहाने चित्तशोक, चुल्लीसंज्ञक गृहीं द्रव्यनाश, काचसं० गृहीं जातीचा विरोध, हीं फलें या गृहीं होतात ॥४१॥

८॥ रामरक्षा.	पूजेचे अभंग.	८॥ द० म० कोष्टके.
८॥ गोपिगीत.	८॥ सोळा सोमवारकथा	८॥ चर्पटपजरिका.
८॥ रुक्मिणी स्वयवर व	८॥ चित्रें.	८॥ नौकाक्रीडन.
सुभद्राहरण आर्या.	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहांचीं	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणांचे
८॥ अगदशिष्टार्थ.	८॥ गुरुचरित्र औन्या ५२	प्रवर.
८॥ वास्तुप्रकरणीं कोष्टक	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतस्त्रेळ	८॥ शिवस्तुति.
८॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ भोव्यप्रतिज्ञा.	८॥ गणपतीचे श्लोक.
८॥ तुकागमकृत मानस-	८॥ सीतास्वयवर.	८॥ दुर्गास्तोत्र.

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात-तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	सूतेचा बोधक वाद.	६० शिवसहस्रनामावलि.
८ यथार्थदीपिका.	॥=समश्लोकी गीता.	६० प्रातःस्मरण.
१४ धर्मसिंधु (ग्रंथकार याचे घरचे पुस्तकावरून छापिलेला).	॥=प्रतिष्ठापनसूत्र.	६० बभ्रुवाहनआख्यान.
१४ भारतचपु सटीक.	॥=वेताळपंचविशी.	६० रामदासी श्लोक.
१४ एकादशीव्रतसार.	॥=रत्नां जिघर्षन.	६० गोत्रावली (कन्हाडे ब्राह्मणाची).
१४ बृहज्जातक.	॥=स्वप्रचितामणि.	६० विष्णुसहस्रनाम.
१॥ गीतार्थबोधिनौ.	॥=लघुजातक.	६० रामजोशीकृत लावण्या व पदे.
२ विक्रमचरित्र.	॥=माघसर्ग १ रा.	६० केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥=वनीपधिसंग्रह.	६० संस्कृत आख्या.
१॥ नारायणभट्टी.	॥=पांडुरंगमाहात्म्य.	६० गायनप्रकार.
१॥ व्रतोदापनकौमुदी.	॥=भगवद्गीता [भावट.	६० विधवाविवाह सहारसार.
१॥=॥=दिवाणी व फौजदारी निवडक निवाडे सन १८१२-१८१६ सालचे.	॥=नवीन पोलिसवाक्ये व धर्माचरित्र.	६०=कैरोपत्ती पंचांग-जके १७९५ चे.
१॥ रसमाधव.	॥=माघसर्ग-१ ला.	६०=गंगालहरी । ॥
१॥ सर्वार्थचिंतामणि.	॥=माघसर्ग, ६ रा.	६०=॥विष्णुसहस्रनामानलि
१॥ गोपीचंदराजाचे नाटक मराठी.	॥=अपूर्णांक (शिवराम आस्कर काणेकृत)	६०=॥विधवाविवाहसंग्रहण.
१॥ रुक्मिणीस्वप्न.	॥=गुरुदत्तात्रय स्वामीच्या आरका (अकलकोटचे स्वामीचे तसविरीसह).	६०=॥अकलिपि.
१॥ बालवैद्य.	॥=तुर्कदीपिका	६०=॥प्राकृत आख्या.
१॥ शिवलीलामृत.	॥=कुठार्क सटीक.	६०=॥रामतुल्य व रामगीता.
॥=मुहूर्तगणपति.	॥=॥=लवाकुशाख्यान.	६०=॥मेस्तक (तोंडचे हिशेब
॥=॥=मुहूर्तमार्तंड प्राकृत टीका. [ग.	॥=॥=विदुरनीति.	६०=॥नलाख्यान आर्या.
॥=॥=पंचायुधप्रपादख्यमा	॥=॥=स्फुटज्योतिष.	६०=॥व्यकटेशस्तोत्र.
॥=॥=निर्मळमाहात्म्य.	॥=॥=रघुवशासर्ग ४ वा.	६०=॥रामदासाचे अभंग.
॥=॥=गीतार्थमंजरी	॥=॥=सिंहासनवसिशी.	६०=॥स्फुट आर्या व श्लोक.
॥=॥=विष्णुसहस्रनामाचा प्राकृत अर्थ.	॥=॥=आनंदसागर	६०=॥गंगाचार्यकृत प्रश्नांशुकि.
॥=॥=पुनर्विवाहसंग्रह	॥=॥=सीधार्थी व अर्थक.	६०=॥एकादशीमाहात्म्य.
	॥=॥=अग्निमाहात्म्य.	६०=॥महिम्न.
	॥=॥=पत्नीपतनकारिका.	६०=॥ज्याकरुणसाहा.
	॥=॥=गणपतिस्तोत्रनाम.	

वास्तुकोष्ठक ८९ पदाचा श्लोक ४२ पासून ५० पर्यंत

शिवकी १ मस्तक	पर्जन्य २ नयन	जयंत ३ कर्ण	इंद्र ४ उर	सूर्य ५ स्वध	सत्य ६ भुज	भृश ७ भुज	अतरिस्त ८ भुज	अग्नि ९ भुज
दिति ११ शमनयन	आप १२ मुख	जयंत ३ कर्ण	इंद्र ४ उर	सूर्य ५ स्वध	सत्य ६ भुज	भृश ७ भुज	मावि ८ हस्त	रूपा ९ भुज
अदिति २१ कर्ण	अदि २२ कर्ण	आपव ३१ उर	अर्यया ३२ स्तन	अर्य ३३ स्तन	अर्यया ३४ स्तन	सदिना ३५ हस्त	विनथ ३६ पार्श्व भाग	विनथ ३७ पार्श्व भाग
भुजग ४२ उर	भुजग ४३ उर	पृथ्वी ४४ धर	ब्र ४५ स्तन	ब्र ४६ स्तन	ब्र ४७ स्तन	विदस्ता ४८ जठर	सुहृत् ४९ पार्श्व भाग	सुहृत् ५० पार्श्व भाग
सोम ५१ स्वध	सोम ५२ स्वध	पृथ्वी ५३ धर	ब्र ५४ स्तन	ब्र ५५ स्तन	ब्र ५६ स्तन	विदस्ता ५७ जठर	यम ५८ जठर	यम ५९ जठर
महादेव ६० भुज	महादेव ६१ भुज	पृथ्वी ६२ धर	ब्र ६३ स्तन	ब्र ६४ स्तन	ब्र ६५ स्तन	विदस्ता ६६ जठर	गंधर्व ६७ जठर	गंधर्व ६८ जठर
सुरव्य ६९ भुज	सुरव्य ७० भुज	राजय ७१ हस्त	मित्र ७२ जठर	मित्र ७३ जठर	मित्र ७४ जठर	इंद्र ७५ जठर	भृगुरा ७६ जठर	भृगुरा ७७ जठर
अहि ७८ भुज	रुद्र ७९ हस्त	शोष ८० पार्श्व भाग	अस्तर ८१ पार्श्व भाग	अबुपति ८२ जठर	कुसुम ८३ जठर	सर्प ८४ जठर	जय ८५ जठर	गुण ८६ जठर
रोग ८७ भुज	पापयक्षा ८८ भुज	शोष ८९ पार्श्व भाग	अस्तर ९० पार्श्व भाग	अबुपति ९१ जठर	कुसुम ९२ जठर	सर्प ९३ जठर	दोष ९४ जठर	गुण ९५ जठर

पूर्व
वास्तकोष्ठक ६४ पदांचा श्लोक ५५।५६ देवता ५५

शिरसी ३	पर्जन्य २	जयत ३	इंद्र ४	सूर्य ५	सत्य ६	भृश ७	वृत्ति ८	अनिरु ९
अदिति ३३	पर्जन्य २	जयत ३	इंद्र ४	सूर्य ५	सत्य ६	भृश ७	पूषा १०	पूषा १०
अदिति ३१	अदिति ३१	जयत ३	इंद्र ४	सूर्य ५	सत्य ६	सावित्र ४३	विनय ३५	विनय ३५
भृश ३०	भृश ३०	आप ४२	अर्जुना ३४	अर्जुना ३४	सावित्र ४३	विनय ३५	विनय ३५	विनय ३५
सोम १५	सोम १५	एधीधर ४०	ब्रह्मा ३३	ब्रह्मा ३३	विवस्वान् १५	बृहत्सन् ११	बृहत्सन् ११	बृहत्सन् ११
भृश १०	भृश १०	एधीधर ४०	ब्रह्मा ३३	ब्रह्मा ३३	विवस्वान् १५	यम १३	यम १३	यम १३
सुरव्य १७	सुरव्य १७	इंद्र ४३	मित्र ३०	मित्र ३०	जय ४४	गर्ध्व १४	गर्ध्व १४	गर्ध्व १४
अहि ३५	अहि ३५	अस्तर ११	अनुपति २१	अनुपति २१	कुलमदत १०	सुधीव १५	सुधीव १५	सुधीव १५
रोग १५	रोग १५	अस्तर ११	अनुपति २१	अनुपति २१	कुलमदत १०	सुधीव १५	सुधीव १५	सुधीव १५

कोणगत सूत्राचे संपात

रोगापास्तून वा युपयंत } वरासहक सूत्रे १
 पितर — शिरसी —
 विनय — शोष —
 सुरव्य — भृश —
 जयत — भृश —
 अदिति — सुधीव — } रजु सहक सूत्रे ४

एकाशीतिविभागेदशदशपूर्वोत्तरायतारेखाः ।

अंतस्त्रयोदशसुराद्वात्रिंशद्वाह्यकोष्ठस्थाः ॥४२॥

अर्थ—एकयायशीं विभाग कोष्ठकात्, पूर्वपश्चिमरेषा १० व दक्षिणोत्तररेषा १० काटाव्या लणजे एकयायशीं कोष्ठक क्षेत्र उत्पन्न होतें. त्यामध्ये आतील तारा कोष्ठकात् १३ देव व बाह्य ३२ कोष्ठकात् ३२ देव रहातात आर्ची नाने पुढील श्लोकात् आहते ॥४२॥

शिखिपर्जन्यजयंतेंद्रसूर्यसत्याभृशोत्तरिक्षश्च ।

ऐशान्याद्याःक्रमशोदक्षिणपूर्वेनिलःकोणे ॥४३॥

पूपावितथवृहत्क्षतयमगंधर्वाख्यभृंगराजमृगाः ।

पितृदौवारिकसुग्रीवकुसुमदंतांबुपत्यसुराः ॥४४॥

शोषोयपापयक्षमारोगःकोणेततोहिमुख्यौचं ।

भल्लाटसोमभुजगास्ततोदितिर्दितिरितिक्रमशः ४५

अर्थ—१ शिखी २ पर्जन्य ३ जयत ४ इन्द्र ५ सूर्य ६ सत्य ७ भृश ८ अतरिक्ष हे ८ ईशानीपात्तुन आग्नेयीकडे आठव्या कोष्ठकात् मांडावे व आग्नेयकोणी ९ अ निल रहातो ॥४३॥ १० पूषा ११ वितथ १२ वृहत्क्षत १३ यम १४ गंधर्व १५ भृंगराज १६ मृग १७ पितर १८ दौवारिक १९ सुग्रीव २० कुसुमदंत २१ अंबुपति २२ असुर ॥४४॥ २३ शोष २४ पापयक्षा २५ रोग (हा वायव्य कोणी) २६ अहि २७ मुख्य २८ भल्लाट २९ सोम ३० भुजग ३१ अदिति ३२ दिति या क्रमाने नाक्षकोष्ठकात् देवता राहतात ॥४५॥

मध्येब्रह्मानवकोष्ठकाधिपोऽस्यार्यमास्थितःप्राच्यां ।

एकांतरात्प्रदक्षिणमस्मात्सविताविवस्त्वांश्च ॥ ४६ ॥

विवुधाधिपतिस्तस्मान्मित्रोन्योराजयक्ष्मनामाच ।

पृथ्वीधरापवत्सावित्येतेब्रह्मणःपरिधौ ॥ ४७ ॥

आपोनामैशानेकोणेहौताशनेचसावित्रः ।

जयद्वितिचनैऋतेरुद्रआनिलेभ्यंतरपदेषु ॥ ४८ ॥

अर्थ—मध्ये नक्ष कोष्ठकांचा स्वामी ब्रह्मा, याच्या पूर्वेस अर्यमा, सविता आग्नेयकोणी, दक्षिणेस विश्वान, नैऋत्यकोणी इन्द्र, पश्चिमेस मित्र, वायव्यकोणी राजय

क्ष्मा, उत्तरेस पृथ्वीधर, ईशानकोर्णी आपवत्स हे ब्रह्माख्या परिधीस (सर्भोवते) स्यापावे. त्याचे ईशानकोर्णी आप, आग्नेयकोर्णी सावित्र, नैऋत्यकोर्णी जय, वायव्यकोर्णी रुद्र, हे आंतील पदांच्या कोर्णी जाणावे ॥४६॥४७॥४८॥

आपस्तथापवत्सःपर्जन्योग्निर्दितिश्रवर्गोयं ।

एवंकोणेकोणेपदिकाःस्युःपंचपंचसुराः ॥४९॥

वाह्याद्विपदाःशेषास्तेविबुधाविंशतिःसमाख्याताः ।

शेषाश्चत्वारोन्येत्रिपदादिद्वयमाद्यास्ते ॥५०॥

अर्थ—आप, आपवत्स, पर्जन्य, अग्नि, दिति, हा एक पांचांचा वर्ग ईशानकोर्णी, याप्रकारे पांचपांच देव कोणाकोणाचाठाई एकपदिक (एके कोष्टकांत एक असे) होतात. साविता, सावित्र, अंतरिक्ष, अनिल, पूषा, हे आग्नेयकोर्णी; विबुधाविपति (इंद्र), जय, दौवारिक, पिता, भृगु, हे नैऋत्यकोर्णी; राजपक्ष्मा, रुद्र, पापपक्ष्मा, रोग, अग्नि, हे वायव्यकोर्णी; असे एकपदिक देव २० सांगितले आहेत. शेष नाक्ष २० द्विपद (दोनदोन कोष्टकांत एक देव) जाणावे. शेषअन्य, अर्धमादि, चार ते पूर्वादिदिशांचाठाई त्रिपद जाणावे ॥४९॥५०॥

पूर्वोत्तरदिङ्मूर्धापुरुषोयमवाङ्मुखोऽस्यशिरसिशिखी ।

आपोमुखेस्तनेस्यार्यमाहुरस्यापवत्सश्च ॥ ५१ ॥

पर्जन्याद्यावाह्यादृक्श्रवणोरःस्थलांसगादेवाः ।

सत्याद्याःपंचभुजेहस्तेसविताससावित्रः ॥ ५२ ॥

वितथोवृहत्क्षतयुतःपादर्वेजठरेस्थितोविवस्वाश्च ।

ऊरुजानूजंघेभिःफगितियमाद्यैःपरिगृहीताः ॥ ५३ ॥

एतेदक्षिणपार्श्वस्थानेष्वेवंचवामपार्श्वस्थाः ।

मेदृशक्रजयंतौहृदयेब्रह्मापितांघ्रिगंतः ॥ ५४ ॥

अर्थ—पूर्वोत्तर (ईशानी) दिशेस मस्तक व खाली मुल (उपटा) अशा वास्तुपुरुष राहतो. याचे शिराचेठाई अग्नि, मुर्ती आप, स्तनी अर्धमा, उरस्थली आपवत्स, ॥५१॥ पर्जन्यादि नाक्षकोष्ठस्य चार देव नवनादिकीं राहतात. (नवनी पर्जन्य, कोर्णी जयंत, उरस्थली इंद्र, स्कंधी सूर्य,) सत्यादिक पांच भुजो, सावित्र व सविता हस्ती, ॥५२॥ बृहत्सत् व वितथ हे पार्श्वभागी, विवसान् जठरी, ऊरु-पदेकीं यम, जानूस गणवं, अघेस भृंगराज, शिक् (कुत्रे) पदेकीं भृगु, ॥५३॥ हे दक्षिणबाजूए, अमेव नामनानूसही जाणावे. ते असेः—वामस्तनी पृथ्वीधर, नवनी

दिति, श्रवणीं अदिति, उरस्यलीं भुजगा, स्कधीं सोम, भल्लाट, मुख्य, अहि, रोग, पापयक्ष्मा; भुजीं रुद्र व राजयक्ष्मा, हस्तीं, शोष, असुरपार्श्वभागीं; ऊरुप्रदेशीं वरुण, जानुप्रदेशीं कुसुमदत्त, जंघाप्रदेशीं सुग्रीव, स्फिक्प० दीवारिक; हे वामपार्श्व-भागीं; लिंगदेशीं शक्र व जय, हृदयीं ब्रह्मा, पादस्यानीं पितर राहतात. या एकाशी-तिपदानां नगर, ग्राम, गृह आंच्या वास्तुपुरुषाचा विभाग जाणावा ॥५४॥

अष्टाष्टकपदमथवाकृत्वारेखाश्चकोणगास्तिर्यक् ।

ब्रह्माचतुःपदोस्मिन्नर्धपदाब्रह्मकोणस्याः ॥ ५५ ॥

अष्टौचवहिःकोणेष्वर्धपदास्तदुभयस्थिताःसार्धाः ।

उक्तेभ्योयेशेषास्तेद्विपदाविंशतिस्तेच ॥ ५६ ॥

अर्थ—अथवा ६४ कोष्टक करावे. आठव्याठव्या नऊनऊ रेषा काढून ४ को-नांवर तिकस रेषा काढाव्या. त्यात ब्रह्मास ४ पदे, ब्रह्मकोणस्थ आठ देवां-स अर्धपद, ॥५५॥ त्याचे बाहेरचे कोणांस अर्धपद चार देव व त्याचे बाहेरील कोणांस अर्धपद आठदेव, याचे बाजूचे आठ देव दीडपदिक, पांहुन जे राहिलेले चवीस देव ते द्विपद जाणावे ॥५६॥

संपातावंशानांमध्यानिसमानियानिचपदानां ।

मर्माणि तानि विद्यान्न तानि परिपीडयेत्प्राज्ञः ॥ ५७ ॥

अर्थ—कोणगत सूत्रांचे जे संपात (पूर्वापर सूत्रांशीं मिलाफ) ते, व सर्व पदांची (कोष्टकांची) जी सममध्यपट्टे तीं ह्या वास्तुपुरुषाचीं मर्मे होत; त्यांस सुज्ञपुरुषा-ने पीडा करूनये ॥५७॥

तान्यशुचिभांडकीलस्तंभाद्यैःपीडितानिशल्यैश्च ।

गृहभर्तुस्तनुल्येपीडामंगेप्रयच्छंति ॥५८॥

अर्थ—तीं पूर्वीक्त वास्तुपुरुषाचीं मर्मे, अपवित्रभांडीं, खिळे, स्तंभ, पाषाणादिशल्ये (भूमीतला अशुद्ध पदार्थ) यांहीं पीडित असलीं तर, तनुल्य गृहस्वामीच्या अर्गी रोग होतो ॥५८॥

कंडूयतेयदंगंगृहपतिनायत्रवामराहुत्यां ।

अशुभं भवेन्निमित्तं विकृतिर्वाग्नेः सशल्यं तत् ॥५९॥

अर्थ—गृहस्वामी होमकार्ही किंवा प्रश्नकार्ही, जे अंग खानवील, त्या वास्तुपुरुषाचे अंगी शल्य आहे. अथवा एकाशीतिपद वास्तुपुत्रीं शिख्यादि देयता (श्लो०

४३ पासून) आहेत त्यांत ज्या देवतेच्या होमकार्ली शिंका, रोदनादि अशुभ होईल अथवा अग्नीस स्फुलिंगादि विकार होईल त्या देवतेच्या पर्दी शल्य आहे अतें समजावें ॥५९॥

धनहानिर्दारुमयेपशुपीडारुग्भयानिचस्थिरुते ।

(लोहमयेशस्त्रभयंकपालकेशोपमृत्युः स्यात् ॥६०॥

अंगारेस्तेनभयंभस्मनिचविनिर्दिशेत्सदाग्निभयं ।

शल्यं हिमर्मसंस्थंसुवर्णरजतादृतेत्यशुभं ॥६१॥

मर्मण्यमर्मगोचारुणत्थ्यर्थगमंतुपसमूहः ।)

अपिनागदंतकोमर्मसंस्थितोदोषरुद्रवति ॥६२॥

अर्थ—काष्ठमय शल्य असतां धनहानि; अस्थिरुतशल्य अ० पशूंस पीडा व रोगभय; लोहमयशल्य अ० शस्त्रभय; कपाल व केशमय शल्य अ० मृत्यु; ॥६०॥ कोळ-
शाविशल्य अ० चोरभय; भस्ममयशल्य अ० अग्निभय; हीं होतातः सुवर्णरज-
तावांचून नर्म (अ० ५७) स्थित शल्य कार अशुभ होय ॥६१॥ मर्मस्थित
किंवा मर्मावांचूनही रहाणार जे तुषसमूहरूपशल्य ते द्रव्यप्राप्तीचा रोध करिते.
हस्तिदंतशल्य अर्थां शुभ आहे तथापि मर्मस्थित अ० अशुभ होय ॥६२॥

रोगाद्वायुं पिनृतो हुताशनं शोषसूत्रमपिवितथात् ।

मुख्याद्भृशं जयंता च भृंगमदितेश्च सुग्रीवं ॥६३॥

तत्संपातानवयेतान्यतिमर्माणिसंप्रदिष्टानि ।

यश्चपदस्याष्टांशस्तत्प्रोक्तंमर्मपरिमाणं ॥६४॥

अर्थ—रोगापासून वायुपर्यंत, पितरांषा० अग्निष०, वितथाषा० शोषाष०, मुख्याषा०
भृशाष०, जयताषा० भृंगप०, अदितिषा० सुग्रीवपर्यंत रेखा काढाव्या ॥६३॥
त्यांचे संयोग जे नऊ तीं अतिमर्म सांगितलीं. जे पदाचा अष्टमांश ते मर्माचे
प्रमाण सांगितले ॥६४॥

पदहस्तसंख्ययासंमितानिवंशौगुलानिचिस्तीर्णः ।

वंशव्यासोध्यर्थः शिराप्रमाणं विनिर्दिष्टं ॥६५॥

अर्थ—पदाची जितकी हस्तसंख्या तितकीं अंगुलें वंश (रोगाद्वायुमित्यादि सूत्रप-
ट्क) निस्तार जाणाव्या. वंशाचें व्यासार्ध शिरा (पूर्वापर व दक्षिणोत्तर दशदश
रेखा) प्रमाण सांगितले ॥६५॥

सुखमिच्छन्ब्रह्माणं यत्नाद्रक्षेद्गृहीगृहांतस्थं ।

उच्छिष्टाद्युपघाताद्गृहपतिरुपत्प्यते तस्मिन् ॥६६॥

अर्थ—गृहस्वामी सुख इच्छील तर यत्नाने गृहमध्यस्थ ब्रह्मदेवाचे रक्षण करावे. त्यास उच्छिष्टादिकाचा उपद्रव झाला तर गृहस्वामीस दुःख होते ॥६६॥

दक्षिणभुजेनहीनेवास्तुनरैर्यक्ष्यो गनादोषाः ।

वामेर्धधान्यहानिः शिरसि गुणैर्हीयते सर्वैः ॥६७॥

स्त्रीदोषाः सुतमरणं प्रेष्यत्वं चापि चरणवैकल्ये ।

अविकलपुरुषेव सतां मानार्थयुतानि सौख्यानि ॥६८॥

अर्थ—वास्तुपुरुष, उजव्या भुजाने रहित असतां धनक्षय, स्त्रीरुत दोष हे होतात. डाव्या भुजाने रहित अ० द्रव्य, धान्य, यांची हानि होई. मस्तकहीन अ० सर्व आरोग्यादि गुणांनी गृहपति हीन होतो ॥६७॥ पादभागहीन अ० स्त्रीरुत दोष, पुत्रमरण, दासत्व ही होतात. वास्तुपुरुष परिपूर्णवयव अ० सन्मान, द्रव्य, याणी युक्त सौख्ये त्या गृहांत रहाणाऱ्या पुरुषांस होतात ॥६८॥

गृहनगरग्रामेषु च सर्वत्रैव प्रतिष्ठिता देवाः ।

ते पुच्यथानुरूपं वर्णाविप्रादयो वा स्याः ॥६९॥

अर्थ—याच प्रकाराने गृह, नगर, ग्राम, इत्यादि सर्व स्थळी देव राहतात. त्या चाठाई यथायोग्य ब्राह्मणादिकांस ठेवावे ॥६९॥

वासगृहाणि च विंध्याद्विप्रादीनामुदग्दिगाद्यानि ।

विशतांचयथा भवनं भवंति तान्येव दक्षिणतः ॥७०॥

अर्थ—चतुःशालगृह, नगर, ग्राम याचाठाई ब्राह्मणादि चार वर्णांचीं वासगृहे उत्तरादि प्रदक्षिण चार दिशांस अनुक्रमाने करावी. तीं गृहाप्रत प्रवेश करणारास उजव्या भागाने होत अशीं असतील. (प्राङ्मुखगण गृहाचे द्वार उत्तराभिमुख; दक्षिणमुखा० पूर्वाभि०; पश्चिममुख० दक्षिणाभि०; उत्तरमुख० पश्चिमाभि० अशीं असतील) ॥७०॥

नवगुणसूत्रविभक्तान्यष्टगुणेनाथवाचतुःपष्टेः ।

द्वाराणियानितेषामनलादीनां फलोपनयः ॥७१॥

अर्थ—नवगुणित सूत्राने विभक्त (एकाशीतिपद) अथवा अष्टगुणित सूत्राने विभक्त (चतु षष्टिपद) यांची जी द्वारे आ यादिक याचे फल पुढील श्रेयाकत सा गितले आहे ॥७१॥

अनलभयंस्त्रीजन्मप्रभूतधनतानैर्द्रवात्सल्यं ।

क्रोधपरतानृतत्वंक्रौर्यचौर्यचपूर्वेण ॥७२॥

अर्थ—शिलिदेवस्थित, ईशानद्वारी अभिभय, कयाजनन, बहुद्रव्यप्राप्ति, राजप्रियव, क्रोधस्वभाव, असत्य भाषण, क्रूरत्व, चौर्य, हि फले पूर्वेकडील द्वारी होतात ॥७२॥

अल्पसुतत्वंप्रैष्यं नीचत्वंभक्ष्यपानसुतवृद्धिः ।

रौद्रंकृतघ्नमपनंसुतवीर्यघ्नंचयाम्येन ॥७३॥

अर्थ—भनिलद्वारी १ अल्पपुत्रत्व २ दासत्व ३ नीचत्व ४ भक्ष्य, पान, पुत्र याची वृद्धि ५ रौद्र (अशुभ) ६ कृतघ्न ७ अपम ८ पुत्र, रत्ननाश, ही फले दक्षिणेस होतात ॥७३॥

सुतपीडारिपुवृद्धिर्नधनसुताभिःसुतार्थवलसंपत् ।

धनसंपन्नपतिभयंधनक्षयोरोगइत्यपरे ॥७४॥

अर्थ—पित्र्यद्वारी १ पुत्रपीडा २ शत्रुवृद्धि ३ धन व पुत्र याचे प्राप्तीचा अभाव ४ पुत्र, अर्थ, वल यांची संपत्ति ५ धनसंपत्ति ६ राजभय ७ धनसय ८ रोग ही फले पश्चिमेकडील द्वारी होतात ॥७४॥

वधबंधैरिपुवृद्धिर्धनसुतलाभःसमस्तगुणसंपत् ।

पुत्रधनाग्निर्वैरसुतेनदोषाःस्त्रियानैःस्वं ॥ ७५ ॥

अर्थ—रोगात्यद्वारी १ वध व बंध २ शत्रुवृद्धि ३ धन व पुत्र याचा लाभ ४ सर्वगुणसंपत्ति ५ पुत्र व धन याची प्राप्ति ६ पुत्रवैर ७ खोदोष ८ निर्धनत्व ही उत्तरेकडील द्वारफले होत ॥७५॥

मार्गतरुकोणकूपस्तंभभ्रमवित्थमशुभदंद्वारं ।

उज्ज्रायाद्विगुणमितांत्यक्स्वाभूमिर्नदोषाय ॥७६॥

अर्थ—मार्ग, वृक्ष, कोन, विहीर, स्तंभ, भ्रम (पाण्याचा नळ, पाट इ०) यांची विद्ध द्वार शुभ नव्हे द्वाराचे उचीच्या दुप्पट भूमि सोडून मागादि नेव दोष पद (अशुभ) होत माहीत ॥७६॥

स्थ्याविद्धंद्वारं नाशाय कुमारदोषदंतरुणा ।

पंकद्वारे शोको व्ययं बुनिस्त्राविणिप्रोक्तः ॥७७॥

कूपेनापस्मारो भवति विनाशश्च देवतावित्थे ।

स्तम्भेन स्त्रीदोषाः कुलनाशो ब्रह्मणो अभिमुखे ॥७८॥

अर्थ—मार्गाने विद्ध द्वार गृहस्वामीचा नाश करिते. वृक्षाने वि० बालकनाश करिते. चिखलाने विद्ध द्वार असतां शोक होतो जलनिर्गममार्गाने विद्ध अ० धनव्यय होतो ॥७७॥ विहिरीने विद्ध अ० अपस्मार (फेफरे) रोग होतो. देवालयाने विद्ध अ० नाश होतो. स्तम्भाने विद्ध अ० स्त्रिया दृष्ट होतात. ब्रम्हाच्या अभिमुख द्वार असतां स्वामिकुलनाश होतो ॥७८॥

उन्मादः स्वयमुद्घाटितेऽपि हिते स्वयंकुलविनाशः ।

मानाधिकेनृपभयंदस्युभयंव्यसनदं नीचं ॥७९॥

द्वारंद्वारस्योपरियत्तन्न शिवाय संकटं यच्च ।

आव्यात्तक्षुद्रयदंकुलं कुलनाशनं भवति ॥८०॥

पीडाकरमतिपीडितमंतर्विनतं भवेदभावाय ।

वाह्यविनते प्रवासो दिग्भ्रांते दस्युभिः पीडा ॥८१॥

अर्थ—द्वार स्वतः उघडणारे असेल तर अतिचिंता, स्वतः मिटणारे असेल तर कुलनाश, प्रमाणपेक्षा/अधिक असेल तर राजभय, प्रमाणपेक्षा कमी असेल तर चोरभय व दुःख देणारे असेल होतें ॥७९॥ द्वारावर जे दुसरे द्वार (मजल्याचे) ते शुभ नव्हे. सकट (फारच लहान) द्वार जे तेही शुभ नव्हे. मध्यमविस्तृत द्वार क्षुद्रय देते. कुटज (अस्पष्ट झ० उघडण्यास कठिण जाते) द्वार कुलनाशक होतें ॥८०॥ अतिपीडित (उबऱ्यास टेंकते) द्वार असतां, गृहस्वामीस पीडा करिते. आत (गृहाकडे) तोललेले अ० मरण होतें. बाहेर तोललेले अ० गृहस्वामीस प्रवास होतो. दिग्भ्रांत (दिशाहीन) द्वार अ० चोरकृत पीडा होय ॥८१॥

मूलद्वारं नान्यैर्द्वारैरतिसंदधीतरूपध्या ।

घटफलपत्रप्रमथादिभिश्च तन्मंगलैश्चिनुयात् ॥८२॥

अर्थ—मूलद्वार (मुख्यद्वार) अन्यद्वाराच्या रूपसमृद्धीने सम नसावे. ते मुख्यद्वार कलश, श्रीफलादिकले, अम्बादिवाहने, पाने, बेजी, प्रमथादिगण, सिंह, सर्प, हंस,

चकोर इ० मांगलिकांनीं युक्त करावे. (त्या द्वारावर पूर्वोक्तांसारखीं चित्रे करावीं) ॥८२॥

ऐशान्यादिपुकोणेपुसंस्थिताबाह्यतो गृहस्थेताः ।

चरकीविदारिनामाथपूतनाराक्षसीचेति ॥ ८३ ॥

अर्थ—ईशान्यादि चार कोणांचाठाई गृहाच्या बाहेर चरकी, विदारी, पूतना, राक्षसी ह्या चार देवता अनुक्रमाने राहतात. (ईशानीत चरकी, आग्नेयीत विदारी, नैऋतीत पूतना, वायव्येस राक्षसी याप्रमाणे) ॥८३॥

पुरभवनग्रामाणां ये कोणास्तेषु निवसतां दोषाः ।

इव पचादयोत्यजात्यास्तेष्वेव विवृद्धिमायांति ॥ ८४ ॥

अर्थ—नगर, गृह, ग्राम, यांचे जे कोन त्यांचाठाई रहाणारांचे अशुभ होतें. परंतु चांडालादि अंजळ कोणावर राहिले तर तेथेच त्यांची वृद्धि होई (त्यांचे कल्याण होतें) ॥८४॥

याम्यादिष्वशुभफला जातास्तरवः प्रदक्षिणेनैते ।

उदगादिपुप्रशस्ताः शुक्लवटोदुंपराश्वत्याः ॥ ८५ ॥

अर्थ—इक्ष, (पिपर) वट, उंबर, अश्वत्थ हे चार वृक्ष दक्षिणादि दिशेकडे, प्रदक्षिण अनुक्रमाने होतील तर अशुभ होत. उत्तरादि दिशाकडे होतील तर प्रशस्त होत. (उत्तरेस इक्ष, पूर्वेस वट, दक्षिणेस उंबर, पश्चिमेस पिपळ असे शुभ होत ॥८५॥

आसन्नाः कंटकिनोरिपुभयदाः क्षीरिणो रथनाशाय ।

फलिनः प्रजाक्षयकरादारूण्यपिवर्जयेदेषां ॥ ८६ ॥

छिंद्याद्यदिनतरुस्तान् तदंतरे पूजितान्वपेद न्यान् ।

पुत्रागाशोकारिष्टवकुलपनसान् शमीशालौ ॥ ८७ ॥

अर्थ—गृहाचे समीपभागीं सदिगादि कंटकवृक्ष असतील तर शत्रुभय, रबी इत्यादि चिकाचे वृक्ष अ० तर इत्थनाश, आम्नादि फलवान् अ० तर सतातक्षय, हीं फळे होतात. यांचीं गृहास कापेही नसावीं ॥८६॥ जर हे असलेले वृक्ष तोडवत नाहीत तर यांचेमध्ये उंदीण सुरंगी कडुनिव, अशोक, बकुळ, कणस, शमी, लाग हे पूजितवृक्ष लावने ॥८७॥

शस्तौषधिद्रुमलतामधुरासुगंधास्निग्धासमान
सुषिराचमहीनराणां । अप्यध्वनिश्रमविनो
दमुपागतानांधत्तेश्रियंकिमुतशाश्वतमंदिरेषु ८८

अर्थ—जया, जयंती इत्यादि औषधी; पिप्पलादि यन्त्रियवृक्ष व बल्ली यांहींकरून प्रशस्त; ज्या जमिनीस मधुर स० गोड रुचि आहे. सुगंधयुक्त, स्निग्ध स० धि कणाईची, सम स० सळगे व उचवटे नाहीत अशी, अंतःसार स० कठिण अशी भूमि मनुष्यांस घर बांधण्यास शुभ होय. अशी पूर्वोक्त भूमि मार्गामध्ये श्रम पावलेल्यांसहो श्रम परिहार करून शोभा देणे मग स्थिरगृहास लक्ष्मी देईल यांत आश्चर्य काय. शोभा देईलच ॥८८॥

सचिवालयेर्थनाशोर्धूतगृहेमुतवधःसमीपस्थे ।
उद्देगोदेवकुलेचतुप्पथेभवतिचाकीर्तिः ॥८९॥
चैत्येभयंग्रहकृतंवलमीकश्वभ्रसंकुलेविपदः ।
गर्तायांतुपिपासाकूर्माकारेधनविनाशः ॥९०॥

अर्थ—प्रधानाचे गृह समीप असतां द्रव्यनाश, धूर्ताचे गृह समी० पुत्रमरण, देवगृह समी० चित्तोद्देग, चवाठा समी० अपकीर्ति, ही फले होतात ॥८९॥ चैत्य (पिपळादि अत्युच्चवृक्ष) समीप असता, ग्रह व पिशाचकृत भय होतें. वास्ळ किंवा खळगा समी० विपत्ति, खंदक समी० तृषा, कूर्माकार (कासबाचे पाठीसारखी) भूमि समीप असतां, धननाश ही फले होतात ॥९०॥

उदगादिष्वमिष्टंविप्रादीनांप्रदक्षिणेनैव ।
विप्रःसर्वत्रवसेदनुवर्णमथेष्टमन्येषां ॥९१॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस अनुक्रमाने उत्तरादि ष्व (उत्तरती) भूमि प्रदक्षिण शुभ होय. (उत्तरेंस उत्तरनी ब्राह्मणास; पूर्वेस उत्त० क्षत्रियास; दक्षिणेंस वैश्यास; पश्चिमेंस शूद्रास;) ब्राह्मणानें सर्वत्र रहावें. अन्यांनीं आपल्या वर्णानुक्रमे रहावें शुभ होय ॥९१॥

गृहमध्येहस्तमितंखात्वापरिपूरितंपुनःश्वभ्रं ।
यद्यूनमनिष्टंतत्समेसमंधन्यमधिकंयत् ॥९२॥

अर्थ—गृहामध्ये हस्तपरिमित खान, रुद, उच खळगा खणून त्याच मातीने पुनः भरावा माती कमी होईल तर अनिष्ट, बरोबर होईल तर मध्यम, अधिक होईल तर शुभ अशी भूमि जाणानी ॥९२॥

श्वभ्रमथवावुपूर्णपदशतमित्वागतस्ययदिनोनं ।

तद्धन्ययश्चभवेत्पलानिपांस्वादकंचतु पष्टिः ॥९३॥

अर्थ—अथवा तैव श्वभ्र (खलगा) उदकपूर्ण करून, शबर पावले जाऊन घर त येईपर्यंत, त्यातील उदक कमी होणार नाही तर शुभ, अन्यथा अशुभ होय अथवा खळग्यातून निघालेल्या मातातील जाती एक आढक ह्य० पायली भर घेऊन तिच वजन करावे तें वजन ६४ पले ह्य० २९६ तोळे येईल तर ती भूमि शुभ. अन्यथा अशुभ होय ॥९३॥

आमेवामृत्पात्रेश्वभ्रस्येदीपवर्तिरभ्यधिकं ।

ज्वलतिदिशियस्यशस्तासाभूमिस्तस्यवर्णस्य ९४

अर्थ—अथवा अपक्व मृत्पात्र (कसे मातीची मोठी पणतीबगेरे) श्वभ्रात ठेवून त्या त चार दिशास वाती प्रज्वलित कराव्या त्यामधून ज्या दिशेकडील वात अधिक प्रज्वलित होईल त्या दिशेकडील पूवाक्त (श्रींक ७०) ब्राह्मणादि वर्णांस ती भूमि शुभ होय ॥९४॥

श्वभ्रोपितनकुसुमंयस्मिन्प्रम्लायतेनुवर्णसमं ।

तत्तस्यभवतिशुभदंयस्यचयस्मिन्मनोरमते ॥९५॥

अर्थ—ब्राह्मणादि वर्णानुक्रमाने फाटरे, तांबडे, पिवळे, काळे, अशी चार पुष्पे रा श्री खळग्यामध्ये घालवी आणि ती प्रातः काळी पहवी त्यात ज्या रंगाचे पुष्प स्थान होणार नाही त्याच्या वर्णाचे तेंथे कड्याण होईल अथवा ज्याचें जथें वित्त रमेल तेंथे त्याणें गृह बांधून रहावे निचार करू नये ॥९५॥

सितरक्तपीतरुष्णाविप्रादीनांप्रशस्यतेभूमिः ।

गंधश्रभवतियस्याघृतरुधिरान्नायमयसमः ॥९६॥

कुशयुक्ताशरवहुलादूर्वाकाशवृताक्रमेणमही ।

अनुवर्णवृद्धिकरीमधुरकषायाम्लकटुकाच ॥९७॥

अर्थ—ब्राह्मणादि चार वर्णांस श्वेत, रक्त, पीत, रुष्ण या रंगाची भूमि अनुक्रमाने प्रशस्त होय तशीच घृत, रक्त, अन्न, बब, यासारख्या गंधाची भूमि पणानुक्रमा नें शुभ होय ॥९६॥ दर्भ, शर (तृणवि०), दूब, काश (माळ), याणीं युक्त भूमि ब्राह्मणादि वर्णानुक्रमानें शुभ होय गोड, तुरट, आवट, तिखट, अशी भूमि पणानुक्रमानें नृद्धि करणारी होय ॥९७॥

कृष्टांप्ररूढवीजांगोध्युपितांब्राह्मणैः प्रशस्तांच ।
 गत्वामर्हींगृहपतिः कालेसांवत्सरोद्दिष्टे ॥९८॥
 भक्ष्यैर्नानाकारैर्दध्यक्षतसुरभिकुसुमंधूपैश्च ।
 दैवतपूजांकृत्वास्थपतीनभ्यर्च्यविप्रांश्च ॥९९॥
 विप्रःस्पृष्ट्वाशोर्षवक्षश्चक्षत्रियोविशश्चोरू ।
 भूद्रःपादौस्पृष्ट्वाकुर्याद्रेखांगृहारंभे ॥१००॥

अर्थ—नांगराने नांगरलेली, भात पिकलेली, माई राहलेली, ब्राह्मणांनीं प्रशंसित अशा भूमीप्रत ज्योतिर्वेत्त्यांनीं सांगितलेल्या मुहूर्ती गृहपतीने जावे ॥९८॥ आणि नानाप्रकारचे अपूप मोदकादि भक्ष्यपदार्थ, दधि, अक्षता, सुगंधपुष्पे, धूप, दीप इत्यादिकांनीं क्षेत्राधिपतीची पूजा करून नंतर ब्राह्मण व शिल्पविद्याजानते सुतार यांची पूजा करावी ॥९९॥ ब्राह्मणाने मरतकास, क्षत्रियाने वक्षस्थलास, वैश्याने मांड्यास, शूद्राने पायांस असा आपले शरीरास स्पर्श करून गृहारंभी रेषा करावी ॥१००॥

अंगुष्ठकेन कुर्यान्मध्यांगुल्याथवाप्रदेशिन्या ।
 कनकमणिरुजतमुक्तादधिफलकुसुमाक्षतैश्च शुभं ॥१०१॥
 शस्त्रेण शस्त्रमृत्युर्वधोलोहेन भस्मनाग्निभयं ।
 तस्करभयंतृणेन च काष्ठोल्लिखिताचराजभयं ॥१०२॥
 वक्रापादालिखिताशस्त्रभयक्लेशदाविरूपाच ।
 चर्मांगारास्थिकृतादंतेन च कर्तुरशिवाय ॥१०३॥
 वैरमपसंव्यलिखिताप्रदक्षिणंसंपदोचिनिर्देश्याः ॥
 वाचःपरुषानिष्ठीवितंक्षुतंचाशुभंकथितं ॥१०४॥

अर्थ—गृहपतीने ती रेषा अंगुष्ठ, मध्यांगुलि, तर्जनी, सुवर्ण, मणि, रूपे, मोती, दधि, फल, पुष्प, अक्षता, याहीकरून केली नर शुभ होय ॥१०१॥ शस्त्राने करील तर शस्त्रेण मृत्यु, लोखडाने क० वंश, भस्माने क० अग्निभय, तृणाने क० चोरभय, काष्ठाने करील तर राजभय, हा होतात ॥१०२॥ वांकडी किंवा पायाने काढलेली, विरूप अशी जी रेषा तीही शस्त्रभय व क्लेशदेणारी, कातडे, कोळसे, हाडे, दंत याही केलेली रेषा गृहकर्त्यास अशुभकारक होय ॥१०३॥ रेषा अपसंव्य काढिली तर वैर होते. प्रदक्षिण काढिली तर संपत्ति होतात. तशी-

च सावेळीं कठोर भाषणें, निघोवित (तोंडानें धुकणें), शिक ही व गुदशब्द होईल तर गृहकर्त्यास अशुभ सांगितलें ॥१०४॥

अर्धनिचितंरुतंवाप्रविशन्स्थपतिर्गृहेनिमित्तानि ।

अवलोकयेत्गृहपतिःकसंस्थितःस्पृशतिकिंचांगं॥१०५॥

रविदीप्तोयदिशकुनिस्तस्मिन्कालेविरौतिपरुपरवः ।

संस्पृष्टांगसमानंतस्मिन्देहोस्थिनिर्देश्यं ॥१०६॥

अर्थ—पाया अर्थां किंवा सर्व जाल्यावर ग्रामध्ये गृहपति प्रवेश करित असता तो वास्तुपुरुषाच्या कोणत्या अवयवावर उभा राहिला व आपल्या कोणत्या अंगास स्पर्श करितो ? चिन्हें स्थपतीनें (सुतारानें) पहावीं ॥१०५॥ त्या गृहप्रवेश समयीं दीप्तदिशेकडे अथवा सूर्याभिमुख पक्षि राहून रुत शब्द करील तर, गृहपतीनें स्पृष्ट अंगसमान (त्या अंगासारखें) उभा राहिला त्यादेशीं भूमीमध्ये हाड आहे असें सांगितलें आहे (ईशान्यादि दिशा सूर्योदयापासून प्रथमप्रहरां अगारिणी, दीप्ता, भूमिता, शेष ९ शांत. द्वितीयप्रहरां पूर्वादि, तृ० अग्नेयादि; च० दक्षि०, पच० नैऋत्या०, ष० पश्चि० स० वाय० अ० उत्तरादि, होतात) ॥१०६॥

शकुनसमयेथवान्येहस्त्यश्वश्वाद्योनुवाशंते ।

तत्प्रभवमस्थितस्मिस्तदंगसंभूतमेवेति ॥१०७॥

अर्थ—अथवा निमित्तकार्त्तरीं हत्ती, घोडा, कुत्रा, इत्यादि यातून कोणीही सूर्याभिमुख शब्द करील, त्या प्राण्याचें हाड गृहपतिस्पृष्ट अंगतुल्य गृहपतिस्थितदेशीं आहे असें समजावें ॥१०७॥

सूत्रेप्रसार्यमाणेगर्दभरावोस्थिशल्यमाचष्टे ।

श्वसृगाललंघितेवासूत्रेशल्यंविनिर्देश्यं ॥१०८॥

अर्थ—सूत्र पसरलें असता, गर्दभाचा शब्द होईल तर हाड भूमात आहे असें सांगवें. कुत्रा किंवा काळ्या हे सूत्रावरून गेले तर त्याचें शल्य (हाड) भूमिंत आहे असें सांगवें ॥१०८॥

दिशिशांतायांशकुनोमधुरविरावीयदातदावाच्यः ।

अर्थस्तस्मिस्थानेगृहेश्वराधिष्ठितेगेवा ॥१०९॥

अर्थ—ज्याकार्त्तरीं शांत दिशेकडे पक्षी मधुरशब्द करील त्याकार्त्तरीं गृहेश्वराधिष्ठित स्थानीं किंवा गृहेश्वरस्पृष्ट वास्तुपुरुषाच्या अर्गां इत्य आदे असें सांगवें. (ते इत्य गृहपतीच्या उंची इतकें खोल आहे) ॥१०९॥

सूत्रच्छेदेमृत्युःकीलेचावाङ्मुखेमहारोगः ।

गृहनाथस्थपतीनांस्मृतिलोपेमृत्युरादेश्यः ॥११०॥

स्कंधात्च्युतेशिरोरुक्कुलोपसर्गोपवर्जितेकुंभे ।

भग्नेपिचकर्मिवधश्च्युतेकराद्रृहपतेर्मृत्युः ॥१११॥

अर्थ—सूत्र तुटलें तर गृहपतीस मृत्यु. खुंदी मारतानां ठोकण्याचे जोरापेक्षां फार खोल गेली तर महान् रोग होतो. गृहस्वामी व सुतार यांस स्मरण नाहींतें (भ्रम) झाला तर त्यांस मृत्यु होतो ॥११०॥ उदकपूर्ण कुंभ खांडावरून पडला तर मस्तकरोम होतो. अधोमुख पडेल तर कुलास उपद्रव होतो. फुटला तर कामाठचांस मृत्यु होतो. हस्तापासून गळला तर गृहपतीस मृत्यु होतो ॥१११॥

दक्षिणपूर्वेकोणेकृत्वापूजांशिलांन्यसेत्प्रथमां ।

शेषाःप्रदक्षिणेनस्तंभाश्चैवंसमुत्थाप्याः ॥११२॥

छत्रस्वगंवरयुतःकृतधूपविलेपनःसमुत्थाप्यः ।

स्तंभस्तथैवकार्योद्धारोच्छ्रायःप्रयत्नेन ॥११३॥

अर्थ—पहिली शिला, पूजा करून ईशानीस स्थापन करावी. नंतर शेष शिला (दगड) प्रदक्षिण लावाव्या. असेच स्तंभही उभे करावे ॥११२॥ छत्र, माला, बख यांणीं युक्त व धूपगंधादिपूजित स्तंभ उभारावा व द्वारही तसेच प्रयत्नानें उभारावे ॥११३॥

विहगादिभिरवलीनैराकंपितपतितदुःस्थितैश्चफलं ।

शक्रध्वजफलसदृशंतस्मिंश्चशुभंविनिर्दिष्टं ॥११४॥

अर्थ—स्तंभ व द्वार पक्ष्यादिकांनीं आलिंगित (स्पृष्ट) किंवा कांपविला अथवा दुःस्थित (वांकडा केला) असतां त्याचें फल शक्रध्वज (अ० ४३ श्लो० ६२ पासून ६६ पर्यंत) फलासारखें शुभाशुभ सांगितलें ॥११४॥

प्रागुत्तरोन्नतेधनसुतक्षयःसुतवधश्चदुर्गंधे ।

वक्रेबंधुविनाशोनसंतिगर्भाश्चदिङ्मूढे ॥११५॥

अर्थ—गृहभूमि पूर्वेकडे किंवा उत्तरेस उंच असेल तर धन व पुत्र यांचा नाश, दुर्गंधियुक्त असेल तर पुत्रवध, वांकडी ल० सारखी नसेल तर बंधुनाश, पूर्वादिदिशा साधून नसेल तर गर्भनाश हीं फळे होतात (दिशा साधून चौथारा पाणसाळीने करावा) ॥११५॥

इच्छेद्यदिगृहवृद्धिततःसमंतादिवर्धयेत्तुल्यं ।

एकोद्देशेदोषःप्रागयवाप्युत्तरेकुर्यात् ॥११६॥

अर्थ—गृहाची वृद्धि (वाढिवर्ण) इच्छील तर सर्व दिशाकडे सारखी करावी. एकीकडे वाढविण्यात दोष आहे, परंतु अन्य दोषास्तव पूर्वेकडे किंवा उत्तरेकडे गृहवृद्धि करावी ॥११६॥

प्राग्भवतिमित्रवैरंमृत्युभयंदक्षिणेनयदिवृद्धिः ।

अर्थविनाशःपश्चादुदग्विनृद्धौमनस्तापः ॥११७॥

अर्थ—पूर्वेस गृह वाढिले तर मित्रवैर, दक्षिणेस मृत्युभय. पश्चिमेस द्रव्यनाश, उत्तरेस वाढिले तर चिंतसताप हीं फळे होतात ॥११७॥

ऐशान्यादेवगृहंमहानसंचापिकार्यमाग्नेय्यां ।

नैर्ऋत्यांभाडोपस्करोर्धधान्यानिमारुत्यां ॥११८॥

अर्थ—चौत्थीपै, गृहात ईशानीस देवगृह, आग्नेयीस महानस (पाकस्थान), निर्ऋतीस भाडोपस्कर (उपयोगी भाडीं नगरे ठेवण्याची जागा), वायव्येस द्रव्य व धान्य यांचे गृह, अशीं करावीं. (याचा अन्वय विस्तार आहे) ॥११८॥

प्राच्यादिस्थेसलिलेसुतहानिःशिखिभयंरिपुभयंच ।

स्त्रीकलहःस्त्रीदौष्ट्येनैःस्वयंविचात्मजविवृद्धिः ॥११९॥

अर्थ—वास्तूच्या पूर्वेस उदकेस्थान (बिहिर नगरे) असेल तर पुत्रनाश, आग्नेयीस अभिभय, दक्षिणेस शत्रुभय, नैर्ऋतीस स्त्रीकलह, पश्चिमेस स्त्रियांच्याठाईं दुष्टस्वभाव, वायव्येस निर्धनत्व, उत्तरेस द्रव्यवृद्धि, ईशानीस पुत्रवृद्धि हीं फळे होतात ॥११९॥

खगनिलयभग्नसंगुष्कदग्धदेवालयश्मशानस्थान् ।

क्षीरतरुधवविभीतकनिवारणिबर्जितांश्छिद्यात् १२०

अर्थ—पक्ष्यांचे रहाण्याचा, मोडलेला, मुकलेला, जळलेला, देवळाजवळचा, मसन्यातील हे वृक्ष व पिंपळादिक वृक्षांचे वृक्ष, धानडा, भेला, निंब, अरणि (वृक्ष वि० ऐरण) या वृक्षाग्रचून गृहास वृक्ष तोडावे ॥१२०॥

रात्रौकृतवलिपूजंप्रदक्षिणंछेदयेद्दिवावृक्षं ।

धन्यमुदक्प्राक्पतनंनग्राह्योत्तोन्यथापतितः १२१

अर्थ—रात्रीस बलि व पूजा करून दिवसास वृक्ष पूर्वादि प्रदक्षिण तोडावा. त्या वृक्षाचे पतन उत्तरेस किंवा पूर्वेस होईल तर शुभ. याहून अन्य दिशाकडे पडलेला वृक्ष गृहास घेऊ नये ॥१२१॥

छेदोद्यद्विकारीततः शुभंदारुतद्रहौपयिकं ।

पीतेतुमंडलेनिर्दिशेत्तरोर्मध्यगांगोधां ॥१२२॥

मंजिष्ठाभेभेकोनीलेसर्पस्तथारुणेसरठः ।

मुद्गाभेदमाकपिलेतुमूपकौभश्चखड्गाभे ॥१२३॥

अर्थ—वृक्षाचा छेद विकाररहित होईल तर, ते काष्ठ गृहास उपयुक्त (शुभ) होय. तोडलेले वृक्षाचे मंडल (त्रुध) पीतवर्ण होईल तर वृक्षामध्ये घोरपड आहे असे सागावे ॥१२२॥ तांबडे होई० मडूक, निळें हो० सर्प, किंचित् तांबडे हो० सरडा, मुद्गाभ (हिरवे) होई० पाषाण, पिंगटवर्ण हो० उदीर, खड्गाभ (श्वेतवर्ण) होईल तर उदक, ही तोडलेल्या वृक्षात आहेत असे सागावे १२३

धान्यगोगुरुहुताशसुराणांनस्वपेदुपरिनाप्यनु

वंशं । नोत्तरापरशिरानचनग्नेनैवचार्द्रचर

णःश्रियमिच्छन् ॥१२४॥

अर्थ—धान्य, गाय, पित्रादिगुरु, अग्नि, देव याचेर व वंश (श्लोक ६३,) या सूत्रावर निजूनये. उत्तर व पश्चिम दिशा याकडे मस्तक करून, नम्र, ओल्यापायानी, 'लक्ष्मीइच्छिणाया' पुरुषाने निद्रा करूनये ॥१२४॥

भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशो

भितं । धूपगंधवलिपूजितामरंब्राह्मणध्वनि

युतंविशेत्गृहं ॥१२५॥

अर्थ—बहुत पुष्पसमूहानी युक्त, तोरणयुक्त, उदकपूर्णकलशानी शोभित, धूप, गंध, बलि याहीकरून पूजिले आहेत देव ज्यामध्ये, असे न ब्राह्मणध्वनि (वेदशब्द) याणी युक्त अशा गृहाप्रत सुमुहूर्ती प्रवेश करावा ॥१२५॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायांवास्तुविद्या

नामत्रिपंचाशोध्यायः ॥५३॥

॥ अथदगार्गलं ॥

धर्म्ययशस्यंचवदाम्यतोहंदगार्गलंयेनजलोपलंब्धिः ।
 पुंसांयथांगेपुशिरास्तथैवक्षितावपिप्रोन्नतनिम्नसंस्थाः १
 एकेनवर्णेनरसेनचांभश्च्युतंनभस्तोवसुधाविशेषात् ।
 नानारसत्वंबहुवर्णतांचगतंपरीक्ष्यंक्षितितुल्यमेव ॥२॥

अर्थ—वास्तुविद्याप्रकरणानंतर धर्म्य व यशप्रद व उपांगे जलप्राप्ति होत्ये असे द-
 गार्गल भी बराहमिहिराचार्य सांगतो. जशा पुरुषाच्या अंगी वरस्त्राली जाणा-
 न्या शिरा असतात तशाच भूमांतही जलवाहिनी शिरा आहेत ॥१॥ उदक
 आकाशापासून एकवर्णने व एकरसानेच भूमीवर पडते; परंतु नानाप्रकारची
 भूमि आहे यास्तव ते उदक नानारस (बहुतसाद) व बहुवर्ण झाले यास्तव भू-
 मितुल्य उदकाचे रस व वर्ण जाणावे. तथाच वक्ष्यति (सशर्कराताम्रमहीकषा-
 यसारधारीत्रीकपिलकरोति ॥ आपादुरायांलवणप्रदिष्टमृष्टजलनीलवसुधरायामिति)२

पुरुहूतानलयमनिर्ऋतिघरुणपवनैर्दुःशंकरादेवाः ।
 विज्ञातव्याःक्रमशःप्राच्यादीनांदिशांपतयः ॥३॥
 दिक्पतिसंज्ञाश्शिरानवमीमध्येमहाशिरानात्री ।
 एताभ्योन्याःशतशोचिनिःसृतानामभिःप्रथिताः॥४

अर्थ—इंद्र, अग्नि, यम, निर्ऋति, वरुण, वायु, सोम, शिव हे ८ देव पूर्वादि ८
 दिशांचे स्वामी अमुक्रमाने जाणावे ॥३॥ ज्या दिशेकडून जी शिरा (जलवाहि-
 नी) येईल त्या शिरेस सा दिक्पतींचे नाव जाणावे व मध्ये नववीशिरा महाशि-
 रानामक जाणावी. याहून अन्यही शिरा कोकदो निघाल्या आहेत त्यांचीही ना-
 वे प्रसिद्ध आहेत. तथाच वक्ष्यति (कुमुदानामशिरासापुरुषत्रयवाहिनीभवति)४

पातालादूर्ध्वशिराःशुभाश्चतुर्विधुसंस्पितायाश्च ।
 कोणदिगुत्थानशुभाःशिरानिभित्तान्यतोवक्ष्ये ॥५॥

अर्थ—पातालापासून ख० सालून वर ज्या शिरा येतात व चार दिशेस ज्या शिरा
 असतात त्या शुभ होत. आग्नेयादि कोणदिशेस उत्पन्न झालेल्या शिरा शुभ
 नव्हत. यानंतर शिरांची चिह्ने सांगतो ॥५॥

यदिवेतसोंवुरहितेदेशेहस्तैस्ततास्त्रिभिःपश्चात् ।

सार्धेपुरुपेतोयंवहतिशिरापश्चिमातत्र ॥६॥

चिन्हमपिचार्धपुरुपेमंडूकःपांडुरोथमृत्पीता ।

पुटभेदकश्चतस्मिन्पापाणोभवतितोयमधः ॥७॥

अर्थ—जेथें स्वभावतः उदक नाही अशा जलराहित देशों वेताचें झाड असेल तर त्याचे पश्चिमेकडे तीन हातांवर दीड पुरुषांखाली उदक असतें तेथे पश्चिमेस शिरा (मरा) वाहये ॥६॥ अर्धपुरुषावर पांडरा वेडूक, नंतर पीतवर्ण मृत्तिका, त्याचेखाली पुटभेदक पापाण हीं चिन्हें लागतील त्याचे खाली उदक सापडेल (येथें पुरुष ऊर्ध्वबाहु. त्याचे प्रमाण अगुलें १२० हेत. यांचा पंचमांश हस्त जाणावा) ॥७॥

जंब्वाश्चोदध्यस्तैस्त्रिभिःशिराधोनरद्वयेपूर्वा ।

मृल्लोहगंधिकापांडुराथपुरुपेत्रमंडूकः ॥८॥

अर्थ—जंबू (जांबूळ) वृक्षाचे उत्तरेस तीन हातांपुढें दोन पुरुषांखाली पूर्वेकडे शिरा आहे. येथें पुरुषभर खंडलें असतां लोखंडासारख्या गंधाची थोडी पादरी माती व तीत वेडूक हें चिन्ह दिसेल ॥८॥

जंबूवृक्षस्यप्राग्बलमीकोयदिभवेत्समीपस्थः ।

तस्मादक्षिणपार्श्वेसलिलंपुरुपद्वयेस्वादु ॥९॥

अर्धपुरुपेचमत्स्यःपारावतसंनिभश्चपापाणः ।

मृद्रवतिचात्रनीलादीर्घकालंवहुचतोयं ॥१०॥

अर्थ—जांबूळीचे पूर्वेस जवळ वाळूळ असेल तर त्याचे दक्षिणेस दोन पुरुषांखाली गोंड उदक आहे ॥९॥ याचें चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर तेथे मत्स्य व त्याच्या पारंग्याचे वर्णांचा दगड व तेथें नीलवर्ण मृत्तिका हीं चिन्हे असलीं झणजे बहुतदिवस राहणारे असें बहुत उदक लागेल ॥१०॥

पश्चादुदुंवरस्यत्रिभिरेवकरैर्नरद्वयेसार्धे ।

पुरुपेसितोहिरश्मांजनोपमोयःशिरासुजला ॥११॥

अर्थ—जलवर्जित देशों उंचाचें झाड असेल तर त्याचे पश्चिमेस तीन हातांपुढें थोडीच पुरुषांखाली उत्तम जलयुक्तशिरा आहे. याचें चिन्ह. एक पुरुष खटल्यावर तेथें श्वेतसर्प दिसेल व काजळासारखा दगड दिसेल त्याचे खाली उदक लागेल ११

उदगर्जुनस्यदृश्योवल्मीकोयदिततोर्जुनाद्धस्तैः ।
 त्रिभिरंबुभवतिपुरुषैस्त्रिभिरर्धसमन्वितैःपश्चात् ॥१२॥
 श्वेतागोधार्धनरेपुरुषेमृत्भूसराततःकृष्णा ।
 पीतासिताससिकताततोजलंनिर्दिशेदमितं ॥१३॥

अर्थ—अर्जुन (ताळन) वृक्षाचे उत्तरेस वाळूळ असेल तर वृक्षापासून पश्चिमेकडे तीन हातावर खटलें असता, सादेतीन पुरुषाखालीं उदक आहे ॥१२॥ चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर पादरी गोधा (पाल), एकपुरुषावर धूसरा (काळीपादरी) माती, नंतर काळीमाती, नंतर पिवळी, नंतर रेंतीनें युक्त पादरी माती, त्याचे खालीं न्हूत जल आहे असें सागावें ॥१३॥

वल्मीकोपचितायांनिर्गुंड्यांदक्षिणेनकथितकरैः ।
 पुरुषद्वयेसपादेस्वादुजलंभवतिचाशोष्यं ॥१४॥
 रोहितमत्स्योर्धनरेमृत्कपिलापांडुराततःपरतः ।
 सिकतासशर्कराथक्रमेणपरतोभवत्यंभः ॥१५॥

अर्थ—वाळूळयुक्त निगडीचें झाड असेल तर त्याच्या दक्षिणेकडे तीन हातावर स वादोनपुरुष खटलें तर तेथें शुष्क न होणारें व गोड उदक आहे ॥१४॥ याचें चिन्ह. अर्धपुरुषावर रोहितमासा, पिंगटमाती, नंतर पादरीमाती, नंतर दगडा नीं युक्त रेंती, त्याचे खालीं उदक आहे ॥१५॥

पूर्वेणयदिवदर्यावल्मीकोदृश्यतेजलंपश्चात् ।
 पुरुषैस्त्रिभिरादेश्यंश्वेतागृहगोधिकार्धनरे ॥१६॥

अर्थ—नोरीचे झाडाच्या पूर्वेस वाळूळ दिसेल तर झाडाच्या पश्चिमेस तीन हातां पुढें तीन पुरुष खटलें असता, उदक आहे असें सागावें. तेथें चिन्ह. अर्धपुरुषावर पादरी पाल असेल, त्याचे खालीं खटलें असता उदक लागेल ॥१६॥

सपलाशावदरीचेदिश्यपरस्यांततोजलंभवति ।
 पुरुषत्रयेसपादेपुरुषेत्रचदुंहुभिश्चिन्हं ॥१७॥

अर्थ—पळस व वाळूळयुक्त नोरीचें झाड असेल तर, त्याचे पश्चिमेस तीन हाता नंतर सवातीन हात खटलें असता, खालीं उदक आहे. याचें चिन्ह. पुरुषावर दुंदुभि (निर्विष दुतोज्या सप) असेल ॥१७॥

विल्वोदुंबरयोगेविहायहस्तत्रयंतुयाम्येन ।
पुरुषैस्त्रिभिरंबुभवेत्कृष्णोर्ध्वनरेचमंडूकः ॥१८॥

अर्थ—वेल व उंबर यांचा योग (एकत्र असणे) नेथे असेल त्याचे दक्षिणेस तीन हात भूमि टाकून तीन पुरुष खटले तर उदक आहे. याचे चिन्ह. अर्धपुरुष खटल्यावर तेथे काळा बंडूक सांपडेल ॥१८॥

काकोदुंबरिकायां वल्मीकोद्दृश्यतेशिरातस्मिन् ।
पुरुषत्रये सपादेष्विमदिक्स्थावहतिसाच ॥१९॥
आपांडुपीतिका मृद्गोरसवर्णश्च भवति पापाणः ।
पुरुषार्थकुसुदनिभो दृष्टिपथं मूपकोयाति ॥२०॥

अर्थ—काकोदुंबरिका (बोखाड्याचे झाड) या खाली वाळू दिसेल तर तेथे सवातीन पुरुष खटले असता पश्चिमदिशेकडे जलगिरा वाहते ॥१९॥ येथे चिन्ह. थोडीपांडरी माती, पुढे पिवळी, नंतर पादरादगढ व अर्धपुरुष खटले झणजे पादरा उंदीर दृष्टीस पडेल ॥२०॥

जलपरिहीने देशे वृक्षः कं पिप्लको यदा दृश्यः ।
प्राच्यां हस्तत्रितये वहति शिरादक्षिणाप्रथमं ॥२१॥
मृत्नीलोत्पलवर्णा कापोता चैव दृश्यते तस्मिन् ।
हस्ते जगंधिमत्स्यो भवति पयोल्पंचसक्षरं ॥२२॥

अर्थ—जलरहिता देशी कं पिप्लक (रईमाठार, योखजूडी) वृक्ष दृष्टीस पडेल तर त्याचे पूर्वेस तीन हातांपुढे सवातीन हातांखाली दक्षिणेकडे जलगिरा वाहते ॥२१॥ याचे चिन्ह. प्रथम नीलकमलासारखी माती, नंतर कपोताच्या रंगाची माती दिसेल. हातभर खटले झणजे अजगंधि मत्स्य लागेल तेथे रारें अल्प उदक आहे ॥२२॥

शोणाकतरोरपरोत्तरो शिराद्वौ करावत्तिक्रम्य ।
कुसुदानामक्षिरासा पुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥२३॥

अर्थ—शोणाक (तेटू किंवा दिंडा) वृक्षाचे पापव्येस दोन हात सोडून तीन पुरुष खटले असता कुसुदानामक क्षिरा वाहते ॥२३॥

आसन्नोवल्मीकोदक्षिणपादर्वेविभीतकस्ययदि ।

अध्यर्धेतस्यशिरापुरुषेज्ञेयादिशिप्राच्यां ॥२४॥

अर्थ—विभीतक (बेहडा) वृक्षाच्या दक्षिणदिशेकडे जवळ वाळूळ असले तर त्या बेहड्याच्या पूर्वेत दोन हातापुढे दोडपुरुष खटले असतां, जलशिरा आहे असें जाणवें ॥२४॥

तस्यैवपश्चिमायांदिशिवल्मीकोयदाभवेद्धस्ते ।

तत्रोदग्भवतिशिराचतुर्भिरर्धाधिकैःपुरुषैः ॥२५॥

इवेतोविश्वंभरकःप्रथमेपुरुषेतुकुंकुमाभोदमा ।

अपरस्यांदिशिचशिरानश्यतिवर्षत्रयेतोते ॥२६॥

अर्थ—बेहड्याचेच पश्चिमेस वाळूळ असले तर, त्या वृक्षाचे उत्तरेस एकहात सोडून पुढे साडेचार पुरुषांखाली जलशिरा आहे ॥२५॥ चिन्ह. प्रथम एकपुरुष खटले असतां, पांढरा विश्वभरक (प्राणिविशेष) दिसतो. नंतर कुकुमवर्ण पापाण, त्याखाली पश्चिमेकडे जलशिरा आहे; परंतु ती तीनवर्षांनी नाहीशी होईल ॥२६॥

सकुशःसितऐशान्यांवल्मीकोयत्रकोविदारस्य ।

मध्येतयोर्नरैरर्धपंचमैस्तोयमक्षोभ्यं ॥२७॥

प्रथमेपुरुषेभुजगःकमलोदरसंनिभोमहीरक्ता ।

कुरुविंदःपापाणश्चिन्हान्येतानिवाच्यानि ॥२८॥

अर्थ—कोविदार (कोरळ, गाढवा, कांचन) वृक्षाचे ईशानीस दर्भयुक्त पांढरें वाळूळ जेथे असले तेथे कोविदार व वल्मीक यांचे मध्ये साडेचार पुरुषांखाली बहुत उदक आहे ॥२७॥ प्रथम एकपुरुष खटले असता तेथे कमळाच्या मध्यासारखा पीतवर्ण सर्प दिसले, नंतर तांबडोमाती, नंतर कुरुविंदपापाण, हीं चिन्हे आहेत असे सांगाने ॥२८॥

यदिभवतिसप्तपर्णोवल्मीकवृत्तस्तदुत्तरेतोयं ।

वाच्यंपुरुषैःपंचभिरत्रापिभवंतिचिन्हानि ॥२९॥

पुरुषार्धेमंडूकोहरितोहरितालसंनिभाभूश्च ।

पापाणोभ्रनिकाशःसौम्याचशिराशुभांबुवहा ॥३०॥

अर्थ—सप्तपर्ण (सालीण) वृक्ष वाळूने वेष्टित असेल तर त्याचे उत्तरेस एक हातापुढे पाच पुरुषांखाली उदक आहे. येथेही चिन्हें आहेत ॥२९॥ अर्धपुरुष खटले असता, हिरवा बेटूक सापडेल; नंतर हरताळासारखी पिवळी-भूमि, नंतर काळा पाषाण, त्याखाली उत्तरेस चांगले उदक वाहणारी शिरा (शरा) आहे ॥३०॥

सर्वेपांवृक्षाणामधःस्थितोददुरोयदादृश्यः ।

तस्माद्वस्तेतोयंचतुर्भिरर्धाधिकैःपुरुषैः ॥३१॥

पुरुपेतुभवतिनकुलोनीलामृत्पीतिकाततःश्वेता ।

ददुरसमानरूपःपापाणोदृश्यतेचात्र ॥३२॥

अर्थ—सर्व वृक्षांत ज्याखाली (मुळांत) बेटूक दिसेल त्या वृक्षाचे उत्तरेस एक हातापुढे सडिंचार पुरुषांखाली उदक आहे ॥३१॥ येथे ही चिन्हे. एक पुरुष खटले असता, मृगस दिसेल. नंतर निळी माती, नंतर पीतवर्ण, नंतर श्वेतवर्ण माती, त्याचे खाली बेटकासारख्या वर्णाचा पाषाण दिसेल ॥३२॥

यद्यहिनिलयोदृश्योदक्षिणतःसंस्थितःकरंजस्य ।

हस्तद्वयेतुयान्येपुरुषत्रितयेशिरासार्धे ॥३३॥

कच्छपकःपुरुषार्धेप्रथमंचोद्भियतेशिरापूर्या ।

उदगन्यास्वादुजलाहरितोश्माधस्ततस्तोयं ॥३४॥

अर्थ—करंजवृक्षाचे दक्षिणेस सापाचे वाळू दिसेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस दोन हातापुढे सडितीन पुरुषांखाली नल आहे ॥३३॥ येथे चिन्ह. अर्धपुरुष राट-ह्यावर कासव दिसेल, तेथे प्रथम पूर्वेकडे शरा उत्पन्न होईल. नंतर उत्तरेकडे दुस-रा शरा मोडपाण्याचा निघेल, नंतर हिरवा पाषाण त्याचे खाली उदक चांगले आहे ॥३४॥

उत्तरतश्चमधूकादहिनिलयःपश्चिमेतरोस्तोयं ।

परित्दृत्यपंचहस्तानर्धाष्टमपौरुषेप्रथमं ॥३५॥

अहिराजःपुरुषेस्मिन्धूआयात्रीकुलत्थवर्णोश्मा ।

माहेंद्रीभवतिशिरावहतिसफेनंसदात्तोयं ॥३६॥

अर्थ—मोहन्या उत्तरेस सर्पगृह (बल्मीक) दिसेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस पांच हात भूमि सोडून पुढे सडिंसात पुरुषांखाली उदक आहे. येथे चिन्ह. ग्राम ॥३५॥

एक पुरुष टाटले असता मोठा सर्प दिसेल. नंतर धूम्रवर्ण भूमि, कुठ्यासारख्या वर्णाचा पाषाण, त्याचेखाली माहेरी (पूर्वेकडील) शिरा फेनयुक्त जलाते निरतर वाहत्ये ॥३६॥

**वल्मीकःस्निग्धोदक्षिणेनतिलकस्यसकुशदूर्वश्चेत् ।
पुरुषैःपंचभिरंभोदिशिवारुण्यांशिरापूर्या ॥३७॥**

अर्थ—तिलक (तिलका) वृक्षाचे दक्षिणेंत कुश व दूर्वा याणी युक्त व आर्द्र असें वाळूळ असेल तर, त्या वृक्षाच्या पश्चिमेकडे पाच हात भूमि सोडून पुढें पाच पुरुषांखाली पूर्वेकडे जलशिरा आहे ॥३७॥

**सर्पावासःपश्चाद्यदाकदंबस्यदक्षिणेनजलं ।
परतोहस्तत्रितयात्पङ्क्तिभिःपुरुषैस्तुरीयो नैः ॥३८॥
कौवेरीचात्रशिरायहतिजलंलोहगंधिचाक्षोभ्यं ।
कनकनिभोमंडूकोनरमात्रेमृत्तिकापीता ॥३९॥**

अर्थ—कदंब (कळब) वृक्षाच्या पश्चिमेत सर्पाचें वाळूळ दिसेल तर त्या वृक्षाच्या दक्षिणेत तीन हातांपुढें साडेचार पुरुषांखाली उदक आहे ॥३८॥ येथें उत्तरेकडे शिरा वाहत्ये. तें जळ लोहगंधयुक्त अक्षोभ आहे. येथें विन्ह सुवर्णासारख्या रंगाचा बेटूक एकपुरुषावर दिसेल, नंतर पीतवर्ण मृत्तिका. त्याखाली अक्षोभ उदक आहे ॥३९॥

**वल्मीकसंवृतोयदितालोवाभवतिनालिकेरोवा ।
पश्चात्पङ्क्तिभिर्हस्तैर्नरैश्चतुर्भिःशिरायाम्या ॥४०॥**

अर्थ—वाळूळानें वेष्टित ताडवृक्ष किंवा नारळीचा वृक्ष असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमे-
॥ सहा हातांपुढें चार पुरुषांखाली दक्षिणेकडे जलशिरा आहे ॥४०॥

**याम्येनकपित्थस्याहिसंश्रयश्चेदुदग्जलंवाच्यं ।
सप्तपरित्यज्यकरान्वात्वापुरुषान्जलंपंच ॥४१॥
कर्बुरकोहिःपुरुषेरुष्णामृत्पुटभिदपिचपाषाणः ।
श्वेतामृत्पश्चिमतःशिराततभोत्तराभवति ॥४२॥**

अर्थ—कपिय (कवठी) वृक्षाच्या दक्षिणेस सापाचें वाळूळ असेल तर, त्या वृक्षा-
चे उत्तरेस सात हात भूमि सोडून पांच पुरुष खटले असतां उदक आहे असे

सांगारि ॥४१॥ चिन्ह. एक पुरुषावर कर्जुर (चित्रवर्ण) सर्प. नंतर काळी माती. नंतर पुटभित् असा पाषाण, नंतर पश्चिमेकडे पांढरी माती तेथे उत्तरेस शिरा (उदकाचा झरा) आहे ॥४२॥

अश्मंतकस्य वामे बदरी वा दृश्यते हि निलयो वा ।

षडभिरुदकृतस्य करैः सार्धं पुरुषत्रये तोयं ॥४३॥

कूर्मः प्रथमे पुरुषे पापाणो धूसरः ससिक्रतामृत ।

आदौ शिराचया म्यापूर्वोत्तरतो द्वितीया च ॥४४॥

अर्थ—अश्मंतक (आपटा) वृक्षाचे उत्तरेस बोरे किंवा सापाचे वाळू दिसेल तर त्या वृक्षाचे उत्तरेस सहा हात भूमि सोडून साडेतीन पुरुष खटले असता उदक आहे ॥४३॥ चिन्ह. प्रथम एक पुरुष खटले असता कांसव दिसेल, नंतर धूसरवर्ण पाषाण, नंतर रेतीची माती, तेथे प्रथम दक्षिणेस झरा लागेल, नंतर ईशानीस दुसरा झरा लागेल ॥४४॥

वामे नहरि द्रवतरोर्बल्मीकश्चेत्ततो जलं पूर्वं ।

हस्तत्रितये पुरुषैः सत्र्यं शैः पंचभिर्भवति ॥४५॥

नीलो भुजगः पुरुषे मृत्पीतामरकतोपमश्चादमा ।

कृष्णाभूः प्रथमं वारुणी शिरा दक्षिणेनान्या ॥४६॥

अर्थ—हरिद्र (दाखूळद किंवा बाणपर्णी, वृक्षवि०) वृक्षाच्या उत्तरेस वाळू असेल तर, त्या वृक्षाचे पूर्वेस तीन हात भूमि सोडून पावणेसहा पुरुष खटले असता उदक आहे ॥४५॥ चिन्ह. एक पुरुषावर नीलवर्ण सर्प दिसेल, नंतर पिवळी माती, नंतर हिरवा पाषाण, नंतर काळी माती, त्यांत प्रथम पश्चिमेस शिरा (झरा) लागेल, नंतर दुसरा दक्षिणेस झरा लागेल ॥४६॥

जलपरिहीने देशे दृश्यते नृपजानि चिन्हानि ।

वीरणदूर्वा मृदवश्च यत्र तस्मिन् जलं पुरुषे ॥४७॥

अर्थ—जलहीन देशांत ज्या स्थळां वीरण (काळा गाळा, तृणवि०), दूर्वा ही नल-स्यानज चिन्हे मृदु दिसतात त्या स्थळां एक पुरुष खटले असता, उदक आहे असे सांगारि ॥४७॥

आहूती त्रिवृतादंती सूकरपादी च लक्ष्मणा चैव ।

नवमालिका च हस्तद्वये बुयाम्ये त्रिभिः पुरुषैः ॥४८॥

अर्थ—भारंगी, त्रिवृता (निशोत्तर), दती (वृक्षनि०), खरसांजळी, लक्ष्मणा (नाखद, मुचुकुंद), नवमालिका (भोगरी) ह्या ओषधि जेथें असतील त्याचे दक्षिणेस दोन हातांपुढें तीन पुरुषांखाली उदक आहे ॥४८॥

**स्निग्धाःप्रलंबाश्चावामनविटपद्रुमाःसमीपजलाः ।
सुपिराजर्जरपत्रारूक्षाश्चजलेनसंत्यक्ताः ॥४९॥**

अर्थ—स्निग्ध, लांबखाशांचे, न्हस्व, विस्तीर्ण अशा वृक्षांजळ उदक असते, सुपिर (आंत पोकळ), जर्जरपत्र, रूक्ष अशा वृक्षांजळ उदक नाही ॥४९॥

**तिलकाघ्रातकवरुणकभल्लातकविल्वतिंदुकांकोलाः ।
पिंडारशिरीपांजनपरूपकावंजुलातिवलाः ॥५०॥
एतेयदिसुस्निग्धावल्मीकैःपरिवृतास्ततस्तोयं ।
हस्तैस्त्रिभिरुतरतश्चतुर्भिरर्धेनचनरस्य ॥५१॥**

अर्थ—तिलक (तिळाचें), आघ्रातक (आरा), वरुण (वायवर्णी), विववा, बेल, तिलुक (ठेभुरणी), अंकोल (अंकोली), पिंडार (पेंद्री), शिरीष (शिरस), अजन (काळाशेगवा), परूप (भुयधामणी), वंजुल (अशोक), अतिवला (घाघाटी), ॥५०॥ हे वृक्ष जर स्निग्ध व वल्मीकाने वेष्टित असतील तर त्या वृक्षापासून उचरेस तीन हस्तांपुढें साडेचार पुरुषांखाली उदक आहे ५१

**अतृणेतृणायस्मिन्सतृणेतृणवर्जितामहीयत्र ।
तस्मिन्शिराप्रदिष्टावक्तव्यंवाधनंतस्मिन् ॥५२॥**

अर्थ—गवत उत्पन्न होण्याजोग्या जमिनीवर गवत न उगवेल किंवा न उगवण्याजोग्या जमिनीवर गवत उगवेल तर तेथें खाली उदकाचा झरा आहे अथवा धन (नाणें किंवा दागिने नव्हत. सोने, रुपें इ० धातु किंवा व्यवहारोपयोगी अन्य खनिजपदार्थ) आहे असे सांगावें. येथें साडेचार पुरुषांखाली पाणी आहे असे सांगावें असे कोणीं समजात ॥५२॥

**कंटक्यकंटकानां व्यत्यासें भस्त्रिभिः करैः पश्चात् ।
खात्वा पुरुषत्रितयं त्रिभागयुक्तं धनं वा स्यात् ॥५३॥**

अर्थ—पल्लादि अकंटक वृक्षांमध्ये खदिरादि कटकयुक्त वृक्ष असेल अथवा कटकयुक्त वृक्षांमध्ये अकंटक वृक्ष असेल तर ह्या वृक्षापासून पांथेनेस तीन हातांपुढें पावणेवार पुरुष सटले असता उदक लागेल अथवा इत्थ सांपडेल ॥५३॥

नदतिमहीगंभीरंयस्मिंश्चरणाहताजलंतस्मिन् ।
साधैस्त्रिभिर्मनुष्यैःकौवेरीतत्रचशिरास्यात् ॥५४॥

अर्थ—पायानें ताढण केलें असतां भूमीचा शब्द गंभीर (मधुर) जेथे होतो त्या स्थलीं साडेतीन पुरुष खटले हाणजे उत्तरेकडे सरा आहे ॥५४॥

वृक्षस्यैकाशाखायदिविनताभवतिपांडुर्यवास्यात् ।
विज्ञातव्यंशाखातलेजलंत्रिपुरुषंखात्वा ॥५५॥

अर्थ—वृक्षाची एक खांदी विनत (रुबलेली) असेल किंवा पांडुरवर्ण असेल तर त्या खांदीखाली तीन पुरुष खटले असतां जल आहे असे जाणावें ५५

फलकुसुमविकारोयस्यतस्यपूर्वेऽशिरात्रिभिर्हस्तैः ।
भवतिपुरुषैश्चतुर्भिःपापाणोधःक्षितिःपीता ॥५६॥

अर्थ—उपा वृक्षाच्या फलांस किंवा पुष्पांस विकार (अ-यवृक्षफलपुष्पसदृशत्व) असेल त्या वृक्षाच्या पूर्वेस तीन हातापुढे चार पुरुष खटले असतां उदक लागेल. येथें चिन्ह. खाली दगड व धातवर्ण भूमि असेल ॥५६॥

यदिकंटकारिकाकंटकैर्विनादृश्यतेसितैःकुसुमैः ।
तस्यास्तलेबुवाच्यंत्रिभिर्नरैरर्धपुरुषेच ॥५७॥

अर्थ—कंटकारिका (रिगिणी किंवा सांवरी) वृक्ष कांट्यांनीं रहित व पांढऱ्या पुष्पांनीं युक्त दिसेल तर त्याचे खाली साडेतीन पुरुषावर जल आहे ॥५७॥

खर्जूरीद्विशिरस्कायत्रभवेज्जलविवर्जितेदेशे ।
तस्याःपश्चिमभागेनिर्देश्यंत्रिपुरुषेवारि ॥५८॥

अर्थ—उपा जलरहितदेशीं दोन शिरांची (फाऱ्याची) खर्जूरी (खजुरीचें झाड) वृक्ष जेथे असेल तिच्या पश्चिमेकडे दोन हातापुढे तीन पुरुष खटले असतां उदक आहे असे सांगावे ॥५८॥

यदिभवतिकर्णिकारःसितकुसुमःस्यात्पलाशं
वृक्षोवा । सव्येनतत्रहस्तद्वयंबुपुरुषद्वयेभवति ५९

अर्थ—कर्णिकार (पांगारा) अथवा पलस हे दोषही वृक्ष पाढऱ्या पुष्पांचे असतील तर त्याचे दक्षिणेस दोन हात भूमी सोडून पुढे दोन पुरुष खटले असतां उदक आहे ॥५९॥

ऊष्मायस्यांधात्र्यांधूमोवातत्रवारिनरयुग्मे ।
निर्देष्टव्याचशिरामहतातोयप्रवाहेण ॥६०॥

अर्थ—वाफ किंवा धूर ज्या भूमीवर असेल तेथे दोन पुरुषांमधील माठवा उदक प्रवाहाने युक्त शिरा आहे असे सांगायें ॥६०॥

यस्मिन्क्षेत्रोद्देशेजातंसस्थंविनाशमुपयाति ।
स्निग्धमतिपांडुरंवामहाशिरानरयुगेतत्र ॥६१॥

अर्थ—ज्या होतात शारेलें धान्य नाश पावतें. अथवा स्निग्ध धान्य बहुत होतें किंवा पांढरें होतें, त्या क्षेत्रात दोन पुरुषांमधील मोठा शिरा आहे ॥ ६१ ॥

मरुदेशेभवतिशिरायथातथातःपरंप्रवक्ष्यामि ।
ग्रीवाकरभाणामिवभूतलसंस्थाःशिरायांति ॥६२॥

अर्थ—मरुदेश (जलरहितदेश भारवाह) यातील शिरा सांगतो. त्या देशात उट्याच्यामानेप्रमाणें जमिनीत शिरा जातात (फार खोल) ॥६२॥

पूर्वोत्तरेणपीलोर्ध्वदिवल्मीकोजलंभवतिपश्चात् ।
उत्तरगमनाचशिराविज्ञेयापंचभिःपुरुषैः ॥६३॥
चिन्हं दर्दुरादौमृत्कपिलातःपरंभवेद्धरिता ।
भवतिचपुरुषेधोश्मातस्यतलेवारिनिर्देश्यं ॥६४॥

अर्थ—पीलु (अक्रोड किंवा किंकणेल्याचा वृक्ष) वृक्षाचे ईशानीस बल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस साडेचार हातापुढे पाच पुरुषांमधील उत्तरेकडे शिरा आहे असे जाणावे॥६३॥चिन्ह प्रथम एक पुरुष खटलें असता वेदूक, नंतर कपिलवर्ण (बानराचे केसासारखी) मृत्तिका, नंतर हिरवी मृत्तिका, नंतर दगड, त्यामधील उदक आहे असे सांगायें ॥६४॥

पीलोरेवप्राच्यांवल्मीकोतोर्ध्वपंचमैर्हस्तैः ।
दिशियाम्यायांतोयंवक्तव्यंसप्तभिःपुरुषैः ॥६५॥
प्रथमेपुरुषेभुजगःसितासितोहस्तमात्रमूर्तिश्च ।
दक्षिणतोवहतिशिरासक्षारंभूरिपानीयं ॥६६॥

अर्थ—पीलुवृक्षाच्याच पूर्वेस बल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस साडेपाचहात

सोडून सान पुरुषांखालीं उदक आहे असे सांगवें ॥६५॥ चिन्ह. प्रथमपुरुषा-
खाली काळापांढरा हस्तमात्र लांब सर्प लागेल. खाली दक्षिणेकडून शिरा ला-
गेल त्यांतून खारें बहुत उदक माहील ॥६६॥

उत्तरतश्चकरीरादहिनिलयेदक्षिणेजलंखादु ।

दशाभिःपुरुषैर्ज्ञेयंपुरुषेपीतोत्रमंडूकः ॥६७॥

अर्थ—करीर (कारवी किंवा वेडू) वृक्षाचे उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे
दक्षिणेस साडेचार हातांपुढें दहा पुरुषांखालीं गोड उदक आहे. चिन्ह. पुरुषा-
खाली पीतवर्ण वेडूक दिसेल ॥६७॥

रोहीतकस्यपश्चादहिवासश्चेत्त्रिभिःकरैर्याम्ये ।

द्वादशपुरुषान्खात्वासक्षारापश्चिमेनशिरा ॥६८॥

अर्थ—रोहीतक (रक्तरोहिडा) वृक्षाच्या पश्चिमेस वल्मीक असेल, तर त्या वृक्षाचे
दक्षिणेस तीन हातांपुढें चार पुरुष खटलें असतां पश्चिमेकडे खान्यापाण्याची
शिरा दिसेल ॥६८॥

इंद्रतरोर्वल्मीकःप्राग्दृश्यःपश्चिमेशिराहस्ते ।

खात्वाचतुर्दशनरान्कपिलागोधानरेप्रथमे ॥६९॥

अर्थ—इंद्रतरु (अर्जुन किंवा देवदारु अथवा पांढरा कुडा) वृक्षाचे पूर्वेस वल्मीक
दिसेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेस एक हात भूमी सोडून १४ पुरुष खटलें असतां
खाली शिरा माहेल. चिन्ह. प्रथम पुरुषाखालीं गोधा (घोरपड) कपिलवर्ण
दिसेल ॥६९॥

यदिवासुवर्णनाम्नस्तरोर्भवेद्दामतोभुजंगगृहं ।

हस्तद्वयेतुयाम्येपंचदशनरावसानेवु ॥७०॥

क्षारंपयोत्रनकुलोर्धमानवेताम्रसंनिभश्चादमा ।

रक्ताचभवतिवसुधावहतिशिरादक्षिणातत्र ॥७१॥

अर्थ—सुवर्ण (नागकेशर किंवा वाहवा अथवा पिवळ्या वाळा) नामक वृक्षाच्या
उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षापासून दोन हातांपुढें दक्षिणेस १५ पुरुष
खटलें असतां खारें उदक आहे ॥ ७० ॥ चिन्ह. अर्धपुरुष खटलें असतां
मुंगूस व खाली तांब्यासारखा दगड, खाली तांबडी मुत्तिका, तेथें दक्षिणेकडे
शिरा माहेल ॥७१॥

बदरीरोहितवृक्षौसंपृक्तौचेद्दिनापिवल्मीकं ।
 हस्तत्रयैवुपश्चात्पोडशभिर्मानवैर्भवति ॥७२॥
 सुरसंजलमादौदक्षिणाशिरावहतिचोत्तरेणान्या ।
 पिष्टनिभःपापाणोमृच्छेतावृश्चिकोर्धनरे ॥७३॥

अर्थ—बौर य रोहित (रक्तरोंहिडा) हे वृक्ष एकत्र यल्मीकवांचूनही दिसतील तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेकडे तीन हातांपुढें १६ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७२॥ चिन्ह. प्रथम गोड उदक पश्चिमेकडे लागेल नंतर उत्तरेकडे दुसरी शिरा लागेल, पिठासारखा पापाण, नंतर श्वेत मृत्तिका व अर्धपुरुषावर विंचू दिसेल ॥७३॥

सकरीराचेद्बदरीत्रिभिःकरैःपश्चिमेनतत्रांभः ।
 अष्टादशभिःपुरुषैरैशानीबहुजलाचशिरा ॥७४॥

अर्थ—बौरपुस करीरवृक्षानें युक्त असेल तर त्याचे पश्चिमेस तीन हातांपुढें १८ पुरुषांखाली ईशानीकडे बहुजलशिरा आहे ॥७४॥

पीलुसमेताबदरीहस्तत्रयसंमितेदिशिप्राच्यां ।
 विंशत्यापुरुषाणामशोषमंभोत्रसक्षारं ॥७५॥

अर्थ—पीलुवृक्षयुक्त बदरी असेल तर त्याचे पूर्वेस तीन हातांपुढें वीस पुरुषांखाली खारें बहुत उदक आहे ॥७५॥

ककुभकरीरावेकत्रसंयुतौयत्रककुभविल्वौवा ।
 हस्तद्वयैवुपश्चान्नरैर्भवेत्पंचविंशत्या ॥७६॥

अर्थ—ककुभ (अर्जुनसादळा) व करीर हे वृक्ष एकत्र असतील अथवा ककुभ व विल्व हे वृक्ष एकत्र असतील तर त्याचे पश्चिमेस दोन हातांपुढें २५ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७६॥

वल्मीकमूर्धनियदादूर्वाश्चकुशाश्चपांडुराःसंति ।
 कूपोमध्येदेयोजलमत्रनरैकविंशत्या ॥७७॥

अर्थ—बाबळावर दूर्वा व पादरे कुशा असतील तर त्या बाबळांत कूप खणावा तेथें २१ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७७॥

भूमीकंदवकयुतावल्मीकेयत्रदृश्यतेदूर्वा ।

हस्तत्रयेणयाम्येनरैर्जलंपंचविंशत्या ॥७८॥

अर्थ—कदंबवृक्षानें युक्त भूमीवरील वाखळावर दूर्वा दिसतील तर त्या कदंबापासून दक्षिणेस तीन हातांपुढें २५ पुरुषांखाली उदक आहे ॥७८॥

वल्मीकत्रयमध्येरोहीतकपादपोयदाभवति ।

नानावृक्षैःसहितस्त्रिभिर्जलंतत्रवक्तव्यं ॥७९॥

हस्तचतुष्केमध्यात्पोडशभिश्चांगुलैरुदग्गारि ।

चत्वारिंशत्पुरुषान्स्वात्वाद्भातःशिराभवति ॥८०॥

अर्थ—तीन वल्मीकांमध्ये रोहीतक वृक्ष विनातीस तीन वृक्षांनीं सहित असेल तर त्या रोहीतकवृक्षाच्या उत्तरेस चार हात १६ अंगुलें भूमी सोडून ४० पुरुष सटलें असतां दगड लागेल, त्याचे खाली जलशिरा आहे ॥७९॥८०॥

ग्रंथिप्रचुरायस्मिच्छमीभवेदुत्तरेणवल्मीकः ।

पश्चात्पंचकरतिशतार्धसंख्यैर्नरैःसलिलं ॥८१॥

अर्थ—बहुतग्रंथियुक्त शमीवृक्ष जेथें असेल त्याचे उत्तरेस वल्मीक असेल तर त्या वृक्षाचे पश्चिमेकडे पांच हातांपुढें ५० पुरुषांखाली उदक आहे असे सांगायें ८१

एकस्थाःपंचयदावल्मीकामध्यमोभवेच्छ्वेतः ।

तस्मिन्शिराप्रदिष्टानरपृष्ट्यापंचवर्जितया ॥८२॥

अर्थ—एके ठिकाणीं पांच वल्मीकें असून त्यांचे मध्यमार्गी एक श्वेतवल्मीक असेल तर तेथें ५५ पुरुषांखाली शिरा आहे ॥८२॥

सपलाशायत्रशमीपश्चिमभागंवुमानवैःपृष्ट्या ।

अर्धनरेहिःप्रथमंसवालुकापीतमृत्परतः ॥८३॥

अर्थ—पलाशयुक्त जेथें शमीवृक्ष असेल त्याचे पश्चिमेकडे ६० पुरुषांखाली उदक आहे. चिन्ह. प्रथम अर्धपुरुष सटलें असतां सर्प सपिंडल नंतर वालुकायुक्त पिवळी मृत्तिका असेल ॥८३॥

वल्मीकेनपरिवृतःश्वेतोरोहीतकोभवेद्यस्मिन् ।

पूर्वेणहस्तमात्रेसप्तत्यामानवैरंबु ॥८४॥

अर्थ—पादरा रोहीतकवृक्ष नल्मीकार्ने वेष्टित असेल तेथे त्या वृक्षाचे पूर्वेस एक हातापादें ७० पुरुषाखाली उदक आहे ॥८४॥

इवेताकंटकवहुलायत्रशमीदक्षिणेनतत्रपयः ।
नरपंचकसंयुतयासप्तत्याहिर्नरार्धेच ॥८५॥

अर्थ—पादरा कटकयुक्त शमीवृक्ष जेथे असेल त्याच्या दक्षिणेकडे ७५ पुरुषाखाली उदक आहे. चिन्ह. अर्धपुरुषाखाली सर्प असेल ॥८५॥

मरुदेशेयच्चिन्हंनजांगलेतैर्जलंविनिर्देश्यं ।
जंबूवेतसपूर्वेयेपुरुषास्तेमरौद्रिगुणाः ॥८६॥

अर्थ—मरुदेशामध्ये जें चिन्ह, त्याजें जांगल (स्वल्पोदक, डोंगराळ) देशी उदक सांगूनये. जंबू व वेतसवृक्ष याचे पूर्वेस जे पुरुष सांगितले ते मरुदेशात त्याच चिन्हांनीं दुष्पट सागावे ॥८६॥

जंबूस्त्रिवृतामूर्वाशिशुमारीसारिवाशिवाश्यामा ।
वीरुथयोवाराहीज्योतिष्मतीचगरुडवेगा ॥८७॥
सूकरिकमापपर्णाव्याघ्रपदाश्चेतियद्यहेर्निलये ।
वल्मीकादुत्तरतस्त्रिभिःकरैस्त्रिपुरुषेतोयं ॥८८॥

अर्थ—जांबूळ, निशोत्तर, मूर्वा, शिशुमारी, पादरी उपलसरी, शेरणी, पिंपळी, वाराही (श्वेत भुयकौहळी), मालकांगोणी, गरुडवेगा, खरसाबळी, रानडडीद, व्याघ्रपदा (वेहकळी) ह्या औषधि सापाच्या बाळ्यावर असतील तर त्याचे उत्तरेस तीन हातापादें तीन पुरुष खटले असता उदक आहे असे सागावे ॥८७॥८८॥

एतदभूपेवाज्यंजांगलभूमौतुपंचभिःपुरुषैः ।
एतैरेवनिमित्तैर्मरुदेशेसप्तभिःकथयेत् ॥८९॥

अर्थ—हीं पूर्वोक्त लक्षणे अनूप (पाणयळ, न्हूदक) देशात सांगावीं. स्वल्पोदकदेशीं तर याच लक्षणांनीं पाच पुरुष सागावे. याच लक्षणांनीं मरुदेश (निरुदकदेश) यांत सात पुरुषानीं उदक सागावे ॥८९॥

एकनिभायत्रमहीतृणतरुवल्मीकगुल्मपरिहीना ।
तस्यांयत्रविकारोभवतिधरित्र्यांजलंतत्र ॥९०॥

अर्थ—जेथे एकाच रंगाची जमीन तृण, वृक्ष, वल्मीक, गुल्म (शुद्ध), पांणीरहित; अशी असून तिच्यामध्येच दुसऱ्या रंगाचे मातीचा भाग असेल तर तेथे उदक आहे असे सांगायें ॥९०॥

यत्रस्निग्धानिम्नासवालुकासानुनादिनीवास्यात् ।
तत्रार्धपंचमैर्वारिमानवैःपंचभिर्यदिवा ॥९१॥

अर्थ—जेथे आर्द्र, निम्न (उतरती), वालुकायुक्त, सशब्द, अशी भूमि असेल तेथे साडेपांच पुरुषांखाली अथवा पांच पुरुषांखाली उदक आहे ॥९१॥

स्निग्धतरूणांयाम्येनैश्चतुर्भिर्जलंप्रभूतंच ।
तरुगहनेपिहिविकृतोयस्तस्मात्तद्वदेववदेत् ॥९२॥

अर्थ—तेलकट वृक्षांच्या दक्षिणेस चार पुरुषांखाली बहुत उदक आहे असे सांगायें. जेथे बहुत वृक्ष असतील त्यांतून एक वृक्ष अन्य वृक्षासारखा असेल तर त्या वृक्षाचे दक्षिणेस चार पुरुषांखाली उदक आहे ॥९२॥

नमतेयत्रधरित्रीसार्धपुरुषेतुजांगलानूपे ।
कीटावायत्रविनालयेनवहवोवुतत्रापि ॥९३॥

अर्थ—जेथे पाय मारिला असतां जमीन खाली जात्ये अशा जंगली किंवा पाणयळ जाग्यांत दीड पुरुषांखाली उदक आहे. गृहावांचून कीट (कृमि, मुग्धा इ०) बहुत असतील तेथेही दीड पुरुषांखाली उदक आहे ॥९३॥

उष्णाशीताचमहीशीतोष्णांभस्त्रिभिर्नरैःसार्धैः ।
इंद्रधनुर्मत्स्योवावल्मीकोवाचतुर्हस्ताद् ॥९४॥

अर्थ—सर्व उष्ण भूमि असून त्यांत जेथे शीत भूमि असेल; अथवा सर्व शीत असून जेथे उष्ण भूमि असेल, तेथे साडेतीन पुरुषांखाली उदक आहे. अथवा जेथे (सूर्यकिरणांच्या योगाने) इंद्रधनुष्य दिसेल; किंवा मत्स्याकार दिसेल, अथवा वास्ळ दिसेल तेथे जंगली व पाणयळ जाग्यांत ४ हातांपुढे पाणी आहे ॥९४॥

वल्मीकानांपित्तयायद्येकोभ्युच्छ्रितःशिरातदधः ।
शुष्यतिनरोहतेवासस्यंस्यंस्यांचतत्रांशः ॥९५॥

अर्थ—वाल्मीकी ओळ असून त्यांत एक उच्च असेल तर त्याचे खाली चार हातां-

पर उदक आहे. जेथे धान्य झुप्क होतें; अथवा रुखत नाही तेथे चार हातावर उदक आहे ॥९५॥

न्यग्रोधपलाशोदुंवैःसमेतैस्त्रिभिर्जलंतदधः ।

वटपिप्पलसमवायेतद्वद्वाच्यंशिराचोदक् ॥९६॥

अर्थ—वट, पळस व उबर हे तीन एकत्र असतील तेथे खाली उदक आहे. वट व पिप्पळ हे एकत्र असतील तेथेही उत्तरेकडे चार हाताखाला उदक आहे ९६

आग्नेयेयदिकोणेश्रामस्यपुरस्यवाभवतिकूपः ।

नित्यंसकरोतिभयंदाहंचसमानुषंप्रायः ॥९७॥

नैर्ऋतकोणेवालक्षयंचवनिताभयंचवायव्ये ।

दिक्त्रयमेतत्त्यक्त्वाशेषासुशुभावहाःकूपाः ॥९८॥

अर्थ—ग्रामाच्या किंवा नगराच्या आग्नेयकोणीं कूप (जलाशय) असेल तर तो नित्य भय व मनुष्यास दाह, बहुतकरून करितो ॥९७॥ नैर्ऋतकोणीं असेल तर बालक्षय करितो. वायव्यकोणीं असेल तर स्त्रियांस भय करितो. हे दिक्त्रय (तीन दिशा) सोडून अन्यदिशास कूप शुभसूचक होत ॥९८॥

सारस्वतेनमुनिनादगार्गलंयत्कृतंतद्वलोक्य ।

आर्याभिःकृतमेतद्वृत्तैरपिमानवंचक्ष्ये ॥९९॥

अर्थ—सारस्वत मुनींनी जे दगार्गल केले, ते पाहून हे मी आर्याछदाने केले. आता मानवदगार्गल, वृत्ताना (श्लोकछदाने) सांगतो ॥९९॥

स्निग्धायतःपादप्रगुल्मवल्योनिच्छिद्रपत्राश्च

ततःशिरास्ति । पद्मक्षुरोशीरकुलाःसगुंड्राः

काशाःकुशाद्यानलिकानलोवा ॥१००॥ ख

र्जूरजंघर्जुनवेतसाःस्युःक्षीरान्वितावाहुमगु

ल्मवल्लयः । छत्रेभनागाःशतपत्रनीपाःस्युर्न

क्तमालाश्चससिंदुवाराः१०१विभीतकोवामद

यंतिकावायत्रास्तितस्मिन्पुरुषत्रयैभः । स्यात्प

र्वतस्योपरिपर्वतोन्मस्तत्रापिमूलेपुरुषत्रयैभः १०२

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्यास आली
विनयपूर्वक असे सुचवितो कीं, मा. ग्रंथाचा रमापासून रकापर्यंत सर्वांस
विशेष उपयोग होईल, असे समजून प्रकृत (मराठी) टीकेसह लोकहितो
देशानें हे पुस्तक छापण्याचे काम सुरू केले आहे. यास वर्गणीद्वारा साद
करून, ते पूर्ण करणें सुद्ध देशवाचकांके आहे.

वर्गणीचे दर

	किंमत.	हाशील
आगाऊ किंवा भक्ष पोंचतांच निव्वस दर भकास	८ आणे	६ पै
मागवून निव्वस दर भकास	१० आणे	६ पै

किंमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें सादपास अर्धा आण्ण दराच्या
पाठवाव्या.

मुद्रित ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबाचे चालीत रा० रा० नारोरुण
दुमाळीये पाऊकडे पैसा जमा करून त्याची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

या अंकासुद्धां या पुस्तकांचे दहा अंक निघाले.
ज्याणीं जाहिरातीप्रमाणे, आगाऊ किंमत जमा के-
ली नाहीं, त्याणी हा अंक पोंचतांच दहा अंकां-
बद्दल किंमत रुपये ६.०० व हाशीलाबद्दल ५ आणे
एकूण सहा रुपये नऊ आणे लोकर पाठवावे.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक सरूत असून याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITÁ

[BY VARAHA MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले

तारीख २५ मार्च १८७४.

अंक ११

VOL I

25th MARCH 1874

No. 11

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

याणीं

आपल्या

जगमित्र छापखान्यात

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अकात मोठ्या तक्तीचे साऱ्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल

अर्थ—ज्यास्थळी वृक्ष, गुल्म, वल्ली ह्या क्षिग्ध (टवटवीत) असतील तेथे व छिद्ररहित पत्राचे वृक्ष असतील तेथे तीन पुरुषांसाठी जलशिरा आहे असे सांगिते स्थळकमळिणी, गोखरू, वाळा, थोर डोर्नी, नागरमोथा, कसाडा किंवा लव्हा, दर्भजाति, सुगंधोषधि वि० किंवा गुलठूव, देवनळ, ॥१००॥ खर्जूर, जाबूळ, अर्जुन, वेत, दुधासारख्या चिकाचे वृक्ष, गुल्म (एकमूल शाखासमूह) व वल्ली, आळभें, कासाळू, नागकेशर, कळव, कमळ, करज, कात्रीनिगूड ॥१०१॥ हे हेडा, मोगरी, हे वृक्ष ज्यास्थळी असतील त्यास्थळी तीन पुरुषांसाठी उदक आहे असे सांगिते जेथे पर्वतावर दुसरा पर्वत असेल तेथे पर्वतमूली तीन पुरुषांसाठी उदक आहे ॥१०६॥

**यामौजकैःकाशकुशैश्चयुक्तानीलाचमृद्यत्रसशर्कराच ।
तस्यांप्रभूतंसुरसंचतोयंरुग्णायवायत्रचरक्तमृदा ॥१०३॥**

अर्थ—जी भूमि, मुज, काश, फुश या ३ प्रकारच्या तृणांपैकी कोणत्यानेही युक्त, नीलवर्ण, बारीक दगडांनी युक्त, अथवा काळी, किंवा तांबडी अशा भूमीचा ठाई बहुत व सुरस उदक असते ॥१०३॥

**सशर्कराताम्रमहीकपायंक्षारंधरित्रीकपिलाकरोति ।
आपांदुरायांलवणंप्रदिष्टमिष्टंपयोनीलवसुंधरायां १०४**

अर्थ—शर्करा (रेतीसारखी जाड्याकणाची व खड्याची माती) युक्त व ताम्रभूमि कपाय (कडु) उदक करिले कपिल (पिंगट) वर्ण भूमि क्षार उदक करिले घोड्याशा पादत्या भूमीचाठाई लवण (क्षार) उदक होतं नीलवर्ण भूमीचाठाई मिष्ट उदक होतं ॥१०४॥

**शाकाश्वकर्णार्जुनविल्वसर्जाःश्रीपण्यरिष्टार्थ
वशिंशपाश्च । छिद्रैश्चपणैर्दुग्मगुल्मवलयोरुक्षा
श्वदूरैवुनिवेदयन्ति ॥१०५॥**

अर्थ—साया, रालेचा वस, अर्जुन, विल्व, सायला, शिवण, निव, खर्जर, शिसवा, व सच्छिद्र पाने रूक्ष असे वृक्ष, गुल्म, वल्ली ह्या जेथे असतील तेथून दूर उदक आहे असे सांगतात ॥१०५॥

सूर्याग्निभस्मोपूखरानुवर्णायानिर्जलासावसु

**धाप्रदिष्टा । रक्तांकुराःक्षीरयुताःकरीरारक्ताध
राचेज्जलमश्मनोधः ॥१०६॥**

अर्थ—सूर्य, अग्नि, भस्म, उंट, गर्दभ, यांच्या सारखा वर्ण ज्या भूमीचा आहे ती निर्जल सांगितली. जेथे करीर (कारवी किवा गवू) वृक्ष, रक्तपल्लव व क्षीर यांनी युक्त असतील व रक्तभूमि जर असेल तर तेथे पाषाणापासी उदक आहे असे सांगिते ॥१०६॥

**वैदूर्यमुद्रांगुदमेचकाभापाकोन्मुखोदुंवरसंनि
भावा । भृंगांजनाभाकपिलाथवायाज्ञेया
शिलाभूरिसमीपतोया ॥१०७॥**

अर्थ—वैदूर्यमणि (लसण्या पांढरा भुरकटगंगाचा) मृग, मेघ, यांसारखी व रुष्णवर्ण किंवा पिकलेल्या उंबरफळासारखी अथवा भ्रमर, कज्जल यांसारखी अथवा कपिलवर्ण (भुरकट) जी शिला (पाषाण) तिचे जवळ उदक आहे असे समजावे ॥१०७॥

**पारावतक्षौद्रघृतोपमावाक्षौमस्यवस्त्रस्यचतुल्य
वर्णा । यासौमवल्ल्याश्वसमानरूपासाप्याशु
तोयंकुरुतेक्षयंच ॥१०८॥**

अर्थ—पारवापक्षी, मघ, घृत यांसारखी अथवा रेशमी वस्त्रासारखी किंवा सोमवल्ली-सारखी जी शिला तीही असण्ये शोध उदक करिते ॥१०८॥

**ताम्रैःसमेतापृषतैर्विचित्रैरापांडुभस्मोपूखरानु
रूपा । भृंगोपमांगुष्ठिकपुष्पिकावासूर्याग्निव
र्णाचशिलावितोया ॥१०९॥**

अर्थ—तांबडे नानाप्रकारचे विदंडनी युक्त, ईपत्पांडुरवर्ण, भस्म, उंट, गर्दभ, यांच्या सारखी, भ्रमरासारखी, अंगुष्ठपुष्पिका (अंगठचाएवढे पांढरे टिपके जोवर आहेत अशी) सूर्य व अग्नि यांसारख्या वर्णाची अशी जी शिला ती उदकरहित नाणावी ॥१०९॥

**चंद्रातपस्फटिकमौक्तिकहेमरूपायाभेंद्रनील
मणिहिंगुलुकांजनाभाः । सूर्योदयांशुहरिता**

लनिभाश्रयाःस्युस्ताःशोभनामुनिवचोत्रचवृ

चमेतत् ॥११०॥

अर्थ—चांदणें, स्फटिकमणि, मौक्तिक, सुवर्ण यांसारख्या; इंद्रनीलमणि, हिंगूळ, कज्जल यांसारख्या; सूर्योदयचि किरण, हरिताळ, यांसारख्या ज्या शिला त्या सार्व शोभन (जलयुक्त) असे जाणवें असे मुनीनीं सांगितले ॥११०॥

एताह्यभेद्याश्चशिलाःशिवाश्रयक्षैश्रनागैश्चस

दाभिजुष्टाः । येपांचराष्ट्रेषुभवन्तिराज्ञांतेपाम

वृष्टिर्नभवेत्कदाचित् ॥१११॥

अर्थ—या पूर्वोक्त शिला अभेद्य (फोडूं नयेत) कारण, कल्याणकारक व यक्ष, नाग यांनीं सर्वकाळ सेवित (आश्रयित) होत. अशा शिला ज्या राजांच्या राज्यांत असतील तेथे कधीही अवर्षण होणार नाही ॥१११॥ गरज असल्यास शिला फोडण्याचा उपाय.

भेदयदानैतिशिलातदानींपांलाशकाष्टैः

सहतिंदुकानां । प्रज्वालयित्वानलमग्नि

वर्णासुधांनुसिक्ताप्रविदारमेति ॥११२॥

अर्थ—शिला कुठत नाही तर, जतनाळ ठेंभुरणीचीं व पळसाचीं काष्ठे यांहीकडून अग्नि पेटवून ती शिला लाल करावी. आणि चुन्याच्या पाण्याने भिजवावी सृणजे कुटले ॥११२॥

तोयंशृतंमोक्षकभस्मनावायत्सप्तकृत्वःपरिपे

चनंतत् । कार्यशरक्षारयुतंशिलायाःप्रस्फो

टनंवन्हिवितापितायाः ॥११३॥

अर्थ—मोक्षक (मरुचक, मोखा) वृक्षाच्या भस्मांत तापविलेले उदक शर (सरनामक तृणवि०) तृणाच्या भस्मानें युक्त कडून तापविलेल्या शिलेचे सातवेळ तिच-न पुनःपुनः तापवून करावे सृणजे ती शिला कुटले ॥११३॥

तक्रकांजिकसुराःसकुलत्थायोजितानिवदरा

णिचतस्मिन् । सप्तरात्रमुपितान्यभितसांदा

रयन्तिहिशिलांपरिपेकैः ॥११४॥

अर्थ—ताक, पेज, मद्य, कुलीद हे एकत्र करून त्यामध्ये वोरें टाकावी आणि सा तरात्रीं ठेवावी त्यार्थे तापिलेली शिळा भिजवावी लग्गजे फुटणे ॥११४॥

नैवंपत्रं त्वक्चनानलं तिलानां सांपामार्गं तिंदुकं,
स्याद्गुडूची । गोमूत्रेण स्वावितः क्षार एपां पट्क
त्वोतस्तापितो भिद्यते शमा ॥११५॥

अर्थ—निशाची पां ५ साल, तिल्याचें नाल (तिलकट), आवाडा, टेंभुरणी, गुळवेर, याचें भस्म गोमूत्रानें एककडून त्यार्थे तापिलेल्या पाषाण (दगड) महावेळ पुन पुन तापवून सिंचन केला लग्गजे फुटतो ॥११५॥

आर्कैः पयोद्गुडुविपाणमपीसमेतं पारावताखुश
कृताचयुतं प्रलेपः । टंकस्य तैलमथितस्य त
तोस्य पानं पश्चाच्छितस्य नशिलासु भवेद्विधातः ११६
क्षारेकदल्यामथितेन युक्ते दिनोपिते पायितमा
यसंयत् । सम्यक्छितं चाश्मनि नैति भंगं न चा
न्बलो हि प्वपितस्य कौंठ्यं ॥११७॥

अर्थ—पा दोन श्लोकाचा अर्थ (अ० ६० श्लो० २५।२६) यात सांगितला आहे. प्रथम श्लोकातील टंकस्य या पदाचा अर्थ शस्त्र (टाकीइ०) असा आहे ॥११६।११७॥

पाली प्रागपरायतां वसुचिरंधत्तेन याम्योत्तराकं
होलैरवदारमेति मरुतासाप्रायशः प्रेरितैः ।
तांचेदिच्छितिसारदारुभिरपांसं पातमावारये
तृपापाणादिभिरेव चाप्रतिचयं क्षुण्णं द्विपाश्वा
दिभिः ॥११८॥

अर्थ—पूर्वपश्चिम पाली (गपी, विहीर) बहुतां देवस उदक धारण करिले दक्षिण विहीर फार दिवस रहात नाहीं. कारण बायूने प्रेरित जे तरंग त्याहीं करून तिचें विदारण बहुधा होते. अशा विहीरीतें जर चांगली करण्यास इच्छील तर निकडे जलतरंग जात असतील तिकडे दृढकाष्ठानीं किंवा दगडांनीं अथवा भाजलेल्या इटानीं जल्पतनस्यल बांधावें प्रतिचय (एकेकयरी) गज, अश्व

उष्ट, महिष, बैल याही कस्न भूमीचें मर्दन करावें हणजे तेणेकस्न बळकट घट्ट
होतें ॥११८॥

ककुभवटाम्रप्लक्षकंदवैः सनिचुलजंबूवेतसनी
पैः । कुरबकतालाशोकमधूकैर्बकुलविमिश्रै
श्रावृततीरां ॥११९॥

अर्थ—ककुभ (अर्जुनसादळा), वट, आम्र, पार्श्व, कळंब, कडुनित्र, जांबूळ, वेत,
कोन्हाटा, ताड, अशोक, मोहा, बकुल, या वृक्षांनीं विहिरीचें तीर आच्छादित
करावें (हे वृक्ष लावावे) ॥११९॥

द्वारंचनैर्वाहिकमेकदेशेकार्यं शिलासंचितवा
रिमार्गं । कोशस्थितं निर्विवरं कपाटं कृत्वा त
तः पांशुभिरावपेत्तं ॥१२०॥

अर्थ—शिलांनीं केला आह उदकाचा मार्ग ज्यांस असें एकीकडे निर्वाहार्य द्वार क-
रावें. त्यावर मध्ये छिद्ररहित कपाट कस्न नंतर तें मातीनें पुक्त करावें ॥१२०॥

अंजनमुस्तोशीरैः सराजकोशातकामलकचू
र्णैः । कतकफलसमायुक्तैर्योगः कूपे प्रदातव्यः १२१
कलुपंकटुकंलवणं विरसं सलिलं यदि वा शुभ्रं
धिभवेत् । तदनेन भवत्यमलं सुरसं सुगंधि
गुणैरपरैश्च युतं ॥१२२॥

अर्थ—अंजन (कटुकी किंवा काळीकापशी), नागरमोया, बाळा, शिगंदोदनी
किंवा मोठीघोंसाळी, यांचें चूर्ण व कतकफल (निस्ळीचेंबी) यांचा योग कस्न
विहिरीमध्ये टाकावा ॥१२१॥ तेणेकस्न गढूळ, कडु, क्षार, विरस, अशुभ्र
असेंही उदक स्वच्छ, सुरस, सुगंधि, या गुणांनीं व अन्यही चांगल्या गुणांनीं युक्त
होतें ॥१२२॥

हस्तो मघानुराधापुष्यधनिष्ठा उत्तराणि रोहिण्यः ।
शतभिषगित्यारंभे कूपानां शस्यते भगणः ॥१२३॥

अर्थ—हस्त, मघा, अनुराधा, पुष्य, धनिष्ठा, उत्तरा, उत्तराषाढा, उत्तरभाद्रपदा,

रोहिणी, शततारका, हा नक्षत्रसमुदाय कूपाच्या (विहिरीच्या) आरभास प्रभा
स्त होय ॥१२३॥

कृत्वावरुणस्यवर्लिंवटवेतसकीलकंशिरास्थाने ।

कुसुमैर्गंधैर्धूपैःसंपूज्यनिघापयेत्प्रथमं ॥१२४॥

अर्थ—वरुण (अपाणते) यास बलि वृद्धन वट व वेत याची मेल करून तिथी
पुष्पे, गंध, धूप इत्यादिकांनी पूजाकरून शिरा (शिरा) स्थानी प्रथम स्थापन क
रावी ॥१२४॥

मेघोद्भवंप्रथममेवमयाप्रदिष्टंज्येष्ठामतीत्यबल

देवमतादिदृष्ट्वा । भौमंदगार्गलमिदंकथितं द्वि

तीयंसम्यग्बराहमिहिरेणमुनिप्रसादात् ॥१२५॥

अर्थ—ज्येष्ठी पौर्णिमेस ज्येष्ठानक्षत्र जाऊन मेघोद्भवं उदक प्रथमच अध्याप २३
यात बलदेवादिकार्त्तं मत पाहून मी सांगितलें. या अध्यायात भूमिसन्धी हें
दुसरें दगार्गल (पाणी पाहणें) मी (बराह मिहिरानें) मुनिप्रसादानें उत्तम सा
ंगितलें ॥१२५॥

इतिश्रीबराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायां द

गार्गलं नामचतुःपंचाशोऽध्यायः ॥५४॥

॥ अथवृक्षायुर्वेदः ॥

प्रांतच्छायाचिनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाशयाः ।

यस्मादतोजलप्रांतेष्वारामान्बिनिवेशयेत् ॥१॥

अर्थ—आसमताद्वागी छायेनें रहित असे जलाशय (विहिरी, तळीं इ०) सुंदर
दिसत नाहींत यास्तव जलाशयाचे सभोंवार आराम (बाग) करावे ॥१॥

मृद्धाभूःसर्ववृक्षाणां हितातस्थांतिलान्वपेत् ।

पुष्पितांस्तांभ्रगृणीयात्कर्मैतत्प्रथमंभुवि ॥२॥

अर्थ—मधुर व कोमल (मृदु) भूमि सर्व वृक्षांत हितकारक होय. यास्तव त्या भूमीवर तीळ पेरून ते फुलले ह्मणजे त्यांचे तेथेच मर्दन करावे. झाडे लावावयाचे भूमीवर हे कस प्रथम करावे ॥२॥

अरिष्टाशोकपुन्नागशिरीषाःसप्रियंगवः ।

मंगल्याःपूर्वमारामेरोपणीयागृहेषुवा ॥३॥

अर्थ—फडुनिंब, अशोक, सुरंगी, शिरस, गडुल. हे वृक्ष मंगलकारक यास्तव प्रथम बागेत किंवा गृहाजवळ हे लावावे ॥३॥

पनसाशोककदलीजंबूलकुचदाडिमाः ।

द्राक्षापालीवताश्चैवबीजपूरातिमुक्तकाः ॥४॥

एतेद्रुमाःकांडरोप्यागोमयेनप्रलेपिताः ।

मूलच्छेदेधवास्कंधेरोपणीयाःप्रयत्नतः ॥५॥

अर्थ—फणस, अशोक, केळी, जांबळी, ओटी, डाळिंब, द्राक्षी, पालीवत, महाळुंग, कस्तूरीमोगरा किंवा टेंभुरणी ॥४॥ हे वृक्ष कांडरोप्य आहेत ह्मणजे बीजांपासूनच झाडे करण्याची गरज नाही. या वृक्षांच्या खांब्यां तोडून लावल्या असता बां-
चतात, यास्तव तोडलेल्या खांदीस गाईचे शेण लावून मग ती जमिनीत लावावी. अथवा एक झाड तोडून त्यावर किंवा खांदीवर दुसऱ्या (सनातीय किंवा विजातीय) झाडाचे खांदीचे कलम करावे. यावर मातीचा छेपटा द्यावा. ज्यांस फुले व फळे येतात अशा झाडांच्या राब्या जगतात ॥५॥

अजातशाखान्शिशिरेजातशाखान्हिमागमे ।

वर्पागमेचसुस्कंधान्ययादिकप्रतिरोपयेत् ॥६॥

अर्थ—अंकुर न फुटलेले वृक्ष शिशिरात (माघफाल्गुनात), अंकुर फुटलेले हेमंतांत (मार्गशीर्षपौषांत), खांब्या फुटलेले वर्षाकाली (ग्रावणभाद्रपदांत) लावावे. वृक्ष उपटण्यापूर्वी त्याचे जे अंग ज्या दिशेस होते तेच अंग त्याच दिशेस होईल असा वृक्ष लावावा (उपटण्यापूर्वी दिशा समजण्यासाठी झाडास चुन्याची बगैरे खुणा करून ठेवावी) ॥६॥

घृतोद्गीरतिलक्षौद्रविडंगक्षीरगोमयैः ।

आमूलस्कंधलिप्तानांसंक्रामणविरोपणं ॥७॥

अर्थ—तूप, चाळा, तीळ, मध, नावडिंग, दुग्ध, गार्दचें शोण, यांचा मूळापासून खाद्यापर्यंत लेप करून, वृक्ष अन्य देशास नेऊन लाविला तरी जगतो ॥७॥

**शुचिभूत्वातरोः पूजांकृत्वास्नानानुलेपनैः ।
रोपयेद्रोपितश्चैव पत्रैस्तैरेव जायते ॥८॥**

अर्थ—शुद्ध होऊन, वृक्षास स्नान घालून अनुलेपनादिकांनीं त्याची पूजाकरून लावावा. असा लावलेला वृक्ष त्याच पानांनीं होतो. पूर्वीचीं पाने शुष्क होत नाहीत ८

**सायंप्रातश्च यमर्तौ शीतकाले दिनांतरे ।
वर्षासु च भुवः शोषे सेक्तव्यारोपिता द्रुमाः ॥९॥**

अर्थ—प्रीष्मऋतूमध्ये लावलेले वृक्ष सायंकाळीं व प्रातःकाळीं शिपावे. हेमंत व शिशिर ऋतूमध्ये एक दिवस सोडून शिपावे. वर्षाऋतूत भूमि शुष्क झाली क्षण जे शिपावे ॥९॥

**जंबूवेतसवानीरकदंबोदुंबराजुनाः ।
वीजपूरकमृद्दीकालकुचाश्च सदा डिमाः ॥१०॥
वंजुलोनक्तमालश्च तिलकः पनसस्तथा ।
तिमिरोन्नातकश्चैव षोडशानूपजाः स्मृताः ॥११॥**

अर्थ—जंबूल, वेत, पोरसापिण्ड, कळव, उंबर, अर्जुन, लिंबू, राक्ष, ओटीचें फाड, डाळिवी व एलची, अशोक व तिवर, करज, तिळ, फणस, तिमिर, (वृक्षवि०), अम्रातक (भंडाडा), हे सोळा वृक्ष पाणथळ देशात होणारे होत ॥१०॥११॥

**उत्तमं विंशतिर्हस्तामध्यमं षोडशांतरं ।
स्थानात्स्थानांतरं कार्यं वृक्षाणां द्वादशावरं ॥१२॥**

अर्थ—एका वृक्षापासून दुसरा वृक्ष लावणें, वीस हातांवर उत्तम, सोळा हातांवर मध्यम, बारा हातांवर कनिष्ठ होय ॥१२॥

**अभ्याशजातास्तरवः संस्पृशंतः परस्परं ।
मिश्रैर्मूलैश्च न फलं सम्यग्यच्छंति पीडिताः ॥१३॥**

अर्थ—समीप झालेले वृक्ष परस्पर स्पर्श करतात व पाळें मिश्र होतात, यास्तव पीडित होऊन उत्तमप्रकारे फळें देत नाहीत ॥१३॥

शीतवातातपैरोगोजायतेपांडुपत्रता ।

अवृद्धिश्चप्रवालानांशाखाशोपोरसस्रुतिः ॥१४॥

अर्थ—थंडी, चारा व ऊन यांहींकरून वृक्षांस रोग होतो. या रोगाने पांढरीपाने, अंकुर न वाढणे, शाखा झुप्क होणे, रस गळणे, हीं होनात या चिन्हांवरून रोग शाला असें समजावे ॥१४॥

चिकित्सितमथैतेपांशस्त्रेणादौविशोधनं ।

विडंगघृतपंकाक्तान्सेचयेत्क्षीरवारिणा ॥१५॥

अर्थ—अशा रोगग्रस्त वृक्षांचे प्रथम, शाखाने व्रणादिकांचे शोधन करावे. वावडिंग, घृत, कर्दम, हीं एकत्र करून त्याचा लेप व्रणादिकावर करावा आणि पाण्यात दूध घालून ते शिपडाने असे केले लणजे रोग जातो ॥१५॥

फलनाशेकुलत्थैश्चमापैर्मुद्गैस्तिलैर्यवैः ।

शृतशीतपयःसेकःफलपुष्पाभिवृद्धये ॥१६॥

अर्थ—वृक्षांचीं फळे गळतील किंवा नासतील तर कुळीद, उडीद, मूग, तीळ, यव, हे पदार्थ दुधांत घालून शिजवावे. नंतर थंड करून त्याने वृक्षांचे सिंचन करावे लणजे फळे व फुले यांची वृद्धि होई ॥१६॥

अविकाजशूचूर्णस्वादकेदेतिलाढकं ।

सक्तुप्रस्थोजलद्रोणोगोमांसतुलयासह ॥१७॥

सप्तरात्रोपितैरेतैःसेकःकार्योवनस्पतेः ।

वल्लीगुल्मलतानांचफलपुष्पायसर्वदा ॥१८॥

अर्थ—मैदा व बकरा यांच्या निष्ठेचे (लेडीचे) चूर्ण २ आढक, तिळाचे चूर्ण १ आढक, सांतूचे चूर्ण एक प्रस्थ, उदक एक शोण व इतक्यांवरोंवर गोमांस ॥१७॥ हीं एकत्र करून सात रात्री ठेवावीं त्याने पाहिजे त्या ऋतूंत वृक्षांचे सिंचन करावे लणजे वल्ली, गुल्म, लता, यांस सर्वकाळ फळे फुले येतात. (आढकादि प्रमाण. ५ गुंजा लणजे १ मासा, १६ मासे १ तोळा, ४ तोळे १ पल, ४ पळे १ कुडव, ४ कुडव १ प्रस्थ, ४ प्रस्थ १ आढक, ४ आढक १ शोण, ४ शोण १ मण, ४ मण १ खंडी, १०० पळे १ तुला, २० तुला लणजे १ भार) ॥१८॥

वासराणिदशदुग्धभावितंबीजमाज्ययुतह
स्तयोजितं । गोमयेनबहुशोविरूक्षितंक्रौड
मार्गपिशितैश्चधूपितं ॥१९॥

मत्स्यसूकरवसासमन्वितंरोषितंचपरिकर्मि
तावनौ ॥ क्षीरसंयुतजलावसेचितंजायतेकु
सुमयुक्तमेवतत् ॥२०॥

अर्थ—हातास तूप लावून त्या हाताने दहा दिवस दुधाने कोणत्याही झाडाचे बीजांस
सिंचन करावे. नंतर गोमयाने बहुतवेळ मर्दन करावे. नंतर ते बीज भा
ज्यांत ठेवून त्यास दुकर व हारेण याच्या मांसाची धुरी बावी. आणि मत्स्य व
दुकर याच्या वसेने युक्त करून पूर्वीक कामवलेल्या (तीळ लावून तो फुलल्यावर
मोडलेल्या) जमिनीत लाववे. नंतर दूध आणि पाणी एकत्र करून त्याने
शिंपावे. हणजे ते बीज त्वरित पुष्पयुक्त होते ॥१९॥२०॥

तिंचिडीत्यपिकरोतिवल्लींत्रीहिमापतिलचू
र्णसक्तुभिः । पूतिमांससहितैश्चसेचिताधूपि
ताचसततंहरिद्रया ॥२१॥

अर्थ—भात, उडीद, तिळ, याचे चूर्ण व सातू आणि दुर्गंधियुक्त मांस याणीं तिं
चन करून, हळदीने धूपित केलेले विचेचे झाड, अतिकठिण असताही नूतना
कर असे होते. मग इतर झाड हार्दल यात काप सशय ॥२१॥

कपित्थवल्लीकरणायमूलान्यास्फोटधात्रीधव
वासिकानां । पलाशिनीवेतससूर्यवल्लीद्रया
मातिमुक्तैःसहिताष्टमूली ॥२२॥

क्षीरेगृतेचाप्यनयासुशीतेतालाशतंस्थाप्यक
पित्थवर्जं । दिनेदिनेशोषितमर्कपादैर्मांसं
विधिस्त्वेततोधिरोष्यं ॥२३॥

हस्तायतंतद्विगुणंगभीरंस्वात्वावटंप्रोक्तजला
वपूर्णं । शुष्कंप्रदग्धंमधुसर्पिपातत्प्रलेपयेद्भ
स्मसमन्वितेन ॥२४॥

चूर्णीकृतैर्माषतिलैर्यवैश्चप्रपूरयेन्मृत्तिकयांतर
स्थैः । मत्स्यामिपांशःसहितंचहन्याद्यावद्घ
नत्वंसमुपागतंतत् ॥२५॥
उप्तंचवीजंचतुरंगुलाधोमत्स्यांभसामांसजलै
श्चसिक्तं । वल्लीभवत्याशुशुभप्रवालाविस्मा
पनीमंडपमावृणोति ॥२६॥

अर्थ—कपित्थ (कंबठी) यात नवीन पल्लव आणणें असल्यास उपाय. कांचन,
आंबळी, धावडा, अडुळसा, यांचीं मूळें; वेत व रुविमांदार यांच्या पर्णयुक्तवल्ली;
धोतरा व तिबर यांचीं मूळें, अशीं ८ घालून ॥२२॥ तापिवलेलें दूध निव-
डून त्यांत कंबठीचें बीज टाकून शंभर टाळ्या वाजवण्याच्या काळापर्यंत ठेवून,
ते बीज दिवसास सूर्यकिरणांनीं सुखवाचें असा विधि दररोज (३० दिवस) क-
रामा नंतर ते बीज पेरवें ॥२३॥ हातभर लांबदंड व दोनहात खोल असा ख-
ळगा काढून तो पाणी व दूध मिश्रकऱ्खून त्याणें पूर्ण करावा आणि शुष्क झ-
ल्यानंतर अग्नीनें दग्ध करावा. नंतर मध व घृत यांत भस्म घालून त्या खळ-
ग्यास लेप करावा ॥२४॥ उडीद, तिल, यव यांचें चूर्ण करून तें आंतील मृत्ति-
केशीं मिळवाचें व मत्स्य, मांस यांणीं युक्तजलानें युक्त करून कठिण होईपर्यंत
ताडण कराचें (ठोकाचें) ॥२५॥ त्यांत चार अंगुलांखालीं बीज पेरवें आणि
मत्स्य, मांससहित उदकांनें सिंचन कराचें; लणने वृक्षास चांगले व आश्चर्यकार-
क असे अंकुर येतात व ते मंडपाप्रत शीघ्र आवरण (बेटन) करितात ॥२६॥

शतशोकोल्लसंभूतफलकल्केनभावितं ।

एतत्तैलेनवावीजंश्लेष्मातकफलेनवा ॥२७॥

वापितंकरकोन्मिश्रमृदितत्क्षणजन्मकं ।

फलभारान्विताशाखाभवतीतिकिमद्भुतं ॥२८॥

अर्थ—अकोलवृक्षाच्या फलकल्कानें (रसानें) शंभरवेळ सिंचित अथवा त्याच्या
तेल्यानें शंभरवेळ सिक्त, अथवा भोंकरीच्या कल्कानें किंवा तेलानें शंभरवेळ सिक्त
कोणतेंही बीज करून ॥२७॥ गारांच्या पाण्यानें मिश्रभूमिंत पेरवें लणने त्याच-
क्षणीं त्या बीजास अंकुर येतात. नंतर फळभारानें युक्त खांशा होतील यांत
काय आश्चर्य आहे ॥२८॥

श्लेष्मातकस्यबीजानिनिष्कुलीकृत्यभावयेत्प्राज्ञः ।

अंकोलविज्जलाद्भिश्छायायांसप्तकृत्वेवं ॥२९॥
 माहिपगोमयघृष्टान्यस्यकरीपेचतानिनिक्षिप्य ।
 करकाजलमृदोगेन्युप्तान्यन्हाफलकराणि ॥३०॥

अर्थ—भोंकरीचें बीज बुद्धिमत्तानें रुत्रिमनुष काढून अंकोलमुक्तनलानें भिजवून
 छापेंत पाळवावें, असें सात दिवस करून हल्लीच्या शेणात घषणकरून त्याच
 णांत गारानीं युक्त मृत्तिकेत पेटावे त्यास एक दिवसात फळ येते ॥२९॥३०॥

धुवमृदुमूलविशारवागुरुभंश्रवणस्तथाश्विनीहस्त ।
 उक्तानिदिव्यदृग्भिःपादपसंरोपणेभानि ॥३१॥

अर्थ—उत्तरात्रय, रोहिणी, मृग, रेवती, चित्रा, अनुराधा, मूल, विशाखा, पुष्य,
 श्रवण, अश्विनी, हस्त हीं नक्षत्रे दिव्यदृग्भ्यां वृक्ष लावण्यास शुभ सांगित
 लीं आहेत ॥३१॥

॥ इतिवृहत्संहितायांवृक्षायुर्वेदोनामपंचपंचाशत्तमो
 ध्यायः ॥५५॥

॥ अथप्रासादलक्षणं ॥

कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामान्विनिवेश्यच ।
 देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥१॥

अर्थ—बहुत उदक करून, वसणादिका स्थापून, यज्ञ व धर्म यांच्या वृद्धयर्थें तेथे
 देवालय करावें ॥१॥

इष्टापूर्तेनलभ्यंतेयेलोकास्तान्वुभूयता ।
 देवानामालयःकार्योदयमप्यत्रदृश्यते ॥२॥

अर्थ—यज्ञ व चापीकृतदागादि यांहींकरून ते लोक प्राप्त होतात यांतें शश्वि
 णाच्या पुरुषांनीं देवालय करावें देवालय करण्यांत यज्ञ व चाप्यादिक हीं दोन,
 ही प्राप्त होतात ॥२॥

सलिलोद्यानयुक्तेषुकृतेष्वकृतकेषुच ।
 स्थानेष्वेतेषुसानिध्यमुपगच्छंतिदेवताः ॥३॥

अर्थ—उदक व उपवनें याहीं युक्त व नवीं केलिली किंवा स्वतः सिद्ध अशा स्था
नीं देवतासामिध्य करितात (तेथें येतात) ॥३॥

सरःमुनलिनीछत्रनिरस्तरविरश्मिषु ।
हंसंसाक्षिप्तकल्हारवीचीविमलवारिषु ॥४॥
हंसकारंडवक्रौंचचक्रवाकविराविषु ।
पर्यंतनिचुलच्छायाविश्रांतजलचारिषु ॥५॥

अर्थ—कमलें हींच छत्रें त्याणीं दूर केले आहेत सूर्यकिरण जेथें अशा सरोवरांत,
हंसभुजांनीं ताडित कमलपुष्पतरुगानीं स्वच्छ आहेत उदकें जेथे अशा, हंस,
कारंडव, कौंच, चक्रवाक, हे शब्द करतात जेथें अशा, आसमताद्वार्गी जलवेत-
साच्या छायेत विश्रांत आहेत जलचर जेथें अशा सरोवरांत देवता रहातात ॥४॥५॥

क्रौंचकांचीकलापाश्वकलहंसकलस्वनाः ।
नद्यस्तोयांशुकायत्रशफरीकृतमेखलाः ॥६॥
फुल्लतीरद्रुमोत्तंताःसंगमश्रोणिमंडलाः ।
पुलिनाभ्युन्नतोरस्याहंसहासाश्चनिम्नगाः ॥७॥
वनोपांतनदीशैलनिर्झरोपांतभूमिषु ।
रमंतेदेवतानित्यंपुरेपूधानवत्सुच ॥८॥

अर्थ—क्रौंचपक्षी हेच आहेत कांची (कमरपट्टा) समुदाय ज्याचे अशा, पीतवर्ण ह-
सांचे आहेत मधुर शब्द ज्यांचेठार्डे अशा, उदकें हींच आहेत वज्रें ज्यांचीं अशा,
वारीक मत्स्यच आहेत मेखला ज्याच्या अशा नद्यांचाठार्डे देवता रमतात ॥ ६ ॥
फुल्लले जे तीरस्थ नृध हेच आहेत कर्णभूषणें ज्यांची अशा, दोन नद्यांचा जो सं-
गम तोच आहे श्रोणिमंडल ज्याचा अशा, तीरांमध्ये जे उन्नत भाग तेच आहेत
स्तन ज्याचे अशा, हंस हेच आहेत हास्यें ज्यांचीं अशा नद्या जेथें असतील तेथें दे-
वता रमतात ॥७॥ वनसमीप नद्या व पर्वताच्या पादरांसमीप भूमींचाठार्डे व वागां-
नीं युक्त अशा नगरांमध्येही नित्य देवता रमतात ॥ ८ ॥

भूमयोब्राह्मणादीनांयाःप्रोक्तावास्तुकर्मणि ।
ताएवतेपाशस्यंतेदेवतायतनेष्वपि ॥९॥

अर्थ—ब्राह्मणादि वर्णांस ज्या भूमि वास्तुकर्मी (अ० ५३ श्लो० ९६।९७) सां-
गित्त्या याच ब्राह्मणादि वर्णांस देवालय बांधण्याविषयी प्रशस्त होतात ॥९॥

चतुःषष्टिपदं कार्यं देवताय तनंसदा ।

द्वारं च मध्यमं तत्र समदिक्स्थं प्रशस्यते ॥१०॥

अर्थ—देवालय, सर्वकाल चतु षष्टिपद (अ. ५३ श्लो. ५५) यात सांगीतल्यासारखें ६४ पदांचें करावें. त्या देवालयास समदिशेस मध्यम भागात द्वार प्रशस्त होय १०

यो विस्तारो भवेद्यस्य द्विगुणा तत्समुन्नतिः ।

उच्छ्रायाद्यस्तृतीयोऽंशस्तेन तुल्या कटिर्भवेत् ॥११॥

विस्तारार्धं भवेद्गर्भो भिन्नयो न्याः समंततः ।

गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छ्रितं ॥१२॥

उच्छ्रायात्पादविस्तीर्णां शाखा तद्बहुदुंदुवरः ।

विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः स्मृतं ॥१३॥

त्रिपंचसप्तनवभिः शाखाभिस्तत्प्रशस्यते ।

अधःशाखा चतुर्भागे प्रतीहारौ निवेशयेत् ॥१४॥

शेषं मंगल्यविहगैः श्रीवृक्षैस्वस्तिकैर्घटैः ।

मिथुनैः पत्रवल्लीभिः प्रमथैश्चोपशोभयेत् ॥१५॥

द्वारमानाष्टभागो नाप्रतिमा स्यात्सपिंडिका ।

द्वौ भागौ प्रतिमा तत्र तृतीयांशश्च पिंडिका ॥१६॥

अर्थ— देवळाचे चौथा-याचे रुंदीचे नितके हात असतील, याचे दुप्पट हात देवळाची उंची असावी. उंचीचे तृतीयांशाइतकी कटि १० गाभारा किंवा घुमटी इची उंची असावी ॥११॥ रुंदीचे अर्धाइतकी गाभार्याची रुंदी (व लांबी) असावी. गाभार्याचे चौकेर भिती घालव्या गाभार्याचे रुंदीचे नवतुर्थांशाइतकी दाराची रुंदी करावी व तिचे दुप्पट दाराची उंची करावी ॥१२॥ दाराचे उंचीचे चतुर्भांशाइतकी नाजवाची रुंदी असावी. तसेच उबरठे करावे. बाजवेचे रुंदीचे चतुर्थांशाइतकी नाजवेची जाडी असावी ॥१३॥ ही जाडी ३।५।७।९ इत्यादि शाखानी (फळ्यानी) पुरी करावी. बाजूचे खालचे चतुर्भांशात प्रतीहार (नद्यादिक) ठेवावे ॥१४॥ शाखेचे नाकीबरील भाग मंगलपक्षी, श्रीवृक्ष, स्वस्तिकघट, मिथुन, पत्रवल्ली, गण याणी सुशोभित करावे ॥१५॥ दाराचे उंचीचे अष्टमभागाहून कमी, पिंडीसहित प्रतिमा करावी. त्यात दोन भाग मूर्ति व तिसरा भाग पिंडी करावी ॥१६॥

उंदाहरण. १६ हात लांब व १६ हात रुंद देवळाचा चौथारा असेल तेव्हां, त्या देवळाचे शिखर (कळस) ३२ हात उंच करावे. ल० देवळाची ३२ उंची असावी. तिचा तृतीयांश १० हात १६ आंगळे इतकी कटी ल० गाभारा, याची उंची करावी. काही पापऱ्या करून त्यावर सिंहासन नसवावे. सिंहासनापासून वर गाभार्याची उंची मोजावी. रुंदी हात १६ इतके अर्ध हात ८ इतकी गाभार्याची लांबीरुंदी करावी. त्याचे समोवर भित्ती घालाव्या. गर्भाचा चतुर्थांश हात २ इतका रुंद दरवाजा करावा. रुंदीचे दुप्पट ल० ४ हात उंच करावा. उंचीचा चतुर्थांश ल० १ हात इतकी नाजवांची व उंबरठ्यांची रुंदी असावी. १ हात रुंद भित्ती घालावी. नाजवेचे रुंदीचा चतुर्थांश ल० ८ आंगळे इतकी नाजवेची जाडी करावी. ही जाडी जर असेल तशी ३।५।७।९ फळ्यांनी (एकाशी एक जाडी करितां नसवून) जाडी पुरी करावी. शाखेचे उंचीचा खालचा चतुर्थांश एक हात आहे. त्यांत द्वारपाळ करावे किंवा स्थापावे. बरोल ३ हात जाग्यांत, मंगलकारक पक्षी, श्रीवृक्ष (नारळ इत्यादि) स्वस्तिके वगैरे काढिलेले असे घट, स्त्रीपुरुषांची चित्रे, पांनांच्या वल्ली, त्या त्या देवतेचे पार्वदगण, यांची चित्रे काढून ती जागा सुशोभित करावी. द्वाराची उंची ४ हात, त्याचा अष्टमांश १२ आंगळे. तितकी कमी ल० साडेतीन हात बैठक व मूर्ति यांची उंची करावी. त्यांत २८ आंगळे बैठक व ५६ आंगळे उंच मूर्ति करावी. पाषाणांनी बांधावयाचे देवळांचा हा प्रकार होय. उत्तरहिंदुस्थानांत अशाप्रकारची देवालये बहुत आहेत. मुंबईतील ठाकुरद्वारचे राममंदिर हे अशाच प्रकारचे आहे. नाशिकचे राममंदिरही याच प्रकारचे आहे. देवळाचा चौथारा बराच उंच असून त्यावर काही पापऱ्या करून त्यावर सिंहासन व त्यावर, वर सांगितलेल्या प्रमाणाप्रमाणे उंचीची मूर्ति असली ल० दरवाज्यासमोर उभी रहाणारी मंडळी फार लांबी. वर असली तर सर्वांस मूर्तीचे पूर्णदर्शन होतें.

मेरुमंदरकैलासविमानच्छंदनंदनाः ।

समुद्रपद्मगरुडनंदिवर्धनकुंजराः ॥१७॥

गुहराजोवृषोहंसःसर्वतोभद्रकोघटः ।

सिंहोवृत्तश्रतुष्कोणःपोडशाष्टास्रयस्तथा ॥१८॥

इत्येतेविंशतिःप्रोक्ताःप्रासादाःसंज्ञयामया ।

यथोक्तानुक्रमेणैवलक्षणानिवदाम्यतः ॥१९॥

अर्थ—१ मेरु २ मंदर ३ कैलास ४ विमानच्छंद ५ नंदन ६ समुद्र ७ पद्म ८ गरुड ९ नंदिवर्धन १० कुंजर ॥१७॥ ११ गुहराज १२ वृष १३ हात १४ सर्व-

तोभद्र १५ घट्ट १६ सिंह १७ वृत्त १८ चतुष्कोण १९ षोडशाक्षि २० अष्टाक्षि ॥१८॥ हीं २० नावे प्रासादाचीं यी सागीतलीं. पुढील श्लोकापासून याच नामानुक्रमाने या प्रासादाचीं वर्णने सागतो ॥१९॥

तत्रषडस्त्रिमेरुर्द्वादशभौमोविचित्रकुहरश्च ।

द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्द्वात्रिंशद्वस्तविस्तीर्णः ॥२०॥

अर्थ—या प्रासादामध्ये षट्कोण, चारा मजले, नानाप्रकारच्या खिडक्यानीं युक्त, चार दिशांत चार दारांनीं युक्त, ३२ हात रुंद, ६४ हात उंच असा मेरुप्रासाद होय ॥२०॥

त्रिंशद्वस्तायामोदशभौमोमंदरःशिखरयुक्तः ।

कैलासोपिशिखरवानष्टाविंशोष्टभौमश्च ॥२१॥

अर्थ—षट्कोण, ३० हात रुंद, ६० हात उंच, दहा मजल्याचा शिखरयुक्त मंदरसत्तक प्रासाद होय. कैलास प्र० ही षट्कोण, शिखरयुक्त २८ हात रुंद ५६ हात उंच, आठ मजल्याचा होय ॥२१॥

जालगवाक्षकयुक्तोविमानसंज्ञस्त्रिंसप्तकायामः ।

नंदनइतिषड्भौमोद्वात्रिंशत्षोडशाड्युतः ॥२२॥

अर्थ—विमानसत्तक प्रासाद जाळीच्या खिडक्यानीं युक्त २१ हात रुंद, ४२ हात उंच, आठ मजल्याचा होय. नंदनस० सहा मजल्याचा, ३२ हात रुंदी ६४ हात उंच १६ शिखरांनीं युक्त असा होय ॥२२॥

वृत्तःसमुद्रनामापद्मःपद्माकृतिःशयानष्टौ ।

गुंगेणैकेनभवेदेकैवचभूमिकातस्य ॥२३॥

अर्थ—समुद्रस० नर्तुल व पद्मस० कमलाकृति अष्टकोण, दोनही प्रासाद ८ हात रुंद १६ हात उंच, एकच शिखर व एकच मजला असे दोनही पूर्वोक्त प्रासाद होत २३

गरुडाकृतिश्चगरुडोनंदीतिचषट्चतुष्कविस्तीर्णः ।

कार्यश्चसप्तभौमोविभूषितोऽष्टविंशत्या ॥२४॥

अर्थ—गरुड व ना० हे दोनही गरुडाकृति होत. त्यांत प्रथमपक्ष पुच्छसहित ४ हातरुंद ४८ हात उंच सातमजली, २० शिखर

कुंजरइतिगजपृष्ठःपोडशहस्तःसमंततोमूलात् ।
गुहराजःपोडशकस्त्रिचंद्रशालाभवेद्वलभी ॥२५॥

अर्थ—कुजरसं० हस्तिपृष्ठासारखा याची १६ हात रुंदी ३२ हात उंची होय. गुह-
राजसं० गुहाकार १६ हात रुंद ३२ हात उंच व दोन्ही प्रासादांची एक भू-
मि व बलभी तीन शिरोगृहांनीं युक्त असावी ॥२५॥

वृषएकभूमिशृंगोद्वादशहस्तःसमंततोवृत्तः ।

हंसोहंसाकारोघटोष्टहस्तःकलशारूपः ॥२६॥

अर्थ—वृषसं० प्रासाद (देवालय) एक मजला व एक शिपर, १२ हात रुंद
२४ हात उंच आणि वर्तुळाकार होय. हंससं० हंसाकार एक मजला व एक
शिपर ८ हात रुंद १६ हात उंच होय. घटसं० कलशासारखा ८ हात रुंद
व १६ हात उंच, एक मजला व एक शिपर होय ॥२६॥

द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्वहुशिखरोन्नवतिसर्वतोभद्रः ।

बहुरुचिरचंद्रशालःपड्विंशःपंचभौमश्च ॥२७॥

अर्थ—सर्वतोभद्रसं० चार दिशांत चार दारांनीं युक्त, बहुत शिपरानीं युक्त, बहुत
सुंदर शिरोगृहांनीं युक्त, २६ हात रुंद ५२ हात उंच पांच मजली, चतुरस्र
होय ॥२७॥

सिंहःसिंहाक्रांतोद्वादशकोणोष्टहस्तविस्तीर्णः ।

चत्वारोजनरूपाःपंचाडयुतस्तुचतुरस्रः ॥२८॥

अर्थ—सिंहसं० सिंहासारखा द्वादशकोण, ८ हातरुंद, १६ हातउंच, एकमजली
करावा. वृत्त, चतुष्कोण, षोडशकोण, अष्टकोण, हे चारही नामासारखेच (व-
र्तुळ, चतुष्कोणइ०), आधारयुक्त, एकशिपर होत. सांत चतुष्कोण मात्र पां-
च शिपरानीं युक्त असावा बाकी तीन एक शिपर होत (या चार प्रासादांस-
भौवया भिती घालून आच्छादन करून एक द्वार ठेवावे) ॥२८॥

भूमिकांगुलमानेनमयस्याष्टोत्तरंशतं ।

सार्धहस्तत्रयंचैवकथितंविश्वकर्मणा ॥२९॥

प्राहुःस्यपतयश्चात्रमतमेकंविपश्चितः ।

कपोतपालिसंयुक्तान्यूनागच्छंतितुल्यतां ॥३०॥

अर्थ—मयनामकाच्यामते १०८ अंगुलें भूमिका (सव उची) होय विश्वक
र्म्याने साडेतीन हात भूमिका सांगीतली॥२९॥पिद्वा शिल्पशास्त्र जे ते या दो
न मतांचे ऐस्य करितात ते असे कीं, कमीमान कपोतपालिकेने युक्त केले
असता बरोबर होते ॥३०॥

प्रासादलक्षणमिदंकथितंसमासाद्गर्गेणयद्विरचितंत
दिहास्तिसर्व । मन्वादिभिर्विरचितानिपृथूनियानि
तत्संस्पृशत्प्रतिमयात्रकृतोधिकारः ॥३१॥

अर्थ—हे प्रासादलक्षण जे मी यात सांगितले ते गर्गाने केलेले प्रासादलक्षण सर्व
आह मन्वादिकांनी केलेलीं मिसृत कीं प्रासादलक्षणे ता पाहून मी येथे हा अधि
कार केला ॥३१॥

इतिवृहत्संहितायांप्रासादलक्षणं नामपट्पंचाशोध्यायः ५६

॥ अथवज्रलेपः ॥

आमंतिंदुकर्माभंकपित्यक्रंपुष्पमपिचशाल्मल्याः ।

वीजानिशहकीनांधन्वनत्रल्कोवचाचेति ॥१॥

एतैःसलिलद्रोणक्वाथयितव्योष्टभागशेषश्च ।

अवतार्योस्यचकल्कोद्रव्यैरेतैःसमनुयोज्यः ॥२॥

श्रीवासकरसगुग्गुलुभल्लातककुंदुरुकसर्जरसैः ।

अतसीविल्वैश्चयुतःकल्कोचंवज्रलेपाख्यः ॥३॥

अर्थ—अपक टेभुरणीचे फळ, अपक कवठीचे फळ, रावरीचे पुष्प, सालईवृक्षाचे
बी, धामणीची साल, बेलड, हीं द्रोण (२५६ पळे हा ८५३ $\frac{१}{३}$ तोळे) परिमित
उदकामध्ये घालून काढाकल्ल अष्टांश दोष ठेवून उतरावा नंतर श्रीवासक
(फुरडू) वृक्षाचा चीक, बोळ, गुग्गुलु, निववा, कवड्याऊद किवा देवदारूचा
चीक, सालवृक्षाचा चीक (साल) जवस, बेलपळ, याहीं युक्त तो काढा करावा
क्षणजे हा वज्रलेपनामक, लेप होतो ॥१॥२॥३॥

प्रासादहर्म्यवलभीलिंगप्रतिमासुकुड्यकूपेषु ।

सतप्तोदानव्योवर्षसहस्रायुतस्थायी ॥४॥

अर्थ—देवालय, गृह, गवास, शिवालिंग, देवप्रतिमा, भित्ति, कूप (बिहीर तलाव इत्यादि जलाधार) यांचाठाई हा पूर्वोक्त वज्रलेप तापवून दावा (लावावा); क्षणजे तो दहाहजार वर्षेपर्यंतही तसाच रहातो (सुटत नाही) ॥४॥

लाक्षाकुंदुरुगुग्गुलुगृहधूमकपित्थविल्वमध्यानि ।
नागवलाफलतिंदुकमदनफलमधूकमंजिष्ठाः ॥५॥
सर्जरसरसामलकानिचेतिकेल्कःरुतोद्वितीयोयं ।
वज्राख्यःप्रथमगुणैरयमपितेष्वेवकार्येषु ॥६॥

अर्थ—लाव, देवदारूचा चीक, गुग्गूल, गृहधूम (घरांतील घेह), कंवठीचे फळ, बेलफळांतील बलक, लहान चिकण्याचे फळ, टेंभुरणीचे फळ, धोत्र्याचेफळ, मोहाचेफळ, मंजिष्ठा, सालवृक्षाचा चीक (राळ) बेल, आंबळकाठी, याचा काढा पूर्ववत् करून अष्टभाग शेष घ्यावा. आणि तापवून लावावा. हा दुसरा वज्रलेप, पूर्वोक्त गुणांनी युक्त, पूर्वोक्त प्रासादादिकां दावा ॥५॥६॥

गोमहिपाजविपाणैःखररोम्णामहिपचर्मगव्यैश्च ।
निंबकपित्थरसैःसहवज्रतरोनामकल्कोन्यः ॥७॥

अर्थ—गाय, ह्रैस, मेंढा यांची शिंगे; गाढवाचे केंस, महिप व गाय यांचे चर्म, निंब, कंवठ यांचा फळ, बेल, यांचा काढा पूर्ववत् करावा. क्षणजे हा वज्रतर लेपसंज्ञक दुसरा काढा, पूर्वाप्रमाणे लावावा ॥७॥

अष्टौसीसकभागाःकांसस्यद्वौतुरीतिकाभागः ।
मयकथितोयोगोयंविज्ञेयोवज्रसंघातः ॥८॥

अर्थ—आठभाग शिसे, दोनभाग कांसे, पितळ किंवा जस्ताचे फूल किंवा लोखंडाचे कीट, एक भाग, याचे मिश्रण करावे हा, वज्रसंघात, मयनामक शिल्पज्ञाने सांगितलेला आहे. हा पूर्वाप्रमाणे देवालयादिकांस लावावा क्षणजे पूर्वाप्रमाणे रहातो ॥८॥

इतिबृहत्संहितायांवज्रलेपोनामसप्तपंचाशोऽध्यायः

॥ अथप्रतिमालक्षणं ॥

जालांतरगेभानौयदणुतरंदर्शनंरजोयाति ।
तद्विद्यात्परमाणुं प्रयमंतद्विप्रमाणानां ॥१॥

अर्थ—सूर्यकिरण खिडकीत पडले असता, त्यात ने सूक्ष्मरज दृष्टिगोचर होतं, तो परमाणु होय हा सर्व प्रमाणान्त प्रयम होय ॥१॥

परमाणुरजोवालाग्रलिक्षयूकायवंगुलंचेति ।
अष्टगुणानियथोत्तरमंगुलमेकंभवतिमात्रा ॥२॥

अर्थ—परमाणु, रज, वालाग्र, लिखा, यूका, यव, अंगुल हीं पंधेंत्यापासून अष्टगुणि त केलीं हणजे पुढील अगुलसंख्या होये (८ परमाणु ह० १ रज ८ रज- १ वालाग्र ८ वालाग्र = १ लिखा ८ लिखा = १ यूका ८ यूका = १ यव ८ यव = १ अंगुल) ॥२॥

देवागारद्वारस्याष्टांशोनस्ययस्तृतीयोऽंशः ।
तत्पिडिकाप्रमाणंप्रतिमातद्विगुणपरिमाणा ॥३॥

अर्थ—देवागाराच्या द्वााराची जो उंची तीत तिचा अष्टमांश कमी म्हणून देवाकाचा जो तृतीयांश तें पिडिकेचें (वैठकीचें) प्रमाण होय त्याच्या दुप्पट प्रतिमेचें प्रमाण जाणावे ॥३॥

स्वरंगुलप्रमाणैर्द्वादशाविस्तीर्णमायतंचमुखं ।
नम्रजितानुचतुर्दशैर्द्वैर्घ्येणद्राविडंकथितं ॥४॥

अर्थ—(पीठाची उंची सोडून फक्त मूर्तीचीच उंची घेऊन तिचा १२ अंश त्या या नंतर त्या द्वादशांशाचा नवमांश काढावा जो नवमांश येईल तें या कार्ये रावधी अंगुल समजावें या अंगुलाचे मानाने मूर्तीचें १०८ आंगुलें प्रमाण पुढे सांगितलें आहे उदाहरण. ५६ आंगुलें मूर्ति करावयाची आहे त्याचा १२ अंश ४३, त्याचा ९ अंश ह० अर्धे आंगुळ व किंचित् अधिक येतें तितकें या का मासवधी आंगुळ समजावें) या आंगुळानीं १२ आ० लाव न १२ आ० रुद्ध प्रतिमेचें मुख करावें नम्रजिता १४ आ० प्रमाण सांगितलें तें द्रविडदेशाचें मान होय ॥४॥

नासाललाटचिवुकग्रीवाश्वतुरंगुलास्तथाकर्णौ ।
द्वेअंगुलेचहनुकेचिवुकंतुद्वयंगुलंविस्तृतं ॥५॥

अर्थ—नासिका, ललाट, चिवुक (अधरोष्ठाचे खालचा भाग), मान, कर्ण, हे अवयव चार चार अंगुलें असावे. २ हनु व चिवुक हे भाग २ अंगुलें विस्तृत असावे. हनु स० मुख व गळ यांची संधि व चिवुक स० मुखाचा अधोभाग ॥५॥

अष्टांगुलंललाटंविस्तारात्द्वयंगुलात्परेशंखौ ।
चतुरंगुलौतुशंखौकर्णौतुद्वयंगुलंपृथुलौ ॥६॥

अर्थ—ललाटाचा विस्तार आठ अंगुलें करावा. त्या ललाटाच्या दोन बाजूंस दोन अंगुलापुढे शंख करावे; ते खाली चार अंगुलें दीर्घ करावे. कर्ण दोन अंगुलें पृथुल (विस्तीर्ण) करावे ॥६॥

कर्णोपांतःकार्योर्ध्वपंचमेधूसमेनसूत्रेण ।

कर्णश्रोतःमुकुमारकंचनयनप्रबंधसमं ॥७॥

अर्थ—नेत्रांचे टोंकापासून साडेचार आंगुलावर कान करावा व त्याचा बरील भाग मुवई इतका उंच करावा. कर्णच्छिद्र व मुकुमारक (छिद्रसमीपचा उंच भाग) हे भाग नेत्रप्रबंध (नेत्र मलस्थान) याचे तुल्य (१ अंगुल) करावे ॥७॥

चतुरंगुलंवसिष्ठःकथयतिनेत्रांतकर्णयोर्विवरं ।

अधरोंगुलप्रमाणस्तस्यार्धेनोत्तरोष्ठश्च ॥८॥

अर्थ—नेत्रात व कर्ण यांचा मध्यभाग चार अंगुलें असावा असे वसिष्ठकथि लणतात. अधरोष्ठ १ अंगुल व वरचा ओष्ठ याचे निमि (अर्धे अंगुल) करावा ॥८॥

अर्धांगुलातुगोच्छ्रावक्त्रंचतुरंगुलायतंकार्यं ।

विपुलंतुसार्धमंगुलंमध्यात्तत्र्यंगुलंव्यात्तं ॥९॥

अर्थ—गोच्छ्रा (मिशी) अर्धे अंगुल विस्तीर्ण करावी. मुख चार अंगुलें विस्तीर्ण व दीड अंगुल रुंद करावे. मुल हसित करणें असल्यास, मध्यापासून ३ आंगुलें व्यात्त स० विस्तृत करावे ॥९॥

द्वयंगुलतुल्यौनासापुटौचनासापुटाग्रतोज्ञेया ।

स्यात्द्वयंगुलमुच्छ्रायश्वतुरंगुलमंतरंचाक्षणोः ॥१०॥

अर्थ—नासिकेचीं पुटे दोन अगुलें व नासापुटाग्रेंही दोनच अगुलें आणि नासि केची उंचीही दोन अगुलें करावी. दोन डोळ्यांचें अंतर चार अगुलें करावें १०

द्वयंगुलमितोक्षिकोशोद्वेनेत्रे तत्रिभागिका तारा ।

दृक्तरापंचांशोनेत्रविकाशंगुलंभवति ॥११॥

अर्थ—नेत्राची पापणी (नेत्राच्छादन) दोन अगुलें, नेत्र दोन अगुलें, त्याच्या तृतीयांशानें तारा (चुळ), दोन अगुलाचा पंचमांश नेत्रविकाश, (नेत्र विस्तृति) १ अगुल करावी ॥११॥

पर्यंतात्पर्यंतं दशभुवोर्धांगुलं भुवोर्लखा ।

भूमध्यं द्वयंगुलं कंभूद्वैर्घ्येणांगुलचतुष्कं ॥१२॥

अर्थ—भिर्वर्ध्या शेवटापासून दुसऱ्या भिर्वर्ध्या शेवट १० अगुलें, भुकुटीची रेखा अर्धांगुल विस्तृत, भूमध्यभाग २ अगुलें, एक एक भुकुटी चार चार अगुलें लां व करावी ॥१२॥

कार्यातुकेशरेखाभ्रुवंधसमांगुलार्धविस्तीर्णा ।

नेत्रांतिकरवीरकमुपन्यसेदंगुलप्रतिमं ॥१३॥

अर्थ—ललाटार केशरेषा भ्रुवधतुल्य (१० अगुलें) दीर्घ व अर्धांगुल विस्तीर्ण करावी नेत्राच्या शेवटास १ अगुल प्रमाण करवीरपत्रक (मूषिका इतिप्रसिद्ध) करावें ॥१३॥

द्वात्रिंशत्परिणाहाच्चतुर्दशायामर्तोंगुलानि शिरः ।

द्वादशतुचित्रकर्मणि दृश्यं ते विंशतिरदृश्याः ॥१४॥

अर्थ—मस्तकाचा वर्तुळ घेर ३२ अगुलें व विस्तार १४ अगुलें करावा त्यातून चित्रकर्मामध्ये १२ अगुलें दिसतात व २० दिसत नाहींत ॥१४॥

आस्यंसकेशानि च यंपोडशदैर्घ्येण न गजित्प्रोक्तं ।

ग्रीवादशविस्तीर्णा परिणाहा द्विंशतिः सैका ॥१५॥

अर्थ—केशसमूहसहित मुखाची लांबी १६ अगुलें (१४ अगुलें मुख व केशसमूह २ अगुलें) नग्नचित् शिल्पज्ञानें सांगितलें ग्रीवा (मान) १० अगुलें विस्तीर्ण व घेर २१ अगुलें कराना ॥१५॥

कंठाद्वादशत्तदयं तद्दयान्नाभिश्च तत्प्रमाणेन ।

नाभीमध्यान्मेढ्रांतरंचतत्तुल्यमेवोक्तं ॥१६॥

अर्थ—कंठापासून १२ अंगुलें त्ददय व त्ददयापासून नाभि १२ अंगुलें व नाभि-
मध्यापासून मेढ्र (शिथ) मध्यभाग १२ अंगुलेंच सांगितला आहे ॥१६॥

ऊरुचांगुलमानैश्चतुर्थुताविंशतिस्तथाजंघे ।

जानुकपिच्छेचतुरंगुलेचपादौचतत्तुल्यौ ॥१७॥

अर्थ—मांड्या २४ अंगुलें व पोटाच्याही २४ अंगुले दीर्घ कराव्या. गुडघे ४ अंगु-
लें व पादही ४ अंगुलें दीर्घ करावे ॥१७॥

द्वादशदीर्घौपट्पृथुतयाचपादौत्रिकायतांगुष्ठौ ।

पंचांगुलपरिणाहौप्रदेशिनीत्र्यंगुलंदीर्घा ॥१८॥

अर्थ—पाय खोटापासून अंगुष्ठपर्यंत १२ अंगुलें लांब व ६ अंगुलें रुंद करावे.
आगळे ३ अंगुलें दीर्घ व ५ अंगुलें घेर करावा. प्रदेशिनी (आगठ्याजवळची)
तीन अंगुलें दीर्घ करावी ॥१८॥

अष्टांशाष्टांशोनाःशेषांगुलयःक्रमेणकर्तव्याः ।

सचतुर्थभागमंगुलमुत्सेधोगुष्ठकस्योक्तः ॥१९॥

अर्थ—शेष तीन अंगुलि प्रदेशिनीपेक्षा अष्टांश कमी अनुक्रमाने कराव्या. ह० प्र-
देशिनीपेक्षा मध्यमा, मध्यमेहून अनामिका, अनामिकेहून कनिष्ठिका ह्या अष्टांश
कमी कराव्या. सव्याअंगुल अंगुष्ठाची उंची सांगितली ॥१९॥

अंगुष्ठनखःकथितश्चतुर्थभागोनमंगुलंतज्ज्ञैः ।

शेषनखानामर्धांगुलंक्रमात्किंचिदूनंवा ॥२०॥

अर्थ—अंगुष्ठाचे नख, पाऊण अंगुल प्रतिमालक्षणज्ञांनीं सांगितले. शेष सर्व अंगुली-
चीं नखे अर्धांगुल अथवा अनुक्रमाने कांहीं कमी अशीं ह० व्यापकारे सुंदर दि-
सतील तशीं करावी ॥२०॥

जंघाग्रेपरिणाहश्चतुर्दशोक्तस्तुविस्तरःपंच ।

मध्येतुसप्तविपुलापरिणाहात्रिगुणिताःसप्त ॥२१॥

अर्थ—पोटाच्याच्या अंती १४ अंगुलें घेर, पांच अंगुलें विस्तार करावा. पो० मध्य
भागी ७ अं० विस्तार व २१ अं० घेर करावा ॥२१॥

अष्टौतुजानुमध्येवैपुल्यं त्र्यष्टकं तु परिणाहः ।

विपुलौ चतुर्दशोरुमध्ये द्विगुणश्च तत्परिधिः ॥२२॥

अर्थ—गुडध्याच्या मध्यभागी ८ अ० पृथुल (विस्तीर्ण) व २४ अ० परिणाह (घेर) करावा. माड्या मध्यभागी १४ अ० विस्तीर्ण व २८ अ० परिधि (घेर) करावा ॥२२॥

कटिरष्टादशविपुलाचत्वारिंशच्चतुर्युतापरिधौ ।

अंगुलमेकं नाभिर्वेधेन तथा प्रमाणेन ॥२३॥

अर्थ—कमर १८ अ० विस्तीर्ण व ४४ अ० घेर करावी. नाभि खोल १ अ० व विस्तीर्ण एक अंगुल करावी ॥२३॥

चत्वारिंशत्त्रियुतानाभीमध्येन मध्यपरिणाहः ।

स्तनयोः षोडशचांतरमूर्ध्वकक्षे पडंगुलिके ॥२४॥

अर्थ—नाभीचा मध्य घेर ४२ अंगुले करावा. स्तनांचे अंतर (मध्यभाग) १६ अ० करावे. स्तनाच्या वर ६ अ० तिर्कस काढा कराव्या ॥२४॥

कार्यावष्टावंसौ द्वादशवाहू तथा प्रवाहू च ।

वाहूपट्टविस्तीर्णौ प्रतिवाहू त्वंगुलचतुष्कं ॥२५॥

अर्थ—स्कंध ८ अंगुले दीर्घ मानेच्या बाजूपासून करावे १२ अ० बाहु व प्रवाहूही १२ अ० दीर्घ करावे. ग्राहू ६ अ० व प्रवाहू ४ अ० विस्तीर्ण करावे ॥२५॥

षोडशवाहूमूलेपरिणाहाद्वादशाग्रहस्ते च ।

विस्तारेण करतलं पडंगुलं सप्तदैर्घ्येण ॥२६॥

अर्थ—वाहूच्या मूलप्रदेशा १६ अ० घेर व हस्ताग्रं १२ अ० घेर करावा. हस्त तळाची रुंदी ६ अ० व ७ अंगुले लांबी करावी ॥२६॥

पंचांगुलानिमध्याप्रदेशिनी मध्यपर्वदलहीना ।

अनया तुल्याचानामिका कनिष्ठा तु पूर्वोना ॥२७॥

अर्थ—मध्यांगुली ५ अ० दीर्घ करानी प्रदेशिनी मध्यांगुलिपर्वार्धाने कमी करावी. प्रदेशिनी इतकीच अनामिका व कनिष्ठिका अनामिकेच्या पर्वाच्या (घेराच्या) अर्धे कमी करानी ॥२७॥

पर्वद्वयमंगुष्ठःशेषांगुलयस्त्रिभिस्त्रिभिःकार्याः ।

नखपरिमाणंकार्यैस्सर्वासांपर्वणोर्ध्वेन ॥२८॥

अर्थ—दोन पेर्याचा अंगुष्ठ करावा शेष सर्व अंगुली तीन ३ पेरें करावी सर्व अंगुलींचीं नखें त्या त्या अंगुलीच्या पर्वावर्नें करावी ॥२८॥

देशानुरूपभूषणवेपालंकारमूर्तिभिःकार्याः ।

प्रतिमालक्षणयुक्तासंनिहितावृद्धिदाभवति ॥२९॥

अर्थ—देशाचाराप्रमाणे भूषण, वेष, अलंकार, याहीकडून लक्षणयुक्त प्रतिमा करावी ती संनिहित असता, वृद्धि करणारी होत्ये ॥२९॥

दशरथतनयोवलिश्चवैरोचनिःशतंविंशं ।

द्वादशहान्याःशेषाःप्रवरसमन्यूनपरिमाणाः ॥३०॥

अर्थ—दशरथाचा पुत्र राम व विरोचनाचा पुत्र बलि हे १२० अंगुले करावे शेष सर्व देवाच्या मूर्ति, १२० त १२ अंगुलें कमी, ह्म० १०८ अंगुले कराव्या त्या श्रेष्ठ होतः ९६ अ० मध्यम, ८४ अ० कनिष्ठ होत ॥३०॥

कार्योष्टभुजोभगवांश्चतुर्भुजोद्विभुजएववाविष्णुः ।

श्रीवत्सांकितवक्षाःकौस्तुभमणिभूषितोरस्कः ॥३१॥

अतसीकुसुमश्यामःपीतांबरनिवसनःप्रसन्नमुखः ।

कुंडलकिरीटधारीपीनगलोरःस्थलांसभुजः ॥३२॥

शंखगदाशरपाणिर्दक्षिणतःशांतिदश्चतुर्थकरः ।

वामकरेपुचकार्मुकखेटकचक्राणिशंखश्च ॥३३॥

अथचचतुर्भुजमिच्छतिशांतिदएकोगदाधरश्चान्यः ।

दक्षिणपादर्वेद्येवंवामेशंखश्चचक्रं च ॥३४॥

द्विभुजस्यतुशांतिकरोदक्षिणहस्तोपरश्चशंखधरः ।

एवंविष्णोःप्रतिमाकर्तव्याभूतिमिच्छद्भिः ॥३५॥

अर्थ—भगवाविष्णु, अष्टभुज किंवा चतुर्भुज अथवा द्विभुज करावा श्रीवत्साने (के शाच्या भोवपाने) निहित वक्षस्थल, कौस्तुभमण्याने भूषित उर, अतसी (जवस) पुष्पासारस्ता श्यामवर्ण, पीतांबरनस्युत, प्रसन्नमुख, कानात कुडलें व मस्तकात

मुकुट याते धारण करणारा, गळा, उर स्थल, खांद, बाहु हे ४ पुष्ट, उजव्या ह-
स्तात शस्त्र, गदा, बाण, ही आयुधे व चवथा खालचा हस्त शांतिद (प्रभकर्णा-
च्या सन्मुख ऊर्ध्वगुलि) असे व डाव्या हस्तात धनुष्य, ढाल, चक्र, शस्त्र, ही
आयुधे अष्टभुजास करावी ॥३१॥३२॥३३॥ चतुर्भुज करण्यास इच्छील तर उज-
वा एक शांतिद व दुसरा गदाधर, डावा शस्त्र व चक्र याते धारण करणारा, असे
चार हात असवे ॥३४॥ द्विभुजविष्णूचे हस्त उजवा शांतिद, डावा शस्त्रधर
असे करावे. याप्रकारे विष्णूच्या प्रतिमा ऐश्वर्य इच्छिणाऱ्यानीं कराव्या ॥३५॥

वलदेवोहलपाणिर्मदविभ्रमलोचनश्चकर्तव्यः ।

विभ्रत्कुंडलमेकंशंखंदुमृणालगौरवपुः ॥३६॥

अर्थ—नागर हातात, मदने चंचल लोचन, एक कुंडल कानात धारण करणारा
व शस्त्र, चक्र, कमलतंतु पासारख्या गौरशरीराचा असा बलराम करावा ॥३६॥

एकानंशाकार्यादेवीवलदेवरुणयोर्मध्ये ।

कटिसंस्थितवामकरासरोजमितरेणचोद्वहती ॥३७॥

कार्याचतुर्भुजायावामकराभ्यांसपुस्तकंकमलं ।

द्वाभ्यांदक्षिणपार्श्वेवरमर्थिष्वक्षसूत्रंच ॥३८॥

वामेष्वाष्टभुजायाःकमंडलुश्चापमंचुजंशास्त्रं ॥

वरशरदर्पणयुक्ताःसव्यभुजाःसाक्षसूत्राश्च ॥३९॥

अर्थ—एकानंशा (नावाची) देवी बलदेव व रुण यांचे मध्ये कटीवर डावा हात
व उजव्या हस्तात कमल धारण करणारी, अशी द्विभुजा करावी ॥३७॥ चतुर्भु-
जा केली तर डाव्या २ हातात पुस्तक व कमल, उजव्या २ हातात पाचकास
वर देणे व द्वाक्षमाला ही असावी ॥३८॥ अष्टभुजा केली तर डाव्या ४ हाता-
त कमंडलु, धनुष्य, कमल, पुस्तक हीं आयुधे व उजव्या ४ हातांत वर, बाण,
आरसा, द्वाक्षमाला हीं असावी ॥३९॥

सांविश्रगदाहस्तःप्रद्युम्नश्चापभृत्सुरूपश्च ।

अनयोःस्त्रियौचकार्येखेटकनिस्त्रिंशधारिण्यौ ॥४०॥

अर्थ—रुणपुत्र, सांवे याच्या हातात गदा व प्रद्युम्न सुदररूप व हातात धनुष्य,
असे करावे. या दोघाच्या स्त्रिया ढाल व तस्वार धारण करणा या भशा दोन
कराव्या ॥४०॥

ब्रह्माकमंडलुकरश्चतुर्मुखःपंकजासनस्थश्च ।

स्कंदःकुमाररूपःशक्तिधरोवर्हिक्तेतुश्च ॥४१॥

अर्थ—हातांत कमंडलु, चार मुखें, कमलावर बसलेला असा ब्रह्मा करावा. कुमार (पांचवर्षाच्या आंत मुलगा) यास्वरूपाचा, शक्ति (सीता, भली) धरणारा, मयूरध्वज असा स्कंद (कातिक्रमाची) करावा ॥४१॥

शुक्लश्चतुर्विपाणोद्विपोमहेंद्रस्यवज्रपाणित्वं ।

तिर्यग्ललाटसंस्थंतृतीयमपिलोचनंचिन्हं ॥४२॥

अर्थ—शुभ व चारदंतांचा इंद्राचा हत्ती, त्यावर हातांत वज्र (आयुधवि०) व तिरकस ललाटावर तिसरें नयन हेंही चिन्ह, असा इंद्र करावा ॥४२॥

शंभोःशिरसींदुकलावृषध्वजोक्षिचतृतीयमधूर्ध्वं ।

शूलंधनुःपिनाकंवामार्धवागिरिसुतार्धं ॥४३॥

अर्थ—शिवाच्या मस्तकीं त्रिशूलाची कला, वृषभध्वज, वर तिसरा नेत्र, एका हातांत शूल व दुसऱ्यांत पिनाक सें० धनुष्य असा शिव करावा. अथवा डाव्या अर्धाभगा पार्वतीचे अर्धांग करारि ह्म० अर्धगौरीश्वरं होतो ॥४३॥

पद्मांकितकरचरणःप्रसन्नमूर्तिःसुनीचकेशश्च ।

पद्मासनोपविष्टःपितेवजगतोभवेद्बुद्धः ॥४४॥

अर्थ—कमलचिन्हित हात व चरण, शांतस्वरूप, फार आखूड केश, कमलासनावर बसलेला, सर्व जगतास पितासारखा असा बुध (बुद्ध) करावा ॥४४॥

आजानुलंबबाहुःश्रीवत्सांकःप्रशांतमूर्तिश्च ।

दिग्वासास्तरुणोरूपवांश्चकार्योर्हतांदेवः ॥४५॥

अर्थ—गुडघ्यांपर्यंत लांब हात, श्रीवत्सचिन्हित, शांतमूर्ति (जितेन्द्रिय, हास्यादन), नम्र, तरुण वयस्क, सुंदररूप, असा अर्हताचा ह्म० जैनांचा देव (जीन) करावा ॥४५॥

नासाललाटजंधोरुगंडवक्षांसिचोन्नतानिरवेः ।

कुर्यादुदीच्यवेपंगूढपादादुरोयावत् ॥४६॥

विभ्राणःस्वकररुहेपाणिभ्यांपंकजेमुकुटधारी ।

कुंडलभूपितवदनःप्रलंबहारोवियद्ववृतः ॥४७॥
 कमलोदरद्युतिमुखःकंचुकगुप्तःस्मितप्रसन्नमुखः ।
 रन्नोज्ज्वलप्रभामंडलश्चकर्तुःशुभकरोर्कः॥४८॥

अर्थ—नासिका, ललाट, पोठन्या, माझ्या, गाल, ऊर, हे सूर्याचे उच्च करावे. उदीच्य (उत्तरदिशेकडील पुरुषाच्या बेषासारखा वेष), पायापासून उरापर्यंत गुप्त (चोलकधारी), आपल्यानखात नाहू ही २ कमले धारण करणारा, मस्त कीं मुकुट धारक, कुंडलांनीं शोभित मुख, गळ्यांत लाव हार, वियद्व (सारसपक्षी) याणीं वेष्टित ॥४६॥४७॥ कमलाच्या गाम्यासारख्या कातीने युक्त मुख, कंचुक (आगरखा) याणें गुप्तशरीर, हास्ययुक्त व प्रसन्नमुख, रत्नासारखी लल्लखीत कातिसमूहानें युक्त, असा सूर्य, कर्त्यास शुभकारक होतो ॥४८॥

सौम्यातुहस्तमात्रावसुदाहस्तद्वयोच्छ्रिताप्रतिमा ।

क्षेमसुभिक्षायभवेत्रिचतुर्हस्तप्रमाणाया ॥४९॥

नृपभयमत्यंगायांहीनांगायामकल्पताकर्तुः ।

शातोदर्याक्षुद्रयमर्धविनाशःकृशायांच ॥५०॥

मरणंतुसक्षतायांशस्त्रनिपातेननिर्दिशेत्कर्तुः ।

वामाचनतापत्नीदक्षिणविनताहिनस्त्यायुः ॥५१॥

अंधत्वमूर्ध्वदृष्ट्याकरोतिचिंतामधोमुखीदृष्टिः ।

सर्वप्रतिमास्वेवंशुभाशुभंभास्करोक्तसमं ॥५२॥

अर्थ—१ हस्तप्रमाण दीर्घ प्रतिमा शुभ, २ हात उच्च प्र० द्रव्य देणारी, ३ हस्तप्रमाण उच्च प्रतिमा कल्याण करणारी होखे व ४ हात उच्च प्रतिमा सुभिक्ष कारक होखे ॥४९॥ प्रतिमा अतिस्थूल असेल तर राजभय, कमी अपयशाची असे० कर्त्यास अशुभकारक, कृशउदर असे० दुर्भिक्षभय, कृश असे० द्रव्य नाश ॥५०॥ व्रण (खळगे) युक्त असे० शस्त्रपातानें कर्त्यास मरण सांगावें. डाव्या आंगास नत्र असे० कर्त्याच्या स्त्रीचा नाश, उजव्या आंगास नत्र असे० कर्त्याचा आयुष्यनाश ॥५१॥ ऊर्ध्वदृष्टि असे० कर्त्यास अधत्व, अधोमुखदृष्टि (खालीं पहाणें) असे० क० चिंता होये, याप्रकारें सर्व प्रतिमाचें शुभाशुभ फल सूर्यप्रतिमेस सांगितल्यासारखें जाणावें ॥५२॥

लिंगस्यवृत्तपरिधिर्देर्घ्येणासूत्र्यतत्रिधाविभजेत् ।

मूलेतच्चतुरस्रमध्येत्वष्टासिवृत्तमधः ॥५३॥

चतुरस्रमवनिखातेमध्यंकार्यतुपिण्डिकाश्वभ्रे ।

दृश्योच्छ्रायेणसमासमंततःपिण्डिकाश्वभ्रात् ॥५४॥

अर्थ—लिंगाच्या वृत्ताचा घेर मोजून तितकी लांबी करावी. त्या लांबीचे तीन भाग करावे. त्यांतील पहिला चतुरस्र, मध्ये अष्टकोण, तिसरा वर्तुळ करून, पहिला चतुरस्र भूमीत, मध्य अष्टाक्षि पिण्डिकेत (बैठकीत) बसवावा. तिसरा वर्तुळभाग चहूंकडून उंचीने सारखा दृश्य असा करावा; नितका लिंगाचा दृश्यभाग त्याचे उंचीइतकी श्वभ्रा (खळगा) पासून समंततः (समोवती) पिण्डिका असावी ५३।५४

रुशदीर्घदेशघ्नपाशर्वविहीनंपुरस्यनाशाय ।

यस्यक्षतंभवेन्मस्तकेविनाशायतल्लिंगं ॥५५॥

अर्थ—लिंग, दृश किंवा दीर्घ (महान्) होईल तर देशनाश, जे पार्श्वभागी हीन ते नगराचा नाश करिते. ज्या लिंगाच्या मस्तकी क्षत (खळगा) ते कर्त्याचा नाश करिते ॥५५॥

मातृगणःकर्तव्यःस्वनामदेवानुरूपकृतचिन्हः ।

रेवंतोश्वारूढोमृगयाक्रीडादिपरिवारः ॥५६॥

अर्थ—मातृसमूह, आपल्या नावाच्या देवासारख्या चिन्हांचा करावा. रेवंत (पांच वा मनु), अश्वारूढ मृगयाक्रीडादि परिवार युक्त करावा ॥५६॥

दंडीयमोमहिपगोहंसारूढश्वपाशभृद्वरुणः ।

नरवाहनःकुबेरोवामकिरीटीवृहत्कुक्षिः ॥५७॥

अर्थ—यम, दंड, हस्त व महिषारूढ (रेड्यावर बसलेला) असा करावा. वरुण, हस्तावर बसलेला व पाश हातांत असा करावा. कुबेर, मनुष्यावर बसलेला व वाम (डाव्या) भागी मुकुट व विंस्तीर्ण कुक्षि असा करावा. (कोठे खरवाहनः कुबेरो असा पाठ आहे) ५७

(प्रमथाधिपोगजमुखःप्रलंबजठरःकुठारधारीस्यात् ।

एकविपाणोविभ्रन्मूलककंदंसुनीलदलकंदं ॥५८॥)

अर्थ—गणपति, हत्तीच्या मुखाचा, लांब पोटा, कुन्हाड धारण करणारा, एकदंत, मूलककंद व सुनीलदलकंद यांचे धारण करणारा असा करावा ॥५८॥

इतिवृहत्संहितायांप्रतिमालक्षणं नामाष्टापंचाशोऽध्यायः ५८

॥ अथवनसंप्रवेशः ॥

कर्तुरनुकूलदिवसेद्वैवज्ञविशोधितेशुभनिमित्ते ।

मंगलशकुनैःप्रास्थानिकैश्चवनसंप्रवेशःस्यात् ॥१॥

अर्थ—प्रतिमा कर्त्तव्य अतः अनुकूल दिवशी, द्वैवज्ञाने विशोधित शुभनिमित्ती, प्रयाणत बधी शुभशकुनानीं वनांत (बहुत वृक्षदेशीं) प्रवेश करावा ॥१॥

पितृवनमार्गसुरालयवल्मीकोद्यानतापसाश्रमजाः ।

चैत्यसरित्संगमसंभवाश्चटतोयसिक्ताश्च ॥२॥

कुब्जानुजातवल्लीनिपीडितावज्रमारुतोपहताः ।

स्वपतितहस्तिनिपीडितशुष्कामिष्टुष्टमधुनिलयाः ॥३॥

तरवोवर्जयितव्याःशुभदाःस्युःस्निग्धपत्रकुसुमफलाः ।

अभिमतवृक्षंगत्वाकुर्यात्पूजांसवलिपुष्पां ॥४॥

अर्थ—इमंशान, मार्ग, देवालय, वाह्य, बाग, तपस्याचा आश्रम, पातील वृक्ष, चैत्य गावातील मोठा वृक्ष, नद्याच्या संगमीं झालेले वृक्ष व घागरीच्या उदकाने क्षिपलेले वृक्ष, ॥२॥ कुब्ज (लहान), अनुजात (मागून झालेले), वेळी पाणी पीडित (युक्त), बीज व वायु पाणी पीडित, स्वतां पडलेले, हत्तीनी पीडित, नीरस, अभीर्ण जळलेले, मधमोह धरण्याचे ॥३॥ असे वृक्ष वर्ज्य करावे व पाने, पुष्पे व फळे उपाचीं स्निग्ध (रस नाहीत) असे वृक्ष शुभ होत. अभीष्ट वृक्षाप्रत जाऊन बलि व पुष्पे पाणी पूजा करावी ॥४॥

सुरदारुचंदनशमीर्मधूकतरवःशुभाद्विजातीनां ।

क्षत्रस्यारिष्टादवत्थखदिरविल्वविवृद्धिकराः ॥५॥

वैश्यानांजीवकखदिरसिंधुकस्यंदनाश्चशुभफलदाः ।

तिंदुककेसरसर्जार्जुनाम्रशालाभशूद्राणां ॥६॥

अर्थ—देवदारु, चंदन, शमी, मोहा, हे वृक्ष ब्राह्मणांस शुभ, कडुनिंब, अमृत्य, खदिर, विल्व, हे क्षत्रियांस वृद्धिदायक, ॥५॥ असण्याचे झाड, खदिर, निगूड, टेंबुरणी, हे वैश्यांस शुभ फल देणारे, टेंबुरणी, चकूल, सालवृक्ष, अर्जुन, आम्र, गाम, हे शूद्रांस शुभ होत ॥६॥

लिंगंवाप्रतिमावाद्द्रुमवत्स्थाप्यायथादिशंयस्मात् ।

तस्माच्चिन्हयितव्यादिशोद्द्रुमस्योर्ध्वमथवाधः ॥७॥

अर्थ—लिंग अथवा प्रतिमा वृक्षाची जशी दिशा तशी स्थापन करावी हा० वृक्षाची जी पूर्व ती प्रतिमेची पूर्व दिशा, वृ० अधोभाग तोच प्र० अधोभाग, वृ० ऊर्ध्वभाग तो प्र० ऊर्ध्वभाग, याप्रमाणें करान्याचें यास्तव वृक्षाच्या दिशा व ऊर्ध्वाधो भागास चिह्ने करावी ॥७॥

परमान्नमोदकौदनदधिपल्लोल्लोपिकादिभिर्भक्ष्यैः ।

मद्यैःकुसुमैर्धूपैर्गंधैश्चतरुंसमभ्यर्च्य ॥८॥

सुरपितृपिशाचराक्षसभुजगासुरगणविनायकाद्यानां ।

कृत्वारात्रौपूजांवृक्षंसंस्पृश्यचञ्चूयात् ॥९॥

अर्थ—क्षीर, मोदक, भात, दही, तिलकूट, उल्लोपिका (पक्कानावि०), इत्यादि भक्ष्य पदार्थ; मद्य, पुष्पे, धूप, गंध, याहीकरून वृक्षाची पूजा करून ॥८॥ देव, पितर, पिशाच, राक्षस, नाग, दैत्य, प्रमथादिगण, विनायक (विघ्न हर्ता), भूत, प्रेत, सिद्ध, गंधर्व इत्यादिकांची रात्री पूजा करून वृक्षास स्पर्श करून बोलवा ॥९॥

अर्चार्थममुकस्यत्वंदेवस्यपरिकल्पितः

नमस्तेवृक्षपूजेयंविधिवत्संप्रगृह्यतां ॥१०॥

अर्थ—अमुक देवाची प्रतिमा करण्याकरिता तुला कल्पिल आहे हे वृक्षा तुला नमस्कार असो. ही यथाशास्त्र केलेली पूजा ग्रहण करावीस ॥१०॥

यानीहभूतानिवसंतितानिबलिंगृहीत्वाविधिवत्प्रयुक्तं ।

अन्यत्रवासंपरिकल्पयंतुक्षमंतुतान्यदनमोस्तुतेभ्यः ११

अर्थ—जीं या वृक्षीं भूतें रहातात तीं यथाशास्त्र दिलेला हा बलि ग्रहण करून दुसऱ्या जागी रहाण्याची जागा कल्पूत आणि मजबूर क्षमा करोत. आज त्या कारणें नमस्कार असो ॥११॥

वृक्षंप्रभातेसलिलेनसिक्त्वापूर्वोत्तरस्यांदिशि

सन्निकृत्य । मध्वाज्यलिप्तेनकुठारकेणप्रदक्षि

णंशोपमतोभिहन्यात् ॥१२॥

अर्थ—प्रातः काली वृक्षाचें उदकाने सिंचन करून ईशानी दिशेस मध व आज्य

यांणीं लिप्त अशा कुन्हाडीने तोडण्यास प्रारंभ करून त्यापासून प्रदक्षिण, शेष
राहिलेला वृक्ष तोडावा ॥१२॥

पूर्वेणपूर्वोत्तरतोथवोदक्षपतेद्यदावृद्धिकरस्तदास्थात् ।

आग्नेयकोणात्क्रमंशोग्रिदाहःरुग्णोग्रसेगास्तुरगक्षयश्च १३

अर्थ—पूर्व, ईशानी, उत्तर या दिशांकडे तो वृक्ष पडेल तर वृद्धिकर होतो. आ-
ग्नेयीस अग्निदाह, दक्षिणेस रोग, निर्ऋतीस रोग, पश्चिमेस रोग, वायव्येस अश्वक्ष-
य ही फळे होतात ॥१३॥

यन्नोक्तमस्मिन्ननसंप्रवेशेनिपातविच्छेदनवृक्षगर्भाः ।

इंद्रध्वजेवास्तुनिचप्रदिष्टाःपूर्वमयातेत्रतथैवयोज्याः १४

अर्थ—जे वृक्षनिपात, छेदन, वृक्षगर्भ या वनसंप्रवेशांत सांगितले नाहीत, ते
इंद्रध्वज (अ० ४३ श्लो० १९।२०) यांत व वास्तुप्रकरणांत पूर्वी मी सांगितले
आहेत ते येथे तसेच योजावे ॥१४॥

॥ इतिवृहत्संहितायांवनसंप्रवेशोनामैकोन

पष्टितमोध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ अथप्रतिमाप्रतिष्ठापनं ॥

दिशिसौम्यायांकुर्यादधिवासनमंडपंबुधःप्राग्वा ।

तोरणचतुष्टययुतंशस्तद्रुमपल्लवच्छन्नं ॥१॥

पूर्वेभागेचित्राःस्वजःपताकाश्चमंडपस्योक्ताः १

आग्नेय्यादिशिरक्ताःकृष्णाःस्युर्याम्यनैर्ऋतयोः २

श्वेतादिश्यपरस्यांवायव्यायांतुपांडुराएव ।

चित्राश्चोत्तरपार्श्वेपीताःपूर्वोत्तरेकोणे ॥३॥

अर्थ—उत्तर किंवा पूर्व या दिशांत जांशोनीं अधिवासन (मूर्तीची स्थापनाच्या पूर्व
दिशाची पूजा इ० करणे) याचा मंडप, चार तोरणांनीयक व प्रशस्त (यज्ञिय)
वृक्षांच्या पल्लवांनी आच्छादित असा करावा ॥१॥ मंडपाच्या पूर्वदिशेकडे चित्रव-
र्ण माला व पताका सांगितल्या. आग्नेयीस तांबड्या, दक्षिणेस व निर्ऋतीस
काळ्या ॥२॥ पश्चिमेस पांढऱ्या, वायव्येस घोड्या पांढऱ्या, उत्तरेस चित्रवर्ण,
ईशानीस पीतवर्ण अशा माला व पताका कराव्या ॥३॥

जगन्मित्र हपिसात पुस्तकें विकत मिळतात तीः—

८= सत्यनारायणपूजा.	८॥ तुकागमकृत मानस	८। दुर्गास्तोत्र.
८= शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग.	.॥.गोदालहरी सटीक
८- राममंत्रश्लोक	८॥ सोळा सोमवारकथा	.।. नीतीशतपत्र
८- गोदार्यष्टक.	८॥ चित्रे.	.॥.लघु कामुदेा.
८- महिम्नस्तोत्र.	८॥ शिवालितित.	॥.दानचद्रिका.
८- व्याकरणसाक्ष	८॥ मगलाष्टके नवग्रहाचीं	.।-रघुसर्ग ६ वा.
८॥. शके १७९६ साल	८॥ गुरुचरित्राव्या५२	.।-रघुसर्ग ७ वा
चे पचाग	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	.॥-नैपथकाव्य सर्ग ३ रा
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	५ पचदशी प्राकृत.
८॥ धावे	८॥ सीतास्वयवर.	२ वेदातसूर्य.
८॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० कोटके.	१ जातकालकार.
८॥ गोपिगीत.	८॥ चर्पटपजरिका.	१॥ कृष्णालीलामत का
८॥ रुक्मिणी स्वयवर व	८॥ नौकात्रीडन.	व्य सटीक.
सुभद्राहरण आर्या.	८॥ कन्हाडे ब्राह्मणाचे	१ पचाग साधन.
८॥ अगदशिष्टाई.	प्रवर.	१ मुहूर्त तत्वदीपिका-
८॥ वास्तुप्रकरणीकोष्टक	८॥ शिरस्तुति.	
८॥ धुमरपान.	८॥ गणपतीचे श्लोक.	

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सदृहस्यास आर्लीं विनयपूर्वक असें सूचवितो र्ही, या ग्रंथाचा राजापासून रकापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून प्राकृत (मराठी) टीकेसह लोकहितो देशां हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे यास वर्गणीद्वारा साध्य करून, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशावाकडे आहे

वर्गणीचे दर.

	किंमत.	हाशील.
भागान् अंका, भर पोंगनाय दिव्याळ दर अंकास ८ आणे		४ ३
भागान् दिव्याळ दर अंकास	१० आणे	६ ३

किंमतीबद्दल टिकिटा पाठविणें शक्यास अर्धा आणा दराच्या पाठवाव्या

मुबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिबाबाचें चालीत रा० रा० मारोकण दुमाल्ले पाजकडे पैसा नमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

जाहिरातीप्रमाणें आजपर्यंतचे अंकांचा आकार दर अंकास साडेदहा आणे प्रमाणें मेहेरवानी करून लवकर पाठवून द्यावा.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूलश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRĪHATSANHITĀ

[BY VARĀHA MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक १ ले	तारीख २६ एप्रिल १८७४.	अंक १२
VOL I	25th APRIL 1874	No. 12

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

यांणी

आपल्या

जगन्मित्र प्रकाशनात

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकांत मोठ्या तक्तीचे साचार्या चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत आहेत.

जगन्मित्र इपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	प्राकृत ग्रंथ.	८=। पल्लीपतनकारिका.
८ यथार्थदीपिका.	॥=पुनर्विवाहाभ्या अशा-	८=। गणपतिसहस्रनाम.
४ धर्मसिंधु (ग्रंथकार	सुतेचा बौध्द वाद.	८= शिवसहस्रनामावलि.
यांचे घरचे पुस्तकाव-	॥=समश्लोकी गीता.	८= प्रातःस्मरण.
रून छापिलेला त्यां-	॥=प्रतिष्ठापनसूत्र.	८= नभ्रुवाहनआख्यान.
तील कठिण शब्दाचे	॥=वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक.
कौशासह.)	॥= रत्ना० त्रि० वर्णन.	८= गोत्रावली (कहावे
४ भारतचपु सटीक.	॥= स्वप्रचितामणि.	ब्राह्मणांची).
४ एकादशीव्रतसार.	॥=लघुजातक.	८= विष्णुसहस्रनाम.
३ बृहज्जातक.	॥=माघसर्ग १ रा.	८= रामजोशीकृत लाव-
२॥ गीतार्थबोधिनी.	॥=वनौपधिसंग्रह.	ण्या व पदे.
१ विक्रमचरित्र.	॥= पांडुरंगमाहात्म्य.	८= केकावलि.
२ कौजदारी ठराव.	॥= भगवद्गीता. [आक्ट.	८= संस्कृत आरखा.
१॥ नारायणभट्टी.	॥= नवीन पोलिसचा	८= गायनप्रकार.
१॥ व्रतोपापनकौमुदी.	॥= बर्गोल्डचरित्र.	८= विधवाविवाह सहा-
१॥=॥ दिवाणी व फौज-	॥= माघसर्ग १ ला.	सार.
दारी निवडक निवा-	॥= माघसर्ग १ रा.	८= केतोपती पर्वण क्ष-
डे सन १८६४।६५	॥= अपूर्णांक (शिवराम	के १७९६ चे.
सालचे.	भास्कर) क्राणेरुत).	८= गगालहरी.
१। रसमाधव.	॥= गुरुदत्तात्रय स्वामी-	८=॥ विष्णुसहस्रनामावलि.
१। सर्वार्थचिंतामणि.	च्या आरखा (अक-	८=॥ विधवाविवाहखंडण.
१। गोपीचंदराजाचे ना-	लकोटचे स्वामीचे त-	८=॥ अकल्पि.
टक मराठी.	सविशिसह).	८=॥ प्राकृत आरखा.
१ रुक्मिणीस्वयंवर.	॥= तर्कदीपिका.	८=॥ रामहृदय व राम-
१ बालवैद.	॥= कुटार्क सुटीक.	गीता.
१ शिवलीलामृत.	॥= ल्वाकुशाख्यान.	८=॥ मेस्तक (तोंडचे हिशेब)
॥=॥ मुहूर्तगणपति.	॥= विदुरनीति.	८= नलाख्यान आर्या.
॥=॥ मुहूर्तमार्तंड प्राकृत	॥= स्फुटज्योतिष.	८= व्यंकटेशस्तोत्र.
टीका. [ण.	॥= रघुवशसर्ग ४ वा.	८= रामदासाचे अभंग.
॥=॥ पंचांगप्रणयनाख्यभा	॥= सिंहासनविशी.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
॥=॥ निर्मळमाहात्म्य.	॥= आनंदसागर.	८= गगाचार्यकृत प्रभा-
॥=॥ गीतार्थमजरी.	८= तीरार्था अष्टके.	वलि.
॥=॥ विष्णुसहस्रनामा	८= कनिमाहात्म्य.	८= एकादशीमाहात्म्य.

आयुःश्रीवलंजयदादारुमयीमन्मयीतथाप्रतिमा ।
 लोकहितायमणिमयीसौवर्णीपुष्टिदाभवति ॥४॥
 रजतमयीकीर्तिकरीप्रजाविवृद्धिकरोतिताम्रमयी ।
 भूलाभंतुमहांतंशैलीप्रतिमाथवालिंगं ॥५॥

अर्थ—काष्ठाची अथवा मुक्तिकची प्रतिमा आयुष्य, लक्ष्मी, वर, जय देवि. हीर-
 कादि मणिमय प्रतिमा लोककल्याण करिजे. सुवर्णाची प्र० पुष्टि करिजे ॥४॥
 रज्याची प्र० कीर्ति करिजे. ताव्याची प्र० प्रजावृद्धि करिजे. पाषाणांची प्रतिमा
 अथवा लिंग मोठ्या (बहुत) भूमीचा लाभ करिते ॥५॥

शंकूपहताप्रतिमाप्रधानपुरुषंकुलंचयातयति ।
 श्वभ्रोपहतारोगानुपद्रवांश्चाक्षयान्कुरुते ॥६॥

अर्थ—शंकूने (शस्त्राचे टोंकीने) उपहत (दुस्तावलेली) प्रतिमा मुख्यपुरुष व
 कुलाचा नाश करित्ये. श्वभ्रा (खडगा) ने उपहत जी प्रतिमा ती सर्व
 काळ रोग व उपद्रव करित्ये ॥६॥

मंडपमध्येस्यंडिलमुपलिप्यास्तीर्यसिकतयाथकुशैः ।
 भद्रासनकृतशीर्षोपधानपादान्यसेत्प्रतिमां ॥७॥

अर्थ—मंडपामध्ये भूमि सारवून वाळू व दर्भ आस्तरण (हें घालून) भद्रासन
 (राजासन) यावर मस्तक करून उशीवर पाय अशी प्रतिमा ठेवोकी ॥७॥

लक्षाश्वत्थोदुंबरशिरीषवटसंभवैःकपायजलैः ।
 मंगल्यसंज्ञिताभिःसर्वोपधिभिःकुशाद्याभिः ॥८॥
 द्विपवृषभोत्पृतपर्वतवल्मीकसरित्समागमतटेपु ।
 पद्मसरःसुचमृद्भिःसपंचगव्यैश्चतीर्थजलैः ॥९॥
 पूर्वशिरस्कांक्षातांसुवर्णरत्नावुभिश्चससुगंधैः ।
 नानातूर्यनिनादैःपुण्याहैर्वेदनिर्घोषैः ॥१०॥

अर्थ—प्रस (पार्श्व), पिंपळ, उंबर, शिरस, वड, या वृक्षाच्या पलवानांनी पुक्त ता
 पत्रेले जल व मागल्यसन्नक दर्भादि सर्वोपधि (जया, जयती, जीवपुत्रा, पुनर्न-
 वा, विष्णुकाता, अमया, विश्वेश्वरी, सहा, सहदेवा, पूर्णकोशा, शतावरी अ० ४८
 श्लो० ३९।४० पहा) याहीकरून, गज व वृषभ याणां उकरलेली; पर्वत, वा-

रूळ, नदीसगमाचेतीर, कमल्युक्त तळे यांच्या मृत्तिका, पंचगव्य, तीर्थजले, याही करून, सुवर्ण व रत्नानीं युक्त सुगंधिजलाह ॥८१९॥ पूर्वेकडे मस्तक करून ज्ञान घालावे. त्यावेळीं नानाप्रकारच्या वाद्याचे व पुण्याहवाचनाचे व वेदाचे शब्दघोष होत असावे ॥१०॥

ऐंद्र्यादिशींद्रलिंगामंत्राः प्राग्दक्षिणेग्निर्लिंगांश्च ।

जप्तव्याद्विजमुख्यैः पूज्यास्ते दक्षिणाभिश्च ॥११॥

अर्थ—पूर्वदिशेस इन्द्रदेवत्य मंत्राचा व आग्नेयीस अग्निदेवत्य मंत्राचा जप श्रेष्ठब्राह्मणांनी करावा, व त्या ब्राह्मणांचो दक्षिणादिकाही पूजा करावी ॥११॥

यो देवः संस्थाप्यस्तन्मंत्रैश्चानलं द्विजोजुहुयात् ।

अग्निनिमित्तानिमया प्रोक्तानींद्रध्वजोच्छ्राये ॥१२॥

धूमाकुलोपसव्यो मुहुर्मुहुर्विस्फुलिंगकृन्नशुभः ।

होतुः स्मृतिलोपोवा प्रसर्पणं वाऽशुभं प्रोक्तं ॥१३॥

अर्थ—ज्या देवाची स्थापना करावयाची तल्लिंगक मंत्रांनीं अग्नीत ब्राह्मणांनी हवन करावे त्यावेळीं अग्नीचीं निमित्ते मी पूर्वी (अ० ४३ स्तो० ३२) इन्द्रध्वज उभारतेवेळीं जीं सांगितलीं तीं येथेही पहावीं ॥१२॥ धूमानें व्याप्त, उजालांनीं डांवा फिरणार, बारवार स्फुलिंग (ठिणग्या) करणार असा अग्नि शुभ नव्हे तसाच हवनकर्त्या पुरोहिताच्या स्मरणाचा नाश किंवा मार्गे सरणें अशुभ सांगितलें ॥१३॥

स्नातामभुक्तवस्त्रांस्वलंकृतां पूजितां कुसुमगंधैः ।

प्रतिमां स्वास्तीर्णायां शय्यायां स्थापकः कुर्यात् ॥१४॥

अर्थ—स्नान घातलेली, नव्यावस्त्रानें युक्त, उत्तम अलंकृत, पुष्पें, गंध, धूप इत्यादिकांनीं पूजित, अशी प्रतिमा चांगला विच्छांना घातलेला अशा शय्येच्याठायें प्रतिष्ठापकानें स्थापन करावी ॥१४॥

मुष्ठांसुनृत्यंगीतैर्जागरकैः सम्यगेवमधिवास्य ।

दैवज्ञसंप्रदिष्टे काले संस्थापनं कुर्यात् ॥१५॥

अर्थ—ज्या निजयेच्या प्रतिमेतें उत्तम नृत्य व गायनपूर्वक जागरकाहीं करून, उचमप्रकारें अधिवासन पूर्वीं करून नंतर ज्योतिष्याने उक्तमुहूर्त त्या प्रतिमेचे स्थापन करावे ॥१५॥

अभ्यर्च्यकुसुमवस्त्रानुलेपनैःशंखतूर्यनिर्योपैः ।
 प्रादक्षिण्येननयेदायतनस्यप्रयत्नेन ॥१६॥
 कृत्वावलिंप्रभूतसंपूज्यब्राह्मणांश्चसभ्यांश्च ।
 दत्वाहिरण्यशकलंविनिक्षिपेत्पिण्डिकाश्वत्थे ॥१७॥
 स्थापकदेवज्ञद्विजसभ्यस्थपतीन्विशेषतोभ्यर्च्य ।
 कल्याणानांभागीभवतीहपरत्रचस्वर्गी ॥१८॥

अर्थ—त्या प्रतिमेची पुष्पे, वस्त्रे, गंधादि यांनी पूजा करून शंख व वाद्ये यांचा शब्द होत असतां, अधिवासनमंडपांतून निघून देवालयाच्या उजवीकडून ती प्रतिमा प्रतिष्ठापकानें गाभाऱ्यांत न्यावी ॥१६॥ नंतर पुष्कळ बळि करून सभ्य-ब्राह्मण यांची पूजा करून बैठकीच्या खळग्यांत सुरर्णखड घालून त्या खळग्यांत प्रतिमा स्थापन करावी ॥ १७ ॥ त्यावेळीं स्थापनकर्ताब्राह्मण, दैवत, ब्राह्मण, कसबी (सुतार इ०) यांची विशेष पूजा करावी. असें प्रतिमास्थापन केलें क्षणजे तो यजमान कल्याणांचा भोक्ता पालोकीं व परलोकीं स्वर्गास करणारा असा होतो ॥१८॥

विष्णोर्भागवतान्मगांश्चसवितुःशंभोःसभस्मद्विजा
 न्मातृणामपिमातृमंडलविदोविप्रान्विदुर्ब्रह्मणः ।
 शाक्यान्सर्वहितस्यज्ञांतमनसोनग्नान्जिनानांविदु
 र्येयंदेवमुपाश्रिताःस्वविधिनातैस्तस्यकार्याक्रिया ॥१९॥

अर्थ—विष्णूचे संस्थापक भागवत, सूर्याचे मगतज्ञक ब्राह्मण, शिवाचे भस्मधारण-कर्ते (पाशुपत), ब्राह्मणादि मातृगणांचे मातृमंडलवेत्ते, ब्रह्मणांचे ब्राह्मण, सर्व हिताचे (बुद्धाचे) शांतमन जे शाक्य (रक्तवस्त्रधारी) ते, जिनांचे नग्न (क्षय-गिक) संस्थापक ज्ञाणवे. ज्या देवाचा ज्याणी आश्रय स्वीकृतशास्त्रानें केला त्याणीं त्या देवाची क्रिया (स्थापनादिकर्म) करावी ॥१९॥

उदगयनेसितपक्षेशिशिरगभस्तौचजीववर्गस्थे ।
 लग्नेस्थिरेस्थिरांशेसौम्यैर्याधर्मकैर्द्रगतैः ॥२०॥
 पापैरुपचयसंस्थैर्ध्रुवमृदुहरितिष्यवायुदेवेषु ।
 विकुजेदिनेनुकूलेदेवानांस्थापनंशस्तं ॥२१॥

अर्थ—उत्तरायणा, शुक्लपक्षी, शिशिरऋतूत बृहस्पतीच्या मृह, होरा, द्रेष्काण, नव माश, द्वादशाश, त्रिशाश, या पड्वर्गी चंद्र असता, स्थिरार्शी, स्थिरार्शी लभा पासून ५।९।१।४।७।१० या स्थानीं शुभग्रह न ३।६।१०।११ या स्थानी, पाप ग्रह असता, ध्रुव (तीन उत्तरा न रोहिणी), मृदु (मृग, रेवती, चित्रा, अनुरा धा), श्रवण, पुष्य, स्वाती, या नक्षत्रा; भौमावाचून ६ वार्श, कर्त्यास शुभकर अ शा दिवशीं देवाची प्रतिष्ठा (स्थापन) शुभ होय ॥२०॥२१॥

सामान्यमिदं समासतोलोकानां हितदं मया कृतं ।

अधिवासनसंनिवेशने सावित्रे पृथगेव विस्तरात् ॥ २२ ॥

अर्थ—हे प्रतिष्ठापन, सक्षेपानें सर्व देवार्चे एकच, लोकास कल्याणकारक असें मी केले हें अधिवासन व प्रतिष्ठानें, सावित्रशास्त्रां सर्व देवार्ची भिन्नभिन्न व विस्तृत सांगितली आहेत ॥२२॥

॥ इति बृहत्संहितायां प्रतिष्ठापनं नाम पष्ठितमोऽध्यायः ६० ॥

॥ अथ गोलक्षणं ॥

पराशरः प्राह बृहद्रथाय गोलक्षणं यत्क्रियते ततोऽयं । मया समासः शुभलक्षणास्ताः सर्वास्तथाप्यागमतो भिदास्ये ॥ १ ॥

अर्थ—पराशरऋषि बृहद्रथामक स्वशिष्याकारणें जें गोलक्षण सांगता त्याचा, त्याच स्वरूप मी हा त्याचा सक्षेप, गाई सर्व जरी शुभलक्षण आहेत तथापि शास्त्राप्रमाणें सांगतो ॥१॥

सास्त्राविलरूक्षाद्योमूपकनयनाश्रनशुभदागावः ।

प्रचलच्चिपिटविपाणाः करटाः स्वरसदृशवर्णाश्च ॥ २ ॥

दशसप्तचतुर्दत्यः प्रलंबमुंडाननाविनतपृष्ठाः ।

चह्रस्वस्थूलग्रीवायवमध्यादारितखुराश्च ॥ ३ ॥

इयावातिदीर्घजिह्वागुल्फैरतितनुभिरतिवृहद्भिर्वा ।

अतिककुदाः रुशदेहानेष्टाहीनाधिकांग्यश्च ॥ ४ ॥

अर्थ—स्रवणारे घ ३ स्वस्तु आणि रुक्ष असे आहेत तेच ज्यांचे अशा, उदरासार-

ख्या डोळ्यांच्या अशा गाई शुभद नव्हत. हान्यणारी व चेपलेली (आखूड वगीरे) आहेत शिंगे ज्यांची अशा, काळ्या तानड्या व गाढवाच्या वर्णाच्या ॥२॥ १०।७।
 ४ दातांच्या, लांब तोंडाच्या व शिंगांचाचून, पाठीस खलगा अशा, आखूड व स्थूल मानेच्या, यवमध्य (पोट मात्र मोठे असून मागे व पुढे बारीक) पसरलेल्या तुरांच्या ॥३॥ काळी व अति लांब अशा जिळेच्या, फार बारीक व फार मोठे गुल्फ (तुरव्या) यांच्या, मोठ्या कोळ्याच्या, बारीक देहाच्या, कमी किंवा अधिक अवयवांच्या अशा गाई शुभ नव्हत ॥४॥

वृषभोप्येवंस्थूलातिलंवृषणःशिराततक्रोडः ।

स्थूलशिराचित्रगंडस्त्रिस्थानंमेहेतयश्च ॥५॥

मार्जारारक्षःकपिलःकरटोवानशुभदोद्विजस्येष्टः ।

कृष्णोष्ठतालुजिह्वःश्वसनोयूथस्यघातकरः ॥६॥

अर्थ—वृषभ (आंडील, बैल) ही असा (बरील लक्षणयुक्त) शुभ नव्हे. मोठा व लांब वृषण (आड), शिरांनी व्याप्त उर, मोठ्या शिरांनी व्याप्त गाल ज्याचे, त्रिस्थानं मेहेत (मूत्रपुरीष एककालीं करणारा व डोळ्यांचे शिथाने हणने मूत्राने सिचन करणारा) ॥५॥ मार्जारासारख्या डोळ्यांचा, काळा, करडा वर्णाचा, असा वृषभ शुभ नव्हे; परंतु ब्राह्मणास इष्ट होय. ओष्ठ, तालु, जिह्वा ही काळी ज्यांची असा व त्रास करणारा असा वृषभ कळपाचा घातकारक होतो ॥६॥

स्थूलशरुन्मणिगुंगःसितोदरःकृष्णसारवर्णश्च ।

गृहजातोपित्याज्योयूथविनाशावहोवृषभः ॥७॥

अर्थ—शरुत् (शेणपो), मणि (शिथ), शिंग, ही ज्यांची मोठी असा, पांढऱ्या पोटाचा, काही काळा व काही पादरा अशा रंगाचा, असा वृषभ आपल्या घरांत बालेला असला तथापि त्याचा त्याग करावा; कारण तो वृषभ कळपाचा नाशकारक होय ॥७॥

इयामकपुष्पचितांगोभस्मारुणसंनिभोविडालाक्षः ।

विप्राणामपिनशुभंकरोतिवृषभःपरिगृहीतः ॥८॥

अर्थ—इयाम (काळा) वर्ण पुष्पांनी युक्त अवयवांचा, भस्मवर्ण व तांबडा, मानराच्या डोळ्यासारख्या डोळ्यांचा वृषभ घेतला असता, ब्राह्मणांचेही कल्याण होत नाही ॥८॥

येचोद्धरंतिपादान्कदिवयोजिताःकृशग्रीवाः ।

कातरनयनाहीनाश्वपृष्ठतस्तेनभारसहाः ॥९॥

अर्थ—ज्या वृषभांवर ओझे घातले असतां, चिखलांतून पाय काढावे, असे पाय उचलतात ते, बारीक मानेचे, भिग्या डोळ्यांचे, पाठ लपलेले, असे वृषभ ओड्याचे उपयोगी नाहीत ॥९॥

मृदुसंहतताम्रोष्ठास्तनुस्फिजस्ताम्रतालुजिह्वाश्च ।

तनुह्रस्वोच्चश्रवणाःसुकुक्षयःस्पष्टजंघाश्च ॥१०॥

आताम्रसंहतखुराव्यूढोरस्काबृहत्कुदयुक्ताः ।

स्निग्धश्लक्ष्णतनुत्वग्रोमाणस्ताम्रतनुगृंगाः ॥११॥

तनुभूस्पृग्वालधयोरक्तांतविलोचनामहोद्धाताः ।

सिंहस्कंधास्तन्वल्पकंवलाःपूजिताःसुगताः ॥१२॥

अर्थ—मृदु, मिळालेले व तांबडे असे ओहते ओष्ठ ज्यांचे असे, बारीक कुल्याचे, तालु व जिह्वा ज्यांच्या तांबड्या असे, बारीक, आलूड व उच्च कानांचे, सुंदर कुशांचे, सरळ जंघांचे ॥१०॥ ईषत् ताम्र व मिळालेल्या खुरांचे, अत्यंत दृढ बलस्थळाचे, मोठ्या डोळ्याने युक्त, स्निग्ध, मृदु व पातळ अशीं ओहते खचा (कातडी) व केश ज्यांचे असे, तांबडी व बारीक अशीं ओहते शिंगे ज्यांचीं असे ११ बारीक व भूमौला स्पर्श करणारे ओह पुच्छ ज्यांचे असे, तांबडे ओहते डोळ्यांचे मातभाग ज्यांचे असे, फार उंच, सिंहासारखा ओह स्कंध ज्यांचा असे, बारीक व थोडंकी ओह कवळ (मानेखालील सांखळी) ज्यांची असे, चांगली ओह गति ज्यांची असे वृषभ शुभ होत ॥१२॥

वामावर्तैर्वाभेदक्षिणपाश्वरेचदक्षिणावर्तैः ।

शुभदाभवंत्यनहुहोजंघाभिश्चैकनिभाभिः ॥१३॥

अर्थ—डाव्या बाजूस डावे फिरलेले व उजव्या बाजूस उजवे फिरलेले असे केश ज्यांचे असे व नकन्यासारख्या जंघांचे (पाटाच्या) बेल शुभ होत ॥१३॥

वैडूर्यमल्लिकावुहोदक्षणाःस्थूलनेत्रवर्माणः ।

पार्ष्णिभिरस्फुटिताभिःशस्ताःसर्वेपिभारवहाः १४

अर्थ—इयामवर्ण, हंसाचे डोळ्याप्रमाणे, पाण्याचे जोंबझाप्रमाणे ज्यांचे डोळ्यांचे भवई-स जाडे केश ओहते असे, खुरांचे (गेळांचे) मागचे भाग न फुटले ओहते ज्यांचे, १४ सर्वे वैद ओझे नेण्यास योग्य होत ॥१४॥

प्राणोद्देशे सवलिर्माज्जरमुखः सितश्च दक्षिणतः ।

कमलोत्पललाक्षाभः सुवालधिर्वाजितुल्यजवः ॥१५॥

लंबैर्वृषणैर्मेषोदरश्च संक्षिप्तवक्षणाक्रोडः ।

ज्ञेयोभाराध्वसहोजवेश्वतुल्यश्च शस्तफलः ॥१६॥

अर्थ—नाकावर वळ्या पडलेला, माज्जरासारख्या मुताचा, उजव्या आंगात पादरा, श्वेतकमल व नीलकमल व लास यांच्या रंगाचा, सुदरपुच्छकेशांचा, घोड्यासारख्या वेगाचा (शीघ्रगति), लंब अंडयुक्त, वकन्यासारख्या पाटाचा, वक्षण (अंडामागील जंघा) व क्रोड (अग्रजंघांतर) ही संक्षिप्त (लहान) आहेत ज्यांची असा, बैल भार घेण्यास, मार्ग चालण्यास, घोड्यासारख्या वेगाचा व शुभफलद जाणावा ॥१५॥१६॥

सितवर्णः पिंगाक्षस्ताम्रविपाणेक्षणो महावक्त्रः ।

हंसो नाम शुभफलो यूपस्य विवर्धनः प्रोक्तः ॥१७॥

अर्थ—पांढरा, पिगटनेत्र, तांबडा शिर्षे व डोळे, मोठे मुख, या लक्षणांचा बैल हंसनामक, कळप यादिवणारा, शुभफलदायक सांगितला ॥१७॥

भूस्पृग्वालधिराताम्रविपाणोरक्तदृक्कुशीच ।

कल्मापश्च स्वामिनमचिरात्कुरुते पतिलक्ष्म्याः ॥१८॥

अर्थ—भूमोला स्पर्श करणारे आहेत पुच्छांचे केश ज्याचे असा, अल्प ताम्रवर्ण आहेत शिर्षे ज्याची असा, तांबड्या डोळ्यांचा, कोळ्याने युक्त, कल्माप (बहुरंगयुक्त) असा वृषभ धन्यातें लवकरच लक्ष्मीचा पति (धनवान्) करितो ॥१८॥

यो वासितैकचरणो यथेष्टवर्णश्च सोऽपि शस्तफलः ।

मिश्रफलोऽपि ग्राह्यो यदि नैकांतप्रशस्तोऽस्ति ॥१९॥

अर्थ—अथवा पांढरा एक पाय ज्याचा असा व कोणत्याही वर्णाचा, बैल शुभ होय. (योवा सितैश्चरणीः असा पाठ कोणी लणतात आंचिमतीं श्वेत चार पाय). जर सर्वलक्षणयुक्त मिळत नाही तर शुभाशुभ मिश्रफलही ध्यावा. (शुभ व अशुभ या फलांचे अंतर करून एकही अशुभफल शेष राहणार नाही तर तो ध्यावा असे कोणी लणतात) ॥१९॥

॥ इति वृहत्संहितायां गोलक्षणां नामैकपटितमोध्यायः ॥६१॥

॥ अथश्वलक्षणं ॥

पादाःपंचनखाश्चयोयचरणःपद्भिर्नखैर्दक्षिणस्ता
म्रोघ्राग्रनसोमृगेद्वरगतिर्जिघ्रन्भुवंयातिच । लांगू
लंससटंद्गृक्षसद्वशीकर्णौचलंवौमृदूयस्यस्यात्सक
रोतिपोष्टुरचिरात्पुष्टांश्रियंश्वागृहे ॥१॥

अर्थ—तीन पाय पाचपाच नखानांपुक्त व चवया पुढला उर्जवा पाय सहा नखानां
युक्त, ओठ व नाकाचे अग्र हीं तावडीं असा, तिहासारखा पळणारा, जात अस
तां भूमि हुगणारा, केशयुक्त पुच्छ, वानरासारखी दृष्टि, लांब व मृदु कर्ण, हीं ल
क्षणें ज्या कुतन्याची असतील ती, आपल्या घन्याध्या गृहामध्ये रक्षितें लवकरच
पुष्ट करितो (आपल्या घ यास इत्यथान् करतो) ॥१॥

पादेपादेपंचपंचाग्रपादेवामेयस्याःपणनखा
मल्लिकाक्ष्याः । वक्रंपुच्छंपिंगलालंवकर्णाया
'साराष्ट्रंकुक्कुरीपातिपोष्टुः ॥२॥

अर्थ—जिच्या पायास पाचपाच नखें व डाव्या पुढच्या 'पायास सहा नखें अशी,
मल्लिकाक्षी (डोळ्यांसमोवती पादरी रेखा), वक्रुडें पुच्छ, पिंगटवर्ण, लांब काना
ची अशी जी कुत्री ती आपल्या पापणकर्त्याचें राष्ट्र पालन कर्त्ये ॥२॥

॥इतिवृहत्संहितायांश्वलक्षणं नाम द्वापष्टितमोऽध्यायः ६२

॥ अथकुक्कुटलक्षणं ॥

कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहांगुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः
सितः । रौतिसुस्वरमुपात्ययेचयोवृद्धिदःसमृपरा
पूवाजिनां ॥१॥

अर्थ—पितें व अगुलि सरळ ज्याच्या असा, मुक्त, नलें, चूलिक (मस्तकावरील
शिला) हीं तावडां, पादरा, उष काशी सुस्वर शब्द करितो असा जो कोंवडा,
तो राजा, राष्ट्र व घोडे याची वृद्धि करितो ॥१॥

यवग्रीवोयोवावदरसदृशोवापिविहगो
 वृहन्मूर्धावर्णैर्भवतिबहुभिर्यश्वरुचिरः ।
 सशस्तःसंग्रामेमधुमधुपवर्णश्चजयकृत्
 शस्तोयोतोऽन्यःकशतनुरवःखञ्जचरणः ॥२॥

अर्थ—यवग्रीव (ज्याची मान मध्ये जाडी असा), वदरसदृश (लोहितवर्ण),
 विस्तीर्ण मस्तक, बहुत वर्णांनी युक्त, निर्मल असा कोंबडा पुढामध्ये शुभ होय.
 अथवा मधाच्या वर्णाचा किंवा भ्रमरासारखा (काळा) तोही जय करणारा होय.
 याहून अन्य, कश, अल्पशब्द, आंखूडपायांचा कोंबडा शुभ नव्हे ॥२॥

कुक्कुटीचमृदुचारुभाषिणीस्निग्धमूर्तिरुचिराननेक्षणा ।
 साददातिसुचिरंमहीक्षितांश्रीयशोविजयवीर्यसंपदः ३

अर्थ—मृदु व सुंदर शब्द करणारी, निर्मलशरीर, मुख व डोळे सुंदर आहेत,
 जिचे अशी कोंबडी राजांस लक्ष्मी, कीर्ति, विजय, बल व संपत्ति यांते देते. या-
 स्तव राजांनी अशी कोंबडी बालगावी ॥३॥

इतिबृहत्संहितायांकुक्कुटलक्षणं नाम त्रिपष्टितमोऽध्यायः ६३

॥ अथकूर्मलक्षणं ॥

स्फटिकरजतवर्णीनीलराजीविचित्रःकलशसदृश
 मूर्तिश्चारुवंशश्चकूर्मः । अरुणसमवपुर्वासर्पपा
 कारचित्रःसकलनृपमहत्वंमंदिरस्थःकरोति ॥१॥

अर्थ—स्फटिकमणि व रूपे याच्या वर्णाचा, नीलवर्णरेषांनी चित्रित, कलशासार-
 ख्या शरीराचा, चारुवंश (फार उंच नव्हे अशा पाठीचा) असा; अथवा तांब-
 ड्या शरीराचा, महुरीसारख्या पांढऱ्या बिंदूंनी युक्त असा कांसव गृहामध्ये असेल
 तर सर्व राजांचे महत्त्व करतो (राजाधिराजा करतो) ॥१॥

अंजनभृंगदयामतनुर्वाविंदुविचित्रोऽव्यंगशरीरः ।
 सर्पशिरावास्थूलगलोयःसोपिनृपाणामपूविबृत्त्यै ॥२

अर्थ—काजळ व भ्रमर यासारखा काळ्या शरीराचा, विदूनी चित्रित, पूर्णावयव, सर्पासारख्या तोंडाचा, मोठ्या गळ्याचा असा जो कासव तोही राजाची राष्ट्रवृद्धि करणारा होतो ॥२॥

वैडूर्यत्विट्स्थूलकंठस्त्रिकोणोगूढच्छिद्रश्च
रुवंशश्चस्तः । क्रीडावाप्यांतोयपूर्णमणौ
वाकार्यःकूर्मोमंगलार्थनरेंद्रैः ॥३॥

अर्थ—वैडूर्यमण्याच्या कातोचा (काळा), स्थूलकंठ, त्रिकोणाकृति, गुप्तच्छिद्र, सुंदर पृष्ठभाग असाही कासव शुभ होय. असा कासव राजाची शुभार्थ क्रीडावापो (पुष्करिणी) अथवा उदकपूर्ण मृमय भाज्यामध्ये ठेवावा ॥३॥

इतिबृहत्संहितायांकूर्मलक्षणं नामचतुःषष्टितमोऽध्यायः ६५

॥ अथछागलक्षणं ॥

छागशुभाशुभलक्षणमभिधास्येनवदशाष्टदंतास्ते ।
धन्याःस्थाप्यावेदमनिसंत्याज्याःसप्तदंताये ॥१॥

अर्थ—वक याचे शुभाशुभलक्षण सागतो. ८।९।१० दाताचे वक्रे शुभ होत ते घरात वाळगावे. सात दाताचे वाळगू नयेत ॥१॥

दक्षिणपार्श्वे मंडलमसितं शुक्रस्य शुभफलं भवति ।
ऋष्यनिभरुणलोहितवर्णानां देवतमपिशुभदं ॥२॥

अर्थ—पाटन्या वकन्याच्या उजव्या बाजूस मध्यभागी काळे मंडल (वर्तुळाकृति) शुभ होय. ऋष्य झ० मृगवि० त्यासारख्या नीलरंगाचे, काळ व लोहितवर्ण अशा वक यांच्याही उजव्या बाजूस पाटरे मंडल शुभसूचक होय ॥२॥

स्तनवदवलंबतेयः कंठे जानां मणिः सविज्ञेयः ।
एकमणिः शुभफलरुद्धन्यतमा द्वित्रिमणयो ये ॥३॥

अर्थ—वकन्यांच्या कठाचाठाई शनासारखा जो लोंबवो तो मणि नाणावा. तो एक मणि शुभसूचक व दोन तीन मणि कठा-पाठाई ज्या-या असतील ते अतिशुभकर देणारे होत ॥३॥

मुंडाःसर्वैशुभदाःसर्वसिताःसर्वरुष्णदेहाश्च ।

अर्धासिताःसितार्धाधन्याःकपिलार्धरुष्णाश्च ॥१॥

अर्थ—मुंड (शिगामीं रहित) बकरे, कोणसाही रंगाचे असोत ते सर्व शुभ होत. सर्व पांढरे, सर्वांग काळे, अर्धे काळे, अर्धे पांढरे, अर्धे कपिल (विंगट) व अर्धे काळे असे बकरेही शुभ होव ॥१॥

विचरतियूथस्याग्नेप्रथमंचांभोवगाहतेयोजः ।

सशुभःसितमूर्ध्नामूर्धनिवाटिकिकायस्य ॥५॥

अर्थ—जो बकरा कळपाच्या पुढे जातो तो व प्रथम (सर्वांचे आदी) उदक पि-
तो तो व ज्याचे मस्तक पांढरे तो, व ज्याच्या मस्तकावर टिकिका (टिकले) अ-
सतात तो, हे सर्व शुभ होत. असा बकरा कुट्टक सं० होय ॥५॥

सपृपतकंठशिरावातिलपिष्टनिभश्चताम्रदृक्शस्तः ।

रुष्णचरणःसितोवारुष्णोवाश्वेतचरणोयः ॥६॥

अर्थ—बिंदुयुक्त कंठ किंवा मस्तक ज्याचे असा, तिलपिष्टतुल्य (श्वेतरुष्णमिश्रित)
वर्ण, तांबड्या डोळ्यांचा जो बकरा तो शुभ. पांढरा असून काळ्या पायांचा शु-
भ. अथवा काळाअसून पांढऱ्या पायांचा जो बकरा तो शुभ होय. हा कुटिल-
स्त होय ॥६॥

यःरुष्णांडःश्वेतोमध्येरुष्णेनभवतिपट्टेन ।

योवाचरतिसशब्दमंदंचसशोभनश्छागः ॥७॥

अर्थ—जो बकरा काळ्या आंडाचा, श्वेतवर्ण, मध्यभागी काळा पट्टा व जो हळू
हळू शब्द करून चरतो तोही शुभ होय. तो नटिल सं० ॥७॥

ऋष्यशिरोरुहपादोयोवाप्राक्पांडुरोपरेनीलः ।

सभवतिशुभकृच्छागःश्लोकश्चाप्यत्रगर्गोक्तः ॥८॥

अर्थ—नीलवर्ण मस्तकावरील केश व पाप ज्याचे असा बोकड शुभ. अथवा पूर्व-
भागी (मस्तकाकडे अर्धा) पांढरा व मागे नीलवर्ण तोही शुभ होय. तो वामन-
सं० छाग होय. याविषयी गर्गऋषीने श्लोकही सांगितल्या आढे तो पुढे सां-
गतो ॥८॥

कुट्टकःकुटिलश्चैवजटिलोवामनस्तथा ।

तेचत्वारःत्रियःपुत्रानालक्ष्मीकेवसंतिते ॥९॥

अर्थ—कुट्टक, कुटिल, जटिल, यामन, या चार नागाचे बकरे लक्ष्मीचे पुत्र होत, ते दरिद्री मनुष्याकडे रहात नाहींत ॥९॥

अथाप्रशस्ताःखरतुल्यनादाःप्रदीप्तपुच्छाःकुन्
खाविवर्णाः । निरुक्तकर्णाद्विषमस्तकाश्चभ
वंतियेचासिततालुजिह्वाः ॥१०॥

अर्थ—गाढवासारख्या शब्दाचे, वाकडे व असुण आहे पुच्छ उपाचे असे, वाईट नसाचे, विवर्ण (अशुभवर्ण), छिन्नकर्ण (तोडल्यासारखे कर्ण), हत्तीसारख्या मस्तकाचे, तालु व जिह्वा ही काळी ज्याची, असे बकरे अशुभ होत ॥१०॥

वर्णैःप्रशस्तैर्मणिभिश्चयुक्तामुंडाश्चयेताम्रवि
लोचनाश्च । तेषूजितावेशमसुमानवानांसौ ।
ख्यानिकुर्वंतियशःश्रियंच ॥११॥

अर्थ—पूर्वोक्त प्रशस्त, (शुभ) वर्ण, १, २, ३, मणि (गलस्तन) दार्णा युक्त, मुंड (शृंगरहित) १ तांबड्या डोळ्याचे असे जे बकरे ते मनुष्याच्या घरात सी खरे, यश, लक्ष्मी याते करतात ॥११॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांछाग
लक्षणंनामपंचपष्ठितमोध्यायः ॥६५॥

॥ अथअश्वलक्षणं ॥ :

दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकट्टदयपृथुस्ताम्रतालवो
ष्ठजिह्वःसूक्ष्मत्वक्केशवालःसुशफगतिसुखो
न्ह्रस्वकर्णोष्ठपुच्छः । जंघाजानूरुवृत्तःसम
सितदशनश्चारुसंस्थानरूपोवाजीसर्वांगशु
द्धोभवतिनरपतेःशत्रुनाशायनित्यं ॥१॥

अर्थ—मान व अक्षिकूट (दृष्टीचा आश्रय नेत्रगोल) ही लांब, कटिभाग व हृदय ही मोठी विस्तीर्ण, तालु ओष्ठ व जिह्वा ही तांबडी, कातडी, केश व पुच्छकेश

हीं सूक्ष्म (पातळ, मृदु, नारीक), पाय, गमन, मुख ही सुंदर, कान, ओष्ठ, पुच्छ ही आखूड; पाटण्या, गुडघे, माऊचा ही तुळ, समसख्य व पाठरे दात, आकार व शरीरशोभा रमणीय, असा सर्वांगी शुद्ध घोडा, राजास शत्रुनाशार्थ नित्य होतो ॥१॥

अश्रुपातहनुगंडट्टद्वलप्रोथशंखकटिवास्तिजानुनि ।

मुष्कनाभिकुदेतथागुदेसव्यकुक्षिचरणेषुचाशुभाः ॥२॥

अर्थ—अश्रु (नेत्रोदक) पतनस्थान, हनवाटी, गाल, लहय, गळा, प्रोथ (मुख प्रात), कानाजवळचे शल, कमर, नाभीच्याखालचा व शिंयाच्यावरचा भाग, गुडघे, वृषण, नाभि, ककुदावर (बैलास कोले असते त्यास्थानी), गुद, डावी कूस, पाय, या अवयवाचाठाई भोंबरे घोड्यास असले तर तो घोडा अशुभकारक होतो ॥२॥

येप्रपाणगलकर्णसंस्थिताःपृष्ठमध्यनयनोपरि
स्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्तेल
लाटसहिताःसुशोभनाः ॥३॥

अर्थ—प्रपाण (उत्तरोष्ठतल), गळा, कान, पाठीचा मध्यभाग, नेत्राचा वरचा भाग (भिंबया), ओठ, माऊचा, भुज, वामकुक्षि, पार्श्वभाग, ललाट, याचाठाई ने भोंबरे ते कार चागले (शुभ फल देणारे) होत ॥३॥

तेपांप्रपाणएकोललाटकेशेषुचध्रुवावर्तः ।

रंध्रोपरंध्रमूर्धनिवक्षसिचेतिस्मृतौद्वौद्वौ ॥४॥

अर्थ—या भोंबण्यामध्ये १० ध्रुवावर्त त्याची स्थाने—१ प्रपाणी, १ ललाटकेशी, २ रंध्री (कुक्षि व नाभि याच्या मध्यभागी), २ उपरंध्री (कुक्षि व नाभि याच्या वरच्या भागी), २ मस्तकी २ उरस्थली, या प्रमाणे १० ध्रुवावर्त सांगितले आहेत ॥४॥

पद्भिर्दत्तैःसिताभैर्भवतिहयशिगुस्तैःकपायै
र्द्विवर्षःसंदंशैर्मध्यमांत्वैःपतितसमुदितैरुय
व्दपंचाब्दिकोश्वः । संदंशानुक्रमेणत्रिकपरि
गणिताःकालिकापीतशुक्लाःकाचामाक्षीकशं
खावटचलनमतोदंतपातंचविद्धि ॥५॥

अर्थ—घोड्याच्या खालच्या दातात दोन दादाच्या मध्ये साहा दात स्पष्ट आहेत; ते साहा दात पादरे असतील तर तो घोडा एक वर्षाचा, काळेताबडे अस० २ वर्षाचा, (दोन दंतपक्तींमध्ये सममध्यभागी जे दोन दात ते सदश, सदशाच्या दोन नाजूचे २ मध्यम, मध्यमाच्या नाजूचे २ अत्य) सदश पडून दुसरे आले असले तर ३ वर्षाचा, मध्यम पा० ४ वर्षाचा, अत्य पा० ५ वर्षाचा, सदशा काळे असतील तर ६ वर्षाचा, मध्यमका० ७ व०, अत्य का० ८ व०, स० पिंवळे अ० ९ व०, मध्य० पिं० १० व०, अत्य पिं० ११ व०, स० पादरे अ० १२ व०, मध्य० पा० १३, अत्य पा० १४, स० काचिवर्ण अ० १५, मध्यम का० १६, अ० का० १७, सदश मधासारखे अ० १८, म० १९, अ० २०, स० शाखासारख्या आकाराचे अ० २१, म० २२, अ० २३ स० सच्छिद्र० अ० २४, मध्य० २५, अत्य० २६, स० हालत अ० २७, म० २८, अत्य २९, स० पडले अ० ३०, म० ३१, अ० ३२, याप्रकारे एकापासून ३२ पर्यंत घोड्याच्या वयाचीं वर्षे दातावरून जाणवीं ॥५॥

॥ इतिवृहत्संहितायांअश्वलक्षणं नाम पट्टप

प्रितमोऽध्यायः ॥६६॥

॥ अथ गजलक्षणं ॥

मध्वाभवंताः सुविभक्तदेहानचोपदिग्धाश्चक
शाः क्षमाश्च । गात्रैः समैश्चापसमानवंशा
वराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः ॥१॥

अर्थ—मधासारखी दंतकाती ज्याची असे, सुंदर विभक्त आहेत देह ज्याचे असे, अतिस्थूल व अतिरुश नव्हत, सर्वकर्म सहन करणारे, सर्व शरीरावयव सारखे, घनुष्पासारखा आहे वंश (पाठीचे हाड) ज्याचा असे, दुकरासारखे आहेत फाटी भाग ज्याचे, असे जे हत्ती, ते भद्रजातीचे भद्रसज्जक हात ॥१॥

वक्षोऽथ कक्षावलयः श्लथाश्च लंबोदरस्त्वग्वृ
हती गलश्च । स्थूलाचकुक्षिः सहपेचकेन सै
हीचट्कमंदमतंगजस्य ॥२॥

अर्थ—उर, कक्षा, गलथ, हीं शिथिल, उदर लांब, कातडी व मान हीं मोठी, कुक्षि व पुच्छमूल हीं स्थूल, सिंहासारखी दृष्टि, हा भद्रसज्जक हत्तीचीं लक्षणे होत २

मृगास्तुह्रस्वाधरवालमेद्रास्तन्वंप्रिकंठद्विज
हस्तकर्णाः । स्थूलेक्षणाश्चेतियथोक्ताचिन्हैः
संकीर्णनागाव्यतिमिश्रचिन्हाः ॥३॥

अर्थ—ओष्ठ, पुच्छ, शिथ हीं आखंड; पाप, कंठ, दांत, गुंडा, कान हे बारीक;
नेत्र विस्तीर्ण, या चिन्हांनीं युक्त जे मज ते भद्रसंज्ञक होत. पूर्वोक्त तीनही चि-
न्हांनीं जे मिश्रित ते मिश्रसं० मज होत ॥३॥

पंचोन्नतिःसप्तमृगस्यदैर्घ्यमष्टौचहस्ताःपरि
णाहमानं । एकद्विवृद्धावथमंदभद्रौसंकीर्ण
नागोनियतप्रमाणः ॥४॥

अर्थ—मृगसंज्ञकाची उंची ५ हात, पुच्छमूलापासून गंडस्थळांपर्यंत लांबी ७ हात,
परिणाह (घेर) ८ हात. मंदसंज्ञकाची ६ हात उंची, ८ हात लांबी ९ हात
घेर; भद्राची ७ हात उंची ९ हात लांबी, १० हात घेर; व संकीर्ण (मिश्र)
संज्ञक हत्तीचे प्रमाणास नियम नाही ॥४॥

भद्रस्यवर्णोहरितोमदस्यमंदस्यहारिद्रकसंनि
काशः । कृष्णोमदश्चाभिहितोमृगस्यसंकीर्ण
नागस्यमदोविमिश्रः ॥५॥

अर्थ—भद्रसं० हत्तीच्या मदाचा वर्ण हिरवा (पोपटी), मंदसं० वर्ण पिवळा, मृग-
सं० वर्ण काळा, संकीर्णसं० हत्तीच्या मदाचा वर्ण मिश्र (हिरवा पिवळा काळा)
अशा मदाच्या (दानोदकाच्या) रंगांवरून हत्तीच्या जाती जाणाऱ्या ॥५॥

ताम्रोष्ठतालुवदनाःकलविकनेत्राःस्निग्धोन्नता
ग्रदशनाःपृथुलायतास्याः । चापोन्नतायतनिभू
ढनिमग्रवंशास्तन्वेकरोमचितकूर्मसमानकुंभाः॥६॥
विस्तीर्णकर्णहनुनाभिललाटगुह्याःकूर्मोन्नतद्वि
नवविंशतिभिर्नसैश्च । रेखात्रयोपचितवृत्तकराः
सुवालाधन्याःसुगंधिमदपुष्करमारुताश्च ॥७॥

अर्थ—ओष्ठ, तालु, मुत हीं तांबडीं; कलविक (चिमणापक्षी) पक्ष्यासारखे नेत्र,
स्निग्ध व अग्रे उंच असले दात, विस्तीर्ण व लांब असले मुत ज्यांचे अंग; ५५ .

रत्ना उच व विस्तीर्ण, निगूढ (शिथिलस्थि), अति उच नव्हे असा आहे वश (पाठीचा कणा) ज्याचा असे; रुश एककेशाने युक्त व कासवाच्या पाठीसारखी आहेत गडस्यळें ज्याची असे ॥६॥ कर्ण, हनवटी, नाभि, ललाट, गुह्य हीं निस्तीर्ण ज्याची असे, कासवासारखी उन्नत १८ किंवा २० आहेत नव्हे ज्यास, लाव तीन रेपानी युक्त, वर्तुळ आहे झुडा ज्याची असे, सुंदर आहेत केश ज्याचे असे, सुगंधयुक्त आहे मक्ष (गडस्यळातील उदक) व झुडेंतील वायु ज्याचा असे हत्ती ध य (शुभ) होत ॥७॥

दीर्घांगुलिरक्तपुष्कराःसजलांभोदनिनाद्वृंहि

णः । वृहदायतवृत्तकंधराधन्याभूमिपतेर्मतंगजाः८

अर्थ—लाव अंगुलि (झुडेंच्या शेवटास मासाचा तुकडा असतो तो) व तावडे आ हे झुडामुल्लेख ज्याचे असे, सजल मेघाच्या शब्दासारखा शब्द ज्याचा असे, मोठी विस्तीर्ण, वाढीळी आहे मान ज्याची असे हत्ती राजास शुभकारक होत ॥८॥

निर्मदाभ्यधिकहीननखांगान्कुब्जवामनकमे

पविपाणान् । दृश्यकोशफलपुष्करहीनान्

द्यावनीलशवलासिततालून् ॥९॥ स्वल्पव

क्त्ररुहमत्कुणपंडान्हस्तिनीचगजलक्षणयु

क्तां । गर्भिणीचनृपतिःपरदेशंप्रापयेदतिवि

रूपफलास्ते ॥१०॥

अर्थ—जे हत्ती मंदरहित, फार अधिक किंवा फार कमी आहेत नव्हे व अवयव ज्याचे असे, कुब्ज, वामन (ठेंगणे), वक्राच्या शिंगासारख्या दाताचे, अड य झुडाचे अर्धे कमलासारखे चिन्ह ही अदृश्य ज्याची असे, मज्जि, नील व मिश्रितरंगाची तालु ज्याची असे, स्वल्प आहेत दात, किंवा मुखलोमे ज्याची असे व बाह्यदतरहित, पट्ट, असे हत्ती व याच हत्ताच्या लक्षणानी युक्त व मोठ्या दातांची व मध्ययुक्त हत्तीण, गर्भिणी हत्तीण हीं सर्व अशुभफल देणारी यास्तव राजाने दुसऱ्या देशास पाठवावीं आपल्या देशात ठेवू नये (जो हत्ती गमन करीत असता, पाप मिळतात तो पट) ॥९॥१०॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांगज

लक्षणंनामसप्तपष्ठितमोध्यायः ॥६७॥

॥ अथपुरुषलक्षणं ॥

उन्मानमानगतिसंहतिसारवर्णस्नेहस्वरप्रकृति
सत्त्वमनूकमादौ । क्षेत्रंमृजांचविधिवत्कुशलो
चलोक्यसामुद्रविद्वदतिथातमनागतंच ॥१॥

अर्थ—उन्मान (उंची), मान (वजन), गति, संहति, सार, वर्ण, स्नेह, स्वर, प्र-
कृति, सत्त्व, अनूक (उपजनस्वभाव, प्रारब्ध), क्षेत्र (पादादि शिरांत दशविध),
मृजा (छाया) हीं सर्व लक्षणें कुशल पुरुष पाहून सामुद्रिक जाणणाराहोत्याता
भूत व भविष्य फलें सांगतो ॥१॥

अस्वेदनौमृदुतलौकमलोदराभौश्लिष्टांगुलीरु
चिरताम्रनखौसुपाष्णी । उष्णौशिराविरहि
तौसुनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेदवरस्य २

अर्थ—धर्मरहित, तळवे मृदु, कमलाच्या गाभ्यासारखे पीतवर्ण, मिळालेल्या अंगुली,
तेजस्वी व तांबडीं नखें, मागले भाग सुंदर, उन्न, शिरांनीं रहित, अत्यंत गुप्त आहेत
गुल्फ (पायांच्या खोटा) ज्याचे असे, कासवाच्या पाठीसारखे उन्नत असे, राजाचे
चरण (पाय) होत ॥२॥

शूर्पाकारविरुक्षपांडुरनखौवक्रौशिरासंततौ
संगुष्कौविरलांगुलीचचरणौदारिद्र्यदुःखप्रदौ ।
मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छित्ति
दौन्नद्धग्नौपरिपक्वमृद्युतितलौपीतावगम्येरतौ ३

अर्थ—सुपासारखे, रुक्ष, पांढरीं नखे, वक्र (वांकडे, दीर्घ), शिरायुक्त, मांसरहित,
विरल अंगुली, असे पाय दारिद्र्य व दुःख देणारे होत. उत्कटक (मध्ये उच,
पादुकांच्या आकाराचे) पाय मार्गामध्ये रत (निघे चालणारे) होत. कषाय (का-
ळतांबडे) सदृश पाय वशनाशकारक होत. भानलेल्या भातीच्या वर्णाचे पाय ब्र-
ह्मत्या करणारे होत. पीतवर्ण पाय अगम्यस्त्रीचाटाई आसक होत ॥३॥

प्रविरलतनुरोमवृत्तजंघाद्विरदकरप्रतिमैर्चरो

रुभिश्च । उपचितसमजानवश्चभूपाधनरहि
ताःश्वसृगालतुल्यजंघाः ॥४॥

अर्थ—विरल व वारोक आहेत रोमें ज्यावर अशा व वर्तुळ जंघा, (नज्जे, पोट्या), हत्तीच्या गुंडेसारख्या मांड्या, पुष्ट व सारखे जानु, या लक्षणांनी युक्त राजे होत कुतरा व कोल्हा यासारख्या जंघाचे पुरुष दारिद्री होत ॥४॥

रोमैकैकंकूपकेपार्थिवानदिद्वेज्ञेयेपंडितश्रोत्रि
याणां । ज्यायैर्निःस्वामानवादुःखभाजःके
शाश्चैवंनिदिताःपूजिताश्च ॥५॥

अर्थ—प्रत्येक कूपकां (रोमरुध्र) मध्ये एक एक केश राजाचा व दोन दोन केश पंडित व वेदवेत्ता याचे, असतात. तीन चार केश असले तर ते मनुष्य निर्धन व दुःखी होतात. याप्रकारेच मस्तकावरीलही केश अशुभ व शुभ जाणावे ॥५॥

निर्मासजानुर्ध्रियतेप्रवासेसौभाग्यमल्पैर्विक
टैर्दरिद्राः । स्त्रीनिर्जिताश्चापिभवंतिनिर्धरा
ज्यंसमांसैश्चमहद्भिरायुः ॥६॥

अर्थ—ज्याचे मातरहित जानु (गुडघे, टोंपर) तो प्रवासामध्ये मरतो. कृशजानूनीं सौभाग्य, विकट (विस्तीर्ण) जानूनीं दारिद्री, निम्न (खोल) जानूनीं स्त्रीजित, मातयुक्त (पुष्ट) जानूनीं राग्य, मोठ्या जानूनीं आयुष्यवृद्धि, हीं फलें होतात ॥६॥

लिंगेलेधनवानपत्यरहितःस्थूलेविहीनोधनैर्मंद्रेवा
मनतेसुतार्थरहितोवक्रेन्यथापुत्रवान् । दारिद्र्यंवि
नतेत्वधोल्पतनयोलिंगेशिरासंततेस्थूलग्रंथियुतेसु
खीमृदुकरोत्यंतं प्रमेहादिभिः ॥७॥

अर्थ—शिथळ, आखूड लहान असले तर धनवान् व पुत्ररहित होतो; मोठे अ० दारिद्री, कमभागी नत अ० पुत्र व धन याहीं रहित, वाकडें असून दक्षिणनत असले तर पुत्रवान्, खालीं नत अ० दारिद्र्य, शिथळ व शिरा बहुत अ० थोडे पुत्र होतील, मोठ्या ग्रंथीनें युक्त असले तर सुखी, शिथळ मनु असतां प्रमेहादि रोगांनीं मृत्यु होतो ॥७॥

कोशनिगूढैर्भूपादीर्वैर्भग्नैश्चवित्तपरिहीनाः ।

ऋजुवृत्तशैफसोलयुशिरालशिश्नाश्चधनवंतः ॥८॥

अर्थ—ज्याचें शिश्न, कोशनिगूढ (मात्स्यासारख्या त्वचनें गुप्त) ते राजे होतात. दीर्य व स्फुटित (अग्र वाहेर पडरेलें) असता द्रव्यहीन, सरळ, वाटोळें, लहान, शिरापुक्त ज्याचें शिश्न ते धनवान् होतात ॥८॥

जलमृत्युरेकवृषणोविषमैःस्त्रीचंचलःसमैःक्षितिपः ।

ह्रस्वायुश्चोद्बद्धैःप्रलंबवृषणस्यशतमायुः ॥९॥

अर्थ—वृषण (अंड) एकाग्रीचा असेन तर जलापर्वें मृत्यु होतो. विषम, (१ लाव नी व १ आंवड) अ० स्त्रियाची इच्छा करणारा, सारखा अ० राजा ज ध्वंस्व अ० अल्पायु, लाव वृषण अ० शतायु होतो ॥९॥

रक्तैराढयामणिभिर्निर्द्रव्याःपांडुरैश्चमलिनैश्च ।

सुखिनःसशब्दमूत्रानिःस्वानिःशब्दधाराश्च ॥१०॥

द्वित्रिचतुर्धाराभिःप्रदक्षिणावर्तवलितमूत्राभिः ।

पृथ्वीपतयोज्ञेयाविकीर्णमूत्राश्चधनहीनाः ॥११॥

एकैवमूत्रधारावलितारूपप्रदानसुतदात्री ।

स्निग्धोन्नतसममणयोधनवनितारत्नभोक्तारः ॥१२॥

मणिभिश्चमध्यनिम्नैःकन्यापित्तरोभवंतिनिःस्वाश्च ।

बहुपशुभाजोमध्योन्नतैश्चनात्युल्बणैर्धनिनः ॥१३॥

अर्थ—तामडामणि (शिश्नाचा शेवट, मोठाभाग) असता राजे होतात. पाढरा व मलिन अ० दरिद्री होतात. ज्याचें मूत्र शब्दयुक्त ते सुखी, ज्याची नि शब्द मूत्रधारा ते दरिद्री ॥१०॥ ज्याच्या मूत्राच्या धारा २।३।४ व प्रदक्षिण फिरण्या नें वेष्टित मूत्रधारा, ते राजे होतात. ज्याचें विकीर्ण (घाबून होणारें) मूत्र ते दरिद्री होतात ॥११॥ जी मूत्रधारा एकच असून वेष्टित, ती सुंदर रूप करणा री होय, पुत्र देणारी नाही. (कोणी, रूपप्रधान सुतदात्री असें समजतात त्यांचे मर्ता, रूप व उत्तमपुत्र देणारी) स्निग्ध, उच्च, सम असा मणि ज्याचा ते द्रव्य, स्त्री, रत्ने, पांचे भोगणारे होतात ॥१२॥ मणि, मध्ये निम्न असता कयेचे नाप व दरिद्री होतात. मध्ये उच्च अ० बहुत पशूंचे बाळगणारे होतात. फार मोठा मणि नसेल तर धनवान् होतात ॥१३॥

परिशुष्कवस्तिशीर्षैर्धनरहितादुर्भगाश्चविज्ञेयाः ।

कुसुमसमगंधशुक्राविज्ञातव्यामहीपालाः ॥१४॥

मधुगंधेवहुवितामत्स्यसंगंधेवहून्यपत्यानि ।

तनुशुक्रःस्त्रीजनकोमांससंगंधोमहाभोगी ॥१५॥

मदिरागंधेयज्वाक्षारसगंधेचरेतसिदरिद्रः ।

शीघ्रमैथुनगामीदीर्घायुरतो न्यथाल्पायुः ॥१६॥

अर्थ—वस्ति (नाभोखालील व शिथारचा भाग) शीर्ष शुष्क अ० दरिद्री व लोकांस अग्रिय होतात. पुष्पतुल्य सुगंधि रेत (घातु) ज्यांचे ते राजे होतात ॥१४॥ मधासारखा रेंताचा गंध अ० धनवान्, मत्स्यतुल्य रेतगंध अ० बहुत मुलें होतात, स्वप्नरेत अ० कन्या होतात, मांसतुल्य रेतगंध अ० सुखादि भोगणारा होतो १५ मद्यतुल्य रेतगंध अ० यात्रिक होतो. क्षारतुल्य रेतगंध अ० दरिद्री होतो. शीघ्र शो मैथुनगामी तो दीर्घायु व चिरकाल मैथुन करणारा अल्पायु होतो ॥१६॥

निःस्वोतिस्थूलस्फिक्समांसलस्फिक्सुखान्वि
तोभवति । व्याघ्रांतोध्यर्धस्फिग्मंडूकस्फिग्म
राधिपतिः ॥१७॥

अर्थ—कुले फार मोठे ज्याचे तो दरिद्री, कुले मांसल अ० सुखयुक्त होतो. अर्धध (दीड) कुला ज्याचा त्याला व्याघ्रापासून मृत्यु. वेडकासारखे ज्याचे कुले तो राजा होतो ॥१७॥

सिंहकटिर्मनुजेंद्रःकपिकरभकटिर्धनैःपरित्यक्तः ।

समजठराभोगयुताघटपिठरनिभोदरानिःस्वाः ॥१८॥

अर्थ—सिंहासारखी ज्याची कमर तो राजा होतो. वानर व उंट यांसारखी कमर तो दरिद्री, सम (उंच सखल नाही) ज्यांचे उदर ते सुखी, घागर व पिठर (तपेली) यांसारखे ज्यांचे उदर ते दरिद्री होतात ॥१८॥

अविकलपार्श्वधनिनोनिस्त्रैर्वक्रैश्चभोगसंत्यक्ताः ।

समकुक्षाभोगाढयानिघ्नाभिर्भोगपरिहीनाः ॥१९॥

उन्नतकुक्षाःक्षितिपाःकुटिलाःस्युर्मानवाविषमकुक्षाः ।

सर्पोदरादरिद्राभवंतिवल्हाशिनश्चैव ॥२०॥

अर्थ—परिपूर्ण मांसल पार्श्व (कपरेवर चार अंगुलें) भाग अ० धनमान्, खोल व पत्र पार्श्व अ० दुःखी, कुक्षा (उदरमध्यभाग) सम अ० भोगयुक्त, निम्न कुक्षा अ० भोगरहित होतात ॥१९॥ उंच कुक्षा अ० राजे, विषम (उंचसखल) ज्या मनुष्यांची कुक्षा ते कपटी, सर्पासारखे ज्यांचे उदर ते दारिद्री व बहुत खाणारे होतात ॥२०॥

परिमंडलोल्लताभिर्विस्तीर्णाभिश्चनाभिभिःसुखिनः ।

स्वल्पात्वदृढयनिम्नानाभिःक्लेशावहाभवति ॥२१॥

वलिमध्यगताविपमाशूलाबाधं करोति नैःस्वयंच ।

शाठ्यं वामावर्त्ताकरोति मेधाप्रदक्षिणतः ॥२२॥

पार्श्वीयताचिरायुपमुपरिष्ठाच्चेश्वरंगवाढयमधः ।

शतपत्रकर्णिकाभानाभिर्मनुजेद्वरंकुरुते ॥२३॥

अर्थ—वर्तुल, उंच व विस्तीर्ण नाभि असतां सुख होतें. लहान, अदृढ व खोल नाभि अ० दुःख होतें ॥२१॥ वलिमध्य व उंचसखल नाभि अ० शूलानें मृत्यु व दारिद्र्य होतें. वामावर्त (डावी फिरलेली अ०) कपटस्वभाव होतो. उजवी फिरलेली असतां बुद्धिमान् होतो ॥२२॥ बाजूस विस्तीर्ण नाभि अ० चिरायु, वर विस्ती० समृद्ध, खाली विस्ती० गार्ह ६० कार्णी युक्त होतो. कमलाच्या मध्यभागासारखी मध्योन्नत नाभि असतां राजा होतो ॥२३॥

शास्त्रांतस्त्रीभोगिनमाचार्यैर्वहुसुतं यथासंख्यं ।

एकद्वित्रिचतुर्भिर्वलिभिर्विद्यानृपं त्ववलं ॥२४॥

विपमवलयो मनुष्या भवंत्वगम्याभिर्गामिनः

पापाः । ऋजुवलयः सुखभाजः परदारद्वेषि

णश्चैव ॥२५॥

अर्थ—१।२।३।४ अशा षोढावर बळ्या अ० अनुक्रमानें शास्त्रमृत्यु, स्त्रीभोगी, उपदेशक, बहुतपुत्र हीं फलें होतात. वलि नसतां राजा होतो ॥२४॥ उंचसखल वलि अ० अगम्यस्त्रीगमनकर्ते व पापी होतात. सरळ वलि अ० सुखी व परस्त्रीचे द्वेषकर्ते होतात ॥२५॥

मांसलमृदुभिः पार्श्वैः प्रदक्षिणावर्त्तरोमभिर्भूपाः ।

विपरीतैर्निद्रव्याः सुखपरिहीनाः परप्रेष्याः ॥२६॥

अर्थ—पुष्ट व मृदु व दक्षिणवर्त केश असे पार्श्व भाग (कुक्षीवरील चार अंगुलें) अस-
ता राजे होतात; याहून अन्यथा (अपुष्ट, रुक्ष, वामावर्तकेश) अ० दरिद्री, दुः-
खी व दुस्तन्याचे सेनक होतात ॥२६॥

सुभगाभवंत्यनुद्वद्धचूचुकानिर्धनाविपमदीर्घैः ।

पीनोपचितनिमग्नैःक्षितिपतयश्चूचुकैःसुखिनः ॥२७॥

अर्थ—अनुद्वद्ध (फार उच नव्हत) अर्शा चूचुकें (स्तनाग्रें) अ० द्रव्यवान् होता-
त. दोनही सारखी नव्हत व लांब चूचुकें अ० दरिद्री होतात. कठिन, पुष्ट, निम-
ग्न (खोल) चूचुकें अ० राजे व सुखी होतात ॥२७॥

तृदंयंसमुन्नतं पृथुन वेपनं मांसलंच नृपतीनां ।

अधमानां विपरीतं खररोमचितं शिरालंच ॥२८॥

अर्थ—उच्च, विस्तीर्ण, अकंपन, पुष्ट असे तृदय राजाचे होय. पूर्वोक्ताहून विपरीत
व रुक्षकेशांनी युक्त, शिरायुक्त असे तृदय दरिद्राचे होय ॥२८॥

समवक्षसोर्यवंतः पीनैः शूरास्त्वकिंचनास्तनुभिः ।

विपमंवक्षोयेपांतेनिःस्वाः शस्त्रनिधनाश्च ॥२९॥

अर्थ—उरस्यल सम (सारखे) अ० द्रव्यवान्, पुष्ट (कठिन) अ० शूर, रुक्ष, अ०
दरिद्री, विपम (उच सखल) अ० दरिद्री व शस्त्राने मरणारे असे होतात ॥२९॥

विपमैर्विपमोजन्तुभिर्यविहीनोस्थिसंधिपरिणद्धैः ।

उन्नतजन्तुर्भोगीनिमैर्निःस्वोर्थवान् पीनैः ॥३०॥

अर्थ—जन्तु (उर आणि कंठ यांचा संधि, सरी) विपम अ० क्रूर होता. हाडां-
च्या संधींनी बद्ध अ० दरिद्री, उच अ० भोगयुक्त, खोल अ० दरिद्री, पुष्ट अ०
द्रव्यवान् असा होता ॥३०॥

चिपिटग्रीवोनिःस्वः शुष्कासशिरांचयस्यवाग्रीवा ।

महिपग्रीवः शूरः शस्त्रांतो वृषसमग्रीवः ॥३१॥

कंबुग्रीवो राजा प्रलंबकंठः प्रभक्षणो भवति ।

पृष्ठमभग्नमरोमशमर्थवतामशुभदमतोन्यत् ॥३२॥

अर्थ—मान चपटी, शुष्क व शिरायुक्त अ० निर्धन होता. महिपासारखी मान अ०

शूर, बेलासारखी अ० शस्त्रमरण ॥३१॥ कबु (बळित्रयपुक्त) ग्रीवा अ० राजा, लांब कठ अ० भक्षणशील होतो. पाठ अस्फुटित व केशरहित अ० धनवान होतो. याहून अन्य अशुभ होय ॥३२॥

अस्येदनपीतोन्नतसुगंधिसमरोमसंकुलाःकक्षाः ।

विज्ञातव्याधनिनामतोन्यथार्यैर्विहीनानां ॥३३॥

अर्थ—घर्मरहित, पुष्ट, उच्च, सुगंधि, सम, केशपुक्त अशी कक्षा (बाहुमूल) द्रव्यवा-
नाची जाणावी. याहून अन्य दरिद्राची होय ॥३३॥

निर्मासौरोमचितौभग्रावल्पौचनिर्धनस्यासौ ।

विपुलावव्युच्छिन्नौसुश्लिष्टौसौख्यवीर्यवतां ॥३४॥

अर्थ—मासरहित, केशपुक्त, स्फुटित, अविस्तीर्ण असे स्कंध दरिद्राचे होत. विस्ती-
र्ण, अस्फुटित व सलम असे स्कंध सुखी व बलिष्ठ याचे होतात ॥३४॥

करिकरसदृशौवृत्तावाजान्वयलंविनौसमौपीनौ ।

बाहूपृथिवीशानामधनानारोमशौह्रस्वौ ॥३५॥

अर्थ—हत्तीच्या गुढेसारखे, पाटोळे, जानूपर्यंत लांब, सारखे व पुष्ट असे बाहु राजा-
चे होत. केशपुक्त व आंखूड बाहु दरिद्राचे होत ॥३५॥

हस्तांगुलयोदीर्घाश्चिरायुषामवलिताश्चसुभगानां ।

मेधाविनांचसूक्ष्माश्चिपिटाःपरकर्मनिरतानां ॥३६॥

स्थूलाभिर्धनरहितावहिर्नताभिश्चशस्त्रनिर्याणाः ।

कपिसदृशकराधनिनोव्याघ्रोपमपाणयःपापाः ॥३७॥

अर्थ—हस्तांच्या अंगुलि, लांब असतां दीर्घायु होतात. अवलित (सुस्पष्ट) अ०
सौभाग्यपुक्त होतात. सूक्ष्म (नारीक) अ० ज्ञानी, चेपटलेल्या अ० दुसन्याचे
चाकर होतात ॥३६॥ हस्तांगुलि मोठ्या अ० दरिद्री, बाहेर लवल्या अ० शस्त्र
मूल्य, वानराच्या हातासारखे हात अ० धनवान्, व्याघ्राच्या हातासारखे हात अस-
तां, पापी होतात ॥३७॥

मणिवंधनैर्निगूढैर्दृढैश्चसुश्लिष्टसंधिभिर्भूपाः ।

हीनैर्हस्तच्छेदःश्लथैःसशब्दैश्चनिर्द्रव्याः ॥३८॥

अर्थ—मणिबंध (मणगट) अस्पष्ट, टूट, सुसंलग्नस्थिति, भस्मे अ० राजे होतात. मणिबंध हीन अ० हस्तच्छेद होता. शिथिल व शब्दयुक्त मणिबंध असतां, दरिद्री होतात ॥३८॥

पितृवित्तेनविहीनाभवन्तिनिघ्नेनकरतलेननराः ।

संवृतनिघ्नैर्धनिनःप्रोचानकराश्चदातारः ॥३९॥

विषमैर्विषमानिःस्वाश्वकरंतलैरीश्वरास्तुलाक्षामैः ।

पीतैरगम्यवनिताभिगामिनोनिर्धनारूक्षैः ॥४०॥

अर्थ—हस्ततल, उंच नसता, पितृव्यरहित मनुष्य होतात. समवर्तुल, निम्न (खोल) असतां धनवान्, अत्यंत उंच हस्त अ० दान करणारे होतात. ॥३९॥ अस-म करतल अ० क्रूर व दरिद्री होतात. लालेसारखे तांबडे करतल, अ० राजे होतात. पिंढले अ० अगम्यस्त्रीगामी होतात. रत्नरत्न अ० दरिद्री होतात ४०

तुषसदृशानखाःक्षीवाश्विपटैःस्फुटितैश्चवित्तसंत्यक्ताः ।

कुनखविवर्णैःपरतर्कुकाश्चताम्रैश्चमूपतयः ॥४१॥

अर्थ—कौट्यासारखी नखे अ० नपुंसक होतात. चपटलेली किंवा फुटलेली अ० दरिद्री होतात. कुत्तित व विवर्ण नखे अ० परतर्कुक (दुसऱ्याचे सुख पाहणारे) होतात. तांबडी नखे अ० सेनापति होतात ॥४१॥

अंगुष्ठयवैराढ्याःसुतवंतोंगुष्ठमूलगैश्चयवैः ।

दीर्घोंगुलिपर्वाणःसुभगादीर्घायुषश्चैव ॥४२॥

अर्थ—अंगुष्ठमध्यभागी यव (जवाकार) अ० इत्यवान्, अंगुष्ठमूली यव अ० पुत्रवान्, लांब अंगुलिपूर्वे अ० सौभाग्ययुक्त व दीर्घायु होतात ॥४२॥

स्निग्धानिघ्नारेखाधनिनांतद्वयत्ययेननिःस्वानां ।

विरलांगुलयोनिःस्वाधनसंचयिनोघनांगुलयः ॥४३॥

अर्थ—धनवंतांच्या हस्तगत रेखा स्निग्ध व खोल असतात. यांहून अन्य दरिद्रांच्या होतात. विरल अंगुलि ज्यांच्या ते दरिद्री व घट्ट ज्यांच्या अंगुलि ते इष्टसंचय करणारे होतात ॥४३॥

तिस्रोरेखामणिबंधनोत्थिताः करतलोपगानृपतेः ।
 मीनयुगांकितपाणिर्नित्यंसत्रप्रदोभवति ॥४४॥
 वज्राकाराधनिनांविद्याभाजांतुमीनपुच्छनिभाः ।
 शंखातपत्रशिबिकागजाश्वपद्मोपमानृपतेः ॥४५॥
 कलशमृणालपताकाकुशोपमाभिर्भवतिनिधिपालाः ।
 वामनिभाभिश्चादद्याः स्वस्तिकरूपाभिरेश्वर्य ॥४६॥
 चक्रासिपरशुतोमरशक्तिधनुःकुंतसंनिभारेखाः ।
 कुर्वतिचमूनाथंयज्वानमुलूखलाकाराः ॥४७॥
 मकरध्वजकोष्ठागारसंनिभाभिर्महाधनोपेताः ।
 वेदीनिभेनचैवाग्निहोत्रिणोब्रह्मतीर्थेन ॥४८॥
 बापीदेवकुलाद्यैर्मकुर्वतिचत्रिकोणाभिः ।
 अंगुष्ठमूलरेखाः पुत्राः स्युर्दारिकाः सूक्ष्माः ॥४९॥
 रेखाः प्रवेशिनीगाः शतायुषांकल्पनीयमूनाभिः ।
 छिन्नाभिर्दुमपतनं बहुरेखारेखिणोनिःस्वाः ॥५०॥

अर्थ—मणिबंधापासून उत्पन्न होऊन हस्ततलाग्रत गेलेल्या तीन रेखा राजाच्या हो-
 त. दोनमहात्मांनी युक्त हस्त ज्याचा तो यज्ञाप्रत्ये बहुत अन्न देणारा होता (२-
 हुत यज्ञ करतो) ॥४४॥ धनवतांच्या हस्तावर वज्रासारख्या रेखा होतात. विद्याव-
 तांच्या हस्तावर मत्स्यपुच्छासारख्या रेखा होतात. शत्रु, छत्र, पाळखी, हत्ती, घो-
 डा, कमल यांसारख्या रेखा राजांच्या हस्तावर होतात ॥४५॥ कलश, कमळानी
 देटी, पताका (निशाण), अकुश, यांसारख्या रेखांनी श्रेष्ठवान् होतात. एगू
 (राजू) सारख्या रेखांनी धनवान् होतात. स्वस्तिकासारख्या रेखांनी ऐश्वर्यावान् हो-
 तात ॥४६॥ चक्र, तलवार, फरशी, तोपर (गुरगुज, हा घुसळण्याच्या रीतीसार-
 णा असतो), शक्ति (शास्त्राभिः सेवी), धनुष्य, भाला यांसारख्या रेखा हस्तगत
 अ० सेनापति होता. उलूखासारख्या रेखा अ० यज्ञकर्ता होतो ॥४७॥ मकर
 (मगर, सुसर), चिन्ह, कोठार यांसारख्या रेखांनी बहुधाने युक्त होतात. वेदी
 (यज्ञभूमि) सारख्या ब्रह्मतीर्थाने (अंगुष्ठमूलाने) अभिहोत्री होतात ॥४८॥ बा-
 पी (गलाशय), देवलय, सिंहासन इत्यादिकासारख्या रेखा हातावर अ० धार्मिक
 होतात. त्रिकोण रेखा अ० धार्मिकच होतात. अंगुष्ठमूली नितनया स्थूल रेखा
 नितके पुत्र होतात. यांत बारीक असतील तितक्या कन्या होताना ॥४९॥ प्रदे-

शिनी (अगुष्ठानवळची) प्रत गेलेल्या रेषाही शतायु होतात. खाहून जशा कमी असतील तसे आयुष्य कमी कल्पावे. त्या छिन्न (तुटलेल्या) असतील तर नृक्षावस्त्र पतन होतें. बहुत रेषा असतील अथवा रेषा नसतील तर ते दरिद्री होतात. ५०

अतिकृशदीर्घैश्चिबुकैर्निर्द्रव्यामांसलैर्धनोपेताः ।

विंवोपमैरवकैरधैर्भूपास्तनुभिरस्वाः ॥५१॥

ओष्ठैःस्फुटितविखंडितविवर्णरुक्षैश्चधनपरित्यक्ताः ।

स्निग्धाघनाश्वदशानाःसुतीक्ष्णदंष्ट्राःसमाश्चशुभाः ॥५२॥

अर्थ—चिबुक (अधरोष्ठाच्या खालचा भाग) फार कृश व दीर्घ अ० दरिद्री होतात. पुष्ट अ० द्रव्यवान् होतात. ओष्ठ पिकलेल्या तोंडल्यासारखे तांबडे व सरळ अ० राने होतात. कृश अ० निर्धन होतात ॥५१॥ उत्तरोष्ठ फुटलेले, तुटलेले, विगतवर्ण, रक्त असे अ० दरिद्री होतात. दांत निर्गळ, दाट, अमळ तीक्ष्ण दाटा, सम असे शुभ होत. ॥५२॥

जिह्वारक्तादीर्घाश्चक्षणासुसमाचभोगिनांज्ञेया ।

श्वेताकृष्णापरुपानिर्द्रव्याणांतथातालु ॥५३॥

अर्थ—जिह्वा तांबडी, दीर्घ, पातळ व सम अशी सुखयुक्तांची जाणावी. पांढरी, काळी, पक्ष (फठोर) अशी जिह्वा दरिद्रांची जाणावी. जिह्वेसारखीच तालुही जाणावी ॥५३॥

चक्रं सौम्यं संवृतममलंश्चक्षुःसमंचभूपानां ।

विपरीतं क्लेशभुजां महामुखं दुर्भगाणांच ॥५४॥

अर्थ—सौम्य, संवृत (वर्तुळ), स्वच्छ, नातिपुष्ट, सम असें मुख राजांचे होतें. खाहून विपरीत दुःखी पुरुषांचे होतें. अतिविस्तीर्ण मुख दुर्भाग्यपुरुषांचे होतें ५४ ।

स्त्रीमुखं मनपत्यानां शाठघवतामंडलं परिज्ञेयं ।

दीर्घनिर्द्रव्याणां भीरुमुखाः पापकर्माणः ॥५५॥

चतुरस्रं यूर्तानां निघ्नं चक्रं चतनयरहितानां ।

कृपणानामतिह्रस्वं संपूर्णं भोगिनां कांतं ॥५६॥

अर्थ—अपयरहितांचे मुख स्त्रीमुखासारखे होय. परकार्यविमुक्तांचे वर्तुळमुख जाणवें. दरिद्रांचे छान मुख होतें. ध्याण्यासारखे मुख ज्यांचे ते पापी जाणवे ॥५५॥ दुस-

न्यास ठकविणारांचे मुख चतुष्कोण जाणावें. खोलकट मुख पुत्ररहितांचे जाणावे. फार आंखूड मुख रुपणांचे जाणावें. पुष्ट व तेजस्वी मुख सुखयुक्तांचे होतें ॥५६॥

अस्फुटिताग्रंस्निग्धंश्मश्रुशुभंमृदुचसंनतंचैव ।

रक्तैःपरुषैश्चौराःश्मश्रुभिरल्पैश्चविज्ञेयाः ॥५७॥

अर्थ—पुरुषाचे मुखावरचे दाढी मिशी ६० केश शेवटास फुटलेले नव्हत, स्निग्ध, मृदु, श्म असे शुभ होत. तानडे व रत्तरखीत, अल्प असे श्मश्रु (दाढीमिशी) अ० चोर होतात ॥५७॥

निर्मासैःकर्णैःपापमृत्यवश्चर्पटैःसुबहुभोगाः ।

रूपणाश्चह्रस्वकर्णाःशंकुश्चवणाश्चभूपतर्यः ॥५८॥

रोमशकर्णादीर्घायुपस्तुधनभोगिनोविपुलकर्णाः ।

कूराःशिरावनद्वैर्व्यालैर्वर्मासलैःसुखिनः ॥५९॥

अर्थ—मांसरहित कर्ण असतां पापकर्माने मृत्यु होतो. चर्पट (विस्तीर्ण) असतां सुखी होतात. कर्ण आंखूड असतां रूपण, तीक्ष्णाग्र कर्ण राजे होतात ॥ ५८ ॥ केशयुक्तकर्णांचे पुरुष दीर्घायु होतात. विस्तीर्णकर्ण धनवान् होतात. शिरायुक्तकर्ण असतां क्रूर होतात. लांब व पुष्ट कर्ण असतां सुखी होतात ॥५९॥

भोगीत्वनिम्नगंडोमंत्रीसंपूर्णमांसगंडोयः ।

सुखभाक्शुकसमनासश्चिरजीवीशुष्कनासश्च ६०

छिन्नानुरूपयागम्यगामिनोदीर्घयातुसौभाग्यं ।

आकुंचितयाचौरःस्त्रीमृत्युःस्याच्चिपिटनासः ॥६१॥

धनिनोऽथवक्रनासादक्षिणवक्राःप्रभक्षणाःकूराः ।

ऋज्वीस्वल्पच्छिद्रासुपुटानासासभाग्यानां ॥६२॥

अर्थ—गाल उंच असतां भोगयुक्त, मांसल (पुष्ट) असतां प्रधान होतो. नाक पोपटान्या चौचोसारसैं असतां सुखी, शुष्क असतां शिरायुष्य ॥६०॥ तुटल्यासार. सैं अ० अगम्यस्त्रीभजनकर्ता, लांब असतां सौभाग्यवान्, आकुंचित (आंखूड) असतां चोर, चेपटलेले असतां स्त्रीपासून मृत्यु ॥६१॥ नाकाचे अग्र वाकटे अ० धनवान्, उजव्याभागी वक्र असतां बहुत खाणार व क्रूर; सरळ, बारीक भोंके, सुंदर पुटे (नाकपुच्छा), असे नाक भाग्ययुक्त पुरुषांचे होतें ॥६२॥

धनिनाक्षुतंसकृत्त्रिपिंडितंलहादिसानुनादंच ।
दीर्घायुषांप्रमुक्तंविज्ञेयंसंहतंचैव ॥६३॥

अर्थ—धनवताची शिक एक, दीर्घायु पुरुषाच्या शिका २ किंवा ३; आनंदकारक, सानुनाद (घुमणार), अतिदीर्घ, संहत (जाडलेला) असा शिकेचा शब्द दीर्घायु-पुरुषाचा होय ॥६३॥

पद्मदलाभैर्धनिनोरक्तांतविलोचनाःश्रियोभाजः ।

मधुपिंगलैर्महार्थामार्जारविलोचनाःपापाः ॥६४॥

हरिणाक्षामंडललोचनाश्चजिह्वैश्चलोचनैश्चौराः ।

क्रूराःकेकरनेत्रागजसदृशदृशश्चभूपतयः ॥६५॥

ऐश्वर्यंतीरैर्नीलोत्पलकांतिभिश्चविद्वांसः ।

अतिकृष्णतारकाणामक्षणामुत्पाटनंभवति ॥६६॥

मंत्रित्वंस्थूलदृशांदयावाक्षाणांचभवतिसौभाग्यं ।

दीनादग्निःस्वानांस्निग्धाविपुलार्थभोगवतां ॥६७॥

अर्थ—नेत्र कमलपत्रासारखे अ० धनवान्, शेवटास तावटे अ० लक्ष्मीवान्, मधा सारखे पिंगटवर्ण अ० महाधन, मानरासारखे अ० पापी, ॥६४॥ हरिणासारखे, पाटोळे, जिह्वा (कुटिल), अशा डोळ्याचे चोर; तिरफे अ० क्रूर, हत्तीसारखे अ० राजे, असे होतात ॥६५॥ खोलनेत्र अ० ऐश्वर्य, नीलकमलासारखे अ० विद्वान्, फार काळे बुबुळ अ० नेत्राचे उत्पाटन होते ॥६६॥ नेत्रातील बुबुळ मोठे अ० प्रधान, श्याव (उदीरग) नेत्र अ० सौभाग्य, दीनदृष्टि अ० निर्धन; निर्मल व विस्तीर्ण दृष्टि अ० द्रव्यवान् व सुखी होतात ॥६७॥

अभ्युन्नताभिरल्पायुषोविशालोन्नताभिरतिसुखिनः ।

विषमभ्रुवोदरिद्रावालेंदुनतभ्रुवःसधनाः ॥६८॥

दीर्घासंसक्ताभिर्धनिनःखंडाभिरर्थपरिहीनाः ।

मध्यविनतभ्रुवोयेतेसक्ताःस्त्रीष्वगम्यासु ॥६९॥

अर्थ—भिन्नया अनुक्रमाने उच्च अ० अल्पायु, विस्तीर्ण व उच्च अ० सुखी, विषम अ० दरिद्री, बालचंद्रासारख्या नत अ० धनवान् ॥६८॥ दीर्घ व असंयत अ० धनवान्, तुटलेल्या अ० दरिद्री, मध्ये नमलेल्या अ० अगम्यस्त्रीचाठाई भासत, असे होतात ॥६९॥

उन्नतविपुलैःशंसैर्धनिनोनिघ्नैःसुतार्थसंत्यक्ताः ।

विषमललाटाविधनाधनवंतोर्ध्वदुसदृशेन ॥७०॥

शुक्तिविशालैराचार्यताशिरासंततैरधर्मरताः ।

उन्नतशिराभिराढ्याःस्वस्तिकवत्संस्थिताभिश्च ॥७१॥

निम्नललाटावधबंधभाग्निःक्रूरकर्मनिरताश्च ।

अभ्युन्नतैश्चभूपाःरूपणाःस्युःसंकटललाटाः ॥७२॥

अर्थ—कंठावरील शस्त्र उंच व विस्तीर्ण अ० धनवान्, निम्न (नीच) अ० पुत्र व द्रव्य बाँही हीन होतात. ललाट (कपाळ), असम अ० निर्धन, अर्धचंद्रासारखें अ० धनवान् होतात ॥७०॥ शिष्यासारखें विस्तीर्ण अ० आचार्यत्व, शिरांनी व्याप्त अ० अधर्मरत, उंच व स्वस्तिकासारख्या शिरा अ० धनवान् होतात ॥७१॥ खोलकट अ० बंध व बंध भोगितात व पापकर्मरतही होतात. उंच अ० राने होतात. संकट (अकुंचित, अल्प) ललाट, अ० रूपण (दानशील नव्हत) असे होतात ॥७२॥

रुदितमदीनमनश्रुस्निग्धंचशुभावहंमनुष्याणां ।

रुक्षंदीनंप्रचुराश्रुचैवनशुभप्रदंपुंसां ॥७३॥

अर्थ—दीन्यरहित, अश्रु (नेत्रोदक) रहित व स्निग्ध असें रोदन (रडणें) मनुष्यांस शुभ होय, रुक्ष, दीन व बहुतनेत्रोदकयुक्त असें रोदन पुष्पांत अशुभकारक होय ॥७३॥

हसितंशुभदमकंपंविनिमीलितलोचनंचपापस्य ।

तृष्टस्यहसितमसकृत्सोन्मादस्यासकृत्प्राप्ते ॥७४॥

अर्थ—कंपरहित हास्य शुभ होय. दुष्टाचें हास्य डोळे मिटून होतें. आनंदाचें हास्य वारंवार (बहुत) होतें. हसनाची वारंवार हास्य, मद्यपानादिकानें मत्ताचें होतें ॥७४॥

तिस्त्रोरेखाःशतजीविनांललाटायताःस्थितायविताः ।

चतसृभिरवनीशत्वंनवतिश्चायुःसंपंचाब्दा ॥७५॥

विच्छिन्नाभिश्चागम्यगामिनोनवतिरप्यरेखेण ।

केशांतोपगताभिरेखाभिरशीतिवर्षायुः ॥७६॥

पंचभिरायुःसप्ततिरेकायावस्थिताभिरपिषष्टिः ।

बहुरेखेणशतार्धचत्वारिंशच्चवक्राभिः ॥७७॥

त्रिंशद्भूलग्राभिर्विंशतिकश्चैववामवक्राभिः ।

क्षुद्राभिःस्वल्पायुर्न्यूनाभिश्चांतरेकल्पं ॥७८॥

अर्थ—ललाटावर लांब तीन रेखा अ० १०० वर्षे आयुष्य, चार रेखा अ० राजा होतो व ९९ वर्षे आयुष्य, ॥७९॥ ललाटरेंपा विच्छिन्न किंवा रेखारहित ललाट अ० ९० वर्षे आयुष्य व अगम्यस्त्रीगमनकर्ता होतो. केशांपर्यंत लांब रेखा गेल्या अ० ८० वर्षे आयुष्य, ॥७६॥ पाच रेखा अ० ७० वर्षे आयुष्य, सर्व रेखा शेवटास एकत्र मिळाल्या अ० ६० वर्षे, बहुतरेंपा अ० ५० वर्षे, बांकड्या रेखा अ० ४० वर्षे, ॥७७॥ भिनयांत रेखा मिळाल्या अ० ३० वर्षे, डाव्या आंगास वाकड्या अ० २० वर्षे, सूक्ष्म (फार बारीक) रेखा अ० अल्पायुषी होतात. सांगितल्याहून न्यून १२ रेखा अ०ही स्वल्पायु होतात. तीन रेखांनी १०० व चार रेखांनी ९९ वर्षांमधील आयुष्याची कल्पना क्रमोजानतीवरून करावी ॥७८॥

परिमंडलैर्गवाढद्याश्छत्राकारैःशिरोभिरवनीशाः ।

चिपिटैःपितृमातृग्राःकरोटिशिरसांचिरान्मृत्युः ॥७९॥

घटमूर्धाध्वानरुचिर्द्विमस्तकःपापकृद्धनैस्त्यक्तः ।

निम्नंतुशिरोमहतांवहुनिम्नमनर्थदंभवति ॥८०॥

अर्थ—परिमंडल (बाटोळें) मस्तक अ० गाईनीं युक्त होतात. छत्राकार (वर मोठें) मस्तक असतां राजे होतात. चपटें मस्तक अ० आईबापांचा नाश करतात. करोटी (टोपी, पागोटें) सारखें मस्तक अ० चिरायुष्य होतात ॥७९॥ घट (कुंभ) सदृश मस्तक अ० अध्वानरुचि (मार्गगमनप्रीति) होतो. द्विमस्तक पापकर्ता व निर्थन होतो. खोलवट मस्तक अ० श्रेष्ठ होतात. फार खोलवट मस्तक अ० दुःखी होतात ॥८०॥

एकैकभवैःस्निग्धैःरुष्णैराकुंचितैरभिन्नाग्रैः ।

मृदुभिर्नचातिबहुभिःकेशैःसुखभाग्रेंद्रोवा ॥८१॥

बहुमूलविषमकपिलाःस्थूलस्फुटिताग्रपरुषंहस्वाश्च ।

अतिकुटिलाश्चातिघनाश्चमूर्धजावित्तहीनानां ॥८२॥

अर्थ—एकेक रोमप्रांत एकेक, स्निग्ध, काले, आकुंचित, अग्रास दोन तीन फांटे

फुटलेले नाहीत, मृदु, फार नाहीत असे केश असतां सुखी अथवा राजा होतो ८१॥ एक रोमरंध्रामध्ये बहुत, कांहीं आंखूड व कांहीं लांब, कपिलवर्ण, जाड, फुटलेली अंग्रे, रूख, आंखूड, फारवांकडे, फारदाट, असे केश असता दारिद्री होतात ८२

यद्यद्वात्ररूक्षं मांसविहीनं शिरावनद्धं च ।

तत्तदनिष्टं प्रोक्तं विपरीतमतः शुभं प्रोक्तं ॥ ८३ ॥

अर्थ—जो जो शरीचा अवयव रूख, मांसहीन, शिरायुक्त, तो तो अशुभ होय. या-हून विपरीत छ० शिग्ध, मांसयुक्त, शिरारहित अवयव तो शुभ सांगीलया ॥ ८३

त्रिपुविपुलोगंभीरस्त्रिष्वेवपदुन्नतश्चतुर्ह्रस्वः

सप्तसुरकोराजापंचसुदीर्घश्चसूक्ष्मश्च ॥ ८४ ॥

अर्थ—तीनजागी विस्तीर्ण, तीनजागी गंभीर (खोल), सहाजागी उंच, चारजागी न्हस्व, सातजागी लांबडा, पांचजागी लांब, पांचजागी बारीक असा जो पुरुष तो राजा होतो. याचा विस्तार पुढे आहे ॥ ८४ ॥

नाभिःस्वरःसत्वमितिप्रदिष्टं गंभीरमेतन्नितयंनराणां ।

उरोललाटवदनंचपुंसांविस्तीर्णमेतन्नितयंप्रशस्तं ॥ ८५ ॥

वक्षोथकक्षानखनासिकास्यंरुकाटिकाचेतिपदुन्नतानि ।

न्ह्रस्वानिचत्वारिचलिंगपृष्ठं ग्रीवाचजंधेचहितप्रदानि ८६

नेत्रांतपादकरतालवधरोष्ठजिह्वारक्तानखाश्चखलुसप्तसु

खावहानि । सूक्ष्माणिपंचदशानांगुलिपर्वकेशाःसाकं

त्वचाकररुहाश्चनदुःखितानां ॥ ८७ ॥ हनुलोचनवाहु

नासिकाःस्तनयोरंतरमत्रपंचमं । इतिदीर्घमिदंतुपंच

कंनभवत्येवनृणामभूभुजां ॥ ८८ ॥

अर्थ—नाभि, स्वर, धैर्य हीं ३ मनुष्यांचीं खोल असतावीं. उर, ललाट, मुत हीं ३ विस्तीर्ण असतां पुरुषास शुभ होत ॥ ८५ ॥ वक्षस्यळ, कांठ, नखें, नाक, मुत, मानेचा पृष्ठभाग, हीं ६ उंच शुभ होत. शिग्र, पाठ, मान, जघा (पोटरी), हीं ४ न्हस्व हितकारक होत ॥ ८६ ॥ नेत्रमांत, पाद, कर, तालू, अथरोष्ठ, जिह्वा, नखें हीं ७ आरक्त मुखकारक होत. दांत, अंगुलिपर्व, केश, त्वचा, नखें हीं ५ बारीक असतां दुःखी होत नाहीत ॥ ८७ ॥ हनवटो, नेत्र, नाह, नाक, दो न स्तनांच्या मध्ये अंतर हीं ५ राजानाचून लाव होत नाहीत ॥ ८८ ॥

॥ इतिक्षेत्रं ॥

छायाशुभाशुभफलानिनिवेदयंतीलक्ष्यामनुष्यपशु
पक्षिपुलक्षणज्ञैः । तेजोगुणान्वहिरपिप्रविकाशयं
तीदीपप्रभास्फटिकरत्नघटस्थितेव ॥८९॥

अर्थ—शुभाशुभ फलें सांगणारी अशी छाया, लक्षणज्ञ पुढांणी मनुष्य, पशु, पक्षी यांचाठाई पहावी. स्फटिकरत्नांच्या घटामध्ये राहिलेली दीपकांति जशी बाहेर प्रकाश करते तशी शरीरस्य छाया बाहेरही तेजाच्या गुणांत प्रकट करवे॥८९॥

स्निग्धद्विजत्वङ्मखरोमकेशछायासुगंधाश्चम
हीसमुत्था । तुष्ट्यर्थलाभाभ्युदयान्करोति
धर्मस्यचाहन्यहनिप्रवृत्तिं ॥९०॥

अर्थ—भूमिसमुत्पद्यछाया (शरीरकांति) अ० मनुष्याचे दंत, त्वचा, नखें, आंगान-
शील केश, मस्तकावरील केश, हे सर्व स्निग्ध होतात व शरीरकांति सुगंध होय.
ती छाया तुष्टि, अर्थलाभ, अभ्युदय व दिवसादिवसाचेठाई धर्माची प्रवृत्ति या-
नें करते ॥९०॥

स्निग्धासिताच्छहरितानयनाभिरामासौभा
ग्यमार्दवसुखाभ्युदयान्करोति । सर्वार्थसि
द्धिजननीजननीवचाप्याछायाफलंतनुभृतां
शुभमादधाति ॥९१॥

अर्थ—स्निग्ध, श्वेत, स्वच्छ, हरिदर्ण, नेत्रसौख्यकरणारी अशी छाया सौभाग्य,
मृदुत्व, सुख, अभ्युदय यांति करते व सर्वकार्यांची सिद्धि करणारी आर्क्षसारणी
ती छाया प्राण्यांस शुभफल देते ॥९१॥

चंडाधृष्यापद्महेमाग्निवर्णायुक्तातेजोविक्रमैः
सप्रतापैः । आग्नेयीतिप्राणिनांस्याज्जयाय
क्षिप्रंसिद्धिर्वांछितार्थस्यधने ॥९२॥

अर्थ—चंड (क्रोध), अधृष्य, (अनभिभवनीय) क्रमळ, सुवर्ण व अग्नि यांसारख्या
रंगाची, तेज, पराक्रम, शौर्य, याही युक्त अशी (अभिसंबंधी) छाया प्राण्यांस ज-
य, श्रुतितायांची शीघ्र सिद्धि करते ॥९२॥

जगन्मित्र हपिसात पुस्तके विकत मिळतात तीः—

८= सत्यनारायण पूजा.	८॥ तुकारामकृत मानस- पूजेचे अभंग.	८। दुर्गास्तोत्र.
८= शिवरात्रिकथेचे अ०	८॥ सोळा सौमवारकथा	.॥.गोदालहरी सटीक.
८- राममंत्रश्लोक.	८॥ चित्रे.	.१. नीतिशतपत्र.
८- गोदावर्यष्टक.	८॥ शिवाल्लित.	.॥.लघुकौमुदी.
८- महिम्नस्तोत्र.	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहाचीं	.॥.दानचंद्रिका.
८- व्याकरणसाध्य.	८॥ गुह्यचरित्र ओल्या ५२	.१-रघुसर्ग ६ वा.
८॥ शके १७९६ साल चें पंचाग.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	.१-रघुसर्ग ७ वा.
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	.॥=नैषधकाव्य सर्ग ३ रा
८॥ धावे.	८॥ सीतास्वयंवर.	५ पंचदशी प्राकृत.
८॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० कोष्टकें.	२ वेदातसूर्य.
८॥ गोविंजीत.	८॥ चर्पटपजारिका.	१ जातकालकार.
८॥ हविमणी स्वयंवर व सुभद्राहरण आर्या.	८॥ नौकाग्रीडन.	१॥ कृष्णालीलामृत का व्य सटीक.
८॥ अगदशिष्टाई.	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे प्रवर.	१ पंचाग साधन.
८॥ वास्तुप्रकरणांकोष्टक	८॥ शिवस्तुति.	१ मुहूर्ततत्त्वदीपिका.
८॥ ध्रुवाख्यान.	८॥ गणपतीचे श्लोक.	१ अवधूतगीता

मलिनपरुषकृष्णापापगंधानिलोत्थाजनयतिवधबंध
व्याध्यनर्थार्थनाशान् । स्फटिकसदृशरूपाभाग्ययु
क्तात्युदारानिधिरिवगगनोत्थाश्रेयसांस्वच्छवर्णा ॥९३॥

अर्थ—मलिन, परुष, (रूस) कृष्णवर्ण, दुर्गंध अशी वायूत्पन्न छाया वध, बंध, व्याधि, अनर्थ, द्रव्यनाश यति करणे. स्फटिकासारखी स्वच्छ, भाग्ययुक्त, फार उदार, निधिसारखी सर्व अर्थ देणारी, स्वच्छवर्ण अशी, आकाशोत्पन्न छाया होय ९३

छायाःक्रमेणकुजलाग्न्यनिलांवरोत्थाःकेचिद्वदंतिद
शताश्रयथानुपूर्व्या । सूर्याब्जनाभपुरुहूतयमोदु
पानांतुल्यास्तुलक्षणफलैरितितत्समासः ॥९४॥

अर्थ—छाा पूर्वोक्त छाया अनुक्रमाने पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, आकाश, या पंचम-
हामूर्तापात्तून ठरपन्न झालेल्या सांगीतस्था. कोणी गर्गादि अपि ह्या पांच व
सूर्य, विष्णु, इंद्र, यम, चंद्र ह्यांच्या ६ एकूण दहा छाया असे लणतात; परंतु
सूर्य व अग्नि; विष्णु व आकाश; इंद्र व पृथ्वी; यम व वायु; चंद्र व जल; या दो-
होदोहोने लक्षण व फलें यांहींकडून समानत्व आहे यास्तव मी येथें त्यांचा पां-
चांतच संक्षेप केला आहे ॥९४॥

॥ इतिछाया ॥ मृजा ॥

करिवृपरधौघभेरीमृदंगसिंहाब्दनिःस्वनाभूपाः ।
गर्दभजर्जररूक्षस्वराश्रधनसौख्यसंत्यक्ताः ॥९५॥

अर्थ—हत्ती, वृषभ, रथसमूह, दंडुभि, मृदंग, सिंह, मेघ, यांसारखा ज्यांचा शब्द
ते राजे होतात. गादव, विकारयुक्त, कठोर किंवा कर्कश ज्यांचा स्वर ते द्रव्य व
सौख्य यांणीं अतः लज्ज ० दारिद्री व दुःखी होत ॥९५॥

॥ इतिस्वरः ॥

सप्तभवंतिचसारामेदोमज्जात्वगस्थिगुक्राणि ।
रुधिरंमांसंचेतिप्राणभृतांतत्समासफलं ॥९६॥

अर्थ—मेद (हाडांतील ज्येष्ठभाग) कपालांतरस्थमेदू, लचा, हाडे, रेत, रक्त, मांस
ही ७ प्राण्यांचीं सार (वळकट) होतात यांचें संक्षेपाने फल सांगितों ॥९६॥

तालवोष्ठदंतपालीजिह्वानेत्रांतपायुकरचरणैः ।

रक्तैस्तुरक्तसारावहुसुखवनितायुपुत्रयुताः ॥९७॥

अर्थ—तालु, ओष्ठ, दन्तांची मासपक्ति, जिह्वा, नेत्रप्रात, गुद, हस्त, पाय, हे ताव
हे असता तो रक्तसारपुरुष बहुत सुप्त, स्त्री, द्रव्य, पुत्र याही युक्त होतो ॥९७॥

स्निग्धत्वक्कायनिनोमृदुभिःसुभगाविचक्षणास्तनुभिः ।

मज्जामेदःसाराःसुशरीराःपुत्रवित्तयुताः ॥९८॥

अर्थ—त्वचा (कातडी) स्निग्ध अ० घनवान्, मृदु अ० भाग्यवान्, तनु (पातळ)
त्वचा अ० पण्डित होतात मज्जा व मेद बलिष्ठ अ० उत्तमशरीर, पुत्र, द्रव्य
याही युक्त होतात ॥९८॥

स्थूलास्थिरस्थिसारोवलवान्विद्यांतगःसुरूपश्च ।

वहुगुरुशुक्राःसुभगाविद्वांसोरूपवंतश्च ॥९९॥

अर्थ—मोठे हाड ज्याचे तो अस्थिसार बलवान्, विद्वान्, सुरूप होतो बहुत व घन
रेत ज्याचे ते सुभग, विद्वान्, रूपवान् असे होतात ॥९९॥

उपचितदेहोविद्वान्धनीसुरूपश्चमांससारोयः ।

संघातइतिचसुश्लिष्टसंधितासुखभुजोज्ञेयाः ॥१००॥

अर्थ—जो मांससार तो स्थूलशरीर, विद्वान्, घनवान्, सुरूप होतो

॥ इतिसारः ॥

सर्वांगाःया सर्धाःपाठाई सुश्लिष्टत्वं स० साधे चांगले बळकट मिळालेले अस
तां सहति हेसि तो ज्या पुरुषास असेल ते सुखी आणावे ॥१००॥

॥ इतिसंहतिः ॥

क्लेशःपंचसुलक्ष्योवाग्जिह्वादंतनेत्रनखसंस्थः ।

सुतधनसौभाग्ययुताःस्निग्धैस्तैर्निर्धनारुक्षैः ॥१०१॥

अर्थ—वाणी, जिह्वा, दंत, नेत्र, नखे, या पाच स्थानी क्लेश पहावा हीं ५ स्निग्ध
असतां पुत्र, धन, सौभाग्य याही युक्त होतात, वही ५ रूक्ष अ० दरिद्री होतात १०१

॥ इतिक्लेशः ॥

युतिमान्वर्णःस्निग्ध क्षितिपानांमध्यमःसुतार्थवत्तां ।

रूक्षोपनहीनानां शुद्धः शुभदोनसंकीर्णः ॥१०२॥

अर्थ—राजाचा वर्ण तेजस्वी व स्निग्ध होय. पुत्र व द्रव्य याही युक्ताचा वर्ण मध्यम (किंचित् स्निग्ध व किंचित् रूक्ष) होय. दादोद्याचा वर्ण रूक्ष होय. शुद्धवर्ण शुभ व मिश्रितवर्ण अशुभ होय ॥१०२॥

॥ इतिवर्णः ॥

साध्यमनूकं वक्त्राद्गोवृषशार्दूलसिंहगरुडमुखाः ।

अप्रतिहतप्रतापाजितरिपवो मानवेंद्राश्च ॥१०३॥

वानरमहिषवराहाजतुल्यवदनाः सुतार्थसुखभाजः ।

गर्दभकरभप्रतिमैर्मुखैः शरीरैश्च निःस्वमुखाः ॥१०४॥

अर्थ—मुखावरून पूर्वजन्मशुभाशुभ याची कल्पना करावी. गाय, वृषभ, वाघ, सिंह, गरुड यांसारखे ज्याचे मुख ते अकुटितसामर्थ्य, जितशत्रु, राजे होतात १०३ वानर, रेडा, डुकर, बकरा यांसारखे ज्याचे मुख ते पुत्रवान्, धनवान्, सुखी होतात. गाढव, वट यांसारखे ज्याचे मुख व शरीर ते दादोदी व दुःखी होतात १०४

॥ इतिअनूकं (पूर्वजन्म) ॥

अष्टशतं पणवतिः परिमाणं चतुरशीतिरिति पुंसं ॥

उत्तमसमहीनानां मंगुलसंख्यास्वमानेन ॥१०५॥

अर्थ—१०८, ९६, ८४ अंगुले (याचे हाताची) अनुक्रमेकल्प, उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ पुरुषाच्या उंचीचे मान जाणावे ॥१०५॥

॥ इत्युन्मानं ॥

भारार्थतनुः सुखभाक्नुलितो तोदुःखभागभवत्पूनः ।

भारोत्तीवाढयानामध्यर्थः सर्वधरणीशः ॥१०६॥

अर्थ—मनुष्य तौलला अ० लो १००० पत्रे वजन येतो तो सुखी होय. याहून कमी दुःखी होय. भार ल० २००० पत्रे वजन अतिधनवान् होय. ३००० पत्रे वजन सार्वभौम राजा होतो. (४ तेले ल० १ पत्र, २ हजार पत्रे ल० १ भार असं जाणावे. येथे ८० गुजाचा तोळा घ्यावा) ॥१०६॥

विंशतिवर्षानारीपुरुषः खलु पंचविंशतिभिरब्दैः ।

अर्हतिमानोन्मानं जीवितभागे चतुर्थे वा ॥१०७॥

अर्थ—स्त्री विसाव्या वर्षी व पुरुष पचविसाव्या वर्षी मान ल० वजन व उन्मान ल० उची यास योग्य होतात. अथवा शमर वर्षांच्या आत आयुष्याचा निश्चय झाला असता त्याचे चतुर्यभार्गी मानोन्मानास योग्य होतात ॥१०७॥

॥ इतिमानं ॥

भूजलशिरस्यनिलांबरसुरनररक्षःपिशाचकतिरश्वां ।
सत्त्वेनभवतिपुरुषोलक्षणमेतद्भवत्येषां ॥१०८॥

अर्थ—भूमि, जल, अग्नि, वायु, आकाश, देव, मनुष्य, राक्षस, पिशाच, पशुपक्षी यांच्या सत्त्वाने ल० प्रकृतीने पुरुष होतो. त्याचे हे वक्ष्यमाण लक्षण जाणावे १०८

महीस्वभावःशुभपुष्पगंधःसंभोगवान्सुद्वसनः
स्थिरश्च । तोयस्वभावोबहुतोयपायीप्रियाभिला
षीरसभोजनश्च ॥१०९॥

अर्थ—चपकप्रभृति शुभपुष्पासारखा आहे गंध ज्याचा असा, भोगशील, सुंदर आहे वायु ज्याचा असा पुरुष भूमिप्रकृति होय. बहुत उदकपान करणारा, अनुकूल भाषण करणारा, मधुरादिरसयुक्त भोजन करणारा असा पुरुष जलप्रकृति होय ॥१०९॥

अग्निप्रकृत्याचपलोतितीक्ष्णभंडःक्षुधालुर्वहुभो
जनश्च । वायोःस्वभावेनचलःकृशश्चक्षिप्रंचको
पस्यवशंप्रयाति ॥११०॥

अर्थ—अग्निप्रकृतीकडून, चपल, अतितीक्ष्ण, क्रूर, भुकाळू, बहुत खाणारा, असा पुरुष होतो, वायुप्रकृतीने चंचल, कृश, क्षीमकोपी असा पुरुष होतो ११०

स्वप्रकृतिर्निपुणोविवृतास्यःशब्दगतेःकुशलः
सुषिरांगः । त्यागयुतःपुरुषोमृदुकोपःस्नेहरत
श्चभवेत्सुरसत्त्वः ॥१११॥

अर्थ—सर्व कलामध्ये निपुण, प्रसृतमुख, शास्त्रगायनादिकी कुशल, सुषिर (पो कळ) शरीर असा पुरुष आकाशप्रकृति होय. दानशील, अस्पृकोपी, स्नेहयुक्त असा पुरुष देवप्रकृति होय ॥१११॥

मर्त्यसत्त्वसंयुतो गीतभूषणप्रियः ।

संविभागशीलवान्नित्यमेवमानवः ॥११२॥

अर्थ—मनुष्यप्रकृतिपुक्त पुरुष गापन व भूषण (अलंकार) द्वाविधयीं प्रीतियुक्त, सम्पक् विभाग व चरित्र यांणीं युक्त, असा निरस होतो ॥११२॥

तीक्ष्णप्रकोपःखलचेष्टितश्चपापश्चसत्त्वेन

निशाचराणां । पिशाचसत्त्वश्चपलोमला

कोबहुप्रलापीचसमुल्वणांगः ॥११३॥

अर्थ—अत्यंतक्रोधी, दुर्जनासारखा व्यापार करणारा, पापरन, असा राक्षसप्रकृति पुरुष होतो. चंचल, मलयुक्त, बहुत बडबडकरणारा, स्थूलशरीर असा पिशाचप्रकृति पुरुष होतो ॥११३॥

भीरुःक्षुधालुर्वहुभुक्चयःस्याज्ज्ञेयःससत्त्वेन

नरस्तिरश्वा । एवंनराणांप्रकृतिःप्रदिष्टायह

क्षणज्ञाःप्रवदंतिसत्त्वं ॥११४॥

अर्थ—भयार्ति, भुकाळु, बहुतखाणारा, असा पशुपक्षांच्या प्रकृतिपुक्त पुरुष होय. याप्रकारे पुरुषांच्या प्रकृति सांगितल्या. असे प्रकृतिलक्षण जाणणारे प्रकृति सांगितात ॥११४॥

॥ इतिप्रकृतिः ॥

शार्दूलहंससमद्विपगोपतीनांतुल्याभवंतिगतिभिः

शिखिनांचभूपाः । येषांचशब्दरहितंस्तिमितंचया

तंतेपीश्वराद्भुतपरिप्लुतगादरिद्राः ॥११५॥

अर्थ—व्याघ्र, हंस, उन्मत्तहत्ती, वृषभ, मयूर यांसारख्या गमनाचे पुरुष राजे होतात. ज्यांचे गमन शब्दरहित व मद वेही घनवान् होतात. त्वरित व अदलखत जे गमन करितात ते दरिद्री होतात ॥११५॥

॥ इतिगतिः ॥

श्रांतस्ययानमज्ञानंचबुभुक्षितस्यपानंतृपापरि

गतस्यभयेयुरक्षा । एतानियस्यपुरुषस्यभवंति

कालेधन्यंवदंतिखलुतंनरलक्षणज्ञाः ॥११६॥

अर्थ—श्रात स० दमला अ० वाहन, भूक लागली असता खाण्यास, तान लागली अ० उदकादि पिण्यास, भय प्राप्त झाले अ० रक्षणकर्ता, ही ज्या पुरुषास यथाकाली मिलतात; त्या पुरुषास, पुरुषलक्षण जाणणारे, धन्य (शुभलक्षण) असे म्हणतात ॥११६॥

पुरुषलक्षणमुक्तमिदंमयामुनिमतान्यवलो
क्यसमासतः । इदमधीत्यनरोनृपसंमतो,
भवतिसर्वजनस्यचवल्लभः ॥११७॥

अर्थ—ऋषींचीं मते पाहून संक्षेपाने मी हे पुरुषलक्षण सांगितले. हे पदून मनुष्य, राजास माय व सर्व लोकास प्रिय असा होतो ॥११७॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतोबृहत्संहितायां
॥ पुरुषलक्षणंनामाष्टापष्टितमोध्यायः॥६८॥

॥ अथपंचमहापुरुषलक्षणं ॥

ताराग्रहैर्वलयुतैःस्वक्षेत्रस्वोच्चगैश्चतुष्टयैः ।
पंचपुरुषाःप्रशस्ताजायंतेतानहंवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—भीमादि पाच ग्रह वलिष्ठ, स्वगृही, स्वोर्द्धी, केद्री असतां, पाच पुरुष उत्तम होतात ते सांगतो ॥१॥

जीवेनभवतिहंसःसौरेणशशःकुजेनरुचकश्च ।
भद्रोबुधेनवलिनामालव्योदैत्यपूज्येन ॥२॥

अर्थ—पूर्वोक्तस्थानी बृहस्पति वलिष्ठ अ० हस्तस० पुरुष होतो. शनि अ० शशसंज्ञक, मीम अ० रुचक स०, बुध अ० भद्रस०, शुक्र अ० मालव्यसंज्ञक पुरुष होतो ॥२॥

सत्त्वमहीनंसूर्याच्छारीरमानसंचंद्रवलात् ।
 यद्राशिभेदयुक्तवैतौतल्लक्षणःसपुमान् ॥३॥
 तद्वातुमहाभूतप्रकृतियुतिवर्णसत्त्वरूपाद्यैः ।
 अवलरवींदुयुतैस्तैःसंकीर्णालक्षणैःपुरुषाः ॥४॥

अर्थ—सूर्य बलिष्ठ अ० सत्त्वादिगुण परिपूर्ण होतात. देहगुण व मानसगुण चंद्र-
 नलाने होतात. ज्या राशीचे होरा रेखाणादि भेदयुक्त सूर्यचंद्र असतील त्या
 राशिभेदस्वामीच्या लक्षणांचा तो पुरुष होतो ॥३॥ त्या स्वामीच्या व्याप्यादिधा-
 तु, महाभूताच्या प्रकृति (महीस्वभाव इत्यादि अ० ६८ श्लोक० १०९।११०),
 कांति, (अ० ६८ श्लोक ८९), वर्ण, सत्व, रूपादिकांहीं समान होतात (ज-
 न्मकालीं सत्त्व सूर्यचंद्र ज्या ग्रहाच्या गृहहोरादि पट्टपर्णी असतील त्या 'ग्रहाच्या
 धात्वादि प्रकृतियुक्त पुरुष होतो). जन्मकालीं निर्बल सूर्यचंद्रयुक्त गृहहोरादि
 षड्वर्ग असतां लक्षणांहीं संकीर्ण (मिश्र) होतात ॥४॥

भौमात्सत्त्वंगुरुताबुधात्सुरेज्यास्वरःसितात्स्नेहः ।
 वर्णःसौरादेपांगुणदोषैःसाध्वसाधुत्वं ॥५॥

अर्थ—सत्व (धैर्य) भौमापासून होतें. शरीराचें गुरुत्व बुधापासून, शब्द गुरू-
 पासून, स्नेह (निर्मलत्व) शुक्रापासून, वर्ण शनैश्चरापासून हो होतात. या ग्र-
 हांच्या सत्त्वत्वाने चांगले व निर्बलत्वाने वाईट असे होतात ॥५॥

संकीर्णाःस्युर्ननृपादशासुतेपांभवंतिसुखभाजः ।
 रिपुगृहनीचोच्चव्युतसत्पापनिरीक्षणैर्भेदः ॥६॥

अर्थ—संकीर्ण (मिश्र) जे ते राजे होत नाहीत. त्या ग्रहाच्या दशेमध्ये सुखी हो-
 तात. शत्रुगृह, नीच, उच्च यापासून व्युत जे शुभ व पापग्रह यांच्या दृष्टीनें
 त्या पुरुषांचा भेद झ० सुखदुःखादिमिश्रत्व होतें ॥६॥

पण्णवतिरंगुलानांव्यायामोर्दीर्घिताचहंसस्य ।
 शशरुचकभद्रमालव्यसंज्ञितारूपंगुलविवृत्या ॥७॥

अर्थ—हंससंज्ञक पुरुषाची, (नांवाची) लांबी ९६ अंगुले व उंचीही ९६ अंगुले
 च होय. शश, रुचक, भद्र, मालव्य, संज्ञक पुरुषाची रुंदी व उंची तीन
 तीन अंगुले अनुक्रमाने अधिक जाणावी. झ० ९९ शश, १०२ रुचक, १०५
 भद्र, १०८ मालव्य अशी जाणावी ॥७॥

यः सात्त्विकस्तस्य दयास्थिरत्वं सत्त्वार्जवं ब्राह्मणदेव
भक्तिः । रजोधिकः काव्यकलाक्रतुस्त्रीसंसक्तचित्तः पु
रुषोतिशूरः ॥८॥ तमोधिको वंचयिता परेषां मूर्खो ल
सः क्रोधपरोतिनिद्रः । मिश्रैर्गुणैः सत्त्वरजस्तमोभि
र्मिश्रास्तु ते सप्तसहस्रभेदैः ॥९॥

अर्थ—सत्त्वगुणाधिक पुरुषास दया, स्थिरचित्त, सत्यमाषण, सरलस्वभाव, ब्राह्मण
व देव यांची भक्ति, हे गुण होतात. रजोगुण अधिक अ० काव्य, नृत्यगीता-
दिकला, यज्ञ, स्त्री, यांचाठाई आसक्तचित्त व अतिशूर असा होतो ॥८॥ तमोगु-
ण अधिक अ० लोकांस ठकविणे, मूर्ख, आळशी, क्रोधिष्ठ, अतिनिद्र, (निद्रालु)
असा होतो. सत्त्वरजस्तम हे तीनही गुण मिश्रित अ० पूर्वोक्तस्वभाव मिश्र हो-
तात. त्यांचे भेद सात होतात. (१ सत्त्व, २ रज, ३ तम, ४ सत्त्वरजसी, ५
रजस्तमसी, ६ सत्त्वतमसी, ७ सत्त्वरजस्तमांसि असे सात प्रकार राशिभेदास्तव व
संकीर्णत्वास्तव होतात) ॥९॥

मालव्यो नागनासासमभुजयुगलोजानुसंश्रान्तहस्तो
मांसैः पूर्णांगसंधिः समरुचिरतनुर्मध्यभागे कृशाश्च ।
पंचाष्टौ चोर्ध्वमास्यं श्रुतिविवरमपि त्र्यंगुलोनंचतिर्य
क्वदीताक्षसत्कपोलंसमसितदशनं नातिमांसाधरोष्ठं १०

अर्थ—हत्तीच्या जुंढेसारखे बाहुद्वय, गुडघ्यांपर्यंत लांब हस्त, मांसांनी परिपूर्ण अं-
गाच्या संधि, सम व तेजस्वी शरीर, मध्यभागी कृशा, हनुवटीपासून ललाटांपर्यंत
१३ अंगुलें मुख, कर्णविवरही तिरकस त्र्यंगुलोन (तीन अंगुलांत काही कमी)
स० हनुवटीपासून कर्णविवर १० अंगुलें, स्वच्छनेत्र, सुंदर गाल, सारखे व पांढ-
रे दांत, फार मोठानाहीं अधरोष्ठ, असा मालव्यसंज्ञक पुरुष होय ॥१०॥

मालवान्सभरुकच्छसुरापूनाल्लाटसिंधुविषयप्रभृतींश्च ।
विक्रमार्जितधनो वतिराजा पारियात्रनिलयः कृतबुद्धिः ११

अर्थ—सुंदरबुद्धि, पारियात्र पर्वतावर राहणारा, स्वपराक्रमाने संपादितद्रव्य असा
मालव्यसंज्ञक पुरुष, राजा होऊन मालवा, भरु, कच्छ, सुराष्ट्र, ल्याट, सिंधुदेश
इत्यादिकांते रक्षण करतो ॥११॥

सप्ततिवर्षोमालव्योयन्त्यक्ष्यतिसम्यक्प्राणांस्तीर्थं ।

लक्षणमेतत्सम्यक्प्रोक्तंशेषनराणांचातोवक्ष्ये ॥१२॥

अर्थ—७० वर्षांचा, हा मालव्य, तप करून पुण्यभूमीचाठाई प्राण सोडील. हे उत्तमप्रकारे मालव्यपुरुषाचे लक्षण सांगितले. भद्रादिपुरुषांची लक्षणे पुढे सांगितली ॥१२॥

उपचितसमवृत्तलंबबाहुर्भुजयुगलप्रमितःसमुलूयो
स्य । मृदुतनुयनरोमनत्थगंडोभवतिनरःखलुलक्ष
णेनभद्रः ॥१३॥

अर्थ—पुष्ट, सारखे, बाटोळे, लांब असे आहेत बाहु ज्याचे, बांवाइतकी आहे उंची ज्याची, मृदु, नारीक, दाट, अशा रोमांनी (अगावरील केशांनी) युक्त आहेत गाल ज्याचे, असा पुरुष भद्रसंज्ञक होतो ॥१३॥

त्वक्शुक्रसारःपृथुपीनवक्षाःसत्त्वाधिकोव्या
घ्रमुखःस्थिरश्च । क्षमान्वितोधर्मपरःकृतज्ञो
गजेन्द्रगामीवहुशास्त्रवेत्ता ॥१४॥ प्राज्ञोवपु
ष्मान्सुललाटशंखःकलास्वभिज्ञोभूतिमान्सु
कुक्षिः । सरोजगर्भद्युतिपाणिपादोयोगीसु
नातःसमसंहतभ्रूः ॥१५॥

अर्थ—सका बळकट, रेत बहुत, विस्तीर्ण व पुष्ट वक्षस्थळ, सत्वगुणाधिक, व्याघ्रा-
सारखे मुख, स्थिरबुद्धि, दयायुक्त, धर्मरत, उपकार जाणणारा, मदगति, बहुत
शास्त्रे जाणणारा, ॥१४॥ ज्ञानी, दृढदेह, उत्तम आहेत ललाट व शिर ज्याचे,
नृपादि कला जाणणारा, धर्मेवान्, उत्तम कुक्षि ज्याची, कमलगर्भासारखे तेज-
स्वी हात व पाय ज्याचे, योगाभ्यासी, सुंदरनाक, सारख्या व मिळालेल्या भिवया
ज्याच्या असा भद्रपुरुष होय ॥१५॥

नवांबुसिकावनिपत्रकुंकुमद्विपेद्रदानागुरुतु
ल्यगंधता । शिरोरुहाश्चैकजकृष्णकुंचिता
स्तुरंगनागोपमगूढगुह्यता ॥१६॥

अर्थ—नवी उदकाने सिंचित भूमि, तपालपत्र, कुंकुम, हत्तीचे नदोदक, धूप, यां-
५०

सारखा गंध; एका रोमरंध्रामध्ये एक असे, काळे, आकुंचित आहेत केश ज्याचे, घोडा व हत्ती यांसारखे गुप्त आहे शिथल ज्याचे असा भद्रपुरुष होय ॥१६॥

**हलमुसलगदासिशंखचक्रद्विपमकराञ्जरथांकि
तांघ्रिहस्तः । विभवमपिजनोस्यवोभुजीति**

क्षमतिहिनस्वजनंस्वतंत्रवुद्धिः ॥१७॥

अर्थ—नांगर, मुसल, गदा, तरवार, शंख, चक्र, हत्ती, मगर, कमल, गाढा यांसारख्या रेषांनी युक्त आहेत पाय व हात ज्याचे, ऐश्वर्य (संपत्ति) लोक उपभोग करितात, स्वजनाची क्षमा करित नाही, स्वाधीन आहे बुद्धि ज्याची, असा भद्रपुरुष होय ॥१७॥

**अंगुलानिनवतिश्चपडूनान्युच्छ्रयेणतुलयापि
चभारः । मध्यदेशनृपतिर्यदिपुष्टारुयादयो
स्यसकलावनिनायः ॥१८॥**

अर्थ—सहा अंगुले कमी नव्वद स० ८४ अंगुले उंच, दोनहजार पले वजन, असा भद्रसत्त्वक पुरुष मध्यदेशाचा राजा होईल. जर तोच पुरुष १०९ अंगुले उंच असेल तर सर्वपृथ्वीचा राजा होईल. (सातव्या श्लोकांत श्यादिपुष्ट सांगितले त्याप्रमाणे) ॥१८॥

**भुक्त्वासम्यक्वसुधांशौर्येणोपार्जितामशीत्यब्दः ।
तीर्थप्राणांस्त्यक्त्वाभद्रोदेवालयंयाति ॥१९॥**

अर्थ—पराक्रमाने मिळवलेल्या पृथ्वीचा उपभोग करून ८० वर्षांनंतर पुण्यक्षेत्री प्राणत्याग करून भद्रसत्त्वक महापुरुष स्वर्गाप्रत जातो ॥१९॥

**ईपदंतुरकस्तनुद्विजनस्वःकोशेक्षणःशीघ्रगोवि
द्याधातुवणिक्रियासुनिरतःसंपूर्णगंडःशठः ।
सेनानीःप्रियमैथुनःपरजनस्त्रीसक्तचित्तश्चलः
शूरोमातृहितोवनाचलनदीदुर्गेपुसक्तःशशः ॥२०॥**

अर्थ—शेवटे वरदांतांचा, बारीक दांत व नखांचा, नेत्रपार्ती अधिक ज्याची, शीघ्रगामी, शब्दविद्या, गीरेकादिधातु, कयनिकयादि व्यापार यांचाठाई तत्पर, पुष्टगालांचा, परकार्यविमुख, सेनापति, मैथुनप्रिय, लोकांच्या स्त्रियांचाठाई आसक्त, चंचल-

बुद्धि, युद्धशूर, मातृभक्त, वने, पर्वत, नद्या, किल्ले यांचाठाई आसक्तचिंत; असा शशसं० महापुरुष होय ॥२०॥

दीर्घींगुलानांज्ञातमष्टहीनंसाशंकचेष्टःपररंध्र
विच्च । सारोस्यंमज्जानिभृतप्रचारःशशो
हयंनानातिगुरुःप्रदिष्टः ॥२१॥

अर्थ—हा शशसंतक ९२ अंगुलें उंच, शंकायुक्त व्यापारकर्ता, शत्रूंचें छिद्र जा-
णणारा, मज्जासार, स्थिरप्रचार (चंचलनव्हे) फार स्थूल नाहीं, असा होय ॥२१॥

मध्येकृशःखेटकखड्गवीणापर्यंकमालामुरजा
नुरुपाः । शूलोपमाश्रोध्वगताश्चरेखाःशश
स्यपादोपगताःकरेवा ॥२२॥

अर्थ—मध्यभागीं कृश, ढाल, तलवार, वीणा, मचक, माल, मृदंग यांसारख्या व
शूलसारख्या ऊर्ध्वगत रेखा पायांवर किंवा हातांवर असा पु० शशसंतक होय २२

प्रात्यंतिकोमांडलिकोपवायंस्फिक्स्त्रावशूला
भिभवार्तमूर्तिः । एवंशशःसप्ततिहायनोयैव
वस्वतस्यालयमन्युपैति ॥२३॥

अर्थ—शश, गुहावासी लोकांचा राजा किंवा मांडलिक राजा होतो. कुस्त्राचा
स्त्राव व शूलरेणाच्या पीढेने पीढितश्चिर असा ७० वर्षांनीं मरतो ॥२३॥

रक्तपीनकपोलमुन्नतनसंवक्रंमुवर्णोपमंवृत्तं
चास्यशिरोक्षिणीमधुनिभेसर्वेचरक्तानखाः ।
स्त्रग्दामाकुशशंखमत्स्ययुगलक्रत्वंगकुंभांबुजै
श्चिन्हैर्हंसकलस्वनःसुचरणोहंसःप्रसन्नद्रियः ॥२४॥

अर्थ—आरक्त, पुष्टगाल, उंचनाक, सुवर्णासारखे, असें मुख; वाटोळें मस्तक, मधा-
सारख्या वर्णाचे डोळे, सर्वे नसें तांबडी, माल्य, अकुश, शंख, मत्स्यद्वय, पक्षांग
(वेदीसुवादि), कुंभ, कमल या चिन्हांनीं चिन्हित, हंसासारखा मधुरशब्द, सुंद-
र पाय, स्वच्छ इंद्रिये असा हंससंतक महापुरुष होय ॥२४॥

रतिरंभसिशुक्रसारताद्विगुणाचाष्टशतैःपलैर्मितिः ।

परिमाणमथास्यपड्युतानवतिःसंपरिकीर्तिताबुधैः २५

अर्थ—हताची, क्रीडा उदकामध्ये, रेत अधिक, वजन १६०० पल्ले, उंची ९६ अंगुलें पडितानीं सांगितली ॥२५॥

भुनक्तिहंसःखसशूरसेनान्गांधारगंगायमुनांतरालं ।

शतंदशोनंशरदानृपत्वंकृत्वावनांतिसमुपैतिमृत्युं ॥२६॥

अर्थ—खस, शूरसेन, गांधार, गंगा व यमुना यांचा मध्यदेश याचा उपभोग हंस-महापुरुष करितो. नव्वद वर्षे राज्य करून वनामध्ये मृत्यु पावतो ॥२६॥

सुभ्रूकेशोरक्तश्यामःकंबुग्रीवोव्यादीर्घास्यः ।

शूरःक्रूरःश्रेष्ठोमंत्रीचौरस्वामीव्यायामीच ॥२७॥

अर्थ—सुंदर भिवया व केश, तावडा व काळा वर्ण, त्रिवलियुक्त मान, थोडेंसे लांब तोंड, शूर, क्रोधी, श्रेष्ठ, मरलतो, चोराचा राजा, श्रम करणारा, रुचकसं० महापुरुष होय ॥२७॥

यन्मात्रमास्यंरुचकस्यदीर्घमध्यप्रदेशेचतुरस्र

तासा । तनुच्छविःशोणितमांससारोहंताद्वि

पांसाहससिद्धकार्यः ॥२८॥

अर्थ—रुचकाचें तितकें लांब मुख तितकीच उदरमध्याची विपुलता (रुंदी), सूक्ष्मत्वचा, रक्त व भास हीं बळकट, शत्रु मारणारा, साहसकामांनें कार्य सिद्ध करणारा, रुचकसं० महापुरुष होय ॥२८॥

खट्वांगवीणावृषचापवज्रशक्तींदुशूलांकितपाणिपादः ।

भक्तो गुरुब्राह्मणदेवतानांशतांगुलःस्यात्तुलयासहस्रं २९

अर्थ—खट्वांग (आधुनिकविशेष), वीणा, वृषभ, धनुष्य, वज्र, शक्ति (सैती) चंद्र, त्रिशूल यासारख्या रेपानीं युक्त हात व पाय, गुरू, ब्राह्मण, देव यांचा भक्त, १०० अंगुलें उंच, सहस्र पल्ले वजन रुचकसं० होय ॥२९॥

मंत्राभिचारकुशलःकशजानुजंघोर्विध्यंससह्य

गिरिमुज्जयनींचभुक्त्वा । संप्राप्यसप्ततिसमा

रुचकोनरेन्द्रःशस्त्रेणमृत्युमुपयात्यथवानलेन ॥३०॥

अर्ध-मंत्रप्रयोग व जारणमारणादि यांचाठई कुशल, गुडघे व पोटाच्या बारीक, विध्य व सदापर्वत आणि उज्जयनी यांचें राज्य करून ७० वर्षे शास्यार रुचक-महापुरुष राजा शास्त्राने अथवा अग्नीने मृत्यु पावतो ॥३०॥

पंचापरवामनकोजघन्यःकुब्जोपरोमंडलकोथसामी ।

पूर्वोक्तभूपानुचराभवंतिसंकीर्णसंज्ञाःगृणुलक्षणैस्तान् ३१

अर्थ-पूर्वोक्त पांच महापुरुषांहून दुसरे वामनक, जघन्य, कुब्ज, मंडलक, सामी, हे पांच पुरुष पूर्वोक्त राजांचे अनुचर (सुहृत्) संकीर्ण (मिश्र) संज्ञक होत. यांची लक्षणे सांगतो ॥३१॥

संपूर्णांगोवामनोभद्रपृष्ठःकिंचिच्चोरुर्मध्यक
क्षांतरेषु । ख्यातोराज्ञोह्येपभद्रानुजीवीस्फी
तोदातावासुदेवस्यभक्तः ॥३२॥

अर्थ-पूर्णविषय, पकपाठ, मांड्या, मध्यभाग, कांठ यांमध्ये थोडासा बांकडा, कीर्तिमान, भद्रसं० राजाचा सेवक; वृद्धिगत, दानशील, वासुदेवाचा भक्त, वामन-पुरुष होय ॥३२॥

मालव्यसेवीतुजघन्यनामाखंडंदुतुल्यश्रवणःसुगंधिः ।

शुक्रेणसारःपिशुनःकविश्चरूक्षच्छविःस्थूलकरांगुलीकः३३

क्रूरोधनीस्थूलमतिःप्रतीतस्ताम्रच्छविःस्यात्प

रिहासशीलः । उरोग्रिहस्तेष्वसिंशक्तिपाश

परश्वधाकश्चजघन्यनामा ॥३४॥

अर्थ-मालव्यसं० महापुरुषाची सेवा करणारा, अर्धचंद्रासारखे कान, सुंदर अंग-संधि, रेत अधिक, पिशुन, कवि, कठिनत्वचा, करांगुली मोठ्या ॥३३॥ क्रोधी, धनवान्, अरूपवृद्धि, प्रसिद्ध, लोहितवर्ण त्वचा, हसणारा, उर, चरण, हस्त, यांवर तरवार, शक्ति, पाश, फरश, यांसंख्या रोषा, असा जघन्यनामक पुरुष होय ३४

कुब्जोनाम्नायःसशुद्धोह्यधस्तात्क्षीणःकिंचित्

पूर्वकायेनतश्च । हंसासेवीनास्तिकोर्यैरुपेतो

विद्वान्गूरःसूचकःस्यात्कृतज्ञः ॥३५॥ कला

स्वभिज्ञःकलहप्रियश्चप्रभूतभृत्यःप्रमदाजित

अथ । संपूज्यलोकंप्रजहात्यकस्मात्कुब्जोयमु
क्तःसततोद्यतश्च ॥३६॥

अर्थ—कुब्जनामक, अधोभागी संपूर्णांग, पूर्वभागी (वरच्या अंगा) किंचित् क्षीण
व नत (अस्पष्ट); हंसस०ची सेवा करणारा, नास्तिक, द्रव्ययुक्त, विद्वान्, शूर, पि-
शुन, उपकार जाणणारा ॥३५॥ नृणादि कल्याणणारा, कलहमिप, बहुत चा-
क्र, स्त्रीजित, लोकांची पूजा करून अकस्मात् सोडणारा, निरंतर उद्योगी, कुब्ज
होय ॥३६॥

मंडलकनामधेयोरुचकानुचरोभिचारवित्कुशलः ।

कृत्याचैतालादिपुर्मनुविद्यासुचानुरतः ॥३७॥

वृद्धाकारःस्वररुक्षमूर्धजःशत्रुनाशनेकुशलः ।

द्विजदेवयज्ञयोगप्रसक्तधीःस्त्रीजितोमतिमान् ॥३८॥

अर्थ—मंडलक पुरुष रुचकाचा सेवक, आभिचारिक कर्म करणारा, कुशल, कृत्या
(आभिचारिक मंत्रांनी उत्पन्न झालेली स्त्री), वेताल इ० कर्माचाठाई व विद्याम-
ध्ये तत्पर ॥३७॥ वृद्धसदृशशरीर, कठिण व रुक्ष असे केश, शत्रूंच्या नाशावि-
षयी कुशल, ब्राह्मण, देव, यज्ञ, योगाभ्यास यांचाठाई आसक्तबुद्धि, स्त्रीजित, बुद्धि
मान, मंडलक होय ॥३८॥

सामितियःसोतिविरूपदेहःशशानुगामीखलुदु

र्भगश्च । दातामहारंभसमाप्तकार्योगुणैःशशस्यै

वभवेत्समानः ॥३९॥

अर्थ—सामिसं०, फार विरूपदेह, शश याचा सेवक, दुर्भाग्य, दानशील, मोठ्या का-
यांचा आरंभ करून समाप्ति करणारा, सत्वादि गुणांनी शशासारखा (श्लो० ९०) ३९

पुरुषलक्षणमुक्तमिदंमयामुनिमतानिसमी

क्ष्यसमासतः । इदमधीत्यनरोनृपसंमतोभ

वतिसर्वजनस्यचवल्लभः ॥४०॥

अर्थ—या श्लोकाचा अर्थ पूर्वाध्यायांती सांगितला ॥४०॥

॥ इतिवराहमिहिरकतौबृहत्संहितायांपंचम

हापुरुषलक्षणं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

॥ अथस्त्रीलक्षणं ॥

स्निग्धोन्नताग्रतनुताघ्नस्वौकुमार्याः पादौसमोपचि
तचारुनिगूढगुल्फौ । श्लिष्टांगुलीकमलकांतितलौच
यस्यास्तामुद्दहेद्यदिभुवोधिपतित्वमिच्छेत् ॥१॥

अर्थ—स्नेहयुक्त, कूर्मदृष्टोन्नत, पुष्टे बारीक, तांबडी नल्ले, समान, पुष्ट, सुंदर, गुप्त-
गोक्षे, मिळालेल्या अंगुली, कमलाच्या कांतीसारखे तल, असे निचे पाय असतील-
छ स्त्रीतें भूपतित्व इच्छिणारानें वरानी ॥१॥

मत्स्यांकुशाब्जयववज्रहलासिचिन्हावस्वेदनौमृदु
तलौचरणौप्रज्ञस्तौ । जंघेचरोमरहितेविशिरेसुवृत्ते
जानुद्वयंसममनुत्वणसंधिदेशं ॥२॥ ऊरूधनौकरिक
रप्रतिमाचरोमावश्वत्थपत्रसदृशंविपुलंचगुह्यं । श्रो
णीललाटमुरुकूर्मसमुन्नतंचगूढोमणिश्चविपुलाश्रिय
मादधाति ॥३॥

अर्थ—मत्स्य, अंकुश, क्लमल, यव, वज्र, नागर, तलवार, यांसारख्या रेपांनी चिह्नि-
त, धर्मयुक्त नव्हत, मृदु आहेत तल ज्यांचे असे पाय शुभ होत. केशरहित, शि-
राविरहित व वाटीच्या पोटाच्या, सारखे, बारीक संधि असे जानु. ॥२॥ घट्ट, ह-
त्तीच्या हुंडेसारख्या, रोमरहित अशा मांड्या; पिपळाच्या पानासारखी विस्तीर्ण
येानि, श्रोणीललाट (कर्मेच्या कचा भाग) विस्तीर्ण व कूर्मदृष्टोन्नत, पोनीतला
मणि गुप्त अशी स्त्री असता, बहुत लक्ष्मी प्राप्त होत्ये ॥३॥

विस्तीर्णमांसोपचितोनितंवोगुरुश्र्वत्तेरसनाकलापं ।
नाभिर्गभीराविपुलांगनानांप्रदक्षिणावर्तगताप्रशस्ता ॥४॥

अर्थ—स्त्रियांचा नितंव (कटिप्रदेश) विस्तीर्ण, मांसल, गुरु, असा अ० कमरप-
टा धारण करतो. स्त्रियांची नाभि खोल, मोठी, प्रदक्षिण भोंवत्याने युक्त अ-
शी प्रशस्त होय ॥४॥

मध्यंस्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशंचवृत्तौघनावविप
मौकठिनावुरस्यौ । रोमापवर्जितमुरोमृदुचांगना

नांग्रीवाचकंवुनिचितार्थसुखानिधत्ते ॥५॥

अर्थ—स्त्रीचा मध्यभाग (पोटा) त्रिवलियुक्त व केशरहित असावा. स्तन वर्तुल एकाशीएक, सारखे, कठिण, असावे. उर केशरहित, मृदु असावा. मान त्रिवलियुक्त असावी. हा० द्रव्य व सुख ही प्राप्त होतात ॥५॥

बंधुजीवकुसुमोपमोधरोमांसलोरुचिरविवरूपभृत् ।
कुंदकुड्मलनिभाःसमाद्विजायोपितांपतिसुखामि
तार्थदाः ॥६॥

अर्थ—बंधुजीव (दुपारी तानडी) पुष्पासारखा, मांसल, सुंदर, पकटोडल्यासारखे रूप धारण करणारा, असा स्त्रियाचा ओष्ठ शुभ होय. कुदाच्या कळीसारखे, सम (सारखे), असे दात अ० पतिसुख व बहुत द्रव्य प्राप्त होतें ॥६॥

दाक्षिण्ययुक्तमशठंपरपुष्टहंसवल्गुप्रभापितमदीनम
नल्पसौख्यं । नासासमासमपुटारुचिराप्रशस्ताह
ग्रीलनीरजदलद्युतिहारिणीच ॥७॥

अर्थ—चातुर्ययुक्त, प्रामाणिक, कोकिल व हंस यासारखे रमणीय, दीन नव्हे असे भाषण बहुत सुख देते. समान, समपुष्ट, सुंदर अशी नासिका शुभ होय. नीलकमलपत्राचें तेज हरणकरणारी (कमलपत्रासारखी) दृष्टि (नेत्र) प्रशस्त होय ॥७॥

नोसंगतेनातिपृथूनलंबेशस्तेभ्रुवौवालशशांकवक्त्रे ।

अर्धदुसंस्थानमरोमशंचशस्तंललाटंननतंतंतुंगं ॥८॥

अर्थ—मिळालेल्या नाहीत, फार मोठ्या नव्हेत, आवूड, द्वितीयेच्या बालचंद्रासारख्या वक्र अशा भिंब्या शुभ होत. अर्धचंद्रासारखे, केशरहित, नीच नव्हे व उच्चही नव्हे (सम) असे ललाट शुभ होय ॥८॥

कर्णयुग्ममपियुक्तमांसलंशस्यतेमृदुसमंसमाहितं ।

स्निग्धनीलमृदुकुंचितैकजामूर्धजाःसुखकराःसमंशिरः ९

अर्थ—कर्णद्वय, योग्यपुष्ट, मृदु, तुल्य, सलभ असे शुभ होय स्निग्ध, नीलवर्ण, मृदु, कुरळ, एकराग्रामध्ये एक असे केश सुखकारक होत. मस्तक सम-शुभ होय ॥९॥

भृंगारासनवाजिकुंजररथश्रीवृक्षयूपेपुभिर्मालाकुंड
लचामराकुशयवैःशैलैर्ध्वजैस्तोरणैः । मत्स्यस्वस्ति
कवेदिकाव्यजनकैःशंखातपत्रांयुजैःपादेपाणितलेपि
वायुवतयोगच्छंतिराज्ञीपदं ॥१०॥

अर्थ—जलपात्र (शरी), आसन, अश्व, हत्ती, रथ, चिन्मवृक्ष, पद्मस्तंभ, बाण,
माला, कुंडल, चंवरी, अंकुश, यव, पर्वत, ध्वज, तोरण, मत्स्य, हस्ति, वेदी,
व्यजन, शंख, छत्र, कयल, ही चिन्ह (रेखास्व) पायावर किंवा हस्ततलावर अ-
थवा तदुपरि अस्त्रां, या राजस्त्रिया होतात ॥१०॥

निगूढमणिबंधनौतरुणपद्मगर्भोपमौकरौनृपतियो
पितांतनुविरुष्टपर्वांगुली । ननिभ्रमतिनोन्नतंकरतलं
सुरेखान्वितंकरोत्यविधवांचिरंसुतसुखार्थसंभोगिनीं ११

अर्थ—अस्पष्ट आहे मणिबंध (हस्तमूल) जिचा अशी, नूतनकमलगर्भासारखे व
वारीक, लांब आहेत अंगुलिपर्वे ज्यांची असे हात राजस्त्रियांचे होत. तोंलकट
नव्हे व अतिउच्चही नव्हे व उत्तमरेषांनी युक्त हस्ततल अशी स्त्री चिरफाल प-
तिपुक्त व पुत्र, सुख, इव्य यांचा उपभोग करिते ॥११॥

मध्यांगुलियामणिबंधनोत्थारेखागतापाणितलंगना
याः । ऊर्ध्वस्थितापादतलेथवायापुंसोथवाराज्यसु
खायसास्यात् ॥१२॥

अर्थ—स्त्रीच्या हस्ततलामध्ये मणिबंधा (हस्तमूल) पासून उत्पन्न होऊन मध्यमां-
गुलीपर्यंत गेलेली रेखा अथवा पुढच्या पादतलाचाठार्ह ऊर्ध्वस्थित रेखा असेल
अथवा अशा रेखा हस्ततली किंवा पादतली होतील तर या राजपुत्र देतील १२

कनिष्ठिकामूलभवागतायाग्रदेशिनीमध्यमिकांतरालं ।
करोतिरेखापरमायुषःसाप्रमाणमूनातुतदूनमायुः ॥१३॥

अर्थ—कनिष्ठिकामूलापासून उत्पन्न होऊन प्रदेशिनी (आंगठ्याजवळची) व म-
ध्यमा यांच्यामध्ये जी रेखा गेली ती परमायु करिते. ती प्रमाणातून कमी अस-
ल्यास या परमायुपेक्षा कमी आयुष्य जाणवते (याची वर्षे कल्पनेने १०० वर्षांत
कमी जाणवते) ॥१३॥

अंगुष्ठमूलेप्रसवस्यरेखाःपुत्रावृहत्यःप्रमदास्तु
तन्व्यः । अञ्छिन्नदीर्घावृहदायुषांताःस्वल्पा
युषाञ्छिन्नलघुप्रमाणाः ॥१४॥

अर्थ—अंगुष्ठमूलाचाठाई पुत्रादि अपत्यांच्या रेखा होत. त्या मोठ्या अ० पुत्र
व नारीक अ० कन्या होतात. त्यातही तुटलेल्या नव्हत व लाव अशा दीर्घा-
च्या व तुटलेल्या आणि नारीक अल्पायुच्या होत ॥१४॥

इतीदमुक्तंशुभमंगनानामतोविपर्यस्तमनिष्ट
मुक्तं । विशेषतोनिष्टफलानियानिसमासत
स्तान्यनुकीर्तयामि ॥१५॥

अर्थ—पूर्वोक्तप्रकारे स्त्रियांचे शुभलक्षण सांगितले, याहून जे विपरीत ते अशुभ.
होय. फारच अशुभ फले तीं सक्षेपांने पुढे सांगतो. ॥१५॥

कनिष्ठिकावातदनंतरावामहीनयस्याःस्पृश
तीस्त्रियाःस्यात् । गताथवांगुष्ठमतीत्ययस्याः
प्रदेशिनीसाकुलटातिपाषा ॥१६॥

अर्थ—ज्या स्त्रीच्या पायांची कनिष्ठिका किंवा अनामिका भूमीस स्पर्श करित नाहीं;
अथवा प्रदेशिनी अंगुष्ठाच्या पुढे गेलेली असेल तर ती स्त्री व्यभिचारिणी किंवा
पापिष्ठ होईल ॥१६॥

उद्ध्वान्यापिंडिकाभ्यांशिरालेशुष्केजंघेरोम
शेचांतिमांसे । वामावर्तनिघ्नमल्पंचगुह्यंकुं
भाकारंचोदरंदुःखितानां ॥१७॥

अर्थ—वर नव्द अशा गोळ्यांनी युक्त, शिरायुक्त, केशयुक्त, फारमोठ्या अशा पोटा-
च्या अशुभ. डाने फिरलेले केशांनी युक्त, निम्न (अधःस्थ), अल्प अशी योनि
अशुभ. घाघरीसारखे पाट अशुभ. हीं तीन दुःखकारक होत ॥१७॥

ह्रस्वयातिनिःस्वतादीर्घयाकुलक्षयः ।

ग्रीवयापृथूत्थयायोधितःप्रचंडता ॥१८॥

फार आतूट अ० निर्धनत्व, फार लांब अ० कुलक्षय, टपूथ (चेपट)
० स्त्री क्रूर होत्ये. ॥१८॥

नेत्रेयस्याःकेकरेपिंगलेवासादुःशीलाश्याम .
लोलेक्षणाव । कूपौयस्यागंडयोश्चस्मितेषु
निःसंदिग्धबंधकींतावदंति ॥१९॥

अर्थ—नेत्र तिरवे व पिंगटवर्ण ती दुःशील व काळे असून चंचल नेत्र तीही दुःशील होय. जो स्त्री हंसली अ० गालांस सळभ्या पडतात ती निःसंशय व्यभिचारिणी होय ॥१९॥

प्रविलंबिनिदेवरंललाटेऽवशुरंहंत्युदरेस्फि
जोःपतिंच । अतिरोमचयान्वितोन्नरोष्ठीन
शुभाभर्तुरतीवयाचदीर्घा ॥२०॥

अर्थ—लाव ललाट अ० दिराचा नाश, पोटा लांब अ० सासण्याचा नाश, कुले लांब अ० पतीचा नाश, फार केशांनीं मुक्त वरचा ओठ अ० (विशीं आलेकी) व फारच उंच अशी स्त्री पतीस शुभकारक नव्हे ॥२०॥

स्तनौसरोमौमलिनोत्वणौचक्रेऽंधघातेविष
मौचकणौ । स्थूलाःकरालाविपमाश्वदंताः
केशायचौर्यायचकृष्णमांसाः ॥२१॥

अर्थ—स्तन व कर्ण केशयुक्त, मलिन, अतिस्थूल, दोनही सारखे नव्हेत असे अ सतील, ती दुःखी होय. मोठे, बाहेर आलेले व लांब, सारखे नाहीत असे दांत दुःखकारक होतात. दातांनवळवें मांस काळें असले तर ती स्त्री चोर होय २१

क्रव्यादरूपैर्वृककाकंकंसरीसृपोलूकसमान
चिन्हैः । शुष्कैःशिरालैर्विपमैश्चहस्तैर्भवन्ति
नार्यःसुखवित्तहीनाः ॥२२॥

अर्थ—रासस, लांडगा, कावळा, कंक (पक्षि०), सर्प, घुबड यांसारख्या रेषांनीं चिन्हित, मांसरहित, शिरायुक्त, अतुल्य असे ज्या स्त्रियांचे हस्त त्या दुःखी व दरिद्री होतात ॥२२॥

यातूत्तरोष्ठेनसमुन्नतेनरूक्षाग्रकेशीकलहप्रि
यासा । प्रायोविरूपासुभवन्तिदोषायत्राक
तिस्तत्रगुणावसन्ति ॥२३॥

अर्थ—ज्या स्त्रीचा वरचा ओष्ठ उच व केशाचीं अग्रे रखरखीत ती कज्जेदलाल होले. बहुतेकस्सुन विरूपस्त्रियाचाठाई दोष रहातात. जिची आकृति (शरीर) सुंदर तिचाठाई गुण रहातात ॥२३॥

पादौसगुल्फौप्रथमंप्रदिष्टौजंघेद्वितीयंचसजानुचक्रे ।
मेढ्रोसमुष्कंचततस्तृतीयंनाभिःकटिश्वेतिचतुर्थमाहुः२४
उदरंकथयंतिपंचमंदृदयंपष्ठमतस्तनान्वितं ।
अथसप्तममंसजत्रुणीकथयंत्यष्टममोष्ठकंधरे ॥२५॥
नवमंनयनेचसध्रुणीसललाटंदशमंशिरस्तथा ।
अशुभेष्वशुभंदशाफलंचरणाद्येषुशुभेषुशोभनं ॥२६॥

अर्थ—गोप्यासंहित पाय-प्रथम दशाफल देतात असे सांगितले. गुडघ्यांसंहित पोटाच्या द्वितीय द० फल दे०. शिथ, माढ्या, वृषणही तिसरे द० फल दे०. नाभि व कमर ही चतुर्थ द० फल दे० ॥२४॥ उदर पंचम द० फ० देते. स्तनयुक्त हृदय सहावे द० फल देते. खादा व जत्रु (बाहु व कंठ यांचा सांधा, सरी) ही सातवे द० फल दे०. ओष्ठ व मान ही आठवे दशाफल देतात ॥२५॥ नेत्र व भिवया ही नवम द० फल दे०. ललाट व शिर ही दशम द० फल शुभाशुभ देतात. (आयुष्याचे १० भाग करून जीं वर्षे येतील त्यामध्ये प्रथम पायाचे शुभ किंवा अशुभ फल येते. दुसऱ्या भागात पोटाच्याचें येते. असे पुढे १० पर्यंत जाणावे). ही चरणादि इष्टिये, अशुभ अ०, अशुभफल व शुभ अ० शुभफल जाणावे ॥२६॥

इतिबृहत्संहितायांस्त्रीलक्षणं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥

॥ अथ वस्त्रच्छेदलक्षणं ॥

वस्त्रस्य कोणे पुवसंति देवानराश्च पाशांतदशां
तमध्ये । शेषास्त्रयश्चात्र निशाचरांशास्तथैव
शय्यासने पादुकासु ॥१॥

१. चार कोनावर देव रहातात. पाशांत व दशांत मध्य यांचाठाई

मनुष्य रहातात. मध्व्या तीन भागीं राक्षस रहातात. असेच शय्या, आसन, पादुका यांचाठाईही देवादि रहातात ॥१॥

**लिप्तेमपीगोमयकर्ममाद्यैश्छिन्नेप्रदग्धेस्फुटि
तेचविंद्यात् । पुष्टंनवेल्पात्पतरंचभुक्तेपापंशु
भंवाधिकमुत्तरीये ॥२॥**

अर्थ—काजळ वगैरे, गोमय, चिल्ल इत्यादिकांनीं लिप्त, कापले, दग्ध झाले, फाटले असतां; त्या वस्त्राचे शुभाशुभफल जाणावे. नवे वस्त्र अ० पूर्णफल, मध्यम अ० अल्पफल, जीर्ण अ० फार थोडे फल होतें. उत्तरीय (आंगवस्त्र) वस्त्र लिप्तादि अ० शुभाशुभफल अधिक होतें ॥२॥

**रुमाक्षसांशोष्वयवापिमृत्युःपुंजन्मतेजश्चमनु
ष्यभागे । भागेऽमराणामथभोगवृद्धिःप्रांतेषु
सर्वत्रवदंत्यनिष्टं ॥३॥**

अर्थ—राक्षसभागीं छेदादि झालीं अ० वस्त्रस्वामीस रोग किंवा मृत्यु होतो. मनुष्यभागीं पुष्ट्याची तेजवृद्धि होतो. देवभागीं सुखादि भोगवृद्धि होतो. सर्वभागीं शेवटांस छेदादि झालीं अ० अशुभफल होतें ॥३॥

**कंकड्वोलूककपोतकाकक्रव्यादगोमायुखरो
पूसर्पैः । छेदाकृतिर्देवतभागगापिपुंसांभयंमृ
त्युसमंकरोति ॥४॥**

अर्थ—कंक (पक्षिभि०) प्रय (पाण्यावर तरणारा हंतादि पक्षि), घुवड, कवडा, कावळा, मांसमसक पक्षि, कोव्हा, गाढव, उट, सर्प, यांसारखी वस्त्रछेदाची आकृति देवभागांत असली तथापि पुष्ट्यांस मृत्युसारखें भय करते ॥४॥

**छत्रध्वजस्वतिकवर्धमानंश्रीवृक्षकुंभांबुजतोर
णाद्यैः । छेदाकृतिर्नैर्ऋतभागगापिपुंसांविध
त्तेनचिरेणलक्ष्मीं ॥५॥**

अर्थ—छत्र, ध्वज, स्वस्तिक, वर्धमान (परीळ इ० मृन्मयपात्र), बिल्ववृक्ष, कुंभ, कमल, तोरण इ०कांसारखी वस्त्रछेदाची आकृति राक्षसभागांत असताही पुष्ट्यांस शोध लक्ष्मी प्राप्त होतो ॥५॥

**प्रभूतवस्त्रदाशिवनीभरण्यथापहारिणी ।
प्रदह्यतेग्निदैवतेप्रजेश्वरेऽर्थसिद्धयः ॥६॥**

मृगेतुमूपकाद्भयं व्यसुत्वमेवशांकरे ।
 पुनर्वसौ शुभागमस्तदग्रभेधनैर्युतिः ॥७॥
 भुजंगभेविलुप्यते मघासुमृत्युमादिशेत् ।
 भगाव्हयेनृपाद्भयंधनागमायचोत्तरा ॥८॥
 करेण कर्मसिद्धयः शुभागमस्तुचित्रया ।
 शुभंच भोज्यमानिले द्विदैवते जनप्रियः ॥९॥
 सुहृद्युतिश्च मित्रभेपुरंदरैरक्षयः ।
 जलपुतिश्च नैर्ऋतेरुजोजलाधिदैवते ॥१०॥
 मिष्टमन्नमथैवैवदैवते वैष्णवे भवति नेत्रो
 गता । धान्यलब्धि मपि वासवे विदुर्वारुणे
 विषकृतं महद्भयं ॥११॥ भद्रपदासु भयं सलि
 लोत्पंतत्परतश्च भवेत्सुतलब्धिः । रत्नयुतिं
 कथयंति च पौष्णे यो भिनवांवरमिच्छति भोक्तुं ॥१२॥

अर्थ—अश्विनी नक्षत्रावर नवीन वस्त्र धारण केलें तर बहुत बख्खें मिळतात. असेंच
 भरणीवर न० व० धा० केलें तर वस्त्रहरण, रुक्मिणी० वस्त्रदहन, रोहिणी० द्रव्य-
 प्राप्ति ॥६॥ मृग० उंदराचें भय, आर्द्रा० मरण, पुनर्वसु० शुभप्राप्ति, पुष्य० धनप्रा-
 प्ति ॥७॥ आश्लेषा० वस्त्रच्छेदन, मघा० मरण, पूर्वा० राजभय, उत्तरा० धनप्रा-
 प्ति ॥८॥ हस्त० कर्मसिद्धि, चित्रा० शुभप्राप्ति, स्वाती० शुभभोजन, विशाखा०
 लोकप्रिय ॥९॥ अनुराधा० मित्रयोग, ज्येष्ठा० वस्त्रनाश, मूळ० जलामध्ये नाश,
 पूर्वाषाढा० रोग ॥१०॥ उत्तराषाढा० मिष्टान्नप्राप्ति, श्रवण० नेत्ररोग, धनिष्ठा०
 धान्यप्राप्ति, शतताराका० विषभय ॥११॥ पूर्वाभाद्रपदा० उदकभय, उत्तराभाद्र-
 पदा० पुत्रप्राप्ति, रेवती० रत्नप्राप्ति, अश्विण्यादि नक्षत्रांवर नवें वस्त्र धारण करणा-
 रास पूर्वोक्त फलें होतात ॥१२॥

विप्रमतादथ भूपतिदत्तं यच्च विवाहविधावभि-
 लब्धं । तेषु गुणैरहितेष्वपि भोक्तुं नूतनमंबर
 मिष्टफलं स्यात् ॥१३॥

अर्थ—ब्राह्मणादिकेन, रानानें दिलेलें, विवाहविधीमध्ये मिळालेलें असें नवीन वस्त्र गुण-
 रहित नक्षत्रादिकांशी धारण केलें असता, इष्टफल प्राप्त होतें ॥१३॥

(भोक्तुं न वां वरं शस्तमृक्षेपि गुणवर्जिते ।

विवाहे राजसन्माने ब्राह्मणानां च संमते ॥१४॥)

अर्थ—विवाहकालीन, राजानें केलेल्या सन्मानां व ब्राह्मणांची आवा असता, गुणरहित नसरींही नवें वस्त्र धारण करणें प्रशस्त होय ॥१४॥

॥ इति बृहत्संहितायां वस्त्रच्छेदलक्षणं नामैक
सप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥

॥ अथ चामरलक्षणं ॥

देवैश्चर्मर्यः किल बालहेतोः सृष्टा हि मधमाधरकं
दरेषु । आपीतवर्णाश्च भवंति तासां कृष्णाश्च
लांगूलभवाः सिताश्च ॥१॥

अर्थ—देवांनीं, चमरी (मृगवि०) प्राणी केशांकारणें हिमाचलाच्या गुहांमध्ये उत्पन्न केले. आच्या पुच्छापासून झालेले केश पांढरे पिवळे, काळे, पादरे असे होतात ।

स्नेहो मृदुत्वं बहु बालता च वै शयमल्पा स्थितिर्बन्धनत्वं । शौक्ल्यं च तेषां गुणसंपदुक्ता विद्वाल्प
लुप्तानि न शोभनानि ॥२॥

अर्थ—जिगथल, मृदुत्व, बहुकेशत्व, स्वच्छता, बोंपुट गारीक, झुडल, ही या चमरींची गुणसंपत्ति सांगितली. ती खडित, ओखड तुटलेली असतां शुभ नव्हे ॥२॥

अध्यर्धहस्तप्रमितोऽस्य दंडो हस्तोऽयचारत्निसमोऽपवान्यः ।

काष्ठाच्छुभात्कांचनरूप्यगुप्ताद्रत्नैर्विचित्रैश्च हिताय राज्ञां ३

अर्थ—चमरीचा दांडा दीड हात, १ हात, अथवा २२॥ आंगळें लाव करावा. तो शुभकाष्ठाचा करून, सोनें हर्षे याणीं मदविल्ला व चित्रवर्णरत्नांनीं युक्त असा राजास कल्याणकारक होय ॥३॥

यद्यथा तपत्रां कुशवेत्रचापवितानकुंतध्वजचामराणां ।

व्यापीत तं त्रीमधुकृष्णवर्णावर्णक्रमेणैव हिताय दंडाः ॥४॥

अर्थ—काठी, छत्र, अंकुश, वेत्रदंड (भालदाराचा), धनुष्य, अनदागीर (पीस)

भाला, ध्वज, चामर, याचि दंडि ब्राह्मणादिवर्णक्रमाने व्यापीत (बहुपीत), तंत्री (पीतलोहित), मधु (इषत्पीत), कृष्ण-या-वर्णाचि शुभ होत ॥४॥

मातृभूधनकुलक्षयावहारोगमृत्युजननाश्रपर्वभिः ।

द्वयादिभिर्द्विकविवर्धितैः क्रमात्द्वादशांतविरतैः समैः फलं ।

अर्थ—दोहोपासून द्विकवर्धित द्वादशांत, क्रमाने मातृनाश ६० फलें दंडादिकांच्या पेरांचीं जाणावीं. स० २ परें अ० मातृनाश, ४ भूमिनाश, ६ धनसय, ८ कुलक्षय, १० रोगजनन, १२ मृत्युप्राप्ति, अशीं काठी ६० पेरांचीं फळे होतात ॥५॥

यात्राप्रसिद्धिर्द्विपतांविनाशोलाभः प्रभूतोवसु

धागमश्च । वृद्धिः पशूनामभिवांछितासिंह्या

द्येष्वयुग्मेभुतदीश्वराणां ॥६॥

अर्थ—तीन ६० विषम, दंडादिकांचीं, परें अ० सांच्या धन्यांस, ३ यात्राजय, ५ शत्रुनाश, ७ बहुलाभ, ९ भूमिलाभ, ११ पशुवृद्धि, १३ शिच्छितप्राप्ति, हीं फळे होतात ६

॥ इति बृहत्संहितायां चामरलक्षणं नाम द्वादशतमं ।

तमोऽध्यायः ॥७२॥

॥ अथ छत्रलक्षणं ॥

निचितंतुहंसपक्षैः रुक्मवाकुमयूरसारसानां च ।

द्वौ कूलेन न वेन तु समंततश्छादितं शुक्रं ॥१॥

मुक्ताफलैरुपचितं प्रलंबमालाविलं स्फटिकमूलं ।

पद्मस्तुतं शुद्धहैमं नवपर्वनगैकदंडं च ॥२॥

दंडार्धविस्तृतं तत्समादृतं रत्नभूषितमुदग्रं ।

नृपतेस्तदा तपत्रं कल्याणपरं विजयदं च ॥३॥

अर्थ—हंसपक्षांनीं अथवा कोंबडा, मोर, सारस या पक्षांच्या पिसांनीं केलेले व स-
मोवार नव्या वस्त्राने आच्छादित असे, शुभवर्ण ॥१॥ मोसांनीं युक्त, लांब मुक्ताफ-
लमालांनीं युक्त, स्फटिकमण्यांचे आहे दंडबूल ज्यास असें, ६ हात लांब दांडा,
शुद्ध सुवर्णाने आच्छादित दंड, नऊ पेरांच्या अथवा ७ पेरांच्या एकवृक्षाच्या दं-
डाने युक्त ॥२॥ दंडार्ध स० तीन हात विस्तृत, आसमंतात आवृत, रत्नांनीं शो-
भित, उंच, असे छत्र रानास कल्याण व विजय देते ॥३॥

युवराजनृपतिपत्नीसेनापतिदंडनायकानां च ।
दंडोर्ध्वपंचहस्तःसमपंचकृतार्थविस्तारः ॥१॥

अर्थ—युवराज, राजखी, सेनापति, दंडनायक (न्यायाधीश), पांच्या उत्राचा दांडा साडेचार हात लाज व उत्राची रुंदी अडीच हात असावी ॥१॥

अन्येषामुष्णघ्नंप्रसादपट्टैर्विभूषितशिरस्कं ।
व्यालं विरत्नमालंछत्रं कार्यचमायूरं ॥५॥

अर्थ—युवराजादिकांवाचून इतराचें उत्र उष्णनाशक, शुभमस्तानी सुशोभितशिर, रत्नमाला युक्त, असें मयूरपसाचें करावें ॥५॥

अन्येषांचनराणां शीतातपवारणंतु चतुरस्रं ।
समवृत्तदंडयुक्तं छत्रं कार्यं तु विप्राणां ॥६॥

अर्थ—अन्यमनुष्याचें, शीत व उष्ण याचें निवारण करणारें असें चतुरस्र छत्र करावें. ब्राह्मणाचें छत्र आसमतातु मृत्तुळ व दंडयुक्त असें करावें ॥६॥

इति बृहत्संहितायां छत्रलक्षणं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३

॥ अथ स्त्रीप्रशंसा ॥

जये धरित्र्याः पुरमेव सारं पुरे गृहं सदा निचैकदे
शः । तत्रापि शय्याशयने वरास्त्रीरत्नोज्ज्व
लाराज्यसुखस्य सारः ॥१॥

अर्थ—सर्व पृथ्वी जिंकिली तरी त्यात एक नगरच श्रेष्ठ होय. नगरामध्ये गृह, गृहामध्येही त्याचा एकदेश (निजण्याचा प्रदेश, सोली), श्यामध्येही शय्या (विछाना), त्या शय्यानेही आणि सुवर्ण इत्यादिकांनी भूषित उत्तम स्त्री, हें राज्य सुखाचें सार होय ॥१॥

रत्नानि विभूषयंतियोपाभूष्यंते वनिता न रत्नकांत्या ।
चेतो वनिता हरंत्य रत्नानो रत्नानि विनांगनांगसंगात् ॥२॥

अर्थ—स्त्रिया रत्नाति शोभिततात रत्नकातीने स्त्रिया सुशोभित होत नाहीत रत्नयुक्त जरी स्त्रिया नसल्या तरीपि पुरुषाचें चित्त हरण करितात. स्त्रियांच्या अगसगावाचून रत्ने चित्त हरण करित नाहीत ॥२॥

आकारंविनिगूहतांरिपुवलंजेतुंसमुत्तिष्ठतांतंत्रंचितय
तांरुतारुतशतव्यापारशाखाकुलं । मंत्रिप्रोक्तनिषे
विनांक्षितिभुजामाशंकिनांसर्वतोदुःखांभोनिधिवर्ति
नांसुखलवःकांतासमालिंगनं ॥३॥

अर्थ—सुखदुःखादि आकार आच्छादित करणारे, शत्रुसैन्य जिकण्याविषयी उद्युक्त, रुत व अरुत जे हजारों व्यापारविस्तार त्याणीं व्याप्त अशा राजतंत्राचें चिंतन करणारे, प्रधानांनीं सांगितल्याप्रमाणें वागणारे, पुत्रादि सर्वांपासून शका घेणारे, दुःखसमुद्रामध्ये राहणारे, अशा राजांस प्रियस्त्रीचें दृढालिंगन हे सौख्य दृश होय (क्षणमात्र सुखकारक होय) ॥३॥

श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृतं सपिनृणां ल्हावजननं नरत्नं स्त्रीभ्यो
न्यत्क्वचिदपिरुतं लोकपतिना । तदर्थधर्मार्थौ सुतवि
पयसौ स्यान्निचततो गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमवला
मानविभवैः ॥४॥

अर्थ—स्त्रीनाम श्रवण केलें, पाहिलें, स्पर्शकेलें, स्मरणही केलें असता, पुरुषात आनंदकारक असें रत्न स्त्रियाहून इतर कोणतेंही व्रतदेवानें उत्पन्न केलें नाही, स्त्रियांच्या अर्थां (स्त्रीसहायने) धर्म व अर्थ हे प्राप्त होतात. पुत्र व विषय सुतें त्यांपासून होतात. गृहामध्ये लक्ष्मीरूपय स्त्रिया होत. यास्तव स्त्रिया सकार व ऐदमर्थ यास निरंतर योग्य होत (स्त्रियांचा सकार कगवा) ॥४॥

येष्यंगनानांप्रवदंति दोषान् वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय ।
ते दुर्जनानामेव मनसोचितर्कः सद्भाववाक्यानि न तानि तेषां ५

अर्थ—स्त्रियांचे गुण सोडून, वैराग्यमार्गांनीं, जे स्त्रियांस दोषयुक्त लग्नतात; ते दुर्जन होत, अशा माझ्या मनाचा निश्चय आहे व तीं त्यांचीं भाषणें परमार्थपर (सत्य) नव्हेत (फपटी होत) ॥५॥

प्रव्रूतसत्यंकतरंगनानां दोषोऽस्ति यो नाचरितो मनुजैः ।

धाष्ट्येन पुंभिः प्रमदानिररता गुणाधिकास्ता मनुनात्र चोक्तं ६

अर्थ—मनुष्यांनी आचरण केल्या नाही, असा मोठा दोष स्त्रियांचा काय आहे ? हे तुलाीं सर्व सांगा. परदारगमनादिदोष प्रथम, पुरुषांनी आचरण केला. पश्चात् स्त्रियांनी त्यापासून ग्रहण केला. तस्मात् पुरुषांनी निर्लज्जपणाने स्त्रिया दोषित केल्या; परंतु त्या उत्तम गुणवान् आहेत. याविषयी धर्ममार्ग सांगणाऱ्या मनुने त्याच स्त्रियांचे प्राधान्य संगीतले, ते शुद्ध सांगतो ॥१॥

सोमस्तासामदाच्छौचगंधर्वाःशिक्षितांगिरः ।

अग्निश्चसर्वभक्षित्वंतस्मान्निष्कसमाःस्त्रियः ॥७॥

अर्थ—त्या स्त्रियांस चंद्र शुद्धि देता झाला. गंधर्व आनंदकारक बाणी देते झाले. अग्नि सर्वभक्षित्व देता झाला. यास्तव सर्ववर्णांच्या स्त्रिया सुवर्णासारख्या शुभ होत ॥७॥

ब्राह्मणाःपादतोमेध्यागावोमेध्यास्तुपृष्ठतः ।

अजादवामुखतोमेध्याःस्त्रियोमेध्यास्तुसर्वतः ॥८॥

अर्थ—ब्राह्मण पायांनी पावित्र, गाई पाठीमागे पावित्र, वक्ता व अदर हे मुखाने पावित्र, स्त्रिया तर सर्वतः पावित्र होत ॥८॥

स्त्रियःपत्रित्रमतुलंनैतादुष्यंतिकर्हिचित् ।

मासिमासिरजोह्यासांदुष्कृतान्यपकर्षति ॥९॥

अर्थ—स्त्रिया बहुत शुद्ध होत कधीही त्या दूषित होत नाहीत प्रतिमासाचाटाई रज, यांच्या पासकांचा नाश करिते ॥९॥

जामयोयान्निगेहानिशपत्यप्रतिपूजिताः ।

तानिकृत्याहतानीवविनश्यंतिसमंततः ॥१०॥

अर्थ—सत्कार होत नाही, अशा कुलस्त्रिया, ज्या गृहास शापितात. ती गृहे म-
हामारीने मारल्या। रखीं सर्वत्र नाश पावतात. (सर्व मनुष्ये मरतात) ॥१०॥

जायावास्याज्जनित्रीवासंभवःस्त्रीकृतोनृणां ।

हेरुतप्रास्तयोर्निदांकुर्वतांवःकुतःसुखं ॥११॥

अर्थ—पत्नी अशो अथवा माता असी, पुरुषांची उत्पत्ति स्त्रियापासून आहे. यास्तव त्यांची निंदा करणारे कृतघ्नही, तुझास सुख कीटून होईल ॥११॥

दंपत्योर्व्युत्क्रमेदोषःसमःशास्त्रेप्रतिष्ठितः ।

नरानतमवेक्षंतेतेनात्रवरमंगनाः ॥१२॥

अर्थ—स्त्री व पुरुष या दोघांतही व्युत्क्रमानें (पुरुषास परस्त्रीगमन व स्त्रियांस परपुरुषगमन) यांचा दोष शास्त्रांत सारराच सांगितला आहे. पुरुष त्या दो. पातें पहात नाहीतः स्त्रिया पाहतात. * यास्तव विचार केला अ० स्त्रियाच श्रेष्ठ होत ॥१२॥

वहिलेंमनातुपणमासान्वेष्टितःखरचर्मणां ।

दारातिक्रमणेभिक्षांदेहीत्युक्त्वाविशुध्यति ॥१३॥

अर्थ—बाहेर केश असे गाढ्याचें कातडें पांघरून " मी परदार गमन केलें आहे. मला भिक्षा घाला " असें बोलून सहा महिने भिक्षा मागेल तेव्हां, परस्त्री-गमन करणारा पुरुष शुद्ध होतो ॥१३॥

नशतेनापिवर्षाणामपैतिमदनाशयः ।

तत्राशक्त्यानिवर्ततेनराधैर्येणयोपितः ॥१४॥

अर्थ—पुरुषांची कामवासना शंभर वर्षांनीही जात नाही. ती कामवासना पुरुषांची अशक्तीने निवृत्त होत्ये. व स्त्रियांची धैर्याने निवृत्त होत्ये. तस्मात् स्त्रियांचें सामर्थ्य पुरुषापेक्षा अधिक होय ॥१४॥

अहोधाष्ट्यमसाधूनांनिंदतामनघाःस्त्रियः ।

मुष्णतामिवचौराणांतिष्ठचैरेतिजल्पतां ॥१५॥

अर्थ—निष्पाप स्त्रियांची निंदा करणाऱ्या दुर्जन पुरुषांचें धारिष्ट, ग्याकडे चोरी केली, त्यासच चोरा उभा रहा, असें बोलणाऱ्या चोराप्रमाणें होय ॥१५॥

पुरुषश्चटुलानिकामिनीनांकुरुतेयानिरहोन

तानिपश्चात् । सुकृतज्ञतयागनागतामूनवगू

ह्यप्रविशंतिसतजिह्वं ॥१६॥

अर्थ—पुरुष स्त्रियांपाशीं एकांती (रतिसमयी) जी प्रियभाषणें करितात. तीं रतीनंतर करीत नाहीत- आणि दुष्टत्वही करतात. स्त्रियातर सुंदर कृतज्ञता जी तीणेंकरून मृतपतीतें आलंगन करून अभीष्ट प्रवेश करितात. (न-यऱ्याचा उपकार स्मरून अभीष्ट सत्या जातात) ॥१६॥

स्त्रीरत्नभोगोस्तिनरस्ययस्यनिःस्वोपिस्वंप्र
त्यवनीश्वरोसौ । राज्यस्यसारोशनमंगना
श्रुतृष्णानलोद्दीपनदारुशेषं ॥१७॥

अर्थ—स्त्रीरत्नाचा उपभोग ज्या पुरुषास आहे तो, निर्धन असल्या तरी, आपणास
राजा मानितो. राज्याचे सार स्त्रियांचा उपभोग करणे हेच आहे व तृष्णाप्रीचे
प्रगलित कारणे, असे शेष राहिलेले काष्ठच स्त्री होय ॥१७॥

कामिनीप्रथमयौवनान्वितामंदवल्गुमृदुपी
डितस्वनां । उत्तस्तीनांसमवलंब्यधारतिः
सानधानृभवनेस्तिमेमतिः ॥१८॥

अर्थ—प्रथमतःकृष्णाने युक्त, थोडे, रमणीय, मधुर, स्तब्ध, असे आहे भाषण जि
चे अशी; उत्तस्तीनी अशा स्त्रीचे आलिंगन करून जे रतिसुख प्राप्त होते ते
ब्रह्मदेवाच्या घरीही नाही असे मला वाटते ॥१८॥

तत्रदेवमुनिसिद्धचारणैर्मान्यमानपितृसेव्य
सेवनात् । ब्रूतधातृभवनेस्तिर्किसुख्यंद्रहः
समवलंब्यनस्त्रियं ॥१९॥

अर्थ—ब्रह्मलोकामध्ये देव, मुनि, सिद्ध, चारण याही मान्य (पूजनीय) पूजक, शि
वनीय याच्या सेवेतून दुसरे सुख काय आहे ते सांगा! एकांती स्त्रीचे आलिंगन
करून जे सुख प्राप्त होते ते जर सुख नव्हे तर ब्रह्मलोकामध्ये तरी याहून सुख
कोणते आहे! ॥१९॥

आब्रह्मकीटांतमिदंनिवद्धंपुंस्त्रीप्रयोगेणजगत्समस्तं । ब्री
डात्रकायत्रचतुर्मुखत्वमीशोपिलोभाद्रमितोयुवत्याः २०

अर्थ—ब्रह्मदेवापासून कृमिपर्यंत सर्व जगत् स्त्रीपुरुषयोगाने बद्ध आहे. यास्तव या
जगामध्ये पुरुषास स्त्रीविषयी काय राज आहे. शिवही स्त्रीच्या लोभाने चतुर्मुख
बाला. (याविषयी कथा—तिलोत्थमा अप्सरा शिवास प्रदाक्षिणा करित असता, अ-
विशुद्ध पार्वती मांडीवर होती ती रागे भरले झणून, चार दिशांस चार मुसे क-
रून अप्सरेकडे शिव पाहता बाला व एका मुसाने पार्वतीकडे पहात होता) २०

॥ इतिवृहत्संहितायांअंतःपुरचिंतायांस्त्रीप्रज्ञं
सानामचतुःसप्ततितमोध्यायः ॥७४॥

॥ अथसौभाग्यकरणं ॥

जात्यंमनोभवसुखंसुभगस्यसर्वमाभासमात्र
मितरस्यमनोवियोगात् । चित्तेनभावयतिदू
रगतापियंस्त्रीगर्भविभर्तिसदृशंपुरुषस्यतस्य ॥१॥

अर्थ—संपूर्ण कामजन्यसुख सुखमपुरुषात्तच होतें. इतरास क्षणभर भासतें मात्र (स्त्री मनाच्या वियोगास्तव). कारण स्त्रियाचे मन सुंदर पुरुषावर लुब्ध होतें. दूर असूनही स्त्री ज्या पुरुषातें चित्तात आणील त्या पुरुषाच्या स्वरूपासारखे गर्भातील मुलाचें स्वरूप होईल ॥१॥

भट्टत्वाकांडंपादपस्योत्तमुर्व्यावीजंवास्यांना
न्यतामेतियद्वन् । एवंह्यात्माजायतेस्त्रीपुभूयः
कश्चित्स्मिन्क्षेत्रयोगाद्विशेषः ॥२॥

अर्थ—मुक्ताची लांदी भूमीवर लावली किंवा वी पेरलें तर तें पूर्ववृक्षापेक्षा निराळे-प्रकारचें होत नाहीं. असाच आत्मा स्त्रियांच्याठाई पुनः उत्पन्न होतो. कदाचित् कांहीं क्षेत्रयोगानें सामर्थ्य विशेष होतो ॥२॥

आत्मासहैतिमनसामनंदंद्रियेणस्वार्थेनचेंद्रि
यमितिक्रमएपशीघ्रः । योगोयमेवमनसःकि
मगम्यमस्तियस्मिन्मनोव्रजतितत्रगतोयमात्मा ३

अर्थ—मनासहवर्तमान आत्मा जातो. इन्द्रियांसह मन जातें, शब्दादि अर्थांसह इंद्रि-यें जातात, असा शीघ्रक्रम होतो. हाच सव्व मनाचा होय. वास्तव मनास अगम्य काय आहे, जेथें मन जातें. तेथें हा आत्मा जातोच ॥३॥

आत्मायमात्मनिगतोत्तदयेतिसूक्ष्मोग्राह्योच
लेनमनसासतताभियोगात् । योयंचिंचिंतयति
यातिसतन्मयत्वंयस्मादतःसुभगमेवगतायुवत्यः४

अर्थ—हा जीवात्मा उत्तदयामध्ये परमात्माचाठाई गेळा असता, अतिसूक्ष्म असतोही निरंतर योगास्तव निश्चलमनानें ग्राह्य होतो. भंतर जो पुरुष ज्या वस्तूचें चिंतन करितो त्या वस्तुरूप तो आत्मा होतो. वास्तव स्त्रिया सुंदरपुरुषाप्रतच जातात ४

दाक्षिण्यमेकं सुभगत्वं हेतुर्विद्वेषणं तद्विपरीतचेष्टा ।

मंत्रौपधाद्यैः कुहकप्रयोगैर्भवन्ति दोषा बहवो न शर्म ॥५॥

अर्थ—दाक्षिण्य (चित्तं संतुष्टं कर्तुं अनुकूलं करणं) हे एकच सुभगत्वं कारण होय. त्याहून विपरीत ज्या चेष्टा ते विद्वेषण होय. वशीकरणादि मंत्र व औषध-विशेष व भोजनादि कपटप्रयोग पांढीं करून बहुत दोष होतात, कल्याण होत नाही ॥५॥

वाह्यभ्यमायातिविहायमानं दौर्भाग्यमापाद

यतेभिमानः । कृच्छ्रेण संसाधयते भिमानी

कार्याण्यत्नेन वदन् प्रियाणि ॥६॥

अर्थ—गर्वं सोडणारा पुरुष सर्वजनांस प्रिय होतो. गर्वित पुरुष दुर्भगत्वातें प्राप्त होतो. अभिमानी पुरुष कष्टातें कार्ये साधितो. गोड बोलणारा यत्नावाचून कार्ये साधितो ॥६॥

तेजो न तद्यत्प्रियसाहसत्वं वाक्यं न चानिष्टम

सदप्रणीतं । कार्यस्य गत्वांतमनुद्धता ये तेज

स्त्विनस्ते न विकल्पनाये ॥७॥

अर्थ—जे प्रियवस्तूंचाटाई साहस करणें ते तेजं नव्हे. जे वाक्य अनिष्ट (मर्मवेद्यक) व दुष्टभाषित ते वाक्य नव्हे. कार्याचा शेवट करून जे गर्वहीत, तेच ते-जस्वी (सुभग) होत. जे निरर्थक दुष्टभाषण करतात ते सुभग नव्हत ॥७॥

यः सर्वजन्यं सुभगत्वं मिच्छेद्दुष्टान् सर्वस्य व

देत्परोक्षे । प्राप्नोति दोषान् स तोष्यनेकान्पर

स्य दोषकथां करोति ॥८॥

अर्थ—जो सर्वजनप्रियत्वातें इच्छितो त्याणें सर्वांचे परोक्ष किंवा अपरोक्ष गुणवर्णनच करारें (तेणे करून लोकप्रिय होतो). दुष्ट-याच्या दोषांतें जो वर्णन करितो तो दुर्जनांपासून बहुत दोषातें प्राप्त होतो. (दुष्ट-याच्या स्तुतीनें सज्जन व निंदनें दुर्जन होतो) ॥८॥

सर्वोपकारानुगतस्य लोकः सर्वोपकारानुगतो

नरस्य । कृत्वोपकारं द्विपतां विषत्सु याकीर्तिं

रत्नेन न साशुभेन ॥९॥

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळ-लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRUHATSAMHITA

[BY VARAHA MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत

पुस्तक २ रें

तारीख २६ जून १८७१

अंक १४

VOL 2

25th JUNE 1874

No 14

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

वार्णी

आपल्या

जगमित्र धर्मवाचन

छापून प्रसिद्ध केले

प्रत्येक अकात मोठ्या तक्तीचे साच्याचा चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	प्राकृत अर्थ.	८२। पट्टीपतनकारिका.
८ यथार्थदीपिका.	॥=पुनर्विवाहाच्या अशा-	८२। गणपातिसहस्रनाम.
४ धर्मसिंधु (ग्रथकार	सूत्रेचा बोधक वाद.	८२= शिरोसहस्रनामावलि.
यांचे घरचे पुस्तकाव-	॥=समश्लोकी गीता.	८२= प्रांतःस्मरण.
रून छापिलेला त्या-	॥=प्रतिष्ठामयूरव.	८२= बभ्रुवाहनआख्यान.
तील कठिन शब्दांचे	॥= वेताळपंचविशी.	८२= रामदासी श्लोक.
कोशासह.)	॥= रत्ना० जि० वर्णन.	८२= गोत्रावली (कन्हाडे
४ भारतचपु सटीक.	॥. स्वप्रचिंतामणि.	ब्राह्मणांची).
४ एकादशीव्रतसार.	॥=लघुजातक.	८२= विष्णुसहस्रनाम.
३ बृहज्जातक.	॥=माघसर्ग २ रा.	८२= रामजोशीकृत लाव-
२॥गीतार्थबोधिनी.	॥=वनौषधिसंग्रह.	ण्या व पदे.
२ विक्रमचरित्र.	॥= पांडुरंगमाहात्म्य.	८२= केकावलि.
२ फौजदारी ठराव.	॥= भगवद्गीता. [आकट.	८२= संस्कृत आख्या.
१॥ कृष्णाली० स०	॥= नरीन पोलेसचा	८२= गायनप्रकार.
१॥प्रतोत्पादनकीमुदी.	॥= बर्थोल्डचरित्र.	८२= विधवाविवाह सहार-
१।-॥।दिवाणी व फौज-	॥= माघसर्ग १ ला.	सार.
दारी निवडक निवा-	॥= माघसर्ग ३ रा.	८२= कैरोपती पंचांग श-
डे सन. १८६४।६९	॥= अपूर्णांक (शिवराम	के १७६६ ई.
सालचे.	भास्कर काणिकृत).	८२= गंगालहरी.
१। रसमाधव.	॥= गुरुदत्तात्रय स्वामी-	८२= विष्णुसहस्रनामावलि.
१। सर्वार्थचिंतामणि.	च्या आख्या (अह-	८२= विधवाविवाहसहस्रनाम.
१। गोपीचंदराजाचे ना-	लकोटचे स्वामीचे त-	८२= अंकलिपि.
टक मराठी.	सविरिसह).	८२= प्राकृत आख्या.
१ रुक्मिणीस्वयंवर.	॥= तर्कदीपिका.	८२= रामतदुप व राम-
१ बालयैश.	॥= कुंडार्क सटीक.	गीता.
१ शिबलीलामृत.	॥.॥=लवांकुशाख्यान.	८२= मेस्तक (तोंडचे हिशोर)
॥।=मुहूर्तगणपति.	॥.॥=विदुरनीति.	८२= नलाख्यान आर्या.
॥।=मुहूर्तमातंड प्राकृत	॥= स्फुटउपोतिष.	८२= व्यंकटेशस्तोत्र.
टीका. [ण.	॥= रघुवशसर्ग ४ था.	८२= रामदासाचे अभंग.
॥।=पंचायुधप्रपंचाख्यमा	॥= सिंहासनवसिशी.	८२= स्फुट आर्या व श्लोक.
॥।=निर्मळसाहात्म्य.	॥= आनंदसागर.	८२= गंगाचार्यकृत प्रश्ना-
॥।=गीतार्थमंजरी.	८२= तीर्थांची अष्टकें.	वलि.
॥= विष्णुसहस्रनामाचा	८२= शनिमाहात्म्य.	८२= एकादशीमाहात्म्य.

माक्षीकधातुमधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाज
तुविडंगघृतानियोद्यात् । सैकानिविंशतिरहा
निजरात्वितोपिसोशीतिकोपिरमयत्यवलांयुवेव ३

अर्थ—माक्षीकधातु (माक्षिकभस्म), मधु, पारा, लोहचूर्ण (मंदूर), हरडा, शिला-
जित, चार्लिंग, घृत हे। सर्व घृत, माक्षिकावांचून, समभाग व घृत, माक्षिक सम-
भाग यांची गुटिका करून जो ११ दिवस भक्षण करील तो ८० वर्षांचा आ-
तारा असेल तथापि तृणासारखा स्त्रीप्रत रमयील ॥३॥

क्षीरंशृतंयःकपिकच्छुमूलैःपिवेत्क्षयंस्त्रीपुनसो
भ्युपैति । मापान्पयःसर्पिपिवाविपकान्प
इयासमात्रांश्चपयोनुपानात् ॥४॥

अर्थ—कुहलीच्या पाळाचा दुधांत काढा करून तो, जो कामी पुष्प प्राशन क-
रील, तो स्त्रियांचाठाई रतिसमयी अशक्ततेतें प्राप्त होणार नाही. दुधाचे मयन
करून काढिलेल्या लोण्याचे तुम्रांत उडीद पककळने ते सदा प्रास भक्षण कळ-
न पश्चात् दुग्धपान केलें असता स्त्रीच्या रतीमध्ये अशक होत नाही ॥४॥

विदारिकायाःस्वरसेनचूर्णमुहुर्मुहुर्भावितशोपितंच ।

शृतेनदुग्धेनसशकरेणपिवेत्सद्यस्यप्रमदाःप्रभूताः ॥५॥

अर्थ—भुयकौहलीच्या काढाचे चूर्ण करून त्याचेच रसाची आ चूर्णास ७ पुटे
पुनःपुनः शुष्ककरून र्शावी तें चूर्ण, ज्यास स्त्रिया भूत असतील त्याने शर्करा-
युक्त तापलेल्या दुधातहवर्तमान प्राशन करावे ॥५॥

धात्रीफलानांस्वरसेनचूर्णसुभावितंक्षौद्रसिताज्ययुक्तं ।

लीङ्गानुपीत्वाचपयोमिश्रित्याकामंनिकामंपुरुषोनि

पेवेत् ॥६॥

अर्थ—आवळकाठीचे चूर्णास आवळ्याच्या रसाची उत्तम पुटे देऊन तें चूर्ण, मध,
साकर, आग्न समभाग घेऊन तें मिश्रण चाटून नंतर बठराणीचे शक्तीप्रमाणे
दुग्धपान करणारा पुरुष यथेच्छ मैथुन करितो ॥६॥

क्षीरेणवस्तांढयुजाशृतेनसंश्लान्यकामीवहुशं

**स्तिलान्यः । सुशोपितानत्तिपिवेत्पयश्चत
स्याग्रतःकिंचटकःकरोति ॥७॥**

अर्थ—चौकडाच्या आठाने युक्त असे दुग्ध तापवून त्याने तिळ सातवेळ भिजवून शुष्क करून भक्षण करावे नंतर दुग्धपान करणाऱ्या पुरुषापुढे चिमणापक्षी बहुत खीगमन करतो. (बहुत खियाप्रेत बहुतवेळ शीघ्र गमन करतो) ॥७॥

मापसूपसहितेनसर्पिपापष्टिकौदनमदंतियेनराः ।

क्षीरमप्यनुपिवंतितासुतेशर्वरीपुमदनेनशेरते ॥८॥

अर्थ—जे पुरुष उडदाच्या वरणासहवर्तमान घृताने युक्त साठक्या (अवचिया) तादुळाच्या भाताचे भक्षण करितात. नंतर दुग्धपानही करितात. ते त्या रात्रीचाठई मदनासहवर्तमान निद्रा करितात. (वारवार खीगमनच करतात निद्रा येत नाही) ॥८॥

तिलाश्वगंधाकपिकच्छुमूलैर्विदारिकापष्टिक

पिष्टयोगः । आजेनपिष्टःपयसाधृतेनपक्त्वा

भवेच्छुक्लुलिकातिवृष्या ॥९॥

अर्थ—तिळ, अश्वगंधा (वनस्पतिशिष, आराध), कुडलीची पाळे, भुयकोहळी, साठके तादुळाचे पीठ (सर्व औषधे अर्धो व तादुळाचे पीठ अर्धे) असा योग करून बकरीच्या दुधात भिजवून त्याच्या करज्या करून तुपात तळल्या असता, त्या शुक्रवृद्धि करणाऱ्या होतात ॥९॥

क्षीरेणवागोक्षुरकोपयोगंविदारिकाकंदकभक्ष

णंवा । कुर्वन्नर्सादेयदिजीर्यतेस्यमंदाग्निताचे

दिदमंत्रचूर्ण ॥१०॥

अर्थ—दुग्धागोवर साठकाचा उपयोग अथवा भुयकोहळीच्या कडाचे भक्षण केले असता, स्त्रियाचाठई रेतस्तलन होत नाही. ते जर पुरुषात जिरेल तर अभिवाद्य होईल. आस हें पुढील चूर्ण घ्या ॥१०॥

साजमोदलवणाहरीतकीअंगवेरसहिताचपिप्पली ।

मयतक्रतरलोप्पवारिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनं ११

अर्थ—ओसा, लाण (सेंधव), हरदेंदळ, सुठ, पिप्पली हे सगळ्या चूर्ण करून

मय, ताक, पेज, उष्णोदक यांतीळ एकाद्या बरोबर त्या चूर्णाचे पान करीत ल० जठराभि प्रदीप्त होतो ॥११॥

अत्यम्लतिक्तलवणानिकटूनिवात्तियःक्षार
शाकवहुलानिचभोजनानि । दृक्लुक्वीर्य
रहितःसकरोत्यनेकान्व्याजान्जरुज्जिवशुवा
प्यवलामवाप्य ॥१२॥

अर्थ—फार आंवट, फार कडु, फार सारट, फार तिप्तट, क्षारयुक्त, शाकानहुत ज्या-
मध्ये अर्शां भोजने जो पुरुष भक्षण करतो तो दृष्टि, रेत, बल यांणीं रहित हो-
त्ताता स्त्रीतें प्राप्त होऊन, तरुण असतांही, वृद्धासारखा बहुत निमित्तें, कपटे
करतो. (याकडून स्त्रीचें रतीमध्यें समाधान होत नाहीं) ॥१२॥

॥ इतिवृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांकांदर्पिकं
नामपट्सप्ततितमोध्यायः ॥७६॥

॥ अथगंधयुक्तिः ॥

स्त्रगंधधूपांवरभूषणाद्यंनशोभतेशुक्लशिरोरुहस्य ।

यस्मादतोमूर्धजरागसेवांकुर्याद्यथैवांजनभूषणानां ॥१॥

अर्थ—माळा, सुगंधद्रव्यें, सुधूप, वस्त्र, अलंकार, अनुष्ठेपन इ० पांढऱ्या केशांच्या
पुरुषास शोभवीत नाहींत. यास्तव केशांची रंजनरूप सेवा, जशी अंजनाने नेत्रा-
ची व भूषणांची सेवा करतात तशी करावी ॥१॥

लौहेपात्रेतंदुलान्कोद्रवाणांशुक्लेपकांक्षोहचूर्णे

नसार्कं । पिष्टान्सूक्ष्मंमूर्धिशुक्लाम्लकेशोदत्वा

तिष्ठेद्वेष्टयित्वार्कपत्रैः ॥२॥ यातेद्वितीयेप्रहरे

विहायदद्याच्छिरस्यामलकप्रलेपं । संछाद्यपत्रैः

प्रहरद्वयेनप्रक्षालितंकाण्ड्यमुपैतिशीर्षं ॥३॥

अर्थ—हरकांचे तांदुळ लोखंडाच्या भांड्यांत पांढऱ्या आंवट पेजीमध्ये पक्ककरून

नंतर लोहचूर्णासहित त्याचे ग्रीक पिष्ट करून शुभ आंबड पेज इत्यादिकांन
आद्रिकेश अशा मस्तकाचाठाई लेप करून रुईच्या पानांनी घेष्टन करून दोन
प्रहर रहावे ॥२॥ दुसरा प्रहर गेला असता तो लेप काढून मस्तकी आंबळका-
ठीचा लेप दावा आणि दोन प्रहर पर्यंत ओल्या पानांनी आच्छादन करून मस्त
क धुवावे ल० काळें होतें. (मस्तकावरील केश काळें होतात) ॥३॥

**पश्चाच्छिरःस्नानसुगंधतैलैर्लोहाम्लगंधंशिरसो
पनीय । त्वद्यैश्रगंधैर्विविधैश्चधूपैरंतःपुरराज्य
सुखंनिपेवेत् ॥४॥**

अर्थ—नंतर मस्तकस्नान, सुगंधतैल पांढा करून मस्तकाचा लोहाम्लगंध धुवून न-
तर मनोहर असे नानाप्रकारचे गंध व धूप पांढा युक्त अशा अंतःपुरामध्ये राज्यसु-
खार्ते सेवन करावे. (राखियांतहवर्तमान जीवा करावी) ॥४॥

**त्वक्कुपरेणुनलिकास्पृक्षारसतगरवालकैस्तुल्यैः ।
केसरपत्रविमिश्रैर्नरपतियोग्यंशिरःस्नानं ॥५॥**

अर्थ—दालचिनी, कोळिजन, पेदीचे बीं, गुळछबू किंवा पवारी, मोगरी, बोल किं-
वा राळ, तगर, पाळा, नागकेशर, तमालपत्र, हीं समभाग चूर्ण करून त्यानें
शिरस्नान राजास योग्य होय. (हे उटणें मस्तकास लावावे) ॥५॥

**मंजिष्ठयाव्याघ्रनखेनशुक्त्यात्वचासकुप्टेनर
सेनचूर्णः । तैलेनयुक्तोर्कमयूखतप्तःकरोति ।
तच्चंपकगंधितैलं ॥६॥**

अर्थ—मंजिष्ठ, नटला, शरतोद्वयचर्म, दालचिनी, कोळिजन, बोल किंवा राळ, यां-
ंचे चूर्ण समभाग करून तैलयुक्त करावे आणि सूर्यकिरणांमध्ये तापयाने तें तैल
चंपकगंधी होतें ॥६॥

**तुल्यैःपत्रतुरुष्कवालतगरैर्गंधःस्मरोद्दीपनःस
व्यामोवकुलोयमेवकटुकाहिंशुप्रधूपान्वितः ।
कुप्टेनोत्पलर्गंधिकःसमलघःपूर्वोभवेच्चंपकोजा
तीत्वक्सहितोतिमुक्तकटुतिज्ञेयःसकुस्तंबुरुः ॥७॥**

अर्थ—तमालपत्र, ऊद, माळा, तगरमूळ, हीं समभाग घेऊन चूर्ण करावे तो गंध

कामोदीपक होतो. हाव रोहिसगवताने सहित व कटुका (सुगंधि तृणवि०) व हिगुळ यांच्या धुराने धूपित करावा स० वकुलसं० गंध होतो. तो पूर्वोक्त गंध कोळिजनयुक्त केला स० उत्पलगंधिक होतो. तो पूर्वोक्त चंदनयुक्त केला स० चपकसं० होतो. तो पूर्वोक्त जायपत्री व दालचिनी यांणी युक्त व धने याणी सहित केला स० अतिमुक्तकसदृश गंध होतो ॥७॥

शतपुष्पाकुंदुरुकौपादेनार्धेननखतुरुष्कौच ।

मलयप्रियंगुभागौगंधोध्युष्योगुडनखेन ॥८॥

अर्थ—वाळंतशोष व कवड्या ऊद ही २ चतुर्थांश; नख (शंसौद्रव चर्म किंवा मंजरा) ही अर्धभाग; चंदन व गव्हा हे २ भाग; असे एकत्र करावे. हा गंध गुळ व नख यांबरोबर अर्मांत घालून धूर करावा (तो असंत सुगंध होतो) ॥८॥

गुग्गुलवालकलाक्षामुस्तानखशर्कराः क्रमात्धूपः ।

अन्योमांसीवालकतुरुष्कनखचंदनैः पिंडः ॥९॥

अर्थ—गुग्गुल, वाळा, लात, नागरमोथा, नखला, साखर, ही समभाग घेऊन धूप करावा. नटामांसी, वाळा, धूप, नखला, चंदन, ही समभाग घेऊन धूप दुसरा करावा तो पिंडधूप होतो ॥९॥

हरीतकीशंखघनद्रवांशुभिर्गुडोत्पलैः शैलकमु

स्तकान्वितैः । नवांतपादादिविवर्धितैः क्रमा

द्रवंतिधूपावहवोमनोहराः ॥१०॥

अर्थ—१ हरडेदळ, २ नखला, ३ नागरमोथा, ४. वाळा, ५ वाळा, ६ गुळ, ७ कोष्ठ, ८ दगडफूल, ९ कचूर किंवा नागरमोथा. ही नऊ चतुर्थांशवर्धित एकत्र करून बहुत मनोहर धूप होतात. (हरडे १ भाग, नखला २ भाग, नागरमोथा ३ भाग ४० मुस्तक ५ भाग एकत्र केले स० धूप होतो. अथवा हरीतकी, नखला, नागरमोथा, वाळा, वाळा ही पादादिविवर्धित व गुड व कोष्ठ यांणी युक्त केले स० दुसरा धूप. हेच दगडफूल व कचूर यांणी युक्त केले स० तिसरा धूप. असे बहुत धूप होतात) ॥१०॥

भागैश्चतुर्भिः सितशैलमुस्ताः श्रीसर्जभागौन

खगुग्गुलूच । कर्पूरवोघोमधुपिंडितोयंकोप

च्छदोनामनरेद्रधूपः ॥११॥

अर्थ—साकर, दगडफूल, नागरमोथा यांचे चार चार भाग; निशेपधूप, राळ यांचे दोन दोन भाग; नखला, गुग्गुळ यांचे दोन दोन भाग हे चारीक करून यांत कापूर चारीक करून याचा एक भाग घालवा. नंतर मघाने गोळा करावा. हा कोपच्छदनामक, राजधूप होतो ॥११॥

त्वग्गुशीरपत्रभागैःसूक्ष्मैलार्धेनसंयुतैश्रूर्णैः ।

पटवासःप्रवरोर्यमृगकर्पूरप्रबोधेन ॥१२॥

अर्थ—दालचिनी, बाळा, तमालपत्र यांचे ३ भाग; यांचे अर्धे लहानपत्रवीचे चूर्ण घालवे ह० पटवास (अंगोत्पूलन) सुगंध होतो. यांत कस्तूरी व कर्पूर यांचे चूर्ण मिश्र केले ह० श्रेष्ठ होतो ॥१२॥

घनवालकशैलेयककर्पूरोशीरनागपुष्पाणि ।

व्याघ्रनखस्पृक्कागुरुदमनकनखतगरधान्यानि ॥१३॥

कर्पूरचोरमलयैःस्वेच्छापरिवर्तितैश्चतुर्भिरतः ।

एकद्वित्रिचतुर्भिर्भागैर्गंधार्णवोभवति ॥१४॥

अर्थ—१ नागरमोथा, २ कवड्याऊद, ३ दगडफूल, ४ कापूर, ५ बाळा, ६ नागकेशर, ७ समुद्रफेन, ८ भोगरी, ९ अगुरु, १० दवना, ११ नखला, १२ तगरमूल, १३ धने, १४ कापूर, १५ चोरओवा, १६ चंदन, हीं १६ द्रव्ये चार चार स्वेच्छेने एक, दोन, तीन, चार भागांनीं फिरवून मिश्रित करावीं. ह० गंधसमृद्ध होतो (बहुतगंध होतात) ते अस्ते—नागरमोथा १ भाग, कवड्याऊद २ भा., दगडफूल ३ भा., कर्पूर ४ भाग, हा एक गंध. नाग० १ भा० कव० २, दगड० ३, कर्पूर ३ भाग. हा दुसरा. घ० १, क० ३, द० २, कापूर ४ हा तिसरा. घ० १, क० ३, द० ३, का० २ हा चवथा. घ० १, क० ४, द० २, का० ३ हा पंचम. घ० १, क० ४, द० ३, का० २ हा सहावा गंध. अशा प्रकारे अनेक गंध होतात. ॥१३॥१४॥

अत्युल्बणधूपत्वादेकांशोनित्यमेवधान्यानां ।

कर्पूरस्यतदूनोनैतौद्विज्यादिभिर्देयौ ॥१५॥

अर्थ—धन्यांस बहुत धूपत आहे यास्तव सर्वगंधांत यांचा एकच अंश द्यावा. कापुरासही अन्युल्बण गंधत आहे यास्तव कमी द्यावा २।३ इत्यादि भाग जरी अनुक्रमाने प्राप्त झाले तथापि देऊनयेत कापुराचा तर अपेक्षा कमी असावा (कारण याचा गंध फार यास्तव अन्य द्रव्यांचा गंध नाश होतो) ॥१५॥

श्रीसर्जगुडनसैस्तेधूपयितव्याः क्रमान्नपिंडस्थैः ।
बोधः कस्तूरिकयादेयः कर्पूरसंयुतया ॥१६॥

अर्थ—विशेषधूप, राळ, गुळ, शलोद्भवचर्म या चार द्रव्यांनीं ते पूर्वीक अनुक्रमाने प्रत्येक मिश्रित कराने, एकत्र करून मिश्रित न करावे. नंतर कर्पूरयुक्त कस्तूरिकेनें बोध (नारिकांत नारिकाचे मिश्रण) कराना ॥१६॥

अत्र सहस्रचतुष्टयमन्यानि च सप्ततिसहस्राणि ।
लक्षं शतानि सप्तविंशतियुक्तानि गंधानां ॥१७॥

अर्थ—येथे गंधद्रव्यगणांमध्ये १,७४,७२० एकलक्ष, चव्व्याहान्नर हजार, सात-
शे, बीस गंध होतात ॥१७॥

एकैकमेकभागं द्वित्रिचतुर्भागिकैर्युतं द्रव्यैः ।
पङ्ग्वं गंधकरं तद्विचतुर्भागिकं कुरुते ॥१८॥

अर्थ—पूर्वीक (श्लो० १३।१४) एक एक द्रव्याचा एक भाग अन्य तीन द्रव्यांचे २।३।४ भागिकद्रव्यांनीं युक्त केलें असतां सहागंध होतात. तसेच २।३।४ भागयुक्त करावें ॥१८॥

द्रव्यचतुष्टययोगाद्गंधचतुर्विंशतिर्यथैकस्य ।
एवं शेषाणामपि पणवतिः सर्वपिंडोत्र ॥१९॥

अर्थ—पूर्वीक चार द्रव्यांच्या योगानें एकाचे २४ गंध होतात. असेच शेष ती-
न चतुष्कांचिही होतात. एकदर सर्व गंधसमुदाय ९६ होतो ॥१९॥

षोडशकेद्रव्यगणे चतुर्विकल्पेन भिद्यमानानां ।
अष्टादशजायंते शतानि सहितानि विंशत्या ॥२०॥

अर्थ—सोळा द्रव्ये (श्लोक १३।१४) चव्वीस विकल्पानें भिद्यमान अ० बीससहि-
त १८ शतें गंध होतात (१८२०) ॥२०॥

पणवतिभेदाभिन्नश्चतुर्विकल्पो गणो यतस्तस्मात् ।
पणवतिगुणः कार्यः सा संख्या भवति गंधानां ॥२१॥

अर्थ—चोहोर्ना विकल्पित जो गंधसमूह त्याचे ९६ भेद होतात यास्तव तो ९६
नीं गुणावा झणजे जितकी सख्या येईल तितकी गंधांची सख्या होई ॥२१॥

पूर्वेणपूर्वेणगतेनयुक्तंस्थानंविनांत्यंप्रवदंतिसंख्यां ।

इच्छाविकल्पःक्रमशोभिनीयनीतेनिवृत्तिःपुनरन्यनीतिः

अर्थ—१६ पासून एकापर्यंत अंश मांडून पुढांत द्वितीय मिश्रित करावा. याप्रमाणे १६ पांचून करावे स० संख्या होले असे नालतात. इच्छेप्रमाणे अनुक्रमाने नेऊन पुनः मागे परतावे असे केले सप्तत्रे अनेक गंधसंख्या होले ॥२२॥

द्वित्रींद्रियाष्टभागेरगुरुःपत्रंतुरुष्कशैलेयौ ।

विषयाष्टपक्षदहनाःप्रियंगुमुस्तारसाःकेशः ॥२३॥

स्पृक्कात्वक्तगराणांमांस्याश्रुतैकसप्तपड्भागाः ।

सप्ततुवेदचंद्रैर्मलयनखश्रीककुंदुरुकाः ॥२४॥

अर्थ—अगुह २ भाग, तमालपत्र ३, धूप ५, दगडफूल ८; गवला ५, नागरमो-
या ८, बोळ २ पाळा ३, ॥२३॥ मोगरी ४, दालचिनी १, तगर ७, जटामो-
सी ६; चंदन ७, नखला ६, विशेषधूप ४, कथळाऊद १; असे चार चार इ-
ध्यांचे याप्रमाणे भाग एकत्र करावे स० गंध होतात ॥२४॥

षोडशकेकच्छपुटेयथात्थामिश्रितैश्वतुर्द्रव्यैः ।

येत्राष्टादशभागास्तेस्मिन्गंधादयोयोगाः ॥२५॥

नखतगरतुरुष्कयुताजातीकपूरमृगकृतोद्बोधाः ।

गुडनखभूप्यागंधाःकर्तव्याःसर्वतोभद्राः ॥२६॥

अर्थ—या पूर्वेक षोडशक कच्छपुटी कोणगाही प्रकारे मिश्रित जी चार द्रव्ये
बाहीकडून जे येथे १८ भाग होतात ते येथे गंधयोग जाणवे ॥२५॥ नखला,
तगरमूळ, ऊद, मोही युक्त व जायपत्री, कापूर, कस्तूरी, यांणी उद्बोधित (मिश्रि-
त) २ गुळ, नखला यांणी धूप असे गंध करावे स० ते सर्वतोभद्र होतात ॥२६॥

जातीफलमृगकपूरवोधितैःसप्तहकारमधुसिक्तैः ।

वहवोत्रपारिजाताश्वतुर्भिरिच्छापरिगृहीतैः ॥२७॥

अर्थ—संख्यापरिगृहीत पूर्वेक चार चार द्रव्ये जायफल, कस्तूरी, कापूर यांणी
बोधित व आम्रसमुक्त मधाने सिंचित केले असता, बहुत पारिजातसदृश गंध
होतात ॥२७॥

सर्जरसश्रीवासकसमन्वितायेत्रधूपयोगास्तैः ।

श्रीसर्जरसवियुक्तैःस्नानानिसवालकत्वग्भिः ॥२८॥

अर्थ—राळ, धूप, यांहीं युक्त जे धूपयोग त्यांहींकरून व धूप व राळ यांहीं रहित आ-
णि वाळा व दालचिनी यांहीं युक्तकरून चूर्ण स्नानयोग्य होतें (उटणें) ॥२८॥

रोधोशीरनतागुरुमुस्तांपत्रप्रियंगुवनपथ्याः ।

नवकोष्ठात्कच्छपुटाद्व्यत्रितयंसमुत्पृष्य ॥२९॥

चंदनतुरुष्कभागौशुक्त्यर्थपादिकातुशतपुष्पा ।

कटुहिंगुलगुडधूप्याःकेसरगंधाश्चतुरशीतिः ॥३०॥

अर्थ—१ लोध, २ वाळा, ३ तगरमूळ, ४ अगरू, ५ नागरमोथा, ६ तमालपत्र,
७ गव्दला, ८ लहान नागरमोथा, ९ हरडा हीं नवकोष्ठकच्छपुटापासून तीन ती-
न द्रव्ये काढून ॥२९॥ आत चंदन व धूप यांचा एक एक भाग व शेंबोद्वयचर्म
याचे दोन भाग, वाळंतशोषेचा चतुर्थभाग असे योजून कापूर, हिंगूळ, गूळ यांहीं
धूपित केले लणजे, ८४ केसरगंध होतात ॥३०॥

सप्ताहंगोमूत्रेहरीतकीचूर्णसंयुतेक्षिप्त्वा ।

गंधोदकेचभूयोविनिक्षिपेदंतकाष्ठानि ॥३१॥

एलात्वक्पत्रांजनमधुमरिचैर्नागपुष्पकुष्ठैश्च ।

गंधाभःकर्तव्यंकंचित्कालंस्थितान्यस्मिन् ॥३२॥

जातीफलपत्रैलाकर्पूरैःकृतयमैकशिविभागैः ।

अवचूर्णितानिभानोर्मरीचिभिःशोषणीयानि ॥३३॥

अर्थ—दंतकाष्ठलक्षणाध्यायोक्त दंतकाष्ठे हरड्यांनीं मिश्रित गोमूत्रामध्ये सात दि-
वस ठेवावीं. पुनः बह्यमाण गंधोदकामध्ये अर्घादिवस ठेवावीं. ॥३१॥ तें गंधो-
दक—एलची, दालचिनी, तमालपत्र, बदर (बोर), मध, मिर्री, नागकेशर, को-
ळिंजन, यांच्या समभागांहींकरून युक्त उदक केले ह० तें गंधोदक होतें ॥३२॥
जायफल ४ भाग, तमालपत्र २ भाग, बारीकएलची १ भाग, कापूर ३ भाग
हीं एकत्र करून त्यांनीं अवचूर्णितकरून तीं दंतकाष्ठे सूर्यकिरणांत शुष्क क-
रावीं ॥३३॥

वर्णप्रसादंवदनस्यकांतिवैशद्यमास्यस्यसुगंधितांच ।

संसेवितुः श्रोत्रसुखांचवाचंकुर्वतिकाष्ठान्यसकृद्भवानां ३४

अर्थ—पूर्वोक्तगन्धयुक्त दंतकाष्ठानां दंतधावन केलें असतां दंतधावन करणारास, उत्तमकांति, मुलसुंदर, मुलस्वच्छ व सुगंध; वाणी श्रोत्रसुखकरणारी असे गुण दंतकाष्ठे करतात ॥३४॥

कामंप्रदीपयतिरूपमभिव्यनक्ति सौभाग्यमा
वहति वक्रसुगंधितांच । ऊर्जकरोतिकफजांश्च
निहंति रोगांस्तांबूलमेवमपरांश्च गुणान्करोति ॥३५॥

अर्थ—तांबूल सेवन केलें असतां हे गुण व अन्यही गुण होतात. कामोत्पत्ति हो-
ले. शरीर शोभा करितें. सौभाग्य करितें. मुखास सुगंधिता करितें. बल
करितें. कफोत्पन्न रोगांचा नाश करितें. असे हे व अन्य पूर्वोक्त गुणही
करितें ॥३५॥

युक्तेन चूर्णेन करोति रागक्षयं पूगफलातिरिक्तं ।
चूर्णाधिकं वक्त्रविगंधकारि पत्राधिकं साधु करोति गंधं ३६
पत्राधिकं निशिहितं सफलं दिवा च प्रोक्तान्यथा करण
मस्य विडंबनैव । कक्कोलपूगलवलीफलपारिजातै
रामोदितं मदमुदामुदितं करोति ॥३७॥

अर्थ—योग्य (अधिक व कमीही नव्हे) चुन्याने रंग होतो. सुपारी अधिक अ०
रंगाचा नाश होतो. चुना अधिक झाला तर मुखास दुर्गंध होतो, पत्राधिक
तांबूल अ० उत्तम गंध करतें ॥३६॥ रात्रीस पत्राधिक तांबूल हितकारक होय.
दिवसास पूगीफलसहित हित होय. याहून अन्यथा करणें विडंबन होय. कं-
कोल, सुपारी, लवंग, आमफळ याही सुगंधित तांबूल पुरुषातें मदानंदानें आनं-
दित करितें ॥३७॥

॥ इति बृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायां गंधयुक्तिर्नाम
सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

॥ अथपुंस्त्रोसमायोगः ॥

शस्त्रेणवेणीचिनिगूहितेनविदूरयंस्वामहिषी
जघान । चिपंप्रदिग्धेनचनूपुरेणदेवीविरक्ता
किलकाशिराजं ॥१॥ एवंविरक्ताजनयन्ति
दोषान्प्राणच्छिदोन्यैरनुकीर्तितैःकिं । रक्ताचि
रक्ताःपुरुषैरतोर्थात्परीक्षितव्याःप्रमदाःप्रयत्नात् २

अर्थ—विदूरयराजाची स्त्री विदूरयार्ते वेणीमध्ये गुप्त ठेवलेल्या शस्त्राने मारिता झाली. तशीच काशिराजाते याचीच विरक्त स्त्री विपल्लव वेंजणाने मारितो झाली हे प्रसिद्ध आहे ॥१॥ याप्रकारेकरून रिक्त स्त्रिया प्राणनाशकारक अशा दोषांते उत्पन्न करितात. यांहून अन्य सांगून काय उपयोग! यास्तव स्त्रिया अनुरक्त किंवा विरक्त याची परीक्षा पुढपांनां प्रयत्नाने करावी (नंतर संयोग करावा) ॥२॥

स्नेहंमनोभवकृतंकथयन्तिभावानाभीभुजस्त
नविभूषणदर्शनानि । वस्त्राभिसंयमनकेश
विमोक्षणानिभूक्षेपकंपितकटाक्षनिरीक्षणानि ॥३॥

अर्थ—मदनकृत खेळाते चेष्टा (व्यापार) कथन करतात. त्या अशा—नाभी, भुज, स्तन, अलंकार हे दास्यविशेष; वस्त्रांचे नियमन (पदर घेणे), वेणी सोडणे, भिंबया फिरवून कंपितनेत्रप्रांताने पहाणे, ह्या चेष्टा प्रिय पाहून अनुरक्त स्त्रिया करतात ॥३॥

उच्चैःप्रीवनमुत्कटप्रहसितंशय्यासनोत्सर्पणं
गात्रास्फोटनजृम्भनानिसुलभद्रव्याल्पसंप्रार्थना ।
वालालिंगनचुवनान्यभिमुखेसरख्याःसमालोकनं
दृक्पातश्वपराङ्मुखेगुणकथाकर्णस्यकंडूयनं ॥४॥

इमांचविद्यादनुरक्तचेष्टांप्रियाणिवक्तिस्वयनंददाति ।
विलोक्यसंतद्वप्यतिवीतरोषाप्रमार्ष्टिदोषान्गुणकीर्तनेन
तन्मित्रपूजातदरिद्विपत्वंकृतस्मृतिःप्रोषितदौर्मनस्यं ।

स्तनौष्ठदानान्युपगूहनंचस्वेदोपचुंवाप्रथमाभियोगः ६

अर्थ—मोठ्याने मुखशब्द (खाकरणे), शब्दयुक्त हसणे, शय्या व आसन पाजव
ळ जाणे, शरीरानघवाचा शब्द करणे, जाभई देणे, थोड्याकिमतीचा व अल्प
दार्प मागणे, समुख प्रिय अ० मुलाचे आलिंगन व चुबन करणे, सखीकडे पहा
णे, प्रिय अन्यत्र पहात अ० त्याकडे पहाणे व त्याचे गुण वर्णन करणे, आपला
कान खाजिवणे ॥४॥ गोड गोळणे, स्तन देणे, गतक्रोध होऊन प्रियाकडे पा-
हून आनंद पावणे, प्रियाचे गुण वर्णन करून त्याचे दोष नाईसि करणे ॥५॥
प्रियाच्या मित्राचा सत्कार व शत्रूचा द्वेष करणे, प्रियाने केलेल्या उपकाराचे स्म-
रण करणे, प्रिय प्रवासात गेला असता दुःखित होणे, स्तनस्पर्श व ओष्ठचुबन
देणे, आलिंगन करणे, अगास घेणे घेणे, मुत्सवयोग, हीं सर्व लक्षणे प्रथम सब-
धाचीं होत ह्या चेष्टा अनुरक्त स्त्रीच्या जाणाव्या ॥६॥

विरक्तचेष्टाभुकुटीमुखत्वंपराट्मुखत्वंकृतवि-
स्मृतिश्च । असंभ्रमोदुष्परितोपताचतद्विष्ट
मैत्रीपरुपंचवाक्यं ॥७॥ स्पृष्ट्वाथवालोक्त्यधु-
नोतिगात्रं करोतिगर्वनरुणद्वियांतं । चुंवावि-
रामेवदनंप्रमार्ष्टिपश्चात्समुत्तिष्ठतिपूर्वसुप्ता ॥८॥

अर्थ—पतीतें दुष्टासारखा पाहून भिवया मुखाकडे करणे, पतीकडे पाठ करणे,
उपकाराचे विस्मरण करणे, आदर न करणे, अर्पदानानेही सतोष न पावणे, प-
तीच्या शत्रूची मैत्री करणे, कठोर भाषण करणे, त्याला पाहून किंवा स्पर्श क-
रून शरीर कापविणे, अभिमान करणे, रागेभरून जात अ० मार्गरोध न करणे,
चुबन समाप्त झाल्यावर मुख पुसणे, पतीचे पूर्वी निजून, पश्चात् उठणे, ह्या
चेष्टा विरक्तीच्या होत ॥७॥८॥

भिक्षुणिकाप्रव्रजितादासीधात्रीकुमारिकारजिका ।
मालाकारीदुष्टांगनासखीनापितीदूत्यः ॥९॥
कुलजनविनाशहेतुर्दूत्योयस्मादतःप्रयत्नेन ।
ताम्यःस्त्रियोभिरक्ष्यावंशयशोमानवृत्त्यर्थं ॥१०॥

अर्थ—भीकमागणारी, तपस्वीण (विरक्तासारखी भटकणारी), दासी, उपमाता,
- कुमारिका, फटीण, भाळीण, दुष्टस्त्री, सखी, न्हावीण, ह्या परपुरुष वश्यकरून

देण्याविपर्यां दूती होत ॥९॥ आ दूती कुलस्त्रीच्या नाशाविपर्यां कारण होतात.
यास्तव प्रयत्नाने त्या दूतीपासून, उत्तमवंश, कीर्ति, सन्मान यांचे वृक्षार्थ, कुलीन
स्त्रियांचे रक्षण करावे ॥१०॥

रात्रीविहारजागररोगव्यपदेशपरगृहेक्षणिकाः ।

व्यसनोत्सवाश्रसंकेतहेतवस्तेपुरक्ष्याश्च ॥११॥

अर्थ—रात्रीस फिरणे, जागरण, रोगनिमित्त, परगृहीं रहाणे, ज्योतिष्पात्रवळ प्रश्न
विचारणे, किंचित् रोग झाला अ० कांहीं कारण घेऊन दुःख करणे, विवाहादि
उत्साह, हीं संकेताची कारणे होत यांचाठाईहो स्त्रियांचे रक्षण करावे ॥११॥

**आदौनेच्छतिनोद्भूतिस्मरकथां व्रीडाविमि
श्रालसामध्येहीपरिवर्जिताभ्युपरमेलज्जा
विनम्रानना । भावैर्नैकविधैःकरोत्यभिनयं
भूयश्चयासादराबुध्वापुंप्रकृतिंचयानुचरति
ग्लानेतैश्चेष्टितैः ॥१२॥**

अर्थ—प्रथम विछान्यावर गेली अ० मैथुन इच्छीत नाही, मदन (काम) कथा
बोलत अ० ऐकते, मैथुनारंभी लज्जामिश्रितआलस्ययुक्त, मध्ये लज्जारहित व
मैथुनाती लज्जेने नम्रमुख होय, पुनःलीलाविलासादि अनेकविध भावांनी आद-
रयुक्त चेष्टा करिते, पुरुषाची ग्लानि किंवा हुशारी इ० जाणून चेष्टाहीं अनुचरण
करते अ० पुरुषाची ग्लानि अ० आपलीही ग्लानि व पुरुषाची हुशारी अ०
आपलीही हुशारी दाखविते ॥१२॥

**स्त्रीणांगुणायौवनरूपवेपदाक्षिण्यविज्ञानवि
लासपूर्वाः । स्त्रीरत्नसंज्ञाचगुणान्वितासुखी
व्याधयो न्याश्चतुरस्यपुंसः ॥१३॥**

अर्थ—तादृश्य, सुंदर स्वरूप, अलंकारादि धारण, अनुकूलपणा, कामशास्त्रोक्त क-
ला व पुरुष यांचे चित्तग्रहण, मधुरवचन व कटाक्षनिरीक्षणादि विलास प्रथम क-
रणे, इ० स्त्रियांचे गुण होत. या गुणांनी युक्त ज्या स्त्रिया त्यांसच स्त्रीरत्न असे
नाव होय. इतर स्त्रिया, चतुरपुरुषास, स्त्रीव्याधि (चित्तास खेद करणाऱ्या)
होतात ॥१३॥

नग्राम्यवर्णैर्मलदिग्धकायानिंद्यांगसंबंधिकथां

चकुर्यात् । नचान्यकार्यस्मरणंरहस्थामनोहि
मूलंहरदग्धमूर्तेः ॥१४॥

अर्थ—ग्रास्यवर्णानां (हल्कट भाषेनें) युक्त, मळिण, कुत्तितशरीर अशा स्त्रियांवरोवर मैथुनसक्थी कथा बोलू नयेत मैथुनाश्रित स्त्रीने गृहाश्रित कर्माचे स्मरणही करू नये. कारण मदनाचे मूल मन आहे ॥१४॥

इवासंमनुष्येणसमंत्यजंतीवाहूपधानस्तन
दानदक्षा । सुगंधकेशासुसमीपरागामुप्तेनुसु
साप्रथमंविबुद्धा ॥१५॥

अर्थ—आसोष्टास टाकण्यास पतीस जितका काळ लागतो तितक्याच काळात आसोष्टास टाकणे, भुजाची उशी व स्तन याच्या दानाविषयी चतुरता, सुगंध युक्त केश असणे, सुरतारभींच प्रेम वाढविणे, पति निजस्वावर निमणे व पतीचे आदि उठणे, हे स्त्रियांचे गुण होत ॥१५॥

दुष्टस्वभावाःपरिवर्जनीयाविमर्दकालेपुचन
क्षमायाः । यासामसृग्वासितनीलपीतमाता
अवर्णचनताःप्रशस्ताः ॥१६॥

यास्वप्नशीलावहुरक्तपित्ताप्रवाहिनीवातकफा
तिरिक्ता । महाशनास्वेदयुतांगदुष्टोयाह्रस्व
केशीपलितान्विताच ॥१७॥

मांसानियस्याश्चचलंतिनार्यामहोदराखिक्खि
मिनीचयास्यात् । स्त्रीलक्षणेयाःकथिताश्रपा
पास्ताभिर्नकुर्यात्सहकामधर्म ॥१८॥

अर्थ—सुरतकाळास समर्थ नाहीत त्या दुष्ट स्वभाव स्त्रिया वर्ज्य कराव्या. अथवा ज्यांचे रक्त (रज) काळे, निळे, पिवळे, ईषत् तावडे, अशाही प्रशस्त नव्हत १६ अतिनिद्रायुक्त स्त्री, बहुतरक्त व पित्त याणीं युक्त, जिची योनि वाहये ती, वात व कफ हे अतिशयित जिला ती, बहुत साणारी, धर्मयुक्त, सद्गोपअवयवांची, आंगूठ केशाची, पादरे केश झालेली ॥१७॥ जिच्या शरीराची मांस शिथिल शाली ती, मोठ्या पोटाची, अस्पष्ट शब्द जिचा ती व स्त्रीलक्षणामध्ये ज्या अ शुभ सांगितल्या त्या, ह्या सर्व स्त्रियांवरोवर मैथुन करू नये ॥१८॥

शशशोणितसंकाशंलाक्षारससंनिकाशमथवायत् ।

प्रक्षालितं विरज्यति यच्चासृक्तद्रवेच्छुद्धं ॥१९॥

यच्छब्दवेदनावर्जितं त्र्यहात्सन्निवर्तते रक्तं ।

तत्पुरुषसंप्रयोगादविचारं गर्भतां याति ॥२०॥

अर्थ—जै रक्त (विटाळ) सशाच्या रक्तासारखे अथवा लासेच्या रक्तासारखे व व-
स्त्रावर पडलेले घुतले अ० जाते, ते रक्त शुद्ध होय ॥१९॥ जै रक्त शब्द व
वेदना यांणीं रहित व तीन दिवसांनीं नाहीसे होतें ते पुरुषयोगानें निःसशय
गर्भत्वाप्रति पावतें (गर्भ होता) ॥२०॥

नदिनत्रयं निपेवेत्स्नानं माल्यानुलेपनं च स्त्री ।

स्नायाच्चतुर्थदिवसे शास्त्रोक्तेनोपदेशेन ॥२१॥

पुण्यस्नानौपधयो याः कथितास्ताभिर्बुभुक्षुः ।

स्नायात्तथा त्रयं त्रयः स एव यस्तत्र निर्दिष्टः ॥२२॥

अर्थ—तीन दिवसपर्यंत स्त्रीने स्नान, पुण्य, अनुलेपन हीं सेवन करूं नये. चतुर्थ-
दिवशीं शास्त्रोक्त विधानानें स्नान करावें ॥२१॥ पुण्यस्नान (अ० ४८) यास
सांगितलेल्या औपधिनीं मिश्रित उदक करून, त्या उदकानें रजस्वलेने स्ना-
न करावें व तेथें सांगितलेले मंत्रही लघावे ॥२२॥

युग्मासु किल मनुष्यानि शासुनार्यो भवंति विपमासु ।

दीर्घायुषः सुरूपाः सुखिनश्च विकृष्टयुग्मासु ॥२३॥

अर्थ—रजोदर्शन झाल्यापासून समरात्रीचाठाई पुत्र होतात व विपमरात्रीचाठाई
कन्या होतात. स्नानही दूरस्थसम ६।८।१२।१४।१६ या रात्रीचाठाई हो-
णारे गर्भ दीर्घायुषी, सुरूप, सुखी असे होतात. अर्थात् चतुर्थरात्रीचाठाई
विपरीत होतात ॥२३॥

दक्षिणपार्श्वे पुरुषो वामेनारीयमावुभयसंस्थौ ।

यदुदरमध्योपगतं न पुंसकं तन्निबोद्धव्यं ॥२४॥

अर्थ—स्त्रीच्या उजव्या बाजूस जो गर्भ असतो तो पुरुष व डाव्या बाजूस जो तो
स्त्री (कन्या) असा जाणावा. जुवळ असले तर ते दोहीबाजूंस असतें. जै
पोटाच्या (गर्भाशयाच्या) मध्यमार्गीं असतें ते नपुंसक जाणावें ॥२४॥

केंद्रत्रिकोणेपुशुभस्थितेपुलग्रेशशंकेचशुभैः
समेते । पापैस्त्रिलाभारिगतैश्चयायात्पुंजन्म
योगेयुचसंप्रयोगं ॥२५॥

अर्थ—केंद्र १।१।७।१० कोण ९।९ या स्थानी शुभग्रह (बुध, शुक्र, गुरु) अ
सता, लग्न व चंद्र हे शुभग्रहानी युक्त अ०, १।११।६ या स्थानी पापग्रह अ०
व पुजन्मयोग अ० स्त्रीनरोवर संभोग करावा ॥२५॥

ननस्वदशनविक्षतानिकुर्याद्वतुसमयेपुरुषः
स्त्रियाःकथंचित् । ऋतुरपिदशपट्ववास
राणिप्रथमनिशात्रितयंनतत्रगम्यं ॥२६॥

अर्थ—ऋतुकाली स० गर्भसंभवकाली पुरुषाने स्त्रीस कधीही नस व दात दाणी
क्षते करू नयेत. ऋतुकाल, रजस्वला शाल्यापासून सोळा दिवस असतो. त्या-
मध्ये पाहिल्या तीन रात्रीत गमन करू नये ॥२६॥

इतिवृहत्संहितायामंतःपुरचिंतायांपुंस्त्रीसमायो
गोनामाष्टासप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८॥

॥ अथशय्यासनलक्षणं ॥

सर्वस्यसर्वकालंयस्मादुपयोगमेतिशास्त्रमिदं ।
राज्ञांविशेषतोतःशयनासनलक्षणंवक्ष्ये ॥१॥

अर्थ—शयनासनलक्षणशास्त्राचा सर्व लोकांस सर्वकाल उपयोग होतो व राजास
तर विशेषेकरून होतो. यास्तव पलगादिकांचे लक्षण सांगतो ॥१॥

असनस्यंदनचंदनहरिद्रसुरदारुतिंदुर्कीशालाः ।
काश्मर्यजनपद्मकशाकावाशिंशपाचशुभाः ॥२॥

अर्थ—असणाचे शाळ, तिवस, चंदन, दाहल्लद, देवदारु, टेंभुरणी, साग, शिव-
ण, अजननामकवृक्ष, पद्मकाष्ठवृक्ष, शिरीषवृक्ष, शिसवा, हे वृक्ष पलगादिशय्या व
पाटादिआसन करण्यास शुभ होत ॥२॥

अशनिजलानिलहस्तिप्रपातितामधुविहंगकृतनिलयाः।

चैत्यश्मशानपथिजोर्ध्वशुष्कवल्लीनिवद्धाश्च ॥३॥

कंठकिनोवायेस्युर्महानदीसंगमोद्भवायेच ।

सुरभवनजाश्चनशुभायेचापरयाम्यदिक्पतिताः ॥४॥

अर्थ—शीत, उदक, वायु, हत्ती यांणीं पाडलेले, मधपोळें व पक्षी याणीं राह-
ण्यास गृह केलेले, गांवातील मोठा वृक्ष, श्मशान व मार्ग यांचे वृक्ष, वर सुकलेले,
वेळीनीं वद्ध, ॥३॥ कांठ्याचे, मोठ्या नद्याच्या संगमाजाले शालेले, देवालमाजव-
ळचे, पश्चिम व दक्षिण दिशांकडे पडलेले असे वृक्ष शय्या व आसनास शुभ
नव्हत ॥४॥

प्रतिपिद्धवृक्षनिर्मितशयनासनसेवनात्कुलविनाशः ।

व्याधिभयव्ययकलहाभवंत्यनर्थाश्चनैकविधाः ॥५॥

अर्थ—निपिद्धवृक्षानें निर्मित जें शय्या किंवा आसन त्याच्या सेवनानें कुलक्षय हो-
तो. व्याधि, भय, द्रव्यहानि, कलह व नानाप्रकारचे अनर्थ हे होतात ॥५॥

पूर्वच्छिन्नंयदिवादारुभवेत्तत्परीक्ष्यमारंभे ।

यद्यारोहेत्तस्मिन्कुमारकःपुत्रपशुदंतत् ॥६॥

अर्थ—पूर्वी तोडलेलें काष्ठ असेल, तर त्याची आरभीं परीक्षा करावी. या पूर्वच्छि-
न्नकाष्ठानर अकस्मात् बालक येऊन चढेल तर या काष्ठानें केलेलें शयनासन पुत्र
व पशु यातें देणारें होतें ॥६॥

सितकुसुममत्तवारणदध्यक्षतपूर्णकुंभरत्नानि ।

मंगल्यान्यन्यानिचदृष्ट्यारंभेशुभंज्ञेयं ॥७॥

अर्थ—श्वेतपुष्प, मत्तगर्ज, दाहि, अक्षता, पूर्णकुंभ, रत्नें, अन्य मागल्यें (शतशब्द,
वेदध्वनि, गाय, चक्रग्राक, कोकिल इ० ध्वनि) हीं शय्यासनारभीं दृष्टीस पडतील
तर शुभ होतें ॥७॥

कर्मांगुलंयवाष्टकमुदरासक्तंतुपैःपरित्यक्तं ।

अंगुलशतंनृपाणांमहतीशय्याजयायकृता ॥८॥

अर्थ—कौज्यानें (करलनें) रहित, मध्यभागाशी जुळलेलें असे यवाष्टक (आठ

सातु) ह० एक कर्मांगुलसंज्ञक होतें. त्या अंगुलप्रमाणानें १०० अंगुलें राजाची मोठी शय्या करावी ती नयकारक होले ॥८॥

नवतिःसैवंपडूनाद्वादशहीनात्रिपट्कहीनाच ।

नृपपुत्रमंत्रिवलपतिपुरोधसांस्त्युर्यथासंख्यं ॥९॥

अर्थ—ती शय्या ९० अंगुलें लांब राजपुत्राची, ८४ अंगुलें प्रधानाची, ७८ अंगुलें सेनापतीची, ७२ अंगुलें उपाध्यायाची असावी ॥९॥

अर्धमतोष्टांशोनंविष्कंभोविश्वकर्मणाप्रोक्तः ।

आयामत्र्यंशसमःपादोज्झायःसकुक्षिशिराः ॥१०॥

अर्थ—पूर्वोक्त अंगुलांचें अर्ध करून सात त्या अर्धांचा अष्टमांश कमी करावा तित की अंगुलें विस्तार (रुंदी) विश्वकर्मानें सांगितला. लांबीच्या तृतीयांशाइतकी पादाची (छातीची) उंची, शिराचे बाहेरचे कर्तुलसुद्धा असावी ॥१०॥

यःसर्वःश्रीपण्यापर्यंकोनिर्मितःसधनदाता ।

असनकृत्तोरोगहरस्तिदुकसारेणवित्तकरः ॥११॥

यःकेवलशिंशपयाविनिर्मितोवह्नुविधंसवृद्धिकरः ।

चंदनमयोरिपुघ्नोधर्मयशोदीर्घजीवितंरुत् ॥१२॥

अर्थ—संपूर्ण पलंग, शिवणीच्या काष्ठानें केला तर तो धनदाता होतो. असन (असाण्याचें झाड) काष्ठानें केला तर तो रोगहरण करतो. डेंभुरणीच्या काष्ठाचा इव्यदाता होतो ॥११॥ जो पर्यंत केवल शिसव्याच्या काष्ठानें केला तो नानाप्रकारची वृद्धि करतो. चंदनकाष्ठाचा शत्रुनाश करतो व धर्म, यश, दीर्घजीविन्य हींही करतो ॥१२॥

यःपद्मकपर्यंकःसदीर्घमायुःश्रियंश्रुतंवित्तं ।

कुरुतेशालेनकृतःकल्याणंशाकरचितश्च ॥१३॥

केवलचंदनरचितंकांचनगुप्तंविचित्ररत्नयुतं ।

अध्यासनपर्यंकविपुधैरपिपूज्यतेनृपतिः ॥१४॥

अर्थ—पद्मकाष्ठाचा पलंग दीर्घायुष्य, लक्ष्मी, विद्या, इव्य यांतें देतो. साग व शिरीष यांचा पलंग कल्याण करतो ॥१३॥ केवल चंदनानें केलेला, सुवर्णानें आ-

चडादित, नानाप्रकारच्या रत्नानीयुक्त, अशा पलगास राजा बसला असता त्याची पूजा देवर्षी करतात ॥१४॥

अन्येनसमायुक्तानर्तिंदुकीर्शिंशपाचशुभफलदा ।

नश्रीपर्णीनचदेवदारुवृक्षोनचाप्यसनः ॥१५॥

अर्थ—टेंभुरणी व शिंशपा हे दोन अन्यवृक्षांशीं जोडून केलेला पर्यंक शुभफल देत नाही. तशीच शिरण, देवदारु, असन हेही दुसऱ्यांशीं जोडले अ० शुभफल देत नाहीत ॥१५॥

शुभदौतुशाकशालौपरस्परंसंयुतौपृथक्चैव ।

तद्वत्पृथक्प्रशस्तौसहितौचहरिद्रककदंबौ ॥१६॥

१. अर्थ—शिरीष व साग हे एकमेकांशीं जोडलेले किंवा निरनिराळे पलगास असले तरी शुभफलद होत. तसेच दारुहळद व फळव हेही निरनिराळे किंवा पलगास जोडलेले शुभफल देणारे होत ॥१६॥

सर्वःस्यंदनरचितोनशुभःप्राणान्हिनस्तिचांवकृतः ।

असनोन्यदारुसहितःक्षिप्रंदोपान्करोतिवहून् ॥१७॥

अर्थ—तिवसाच्या काष्ठानें केलेला सर्व पल्लव प्राणनाशक यास्तव शुभ नव्हे. तसाच आप्रकृतही शुभ नव्हे. असाण्याचें काष्ठ अन्यकाष्ठानें जोडून पल्लव केला तर बहुत दोषकारक होतो ॥१७॥

अंवस्यंदनचंदनवृक्षाणांस्यंदनाच्छुभाःपादाः ।

फलतरुणाशयनासनमिष्टफलंभवतिसर्वेण ॥१८॥

अर्थ—आम्र, तिवस, चंदन, या वृक्षांचे स्यंदनाहून पाद शुभ होत. सर्वफलवृक्षांनां केलेली शय्या किंवा आसन याचें शुभफल होतें ॥१८॥

गजदंतःसर्वपांप्रोक्ततरुणांप्रशस्यतेयोगे ।

कार्योलंकारविधिर्गजदंतेनप्रशस्तेन ॥१९॥

अर्थ—सर्व उक्त वृक्षांच्या योगानें हस्तिदंत प्रशस्त होतो. यास्तव शयनासनास प्रशस्तहस्तिदंतानें अलंकारविधि करावा ॥१९॥

दंतस्यमूलपरिधिद्विरायतंप्रोद्गच्छकल्पयेच्छेषं ।

अधिकमनूपचराणान्यूनंगिरिचारिणां किंचित् ॥२०॥

अर्थ—गजदंताची मूळपरिधीच्या दुप्पट लांबी मुळपासून टाकून शेष हस्तिदंत अलंकारादिकांस घ्यावा. या मानाहून अधिक राजल्लेखांतील हस्तींचे होय; व याहून काहीं कमी पर्वतावर फिरणाऱ्या हस्तींचे जाणावे ॥२०॥

श्रीवत्सवर्धमानच्छत्रध्वजचामरानुरूपेषु ।

छेदेदृष्टेष्वारोग्यविजयधनवृद्धिसौख्यानि ॥२१॥

प्रहरणसदृशेषु जयो नंद्यावर्तप्रनष्टदेशाप्तिः ।

लोष्टेतुल्यधर्षस्य भवति देशस्य संप्राप्तिः ॥२२॥

स्त्रीरूपेश्वविनाशो भृंगारेभ्युत्थिते सुतोत्पत्तिः ।

कुंभेन निधिप्राप्तिर्यात्राविघ्नचंदनेन ॥२३॥

कृकलासकपिभुजंगेष्वमुभिक्षव्याधयोरिषु वशत्वं ।

गृध्रालूकध्वाक्षयेनाकारेषु जनमरकः ॥२४॥

पाशेयवाकवंधेनृपमृत्युर्जनविपत्सु तेरक्ते ।

कृष्णेश्यावेरुक्षेदुर्गंधे चाशुभं भवति ॥२५॥

अर्थ—श्रीवत्स, वर्धमान, (मालटीनामक 'पात्रविशेष') ही २ चिन्हे व छत्र, ध्वज, चामर, यांसारखा हस्तिदंताचा छेद दृष्ट अ० आरोग्य, विजय, धनवृद्धि, सौख्य, हीं होतात ॥२१॥ आयुधासारखा अ० जयप्राप्ति. नंद्यावर्त (भोंवरा) या सारखा अ० नष्टदेश प्राप्ति. मृत्पिंडसदृश अ० पूर्वी लब्ध परंतु हस्तगत नाही अशा देशांची प्राप्ति होत्ये ॥२२॥ स्त्रीरूप छेद दृष्ट अ० अश्वनाश. भृंगार (शरी) सदृश अ० पुत्रप्राप्ति. कुभसदृश अ० निधिप्राप्ति. चंदनसदृश अ० यात्रेस विघ्न ॥२३॥ कौबडा, गानरं, सर्प यांसारखा अ० महागार्द, व्याधि, शत्रुवशात हीं होतात. गृध्र, धुवढ, कावळा, ससाणा यांसारखा छेद दिसेल तर जनमृत्यु होतो ॥२४॥ पाश, कबंध (घड) यांसारखा असेल तर राजमृत्यु. छेदापासून रक्तस्त्राव झाल्या तर लोकांस दुःख होतें. तो छेद काळा, मलिन, रक्त, दुर्गंध असेल तर अशुभ होतें ॥२५॥

शुक्लः समः सुगंधिः स्निग्धश्च शुभावहो भवेच्छेदः ।

अशुभशुभच्छेदायेशयनेष्वपितेतथाफलदाः ॥२६॥

अर्थ—शुभ, सम, सुगंधि, निर्मल असा हस्तिदंताचा छेद शुभ होय. जे अशुभ

किंवा शुभ हस्तिदंताचे छेद सांगितले ते तसेच शय्येचाठाईही फल देणारे असे जाणवे ॥२६॥

ईपायोगेदारुप्रदाक्षिणाग्रप्रशस्तमाचार्यैः ।

अपसव्यैकदिगग्रेभवतिभयंभूतसंजनितं ॥२७॥

अर्थ—पलंगाची चार लांकडे खांत दोनबाजूंची जडावयाची ती ईपा. ती काष्ठे शिरःपादकाष्ठांही प्रदाक्षिणाग्र जुळावी तें शुभ असे आचार्यांनी सांगितले. (पूर्वेकडील काष्ठाचे अग्र दक्षिणेकडील काष्ठाचे मूलास जडावें. याप्रमाणें पश्चिम व उत्तरेकडील जाणावी). अपसव्य किंवा शिरःपादकाष्ठे एकदिगग्र केली तर भूतोत्पन्न भय होतें (उत्तरे व पायथें याचे लांकडांचे डोळे बाजूचे लांकडांचे डोळ्यांशीं जोडले तर पिशाचभय होतें) ॥२७॥

एकेनावाक्शिरसाभवतिहिपादेनपादवैकल्यं ।

द्वाभ्यांनजीर्यतेन्नत्रिचतुर्भिःक्लेशवधबंधाः ॥२८॥

अर्थ—पलंगाचा एक पाय खालीं बोंडा करून लावला तर त्याचे स्वामीचे पाद विकल होतात. दोन पाय तसे केले तर स्वामीस अन्न जिरत नाही. तीन किंवा चार पाय तसे केले तर क्लेश, वध, बंध हे स्वामीस होतात ॥२८॥

सुपिरेथवाविवर्णेग्रंथौपादस्यशीर्षिगेव्याधिः ।

पादेकुंभोयश्चग्रंथौतस्मिन्नुदररोगः ॥२९॥

कुंभाधस्ताज्जंघांतत्रकृतोजंघयोःकरोतिभयं ।

तस्याश्वाधारोधःक्षयकृत्द्रव्यस्यतत्रकृतः ॥३०॥

खुरदेशेयोग्रंथिःखुरिणांपीडाकरःसनिर्दिष्टः ।

ईपाशीर्षण्योश्चत्रिभागसंस्थोभवेन्नशुभः ॥३१॥

अर्थ—पलंगाच्या पायांस शिरोगत ग्रंथि (गुंज) किंवा निराळा रंग अ० स्वामीच्या भस्तकी व्याधि होतो. पलं० पा० जो कुंभभाग त्याच्याठाई ग्रंथि असेल तर स्वा० उदरामध्ये रोग होतो ॥२९॥ कुंभाचे खालीं जंघा तेथे ग्रंथि अ० तर स्वा० पोटाच्यास भय करतो. त्या जघचि खालीं जो आधार तेथे ग्रंथि असेल तर धनक्षय होतो ॥३०॥ पादस्यानीचा ग्रंथि, अश्व्यादि खुऱ्यांस पीडा करतो. ईपा (बाजूची काष्ठे) व शीर्षण्य (उत्तरे पायथें याची लांकडे) ह्या काष्ठांच्या तृतीयांशीं ग्रंथि अ० तर शुभ नव्हे ॥३१॥

निष्कुटमयकोलाक्षंसूकरनयनंचवत्सनाभंच ।
कालकमन्यदुंधुकमितिकथितश्छिद्रसंक्षेपः ॥३२॥

अर्थ—निष्कुट, कोलाक्ष, सूकरनयन, वत्सनाभ, कालक, धुंधुक, या नावांचा छिद्र होत. यांचा संक्षेप सांगितला ॥३२॥

घटवत्सुपिरमध्येसंकटमास्येचनिष्कुटछिद्रं ।
निष्पावमापमात्रं नीलछिद्रंचकोलाक्षं ॥३३॥
सूकरनयनं विपमं विवर्णमर्ध्वपर्वदीर्घच ।
वामावर्तं भिन्नं पर्वमितं वत्सनाभारव्यं ॥३४॥
कालकसंज्ञकृष्णधुंधुकमितियद्भवेद्विभिन्नं ।
दारुसवर्णं छिद्रं न तथा पापं समुद्दिष्टं ॥३५॥

अर्थ—जे छिद्र मध्यभागीं सुपिर मुखाचाठाई अल्प ते निष्कुटसंज्ञक होय. पा-
यटा व उडीद यांएवढे नीलवर्ण जे छिद्र ते कोलाक्षसं० होय ॥३३॥ सारखे
नव्हे, विगतवर्ण, अर्धपर्वीहून दीर्घ, असे छिद्र सूकरनयनसं० होय. वामावर्त,
पार गेलेले, पर्वप्रमाण जे छिद्र ते वत्सनाभसं० होय ॥३४॥ जे कृष्णवर्ण छिद्र
ते कालकसं० होय. जे दोहोंकडे दृश्य व कृष्णवर्ण ते धुंधुकसं० होय. का-
ष्ठासारख्या वर्णांचे छिद्र फार अशुभ नव्हे ॥३५॥

निष्कुटसंज्ञेद्रव्यक्षयस्तुकोलेक्षणेकुलध्वंसः ।
शस्त्रभयंसूकरकेरोगभयंवत्सनाभारव्ये ॥३६॥
कालकधुंधुकसंज्ञकीटैर्विद्वंचनशुभदंछिद्रं ।
सर्वग्रंथिप्रचुरंसर्वत्रनशोभनंदारु ॥३७॥

अर्थ—निष्कुटसं० छिद्र अ० द्रव्यनाश, कोलाक्षसं० अ० कुलनाश, सूकरनयन
छिद्र अ० शस्त्रभय, वत्सनाभसं० छिद्र अ० रोगभय, ॥३६॥ कालक व धुंधुक-
सं० छिद्र व कीटविद्ध छिद्रें शुभ नव्हेत. सर्वकाष्ठास बहुत ग्रंथि (गुंमटे)
अ० सर्व कामांस शुभ नव्हे ॥३७॥

एकद्रुमेण धन्यं वृक्षद्वयनिर्मितंच धन्यतरं ।
त्रिभिरात्मजवृद्धिकरंचतुर्भिरर्थोयशश्चाश्रयं ॥३८॥
पंचवनस्पतिरचिते पंचत्वं याति तत्रयः शेते ।

पट्सप्ताष्टरूपांकाष्टैर्घटितेकुलविनाशः ॥३९॥

अर्थ—एकवृत्ताच्या काष्ठानें केलेला पलंग शुभ, दोन वृत्तां० का० के० अत्यंत शुभ, तीर्थांनी केलेला पुत्रवृद्धिकर, चौहोनी केलेला द्रव्य, उत्तम यश पातें करणारा होतो ॥३८॥ पांच वृत्तांनी केलेल्या पलंगावर निजणारा मरतो. ६।७।८ वृत्तांच्या काष्ठानी केलेला पट्या कुलनाश करतो ॥३९॥

॥ इतिबृहत्संहितायांशय्यासनलक्षणं नामैकोनाशी
तितमोऽध्यायः ॥७९॥

॥ अथरत्नपरीक्षा ॥

रत्नेनशुभेनशुभंभवतिनृपाणामनिष्टमशुभेन ।
यस्मादतःपरीक्ष्यंदैवरत्नाश्रितंतद्भूतैः ॥१॥

अर्थ—शुभलक्षणयुक्त रत्नानें राजांचें शुभ होतें व अशुभलक्षणयुक्त रत्नानें अशुभ होतें; यास्तव हीरकादि रत्नाश्रित दैवाची परीक्षा रत्नपारव्यानीं करावी ॥१॥

द्विपहयवनितादीनांस्वगुणविशेषेणरत्नशब्दोस्ति ।
इहतूपलरत्नानामधिकारोवज्रपूर्वाणां ॥२॥

अर्थ—हत्ती, घोडा, स्त्री व जातीजातीमध्ये जें उत्कृष्ट त्यास त्याच्याशाच्या गुणाधिक्यानें रत्न'क्षणतात. या रत्नपरीक्षेंत हीरेप्रभृति पाषाणरत्नांचा अधिकार आहे २

रत्नानिवलादैत्यादधीचितोन्येवदंतिजातानि ।
केचिद्भुवःस्वभावाद्द्वित्र्यंप्राहुरुपलानां ॥३॥

अर्थ—बलनामक दैत्यापासून (त्यास इंद्रानें मारला तेव्हां त्याच्या हाडांपासून) रत्नें शालीं असें कोणी क्षणतात. दधीचि ऋषीच्या हाडापासून रत्नें शालीं असें अन्य क्षणतात. कोणी, भूमीच्या स्वभावास्तव पाषाणास नानाप्रकारचे रंग होऊन तीं रत्नें शालीं असें क्षणतात ॥३॥

वज्रेंद्रनीलमरकतकर्कतनपद्मरागरुधिरारव्याः ।
वैडूर्यपुलकविमलकराजमणिस्फटिकशशिकांताः ॥४॥
सौगंधिकगोमेदकशंखमहानीलपुष्परगराख्याः ।

ब्रह्ममणिज्योतीरसस्यकमुक्ताप्रवालानि ॥५॥

अर्थ—वज्र, इद्रनील, मरकत, कर्कतन, पद्मराग, रुधिराख्य, वैडूर्य, पुलक, निमलक, राजमणि, स्फटिक, चक्रकात, ॥४॥ सौम्यधिक, गमिदक, शाल, महानील, पुष्पराग, ब्रह्ममणि, ज्योतीरस, सस्यक, मुक्ताफल, प्रवाल, हे रत्नांचे भेद आहेत (पात उत्कृष्ट वज्र, मुक्ता, पद्मराग, मरकत हीं चार रत्नें आहेत यास्तव त्यांचेच रक्षण आचार्य करितात) ॥५॥

वेणातटेविशुद्धंशिरीषकुसुमोपमंचकौशलकं ।

सौराष्ट्रकमाताम्रंरुष्णंसौर्पारकंवज्रं ॥६॥

ईपत्ताम्रंहिमवतिमतंगजंवह्लपुष्पसंकाशं ।

आपीतंचकलिंगेश्यामंपौंड्रेपुसंभूतं ॥७॥

अर्थ—वेणानदीच्या तीरीं झालेले वज्र (हिरा) सत्तकरत्न दोपरहित होय शिरीसाच्या पुष्पासारखे (श्वेतपीत) ते कौशलदेशोत्पन्न, ईपल्लोहितवर्ण जे वज्र० ते सौराष्ट्रदेशोत्पन्न, रुष्णवर्ण जे वज्ररत्न ते सूर्पारकदेशोत्पन्न, ॥६॥ ईपत्ताम्रवर्ण जे वज्र० ते हिमाचलत्वाढाई झालेले, वह्ल (कडवा, थाल) पुष्पासारखे जे वज्र० ते मतगजदेशोत्पन्न, ईपतीतवर्ण जे वज्र० ते कलिंगदेशोत्पन्न, इयामवर्ण जे वज्ररत्न ते पौंड्रदेशोत्पन्न, अशीं सात हिऱ्यांची उत्पत्तिस्थाने होत ॥७॥

ऐंद्रपडस्त्रिशुक्लंयाम्यंसर्पास्यरूपमसितंच ।

कदलीकांडनिकाशंवैष्णवमितिसर्वसंस्थानं ॥८॥

वारुणमवलागुह्योपमंभवेत्कर्णिकारपुष्पनिभं ।

शृंगाटकसंस्थानंव्याघ्राक्षिनिभंचहौतभुजं ॥९॥

वायव्यंचयवोपममशोककुसुमप्रभंसमुद्दिष्टं ।

स्रोतःखनिःप्रकीर्णकमित्याकरसंभवास्त्रिविधः ॥१०॥

अर्थ—जे वज्र० पडस्त्रि (पट्कोण) व श्वेतवर्ण ते इन्द्रदेवस्य, जे रुष्णवर्ण व सर्पाच्या मुतासारखे ते यमदेवस्य, जे कदलीशाखावर्ण (नीलपीत) व सर्वाकार (वरसागितलेल्या १ आकाराशिवाय इतर आकारांचे) ते विष्णुदेवस्य, ॥८॥ जे खोल्या गुहाच्या आकाराचे व कर्णिकार (वाऱ्याचे झाड) पुष्पासारखे (ईपपीतवर्ण) ते वरुणदेवस्य, जे शृंगाटकसंस्थान (त्रिकोण) व व्याघ्राच्या नेत्रासारखे ते अभिदेवस्य, ॥९॥ जे यवासारखे (मध्ये मोठे) व अशोकपुष्पासारखे (लोहितवर्ण) ते वायुदेवस्य, अशा यवाच्या देवता सागितल्या आहेत पाण्याचे प्रवाहामध्ये, खाणीमध्ये व कित्येक ठिकाणीं भूमीत, असे ३ ठिकाणीं हिरे सापडतात ॥१०॥

रक्तपीतचशुभं राजन्यानां सितं द्विजातीनां ।

शैरीपं वैश्यानां शूद्राणां शस्यते सिनिभं ॥११॥

अर्थ—रक्त व पीतवर्ण हिरा राजास शुभ होय. श्वेतवर्ण ब्राह्मणांस शुभ, शिरीष-
पुष्पसदृशवर्ण वैश्यांस शुभ, कृष्णवर्ण शूद्रांस शुभ होय ॥११॥

सितसर्पपाष्टकंतंडुलो भवेत्तंडुलैस्तु विंशत्या ।

तुलितस्य द्वेलक्षे मूल्यं द्विद्वयूनि ते चैतत् ॥१२॥

पादत्रयं शार्धो न त्रिभागपंचांशपोडशांशश्च ।

भागश्च पंचविंशः शतिकः साहस्रिकश्चेति ॥१३॥

अर्थ—आठ, पांडन्या राई (महुन्या) भार १ तांदूळ; २० तांदूळभार जो हिरा
त्याची किंमत दोनलक्ष कार्षापण (पावले) होत्ये. बीस तांदूळात दोनदोन
तांदूळ कमी केले झणजे पुढील श्लोकांत सांगिल्याप्रमाणे किंमत होत्ये ॥१२॥
१८ तांदूळ वजन हिऱ्याची किंमत चतुर्यांश कमी दोनलक्ष स० दीडलक्ष, १६
तांदू० तृतीयांश कमी दोनलक्ष (१२३३३३३), १४ ता० दोन लक्षाचे अर्ध
(१०००००), १२ ता० दोन लक्षाचा तिसरा हिस्सा (६६६६६६), १०
ता० दोन लक्षाचा पंचमांश (४०००००), ८ ता० दोन० पोडशांश (१२-
५००), ६ ता० दोन० पंचविंशांश (८०००), ४ ता० दो० शभरावाहिस्सा
(२०००), २ तांदूळ वजनाच्या हिऱ्याची किंमत दोन लक्षांचा सहस्रांश
(२००) कार्षापण (पावले) होत्ये ॥१३॥

सर्वद्रव्याभेद्यं लघ्वं भसितरतिरश्मिवत्स्निग्धं ।

तडिदनलशक्रचापोपमंचवज्रं हितायोक्तं ॥१४॥

अर्थ—सर्वप्रकारचे शस्त्रांनीं अभेद्य, लहान, उदकांमध्ये तरणारा, किरणयुक्त,
स्निग्ध, वीज, अग्नि, इद्रधनुष्य यासारखा तेजस्वी हिरा हितकारक होय. ॥१४॥

काकपदमक्षिकाकेशधातुयुक्तानि शर्कराविद्धं ।

द्विगुणास्त्रिद्वयकलुपत्रस्तविशीर्णानि न शुभानि १५

अर्थ—काकपदांसारखी चिन्हें, मक्षिकांसारखीं चिन्हें, केशांसारख्या रेखा, मृत्तिका-
दि धातु माहीं युक्त; बारीक कणानीं युक्त, वेधित, शुभकोनाच्या दुष्पट कोनांनीं
युक्त, अधिदग्ध, गटूळ (विवर्ण), कातिसहिन, विशीर्ण (ओर्ण) असा हिरा
शुभ नव्हे ॥१५॥

यानिचबुहुददलिताग्रचिपिटवासीफलप्रदीर्घाणि ।
सर्वेपांचैतेपांमूल्याद्भागोष्टमोहानिः ॥१६॥

अर्थ—पाण्याचे बोंबड्यासारखे, विदारितप्रांतभाग, चपटे, अडुळशाच्या कळासारखे लांब, अशा हिऱ्यांची किंमत पूर्वोक्त किमतीपेक्षां अष्टमांश कमी जाणारी ॥१६॥

वज्रनकिंचिदपिधारयितव्यमेकेपुत्रार्थिनी
भिरवलाभिरुशंतितज्ञाः । शृंगाटकत्रिपु
टधान्यकवत्स्थितंयच्छ्रोणीनिभंचशुभदंत
नयार्थिनीनां ॥१७॥

अर्थ—पुत्रेच्छु स्त्रियांनी हिरा कोणताही धारण करूं नये असे कौणी आचार्य संपत्तात; परंतु शृंगाटक (त्रिकोण), तीन पुढांनी युक्त, धान्यक (घणे) दांसारखा, स्त्रीच्या योनीसारखा असा हिरा पुत्रेच्छु स्त्रियांस कल्याणकारक होय ॥१७॥

स्वजनविभवजीवितक्षयंजनयतिवज्रमनिष्टलक्षणं ।
अशनिविपभयारिनाशनंशुभमुरुभोगकरंचभूभृतां १८

अर्थ—अनिष्टलक्षणयुक्त हिरा, स्वकीयजन ऐश्वर्य व आयुष्य यांचा नाश करितो. शुभलक्षणयुक्त हिरा विजेचे भय, विपभय, शत्रुनाश यांतें करितो व शुभ, बहुत लपभोग, हे राजास करतो ॥१८॥

॥इतिबृहत्संहितायांवज्रपरीक्षानामाशीतितमोध्यायः ८०

॥ अथमुक्ताफलपरीक्षा ॥

द्विपभुजगशुक्तिशंखाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि ।
मुक्ताफलानितेपांवहुसाधुचशुक्तिजंभवति ॥१॥

अर्थ—हत्ती, सर्प, शिपा, शाल, मेघ, वेळू, मत्स्य, डुकर या आटांपासून मोले होतात त्यामध्ये शिंप्यातले मोती फार उत्तम (व्यवहारयोग्य) होतात ॥१॥

सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रकताम्रपर्णिपारशवाः ।
कौबेरपांडयवाटकहैमाइत्याकराह्यष्टौ ॥२॥

अर्थ—सिंहलक (सिलोन), पारलोक, सुराष्ट्र (काठेवाड) हे देश; ताम्रपर्णीनदी, पारशवदेश, काँवेर, पाण्ड्यवाट, हेम हे देश; अशीं ही आठ मोलांचीं उत्त-
तिस्थानें होत ॥२॥

बहुसंस्थानाःस्निग्धाहंसाभाःसिंहलाकराःस्थूलाः ।

ईपत्ताम्राःश्वेतास्तमोवियुक्ताश्चताम्राख्याः ॥३॥

कृष्णाःश्वेताःपीताःसशर्कराःपारलौकिकाविषमाः ।

नस्थूलानात्यल्पानवनीतनिभाश्चसौराष्ट्राः ॥४॥

ज्योतिष्मंतःशुभ्रागुरवोतिमहागुणाश्चपारशवाः ।

लघुजर्जरंदधिनिभंवृहद्विसंस्थानमपिहैमं ॥५॥

विषमंकृष्णंश्वेतंलघुकौवेरंप्रमाणतेजोवत् ।

निवफलत्रिपुटधान्यकंचूर्णाःस्थुःपाण्ड्यवाटभवाः ॥६॥

अर्थ—बहुतजागीं उत्पन्न होणारी, निर्मल, हंसतुल्यकांति, मोठी अशीं सिंहलद्वी-
पांतील मोलें होत. थोडीं तबडीं, श्वेत, निर्मल अशीं मोलें ताम्रपर्णीनदीम-
ध्ये उत्पन्न होतात ॥३॥ काळीं, पांढरीं, पिवळीं, वाळयुक्त, सारखीं नव्हत अशीं
पारलौकिक मोलें होत. फार मोठीं नव्हत व फार बारीकही नव्हत, लोण्या-
च्या वर्णाचीं मोलें सौराष्ट्रदेशांतील होत ॥४॥ तेजस्वी, श्वेतवर्ण, यजनदार,
उत्तम गुणांनीं युक्त अशीं मोलें पारशवदेशोत्पन्न होत. लहान, रुस्त, दद्या-
सारखें, वृहत्, द्विसंस्थान (जुळ्यासारखें) असें मोतीं हिमालयोत्पन्न होय ॥५॥
सारखें नव्हे, काळें, श्वेत, लहान, मोठ्या तेजाचें असें मोतीं काँवेर होय. नि-
वफलासारखें, तीन पुटाचें, घण्यासारखें, फार बारीक असें मोतीं पाण्ड्यवाटोत्पन्न
होय ॥६॥

अतसीकुसुमश्यामवैष्णवमैद्रंशशाकसंकाशं ।

हरितालनिभंवारुणमसितंयमदैवतंभवति ॥७॥

परिणतदाडिमगुलिकागुंजाताम्रचवायुदैवत्यं ।

निर्धूमानलकमलप्रभंचविज्ञेयमाग्नेयं ॥८॥

अर्थ—जयसाचे पुष्पासारखें काळें मोतीं विष्णुदैवत्य होय. चंद्रासारखें श्वेतवर्ण,
इंद्रदैवत्य; हरताळासारखें पीतवर्ण, नरुणदैवत्य; काळें, यमदैवत होय ॥७॥ पि-
कलेच्या डाळिंबाच्या दाण्यासारखें व गुंजेसारखें ताम्रवर्ण, वायुदैवत्य होय. धूप-
रहितअग्नि व कमळ यांसारखें ज्याचें तेन ते मोतीं अग्निदैवत्य जाणावें ॥८॥

मापकचतुष्टयधृतस्यैकस्यशताहतात्रिपंचाशत् ।
 कार्पापणानिगदितामूल्यंतेजोगुणयुतस्य ॥९॥
 मापकदलहान्यातोद्वात्रिंशद्विंशतिस्त्रयोदशच ।
 अष्टौशतानिचशतत्रयंत्रिपंचाशतासहितं ॥१०॥
 पंचत्रिंशतमितिचत्वारःरुष्णलानवतिमूल्याः ।
 सार्धास्तिस्त्रोगुंजाःसंज्ञेतिमूल्यंधृतरूपं ॥११॥
 गुंजात्रयस्यमूल्यंपंचाशद्रूपकागुणयुतस्य ।
 रूपकपंचत्रिंशत्त्रयस्यगुंजार्धहीनस्य ॥१२॥

अर्थ—तेज व उत्तम गुण यांणी युक्त असे एक मोती, पांच गुंजांचा एक मासा
 याप्रमाणें ४ मासे वजन असेल तर, त्याची किंमत ५३०० कार्पापण (पावले)
 सांगितले ॥९॥ चार माशांत अर्ध अर्ध कमी केले अ० पुढील किंमत होत्ये.
 झ० ३॥ माशांत ३२०० का०; ३ मा० २००० का०; २॥ मा० १३००;
 २ मा० ८००; १॥ मा० ३५३; १ मा० १३५; ४ गुंजांत ९०; ३॥ गुं०
 ७०; ३ गुं० ५०; २॥ गुंजांत ३५; किंमत होत्ये ॥१०॥११॥१२॥

पलदशभागोधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशसुरूपाः ।
 त्रिशतीसपंचविंशारूपकसंख्याकृतंमूल्यं ॥१३॥
 षोडशकस्यद्विशतीविंशतिरूपस्यसप्ततिःसशता ।
 यत्पंचविंशतिभृतंतस्यशतंत्रिंशतासहितं ॥१४॥
 त्रिंशत्सप्ततिमूल्याचत्वारिंशच्छतार्धमूल्याच ।
 पष्टिःपंचोनावाधरणंपंचाष्टकंमूल्यं ॥१५॥
 मुक्ताशील्यास्त्रिंशच्छतस्यसार्पंचरूपकविहिना ।
 द्वित्रिचतुःपंचशताद्वादशष्टपंचकत्रितयं ॥१६॥

अर्थ—पलाचा दहावा हिता धरणसे० होय. तितकें (३२ गुंजा) वजन सुरूप
 १३ मोलें होतील तर त्याची किंमत ३२५ रुपये केली आहे ॥१३॥ १६ मो-
 लें सुरूप धरणतुल्य असतील तर २०० रु० कि०; २० मोलें अ० तर १७०
 रु०; २५ अ० १३०; ॥१४॥ ३० मोलें अ० तर ७० रु० कि०; ४० मोलें
 अ० तर ५० रु०; ६० किंवा ५५ मोलें अ० तर त्याची कि० ४० रु०; ॥१५॥
 ८० मोलें अ० तर ३० रु०; १०० मोलें अ० तर ३५ रु० कि०; २००

मोत्ये अ० तर १२ रु०; ३०० असलीं तर ६ रु०; ४०० अ० तर ५ रु०;
५०० मोत्ये धरणतुल्य असलीं तर त्यांची किंमत ३ रुपये जाणावी ॥१६॥

पिक्कापिच्चार्यार्धारवकःसिक्कयंत्रयोदशाद्यानां ।

संज्ञाःपरतोनिगराशूर्णाश्वाशीतिपूर्वाणां ॥१७॥

अर्थ—१३ मोत्ये भार जो धरण तो पिक्कासं० होय. १६ मोत्ये भार ध० तो पिच्चासं०,
२० भार धरण अर्घासं०, २५ भार धरण अर्घासं०, ३० भार धरण रवकसं०,
४० भार धरण सिक्कसंज्ञक होय. पापुटे ५५ भार धरण निगरसं०, ८० पा-
सून ५०० पर्यंत सर्व धरणांस चूर्णसंज्ञा जाणावी. (आ संज्ञा मोत्यांच्या उत्प-
त्तिस्थानी व्यवहारास उपयोगी पडतात यास्तव सांगितल्या आहेत) ॥१७॥

एतद्गुणयुक्तानां धरणधृतानां प्रकीर्तितं मूल्यं ।

परिकल्प्यमंतरालेहीनगुणानां क्षयः कार्यः ॥१८॥

रुष्णश्चेतकपीतकताम्राणामीपदपिचविपमाणां ।

त्र्यंशोनविपमकपीतयोश्च पद्भागदलहीनं ॥१९॥

अर्थ—ही किंमत गुणयुक्त धरणभार मोत्यांची सांगितली. यांच्यामध्ये स्वतुल्यीने
किंमत कल्पावी. (१४।१५ इ० मोत्यांची व्यस्तत्रैराशिकाने किंमत आणावी)
गुणहीन मोत्ये असल्यास वक्ष्यमाणक्रमाने किंमत कमी करावी ॥१८॥ ईषत्-
रुष्णवर्ण, ईषत्श्वेत, ईषत्पीत, ईषत्ताम्र, ईषत्विपम अशीं मोत्ये असतां, पृ-
थोक्त किंमत त्र्यंशोन द्व० तृतीयांश कमी करावी. अतिविपम असतां पद्भाग
व अतिपीत असतां अर्धा पूर्वाक्त किंमत कमी करावी ॥१९॥

ऐरावतकुलजानां पुण्यश्रवणेंदुसूर्यदिवसेषु ।

ये चोत्तरायणभवाग्रहणैर्केद्वोश्च भद्रेभाः ॥२०॥

ते पां किल जायंते मुक्ताः कुंभेषु सरदकोशेषु ।

बहवो बृहत्प्रमाणा बहु संस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥२१॥

नैपामर्घ्यः कार्यो न च वेधोतीव ते प्रभायुक्ताः ।

सुतविजयारोग्यकरा महापवित्रा धृता राज्ञां ॥२२॥

अर्थ—ऐरावतकुलामध्ये उत्पन्न, पुण्यनक्षत्र, श्रवणनक्षत्र, चंद्रवार, रविवार यांचा दा-
ई झालेले, उत्तरायणी झालेले, सूर्यचंद्रांच्या ग्रहणी झालेले, असे जे हत्ती ते भद्र-
संबंधीत ॥२०॥ त्या भद्रसंज्ञकांच्या गंडस्यळांमध्ये व दंतकोशामध्ये बहुत, मो-

टी, अनेक आकृतींची, प्रमाणक अशीं मोर्त्ये होतात ॥२१॥ त्यांची किंमत करूनये व वेधही करू नये; कारण ती तेजस्वी व महापवित्र आहेत. तीं राजांनीं धारण केलीं असतां पुत्र, विजय, आरोग्य करणारीं हेत ॥२२॥

दंष्ट्रामूलशशिकांतिसप्रभंवहुगुणंचवाराहं ।

तिमिजंमत्स्याक्षिनिभंवृहत्पवित्रंवहुगुणंच ॥२३॥

अर्थ—दुकरांच्या दाढ्यांच्या मूली चंद्रासारखें तेजस्वी, अनेकगुण असे वराहसंभव मोर्ती होय. माशांच्या डोळ्यासारखें, मोठे पवित्र, बहुगुण असे मत्स्योत्पन्न मोर्ती होय ॥२३॥

वर्षोपलवज्जातंवायुस्कंधाच्चसप्तमाद्रष्टं ।

न्हियतेकिलखादिव्यैस्तडित्प्रभंमेघसंभूतं ॥२४॥

अर्थ—गारेसारखें झालेलें, सप्तम वायुस्कंधापासून पडलेलें, देवांनीं आकाशांत केलेलें, विजेसारखें तेजस्वी, असें मेघोत्पन्न मोर्ती होय ॥२४॥

तक्षकवासुकिकुलजाःकामगमायेचपद्मगास्तेषां ।

स्निग्धानीलद्युंतयोभवन्तिमुक्ताःफणस्याति ॥२५॥

शस्तेवनिप्रदेशरजतमयेभाजनेस्थितेचयदि ।

वर्षतिदेवोक्स्मात्तज्ज्ञेयंनागसंभूतं ॥२६॥

अपहरतिविषमलक्ष्मींक्षपयतिशत्रून्यशोविकाशय

ति । भौजंगंनृपतीनांधृतमकृतार्धंविजयदं च ॥२७॥

अर्थ—तक्षक व वासुकि यांच्या वंशांमध्ये झालेले, यथेच्छ गमन करणारे असे जे सर्प त्यांच्या फणच्या अर्ती स्वच्छ, नीलवर्ण अशीं मोर्त्ये होतात ॥२५॥ ते नाग-ज मोर्ती शुद्ध भूमीवर त्यांच्या भांड्यांत टाकले अन् इंद्र वृष्टि कातो (पाऊत पाडतो) ते मोर्ती नागज जाणावे ॥२६॥ ते नागज मोर्तीं राजाने किंमत केल्या-वांचून धारण केलें तर, अलक्ष्मीचें हरण, शत्रुनाश, यशवृद्धि, विजय हीं होतात २७

कर्पूरस्फटिकनिभंचिपिटंविषमंचवेणुजंज्ञेयं ।

शंखाद्भवशशिनिभंवृत्तंभ्राजिष्णुरुचिरंच ॥२८॥

अर्थ—कापूर व स्फटिकमण्यासारखें, चपट, असम, असें वेणुजमोर्ती जाणावे. चं-
द्रीकासारखें, नाटोळें, तेजस्वी, सुंदर असे शंखोत्पन्न मोर्ती जाणावे ॥२८॥

शंखतिमिवेणुवारणवराहभुजगाभ्रजान्यवेध्यानि ।
अमितगुणत्वाच्चैषामर्घःशास्त्रेननिर्दिष्टः ॥२९॥

अर्थ—शंख, मत्स्य, वेङ्क, हत्ती, वराह, सर्प, मेघ, पांशासून झालेलीं मोर्त्ये विंधू नये
व बहुगुणवान् यास्तव शास्त्रामध्ये यांची किंमतही सांगितली नाही ॥२९॥

एतानिसर्वाणिमहागुणानिसुतार्थसौभाग्य
यशस्कराणि । रुक्शोकहंतृणिचपार्थिवानां
मुक्ताफलानीप्सितकामदानि ॥३०॥

अर्थ—हीं सर्वप्रकारचीं मोर्त्ये महागुणी, पुत्र, इव्य, सौभाग्य, यश पातें करणारीं,
रोग व शोक यांचा नाश करणारीं, रुच्छित मनोरथ पूर्ण करणारीं अशीं राजास
देतात ॥३०॥

सुरभूपणलतानांसहस्रमष्टोत्तरंचतुर्हस्तं ।
इंद्रच्छंदोनाम्नाविजयच्छंदस्तदर्धेन ॥३१॥
शतमष्टयुतंहारोदेवच्छंदोह्यशीतिरेकयुता ।
अष्टाष्टकोर्धहारोरदिमकलापश्चनवषट्कः ॥३२॥
द्वात्रिंशतातुगुच्छोविंशत्याकीर्तितोर्धगुच्छारव्यः ।
षोडशभिर्माणवकोद्वादशभिश्चार्धमाणवकः ॥३३॥
मंदरसंज्ञोष्टाभिःपंचलताहारफलकमित्युक्तं ।
सप्ताविंशतिमुक्ताहस्तोनक्षत्रमालेति ॥३४॥
अंतरमणिसंयुक्तामणिसोपानंमुवर्णगुलिकैर्वा ।
तरत्कमणिमध्यंतद्विज्ञेयंचादुकारमिति ॥३५॥
एकावलीनामयष्टेष्टसंख्याहस्तप्रमाणामणि
विप्रयुक्ता । संयोजितायामणिनातुमध्येयष्टी
तिसाभूपणविद्विरुक्ता ॥३६॥

अर्थ—१००८ सरांचा ४ हात लाव असा मोर्त्याचा हार देवास करितात. त्याचें
नाव इंद्रच्छंद होय. त्याच्या अर्ध्या सराचा करतात त्याचें नाव विजयच्छंद हो-
य ॥३१॥ एकशें आठ सराचा २ हात लाव व ८१ सराचा दोन हात जो
हार त्याचें नाव देवच्छंद; ६४ सरांचा हार अर्धहारसं; ५४ सराचा हार २-

श्मिकलापसं०, ॥३२॥ ३२ सरांचा हार गुच्छसं०, २० सरांचा हार अर्धगुच्छ-
सं०; १६ सरांचा हार माणवकसं०, १२ सरांचा अर्धमाणवकसं०; ॥३३॥ ८
सरांचा हार मदरसं०; पाच सरांचा फलकुसं०; २७ मौक्तिकांचा हस्तप्रमाण जो
हार तो नक्षत्रमालासं०; ॥३४॥ त्याच नक्षत्रमालेत मध्ये रत्ने किंवा सोन्याचे
मणि घातले तर ती मणिसोपानसं०; त्याचेमध्ये तरलकमणि असल्यास त्यालाच
चाटुकार असे क्षणतात ॥३५॥ यथेष्ट मौक्तिकांनी युक्त, हस्तप्रमाण, मणिरहित
जो हार तो एकावलीसं०; जिच्या मध्ये मणि योजला तो षष्टि असे भूषणवेस्थां-
नी सांगीतले ॥३६॥

इतिवृहत्संहितायामुक्ताफलपरीक्षानामैका
शीतितमोध्यायः ॥८१॥

॥ अथपद्मरागपरीक्षा ॥

सौगंधिककुरुविंदस्फटिकेभ्यःपद्मरागसंभूतिः ।
सौगंधिकजाभ्रमरांजनाब्जजंवूरसद्युतयः ॥१॥
कुरुविंदभवाःशबलामंदद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः ।
स्फटिकभवादुतिमंतोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥२॥

अर्थ—सौगंधिक व कुरुविंद (धातुवि०) व स्फटिक यांपासून पद्मरागमण्यांची
उत्पत्ति होते. भ्रमर, कउनल, नीलकमल, नांवल्लाचा रस यांसारख्या रंगाचे
जे पद्मराग ते सौगंधिकापासून झालेले होत ॥१॥ शबल (श्वेतकृष्ण मिश्रवर्ण),
भस्पर्काति, मृत्तिकादिकानीं विद्ध (सकलंक) असे जे पद्मराग ते कुरुविंदोत्पन्न
जाणावे. तेजस्वी, अनेकरंगाचे, सच्छ असे जे पद्मराग ते स्फटिकापासून उ-
त्पन्न असे जाणावे ॥२॥

स्निग्धःप्रभानुलेपीस्वच्छोर्चिष्मान्गुरुःसुसंस्थानः ।
अंतःप्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाःसमस्तानां ॥३॥

अर्थ—जेहयुक्त, प्रभायुक्त, सच्छ, तेजस्वी, गुरु (वजनदार), सुंदर आकृति, मं-
धमार्गी कातियुक्त, अतिशोहितवर्ण, हे सर्व पद्मरागमणिरत्नांचे, गुण होत ॥३॥

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिलतात तीः—

८= सत्यनारायणपूजा.	८॥ तुकारामकृत मानस	८। दुर्गास्तोत्र
८= शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग.	१॥.गोदालहरी सटीक.
८= राममंत्रश्लोक.	८॥ सोळा सोमवारकथा	१. नीतेशतपत्र.
८= गोदावर्यष्टक.	८॥ चित्रे.	१॥.लघुकौमुदी.
८= माहिम्नस्तोत्र.	८॥ शिवाल्लिखित.	१॥.दानचंद्रिका.
८= व्याकरणसाह्य.	८॥ मंगलाष्टकें नवग्रहार्चा	१-रघुसर्ग ६ वा.
८॥. शके १७९६ साल	८॥ गुरुचरित्रां व्या५२	१-रघुसर्ग ७ वा.
चें पंचाग.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	१॥=नैषधकाव्य सर्ग३रा ०
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा.	९ पंचदशी प्राकृत.
८॥ धावे.	८॥ सीतास्वयंवर.	२ वेदातसूर्य.
८॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० फोष्टकें.	१ जातकालकार.
८॥ गोविंदगीत.	८॥ चर्पटपंजरिका.	१ पंचाग साधन.
८॥ रुक्मिणी स्वयंवर व	८॥ नौकाक्रीडन.	१ मुहूर्ततत्त्वदीपिका.
सुभद्राहरण आर्या.	८॥ कन्हाडे ब्राह्मणाचे	१ अवधूतगीता.
८॥ अगदशिष्टार्ह.	प्रवर.	
८॥ वास्तुप्रकरणार्थांकोष्टक	८॥ शिरस्तुति.	
८॥ धुवाख्यान.	८॥ गणपतीचे श्लोक.	

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सद्वृहत्यांस आर्ज्यां विनयपूर्वक असें सूचवितो कीं, या ग्रंथाचा राजापासून रक्कापर्यंत सर्वांस विशेष उपयोग होईल, असें समजून, संस्कृत (मराठी) टीकेसह लोकहितोद्देशानें हें पुस्तक छापण्याचें काम सुरू केलें आहे. यास वर्गणीद्वारा सात करून, तें पूर्ण करणें सुद्ध देशांजवांबांजें आहे.

वर्गणीचे दर.

	किंमत.	हाशील.
अष्टादश दिवस भरा पोंगोन दिवस दर भरास	८ भागे	६ ३.
सगळ्या दिवस दर भरास	१० भागे	६ ४.

किमतीनदल ठिकिटा पाटीगे ह्याल्यांस अर्धा आणा दराच्या पाठपाच्या.

मुंबईत टाकुरद्वारानजीक हरिनानांचे चार्डोत रा० रा० नारोरुण्ण हुमाय्ये याजकडे पैसा जमा करून त्यांची पावती घ्यावी.

आश्रयदात्यांस विनंती.

या ग्रंथाचे एकंदर १०७ अध्याय असून २८६२ श्लोक आहेत. त्यांतून आजपर्यंतचे ११ अंकांत २३११ श्लोक होऊन गेले. यावरून यापुढें राहिलेल्या ५१८ श्लोकांचे १ अंक निघतील असा अजमास होतो.

श्री
बृहत्संहिता

(बराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARAHA MIHIRA]

यात व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक २ रे

तारीख २६ जुलई १८७४.

अंक १५

VOL 2

25th July 1874

No. 15

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

याणी

आपल्या

नयनमित्र छात्रान्वये

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अकांत मोठ्या तक्तीचे साध्याची चतुष्पत्री ३२ पृष्ठे असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल

कलुषामंदद्युतयोलेखाकीर्णाःसधातवःखंडाः ।

दुर्विद्वानमनोज्ञाःसशर्कराश्रेतिमणिदोषाः ॥४॥

अर्थ—कलुष (गदूळ), अल्पकांति, रेषानी व्याप्त, मृत्तिकादि धातुयुक्त, फुटलेले, अप्रशस्तवेधाने युक्त, सुंदर नव्हत, वारिक कणानी युक्त, हे पद्मरागमण्याचे दोष होत ॥४॥

भ्रमरशिखिकंठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजंगानां ।

भवतिमणिःकिलमूर्धनियोनर्घयःसविज्ञेयः ॥५॥

अर्थ—भ्रमर व मयूरकंठ याच्या वर्णाचा, दीपाच्या शिखेसारखा, असा मणि सर्पाच्या मस्तकीं होतो, तो अमोलिक जाणावा ॥५॥

यस्तंविभर्तिमनुजाधिपतिर्नतस्यदोषाभवन्तिविपरोग

रुताःकदाचित् । राष्ट्रेचनित्यमभिवर्पतितस्यदेवःश

त्रूंश्वनाशयतितस्यमणेःप्रभावात् ॥६॥

अर्थ—अशा मण्यात जो राजा धारण करतो असा विष व रोग यांपासून पीडा कधीही होत नाही. त्याच्या राज्यामध्ये इद्र नेहमी वृष्टि करतो. त्या मण्याच्या सामर्थ्याने तो राजा शत्रूचा नाशही करितो ॥६॥

पट्विंशतिःसहस्राण्येकस्यमणेःपलप्रमाणस्य ।

कर्पत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टापद्मरागस्य ॥७॥

अर्धपलस्यद्वादशकर्पस्यैकस्यपट्सहस्राणि ।

यच्चाष्टमापकधृतंतस्यसहस्रत्रयंमूल्यं ॥८॥

मापकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपंचशतमूल्यौ ।

परिकल्प्यमंतरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानां ॥९॥

वर्णन्यूनस्यार्धतेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशः ।

अल्पगुणोबहुदोषोमूल्यात्प्राप्नोतिविंशांशं ॥१०॥

आधून्न्रणबहुलंस्वल्पगुणंचाभ्रयाद्विशतभागं ।

इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्यैःसमुद्दिष्टं ॥११॥

अर्थ-चार ताळ वजन, एका पदरागमण्याची किंमत २६ हजार रुपये जाणावी. ३ तोळे वजन, एका पदरागमण्याची किंमत २० हजार जाणावी ॥७॥ २ तोळे वजनाची १२ हजार; एक तोळा वजनाची ६ हजार; आठ मासे वजनाची ३ हजार, ॥८॥ चार मासे वजनाची १३१०, दोन मासे वजनाची ५०० रु० कि० जाणावी. पांच मध्ये वजनाची व कमजास्ती गुणयुक्तांची किंमत बुद्धीने कल्यावी ॥९॥ रंग कमी असल्यास पूर्वोक्त किंमत अर्धा जाणावी. तेजहीन मण्याची अष्टमांश जाणावी. अल्पगुणयुक्त, व बहुदोषयुक्त मण्याची किंमत पूर्वोक्ताहून विसावा हिता होई ॥१०॥ इषत्तूभ्रमवर्ण, बहुस व्रण (राळगे) पडलेला, अल्पगुण, अक्षा पदरागमण्याची किंमत पूर्वोक्ताहून दोनशांवा हिता होई. याप्रकारे प्राचीन आचार्यांनी पदरागमण्याची किंमत सांगितली आहे ॥११॥ येथे ८० गुंजांचा तोळा व पांच गुंजांचा मासा समजावे.

इतिवृहत्संहितायांपदरागपरीक्षानामद्वय

शीतितमोध्यायः ॥८२॥

॥ अथमरकतपरीक्षा ॥

शुकवंशपत्रकदलीशिरीषकुसुमप्रभंगुणोपेतं ।

सुरपितृकार्ये मरकतमतीव शुभदं नृणां विधृतं ॥९॥

अर्थ-पौषडासारख्या रंगाचे (नीलपीतवर्ण), यशपत्र (हरताळ) व केळ यासारखे (उदीरगाचे, पीतवर्ण), शिरीषपुष्पासारखे (श्वेतपीत) यांतील कोणत्याही रंगाचे, गुण (अ० ८२ श्लो० ३) यांतील गुणांनी युक्त असे मरकतरत्न (पाच) मनुष्यांनी धारण केले अ० देव, पितर यांच्या कार्यामध्ये शरच्च शुभदेणारे होय ॥१॥

इतिवृहत्संहितायांमरकतपरीक्षानामंत्र्यशीति

तमोध्यायः ॥८३॥

॥ अथदीपलक्षणं ॥

वामावर्तोमलिनकिरणःसस्फुलिंगोल्पमूर्तिःक्षिप्रं
नाशं व्रजतिविमलस्नेहवर्त्यन्वितोऽपि । दीपःपापं
कथयतिफलंशब्दवान्वेपनश्चव्याकीर्णार्चिर्विशल
भमरुद्यश्चनाशंप्रयाति ॥१॥

अर्थ—डावा किरणारा, मलिनकिरण, ठिणग्यानीं युक्त, अल्पउपोति, स्वच्छ तेल
व यात असतोही लवकर नाश पावतो, शब्दयुक्त, कपयुक्त, पसरटतेज, पतंग व
वायु हे नसतोही जो नाश पावतो, याप्रकारचा दीप अशुभफल सांगतो ॥१॥

दीपःसंहतमूर्तिरायततनुर्निर्वपनोदीप्तिमान्निःश
ब्दोरुचिरःप्रदक्षिणगतिर्वैदूर्यहेमद्युतिः । लक्ष्मीक्षि
प्रमभिव्यनक्तिरुचिरंयश्चोद्यतंदीप्यतेशेपलक्षणम
मिलक्षणसमंयोज्यंयथायुक्तितः ॥२॥

अर्थ—घट्टउपोति, लांब, कंपरहित, तेजस्वी, शब्दरहित, अतिप्रकाश, प्रद-
क्षिणज्याला, वैदूर्य स० लक्षण्या (नीलपीत) व सुवर्ण यांसारखी कांति, फार-
वेळ अतितेजस्वी प्रदीप्त होतो. असा दीप लवकर लक्ष्मीप्राप्ति होईल असे
सांगतो. या लक्षणाशिवाय अवशिष्ट राहिलेली लक्षणें (अ० ४३ श्लोक ३३।
३५) यात अभिलक्षणें सांगितलीं सांसारखी यथायुक्तीनें येथेही योजना क-
रावी ॥२॥

इतिवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायां दीपल
क्षणं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥

॥ अथदंतकाष्ठलक्षणं ॥

वह्नीलतागुल्मतरुप्रभेदैःस्युर्दंतकाष्ठानिसह
स्रशोयैः । फलानिवाच्यान्यतितत्प्रसंगोमा
भूदतोवच्चम्यथकामिकानि ॥१॥

अर्ध-वेल, सादी, झुडूप, वृक्ष या भेदांनीं दतकाष्ठें हजारों आहेत. अतिप्रसंग
न व्हावा ह्मणून इष्टफल देणारींच सांगतो ॥१॥

अज्ञातपूर्वाग्निनदंतकाष्ठान्यद्यान्नपत्रैश्चसम
न्वितानि । नयुग्मपर्वाग्निनपाटितानिनचो
र्ध्वशुष्काणिविनात्वचावा ॥२॥

अर्थ-पूर्वो, उत्पत्ति न जाणलेली, दतकाष्ठें चावू नयेत. पानांनीं युक्त, सपर्पा
(पेंरे), फोडलेलीं, वर सुखलेलीं, सालींवांचून अशीं दतकाष्ठें घेऊ नयेत ॥२॥

वैकंकतश्रीफलकाश्मरीपुत्राह्नीद्युतिःक्षेमत
रौसुदाराः । वृद्धिर्वटेकंप्रचुरंचतेजःपुत्रामभू
केककुभेप्रियत्वं ॥३॥

अर्थ-वैकंकत (वेढकळी), आंबळी, शिवण या झाडांचें दंतकाष्ठ केलें तर ब्र-
ह्मवर्चस होतें. क्षेमतरुचें (वृक्षावि०) केलें तर उच्चमस्त्रीप्राप्ति होय. वडा
चें के० अर्थवृद्धि होय. रुबीचें के० बहुत तेज होतें. मोहाचें के० पुत्रप्राप्ति
होय. अर्जुनसादक्याचें केलें तर लोकाधिप होतो ॥३॥

लक्ष्मीःशिरिपेचतयाकरंजेप्रक्षेप्यसिद्धिःसम
भीप्सितास्यात् । मान्यत्वमायातिजनस्य
जात्याप्राधान्यमश्वत्थतरौवदंति ॥४॥

अर्थ-शिरसाचें व करजाचें दंतकाष्ठ केलें तर लक्ष्मीप्राप्ति, पायरीचें के० इच्छि-
त इष्टप्राप्ति, नाईचें के० मान्यत्वप्राप्ति, विंजळाचें के० श्रेष्ठ व होतें ॥४॥

आरोग्यमायुर्वदरीवृहत्पौरैश्वर्यवृद्धिःस्वदिरे
सविल्वे । द्रव्याणिचेष्टान्यतिमुक्तकेस्युःप्रा
प्नोतितान्येवपुनःकदंबे ॥५॥

अर्थ-बोर व डोरली यांचें द० केलें तर आरोग्य व आयुष्यवृद्धि हीं होतात.
खैर व वेल यांचें के० ऐश्वर्यवृद्धि होय. योगीचें व कळंगाचें के० इष्टद्रव्य-
प्राप्ति होय ॥५॥

निवेर्भातिःकरवीरेन्नलब्धिर्भांडीरेस्यादिदमे

वप्रभूतं । शम्भ्यांशत्रूनपहंत्यर्जुनेचश्यामायां
चद्विषतामेवनाशः ॥६॥

अर्थ—निनाचें दं० केलें तर द्रव्यप्राप्ति. कण्हेरीचें केलें तर अन्नप्राप्ति. भांडीर
वृक्षाचें केलें तर बहुत अन्नप्राप्ति. शमीवृक्षाचें व अर्जुनवृक्षाचें के० शत्रुनाश
होतो. काव्ये वृक्षशोचें केलें तर शत्रुनाशच होतो ॥६॥

शालेश्चकर्णेचचदंतिगौरवंसभद्रदारावपिचा
टरूपके । बाह्यभ्यमायातिजनस्यसर्वतःप्रि
यंगवपामार्गसज्जमुदाडिमैः ॥७॥

अर्थ—चार, साग, देवदार, अड्डसा यांचें दंतकाष्ठ के० सन्मानप्राप्ति होये.
काग, आयाडा, जांबळ, डाळिब या वृक्षांचें केलें तर सर्वलोकांस प्रिय होतो ॥७॥

उदङ्मुखःप्राङ्मुखएवचाब्दंकामंयथेष्टहृदये
निवेश्य । अद्यादनिद्यंचसुखोपविष्टःप्रक्षा
ल्यजह्याश्चशुचिप्रदेशे ॥८॥

अर्थ—दंतकाष्ठ भक्षण कर्ता ज० दांत घांतिणारा, याणें उत्तराभिमुख किंवा प्रा-
ङ्मुख वसून, वार्षिक वषेष्ट इच्छा हृदयामध्ये कस्मिन् सुखोपविष्टहोताता निश्च
नव्हे असें दंतकाष्ठ भक्षणे (दांत घांतिणे). नंतर तें दंतकाष्ठ धुवून शुद्धजा-
गीं टाकावें ॥८॥

अभिमुखपतितप्रशांतदिक्स्थंशुभमतिशोभ
नमूर्ध्वसंस्थितंयत् । अशुभकरमतोन्यथाप्र
दिष्टंस्थितंपतितंचकरोतिमृष्टमन्नं ॥९॥

अर्थ—टाकलेलें दंतकाष्ठ कर्त्याच्या संमुख पडलें किंवा शांतदिशेस पडलें तर
शुभ होय. यत्तें राहिलें तर फारच शुभहोय. याहून अन्यथा पडलें तर अ-
शुभकारक सांगितलें. राहून पडलें तर सच्छ अन्नातें करते (रच्छ अन्न
पिळतें) ॥९॥

इतिवृहत्संहितायांदंतकाष्ठलक्षणं नामपंचा
शतित्तमोऽध्यायः ॥८५॥

॥ अथसर्वशाकुनं ॥

यच्छुक्रशक्रवागीशकपिष्ठलगरुत्तमां ।
 मतेभ्यःप्राहृक्पभोभागुरेदेवलस्यच ॥१॥
 भारद्वाजमतंदृष्टायञ्चश्रीद्रव्यवर्धनः ।
 आवंतिकःप्राहनृपोमहाराजाधिराजकः ॥२॥
 सप्तर्षीणांमतंयञ्चसंस्कृतंप्राकृतंचयत् ।
 यानिचोक्तानिगर्गाद्यैर्यात्राकारैश्चभूरिभिः ॥३॥
 तानिदृष्ट्वाचकारेमंसर्वशाकुनसंग्रहं ।
 वराहमिहिरःप्रीत्याशिष्याणांज्ञानमुत्तमं ॥४॥

अर्थ—जै शाकुन शुक्र, इंद्र, बृहस्पति, कपिष्ठलग्रवि, गच्छ हे शास्त्रकर्ते यांची
 व भागुरि आणि देवल यांची मते पाहून ऋषभाचार्य सांगता शाला ॥१॥ तसा-
 च भारद्वाजऋषींचे मत पाहून महाराजाधिराज श्रीद्रव्यवर्धननामक उग्रमायिनीचा
 राजा जै शाकुन सांगताशाला ॥२॥ जै शा० मरीच्यादि सप्तर्षीस मान्य व जै
 संस्कृत किंवा प्राकृत शाकुन, जी शाकुने गर्ग, वसिष्ठ, पराशर, कश्यप, ऋषिपुत्र
 इत्यादि बहुत यात्राकार (यात्रिकरू) ऋषींनी सांगितली ती पाहून वराहमिहिराचा-
 र्य शिष्यांच्या प्रीत्यर्थ उत्तमज्ञानरूप अशा ह्या सर्वशाकुनसंग्रहातें संक्षेपानें क-
 रिता शाला ॥३॥४॥

अन्यजन्मांतरकृतंकर्मपुंसांशुभाशुभं ।

यत्तस्यशकुनःपाकंनिवेदयतिगच्छतां ॥५॥

अर्थ—अ-यज्ञ-मामध्ये केलेले पुरुषाचे जे शुभाशुभकर्म त्याच्या पाकातें (भोक्तृ-
 त्वातें) गमन करणाऱ्या पुरुषांत शाकुन सांगतो ॥५॥

ग्राम्यारण्यांशुभूव्योमद्युनिशोभयचारिणः ।

रुतयातेक्षितोक्तेषुग्राह्याःस्त्रीपुंनपुंसकाः ॥६॥

अर्थ—ग्रामभर, अरण्यवासी, अशुचर, भूमिचर, आकाशचर, दिवसचारी, रात्रिचर,

दिवसरात्रिचर असे शकुन आहेत (यांचे लक्षण पुढे आहे). त्यांचा शब्द, गमनं, अवलोकन यांवरून सांगितले जे पुंस्त्रीनपुंसक ते प्यावे. (शब्दादिक्रावरून शकुन स्त्री, पुरुष, नपुंसक हे जाणावे स० स्त्रीचा शब्द अ० स्त्रीशकुन इ०) ॥६॥

पृथक्जात्यनवस्थानादेपांव्यक्तिर्नलक्ष्यते ।

सामान्यलक्षणोद्देशेऽश्लोकावृष्टिपिकृताविमौ ॥७॥

अर्थ—या शकुनांचा पृथक्पृथक् जाति देश न समजल्यामुळे पुंस्त्रीनपुंसक हे स्पष्ट लक्षांत येत नाही. यास्तव सामान्यलक्षण समजण्याविषयी वृद्धगर्गऋषीने सांगितलेले वक्ष्यमाण दोन श्लोक पहावे ॥७॥

पीनोन्नतविकृष्टांसाःपृथुग्रीवाःसुवक्षसः ।

स्वल्पगंभीरविरुताःपुमांसःस्थिरविक्रमाः ॥८॥

तनूरस्कशिरोग्रीवाःसूक्ष्मास्यपदविक्रमाः ।

प्रशस्तमृदुभाषिण्यःस्त्रियोतोऽन्यन्नपुंसकं ॥९॥

अर्थ—पुष्ट, उंच, विस्तीर्ण असे स्कंध, विस्तीर्ण मान, सुंदर वक्षस्थल, स्वल्प व गंभीर शब्द, स्थिर पराक्रम हीं पुरुषलक्षणें होत ॥८॥ उर, मस्तक, मान, हीं गारीक; मुल, चरण, पराक्रम हीं सूक्ष्म; प्रशस्त, मृदुभाषण हीं स्त्रियांचीं लक्षणें होत. यांहून अन्य नपुंसक जाणावे ॥९॥

ग्रामारण्यप्रंचाराद्यंलोकादेवोपलक्षयेत् ।

संचिक्षिप्सुरहंवन्मियात्रामात्रप्रयोजनं ॥१०॥

अर्थ—या शकुनांचे ग्रामंचर, अरण्यचर इत्यादि लोकप्रचाराने व अन्यशास्त्रानेच जाणावे. ग्रंथाचा संक्षेप करण्यास इच्छिणारा जो मी तो यात्रेस नितर्क उपयोगी नितर्केच सांगतो ॥१०॥

पथ्यात्मानंनृपंसैन्येपुरेचोद्दिश्यदेवतां ।

सार्थेप्रधानंसाम्यंस्याज्जातिविद्यावयोधिकं ॥११॥

अर्थ—मार्गामध्ये स्वशरीरास उद्देशून, सैन्यामध्ये राजास उ०, पुर शब्द उपलक्षणार्थ स० गांवांत ग्रामाधिपतीस उ०, ननसमूहामध्ये मुख्यास उ०, ते बहुत अ-

सत्यास जाति, विद्या, वय यांणीं अधिक जो असेल त्यास उद्देशून शकुनांचें शु-
भाशुभफल होतें ॥११॥

मुक्तप्राप्तैष्यदकार्सुफलंदिक्षुतथाविधं ।

अंगारिदीप्तधूमिन्यस्ताश्रशांतास्ततोपराः ॥१२॥

अर्थ—मुक्त, प्राप्त, एष्य आहे सूर्य ज्यांचाठाई अशा दिशांचाठाई झालेले जे शकुन
त्यांचे अशुभफल गत, वर्तमान, भविष्य असे जाणावे. त्या मुक्त, प्राप्त एष्य, दि-
शा अंगारि, दीप्त, धूमिनी अशा होत. याहून इतर पांच दिशा शांत होत. स०
सूर्योदयापासून प्रहरपर्यंत ईशानी मुक्तसूर्या, पूर्व प्राप्तसूर्या, आग्नेयी एष्यसूर्या; दुस-
ऱ्या प्रहरी पूर्व मुक्तसूर्या, आग्नेयी प्राप्तसूर्या, दक्षिण एष्यसूर्या; तृतीयप्रहरी आग्ने-
यी मु०, द० प्रा० नि० ए०; चतुर्थप्र० दक्षि० मु०, नि० प्रा०, प० ए०;
रात्रीच्या प्रथम प्रहरी निर्झरति मु०, प० प्रा०, वा० ए०; द्वि० पश्चिम मु०, वा०
प्रा०, उ० ए०; तृती० वायव्य मुक्त०, उ० प्रा०, ई० ए०; चतुर्थप्रहरी उत्तर-
मुक्तसूर्या, ई० प्राप्त०, पूर्व एष्यसूर्या अशा होतात. याप्रमाणें अशुभफल. सूर्य-
मुक्तदिशेत शकुनांचें गतफल, प्राप्तसूर्यदिशेचें वर्तमानफल, एष्य सूर्यदिशेचें
भविष्यफल जाणावे. सूर्यमुक्तदिशा अंगारिणी, प्राप्तसूर्यदिशा दीप्ता, एष्यसूर्यदिशा
धूमिनी याप्रकारे ३ व बाकी ९ दिशा शांत होत ॥१२॥

तत्पंचमदिशांतुल्यंशुभं त्रैकाल्यमादिशेत् ।

परिशेषयोर्विशोर्वाच्यं यथासन्नं शुभाशुभं ॥१३॥

अर्थ—त्या अंगारि, दीप्त, धूमिनी या ३ दिशांपासून त्यांचे त्यांचे पांचवे दिशांचें
भूत, भविष्य, वर्तमानकाळीं या या दिशेप० शुभाशुभफल सांगावे. राहिलेल्या
दोन दिशांचें, समीपदिशासारखें शुभाशुभफल सांगावे ॥१३॥

शीघ्रमासन्ननिघ्नस्यैश्विरादुन्नतदूरगैः ।

स्थानवृद्ध्युपघाताच्चतद्ब्रूयात्फलं पुनः ॥१४॥

अर्थ—समीप व सत्तलभागीं झालेल्या शकुनांचें शुभाशुभफल शीघ्र होतें. उंच
प्रदेशी व दूर झालेल्यांचें फल अवकाशानें येतें. आणखी ज्या स्थानीं प्रतिदिवशी
वृद्धि होत असेल तेथे झालेल्या शुभशकुन वृद्धि करितो व जेथे नाश होत असेल
तेथील अशुभशकुन नाश करतो. नाशस्थानी झालेल्या शुभशकुन अल्पशुभ करतो
असे सांगावे ॥१४॥

क्षणतिथ्युद्वातार्कैर्देवदीप्तोयथोत्तरं ।

क्रियादीप्तोगतिस्थानभावस्वरविचेष्टितैः ॥१५॥

अर्थ—आर्द्रादि मुहूर्त, तिथि, नक्षत्र, वायु, सूर्य या पांचावर शालेला शकुन देव-दीप्त. गमन, स्थान, भाव, स्वर, विचेष्टित यांवर शालेला शकुन क्रियादीप्त. हे उत्तरोत्तर नलिष्ठ होत. (क्षणापेक्षां तिथि ३०) (चतुर्थी, षष्ठी, अष्टमी, नव-मी, चतुर्दशी या तिथि दीप्त. मूळ, ज्येष्ठा, आश्लेषा, आर्द्रा, विशाखा, भरणी, मघा, कृत्तिका हीं नक्षत्रे दीप्त. या पूर्वोक्त नक्षत्राचे मुहूर्त (आर्द्रादि) ते क्ष-णदीप्त. चंड, खर, परुष, प्रतिलोमादि वातदीप्त. सूर्याभिमुख व दीप्तदिक्स्थ अर्कदीप्त. अर्क, वायु यांचें संमुख जो धांवतो तो गतिदीप्त. कुभूम्यादि-स्थ जो तो स्थानदीप्त. स्वल्पसंज्ञ जो तो भावदीप्त. भयंकर स्वरादि स्वरदी-प्त. छिन्नाभिन्नादि चेष्टादीप्त. असे दहाप्रकारचे शकुन आहेत) ॥१५॥

दशधैवं प्रशांतोपिसौम्यस्तृणफलाशनः ।

मांसामेध्याशनोरौद्रो विमिश्रोन्नाशनः स्मृतः ॥१६॥

अर्थ—या दहाप्रकारचाही शकुन शांत शाला तथापि तृणभक्षक किंवा फलभक्षक असेल तर शुभ जाणावा. मांसभक्षक व अमेध्य (विष्टादि) भक्षक असेल तर रौद्र (अतिदीप्त) जाणावा. अन्नभक्षक असेल तर तो मिश्र (शांतदीप्त) सांगीतला ॥१६॥

हर्म्यप्रासादमंगल्यमनोज्ञस्थानसंस्थिताः ।

श्रेष्ठामधुरसक्षीरफलपुष्पद्रुमेपुच ॥१७॥

अर्थ—गृह, देवालय, मंगल्य (देव ब्राह्मण गाई राहिलेले), मनोज्ञ (ओलेतृण, शीतल छायायुक्त) अशास्थानी व मधुर, रसिक फले व पुष्पे यांणी युक्त अशा वृक्षांचा ठाई शालेले शकुन श्रेष्ठ (शुभ) होत ॥१७॥

स्वकाले गिरितोयस्थावलिनोद्युनिशाचराः ।

क्रीवस्त्रीपुरुषाश्चैवावलिनः स्युर्यथोत्तरं ॥१८॥

अर्थ—गिरि (पर्वत, उच्चप्रदेश) यांवर राहणारे दिवसास फिरणारे दिवाःनलिष्ठ व उदकांत राहणारे, रात्रीस फिरणारे, रात्रिवालेष्ट शकुन होत. नपुंसक, स्त्रिया, पुरुष असे शकुन यांमध्ये उत्तरोत्तर नलिष्ठ होत. अ० नपुंसकापेक्षां स्त्रिया बलवान्, स्त्रियापेक्षां पुरुष बलवान् ॥१८॥

जवजातिवलस्थानहर्षसत्वस्वरान्विताः ।
स्वभूमावनुलोमाश्चतदूनाःस्युर्विवर्जिताः॥१९॥

अर्थ—वेगयुक्त गति, जाति, बल, स्थान, हर्ष, धैर्य, स्वर यांहीं युक्त व स्वभूमी-
चाठाई अनुकूल राहिलेले असे शकुन बलिष्ठ होत. छ० दोन, शकुन झाले
असतां जो वेगयुक्तगति इत्यादिकेकसून अधिक तो बलवान् अन्य 'निर्वल' असे
जाणावे. वेगादिकेकसून जे कमी ते निर्वयशकुन जाणावे ॥१९॥

कुक्कुटेभपिरिल्यश्चशिखिवंजुलछिक्कराः ।

वलिनःसिंहनादश्चकूटपूरीचपूर्वतः ॥२०॥

अर्थ—कोंबडा, हत्ती, पिरिल्य (पक्षिवि०), मयूर, वंजुल (पक्षिवि०), छिक्कर
(मृगजाति), सिंहनाद (पक्षिवि०), कूटपूरी (वक्त्रपक्षी) हे शकुन पूर्वत बलिष्ठ
होत ॥२०॥

क्रोमुकोलूकहारीतकाककोकर्क्षपिंगलाः ।

कपोतरुदिताक्रंदकूरशब्दाश्चयान्यतः ॥२१॥

अर्थ—कोल्हा, घुबड, हिरवा खनुतर, काबळा, चक्रगाक, आस्वल, पिंगळा, कव-
डा, रोदन, ओरदणें, कूरशब्द हे दक्षिणदिशेत बलिष्ठ होत ॥२१॥

गोशशक्रौचलोमाशहंसोत्क्रोशकपिंजलाः ।

विडालोत्सववादित्रगीतहासाश्चवारुणाः ॥२२॥

अर्थ—गाय, ससा, कौंचपक्षी, मेंढा, हंस, कुररपक्षी, कवडा, माजर, विवाहादि-
उत्सव, बाबो, गायन, हास्य ही पश्चिमेत बलिष्ठ होत ॥२२॥

शतपत्रकुरंगारघुमृगैकशफकोकिलाः ।

चापशल्यकपुण्याहघंटाशंखरवाउदक् ॥२३॥

अर्थ—सुतारपक्षी, हरिण, उदोर, मृग, एकशफ (अश्वादि), कोकिल, चाप,
शालजीवन, आशीर्वादसूचकशब्द, घंटा, शल यांचे शब्द; हे उत्तरेत बलिष्ठ
होत ॥२३॥

नग्राम्योरण्यगोत्राह्योनारण्योग्रामसंस्थितः ।

दिवाचरोनशर्वर्यानचनक्तंचरोदिवा ॥२४॥

अर्थ—गांवातील शकुन अरण्यांत अ० गाचे शुभाशुभफल घेऊ नये. तसेंच अर-

प्यांतील गांतां अ०, दिवाचराचें रात्रीत, रात्रीचराचें दिनसास असें, शुभफल घेऊनये ॥२४॥

द्वंद्वरोगार्दितत्रस्ताःकलहामिपकाक्षिणः ।

आपगांतरितामत्तानग्राह्याःशकुनाःकचित् ॥२५॥

अर्थ—सारसपक्षाचे मिथुनावांचून द्वंद्व, रोगपीडित, भीत, कलह व मांस यांतें इच्छिणारे, नदीनें अतरित, मत्त असे शकुन शुभाशुभफलाविषयीं कधींही घेऊं नयेत ॥२५॥

रोहिताश्वाज्जवालेयकुरंगोमृगाःशशः ।

निष्फलाःशिशिरेज्ञेयावसंतकाककोकिलौ ॥२६॥

अर्थ—रोहित (रोही), घोडा, मेंढा, गाढव, कुरंग (मृगवि०), उंट, हरिण, सा, हे सर्व शिशिरऋतूमध्ये निष्फल जाणावे. काक व कोकिल हे वसंतऋतूमध्ये निष्फल जाणावे ॥२६॥

ननुभाद्रपदेग्राह्याःसूकरश्ववृकादयः ।

शरद्वज्रादगोक्रौंचाःश्रावणेहस्तिचातकी ॥२७॥

अर्थ—डुकर, कुतरा, लांडगा इ० भाद्रपदमासीं न घ्यावे. कमलभस्मक (हंस), गार्ड, क्रींचपक्षी, हे शरदृतूमध्ये न घ्यावे. हत्ती व चातक हे श्रावणमासीं न घ्यावे. (हे या महिन्यांत मद्युक्त असतात यास्तव शुभाशुभशकुनांविषयीं न घ्यावे) ॥२७॥

व्याघ्रर्क्षवानरद्वीपमहिषाःसविलेशयाः ।

हेमंतेनिष्फलाज्ञेयायालाःसर्वेविमानुषाः ॥२८॥

अर्थ—व्याघ्र, रीस, वानर, चिता, महिष, विलेशय (साळजीवत, मुंगस इ०), मनुष्यरहित सर्व बाल हे हेमंतऋतूमध्ये निष्फल होतात ॥२८॥

ऐंद्रानलदिशोर्मध्येत्रिभागेषुव्यवस्थिताः ।

कोशाध्यक्षानलाजीवितपोयुक्ताःप्रदक्षिणं ॥२९॥

अर्थ—पूर्व व आग्नेयी याच्यामध्ये जे तीन भाग तेथें प्रथमभागी कोशाध्यक्ष (राजिनदार), २ भागी सुवर्णकारादि अभिजीवी, ३ भागी तपस्वी हे प्रदक्षिण राहतात ॥२९॥

शिल्पीभिक्षुर्विवस्त्रास्त्रीयाम्यानलदिगंतरे ।

परतश्चापिमातंगगोपधर्मसमाश्रयाः ॥३०॥

अर्थ—दक्षिण व आग्नेयी याच्या मध्यभागी प्रथम शिल्पी, २ सन्यासी, ३ वस्त्ररहित स्त्री, हीं राहतात. निःक्रंति व दक्षिण यांच्या मध्ये प्रथमभागी हत्तीचा आश्रय करणारा, २ गोपाचा आ०, ३ धर्माचा आ० हे राहतात ॥३०॥

नैऋतीवारुणीमध्येप्रमदासूतितस्कराः ।

शौण्डिकःश्राकुनीहिंस्त्रोवायव्यपश्चिमांतरे ॥३१॥

अर्थ—नैऋती व पश्चिम यांच्या मध्ये प्रथम प्रमदा, २ सूतिका, ३ चोर हे राहतात. वायव्य व पश्चिम यांमध्ये प्रथम मद्यपानरत, २ टीवर, ३ क्रूर हे राहतात ॥३१॥

विपघातकगोस्वामिकुहकज्ञास्ततःपरं ।

धनवानीक्षणीकश्चमालाकारस्ततःपरं ॥३२॥

अर्थ—वायव्य व उत्तर यांमध्ये प्रथम विपघातक, २ वृषभ, ३ गीढवगाल जाणणारा, हे राहतात. उत्तर व ईशानी यांमध्ये प्रथम इव्यवान्, २ उपोतिषी, ३ माळी, हे राहतात ॥३२॥

वैष्णवश्चरकश्चैववाजिनारक्षणे रतः ।

एवंद्वात्रिंशतोभेदाःपूर्वदिग्भिःसहोदिताः ॥३३॥

अर्थ—ईशानी व पूर्व यांमध्ये प्रथमभागी विष्णुभक्त, २ भागी चरक (गुप्त बातमीदार), ३ भागी अश्वरक्षणपर हे राहतात. याप्रकारे हे भेद २४ व पूर्वादिदिशा ८ यांनी युक्त केले अ० ३२ भेद प्रदक्षिण सांगितले ॥३३॥

राजाकुमारोनेताचदूतःश्रेष्ठीचरोद्विजः ।

गजाध्यक्षश्चपूर्वाद्याःक्षत्रियाद्याश्चतुर्दिशं ॥३४॥

अर्थ—पूर्वदिशेस राजा, आग्नेयीस कुमार, दक्षिणेस सेनापति, नैऋतीस दूत, पश्चिमेस श्रेष्ठी (अत्युत्तम, कुलपरंपरागत शिल्पब), वायव्येस बातमीदार, उत्तरेस ब्राह्मण, ईशानीस गजाध्यक्ष, असे राहतात. तसेच पूर्वेस क्षत्रिय, दक्षिणेस वैश्य, पश्चिमेस शूद्र, उत्तरेस ब्राह्मण राहतात ॥३४॥

गच्छतस्तिष्ठतोवापिदिशि यस्याव्यवस्थितः ।

विरैतिशकुनोवाच्यस्तद्दिग्जेनसमागमः ॥३५॥

अर्थ—पुरुष, गमन करीत अ० किंवा स्थिर अ० ज्या पूर्वादिदिशेत राहिलेला शकुन (प्राणी किंवा पक्षी) शब्दकरील त्या दिशेच्या आश्रयकरणान्यावरील समागम त्या पुरुषास त्या दिवशी होईल. झ० पूर्व व आग्नेयी यांमध्ये प्रथम त्रि-भागस्थ शकुन अ० कोशाध्यक्षावरावर भेट होईल, द्वि० शकुन अ० सुवर्णकारा-दिकांवरील, तृ० शकुन अ० तपस्यावरावर इ० जाणवे ॥३५॥

भिन्नभैरवदीनार्तपुरुषक्षामजर्जराः ।

स्वरानेष्टाः शुभाः शान्तात्तदृष्टप्रकृतिपूरिताः ॥३६॥

अर्थ—फुटलेले (विषम), क्रूर, दीन, पीडित, कठोर, ग्लान, फुटलेल्या भांड्या-सारखे असे शब्द शुभ नव्हत. शान्तदिक्स्थित व अनर्काभिमुख व हर्षयुक्त-प्रकृतीने केलेले असे शब्द शुभ होत ॥३६॥

शिवाश्यामारलालुल्लुःपिंगलागृहगोधिका ।

सूकरीपरपुष्टाचपुन्नामानश्ववामतः ॥३७॥

अर्थ—भालू, श्यामा (काळ्या रंगाची चिमणी), रला (पक्षिवि०), चिचौडी, पिंगला (उलूकखी), पाल, हुकरीण, कोकिला, पुरुषनामक पक्षी, हे सर्व गम-नकर्त्याच्या वामभागीं शुभ होत ॥३७॥

स्त्रीसंज्ञाभासभयककपिश्रीकर्णछिक्कराः ।

शिखिश्रीकंठपिप्पीकरुरुदयेनाश्वदक्षिणाः ॥३८॥

अर्थ—स्त्रीसदृश पक्षी, गृध्रपक्षी, कुत्रा, वानर, श्रीकर्ण (पक्षिवि०), छिक्कर (मृगवि०), मयूर, श्रीकंठ (पक्षिवि०), पिप्पीक (पक्षिवि०), रुद (मृगवि०) ससाणा हे दक्षिणभागीं गमनकर्त्यास शुभ होत ॥३८॥

क्ष्वेडास्फोटितपुण्याहगीतशंखां वुनिःस्वनाः ।

सतूर्याध्ययनाः पुंवत्स्त्रीवदन्यागिरः शुभाः ॥३९॥

अर्थ—क्ष्वेडा (मुखशब्द सिंघनाद) आस्फोटित (उर किंवा बाहु यांचे ताड-ण), आशीर्वादसूचकशब्द प्रशस्तगायन, शंख, उदक यांचे शब्द; वाद्यश-ब्द व अध्ययनशब्द हे सर्व पुंवत् झ० गमनकर्त्याच्या वामभागीं शुभ होत अन्य सर्व शब्द स्त्रीवत् झ० दक्षिणभागीं शुभ होत ॥३९॥

ग्रामौमध्यमषड्जैतुगांधारभेतिशोभनाः ।

पङ्कजमध्यमगांधाराऋषभश्चस्वराहिताः ॥४०॥

अर्थ—मध्यम, पङ्कज, गांधार, हे ग्राम शुभ होत. पङ्कज, मध्यम, गांधार, ऋषभ हे स्वर गमनकर्त्यास शुभ होत ॥४०॥

रुतकीर्तनदृष्टेपुभारद्वाजाजवर्हिणः ।

धन्यानकुलचापौचसरटःपापदोयतः ॥४१॥

अर्थ—कोकडकुंभा, बकरा, पयूर, मुंगस, चाप यांचे शब्द, पांचे नामसंकीर्तन, हे पाहिले असताही गमनकर्त्यास शुभ होत. सरडा पुढे पाहिला तर अशुभ होय ॥४१॥

जाहकाहिशक्रोडगोधानांकीर्तनशुभं ।

रुतसंदर्शननेष्टप्रतीपंचानरक्षयोः ॥४२॥

अर्थ—मानर, सरपं, ससा, डुकर, घोरपड, यांचे नामग्रहण शुभ होय. शब्द व दर्शन शुभ नव्हे. चानर व रीस यांचे नामसंकीर्तन अशुभ. शब्द व दर्शन शुभ होय ॥४२॥

ओजाःप्रदक्षिणंशस्तामृगाःसनकुलांडजाः ।

चापःसनकुलोवामोभृगुराहापराणहतः ॥४३॥

अर्थ—मृग, मुंगस, पक्षी हे विषमसंख्याक (१, ३, ५, ७, ९, ११, १३, १५, १७, १९, २१, २३, २५, २७, २९, ३१, ३३, ३५, ३७, ३९, ४१, ४३, ४५, ४७, ४९, ५१, ५३, ५५, ५७, ५९, ६१, ६३, ६५, ६७, ६९, ७१, ७३, ७५, ७७, ७९, ८१, ८३, ८५, ८७, ८९, ९१, ९३, ९५, ९७, ९९) प्रदक्षिण गेले अशुभ होत. मुंगसानेपुक्त चापपक्षी वामभागी अपराण्ठापासून शुभ होय, असे भृगुक्रमे सांगतामाला ॥४३॥

छिन्नरःकूटपूरीचपिरिलीचान्हिदक्षिणाः ।

अपसव्याःसदाशस्तादंष्ट्रिणःसविलेशयाः ॥४४॥

अर्थ—छिन्नर (मृगवि०), कूटपूरी (वक्त्रपक्षी), पिरिली (पक्षि०) हे दिक्बलास उजवे गेले तर गमनकर्त्यास शुभ होत. डुकरादि दष्टी व शालनीवत, मुंगस इ० विलेशय हे डावे गेले तर शुभ होत ॥४४॥

श्रेष्ठेहयसितेप्राच्यांशवमांसेचदक्षिणे ।

कन्यकादधिनीपश्चादुदग्गोविप्रसाधवः ॥४५॥

अर्थ—अश्व व श्वेतपदार्थ पूर्वत, मेष व मांस दक्षिणेत, कन्यका व दधि पश्चिमेत, मार्ग, नासण व सायु उत्तरेत, हे या दिशांस शुभ होत ॥४५॥

आलवचरणौनेष्टौप्राग्याम्यौशुभधातकौ ।

पश्चादासवपटौचखलासनहलान्युदक् ॥४६॥

अर्थ—जालें व कुतरे बरोबर घेऊन जाणारे पूर्वेस अशुभ, शस्त्रधारी व घातक हे दक्षिणेस, मद्यकार व नपुंसक हे पश्चिमेस, दुष्ट, आसन, नागर हे उत्तरेस, हे या दिशास गमनकर्यास अशुभ होत ॥४६॥

कर्मसंगमयुद्धेपुप्रवेशेनष्टमार्गणे ।

यानव्यस्तगताग्राह्याविशेषश्चात्रवक्ष्यते ॥४७॥

अर्थ—जे कांहीं केलें जातें तें कर्म, बध्नादिकांशीं सयोग, युद्ध, गृहप्रवेश, नष्टवस्तु-क्षोधन यांचाठार; प्रयाणास जे शकुन सांगितले ते विपरीत ध्यावे. ह० प्रयाणास जे दक्षिणभागी शुभ ते येथे वामभागी शुभ व जे पूर्वेस ते पश्चिमेस असें जाणावें. याविषयी जो विशेष आहे तो पुढे सांगतों ॥४७॥

दिवाप्रस्थानवद्वाह्याःकुरंगरुखानराः ।

अन्हश्चप्रथमेभागेचापवंजुलकुक्कुटाः ॥४८॥

पश्चिमेशर्वरीभागेनमृकोलूकपिंगलाः ।

सर्वएवविपर्यस्ताग्राह्याःसार्थेपुयोपितां ॥४९॥

अर्थ—दिवसास हरिण, रुख (मृगवि०), वानर हे प्रयाणासारखे व दिवसाच्या प्रथमभागी चाप, वंजुल (पक्षिवि०), कुक्कुटा, प्रयाणासारखे जाणावे ॥४८॥ रात्रीच्या पश्चिमभागी चटकपत्ती, घुबड, पिंगळा, हे प्रस्थानासारखे ध्यावे. स्रि-याविषयी सर्वच विपरीत ध्यावे ॥४९॥

नृत्यसंदर्शनेग्राह्याःप्रवेशेपिप्रयाणवत् ।

गिर्यरण्यप्रवेशेचनदीनांचावगाहने ॥५०॥

वामदक्षिणगौडास्तौयौतुतावग्रपृष्ठगौ ।

अर्थ—राजदरशनाविषयी राजवाड्यांत प्रवेश असतांही प्रयाणासारखेच शुभाशुभ-शकुन ध्यावे. पर्वत व अरण्य यांचाठार प्रवेश, नदीमध्ये स्नान यांचाठार ॥५०॥ यात्रेस जे शकुन वामभागी शुभ, ते अग्रभागी व जे दक्षिणभागी शुभ, ते पृष्ठ-भागी शुभ होत ॥

क्रियादीप्तौविनाशाययातुःपरिघसंज्ञितौ ॥५१॥

तावेवतुयथाभागंप्रज्ञांतरुतचेष्टितौ ।

पश्चादासवपंढौचखलासनहलान्युदक् ॥४६॥

अर्थ—जाळें व कुतरे बरोबर घेऊन जाणारे पूर्वेस अंशुभ, शस्त्रधारी व घातक हे दक्षिणेस, मदकार व नपुंसक हे पश्चिमेस, दुष्ट, आसन, नागर हे उत्तरेस, हे या दिशास गमनकर्त्तास अशुभ होत ॥४६॥

कर्मसंगमयुद्धेपुप्रवेशेनष्टमार्गणे ।

यानव्यस्तगताग्राह्याविशेषश्चात्रवक्ष्यते ॥४७॥

अर्थ—जे कांहीं केलें जातें तें कर्म, बन्धादिकांशी सयोग, युद्ध, गृहप्रवेश, नष्टवस्तु-शोधन यांचाठाई; प्रयाणास जे शकुन सांगितले ते विपरीत ध्यावे. स० प्रयाणास जे दक्षिणभागी शुभ ते येथें वामभागी शुभ व जे पूर्वेस ते पश्चिमेस असें जाणावें. याविषयी जो विशेष आहे तो पुढें सांगतों ॥४७॥

दिवाप्रस्थानवक्राह्याःकुरंगरुरुवानराः ।

अन्हश्चप्रथमेभागेचापवंजुलकुक्कुटाः ॥४८॥

पश्चिमेशर्वरीभागेनमृकोलूकपिंगलाः ।

सर्वएवविपर्यस्ताग्राह्याःसार्थेपुचोपितां ॥४९॥

अर्थ—दिवसास हरिण, रुरु (मृगवि०), वानर हे प्रयाणासारखे व दिवसाच्या प्रथमभागी चाप, वज्रुल (पक्षिवि०), कोंबडा, प्रयाणासारखे जाणावे ॥४८॥ रात्रीच्या पश्चिमभागी चटकपक्षी, घुबड, पिंगळा, हे प्रस्थानासारखे ध्यावे. स्त्रियाविषयी सर्वच विपरीत ध्यावे ॥४९॥

नृपसंदर्शनेग्राह्याःप्रवेशेपिप्रयाणवत् ।

गिर्यरण्यप्रवेशेचनदीनांचावगाहने ॥५०॥

वामदक्षिणगौशस्तौयौतुतावग्रपृष्ठगौ ।

अर्थ—राजदर्शनाविषयी राजवाड्यात प्रवेश असतांही प्रयाणासारखेच शुभाशुभ-शकुन ध्यावे. पर्वत व अरण्य यांचाठाई प्रवेश, नदीमध्ये स्नान यांचाठाई ॥५०॥ यात्रेस जे शकुन वामभागी शुभ, ते अग्रभागी व जे दक्षिणभागी शुभ, ते पृष्ठ-भागी शुभ होत ॥

क्रियादीप्तौविनाशाययातुःपरिघसंज्ञितौ ॥५१॥

तावेवतुयथाभागंप्रज्ञांतरुतचेष्टितौ ।

शकुनौशकुनद्वारसंज्ञितावर्थसिद्धये ॥५२॥

अर्थ—क्रियादीप्त (श्लोक० १५) शकुन गमनकर्त्ताच्या दोनवाजूस असतील तर मरण होते ॥५१॥ तेच जर शातशब्द व चेष्टायुक्त शकुन असतील तर शुभशाकुनाचे मार्गभूतहोत्साते कार्यसिद्धि करणारे होतात ॥५२॥

केचित्तुशकुनद्वारमिच्छंत्युभयतःस्थितैः ।

शकुनैरेकजातीयैःशांतचेष्टाविराविभिः॥५३॥

अर्थ—कोणी आचार्य दोहोवाजूनीं राहिलेले, एकजातीचे, शांत आहे चेष्टा व शब्द उदाचा अशा (शांतचेष्टा वक्ष्यमाण), शकुनाहीकरून शकुनद्वारात (कार्यसिद्धीत) इच्छितात ॥५३॥

विसर्जयतियद्येकएकश्चप्रतिपेधति ।

सविरोधोशुभोयातुर्ग्राह्योवावलवचरः ॥५४॥

अर्थ—एक शकुन शुभ व एक अशुभ असे होतील तर तो विरोध गमनकर्त्तास अशुभ होय. अथवा त्यामध्ये जो बलिष्ठ (श्लोक० १९) तो व्यावा ॥५४॥

पूर्वप्रावेशिकोभूत्वापुनःप्रास्थानिकोभवेत् ।

सुखेनसिद्धिमाचष्टेप्रवेशेतद्विपर्ययः ॥५५॥

अर्थ—प्रथम प्रवेशस्तनधी (श्लोक० ५०) शकुन होऊन नंतर प्रयाणसंबधी शकुन होईल तर तो शकुन गमनकर्त्तास सुखाने सिद्धि सांगतो. यात्रेपासून फिळून गमनकर्ता जर गृहप्रवेश करील तर पूर्वीचा विपर्यय द्व० पूर्वी प्रयाणशकुन नंतर प्रवेशशकुन जर होईल तर सुखाने सिद्धि होई ॥५५॥

विसृज्यशकुनःपूर्वसएवनिरुणद्धिचेत् ।

प्राहयातुरेर्मृत्युं डमरंरोगमेववा ॥५६॥

अर्थ—प्रथम शकुन यात्रेचाठाई शुभ सुचवून तोच शकुन जर यात्रेविषयी अशुभ सुचवील तर तो शकुन गमनकर्त्तास शत्रूपासून मृत्यु, भयाने पलायन, रोग यांत सांगतो ॥५६॥

अपसव्यास्तुशकुनादीप्ताभयनिवेदिनः ।

आरंभेशकुनोदीप्तोवर्षातस्तद्भयंकरः ॥५७॥

अर्थ—अपसव्य जाणारे व दीप्त (दीप्तदिवस, सूर्याभिमुख) असे शकुन भय सांगतात. कार्याधी जो दीप्तशकुन त्याचे भय वर्षाप्रभ्ये त्या कार्यास होई ॥५७॥

तिथिवाय्वर्कभस्थानचेष्टादीप्तायथाक्रमं ।
धनसैन्यबलांगेष्टकर्मणांस्युर्भयंकराः ॥५८॥

अर्थ—तिथि, वायु, अर्क, नक्षत्र, स्थान, चेष्टा हे दीप्तशकुन; धन, सैन्य, बल, क्ष-
रीर, इष्ट, कर्म यांस अनुक्रमानें भय करतात ॥५८॥

जीमूतध्वनिदीप्तेषुभयंभवतिमारुतात् ।
उभयोःसंध्योर्दीप्ताःशस्त्रोद्भवभयंकराः ॥५९॥

अर्थ—मेघध्वनीने दीप्तशकुन अ० वायूपासून भय होतें. प्रातःसायसंध्येचाठाई
दीप्तशकुन शाले अ० शस्त्रोत्पन्न भय करतात ॥५९॥

चितिकेशकपालेषुसृत्युबंधवधप्रदाः ।
कंटकीकाष्ठभस्मस्थाःकलहायासदुःखदाः ॥६०॥
अप्रसिद्धिभयंवापिनिःसाराश्मव्यवस्थिताः ।
कुर्वंतिशकुनादीप्ताःशांतायाप्यफलास्तुते ॥६१॥

अर्थ—प्रेताभिसमीप, केश, कपाल (करटे), यांचाठाई शालेले शकुन अनुक्रमानें
मृत्यु, बंधन, वध हे करतात. कंटिका वृक्ष, काष्ठ, भस्म यांचाठाई शालेले शकुन
अनुक्रमानें कलह, उपद्रव, दुःख यांतें करतात ॥६०॥ निःसार (आंत पोफळ)
व पापाण यांचाठाई राहिलेले शकुन अनु० कार्याची अप्रसिद्धि व भय करतात.
हे पूर्वोक्त शकुन दीप्त असले तर ही पूर्वोक्त फले करतात. शांत असले तर स्व-
ल्पफल देतात ॥६१॥

असिद्धिसिद्धिदौज्ञेयौनिर्हादाहारकारिणौ ।
स्थानाद्बुवन्ब्रजेद्यात्रांशंसतेत्वन्यथागमं ॥६२॥

अर्थ—मलवितर्जन करणारा शकुन कार्याची असिद्धि करणारा, भोजन करणारा
शकुन सिद्धि करणारा होय. जेथे शकुन रहात असेल तेथून शब्द करीत जर
गमन करील तर तो यात्रा करण्यास सांगतो. अन्यथा ह्म० शब्द करीत राह-
ण्याच्या जागा येऊन शकुन जर बसेल तर कोणाचे तरी येणें होईल असे सांगतो ॥६२॥

कलहःस्वरदीप्तेषुस्थानदीप्तेषुविग्रहः ।
उच्चमादौस्वरंरुत्वानीचंपश्चाच्चमोपरुत् ॥६३॥

अर्थ—स्वर दीप्त यांचा अशा शकुनांही कलह होतो. दीप्तस्थानी शालेल्या शकु-
न

नानीं युद्धं होतै. प्रथम उच्चशब्द करून पश्चात् नीचशब्द करील तर तो शकुन चोरी करणारा होय (चोरी होजे) ॥६३॥

एकस्थानेरुवन्दीप्तःसप्ताहात्ग्रामघातकृत् ।

पुरदेशनरेंद्राणामृत्वर्धायनचत्सरात् ॥६४॥

अर्थ—दीप्तशकुन एकजामी रोदनशब्द करील सर्व दिवस राहिल तर सात दिवसांनी गावाचा नाश करील नगराचा २ महिन्यांनी, देशाचा ३ महिन्यांनी, राजाचा एक वर्षाचे नाश करील ॥६४॥

सर्वेदुर्भिक्षकर्तारःस्वजातिपिशिताशनाः ।

सर्पमूपकमार्जारपृथुरोमविर्जिताः ॥६५॥

अर्थ—स्वजातीचे मास खाणारे असे सर्व शकुन दुर्भिक्षकरणारे होत; परंतु सर्प उदीर, मार्जर, मनुष्य यावाचून, (हे स्वजातीचे मास स्वाभाविक भक्षण करतात) ६५

परयोनिपुगच्छंतोमैथुनदेशनाशनाः ।

अन्यत्रवेसरोत्पत्तेर्नृणांचाजातिमैथुनात् ॥६६॥

अर्थ—सर्व प्राणी परयोनीचाठार्ह मैथुन करतील तर देशनाश होतो; परंतु ते चराची उत्पत्ति व मनुष्याचे अन्यजातिमैथुन यावाचून (घोडी व गर्दभ यापासून खेचर होतो व मनुष्य, घोडी इत्यादिकाशी मैथुन करतात, हे स्वाभाविक आहे) ६६

बंधघातभयानिस्युःपादोरुमस्तकांतिगैः ।

अपृज्ञापपिशितान्नादैर्वर्षमोपक्षतग्रहाः ॥६७॥

अर्थ—पाय, मांड्या, मस्तक याजवळ येणारे शकुन अनु० बंध, घात, भय, या ते करतात. उदक, तृण, मांस, अन्न यातें भक्षण करणारे शकुन अनु० वृष्टि, चोरी, अगास खत, ग्रह (मित्राची भेट), यातें करतात ॥६७॥

क्रूरोग्रदोपदुष्टैश्चप्रधाननृपवृत्तकैः ।

चिरकालैश्चदीप्ताद्याःस्वागमोदिक्षुतघृणां ॥६८॥

अर्थ—दीप्तादि (श्लो० १२) आठ दिशाचाठार्ह राहिलेला शकुन अनुक्रमाने क्रूर, उग्र, दोषी, दुष्ट, प्रधान, नृप, वृत्तक, चिरकालगत यासहवर्तमान कोणी मनुष्य त्या दिशेकडून येतो असे सांगतो अथवा दीप्त, धूमित, शात, अगारिणी अशा चार दिशास राहिलेला शकुन अनु० क्रूर, उग्रदापानीं दुष्ट, मूर्ख

राजाचें वृत्त सांगणारा, चिरकालगत, अशा पुरुषांसहित कोणी मनुष्य त्या दि-
शेकडून येतो असे सांगतो. हाच अर्थ श्रेष्ठ होय ॥६८॥

सद्रव्योवलवांश्चस्यात्सद्रव्यस्यागमोभवेत् ।

द्युतिमान्विनतप्रेक्षीसौम्योदारुणवृत्तकृत् ॥६९॥

अर्थ—काही भक्ष्यपदार्थानें सहित व नलिष्ठ असा शकुन असेल तर द्रव्ययुक्त पु-
रुषाचें येणें होईल. तेजस्वी व खाली पाहणारा असा शकुन सौम्यही असला
तरी भयंकर वर्तणूक करतो ॥६९॥

विदिक्स्थःशकुनोदीप्तोवामस्थेनानुवाशितः ।

स्त्रियाःसंग्रहणंप्राहतद्विगारव्यातयोनितः ॥७०॥

अर्थ—ईशान्यादि विदिशांस राहणारा जो दीप्तशकुन तो वामभागस्थशकुनानें
युक्त अ० त्या दिशेस प्रसिद्ध ज्याची उत्पत्ति अशा पुरुषापासून स्त्रीची प्राप्ति
सांगतो ॥७०॥

शांतःपंचमदीप्तेन विरुतो विजयावहः ।

दिग्नरागमकारीवादोपरुत्तद्विपर्यये ॥७१॥

अर्थ—शांतशकुन तत्पंचमदिवस्थ दीप्तशकुनानें शब्दित अ० विजयप्रद होतो;
अथवा त्या दिशेस गेलेल्या मनुष्याचें येणें होते. त्याचा विपर्यास अ० दुःख प्रा-
प्त होतें ॥७१॥

वामसव्यरुतोमध्यःप्राहस्वपरयोर्भयं ।

मरणंकथयंत्येते सर्वे समविराविणः ॥७२॥

अर्थ—मध्ये राहणारा शकुन वामभागस्थशकुनानें शब्दित केला तर स्वकीयांस
भय होतें व सव्यभागस्थानें केला तर इतरांस भय सांगतो. हे पूर्वीक तीनही
शकुन एककाली शब्द करतील तर मरण सांगतात ॥७२॥

वृक्षायमध्यमूलेषु गजाश्चरथिकागमः ।

दीर्घाब्जमुपिताग्रे पुनरनौशिविकागमः ॥७३॥

अर्थ—वृक्षाचें अग्र, मध्य, मूल यांच्याठायें राहिलेला शकुन अनु० गजास्त, अश्वा-
स्त, रथास्त यांचें आगमन सांगतो. दीर्घ, जलज, छिन्नाग्र अशा वृक्षादिकां-
च्याठायें राहिलेला शकुन अनु० नगास्त, नीतास्त, शिविका (पालवी) स्त
यांचें येणें सांगतो ॥७३॥

शकटेनोन्नतस्थेच्छायास्थेछत्रसंयुतः ।

एकत्रिपंचसप्ताहात्पूर्वाद्यास्वंतरासुच ॥७१॥

अर्थ—उंचप्रदेशी (पर्वतादिकी) राहिलेला शकुन गाढीवर बसून येतो असे सांगतो. छायेस राहिलेला शकुन छत्रपुक्त येतो असे सांगतो. पूर्वादि दिशा आग्नेयादि विदिशा यांच्याठाई राहिलेल्या शकुनां सुचविलेले शुभाशुभफल अनु० १।३।५।७ दिवसांनीं होतें ॥७१॥

सुरपतिहुतचहयमनिर्ऋतिवरुणपवनेंदुशंकराःक्रमशः ।

प्राच्यादीनांपतयोदिशःपुमांसौगनाविदिशाः ॥७५॥

अर्थ—इंद्र, अग्नि, यम निर्ऋति, वरुण, वायु, चंद्र, शिव हे अनु० पूर्वादि आठ दिशांचे स्वामी होत. पूर्वादि चार दिशा पुरुष व आग्नेयी इ० चार विदिशा स्त्रिया होत ॥७५॥

तरुतालीविदलांवरसलिलजशरचर्मपट्टलेखाःस्युः ।

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेतेपुकार्याणि ॥७६॥

अर्थ—पूर्वादि दिशांचाठाई शकुन झाले अ० अनु० तरु (वृक्षावयव साल, पान), ताडपत्र, अर्धपत्र, वस्त्र, कमलपत्र, शर (कांड), कातडे, पट्टवस्त्र, पांवर लेख येतात. द्वात्रिंशत्प्रविभक्त ते दिक्चक्र (श्लो० २९) त्याचाठाई, जीं, कार्ये तीं या पत्रांवर लिहून येतात ॥७६॥

व्यायामशिखिनिःकूजितकलहांभोनिगडमंत्रगोशब्दाः ।

वर्णाश्वरक्तपीतककृष्णसिताःकोणगामिश्राः ॥७७॥

अर्थ—पूर्वादि दिशांचाठाई शकुन झाले अ० बाहुपुद्ध, अभिसमीप, शब्दश्रवण, कलह, जल, संघनादि, वेदमंत्र, गोशब्द, ही जेथे होत असतील तेथे पूर्वादि अनु० शुभशकुनोत्पन्न संयोगादि फल होतें. पूर्वादि चार दिशांचाठाई शकुन झाला तर अनु० वर्ण तांबडा, पिवळा, काळा, पादरा, हे होत. आग्नेयादि विदिशांचाठाई मिश्रवर्ण झ० रक्तपीत, पीतरक्त, कृष्णसित, सितरक्त, असेवर्ण जाणावे ॥७७॥

चिन्हंघ्वजोदग्धमथश्मशानंदरीजलंपर्वतय

ज्ञथोपाः । एतेपुसंयोगभयानिविंद्यादन्या

निवास्थानविकल्पितानि ॥७८॥

अर्थ—पूर्वादि ८ दिशांचाठाई अनु० ध्वज, दग्धभूमि, श्मशान, पर्वतगुहा, उदक, पर्वत, यज्ञ, गवळ्यांचें स्थान, हीं चिन्हें होत. यास्यानीं संयोगभयें जाणावीं. अन्यकार्यें स्थानपरलें कल्पावीं ॥७८॥

स्त्रीणांविकल्पेवृहतीकुमारीव्यंगाविगंधात्व
थनीलवस्त्रा । कुस्त्रीप्रदीर्घाविधवाचताश्रसं
योगचिंतापरिवेदिकाःस्युः ॥७९॥

अर्थ—स्त्रीविषयक चिंता अ० पूर्वादिदिशांचाठाई संयोगशकुन शाले तर अनु० वृहच्छरीर, कुमारी, व्यंग, दुर्गंधा, नीलवस्त्रा, कुत्सितस्त्री, प्रदीर्घ (उच्च), विधवा, या स्त्रियांचा संयोग होतो ॥७९॥

पृच्छासुरूप्यकनकातुरभामिनीनामापाद्यया
नमखगोकुलसंश्रयासु । न्यग्रोधरक्ततरुध्र
ककीचकास्याभूतद्रुमाःखदिरविल्वनगार्जुनाश्च ८०

अर्थ—प्रश्नकालीं पूर्वादि ८ दिशांचाठाई शकुन किंवा पृच्छक राहिला असतां अनु० हप्पे, सोने, रोगी, स्त्री, मापाद्यग्रान्य, अश्वादि यान किंवा गमन, यज्ञ, गोकुलाश्रित यांची चिंता सांगावी. तसेच पूर्वादिदिशांचाठाई अनु० वट, तांबडावृक्ष, लोघ, वेळू, आम्रवृक्ष, खैर, विल्व, अर्जुनवृक्ष किंवा पर्वत व अर्जुनवृक्ष हे राहतात ॥८०॥

॥ इतिसर्वशाकुनेमिश्रकाध्यायःप्रथमः ॥

इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांपद
शीतितमोध्यायः॥८६॥

॥ अथांतरचक्रं ॥

ऐंद्र्यादिशिशांतायांविरुवन्नृपसंश्रितागमंवक्ति ।

शकुनिःपूजालाभंमणिरत्नद्रव्यसंप्राप्तिं ॥९॥

अर्थ—शांतपूर्वदिशांचाठाई पक्षी शब्द करील किंवा शकुन होईल तर राजाश्रित पुरुष येईल, सत्कारप्राप्ति व मणि, रत्न, द्रव्य यांनी प्राप्ति हीं होतील असे सांग.

ती. शकुन शुभ, असेल तर ही फले पूर्ण, मध्यम असेल तर मध्यम, अशुभ असेल तर अल्प होतील हे पुढे सर्वत्र जाणावे. (हे वक्ष्यमाण ३२ विभक्त (श्लोक ५९) पूर्वादि दिशास फल जाणावे) ॥१॥

तदनंतरदिशिकनकागमोभवेद्वांछितार्थसिद्धिश्च ।

आयुधधनपूगफलागमस्तृतीयेभवेद्वागे ॥२॥

अर्थ—या पूर्वदिशेसच प्रदक्षिण दुसऱ्या भागी पालेसब्द किंवा शकुन होईल तर सुवर्णप्राप्ति व इच्छितार्थसिद्धि ही होतील. तृतीयभागी आयुध, धन, पूगफलप्राप्ति ही होतात ॥२॥

स्निग्धद्विजस्यसंदर्शनंचतुर्येतथाहिताग्नेश्च ।

कोणेनुजीविभिक्षुप्रदर्शनंकनकलोहासिः ॥३॥

अर्थ—चतुर्पभागी शकुन शाला तर इष्टजालणाचे व अभिहोत्र्याचे दर्शन होतें. आग्नेयकोणी शब्द शाला तर अनुजीवी ह्म० सेवक याचे दर्शन व सुवर्ण, शस्त्र यांची प्राप्ति होजे ॥३॥

याम्येनाद्येनृपपुत्रदर्शनंतिद्धिरभिमतस्यासिः ।

परतःस्त्रीधर्मासिःसर्पपयवलब्धिरप्युक्ता ॥४॥

अर्थ—आग्नेयकोणापुढे दक्षिणेकडे द्वितीयभागी राजपुत्रदर्शन, कार्यसिद्धि, इच्छितप्राप्ति होजे. तिसऱ्याभागी स्त्री, धर्म याची प्राप्ति व सर्पपय, यव, यांचीही प्राप्ति होजे ॥४॥

कोणाच्चतुर्यखंडेलब्धिर्द्रव्यस्यपूर्वनष्टस्य ।

यद्वातद्वाफलमपियात्रायांप्राप्नुयाद्याता ॥५॥

अर्थ—कोणापासून चतुर्यभागी पूर्वी नष्ट झालेल्या द्रव्याची प्राप्ति होजे व यात्रेचाठाई गमनकर्ता, कोणापासून प्रकॉरे फळते प्राप्त होतो ॥५॥

यात्रासिद्धिःसमदक्षिणेनशिखिमहिषकुक्कुटासिश्च ।

याम्याद्वितीयभागेचारणसंगःशुभंप्रीतिः ॥६॥

अर्थ—दक्षिणसमभागी शकुन शाला तर यात्रासिद्धि, मयूर, महिष, कोंबडा यांची प्राप्ति होजे दक्षिणेपासून दुसऱ्याभागी नटनर्तकाचा संग, शुभ, कार्यप्रीति, ही होतात ॥६॥

ऊर्ध्वसिद्धिःकैवर्तसंगभोमीनतितिराद्यासिः ।

प्रव्रजितदर्शनंतत्परेचपक्वान्नफललब्धिः ॥७॥

अर्थ—द० तिसयाभागी कार्यसिद्धि, कैवर्तसग, मत्स्य व तित्तिरपक्षी इत्यादिका
ची प्राप्ति ही होतात चतुर्थभागी सयाशाचें दर्शन, पक्क अन्न व फल याची
प्राप्ति होये ॥७॥

नैर्ऋत्यांस्त्रीलाभस्तुरगालंकारदूतलेखाप्तिः ।

परतोस्यचर्मतच्छिल्पिदर्शनंचर्ममयलब्धिः ॥८॥

अर्थ—नैर्ऋतीस स्त्रीलाभ, अश्व, अलंकार, दूत, लेख याची प्राप्ति होये. नैर्ऋती
पासून दुसऱ्या भागी चर्म व चर्मशिल्पी (चामार) याचें दर्शन व चर्ममयपात्र
(बाहणा इ०) याची प्राप्ति ही होतात ॥८॥

वानरभिक्षुश्रवणावलोकननैर्ऋतातृतीयांशे ।

फलकुरुमुदंतघटितागमश्रकोणाच्चतुर्थांशे ॥९॥

अर्थ—नै० तृती० वानर, स-यासी, बौद्ध याचें दर्शन होतें. नै० चतु० फल,
पुष्प हस्तिदतानें केलेले पदार्थ याची प्राप्ति होये ॥९॥

वारुण्यामर्णवजातरत्नवैडूर्यमणिमयप्राप्तिः ।

परतोतःशबरव्याधचौरसंगःपिशितलब्धिः ॥१०॥

अर्थ—पश्चिमेस शकुन शाला तर समुद्रोत्पन्न रत्नें, वैडूर्यमणि व मणिमय भांडां
याची प्राप्ति होये. पश्चिमेपासून द्वि० शबर, व्याध, चौर याची सगति व मांस
प्राप्ति ही होतात ॥१०॥

परतोपिदर्शनंवातरोगिणांचंदनागुरुप्राप्तिः ।

आयुधपुस्तकलब्धिस्तद्वृत्तिसमागमश्रोर्ध्व ॥११॥

अर्थ—प० तृ० वातरोग्याचें दर्शन व चंदनवृक्षाची व सुगंधिद्रव्याची प्राप्ति हो
ये. पश्चि० चतु० आयुध, पुस्तक याची प्राप्ति व आयुधजीवी, पुस्तकजीवी
याचा समागम होतो ॥११॥

वायव्येफेनकचामरौर्णिकाप्तिःसमेतिकायस्थः ।

मृन्मयलाभोन्यस्मिन्वैतालिकडिंडिभांडानां ॥१२॥

अर्थ वायव्येस शकुन शाला तर समुद्रफेन, चवरो, कज्जलादिक यांची प्राप्ति व
कायस्थ्याची सगति होये द्वि० म मयपात्राचा न्यभ, स्तुतिपाठक, डिंडि

(पटह, मृदंग, करट या ३ वाद्यांचा समुदाय) यांची संगति होये ॥१२

वायव्याच्चतृतीयेमित्रेणसमागमोधनप्राप्तिः ।

वस्त्राश्वाप्तिरतःपरमिष्टमुत्तुहत्संप्रयोगश्च ॥१३॥

अर्थ—वाय० तृ० मित्राबरोबर समागम व धनप्राप्ति होये. चतु० वस्त्र, अश्व, यांची प्राप्ति, इष्टमित्रांचा सयोग होतो ॥१३॥

दधितंडुललाजानालब्धिरुदग्दर्शनंचविप्रस्य ।

अर्थावाप्तिरनंतरमुपगच्छतिसार्थवाहश्च ॥१४॥

अर्थ—उत्तरेस शकुन शाला तर दधि, तांदूळ, लाढ्या यांची प्राप्ति व ब्राह्मणाचे दर्शन हीं होतात. द्वि० इव्यप्राप्ति व व्यापान्याबरोबर संगति हीं होतात ॥१४॥

वेश्यावदुदाससमागमःपरेशुक्लपुष्पफललब्धिः ।

अतऊर्ध्वचित्रकरस्यदर्शनंचित्रवस्त्रसंप्राप्तिः ॥१५॥

अर्थ—उत्त० तृ० वेश्या, वदु, दास यांचा समागम व श्वेतपुष्पे, फळे यांची प्राप्ति हीं होतात. उत्त० चतु० चित्रकराचे दर्शन व चित्रवस्त्राची प्राप्ति हीं होतात १५

ऐशान्यादेवलकोपसंगमोधान्वरत्नपशुलब्धिः ।

प्राक्प्रथमेवस्त्राप्तिःसमागमश्चापिवंधक्या ॥१६॥

अर्थ—ईशानीदिशेत शकुन होईल तर गुरवाचा समागम व धान्य, रत्न, पशु यांची प्राप्ति हीं होतात. ईशानीपुढे पूर्वेकडे प्रथमभागी वस्त्रप्राप्ति व वेश्येचा समागम, हीं होतात ॥१६॥

रजकेनसमायोगोजलजद्रव्यागमश्चपरतोतः ।

हस्त्युपजीविसमाजश्चास्माद्धनहस्तिलब्धिश्च ॥१७॥

अर्थ—पूर्वेकडे द्वि० रजकाशी समागम व जलोत्पन्न द्रव्यांची प्राप्ति, हीं होतात. पू० तृ० हत्तीवर जीविका करणाराचा समागम व त्याचपासून धन, हत्ती यांची प्राप्ति हीं होतात ॥१७॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तंदिक्रंवास्तुबंधनेप्युक्तं ।

अरनाभिस्थैरंतःफलानिनवधाविकल्प्यानि ॥१८॥

अर्थ—३२ भाग हे दिक्चक्र वास्तुबन्धीही सांगितले. अर व नाभि यांचाठार हाईशान्या शकुनांही मध्ये नऊ प्रकारांनी फळे कल्पावी. (ती पुढे सांगतो) ॥१८॥

नाभिस्थेवंधुसुहृत्समागमस्तुष्टिरुत्तमाभवति ।
प्राग्रक्तपट्टवस्त्रागमस्त्वरेनृपतिसंयोगः ॥१९॥

अर्थ—नवधाविभक्तचक्राचाठाई नाभिस्थ शकुन शाला अ० वधु व मित्र यांचा समागम, उत्तम संतोष होतो. पूर्वेकडे अरावर शकुन शाला तर तांबड्या पट्टवस्त्राची प्राप्ति व राजाचा समागम होतो ॥१९॥

आग्नेयेकौलिकतक्षपारिकर्माश्वसूतसंयोगः ।
लब्धिश्चतत्कृतानांद्रव्याणामश्वलब्धिर्वा ॥२०॥

अर्थ—आग्नेयीचे अरेवर शकुन शाला तर कोटी, सुतार, सेवक, अश्व, तारवि यांचा समागम व कोटी इत्यादिकांनीं केलेल्या पदार्थांचा व अशवांचा लाभ होतो २०

नेमीभागंबुध्वानाभीभागंचदक्षिणेयोरः ।
धार्मिकजनसंयोगस्तत्रभवेद्धर्मलाभश्च ॥२१॥

अर्थ—नेमी (चाक्राचा घेर) चा भाग व नाभी (चाक्राचा मध्य) चा भाग जाणून जो दक्षिणेत अर, लावर शकु० धार्मिकजनाचा संयोग व धर्मलाभ होतो २१

उस्त्राक्रीडककापालिकागमोनैर्ऋतेसमुद्दिष्टः ।
वृषभस्यचात्रलब्धिर्मापकुलत्पाद्यमशनंच ॥२२॥

अर्थ—नैर्ऋतदिशेकडील अरावर शकु० तर गाय, खेळणारा, कापालिक (बौद्ध) यांचा समागम, वृषभाचा लाभ, माप व कुळीद इत्यादिकांचें मक्षण हीं होतात २२

अपरस्यांदिशियोरस्तत्रासक्तिःरूपीवलैर्भवति ।
सामुद्रद्रव्यसुसारकाचफलमद्यलब्धिश्च ॥२३॥

अर्थ—पश्चिमादिशेत जो अर तेथे शकु० शेतीलोकांजरेवर समागम होतो. समुद्रोत्पन्नद्रव्ये, सुमार (सैराचा ताड किंवा मणिवि०), आघ्रादिफले, मद्य यांचा लाभ होतो ॥२३॥

भारवहतक्षभिक्षुकसंदर्शनमपिचवायुदिक्संस्थे ।
तिलककुसुमस्यलब्धिःसनागपुन्नागकुसुमस्य ॥२४॥

अर्थ—वायव्येत अराचाठाई शकु० भारवाहक, सुतार, संन्यासी यांचे दर्शन, तिलपुष्प, नागचांपा, सुरंगी यांचे पुष्पांची प्राप्ति होत्ये ॥२४॥

कौवेर्यादिशिशुकुनःशांतायांविजलाभमाख्याति ।
भागवतेनसमागममाचष्टेपीतवस्त्रैश्च ॥२५॥

अर्थ—शातउत्तरदिशेस शकु० द्रव्यलाभ होईल. वैष्णवाचा व पीतवस्त्राचा समा-
गम होईल असे सांगतो ॥२५॥

ऐशानेग्रतयुक्तावनितासंदर्शनंसमुपयाति ।
लव्धिश्चपरिज्ञेयाकृष्णायोवस्त्रघंटानां ॥२६॥

अर्थ—ईशानीस अरा० शकुन० व्रतस्थस्त्रीचे दर्शन होईल. शस्त्र, वस्त्र, घटा याचा
लाभ होतो असे जाणावे ॥२६॥

याम्येष्टांशेषश्चातृद्विपद्त्रिसप्ताष्टमेपुमध्यफला ।
सौम्येनचद्वितीयेशेषेव्वतिशोभनायात्रा ॥२७॥

अर्थ—दक्षिणेस ८ वा व पश्चिमेस २।६।३।७।८ या अंशी व उत्तरेस २ अंशी
शातशकुन शाला तर यात्रा मध्यफल देखे. शेष राहिलेल्या २९ भागां शकुन
शाला तर शुभयात्रा होई. (याप्रमाणे ३२ अंशाचे फल सांगितले) ॥२७॥

अभ्यंतरेतुनाभ्यांशुभफलदाभवतिपट्सुचारेपु ।
वायव्यानैर्ऋतयोरुभयोःक्लेशावहायात्रा ॥२८॥

अर्थ—अभ्यंतरीं नाभीचाठाई ६ अंशी यात्रा शुभ व वायव्य, नैर्ऋती या दोहों
दिशेस यात्रा क्लेशकारक होय ॥२८॥

शांतासुदिक्षुफलमिदमुक्तंदीप्तास्वतोभिधास्यामि ।
ऐद्यांभयंनरैर्द्रात्समागमश्चैवशत्रूणां ॥२९॥

अर्थ—शातदिशांचाठाई शकुन शाले तर हे पूर्वोक्त फल सांगितले आतां दीप्त-
दिशांचाठाई शकुन शाले तर याचे फल पुढे सांगतो. दीप्तपूर्वदिशेस शकुन
शाला तर राजापासून भय व शत्रुसमागम होतो ॥२९॥

तदनंतरदिशिनाशःकनकस्यभयंसुवर्णकाराणां ।
अर्थक्षयस्तृतीयेकलहःशस्त्रप्रकोपश्च ॥३०॥

अर्थ—पूर्वदिशेकडे दुष्टन्याभागी शकु० सुवर्णनाश व सोनारांस भय होईल. तिस-
ऱ्याभागी शकु० द्रव्यनाश, कलह, शस्त्रप्रकोप ही होतात ॥३०॥

अग्निभयंचचतुर्थेभयमाग्नेयेचभवतिचौरेभ्यः ।

कौणादपिद्वितीयेधनक्षयोनृपसुतविनाशः ॥३१॥

अर्थ—चतुर्थभागीं अग्निभय होतें. आग्नेयभागीं चौरांचें भय होतें. आग्नेयकौणापासून २ भागीं धननाश व राजपुत्रनाश हीं होतात ॥३१॥

प्रमदागर्भविनाशस्तृतीयभागेभवेच्चतुर्थेच ।

हैरण्यककारुकयोःप्रध्वंसःशस्त्रकोपश्च ॥३२॥

अर्थ—तृतीयभागीं स्त्रीचा गर्भनाश होतो. चतुर्थभागीं दीप्तशकुन झाला तर सोनार व शिल्पकार (सुतार) यांचा नाश व शस्त्रकोप हे होतात ॥३२॥

अथपंचमेनृपभयंमारीमृतदर्शनंचवक्तव्यं ।

पष्टेभयंज्ञेयंगंधर्वाणांसडोंवानां ॥३३॥

अर्थ—आग्नेयकौणापासून पंचमभागीं (दक्षिणेत) दीप्तशकुन झा० राजभय, मरणोन्मुख व मृत यांचें दर्शन हीं होतात. ६ भागीं शकुन झा० गंधर्व व डोंव यांचें भय होतें ॥३३॥

धीवरशाकुनिकानांसप्तमभागेभयंभवतिदीप्ते ।

भोजनविघातउक्तोनिर्ग्रथभयंचतत्परतः ॥३४॥

अर्थ—दीप्तसप्तमभागीं शकु० कोळी व पक्षीधरणारा यांपासून भय होतें. अष्टमभागीं शकु० भोजननाश व निर्ग्रथ (नक्षत्रपाणिक किंवा वेडा) यांपासून भय होतें ॥३४॥

कलहोनैर्ऋतभागेरक्तस्त्रावोथशस्त्रकोपश्च ।

अपराद्येचर्मकृतंविनश्यतेचर्मकारभयं ॥३५॥

अर्थ—नैर्ऋतभागीं दीप्तशकु० कलह, रक्तस्त्राव, शस्त्रकोप हे होतात. २ भागीं चर्मकृत (उपानहादिकांचा) नाश व चर्मकारापासून भय होतें ॥३५॥

तदनंतरेपरिब्राट्लूवणभयंतत्परेत्वन्नशनभयं ।

वृष्टिभयंवारुण्याश्चितस्कराणांभयंपरतः ॥३६॥

अर्थ—३ भागीं शकु० संन्याशाच्या सेवेपासून भय होतें. ४ भागीं शकु० उपवासभय होतें. पश्चिमेत दीप्तशकु० वृष्टिभय (अवर्षण, अतिवृष्टि) होतें. २ भागीं शकु० कुत्रे व चोर यांचें भय होतें ॥३६॥

वायुग्रस्तविनाशः परे परेशस्त्रपुस्तवार्तानां ।
कोणे पुस्तकनाशः परे विपस्तेन वायुभयं ॥३७॥

अर्थ—पश्चि० ३ भागी श० वायुग्रस्तांचा नाश होतो. ४ भागी शस्त्र व लेप (गिलावा इ०) करणारापासून भय होते. वायुकोणी पुस्तकनाश होतो. २ भागी विप, चीर्य, वायु याचें भय होतें ॥३७॥

परतो वित्तविनाशो मित्रैः सह विग्रहश्च विज्ञेयः ।
तस्यासन्नेश्वरभयं भयमपि च पुरोधसः प्रोक्तं ॥३८॥

अर्थ—वायव्येस ३ भागी दीप्तशकु० ब्रह्मनाश, मित्रांसह वर्तमान युद्ध, हीं होतात. ४ भागी अश्वभय व उपाध्यायास भय हीं होतात ॥३८॥

गोहरणशस्त्रघाताबुद्धिः परे सार्धघातधननाशौ ।
आसन्ने च श्वभयं ब्राह्मणद्विजदासगणिकानां ॥३९॥

अर्थ—उत्तरेस दीप्तशकु० गोहरण, शस्त्रघात हे होतात. द्वितीयभागी सावका-
रांचा नाश व धननाश हे होतात. ३ भागी श० कुण्याचे भय, ब्राह्मण (१६
वर्षांपर्यंत मुंजरहित), नासण, दास, वैश्या याचें भय हीं होतात ॥३९॥

ऐशानस्यासन्ने चित्रांवरचित्ररुद्रयंप्रोक्तं ।
ऐशाने त्वग्निभयं दूषणमप्युत्तमस्त्रिणां ॥४०॥

अर्थ—ईशानीच्या पूर्वीच्या नवळच्या ४ भागी श० चित्ररुद्रधारण करणार व
चित्रकार यांपासून भय होतें. ईशानकोणी श० अग्निभय व उत्तमस्त्रिणांस
दूषण हीं होतात ॥४०॥

प्रोक्तस्यैवासन्ने दुःखोत्पत्तिः स्त्रिया विनाशश्च ।
भयमूर्ध्वरजकानां विज्ञेयं काच्छिकानांच ॥४१॥

अर्थ—ईशानकोणाच्या पुढें नवळच्याभागी दुःखोत्पत्ति व स्त्रीनाश हीं होतात.
सापुटील भागी रजकाचें व काच्छिकचें (पाणवळ देशातील लोकांचें) भय
होतें ॥४१॥

हस्त्यारोहभयं स्याद्विरदविनाशश्च मंडलसमाप्तौ ।
अभ्यंतरे तु दीप्ते पत्नीमरणं ध्रुवं पूर्वे ॥४२॥

अर्थ—३२ भागांच्या समाप्तीच्या भागी स० पूर्वेच्या मागील भागी दीप्तशकुन श०

ला तर हत्तीवर बसणाराचें भय व हत्तीचा नाश हीं होतात. पूर्वेकडे मध्यभा-
गीं जो अर सावर दीप्तशकु० स्त्रोमरण होतें ॥४२॥

शस्त्रानलप्रकोपावाग्नेयेवाजिमरणशिल्पिभयं ।
याम्येधर्मविनाशःपरेग्न्यवस्कंदचोक्षवधाः ॥४३॥
अपरेतुकर्मिणांभयमथकोणेचानिलेखरोपूवधः ।
अत्रैवमनुष्याणांविपूचिकाविषभयंभवति ॥४४॥
उदगर्थविप्रपीडादिश्यैशान्यांतुचित्तसंतापः ।
ग्रामीणगोपपीडाचतत्रनाभ्यांतथात्मवधः ॥४५॥

अर्थ—आग्नेयकोणीं जो अर तेथें दीप्तशकुन झाला तर शस्त्र व अग्नि यांचा प्र-
कोप, अश्वनाश, शिल्पीलोकांपातून भय हीं होतात. दक्षिणेस शकु० धर्म-
नाश होतो. नैऋतकोणीं अग्निभय व स्तुत्यपुरुषवध ही होतात ॥४३॥ पश्चि-
मेस शकु० कर्मकरांस भय होतें. वायुकोणीं अरावर शकु० गर्दभ व डंट यां-
चा वध हीं व येथेंच मनुष्यांस विपूचिका (तरळ, मोडशी), विष यांचें भय हीं
होतात ॥४४॥ उत्तरेस शकु० द्रव्य व ब्राह्मण यांस पीडा होय. ईशानीदिशे-
स शकु० चित्तसंताप होतो व गांवांतील लोक व गोप यांस पीडा होय. ना-
भिस्थित दीप्तशकुन झाला तर आत्मवध होतो ॥४५॥

॥ इतिसर्वशाकुनेतरचक्रं नामाध्यायोद्वितीयः ॥
॥ इति बृहत्संहितायां सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ अथशकुनरुतं ॥

श्यामाश्वेनशशान्नचञ्जुलशिखिश्रीकर्णचक्राब्धयाश्वा
पांडीरकखंजरीटकशुकध्वाक्षाःकपोतास्त्रयः । भार
द्वाजकुलालकुक्कुटस्वराहारीतगृध्रौकपिःफेण्टःकुक्कुटपू
र्णकूटघटकाश्चोक्तादिवासंचराः ॥१॥

अर्थ—कोकिल, सत्ताणा, शशान्न (पक्षिवे०) सुतार (पक्षिनि०), मयूर, श्रीक-
र्ण (पक्षिवे०), चक्रवाक, चाप, वगळा, राजन, घोषट, कावळा, तीन कपोत

(१ आपाङ्गुर, (पारवा), कवडा, होला १०), कौकडकुमा, कुलाल, कुकुट (राग कौबडा), गर्दभ, हिरवा खबुतर, गिवाड, चानर, फेंट (पक्षिवि०), कौगडा, पूर्णकूट (पक्षिवि०), चिमणापक्षी, हेसर्व दिवसास फिरणारे असे सागीतले आहे ।

**लोमाशिकापिंगलछिप्पिकारव्यौवल्लुपुल्लकौशश
कश्वरात्रौ । सर्वस्वकालोत्क्रमचारिणःस्युर्देशस्य
नाशायनृपांतदावा ॥२॥**

अर्थ—खोंकड (हे कोल्हासारखे असून लहान असते), पिंगल, छिप्पिक (पक्षिवि०), वाघळ, घुमड, हे सर्व रात्रीस फिरणारे होत. सर्व आपला फिरण्याचा काळ सोडून दुसऱ्याकाळी फिरण्यास लागले तर देशनाश अथवा राजाचा नाश होतो ॥२॥

**हयनरभुजगोष्ट्रदीपिसिंहर्क्षगोवावृकनकुलकु
रंगशवाजगोव्याग्रहंसाः । पृपतमृगसृगालश्वा
विदास्यान्यपुष्टायुनिशमपिविडालाःसारसः
सूकरश्च ॥३॥**

अर्थ—घोडा, मनुष्य, सर्प, चट, चिता, सिंह, रीस, घोसपड, लाडगा, मुगास, हरिण, कुतरा, बकरा, गाय, वाघ, हस, हरिणवि० (पुषिव), कोल्हा, शाळजीवत, कौकिण, माजर, सारसपक्षी, डुकर, हे दिवसरात्र फिरणारे होत ॥३॥

**भपकूटपूरिकरवककरायिकाःपूर्णकूटसंज्ञाःस्युः ।
नामान्युल्लूकचेटयाःपिंगलिकापेचिकाहक्का ॥४॥
कपोतकीचश्यामावंजलकःकीर्त्यतेरयदिरचंचुः ।
छुच्छुंदरीनृपसुतावालेयोगर्दभःप्रोक्तः ॥५॥
स्रोतस्तडागभेयेकपुत्रकःकलहकारिकाचरला ।
भृंगारवच्चवाशतिनिशिभूमौद्वयंगुलशरीरा ॥६॥
दुर्वलिकोभांडीकःप्राच्यानांदक्षिणःप्रशस्तोसौ ।
छिकारोमृगजातिःरुकवाकुःकुकुटःप्रोक्तः ॥७॥
गर्ताकुकुटकस्यप्रथितंतुकुलालकुकुटोनाम ।
गृहगोधिकेतिसंज्ञाविज्ञेयारुडधमत्स्यस्य ॥८॥**

दिव्योधन्वनउक्तःक्रोडःस्यात्सूकरोथगौरुस्त्रा ।

श्वासारमेयउक्तोजात्याचटिकाचसूकरिका ॥९॥

अर्थ—भय, कूटपूरिक, रवक, कराधिक, हा पूर्णकूटाची नावे होत. पिगलिका, पेचिका, हक्का हा उलूकचेटीची नावे होत ॥१॥ श्यामा, कपोतकी होय. वंजुलक, खदिरचंचु होय. छुच्छंदरी (सुगंधमूषिका), नृपसुता होय. वालिय, गर्दभ होय ॥५॥ स्त्रीभेदी, तडागभेदी, एकपुत्रक, कलहकारिका हीं रत्ना (राठ) इंचीं नावे होत. ही भृंगारासारखा शब्द रात्रीत भूमीचाठाई करणे व हिचे दोन अंगुलें लांब शरीर आहे ॥६॥ दुर्बलिक, भांडीक होय. हा पूर्वेकडील लोकांस उजवा शुभ होय. छिद्दार हा मृगजाति होय. रुक्वाकु हा कुकुट होय ॥७॥ गर्ताकु-कुटाचे नाम कुलालकुकुट असे प्रसिद्ध आहे. कुज्य (भित) मत्स्य हे नाव गृह-गोधा (पाल) इचे जाणावे ॥ ८ ॥ दिव्य, धन्वन होय. क्रोड, सूकर होय. उखा, गाय होय. सारमेय, हा श्वा (कुत्रा) होय. जातिने जी चटका ती सूकरी सांगितली ॥९॥

एवंदेशेदेशेतद्विद्मःसमुपलभ्यनामानि ।

शकुनरुतज्ञानार्थंशास्त्रेसंचित्ययोज्यानि ॥१०॥

अर्थ—याप्रकारें देशादिशाचाठाई तीं पूर्वेक पक्ष्यादिकांचीं नावे जाणणान्यापासून नावांची उपलब्धि करून शकुनशब्दाच्या ज्ञानार्थं शास्त्राचा विचार करून तीं नावे योजार्थी ॥१०॥

वंजुलकरुतंतित्तिडितिदीप्तमथकिल्किलीतितत्पूर्ण ।

श्येनगुकगृध्रकंकाःप्रकृतेरन्यस्वरादीप्ताः ॥११॥

अर्थ—वंजुलकपक्ष्याचा तित्तिड् असा शब्द अशुभ होय व किल्किल् असा शब्द शुभ होय. ससाणा, पोपट, गिघाड, कंक यांचा स्थाभाविकशब्दाहून अन्यशब्द अशुभ होय ॥११॥

यानासनशय्यानिलयनंकपोतस्यसदाविशनंवा ।

अशुभप्रदंनराणांजातिविभेदेनकालोन्यः ॥१२॥

आपांडुरस्यवर्षाच्चित्रकपोतस्यचैवपण्मासात् ।

कुंकुमधूत्रस्यफलंसद्यःपाकंकपोतस्य ॥१३॥

अर्थ—अश्यादिपान, आसन, शय्या यांचाठाई कपोताचे रहाणे हेईष्ट अथवा तो यरामये नाईल तर यमुण्यांस अशुभफळ देतो. याच्या जातिभेदाने फळाचा

काल आदे तो पुढे सांगतो ॥१२॥ योदा पांढरा जो कपोत त्याचें फल वर्णने,
चित्रवर्णकपोताचें सहा महिन्यानि, कुकुमवर्ण व धूम्रवर्ण कपोताचें तत्काल शुभा-
शुभफल होतें ॥१३॥

**चिचिदितिशब्दःपूर्णःश्यामायाःशूलिशूलित्तिचधन्यः ।
चच्चेतिचदीप्तःस्यात्स्वप्रिययोगायचिक्चिगिति ॥१४॥**

अर्थ-श्यामा (कपोतकी) इचा चिचित् असा शब्द शुभ होय. शूलिशूल असा
ही शब्द धन्य (शुभ) होय. चच्चा असा शब्द अशुभ होय. चिक्चिक् असा
शब्द आपल्या प्रियपतीच्या योगार्थ होतो ॥१४॥

**हारीतस्यतुशब्दोगुगुःपूर्णोपरेप्रदीप्ताःस्युः ।
स्वरवैचित्र्यं सर्वं भारद्वाज्याःशुभं प्रोक्तं ॥१५॥**

अर्थ-हारीताचा गुगु असा शब्द शुभ होय. इतर सर्व शब्द अशुभ होत. भार-
द्वाजीचे नानाप्रकारचे सर्व शब्द शुभ सांगीतले ॥१५॥

किष्किपिशब्दःपूर्णःकरायिकायाःशुभःकहकहेति ।

क्षेमायकेवलंकरकरेतिनत्वर्थसिद्धिकरः ॥१६॥

कोटुक्लीतिक्षेम्यःस्वरःकटुक्लीतिवृष्टयेतस्याः ।

अफलःकोटिकिलीतिचदीप्तःखलुगुंकृतःशब्दः॥ १७

अर्थ-करायिका (पूर्णकूटा) इचा किष्किपि असा शब्द व कहकह असा शब्द
शुभ होय. करकर असा शब्द केवल कल्याणकारक होतो, कार्यसिद्धिकारक होत
नाही ॥१६॥ कोटुक्ली असा शब्द कल्याणकर होय. करायिकेचा कटुक्ली असा
शब्द वृष्टिकारक होतो. कोटिकिली असा शब्द निष्फल होय. गुं असा केलेला
शब्द अशुभ होय ॥१७॥

**शस्तंवासेदर्शनं दिव्यकस्थसिद्धिर्ज्ञेयाहस्त
मात्रोल्लितस्य । तस्मिन्नेव प्रोन्नतस्थेशरीरा
द्वाप्रीवश्यं सागरांताभ्युपैति ॥१८॥**

अर्थ-दिव्यकाचें नाभभागी दर्शन शुभ होय. हस्तमात्र उच्च दिव्यकाच्या दर्श-
नाने सिद्धि होय. तीच पार उच्च असता, सर्व ग्रहो स्वाधीन होय ॥१८॥

८- सत्यनारायणपूजा	८॥ तुकारामकृत मानस	८। दुर्गास्तोत्र
८- शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग	॥ गोदावरी सटीक
८- राममंत्रश्लोक	८॥ सोळा सोमवारकथा	। नीतिशतपत्र
८- गोदावरीष्टक	८॥ चित्रे.	॥ लघुकौमुदी.
८- महिम्नस्तोत्र	८॥ शिवाल्लिखित	॥ दानचंद्रिका
८- व्याकरणसाध	८॥ मंगलाष्टके नवग्रहाचीं	।-रघुसर्ग ६ वा
८॥ शके १७९६ साल	८॥ गुरुचरित्र ओव्या ५२	।-रघुसर्ग ७ व
चे पचाग	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुकृतखेळ	॥-नैषधकाव्य सग ३ रा
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मप्रतिज्ञा	५ पंचदशी प्राकृत
८॥ धावे	८॥ सीतास्वयंवर	२ वेदातसूर्य
८॥ रामरक्षा	८॥ द० म० कोष्टके	१ जातकालकार
८॥ गोपिगीत	८॥ चर्पटपजारिका	१ पचाग साधन
८॥ रुक्मिणी स्वयंवर व	८॥ नौकाक्रीडन	१ मुहूर्तत वदीपिका
सुभद्राहरण आर्या	८॥ कऱ्हाडे ब्राह्मणाचे	१ अवधूतगीता
८॥ अगदशिष्टाई	प्रवर	
८॥ वास्तुप्रकरणाकोष्टक	८॥ शिवस्तुति	
८॥ धुवायान	८॥ गणपतीच श्लोक	

फणिनोभिमुखागमोरिसंगंकथयतिबंधवधा
त्ययंचयातुः । अथवासमुपैतिसव्यभागा
न्नससित्थैकुशलोगमागमेच ॥१९॥

अर्थ—गमनकर्त्तास सर्प सन्मुख आला तर शत्रुसमागम व बंध, वध यांणी नाश, हे होतात. अथवा उजव्या अंगाहून डाव्या अंगास येईल तर तो कार्यसिद्धि व जाणयेणे यांविषयी शुभ नव्हे ॥१९॥

अब्जेपुमूर्धसुचवाजिगजोरगाणाराज्यप्रदःकुशल
कृच्छुचिशाद्वलेषु । भस्मास्थिकाष्ठतुपकेशतृणेषु
दुःखंदृष्टःकरोतिखलुखंजनकोव्दमेकं ॥२०॥

अर्थ—कमल व घोडा, गंज, सर्प यांच्या मस्तकीं खंजनकपती पाहिला तर राज्य-प्राप्ति होई. शुद्धप्रदेश व दूर्वा यांमध्ये पाहिला तर कल्याणकारक होय. भस्म, हाडे, काष्ठे, कोंडा, केश, तृण, यांचाठाई खंजनकपती पाहिला तर एक वर्षपर्यंत दुःख करितो ॥ २० ॥

किलिकिलिकलितितिरिस्वनःशांतःशस्तफलो
न्यथापरः । शशकोनिशिवामपार्श्वगोवाशं
च्छस्तफलोनिगद्यते ॥२१॥

अर्थ—तितिरपह्याचा किलिकिलिकलि असा शब्द शांत व शुभ फल देणारा होय. इतर शब्द अशुभ होय. ससा रात्रीस डाव्या बाजूस जाऊन शब्द करील तर शुभफल देतो असे सांगतात ॥२१॥

किलिकिलिविरुतंकपेःप्रदीप्तंनशुभफलप्रद
मुदिशंतिथातुः । शुभमपिकथयतिचुग्लुश
व्दंकपिसदृशंचकुलालकुक्कुटस्य ॥२२॥

अर्थ—वानराचा किलिकिलि शब्द दीप्त; तो गमनकर्त्त्यास शुभफल देणारा नव्हे. चुग्लु शब्द शुभ होय. वानरासारखेच कुलालकुक्कुटाच्या शब्दांचे शुभाशुभ जाणावे ॥२२॥

पूर्णानिनःरुमिपतंगपिपीलिकाद्यैश्चापःप्रदक्षिणमु
पैतिनरस्ययस्य । खेस्वस्तिकंयद्रिकरोत्यथवायि

यासोस्तस्यार्थलाभमचिराल्नुमहत्करोति ॥२३॥

अर्थ—कृमि, पतंग, मुंग्या इत्यादि प्राण्यानीं पूर्णमुख असा चाप ज्या मनुष्याच्या प्रदक्षिण जाईल; अथवा आकाशामध्ये स्थितकाकार चाप गमन करील तर त्या मनुष्यास मोठा अर्थलाभ शोध होतो ॥२३॥

चापस्यकाकेनविरुध्यतश्चेत्पराजयोदक्षिणभागस्य ।

वधःप्रयातस्यतदानरस्यविपर्ययेतस्यजयःप्रदिष्टः ॥२४॥

अर्थ—चापाचे कावज्याबरोबर पुढे होत अ० दक्षिणभागी चाप होईल तर त्याचा पराभव झाला. यावेळीं निघालेल्या मनुष्याचा वध होतो. उत्तरभागी चाप झाला तर जय झाला, तसाच गमनकर्त्याचा जय होतो ॥२४॥

केकेतिपूर्णकुटवद्यदिवामपाश्वर्वाचापःकरोति

विरुतंजयरुतदास्यात् । क्रकेतितस्यविरुतं

शिचायदीतंसंदर्शनंशुभदमस्यसदैवयातुः ॥२५॥

अर्थ—चाप, केका, असा व पूर्णकुटासारखा (श्लोक १६॥७) नामज्ञात शब्द करील तर जय होतो. क्रक असा चापाचा शब्द दीप्त; तो अशुभ होय. याचे दर्शन गमनकर्त्यास सर्वकाल शुभ होय ॥२५॥

अंडीरकपीतिरुतेनपूर्णष्टिद्विशब्देनतुदीप्तउक्तः ।

फेटःशुभोदक्षिणभागसंस्थोनवाशितेतस्यरुतोविशेषः॥

अर्थ—अंडीरकपली ही अशा शब्दाने पूर्ण (शुभ) होय. टिट्टिट्टि शब्दाने दीप्त (अशुभ) होय. दक्षिणवाजूस फेट शुभ होय. त्याच्या शब्दाविषयी विशेष केलेला नाही ॥२६॥

श्रीकर्णरुतंतुदक्षिणेकक्रकेतिशुभंप्रकीर्तितं ।

मध्यंखलुचिक्चिकीतियच्छेपंसर्वमुशंतिनिष्फलं ॥२७॥

अर्थ—श्रीकर्णपस्याचा कक्रक असा शब्द दक्षिणभागी शुभ होय. चिक्चिक् असा शब्द मध्यम होय. शेप सर्व शब्द निष्फल होत ॥२७॥

दुर्वलेरपिचिरित्विरित्वितिप्रोक्तमिष्टफलदं हि वामतः ।

वामतश्चयदिदक्षिणं व्रजेत्कार्यसिद्धिमचिरेणयच्छति ॥२८॥

अर्थ—दुर्वलीचा (भंडोरक) चिरिल्विरिल्वि असा शब्द वामभागीं शुभ होय. तो डाव्याआंगून उजवीकडे जाईल तर शीघ्र कार्यसिद्धि होईल ॥२८॥

**चिक्चिकिवाशितमेवतुकृत्वादक्षिणभागमुपै
तिचवामात् । क्षेमकृदेवनसाधयतेथान्व्यत्य
यगोवधबंधभयाय ॥२९॥**

अर्थ—भंडोरक, चिक्चिकि असा शब्द करून डावीकडून उजवीकडे जाईल तर तो कल्याणमात्र करील अर्थसाधन करणार नाही. याच्या विपरीत जाईल तर वध, बंध, भय ही होतील ॥२९॥

**क्रक्रेतिचसारिकाद्रुतंत्रेत्रेवाप्यभयाविरौतिया ।
सावक्तियियासतोचिराद्वात्रेभ्यःक्षतजस्यविस्तृतिं ३०**

अर्थ—ओ सारिका (शाळूखी) क्रक किंवा त्रेत्रे असे शब्द शीघ्र निर्भयहोत्ताती करित्ये ती, गमनकर्त्याच्या अगापासून रक्तस्त्राव होईल असे सांगये ॥३०॥

**फेंटकस्यवामतश्चिरिल्विरिल्वितिस्वनः ।
शोभनोनिगद्यतेप्रदीप्तउच्यतेपरः ॥३१॥**

अर्थ—फेंटकपक्षाचा वामभागीं चिरिल्विरिल्वि असा शब्द शुभ होय; इतर शब्द दीप्त (अशुभ) होत ॥३१॥

**श्रेष्ठंखरंस्थास्तुमुशंतिवाममोंकारशब्देन
हितंचयातुः । अतःपरंगर्दभनादितंयत्स
र्वाश्रयंतत्प्रवदंतिंदीप्तं ॥३२॥**

अर्थ—वामभागीं एकस्यानस्थित गर्दभाचा शब्द श्रेष्ठ होय. गर्दभाच्या ओंकार-शब्दाने गमनकर्त्याचे हित होईल. याहून अन्य गर्दभाचा सर्ग शब्द दीप्त (अशुभ) होय ॥३२॥

**आकाररावीसमृगःकुरंगओकाररावीपृष
तश्चपूर्णः । येन्येस्वरास्तेकथिताःप्रदी
प्ताःपूर्णाःशुभाःपापफलाःप्रदीप्ताः ॥३३॥**

अर्थ—कुरग (मृगजाति नि०) अन्यमृगासहित आ, असा शब्द करील व पृषत्, मृग ओ, असा शब्द करील तर ते दोनही शुभ होत. या मृगांचे जे अप श-

वद ते दीप्त होत. सर्व शकुनचि जे पूर्ण शब्द ते शुभ य जे दीप्त ते अशुभ होत ॥३३॥

भीतारुवंतिकुकुकुक्कितिताम्रचूडास्त्यक्त्वारुतानिभ
यदान्यपराणिरात्रौ । स्वस्थैःस्वभावविरुतानिनि
शावसानेताराणिराप्पूरुपार्थिववृद्धिदानि ॥३४॥

अर्थ—कोंवडे रात्रीस भिऊन कुकुकुकु असे शब्द करतात ते सोडून अन्य शब्द भयप्रद होत. ते स्वस्थहोताते रात्रीच्या, अंती स्वाभाविक उच्चस्वराने शब्द करतात ते राष्ट्र, नगर, राजा यांस वृद्धि देणारे होतात ॥३४॥

नानाविधानिविरुतानिहिछिपिकायास्तस्याःशुभाःकु
लुकुलुर्नशुभास्तुशेषाः । यातुर्विडालविरुतंनशुभंसदैव
गोस्तुश्रुतंमरणमेवकरोतिचातुः ॥३५॥

अर्थ—छिपिकेचे नानाप्रकारचे शब्द आहेत त्यांत तिचे कुलुकुलु, असे शब्द शुभ होत; इतर अशुभ होत. गमनकर्त्यास मानराचा शब्द सर्वकाल अशुभ होय. गाईची शिक गमनकर्त्यास मरणच करणे ॥३५॥

हुंहुंगुलुगितिप्रियामभिलपन्कोशत्युलूकोमुदा
पूर्णस्याहुलुप्रदीप्तमपिचज्ञेयंसदाकिस्किसि ।
विज्ञेयःकलहोयदावलवलंतस्याःसरुद्धाशितंदो
पायैवटटट्टेतिनशुभाःशेषाश्चदीप्ताःस्वराः ॥३६॥

अर्थ—घुवड, आपल्या खीची इच्छा करितहोताता, आनंदाने हुंहुंगुलुक, असा शब्द करतो व गुलुलु, असा शब्द करतो ते शब्द पूर्ण होत. त्याचा किस्किसि, असा शब्द दीप्त होय. जेव्हां बलबल असा, शब्द खीचा होतो तेव्हां कलह जाणावा. टटट्ट, असा शब्द अशुभच होय. अन्य सर्व शब्द दीप्त; ते अशुभ होत. (तस्यासरुत्) असा पाठ आहे-तेव्हां त्या उलूकाचा बलबल असा वारंवार शब्द होतो तेव्हां कलह जाणावा असा अर्थ होतो ॥३६॥

सारसकूजितमिष्टफलंतद्यद्युगपद्विरुतंमिथुनस्य ।
एकरुतंनशुभंयदिवास्यादेकरुतेप्रतिरौत्तिचिरेण ॥३७॥

अर्थ—सारसपक्षाचा शब्द खीपुखाचा एकवेळच होईल तर शुभ होय. एकाचाच अशुभ होय. जर एकाचाच शब्द बहुवेळाने होईल तर अशुभ होय ॥३७॥

चिरिल्विरिल्वितिस्वनैःशुभंकरोतिपिंगला ।

अतोपरेतुयेस्वराःप्रदीप्तसंज्ञितास्तुते ॥३८॥

अर्थ—पिंगलापक्षी, चिरिल्विरिल्वि; या शब्दानां शुभ करतो. यांहून अन्य जे शब्द ते दीप्तसंज्ञक (अशुभ) होत ॥३८॥

इशिविरुतंगमनप्रतिषेधिकुशुकुशुचेत्कलहं
प्रकरोति । अभिमतकार्यगतिंचयथासाकथ
यतितंचविधिकथयामि ॥३९॥

अर्थ—पिंगलापक्ष्याचा इशि, असा शब्द गमननिषेध करतो. कुशुकुशु, असा शब्द कलहकारक होय. तो पिंगला इष्टकार्यसिद्धि नशी सांगे तो प्रकार पुढे सांगतो ॥३९॥

दिनांतसंध्यासमयेनिवासमागम्यतस्याःप्रय
तश्चवृक्षं । देवान्समभ्यर्च्यपितामहादीन्
वांवैरस्तंचतरुसुगंधैः ॥४०॥ एकोनिशीथेनल
दिक्स्थितश्चदिव्येतरैस्तांशपथैर्नियोज्य । पृ
च्छेद्यथाचितितमर्थमेवमनेनमंत्रेणयथाशृणोति४१

अर्थ—सायंसंध्यासमयीं त्या पिंगलेच्या राहण्याच्या वृक्षाप्रत जाऊन नम्रहोत्ताता ब्रह्मादिदेवांची पूजा करून, नूतन वस्त्रे व सुगंधे यादींकरून त्या वृक्षाचीही पूजा करून ॥४०॥ नंतर त्याच मध्यरात्रीस एकटा आग्नेयोदिशेस उभा राहून दिव्य व लौकिक शपथांनी तिला योजून, ती नशी आपकेल तसा चितित अर्थ या वक्ष्यमाण मंत्राने विचारावा ॥४१॥

विद्धिभद्रेमयायत्त्वमिममर्थंप्रचोदिता ।
कल्याणिसर्ववचसांवेदित्रीत्वंप्रकीर्त्यसे ॥४२॥
आपृच्छेद्यगमिष्यामिवेदितश्चपुनस्त्वहं !
प्रातरागम्यपृच्छेत्वामाग्नेयींदिशमाश्रितः ॥४३॥
प्रचोदयाम्यहंयत्त्वांतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ।
स्वचेष्टितेनकल्याणियथावेद्विनिराकुलं ॥४४॥

अर्थ—हे भदे या अर्थातें तूं जाणत्येस यास्तय मी प्रेरित तूं सर्व आज्ञांची जाण.

पारीं असे लणतात ॥४२॥ तुला भी विचारतो, आज भी गमन करीन पुनः
प्रातःकाली येऊन आग्नेयी दिशेस उभा राहून विचारीन ॥४३॥ जें विचारीन तें,
हे कल्याणि जसें भी स्पष्ट जाणेन तसें आपल्या शब्दादि व्यापारानें, सांगण्यास
योग्य आहेस ॥४४॥

इत्येवमुक्तेतरुमूर्धगायाश्चिरिल्विरिल्वीतिरु
तेर्यसिद्धिः । अत्याकुलत्वंदिशिकारशब्देकु
चाकुचेत्येवमुदात्ततेवा ॥४५॥ अवाक्प्रदा
नेविहितार्थसिद्धिःपूर्वोक्तदिक्चक्रफलैरथान्य
त् । वाच्यंफलंचोत्तममध्यनीचशाखास्थिता
यांवरमध्यनीचं ॥४६॥

अर्थ—पूर्वोक्तप्रकारे बोललें असतां वृक्षावर राहणारी पिंगला चिरिल्विरिल्वि, असा
शब्द करील तर कार्यसिद्धि, दिशिकारशब्दां व कुचाकुचशब्दां चित्तग्याकुलत्व,
ही होतात ॥४५॥ कोणताच शब्द करणार नाही तर कार्यसिद्धि होय. पूर्व अ-
ध्यायोक्त “ऐंद्यादिशिक्षांताया” अशीं दिक्चक्रफले सांगितलीं तीं येथेही पहावीं.
वृक्षाच्या मुख्य खांदीवर ती असली तर उत्तम, मध्यखांदीवर मध्यम, कनिष्ठखांदी-
वर कनिष्ठफल सागावें ॥४६॥

दिग्मंडलेभ्यंतरवाह्यभागेफलानिर्विंध्यादृह
गोधिकायाः । छुच्छुंदरीचिच्चिडितिप्रदीप्तापू
र्णांतुसातित्तिडितिस्वनेन ॥४७॥

अर्थ—पालीच्या शब्दाचीं फले, द्वात्रिंशत्त्रयविभक्तदिक्चक्रासारखीं आतबाहेर जाणा
वीं. चिचोद्रीचा चिच्चिड असा शब्द प्रदीप्त (अशुभ), तित्तिड असा शब्द
पूर्ण (शुभ) होय ॥४७॥

॥ इतिसर्वशाकुनेशकुनरुताध्यायस्तृतीयः ॥३॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौबृहत्संहितायाम्
प्राशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥

॥ अथश्वचक्रं ॥

नृतुरगकरिकुंभपर्याणसक्षीरवृक्षेष्टकासंचयच्छ
त्रशय्यासनोलूखलानिध्वजंचामरंशाड्वलंपु
ष्पितंवाप्रदेशंयदाश्वावमूत्र्याग्रतोयातियातु
स्तदाकार्यसिद्धिर्भवेदार्द्रकेगोमयेमिष्टभोज्यागमः
शुष्कसंमूत्रणेशुष्कमन्नंगुडोमोदकावाप्तिरेवाथवा ।

अर्थ—मनुष्य, अश्व, हत्ती, कुंभ, खोगीर, रबी इ० क्षीरवृक्ष, इटांची राशि, छत्र, शय्या, आसन, उखल, ध्वज, चंवरी, दूर्वादि हरिततृण, पुष्पयुक्तस्थान, यांचाठाई; कुत्रा मुतून गमनकर्त्याच्यापुढें जाईल तर कार्यसिद्धि होईल. ओल्या शोणावर मुतेल तर मिष्टान्नप्राप्ति होईल. शुष्क गोमयावर मुतेल तर शुष्कान्न अथवा गूळ, मोदक यांची प्राप्ति होईल ।

अथविपतरुकंटकीकाष्ठपाषाणशुष्कद्रुमास्थि
श्मशानानिमूत्र्यावहत्याथवायायिनोग्रेसरो
निष्टमाख्यातिशय्याकुलालादिभांडान्यभुक्ता
न्यभिन्नानिवामूत्रयत्कन्यकादोषकृत्भुज्य
मानानिचेदुष्टतांतदृहिण्यास्तथास्यादुपान
त्फलंगोस्तुसंमूत्रणेवर्णजःसंकरः ॥

अर्थ—विपवृक्ष, कांठ्यांचा वृक्ष, काष्ठ, देगड, शुष्कवृक्ष, हाडें, श्मशान, यांचाठाई कुत्रा मुतून अथवा पाषाणें ताडून कळून गमनकर्त्याच्या पुढें जाईल तर अशुभ होईल. मिष्ठाना, कुंभारानें केलेलीं मातीचीं भांडीं, लांकडांचीभांडीं, नवी व फुटलेलीं नाहीं अशांवर कुत्रा मुतेल तर कन्या दोष करील. तीं भांडीं भुक्त असतील तर स्त्रीस दोष होतो. तसेंच उपानत् (वाहणा, जोडा इ०) यांचेही फल भांड्यांसारखेंच जाणावें. गाईच्या तर मुतण्यानें, वर्णसंकर, त्याच्या गृहीं होतो ॥

गमनमुखमुपानहंसंप्रगृह्योपतिष्ठेयदास्यात्तदा
सिद्धयेमांसपूर्णाननेर्याप्तिरार्द्रेणचास्थ्नाशुभं
साग्न्यलातेनशुष्केणचास्थ्नागृहीतेनमृत्युःप्र
शांतोल्मुकेनाभिघातोथपुंसःशिरोहस्तपादा
दिवक्त्रेभुवोह्यागमोवस्त्रचीरादिभिर्व्यापदःके

चिदाहुःसवस्त्रेशुभं । प्रविशतितुगृहंसशुष्का
स्थिवक्त्रेप्रधानस्यतस्मिन्वधःशुखलाशीर्णवह्नी
वरत्रादिवावंधनंचोपगृह्योपतिष्ठेयंदास्यात्त
दावंधनंलेट्टिपादौविधुन्वन्स्वकर्णावुपर्याक्र
मंश्चापिविघ्नाययातुर्विरोधेविरोधस्तथास्वांग
कंदूयनेस्यात्स्वपंश्रोर्ध्वपादःसदादोपकृत् ॥१॥

अर्थ—कुत्रा उपानह मुखात घेऊन गमनकर्त्याच्या पुढे येईल तर कार्यसिद्धि होईल. मुखात मास घेऊन येईल तर इष्ट्यप्राप्ति, ओले हाड घेऊं अशुभ, जळकें लाकूड अथवा शुष्क हाड घेऊं मृत्यु, अग्निरहित जळकेंलाकूड घेऊं घात होईल. पुढपाचे डोकें किंवा हात, पाय इ० मुक्तामध्ये घेऊन ये० भूमिलाम, वस्त्र व वस्त्रकल ही घेऊं विपत्ति, सवस्त्र कुत्रा आला तर शुभ, असे कोणी ऋषि स्मृता त. शुष्क हाड मुक्तात घेऊन गृहामध्ये प्रवेश करील तर गृहपतीस मृत्यु होईल. शूतला (वेडी), जीर्णवस्त्र, वरात रज्जु दोरी इ० वधन मुक्तात घेऊन येईल तर वधन होईल. पाय चोळील, कान कापवील, आंगावर चढेल तर गमनकर्त्यास विघ्न होईल. गमनकर्त्याबरोबर विरोध करील तर मार्गामध्ये रोध होईल. कुत्रा आपले आग खाजवील तर चोरादिकानीं मार्गरोध होईल. कुत्रा निजून वर पाय करील तर सर्वकाल अशुभ होय ॥१॥

सूर्योदयेर्काभिमुखोविरोतियामस्यमध्येयदि
सारमेयः । एकोयदावावहवःसमेताःशंसन्ति
देशाधिपमन्यमाशु ॥२॥

अर्थ—सूर्योदयीं सूर्याकडे मुख करून गांवाच्या मध्यभागी जर कुत्रा एकटा किंवा बहुत कुत्रे एकत्र मिळून रोदनशब्द करतील तर लवकरच देशाधिपति दुसरा होईल असे सांगतात ॥२॥

सूर्योन्मुखःश्वानलदिक्स्थितश्चौरानलत्रा
सकरोचिरेण । मध्यान्हकालेनलमृत्युशंसी
सशोणितःस्यात्कलहोपराणहे ॥३॥

अर्थ—कुत्रा सूर्योदयीं आग्नेयीकडे राहून सूर्याभिमुख रोदनशब्द करील तर चोर व अग्नि यांचे भय शीघ्र होईल मध्याह्नाचीं अग्नि व मृत्यु हे होतील अपराधी रक्तस्नानकलह (युद्ध) होईल असे सांगतो ॥३॥

रुवन्दिनेशाभिमुखोस्तकालेरुपीवलानांभ
यमाशुधत्ते । प्रदोषकालेनिलदिङ्मुखस्तुध
त्तेभयंमारुततस्करोत्यं ॥४॥

अर्थ—कुत्रा सूर्यास्तीं सूर्याभिमुख रोदनशब्द करील तर शेतीलोकास शीघ्र भय होईल. प्रदोषकाली वायव्यदिशेकडे मुख करून रोदनशब्द करील तर वायु, व चोर यांचे भय होईल ॥४॥

उदङ्मुखश्चापिनिशार्धकालेविप्रव्यथांगोहर
णंचशास्ति । निशावसानेशिवदिङ्मुखश्च
कन्याभिदूषानलगर्भपातान् ॥५॥

अर्थ—कुत्रा मध्यरात्री उत्तरेकडे मुख करून रोदनशब्द ब्राह्मणास पीडा व गार्हपत्ये हरण ही होतील. रात्रीच्या शेवटी ईशानीकडे मुख करून रोदन कुमारीस दोग, अभिभय, स्त्रियाचे गर्भपात ही होतील ॥५॥

उच्चैःस्वराःस्युस्तृणकूटसंस्थाःप्रासादवेश्मो
त्तमसंस्थितावा । वर्षासुवृष्टिकथयंतितीव्रा
मन्यत्रमृत्युंदहनंरुजश्च ॥६॥

अर्थ—कुत्रे, गवताचा गज, देवालय, मुख्यगृह यावर राहून उच्चस्वराने रोदनशब्द वर्षाकालीं करतील तर महान् वृष्टि होईल. अन्यत्रतूत करतील तर मृत्यु, अग्नि, रोग यांचे भय होईल ॥६॥

प्रावृट्कालेऽवग्रहेभोवगाह्यप्रत्यावृत्तैरेचकै
श्चाप्यभीक्ष्णं । आधुन्वंतोवापिवंतश्चतोयंवृ
ष्टिर्कुर्वन्त्यंतरेद्वादशाहात् ॥७॥

अर्थ—कुत्रे, वर्षाकालीं अवर्षण (नृष्टि बंद झाली) असता पाण्यात राहून बाजूने सर्पोवते वारवार फिरतील, पाणी हालिवतील व पितील तर १२ दिवसात पर्जन्य पडेल ॥७॥

द्वारेशिरोन्यस्यवहिःशरीरंरोरूयतेऽवागृहिणीं
विलोक्य । रोगप्रदःस्यादयमंदिरांतर्वहिर्मुखः
शंसतिवंधकींतां ॥८॥

अर्थ—कुत्रा गृहद्वारामध्ये (आत) तोंड पाहून बाहेर शरीर ठेवून गृहपतीच्या

स्त्रीकडे पाहून रोदनशब्द करील तर त्या स्त्रीस रोग होईल. कुत्रा बरात राहून बाहेर तोंड करील आणि गृह० स्त्रीस पाहील तर ती स्त्री जारिणी आहे. असे सागतो ॥८॥

**कुडयमुत्किरतिवेश्मनोयदातत्रस्नानकभयंभ
वेत्तदा । गोष्ठमुत्किरतिगोत्रहंवदेद्वान्यल
ब्धिमपिधान्यभूमिषु ॥९॥**

अर्थ—कुत्रा, घराचा कूड (भित) उकरील तर स्नानक (उदीर, चोर, डुकर) याचे भय होईल. गोठा उकरील तर गाईचे हरण होईल. धान्यभूमि उकरील तर धान्यप्राप्ति होईल ॥९॥

**एकेनाक्ष्णासाश्रुणादीनदृष्टिर्मदाहारोदुःखक
त्तद्रहस्य । गोभिःसार्धंक्रीडमाणःसुभिक्षंक्षेमा
रोग्यंचाभिधत्तेमुदंच ॥१०॥**

अर्थ—कुत्रा एका डोळ्यातून पाणी येत असून दोनदृष्टि व अन्वहार असा जर होईल तर त्या गृहास दुःखकारक होतो. गाईबरोबर खेलेल तर सुभिक्ष, कल्याण, आरोग्य य हर्ष यातें देतो ॥१०॥

**वामंजिघ्रेज्जानुवित्तागमायस्त्रीभिःसाकंविग्र
होदक्षिणंचेत् । ऊरुंवामंचेंद्रियार्थोपभोगाः ।
सव्यंजिघ्रेदिष्टमित्रैर्विरोधः ॥११॥**

अर्थ—कुत्रा, गमनकर्त्याचा डावा गुह्या हुगील तर इष्टप्राप्ति होईल. उजवा हुगील तर स्त्रियाबरोबर विरोध होईल. डावी मांडी हुगील तर इष्टप्राप्ति होऊन इष्टियसुप्त भोगील. उजवी मांडी हुगील तर इष्टमित्राबरोबर विरोध होईल ११

**पादौजिघ्रेद्यायिनश्चेदयात्रांप्राहार्थमिवांछितां
निश्चलस्य । स्थानस्थस्योपानहौचेद्विजिघ्रेत्
क्षिप्रयात्रांसारमेयःकरोति ॥१२॥**

अर्थ—कुत्रा, गमनकर्त्याचे पाय हुगील तर जाणें होणार नाही व तेथेच राहून इच्छितइष्टप्राप्ति सागतो. स्थानावर गमनकर्ता असता, त्याच्या वाहणा किंवा जोडे हुगील तर शीघ्र गमन होईल ॥१२॥

उभयोरपिजिघ्रेहिवाब्धोर्विज्ञेयोरिपुचौरसं

**प्रयोगः । अथभस्मनिगोपयीतभक्षान्मांसा
स्थीनिचशीघ्रमग्निकोपः ॥१३॥**

अर्थ—कुत्रा गमनकर्त्याचे दोनही बाहू हुंगील तर शत्रु, चोर यांचे भय होते. अ-
पूपादि भक्ष्यपदार्थ अथवा मांस, हाडे हीं भस्मामध्ये लपवून ठेवील तर लवकर-
च अग्निभय होईल ॥१३॥

**ग्रामेभपित्वाचवहिःश्मशानेभपंतिचेदुत्तमपुं
विनाशः । यियासतश्चाभिमुखोविरोतियदा
तदाश्वानिरुणद्धियात्रां ॥१४॥**

अर्थ—कुत्रे गांवांत शब्द करून बाहेर श्मशानांत शब्द करतील तर मुख्यपुरु-
षाचा नाश होईल. कुत्रा गमनकर्त्याच्या सन्मुख जर शब्द करील तर वात्रे-
चा रोध (प्रतिवध) होतो ॥१४॥

उकारवर्णेनरुतेर्यसिद्धिरोकारवर्णेनचवामपार्श्वे ।

व्याक्षेपमौकाररुतेनविद्यान्निपेधकृत्सर्वरुतैश्चपश्चात् १५

अर्थ—कुत्रा उ या वर्णाने शब्द करील तर अर्थसिद्धि, ओ याणे शब्द करील
तर डाव्या बाजूस अर्थसिद्धि होईल. औ अशा शब्दाने रोद० तर चित्त व्याकुल
होईल. पूर्वोक्तांतून कोणताहि शब्द गमनकर्त्याच्या मार्गे, कुत्रा करील तर, पात्रेचा
निषेध जाणावा ॥१५॥

खंखेतिचोच्चैश्चमुहुर्मुहुर्यैरुवंतिदंडैरिवताड्यमानाः ।

श्वानोभिधावंतिचमंडलेनतेऽन्यतामृत्युभयंचकुर्युः १६

अर्थ—कुत्रे वारंवार उच्चस्वराने खंख असा शब्द करतील अथवा दांड्याने मारल्या-
सारखे, दीनशब्द करतील अथवा मडलाकार धावतील, तर ते, नगर शून्य कर-
तील व मृत्युभयही करतील ॥१६॥

प्रकाश्यदंतान्यदिलेढिमृक्किणीतदाशनंमिष्ट

मुशंतितद्विदः । यदाननंचावलिहेन्नसृक्कि

णीप्रवृत्तभोज्येपितदानविघ्नरुत् ॥१७॥

अर्थ—कुत्रा, दांत दाखवून, ओष्ठप्रांत चाटील तर, मिष्टान्नप्राप्ति होईल असे श-
कुनशास्त्रज्ञ सांगतात. मुखच चाटील, ओष्ठप्रांत चाटीत नाही, तर भोजन प्रवृत्त-
असतांही, अन्नास विघ्न होईल ॥१७॥

ग्रामस्यमध्येयदिवापुरस्यभपंतिसंहत्यमुहुर्मु
हुर्ये । तेकेशमाख्यंतितदीश्वरस्यश्वारण्यसं
स्थोमृगवद्विचिंत्यः ॥१८॥

अर्थ—कुत्रे गांवाच्या अथवा नगराच्या मध्ये एकत्र मिळून, वारंवार शब्द करतील
तर, गांवाच्या किंवा नगराच्या स्वामीस केश होईल. अरण्यांतील कुऱ्याचे फळ
मृगासारखे (अ० ९१) पहावे ॥१८॥

वृक्षोपगेक्रोशतितोयपातःस्यादिंद्रकीलेसविवस्यपीडा।
वायोगृहेसस्यभयंगृहांतःपीडापुरस्यैवचगोपुरस्थे ॥१९॥
भयंचशय्यासुतदीश्वराणांयानेभपंतोभयदाश्रपश्चात्।
अथापसव्याजनसंनिवेशेभयंगृहांतःकथयंत्यरीणां २०

अर्थ—कुत्रा वृक्षाजवळ राहून आरडेल तर वृष्टि होईल. दाराच्या खिळीजवळ रा-
हून आरडेल तर प्रधानास पीडा होईल ॥१९॥ घराच्या बायव्यकोनांत आरडेल
तर धान्यनाश होईल. नगरद्वारी राहून आरडेल तर नगरास पीडा होईल. विद्या-
न्यावर राहून आरडेल तर विद्यार्थ्याच्या धन्यास भय होतें. प्रयाणकालीं मार्गे भौ-
केल तर भय होईल. जनसमुदायाच्या डाव्या बाजूस शब्द करतील तर शत्रूंचें
भय होईल असे सांगतात ॥२०॥

॥ इतिसर्वशाकुनेश्वचक्रं नामाध्यायश्चतुर्थः ॥४॥

॥ इतिश्रीवरा०बृहत्संहितायामेकोननवतितमोऽध्यायः ८९

॥ अथाशिवारुतं ॥

श्वभिःसृगालाःसदृशाःफलेनविशेषपांशि
शिरेमदाप्तिः । हूहूरुतांतेपरतश्चटाटापूर्णः
स्वरोन्येकथिताःप्रदीप्ताः ॥१॥

अर्थ—कुत्रांसारखेच कोळ्यांचेही शब्दांचे फल जाणावे; परंतु त्यांस शिशिर (मा-
घ व फाल्गुन व कुंभ आणि मीन) ऋतूमध्ये कुन्माद (मस्ती) येतो, यास्तव
त्यांत शब्दांचे फल नाही. कोल्हे शब्दांतीं, हू हू, असा शब्द कसून पुढें, टा टा,
असा शब्द करतील तर तो शुभ होय. याहून अन्यशब्द अशुभ होत ॥१॥

लोमाशिकायाःखलुककशब्दःपूर्णःस्वभाव
प्रभवःसतस्याः । येन्येस्वरास्तेप्रकृतेरपेताः
सर्वेचदीप्ताइतिसंप्रदिष्टाः ॥२॥

अर्थ—लोमाशिकेचा (लौकिक, हे जनावर कोल्ह्यासारखे असते) कक हा शब्द, स्वाभाविक आहे. यास्तव पूर्ण (शुभ) होय. जे इतर सर्व शब्द ते स्वाभाविक नव्हत, यास्तव दीप्त (अशुभ) होत. (पहा अ० ८६ श्लो० ३४) ॥२॥

पूर्वोदीच्योःशिवाशस्ताशांतासर्वत्रपूजिता ।
धूमिताभिमुखीहंतिस्वरदीप्तादिगीश्वरान् ॥३॥

अर्थ—शिवा (भालू-) पूर्व व उत्तर, या दिशांकडे शुभ होय. तिचा शांतशब्द असतां सर्व दिशांकडे शुभ होय. धूमितदिशेकडे मुख व प्रलर स्वर अशी असेल तर त्या दिशेकडील राजाचा नाश करेल ॥३॥

सर्वदिक्ष्वशुभादीप्ताविशेषेणान्धशोभना ।
पुरेसैन्येपसव्याचकष्टासूर्योन्मुखीशिवा ॥४॥

अर्थ—भालू दीप्त अ० सर्व दिशांस अशुभ होय. दिक्तास तर फारच अशुभ होय. दक्षिणभागी राहणारी व सूर्यसन्मुख शब्द करणारी अशी शिवा नगरास व सैन्यास अशुभ होय ॥४॥

याहीत्यग्निभयंशास्तिटाटेतिमृतवेदिका ।
धिग्धिग्दुःकृतमाचष्टेसज्वालादेशनाशिनी ॥५॥

अर्थ—भालू, पाहि, असा शब्द करील तर अग्निभय, टाटा, शब्द० तर बंधु इत्यादिकांचा मृत्यु सांगेल; धिक्धिक् शब्द क० तर अशुभ सांगेल. ज्वालायुक्त भालू देशाचा नाश करेल. (भालूच्या तोंडांतून ज्वाळा निघत असतील असे वाटते) ॥५॥

नैवदारुणतामेकेसज्वालायाःप्रचक्षते ।
अर्काद्यनलवत्तस्यावक्त्रंलालास्वभावतः ॥६॥

अर्थ—कश्यपादि ऋषि, सज्वाला शिवा अशुभ नाही असे लपतात. जसा सूर्यादि तेजस्वी पदार्थ स्वभावानेच तेजस्वी, तसे भालूचे मुख स्वभावानेच लालयुक्त आहे, यास्तव तो शुभहोय ॥६॥

अन्यप्रतिरुतायाम्यासोद्वंधमृतशंसिनी ।
वारुण्यनुरुतासैवशंसतेसलिलेमृतं ॥७॥

अर्थ—भालू, दक्षिणदिशेकडे राहून दुसरीस प्रतिशब्द करील तर गळफाताने मृत्यु सागळ. ती भालू पश्चिमेकडे राहून प्रतिशब्द करील तर उदकामध्ये वधादि मृत शाला असे सांगत्ये ॥७॥

अक्षोभःश्रवणंचेष्टधनप्राप्तिःप्रियागमः ।
क्षोभःप्रधानभेदश्चवाहनानांचसंपदः ॥८॥
फलमासप्तमादेतदग्राह्यंपरतोरुतं ।
याम्यायांतद्विपर्यस्तंफलंपट्टंपंचमादृते ॥९॥

अर्थ—भालूच्या प्रथमशब्दी, निर्भय, १ इष्टार्थश्रवण, ३ धनप्राप्ति, ४ प्रियागमन, ५ क्षोभ, ६ प्रधानमंडळीत कलह, ७ अश्वादिवाहनवृद्धि, ॥८॥ सप्तमशब्दापर्यंत हीं फलें ध्यावीं; पुढें अष्टमापासून शब्दफल घेऊनये. भालू दक्षिणदिशेकडे राहून शब्द करील तर तेंचफल विरुद्ध जाणावें. (१ भय २ अनिष्टश्रवण ३ धनहानि ४ प्रियविभोग ५ निर्भय ६ प्रधानसख्य ७ वाहननाश.) ॥९॥

यारोमांचमनुष्याणांशकृन्मूत्रंचवाजिनां ।
रावात्रासंचजनयेत्साशिवानशिवप्रदा ॥१०॥

अर्थ—ज्या भालूच्या शब्दाने मनुष्याचे रोमाच उभे राहतात व घोडे विष्टा, मूत्र सोडतात. तसाच, शब्दानें त्रास होतो, ती भालू अशुभ होय ॥१०॥

मौनंगताप्रतिरुतेनरद्विरदवाजिनां ।
याशिवासाशिवंसैन्येपुरेवासंप्रयच्छति ॥११॥

अर्थ—जी भालू, मनुष्य, हत्ती, अश्व याचा प्रतिशब्द शाला असता, मौन धरत्ये ती री यात व नगरात कल्याण करत्ये ॥११॥

भोमेतिशिवाभयंकरीभोभोव्यापदमादिशेच्चसा ।
मृतिबंधनिवेदिनीफिफहूचात्महिताशिवास्वरे ॥१२॥

अर्थ—भालू, भोमे, असा शब्द करील तर भयकारक; भोभो, असा शब्द विपत्ति कारक, फिफ, असा शब्द० मृत्यु व वध सांगत्ये, हूहू, असा शब्द करील तर कल्याणकारक, हे सर्व फल गमनकर्त्यास सप्तमावें ॥१२॥

शांतात्ववर्णात्परमौरुवंतीटाटामुदीर्णामिति
वाश्यमाना । टेटेचपूर्वपरतश्चयेथेतस्याःस्व-
तुष्टिप्रभवंरुतंतत् ॥१३॥

अर्थ—जी भालू, शांतदिशेस राहून, शांतहोत्ताती प्रथम अ, असा शब्द करून पुटे,
ओ, असा श० अथवा, टाटा, असा शब्द करील किंवा प्रथम, टेटे, असा श०
फ० पुटे, येथे असा शब्द करील तर, तो शब्द तिणें संतोषानें केलेला, यास्तव
आचें फल नाहीं ॥१३॥

उच्चैर्घोरं वर्णमुच्चैर्यपूर्वपश्चाक्रोशेक्रोष्टु
कस्यानुरूपं । यासाक्षेमंप्राहवित्तस्यचाप्तिं
संयोगंवाप्रोपितेनप्रियेण ॥१४॥

अर्थ—जी भालू, प्रथम भयकर शब्द करून, नंतर कोळ्यासारखी शब्द करत्ये.
ती कल्याण व इव्यप्राप्ति व प्रवासास गेलेल्या प्रियाचा संयोग यांतें सांग्ये ॥१४॥

॥ इतिसर्वशाकुनेशिवारुतंनामपंचमोध्यायः ॥५॥
॥ इतिवृहत्संहितायांनवतितमोध्यायः ॥९०॥

॥ अथमृगचेष्टितं ॥

सीमागतावन्यमृगारुवंतःस्थिताव्रजंतोऽथस
मापतंतः । संप्रत्यतीतैष्यभयानिदीप्ताःकु
र्वन्तिशून्यंपरितोभ्रमंतः ॥१॥

अर्थ—वन्य (वनांतोळ) मृग (जनावरे) गांवाचे सीमेवर उभी राहून, शब्द करतील,
अथवा तेथून जातानां शब्द करतील, अथवा तेथें येत असतां शब्द करतील व
ते दीप्त (प्रखर) असतील तर अनुक्रमानें वर्तमान, भूत, भविष्यकाळां भय हो-
ईल असे जाणार्हे. तसेच वन्यमृग गांवांत किंवा नगरांत, फिरतील तर, शून्य
(जनरहित) करतील ॥१॥

तेग्राम्यसत्त्वैरनुवाश्यमानाभयायरोधाद्यभवं
तिवन्यैः । द्वाभ्यामपिप्रत्यनुवाशितास्तेवं
दिग्रहायैवमृगाभवंति ॥२॥

अर्थ—वयपशूच्या मागून, ग्राम्यपशू शब्द करतील तर मय होईल. ग्राम्यपशू-
च्या मागून व यपशू शब्द करतील तर शत्रु नगराचा रोध करतील. वन्य व
ग्राम्यपशू शिमेवर येऊन, त्याचे शब्दा नंतर (त्यामागून) वन्य व ग्राम्यपशू शब्द
करतील तर ते नगर नगरीने शत्रु घेतील ॥१॥

वन्येसत्त्वेद्वारसंस्थेपुरस्यरोधोवाच्यःसंप्रवि
ष्टेविनाशः । सूतेमृत्युःस्थाद्रयंसंस्थितेच
गेहंयातेवंधनंसंप्रदिष्टं ॥३॥

अर्थ—वयपशू नगराच्या दारां राहिल तर नगराचा रोध शत्रु करतील. नगरा
मध्ये प्रवेश करतील तर नाश होईल. प्रसूत होईल तर मरण होईल. मरेल तर
मय होईल. गृहांत शिरेल तर गृहस्वाभीस बधन होईल ॥३॥

॥ इतिसर्वेशाकुनेमृगचेष्टितं नामपष्ठोध्यायः ॥६॥
॥ इतिवृहत्संहितायामेकनवतितमोध्याय ॥९१॥

॥ अथगवेंगितं ॥

गावोदीनाःपार्थिवस्याशिवायपादैर्भूमिकुट्ट
यंत्यश्रोगान् । मृत्युंकुर्वंत्यश्रुपूर्णायताक्ष्यः
पत्युर्भातास्तस्करानारुवंत्यः ॥१॥

अर्थ—गाई, दीन झाल्या असतां राजाचे अनिष्ट होतें. पापांनी भूमीतें विदारण
करतील तर रोग होतील. अश्रूने पूर्णनयन अ० धन्यास मृत्यु होतो ध्यात्वा
होतात्या शब्द करतील तर चोरमय होईल ॥१॥

अकारणेक्रोशतिचेदनर्थोभयायरात्रौवृषभः
शिवाय । भृशंनिरुद्धायदिमक्षिकाभिस्त
दाशुवृष्टिसरमात्मजैर्वा ॥२॥

अर्थ—गाय कारणाचाचून (वासरू, पाणी, गवत या चाचून) शब्द करील तर अनर्थ
होईल रात्रीस शब्द करील तर मय होईल. बैल रात्रीस शब्द करील तर कल्या
ण होईल. गाई मक्षिकांनी अथवा कुत्र्यांनी अत्यंत रोषिली तर, शीघ्र बहुत नृष्टि-
रूप उत्पन्न होतील ॥२॥

आगच्छंत्योवेश्मवंभारवेणसंसेव्यंत्योगो
 पृवृत्ध्यैगवांगाः । आर्द्रांग्योवात्हृष्टरोम्यः
 प्रहृष्टाधन्यागावःस्युर्महिष्योपिचैवं ॥३॥

अर्थ—गाई हंवारत घरांत येतील तर आपल्या गोष्ठाची वृद्धि करतील. गाई आर्द्रांग, आनंदित, आनंदाने आंगावर केश उभारलेले अशा असतां शुभ होत. हर्षाचैही गाईसारखेच शुभाशुभफल जाणावे ॥३॥

॥ इतिसर्वशाकुनेगवेंगितं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

॥ इतिवराह० बृहत्संहितायां द्वावतितमोऽध्यायः ॥९२॥

॥ अथअश्वचेष्टितं ॥

उत्सर्गान्नशुभदमासनापरस्थं वामे च ज्वलन
 मतोपरं प्रज्ञस्तं । सर्वांगज्वलनमवृद्धिदं ह
 यानां द्विर्वर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥१॥

अर्थ—गुढें सांगितलेला नियम सामान्य होय. घोड्याच्या खोंगिराच्या मागच्या जागी ल० डोंपटीकडे व डाव्याआंगां अग्नि दितेल तर शुभ नव्हे. पुढें व उजव्या आंगां शुभ होय (उत्पातवशाने अश्वाने अगावर ज्वालारूप अग्नि दिसतो). घोड्याचे सर्वांगज्वलन वृद्धिकारक नव्हे व सतत दोन वर्षे अग्निकण व धूम घोड्याचे आगांतून निघतील तर नाश होतो ॥१॥

अंतःपुरं नाशमुपैति मेढ्रे कोशः क्षयं यात्युदरे
 प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्वक्त्रो
 त्तमांगज्वलने जयश्च ॥२॥

अर्थ—अश्वाने लिंग प्रदीप्त ल० तस अस्तव्यास राजाच्या अंतःपुरांचा (स्त्रियांचा) नाश होतो. उदर प्रदीप्त अ० कोश (तिजोरी) क्षय होतो. गुद, पुच्छ हा प्रदीप्त अ० पराजय होतो. मुख व मस्तक हीं प्रदीप्त असता जय होतो ॥२॥

स्कंधासनांसज्वलनं जयाय वंधाय पाद
 ज्वलनं प्रदिष्टं । ललाटवक्षोक्षिभुजे पु
 धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥३॥

अर्थ-घोड्याचे मानेचे दोहोंकडील भाग (स्कंध) व त्याचे तालचे भाग (अंत) आणि खोगीर ठेवण्याची जागा यांचिठाई झलन अ० जप होतो. पादांचाठाई झलन अ० स्थायीत जप होतो. ललाट, उर, नेत्र, भुज यांचाठाई धूम दृष्टिगो-
चर होईल तर पराजय होतो व झलन (अग्नि) दिसेल तर जप होतो ॥३॥

नासापुटप्रोथशिरोश्रुपातनेत्रेपुरात्रौज्वलनं
जयाय । पालाशताम्रासितकर्जुराणानित्यं
शुकाभस्यसितस्यचेष्टं ॥४॥

अर्थ-मोड्याचे नाकाची भोंकें, नाक, मस्तक, नेत्रोदक पडण्याचे स्थान, नेत्र, यांचाठाई रात्रीत अग्नि दिसेल तर जप होईल. पळत्याच्या फुलाचा, तांबडा, काळा, कसरा, पोपटी, पांढरा, या रंगांच्या मोड्यांत सर्वकाळ झलन शुभ होय ४

प्रद्वेपोयवसांभसांप्रपतनंस्वेदोनिमित्ताद्विनाकंपोवा
वदनाच्चरक्तपतनंधूमस्यवासंभवः । अस्वप्नश्चविरो
धितानिशिदिवानिद्रालसध्यानतासादोधोमुखता
विवेष्टितमिदंनेष्टंस्मृतंवाजिनां ॥५॥

अर्थ-वैरण व पाणी न घेणें, पडणे, घर्म घेणें, निमित्तावांचून कंप, मुतांतून रक्त-
स्त्राव किंवा धूर घेणें, रात्रीत निद्रा न घेणें, नीर करणे, दिवसात निद्रायुक्त आळ-
स, चिंता (वर पहाणें), ग्लानि, अधोमुखत्व, हीं घोड्यांचीं चेष्टिते अशुभ होत ५

आरोहणमन्यवाजिनांपर्याणादियुतस्यवाजिनः ।

उपवाह्यतुरंगमस्यवाकल्यस्यैवविपन्नशोभना ॥६॥

अर्थ-सोगीर अथवा पुरुष यांणी युक्त अथ अन्यअध्वार चढेल, नेहमी मसाव-
याच्या घोड्यात किंवा निरीगी घोड्यात रोंग होईल तर अशुभ होय ॥६॥

क्रौंचवद्रिपुवधायहेपितंभीवयात्वचलयाचसोन्मुखं ।

स्निग्धमुञ्चमनुनादित्दृष्टवद्भासरुद्धवदनैश्चवाजिभिः ७

अर्थ-अशांचा क्रौंचपक्ष्यासारखा शब्द, मान न हालतां वर तोंड कलन शब्दक-
रणें, जयप्रद होय. मधुर, उन्नतवा, पाटेचा नाद ऐकून शब्द करणें, आनंदयुक्त-
यात तोंडांत असून शब्द, असे जे घोड्याचे शब्द ते जयप्रद होत ॥७॥

पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागंधपुष्पफलकांचनादिवा ।

द्रव्यमिष्टमथवापरंभवेद्वेपतांयदिसमीपतो जयः ॥८॥

अर्थ—पूर्णपात्र (तडुलादिकाने भरलेले), दही, ब्राह्मण, देव, गंध, पुष्प, फल, सुवर्ण, रूपे, मौक्तिकादि, अथवा दुसरे काही इष्टद्रव्य, ही शब्दकरणाच्या घोड्याजवळ असतील तर जय होतो ॥८॥

भक्षपानखलिनाभिनंदिनःपत्युरौपयिकनंदिनोथवा ।

सव्यपार्श्वगतदृष्टयोथवावांछितार्थफलदास्तुरंगमाः ॥९॥

अर्थ—भक्षणीयपदार्थ, उदक, लगाम, यांहीकरून आनंदपावणारे अथवा धन्यास आनंदकारक अथवा डाव्यावाजूस पाहणारे असे घोडे इच्छितफल देणारे होत ॥९॥

वामैश्वपादैरभिताडयंतोमहींप्रवासायभवंतिभर्तुः ।

संध्यासुदीप्तामवलोकयंतोहेपंतिचेद्वंधपराजयाय ॥१०॥

अर्थ—घोडा डाव्या पायांनी भूमीचे ताडन करील तर धन्यास प्रवास होईल. चार संध्या (सूर्योदय, मध्यान्ह, अस्तमय, अर्धरात्र) यांचाठाई दीप्तदिशाकडे पाहून घोडा शब्द करील तर धन्यास व न व पराजय हे होतील ॥१०॥

अतीवहेपंतिकिरंतिवालाग्निद्वारताश्चप्रवदंतियात्रां ।

रोमत्यजोदीनखरस्वराश्चपांसून्यसंतश्चभयादृष्टाः ११

अर्थ—घोडे फारच शब्द करतील, त्यांचे आगावरचे केश पसरतील, निरंतर निविस्थ असे घोडे असतील तर धन्यास यात्रा होईल. घोडे आगावरचे केश टाकतील, दीन व फटिण शब्द करतील, धूळ खातील, तर भय होईल ॥११॥

समुद्रवदक्षिणपार्श्वशायिनःपदंसमुत्क्षिप्यच

दक्षिणंस्थिताः । जयायशोपेक्ष्यपिवाहनेष्विदं

फलंयथासंभवमादिशेद्वुधः ॥१२॥

अर्थ—उजव्या आंगावर निजणारे, उजवा पाय उचलून उभे राहणारे असे घोडे जयप्रद होतात. अन्य वाहनांसही ही फळे यथासंभव पडिताने योजावी ॥१२॥

आरोहसि क्षितिप्रतौविनयोपपन्नोयात्रानुगो

न्यतुरंगप्रतिहेपतेच । वक्त्रेणवास्पृशतिदक्षिणमा

त्मपार्श्वयोग्यःसभर्तुरचिरात्प्रचिनोत्तिलक्ष्मीं १३

अर्थ—हत्तीच्या दंतमूर्ती देव, मध्यभागी दंत, दंताग्री मनुष्य, हे राहतात; या-
स्तव त्यांचे फल अनुक्रमाने पूर्ण, मध्यम, अल्प असे व शीघ्र, मध्यम, चिरकाळ,
असे होते ॥८॥

दंतभंगफलमत्रदक्षिणेभूपदेशवलविद्रवप्रदं ।

वामतःसुतपुरोहितेभपान्हंतिसाठविकदारनायकान् ९

अर्थ—उजव्या, दंतभंगाचे फल—मूळ, मध्य, अग्र यांचाठाई भग झाला तर अनु-
क्रमाने राजा, देश, सैन्य याचे पलयन होईल. डाव्या दंताचे फल—मूळ, मध्य, अ-
ग्र, याचाठाई अनुरू० पुत्र, पुरोहित, हात यांस मृत्यु व अनु० रानटो, स्त्री, मु-
ख्य पुरुष यांचा नाश हे होतात ॥९॥

आदिशेदुभयभंगदर्शनात्पार्थिवस्यसकलंकुलक्षयं ।

सौम्यलग्नतिथिभादिभिःशुभंवर्धतेशुभमतोन्यथाभवेत्

अर्थ—दोहोही दातांचा भग एकफाळीच होईल तर राजाचा कुलक्षय होईल. शु-
भप्रदाचे लग्न, शुभतिथि, शुभनक्षत्र इ० असतां शुभ होते अन्यथा अशुभ होते १०

क्षीरवृक्षफलपुष्पपादपेष्वापगातद्विघटितेनवा ।

वाममध्यरदभंगखंडनंशत्रुनाशकदत्तोन्यथापरं ॥११॥

अर्थ—चिकाचा वृक्ष व फळे, पुष्पे यांही मुक्त वृक्ष, अथवा नदीतीर यांस घांसण्याने
हत्तीचा डावा दात मध्ये मोडेल किंवा कुटेल तर शत्रुनाश होईल. घाहून अन्य-
था होईल तर शत्रुवृद्धि होत्ये ॥११॥

सखलितगतिरकस्मात्त्रस्तकर्णोतिदीनःश्वसितिमृदु

सुदीर्घन्यस्तहस्तःपृथिव्यां । द्रुतमुकुलितदृष्टिःस्वप्न

शीलोविलोमोभयरुदहितभक्षीनैकशोसृक्लृष्टश्च १२

अर्थ—अडललत चालणारा, अकस्मात् त्रस्तकर्ण, अतिदीन, मृदु व लांब श्वास
टाकणारा, श्विबीवर गुंडा टेंकणारा, चकित व काही मिटलेली दृष्टि जाची अ-
सा, निद्रायुक्त, विद्रव दिशेस जाणारा, अपथ्य खाणारा, बहुत वेळ एकस्त्राय व
विष्टा करणारा असा हत्ती भयकारक होय ॥१२॥

वल्मीकस्थाणुगुलमक्षुपतरुमथनःस्वेच्छयात्तदृष्टदृष्टि

र्यायाद्यात्रानुलोमंत्वरितपदगतिर्वक्रमुन्नाम्यचोच्चैः ।

कक्षासन्नाहकालेजनयतिचमुहुःशीकरं वृंहितं यात

त्कालंवामदासिर्जयकृदथरदंवेष्टयन्दक्षिणंवा ॥१३॥

अर्थ—वास्तव्य, खांद्यांशिवाय वृक्ष, झुडप, लहान खांद्यांचा वृक्ष पातें मोडणारा; से-
च्छनें आनंदितदृष्टि, पात्रेला अनुकूल जाणारा, शीघ्र गमन करणारा, मुल वर
करून जाणारा, पोटास दोरी बांधित असतां वारंवार मुखांतून पाणी फेंकणारा
व शब्द करणारा, रंगी करण्याच्या वेळीं मस्त होणारा, अथवा उजव्या दांतास
सोंडेने वेष्टन करणारा, असा हत्ती जयकारक होय ॥१३॥

प्रवेशनंवारिणिवारणस्यग्राहेणनाशायभवेन्नृपस्य ।

ग्राहंगृहीत्वोत्तरणं द्विपस्यतोयात्स्थलंवृद्धिकरंनृभर्तुः १४

अर्थ—उदकामध्ये सुसवरीने हत्तीचें ग्रहण केलें तर राजाचा नाश होतो. त्या सु-
सवरीला घेऊन उदकापासून भूमीवर हत्ती येईल तर राजाची वृद्धि होईल ॥ १४॥

॥ इतिसर्वशाकुनेहस्तींगितं नामाध्यायोनवमः ॥९॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांचतुर्नव
तितमोऽध्यायः ॥९१॥

॥ अथवायसरुतं ॥

प्राच्यानांदक्षिणंतः शुभदः काकः करायिकावामा ।

विपरीतमन्यदेशेष्ववधिलोकप्रसिद्धैव ॥१॥

अर्थ—पूर्वेकडील देशांत उजव्या आंगी कावळा व डाव्या आंगी करायिका (व-
गळी) शुभ होय. अन्यदेशीं डाव्या आंगी कावळा व उजव्या आंगी वगळी शु-
भ होय. प्राच्यादि पर्यादा लोकप्रसिद्धीनेंच ग्याव्या ॥१॥

वैशाखेनिरुपहतेवृक्षेनीडः सुभिक्षशिवदाता ।

निंदितकंटकिशुप्केष्वसुभिक्षभयानितदेशे ॥२॥

अर्थ—वैशाखमासीं निरुपद्रववृक्षावर कावळा घाटा करील तर सुभिक्ष व कल्याण
होईल. वाईट, कांज्यांचा, शुष्क अशा वृक्षावर घाटा करील तर महागार व भयें
ही त्या देशांत होतील ॥२॥

नीडेप्राक्शाखायांशरदिभवेत्प्रथमवृष्टिरपरस्यां ।

याम्योत्तरयोर्मध्याप्रधानवृष्टिस्तरोरुपरि ॥३॥

शिखिदिशि मंडलवृष्टिर्नैऋत्यांशारदस्य निष्पत्तिः ।

परिडोपयोः सुभिक्षं मूपकसंपनुवायव्ये ॥४॥

अर्थ—कावल्याचा घटा वृक्षाच्या पूर्वेकडील अथवा पश्चिमेकडील सांदीवर असेल तर शरदृतूमध्ये (आश्विन, कार्तिक) प्रथम वृष्टि होईल. दक्षिण व उत्तर या दिशांकडे असेल तर भाद्रपद व आश्विन यांत वृष्टि होईल. वृक्षाच्या शेंड्यावर असेल तर श्रावणादि चारही महिन्यांत वृष्टि होईल ॥३॥ आग्नेयीदिशेस असेल तर कोठेकोठे वृष्टि होईल. निर्ऋतीस असेल तर शरदृतूतील धान्य होईल. वायव्य व ईशानीकडे असेल तर सुभिक्ष होईल. वायव्येस असेल तर उंदिरादिकांची वृद्धिही होईल ॥४॥

शरदर्भगुल्मवल्लीधान्यप्रासादगेहनिस्त्रेणु ।

शून्योभवतिसदेशश्चौरानावृष्टिरोगार्तः ॥५॥

अर्थ—शर (तृणवि०), दर्भ, गुल्म, वल्ली, धान्य, देशालय, गृह, सखलभूमि, यांत कावल्याचा घटा होईल तर चोर, अवर्षण, रोग यांहीकडून तो देश अनुप्यरहित होतो ॥५॥

द्वित्रिचतुःशावत्वं सुभिक्षदंपंचभिर्नृपान्यत्वं ।

अंडावकिरणमेकांडताप्रमूतिश्च न शिवाय ॥६॥

अर्थ—कावल्यास २।३।४ पिल्ले होतील तर सुभिक्ष होईल. पांच पिल्लीं झालीं तर राजा दुसरा होतो. आंडी चोहीकडे पसरतील, एक आंडें होईल, किंवा आंडेंच होणार नाही तर अकल्याण होईल ॥६॥

चोरकवर्णैश्चौराश्चित्रैर्मृत्युः सितैश्च वन्हिभयं ।

विकलैर्दुर्भिक्षभयं काकानां निर्दिशोच्छिशुभिः ॥७॥

अर्थ—कावल्याच्या पिल्लींचा चोरक (गंधद्रव्य) यासारखा वर्ण असल्यास चोरभय, चित्रवर्ण अ० मृत्यु, श्वेत अ० अभिभय, विकल (अंगहीन) असतां, दुर्भिक्षभय, ही होतात ॥७॥

अनिमित्तसंहतैर्ग्राममध्यगैः क्षुद्रयंप्रवाशाद्भिः ।

रोधश्च काकारैरभिघातो वर्गवर्गस्थैः ॥८॥

अर्थ—कावळ गांवाच्या मध्यभागी निवितावांचून जमून राहिल तर दुर्भिक्ष, चकाकार फिरवील तर गांवाचा रोध, गण्याघण्यांनीं बसले तर ग्रामनाश हीं होतील

अभयाश्रतुंडपक्षैश्चरणविघातैर्जनानभिभवंतः ।

कुर्वन्तिशत्रुवृद्धिंनिशिविचरंतोजनविनाशं ॥९॥

अर्थ—कावळे निर्भय होऊन चोंच, पाख, पाय मारून लोकांस त्रास देतील तर शत्रुवृद्धि होईल. रात्रीस फिरतील तर ओंकाचा नाश होईल. ॥९॥

सव्येनखेभ्रमद्भिःस्वभयंविपरीतमंडलैश्चपरात् ।

अत्याकुलंभ्रमद्भिर्वातोद्भ्रामोभवतिकाकैः ॥१०॥

अर्थ—कावळे आकाशामध्ये सव्य भ्रमण करतील तर स्वकीयापासून भय होते. अपसव्य भ्रमण करतील तर शत्रूपासून भय होतें. फार आपाताने कावळे फिरतील तर वारा बहुत सुटेल ॥१०॥

ऊर्ध्वमुखाश्चलपक्षाःपथिभयदाःक्षुब्धयाचधान्यमुपः ।

सेनांगस्थायुद्धंपरिमोपंचान्यभृतपक्षाः ॥११॥

अर्थ—कावळे वर मुखें करून, पक्ष हालवितील तर मार्गामध्ये भय होईल. धान्य चोरून नेतील तर दुर्भिक्ष होईल. सेनांग (सोभीर, लगामादि) वार बसतील तर युद्ध होईल. कोंकिलासारखे, फार काळे, कावळ्यांचे पास असतील तर चोरभय होईल ॥११॥

भस्मास्थिकेशपत्राणिविन्यसन्पतिवधायशय्यानां ।

मणिकुसुमाद्यवहननेसुतस्यजन्मान्यथांगनायाश्च ॥१२॥

अर्थ—कावळे विच्छान्यावर भस्म, हाडे, केश, पाने ही टाकतील तर पतिवध होईल. मणि, पुष्प, फल इत्यादि विच्छान्यावर टाकितील तर पुत्र होईल. तृण काष्ठादि टाकितील तर कन्या होईल ॥१२॥

पूर्णाननेर्थलाभःसिकताधान्यार्द्रमृत्कुसुमपूर्वः ।

भयदोजनसंवासाद्यदिभांडान्यपनयेत्काकः ॥१३॥

अर्थ—कावळ्याचे मुख रेतो, धान्य ओलीमातो, पुष्प, फळ, ओंग्रेगवत इत्यादिकांनी भरलेलें असेल तर अर्थलाभ होईल. (हे प्रमाणकाढी पहावे असें गटते) कावळा लोकान्या सहवासाने भांडी नईल तर भय होईल ॥१३॥

वाहनशस्त्रोपानच्छत्रच्छायांगकुटनेमरणं ।

तत्पूजायांपूजाविष्ठाकरणेन्नसंप्राप्तिः ॥१४॥

अर्थ—अश्वादि वाहन, खड्गादि शस्त्र, वाहणा, छत्र, छाया, आग याचे कुट्टन (तुकडे) कावळा करील तर त्याचे स्वामीस मृत्यु होईल. वाहनादिकाची पुष्पादिकेकडून कावळा पुन्हा करील तर तत्स्वामीचा सत्कार होईल. वाहनादिकांवर विष्ठा करील तर अन्नप्राप्ति होईल ॥१४॥

यद्रव्यमुपनयेत्तस्यलब्धिरपहरतिचेत्प्रणाशःस्यात् ।

पीतद्रव्येकनकं वस्त्रं कार्पासिके सितेरूप्यं ॥१५॥

अर्थ—कावळा जो पदार्थ आणून टाकतो त्याची प्राप्ति होये. जो पदार्थ मेळून जातो त्याचा नाश होतो. पीत (पिंळें) द्रव्य आणील तर सुवर्णाचा लाभ व त्याचे हरण करील तर त्याचाच नाश होईल. कापूससखी आ० वस्त्र, श्वेतपदार्थ आ० हवे याचा लाभ व हरण करील तर नाश होईल ॥१५॥

सक्षीरार्जुनवंजुलकूलद्वयपुलिनगारुवंतश्च ।

प्रावृषिपृष्टिंदुर्दिनमनृतौस्त्राताश्चपांशुजलैः ॥१६॥

अर्थ—कावळे, हवी इ० दुधाचे वृक्ष, अर्जुन, अशोक या वृक्षावर व नदीच्या दोहों बाजूच्या तीरावर वर्षाऋतूत नसून शब्द करतील तर वृष्टि होईल. अन्य ऋतूत दुर्दिन (अभागे आच्छादित) होईल. कावळे धुरळ्यात व जलात वर्षाऋतूत खान करतील तर वृष्टि व अन्न ऋतूत दुर्दिन होईल ॥१६॥

दारुणनादस्तरुकोटरोपगोवायसोमहाभयदः ।

सलिलमवलोक्य विरुवन्वृष्टिकरोद्दानुरावीवा ॥१७॥

अर्थ—कावळा वृक्षाच्या टोलीत राहून मोठा शब्द करील तर मोठे भय होईल उदकाकडे पाहून शब्द करील किंवा मेघासारखा शब्द करील तर पर्जन्य पडेल.

दीप्तोद्दिप्तोविटपेविकुट्टयन्वन्हिरुद्वियुतपक्षः ।

रक्तद्रव्यंदग्धंतृणकाष्ठं वागृहे विदधत् ॥१८॥

अर्थ—कावळा घरात हालवून सूर्याभिमुख, दु खित होऊन वृक्षावर टोंकीने बोचील तर अभिभय होईल. घरामर तांबडें द्रव्य (पदार्थ) किंवा जळकें तृण, काष्ठ ठेवील तर अभिभय होईल ॥१८॥

ऐंघ्रादिदिगवलोक्य सूर्याभिमुखो रुवन्गृहे गृहिणः ।

राजभयचोरबंधनकलहाः स्युः पशुभयं चेति ॥१९॥

अर्थ—कावळा पूर्वादि दीर्घदिशाकडे पाहून सूर्याभिमुख असून घरावर नसून शब्द

करील तर गृहस्वामीस हीं फलें होतील (पूर्वेंत राजभय, दक्षिणेंत चोरभय, पश्चिमेंत बंधन, उत्तरेस कलह व आग्नेयादि विदिशांस पशुभय हीं होतात) ॥१९॥

शांतामैत्रीमवलोकयन् रूपाद्राजपुरुषमित्राप्तिः ।

भवति घसुवर्णलब्धिः शाल्यन्नगुडाशनाप्तिश्च ॥२०॥

अर्थ—कावळा शांत आग्नेयीकडे पाहून शब्द करील तर राजपुरुषाचे मित्राचे येणें, सुवर्णलाभ, शाल्यन्न व गुळ यांचें भोजन हीं प्राप्त होतील ॥२०॥

आग्नेय्यामनलाजीविकयुवतिप्रवरधातुलाभश्च ।

याम्येमापकुलत्थाभोज्यंगांधर्विकैर्योगः ॥२१॥

अर्थ—कावळा शांत आग्नेयीकडे पाहून शब्द करील तर सुवर्णकारादि अग्निजीवी, स्त्री, श्रेष्ठधातु (सुवर्णादि) यांचा लाभ होतो. दक्षिणेंत पा० उडोद, कुळीद यांचें भोजन व गांधर्विक (गौडबंगाली) यांशीं योग, हे होतील ॥२१॥

नैर्ऋत्यांदूताश्वोपकरणदधितैलपललभोज्याप्तिः ।

वारुण्यामांससुरासवधान्यसमुद्ररत्नाप्तिः ॥२२॥

अर्थ—कावळा निऋतीस पाहून शब्द करील तर दूत, अश्व, अश्वोपयोगी भांडी, दही, तेल, मांस, भोजन यांची प्राप्ति होईल. पश्चिमेंत पा० मांस, मद्य, पान, धान्य, समुद्रांतील रत्ने यांची प्राप्ति होईल ॥२२॥

मारुत्यांशस्त्रापुधसरोजवल्लीफलाशनाप्तिश्च ।

सौम्यायां परमान्नाशनंतुरंगावरप्राप्तिः ॥२३॥

अर्थ—कावळा वायव्येंत पा० शस्त्र (लोह), राश्ट्रादि आयुध, कमल, वेलीचीं फलें (कूष्मांडादि), भोजन यांची प्राप्ति होईल. उत्तरेस पा० क्षीरभक्षण, अश्व, वस्त्र, यांची प्राप्ति होईल ॥२३॥

ऐशान्यांसंप्राप्तिर्घृतपूर्णानां भवेदनहुहश्च ।

एवंफलंगृहपतेर्गृहपृष्ठसमाश्रिते भवति ॥२४॥

अर्थ—कावळा ईशानीस पाहून शब्द करील तर घृतपूर्ण (घिवर, अनरते) यांची प्राप्ति व बैलाचा लाभ हा होतील. गृहाच्या पृष्ठभागीं कावळा बसेल तर गृहपतीस असेंच फल होईल ॥२४॥

गमने कर्णसमभ्रेक्षे मयनकार्यसिद्धये भवति ।

अभिमुखमुपैतियातुर्विरुवन्विनिवर्तयेदात्रां ॥२५॥

अर्थ—कावळा प्रयाणकर्त्याच्या यात्राकर्त्याच्या कानानेतर जाईल तर कल्पाण होईल, कार्यसिद्धि होणार नाही. गमनकर्त्याच्या सन्मुख कावळा येऊन शब्द करील तर गमन होणार नाही ॥२५॥

वामेवाशित्वादौदक्षिणपार्श्वेनुवाशतेयातुः ।

अर्थापहारकारीतद्विपरितोर्थसिद्धिकरः ॥२६॥

अर्थ—कावळा प्रयाणकर्त्याच्या डाव्या बाजूस प्रथम शब्द करून नंतर उजव्या बाजूस शब्द करील तर द्रव्यहरण होईल. त्याहून विपरीत (उजव्या बाजूस प्रथम शब्द करून नंतर डाव्या बाजूस करील तर) अर्थसिद्धि होईल ॥२६॥

यदिवामएवविरुयान्सुहुर्मुहुर्वापिनोनुलोमगतिः ।

अर्थस्यभवतिसित्थ्यैप्राच्यानांदक्षिणश्चैवं ॥२७॥

अर्थ—गमनकर्त्याच्या डाव्या आंगाचे मागून जाऊन यांवार शब्द करील तर अर्थाची सिद्धि होये. हे फल पूर्वेकडील लोकांस दक्षिणेकडील कावळ्याचे होते १७

वामःप्रतिलोमगतिर्वाशान्गमनस्यविघ्नकृद्भवति ।

तत्रस्यस्यैवफलंकथयतितद्वांछितंगमने ॥२८॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या सन्मुख येऊन डाव्या आंगा शब्द करील तर गमनास विघ्न करील. ज्यासाठी जावयाचे ते फल तेथेच राहून मिळेल असे सांगतो २८

दक्षिणविरुतंकृत्वावामेविरुयाद्यथेप्सितावाप्तिः ।

प्रतिवाद्यपुरोयायाद्द्रुतमग्रेर्यागमोत्तिमहान् ॥२९॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या उजव्या आंगा शब्द करून डाव्या आंगा शब्द करील तर इच्छित अर्थाची प्राप्ति होईल. कावळा शब्द करून शीघ्र पुढे जाईल तर गमनकर्त्यास पुढे मोठी द्रव्यप्राप्ति होईल ॥२९॥

प्रतिवाद्यपृष्ठतोदक्षिणेनयायाद्द्रुतंक्षतजकर्ता ।

एकचरणोर्कमीक्षन्विरुवंश्चपुरोरुधिरहेतुः ॥३०॥

अर्थ—कावळा गमनकर्त्याच्या मागे शब्द करून उजव्या आंगाने शीघ्र जाईल तर रक्तस्ताव होईल. एक पायावर उभा राहून सूर्याकडे पाहून शब्द करील तर पुढे रक्तस्तावाचे कारण होईल ॥३०॥

दृष्ट्वार्कमेकपादस्तुडेनलिखेद्यदास्वपिच्छानि ।

पुरतोजनस्यमहतोवधमभिधत्तेतदावलिभुक् ॥३१॥

अर्थ—कावळा सूर्याकडे पाहून एक पायावर उभा राहून आपल्या पिसावर तोंडापै रंधा काढील तर पुढे महाजनाचा वध होईल ॥३१॥

सस्योपेतेक्षेत्रेविरुवतिशांतेससस्यभूलब्धिः ।

आकुलचेष्टोविरुवन्सीमांतेक्षेत्राकृत्यातुः ॥३२॥

अर्थ—कावळा धान्ययुक्त शेतांत शांत होऊन शब्द करील तर धान्ययुक्त भूमीची प्राप्ति होईल. सीमांती उद्योगयुक्त कावळा शब्द करील तर गमनकर्त्यास दुःख होईल ॥३२॥

मुस्निग्धपत्रपल्लवकुसुमफलानम्रसुरभिधुरेषु ।

सक्षीराव्रणसुस्थितमनोज्ञवृक्षेषुचार्थकरः ॥३३॥

अर्थ—रस्तरखीत नव्हत अशीं पानें, पल्लव, पुष्पे, फळे यांहींकलून नमलेला, सुगंध, गोड, चिकाळ, अच्छिद्र, चांगला राहिलेला, सुंदर अशा वृक्षावर कावळा असेल तर कार्यसिद्धि होईल ॥३३॥

निष्पन्नसस्यशाडूलभवनप्रासादहर्म्यहरितेषु ।

धान्योच्छ्रयमंगल्येषुचैवविरुवन्धनागमदः ॥३४॥

अर्थ—धान्यविकलेले शेत, कोमल तृण, गृह, देवालय, गृहछत्र, हिरण्यप्रदेश, धान्य, उंचप्रदेश, शुभस्थान यांवाठार् कावळा शब्द करील तर द्रव्यप्राप्ति होईल ३४

गोपुच्छस्थेवल्मीकगेथवादर्शनंभुजंगस्य ।

सद्योज्वरोमहिपगेविरुवतिगुल्मेफलंस्वलपं ॥३५॥

अर्थ—गाईच्या पुच्छावर किंवा वाकळावर कावळा बसेल तर सर्पाचें दर्शन होईल. महिषावर बसून शब्द करील तर तत्काल मर होईल. शुडपावर बसून शब्द करील तर शुभाशुभफल सत्य होतें ॥३५॥

कार्यस्यव्याघातस्तृणकूटेवामगेस्थिसंस्थेवा ।

ऊर्ध्वाग्निष्टुष्टानिहतैचकाकेवधोभवति ॥३६॥

अर्थ—गमनकर्त्याच्या डाव्या आंगीं गवताच्या गंजीवर अथवा हाडांवर कावळा बसून शब्द करील तर कार्यनाश होईल. नळलेल्या किंवा बीज पडलेल्या वृक्षावर बसून कावळा शब्द करील तर वध होतो ॥३६॥

कंटकिमिश्रेसौम्येसिद्धिःकार्यस्यभवतिकलहश्च ।

कंटकिनिभवतिकलहोवह्नीपरिवेष्टितेबंधः ॥३७॥

अर्थ—कांक्षांच्या वृक्षांनी युक्त शुभवृक्षावर कावळा शब्द करील तर कार्यसिद्धि व कलह होतील. केवळ कंटकिवृक्षावर वसून हा० कलह होईल. वेलींनी वेष्टित वृक्षावर वसून शब्द करील तर बंधन होईल ॥३७॥

छिन्नाग्रैंगच्छेदःकलहःशुष्कद्रुमस्थितेध्वाक्षे ।

पुरतश्चपृष्ठतोवागोमयसंस्थेधनप्राप्तिः ॥३८॥

अर्थ—कावळा शेडा मोडलेल्या झाडावर बसेल तर अंगच्छेदन, शुष्क वृक्षावर बसेल तर कलह, गमनकर्त्याच्या भागे किंवा पुढे गोमयावर बसेल तर धनप्राप्ति होईल.

मृतपुरुषांगावयवस्थितोभिवाशनूकरोतिमृत्युभयं ।

भंजनस्थिचंच्च्वायदिवाशत्यस्थिभंगाय ॥३९॥

अर्थ—कावळा मृतपुरुषाच्या अंगाच्या अवयवावर वसून शब्द करील तर मृत्युभय होई. चंचूने हाड फोडून शब्द करील तर गमनकर्त्याच्या हाडांचा भंग होतो ॥३९॥

रज्ज्वस्थिकाप्रकंटकिनिःसारशिरोरुहाननेरुवति ।

भुजगगददंष्ट्रितस्करशस्त्राग्निभयान्यनुक्रमशः ॥४०॥

अर्थ—कावळा दोरी, हाड, काष्ठ, कांटा, असार, (सत, नाही असा पदार्थ) केंस हे मुलांत घेऊन शब्द करील तर अनुक्रमाने सर्प, रोग, डुकरादि दंष्ट्री, चोर, डाख, अग्नि, यांचे भय होईल. (दोर तोडांत घेईल तर सर्पभय, हाड घेईल तर रोगभय इ०) ॥४०॥

सितकुसुमाशुचिमांसाननेर्थसिद्धिर्यथेप्सितायातुः ।

धुन्वन्पक्षानूर्ध्वाननेचविघ्नमुहुःकणति ॥४१॥

अर्थ—कावळा पांढरे पुष्प, अशुद्ध पदार्थ, मांस ही मुलांत घेऊन शब्द करील तर गमनकर्त्याची यथेच्छ सिद्धि होईल. पाख हालवून वर तोंड करून चारवार शब्द करील तर गमनकर्त्यास विघ्न होईल ॥४१॥

यदिशंखलांवरत्रांवर्हीवादायवाशतेबंधः ।

पापाणस्थेचभयंक्रिष्टापूर्वाध्विकयुतिश्च ॥४२॥

अर्थ—कावळा नेढी, चापड्याची दोरी, नेळ ही मुलांत घेऊन शब्द करील तर

बंध होतो. दगडावर बसून शब्द करील तर भय व क्लेशयुक्त, अपूर्ण, अशा मार्ग-
स्थाचा योग हे होतात ॥४२॥

अन्योन्यभक्षसंक्रामिताननेतुष्टिरुत्तमाभवति ।

विज्ञेयःस्त्रीलाभोदंपत्योर्वाशतोर्युगपत् ॥४३॥

अर्थ—कावळे अन्योन्यांच्या मुखांत भक्ष्यपदार्थ घालीत असले तर गमनकर्त्यास
उत्तम संतोष होतो. स्त्रीपुरुष कावळे एककाली शब्द करतील तर स्त्रीलाभ होईल.

प्रमदाशिरउपगतपूर्णकुंभसंस्थेगनार्थसंप्राप्तिः ।

घटकुट्टनेसुतविषद्वटोपहृदनेन्नसंप्राप्तिः ॥४४॥

अर्थ—स्त्रीच्या मस्तकावर राहिलेल्या पूर्णकुंभावर कावळा बसेल तर स्त्री व द्रव्य
यांची प्राप्ति गमनकर्त्यास होईल. कावळा घागरीत ताडण करील तर पुत्रास दुः-
ख होईल. घागरीत कावळा विष्टा करील तर भोजनप्राप्ति होईल ॥४४॥

स्कंधावारादीनांनिवेशसमयेरुवंश्रलपक्षः ।

सूचयतेन्यस्यानंनिश्रलपक्षस्तुभयमात्रं ॥४५॥

अर्थ—रावटीमध्ये प्रवेशसमयी चंचलपक्ष कावळा शब्द करील तर अन्यस्थानास
जाणें सूचवितो. निश्रलपक्ष शब्द करील तर भयमात्र सूचवितो ॥४५॥

प्रविशद्भिःसैन्यादीन्सगृध्रकंकैर्विनामिपंध्वाक्षैः ।

अविरुद्धैस्तैःप्रीतिर्द्विपतांयुद्धंविरुद्धैश्च ॥४६॥

अर्थ—गिधाड व कंक (पक्षिवि०, यांच्या पक्षांचे शणास पिसारे करितात) यांणीं
युक्त कावळे सैन्य, नगर, गांव यांत प्रवेश करतील व त्यांचा विरोध नसेल तर
शत्रूची प्रीति होईल; आणि विरोध असेल तर युद्ध होईल ॥४६॥

बंधःसूंकरसंस्थेपंकाक्तेसूकरेद्विकेर्याप्तिः ।

क्षेमंखरोपूंसंस्थेकेचित्प्राहुर्वधंतुखरे ॥४७॥

अर्थ—कावळा डुकरावर बसेल तर बंधन होईल. चिखलाने भरलेल्या डुकरावर
बसेल तर द्रव्यप्राप्ति होईल. द्विक हा० कावळा, गाढव व उंट यांवर बसेल तर
कल्याण होईल. गाढवावर बसला तर वध होईल असे कोणी समजातात ॥४७॥

वाहनलाभोद्वगतेविरुवत्यनुयायिनिक्षतजपातः ।

अन्येप्यनुव्रजंतोयातारंकाकवद्विहगाः ॥४८॥

अर्थ—कावळा घोड्यावर बसून शब्द करील तर वाहनांचा लाभ होईल. गमनक-
र्त्याच्या मागून कावळा शब्द करीत जाईल तर रक्तपतन होईल. मागून जाणा-
रे अन्यपक्षांचेही कल गमनकर्त्यास कावळ्यासारखेच जाणावे ॥४८॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेयद्यथासमुद्दिष्टं ।

तत्तत्तथाविधेयगुणदोषफलंयियासूनां ॥४९॥

अर्थ—३२ कोटकांचे चक्रात असे फल सांगितले तसेच काकशब्दाचे फल गमन-कसांस होतें ॥४९॥

काइतिकाकस्यरुतंस्वनिलयसंस्थस्यनिष्फलंप्रोक्तं ।

कवइतिचात्मप्रीत्यैकइतिरुतेस्निग्धमित्राप्तिः ॥५०॥

करइतिकलहंकुरुकुरुचर्हर्ममधकटकटेतिदधिभक्तं ।

केकेविरुतंकुकुवाधनलाभंयायिनःप्राह ॥५१॥

अर्थ—कावळा आपल्या घराट्यावर राहून, का, असा शब्द करील तर तो शब्द निष्फल (त्याचे शुभाशुभ फल नाही) कव, असा शब्द स्वप्रीतीने करतो. क असा शब्द करील तर मित्रमित्राची प्राप्ति होईल ॥५०॥ कर, असा श० कलह, कुसकुस, असा श० आनंद, कटकट, असा श० दर्शभावाचे भोजन, केके किवा कुकु असे शब्द करील तर गमनकर्त्तास धन लाभ होईल ॥५१॥

खरेखरेपयिकागममाहकखाखेतिचायिनोमृत्युं ।

गमनप्रतिपेधिकमाखलखलसद्योभिवर्पाय ॥५२॥

अर्थ—कावळा, खरेखरे, असा शब्द करील तर मार्गस्थ येईल. कताख, असा श० गमनकर्त्तास मृत्यु होईल. आ, असा श०-जाणें बंद होईल. खलखल, असा-श० तत्काल वृष्टि होईल ॥५२॥

काकेतिवियातंकाकटीतिचाहारदूषणंप्राह ।

प्रीत्यास्पदंकवकवेतिबंधमेवंकगाकुरिति ॥५३॥

अर्थ—काका, असा श० नाश होईल. काकटि, असा श० विषादिकांनै आज दू-षित असे सांगतो. कवकव, असा श० जेहस्यानप्राप्ति. कगाक, असा श० बधन होईल ॥५३॥

करकौविरुतेवर्पगुडवत्रासायवडितिवस्त्राप्तिः ।

कलयेतिचसंयोगःशूद्रस्यब्राह्मणैःसाकं ॥५४॥

अर्थ—कावळा, करकौ, असा शब्द करील तर पर्जन्यवृष्टि होईल. गुडवत्, असा श० भय होईल. वड, असा श० वस्त्रप्राप्ति होईल. कलय, असा श० करील तर शूद्राची ब्राह्मणाशी भेट होईल ॥५४॥

द्वात्रिंशत्प्रविभक्तेदिक्चक्रेयथासमुद्दिष्टं ।

तत्तत्तथाविधेयंगुणदोषफलंयियासूनां ॥४९॥

अर्थ—३२ कोटकांचे चक्रात असे फल सांगितले तसेच काकशब्दाचे फल गमन-
कर्त्तास होतें ॥४९॥

काइतिकाकस्यरुतंस्वनिलयसंस्थस्यनिष्फलंप्रोक्तं ।

कवइतिचात्मप्रीत्यैकइतिरुतेस्निग्धमित्राप्तिः ॥५०॥

करइतिकलहंकुरुकुरुचहर्षमयकटकटेतिदधिभंक्तं ।

कैकेविरुतंकुक्कुवाधनलाभंयायिनःप्राह ॥५१॥

अर्थ—कावळा आपल्या घराट्यावर राहून, का, असा शब्द करील तर तो शब्द निष्फल (त्याचें शुभाशुभ फल नाहीं). कव, असा शब्द स्वप्रीतीनें करतो. क असा शब्द करील तर मित्रप्राप्तीची प्राप्ति होईल ॥५०॥ कर, असा श० कलह, कुरुकुरु, असा श० आनंद, कटकट, असा श० दहीभाताचें भोजन, कैके किवा कुकु असे शब्द करील तर गमनकर्त्तास धनलाभ होईल ॥५१॥

खरेखरेपथिकागममाहकखाखेतियायिनोमृत्युं ।

गमनप्रतिपेधिकमाखलखलसद्योभिवर्पाय ॥५२॥

अर्थ—कावळा, खरेखरे, असा शब्द करील तर मार्गस्थ येईल. कखाख, असा श० गमनकर्त्तास मृत्यु होईल. आ, असा श० जाणे नद होईल. खलखल, असा-
श० तत्काल वृष्टि होईल ॥५२॥

काकेतिविधातंकाकटीतिचाहारदूषणंप्राह ।

प्रीत्यास्पदंकवकवेतिबंधमेवंकगाकुरिति ॥५३॥

अर्थ—काका, असा श० नाश होईल. काकटि, असा श० विषादिकाने अन्न दु-
षित असे सांगतो. कवकव, असा श० जेहस्यानप्राप्ति. कगाकु, असा श०
बंधन होईल ॥५३॥

करकौविरुतेवर्षगुडवत्रासायवडितिवस्त्राप्तिः ।

कलपेतिचसंयोगःशूद्रस्यब्राह्मणैःसाकं ॥५४॥

अर्थ—कावळा, करकौ, असा शब्द करील तर वर्षगुडवृष्टि होईल. गुडवत्, असा
श० भय होईल. नड, असा श० नष्टप्राप्ति होईल. कलप, असा श० करील
तर शूद्रांची ब्राह्मणाशीं भेट होईल ॥५४॥

श्री
बृहत्संहिता

(ब्राह्म निरिक्त)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्याचा अर्थ प्राकृत (ब्रह्मराष्ट्र) भाषेत लिहिला
आहे.

THE BRIHATSANHITA

[BY VARÁHA-MIHIRA]

यांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुरस्क २ रु तारीख २५ सप्टेंबर १८७४. थक १७

VOL 2 25th SEPTEMBER 1874. No. 17

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

वर्णा

आनंदा

कान्तिन जगन्नाथ

ठापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक भक्तात मोठ्या तत्त्वाचे साच्याची वस्तुनयी ३२ छे असा
सुमारे ८०० ग्रंथ पेट जाईल.

फडितिफलाप्तिःफलवाहिदर्शनंटादितिप्रहाराःस्युः ।

स्त्रीलाभःस्त्रीतिरुतेगडितिगवांपुडितिपुष्पाणां ॥५५॥

अर्थ—कावळा, फड, असा शब्द करील तर फळप्राप्ति व फळे घेऊन येणाराचे दर्शन हीं होतात. टड, असा श० प्रहार (युद्ध) होईल. स्त्री, असा शब्द० स्त्रीप्राप्ति होईल. गड, असा श० गाईची प्राप्ति. पुड, असा श० पुष्पांची प्राप्ति होईल ॥५५॥

युद्धायटाकुटाकित्तिगुह्वान्निभयंकटेकटेकलहः ।

टाकुलिचिंदिचिकेकेकेतिपुरंचेतिदोषाय ॥५६॥

अर्थ—कावळा, टाकुटाकु, असा शब्द० युद्ध होतें. गुह्व, असा श० अभिभय, कटेकटे, असा श० कलह होतो. टाकुलि, चिंदिचि, केकेके, पुरंच, असे शब्द करील तर अशुभ होत ॥५६॥

काकद्वयस्यापिसमानमेतत्फलंयदुक्तंरुत

चेष्टिताद्यैः । पतत्रिणोन्येपियथैवकाको

वन्याःश्ववच्चोपरिदंष्ट्रिणोये ॥५७॥

अर्थ—वर कावळ्याधिपती जें फळ सांगितले. तेच फळ, दोन, तीन, चार कावळ्यांनी शब्द बगैरे केले तर जाणावें. जें कावळ्याचें फळ तेंच देयें न सांगितलेल्या पक्ष्याचें फळ जाणावें. वन्य पशूंचें फळ कुत्र्यासारखें जाणावें व वर-दाटांचे डुकर १० पशूंचेही फळ कुत्र्यासारखें जाणावें ॥५७॥

स्थलसलिलचराणांव्यत्ययोमेघकालेप्रचुरसलिल

वृष्ट्यैशेपकालेभयाय । मधुभवननिलीनंतत्करो

त्याशुशून्यंमरणमपिनिलीनामक्षिकामूर्ध्निनीला ॥५८॥

अर्थ—वर्षाकाळीं जमिनीवरील प्राणी वकरी वगैरे प्राण्यांत जातील व प्राण्यांतोळ प्राणी मासे वगैरे जमिनीवर येतील तर बहुत वृष्टि होईल. अन्यकाळीं भय होईल. मधमाशाचें पोळें घरावर बसेल तर तें घर मनुष्यरहित होईल. ती माशी मस्तकी नीलवर्ण असेल तर प्राण्यांत मृत्युही करील ॥५८॥

विनिक्षिपंत्यःसलिलेंडकानिपिपीलिकावृष्टि

निरोधमाहुः । तरुस्थलंवापिनयंतिनिघ्राय

दातदाताःकययंतिनृष्टिं ॥५९॥

अर्थ—मुंग्या आंडी उदकामध्ये ठेवतील तर बृष्टि बंद होईल असे सांगतात. सत्तल्ल
भूमीपासून वृक्षावर किंवा उच्च प्रदेशावर नेतील तर बृष्टि होईल असे त्या
सांगतात ॥५९॥

**कार्यं तु मूलशकुनेतरजेतदन्वि विद्यात्फलं नि
यतमेवामिमेविचिंत्याः । प्रारंभयानसमये
पुनथाप्रवेशे ग्राह्यं शुभं तं शुभदं क्वचिदप्युशंति ॥६०॥**

अर्थ—पहिल्या शकुनावरून यात्रेचें शुभाशुभफल पहावें. निघाल्यावर मध्ये जें
शकुन होईल त्याचें फल त्याच दिवशी जाणावें. या अध्यायामध्ये सांगितलेले जें
शकुन ते सर्वकाल पाहावे. सर्व कार्यांचा प्रारंभ, यात्रा, गृहप्रवेश इत्यादिकांचा-
ठाई सर्व शकुन पाहावे. शिंका कोणत्याही कर्मां शुभ नव्हे असे सांगतात ॥६०॥

**शुभं दशापाकमविघ्नसिद्धिं मूलाभिरक्षामथ
वा सहायान् । इष्टस्य संसिद्धिं मनामयत्वं वदं
तिते मानयितुं नृपस्य ॥६१॥**

अर्थ—शुभशकुन झाले तर दशेचे फल, निर्विघ्न कार्यसिद्धि, मूलस्थानाचें पालन, मा-
र्गामध्ये सहाय, इच्छितकार्यसिद्धि, नीरोगत्व, हा फळे लोकांचा सत्कार करणाऱ्या
राजास होतात असे सांगतात ॥६१॥

**क्रोशादूर्ध्वशकुनिविरुतं निष्फलं प्राहुरेकेतत्रा
निष्टे प्रथमशकुने मानयेत्पंचपट्च । प्राणायाम
मातृपतिरशुभे पोडशैव द्वितीये प्रत्यागच्छेत्स्व
भवनमतो यद्यनिष्टस्तृतीयः ॥६२॥**

अर्थ—कोशापुष्टे पक्षांचा शब्द निष्फल (व्यर्थ) असे कश्यपादि कोणी ऋषि
संगतात. राजाने पहिल्या अपशकुन झाला तर आवश्यक कार्यांचा ठाई ११
प्राणायाम करावे नंतर गावें. दुसरा अपशकुन झाला तर १६ प्राणायाम क-
रून प्रयाण करावें. तिसरा झाला तर परत स्वगृहास यावें (राजास सांगितले
ते सर्वांनी करावें) ॥६२॥

॥ इति सर्वशकुनेवायसरुतं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ इति श्रीवरा० बृहत्सं० पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

॥ अथशाकुनोत्तराध्यायः ॥

दिग्देशचेष्टास्वरवासरर्क्षमुहूर्तहोराकरणोदयांशान् ।

चरस्थिरोन्मिश्रबलावलंचवुध्वाफलानिप्रवदेद्भुतज्ञः ॥ १ ॥

अर्थ—अंगारितादिदिशा, शुभाशुभस्थान, व्यापार, दीप्तादिशब्द, वार, नक्षत्र, शिवादिमुहूर्त, होरा, नवादिकरण, लग्न, नवांश, द्रव्याणादि, चर, स्थिर, द्विभान, शाकुनांचे बलावल, हीं जाणून पक्ष्यादि शब्द जाणणारानें कळें सांगायीं ॥१॥

द्विविधंकथयंतिसंस्थितानामागामिस्थिरसंज्ञि

तंचकार्ये । नृपदूतचरान्यदेशजातान्यभिधा

तःस्वजनादिचागमारुह्यं ॥२॥

अर्थ—संस्थित ल० प्रभकर्ते, यांचो चर आणि स्थिर अशी प्रश्नकार्यें असतात. राजा, दूत, हेर, परदेश यांसंबंधी उपजव, वधसुखदादिकांचे येणे यासंबंधी प्रश्न असतात ॥२॥

उद्धृद्धसंग्रहणभोजनचौरचन्धिवर्षोत्सवात्म

जवधाःकलहोभयंच । वर्गःस्थिरोयमुदयेंदु

युतेस्थिरर्क्षेर्विद्यात्स्थिरंचरगृहेचचरंयदुक्तं ॥३॥

अर्थ—उद्धृध (टांगलेले), संग्रहण, सहभोजन, चोर, अग्नि, वृष्टि, विवाहादिउत्सव, अपत्य, मरण, कलह, भय यांसंबंधी प्रश्न, स्थिरलक्ष्मी, स्थिरनक्षत्रीं व स्थिरराशीत चंद्र असता, झाले तर तो स्थिरलक्ष्. (याचें फल झालें आहे किंवा आज्ञा होणार आहे) समजावा. चरलक्ष्मी, चरनक्षत्रीं, चरराशीत चंद्र असता प्रश्न होईल तर तो चरफल, पुढें व्याख्याचें आहे, असे समजावें ॥३॥

स्थिरप्रदेशोपलमंदिरयुसुरालयेभूजलसंनिधौच ।

स्थिराणिकार्याणिचराणियानिचलप्रदेशादिपुचा

गमाय ॥४॥

अर्थ—स्थिरप्रदेश, पाषाण, गृह, देवालय, भूमि, जलसमीपभाग या स्थानीं शकुन झाले तर, कार्यें स्थिर (शाली किंवा आज्ञा होतील) असे सांगवें. चरप्रदेशादिकांचाठाईं शकुन झाले तर कार्य पुढें होईल असे सांगवें ॥४॥

आप्योदयर्क्षक्षणादिजलेपुपक्षावसानेपुचये
प्रदीप्ताः । सर्वेपितेवृष्टिकरारुवंतःशांतोपि
वृष्टिकुरुतेवुचारी ॥५॥

अर्थ—जललग्न, जलनक्षत्र, जलमूर्त, जलदिशा (पश्चिम), व अमावास्या पूर्णि-
मा यांचाठाई स्थित व प्रदीप्त असे जे शकुन ते सर्व वृष्टि करणारे होत. उद-
कचारी शांतही शकुन वृष्टि करतो ॥५॥

आग्नेयदिग्लग्नमुहूर्तदेशेष्वर्कप्रदीप्तोऽग्निभयाय
रौति । विष्टयांयमर्कोदयकंटकेपुनिष्पन्नवल्ली
पुचसोपकृत्स्यात् ॥६॥

अर्थ—आग्नेयदिशा, क्रूरग्रहाचे लग्न, आग्नेयमुहूर्त, कतिकानक्षत्र, उग्रदेश यांचा
ठाई अर्कप्रदीप्त शकुन झाला तर अग्निभव होत. कल्याणी, शनीची लग्न (म-
कर कुंभ), कांन्यांचावृक्ष, पत्ररहितवृक्ष, वल्ली यांचाठाई शकुन झाला तर बोरी
होईल ॥६॥

ग्राम्यःप्रदीप्तःस्वरचेष्टिताभ्यामुग्रोरुवन्कंट
किनिस्थितश्च । भौमर्क्षलग्नेयदिनैर्ऋतीचस्थि
तोभितश्चेत्कलहायदृष्टः ॥७॥

अर्थ—गावात तालेला, शब्द व चेष्टा यांही दीप्त, उग्रशब्दकरणार, कांन्यांच्या
शाडावर राहिलेला, मगळाच्या लग्नी (मेघ, वृषिक.), झालेला, निर्ऋतीस स्थित
असा शकुन संमुख पाहिला तर कलह होतो ॥७॥

लग्नेयवेंदोर्भृगुभांशसंस्थेविदिक्स्थितोऽथोचद्
नश्चरौति । दीप्तःसचेत्संग्रहणंकरोतियोन्या
तयायाविदिशिप्रदिष्टा ॥८॥

अर्थ—चंद्राचिल्ली (कर्क) शुक्राचे राशीस व नवांशी शकुन आग्नेयादि विदिशां-
स राहून अथोमुख शब्द करील व दीप्त असेल तर खीचे संग्रहण करील. ज्या वि-
दिशेस जी योनी (उत्पत्ति) सांगितली तिचे संग्रहण (संयोग) करतो ॥८॥

पुराशिलग्रेविपमेतिथौचदिक्स्थःप्रदीप्तःशकु
नोनराख्यः । वाच्यंतदासंग्रहणंनराणांमिश्रे
भवेत्पंडकसंप्रयोगः ॥९॥

अर्थ—पुराशि, निषम लग्न व निषम तिथि यांचाठाई प्रदीप्तदिशेस राहणारा श-

कून पुरुषाख्य होय. तसा झाला तर पुरुषांचे संग्रहण (संयोग) होईल. असे सांगावे. मिश्र असल्यास नपुसकयोग होईल ॥९॥

एवंरवेःक्षेत्रनवांशलमेलेस्थितेवास्वयमेवसूर्ये ।

दीप्तोभिधत्तेशकुनोविवासंपुंसःप्रधानस्यहिकारणंतत्

अर्थ—असेच सूर्याचाराशि (सिंह) त्याचा नवांश व तात्कालिक लग्न अ० अथवा लग्नीं सूर्य अ० दीप्तशकुन होईल तर मुख्यपुरुषाचे प्रवासाचे हेच कारण होय (प्रवास होईल) ॥१०॥

प्रारभ्यमाणेषुचसर्वकार्येष्वर्कान्विताद्वाह्ण

येद्विलग्नं । संपद्विपश्चेतियथाक्रमेणसंपद्विप

द्वापितथैववाच्या ॥११॥

अर्थ—सर्वकार्याच्या प्रारंभा सूर्ययुक्त राशीपासून लग्न मोजावे १ संपत्, २ विपत् ३० जे येईल त्याप्रमाणे संपत् किंवा विपत् असे लग्नाचे फल सांगावे ॥११॥

काणेनाक्षणादक्षिणेनैतिसूर्येचंद्रेलग्न्यात्द्वादशे

चेतरेण । लग्नस्थेर्केपापदृष्टेधएवकुब्जःस्वर्क्षे

श्रोत्रहीनोजडोवा ॥१२॥

अर्थ—प्रभसमयीं जे लग्न त्यापासून सूर्य १२ व्या लग्नीं असेल. तर ज्याचा संयोग होईल तो उजव्या डोळ्याने काणा असेल. १२ व्या स्थानी चंद्र अ० डाव्याडोळ्याने काणा असेल. चंद्रसूर्य दोघेही १२ वे असतील तर अंध असेल. प्रभलग्नीं सूर्य असेल व तो पापग्रहांनी दृष्ट असेल तर अंध असेल. सराशीस (सिंहास) सूर्य असेल तर कर्णहीन (बधिर) किंवा जड (मूर्ख) असेल १२

क्रूरःपष्ठेक्रूरदृष्टोविलग्न्याद्यस्मिन्राशौतद्गृहणि

व्रणःस्यात् । एवंप्रोक्तंयन्मयाजन्मकालेचि

न्हंरूपंतत्तदस्मिन्विचिंत्यं ॥१३॥

अर्थ—चरलर्भी चरनभाश असेल तर येणाराचें किंवा प्रभकर्त्याचें दोन अक्षराचें नाव आहे असें सागावें. स्थिरलर्भी स्थिरनवाश असेल तर ४ अक्षराचें नाव आहे द्विस्वभावलर्भी द्विस्वभाव नवाश असेल तर दोन नावे आहेत पहिलें ती न अक्षराचे व दुसरें पाच अक्षराचें असें सागावें ॥१४॥

काद्यास्तुवर्णाःकुजशुक्रसौम्यजीवार्कजानांक्र
मशःप्रदिष्टाः । वर्णाष्टकंयादिचशीतरद्रमेर
वेरकारात्क्रमशःस्वराःस्युः ॥१५॥ नामानि
चाग्न्यंबुकुमारविष्णुशंकरपत्नीचतुराननानां ।
तुल्यानिसूर्यात्क्रमशोविचिंत्यद्वित्र्यादिवर्णै
र्घटयेत्स्ववृद्ध्या ॥१६॥

अर्थ—कादिवर्ण कुज, शुक्र, बुध, गुरु, शनि यांचे अनुक्रमानें सागीतले. झ० क ख ग घ ङ यांचा मगळ, च छ ज श ष यांचा शुक्र, ट ठ ड ढ ण यांचा बुध, त थ द ध न यांचा गुरु, प फ ब भ म यांचा शनि, य र ल व श ष स ह या आठ वर्णांचा चंद्र व अकारादि १६ स्वरांचा सूर्य स्वामी होय ॥१५॥ सूर्यापासून अनुक्रमानें अग्नि, उदक, कुमार, विष्णु, इंद्र, इंद्राणी, ब्रह्मा या सात देवता सात ग्रहांच्या होत. सूर्यादि ग्रहयोगाचा स्ववृद्धीने विचार करून त्र्यादिवर्णांचीं नावे योजावीं ॥१६॥

वयांसितेपांस्तनपानवात्यव्रतस्थितायौवन
मध्यवृद्धाः । अतीववृद्धाइतिचंद्रभौमज्ञशुक्र
जीवार्कशनैश्चराणां ॥१७॥

अर्थ—चंद्र शिशु, भौम ६ वर्षांपर्यंत, बुध व्रतस्थ १६ पर्यंत, शुक्र ३० वर्षांपर्यंत, गुरु ५० वर्षांपर्यंत, शनि ८० वर्षांपर्यंत अशीं त्यांचीं वयें होत प्रभकालीं जो ग्रह असेल त्याचें वय सागावें ॥१७॥

॥ इतिशाकुनोत्तराध्यायः ॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौमृहत्संहितायां
षण्णवतितमोऽध्यायः ॥९६॥

॥ अथपाकाध्यायः ॥

पक्षाद्भानोःसोमस्यमासिकोंगारकस्यवक्रोक्तः ।

आदर्शनाच्चपाकोबुधस्यजीवस्यवर्षेण ॥१॥

पङ्क्तिःसितस्यमासैरब्देनज्ञानेःसुरद्विपोब्दार्धात् ।

वर्षात्सूर्यग्रहणेसद्यःस्यात्त्वापूर्कीलकयोः ॥२॥

त्रिभिरेवधूमकेतोर्मासैःश्वेतस्यसप्तरात्राति ।

सप्ताहात्परिवेपेंद्रचापसंभ्याभ्रसूचीनां ॥३॥

अर्थ—अर्कचरामध्ये सूर्याचे जे शुभाशुभफल सांगितले ते सर्व १९ दिवसांनी होत. चंद्राचे एक महि-याने होते. मंगळाचे फल तद्रकमुष्णमुदये ६० ग्रथाने (अ० ६३श्लो० १) सांगितले. बुधाच्या शुभाशुभाचे फल तो दृष्टीस पडत आहे तेथ पर्यंतच होते. गुरूचे एक वर्षाने होते. शुक्राचा सहा महि-यांनी पाक (फल) होतो. शनीचा एक वर्षाने होतो. राहूचा ६ महि-यांनी होतो. सूर्यग्रहणाचा वर्षाने होतो. त्वाष्ट व कीलक या केतूचा तत्काल (आच दिवशी) पाक होतो. धूमकेतूचा ३ महि-यांनी होतो. श्वेतकेतूचा ७ दिवसांनी पाक होतो. राळे, इद्रधनुष्य, संध्याभ्रसूचन याचा ७ दिवसांनी पाक होतो ॥१॥२॥३॥

शीतोष्णविपर्यासःफलपुष्पमकालजंदिशांदाहः ।

स्थिरचरयोरन्यत्वंप्रसूतिविकृतिश्चपणमासात् ॥४॥

अर्थ—शीत व उष्ण यांचा विपर्यास (शीतकाली उष्णता व उष्णकाली शीतता; अथवा स्वभावाने शीत पदार्थ उष्ण होणे ६०), अकाली फले व पुष्पे येणे, दि-कूदाह, स्थिर व चर पदार्थांचे अन्यत्व (वृक्षादि स्थिरपदार्थ चर होणे ६०), प्रसवविकार यांचे शुभाशुभफल सहा महि-यांनी होते ॥४॥

अक्रियमाणककरणंभूकंपोनुत्सयोदुरिष्टं च ।

शोषश्चाशोष्याणांस्त्रोतोऽन्यत्वंचवर्षार्धात् ॥५॥

अर्थ—कर्माने केले नसताही होणे, भूमिकंप, प्राप्त उत्ताहाचे अकरण, पार अशोभन, शुष्क व होणाऱ्याचा शोष, नदी इत्यादिकाचा प्रवाह दुसरीकडे जाणे, यांचे फल ६ महि-यांनी येते ॥५॥

स्तंभकुसूलार्चानांजल्पितरुदितप्रकंपितस्वेदाः ।

मासत्रयेणकलहेंद्रचापनिर्घातपाकाश्च ॥६॥

अर्थ—स्तम्भ, कुसूल (कोठार), प्रतिमा याचें भाषण, रोदन, कपन, घर्म हीं व फलह, इद्रधनुष्य, निर्घात यांचा पाक ३ महिन्यानीं होतो. (इद्रधनुष्याचा, पूर्वा ७ दिवसांनी सांगितला तो न झाला तर तीन महि-यांनीं होतो) ॥६॥

कीटाखुमक्षिकोरगवाहुल्यंमृगविहंगमरुतंच ।

लोष्टस्यचाप्सुतरणंत्रिभिरेवविपच्यतेमासेः ॥७॥

अर्थ—किडे, उदोर, माशा, सर्प हे बहुत होणें, पशु व पक्षि यांचा रोदनशब्द, मृत्पिंड (द्विपळ) उदकात तरणें, या सर्वांचा पाक ३ महि-यांनीं होतो ॥७॥

प्रसवःशुनामरण्येवन्यानांग्रामसंप्रवेशश्च ।

मधुनिलयतोरणेंद्रध्वजाश्ववर्पात्समधिकाद्वा ॥८॥

अर्थ—कुत्र्याची अरण्यामध्ये प्रसूति, व यज्ञाचा गावात प्रवेश, मधुपीठें धरणें, तोरण, इद्रयष्टि यांचा पाक एक वर्षां अथवा काहीं अधिक दिवसांनीं होतो ॥८॥

गोमायुगृध्रसंघादशाहिकाःसद्यएवतूर्यरवः ।

आकुप्टंपक्षफलंबल्मीकोविदरणंचशुवः ॥९॥

अर्थ—कोल्हे, गुप्तर, यांचे सधाचें फल १० दिवसांनीं; बायाच्या जठ्ठाचें फल तत्काल, ओरडणें, वास्तू, भूमिविदारण याचें फल १५ दिवसांनीं होतें ॥९॥

अहुताशप्रज्वलनंघृततैलवसादिवर्पणंचापि ।

सद्यःपरिपच्यंतेमासेध्यैचजनवादः ॥१०॥

अर्थ—अग्नि नसता पेटणें, घृत, तेल, मास, रक्तादिक याची वृद्धि; याचें त्या दिवशींच फल. जनवाद (लोकापवाद) याचे फल दीड महिन्यांनीं होतें ॥१०॥

छत्रचित्तिपूषहुतवह्वीजानांसप्तभिर्भवतिपक्षैः ।

छत्रस्यतोरणस्यचेचिन्मासात्फलंप्राहुः ॥११॥

अर्थ—छत्र, चिंते, पत्रस्तम्भ, अभि शीशे यांचे विकाराचें फल साडेतीन महिन्यांनीं होतें. छत्र व तोरण याचें फल महिन्यांनीं होतें, असें कोणी ऋषि सणतात ११

अत्यंतविरुद्धानांस्त्रिहःशब्दश्चवियतिभूतानां ।

मार्जारनकुलयोर्मूपकेणसंगश्रमासेन ॥१२॥

अर्थ—जरा द्वेषी प्राण्याचा परस्पर द्वेद, मृत्ताचा आकाशामध्ये शब्द, मार्जार व मुगा यांचा उदरागोबर संग या विरुद्धाचें फल महि-यांनीं होतें ॥१२॥

गंधर्वपुरमासाद्रसवैकृत्यंहिरण्यविकृतिश्च ।

ध्वजवेदमपांशुधूमाकुलादिशशापिमासफलाः ॥१३॥

अर्थ—गंधर्वनगराचें फल एक महिन्यानें होतें. रसविकार, सुकणविकार, स्वप्नमय, गृहीतकार, धुरळा व धूर याणीं व्यास दिशा, यांचे फल एक महिन्यानें होतें ॥१३॥

नवकैकाष्टदशकैकपट्टिकत्रिकसंख्यमासपाकानि ।

नक्षत्राण्यश्विनिपूर्वकाणिसद्यःफलाशेषा ॥१४॥

अर्थ—अश्विन्मादि नक्षत्रांच्या योगतारांस उपसर्ग झाला तर त्याचें फल १ इ० मासांनीं होतें. अश्विनी ९, भरणी १, कृत्तिका ८, रोहिणी १०, पूर्वा १ आदी ६० पुनर्वसु ३, पुष्य ३, इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो. आश्वेपाचें १०० त्या दिवशांचे होतें ॥१४॥

पित्र्यान्मासःपटपट्टत्रयोर्धमष्टौचत्रिपदेकैः ।

मासचतुष्केपाडेसद्यःपाकाभिजितारा ॥१५॥

अर्थ—मघादिनक्षत्रांच्या योगतारांला उपसर्ग झाला तर त्याचा पाक एक महिना इत्यादिकारि होतो. स० मघा १, पूर्वा ६, उत्तरा ६, इतर ३, विशाख १, धनंता (१९ दि०), स्वाती ८, विशाखा ३, अनुराधा ६, ज्येष्ठा १, मूळ १, पूर्वाषाढा ४, उत्तराषाढा ४, इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो. अभिजिताराचा त्यादिवशीं फलपाक होतो ॥१५॥

सप्ताष्टावध्यर्धत्रयस्त्रयःपंचचैवमासाःस्युः ।

श्रवणादीनांपाकोनक्षत्राणांयथासंख्यं ॥१६॥

अर्थ—श्रवणादिनक्षत्रांचा पाक सप्तादिमासांनीं होतो. स० श्रवण ७, धनिष्ठा ८, शतताराका दीडमास, पूर्वाभाद्रपदा ३, उत्तराभा० ३, रेवती ९ इतक्या महिन्यांनीं फलपाक होतो ॥१६॥

निगदितसमयेनदृश्यतेचेदधिकतरंद्दिगुणेप्र
पच्यतेतत् । यद्विनकनकरत्नगोप्रदानैरुपश
मितंतिमिन्नचि—

श्रवणात्त्रयमादित्यानिलेचचरकर्मणिहितानि ॥११॥

अर्थ—कृत्तिका व विशाखा ही मृगशीर्ष (मिश्र) होत याचाठाई मिश्रफल होतें श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, हस्त, स्वाती हा चरकर्माचाठाई हित होत ॥११॥

हस्तात्त्रयंमृगशिरःश्रवणात्त्रयंचपूपाशिवशक्र
गुरुभानिपुनर्वसुश्च । क्षौरेतुकर्मणिहितान्युदये
क्षणेवायुक्तानिचाडुपतिनाशुभतारयाच ॥१२॥

अर्थ—हस्त, चित्रा, स्वाती, मृगशीर्ष, श्रवण, धनिष्ठा, शततारका, रेवती, अश्विनी, ज्येष्ठा, पुष्य, पुनर्वसु ही नक्षत्रे क्षौरकर्मां शुभ होत नक्षत्र उक्त न सोपडे तर दिवसाचीं लग्ने १२ त्यात २७ नक्षत्रे भोगतात. यास्तव व्याप्रमाणे मेघादिलग्न्यां उक्तनक्षत्र काढून ते ध्यावे अथवा या नक्षत्राच्या मुहूर्तीं अथवा या नक्षत्रा चंद्रबल किंवा ताराबल असता क्षौरकर्म करावे ॥१२॥

नक्षत्रातमात्रगमनोत्सुकभूपितानामभ्यक्तभुक्तरण
कालनिरासनानां । संध्यानिशोःकुजयेमार्कदिने
चरित्तेक्षौरंहितंनवमेन्हिनचापिविष्टयां ॥१३॥

अर्थ—ज्वान केलेला, यात्रोत्सुक, अलंकारयुक्त, अभ्यग केलेला, भोजन केलेला, युद्धोमुख, आसनरहित, संध्या, रात्रि, मगळ, शनि, कचिन् रवि, या वारी, रिता (१।९।१४) या तिथीत, नवव्या दिवसां, विष्टि (भद्रा) करणी क्षौर शुभ नव्हे ॥१३॥

नृपाज्ञयात्राहणसंमतेचविवाहकालेमृतसूतकेच ।

वद्धस्यमोक्षेऋतुदीक्षणासुसर्वेषुशस्तंक्षुरकर्मभेषु १४

अर्थ—राजाची आज्ञा, ब्राह्मणाची आज्ञा, विवाहकाल, मृतसूतक, वधमोक्ष, यज्ञदीक्षा, याचाठाई सर्वां नक्षत्रे क्षौरास शुभ होत ॥१४॥

(हस्तोमूलंश्रवणःपुनर्वसुर्मृगशिरस्तथापुष्यः ।

पुंसंहितेषुकार्येष्वेतानिशुभानिधिष्यन्ति ॥१५॥)

अर्थ—हस्त, मूल, श्रवण, पुनर्वसु, मृगशीर्ष, पुष्य हीं नक्षत्रे पुंसवनादिकर्माचाठाई शुभ होत ॥१५॥

सावित्रपौष्णानिलमैत्रतिष्येत्वाष्ट्रेस्तथाचोदु

गणाधिपक्षे । संस्कारदीक्षाव्रतमेखलादिकु
र्याद्गुरौशुक्रबुधेदुयुक्ते ॥१६॥

अर्थ—हस्त, रेवती, स्वाती, अनुराधा, पुष्य, चित्रा, मृगशीर्ष या नक्षत्रां; गुरु, शुक्र, बुध, चंद्र या वारों नामकरणादि संस्कार, यज्ञदीक्षा, व्रत, मेखलाबंधनादि कर्म करावीं ॥१६॥

लाभेतृतीयेचशुभैःसमेतेपापैर्विहीनेशुभराशि
लग्ने । वेध्यौतुकर्णौत्रिदशेज्यलग्नेतिष्येदु
चित्राहरिरेवतीषु ॥१७॥

अर्थ—११३ या स्थानी शुभ ग्रह असतां, पापग्रहांनीं रहित शुभग्रहांच्या लग्नीं पु-
र्वोक्त नामकरणादि कर्म करावीं. गुरुच्यालगां पुष्य, मृग, चित्रा, श्रवण, रेवती या
नक्षत्रां कर्णपेध करावा ॥१७॥

शुद्धैर्द्वादशकेंद्रनैधनगृहैःपापैस्त्रिपष्टायैर्लग्ने
केंद्रगतेथवासुरगुरौदैत्यैर्द्रपूज्येपिवा । सर्वारं
भफलप्रसिद्धिरुदयेराशौचकर्तुःशुभेसम्राम्य
स्थिरभोदयेचभवनंकार्यप्रवेशोपिवा ॥१८॥

अर्थ—द्वादश, केंद्र (१।२।७।१०) नैधन (८) हीं स्थाने शुद्ध (पापग्रहरहित)
असतां, ३।६।११ या स्थानीं पापग्रह असतां, लग्नीं किंवा केंद्री वृहस्पति किंवा
शुक्र अ० सर्वारंभाच्या फलाची प्रसिद्धि होये. याचलग्नीं कार्याची जन्मराशि व
जन्मलग्न शुभग्रहयुक्त अ० सम्राम्य (अम्यग्रंगांत सांगितल्याप्रमाणे अनुकूलग्राम)
स्थिरलग्नीं गृहारंभ व गृहप्रवेश करावा ॥१८॥

॥ इतिवरा०वृह०नक्षत्रगुणानामाष्टानवतित्तमोऽध्यायः१८

॥ अथतिथिकरणगुणाः ॥

कमलजविधातृहरियमशशांकपट्टवक्त्रशक्रवसुभुजगाः ।

धर्मेशसवितृमन्मथकलयोविश्वेचतिथिपतयः ॥१॥

अर्थ—१ ब्रह्मा २ विधाता ३ हरि ४ यम ५ चंद्र ६ स्कंद ७ इंद्र ८ वसु ९ भु-
जग १० धर्म ११ ईश १२ सूर्य १३ काम १४ कलि १५ विश्वे ते प्रतिपदा-
दि तिर्थांचे स्वामी होत ॥१॥

पितरोमावास्यायांसंज्ञासदृशाश्चतैःक्रियाःकार्याः ।
नंदाभद्राविजयारिक्तापूर्णाश्चतास्त्रिविधाः ॥२॥

अर्थ—अमावास्याये च स्वामी पितर होत. या तिथीचाठाई नावासारखी कार्ये करावी. नदा, भद्रा, विजया, रिक्ता, पूर्णा या प्रकारे तिथी होत छ० १ नदा, २ भद्रा ३ विजया ४ रिक्ता ५ पूर्णा ६ नदा ७ भद्रा ८ विजया ९ रिक्ता १० पूर्णा ११ नदा १२ भद्रा १३ विजया १४ रिक्ता १५ पूर्णा व अमावास्या अशा जाणाव्या ॥२॥

यत्कार्यं नक्षत्रे तदैव त्यासुतिथिपुतत्कार्यं ।

करणमुहूर्तेष्वपि तत्सिद्धिकरं देवतासदृशं ॥३॥

अर्थ—जे कार्य जा नक्षत्री करावयाचे ते नक्षत्र न मिळे तर त्या नक्षत्राची देवता पाहून त्या देवतेच्या तिथीस ते कार्य करावे तसेच करण व मुहूर्त याचाठाईही देवतेसारखे कार्य सिद्धिकारक होत ॥३॥

वववालवकौलवतैतिलारुयगरवणिजविष्टिसंज्ञानां ।

पतयःस्युरिंद्रकमलजमित्रार्यमभूश्रियःसयमाः ॥४॥

अर्थ—१ वव २ बालव ३ कौलव ४ तैतिल ५ गर ६ वणिज ७ विष्टि या करणाचे अनुक्रमाने इंद्र, नला, मित्र, अर्यमा, भूमि, रुद्रही, यम हे स्वामी होत ॥४॥

कृष्णचतुर्दश्यर्धात्तुधुवाणिशकुनिश्चतुष्पदनागं ।

किंस्तुघ्नमिति च तेषां कलिवृषफणिमारुताः पतयः ॥५॥

अर्थ—कृष्णपक्षी चतुर्दशीच्या उत्तरार्धापासून, उत्तरार्धी शकुनि, अमावास्याच्या पूर्वार्धी चतुष्पात्, उत्तरार्धी नाग, प्रतिपदेच्या पूर्वार्धी किंस्तुघ्न; या चार कृष्णाचे अनुक्रमाने कलि, वृष, रार्य, वायु हे स्वामी होत ॥५॥

कुर्याद्वेशुभचरस्थिरपौष्टिकानि धर्मक्रियादि

जहितानि च बालवारुध्ये । संश्रींति मित्रवरणा

निचकौलवेस्युः सौभाग्यसंश्रयगृहाणि च तैति

लारुध्ये ॥६॥ कृषिवीजगृहाश्रयजानि गरेवणि

जिधुवकार्यवणिग्युतयः । नहिविष्टिकृतं विद

धातिशुभं परधातविषादिपुसिद्धिकरं ॥७॥

अर्थ—शुभ कार्ये, हव-पकालसाध्य, कारांतरी राहणारी, शरीरपुष्टिकारक, अशी का-

ये नवकरणी करावी. धर्मक्रिया व ब्राह्मणाचें हित अशी बालवकरणी करावी. स-
प्रोति, मित्रवरण हीं कौलवकरणी करावी. जेणेकरून लोकापेक्ष होती ते, आश्रय,
गृहकर्म हीं तैत्तिळकरणी करावीं ॥६॥ रुषिकर्म, जीववाप, गृहकर्म, आश्रयापासू-
न होणारीं, हीं गरकरणी करावीं. स्थिरकार्ये, वाणिज्ययोग हीं वणिक्करणी करा-
वीं. विष्टिकरणी केलेले कार्य शमकारक होत नाही; परंतु शत्रूचा घात व विष,
अग्नि यांचा प्रयोग हीं क्रूरकर्म सिद्धीस नातात ॥७॥

**कार्यपौष्टिकमौषधादिशकुनौमूलानिमंत्रास्तथा
गोकार्याणिचतुष्पदेद्विजपितृनुदिश्यराज्यानिच ।
नागस्थावरदारुणानिहरणंदौर्भाग्यकर्माण्यतः
किंस्तुघ्नेशुभमिष्टपुष्टिकरणमंगल्यसिद्धिक्रियाः ॥८॥**

५५-शरीरपुष्टिकारक, औषध तयार करणें व देणें इ० शकुनिकरणाचाठाई क-
रावें. मूले (औषधी काढणें) मंत्रप्रयोग इत्यादि, गोकार्ये, ब्राह्मण व पितर यां-
च्या उद्देशानें कर्म, राजकार्ये, हीं चतुष्पदकरणी करावीं. स्थिरकार्ये, क्रूरकर्म,
परधनग्रहण, दुर्भगत (सर्वजनद्वेष्य) हीं कर्म नागकरणी करावीं. शुभकर्म,
पुत्रकाम्यादि इष्टि, शरीरपुष्टिकरण, विवाहादि मंगलकार्यसिद्धि हीं किंस्तुमकरणी
करावीं ॥८॥

**॥ इति श्रीवरा० वृहत्संहितायां तिथिकरणगु-
णानामैकोनशततमोऽध्यायः ॥९९॥**

॥ अथ विवाहनक्षत्रलग्ननिर्णयः ॥

**रोहिण्युत्तररेवतीमृगशिरोमूलानुराधामघाह
स्तस्वातिपुष्यतौलिमिथुनेषूचत्सुपाणिग्रहः ।
सप्ताष्टांत्यवहिःशुभैरुदुपतावेकादशहित्रिगे
क्रूरैरुपायपडष्टगैर्नतुभृगौषष्ठेकुजेचाष्टमे ॥१॥**

अर्थ-रोहिणी, उत्तरा, उ०षा०, उ०भा०, रेवती, मृगशीर्ष, मूल, अनुराधा, मघा,
हस्त, स्वाती या नक्षत्रीं; कन्या, मूल, मिथुन या लग्नीं; विवाह करता. लग्नापासू-
न ७।८।१२ या स्थानांवांचून शुभग्रह असतां, १।१२।३ या स्थानीं चंद्र अ०,
३।१।१।६।८ या स्थानीं पापग्रह अ०, विवाह करता. शुक्र ६ वा व भीम ८ वा
शुभ नक्षे ॥१॥

दंपत्योर्द्विनवाष्टराशिरहितेचारानुकूलैरवौचं
 द्वेचार्केकुजार्किशुक्रवियुतेमध्येथवापापयोः ।
 त्यक्त्वाचव्यतिपातवैधृतदिनंविष्टिचरितां
 तिथिंक्रूराहायनचैत्रपौषविरहेलग्नांशकेमानुषे ॥२॥

अर्थ—बधूचे राशीपासून वराची व वराचे राशीपासून बधूची राशि, दुसरी, नववी, व आठवी नसता. सूर्यत्रय असता, सूर्य, भौम, शनि, शुक्र याहांपुक्त चंद्र नसता व पापग्रहांच्यामध्यें चंद्र नसता, व्यतिपात, वैधृते, कल्याणी, रिक्तातिथि, हे सोडून पापग्रहाचे वार, दक्षिणायन, चैत्र, पौष यात्रांचून; लग्न व नवमास हे द्विप दराशीचे असतां निवाह करावा ॥२॥

॥ इति श्रीचरा० बृहत्संहितायां विवाहनक्षत्र
 लग्ननिर्णयोनाम शततमोऽध्यायः ॥१००॥

॥ अथ नक्षत्रजातकं ॥

प्रियभूपणः सुरूपः सुभगोदक्षोऽश्विनीयुमतिमांश्च ।

कृतनिश्चयस्त्यारुग्दक्षः सुखितश्च भरणीयु ॥१॥

अर्थ—अल्कारमिय, उत्तमस्वरूपान्, भाग्यवान्, चतुर, शुद्धिवान् असा अश्विनीनक्षत्राचाठाई जन्मलेला प्राणि होतो. कृतनिश्चय (कार्यांचा शेवट करणारा), स सभाषी, रोगरहित, चतुर, सुखी असा भरणीनक्षत्री जन्मलेला होतो ॥१॥

बहुभुक् परदाररतस्तेजस्वी कृत्तिकासु विख्यातः ।

रोहिण्यां सत्यशुचिः प्रियंवदः स्थिरसुरूपश्च ॥२॥

अर्थ—बहुत भक्षण करणारा, परछीरत, तेजस्वी, कीर्तिवान् असा कृत्तिकानक्षत्री शालेला होतो. सत्यवक्ता, शुद्ध, प्रियवोलणारा, स्थिरशुद्धि, सुरूप असा रोहिणीन० जन्मतो ॥२॥

चपलश्चतुरोभीरुः पटुरुत्साहीधनी भूगभोगी ।

शठगर्वितचंडकृतघ्न हिंसापापश्च रौद्रक्ष ॥३॥

अर्थ—चंचलशुद्धि, चतुर, भित्री, कुशल, आनंदी, धनवान्, भोगपुक्त असा भृगु नक्षत्री शालेला होतो. परकार्यविमुख, गर्वित, क्रोधी, कृतघ्न, हिंसा करणारा, या या असा आर्क्ष नक्षत्री शालेला होतो ॥३॥

दांतःसुखीसुशीलोदुर्मधारोगभाक्पिपासुश्च ।

अल्पेनचसंतुष्टःपुनर्वसौजायतेमनुजः ॥१॥

अर्थ—अितेंद्रिय, सुखी, उच्चम स्वभाव, दुष्टबुद्धि, रोगी, तृषार्त, अल्पाने संतुष्ट, असा पुनर्वसुनक्षत्रीं शालेला मनुज्य होतो ॥१॥

ज्ञांतात्मासुभगःपंडितोधनीधर्मसंश्रितःपुण्ये ।

शठसर्वभक्षपापःकृतघ्नधूर्तश्चभौजंगे ॥५॥

अर्थ—अितेंद्रिय, सर्वजनप्रिय, पंडित, धनवान्, धार्मिक असा पुण्यनक्षत्रीं सा० होतो. परकार्यविमुख, संचय न करणारा, पापी, दुर्जन, परवंचक, असा आलेषानक्षत्रीं शालेला होतो ॥५॥

बहुभृत्यधनोभोगीसुरपितृभक्तोमहोद्यमःपित्र्ये ।

प्रियवाग्दाताद्युतिमानटनोनृपसेवकोभाग्ये ॥६॥

अर्थ—बहुतसेवक, बहुतधन, भोग्युक्त, देव व पितर यांचा भक्त, महोत्साह असा प्रधानक्षत्रीं सा० हो०. प्रियभाषण, दाता, तेजस्वी, भ्रमणशील, राजसेवक, असा पूर्वफल्गुनीनक्षत्रीं शालेला होतो ॥६॥

सुभगोविद्यासधनोभोगीसुखभाक्द्वितीयफल्गुन्यां ।

उत्साहीधृष्टःपानपोषणीतस्करोहस्ते ॥७॥

अर्थ—सर्वजनप्रिय, विवेक पासयन, भोग्युक्त, सुखी असा उ० फ० नक्षत्रीं सा० हो०. आनंदी, धोड, मद्यपानासक्त, निर्दय, चोर असा हस्तनक्षत्रीं सा० हो० ॥७॥

चित्रावरमाल्यधरःसुलोचनांगश्चभवतिचित्रायां ।

दांतोवणिकृपालुःप्रियवाग्धर्माश्रितःस्वातौ ॥८॥

अर्थ—चित्रवर्णवस्त्र व मालाधारक, सुंदरनेत्र व शरीर, असा चित्रानक्षत्रीं सा० हो०. इन्द्रियदमनशील, क्रयविक्रय जाणणारा, कृपालु, प्रियभाषण, धार्मिक असा स्वातोनक्षत्रीं शालेला होतो ॥८॥

ईर्ष्युर्लुब्धोद्युतिमान्वचनपटुःकलहकृद्विशखासु ।

आढयोविदेशवासीक्षुधालुरटनोनुराधासु ॥९॥

अर्थ—परवृद्धि न सहनकरणारा, लोभी, तेजस्वी, वक्ता, कलहकर्ता, असा विशाखा-नक्षत्रीं शालेला होतो. धनी, परदेशीं रहाणारा, भुक्ता, भ्रमणशील, असा अनुराधानक्षत्रीं शालेला होतो ॥९॥

ज्येष्ठासुनबहुमित्रःसंतुष्टोधर्मकृत्प्रचुरकोपः ।

मूलेमानीधनवान्सुखीनहिंस्रःस्थिरोभोगी ॥१०॥

अर्थ—अल्पमित्र, संतुष्ट, धर्मपर, बहुकोधवान् असा ज्येष्ठान० शा० हो०. अभिमानी, धनवान्, सुखी, क्रूर नव्हे, स्थिरबुद्धि, भोगयुक्त असा मूलन० झालेला होतो ॥१०॥

इष्टानंदकलत्रोवीरोदृढसौत्तृदश्रजलदेवे ।

वैश्वेविनीतधार्मिकवहुमित्ररुतज्ञसुभगश्च ॥११॥

अर्थ—आनंद व स्त्री हीं प्रिय ज्यास असा, सग्रामशूर, स्थिरमित्र असा पू० पा० न० शा० हो०. नम्र, धार्मिक, बहुमित्र, प्रत्युपकारी, सर्वलोकप्रिय असा उ० पा० नक्षत्री झालेला होतो ॥११॥

श्रीमान्श्रवणेश्रुतवानुदारदारोधनान्वितःख्यातः ।

दाताढ्यशूरगीतप्रियोधनिष्ठासुधनलुब्धः ॥१२॥

अर्थ—लक्ष्मीवान्, पांडित, उदार आहे स्त्री ज्याची असा, द्रव्यवान्, कीर्तियुक्त, असा श्रवणन० शा० हो०. दानशूर, अभिमानी, शूर, गायनप्रिय, धनलोभी असा धनिष्ठानक्षत्री झालेला होतो ॥१२॥

स्फुटवाग्व्यसनीरिपुहासाहसिकःशतभिषकुदुर्ग्राह्यः ।

भद्रपदासूद्विग्नःस्त्रीजितधनपटुरदाताच ॥१३॥

अर्थ—निष्ठुरभाषणकर्ता, स्त्रियादिव्यसनी, शत्रुहता, साहसकर्मकर्ता, दुराराध्य, (कोणी त्याशीं खेद करू शकत नाही) असा शततारकानक्षत्री झालेला होतो. दुःखी, स्त्रीनें निकिले आहे धन ज्याचे असा, कुशल, लोभी असा पू० भा० न० झालेला होतो ॥१३॥

वक्तासुखीप्रजावान्जितशत्रुधार्मिकोद्वितीयासु ।

संपूर्णांगःसुभगःशूरःशुचिरर्थवान्पौष्णे ॥१४॥

अर्थ—वक्ता, सुखी, पुत्रपौत्रादियुक्त, शत्रूस निकणारा, धार्मिक असा उ० भा० न० शा० होतो. अनेकलशरीर, सौभाग्यवान्, शूर, पावेत्र, द्रव्यवान्, असा रेवतीनक्षत्री झालेला प्राणी होतो ॥१४॥

इतिश्रीवरा०वृहत्संहितायांनक्षत्रजातकंनमैको

चरशततमोऽध्यायः ॥१०१॥

॥ अथराशिप्रविभागः ॥

अश्विन्योथभरणयोवहुलापादशकीर्त्यतेमेपः ।

वृषभोवहुलाशोपरोहिण्यर्धचमृगाशिरसः ॥१॥

अर्थ—अश्विनी, भरणी, कृत्तिकेचा प्रथमपाद अशी मेघराशि होत्ये. कृत्तिकाचे तीन चरण, रोहिणी, मृगशीर्षाचे पूर्वार्ध अशी वृषभराशि होत्ये ॥१॥

मृगाशिरसोर्ध्वरौद्रं पुनर्वसोश्चांशकत्रयं मिथुनं ।

पादश्च पुनर्वसोः सतिष्योऽश्लेषाचकर्कटकः ॥२॥

अर्थ—मृगशीर्षाचे उत्तरार्ध, आर्द्रा, पुनर्वसूचे प्रथम तीन चरण अशी मिथुनराशि होत्ये. पुनर्वसूचा अश्लेषा, पुष्य, आश्लेषा, चक्रेराशि होत्ये ॥२॥

सिंहोथमघापूर्वाचफल्गुनीपादउत्तरायाश्च ।

तत्परिशोपंहस्तश्चित्रार्धचकन्यास्यः ॥३॥

अर्थ—मघा, पूर्वा, उत्तराचा प्रथमचरण, सिंहराशि होत्ये. उत्तराचे तीन चरण, हस्त, चित्राचे प्रथमार्ध, कन्याराशि होत्ये ॥३॥

तौलिनिचित्रांत्यार्धस्वातिः पादत्रयं विशाखायाः ।

अलिनिविशाखापादस्तथानुराधान्विताज्येष्ठा ॥४॥

अर्थ—चित्राचे अंत्यार्ध, स्वाति, विशाखाचे प्रथम तीन चरण, तुळाराशि होत्ये. विशाखाचा अंत्यचरण, अनुराधा, ज्येष्ठा कृत्तिकाराशि होत्ये ॥४॥

मूलमपादापूर्वाप्रथमश्चाप्युत्तरांशकोधन्वी ।

मकरस्तत्परिशोपं श्रवणः पूर्वधनिष्ठार्ध ॥५॥

अर्थ—मूल, पू० पा०, उत्तरापादाचा प्रथमचरण, धनराशि होत्ये. उत्तरापादाचे अथ तीन चरण, श्रवण, धनिष्ठाचे पूर्वार्ध, मकरराशि होत्ये ॥५॥

कुंभोत्पधनिष्ठार्धशतभिषगंशत्रयंचपूर्वायाः ।

भद्रपदायाः शेषतथोत्तरारेवतीचक्षपः ॥६॥

अर्थ—धनिष्ठाचे अश्लेषार्ध, शततारका, पूर्वाभाद्रपदाचे प्रथम तीन चरण, कुंभराशि होत्ये. पू० भा० चा अथचरण, उ० भा०, रेवती अशी मीनराशि होत्ये ॥६॥

अश्विनीपित्र्यमूलाद्यामेपसिंहहयादयः ।

विषमक्षान्निवर्ततेपादवृत्त्याययोजनं ॥७॥

अर्थ—अश्विनी, मघा, मूळ या नक्षत्रापासून अनुक्रमाने मेष, सिंह, धन या राशी विषम (तिसरे, पाचवे व सातवे) नक्षत्रांवर उत्तरोत्तर पादवृद्धीने (एक पाद, २ पाद, ३ पाद, ४ पाद याम्) समाप्त होतात. (क० १ पाद मेष. मृग २ पाद वृषभ. पुन० ३ पाद मिथुन. आश्लेषा ४ पा. कर्क. उत्तर १ पाद सिंह. चित्रा २ पा. कन्या. विशा. ३ पा. तूळ. ज्येष्ठा ४ पाद वृश्चिक. उ. पा. १ पाद धन. धनि. २ पा. मकर. पू. भा. ३ पा. कुम्भ. रेवती ४ पा. मीन) ॥७॥

इतिवृ० राशिप्रविभागोनामद्वयुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०२॥

॥ अथविवाहपटलं ॥

मूर्तौकरोतिदिनरुद्धिवांकुजश्वराहुर्विपन्नतनयां
विजोदरिद्रां । शुक्रःशशांकतनयश्चगुरुश्चसाध्वी
मायुःक्षयंप्रकुरुतेथविभावरीशः ॥१॥

अर्थ—विवाहमूर्तौकरोति सूर्य अथवा मगळ असेल तर कन्या विधवा होत्ये. राहु असे० मृतपुत्रा, शनि अ० निर्धना, शुक्र, बुध, गुरु हे अ० पतिव्रता; चंद्र अ० आयुष्यनाश हीं फलें देतात ॥१॥

कुर्वेतिभास्करशनैश्चरराहुभौमादारिद्र्यदुःखमतुलं
नियतंद्वितीये । वित्तेश्वरीमविधवांगुरुशुक्रसौम्या
नारींप्रभूततनयांकुरुतेशशांकः ॥२॥

अर्थ—विवाहलक्षापासून द्वितीयस्थानीं सूर्य, शनि, राहु, मगळ, यातील असला तर बहुत दारिद्र्यदुःख होतें. गुरु, शुक्र, बुध यांतून अ० धनयुक्त व सौभाग्यवती होत्ये. चंद्र अ० बहुत पुत्रवती अशी कन्या होत्ये ॥२॥

सूर्येदुभौमगुरुशुक्रबुधास्तृतीयेकुर्युःसदावहसुतांधन
भागिनींच । व्यक्तंदिवाकरसुतःसुभंगांकरोतिमृत्युं
ददातिनियमात्खलुसैहिकेयः ॥३॥

अर्थ—विवा० तृतीयस्थानीं सूर्य, चंद्र, मगळ, गुरु, शुक्र, बुध, यांतून अ० बहुपुत्र व धनवती अशी कन्या होत्ये. शनि अ० सौभाग्ययुक्त होत्ये. राहु अ० निषमार्गे मृत्यु होतो ॥३॥

स्वल्पंपयःश्रवतिसूर्यसुतेचतुर्थेदौर्भाग्यमुष्णकिरणः

कुरुतेऽशीच । राहुःसपत्न्यमपिचक्षित्तिजोत्पवितां
दद्याद्गुःसुरगुरुश्रवुधश्रसौरव्यं ॥४॥

अर्थ—विवा० चतुर्थस्थानीं शनि अ० अल्पदुग्धवती होत्ये. सूर्य अथवा चंद्र अ० दुर्भगत्व होते. राहु अ० शत्रुत्व होते. मंगळ अ० अल्पधनवती होत्ये. शुक्र, गुरु, बुध यांतून अ० सौख्ययुक्त कन्या होत्ये ॥४॥

नष्टात्मजांरविकुजौखलुपंचमस्थौचंद्रात्मजोवहसु
तांगुरुभार्गवौच । राहुर्देदातिमरणंशनिरुग्ररोगं
न्याप्रसूतिमचिरात्कुरुतेऽशांकः ॥५॥

अर्थ—वि० ल० पासून पंचमस्थानीं सूर्य किंवा मंगळ असेल तर नष्टपुत्रा, बुध, गुरु, शुक्र यांतून अ० बहुपुत्रा; राहु अ० मरण, शनि अ० भयंकर रोग, चंद्र अ० कन्याप्रसूति, हीं फळे होतात ॥५॥

पष्ठाश्रिताःशनिदिवाकरराहुजीवाःकुर्युःकुजश्रुभ
गांश्वशुरेषुभक्तां । चंद्रःकरोतिविधवामुशनादरिद्रा
मृदांशशंकितनयःकलहप्रियांच ॥६॥

अर्थ—विवा० षष्ठस्थानीं शनि, सूर्य, राहु, गुरु, मंगळ यांतून असेल तर सुभगा व सासु सासरा इत्यादिकांची भक्त अशी कन्या होत्ये. चंद्र अ० विधवा, शुक्र अ० दरिद्रा, बुध अ० सधना व कलहप्रिया अशी कन्या होत्ये ॥६॥

सौरारजीववुधराहुरवींदुशुक्राःकुर्युःप्रसह्यखलु
सप्तमराशिसंस्थाः । वैधव्यबंधनवधक्षयमर्थ
नाशंव्याधिप्रवासमरणानियथाक्रमेण ॥७॥

अर्थ—वि० ल० पासून सप्तमस्थानीं शनि, मंगळ, गुरु, बुध, राहु, सूर्य, चंद्र, शुक्र हे ग्रह असले तर अनुक्रमाने वैधव्य, बंधन, वध, नाश, अर्थनाश, रोग, प्र-
यास, मरण हीं फळे होतात ॥७॥

स्थानेष्टमेगुरुवुधौनियतंवियोगंमृत्युंशशीभृगु
सुतश्चतथैवराहुः । सूर्यःकरोत्यविधवांसरुजं
महीजःसूर्यात्मजोधनवतीपतिवहभांच ॥८॥

अर्थ—विवा० अष्टमस्थानीं गुरु किंवा बुध असेल तर निरंतर स्त्रीपुरुषांचा वियोग होतो. चंद्र, शुक्र, राहु, यांतून असेल तर मृत्यु होतो. सूर्य असेल तर स्त्री-
भाग्यवती, मंगळ अ० रोगयुक्त, शनि अ० धनवती व पतिव्रिय अशी होत्ये ॥८॥

धर्मेस्थिताभृगुदिवाकरभूमिपुत्राजीवश्चधर्मनि
रतांशशिजस्त्वरोगां । राहुश्चसूर्यतनयश्चकरोति
बंध्यांकन्याप्रसूतिमटनंकुरुतेऽशशंकः ॥९॥

अर्थ—विवाह० नवमस्थानीं शुक्र, सूर्य, मगळ, गुरु यातून असेल तर धर्मपर, बुध
अ० रोगारहित, राहु किंवा शनि असेल तर बंध्या, चंद्र अ० कन्याप्रसूति व भ्रम
णशील अशी होये ॥९॥

राहुर्नभस्तलगतोविधवांकरोतिपापेरतांदिनकर
श्चज्ञनैश्चरश्च । मृत्युंकुंजोर्थरहिताकुलटांचंद्रः
शेषाग्रहाधनवर्तीसुभगांचकुर्युः ॥१०॥

अर्थ—विवा० दशमस्थानीं राहु असेल तर, विधवा, सूर्य किंवा शनि अ० पापपर,
मगळ अ० मृत्यु, चंद्र अ० द्रव्यरहित व कुलटा (जारिणी), शेष राहिलेले ग्रह
(बुध, गुरु, शुक्र) असतील तर धनवती व सुभगा अशी कन्या होये ॥१०॥

आयेरविर्वहुसुतांधनिनींशशंकःपुत्रान्वितांक्षिति
सुतोरेविजोधनाढ्यां । आयुष्मतींसुरगुरुःशशि
जःसमृद्धाराहुःकरोत्यविधवांभृगुरर्थयुक्तां ॥११॥

अर्थ—विवा० एकादशस्थानीं सूर्य असे० बहुपुत्रवती, चंद्र अ० धनयुक्त, मगळ अ०
पुत्रयुक्त, शनि अ० धनयुक्त, गुरु अ० चिरजीवी, बुध अ० धनयुक्त, राहु अ०
अविधवा, शुक्र अ० द्रव्ययुक्त अशी कन्या होये ॥११॥

अंतैगुरुर्धनवर्तींदिनरुद्धरिद्रांचंद्रोधनव्ययकरींकु
लटांचराहुः । सार्ध्वांभृगुःशशिसुतोबहुपुत्रपौत्रां
पानप्रसक्तत्वेदयारविजःकुजश्च ॥१२॥

अर्थ—विवा० द्वादशस्थानीं गुरु असे० धनयुक्त, सूर्य अ० दीरघी, चंद्र अ० द्र
व्यनाश करणारी, राहु अ० जारिणी, शुक्र अ० पतिव्रता, बुध अ० बहुत पुत्र
पौत्र यांणीं युक्त, शनि किंवा मगळ यातून असेल तर मद्यपानरत अशी कन्या
होये ॥१२॥

गोपैर्यष्ट्याहतानांखुरपुटदलितायातुधूलिर्दिनां
तेसोद्वाहेमुंदरीणांविपुलधनसुतारोग्यसौभाग्य
कर्त्री । तस्मिन्कालेनचक्ष्णचतिथिकरणंनैव

लग्नंनयोगःख्यातःपुंसांसुखार्थशमयतिदुरिता
न्युत्थितंगोरजस्तु ॥१३॥

अर्थ—गाई राखणारांनी काठीने ताडित ज्या गाई सांच्या सुराग्रानीं विदारित जी सायंकाली धूलि सी (तो गोघूलि मुहूर्त) कन्याच्या विवाहीं बहुतधन, पुत्र, आरोग्य, सौभाग्य यांतें करत्ये. त्या गोघूलिमुहूर्ती विवाहोक्त नक्षत्र, तिथि, करण, लग्न, योग, हीं पाहू नये. तो मुहूर्त पुण्यांच्या सुखार्थ सांगीतला आहे. त्या मुहूर्ती उत्पन्न झालेले गोरज दोषांतें क्षमविते ॥१३॥

॥ इतिश्रीवराहमिहिरकृतौवृहत्संहितायांविवाहपट
लंनामव्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०३॥

॥ अथग्रहगोचराध्यायः ॥

प्रायेणसुत्रेणविनारुतानिप्रकाशरंभ्राणिचिरं
तनानि । रत्नानिशास्त्राणिचयोजितानि
वैर्गुणैर्भूषयितुंक्षमाणि ॥१॥

अर्थ—बहुतकळून सूत्रानें (सुतानें) रहित, प्राचीन (जीर्ण), प्रकटच्छिद्र अशीं रत्नें नव्या गुणार्णी (द्रोण्यानी) युक्त केलीं असतां, शोभाविण्याविषयीं योग्य होतात. तशीं बहुतकळून सूत्रानें रहित, प्रकाशित आहेत अपशब्द (अशुद्ध) अशांचे अशीं प्राचीन शास्त्रें नव्या श्रवणीयस्तु (शब्द) रचनेनें योजिलीं असून पठन करण्यास योग्य होतात ॥१॥

प्रायेणगोचरोव्यवहार्योतस्तत्फलानिवक्ष्यामि ।

नानावृत्तैस्तत्रोमुखचपलत्वंक्षमंत्वार्याः ॥२॥

अर्थ—बहुतकळून ग्रहगोचराचा (ग्रहपाण्याचा) व्यवहारांत उपयोग फार होतो यास्तव त्याचीं फळे अनेकवृत्तांनीं सांगतो; ह्या माझ्या मुखचपलत्वांतें (बहुभाषणांतें) पंडित सहज करावें (ह्या आर्वेचा मुखचपलत्वांत हेंही यांत सुचविलें असेंच पुढेंही आहे) ॥२॥

मांडव्यगिरंश्रुत्वानमदीयारोचतेयवानैवं ।

साध्वीतथानपुंसांप्रियाययास्याज्जघनचपला ॥३॥

अर्थ—मांडव्यऋषींचे भाषण श्रवण कळून, माझे भाषण लोकांस गोढ लागणार

नाहीं. अथवा असें नव्हे. जशी जघनचपला (वेश्या) प्रिय होये; तशी पतिव्रता स्त्री पुरुषास प्रिय होत नाहीं. (असा स्वभावच आहे यास्तज्ज माझे नीरसही भाषण प्रिय होईल. असा अभिप्राय) ॥३॥

**सूर्यःपट्त्रिदशस्थितस्त्रिदशपट्सप्ताद्यगश्चंद्रमाजी
वःसप्तनवद्विपंचमगतोवक्रार्कजौपट्त्रिगौ । सौ
म्यःपट्द्विचतुर्दशाष्टमगतःसर्वेप्युपांतेशुभाःशुक्रः
सप्तमपट्दशर्क्षसहितःशार्दूलवत्रासकृत् ॥४॥**

अर्थ—सूर्य जन्मराशीपासून ६।३।१० या स्थानीं शुभ होय. चंद्र ३।१०।६।७।१-
या स्थानीं शुभ. गुरु ७।९।२।५ या स्थानीं शुभ. मंगळ व शनि ६।३ या स्थाना-
नीं शुभ. बुध ६।२।४।१०।८ या स्थानीं शुभ. सूर्यादि सर्व ग्रह ११ वे शुभ हे।
त. शुक्र ७।६।१० या स्थानीं असतां सिंहासारखा त्रास करतो, यास्तव अशुभ
होय. अर्थात् इतर स्थानीं शुभ होय. (हे शार्दूलविकीर्णित वृत्त) ॥४॥

**जन्मन्यायासदोर्कःक्षपयतिविभवान्कोष्ठरोगाध्वदा
तावित्तभ्रंशं द्वितीयेदिशतिचनमुखं वंचनां दृग्युजंच ।
स्थानप्राप्तिं तृतीयेधननिचयमुदाकल्य रुञ्चारिहंतारो
गान्धत्ते चतुर्थे जनयति च मुहुःस्त्रग्धराभोगं विभ्रं ॥५॥**

अर्थ—सूर्य जन्मराशीस अ० उपग्रह देतो, ऐश्वर्यनाश करतो, उदररोग व मार्ग
गमन यातें देतो. जन्मराशीपासून द्वितीयस्थानीं अ० इष्यनाशकारक, सुख देत
नाहीं, वचना (ठकवण) व नेत्ररोग यातें देतो. तृतीयस्थानीं अ० स्थानलाभ,
इष्यसमूहानें आनंद व अरोगित्व करतो, शत्रूचा नाश करतो. चतुर्थस्थानीं अ०
रोग करतो, वायार स्त्रीसभोगास विभ्र उत्पन्न करतो (हे स्त्रग्धरावृत्त) ॥५॥

**पीडाःस्युःपंचमस्थेसवितरिवहुशो रोगारिजनिताः
पष्ठेकौहंतिरोगान्क्षपयतिचरिपूञ्छोकांश्चनुदति ।
अध्वानंसप्तमस्योजठरगदभयंदैन्यंचकुरुतेरुक्त्रा
सौचाष्टमस्थेभवतिसुखदनानस्वापिचनिता ॥६॥**

अर्थ—सूर्य पंचमस्थानीं अ० रोग व शत्रु यापासून शान्तिस्था बहुत पीडा होतात.
सूर्य पष्ठस्थानीं अ० रोगनाश, शत्रुत्प, शोकनाश यातें करतो. सप्तमस्थानीं अ०
मार्गगमन, उदररोगाचें भय, दैन्य यातें करतो अष्टमस्थानीं असता रोगवधयर्ही
होतात. आपऱ्ही स्त्रीही शोभनमुखी (आनंदयुक्त) होत नाहीं. हे (सुखदनवृत्त) ॥६॥

स्वावापदैर्न्यरुगिति नवमेचित्तचेष्टाविरोधोजयंप्रा
प्तोत्पुग्रंदशमगृहगेकर्मसिद्धिक्रमेण । जयंस्थानंमा
नंविभवमपिचैकादशरोगनाशंसुवृत्तानंचिष्टाभव
तिसफलाद्वादशेनेतरेषां ॥७॥

अर्थ—सूर्य नवमस्थानीं अ० विपत्ति, दैन्य, रोग, चित्तव्यापारांचा नाश, हे होतात. दशमस्थानीं अ० उत्तमजय, कमानें कार्यांचा सिद्धि हीं प्राप्त होतात. एकादशस्थानीं अ० जय, स्थान, मान, ऐश्वर्य, रोगनाश हे होतात. द्वादशस्थानीं अ० सु-स्वभावपुरुषांचीं कर्मे सफल होतात. इतरांचीं सफल होत नाहींत (सुवृत्तच्छद) ॥७॥

शशीजन्मन्यन्नप्रवरशायनाच्छादनकरोद्विती
येमानार्थौग्लपयतिसविघ्नश्चभवति । तृतीये
वस्त्रस्त्रीधननिचयसौख्यानिलभतेचतुर्थेविश्वा
सःशिखरिणिभुजंगेनसदृशः ॥८॥

अर्थ—चंद्र जन्मराशीस असतां भोजन, उत्तमशय्या, वस्त्र हीं प्राप्त होतात. जन्म-राशीपासून द्वितीयस्थानीं अ० मान व द्रव्य यांचा नाश करतो व बहुत विघ्ने हो-तात. तृतीयस्थानीं अ० वस्त्र, स्त्री, द्रव्यसमूह, सौख्य हीं प्राप्त होतात. चतुर्थ-स्थानीं अ०, पर्वतावर सर्प असतां तेथे जाण्याचा जसा अनिश्वास होतो तसा, लोकांचा अविश्वास होतो. (हे शिखरिणीवृत्त) ॥८॥

दैर्न्यं व्याधिं शुचमपिशशीपंचमेमार्गविघ्नपष्टे
चित्तजनयतिसुखं शत्रुरोगक्षयंच । यानंमा
नंशयनमज्ञानं सप्तमेवित्ताभं मंदाक्रांतेफणि
निहिमगौचाष्टमेभीर्नकस्य ॥९॥

अर्थ—चंद्र जन्मराशीपासून पंचमस्थानीं अ० दैन्य, व्याधि, शोक, मार्गांत विघ्न हीं होतात. षष्ठस्थानीं अ० द्रव्य, सुख, शत्रु, रोग यांचा नाश होतो. सप्तमस्थानीं अ० वाहन, पूजा, शय्या, भोजन, द्रव्य यांचा लाभ होतो. अष्टमस्था-नीं चंद्र, अल्प जोरानें सर्प धरला तर कोणास भय करीत नाहीं स० सर्वांस भ-य करतो, तसें भय करतो (हे मंदाक्रांतवृत्त) ॥९॥

नवमगृहगोवंधौद्वेगश्रमोदररोगरुदशमभव.
नेचाज्ञाकर्मप्रसिद्धिकरः । उपचयसुहृत्सं

**योगार्थप्रमोदमुपांत्यगोवृषभचरितान्दोषा
नन्तेकरोतिहिसव्ययान् ॥१०॥**

अर्थ—चंद्र नवमस्थानीं अ० वधन, उद्वेग, श्रम, उदररोग यातें करतो. दशमस्थानीं अ० प्रभुत्व व कर्मसिद्धि हीं करतो. एकादशस्थानीं अ० वृद्धि, मित्रप्राप्ति, अर्थलाभ, आनंद यातें करतो. द्वादशस्थानीं अ० गृध्रभोजन केलेले पादताडन, शृंगानें ताडन इ० दुःख व व्यय यातें करतो (हें गृध्रभचरितनृत्त) ॥१०॥

**कुजेभिघातःप्रथमेद्वितीयेनरेन्द्रपीडाकलहा
दिदोषैः । भृशंचपित्तानलरोगचैरैरुपेद्रवज्ज
प्रतिमोपियःस्यात् ॥११॥**

अर्थ—भगळ जन्मराशीस अ० उपद्रव होतो. द्वितीयस्थानीं अ० राजापासून पीडा, कलह इ० दोषांनीं व पित्त, अग्नि, रोग, चोर यांणीं अत्यंत उपद्रव, जरी नारायण व वज्र यांसारखा असेल तयापि होईल. (हें उपेद्रववृत्त) ११

**तृतीयगश्चौरकुमारकेभ्योभौमःसकाशात्फल
मादधाति । प्रदीप्तिमाज्ञांधनमौर्णिकानिधा
त्याकरारव्यानिकिलापराणि ॥१२॥**

अर्थ—भगळ तृतीयस्थानीं अ० चोर व कुमार (८ वर्षांपर्यंत) यांपासून शुभफल करतो. कांति, प्रभुत्व, धन, फवलादिवस्त्रे, सुवर्णादि धातूची उत्पत्तिस्थानें व अन्य स्थानें यातें देतो. (हें उपनातिवृत्त) ॥१२॥

भवतिथरणिजेचतुर्थगेज्वरजठरगदासृगुद्भवः ।

कुपुरुषजनिताच्चसंगमात्प्रसभमपिकरोतिचाशुभं॥१३॥

अर्थ—भगळ चतुर्थस्थानीं अ० ज्वर, उदररोग, रक्तस्त्राव हीं उत्पन्न होतात व दुष्टपुरुषाच्या संगतोपासून बहुत अकल्याणही होतें. (हें प्रसभवृत्त) ॥१३॥

**रिपुगदकोपभयानिपंचमेतनयरुताश्चशुचो
महीसुते । युतिरपिनास्यचिरंभवेत्स्थिरा
शिरसिकपेरिवमालतीकृता ॥१४॥**

अर्थ—भगळ पंचमस्थानीं अ० शत्रु, रोग, कोप, भय, पुत्रानें केलेले शोक हे होतात व जसे वानराच्या मस्तकीं ठेवलेले मालती (भोगरी) पुष्प चचलतास्तव रिपर रहात नाही तसे याचे तेजही चिरकाल स्थिर रहात नाही. सणजे तेजहीन पुरुष होतो. (हें मालतीनृत्त) ॥१४॥

रिपुभयकलहैर्विवर्जितः सकनकविद्रुमताम्रकागमः ।

रिपुभवनगतेमहीसुतेकिमपंरवक्त्रविकारमीक्षते ॥१५॥

अर्थ—मंगळ पष्ठस्थानी अ० शत्रु, भय, कलह यांहीं रहित होतो व सुवर्ण, पोवळे, तांबें यांचो प्राप्ति होत्ये. असा पुरुष अन्याचें दुर्मेल कधींही पाहणार नाहीं. (हें अपरवक्तृत्वं) ॥१५॥

कलत्रकलहाक्षिरुग्जठररोगकृत्सप्तमेक्षरत्

क्षतजरुक्षितः क्षयितवित्तमानोष्टमे । कुजेन

वमसंस्थितेपरिभवार्यनाशाविभिर्विलंबित

गतिर्भवत्यवलदेहधातुक्रमैः ॥१६॥

अर्थ—मंगळ सप्तमस्थानी अ० स्त्रोवरोवर कलह, नेत्ररोग, उदररोग, हे होतात. अष्टमस्थानी अ० स्त्रवणाच्या रक्ताने विवर्ण (तैजसहित), धन व मान यांहीं रहित असा होतो. नवमस्थानी अ० पराजय, द्रव्यनाश, पीडा इत्यादिकांनी व निर्बलत्वा-
ने व शरीराच्या धातुस्थाने विलंबित (विप्रयुक्त) आहे गति (गमन) जाची अ-
सा होतो. (हें विलंबितगतिवृत्त) ॥१६॥

दशमगृहगतेसममहीजेविविधधनातिरुपांत्यगेजयश्च ।

जनपदमुपरिस्थितश्रुंक्तेवनमिवपट्चरणः सुपुष्पिताग्रं ।

अर्थ—मंगळ दशमस्थानी अ० सम (फार शुभ व अशुभ नाहीं) होतें. एकादश-
स्थानी अ० नानाप्रकारच्या द्रव्यांची प्राप्ति व जय हे होतात व श्रेष्ठत्वांने सर्व
लोकांच्या मस्तकीं राहून, भ्रमर बहुत फुल्लेलें आहे अग्र जाचें अशा अरण्यातें
जसा भोगितो तसा देशाचा उपभोग करतो. (हें पुष्पिताग्रवृत्त) ॥१७॥

नानाव्ययैर्द्वादशगेमहीसुतेसंताप्यतेनर्यज्ञतै

श्चमानवः । स्त्रीकोपपित्तैश्चसनेत्रवेदनैर्योपी

द्रवंशाभिजनेनगर्वितः ॥१८॥

अर्थ—मंगळ द्वादशस्थानी असतां, अनेक प्रकारच्या एखांनी व शेकडों अनघांनी
(उपद्रवांनी) मनुष्य संताप पावतो व श्रेष्ठत्वाच्या नांवानांने गर्वितही मनुष्य
स्त्रीचा कोप, पित्त, नेत्रपीडा यांहीं कळून संताप पावतो. (हें द्रवंशवृत्त) ॥१८॥

दुष्टवाक्यपिशुनाहितभेदैर्वधनैः सकलहैश्च

तत्त्वः । जन्मगेशासुतेपथिगच्छन्स्वागते

पिकुशलंनगृणोति ॥१९॥

अर्थ—बुध जन्मराशीत अ० दुष्टवाक्य, दुर्जन, शत्रु, भेद (फुटाफुट), वधन, कलह यांहींकरून निर्धन होतो. व.मार्गांमध्ये जात असतां, सुशाल आलों, असें सांगितलेंहो. कोणी श्रमण करीत नाही (हें स्वागतवृत्त) ॥१९॥

**परिभवोधनगतेधनलब्धिःसहजगेशाशिसुते
सुतददाप्तिः । नृपतिशत्रुभयशंकितचित्तोद्भूत
पदं ब्रजतिदुश्चरितैःस्वैः ॥२०॥**

अर्थ—बुध द्वितीयस्थानी अ० पराजय व घनलाभ हे होतात. तृतीयस्थानी अ० मित्रप्राप्ति होखे. आपल्या वाईट आचरणांनीं व रागा, अन्नु यांच्या भयाने शंकितचित्त होताता शीघ्र गमन करवो. (अपराधी यास्तव फळतो) (हें द्रुतपदवृत्त) २०

**चतुर्थगेश्वजनकुटुंबवृद्धयोधनागमोभवतिच
शीतरश्मिजे । सुतस्थितेतनयकलत्रविग्रहो
निपेवतेनचरुचिरामपिस्त्रियं ॥२१॥**

अर्थ—बुध चतुर्थस्थानी अ० स्वजन व कुटुंब यांची वृद्धि व द्रव्यलाभ ही होतात. पंचमस्थानी अ० पुत्र व स्त्री यांबरोबर कडना होतो व सुंदरही स्त्रीचें ग्रहण चि-
चोद्रेगास्तव करीत नाही (हें रुचिरावृत्त) ॥२१॥

**सौभाग्यंविजयमथोन्नतिचपष्टैवैवर्ण्यकलह
मतीवसप्तमेज्ञः । मृत्युस्थेसुतजयवस्त्रवित्त
लाभानैपुण्यंभवतिमतिप्रहर्षणीयं ॥२२॥**

अर्थ—बुध षष्ठस्थानी अ० सौभाग्य, विजय, उन्नति ही होतात. सप्तमस्थानी अ० विजय, कलह, हे अतिशयित होतात. अष्टमस्थानी अ० सुत, जय, वस्त्र, द्रव्य यांच्या लाभ होतो व जेणेकरून बुद्धीला आनंद होतो असें निपुणत्व होतें (हें प्रहर्षणी-
यवृत्त) ॥२२॥

**विघ्नकरोनवमःशाशिपुत्रःकर्मगतोरिपुहाधनदश्च ।
सप्रमदंशयनंचविधत्तेतद्वृहदोथकुयास्तरणंच ॥२३॥**

अर्थ—बुध नवमस्थानी अ० सर्व कार्यांत विघ्न करतो. दशमस्थानी अ० शत्रुहंता व धनदाता होतो, स्त्रीपुत्र शय्या, स्त्रीगृह यांतें देतो, अनेकरगांच्या कंपलाचे आ-
स्तरण (शय्या) हो देतो (हें दोषकवृत्त) ॥२३॥

धनसुखसुतयोपिन्मित्रवाह्यासितुष्टिस्तुहिनकिरणपु

**त्रेलाभगेमृष्टवाक्यः । रिपुपरिभवरोगैःपीडितोद्वाद
शस्थेनसहतिपरिभोक्तुंमालिनीयोगसौख्यं ॥२४॥**

अर्थ—गुह्य एकादशस्थानीं अ० धन, सुख, पुत्र, स्त्री, मित्र, अश्वदिवाहन, यांच्या लाभाने संतोष होतो व सुंदर भाषण होतें. द्वादशस्थानीं अ० शत्रु, पराजय, रोग यांहीं पीडित होतसाता स्त्रीभोगाचें सौख्य भोगण्यास समर्थ होत नाही (हें मालिनीवृत्त) ॥२४॥

जीवेजन्मन्यपगतधनधीःस्थानभ्रष्टोवहुकलहयुतः ।

प्राप्यार्थैर्यान्मुनिरपिकुरुतेकांतास्याब्जेभ्रमरविलसितं ॥

अर्थ—गुह्य जन्मराशीस अ० धन व बुद्धि हीं जातात, स्थानच्युत व बहुत कलह युक्त होतो. द्वितीयस्थानीं अ० धन प्राप्त होऊन, मुनीही स्त्रीच्या मुखकमलां भ्रमरासारखें विलसित (विलास चुंबनादि) करतो. (हें भ्रमरविलसितवृत्त) २५

स्थानभ्रंशात्कार्यविघाताच्चतृतीयेनैकैःक्लेशैर्व

धुज्नोत्थैश्चचतुर्थे । जीवेशांतिंपीडितचित्तश्च

सविंदेन्नैवग्रामेनापिवनेमत्तमयूरे ॥२६॥

अर्थ—गुह्य तृतीयस्थानीं अ० स्थानभ्रंश व कार्यनाश यांणीं पीडितचित्त होतो. चतुर्थस्थानीं अ० वंधुजनांपासून शालेच्या अनेक क्लेशांनीं पीडितचित्त होतसाता गांवांत किंवा मत्तमयूर अशा वनांतही शांतीतें पावत नाही. (हें मत्तमयूरवृत्त) ॥२६॥

जनयतिचित्तनयभवनमुपगतःपरिजनशुभ

सुतकरितुरगवृषान् । सकनकपुरगृहयुवति

वसनरुन्मणिगुणनिकरुदपिविवुधगुरुः ॥२७॥

अर्थ—गुह्य पंचमस्थानीं अ० सेवकजन, धर्मादिशुभकर्म, पुत्र, हत्ती, अश्व, बैल यांतें उत्पन्न करतो (लाभ होतो), सुवर्णयुक्त नगर, गृह, स्त्री, पत्नी यांतें करतो, रत्ने व विशादिगुण यांतें करतो झ० या सर्गांचा लाभ होतो. (हें मणिगुणनिकरवृत्त) ॥२७॥

नसखीवदनंतिलकोज्ज्वलनचवनंशिखिको

किलनादितं । हरिणप्लुतशावविचित्रितंरिपु

गतेमनसःसुखदंगुरौ ॥२८॥

अर्थ—गुह्य षष्ठस्थानीं अ० तिलकाने उज्ज्वल असें सतीचे (स्त्रीचे) मुरा व शेंगे, फोकिला यांच्या शब्दाने जादयुक्त; हरिणांच्या उर्या मारणाऱ्या बालकांनीं शोभित असें अरण्यही, मनाला गुता देणारे होत नाही. (हें हरिणप्लुतवृत्त) ॥२८॥

त्रिदशगुरुःशयनंरतिभोगंधनमशनंकुसुमा
न्युपवाह्यं । जनयतिसप्तमराशिमुपेतोल
लितपदांचगिरंधिपणांच ॥२९॥

अर्थ—गुरु सप्तमस्थानी अ० शय्या, रतिसुख, धन, भोजन, पुष्पे, अन्नादिवाहन,
सुंदरपदयुक्त वाणी, बुद्धि यावें उत्पन्न करतो स० देतो. (हें ललितपदवृत्त) २९

बंधव्याधिंचाष्टमेशोकमुग्रंमार्गक्लेशंमृत्युतुल्यां
श्वरोगान् । नैपुण्याज्ञापुत्रकर्मार्थसिद्धिधर्म
जीवःशालिनीनांचलाभं ॥३०॥

अर्थ—गुरु अष्टमस्थानी अ० बंधन, पीडा, मोठा शोक, मार्गामध्ये क्लेश, मृत्युतुल्य-
रोग, सर्वकार्यांचें निपुणत्व, प्रभुत्व, पुत्र, कर्म, अर्थ यांची सिद्धि; व शालिनी स०
भात पिकावयाजोगी उत्कृष्ट भूमि यांचा लाभ होतो. (हें शालिनीवृत्त) ॥३०॥

स्थानकल्यधनहादशार्क्षगस्तत्प्रदोभवतिलाभगोगुरुः ।

द्वादशेध्वनिविलोमदुःखभाग्यातियद्यपिनरोरथोद्धतः ॥

अर्थ—गुरु दशमस्थानी अ० स्थान, आरोग्य, धन यांचा नाश करतो. एका
दशस्थानी अ० स्थान, आरोग्य, धन यांचें देतो. द्वादशस्थानी अ० मनुष्य
वेगपुक्त रथानें गमन करित असला तरी मार्गामध्ये प्रतिकूल दुःख पावतो. (हें
रथोद्धतवृत्त) ॥३१॥

प्रथमगृहोपगोभृगुसुतःस्मरोपकरणैःसुरभिम्
नोजगंधकुसुमांवरैरुपचयं । शयनगृहासनाश
नयुतस्यचानुकुरुतेसमदविलासिनीमुखसरो
जपट्चरणतां ॥३२॥

अर्थ—गुरु जन्मराशीस अ० कामोदीपक, सुगंध, मनास आनंदकारक, अशी ग-
ंधद्रव्ये, पुष्पे, वस्त्रे यांचा लाभ होतो. शय्या, गृह, आसन, भोजन यांहीपुक्त
पुरुष मद्यपानानें मत्तखोच्या मुखकमलीं भ्रमरासारखा होतो (चुवन करतो)
(हें विलासिनीद्विपदीवृत्त) ॥३२॥

शुक्लेद्वितीयगृहगेप्रसवार्थधान्यभूपालसन्नति
कुटुंबहितान्यवाप्य । संसेवतेकुसुमरत्नवि
भूषितश्रवणं वसंततिलकद्युतिमूर्धजोपि ॥३३॥

अर्थ—शुक्र द्वितीयस्थानी अ० अपस, द्रव्य, भान्व, राजाची प्रीति, कुटुंबार्थे कल्याण हीं प्राप्त होऊन, पुण्ये, रत्ने, यांहीं अलंकृत होस्ताता वसंतांतोळ तिळांच्या पुण्यांच्या कांतोसारखे (पांढरे) केश झालेला (वृद्ध) ही पुरुष स्त्रीमिलासातें करतो. (हें वसंततिलकवृत्त) ॥३३॥

आज्ञार्थमानास्पदभूतिवस्त्रशत्रुक्षयान्दैत्यगु
रुस्तृतीये । धत्तेचतुर्थश्चसुहृत्समाजंरुद्रद्रव
जप्रतिमांचशक्तिं ॥३४॥

अर्थ—शुक्र तृतीयस्थानी अ० प्रभुत्व, धन, यान, स्थान, ऐश्वर्य, वस्त्र, शत्रुनाश, यांतिं करतो. चतुर्थस्थानी अ० मित्रप्राप्ति व रुद्र, इंद्र, वन यांसारखी शक्ति यांतिं देतो. (हें इंद्रपञ्चवृत्त) ॥३४॥

जनयतिशुक्रःपंचमसंस्थोगुरुपरितोपंवंधुज
नाप्तिं । सुतधनलब्धिंमित्रसहायान्ननयसि
तत्वंचारिवलेषु ॥३५॥

अर्थ—शुक्र पंचमस्थानी अ० बहुत संतोष, बंधुजनप्राप्ति, पुत्र, धन, यांचा लाभ; मित्र, सहाय, शत्रुसैन्यामध्ये अनवस्था ही होतात. (हें अनवसितवृत्त) ॥३५॥

षष्ठोभृगुःपरिभवरोगतापदःस्त्रीहेतुकंजनयति
सप्तमोभुभं । यातोष्टमंभवनपरिच्छदप्रदोल
क्ष्मीवतीमुपनयतिस्त्रियंचसः ॥३६॥

अर्थ—शुक्र षष्ठस्थानी अ० पराजय, रोग, संताप हे देतो. सप्तमस्थानी अ० स्त्रीच्या निमित्तानें अनिष्ट होतें. अष्टमस्थानी अ० गृह, परिवार देतो व लक्ष्मीपुक्त स्त्रीतें देतो. (हें लक्ष्मीवृत्त) ॥३६॥

नवमेतुधर्मवनितासुखभाग्भृगुजेर्थवस्त्रनिच
यश्चभवेत् । दशमेवमानकलहान्नियमात्प्रमि
ताक्षराण्यपिवदन्लभते ॥३७॥

अर्थ शुक्र नवमस्थानी अ० धर्म, स्त्री, सुख, यांचा उपभोग करतो, व धन, वस्त्र यांचा समूह प्राप्त होतो. दशमस्थानी अ० प्रमित (अल्प) अक्षरें नरो नेलेला तरी अपमान, कलह हे निश्चयानें होतात. (हें प्रमिताक्षरवृत्त) ॥३७॥

उपात्यगोभृगोःसुतःसुहृदनाज्जगंधदः ।

धनांवरागमोत्यगेस्थिरस्तुनांवरागमः ॥३८॥

अर्थ—शुक्र एकादशस्थानी अ० मित्र, धन, अन्न, सुगंधद्रव्य, ही प्राप्त होतात. द्वादशस्थानी अ० द्रव्य, वस्त्र यांचा लाभ होतो व वस्त्रलाभ स्थिर होत नाही. (हें स्थिरवृत्त) ॥३८॥

**प्रथमेरविजेविपवन्निहतःस्वजनैर्वियुतःकृत
बंधवधः । परदेशमुपैत्यसुहृद्भवनोविमुखा
र्थसुतोटकदीनमुखः ॥३९॥**

अर्थ—शनि जन्मराशीत असतां विप, अग्नि यांहीं पीडित, स्वजनांनीं रहित, बंध, वध यांणीं युक्त, मित्र, गृह यांहीं रहित, द्रव्य, पुत्र हीं विमुक्त (नाहींत), परिभ्रमणार्थे दीनमुख असा होरसाता परदेशाप्रत प्राप्त होतो. (हें तोटकवृत्त) ॥३९॥

**चारवशाद्वितीयगृहगेदिनकरतनयेरूपसुखापवर्जित
तनुर्विगतमदवलः । अन्यगुणैःकृतंवसुचयंतदपिख
लुभवत्यच्चिववंशपत्रपतितंनवहुनचचिरं ॥४०॥**

अर्थ—शनि द्वितीयस्थानी प्राप्त शाला अ० रूप, सुख यांणीं रहितशरीर, गर्व, बल, यांणीं रहित, विद्यादिगुणांनीं केलेला द्रव्यसंचय वांछुच्या पानावर पडलेल्या उदकासारखा बहुत नसून बहुत दिवसही रहात नाही. (हें वंशपत्रपतितवृत्त) ॥४०॥

**सूर्यसुतेतृतीयगृहगेधनानिलभतेदासपरिच्छदोऽप्रम
हिपाश्वकुंजरखरान् । सद्भविभूतिसौख्यममितंग
दव्युपरमंभीरुरपिप्रशास्त्यधिरिपूंश्चवीरललितैः ॥४१॥**

अर्थ—शनि तृतीयस्थानी अ० धन, दास, परिवार, उट, महिष, अश्व, हत्ती, गर्दभ, गृह, ऐश्वर्य, बहुतसुख, रोगनाश यांतें प्राप्त होतो. भिन्ना असताही शूरांच्या व्यापारांनीं मोठ्या शत्रूंचे शिखा करतो. (हें ललितवृत्त) ॥४१॥

**चतुर्थगृहंसूर्यपुत्रेभ्युपेतमुत्तद्विभार्यादिभिर्वि
प्रयुक्तः । भवत्यस्यसर्वत्रचासाधुदुष्टंभुजंगप्र
यातानुकारंचचित्तं ॥४२॥**

अर्थ—शनि चतुर्थस्थानी अ० मित्र, धन, स्त्री, पुत्र इत्यादिकांनीं रहित होतो. या पुरुषाचें चित्त सर्वत्र असाधु, पापानुरत (पापकारी), सर्पांच्या गमनासारखें (कुटिल) होतें. (हें भुजंगपयावृत्त) ॥४२॥

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीः—

८२- सत्यनारायणपूजा.	८॥ तुकारामकृत मानस-	८॥ दुर्गास्तोत्र.
८२- शिवरात्रिकथेचे अ०	पूजेचे अभंग. •	१॥.भोदाखरी सटीक.
८२- राममंत्रश्लोक.	८॥ सोळा सोमवारकथा	१. नीतिसतपत्र.
८२- गोदावर्षष्टक.	८॥ चित्रें.	१॥.लघुकीमुदी.
८२- महिम्नस्तोत्र.	८॥ शिखारिणित.	१॥.दानचक्रिका.
८२- व्याकरणसाध.	८॥ मंगलश्रुतेनाग्रहार्चा	१-रघुसर्ग ६ वा.
८॥. शके १७९६ साल-	८॥ गुरुचरित्रओव्या९२	१-रघुसर्ग ७ वा.
२ चे पंचांग.	८॥ ज्ञानेश्वरसाधुखतरेळ	१॥-नरपंचांगसर्ग३२
८॥ हरिपाठ.	८॥ भीष्मवृत्तिज्ञा.	६ पंचदशी प्रारत.
८॥ धावे.	८॥ सीतास्वयंवर.	१ वेदातरुथ.
८॥ रामरक्षा.	८॥ द० म० कोष्टकें.	१ जातकारकार.
८॥ गोपिगीत.	८॥ चर्पटपत्रारिका.	१ पंचांग साधन.
८॥ रुक्मिणी स्वयंवर व	८॥ नौकाक्रीडन.	१ मूर्ततरादीपिका.
सुमद्राहरण आर्या.	८॥ कहाटे बालणाचे	१ अपभ्रूतगीता.
८॥ अगदशिष्टाई.	प्रवर.	
८॥ गस्तुप्रकरणाकोष्टक	८॥ शिस्तुति.	
८॥ धुवाचान.	८॥ गणपतीचे आंक.	

सूचना.

विद्वान्, उदार, परोपकारी आणि श्रीमान् इत्यादि सद्गुह्यनास आनी
विनयपूर्वक असे सुचवितां की, या ग्रंथाचा राजापासून रक्तापर्यंत सर्वांत
विशेष उपयोग होईल, असे समजून प्रारुत (मराठी) टीपेसह लोकहिता-
देशाने हे पुस्तक छापण्याचे काम सुरू केले आहे. यास वर्गणीद्वारा साध
करून, ते पूर्ण करणे सुन देशाभ्रवांकडे आहे.

वर्गणीचे दर.

आगाऊ किंवा अंफ पेंचतांच दिव्यांस दर अकास ८ आणे	किमत. हाशील.
मागाहून दिव्यास दर अंफास	१० ११ ६ ११

किमतीयदल ठिकिटा माठावेणें शाल्यास कधी पाठयाव्या.

मुबईत ठाकुरद्वारानजीक हरिनावाचे चाळीत रा० रा० नारोरुण
हमाल्ये यांजकडे पैसा जमा करून लांबी पावती घ्यावी.

श्री
बृहत्संहिता

(वराह मिहिरकृत)

मूळश्लोक संस्कृत असून त्यांचा अर्थ प्राकृत (महाराष्ट्र) भाषेत लिहिला आहे.

THE BRĪHATSANHITĀ

[BY VARĀHA-MIHIRA]

प्रांत व्यवहारोपयोगी सर्वप्रकारचे विषय आहेत.

पुस्तक २ रे	तारीख २५ ऑक्टोबर १८७८.	अंक १८
VOL 2	25th October 1874	No. 18

रत्नागिरी

येथे

जनार्दन हरि आठल्ये

वांणी

आपल्या

गमना गमना

छापून प्रसिद्ध केले.

प्रत्येक अंकात मोठ्या तक्तीचे सांख्यार्थ चतुष्पत्री ३२ श्लोके असून
सुमारे ८०० ग्रंथ येत जाईल.

जगन्मित्र हपिसांत पुस्तकें विकत मिळतात तीं:—

१० श्रीमद्भागवत.	प्राकृत अर्थ.	८=। पद्धीपतनकारिका.
८ यथार्थदीपिका.	॥=विश्वस्तोद्वाहकलि-	८=। गणपतिसहस्रनाम.
४ धर्मसिंधु (ग्रथकार याचे घरचे पुस्तकावरून छापिलेल्या त्या तील कठिणशब्दांचे कोशासह.)	का। (विश्वविवाह-निषेध)	८= शिखरसहस्रनामानलि.
४ भारतचपु सटीक.	॥=समश्लोकी गोता.	८= प्रातःस्मरण.
४ एकादशीव्रतसार.	॥=प्रतिष्ठामयूरव.	८= वधुवाहनआख्यान.
३ बृहज्जातक.	॥=वेताळपंचविशी.	८= रामदासी श्लोक.
२॥गीतार्थबोधिनी.	॥ स्वर्माचिर्तामणि.	८= गोत्रावली (कन्हाडे ब्राह्मणाची).
२ विक्रमचरित्र.	॥=लघुजातक.	८= विष्णुसहस्रनाम.
२ फौजदारी ठराव.	॥=माघसर्ग २ रा.	८= रामजोशीकृत शान-ण्या व पदे.
१॥ कृष्णाली० स०	॥=वनौपधिसग्रह.	८= केकावलि.
१॥ग्रसोद्यापनकौमुदी.	॥=पादुरगमाहात्म्य.	८= संस्कृत आख्या.
१॥—॥दिवाणी व फौजदारी निवडक निवाडे सन १८६४।६५ सालचे.	॥=भगवद्गीता.[अकट.	८= गायनप्रकार.
१। रसमाधव.	॥=नवीन पोलिसचा	८= विधवाविवाह सहारसार.
१। सर्वार्थचिंतामणि.	॥=बर्थोल्डचरित्र.	८= केरोपती पंचांग ॥ के १७९६ चे.
१। गोपीचंदराजाचे नाटक मराठी.	॥=माघसर्ग १ ला.	८= गंगालहरी.
१ रुक्मिणीस्वयंवर.	॥=माघसर्ग ३ रा.	८=॥विष्णुसहस्रनामावलि.
१ वालवैद्य.	॥=अपूर्णक (शिवराम भास्कर/कारणेंकृत).	८=॥विधवाविवाहखंडन.
१ शिवशिलामृत.	॥=गुरुदत्तात्रय स्वामीच्या आख्या (अकलकौटचे स्वर्माचिंत-सविरीसह).	८=॥अकलिपि.
॥॥=मुहूर्तगणपति.	॥=तर्कदीपिका.	८=॥प्राकृत आख्या.
॥॥=मुहूर्तमातंड प्राकृत टीका. [ण.	॥=कुडार्क सटीक.	८=॥रामतृदय व राम-गीता.
॥॥=पंचापुधप्रपंचाख्यभा	॥॥=लवंगुशाख्यान.	८=।मेस्तक (तोंडचे हिशेब)
॥॥ निर्मलमाहात्म्य.	॥॥=विदुरगीति.	८= नलदाख्यान आर्या.
॥॥=गीतार्थमंजरी.	॥=स्फुटज्योतिष.	८= व्यकटेशस्तोत्र.
॥॥=विष्णुसहस्रनामाचा	॥=रघुवशसर्ग ४ था.	८= रामदासाचे अभंग.
	॥=सिंहासनवाचिशी.	८= स्फुट आर्या व श्लोक.
	॥=आनंदसागर.	८= गंगाचार्यकृत प्रश्नावलि.
	८= तोपांचीं अष्टके.	८= एकादशीमाहात्म्य.
	८= शनिमाहात्म्य.	

सुतधनपरिहीणःपंचमस्थेप्रचुरकलहयुक्तश्चा
र्कपुत्रे । विनिहतरीपुरोगःपष्ठयातेपिवतिच
वनितास्यंश्रीपुटोष्ठं ॥४३॥

अर्थ—शनि पंचमस्थानीं अ० पुत्र व धन याहीं रहित, बहुत कलहाने युक्त असा होतो. पष्ठस्थानीं असतां शत्रु व रोग यांचा नाश कळून श्रीपुटोष्ठ (शोभेचें पात्र अशा ओष्ठाने युक्त) अशा स्त्रीच्या मुत्ताचें चुंबन करतो. (हें पुटवृत्त ॥४३॥

गच्छत्यध्वानंसप्तमेचाष्टमेचहीनःस्त्रीपुत्रैःसू
र्यजेदीनचेष्टः । तद्वद्धर्मस्थेवैरत्तद्रोगवंधैर्ध
र्मोप्युच्छिद्येद्वैश्वदेवीक्रियाद्यः ॥४४॥

अर्थ—शनि सप्तमस्थानीं अ० मार्गाप्रत गमन करतो (प्रवास होतो). अष्टमस्थानीं अ० प्रवास होतो व स्त्रीपुत्रांनीं रहित, दीनचेष्ट होतो. नवमस्थानीं अ० गमन, स्त्री-पुत्रहीन, दीनचेष्ट असा होतो व घर, दृष्टोग (चित्तरोग), वंधन यांहीकळून वैश्वदेव इत्यादि कर्मांचा निच्छेद होतो. (हे वैश्वदेवीवृत्त) ॥४४॥

कर्मप्राप्तिर्दशमेर्धक्षयश्चविद्याकीर्त्योःपरिहा
णिश्चसौरे । तैक्ष्ण्यलाभेपरयोपार्थलाभश्चां
तेप्राप्नोत्यपिशोकोर्मिमालां ॥४५॥

अर्थ—शनि दशमस्थानीं अ० कर्मांची प्राप्ति, द्रव्यनाश, विद्या व कीर्ति यांची हा-नि (नाश) हीं होतात. एकादशस्थानीं अ० तीक्ष्ण (उग्र) स्वभाव, दुस्त्याची स्त्री व दुस्त्याचें धन यांचा लाभ, हे होतात. द्वादशस्थानीं अ० शोकाच्या बहुत लहरीतें प्राप्त होतो. (हें ऊर्मिमालावृत्त) ॥४५॥

अपिकालमपेक्ष्यचपात्रंशुभकृद्विदधात्यनुरूपं ।

नमधौवहुकंकुडवेचविसृजत्यपिमेघचितानः ॥४६॥

अर्थ—शुभकारकग्रह, शुभदशादिकाल व मनुष्य पाहून हें पूर्वोक्त गोवर शुभाशुभ फल देतात. यास दृष्टांत—मेघसमूह वसंतऋतूंत कूडव (धान्य मोठ्याचा पा-वशेर) यामध्ये बहुत उदक सोडोत नाहीं. कारण—संत पर्जन्यकाल नव्हे व कुडव हें उदकपात्र (निसृत) नव्हे लहान धान्यपात्र आहे ॥४६॥

रक्तेःपुष्पैर्गंधैस्ताम्रैःकनकवृषवकुलकुंभुमैर्दिवाकरभू
सुतौ भक्त्यापूज्याविदुर्धेन्वासितकुसुमरजतमधुरैःसि
तश्रमदप्रदैः । कृष्णद्रव्यैःसौरिःसौम्योमणिरजतति

**लक्ष्मसुमैर्गुरुःपरिपीतकैः प्रीतैःपीडानस्यादुच्चायदि
पततिविशतियदिवाभुजंगविजृम्भितं ॥४७॥**

अर्थ—सूर्य व मंगळ हे तांदळांपुष्पे, सुगंधद्रव्ये, रक्तचंदनादि ताग्रवर्णगंधे, सुवर्ण, वृषभ, नकुलवृक्षाचीं पुष्पे, यांहांकस्त्र भक्तीने पुजावे. चंद्र, धेनु, श्वेतपुष्पे, रूपे, दधिमधुघृतशकरादि मधुरद्रव्ये यांहांकस्त्र पुजावा. काभोदीपक गंधपुष्पादिकांनीं शुकाची पूजा करावी. काळ्या गंधपुष्पादिकांनीं शनीची पूजा करावी. मणि, रूपे, तिलकपुष्पांनीं बुधाची पूजा करावी. पिंबळ्या गंधपुष्पादिकांनीं गुरुची पूजा करावी. याप्रकारे सूर्यादि ग्रहांची पूजा करणारा पुरुष, उचावस्त्र पडेल अथवा सर्प खेळत असतां त्यांमध्ये प्रवेश करील, तथापि ग्रह संतुष्ट झाले अ० त्यास पीडा (दुःख) होणार नाही. (हे भुजंगविजृम्भितवृत्त) ॥४७॥

शमयोद्भूतामशुभदृष्टिमपिविवुधविप्रपूजया ।

शांतिजपनियमदानदमैःसुजनाभिभाषणस

मागमैस्तथा ॥४८॥

अर्थ—देव व ब्राह्मण यांचे पूजन, शांति, मंत्रजप, जिताहारत्व व ब्रह्मचर्यादि नियम, दान, इन्द्रियनिग्रह, साधुजनावरोवर संभाषण व समागम इत्यादिकांनी पापग्रहाच्या उत्पन्न झालेल्या दृष्टीतेंहे निवारण कर. (पापदृष्टीची शांति कर) (हे उद्भूतवृत्त) ॥४८॥

रविभौमौपूर्वार्धेशशितौरौकथयतौत्यगौराशेः ।

सदसलक्षणमार्यागीत्युपगीत्योर्यथासंस्थं ॥४९॥

अर्थ—सूर्य व मंगळ हे राशीच्या पूर्वार्धा, चंद्र व शनि हे राशीच्या उत्तरार्धा शुभाशुभ फल देतात. (यांचे गीति व उपगीति आर्यांचे लक्षण सांगतात) आर्येच्या पूर्वार्धासारखेच उत्तरार्ध अ० गीति व उत्तरार्धासारखेच पूर्वार्ध अ० उपगीति असे अनुक्रमाने लक्षण जाणावे (हे गीतिवृत्त) ॥४९॥

आदौयादृक्सौम्यःपश्चादपितादृशोभवति ।

उपगीतेर्मात्राणांगणवत्सत्संप्रयोगोवा ॥५०॥

अर्थ—पुनः, राशिप्रवेशकाला (पूर्वार्धा) जसे शुभाशुभ फल देतो तसेच राश्यंतो (उत्तरार्धा) ही देतो, उपगीतिच्छेदाच्या मात्रांची जशी समता होई. तसे राशीच्या पूर्वपश्चाधी बुध समकृत्र देतो (हे उपगीतिवृत्त) ॥५०॥

आर्याणामपिदुरुतेविनाशमंतर्गुरुर्विपमसंस्थः ।

गणद्वयपष्टदृष्टश्चसर्वलघुतांगतो नयति ॥५१॥

अर्थ—गणनामक देवविशेषाची पूजा न केली अ० तो साधूचाही नसा नाश करतो तसा गुरू (बृहस्पति व शुक्र) अशुभस्थानी राशीच्या मध्यभागी असता, साधूचाही नाश करतो. तोच गुरू पशुस्थानी अ० सर्वत्र गौरव (सत्कार) हीन पुरुष होतो. आर्याछंदांच्या गणांत मध्ये गुरू अक्षर असेल तर या आर्याचा नाश होतो. (हे आर्यावृत्त ॥५१॥

**अशुभनिरीक्षितःशुभफलोवलिनावलवान्
शुभफलप्रदश्चशुभदृग्विषयोपगतः । अशुभ
शुभावपिस्वफलयोर्व्रजतःसमतामिदमपिगी
तकंचखलुनर्कुटकंचयथा ॥५२॥**

अर्थ—शुभफल देणारा बलवान् ग्रह अशुभफल देणाऱ्या बलिष्ठ ग्रहानें दृष्ट; अथवा अशुभफल देणारा बलवान् ग्रह शुभफल देणाऱ्या बलिष्ठ ग्रहानें दृष्ट अ० शुभ फिदा अशुभ फलांची समता होय स० कोणतेही फल होत नाहीं. हे नर्कुटक वृत्त प्राकृतांत (बालभाषेत) व संस्कृतांत सारतेच होतें. (हे नर्कुटक वृत्त ॥५२॥

नीचेरिभेस्तेचारिदृष्टस्यसर्ववृथायत्परिकीर्तितं ।

पुरतोपस्येवभामिन्याःसविलासकटाक्षनिरीक्षणं ॥५३॥

अर्थ—नीचस्थानी, झगृहीत, सप्तमस्थानी शत्रुदृष्टग्रहाचें फल व्यर्थ होतें. अंधाच्यापुढें सुंदर स्त्रीचें विलासपुक्त कटाक्षानें पाहणें जतें व्यर्थ होतें. (हे विलसवृत्त) ॥५३॥

सूर्यसुतोर्कफलसमश्चंद्रसुतश्छंदतःसमनुयाति ।

यथास्कंधकमार्यगीतिवैतालोचंयमागधीगाथार्या ॥५४॥

अर्थ—शनि, सूर्यासारक्या शुभाशुभ होय स० ३।६।१०।११ पास्थानी शुभ होय. बुध, सवीप राहणाऱ्या ग्रहाच्या छंदानें (ग्रहाच्या गुणाप्र०) शुभाशुभफल देतो. जसे संस्कृतामध्ये आर्यागीति वृत्त, तेंच प्राकृत (बालभाषा) मध्ये स्कंधकवृत्त; तसेच पैतालीवृत्त, मागधी गाथा आणेंत, छंदानें अनुगमन करते. स० संस्कृतामध्ये जें पैतालीवृत्त, तेंच छंदानें प्राकृतति मागधी गाथा आणेंत अनुगमन करते ॥५४॥

सौरोर्करश्मिरागात्सविकारोलब्धवृद्धिरधिकतरं ।

पित्तवदाचरतिनृणांपथ्यकृताननुतथार्याणां ॥५५॥

अर्थ—शनि, सूर्यकिरणांच्या योगानें (अस्तंगतत्त्वानें) सपिन्धर होवतात फोपून परंपभोजन करणाऱ्या मनुष्यांत विनासारको पार अशुभकट देतो. तसे पित्त देत नाहीं. (हे पर्याभाषण) ॥५५॥

यादृशेनग्रहेणैन्दुर्युक्तस्तादृग्भवेत्सोपि ।

मनोवृत्तिसमायोगाद्विकारइववक्रस्य ॥५६॥

अर्थ—चंद्र, शुभाशुभग्रहयोगाने शुभाशुभ फल देतो. जसा मनोवृत्तीच्या योगाने मुखामेळ विकार होतो. (हे वक्रवृत्त) ॥५६॥

पंचमंसर्वपादेषुसप्तमंद्विचतुर्थयोः ।

यद्वत्श्लोकाक्षरंतद्वलघुतांयातिदुःस्थितैः ॥५७॥

अर्थ—श्लोकच्छदामध्ये सर्व चरणात पाचवें अक्षर व दुसऱ्या व चौथ्या पादात सातवें अक्षर जसे लघुत्व पावते तसे अशुभस्थानी ग्रह अ० गुरुपास लघुत्व होतें. (हे श्लोकवृत्त) ॥५७॥

प्रकृत्यापिलघुर्यश्वृत्तवाह्येव्यवस्थितः ।

सयातिगुरुतांलोकेयदारयुःसुस्थिताग्रहाः ॥५८॥

अर्थ—स्वभावाने लघु (असत्कुलोत्पन्न) १ वृत्तग्राह्य (दु शील) असाही पुरुष शुभ स्थानी ग्रह आले असता, लोकांमध्ये प्रेष्टा पावतो. प्रकृतीने लघुगर्ण अ० चरणाच्या अती असेल तर गुरु होतो ॥५८॥

प्रारब्धमसुस्थितैर्गृहेत्यर्कमात्मविवृद्धयेवुधैः ।

विनिहंतितदेवकर्मतान्वैतालीयमिवायथाकृतं ॥५९॥

अर्थ—पंडितानी आपली वृद्धि होण्यासाठी, अशुभस्थानी ग्रह असता, आरभिलेले कर्मच त्याचा नाश करिते. नसे यथाशास्त्र न केलेले वेतापूजनादि कर्म नाश करिते. (हे वैतालीयवृत्त) ॥५९॥

सौस्थित्यमवेक्ष्योग्रहेभ्यःकालेप्रक्रमणंकरोतिराजा ।

अणुनापिसंपारुपेणवृत्तस्यौपच्छंदसिकस्ययातिपारं ॥६०॥

अर्थ—जो राजा, ग्रहांचे सुस्थितत्व (शुभत्व) पाहून यात्राकाली यात्रा करतो; तो, अल्पही पराक्रमाने वेदोक्त वृत्ताचा (कार्याचा) पार हो० शेवट पातो (हे औपच्छंदसिकवृत्त) ॥६०॥

उपचयभवनोपयातस्यभानोर्दिनेकारयेद्धमता

प्राश्वकाष्ठास्थिचर्मोर्णिकाद्रिद्रुमत्वहनखव्या

लचौरायुधीयाटवीक्रूरराजोपसेवाभिपेकौषध

क्षौमपण्यादिगोपालकांतारवैद्याश्मकूटावदाता

भिविरव्यातशूराहवश्लाघ्ययाज्याग्निकार्याणिसि त्थ्यंतिलग्रस्थितेवारवौ ।

अर्थ—उपचय ३।६।१०।११ यास्थानीं सूर्य असतां, रवितारीं अथवा लक्ष्मी सूर्य असतां, सुवर्ण, तांबें, अश्व, काष्ठ, अस्थि, कातडे, कन्यादि ऊर्णावस्त्र, पर्वत, वृक्ष, त्वचा, (सार) नक्ष, व्याल, (सर्प, सिंघ, बाघ, उन्मत्तहत्ती, हिंस्रपशु, चित्रक) चोर, शास्त्रसंबंधी, अरण्य, कूर, राजोपसेवा, अभिषेक, औषध, क्षौमवस्त्र, (तागाचे, सणाचे वस्त्र) पर्ण्यादि (बाजारसंबंधी) गवळी, कांसार, (काठिणमार्ग) पैदा, अश्मकूट (दगड फोंडणे), अपदात (कुळीण), प्रख्यातशूर, मुद्ध, खुल, पाज्य, अभिकार्ये यांसंबंधी कार्ये करावी हाणजे सिद्ध होतात ॥

शिशिरकिरणवासरेतस्यवाप्युद्रमेकेंद्रसंस्थेधवाभूप
णंशंखमुक्ताब्जरूप्यांबुयज्ञेक्षुभोज्यांगनाक्षीरसुस्निग्ध
वृक्षक्षुपातूपधान्यद्रवद्रव्यविप्राश्वशीतक्रियाशृंगिक
प्यादिसेनाधिपाक्रंदभूपालसौभाग्यनक्तंचरश्लैष्मिक
द्रव्यमातंगपुष्पांवरारंभसिद्धिर्भवेत् ।

अर्थ—इंदुवारी व कर्कळ्मी व चंद्र, केरी १।४।७।१० असतां, अलंकार, शंख, मोर्यें, कमळ, सपें, जळ, यज्ञ, उत्त, भोजन, स्त्री, क्षीर, जिवंतशाबें, मुद्धपें, पाणयल-देश धान्य, पातळपदार्थ, ब्राह्मण, अश्व, शीतद्रव्यसेवन, बैल, नांगरणें इत्यादि, सेनापति, आक्रंद (वीरांचा शब्द), राजा, सौभाग्यकरण, चोर, श्लेष्म्यासहितद्रव्य, (बुळबुळीत पदार्थ) पुष्प, वस्त्र, यांविषयी कार्यांचा आरंभ केल्या असतां सांची सिद्धि होई ॥

क्षितितनयदिनेप्रसित्थ्यंतिधात्वाकरादीनिसर्वाणि
कार्याणिचामीकराग्निप्रवालायुधक्रौर्यचौर्याभिधाता
टवीदुर्गसेनाधिकारास्तथारक्तपुष्पद्रुमारक्तमन्यच्चति
क्तंकटुद्रव्यकूटाहिपाशार्जितस्वाःकुमाराभिपक्छाक्य
भिक्षुक्षुपावृत्तिकौशेयशाठयानिसित्थ्यंतिदंभास्तथा ॥

अर्थ—मंगळवारीं धातूचे स्त्राणीसंबंधी कार्ये, सुवर्ण, अग्नि, पोवळें, आयुध, कूरत्व, चौर्य, उपद्रव, अरण्य, पर्वतादिदुर्ग, सेनाधिकार, तांबड्यापुष्पांचे वृक्ष, इतर तांबडे द्रव्य, निवादिकडु, भिरां ३० तिसठ, दभ व सर्प दसण्याने संपादित द्रव्य, कुमार, पैदा, शास्त्रभिक्षु (जैनमतो), रात्रां फिरणें, पटवस्त्र, शठसमा (परकार्यविमुक्तत्व), दभ, यांसंबंधी सर्वां कार्ये सिद्ध होतात ॥

हरितमणिमहीसुगंधानिवस्त्राणिसाधारणं नाटकं शा
स्त्रविज्ञानकाव्यानि सर्वाः कलायुक्तयो मंत्रधातुक्रिया
वादनैपुण्यपुण्यव्रतयोगदूतास्तथायुष्यमायानृतस्त्रा
नहस्वानिदीर्घाणि मध्यानि चच्छंदनश्रृङ्गवृष्टिप्रया
तानुकारीणिकार्याणिसिद्ध्यन्ति सौम्यस्थलग्ने हि वा ६१

अर्थ—बुधाच्यालर्मी व पारिं हिरवीं रत्ने, भूमे, सुगंधिद्रव्ये, वस्त्रे, साधारण (उग्र
सौम्य) नाटकशास्त्र, आध्यात्मिक, काव्य, सर्वकलायुक्ति, मंत्र व धातु पाच्या
क्रिया, वाद, निपुणता, पुण्य, व्रतग्रहण, दूत, आयुष्यवर्धक, छद्मव्यवहार, असत्य,
ज्ञान, नृस्व, दीर्घ, मध्य, परचित्तग्रहण, अतिवृष्टि, गमनास अनुकारी (भाग-
मनादि) कार्ये, हीं केलीं अ० सिद्ध होतात (हे चडवृष्टिप्रयासदंडकवृत्त) ॥ ६१ ॥

सुरगुरुदिवसे कंरजतं नुरगाः करिणो वृषभाभिपगो
पधयः द्विजपितृनुरकार्यपुरःस्थितयर्मनिवारणचा
मरभूपणभूपतयः । विवुधभवनधर्मसमाश्रयमंगल
शास्त्रमनोज्ञबलप्रदसत्यगिरः । व्रतहवनधनानि च
सिद्धिकराणि तथा रुचिराणि च वर्णकदंडकवत् ॥ ६२ ॥

अर्थ—गुरुवारीं सुवर्ण, रूपे, अश्व, हत्ती, बैल, बैरा, ओषधि, ब्राह्मण, पितर, देव
पार्ची कार्ये; पुरःस्थित (पदाति), छत्रादि धर्मवारण, चवरी, अलंकार, राजा,
देवगृह, धर्माश्रय, शुभकार्ये, शास्त्र, मनोज्ञ, बलप्रद, सत्यवाणी, व्रत, हवन, धन,
ही व रगादिकाने पताकेच्या काठीप्रमाणे सुंदर, यांची सिद्धि होत्ये (हे वर्णकदं-
डकवृत्त) ॥ ६२ ॥

भृगुसुतदिवसे च चित्रवस्त्रवृष्यवेश्याकामिनीविलास
हासयौवनोपभोगरम्यभूमयः । स्फटिकरजतमन्म
थोपचारवाहने क्षुशारदप्रकारगोवणिकृपीबलौपधां
द्युजानि च ।

अर्थ—शुकवारीं चित्रकर्म, वस्त्र, वृष्यप्रयोग (रेतोवृद्धिकर), वेश्यास्त्री, क्रीडा, हा-
स्य, सुरतादि यौवनोपभोग, रम्यभूमी (रागइ०), स्फटिक, रूपे, कामोपचार, वाहन,
ऊरा, शरदृतसवधी, गो, वाणिज्य, शेतकी, औषधि, कमळे यांसंबंधी कार्ये करारवीं ॥

सवितृसुतदिने च कारयेन्महिष्यजो प्ररुष्णलोहदास
वृद्धनोचकर्मपक्षिचौरपाशिकान् । च्युतचिनयविशी

र्णभांडहस्त्यपेक्षविघ्नकारणानिचान्यथानसाधयेत्स
मुद्रगोप्यपांकणं ॥६३॥

अर्थ—शानंश्वराच्यानारीं महिषी, बोकड, उंद, कृष्णलोखंड (शस्त्र), दास, वृद्ध, नीचकर्म, पति, चोर, पारधी, विनयच्युति, फुटकींभांडीं, हत्तीसंवेधी, विघ्नकारणें हीं केलीं असतां सिद्ध होतात; इतर कार्यें सिद्ध होत नाहींत. समुद्रतीरास जाऊन त्याचे थोडेंही पाणी जसें उपयोगी नाहीं; तशीं पांवांचून दुसरीं कार्यें सिद्ध होत नाहींत (हें समुद्रदंडकवृत्त) ॥६३॥

विपुलामपिवुध्वालंदोविचितिंभवतिकार्यमेतावत् ।

श्रुतिसुखदवृत्तसंग्रहमिममाहवराहमिहिरोतः ॥६४॥

अर्थ—विस्तीर्ण छंदांचा विस्तार जाणून मीं हें कार्य केलें. हा कानास गोड असा वृत्तसंग्रह वराहमिहिर बोलता झाला. (हें विपुलार्थावृत्त) ॥६४॥

॥ इति श्रीवरा० बृहत्संहितायांग्रहगोचराध्यायोनामच

तुरुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ अथ नक्षत्रपुरुषप्रतं ॥

पादौ मूलं जंघे च रोहिणी जानुनीतया शिख्यः ।

ऊरूचा पाठा द्वयमथ गुह्यं फल्गुनी युग्मं ॥१॥

कटिरपि च कृत्तिका पाश्र्वयोश्च मला भवन्ति भद्रपदाः ।

कुक्षिस्थारे वत्यो विज्ञेय मुरो नुराधा च ॥२॥

पृष्ठं विद्विधनिष्ठा भुजौ विशाखा स्मृतौ करौ हस्तः ।

अंगुल्यश्च पुनर्वसुराश्लेषा संज्ञिताश्च नखाः ॥३॥

ग्रीवाज्येष्ठा श्रवणौ श्रवणः पुण्यो मुखं द्विजाः स्वातिः ।

हस्तिं शतभिषगयनासिकामघा मृगा शिरो नेत्रे ॥४॥

चित्रा ललाटसंस्था शिरोभरण्यः शिरोरुहाश्चार्द्राः ।

नक्षत्रपुरुषकोयं कर्तव्यो रूपमिच्छद्भिः ॥५॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषाचे पाद, मूलनक्षत्र, पोट्या रोहिणी, गुह्ये अधिनी, मांड्या

पूर्वापादा व उत्तरापा०, गुह्य. पूर्वा व उत्तरा, ॥१॥ कमर कनिका, पार्श्वभाग
पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभा०, कुक्षि रेवती, ऊर अनुराधा, ॥२॥ पृष्ठ धनिष्ठा, भुज
विशाखा, हात हस्त, अगुली पुनर्वसु, नखे आश्लेषा ॥३॥ मान ज्येष्ठा, कान श्रव-
ण, मुख पुष्य, दांत स्वाती, हास्य शततारका, नाक मघा, नेत्र मृगशीर्ष ॥ ४ ॥
ललाट चित्रा, मस्तक भरणी, केश आर्द्रा, हे नक्षत्रपुरुषरूपव्रत सुदररूप इच्छि-
णान्यानीं करावे ॥५॥

चैत्रस्य बहुलपक्षे ह्यष्टम्यां मूलसंयुते चंद्रे ।

उपवासः कर्तव्यो विष्णुसंपूज्यधिष्ण्यं च ॥६॥

अर्थ—चैत्ररूपणभट्टमीस मूलनक्षत्र, चंद्रवार असला सणजे उपवास करून विष्णूची
व नक्षत्राची पूजा करावी ॥६॥

दद्याद्दत्ते समासे वृत्तपूर्णभाजनं सुवर्णयुतं ।

विप्राय कालविदुपेसरत्नवस्त्रं स्वशक्त्या वा ॥७॥

अर्थ—व्रत समाप्त झाल्यावर कालवेत्ता (ज्योतिषी) ब्राह्मण यास सुवर्णयुक्त, घृता-
ने पूर्ण असे पात्र व हीरकादिरत्नयुक्त वस्त्र ही आपल्या शक्तीप्रमाणे द्यावी ॥७॥

अन्नैः क्षीरघृतोत्कटैः सह गुडैर्विप्रान्समभ्यर्चयेद्दद्यात्

तेषु तथैव वस्त्ररजतं लावण्यमिच्छन्नरः । पादक्षालि-

भृत्तिक्रमादुपवसन्नं गर्क्षनामस्वपि कुर्यात्केशवपूजनं

स्वविधिनाधिष्ण्यस्य पूजां तथा ॥८॥

अर्थ—बहुतदुग्ध, तूप, गूळ यांहींसहित अर्घ्य देऊन ब्राह्मणांचे पूजन करावे व
त्यांस वस्त्र, रजें हीं सुदरत्न इच्छिणान्या पुरुषांना द्यावी. मूलनक्षत्रापासून, सर्व
अंगनक्षत्रां उपवास करून, आपणास योग्य अशा विधीने नारायणाचे पूजन तसेंच
नक्षत्रदेवतेचेही पूजन करावे. (असे व्रत करणारा पुरुष अन्यजन्मी कसा होतो
ते पुढील श्लोकात सांगतील) ॥८॥

प्रलंबवाहुः पृथुपीनवक्षाः क्षपाकरास्यः सितचारुदंतः ।

गर्जेन्द्रगामी कमलायताक्षः स्त्रीचित्तहारी स्मरतुल्यमूर्तिः ॥९॥

अर्थ—ज्यारभुज (आजानुबाहु), मोठे, पुष्ट असे उरस्थल, चंद्रासारखे मुख, श्वेत व
सुंदर दांत, हत्तीसारखे गमन, कमळासारखे विस्तीर्ण नेत्र, स्त्रियांचे चित्त हरण
करणारा, मदनासारखी मूर्ति (देह) असा, पूर्वीक नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष,
अन्यजन्मी होतो ॥९॥

शरदमलपूर्णचंद्रयुतिसदृशमुखीसरोजदलनेत्रा ।

रुचिरदशनासुकर्णाभ्रमरोदरसंनिभैःकेशैः ॥१०॥

पुंस्कोकिलसमवाणीताम्रोष्ठीपद्मपत्रकरचरणा ।

स्तनभारानतमध्याप्रदक्षिणावर्तयानाम्भ्या ॥११॥

कदलीकांडनिभोरुःसुश्रोणीवरकुंकुंदरासुभगा ।

सुश्लिष्टांगुलिपादाभावतिप्रमदामनुप्यस्य ॥१२॥

अर्थ— शरदृतूतील स्वच्छ पूर्णचंद्राच्या तेजासारखे मुखतेज, कमलपत्रासारखे नेत्र, सुंदर दात, उत्तम कान, भ्रमरोदरासारखे काले केश, ॥१०॥ कौकिल-सारखा स्तर, तांबडे ओठ, कमळपत्रासारखे हात व चरण, स्तनभाराने थोडा नमलेला मध्यभाग, प्रदक्षिणभोवत्याने पुक्त नाभि, ॥११॥ केळीच्या स्तंभासारख्या मांड्या, उत्तम कमर, उत्तम कुले, सुंदर योनि, मिळालेल्या अंगुली असे पाप, अग्नी नक्षत्रव्रत करणाऱ्या पुरुषाची स्त्री होई. (मनुष्योवा) असा पाठ आहे. तेव्हा स्त्रीने हे व्रत केले तर असे रूप पुढील जन्मी होतं व श्लोक ९ पाठ सांगितल्याप्रमाणे पुरुषाचे रूप होतं असा अर्थ ॥१२॥

यावन्नक्षत्रमालाविचरतिगगनेभूपयंतीहभासातावन्न

क्षत्रभूतोविचरतिसहतैर्ब्रह्मणोन्हौवशेषं । कल्पादौ

चक्रवर्तीभवतिहिमतिमांस्तत्क्षयाद्यापिभूयःसंसारे

जायमानोभवतिनरपतिर्ब्राह्मणोवाधनाढ्यः ॥१३॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष किंवा स्त्री जितके दिवस नक्षत्रे आकाशा-मध्ये आहेत व आपल्या तेजाने प्रकाश करतात तितके दिवस नक्षत्ररूप होऊन नक्षत्रांबरोबर कल्पांतपर्यंत फिरतो; नंतर कल्पाच्या आरंभी सार्वभौम बुद्धिमान् राजा होतो. दुसऱ्याजन्मी संसारामध्ये पुनः शाला तर राजा किंवा धनाढ्य मात्स्य होतो ॥१३॥

मृगशीर्षाद्याःकेशवनारायणमाधवाःसर्गोचिंदाः ।

विष्णुमधुसूदनाख्यौत्रिविक्रमोवामनश्चैव ॥१४॥

श्रीधरनामातस्मात्सत्त्वपीकेशश्चपद्मनाभश्च ।

दामोदरइत्येतेमासाःप्रोक्तायथासंख्यं ॥१५॥

अर्थ—मार्गशीर्षदिमासाचे केशवादि अनुक्रमाने रामी होत. हा० मार्गशीर्षा-चा केशव, पीषाचा नारायण, यात्राचा माधव, काल्गुनाचा गोविंद, चैत्राचा वि-

पूर्वाषाढा व उत्तराषाढा, गुह्य पूर्वा व उत्तरा, ॥१॥ कमर कनिका, पार्श्वभाग
पूर्वाभाद्रपदा व उत्तराभा०, कुक्षि रेवती, ऊर अनुराधा, ॥२॥ घट घनिष्ठा, भुज
विशाखा, हात हस्त, अगुली पुनर्वसु, नखे आश्लेषा ॥३॥ मान ज्येष्ठा, कान श्रव
ण, मुख पुष्य, दात स्वाती, हास्य शततारका, नाक मघा, नेत्र मृगशीर्ष ॥ ४ ॥
ललाट चित्रा, मस्तक भरणी, केश आर्द्रा, हे नक्षत्रपुरुषरूपव्रत सुदररूप इच्छि
णाचार्यो करावे ॥५॥

चैत्रस्यबहुलपक्षेष्टम्यामूलसंयुतेचंद्रे ।

उपवासःकर्तव्योविष्णुसंपूज्यधिष्ण्यंच ॥६॥

अर्थ—चैत्रकृष्णअष्टमीस मूळनक्षत्र, चंद्रवार असला झणजे उपवास करून विष्णूची
व नक्षत्राची पूजा करावी ॥६॥

दद्याद्व्रतेसमाप्तघृतपूर्णभाजनंमुवर्णयुतं ।

विप्रायकालविदुपेसरत्नवस्त्रंस्वशक्त्यावा ॥७॥

अर्थ—व्रत समाप्त झाल्यावर कालवेत्ता (ज्योतिषी) ब्राह्मण यास सुवर्णयुक्त, घृता
ने पूर्ण असे पात्र व हीरकादिरत्नयुक्त वस्त्र ही आपल्या शक्तोप्रमाणे द्यावी ॥७॥

अन्नैःक्षीरघृतोत्कटैःसहगुडैर्विप्रान्समभ्यर्चयेद्दद्या

त्तेषुतथैववस्त्ररजतंलावण्यमिच्छन्नरः । पादक्षीत्प्र

भृतिरुमादुपवसनंगर्क्षनामस्वपिकुर्यात्केशवपूजनं

स्वविधिनाधिष्ण्यस्यपूजांतथा ॥८॥

अर्थ—बहुतदुग्ध, तूप, गुळ यांहींसहित अन्न देऊन ब्राह्मणाचे पूजन करावे व
त्यास वस्त्र, रत्ने ही सुदरत्व इच्छिणाऱ्या पुरुषांना द्यावी. मूळनक्षत्रापासून, सर्व
अग्निसर्त्री उपवास करून, आपणास योग्य अशा विधेने नारायणाचे पूजन तसेंच
नक्षत्रदेवतेचेही पूजन करावे. (असे व्रत करणारा पुरुष अयजन्ही कसा होतो
ते पुढील श्लोकात सांगतील) ॥८॥

प्रलंबबाहुःपृथुपीनवक्षाःक्षपाकरास्यःसितचारुदंतः ।

गर्जेद्रगामीकमलायताक्षःस्त्रीचित्तहारीस्मरतुल्यमूर्तिः॥९॥

अर्थ—लांबभुज (आज्ञानुबाहु), मोठे, पुष्ट असे उरस्यल, चक्षुसांखले मुख, श्वेत व
सुंदर दात, हत्तीसारखे गमन, कमळासारखे निस्तीर्ण नेत्र, स्त्रियांचे चित्त हरण
करणारा, मदनासारखी शूरत (दिह) असा, पूजाक नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष,
अयजन्ही होतो ॥९॥

शरदमलपूर्णचंद्रयुतिसदृशमुखीसरोजदलनेत्रा ।

रुचिरदशनासुकर्णाभ्रमरोदरसंनिभैःकेशैः ॥१०॥

पुंस्कोकिलसमवाणीताम्रोष्ठीपद्मपत्रकरचरणा ।

स्तनभारान्तमध्याप्रदक्षिणावर्तयानाम्भ्या ॥११॥

कदलीकाण्डनिभोरुःसुश्रोणीवरकुकुंदरासुभगा ।

सुश्लिष्टांगुलिपादाभवतिप्रमदामनुप्यस्य ॥१२॥

अर्थ—शरदतूतील स्रच्छ पूर्णचंद्राच्या तेजासारखे मुदतेज, कमळपत्रासारखे नेत्र, सुंदर दांत, उत्तम कान, भ्रमरोदरासारखे काळे केश, ॥१०॥ कौकिले-सारखा रंग, तांबडे ओंठ, कमळपत्रासारखे हात व चरण, स्तनभाराने थोडा नमलेला मध्यभाग, प्रदक्षिणभोवत्याने युक्त नाभि, ॥११॥ केळीच्या स्तभासारख्या मांड्या, उत्तम कमर, उत्तम कुले, सुंदर योनि, मिळालेल्या अंगुली असे पाय, अशी नक्षत्रव्रत करणाऱ्या पुरुषाची स्त्री होई. (मनुष्येवा) असा पाठ आहे. तेव्हा स्त्रीने हें व्रत केले तर असे रूप पुढील जन्मी होतें य-लोक ९ पात सांगितल्याप्रमाणे पुरुषाचे रूप होतें असा अर्थ ॥१२॥

यावन्नक्षत्रमालाविचरतिगगनेभूपयंतीहभासातावन्न

क्षत्रभूतोविचरतिसहस्रैर्ब्रह्मणोन्होवशेषं । कल्पादौ

चक्रवर्तीभवतिहिमतिमांस्तत्क्षयाद्यापिभूयःसंसारे

जायमानोभवतिनरपतिर्ब्रह्मणोवाधनाढ्यः ॥१३॥

अर्थ—नक्षत्रपुरुषव्रत करणारा पुरुष किंवा स्त्री जितके दिवस नक्षत्रे आकाशा-मध्ये आहेत व आपल्या तेजाने प्रकाश करतात तितके दिवस नक्षत्ररूप होऊन नक्षत्रांदेश्वर कल्पांतपर्यंत फिरतो; नंतर कल्पाच्या आरंभी सार्वभौम बुद्धिमान् राजा होता. दुसऱ्याजन्मी संसारामध्ये पुनः शाला तर राजा किंवा धनाढ्य ब्राह्मण होतो ॥१३॥

मृगशीर्षाद्याःकेशवनारायणमाधवाःसगोविंदाः ।

विष्णुमधुसूदनाख्यौत्रिविक्रमोवामनश्चैव ॥१४॥

श्रीधरनामातस्मात्सत्त्वर्पीकेशश्चपद्मनाभश्च ।

दामोदरइत्येतेमासाःप्रोक्तायथासंख्यं ॥१५॥

अर्थ—मार्गशीर्षदिमासाचे केशवादि अनुक्रमाने रात्री होत. ह्य० मार्गशीर्षा-चा केशव, पौषाचा नारायण, माघाचा माधव, फाल्गुनाचा गोविंद, चैत्राचा वि-

ष्णु, वैशाखाचा मधुसूदन, ज्येष्ठाचा त्रिविक्रम, आपाढाचा वामन, श्रावणाचा श्रीधर, भाद्रपदाचा तृषीकेश, आश्विनाचा पद्मनाभ, कार्तिकाचा दामोदर असे होत ॥१४॥१५

मासनामसमुपोपितोनरोद्वादशीपुविधिवत्प्रकीर्तयन् ।

केशवंसमभिपूज्यतत्पदं यातियत्र न हि जन्मजं भयं ॥१६॥

अर्थ—पुरुष, उपोषण करून मासस्वामीचे ह्या महिन्याच्या द्वादशीस पथाशास्त्र कीर्तन करून मासमामक भगवताचे पूजन करील तर जेथे पुनः जन्माचे भय नाही अशा भगवत्पद प्राप्त जाईल (मोक्षप्राप्ति होईल) ॥१६॥

इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायां नक्षत्रपुरुष
व्रतं नाम पंचोत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०५॥

॥ अथ उपसंहाराध्यायः ॥

ज्योतिःशास्त्रसमुद्रं प्रमथ्य मतिमंदराद्रिणाथमया ।

लोकस्यालोककरः शास्त्रशशांकः समुत्क्षिप्तः ॥१॥

अर्थ—मी वराहमिहिराने ज्योतिषशास्त्ररूप समुद्रातें गुदिरूप मंदरपर्वताने मथन करून लोकांस प्रकाश करणारा असा हा शास्त्ररूप चंद्र फाटिला ॥१॥

पूर्वाचार्यग्रंथानोत्सृष्टाः कुर्वतामया शास्त्रं ।

तानवलोक्येदं च प्रयतध्वंकामतः सुजनाः ॥२॥

अर्थ—हें शास्त्र करणारा जो मी त्याने प्राचीन आचार्यांचे ग्रंथ सोडले नाहीत. त्यांत पाहूनच हें शास्त्र केले. यास्तव, हे सुजनहो, इ-उपमाणें जें चागले तें सेवन करा ॥२॥

अथ वा रुशमपि सुजनः प्रथयति दोषार्णवाद्गुणं दृष्ट्वा ।

नीचस्तद्विपरीतः प्रकृतिरियं साध्वसाधूनां ॥३॥

अर्थ—अथवा सुजन, दोषसमुद्रापासून अल्पही गुण पाहून तो गुण प्रसिद्ध करतो. नीच त्याचे विपरीत ह्म० गुणसमुद्रापासून अल्पही दोष पाहून तो प्रसिद्ध करतो. अशी ही साधु व असाधु यांचो प्रकृति (स्वभावच) आहे ॥३॥

दुर्जनं हुताशततं काव्यमुवर्णं विशुद्धिमायाति ।

श्रावयितव्यं तस्माद्दुष्टजनस्य प्रयत्नेन ॥४॥

अर्थ—दुर्जन हाच आणि यापध्वे तापवलेले असे काध्यरूप सुवर्ण शुद्ध होतें; या-
स्तव दुष्टजनांस प्रयत्नाने श्रवण करावें ॥१॥

ग्रंथस्ययत्प्रचरतोस्यविनाशमेतिलेख्याद्बहुश्रु
तमुखाधिगमक्रमेण । यद्वामयाकुरुतमल्पमि
हाकृतंवाकार्येतदत्रविदुषापारित्यत्यरागं ॥५॥

अर्थ—ग्रंथ सर्वत्र फिरत असतां (प्रति होतांहोतां) पदाचा नाश होतो (अशुद्ध
होतें) तो लेखकदोषामुळे अथवा बहुश्रुत पंडितांच्या मुखापासून पूर्वापरसंगतीने
अपशब्द होतात ते अथवा मी अल्पही अशुद्ध केलें असेल किंवा कमी केलें असेल
ते विद्वानां द्वेषभाव टाकून पूर्ण करावें ॥५॥

दिनकरमुनिगुरुचरणप्रणिपातकृतप्रसादमतिनेदं ।

शास्त्रमुपसंगृहीतंनमोस्तुपूर्वप्रणेतृभ्यः ॥६॥

अर्थ—सूर्यादिग्रह, षष्टिष्ठादिमुनि, गुरु (आदिभट्टांसाख्य माहा पिता) यांच्या चरणां
ममस्काराने झालेला, जो प्रसाद त्यानें झाली आहे बुद्धि उपास, असा जो मी ब्राह्म-
मिहिर याणे हें ज्योतिषशास्त्र संक्षिप्त केलें, पास्तव पूर्वाचार्यास माझा नमस्कार असो इ

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृतौ बृहत्संहितायामुपसंहा

रोनामपदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१०६॥

॥ अथग्रंथानुक्रमणिका ॥

शास्त्रोपनयःपूर्वसांवत्सरमूत्रमर्कचारश्च ।

शशिराहुभौमबुधगुरुसितमंदशिखिमहाणांच ॥१॥

अर्थ—प्रथम शास्त्रोपनय, सांवत्सरसूत्र, अर्कचार, चंद्रचार, राहुचार, भौमचार, बु-
धचार, गुरुचार, शुकचार, शनिचार, केतुचार ॥१॥

चारश्चागस्त्यमुनेःसप्तर्षीणांचकूर्मयोगश्च ।

नक्षत्राणांव्यूहोग्रहभक्तिर्ग्रहविमर्षश्च ॥२॥

अर्थ—अगस्त्यचार, सप्तर्षिचार, कूर्मविभाग, नक्षत्रव्यूह, ग्रहभक्ति, ग्रहव्यूह ॥२॥

ग्रहशशियोगःसम्यग्ग्रहवर्षफलंग्रहाणांच ।

शृंगाटसंस्थितानामेधानांगर्भधारणंचैव ॥३॥

अर्थ—शशिशिग्रहसमागम, ग्रहवर्षफल, ग्रहशृंगाटक, मेघार्धे गर्भधारण ॥३॥

धारणवर्षणरोहिणिवायव्यापाठभाद्रपदयोगाः ।

क्षणवृष्टिःकुसुमलताःसंध्याचिन्हंदिशांदाहः ॥४॥

अर्थ—धारणा, प्रवर्षण, रोहिणीयोग, स्वातियोग, आपादीयोग, भाद्रपदयोग, स
क्षोवृष्टिः, कुसुमलता, संध्यालक्षण, दिग्दाह ॥४॥

भूकंपोल्कापरिवेपलक्षणंशक्रचापस्वपुरंच ।

प्रतिसूर्योनिर्घातःसस्यद्रव्यार्घकांडं ॥५॥

अर्थ—भूमिकंप, उल्कालक्षण, परिवेपल०, इद्रायुध, गधर्वनगर, प्रतिसूर्य, निर्घात-
ल० सस्यजात, द्रव्यनिश्चय, अर्घकांड ॥५॥

इंद्रध्वजनीराजनखंजनकोत्पातवर्हचित्रंच ।

पुण्याभिपेकपट्टप्रमाणमसिलक्षणंवास्तु ॥६॥

अर्थ—इंद्रध्वज, नीराजन, खजनक, उत्पानल०, मयूरचित्रक, पुण्यज्ञान, पट्टप्रमाण,
खड्गल०, वास्तुविद्या ॥६॥

उदगार्गलमारामिकममरालयलक्षणंकुलिशलेपः ।

प्रतिमावनप्रवेशःसुरभवनानांप्रतिष्ठाच ॥७॥

अर्थ—उदगार्गल, आरामिक (वृक्षापूर्वद), प्रासादल०, वज्रलेप, प्रतिमाल०, न
गप्रवेश, देवालयप्रतिष्ठा ॥७॥

चिन्हंगवामथशुनांकुकुटकूर्माजपुरुषचिन्हंच ।

पंचमनुष्यविभागःस्त्रीचिन्हंवस्त्रविच्छेदः ॥८॥

अर्थ—गोलक्षण, श्वल०, कुकुटल०, कूर्मल०, उगल०, पुरुषल०, पंचमहा
पुरुषल०, स्त्रील०, वस्त्रच्छेदलक्षण ॥८॥

चामरदंडपरीक्षास्त्रीस्तोत्रंचापिसुभगकरणंच ।

कांदर्पिकानुलेपनपूंखीकाध्यायशयनविधिः ॥९॥

अर्थ—चामरल०, दंडपरीक्षा (छत्रल०), स्त्रीप्रशस्ता, सौभाग्यकरण, कांदर्पिक,
गणपति, पूतीसमायोग, क्षय्यासनल०, ॥९॥

वज्रपरीक्षामौक्तिकलक्षणमथपद्मरागमरकतयोः ।

दीपस्यलक्षणंदंतधावनंशाकुनंमिश्रं ॥१०॥

अर्थ—वज्रपरीक्षा, मौक्तिकल०, पद्मरागल०, मरकतल०, दीपल०, दंतकाष्ठल०,
शाकुन, मिश्र (मिश्रकाण्डाण), ॥१०॥

अंतरचक्रं विरुतं श्वचेष्टितं विरुतमथ शिवायाश्च ।

चरितं मृगाश्वकरिणां वायसविद्योत्तरंचततः ॥११॥

अर्थ—अंतरचक्र, शकुनरुत, श्वचक्र, शिवारुत, मृगचेष्टित, अश्वचे०, हस्तीगित, वायसरुत, शाकुनोत्तराध्याय ॥११॥

पाकोनक्षत्रगुणास्तिथिकरणगुणाः सधिष्यजन्मगुणाः ।

गोचरस्तथा ग्रहाणां कथितो नक्षत्रपुरुषश्च ॥१२॥

अर्थ—पाक, नक्षत्रगुण, तिथिकरणगुण, सधिष्यजन्मगुण (नक्षत्रजातक), ग्रहगोचर, नक्षत्रपुरुषव्रत ॥१२॥

इतमिदमध्यायानामनुपरिपाटिक्रमादनुक्रांतं ।

अत्र श्लोकसहस्राण्यावद्धान्यूनचत्वारि ॥१३॥

अर्थ—हे १०० अध्याय पाठक्रमाने केले. यांत किंचित् कमी, ४ हजार (श्लोकच्छंदाने) श्लोक बांधिले आहेत ॥१३॥

॥ इति ग्रंथानुक्रमणी ॥

॥ इति श्रीवराहमिहिरकृता बृहत्संहिता समाप्ता ॥

२७ यातचक्र ३८ रजोलक्षण ५१ अंगविद्या ५२ पिठफलक्षण, हे चार अध्याय वराहमिहिरकृत माहींत. व्यवहारांत त्या विषयांचा उपयोग आहे, झणून टीकाकारांनी लिहिले आहेत.

फाल्गुनस्य द्वितीयायामसितायां गुरोर्दिने ।

वस्वष्टाष्ट८८८मिते शके कृते यं विवृत्तिर्मया ॥१॥

वराहमिहिराचार्य रचिते संहितार्णवे ॥

अर्थिनामुत्पलश्च क्रेत्यासये विवृत्तिप्रवं ॥२॥

अर्थ—शके ८८८ फाल्गुन कृष्णद्वितीया गुरुवारी मी उत्पलनामकाने ही टीका केली ॥१॥ वराहमिहिराचार्याने केलेला जो संहितासमूह यामध्ये अर्थवराहकांत अर्थप्राप्ति व्हावी या हेतूने हा टीकास्थ प्रवं (नौका) उत्पलनामक पंडित करिता शाल्या २ हा वराहमिहिराचार्याने केलेला, किंचित् न्यून, चार हजार (श्लोकच्छंदाने) ग्रंथ; यावर उत्पलनामक पंडिताने ८८८ शकात केलेल्या संस्कृत टीकेवरून ही प्राकृत टीका शके १७९६ आश्विनशुद्ध १ रविवार ता० ११ आक्टोबर १८७४ रोजी समाप्त केली आहे. यांत न्यूनातिरिक्त असेल ते पंडितांनी मात्सरमान टाकून पूर्ण कराने ही प्रार्थना आहे ॥

शुद्धिपत्र.

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ	श्लोक.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	श्लोक.
ब्राह्म्याने	ब्रह्म्याने	१	९	रोहिद्रविड	रोहिद्रविड	६८	२२
ब्याशा	अशा	१	१९	पीडा	पीडा	७२	१
समजमये	समजये	३	२	तथाभट	तथाष्ट	७२	३
सागि	सागि	३	४	पित्तज	पित्तज	७३	२४
राच्या	रच्या	७	१४	पुरुषाः	परुषाः	८३	१०
वाहणा	वाहणावगेरे	९	२४	गगनतल	गगनतल	९२	१६
राजाचा	राजांचा म	१४	२३	तिथे	तीथे	९३	२३
ना०	जगाचा ना०			स्तुतीने	स्तुतीने	९४	२६
पौणिमा	पौणिमा	१४	२४	अक्षाणां	वर्षाणां	९८	१
वाचून	वाचून	१५	१४	शबर,गिरि	शबरगिरि	१००	१५
नाहीं	नाहींत	१५	०३	(हे समुद्र)	समुद्र	१००	१६
शृगाच्या	शृगांच्या	२४	५	स्त्रीराज्य	स्त्रीराज्य	१०२	२४
शृग	शृग	२५	१४	पुष्कलावन	पुष्करावन	१०३	१३
शिपाई	शिपाई	२६	२४	वसुधन	वसुधन	१०३	२७
पुरुषी	परुषी	२७	३	जय	जय	१२३	७
पुरुष	परुष	२७	५	यातोद्धत	यातोद्धत	१२५	२८
चद्र	चद्र	३०	८	पितोत्य	पितोत्य	१२६	६
प्रकारचे	प्रकारचे	३०	१२	उद्धत	उद्धत	१२६	२५
मध्या ही	मध्या ही	३४	३	होतःसा	होतःसाता	१२७	२२
राजे	राजाचा	३४	४	फुलि	कलि	१३२	११
रहाणारात	रहाणारे	४०	१३	वातयुक्त	वातयुक्त	१४७	४
लोकस	लोक	४०	२४	पूर्णवृष्टि	पूर्णवृष्टि	१४७	२०
शाले	शाले	४२	१४	होईल	होईल	१५०	४
मृग,	मृगयाचानाश,	४३	१	प्रकीर्ति	प्रकीर्तिता	१५२	११
नद्यांचे	नद्यांचे	४३	१४	पूर्वापाटा	उत्तरापाटा	१५४	१
सतत	स्वच्छ	४७	३	सरदत्त	शरदत्त	१५५	११
आशाट	आपाट	५३	५	वर्षा	वर्षा	१५८	१
नतत्राचा	नक्षत्राच्या	६५	६	नम्रदो	नामदो	१५९	१३
मडल होय	मडल सुभि	६७	१५	होते	होते	१७२	५
	बकर होय			याचे	याचे	१८१	१६

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.
मृमशीर्ष	मृगशीर्ष	१८३	१	द्विगुण	त्रिगुण		
कोपिवीरमूळे	कोपिवीर, मूळे	१९९	११		(पाठ आहे)	२८६	२
शाखा	शाखा	२०६	१५	दुप्पट	तिप्पट	२८६	५
नव	वन	२०७	२५	गुण्यनास्तू-	नास्तूचे जे		
साढा	साढा	२१३	१६	चे जे द्वार	मुख्यद्वार	२८७	१५
नृतिभि	नृपतिभि	२१५	२३	पायली	पायली (२५६		
मादेक	मोदक	२२७	१		तोळ्यांची)	२९५	५
फळे	फळे	२३१	२४	पिंपर	पिंपरी	२९६	१५
उत्तम	उत्तम	२३२	३	ईशांनीस	आग्नेयीस	३०१	१४
दिणार	दिसणार	२३२	११	असे	अशा	३०३	२३
मुसु	मृत्यु	२३५	१८	पुरुषाच्या	पुरुषांच्या	३०४	७
बुडी	बुडी	२४०	१६	तीन हात	तीनपुरुष	३०६	२६
दुभुत	दुत	२४१	७	तीनहाता	तीनपुरुषां	३०७	१९
तर	तर	२४३	२३	खादु	खादु	३१५	४
मथ	मथ	२४४	२२	सांपडेल	सांपडेल	३१७	२२
होते	होते	२४६	२३	तितिडी	तितिडी	३३०	१३
मिनिणद्धि	निघणद्धि	२४७	१७	मत्स्य, मांस	मत्स्याचे मांस	३३१	१६
बंगुल	बंगुल	२४९	११	आंगळा	आंगळा	३४१	१३
दक्षिण	प्रदक्षिण	२५०	२७	योबलि	योराभोबलि	३४५	९
दिगीशा	दिशीशा	२५१	११	शालगदा	रङ्गगदा	३४५	१८
पुजा	पूजा	२५२	२५	खल,	खल,	३४६	२
दनैःश्वा	दनैश्वा	२५३	३	बाहू हीं	बाहूहीं	३४८	६
काशे	कोश	२६४	१	मुखदृष्टि	मुखदृष्टि	३४८	२५
विषटये	विषटये	२६४	४	पिंडका	पिंडिका	३४९	३
तर्काच्या	कार्याच्या	२६९	२६	दंड, हस्त	दंडहस्त	३४९	२०
कुदसं	गुदसं	२७०	३	चैत्र	चैत्रसणजे	३५०	१३
चिंता	चिंता	२७१	२२	दाहः	दाहोः	३५२	४
पुत्रनाश	पुत्रमाश	२७१	२४	मस्मिन्न	मस्मिन्न	३५२	८
(मार्ग)	(आंगणे,	२८५	९	आस्तरण	आस्तीर्य	३५३	१६
	पुली जगा)			काही	याही	३५४	२५
सोष्णधि	सोष्णीध	२८५	१०	ण, कसवी	ण, सभ्य, कसवी	३५५	१२

अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध.	पृष्ठ.	ओळ.
प्रतिष्ठाने	प्रतिष्ठापने	३५६	१०	तुळशीचे	निगडीचे	४५३	५
शरीचा	शरीराचा	३८२	६	उज्जायिनी	उज्जयिनी	४५५	१२
भूभुजा	भूमता	३८३	२१	रात्रीचराचे	रात्रिचराचे	४५९	१
ती छाया	ती जलच्छाया	३८४	२०	दक्षि	दीप्त	४६५	८
स्वप्रकृति	स्वप्रकृति	३८८	२१	वल्गुल्यु	वल्गुल्यु	४७८	४
सुरेष्पास्य	सुरेष्पात्स्य	३९१	१३	विडाला:	विडालः	४७८	१३
सर्णीर्ण	सर्कीर्ण	३९१	२०	वज्रलकः	वज्रलकः	४७८	२०
विस्तीर्ण	विस्तीर्ण	३९९	१७	कोशेकोट्ट	कोशेकोट्ट	४९५	८
नष्टे	नष्टे	४०१	१४	प्रयम	प्रयम	४९५	११
हृदय	हृदय	४०४	६	सारखा	सारखा	४९५	११
हृदय	हृदय	४०४	१३	ध्याय	ध्यायः	४९६	१२
फोणेपु	फोणेपु	४०४	२२	वाचून	वाचून	४९६	२३
स्वस्तिक	स्वस्तिक	४०५	२२	कृत	कृत	४९६	२६
अवदागीर	वितान,	४०७	२५	मूत्रकश	मूत्रकश	५००	४
(पात)				बसून	बसून	५०९	२८
स्त्रिया	स्त्रिया	४१०	२०	टडिति	टडिति	५१३	१
सवध	सवध	४१४	१९	यांची	यांची	५१५	१०
२ चतुर्पांश	२, चतुर्पांश	४२१	८	असे जे	असे शब्द करणारे जे	५१६	५
नखला) ही	नखला) ऊदही	४२१	९				
२ भाग	चतुर्पांश	४२१	९	४०	५०	५२२	१२
चव्वीस	चार	४२३	२१	प्रकरा	प्रकार	५२२	१५
विकल्प	विकल्पः	४२४	२	जेणे	जेणे	५२७	२
आ वुष्ट	आ वुष्ट	४३०	२२	प्राणि	प्राणी	५२८	१६
ओपधिनी	ओपधिनी	४३१	१५	अत्य	अत्य	५३१	२४
शत्रुनाश पति	शत्रु यां	४४२	१५	सुतो	सुतो	५३४	१४
	चा नाश			सुत्रेण	सुत्रेण	५३५	११
उत्पत्ति	उत्पत्ति	४४३	२	भोग	भोग	५३६	१६
बृहद्दि	बृहद्दि	४४३	९	रोग, सर्व	रोग, हे हो तात. मन्म	५४२	१०
विहिना	विहीना	४४४	२१				
तर, अल	तर, विपा	४४६	२३				
	से, अल						
भांजी	विभक्त	४५२	११				

वृहत्संहिता.

कोश.

जे शब्द याच पुस्तकांत आलेले आहेत. यांचा अर्थ न लिहितां घट आणि ओळ लिहिली आहे. ते काढून पाहवे. ज्याशब्दांचा अर्थ कोशांत सांपडला नाही ते शब्द यांत लिहिले नाहीत.

अ.	अशन-असणी, चित्रक.
अस्त-घट ३ ओळ ८.	आविक-कांबळे, धानळी इत्यादि लो.
उदय-घ. ३ ओळ. ८.	करीचीं वस्त्रे.
उल्का-आकाशांतून तारा पडतो तो.	अहतवस्त्र-घ. २०७ पांढरें व कोरे भसे वस्त्र.
अशानि-पहा पृ० १७९।१८० उल्का-भेद.	अंगुळ-पहा घ. ३४० घ. ४३४.
इंद्रधनुष्य-आकाशांत धनुष्य दिसतें तें.	अनूक-उपजत अंगराभाव घ. ३६९.
पा० घ० १८९.	अंगारिदिशा-पहा घ. ४९६ ओ. ७.
अभिषार्त-सोनार, सुतार इत्यादि अभि-उस्त्रा-गाय.	उदयारि-उदयपरत.
जीवी.	उत्कल-हिंदुस्थानाच्या दक्षिणेकडील जो उरिसांपांत सांत आहे.
अतसी-जवसाचें शाड.	अस्तगिरि-अस्ताचल.
अश्मक-सूर्यवंशातील राजे.	अर्बुद-आवूचा पहाड.
उशीनरदेश-कंदहारदेश.	क.
अंगदेश-कर्णाचा मुल्लूत, बागलपूरपर्यंत जो बंगालदेश तो.	कुहक-गारुडवगीरे जाणणारा.
आम्र-तैलंगण.	केतु-धूमकेतु, शेडेंनसत्र.
अर्घ-पूजा (घ. ९९ ओ. २२)	कुरुदेश-उत्तरेकडील देश.
उपहत-पहा घ. ११०, ओ. १३।१४	किरात-भिलू.
आरलक-पहारिकरी.	कांबोज-कंबोज देशांतील लोक.
आकर-हिंयांच्या खाणी.	कैकय-कैकयराजाचे राज्यांतील लोक.
उद्यान-वाग.	कौशेयपट्ट-रेशमाचें वस्त्र.
अर्घवृद्धि-द्रव्याची वृद्धि.	कंबल-लोकरीचें वस्त्र.
उपवन-वाग.	कट्ट-निवादि.
आढक-पन्नास पळे (घ. १४० ओ. १०)	कशक- (घ. १२१ ओ. २९).
पहा घ. ३२९ (२९६ तोंळे).	कोविदार-वाहवा.
उत्पात-पहा घ. १७७.	कलुष-अपसन्न घ. १६७.
अतिमुक्त-तिवस, तिवर.	

कुतप-शाल इत्यादि लोंकरीची वखे.

कुडव-पहा पृ. ३२९.

कार्पापण-पावला पृ. ४४१.

कर्कतन-रत्नविशेष.

कपोत-पारवा, खबुतर, कवडा इत्यादि.

कुळमत्स्य-पाल.

कुकवाकु-कुजुट.

क्रीड-सूकर (डुकर)

क्रीचपक्षी-पृ. ४९८ ओ. २४.

कर्षट-ग्याचे ताब्यात २०० किवा ४००

गांव आहेत ते शहर.

कंक-एक द्वीप आहे.

कुकुर-दशार्हदेवाचे लोक.

किष्किंधदेश-जैसूर प्रांतांत आहे.

कर्नाट-कर्नाटकदेश.

कांची-सप्तपुरीतील एक पुरी.

कण्ट-पाणयळदेश.

कपिल-एक पर्वत आहे.

कीर-काश्मीरदेश.

कौशांबीनगरी-यत्तपत्तनदेश हा भागो-

र्याचे काठी आहे.

केरल-मलबारदेश.

कर्षटनन.

कुरुदेशस्थनन.

कदर-दरी.

ख.

खडी-पहा पृ. ३२९.

खस-उत्तरीहिंदुस्थानातील खंडान,

नेपाल, काश्मीर इत्यादि जो

दोंगठळ देश.

ग.

ग्रहग्रह-ग्रहणकाळीं जो ग्रह चंद्र

किता सूर्य यांरीवर असतो ते.

गोमेदक-गोमेद.

गज्जब्धय-हस्तनापूर.

[देश.

गोनर्द-पतंजलीची उत्पत्ति शाली तो

गांधार-कंधार.

गोलांगूल-वानरविशेष.

च.

चार-गति, गमन.

चोल-तंजोरदेश.

चोच-दालचिनी.

चणक-हरभरे.

चंद्रकांत-रत्नविशेष.

चंद्रपूरनगरांतील लोक.

चित्रकूटपर्वत.

चिपिटनासिक.

चप-चंपावती, कर्णाची नगरी.

ज.

जितग्रह-पहा पृ. ११९ ओ. ४.

ज्योतिरस-रत्नवि०.

ड.

डामर-जनविशेष.

त.

तिक्त-मरीच्यादि.

तारा-उल्का पहा पृ. १७९।१८०.

तोळा-पहा पृ. ३२९.

तुल-पहा पृ. ३२९.

त्रिगर्त-लाहोरप्रांतांतील देश. यासच

बाल्हीक, जालंधर म्हणतात.

तसशिला-पंजाबदेशांतील शहर.

त्रिगर्त-त्रिगतांतील लोक.

द.

[दिसणें.

दिग्दाह-दिशेचेठायें लाल रंग व ज्वाळा

दड-सूर्यकिरण, मेघ आणि वायु यांचा

संघात होऊन दंडासारखा आ-

कार होतो तो.

दंडकारण्य—नर्मदा व गोदावरी यांमधील प्रदेश.

दरद—रानटीलोक.

दीप्तदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७

दड—पृ. २४६ ओ. ११.

द्रोण—पहा पृ. ३२९.

दिव्य—धन्वन पृ. ४७९ ओ. ११.

दीप्त—(पृ. ४८१ ओ. २३) अशुभ.

द्विपदराशि—द्विस्वभावराशि.

दाशार्ण—विंध्याद्रीच्या आग्नेयीदिशेचा प्रांत दशार्णदेश.

ददुर—पर्वत.

दशपुर—माळवाप्रांतातील शहर व पेंठ.

दीर्घग्रीव—वगळा.

दीर्घकेश—आसल.

दासेरक—लोकविशेष.

दरद—काश्मीर व पेशावर याचे वाजूस डोंगराळदेश आहे.

ध.

ध्वस्तग्रह—पराजितग्रह पृ. १२० ओ. १३.

धिष्ण्या—पृ. १७९.

धूमिनोदिशा—पहा पृ. ४५६ ओ. ७.

धर्मारण्य—धर्माने उपांत वास केला ते.

न.

निर्घात—तुफानी वाऱ्याचा शब्द.

नीहार—वर्फ.

निष्पाव—पावटे.

नदिकावर्त—नांदरुखी.

निचुल—वेत पृ. १६५ ओ. ३.

निर्घात—वायूवर वायूचे ताडण होऊन मोठा शब्द होतो तो. पृ. १९४

निषादराष्ट्र—कील्याचा देश.

नाशिक्य—अश्विनीकुमार.

प.

परिवेष—सूर्यचंद्रासखेळें पडते ते. पृ. १८५.

परिधि—एक सूर्य असून दुसरा दिसतो पृ. २४६ ओ. १०

प्रतिसूर्य—सूर्यासारखाच दुसरा सूर्य आकाशांत दिसतो तो.

पांशु—रजःकण, धूळ.

पारियात्रपर्वत—विंध्याद्रीचा मध्यप्रदेश.

पांचनद—पंजाब.

पारत—पारा.

पञ्चौणिक—धुतलेले रेशमी वस्त्र.

पत्र—तमालपत्र.

पुलिद—ज्येष्ठ.

पहप—रत्नरत्नीत.

परिघ—सूर्योदयी व 'सूर्यास्ता' मेघांच्या तिरफस रेखा.

पल—(४ तोळे) पहा पृ. ३२९.

पाटला—तानडा खेपवृक्ष.

पीलु—अक्रोडाचे झाड.

प्रतिसर—तांबडा किंवा पिवळा दोरा.

पाली—विहीर, तळी वगैरे.

प्रस्थ—पृ. ३२९.

पद्मराग—माणिक.

पुष्पराग—पुष्करानमणि.

प्रवाल—पोंवळे.

प्राग्ज्योतिष—ब्रह्मदेशातील आसामप्रांतांमधील कामरूपनामक देश.

पौंड्र—दक्षिणवह्नाडांतील देश.

पल्हव—पारसीयनलोक.

पचनद—शतद्रु, शरावती, विपाशा, चंद्रभागा व वितस्ता या पाच नद्यांनी युक्त. पंजाबदेश.

पुष्करावत—शहरविशेष.

पुष्कलानतक—शहरविशेष.

पुष्कर—अजमीराजवळ दोन कोशावर
तीर्थ आहे.

प्रभास—उत्तरहिंदुस्थानात पुण्यक्षेत्र आहे.

प्रसन्नदेश—अच्छेच्छदेश.

फ.

फल्गुनदी—गर्ग्येत आहे.

व.

वाण—(४ ७८ ओ १८) काळा कोरटा.

बधुजीव—दुपारी.

ब्रह्ममणि—रत्नविशेष.

बर्बर—अच्छेच्छदेश

ब्रह्मपूर—कैलासपर्वतावर आहे.

बाल्हीक—अफगाणिस्थानाच्या वायव्येक
डील देश, तुर्कस्थान किंवा ता
तारदेश

भ.

भार—पहा ४. ३२९

भद्र—मेरुपर्वत.

भास—गवळ्याचे राहण्याचे ठिकाण.

म.

मार्ग—४ ३ ओ. ८.

मगधदेश—दक्षिणबन्हाड प्रात

मद्र—हिंदुस्थानाचे वायव्यकोपन्यास हा
देश आहे.

महामान—माहात.

मासा—पहा ४ ३२९

मण—पहा ४. ३२९

मरकत—पाच

महानोर्—रत्नविशेष

मुक्ताफल—मोती.

माल्यग्रानुपर्वत—हा भद्राश्वर्पाची सीमा
दास्तविनारा आहे

विथिला—बंगालाच्या ईशान्यदिशात ही
नगरी आहे.

मत्स्य—बिराटराजाचा देश.

मल्ल—मलयाद्रि. यावर चंदन उत्पन्न हो
तो. मलबार.

महेंद्र—भरतखडातील सप्तपर्वतातील एक.

महार्णव—महासागर.

मेरुपर्वत—सप्तद्वीपाच्या मध्ये किंवा इला
वर्ताच्या मध्यभागी आहे.

मद्रक—मद्रदेशोत्पन्न.

मालव—मालवादेश.

मेरुक—ऊद, धूप.

मार्तिकावतदेश.

मह—मारवाड.

य.

युद्ध—(ग्रहयुद्ध) ४ ११७

युद्धात जिंकलेला (४. ६९ ओ. ६)

यैधियक—योद्धा.

यव—सातु.

यामुन—यमुनानदीसवधी.

यवन—आरवस्थान, तुर्कस्थान, काबूल,
इराण तातंरी इत्यादिक जे दे-
श ते व यातील लोक व इजिप्त
इत्यादि जे हिंदूशिवाय ते यवन
लोक.

यैधियक—योद्धा.

र.

रजोवृष्टि—धुरळ्याची वृष्टि.

रोहित—रक्तवर्ण.

रज—धूळ, धुरळा.

रजत—रुपे.

रुधिराख्य—रत्नविशेष.

राजमणि—रत्नवि.

रैवतक—विंध्याद्रीचा पूर्वेकडील भाग. या
पासून नर्मदा निघाली आहे.

रमठ—हिम.

राजन्य-क्षत्रिय, राजणीचें श्राद्ध.

ल.

लहड-लहर ल०, लहोरदेश.

व.

वक्र-वृ. ३ ओ. ८

विमुक्त-उल्का. पहा. वृ. १७९।१८०.

वैदूर्य-लसण्या पांढरा भुरकटरगाचा

वृ. ३२२.

वेसर-वेचर.

वातुल-चंवलीवगीरे वातुळपदार्थ.

वृक- (वृ. १२४ ओ. १६).

वीरण-काळावाळा.

वल्मीक-वाहळ.

वज्र-हिरा.

विमलक-रत्नविशेष.

नालेय-मर्दभ.

वृषभभञ्ज-पर्वत.

व्याघ्रमुखजन.

वर्धमान-प्रांतविशेष.

वंग-बंगाल.

विदर्भ-मोठें नागपूर वऱ्हाड प्रांत.

वंगा-नदी.

वाटधान-ब्राह्मणोचे ठाई बहिष्कृत ब्राह्म-

णापासून झालेला.

विदेह-मिथिलानगरी.

श.

शलभ- (वृ. ५५ ओ. १) कीटजाति.

शूरसेन-मथुराप्रांत.

शक-श्लेच्छ.

शाक्य-तांबडें वस्त्र.

शृंगाटक-त्रिकोण वृ. १३० ओ. ६.

शाल-साया, अर्जुनवृक्ष.

श्रेष्ठी-कुलपरंपरागत शिल्पज्ञ.

शांतदिशा-पहा वृ. ४५६ ओ. ७.

शांत-रत्नविशेष.

श्यामाक-सांवाधान्य.

शोणनद-हा अमरकंटकपर्वतांतून निघु-

न उत्तरवाही होऊन नंतर पूर्वे-

कडे २५० कोश जाऊन पाट-

णाशहराजवळ भागीरथीस मि-

ळाला.

श्वेत-सप्तपर्वतांतील एक पर्वत व उप-

शीपांतील एक शीष.

प.

पाटिक-साठ दिवसांनी पिकणारे, अव-

चितें मात.

स.

संहिता-वृ. ३ ओ. १.

सांवत्सर- (वृ. ४ ओ. १) जोशी.

सिंहलदेश-सीलोन, लंका.

संहतमूल-दाट वृ. १६९ ओ. ९

स्फटिक-रत्नवि०.

सिंहनाद-पक्षिविशेष.

सारथेय-कुत्रा.

संध- (वृ. ५२० ओ. १४)

सारस्वत-पेंडपूरदेशाचा एक भाग दि-

ल्लीच्या वायव्येस आहे.

सक्ति-अयोध्यानगरी.

सिंधु-सिंधुदेश.

सीवीर-सिंधदेशाच्या जवळचा उत्तरेक-

डील देश.

सुराष्ट्र-अमदावादपलीकडचा काठिवाड

देश.

खीराबज-मोठदेशाजवळ क्षणजे शिवा-

लिकपहाड व हिमालयपर्वत यां-

मधील जो मुद्गानदेश राजवट

आहे.

सीराष्ट्र—कठिनादघात.

ह.

हस्तिकर्ण—एरड किंवा पळस.

हेमकूट—समपर्वतांतील एक इलाबूताच्या

दक्षिणेस व हिमालयाच्या उत्त

रेस आहे.

हेहय—जनावेशप.

हिमवानुपर्वत—हिमालयपर्वत.

हूण—रानटी, म्लेच्छ, गळार.

क्ष.

क्षौम—रेक्षीम.

जाहिरात.

किमतीचे ठराव.

बृहत्तहिवापुस्तक रोस विक्री दर प्रतीत रुपये. ८८८

टपाल हांशील दर प्रतीत. ८८

आगाऊ रुपये जमा केले असतील त्यांत १८. अंकांमदल हांशि-
लासह रुपये (पूर्वी दिलेले पत्रा कल्लु बाकीचे दावे). ८८९

अठरावा अंक पोंचतांचे व्यांकडून पैका रवाना होईल त्यांणी
१८ अंकांमदल, दरमहा ८८८६ प्रमाणे पाठवून द्यावे.
(रुपये रत्नागिरीत आलोफडे हुंडीने किंवा मनीआरडरीने
ता० २० नंवारचे आत पोंचडे पाहिजेत. तरच त्यात
हा दर लागू समजावा). ९८९

व्यांकडून ता० २० नवार १८७९ चे आत रुपये आलांत
रत्नागिरी येथे पोंचणार नाहीत त्यांणी १८ अंकांमदल, दर
अंकास हांशीलमुद्दां ८१०८६ प्रमाणे दिले पाहिजेत त्या-
ंचा आकार. ११८१३

त्यांणी काही अंकांमात्र घेऊन पुढे नद केले त्यांणी दर अंका-
स हांशिलासह ८१०८६ प्रमाणे पाठवून द्यावे.

पत्रव्यापार करिता लागल्यास त्यामदलचा हांशीलसह व्यांकडे
रुपये येणे आहेत त्यांणी दिल्या पाहिजे.

नाटपेड पत्र घेतले जाणार नाही.